DOUGLAS J. SOCCIO

FELSEFEYE GİRİŞ

Hikmetin Yapıtaşları

kaknüs felsefe

DOUGLAS J. SOCCIO

Doktorasını felsefe alanında Washington Üniversitesi'nde tamamlayan Soccio, Missouri Üniversitesi'nde ve Lindenwood Üniversitesi'nde profesör olarak çalıştı. Hâlen "karakter" ve "hikmet" üzerine yazılmış eserler üzerinde çalışmaktadır. Ayrıca Ocak 2001'den beri *Record Searchlight* gazetesindeki "felsefe köşesi"nde yazıları yayımlanmaktadır. *Hikmetin Yapıtaşları* (*Archetypes of Wisdom*)'nın yanı sıra yayımlanan eserleri arasında *How to Get the Most Out of Philosophy* (*Felsefeden En İyi Nasıl Faydalanılır*) ve Vincent E. Barry ile birlikte yazdığı *Practical Logic* (*Pratik Mantık*) bulunmaktadır. Kitaplarıyla ilgili görüşlerinizi bildirmek isterseniz djsoccio@myredding.com adresine e-posta gönderebilirsiniz.

KEVSER KIVANÇ KARATAŞ

İlk ve orta öğrenimini Aydın'da tamamladıktan sonra İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. İstanbul'da çeşitli liselerde öğretmenlik yapan mütercim, hâlen New York Üniversitesi'nde yüksek öğrenimine devam etmektedir. İngilizce, Arapça ve Farsça bilmektedir.

DUYGU SARI

Lise öğrenimini Özel Bilfen Lisesi'nde tamamlayan Sarı, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nden mezun oldu. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü'nde yüksek lisans yaptı. Immanuel Kant'ın teistik argümanları eleştirisi ve ahlak argümanını ortaya koyması ile ilgili tez çalışması olan Sarı, hâlen ulusal bir gazetenin yazı işleri bölümünde çalışmaktadır.

kaknûs yayınları: 442
felsefe: 5

ısbn: 978-975-256-237-0

I. basım, 2010
istanbul

kitabın özgün adı: *archetypes of wisdom: an introduction to philosophy*
kitabın adı: *felsefeye giriş: hikmetin yapıtaşları*
kitabın yazarı: *douglas j. soccio*
ingilizce aslından çeviren: *kevser kıvanç karataş*
copyright© 2007, cengage publishers inc.
türkçe yayın hakları: kaknûs yayınları© 2010

yayına hazırlayan: seda darcan çiftçi
tashih: duygu sarı
teknik hazırlık: yusuf yağ
kapak düzeni: hatice dursun
iç baskı: alemdar ofset
kapak baskı: milsan
cilt: dilek mücellit

kaknûs yayınları
kızkulesi yayıncılık, tanıtım, hiz., san. ve tic., ltd., şti.
merkez: mimar sinan mah., selami ali efendi cad., no: 5, üsküdar, istanbul
tel: (0 216) 492 59 74/75 faks: 334 61 48
www.kaknus.com.tr e-posta: kitap@kaknus.com.tr
dağıtım: çatalçeşme sk., defne han, no: 27/3, cağaloğlu, istanbul
tel: (0 212) 520 49 27 faks: 520 49 28
www.kaknus.com.tr e-posta: satis@kaknus.com.tr

DOUGLAS J. SOCCIO

FELSEFEYE GİRİŞ

Hikmetin Yapıtaşları

Türkçesi:
Kevser Kıvanç Karataş

Bana ruhun öneminin filozofların düşünebildiklerinden daha fazlası olduğunu gösteren Margaret'a.
Ruhunu örtmediğin için teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm

 FELSEFE ve HİKMETİ ARAMAK 27

Bu Kitaptan Ne Bekliyoruz? 29
Felsefenin Alanları 31
Felsefi Arketipler 33
Filozoflar Hep Erkek mi Olur? 37
Felsefe ve Hakikati Aramak 39
Tüm Bunlar Sadece Kanaat Meselesi midir? 40
Hikmet, Bilgi ve İnanç 43
Bilgisizlik Bir Tercih Değildir 46
Ana Fikrin Özeti 47
Düşünceler 48
İnternet Kaynakları 48
Klasik Temalara Genel Bakış 49
Doğa ve Gelenek 51
Geçmişten Alınacak Güncel Dersler 52
Yetkinliği Aramak 54
Mutluluğu Aramak 54

2. Bölüm

 ASYALI BİLGELER: LAO-TZU, KONFÜÇYÜS ve BUDDHA 57

Yeryüzü ve Cennetin Uyumu 58
Bilgelik 60
Hiçbir şey Yapmayan Bilge: Lao-Tzu 63

Yol 64
İnsanlar Onun Hakkında Konuşmadan Duramazlar *66*
Tersine Çevirme Yöntemi 68
Yin'i Yang'a Tercih Etmek *70*
Göreli Zıtlıkların Birleşimi *71*
Hareketsizlik Yöntemi 73
Toplumcu Âlim: Konfüçyüs 76
Üstat *78*
Konfüçyüs'e Göre Hümanizm ve Altın Orta 79
Erdem ve Törem (Kuttören) 83
Chun-tzu Örneği 84
İnsanlık Silsilesi 86
Buddha 88
Siddhartha Soruların Peşinden Gidiyor *90*
Uzun Arayış *91*
Bodhisattva 93
Buddha'nın Ölümü *96*
Tatminsizlik ve Karma 98
Dört Yüce Hakikat 101
Sekiz Katlı Yüce Yol 102
Buddha'nın Mirası 108
Buddha'nın Açıklamadığı Şey 110
Yorum 113
Ana Fikrin Özeti 115
Düşünceler 116
İnternet Kaynakları 117

3. Bölüm

SOKRATES ÖNCESİ SOPHOS 119
Sophos'tan Filozof'a 121
Genel Bir Kural Arayışı 123
Rasyonel Söylem 124
Değişim Problemi 127
Logos 128
Görünüş ile Gerçeklik Ayrımı 132

Tek 133
Varlık ve Değişim 137
Çokluk 139
Zihin *140*
Atom ve Boşluk 141
Akıl ve Zorunluluk 144
Doğa ve Uzlaşım 144
Yorum 145
Ana Fikrin Özeti 146
Düşünceler 148
İnternet Kaynakları 148

4. Bölüm

BİR SOFİST: PROTAGORAS 149

Profesyonel Eğitimcilerin Ortaya Çıkışı 153
Sofistler 155
İktidar ve Eğitim 156
Görecilik 160
Pragmacı Protagoras 162
Ahlaki Gerçekçilik: Güç Haklıdır 169
Üstün İnsan Öğretisi 170
Yorum 174
Ana Fikrin Özeti 177
Düşünceler 177
İnternet Kaynakları 178

5. Bölüm

ÂLİM BİR ADAM: SOKRATES 179

Sokrates'in Genel Karakteri 182
Atina'da Yalın Ayak 185
En Sıra Dışı Baba ve Eş 187
Arketipik Birey 188

Eğitici ve Öğretileri 192
Sokratesçi Yöntem (Diyalektik) 194
Sokratesçi İroni 196
Sokrates İş Başında 197
Sophos ve Sofist 199
Sorgulanmamış Hayat 204
Sokratesçi Bilgisizlik 205
İnsani Hikmetin Gücü 208
Ruh Hekimi 210
Hiç Kimse Bilerek Kötülük Yapmaz 211
Erdem Hikmettir 213
Sokrates'in Yargılanması ve Ölümü 217
Sokrates'in Ölümü 220
Yorum 224
Ana Fikrin Özeti 226
Düşünceler 227
İnternet Kaynakları 228

6. Bölüm

FİLOZOF-KRAL: PLATON 229

Platon'un Hayatı ve Eserleri 233
Aristokrasinin Çöküşü 234
Platon'un Hayal Kırıklığı 236
Akademia 237
Platon'un Bilgi Kuramı 238
Platon'un İkicil Çözümü 239
Bilgi ve Varlık 240
Formlar (ya da İdealar) Kuramı 241
Nedir Bu Formlar? 242
Platon'un Formlara Neden İhtiyacı Var? 245
Bilgi ve Kanaat 247
Anlaşmazlığa Düştüğümüzde Ne Olur? 247
Ayrık Çizgi 249
Farkındalık Seviyeleri 251

Güneş Benzetmesi 253
Mağara Benzetmesi 256
Bilgeliğin Kuralı 259
Adaleti Arayış *261*
İşlev ve Mutluluk *262*
Filozofun Devleti *263*
Ruhun Üç Sınıfı *264*
Temel Erdemler *265*
Demokrasinin Esası 266
Dengesizlik Sarkacı *269*
Aşırılık Tiranlığı *271*
Yorum 273
Ana Fikrin Özeti 274
Düşünceler 275
İnternet Kaynakları 276

7. Bölüm

BİR NATÜRALİST: ARİSTOTELES 277

Eserleri 279
Aristoteles'in Hayatı 279
Lykeion 281
Natüralist 283
Doğal Değişimler 285
Form (Biçim) *285*
Madde *287*
Değişim *288*
Aristoteles'in Açıklamalar Hiyerarşisi 290
Dört Neden 291
Maddesel Neden *292*
Biçimsel Neden *293*
Etkin Neden *294*
Ereksel Neden *294*
Entelekheia 295
Ruhlar Hiyerarşisi 296

Doğal Mutluluk 298
İyi *300*
Teleolojik Düşünce *302*
İyi İlmi *303*
Eudaimonia *304*
İyi Yaşam Bir Süreçtir *307*
Hedefi İsabet Ettirmek 308
Ölçülülük (Ilımlılık) İlkesi *309*
Karakter ve Alışkanlık *311*
Ölçülülüğü Uygulamak *313*
Yorum 316
Ana Fikrin Özeti 317
Düşünceler 318
İnternet Kaynakları 319

8. Bölüm

STOACILAR: EPİKTETOS ve MARKUS AURELİUS 321

Hazcılık 324
Hayatın Anlamı Hazdır *325*
Epikurosçuluk 327
Hayat Kalitesi *329*
Stoacılığın Kinik Kökenleri 332
Hikmeti Keşif 335
Epiktetos: Kölelikten Bilgeliğe 337
Markus Aurelius: Filozof-Kral 340
Yazgının Belirlediği Hayat 342
Stoacı Logos *345*
Tarafsız Rasyonel İrade *346*
Stoacı Hikmet 349
Kontrol ve Etki Farkı *350*
Bazı Şeyler Bizim Kontrolümüzde Değildir *353*
Bazı Şeyler Kontrolümüz Altındadır *355*
İlişkiler *356*
Her şeyin Bedeli Var *359*

Cefa ve Cesaret ... *360*
Epiktetos'un Dünyası ... 363
Yorum ... 366
Ana Fikrin Özeti ... 369
Düşünceler ... 371
İnternet Kaynakları ... 372

9. Bölüm

 BİR ÂLİM: THOMAS AQUINAS ... 373

Tanrımerkezli Evren ... 376
Değişimin Nüveleri ... *377*
Augustine: İki Dünya Arasında ... 380
Gurur ve Felsefe ... *383*
Thomas Aquinas'ın Hayatı ... 386
Bir Dominikli ... *386*
Paris Üniversitesi ... *388*
Albertus Magnus: Evrensel Bilgin ... *389*
Âlimin Görevi ... *390*
Bilgenin Hikmeti ... 391
İnsanlar Manevi Konular Hakkında Neden Tartışırlar? ... 394
Tanrı ve Doğal Akıl ... *395*
Tanrı'nın Varlığını İspatlamak ... 396
Birinci Sav: İlk Hareket Ettirici Argümanı ... *397*
İkinci Sav: İlk Neden Argümanı ... *398*
Üçüncü Sav: Olumsallık Argümanı ... *400*
Dördüncü Sav: Yetkinlik Dereceleri Argümanı ... *402*
Beşinci Sav: Teleolojik Argüman ... *404*
Beş Yol Üzerine Yorum ... 405
Doğal Tanrıbilimin Zorlukları ... 408
Kötülük Problemi ... *410*
Yorum ... 415
Ana Fikrin Özeti ... 417
Düşünceler ... 418
İnternet Kaynakları ... 419

Modern Temalara Genel Bakış 421
Akıl, Reform ve Devrim 422
Reform 422
Kopernik Devrimi 424
Bu Durumda Biz Neredeyiz? 426

10. Bölüm

BİR RASYONALİST: RENÉ DESCARTES 429

Otorite Sorunu 430
René Descartes: Yalnız Bilge 432
Rasyonalizm 434
Düzensiz Düşünmeye Karşı 435
Kuşku Yöntemi 439
Kartezyen "Ben" ve Yöntemsel Kuşkuculuk 441
Hakikatin Ölçütü 442
Doğuştan Gelen İdealar 443
Kartezyen Yaratılış 444
Bunların Hepsi Bir Rüya Olabilir mi? 446
Kötü Cin 448
Düşünüyorum, Öyleyse Varım 449
Tanrı'ya Dair Doğuştan Var Olan İdea 451
Mükemmelliğin Mükemmel İdeası 453
Descartes'ın Ontolojik Argümanı 457
Dünyayı Yeniden Yapılandırmak 458
Kartezyen Köprü 460
Kartezyen İkicilik 461
Zihin-Beden Sorunu 462
Evrenden Mekanizmaya 464
Yorum 468
Ana Fikrin Özeti 469
Düşünceler 471
İnternet Kaynakları 471

11. Bölüm

 BİR KUŞKUCU: DAVID HUME 473

John Locke 477
Deneyim Tüm İdeaların Esasıdır *479*
Locke'un Doğuştan Gelen İdealara İtirazı *480*
Locke'un İkiciliği *482*
Birincil ve İkincil Nitelikler *484*
Locke'un Benmerkezcilik Çıkmazı *485*
George Berkeley 487
David Hume: İskoçyalı Kuşkucu 492
Kuşkuculuğun Şaheseri *493*
Dürüst Bir Adam *495*
Hume'un Kuşkucu Deneyciliği 499
İzlenimler ve Düşünceler *500*
Deneyci Anlam Ölçütü *501*
Benlik *502*
Bireysel Ölümsüzlük *503*
Aklın Sınırları 504
Bilimin Sınırları 507
Tanrıbilimin Sınırları 509
Ahlakın Sınırları 512
Olgular, Sadece Olgular *514*
Ahlaki Duyarlılıklar *516*
Egoizme Reddiye *517*
Yorum 520
Ana Fikrin Özeti 522
Düşünceler 523
İnternet Kaynakları 524

12. Bölüm

 BİR EVRENSELCİ: IMMANUEL KANT 525

Profesör Kant *528*
Yalnız Bir Yazar *530*

Felsefede Bir Skandal 532
Kant'ın Kopernik Devrimi 535
Eleştirel Felsefe *538*
Fenomen ve Numen *539*
Aşkınsal İdealar *540*
Nesnel Deneyim 543
Ahlak Metafiziği 545
İçimizdeki Ahlak Yasası *547*
İyi Niyet *549*
Beğeni, İstek ve İradenin Eylemleri *551*
Ödev Ahlakı 552
Koşullu Buyruk *554*
Koşulsuz Buyruk *556*
Amaçlar Krallığı *557*
Kantçı Adalet Kuramı 560
Aile Adaleti Hakkında Ne Söylenebilir? *563*
Yorum 565
Ana Fikrin Özeti 569
Düşünceler 570
İnternet Kaynakları 571

13. Bölüm

 BİR YARARCI: JOHN STUART MILL 573

Toplumsal Hazcılık 575
Felsefe ve Sosyal Reform 578
Yarar İlkesi 579
Haz Hesabı *581*
Toplumsal Kaygının Egoist Temeli *582*
Esas Soru Şudur: Onlar Acı Çekebilirler mi? *584*
John Stuart Mill 586
Mill'in Bunalımlı Zamanları *589*
Telafi ve Uyum *590*
Geliştirilmiş Yararcılık 592
Daha Üstün Haz *595*
Daha Düşük Haz *596*

Özgecilik ve Mutluluk 598
Yararcı Sosyal Mantık *600*
Mutluluk ve Katıksız Memnuniyet *603*
Mill'in Daimi İyimserciliği 604
Yorum 606
Ana Fikrin Özeti 609
Düşünceler 610
İnternet Kaynaklar 611

14. Bölüm

BİR MADDECİ: KARL MARKS 613

Bir Lider 615
Marks'ın Hegelci Kökenleri *616*
Diğer Etkiler *618*
Avare *619*
Freidrich Engels *621*
Savunma *622*
Diyalektik Maddecilik 624
Ekonomik Belirlenimcilik *626*
Kapitalizmin Eleştirisi 631
Burjuva Sınıfı ve Proletarya *633*
Atanma ve Sınıf Mücadelesi *636*
Yabancılaşma *640*
Türsel Yaşam *643*
Yorum 646
Ana Fikrin Özeti 648
Düşünceler 649
İnternet Kaynakları 650

15. Bölüm

BİR VAROLUŞÇU: SOREN KIERKEGAARD 651

Soren Kierkegaard 654
Ailenin Üzerindeki Lanet *655*

Evrensel Formül 657
Kierkegaard'ın Eserleri 659
Bir Hristiyan 661
Birey 662
Öznellik Olarak Hakikat 665
Nesnellik Yanlıştır 667
Şimdiki Zaman 669
Erdemsel Eşitlik Çağı 670
Özne Olmak 674
Yaşam Yolunun Uğrakları 680
Estetik Uğrak 682
Etik Uğrak 684
Dinî Uğrak 686
Tehlikeli Şeyler 690
Yorum 692
Ana Fikrin Özeti 694
Düşünceler 695
İnternet Kaynakları 695

16. Bölüm

BİR PRAGMACI: WILLIAM JAMES 697
Karakteristik Bir Amerikalı Filozof 699
Filozofun Eğitimi 699
Kahraman Filozof 703
Avukat Filozof 705
Charles Sanders Peirce 706
Peirce'in "Pragmatisizmi" 707
Anlam Kuramı Pragmatisizm 708
Pragmacılık 709
Pragmacı Yöntem ve Felsefe 710
İnancın Keyfiyeti 713
İnanma İsteği 716
Fikirler Hakikat Hâline Gelir 717
Belirlenimciliğin Çıkmazı 720
İçkin Özgürlük Hissi 722

Ahlak ve İyilik 724
Kahramanca Hayat 726
Pragmacı Din 728
Dinî Çıkmaz 729
Hakikat Daima Kişiseldir 731
Tehlike Sinyalleri 732
Yorum 734
Ana Fikrin Özeti 737
Düşünceler 738
İnternet Kaynakları 739

17. Bölüm

BİR FİLOZOF KARŞITI: FRIEDRICH NIETZSCHE 741

Aykırı Biri 744
Akademinin Ötesinde 747
Trajik İyimserlik 748
Böyle Buyurdu Zerdüşt 749
Son Filozof 753
Hakikat Bir Perspektif Meselesidir 754
Nesnelliği Eleştiri 756
Güç İstenci 759
Modernliğin Hastalıkları 760
Ahlak Sorunu 761
Genellenmiş Fayda Sorunu 763
Tanrı Öldü 766
Üstinsan 770
Köle Ahlakı 772
Hınç 773
Efendilik Ahlakı 777
Amor Fati (Yazgını Sev) 780
Yorum 781
Ana Fikrin Özeti 783
Düşünceler 784
İnternet Kaynakları 784

18. Bölüm

YİRMİNCİ YÜZYIL: LUDWIG WITTGENSTEIN ve MARTIN HEIDEGGER 785

İki Felsefi Yaklaşım 789
Ludwig Wittgenstein 790
Cambridge ve Tractatus 792
Felsefeyi Sorgularken 795
Neden Bahsediyorsunuz? 796
Tractatus 798
Wittgenstein'ın Değişimi 802
Martin Heidegger 804
Kök ve Temel 805
Düşünce Hayata Yeniden Geliyor 811
Heidegger'in Çocukları 814
Fenomenoloji: Varlıkların İlmi 817
Dasein 820
Varlığın Anlamı Nedir? 823
Tavır Sahibi Varlık 825
Varoluş 827
Önümüzde-Hazır-Şey 828
Ayarlanmak 831
İnsan Olmanın Yükü 832
Kaygı 833
"Herkes" Alanı 835
Boş Konuşma ya da Gevezelik 836
Sahicilik 839
Biz Bir Söyleşiyiz 841
Felsefeyi Yitiriyor muyuz? (Bir Kelime Oyunu) 844
Ana Fikrin Özeti 846
Düşünceler 848
İnternet Kaynakları 850
Dipnotlar 851
Sözlük 875
İndeks 893

Önsöz

İkinci baskıya başlarken *Felsefeye Giriş: Hikmetin Yapıtaşları*'nda yapılan her değişiklikte seçkin filozoflardan felsefe hocalarına, öğrencilerden felsefe meraklılarına, her seviyeden okuyucunun katılımıyla süregelen bir iş birliğinden yararlanılmıştı. Bu altıncı baskı ise kitabın önceki baskılarına aşina olan okuyucuların derhâl kavrayacağı, aşağıdaki üç değişikliği barındırıyor:

- **2. Bölüm:** "Asyalı Bilgeler: Lao-tzu, Konfüçyüs ve Buddha" bölümünde, birçok eğitmenin önceki baskılarda gözden kaçırdığı Lao-tzu ve Taoizmin öğretilerini içeren bölüm genişletildi. "Eski Dost"u yeniden gördüğüm için çok mutluyum.
- **15. Bölüm:** "Bir Varoluşçu: Soren Kierkegaard" bölümü, tamamıyla Kierkegaard'a ayrıldı. Bu baskıda yer alan "Yaşam Yolunun Uğrakları" bölümü, öğrencilere Kierkegaard'ın düşüncesi hakkında daha net, zengin ve cazip bir fikir veriyor. Bölüm bu özelliğiyle, öğrencilerin sınıf içi tartışmalarını harekete geçirecek doğal bir kaynak vazifesi görüyor.
- **18. Bölüm:** "Yirminci Yüzyıl: Ludwig Wittgenstein ve Martin Heidegger" bölümü, cazip bir tarzda ortaya konan ve kitabın konusal bütünlüğüyle tamamen uyum içinde olan bu iki ana felsefi figüre yepyeni bir bakış açısı getiriyor.

- Daha önceki baskının 18. Bölüm'ünde yer alan "Bir Hayat Tarzı Olarak Felsefe" başlığının internet versiyonu mevcuttur ve kullanıcılarının hizmetine açıktır. Başlığından da anlaşılacağı gibi bu bölüm, felsefeyi akademik veya kuramsal bir uygulamadan fazlası olarak gören çağdaş halk filozoflarına ve felsefe savunucularına genel bir bakış mahiyetindedir. Carol Gilligan, Martin Luther King, Pierre Hadot, Martha Nussbaum ve Peter Singer; bu bölümdeki kişilerden bazılarıdır.

Tüm bu değişiklikler, metinlerin yeniden gözden geçirilip düzenlenmesiyle gerçekleşti. Yeni bir soluk kazanan eser böylece, hikmeti aramaya niyetli okuyucularını, lüzumsuz teknik felsefi konularla yorarak amaçlarından saptırmamış oldu.

Denilebilir ki bu ve öncesinde yapılan tüm altı baskı değişikliklerinin amacı, felsefeye giriş niteliği taşıyan metinler arasında *Hikmetin Yapıtaşları*'nın eşsizliğini korumaktır. Bu kitap yaygın felsefe anlayışında, güncel meseleleri de işin içine katarak "hikmeti arama" kaygısına riayet eder. Başarısı kanıtlanmış bu yaklaşım öğrencilere, genel ve profesyonel açıdan, felsefenin, "anlam"ı aramada ilginç ve değerli bir öge olduğunu gösterir.

YENİ VE DEVAM EDEN EĞİTİMSEL ETKİNLİK

Önceki baskılarda olduğu gibi metnin tamamı büyük bir hassasiyetle, tarihî bir akış içerisinde, etkili referanslarla desteklendirilerek değiştirildi ve şekillendirildi. Öğrenciler, eğitmenler ve okuyucular, kitabın verimliliğine ve okunabilirliğine katkıda bulunarak çalışmayı sürekli olarak desteklediler. Tüm bu sürecin sonunda, kitabın içeriğinde göze çarpan bazı belirleyici özellikler bulunuyor:

Çok düzeyli entelektüellik: Burada sunulan felsefi materyaller, zorluk dereceleri açısından çeşitlilik gösterir. Çok yönlü felsefi görüşler daima kültürel bağlamın bir parçası olarak ele alınır. Felsefi pasajlar mütevazı bir formatla açıklanmıştır. Bu da öğrencilere, felsefi metinlerin eleştirel ve dikkatli bir biçimde nasıl okunması gerektiğini gösterir. Felsefe güncel konularla bağdaştırıldığından, öğrenciler temel felsefi meselelerle doğal bir yoldan, zorlanmadan ve kolaylıkla muhatap olur.

Okumaya davet eden mizanpaj: Görsel olarak desteklenen bir format, okuyucuyu pek çok açıdan teşvik eder. Kitabın geniş formatı her seviyeden okuyucunun ilgisini çekecek resimli örneklemelerle, kenar notlarıyla,

kenar sözlüğüyle ve kutucuk pasajlarıyla zenginleştirilmiştir. Öğrenci ve eğitmenlerden gelen tepkiler bu resimli örneklemelerin, kenar notlarının ve kutucuk pasajlarının ilgi çekici olduğu yönündedir. Üstelik bu yöntemle öğrenciler, üzerinde çalıştıkları konular hakkındaki bilgilere, nokta atışı yaparcasına erişebilecekler. Şüphesiz ki *Hikmetin Yapıtaşları* hakkında aldığım en değerli ve etkili yorum, kitabın okuyucuyu çeken bu tarzına aittir. Bu hoş yorumları tek bir cümlede "Felsefeyi anlayabileceğimi asla düşünmezdim, fakat bu kitap bana bunu yapabileceğimi gösterdi" diye özetleyebilirim.

Metne entegre edilmiş kenar notları ve kutucuk pasajları: İtinayla seçilmiş ve özenle yerleştirilmiş alıntılar, başlangıçtan beri kitabın belirleyici tarzı hâline geldi. Öğrenciler ve genel okuyucu, bunların "eğlenceli" ve "ilgi çekici" olduğunu düşünüyor. Pek çok okuyucu sadece bu kenar notlarını okuyarak bile çok fazla şey öğrendiklerini ifade ediyor. Kenar notları, her bölümdeki ana şahıslar ile diğer filozofların sözlerinden ve çeşitli kaynaklarda yer alan bilgilerden derlendi. Kenar notları ve kutucuk pasajları ana metnin içeriğini genişletiyor ve bölümü mükemmel bir tartışma gereci hâline getiriyor. Öncelikli olarak kenar notlarını okumak, filozofun görüşlerini ve yine o bölümle bağlantılı felsefi temaları kolaylıkla anlamayı sağlıyor.

Hikâyelerin çekiciliği: Felsefeye ilgi duymayan, en inatçı öğrenciler bile filozofların kişisel anekdotlarından etkilenirler. İlk bölüm hariç her bölüm, bir veya iki ana karakterin biyografisine ait ilgi çekici bir özet içerir. Bu biyografiler öğrencilere, filozofların, zamanlarının önemli meseleleri karşısında ne şekilde tavır aldıklarını gösterir. Böylece felsefi fikirlere tarihî ve kültürel bir kaynak temin eder.

Erişilebilir derinlik: *Hikmetin Yapıtaşları* asli düzeydeki filozofları ve felsefi görüşleri içermesiyle, erişilebilirlik ile derinlik arasındaki tercih problemini çözer. Kitap, malzemenin asli kaynağı ile ikincil yorumunu dikkatli bir şekilde birleştirir. Bu özellik, felsefi edebiyatın nasıl okunacağını öğrenmede öğrencilere yardımcı olur.

Geniş kültürel saha: *Hikmetin Yapıtaşları* geleneksel Batı felsefesini, Batılı ve geleneksel olmayan felsefeyle; bu ikisini de günümüz meseleleriyle harmanlar. "Bilge figürü", gerektiğinde geleneksel ve akademik felsefi kaygılar ile günlük anlam ihtiyaçları arasında bağlantı kurmak için kullanılır.

Kitapta geleneksel ve Batılı olmayan felsefeler şöyle sıralanır: Asya hümanizmi (*felsefi Taoizm, Konfüçyüsçülük ve Budizm*), varoluşçu aykırıcılık (*Soren Kierkegaard ve Friedrich Nietzsche*), halk felsefesi (*Henry David Thoreau ve Martin Luther King, Martha Nussbaum ve Peter Singer*), felsefi feminizm (*Susan Bordo, Susan Moller Okin ve Carol Gilligan*), din felsefesi (*Augustine, Ebu Hamid Muhammed El-Gazali, Thomas Aquinas, David Hume, Soren Kierkegaard, William James, Friedrich Nietzsche*), postmodern felsefe (*Friedrich Nietzsche, Ludwig Wittgenstein, Martin Heidegger*).

Güncel kaynakların çeşitliliği: *Hikmetin Yapıtaşları*, akademik felsefenin dışında kalan ve felsefi konulara gönderme yapan çeşitli güncel kaynakları da içerir. Bu tarzıyla öğrencilere felsefenin, sınıfın dışında ve hayatın içinde de yer aldığını gösterir.

Esnek okuma rahatlığı: Her bölüm kendi içinde bir bütünlüğe sahiptir. Dolayısıyla bölümlerin tarihsel bir sırayla okunması gerekmediği gibi, etkin bir ders için her bölümü işlemiş olmak da şart değildir. Eğitmen tarafından programa dâhil edilmeyen konular, ev ödevi veya grup sunumları olarak eğitim programına eklenebilir.

Felsefi temalara genel bakış: Klasik ve modern konuların özetleri, öğrencilere temel felsefi konularda bakış açısı kazandırır. Böylece öğrenciler, konulara ait tarihî bağlamın ve devamlılığın bilincinde olurlar.

Felsefi sorgular: Felsefi sorgular, doğrudan okuyucuyu hedef alan güncel sorulardır. Okuyucuyu metnin üzerindeki belirli bir pasaja, eleştirel gözle bakmaya yöneltir. Kişisel soruları, tartışmalı sorular takip eder; böylece sorular sınıf tartışmalarına odaklanabilir veya makale soruları olarak kullanılabilir.

Bölüm yorumları: Bölümler açık bir şekilde ortaya konan özet yorumlar içerir. Bu yorumlar, bölümdeki felsefi fikirlerle beraber genel değerleri ve bireysel düşünceleri kapsar. Böylece bölümde ifade edilmek istenen görüş ile günümüz meselelerinin birbiriyle iletişimi sağlanır.

Ana fikrin özeti: Ana fikrin altını bir kez daha çizmek; onu yeniden gözden geçirmede, incelemede ve tartışmayı desteklemede kullanışlı bir yöntemdir.

Bölüm sonu soruları: Her bölüm metne hâkim olmayı gerektiren temel soruları kapsar. Özelden genele doğru sıralanan bu sorular; eleştiri, test

ya da makale soruları olarak işlev kazanabilir. Bölüm sonu sorularına verilen cevaplar da yazılı ödev konusu olarak değerlendirilebilir.

Kaynaklar: Bu bölüm, ilk elden kaynak alıntılarına dair bütün referansları belgeler.

Ek sözlük: Anahtar kavramları tanımada yardımcı olan kenar sözlüğü, kavramların önemine işaret eder ve metnin anlaşılmasını kolaylaştırır. Buna ek olarak hazırlanan bölüm ve sayfa referansına sahip ek sözlük ise metindeki anahtar kelimelerin yer aldığı bir sözlüktür.

İlgili kaynakların bibliyografyası: Bu kitap (ve film) koleksiyonu şimdiye kadar gözden kaçmış bazı değerli kaynakların yanı sıra, alışılagelmiş felsefe metinlerini de içerir.

Kenar notlarının yazarları indeksi: Metin boyunca yayınlanan ilginç kenar notlarının sahiplerini konumlandırmada öğrencilere kolaylık sağlar.

Öğrenci amaçlı indeks: Bu indeks yeni yetme filozoflara referans sağlaması açısından önemlidir. Ayrıca felsefeye aşina olmayan okuyuculara ve gelişme çağındaki araştırmacılara da yardımcı olur. İndeks, araştırmacı ve okuyucuların aradıklarına ulaşabilmeleri için bir kılavuz olacaktır.

YARDIMCI MATERYALLER

Web sitesi: (http://philosophy.wadsworth.com/Socc06e), kitaptaki anahtar kavramların, testlerin, flaş kartların, telaffuz rehberinin ve bölümlere ait PowerPoint sunumlarının yer aldığı ücretsiz web sitesidir. Yukarıda ismi geçen bütün materyaller, hoş bir sanal ortamda interaktif öğrenimi teşvik eder.

"Şimdi felsefe zamanı": Bu interaktif program, yukarıdaki web sitesini ek kaynaklarla ve esnek bir ders sistemiyle bütünleştirir. Tanımlama ve değerlendirme içeren bu uygulama, bir paket programdır ve ücretsizdir. Programın görsel önsözü, bu anlatılanları daha detaylı bir biçimde izah eder.

Sanal telaffuz rehberi ve sözlük: Bu özellik kelime aramasının kolaylıkla yapılabildiği sanal sözlük ile kullanışlı telaffuz rehberini kapsar. Ayrıca kullanımı kolay flaş kartlar da öğrencilerin kelimeleri öğrenmesine yardımcı olur.

Multimedya yöneticisi: Felsefenin ana temalarını tartışan ünlü filozofların 60 dakikalık videolarını ve bazı PowerPoint sunumlarını içeren

bu CD-ROM, sınıf içinde eğitmenlere yardımcı olacaktır. Eğitmen kılavuzu ve deneme testleri gibi kullanım kılavuzları da bu CD-ROM'da yer alır.

Online eğitmen kılavuzu ve testler: Test ve metin sorularını içeren bölümlere ek olarak hazırlanan bu eşsiz kılavuz, her bölüm için düzenlenen konferans ve tartışma önerilerini, mesleğe yeni başlayan felsefe öğretmenleri için bazı taktikleri ve kitabın eğitimbilimsel modeline dair bilgileri içerir. Kılavuz, sınıf içi test sorularında zamanı iyi kullanmaya ve esnek ders işlenmesine dair faydalı önerilere sahip bir özettir.

Deneme sınavı: Bilgisayarlı genel test programını kapsar.

Telif hakkı: Eğer öğrencilerinize bu yaratıcı program ile yazılı ödev verirseniz, öğrencilerinizi eğitirken, çalıntı bilgi kullanımının da önüne geçebilirsiniz.

İnsanlar Felsefe Dışına Nasıl Çıkarlar, 6. baskı: Felsefe öğrencileri için bir el kitabı özelliğine sahip *Hikmetin Yapıtaşları*'nın ilk baskısı, sürpriz bir başarıya ulaşmıştı. Bu sürpriz başarı, gözden geçirilen her baskıdan sonra artarak devam etti. Bugün binlerce eğitmen, danışman ve öğrenci "öğrenciyi başarıya ulaştıran kitapçık" dedikleri *İnsanlar Felsefe Dışına Nasıl Çıkarlar*'ı kullanıyor. *İnsanlar Felsefe Dışına Nasıl Çıkarlar*, müstakil bir metin hâlinde ya da *Hikmetin Yapıtaşları*'nı alan okuyucular için ek şeklinde ve indirimli olarak temin edilebilir.

TEŞEKKÜR

Barton Koleji'nden 3. Joe Frank Jones'a, SUNY Rockland'den Martin Lecker'a, Georgia Fort Valley State Üniversitesi'nden Eric Morton'a, Grand Valley State Üniversitesi'nden Ge Ling Shang'a, DePauw Üniversitesi'nden Daniel E. Shannon'a, Eastern Michigan Üniversitesi'nden Michael H. Reed'e, Wisconsin-Fox Valley Üniversitesi'nden Daniel Putman'a, Cardinal Strich Üniversitesi'nden Meneo A. Afonso'ya, Henderson State Üniversitesi'nden Daniel Kendie'ye, Monclair State Üniversitesi'nden Chung-yue Chang'a ve Cedar Valley Koleji'nden Christina Tomczak'a; kitabı gözden geçirme sürecinde verdikleri emek ve tavsiyeler için minnettarım. Metni geliştirmek için özenle ve titizlikle sundukları önerilere hayran kaldım.

Kitabın bu revizyonu, Wadsworth Yayımcılık Şirketi'nden Steve Wainwright ile birlikte gerçekleşen ikinci revizyondur. Steve'in pozitif enerjisi, kaliteli espri anlayışı ve akıllıca tavsiyeleri, sıkıcı işleri zevkli hâle getirdi. Önceden de söylediğim gibi, çalıştıkça Steve'le daha fazla sohbet etme fırsatı buldum ve bundan da çok memnunum. Onunla gelecek projelerde de beraber çalışmayı diliyorum.

Felsefe ve Din Bölümü'nün Yardımcı Editörü Lee McCracken ve Senior Production Proje Müdürü Jerry Holloway'e de, bu revizyonda ihtiyacım olan yardımı benden esirgemedikleri için minnettarım. Steve gibi Lee ve Jerry ile de çalışmak ayrı bir zevkti. Titizlikleri, doğru karar verme yetenekleri ve dikkatleri karşısında çok etkilendim. Wadworth'un Felsefe Pazarlama Müdürü Worth Hawes'a, birinci sınıf pazarlama gayretlerine ek olarak, metne Martin Heidegger kısmını ekleme fikrini öne sürdüğümde bana verdiği destek ve Avrupa kıtasına özgü felsefeye dair önerileri için teşekkür ederim.

Hikmetin Yapıtaşları, bir araya getirilmesi zor bir kitaptı. Buna rağmen yeniden ifade etmeliyim ki Steve benim iki favori ortağımın, Üretim Müdürü Robin Hood ve Baskı Editörü Joan Pendleton'ın da katıldığı müthiş bir ekip kurdu. Robin büyük bir özgüven ve sabırla, sanat eserleri ile metin ögelerini düzenlemeyi ve yayınlamayı başardı. Joan her zamanki gibi benim akıl hocam oldu. Beni muhtemel can sıkıcı gramer hatalarından kurtarmakla kalmadı, bana daha iyi bir yazar olmayı da öğretti. Önceki baskıların önsözünde, kitabın baskı editörü Joan'a çok güvendiğimi ve onunla tekrar çalışmak istediğimi belirtmiştim. Bu dileğim gerçekleşti. Şimdi de bu baskının önsözünde, "Bir baskı editörüne hiçbir zaman bu kadar güvenmemiştim, umarım başka projelerde yeniden çalışma şansına sahip oluruz" diyorum.

En gözde çağdaş sanatkârlarımdan biri olan Dick Cole'ün kaleminden çıkan yeni eklemeler (Wittgenstein ve Heidegger), *Hikmetin Yapıtaşları*'na şık ve akıcı bir görünüm kazandırdı. Son olarak, fotoğraf uzmanı Billie Porter'a teşekkür etmek istiyorum. Bill; *Hikmetin Yapıtaşları*'nda kullanmak üzere vizyonumu ve ufkumu genişleten yeni fotoğraflar bulma çabamda bana bilgili, gayretli ve cömert bir şekilde yardım etti. "İş birliği", günümüzde akademik bir terim olsa da, kimi zaman bundan çok daha fazlasını ifade eder. Tıpkı bu baskıda olduğu gibi...

KİŞİSEL BİR NOT

Hayatlarımız anlamlı olsun isteriz ve hayatımızın bir hedefi olsun diye uğraşırız... Bu yüzden birbirimizin sahip olduklarını karşılaştırırız. Şeref, servet, akademik unvan, bel ölçüleri... Bunların hepsini bir bir sayarız. Fakat eninde sonunda bir şeyler olur ve hayatımızdaki şeylerin önem sırası değişir. Elde edilmesi zor bir hedefe ulaştığımızda, gidişatın onu daha az istenir hâle getirdiğini fark ederiz. Âşık oluruz veya sevgimiz tükenir, amansız bir hastalığa yakalanırız ya da ölümden kılpayı kurtuluruz... Sahip olunan eşyalar, şeref, sağlık, toplumsal statü gelir ve gider. Her şey geçip gittikten sonra bize kalan, çok açık bir mesajdır: Hayattaki pek çok şeyin temeli, ailemizi oluşturan bireyler ya da daha geniş anlamıyla arkadaşlarımızdır.

Aslında bu görüşte yeni hiçbir şey yoktur, hatta tam tersine bu görüş oldukça eskidir. Hayatın kısalığı ve ailenin önemi, atalarımızdan bize yadigar kalan en eski yaşam biçimlerinde bulunur. Diğer bir deyişle, atalarımız için de aile önemliydi. Bizler de bir aileye bağlı olmayı istiyor, özlüyoruz; bu yanımızla da birbirimize benziyoruz. Birey için "yeni" olan şey ise bu benzerliğin farkına varmış olmasıdır.

Son baskıdan bu yana; savaş ateşiyle sınanan, çektiği acıları hizmete dönüştüren, hatırı sayılır iki "felsefi" insana veda etmek zorunda kalmıştım.

Jim Harrell (1943–2004) tam ihtiyacınız olduğu anda gelen ve gidişat ne kadar zorlaşırsa zorlaşsın, her zaman yanınızda kalan efsanevi insanlardan biriydi. Jimbo; aileme evlat, kız kardeşlerime amca, erkek kardeşime ağabey ve bana da kardeş oldu.

Bu kitabın ilk baskısına kendisini de dâhil ettiğimde, bana yardım elini uzattığı için Amiral James Stockdale'e (1923–2005) sonsuza kadar minnettar kalacağım. Bu ünlü zat, ilk konuşmamızdan bu yana bana bir arkadaş ve meslektaş gibi davrandı. Jim, kendi zamanı ve işleri söz konusu olduğunda çok özverili davranırdı. Onun cesaretine ve yazılarına olduğu kadar, cömertliğine ve samimiyetine de hayranım. Eski eşi Sybil'in içtenliğini de es geçemem...

Arkadaşlarıma ve aileme, felsefeye olan tutkumu hoş gördükleri, beni destekledikleri, söylediğim şeyleri not ettikleri ve konferans notlarımı toparladıkları için teşekkür ederim. Bana neyin önemli olduğunu hatırlattığınız için, her birinize minnettarım.

1. Bölüm

FELSEFE VE HİKMETİ ARAMAK

Gri gözlü Athena onlara, koyu şarap rengi denizin üstünde şarkı söyleyen; hoş bir esinti, yeni bir rüzgâr gönderdi.
Homeros

Felsefe
Kökeni Yunancadır, "hikmet sevgisi" anlamına gelir.

Önce öğren, sonra fikirlerini şekillendir.
(Talmud)

Dilenciler sadakayı filozoflardan önce alırlar. Çünkü insanlar kör ve topal olmanın nasıl bir şey olduğu hakkında iyi kötü bir fikir sahibidirler.
(Diogenes)

Siz bilseniz de bilmeseniz de felsefe, uzun zaman önce hayatın önemli bir parçası hâline gelmiştir. **Felsefe** kelimesi Yunancadan gelir ve "hikmet sevgisi" anlamı taşır. Antik çağ filozofları, "âlim" ya da "bilge" olarak tanımlanırdı. Çünkü onlar kendilerini; "Hayatın anlamı nedir?", "Her şey nereden geldi?", "Hakikatin doğası nedir?" kabilinden "yüce sorulara" adamışlardı. Uzunca bir süre pek çok filozof, "hikmeti arayan amatörler" olarak nitelendirildi. Felsefe onlar için hayatlarını kazanma amacı değil, bir yaşam tarzıydı. (Amatör kelimesinin orijinal anlamı "bir işi çıkar amacıyla değil de sadece sevdiği için yapan" demektir).

Bir kişinin "temel felsefesi"nden bahsedildiğinde, o kişinin yaşamında öne çıkan inanç ve değerler bütününü anlarız. Bu sebeple "felsefe" kelimesini de kimi zaman aynı amaçla kullanırız. Örneğin; Abby'nin "yemek yapma felsefesinden" veya Mikey'nin "at yarışları felsefesinden" bahsederiz. Bu örneklerde de görüldüğü gibi felsefeyi, kişinin genel ilkelerini ve standart kurallarını kapsayan bir terim olarak düşünürüz. Teknik anlamda ise bu durum, "bir felsefeye sahip olmak" şeklinde bilinir fakat filozof olmakla aynı şey değildir.

Felsefi sorular sormak için filozof olmak zorunda değilsiniz, doğuştan meraklı ve düşünen bir beyne sahip olmanız yeterlidir. Filozofların üzerinde kafa yordukları sorulardan bazıları şunlardır:

- Tanrı var mıdır?
- Hayatın anlamı nedir?

Hayat Sadece Bir Görev Değildir!

Neden eğitim görmek için bu kadar çok zahmet çekeriz? Eğitim görme nedenimiz sadece bazı sınavları geçmek ya da bir iş sahibi olmak mıdır? Yoksa eğitimin işlevi, hayatın tüm süreçlerini anlayabilmemiz için henüz çok gençken hayata hazırlanmamızı sağlamak mıdır? Bir iş sahibi olmak ve geçimimizi sağlamak zorunludur fakat hepsi bu mu? Bizler neden eğitim görürüz? Elbette hayat sadece bir görev, iş ya da meslek değildir; hayat daha derin ve engindir. Gizemin ta kendisidir. Üzerinde insanoğlu olarak işlev gördüğümüz, uçsuz bucaksız bir dünyadır. Eğer sadece geçimimizi sağlamak için çaba sarf ediyorsak, hayatın asıl amacını kaçırıyoruz demektir. Hayatı anlamak yalnızca sınavlara hazırlanmak değildir. Hayat; uzman bir matematikçi, fizikçi vs. olmaktan çok daha önemlidir.

(Jiddu Krishnamurti'nin, David Kolak ve Raymond Martin'in *Felsefe Tecrübesi*'nde yer alan "Eğitimin İşlevi" adlı yazısından aktarılmıştır. (Belmont, California: Wadsworth, 1990), s.20-21.)

- Masum insanlar neden acı çekerler?
- Her şey bir düşünce ürünü müdür?
- Bütün insanlar gerçekten "eşitse", bu nasıl mümkündür?
- En iyi yönetim şekli nedir?
- Az kişiyi gözden çıkararak çoğunluğu mutlu etmeye çalışmak mı yoksa çok kişiyi gözden çıkararak azınlığı mutlu etmeye çalışmak mı iyidir?
- Zihin ile beden birbiriyle ne şekilde bağlantılıdır?
- Herkes için doğru veya yanlış diye standart bir çerçeve var mıdır, yoksa ahlaki hükümler göreceli midir?
- Güzellik göreceli midir?
- Haklar uygulanabilir mi?
- Tarafsızlık mümkün müdür yoksa isteğe mi bağlıdır?

BU KİTAPTAN NE BEKLİYORUZ

Neredeyse 3000 yıllık Batı felsefesinin önemli noktalarını çalışma fikri, gerçekten de zahmetli görünüyor. Bu çabaya ek olarak bir de

felsefi konuların her açıdan araştırılacağını ve çetin felsefe tarihinin eksiksiz olarak ortaya konacağını iddia etmek pek de kolay değildir. Dolayısıyla *Hikmetin Yapıtaşları*'nın, her önemli filozofu veya filozoflar tarafından yapılan her önemli katkıyı içeren bir kitap olduğu söylenemez. Tam tersine bu kitap, önemli değer, anlam ve bilgi meselelerine, dahası tüm bu meseleleri düşündüren kültürel şartlara ilgi çekici bir giriş yapmayı hedefliyor.

Eğer bu kitabı akademik bir çabayla okuyorsanız, bu felsefeye giriş dersini "kulağa felsefi gelen şeyler" ile "gerçekte felsefi olanlar" arasındaki farkı anlamak için bir başlangıç yapma fırsatı olarak değerlendirmenizi tavsiye ederim. Belki de felsefi görüşler hakkında konuşmakla felsefe yapmak arasındaki temel fark, düşüncelerinizi şekillendiren disiplin ve titizlik seviyesiyle alakalıdır.

Empedokles, Ksenophones'e "Bilge birini bulmak imkânsız" dediğinde Ksenophones'in cevabı şöyle olur: "Şüphesiz; çünkü bilge adamı ancak diğer bir bilge fark eder."

Bu sebeple diyebiliriz ki felsefe, genellikle belirli mevzular hakkında özenli bir akıl yürütmeyle ortaya çıkar. Felsefi düşünce; kavramların titiz bir değerlendirmeye tabi tutulmasını, akıl yürütmelerin gözden geçirilmesini ve ince ayrımları ortaya koyma isteğini kapsar. Filozofların bu argümanlarla ilgilenmeleri de işte bu sebepledir.

Felsefi mevzular; kesin değerler, genel ilkeler, hakikatin doğası, bilgi, adalet, mutluluk, gerçeklik, Tanrı, güzellik ve ahlak kavramları ile ilgilidir. Felsefe, diğer branşların değinmediği meselelerle ilgilenir ve bu meseleleri eksiksiz bir şekilde ele alır.

Hayatın toplum üzerindeki etkisi, varoluşumuzu karmaşık bir hâle getirmektir. Ne olmadığımız hakkında o kadar fazla düşünürüz ki, kim olduğumuzu unuturuz.
(Chuang-Tzu)

Bir insan filozof olsa da olmasa da başka bir meslek dalıyla anılabilir. Bir insanın sadece "iş tanımı"na bakarak, filozof olup olmadığını söyleyemeyiz. Fizikçiler, psikologlar, hekimler, edebiyat eleştirmenleri, sanatkârlar, şairler, yazarlar, askerler, ev hanımları, kısaca herkes filozof ünvanı almadan da

kimi felsefi düşüncelere sahip olabilir. Bizi filozof "etiketi" değil de ortaya konan felsefi düşüncenin kalitesi ilgilendirmelidir.

Hiç kimsenin duygularını incitmeyen bir filozof ne işe yarar ki?
(Diyojen)

Felsefi sorular doğaları gereği, matematiksel veya bilgi gerektiren sorular gibi "4" ya da "1066 yılı" kabilinden cevaplarla yanıtlanamaz. Belli başlı sorular, Platon ile Aristoteles'in "felsefi merak duygusu" dedikleri durumun farkına varan her birey ve kültür tarafından yeniden sorulmalı ve cevaplandırılmalıdır. Gerçekte, düşünen her insan bütün hayatı boyunca felsefi sorularla boğuşur.

Felsefe olmasaydı, hayvanlardan ancak biraz daha üstün olurduk.
(Voltaire)

Felsefi Sorgu

Ne dersiniz, eğer seçme şansınız olsaydı "mutlu" bir bilgisiz olmayı mı yoksa felsefi kaygılar taşıyan "mutsuz" biri olmayı mı tercih ederdiniz? Neden?

FELSEFENİN ALANLARI

Pratikte felsefe; anlam, yorum, değerlendirme, mantıksal ya da rasyonel tutarlılık gerektiren belli meselelerin, sistematik ve geniş çaplı incelemesinden meydana gelir.

Dışa dönük bütün çabalarımızın ve gelişmelerimizin, insan doğasının derinliğine dokunmadığını; nihayetinde her şeyin bilim ve tekniği yöneten insanın sorumluluk alıp alamayacağına bağlı olduğunu anlayamıyor muyuz?
(C.G.Jung)

Felsefenin başlıca alanları şunlardır:

- *Metafizik*, kimi zaman "nihai gerçeklik" olarak adlandırılan mevzuyu da kapsar. Metafizik haki-

kat hakkında, algısal deneyimin ve bilimin ötesine geçen sorular sorar. Metafizik meseleler; özgür irade, zihin-beden ilişkisi, doğaüstü varoluş, kişinin ölümsüzlüğü ve varlığın doğası ile ilgilidir. İnsan tecrübesi dışındaki bir gerçekliğin ihtimalini sorgulayan filozoflar olduğu gibi (bkz. 11, 12, 14 ve 16-18. Bölümler), kimi filozoflar da felsefelerini metafizik kavramlar üzerine oturtmaya çalışırlar (bkz. 2, 3, 6, 8, 9-10. Bölümler).

- *Epistemoloji*, Yunanca "bilgi" kelimesinden gelir. Felsefenin bu alanı bilginin doğası, kökeni ve mümkün olup olmadığıyla ilgili meseleleri ele alır. Epistemolojik meseleler apaçıklık, hakikat, inanç, bilginin kaynağı, algı, bellek ve bilginin derecelerini kapsar. Epistemolojik konular, felsefenin diğer alanlarıyla da ilgilidir (bkz. özellikle 2-7, 9-12 ve 14-18. Bölümler).
- *Ahlak*, "karakter" anlamındaki Yunanca "*ethos*" kelimesinden gelir. Ahlak problemlerine yönelik çalışmalar; pratik akıl yürütme, doğru ve yanlış, iyi ve kötü, erdem ve zaaf, karakter gibi meselelerin yanı sıra; ahlakın doğası, kökeni ve ahlaki değerlerin kapsadığı alanlar ile ilgili mevzuları da kapsar. Bugün, ahlak çalışanlar arasında; tıbbi ahlak, ticaret ahlakı, çevre ahlakı, akademik ahlak, etnik ve cinsiyet ile iyi hayatın yapısı mevzuları üzerinde uzmanlaşmak oldukça yaygındır. Ahlaki mevzular arasında doğruyu söyleme, görecilik ve evrensellik de bulunur (bkz. 2, 4-8, 11-14, 17 ve 18. Bölümler).
- *Toplumsal ve siyasi felsefe,* devletin (hükûmetin) doğası ve kökeni, hâkimiyet, güç kullanımı, sosyal kurumların birey üzerine etkileri, etnik kökenler, cinsiyet, sosyal statü, değişik türden toplumların zaafları ve güçlü yanları ile ilgili konuları kapsar (bkz. 2, 5, 6, 8, 13, 14, 17 ve 18. Bölüm).

Mantık (doğru akıl yürütme çalışmaları), *değerbilgisi* (değerler üzerine yapılan çalışmalar), *estetik* (güzellik, sanat ve nesnelere dair algı, sezgi ve yargıları değerlendirme çalışmaları) ile *ontoloji* (varlık ve "var olmanın" anlamına dair çalışmalar), felsefenin diğer önemli alanları içerisinde yer alır.

Filozoflar bazen, felsefenin başlıca alanlarından sadece biri üzerine yoğunlaşırlar. Günümüzde kimi filozoflar felsefe alanlarından bazılarını, üzerinde çalışılmaya uygun olmadığı gerekçesiyle reddedecek kadar ileri gide-

bilir. Örneğin bir mantıkçı, metafiziği aşırı derecede soyut ve kafa karıştırıcı bulabilir. Öte yandan, ahlak çalışan biri, sembolik mantığın felsefeden ziyade matematiğe ait olduğunu düşünebilir. Fakat sonuç olarak, bazı filozoflar katılmasa da, şu bir gerçektir: Filozoflar hayatın anlamı ya da hikmetin tetkikiyle ilgilendiğinde, bütün bu alanlar iç içe geçer.

Günümüzde, öğretim görevlisi olan bazı filozoflar, yukarıda adı geçen alanların tarihî dönemleri üzerinde yoğunlaşır ve uzmanlaşırlar. Kimileri ise müzik, din ve hukuk felsefesi veya daha belirgin felsefi mevzular üzerine odaklanırlar; örneğin "Adalet nedir?" veya "Tarafsızlık mümkün müdür?" gibi. Felsefe hakkındaki araştırma, veri ve makaleler için telif ve çoğaltma hizmeti veren profesyonel bir kuruluş olan Felsefi Dokümanlar Merkezi, hâlihazırda 200'den fazla uzmanlık alanı belirlemiştir.

Uzmanlaşmak, bilginin gelişmesi için ödediğimiz bir bedeldir. Gerçekten bir bedeldir çünkü uzmanlaşmak, insanın gündelik hayatını yaşarken kullandığı sıradan ve somut anlayış biçimlerinden uzaklaşmak demektir.
(William Barret)

FELSEFİ ARKETİPLER

Antik çağlarda âlim insanlar, bilge olarak bilinirlerdi. Asya'da "bodhisattva", "yogi" veya "guru"; Afrika'da "büyücü doktor"; Kızılderililer ve Asya'nın göçebe kabileleri arasında "şaman" olarak adlandırılırlardı. İncil'de ise peygamberler hikmet sahibi kişiler olarak belirtilir. Birçok kültürde "büyük anne"ler veya "büyük baba"lar ya da diğer ihtiyar şahsiyetler, "bilge kişi" imgesinin başlıca temsilcileridir. Batı'da "bilge", her zaman değilse de genellikle erkek olarak betimlenir. Karikatürlerde ya da çizgi filmlerde bile "bilge", uzun beyaz sakalları olan, baston taşıyan ve cübbe giyen bir tür keşiş olarak betimlenir. Bilgeleri neden bu şekilde tasavvur ederiz? Çünkü karikatüristler bile âdeta evrensel olan bu imgeye vurgu yapmışlardır, bu yüzden biz de bunu böyle kabul ederiz.

arketip
Temel imge. Belli tarzda birinin özünü nasıl kavradığımızı belirtir. Psikolog C.G. Jung'a göre bazı imgeler en eski zamanlardan beri tüm insanlar tarafından paylaşılmıştır.

Felsefi Arketipler sol resimdeki rasyonel Yunan Sophoslarından sağ resimde sema yapan sûfî dervişlere kadar, pek çok farklı formda karşımıza çıkar.

Bu türden bir imge, bazen **arketip** olarak nitelendirilir. Psikolog C.G. Jung'a (1875–1961) göre arketip, en eski zamanlardan beri tüm insanoğlu tarafından paylaşılmış bir imgedir. Daha geleneksel anlamda arketip, belli tarzda birinin özünü nasıl kavradığımızı belirtir.

felsefi arketip
Düşüncelerini orijinal ve etkileyici bir bakış açısıyla dile getirerek, kendisinden sonra gelen filozofları ya da filozof olmayanları (alaycılar, azizler, kötümserler, iyimserler, tanrıtanımazlar, rasyonalistler, idealistler vb.) önemli ölçüde etkileyen filozoftur.

Bir arketip, belli tarzdaki insanların temel ve orijinal modelidir: Anne, savaşçı, düzenbaz, alaycı, aziz, kötümser, iyimser, tanrıtanımaz (ateist), rasyonalist, idealist vb. gibi. **Felsefi arketip**; düşüncelerini orijinal ve etkileyici bir bakış açısıyla dile getiren, filozof olsun olmasın kendisinden sonra gelenleri, önemli ölçüde etkileyen filozoftur.

Arketip ile *ideal* arasındaki fark, arketipin iyi veya mükemmel olmaya ihtiyaç duymamasıdır. Arketip ile *stereotip* (klişe) arasında ise derinlik farkı vardır: Stereotip, belli tarzda bir insanın basite indirgenecek şekilde tarif edilmesidir. Arketip ise tam tersine, evrensel deneyimlere karşı verilen asli tepkinin güçlü bir temsilidir. Arketipler acı çekme, ölüm, kayıp, toplum, zenginlik, bilgi, aşk, amaç gibi hayatın evrensel yönleriyle başa çıkabilmenin belli başlı yollarını, sıra dışı yöntemlerle örneklendirirler. İyinin olduğu kadar kötünün de, bilgelerin olduğu kadar ahmakların da arketipleri vardır.

Bir arketip listesi ezberlemek hiçbir fayda sağlamaz. Arketipler; bizi tıpkı kader gibi gafil avlayan deneyimlerimizin iç içe geçmiş hâlleridir. Etkileri de en fazla kişisel yaşamımızda hissedilir.
(C.G. Jung)

Utanç Verici Bir Soru

Felsefeye zaman ayırmanın bizleri "pratik işlerimizden" koparacağı ve dikkatimizi dağıtacağı fikri artık çok köhneleşmiştir. Bir de felsefenin diğer konular veya etkinlikler kadar "faydalı" ya da "pratik" olmadığı iddiası vardır ki, kendisi ispata muhtaç bir felsefi düşüncedir! Aşağıdaki pasajda, üretken bir felsefe tarihçisi olan Will Durant, "yararlı" olmanın önemini ısrarla savunan düşünceye meydan okuyor:

Çok okuyan biri, "Felsefe yararlı mıdır?" diye soruyor... Ne kadar utanç verici bir soru! Biz bu soruyu şiir için bile sormayız, ki şiir tam olarak bilinmeyen dünyamızın bir hayal ürünüdür ancak. Ne var ki; eğer şiir sayesinde eğitimsiz gözlerimizden kaçan güzelliği açığa çıkarabiliyorsak ve felsefe sayesinde de anlamak ve affetmek adına hikmet sahibi olabiliyorsak, bu yeterlidir. Felsefe sayesinde zengin olmayız ya da demokratik bir ülkede baş döndürücü bir mevkiye yükselmeyiz. Felsefe bize bunları sağlamadığı gibi, belki bu gibi şeylere olan ilgimizi de azaltır. Ya zengin olduğumuzda ya da yüksek bir mevkiye ulaştığımızda, bilgisiz ve saf biri olarak kalırsak? Ya kaba davranışlar sergileyen, ne istediğini bilmez, güvenilmez, hiçbir şeyin farkında olmayan bir sefil olursak?

(...) Eğer inanırsak, felsefe ruhumuza şifa veren bir bütünlük kazandırabilir belki. Kişisel düşüncelerimiz çok dağınıksa ve kendi kendimizle çelişiyorsak felsefe, zihnimizin berraklaşmasını ve kendi içimizde tutarlı olabilmemizi sağlayabilir. Felsefe, birbiriyle çelişen arzulara ve inançlara sığındığımız için kendimizden utanmamıza yol açabilir ve zihin birliği içinden amaç ile karakter birliği çıkabilir ki bu, şahsiyeti oluşturur ve varoluşumuza bir miktar düzen ve itibar katar.

Will Durant, *Felsefenin Kâşaneleri* (New York: Simon&Schuster, 1929).

Felsefeye bu şekilde bir giriş yapmakla, felsefi arketiplerin genel çehresini oluşturmuş olduk. Felsefe eğitimi görmemiş insanlar bile pek çok felsefi arketipin temel özelliklerini fark edeceklerdir. Muhtemelen, birbirlerine benzeyen insanlarla karşılaşmışsınızdır. Vereceğim iki küçük örnek, konuyu aydınlatacaktır:

Felsefenin en önemli problemi, bizi ve felsefe dostlarını kaygılandıran tek şey, yaşamın hikmeti problemidir. Hikmet kendi konusunu ve kapsamını bilmediği sürece hikmet değildir.
(Lin Yutang)

Felsefi arketiplerden biri, "*Kuşkucu*"dur (11. Bölüm). Kuşkucular, bilgi hakkında ortaya atılan herhangi bir iddianın, kendi duyusal deneyimleri aracılığıyla bireysel olarak doğrulanması gerektiğine inanırlar. Onlar görmek, dokunmak, tatmak ve ölçmek isterler. Bu arketipin mükemmel bir örneği, "Kuşkucu Thomas" kimliğiyle, Yeni Ahit'te karşımıza çıkar. Kuşkucu Thomas, İsa'nın yaralarını bizzat inceleyene kadar, İsa'nın mezardan kalkıp yükseldiğine inanmayan bir havariydi.

Diğer bir felsefi arketip de "*Yararcı*"dır (13. Bölüm). Yararcılar, acının doğası itibarıyla kötü, zevkin ise doğası itibarıyla iyi olduğunu düşünürler. Onlara göre bütün canlılar, ellerinden geldiğince mutlu olmaya çabalar. Yararcılar, şahsi ve umumi davranışlarımızın hazzı artırması, acıyı da azaltması gerektiğini iddia ederler.

Yararcıların şu ünlü formüllerini hatırlarsınız: Daima, çok sayıda insanı mümkün olan en fazla şekilde mutlu edecek davranışlarda bulun. "Genel geçer" kuralların hemen hepsinin arkasında Yararcıların düşünce şeklinin yattığını hemen fark eder insan.

Hayatın yaşamaya değer olmadığı hükmüne varan pek çok insanın, bu sebeple öldüğünü görüyorum. Öte yandan bazı insanlar da, onlara yaşama sebebi veren fikirler ve hayaller için öldürülüyor ("yaşama sebebi", ölmenin de mükemmel bir sebebidir). Bu yüzden hayatın anlamına ilişkin sorunun acilen cevaplanması gerektiğini düşünüyorum.
(Albert Camus)

İnceleyeceğimiz filozoflar, bu iki arketiple birlikte diğer önemli felsefi ekol ve yönelimlere ait örnekleri de içerir. Felsefi arketipler, her zaman değilse de genelde temsil ettikleri ekolün kurucularıdır. Bazen felsefenin arketipik temsilcileri, diğer arketiplerin fikirlerini geliştiren ve bu fikirlere incelik kazandıran kişilerdir. Bu arketipler felsefe tarihinde çok önemli yerlere sahip olmalarının yanı sıra; evrensel anlamda ciddi, her zaman için ilgi çeken ve merak uyandıran felsefi meselelerle uğraşırlar.

Arketip figürlerin ayrıcalıklı erdemleri, felsefelerindeki inancın yoğunluğu ve saflığıdır. Felsefi arketipler, felsefi dünya görüşünün ya da felsefi yön-

temin mutlak savunucularıdır. Felsefi arketiplerin kendi fikrilerine güçlü bir şekilde bağlanmaları, felsefi derinlik ve titizlikle birleştiğinde, biz istesek de istemesek de bizim çoğunlukla sarih olmayan inançlarımıza neredeyse her zaman meydan okur. Fakat sakın korkmayın. İnanmayı, reddetmeyi veya değiştirmeyi seçtiğiniz konuda her zaman yalnızca kendiniz sorumlusunuzdur.

Felsefe tarihine sapkınlık tarihi olarak bakılabilir.
(Walter Kaufmann)

Bizzat huzuru bozan kişi olmadan felsefeyi nasıl öğretebilirim bilemiyorum.
(Baruch Spinoza)

Felsefi arketipleri öğrenmek, felsefi yönelime ait bir şablonla ve bu şablona dâhil olan çeşitli filozoflarla tanışmanın iyi bir yoludur. Felsefi arketipleri öğrenmek, hâlihazırdaki hayat felsefenize ilişkin bilinç düzeyinizi artırabilir; ya da en azından size bu konuda bazı bakış açıları sunar.

FİLOZOFLAR HEP ERKEK Mİ OLUR?

Batı felsefesi tarihinde felsefeyi, genelde, çoğunluğu Avrupalı olan erkekler temsil eder. Bu durum, "Batı felsefesinin ölü beyaz adamların çalışmalarından başka bir şey olmadığına" dair iğneleyici fakat ciddi bir suçlamayı da beraberinde getirir. Bugün profesyonel anlamda felsefe yapan kadınların sayısı hızla artıyor olsa da profesyonel erkek filozofların sayısı hâlen daha fazladır.

Tarih boyunca zekâ ve anlayışlarından dolayı takdir edilen kadınların pek çoğu, resmî felsefe tarihinin dışında kalmıştır (ya da dışına atılmıştır). Günümüzde ise kadın filozoflar felsefe sahasında gelişim gösteriyorlar: Susanne Langer, L. Susan Stebbing, Simone de Beauvoir, Simone Weil, Ayn Rand, Christina Hoff Sommers, Alison Jaggar, Susan Mollér Okin ve Martha Nussbaum, filozof olarak ünlenen başarılı kadınlardan bazılarıdır. Yine de kadın filozoflar hâlen, psikoloji alanında faaliyet gösteren hemcinsleri kadar tanınmıyorlar. (Birçok alanda kadınların hâlen yeterli seviyede temsil edilmiyor olması, yaygın kültürel ön yargıların hakikat arayışında ne denli ciddi sonuçlar doğurduğunu gözler önüne serer.)

Bunun nedeni bugüne kadar Batı felsefesinde hep akıl yürütme ve yazılı argümanların söz sahibi olmasıdır, diğer felsefi anlayışlar daha az önemsenmiştir. 18. yüzyıla kadar pek çok Batılı filozof, küçük ve seçkin bir

kesimin temsilcileriydi. Bunlardan bir kısmı, kendi maddi güçlerine sahipti. Yeterli maddi bağımsızlığa sahip olmayanlar ise kiliseden yardım görüyor ya da farklı gelir kaynaklarından destek alıyorlardı. Büyük halk üniversitelerinin ortaya çıkışıyla farklı çevrelerden insanlar da yüksek öğrenim görmeye başladılar. Böylece küçük bir seçkin kesimin dışında kalanlar da felsefeyle tanışma fırsatı buldu. Yine de filozoflar, daha çok eğitimli, seçkin erkek kesimin üyeleri arasından çıkmaya devam etti.

Kadın Filozoflar Tarihi adlı değerli seriyi derleyen araştırmacı ekibin lideri Mary Ellen Waithe, felsefe tarihindeki bazı boşlukları doldurmanın ne denli zor olduğunu ilk elden anlatıyor:

> Yıl 1980... Cayır cayır yanan bir ekim öğleden sonrası... New York Şehir Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Merkezi Kütüphanesi'nin bodrum katında rahat bir yer arıyordum. Tesadüfen, Aegidius Menagius'un kadın filozoflar tarihi üzerine yazdığı ve 1690-1692 yıllarında yayımladığı bir eserine rastladım. Bu eser bir başka kitapta kaynak olarak karşıma çıkmıştı. 20. yüzyıldan önce herhangi bir kadın filozof olduğunu o zamana kadar hiç duymamıştım. Descartes'ın öğrencisi olan İsveç Kraliçesi Christina ve 12. yüzyılda yaşamış olan Hildegard von Bingen hariç... Menagius'un kitabının bir kopyasını elde etmem, tam 16 ayımı aldı. Kitabın kopyası elime ulaşınca işin aslı ortaya çıktı. Meğer Menagius'un filozof olarak listeye aldığı birçok kadın; astronom, astrolog veya jinekologmuş! Hatta sadece erkek filozofların akrabaları olduğu için listeye dâhil edilen kadınlar bile vardı. Yine de "sözüm ona" filozof kadınlardan oluşan liste gayet etkileyiciydi. 1981 yılının sonlarında, 100'den fazla kadın filozofun elde ettiği başarılara ait bilgilerin, standart felsefi kaynaklardan ve felsefe tarihi kitaplarından çıkarıldığını öğrendim. Bunu görmek için Felsefe Ansiklopedisi, Copleston, Zeller, Bury, Grote ve bunun gibi eserlere kısaca göz atmanız yeterlidir. Eğer buralarda kadınlardan bahsediliyorsa ya tesadüfidir ya da bir dipnotta geçiyordur.[1]

Batı felsefesinin, tarih boyunca ağırlıklı olarak erkek hâkimiyetinde olduğu gerçeğinden kaçamayız. Zaten bu yüzden, Batı felsefesi, problemlere bütünsel ve sezgisel yaklaşmak yerine, problemleri rasyonel ve nesnel deliller kullanarak çözme yoluna gitmiştir. Her tarafa yayılan ve her zaman hissedilen bu yönelimi gördüğümüzde, erkek hâkimiyetinin gerçekten var olduğunu da kabul etmek durumunda kalırız. 10, 12 ve 14'ten 18'e kadar olan bölümler, evrenselciliğin ve rasyonalizmin şaşırtıcı eleştirilerini içerir.

Pratik İnsanların Ön Yargıları

Eğer felsefenin değerini başarılı bir şekilde ortaya koyabilirsek, öncelikle "pratik" -ki bu yanlış bir kullanımdır- olarak tanımlanan kişilerin ön yargılarını zihnimizden atmamız gerekir. "Pratik" olarak tanımlanan bu kişiler, sadece maddi gereksinimlerin farkındadırlar. Bedenin gıdaya ihtiyaç duyduğunu bilirler fakat zihnin gıdasını ihmal ederler. Fakirlik ve hastalığın asgari düzeye indirgendiğini, hatta bütün insanların iyi durumda olduklarını düşünelim... Bu durumda bile, değerli bir toplum meydana getirmek için, yapmamız gereken daha pek çok şey olurdu. Yaşadığımız dünyada zihnin ihtiyaçları, en az bedenin ihtiyaçları kadar önemlidir. Felsefe, zihnin zorunlu ihtiyaçları arasındadır ve işte bu sebeple vazgeçilmezdir. Yalnızca zihnin ve bedenin ihtiyaçlarını eşit derecede önemseyenler, felsefe öğrenmenin zaman kaybı olmadığına ikna olacaklardır.

(...) Felsefe öğrenmenin amacı, kati soruları cevaplamak olmamalıdır. Çünkü, kural olarak, değişmez ve kesinlikle "doğru" kabul edilecek cevaplar yoktur. Felsefe, sorular için çabalamaktır; çünkü sorular ufkumuzu genişletir, entelektüel tasavvurumuzu zenginleştirir ve kuramsal düşünmeyi engelleyen dogmatik saplantıları yok eder. Hepsinden öte felsefe, evrenin azameti hakkında kafa yorar, böylece zihin de mükemmelleşir ve "evrenle bütünleşecek" hâle gelir. Evrenle bütünleşmek ise zihnin "en yüce iyi"sidir.

Bertrand Russell'in *Felsefenin Problemleri* adlı kitabının (Oxford: Oxford University Press, 1912), 1, 14 ve 15. Bölümlerinden seçilmiştir.

FELSEFE VE HAKİKATİ ARAMAK

Kendi kültürel sınırları ve ön yargıları içinde bile felsefe, belki de bütün disiplinler arasında en "serbest" olanıdır. Felsefenin asıl amacı, düşünceyi ve ifadeyi açıklığa kavuşturmaktır. Felsefenin ana unsuru akıl, sezgi, tefekkür ve deneyimdir. Hiçbir mesele ve görüş, kapsam dışında tutulmaz.

Kişisel inançları ne olursa olsun en iyi filozoflar, merak uyandıran argümanlara, kökenlerine bakmaksızın saygı gösterirler. Platon, Augustine,

Thomas Aquinas, John Stuart Mill, Soren Kierkegaard, Friedrich Nietzsche ve Martin Heidegger gibi önemli filozoflar, merak uyandıran bir delil karşısında, kendi düşüncelerini ve izledikleri rotayı sorgulamışlardır.

Günümüzde, kadınlar ve felsefenin diğer "dışlanmışları" tarafından geliştirilen argümanlar, ezelden beri büyüyen felsefe çevresini genişletmiştir. Walter Kaufmann'ın ifadesiyle; felsefe tarihi, sapkınlık tarihidir.

Felsefenin ilk vaadi, bir katılım duygusu yaratmak, insanlığın bir parçası ve toplumun bir üyesi olmaktır.
(Seneca)

Toplumsal kurumlara karşı koyan ve statükoya meydan okuyan güçlü bir felsefi gelenek, daima var olmuştur. Şimdilerde bu felsefi gelenek; çevre, hayvan hakları, aile yapısı, ırkçılık ve cinsiyet ayrımı konularıyla ilgilenen filozoflar arasında, güçlü ve etkili ifadelerle karşımıza çıkar.

Bugün öğrenecegimiz en önemli şey, kendimiz adına düşünmektir.
(Malcolm X)

Arketip figürler yıllar sonra kendini hissettiren bir etki uyandırdığından, bunların kimler olabileceklerini kesin biçimde öngörmek zordur. Bu, anlaşılabilir bir durumdur; çünkü bize ne kadar çekici gelse de bir kişiye doğrudan arketip yakıştırması yapamayız. Bu bakımdan felsefe, diğer alanlardan farklı değildir. Tarih bize önemli ve popüler pek çok figürün sahip oldukları değerleri, kendi devirlerinin ötesine taşıyamadıklarını öğretir. Dolayısıyla arketipik figürlerin ortaya çıkışına dair tahminde bulunurken dikkatli olmalıyız. 18. Bölüm'de, bazı önemli 20. yüzyıl filozoflarına göz atacağız ve felsefi meselelerin sürekliliğini dile getireceğiz.

Felsefe tarihi canlıdır ve yazılmaya devam etmektedir. Belki sizler de ona katkıda bulunacaksınız. Belki er ya da geç, hikmetin tüm çehreleri eşit derecede memnuniyetle karşılanabilir ve gelecekteki ders kitapları yukarıdaki gibi bölümler içermez. Sizin de hemen fark edeceğiniz gibi, nihai mevzu, bir şeyi ilk olarak kimin söylediği değil; söylenenin dişe dokunur ve doğru olup olmadığıdır. Görünen o ki hikmet; renk, cinsiyet, toplumsal statü ve ırk kavramlarının ötesine geçmiş görünüyor.

TÜM BUNLAR SADECE KANAAT MESELESİ MİDİR?

Tartıştığınız çeşitli felsefi mevzuları, ortak bir karara bağlamakta zorlandığınız oldu mu hiç? Peki ya daha sonra bunun normal oldu-

Akıl ya da yular. (Diogenes)

ğunu; çünkü bu mevzuların inanç ve kanaat meseleleri olduğunu düşündünüz mü? Belki de "Başkası için doğru olan şey, benim için doğru olmayabilir. Kim neye isterse ona inansın. Ben de neye istersem ona inanırım, çünkü, en iyisi bu" diye düşündünüz, ne dersiniz? Bu tarz bir düşünce, bir çeşit "yumuşak" göreciliktir. **Göreciliğe** göre, bilgi ancak onu gözlemleyen kişinin kendine özgü nitelikleri vasıtasıyla elde edilebilir. Diğer bir deyişle, hakikatin mutlak (evrensel) bilgisi imkânsızdır; bir düşünce, bir başka düşünce kadar iyidir.

görecilik
Bilginin ancak onu gözlemleyen kişinin kendine özgü nitelikleri (zaman, etnik köken, cinsiyet ve kültürel şartlar gibi) vasıtasıyla tayin edileceği fikri.

Kendilerini "bilgili" olarak gören insanlar, "Hayatın anlamı nedir?" veya "Demokrasi en iyi yönetim şekli midir?" gibi felsefi sorular karşısında kimi zaman göreceli bir tavır takınırlar: "Dünyada ne kadar hayat tarzı, din, kültür ve birey varsa bu soruların da o kadar çok cevabı vardır" kabilinden akıl yürütürler.

Göreciler; kürtaj, ötenazi hakkı, idam cezası, Tanrı'nın varlığı ve mahiyeti, sivil haklar, göçmen politikası, devlet liderinin karakteri ya da tarihteki en büyük rock yıldızı hakkında çok sayıda farklı kanaatler olduğuna dikkat çekerler. Evrime karşı akıllı tasarım, uzaylı otopsisi, erkeklerin Mars'tan kadınların Venüs'ten olup olmadıkları, bir ırkın veya cinsiyetin diğerlerinden üstün olup olmadığı, homoseksüellerin çocuk yetiştirip yetiştiremeyecekleri gibi birçok konudan da bahsetmek mümkün! Göreciler, bütün bu farklı kanaatler sonucunda, kimin gerçekten bilge olduğu konusunda anlaşmaya nasıl varılacağını merak ederler.

Amatör göreciler şöyle der: "Bir pozitif ayrımcılık politikasının bir diğerinden daha iyi olup olmadığına karar vermek mümkün değildir. Zenci Amerikalılar, kadınlar ve gözetilen diğer sınıf üyeleri, kendilerine yarar sağlayan pozitif ayrımcılığı destekler; çünkü iyi işlerden, hükûmet ödeneklerinden ve burslardan öncelikle onlar faydalanırlar. Orta yaşlı beyaz erkekler ise bu tarz bir pozitif ayrımcılıktan hoşlanmazlar çünkü bu kez halk otobüsünün arkasına geçme sırası onlardadır. Dolayısıyla, bu durum tamamen bakış açısıyla ilgilidir." Göreciler şöyle şeyler de söyler: "Hocam, sanırım bana not verirken adaletsiz davranmışsınız. Bana verdiğiniz not, sizin kendi kanaatiniz. Sonuçta bu bir matematik veya fen dersi değil. Felsefe der-

Bilgi güçtür, hikmet ise özgürlüktür.
(Will Durant)

sinde, Platon'un adalet kuramına dair kanaatlerden hangisinin doğru olduğunu saptamanın gerçek bir yolu yoktur. Sizin 'felsefe doktoru' olmanız, doğru kanaate sahip olduğunuz anlamına gelmez. Siz de sadece görüşünüzü bildiriyorsunuz."

Düşünce suçu diye bir şey yoktur, eylem suçu vardır.
(Clarence Darrow)

Bir kültürün diğerini yargılamaması gerektiğini savunan bazı sosyal bilimciler, bu tarzda göreceli akıl yürütmenin, nispeten daha gelişmiş örneğini sergilerler. Örneğin, Amerikalıların birçoğu kadınlara, "babalarına, erkek kardeşlerine ve kocalarına hürmette kusur etmemesi gereken ikinci sınıf vatandaşlar" olarak bakılmasının yanlış olduğunu düşünür. Öte yandan, bazı Orta Doğu ülkelerinde, kadınların toplum içinde erkeklerle eşit haklara sahip olması fikri kesinlikle yanlıştır. Bu durumda göreciler, "Biz kimiz ki, tamamıyla farklı bir hayat tarzını yargılıyoruz?" diye sorar.

Sosyolog James Q. Wilson görecilikle ilgili tecrübelerini anlatıyor:

> Benim sınıfımda; uzaktaki bir halkı, uygulamayı ya da olayı değerlendirmesi beklenen üniversite öğrencileri birbirlerini ve beni, "kendi değerlerini başkalarına empoze etmeme" ve "çabuk hüküm vermeme" yönünde uyarırlar. Öğrenciler kişisel "hayat tarzlarını", modern insanları ve "ön yargısız" olmayı tartışırlarken bu tarz yorumlara sıklıkla rastlanır. Öğrencilerden "ön yargılı olmak" kavramına karşı kendi antitezlerini savunmaları istendiğinde, bazen ahlaki hükümlerin keyfi olduğunu öne sürerler. Daha çok anlayış ile şefkat gerektiren, hoşgörü ve tarafsızlık kavramlarının önemini vurgularlar: "Uyuşturucu kullanmak veya sıra dışı cinsellik gibi bir nevi kişisel tercih olan bazı uygulamaları kınamayın. Getto isyancıları gibi bilmediğiniz, inançlarını ve tecrübelerini anlamadığınız bazı toplulukları eleştirmeyin..."
>
> Bu öğrenciler hoşgörülü insanlardır ve hayatları pek çok açıdan örnek teşkil eder. Bir keresinde beni gerçekten çok şaşırtan bir durumla karşılaştım: Bir derste, Yahudi soykırımının yaşandığı dönemde, Avrupalı Yahudilere yardım etmek adına kendi hayatlarını tehlikeye atan insanlardan bahsediyorduk. Sınıfın genelinde, soykırım sorumlularının, ahlaki bir felaketin suçluları olduğuna dair uzlaşma sağlanamadı. "Her şey sizin bakış açınıza bağlı" dedi biri. Bir diğeri, "Öncelikle, olaylara soykırımdan etkilenen insanların gözünden bakmak isterdim" dedi. Elbette bazı failler, bu acımasız hadiseye istemeyerek karışmış olabilirler; onların mazaretlerini anlayabilir, hatta ma-

zur görebiliriz. Beni kaygılandıran şey, öğrencilerin bazı mazeretleri kabul etmeye razı olmaları değil, konu ile ilgili ahlaki anlamda akıl yürütmeye başlarken, mazeret aramalarıydı. Bu öğrenciler ahlaki bir meseleye, göreceli bir tavır takınıp "Başka bir insanın değerlerini ve menfaatlerini ilgilendiren olayları nasıl açıklayabiliriz?" sorusunu sorarak adım atılacağını varsayıyorlar. Pek çok öğrencime göre, bir insanın "iyi kalpli" olarak değerlendirilmesi, o döneme ait tarihsel şartlarla ilgilidir. İyi kalpli ya da dürüst bir insan olmanın kriterleri ya da hangi davranışın normal, hangisinin zalim olduğuna dair uzlaşmalar gelip geçicidir; genel geçer değil.[2]

Wilson, günümüzde böylesine radikal bir göreciliğin üniversite öğrencileri ile pek çok profesör arasında "revaçta" olduğunu iddia ediyor. Bunu söylemek çok zor. Ne kadar yaygın olduğunu dikkate almadan, göreciliğin tartışmalı olduğunu söyleyebiliriz. Görecilik bazen, Wilson'un aktardığı örnekte olduğu gibi, hoşgörünün bir çeşidi olarak da savunulabilir.

Göreciler ile göreci olmayanlar arasındaki anlaşmazlık, felsefe tarihi boyunca süregelmiştir. İlk önemli Batılı filozof olan Sokrates'in bir halk adamı olarak ortaya çıkışı, kısmen de olsa, Sofistler olarak da bilinen ilk dönem görecileriyle giriştiği mücadeleler sonucunda olmuştur. Göreciler ile göreci olmayanlar arasındaki bu mücadele, düşünce tarihinin en heyecan verici olaylarından biridir. Biz bu konuyu 4, 5 ve 6. Bölümlerde işleyeceğiz; 12, 15 ve 18. Bölümlerde de tekrar edeceğiz.

(Yeri gelmişken belirteyim, tanıdığım her görecinin kendi göreciliğini savunduğuna şahit olmuşumdur. Bazen de bu göreciler, en azından, benim göreci olmayışımın neden "basit", "yanlış", "hatalı" ve "hoşgörüsüz" olduğuna dair gerekçeler öne sürmüşlerdir. Bu yetmezmiş gibi bir de onlara kendi göreci iddialarından yola çıkarak, görüşlerinin benimkinden "daha doğru" olmasının imkânsızlığını gösterdiğimde öfkeleniyorlar. Sonuç olarak göreciliğin sadece "onların kanaatleri" olduğu ortaya çıkıyor.)

Göreci olsak da olmasak da filozofların fikirlerini kabul veya reddetmeden evvel, onlara kendi görüşlerini aktarmaları için şans verelim.

HİKMET, BİLGİ VE İNANÇ

Hikmet, iyi bir yaşam sürmeyle ilgili olan temel bir gerçeklik anlayışıdır. Makul ve pratiktir, her bireyin karakterine ve gerçek durumdaki şartlarına yoğunlaşır; tefekkür, kavrayış ve insani koşullara dair mantıklı

Her iddiaya karşı kanıt hükmü taşıyan, insanı sonsuz bir bilgisizliğe sürükleyen ve bilgiye engel olan bir ilke vardır: Bir iddiayı, henüz araştırmadan hor görmek.
(Herbert Spencer)

Müzmin cehalet, kişinin kendi kanaatleriyle yetinmesi ve mevcut bilgisinden memnun olmasıdır.
(Elbert Hubbard)

fikirleri kapsayan, iyi kararlardır. Hikmet, temel eğitimle elde edilen ya da uzmanlaşmayla kazanılan bilginin tersine, deneyimle ilgilidir. Hikmetin bu özelliği, kuramsal ve entelektüel bilgide bulunmaz. Belki de deneyim bu denli önemli olduğu için bizler hikmeti, genellikle bir kabile veya aşiretin en yaşlı üyeleriyle ilişkilendiriyoruz. Elbette, hikmet sahibi ya da entelektüel olmak, sadece yaşla ilgili bir mevzu değildir. Zira hikmet, kişisel erdemlerle, bilginin olduğundan çok daha fazla ilişkilidir.

Filozoflar genellikle, **bilginin** bir çeşit doğru inanç olduğu konusunda hemfikirdirler. Bu durumda "Doğru inanç, yanlış inançtan nasıl ayırt edilebilir?" sorusu gündeme gelir. Tahmin edebileceğiniz gibi her filozof bu soruya akıl, algı, sezgi, deneyim ve toplumsal ittifakın rolünü de kapsayan farklı cevaplar verir. Bazı filozoflar ise bilginin mümkünlüğünü tamamıyla reddedecek kadar ileri gider (bkz. 3, 4, 6, 10, 11, 15-18. Bölümler).

Filozoflar bilgiyi kuramsal ve pratik diye ikiye ayırırlar. **Kuramsal bilgi**, sistematik bilgi ve rabıtaların doğru biçimde derlenmesini ve değerlendirilmesini kapsar. **Pratik bilgi** ise piyano çalmak, testere kullanmak, ameliyat etmek veya yemek pişirmek gibi yetenek gerektiren işlerle ilgilidir.

Bilgi, iddialarının değerlendirilmesi niteliklerine bağlı olarak; mantığa uygun kanıt sunmayı, ustalık gerektiren uygulamaların ortaya konmasını ya da bilimsel deney ve öngörü çalışmalarını gerektirir. Örneğin *X*'in ne olduğunu bilmek şöyle gerçekleşir: "Gerçekte *X* doğrudur", "*X*'in doğru olduğuna inanıyorum", "Yeterli miktarda kanıt sağlayarak *X*'e olan inancımı temellendiririm/haklı çıkarırım."

Bilgi hakkındaki iddialar, dikkate değer ve çetrefilli bazı soruları da beraberinde getirir: "Güçlü bir kişisel izlenim, yeterli bir kanıt mıdır?", "Kaç kanıt yeterlidir ve bunun kriteri neye bağlıdır?" gibi. Filozoflar, kendi bilgi iddialarımızı doğrulamak için, gerekçeleri de bizim temin etmemiz gerektiğini söylerler.

Bilginin tersine **inanç**, bir iddianın doğrulanmasında, *öznel (ve zihinsel) kabule* başvurur. Bilgiden farklı olarak, inançların doğru olmaları gerekmez. Çünkü inançlar öznel ifadelerdir. Bir inanç doğru olmasa bile, doğru olduğuna kanaat getirilebilir. Diğer yandan, inancımız doğru olsa da bunu ispatlamak için yeterli delil ortaya koyamayabiliriz.

İnançlar doğru da yanlış da olabilir, fakat teknik anlamda "yanlış bilgi" imkânsızdır. "Yanlış bilgi", anlam açısından kendisiyle çelişen bir ifadedir. Bu önemli ayrım, günlük dilimize de yansır. Örneğin ,"Şeftali çekirdeğinin zekâyı artırdığına dair yanlış bir bilgiye sahibim" kabilinden bir cümle kurmayız. Bunun yerine "Şeftali çekirdeğinin zekâyı artırdığını düşünmek için oldukça iyi gerekçelerim vardı fakat yanıldığımı öğrendim" demeyi tercih ederiz. Ya da şöyle deriz: "Şeftali çekirdeğinin zekâyı arttırdığına inanıyordum, fakat şimdi işin doğrusunu biliyorum." Başka bir deyişle, bazen *bildiğimizi düşündüğümüz şey*, yanlıştır.

Bazı inançlar diğerlerinden daha makuldur. Ayrıca *bilgi içeren inanç* ile *katıksız inanç* arasında büyük bir fark vardır. Bir görüşe ait delil, görüşün bizzat kendisiyse ve görüş bu sebeple doğru sayılıyorsa biz ona **katıksız inanç** diyoruz. Durumu bu şekilde özetlemek dolambaçlı göründüyse bunun sebebi, durumun gerçekte de dolambaçlı olmasıdır! Katıksız inanç, kendi kendini geçerli kılar ya da "kılmaya çalışır." Pek çok filozof ve bilim adamı hakikatin, katıksız inanç hâline getirilemeyeceğini düşünür. Örneğin, siz kanser değilseniz, sırf kanser olduğunuza inandığınız için kanser olmadığınız hakikati ortadan kalkmaz. Güvenilir inançları şüpheli olanlardan ayırmak için en iyi yöntem, önemli fikirleri ince eleyip sık dokumaktır. Bunu belli bir ölçüde kendimiz için de yapabiliriz ve yapmalıyız da.

hikmet
İyi bir yaşam sürmeyle ilgili olan temel bir gerçeklik anlayışıdır. Makul ve pratiktir, her bireyin karakterine ve gerçek durumdaki şartlarına yoğunlaşır; tefekkür, kavrayışı ve insani koşullara dair mantıklı fikirleri kapsayan iyi kararlardır.

bilgi
Doğru inanç.

kuramsal bilgi
Sistematik bilgi ve rabıtaların doğru biçimde derlenmesini ve değerlendirmesini kapsar.

pratik bilgi
Piyano çalmak, testere kullanmak, ameliyat etmek veya yemek yapmak gibi yetenek gerektiren işlerle ilgilidir.

inanç
Bir iddianın doğru olduğuna dair kanı veya itimat. Bir şahsın öznel (ve zihinsel) ifadesi. Bu anlamda bilgiden farklıdır.

katıksız inanç
Tek delili, inanç sahibinin öznel doğrusu olan kanı.

Bilgisizlik, güvende olmak için bir garanti teşkil etmediğine ve aslında güvensizliğimizi daha da artırdığına göre; tehlikenin nerede yattığını bilmek, -korkumuza rağmen- daha iyidir. Doğru soruyu sormak, bir problemi çözmenin yarısıdır. Muhakeme gücü olan kimseler, dış etkenler hayatımızı tehdit eden gerçek tehlikelere dönüşünce bunu fark eden kimselerdir.
(C.G. Jung)

Bilgisizlik Bir Tercih Değildir

Deneyimlerimiz, yeteneklerimiz ve tercihlerimiz bizi sınırlandırdığından, çözümleyemediğimiz düşüncelerimize tam anlamıyla güvenemeyiz. Başkalarının görüşleri hakkında kafa yormaya ve inancımızı başkalarının tetkiklerine tabi kılmaya ihtiyaç duyarız. Felsefe alanında, zaman ve ehemmiyet bakımından değerli addedilen düşünürlerden ya da fikirlerden faydalanmak akıllıca bir iştir. Öte yandan bu filozofların argümanlarını, sırf "yüce" veya saygın olduklarına inandığımız için kabul etmeyiz elbette.

Önemli felsefi argümanları, üzerinde yeterince kafa yormadan reddetmek, saçma ve küstahçadır. Saçmadır, çünkü bir görüşe adilane yaklaşmadıkça, onun gerçek değerini bilemeyiz. Küstahçadır, çünkü dünden bugüne pek çok önemli düşünürü etkileyen fikirlere, *herhangi bir önbilgiye sahip olmadan* itiraz etmek (veya onlarla dalga geçmek); yıllarını bu mevzulara adamış olan filozoflardan, bilim adamlarından ve ilahiyatçılardan daha çok şey bildiğimizi iddia etmek anlamına gelir.

Saçmalığın ve küstahlığın daha incelikli (veya hemen göze çarpmayan) şekli ise; zorlu meselelere ön yargılı bir şekilde yaklaşmak, diğer bakış açılarını ele almaksızın onlarla alay etmek, onları önemsememek, onlardan sıkılmak hâlinde tezahür eder. Böyle davrandığımızda, "olgulara aldırmaksızın bir inanca tutunmaya çalışan kişi" konumuna düşeriz. Böyle bir durumda, yanılma ya da aydınlanma olasılıkları, bizim için birbirinden farksız hâle gelir. **İstençli bilgisizlik** dar görüşlülüğün bir diğer adıdır ve bir davranış tarzı olarak, hikmet sevgisiyle örtüşmez.

Birçoğumuz için bilgisizlik, ciddi bir tercih değildir. Düşünceli insanlar olarak seçimimizi, felsefi ilgisizlik ile felsefi sorgulama arasında değil, bilinçli ve

layıkıyla yaşanan bir hayat ile öylesine yaşanan bir hayat arasında yapmalıyız. Şu geçici ve meşakkatli hayat, felsefe yapmadan yaşanamayacak kadar önemlidir ve biz bunu biliriz.

ANA FİKRİN ÖZETİ

- Felsefe kelimesi Yunancadan gelir ve "hikmet sevgisi" anlamındadır. Arketipik anlayışta felsefe, bilginin değişmez esası olmakla birlikte, bir eylemdir de. Hikmeti elde etme zorunluluğu hisseden filozof, hikmet âşığıdır. Metafizik, epistemoloji, değerbilgisi, ahlak, estetik, siyaset felsefesi, toplumsal felsefe ve mantık, belli başlı felsefe alanlarından bazılarıdır.
- Felsefî arketip; düşüncelerini orijinal ve etkileyici bir bakış açısıyla dile getiren, filozof olsun olmasın, kendisinden sonra gelenleri önemli ölçüde etkileyen filozoftur.
- Batı felsefesi tarihi, Avrupa kökenli erkeklerin hâkimiyeti altındadır. Fakat sayıları sürekli artan kadın filozoflar, felsefenin mahiyetini ve kapsamını genişletmektedirler.
- Hikmet, iyi bir yaşam sürmeyle ilgili olan temel bir gerçeklik anlayışıdır. Makul ve pratiktir, her bireyin karakterine ve gerçek durumdaki şartlarına yoğunlaşır; tefekkürü, kavrayışı ve insani koşullara dair mantıklı fikirleri kapsayan iyi kararlardır.
- Filozoflar, genellikle, bilginin bir çeşit doğru inanç olduğu konusunda hemfikirdirler. Bu durumda "Doğru inanç, yanlış inançtan nasıl ayırt edilebilir?" sorusu gündeme gelir. Her filozof bu süreçte akıl, algı, sezgi, deneyim ve toplumsal ittifakın oynadığı rollere, farklı değerler atfederler. Bazı filozoflar ise bilginin mümkünlüğünü tamamıyla reddedecek kadar ileri gider.
- Filozoflar bilgiyi kuramsal ve pratik diye ikiye ayırırlar. Kuramsal bilgi; sistematik bilgi ve rabıtaların doğru biçimde derlenmesini ve değerlendirilmesini kapsar. Pratik bilgi ise piyano çalmak, testere kullanmak, ameliyat etmek veya yemek pişirmek gibi yetenek gerektiren işlerle ilgilidir.
- Görecilik; bilginin ancak onu gözleyen kişinin kendine özgü nitelikleri (etnik köken, cinsiyet ve kültürel şartlar gibi) vasıtasıyla tayin edileceği fikridir. Diğer bir deyişle, hakikatin mutlak (evrensel) bilgisi imkânsızdır; bir düşünce bir başka düşünce kadar iyidir.
- İstençli bilgisizlik, dar görüşlülüğün bir diğer adıdır ve bir davranış tarzı olarak, hikmet sevgisiyle örtüşmez. Böyle bir durumda, dalalet ya da aydınlanma olasılıkları bizim için birbirinden farksız hâle gelir. Bu konumdaki kişiler, "olgulara aldırmaksızın bir inanca tutunmaya çalışan"lardır.

DÜŞÜNCELER

1. Felsefenin ne olduğunu bilmeyen birine felsefeyi nasıl izah edersiniz?
2. Felsefenin temel alanlarını belirtiniz ve her birininin ele aldığı meselelerden birer örnek veriniz.
3. Arketip nedir? Stereotipten farkı nedir? Örnek veriniz.
4. Felsefi arketipleri öğrenmenin faydaları nelerdir?
5. Kültürümüzün bir çeşit felsefi cehaletten musdarip olduğunu bir olay ya da argüman şeklinde ele alın. Aşırı derecede genelleştirmeyin. Örnek verin ve örnekleri tanımlayın.
6. Felsefe çalışmaları niçin vardır?
7. Hikmet nedir? Bilgiyle olan bağlantısını açıklayın.
8. Hikmet ve bilgi bağlantısına göre kendi eğitiminizi analiz edin. Hikmete olan sevginizi destekleyen ve ona engel olan şeyler nelerdir?
9. Eğitim sisteminizin tek bir yönünü iyileştirme şansınız olsaydı bu ne olurdu, neden?
10. Sizce, bireylerin inançlarını değerlendirirken cinsiyet ve etnik köken ne ölçüde göz önüne alınmalı? Cinsiyet, etnik köken, yaş, gelir gibi faktörler düşüncelerimize hükmeder mi?

İNTERNET KAYNAKLARI

Wadsworth Philosophy Shoppe'deki Soccio Web sitesine bakın. http://philosophy.wadsworth.com/Soccio6e adresine girdiğinizde bu bölümle alakalı terimleri arayabilir, testleri çözebilir, telaffuz rehberi ve çalışma ipuçlarından yararlanabilirsiniz.

KLASİK TEMALARA GENEL BAKIŞ

Hiçbir insanlık acısının tedavi edilmediği felsefi tartışma boştur. Bedendeki hastalığı iyileştirmeyen bir tıp sanatı ne kadar faydasızsa, ruhun acısını uzaklaştıramadığı sürece felsefenin de bir önemi yoktur.
(Epikuros)

Sizi temin ederim ki, ruh için tıbbi bir sanat vardır ve o sanat felsefedir. Ancak, diğer bedensel rahatsızlıklarda olanın aksine, felsefenin yardımını kendimizin dışında aramamıza ihtiyaç yoktur. Tüm gücümüzle, kendimizi tedavi edebilir seviyeye gelmek için çabalamalıyız.
(Cicero)

Bütün insanlık hastadır. Ben, bu evrensel hastalığı teşhis edecek bir hekim olarak geldim ve tedavi etmeye hazırım.
(Buddha)

Sorgulanmamış hayat, yaşanmaya değer değildir.
(Sokrates)

Antik Yunan'da başlayan Batı felsefesinin tarihi, M.Ö. 800'lü yıllara uzanır. Bu yıllarda Yunan kültürünün temel unsuru dinî mitolojiydi. Bu ilk mitler; doğa olayları, insanlık tarihi ve tanrılar hakkında ilkel yorumlar ortaya koyuyordu. Davranış kuralları, ahlak, toplumsal sorumluluklar, eğitim, sanat ve dinî ibadetler gibi pek çok mevzuya dair davranış ölçütlerini bu yorumlar belirliyordu. Antik Yunan'da, insan yaşamı ve tanrılar hakkında anlatılan en önemli efsanevi yorum, *Ilyada* ve *Odise*'de bulunur. M.Ö. 8. yüzyılda yaşamış olan Antik Yunanlı şair Homeros, bu iki epik şiirin yazarı olarak bilinir.

Homeros döneminde yaşayan Yunanlılara göre, her şey bir çeşit ilahî güç sayesinde meydana gelmişti. Örneğin güneş, Apollo'nun altından yapılmış at arabası tarafından taşınıyor; gök gürültüsü ve şimşek, Zeus tarafından Olimpos Dağı'nın doruğundan fırlatılıyor; deniz, Poseidon'un mızrak hareketleriyle kabarıyordu. Doğaya ait diğer fenomenler de aynı şekilde, ilahî kökenliydi. Toplum yapısının, aşkın, savaşta galip gelmenin, mağlup olmanın ve diğer meselelerin hepsinin, doğrudan tanrılarla ilişkili olduğu düşünülüyordu.

Antik Yunan'da tanrılar, insanoğlunun mübalağalı tasvirleriydi. İnsandan daha büyük, güçlü ve hızlıydılar ve tıpkı insanoğlu gibi kıskanç, sinsi, ön yargılı, tembel, ahlaksız ve zalimlerdi. Dolayısıyla maneviyat ve ahlak açısından insanlardan daha üstün değillerdi. Aslında tanrılar, beşerî meselelerde insanlardan farksızlardı. İnsanlarla ortak olan noktalarından biri de beşerî acıydı; çünkü onların da, tıpkı insanlar gibi, pembe dizileri anımsatan karmaşık ilişkileri vardı. Kimi zaman tanrılar insan olmaya özeniyorlardı, kendilerini savaşın içine atıyorlar ya da siyasete giriyorlardı. İnsanları genellikle, tafsilatlı bir satranç oyununun piyonları gibi kullanıyorlardı.

Antik Yunan'ın mitolojik efsaneleri fiyaskoyla sonuçlansa da bu mitler filozoflar tarafından hâlen tartışılan iki önemli ilkeyi ortaya koyar:

1. *Görünen* şeyler ile *gerçekten* varolan şeyler arasında fark vardır.
2. Olayların görünmeyen *neden*leri vardır.

Bu ilkeler, doğa ve toplumun daha az çözümsel, mitolojik tasviflerinin ötesinde, önemli bir gelişmenin altını çizer.

Yunan mitolojisi, sapkın bir fantezinin ürünü değildi, insanın olaylara anlam kazandırma isteğinin bir ürünüydü. Bilim, bu anlam kazandırma arayışların ötesine geçti, felsefe de bilim öncesi bu ilk yorumlara makul gerekçeler temin etmenin ötesine geçti.

Homeros'un *Ilyada*'sı Antik Yunan kültüründe oldukça etkilidir. Truva Savaşı'na dair anlatıda, Yunan tanrılarının arzuları ile insanların hayatları birbirinin içine geçer ve efsanevi bir kahraman idealini ortaya koyar.

Antik Yunan geliştikçe, toplumsal yapının bağlayıcılığı da azaldı. (Yine de bu, toplumun şimdiki anlamda demokratik bir sürece girdiği şeklinde anlaşılmamalıdır.) Çevredeki şehirlerin ve toplulukların sömürgeleştirilmesi, felsefenin yükselmesine katkıda bulundu; zira artan sosyal ve politik özgürlük yerleşik bir kültürle birleşince, daha fazla özgür araştırma ve fikir alışverişi yapılmasına izin verdi. Yunan medeniyeti geliştikçe sömürgecilik, sofistike Doğu kültürleriyle olan etkileşimin artmasına neden oldu ve mitolojik dünya görüşü de etkisini kaybetmeye başladı. Olayları "Tanrılar öyle istedi." diyerek açıklamak, artık etkisini ve tatminkârlığını yitirmişti.

Sokrates öncesi Batı filozofları, mitolojinin mantıklı cevaplar veremediği meseleler için makul açıklamalar talep ederek mitolojik dünya görüşüne meydan okudular: "Elmanın ağaçtan düştüğü gibi neden gökyüzü de yere düşmüyor?", "Gökyüzünü havada tutan nedir?", "Yıldızlar neden gökyüzünden düşmüyorlar?", "Balık ya da tahıl yediğimde neden bir balık ya da buğday sapına benzemiyorum?", "Balığın maddesi nasıl oluyor da tırnak maddesi hâline gelebiliyor?", "Şelalenin aşındırdığı taş nereye gidiyor?", "Kopan parçaları göremiyorum. Bu kopan fakat görünmeyen parçalar nedir?" ve "Her şey nereden gelir? Nereye gider?" (Felsefi gelişime ait aşamanın tam bir açıklaması için bkz. 3. Bölüm).

DOĞA VE GELENEK

Birleşik bir rasyonel açıklama ortaya koyabilmek için çaba sarf eden ilk filozoflar, öncelikle "evrenin düzeni"(Yunancada *kosmos*) ve "doğa" (Yu-

nancada *physis*) meselelerine yoğunlaştılar. (İngilizcedeki "kozmos" ve "fizik" kelimelerinin kökenini fark etmiş olmalısınız.)

5. yüzyıl civarında antik dünyada, "uzmanlaşma" faktörü ortaya çıktı. Aslında uzmanlaşma yerine, "ayrım ya da bölünme" kelimelerini kullanmak daha yerinde olacaktır. Çünkü filozoflar doğa (*physis*) ve yasa (*nomos*) kavramlarını kısıtlı bir uzmanlık alanı içinde ele almaktan ziyade, bunları birbirlerinden ayırmaya başladılar. "Norm", "normatif" ve "normal" kelimeleri Yunanca "nomos" kökünden gelir. Batı'da, Sofist (4. Bölüm) olarak bilinen hümanist filozoflar, araştırmalarını "doğa"dan, "insan"a yönelttiler. Çin'de ve Güneydoğu Asya'daki bilgeler (2. Bölüm) de tanrıları ve ruhları incelemekten uzaklaşıp ilgi alanlarını "insan"a ve "doğa"ya yönelttiler.

GEÇMİŞTEN ALINACAK GÜNCEL DERSLER

Yukarıda "insan" kelimesinin ne anlamda kullanıldığını merak etmekte haklısınız. Antik Dünya, insanları; milliyet, soy ("ırksal" düşüncenin ilkel bir şekli), cinsiyet, dil ve lehçe, yetenek ve güzelliğe göre farklı statülere ayıran ve bunlara dayanarak insanları iktidar açısından sosyal sınıflara bölen hiyerarşik ve şovenist bir yapıya sahipti.

Efsaneye göre Yunan tanrısı Atlas, dünyayı omuzlarının üzerinde taşır. Doğa olayları hakkında yapılan bu son derece mitsel yorumlar karşısında tatmin olmayan Sokrates öncesi filozoflar, doğa olaylarının rasyonel gerekçelerini araştırdılar.

Klasik filozofların çoğuna göre, doğaları gereği kadınlar, felsefi akıl yürütme yeterliliğine sahip değildir. Elbette bu sadece filozofların düşüncesi değildi; onlar birçok kadının da yaptığı gibi, kendi dönemlerinin kurallarını yansıttılar sadece. Asyalı bilge Konfüçyüs (2. Bölüm) kadınları, kolaylıkla aşağılanan kölelerle kıyaslar. Batı'nın tartışmasız en etkili filozofu olan Platon ise kadınları kendi ideal devletindeki en üst tabaka olan filozof kral mertebesine dâhil ettiği hâlde, kadınların "daha az erkek" olduğunu düşünür (6. Bölüm). Batı felsefesi tarihindeki en önemli düşünür-

İnsanlar ve Argümanlar

Modern değerleri geçmişteki faaliyet ve fikirlere, herhangi bir eleştiriye tabi tutmadan, sıkı sıkıya uygularsak *kronolojik hataya* (ya da *tarih hatasına*) düşeriz. Geçmişe ait şimdiki anlayışımızın tam anlamıyla eksiksiz olduğuna emin olamasak da insanların düşünce ve davranışlarını etkileyen koşulları anlayabilmek için iyi niyetli bir çaba sarf edebiliriz. Bunu yapmak, bizi bir çeşit göreciliğin kucağına atmaz ya da bizi başka dönem ve kültürlere ait fikirleri değerlendirmekten alıkoymaz. Felsefi bir görüşün gelişmesini sağlayan tarihî bağlamı anlamak, daha ziyade bizim tüm insani şartların karmaşasını ve zenginliğini ayırt etmemize yardımcı olacaktır. Dahası, bazı yönlerini kabul edilemez bulduğumuz tüm felsefi teşebbüsleri tümden reddetmemiz gerekmez. Bununla birlikte, bu kabul edilemez bulduğumuz yönler, söz konusu felsefi teşebbüslerin tam da merkezini oluşturuyorsa veya bunların temel unsurları tarafından zorunlu kılınıyorsa durum değişir.

Kadim filozoflara, modern değerleri, eleştirmeden dayatmak istemediğimiz gibi, sırf bir filozofun kişisel alışkanlık veya inançlarına katılmadığımız için, o filozofun iddialarına itiraz etmek de istemeyiz. Bu tür bir davranış, *adam karalama safsatası* olarak bilinen yanlışa düşmemize sebep olur. Adam karalama safsatasının kelime anlamı Latincede "insana yönelik"tir. Tanımı; öneri yerine öneriyi yapan kişiyi tartışma konusu etmek ve itirazı da bu minvalde yapmaktır. *Ad hominem* terimi, ironik bir biçimde bize, "insan" (man) kökünü temellendirilmiş olan terimlerin yaygınlığına ve muğlaklığına bir örnek teşkil eder: "İnsan türü" (mankind), "insanca" (human), "başkan" (chairman), "insancıl" (humanistic), hatta "kadın" (women).*

* Bu terimler İngilizce'de "man" kökünde temellendiği için, verilen tüm örneklerde "man" kelimesinin bulunduğuna dikkat çekiliyor.

lerden biri olan Aristoteles (7. Bölüm) kadını; "doğanın yanlışı", "noksan", "gayrimeşru" olarak tanımlar. Diğer yandan hazcı Epikuros ise kadınlar ile erkekler arasında felsefi bir ayrım yapmaz (8. Bölüm).

Günümüzde, filozofların sorduğu en önemli ve karmaşık sorulardan bazıları, geçmişteki düşünürlerin tutumlarıyla alakalıdır. (Kitabımızın 10, 12 ve 18. Bölümleri doğrudan bu meseleye değiniyor; felsefi seyahatimiz boyunca bu konuyu sık sık yineleyeceğiz.) Bu bahsin başlangıcında *yeni fi-*

kirlere ve onları savunanlar hakkında yargıya varmadan önce, sizi biraz empati kurmanız için cesaretlendirmeme izin verin. Bu, argümanlar ve mevzular ile onları savunan kişileri birbirine karıştırmamanıza yardımcı olacaktır (bkz. s. 53'teki "İnsanlar ve Argümanlar" kutucuğu).

YETKİNLİĞİ ARAMAK

Antik felsefenin en temel konularından biri de, insani yetkinliği veya erdemi aramaktır. Yunanca erdem anlamına gelen *arete* kelimesi, "mükemmellik" ya da "yetkinlik" anlamına gelir; yeterlilik ya da işlevsellikle ilgilidir. Çince erdem anlamına gelen "*jen*" kelimesi ise cömertlik, insaniyet ve gerçek (sahici) birey olmayı ifade eder. Bu nedenle, "erdem"den yoksun olan birey, amacına (işlevselliğine) ulaşamaz. Erdemsiz her şey "işlevini yitirir"; tamamlanmamıştır, kendisi olmaktan çıkar ve anlamından uzaklaşır.

Batı'da insani yetkinliğe dair felsefi araştırmalar Sofistlere (4. Bölüm), Sokrates'e (5. Bölüm), Platon'a (6. Bölüm), Aristoteles'e (7. Bölüm) ve Stoacılara (8. Bölüm) kadar uzanır. Asya'da ise antik çağ bilgeleri, uzun zamandır varolan erdem ve iyilik kuramları ortaya koymuşlardır (2. Bölüm).

MUTLULUĞU ARAMAK

Bugün birçoğumuzun yaptığı gibi antik çağ filozofları da bir kural olarak "iyi olmak" ile "mutlu olma"yı birbirlerinden ayırmazlar. Bunun yerine "iyi bir hayat yaşamayı" gelişmek, başarmak, "dört dörtlük bir insan olmak" anlamında, "iyi yaşamak" olarak düşünürler.

Bugün "mutlu olmayı", neredeyse "kişisel memnuniyetin" her tarzıyla aynı anlamda kullanmak yaygındır. Eğer mutluluk bir his ise mutlu olmak hakkında yanılamam: Eğer kendimi *mutlu hissediyorsam mutluyum*dur. Bu türden bir mutluluk görüşü, "mutlu olmayı" sadece öznel ve kişisel bir bağlamda tanımlar.

Klasik dönemdeki mutluluk kavramları ise çok daha karmaşıktır. *Sağlıklı olmak* ile *sağlıklı hissetmek* ve *mutlu olmak* ile *mutlu hissetmek* arasındaki analoji, bu durumu anlamamıza yardımcı olacaktır: Örneğin, Margaret kendini iyi hissettiği hâlde, iyi olmayabilir. Diğer bir deyişle, Margaret sağlıklı olmayabilir ama kendini iyi hissediyordur. Diğer taraf-

tan, Joe kanser olmadığı hâlde, kanser olduğuna ikna olabilir ya da inanabilir. Dahası; sağlıksız insanlar, sağlıkları yerinde olmadığından, hasta olmaya alışabilirler: Bir sigara tiryakisi sigaradan bir nefes çektiği zaman "kendini iyi hisseder" fakat akıllıca davranıp da sigarayı bırakmaya çalışırken "kendini kötü hisseder."

Eğer mutluluk için öznel şartlardan çok daha fazlası gerekiyorsa, o hâlde mutluluğu belirleyen birey değildir. Bu bakış açısına göre, mutlu olduğunuzu düşünürken, aslında yanılıyor olmanız mümkündür. Eğer bu görüş size saçma geliyorsa bu konuda yalnız değilsiniz. Ancak klasik dönemdeki mutluluk kavramlarını reddetmeden önce, antik çağ filozofları nasıl akıl yürütmüşler, onu görelim.

2. Bölüm

ASYALI BİLGELER

LAO-TZU, KONFÜÇYÜS VE BUDDHA

Cennetin, sevmediğini neden sevmediğini kim bilebilir?
Bu, bilgeler için bile zor bir sorudur.
(Lao-tzu)

Öğrenen fakat düşünmeyen kimse kaybolmuştur,
düşünen fakat öğrenmeyen kimse ise tehlikededir.
(Konfüçyüs)

Sen ister yürü, ayakta dur, ister otur,
ister yat; yalnızca analitik düşünceden sıyrılmaya yoğunlaşırsan,
kaçınılmaz biçimde hakikatı keşfedersin.
(Buddha)

bilge
İnsani koşullar dâhilinde güçlü bir sezgiyle dinî ilhamı birleştiren kişi. *Bilge* kelimesi "arif kişi" anlamına gelen Latince *sapiens* sözcüğünden türetilmiştir.

Tao
Yol veya yöntem anlamına gelen Tao (Dao); "bütün varlıkların kaynağı", "varoluşun temel ilkesi", "evrenin yolu veya yöntemi", "ahlak yasası" olarak birçok şekilde tercüme edilmiştir. Bu tanımlamalar Konfüçyüsçülük ve Taoizm felsefelerinin temel kavramlarıdır.

yin
Antik Çin metafiziğinde zayıflık, olumsuzluk, karanlık, yıkıcı doğa güçleri ve ilkeleridir; yeryüzü *yin* ile bağlantılıdır.

yang
Antik Çin metafiziğinde direnç, pozitiflik, aydınlık ve yapıcı doğa güçleri veya ilkeleridir; cennet *yang* ile bağlantılıdır.

Felsefi arketipleri incelemeye, bütün zamanların en önemli üç felsefi arketipi olan Lao-tzu, Konfüçyüs ve Buddha'yla başlayacağız. Bilgeler, yani insani koşullar dâhilinde, güçlü bir sezgiyle dinî ilhamı birleştiren kişiler, en eski felsefi arketiplerdir. **Bilge** kelimesi "arif kişi" anlamına gelir ve Latincedeki *sapiens* sözcüğünden türetilmiştir. "Bilge", dinî geleneğin üstatlarına ve bir kabilenin ya da grubun yaşlı âlimlerine ait bir tanımlamadır. Ayrıca nasıl yaşadığımızı sorgulayan, hayatları dikkate şayan bir dürüstlük, merhamet ve cesareti yansıtan filozoflara da bilge denir. Antik çağ bilgeleri, genel olarak, mutluluğun ve mutsuzluğun temel nedenlerini tanımlamaya odaklanırlar. Bugün bilge dendiğinde aklımıza, bilgece yaşamaya teorik bir bilginin ötesinde ilgi duyan, belli bir derinliğe sahip, hayatlarını öğretmeye ve öğrenmeye adamış kişiler gelir.

YERYÜZÜ VE CENNETİN UYUMU

Antik çağ Asya kozmolojisinde, bütün olaylar birbiriyle bağlantılıdır. Antik çağ Çin kozmolojisinde ise her şey, varoluşun Tao'sunu takip ederek Cennet ve Yeryüzü'nün birlikte uyum içerisinde hareket etmesiyle meydana gelmiştir. Sözlük anlamı olarak "yol" veya "yöntem" manasına gelen Tao (Dao), tam olarak tanımlanamaz ve isimlendirilemez. "Varoluşun kaynağı", "her şeyin ana ilkesi", "kâinat yolu/yöntemi" olarak ya da "ahlak yasası"

şeklinde tercüme edilebilir. Tao, deneysel (algısal) deneyimlerden gizlenmişken, doğanın tümünü "ortaya serer" ve "etkiler."

Bu kozmolojide Cennet ve Yeryüzü, iki zıt ve farklı gerçeklikten ziyade, Cennet-Yeryüzü gibi, tek bir gerçekliği oluşturur. Doğa *yin* (Yeryüzü, pasif unsur) ve *yang* (Cennet, aktif unsur) adı verilen güçler zıtlığının -farklılığın değil- devamlı etkileşimiyle oluşur. **Yin** zayıf, olumsuzluk ifade eden, karanlık ve yıkıcı bir güçken; **yang** kuvvetli, pozitiflik ifade eden, aydınlık ve yapıcı bir özelliğe sahiptir. Tao'ya göre, Cennet (yang) ve Yeryüzü (yin) daima uyumludur, bir *denge* içindedir. Yin ve yang, Çin tarihinde, orijinal anlamları hakkında kesin bir bilgiye sahip olamayacağımız kadar eskilere dayanır. Klasik Konfüçyüs metni olan *Orta Öğretisi* der ki, "Denge, dünyanın en yüce temelidir; uyum da onun evrensel yoludur."[1]

M.Ö. 5. yüzyılda, yin ve yang'ın birbirleriyle ayrılmaz biçimde bağlantılı oldukları düşünülür. Her biri, bir diğerinin açıklaması olarak görülür. Ortaya çıkışın ve ayrılışın, doğumun ve ölümün, ışığın ve kurunun, gündüzün ve gecenin, iyiliğin ve kötülüğün, erkeğin ve kadının, dolunun ve boşun asla sona ermeyen döngülerini birlikte oluşturdukları varsayılır. Bu zıt güçlerin durmaksızın etkileşimi, varlıkların doğal düzenidir. "Parça" ve "bütün" birlikte olmaksızın anlaşılamazlar. Nasıl anlaşılabilirler ki? Varlığın özünün bir tek parçası bile, bir ögesi olduğu bütünü gerektirir. Parçalar olmadan bütün asla var olamaz.

Bu yüzden beden ve ruh, doğal ve doğaüstü, sabit ve sürekli arasında kesin bir ayrım olmadığı gibi, ilahî ve beşerî arasında ya da akıl ve sezgi arasında da kesin bir fark yoktur.[2] Dolayısıyla Tao, yani Cennet-Yeryüzü'nün yolu, analitik olarak anlaşılamaz; ancak kademeli ve münferit olarak düşünülebilir.

Eğer hayat birtakım temel, sonsuz ve ahenkli değişimler meydana getirebiliyorsa neden biz hayatı genelde ayrı, bağımsız veya seçeneklerinden mütevellit olarak tecrübe ediyoruz? Biz neden hayatı, daha doğrusu hayat yanılsamasını, farklı olaylarmış gibi gözlemliyoruz? Çünkü bu konuda bilgimiz yok ve kafamız karışmış durumda. Tao'nun akışının "yakalanamayacağından" habersiz olan bizler, bütünün parçalarıyla özdeşleşiriz; geride kalan her şeyi reddederek, alışık olduğumuz şeyi tercih ederiz. "Şey"lere, onları kaybetmek korkusuyla tutunuruz, algı (deneyim) ile kelimeleri (etiketleri) birbirine karıştırırız. Tao'yu tanımlamak ve sürdürmek, onun hak-

kındaki konuşma biçimimizi incelikle şekillendiren bilgeye kalmıştır.

Bu amaç o kadar anlaşılmazdır ki bilgeler bile, tüm bilgelikleri içinde, dünyayı parça parça algılamaya müsaittirler. Bu bilgeler insanoğlunun salt iyi ya da salt kötü olup olmadığı hakkında karşıt görüşleri savunurlar. Toplumsal ananeler ve eğitim ile (Konfüçyüs) başkalarına merhamet gösterirken de, bütün kişisel uğraşları bir tarafa bırakmak (Buddha) hakkındaki meselelerini tartışırken de, Tao'nun en iyi şekilde kavranıp kavranmadığı konusunda anlaşmazlığa düşerler. Lao-tzu, toplumsal kültürü terk edip kendi doğal içgüdülerimizi izlememizi ve kendimizi pasif bir şekilde Tao'nun akışına bırakmamızı önerir. Görünürdeki tüm farklarına rağmen bilgeler; acı, bölünme ve mücadelenin bizim için kalıcı bir durum olması gerekmediği konusunda ısrarcıdırlar, çünkü biz, ortak bir insan doğasını paylaşıyoruz ve bundan öğreneceğimiz şeyler vardır. Din, felsefe, kültür ve siyaset Tao'nun tezahürleridir ve durmaksızın dengeyi arayan tek bir hakikatin bütünleyici parçaları olarak birbirlerini etkilerler.

Bir entelektüel herhangi bir şeyin parçasını, parça olarak anlayabilir, bütün olarak değil.
(R.H. Blyth)

Doğaları itibariyle erkekler birbirlerine benzerler. Ancak pratikte, birbirlerinden ayrılırlar.
(Konfüçyüs)

Bir tabak tatsız pilav yemek, su içmek, yastık yerine kolumu kıvırarak uyumak bile bana keyif verir. Sahtekârlıkla elde edilmiş zenginlik ve saygınlık ise benim için hiçbir şey ifade etmez.
(Konfüçyüs)

BİLGELİK

Bilgelerin uyum ve erdemi elde etme meselesine odaklanmaları, yaşadıkları toplumsal şartlara bir yanıt niteliği taşır. Lao-tzu ve Konfüçyüs'e göre bu devir o kadar yaygın bir politik ve sosyal karmaşa dönemiydi ki, *Savaşan Devletler Dönemi* olarak adlandırıldı. Geleneksel Çin tarihi, Savaşan Devletler Dönemi'nin M.Ö. 453 yılında başladığını ve yaklaşık 550 sene sürdüğünü ifade etse de bazı tarihçiler bu devrin M.Ö. 771 senesinde başladığını söylerler.

Savaşa katılan prenslerin vasileri tarafından devam ettirilecek olan iktidar adına verilen vahşi mücadeleler, Savaşan Devletler Dönemi'ne damgasını vurdu. Ordular, yağmayı ve yıkımı önleyen ve *li* olarak bilinen geleneksel davranış kurallarını ve ananelerini önemsemediklerinden, iç savaş giderek vahşi sonuçlar doğurdu. Her vahşet, bir diğeriyle eşit ya da daha büyük bir vahşetle sonuçlandı. Bu kötü şöhrete sahip dönemde, bir ordunun askerleri, ancak düşman askerlerine ait birkaç kelle gösterirse mükâfatlandırılıyordu.

Üstün insan şu üç şeye hürmet eder: Cennetin emrine, yüce şahsiyetlere ve bilgelerin sözlerine... Değersiz insan, cennetin emrinden bihaber olduğu için, ona hürmette kusur eder; yüce şahsiyetlere saygısızlık eder ve bilgelerin sözlerini küçümser.
(Konfüçyüs)

Çin düşüncesi ve dilbilimi konusunda en önemli otorite olarak kabul edilen A.C. Graham; antik çağ bilgelerine ait öğretilerin, "Cennet kuralının ihlal edilmesine" ve bunun sonucunda ortaya çıkan ahlaki ve siyasi keşmekeşe bir cevap olduğunu söyler. Asyalı bilgeler, Batılı filozofların yaptıkları gibi, "Hakikat nedir?" diye sormaktan ziyade, "Yol (Tao) nerededir?" diye sordular. Onlar, toplumsal düzene ve uygun davranış biçimine dönüş yolunu merak ettiler.[4] Duydukları kaygının bir sonucu olarak bilgelerin öğretileri, filozof Michael Brannigan tarafından, "felsefe ile onun güncel olaylarla arasındaki yakın ilişki" olarak betimlenir.[5]

"Dört dörtlük bir insan" olmaya yönelik duyarlılık, bu bölümde göz atacağımız üç bilge ile doğrudan bağlantılıdır. Onların her biri acı ve hayal kırıklığından, gizli bilgi dilini kullanarak bahsederler. Bilgeler toplum içinde, kimi zaman ruh hekimi, kimi zaman peygamber, kimi zaman vaiz, kimi zaman filozof, kimi zaman da araştırmacı görevi görürler ve deneyimleri sonucunda elde ettiklerini, kendilerini dinleyen herkese tevdi ederler. Gelecek bölümlerde de Sokrates (5. Bölüm), Epikuros, Epiktetos ve Marcus Aurelius (üçü de 8. Bölüm'de) gibi Batılı bilgeleri işleyeceğiz.

Günümüzde bilgelik kavramına eş değer başka bir kavramın olmaması, çok da şaşırtıcı değildir. Çünkü günümüz kültürü, bilgelerin üstesinden gelmeye çabaladıkları şeyi, yani daimi bir toplumsal savaşı, bireyselliği ve rekabeti teşvik eder. Bu anlamda, daha evvel bahsedilen bilge arketipine ters düşen, "savaş yanlısı" Sofist bilgeleri ilginç bulabilirsiniz. Çünkü Sofist, bilgi satarak her istediğine sahip olan bir karakterdir. Bu yönüyle Sofist, şaşırtıcı derecede günümüze ait görünür. Sofistlere 4. Bölüm'de göz atacağız.

"Mümkün olan en iyi insan" grubuna dâhil olmak, olabilecek en iyi şeydir. Eğer kişi, bir seçim yapmak durumunda kalır ve böyle bir çevrede yaşamayı seçmezse o kişinin bilgili olduğu nasıl düşünülebilir?
(Konfüçyüs)

Eğer antik çağ bilgelerinin öğretilerine aşina değilseniz; onların ileri teknoloji, yüksek enerji, bireysellik ve rekabet toplumu kavramları için herhangi bir çözüm ortaya koymadıklarını düşünebilirsiniz. Fakat sırf uyum ve dengeden bahsettikleri için böyle düşünmeyin. Antik çağ bilgelerini sadece vaaz vermeye meraklı tipler olarak algılamak yanlış olur. Hatta belki de hayatımızın uyumsuz doğasında "uzmanlaşan" ileri teknolojinin kendisi, antik çağ bilgelerini bu şekilde görmemizin yanlış olduğunu ispatlar. Bilgelerin bizde bıraktığı etki; bizler gözümüzü güç, zenginlik ve itibardan alamasak da bunların bizi henüz tamamen ele geçirmediği hissini verir. İşte bu sebeple arketipik figürler, ayrı fakat örtüşen yollarda, kendi bilgeliğimizi kazanmak için bizi cesaretlendirirler.

"Zararlı" veya "zararlı hale gelen" bir şey bulduğunda, onu bırak ve terk et.
(Oturan Boğa)

Sadece en zeki ve en aptal insan değişmez.
(Konfüçyüs)

Felsefi Sorgu

Şimdiye kadar okuduklarınıza dayanarak çağdaş bir bilge örneği verebilir misiniz? Sayet verebilirseniz sizi bilgeliğe ilişkin ne tür belirgin nitelikler ve öğretiler etkiledi? Eğer örnek veremiyorsanız bunu niçin yapamadığınızı düşünüyorsunuz?

HİÇBİR ŞEY YAPMAYAN BİLGE: LAO-TZU

Efsane, Lao-tzu'nun (ö. M.Ö. 575) antik çağ Çin'inde bir bürokrat olduğunu söyler. "İhtiyar Usta", "İhtiyar Adam", "İhtiyar Delikanlı" veya "Yaşlı Filozof" olarak pek çok farklı mahlasa sahiptir. Eserlerini *Tao te Ching* isimli bir eserde derlemiştir. Savaşan Devletler Dönemi'nin çalkantılı sürecinde, kitabını "kendini gizleyerek", takma bir isimle derlemiştir. A.C. Graham, Lao-tzu'nun (gerçekte her kimse) "daimi bir korkunun" hâkim olduğu bir coğrafyada yaşadığını söyler. Graham'a göre bu durum, keşişin "kaçamak konuşma alışkanlığı" denilebilecek bir savunma mekanizması geliştirmesine sebep olmuştur.[6] Bununla birlikte gerçekte Lao-tzu hakkında çok az şey biliriz.

(Lao-tzu)

Karmaşık ve düzensiz bir yönetimde, halk samimi ve içtendir. Fark gözeten ve açık bir yönetimde halk düzenbaz ve hilekârdır.
(Lao-tzu)

Efsaneye göre, 160 yaşındaki Lao-tzu, yaşadığı devrin iki yüzlülüğünden musdaripti ve daha doğal bir çevre içinde erdemin peşinden gitmek adına bürokratlık görevinden ayrılmaya karar verdi. Batı'ya doğru seyahat eden Lao-tzu, Han-ku'ya ulaştı. Gümrük görevlisi, bu yaşlı bilgeyi tanıdı ve ona "Siz gözden uzak olmaya çalışıyorsunuz. Sizden, bir kitap da benim için yazmanızı rica ediyorum" dedi. Lao-tzu, adamın bu isteğini geri çevirmeyerek yaklaşık 5000 kelimeden oluşan ve bugün *Tao te Ching* olarak bilinen küçük bir eser yazdı.[7]

Tao te Ching, Konfüçyüs'ün *Seçmeler*'iyle birlikte, Çin tarihinin en etkili eseridir. Sadece Çin ve Japonya'da, bu eser üzerine yaklaşık 1000 tefsir yazılmıştır. *Tao te Ching* veya *Yol ile Gücü*'nün pek çok İngilizce tercümesi mevcuttur ve bu eser neredeyse bir kutsal kitap hükmündedir. Bugün Taoizm yorumları; felsefi, spiritüel ve psikoloji ile ilgili yayınlarda sıklıkla karşımıza çıkar. Her bölümü bir sayfadan daha kısa, 81 "bölüme" ayrılmış bu ince eser, neden bu kadar tesirli dersiniz? Bazı âlimler *Tao te Ching*'in gayet muğlak, anlaşılması güç, aşırı romantik ve "şiirsel" olduğunu söylerler. Bununla birlikte bu eseri okuyan okuyucu, onu bambaşka bir şekilde betimleyebilir. Âlimlere göre, *Tao te Ching*'in

popülerliği onun kapalı anlatımından, insanlara pek çok farklı şey ifade edebilme yeteneğinden ve metnin kısalığından ileri gelir.

Daha ilgili çekici bir ihtimal de kitabın bilinmezlerle dolu olduğunun düşünülmesidir. Belki ürkek İhtiyar Filozof gerçek ve zaman üstü hikmeti bize açıklar, ne dersiniz? O hâlde, Lao-tzu'nun bizlere 21. yüzyılda neler söyleyeceğine kulak verelim.

YOL

Lao-tzu bir felsefi *sistemi* temsil etmekten ziyade, "tüm şeylerin nasıl olduğunu" açıklayan bir kural ya da neden, her şeyin altında yatan mutlak ve büyük bir ilke ortaya koymak için mücadele eder.

Lao-tzu, Tao'dan şiirsel ve anlamlı bir ifadeyle bahseder. Bunu yaparken de bizim kendi "doğal içgüdü" ve sezgilerimize müracaat eder. Böylelikle Yol'un durmaksızın akışındaki zenginliğin ve çalkantının hakkını teslim etmeyi ümit eder. Basitçe şunu diyebiliriz ki Tao; bir tanım, betimleme ya da sistem olarak "kavranabilmek" için "çok fazla"dır. Bu yüzden Taoist bilge Lao-tzu'nun konuşması, aşikâr bir şekilde, çelişkilerle doludur. Lao-tzu dikkatimizi, "hikâyenin geri kalanına" ve Yol'un görüntüleri dışında kalan, gözden kaçmış noktalara vermemizi ister. Wing-Tsit Chan, *Çin Felsefesinin Kaynak Bir Kitabı*'nda Tao'nun hayat tarzı dışında, herhangi bir ahlaki hakikatten veya sistemden bahsetmediğine işaret eder:

> Tao... doğal, ebedi ve kendiliğinden olan, isimsiz, tanımlanamaz bir şeydir. Bir hayat tarzı olarak Tao; sadeliği, doğallığı, sükûneti, zayıflığı ve hepsinden önemlisi hareketsizliği (wu wei) ifade eder. Hareketsizlik derken, tam anlamıyla "durağanlık" kastedilmez. Tersine, vurgulanmak istenen, "doğadaki eyleme dâhil olmamak", başka bir deyişle Doğanın kendi akışına devam etmesine izin vermektir.[8]

İyi şansın içinde musibet gizlidir. Nerede sona ereceğini kim bilebilir ki? Çünkü "doğru" diye bir şey yoktur.
(Lao-tzu)

Tao te Ching'in ilk dörtlüğünde Lao-tzu bize, rasyonel tutarlılığın sınırlı kurallarına bağlı olarak, Tao'yu açıkça ifade etmeye yönelik herhangi bir girişimi olmadığının ipuçlarını verir. Durmaksızın akış, yani Tao, asla sistemler veya sözcükler içine esir edilemez. Aşağıda *Tao te Ching*'in birinci bölümüne ait ilk dizelerin 4 farklı tercümesi yer alıyor. Bu meşhur dizelerin arasındaki farka dikkat edelim:

1. Tao'nun kendisinin
   Mutlak Tao olmadığı söylenir.
   Verilmiş olan isimler de
   Mutlak isimler değildir.
   İsimsizlik Gökyüzü'nün ve Yeryüzü'nün temelidir;
   İsimlendirilmişler ise Her şeyin Anası'dır.[9]
2. Tao olduğu söylenen şey
   Ebedi Tao değildir.
   Konulmuş isimler ise
   Ebedi isimler değildir.
   İsimlendirilemeyenler de ebediyen gerçektir.
   İsim vermek tüm belirli şeylerin temelidir.[10]
3. Yol'a gelince, hakkında bahsedilen Yol, sabit bir Yol değildir.
   İsimler'e gelince, verilmiş isim de sabit bir isim değildir.
   İsimsizlik on bin şeyin başlangıcıdır,
   İsimlendirilmişler de on bin şeyin anasıdır.[11]
4. "Kabul edilebilir" yol
   Sabit bir Yol değildir.
   Verilmiş olan isim de
   Sabit bir isim değildir.
   İsmi olmayan şey gökyüzünün ve yeryüzünün başlangıcıdır,
   Bir ismi olan şey ise sayısız şeyin anasıdır.
   Bu yüzden onun içinde bir yüceliği izlemek için hiçbir arzuya sahip olmamak,
   Devamlı surette onun nereye yöneleceğini izleme arzusuna sahip olmaktır.
   İki şey vardır, kaynakları aynı olan fakat farklı isimlere sahip:
   Aynı ismi verelim, "Karanlık."
   Karanlığın en karanlığı
   Her şeyin özündeki yüceliğin anahtarıdır.[12]

Üzerine konuşulamayan konusunda susmalı.
(Ludwig Wittgenstein)

"Herhangi bir şeyin hissiyatına" tekabül eden her bir tercüme, Yol'u *kuşatır* fakat onu bütünüyle tanımlayamaz. Lao-tzu'nun ifadesine göre, kelimeler

Gösterilebilen şey söylenemez.
(Ludwig Wittgenstein)

Tao'yu "tuzağa düşüremezler." Bilge, muhakkak "konuşmadan konuşabilmenin" ve "tartışılamayanı tartışmanın" bir yolunu bulmalıdır. Bilge, kozmik ve ruhani bir modelle iletişim kurmaya girişmelidir. Bu teşebbüs de bir kavramı, fikri veya ilkeyi tanımlamaktan çok daha farklı bir tecrübedir.

İnsanlar Onun Hakkında Konuşmadan Duramazlar

Lao-tzu bize neden açıkça, Yol'un kelimelerle tanımlanamayacağını, onun her şeyin kaynağı olduğunu ve kendimizi arzulardan bütünüyle arındırmadıkça, onu keşfedemeyeceğimizi söylemiyor? Belki de bu, onun tam anlamıyla söylemek istediği şey değildir. Graham, "Kelimelerle ilgili bir sorun yaşamak, onların tam olarak yerine oturmadıkları anlamına gelmez; kelimelerin daima eksik kaldığı anlamına gelir" der.[13] Yol'u kelimelere veya ilkelere "indirgeyememek", onun hakkında söylenen hiçbir şeyin önemli ve yararlı olmadığı anlamına gelmez. Lao-tzu kesin bir şekilde, insanların Tao hakkında konuşamamalarına rağmen, onu tartışmaktan bir an bile geri duramadıklarını söyler; bu durum elbette Lao-tzu'nun kendisini de kapsar.

Kelimelerle "kavranamayanı" ifade etme problemine Lao Tzu'nun getirdiği çözüm, paradoksal bir iletişim yolu geliştirerek, tutarsız iddia ve isteklerimizin bizi "tuzağa düşürmesinden" ya da "ölü" açıklamalara odaklanmamıza neden olmasından uzak tutmaktır. Bu bilgenin amacı, bir çeşit "bir elle verip diğeriyle alma" yöntemiyle yüzümüzü "Yol'a doğru çevirmemizi sağlamaktır."[14]

Herakleitos (3. Bölüm), Soren Kierkegaard (15. Bölüm), William James (16. Bölüm), Friedrich Nietzsche (17. Bölüm), Martin Heidegger, Ludwig Wittgenstein (18. Bölüm) ve Jacques Derrida gibi farklı pek çok Batılı filozof, "dil sorunu" ile mücadele etmiştir. Bu filozoflar İhtiyar Delikanlı'nın "söyleyemediği" daha "acı sözler"den bahsedebilmek için, kendi karmaşık stratejilerini ortaya koyarlar.

Felsefe tarihi pek çok yönden, söylenmesi gerekenleri, insan deneyimine sadık kalacak şekilde söyleme çabasının tarihidir. "Dil sorunu" ile yüz yüze gelen bilgeler, yalnız değillerdir. Dil sorunu hâlâ vardır; çünkü düşüncemizin üzerinde, sanki tümüyle kelimelere dökülmeye karşı koyan bir deneyim hep ellerimizden kaçıyor (Bu deneyim bizden kaçmasa belki de onu dile aktarabileceğiz.) Hayat hakkında ne dersek diyelim, hayatı yaşamak bundan çok daha fazlasıdır. En iyi çabamızın bile iş, "hayatın yolunu" açık-

lamaya geldiğinde yetersiz kaldığı görülüyor. Yine de Lao-tzu'nun bizlere hatırlattığı çabaların hepsi, Tao'nun ya da hayatın bir parçasıdır. Bu ayrıca bir bilgenin ne zaman susması ve ne zaman konuşması gerektiğini bildiğinin de işaretidir.

Her şey huzura hasretken, neden onları kendi hâllerine bırakmıyoruz?
(Chuang-Tzu)

Hayat, erdem, nihai Gerçeklik (büyük harfle G), Anlam (büyük harfle A) ve Hakikat (büyük harfle H) hakkındaki bütün felsefi, dinî ve bilimsel konuşmaları -boş lafları- düşündüğümüzde, Lao-tzu'nun gizemli dizeleri daha net kavranır. Hepsi için söylersek; mutlak, sabit sistemler, dogmalar, nesnel hakikatler ve evrensel kuramlar, hayatın kendisi yanında sönük kalır.

İhtiyar Adam, rüya görmeksizin uyur ve endişesiz bir şekilde uyanır... Hiç haz duymadan yaşar, hiç karşı koymadan ölür; bilinçsizce gider, bilinçsizce gelir; hepsi bu.
(Chuang-tzu)

"Konuşmak" yardımcı olabilir fakat yaralayabilir de. Konuşmak, bizi Yol'a ulaştırarak ve sıradan bir anlayışa karşı uyararak, yardımcı olur. Yaftalar idrakin yerini aldığında, katı ve soyut fikirler; iyi veya kötüye, haklı veya haksıza, doğru veya yanlışa dair özel kavramlar sezgimizi engellediğinde, konuşmak yaralar. Bu (hemen hemen) şu anlama gelir:

> İsmi olmayan şey, gökyüzünün ve yeryüzünün başlangıcıdır,
> Bir ismi olan şey ise sayısız şeyin anasıdır.[15]

Antik çağ bilgeleri ve peygamberleri, konuşmaya ve adlandırmaya çok önem vermişlerdir. Kültürler, isimler, büyüler, lanetler, dualar ve sınıflamalar; kim olduğumuz, "diğerleri"nin kim olduğu, nasıl yaşamamız, nasıl hissetmemiz, nasıl düşünmemiz, hatta "dünyayı" ve "gerçekliği" nasıl idrak etmemiz gerektiği gibi pek çok konuda bizi kontrol etmiştir. Ne kadar fazla "isim" varsa o kadar fazla da eşya vardır. Bir kere bir eşyayı ("haklı", "haksız", "doğru", "yanlış", "ilah", "insan", "yüksek", "alçak") isimlendirdiğimizde artık o ismi ve perspektifi sözü geçen nesneyle bütünleştiririz. Eğer isimlerin daima ötesine geçen ihtimallerin, perspektiflerin ve şartların durmaksızın akan menzilinde görüş açımızı kaybedersek Lao-tzu'nun nesneler şemasına göre ölüyüz demektir. "Bir sürü şeyin" tersine, Yol her zaman için isimsizdir.

Yine de, başka bir bakış açısıyla, Yol'u belli bir kelime ve ismi olan bir "şey" olarak düşünmek mümkündür:

Bir şey olarak Yol
Belirsiz ve bulanıktır.
Bulanık! Belirsiz!
Bir model kapsamında.
Bulanık! Belirsiz!
Bir şey kapsamında...
Günümüzden geçmişe
Onun ismi onu hiç bırakmaz.[17]

TERSİNE ÇEVİRME YÖNTEMİ

Lao-tzu bu yöntemi "bölünmemiş" olarak isimlendirir. Sonraki yorumcular bu yöntemden, kimi zaman Varlık veya Gerçeklik olarak bahsederler. Lao-tzu, söylediği hiçbir şeyde, Yol'u tam olarak ortaya çıkarmaz. Bu sebeple yol, bilişsel veya mantıksal bir mefhum değildir. Lao-tzu, duyuların tecrübe ettiğinden daha "gerçek" olan şeyi bulmaya çalışmaz; rekabet hâlindeki ekoller tarafından "resmî yol", "tek yol", "en doğru yol" ve "yolların yolu" olarak betimlenen, çatışma ve değişiminin arkasındaki sabit Yol'u arar.[18]

Lao-tzu'nun "akıl dışı" ve "mantık ötesi" yaklaşımı, daha analitik düşünen Batılı filozoflara göre, problemlidir. Kimi Batılı filozoflar ise, Lao-tzu'nun ilahî veya dinî bir figür olduğunu öne sürerek, ona filozof sıfatı vermekten imtina ederler. Pek çok değişik ritüeli ve itikadı olan "dinsel Taoizm" ile *Tao te Ching* ve *Chuang-tzu* gibi örnekleri olan "felsefi Taoizm" arasında gözle görülür bir farkın olduğunu belirten Asyalı âlimler için, Batılıların bu düşüncesi hiç de hoş değildir.

Eğer bir insanın arzu ve istekleri derinse, fıtratının kaynağı sığdır.
(Chuang-tzu)

İnsanlığı gerçekten seven kişi, onun üzerine hiçbir şey tanımaz.
(Konfüçyüs)

Sistematik ve rasyonel olmayan, hatta herhangi alelade bir konumda bile bütünlüğünü korumaya çalışmayan bir "felsefe"yi nasıl değerlendirebiliriz? Gerçekten, felsefenin sistem, kuram, mantıksal akıl yürütme ve dilsel hassasiyet gibi temel araçlarını, gerçeklik ve hakikatin önündeki engeller olarak gören ve bunu öneren bir felsefe, nasıl olur da felsefe

olarak düşünülebilir ki? Bir kısım filozofların Taoizmin felsefi olmayan bir nağmeler bütünü olduğunu iddia etmeleri ve onu reddetmeleri şaşırtıcı değildir. Ayrıca diğer filozofların da nesnellik, dogmacılık, rasyonalizm, bilimsellik ve teknoloji söz konusu olduğunda Taoizm'in sorunları olduğunu kabul etmeleri de gayet doğaldır. (bkz. 15-18. Bölüm)

Felsefi Sorgu

"Rasyonalistler" ile "varoluşçular" arasındaki çekişme, Batı felsefesi tarihi boyunca devam eder ve çağımızda, nesnellik ile evrenselliğe meydan okuma şeklinde ortaya çıkar (bkz. 18. Bölüm). Günümüz meselelerinde (örneğin din ve siyasette) bu ayrımın örneklerini görebilmek mümkün müdür? Peki ya bu ayrımın örneklerini arkadaşlarınız arasında görmeniz mümkün mü? Siz hangi taraftasınız? Bu problemin her iki "tarafa" da adaletli davranarak çözülebileceğini düşünüyor musunuz?

Eğer *yaşamın akışına* karşı duyarlı ve saygın bir insan olmak istiyorsak, kimi zaman kendi planlı kurallarımızı ve sistemlerimizi ihlal etmemiz gerekebilir. İşte Lao-tzu'nun önerisi budur. Yaşamın kendisi çözülmesi gereken bir problem değildir, dolayısıyla herhangi bir "sistem"e dâhil edilemez. Kural koymaktan, kesin bir şekilde ortaya konanı açıklamaktan ve anladığımızdan çok daha fazlasını yapmalıyız. Anlayışın dışındaki hayatla çalkalanan "nihai olana" ses vermeli, onu cevaplamalıyız. Lao-tzu der ki:

> Dünyadaki insanların hepsi güzelliği güzellik olarak bildikleri zaman
> Çirkinlik fark edilir.
> İnsanlar iyiyi iyi olarak bildiklerinde de,
> Kötülük fark edilmiş olur. Bu yüzden:
> Olmak ve olmamak birbirinin varlık sebebidir,
> Zorluk ve kolaylık birbirini tamamlar,
> Uzun ve kısa birbirleriyle çelişir,
> Yüksek ve alçak birbirlerini fark ettirir,
> Ses ve melodi birbirlerine uyum sağlar,
> Ön ve arka birbirlerini takip eder.[19]

Fakat bizler ihtiyaçlarımızı sınıflandırmayı, sıraya koymayı, değerlendirmeyi ve etiketlemeyi nasıl bırakabiliriz ki? Düşünmekten ve analiz etmekten vazgeçerek nasıl bilinçli, farkında ve entelektüel olabiliriz? Lao-tzu'nun önerisi, "zihni bertaraf etmeye" dayalı şaşırtıcı bir yöntemdir.

Yin'i Yang'a Tercih Etmek

Antik çağ Çin kozmolojisine göre, doğanın yin ve yang olarak bilinen iki zıt gücünün birbirlerini sürekli olarak etkilediklerini görmüştük. Yin pasif, zayıf, olumsuz, karanlık ve yıkıcı; yang ise aktif, güçlü, olumlu, aydınlık ve yapıcı bir kuvvetti. Bu iki güç, ayrılmaz biçimde birbiriyle bağlantılıdır ve her biri diğerinin bir açıklamasıdır. Yin ve yang, meydana gelişin ve ayrı kalışın asla sona ermeyen döngüsüyle birbirlerine bağlıdırlar. Lao-tzu'ya göre, bu durumu fark eden gerçek bilge, zıt koşulları çağrıştıran şartları idrak eder ve bundan dolayı hiçbir şeyin sürekli olmadığını kavrar.

Hümanizmden gerçekten nefret eden biri, öyle bir insanlık sergiler ki, hümanizm onun yakınına bile uğramaz.
(Konfüçyüs)

Bilge kendini bilir, fakat kendini göstermez.
(Lao-tzu)

Bizim kötü dediğimiz şey, iyiyi "meydana getirir" ve bu durumda iyi, kötünün zorunlu zıddıdır. Bunun tersi de doğrudur: Bizim iyi dediğimiz şey de, kötüyü "meydana getirir." Kötünün de iyinin zorunlu zıddı olması gerekir, tıpkı iyinin kötünün zorunlu zıddı olduğu olduğu gibi. Bunu anlayan bilge, sabırlıdır ve bugün meydana gelen kötü bir olayın gelecekte iyi bir şey meydana getireceğini bilir. (Nietzsche de ahlak eleştirisinde aynı konu hakkında, bilgenin sabrı hariç, pek çok şey söylemiştir, bkz. 17. Bölüm).

Lao-tzu, Savaşan Devletler Devri gibi zor bir dönemde hayatta kalabilmek için, benimsenen yaygın değerlerden uzaklaşarak ve yaygın öncelikleri "tersine çevirerek", "kelimesiz öğreti" stratejisini geliştirmiştir. O, okuyucularına devamlı surette yin'i yang'a tercih etmelerini öğütler. Aşağıdaki tezatlar zinciri *Tao te Ching*'ten alınmıştır:

YANG (karşı konulan)	YİN (tercih edilen)
Bir şey	Hiçbir şey
Bir şey yapmak	Hiçbir şey yapmamak
Bilgi	Bilgisizlik
Erkek	Dişi
Dolu	Boş
Üstün	Alçak

Önce	Sonra
Hareket	Hareketsiz
Büyük	Küçük
Güçlü	Zayıf
Sıkı	Uysal
Dosdoğru	Eğri[20]

Göreli Zıtlıkların Birleşimi

Eğer Lao-tzu haklıysa ve eğer Yol tek bir bütünse (bölünmemişse); düzenli, sabit ve "çetin" ayrımlar, keyfî ve yanıltıcıdır. Hiçbir şey bütünüyle madde veya ruh, yani enerji değildir. Hiçbir şey bütünüyle erkek veya dişi, ıslak veya kuru, iyi veya kötü değildir. Batılı filozof Herakleitos'un dediği gibi, "Her şey 'oluş'tur." (bkz. 3. Bölüm)

Gökyüzü ve Yeryüzü insancıl değildir. Onlar, insanlara işe yaramaz köpek nazarıyla bakarlar. Bilge insancıl değildir. O, insanlara işe yaramaz köpek nazarıyla bakar.
(Lao-tzu)

İyi ile kötü ve bizim bunlara yüklediğimiz anlamlar, devamlı bir değişim içinde varlığını sürdürür. Şartlar ise bizim durumumuza ve yaratılışımıza bağlıdır. Örneğin, yağmur kuraklık zamanında iyiyken; su baskını sırasında kötüdür. Geniş bir futbol sahası iyidir ama yangın çıkması durumunda, müdahale edilmesi zor olduğundan, futbol sahasının geniş olması kötüdür. Yani iyi ve kötü tamamen "göreceli zıtlıklardır." Bir şeyin iyi veya kötü olması, bizim onu nasıl gördüğümüzle ilgilidir. Bu şeyler sabit değildirler.

Eğer cüretkâr olacak kadar cesursan, öldürülürsün. Eğer cüretkâr olacak kadar cesaretin yoksa, yaşarsın.
(Lao-tzu)

Lao-tzu'ya göre, bizler Tao'ya ancak hayatın akışı içerisinde göz atabiliriz. Kaos ve düzensizlik apaçıktır. Yorumlar ve yargılar, dar veya sabit bir açıdan yapılabilir. Şablonları aramaz da tekil detaylara odaklanırsak, her şey kontrolden çıkıyormuş gibi görünür. Bilge, zıtlığı ve akışı, yani yin ile yang'ı kucaklar.

Eğer her şey bütünün bir parçasıysa, yang'a direnmek ve yin'i tercih etmek neden bu kadar zahmetlidir? Lao-tzu'yu anlamak, iki şeyi hatırlamamıza yardımcı olacaktır. İlki, Lao-tzu'nun geniş çaplı bir yozlaşma, fesat ve

zorbalık devrinde dahi hayatta kalması ile ilgilidir. Böyle bir devirde, genel olarak, -tıpkı şimdiki gibi- gücü bastıran, güçtü. Yöneticiler, onların tebaaları ve hatta halk, isteklerini plan yaparak, dolap çevirerek, baskı, ayartma ve benzer yollarla elde etmeye çalışıyordu.

Felsefi Sorgu

Bu noktada durun ve düşünün. Çeşitli formlarda, "hikmet edebiyatı" olarak bilinen şey, düzenli bir şekilde yinelenir. Örneğin Lao-tzu'nun iddiasının, Stoacıların (8. Bölüm) tutumlarımız hakkında söylediklerileyle nasıl karşılaştırıldığına bakın. Böylelikle iyi veya kötü olarak görünen şeyleri saptayabiliriz. Eğer Lao-tzu'nun öğretisini kabul edersek neler kazanır ya da kaybederiz?

Herkes gerçekten yapabileceği şeyi yapar, hepsi bu. Kuş bir tuzağa ya da oka yakalanmamak için yükseklerden uçar. Fare gözlerden uzak olmak için toprağın altında saklanır.
(Chuang-tzu)

Şahısların, grupların ve yöneticilerin birbirlerine kendi isteklerini dayatmak için mücadele etmelerine rağmen, sonuç -tıpkı şimdiki gibi- devamlı bir kargaşa, hüsran, stres ve yorgunluktu. Buradaki etkin yang ilkesini fark ettiniz mi? İşte bu *kontrol*dür. Fakat Lao-tzu'nun şahit olduğu üzere, hiç kimse gerçek bir "kontrole" sahip değildi. Daima bunun "Ötesinde olan Bir şey", "Takribi Süreç", "kendi amaçlarına sahip görünen Bir şey" vardır. Bu "Bir şey", sizin de bildiğiniz gibi Tao'dur, yani Yol. (Lao-tzu'nun "kontrol" altındaki varlık hakkında önerisiyle, 8. Bölüm'de Stoacı Epiktetos ve Markus Aurelius'un Tao'lu denetim ve Logos hakkında söylediklerini karşılaştırın.)

Lao-tzu'nun kontrol altındaki girişimleri serbest bırakmak için halka baskı kurması, kendi kavrayışını ihlal etmesi anlamına gelir. Yani bu durumda onunki bir baskı çabası olur; baskı kurmaya baskı kuran, karşıt bir çaba. Eğer Lao-tzu öğretisini böyle aktif ve baskıcı bir şekilde öne sürseydi ya da geliştirseydi, öğretisinin tam tersini ortaya koymuş olurdu. O hâlde ne yapmak gerekiyordu?

Lao-tzu'nun bize verdiği cevap, "Hiçbir şey yapma (ki böylelikle önemli eylemlerde bulunursun)"dır.

HAREKETSİZLİK YÖNTEMİ

"Hiçbir şey yapmama" olarak tercüme edilen **wu wei** öğretisi, Taoizmin en ilgi çekici görüşlerinden biridir. Wu wei'nin tercümesi, "eylemde bulunmamak" tır ve doğal olmayıp çaba gerektiren eylemden bahseder. Aşağıdaki pasajda, A.C. Graham, bu önemli Taoist ilkenin paradoksal yapısına dikkat çeker:

wu wei
Tao te Ching'te, tam olarak, "eylemde bulunmamak" anlamına gelir; doğal olmayan ve çaba gerektiren eylemden bahseder.

> Bir amaca ulaşmanın yolunun o hedeften bilinçli olarak vazgeçmek olduğuna dair açmaz, Lao-tzu'nin sürekli değindiği "hiçbir şey yapma" (wu wei) çağrılarında açıkça belirgindir. Konfüçyüs'e geri dönen bu kavram, Taoistlerin "tembellikten" bahsettikleri izlenimini ortadan kaldırmak için sıklıkla "hareketsizlik" olarak tercüme edilir. Böylece bu kavram, Çin düşüncesinin paradoksal gücünü muhafaza etmenin iyi bir yöntemidir. Wei, doğanın kendiliğinden işleyişi değil de bir amaç için planlanan insan davranışıdır... İnsanoğlu amaçlı eylemleri yüzünden kendini doğadan ayırmakla iftihar eder. İşte bu sebeple Lao-tzu, klasik bir tersine çevirme yöntemiyle, bilgenin davranışını "hiçbir şey yapmamak" olarak tanımlar.[21]

Bilgisiz kimseler, bir şeyleri ne kadar gizlerseniz gizleyin, isterseniz küçükleri büyüklerin içine koyun, bunların her zaman kaçma ihtimali olduğunu bilmezler.
(Chuang-tzu)

İnsanlığı gerçekten seven veya ondan gerçekten nefret eden birini hiç görmedim.
(Konfüçyüs)

Bir kimse var mıdır ki, tek bir gün boyunca tüm gücünü insanlığa adamış olsun? Bunu yapabilecek yeterli güce sahip olmayan kimseyi tanımadım. Belki böyle bir durum vardır ama ben hiç görmedim..
(Konfüçyüs)

Buradaki "kendiliğinden işleyiş" ifadesi, genel veya yaygın anlamında değildir. Daha çok, sağlıklı olmak, kendiliğinden olmak ve Tao ile uyumlu olmak ile ilişkilidir. Anlık kavrama, "şey"lerin doğal düzeni içinde onlarla temas hâlinde olmaktan alıkoyan; muhasebe etme, istişare, avantaj ve dezavantajların dikkatli (ve hünerli) bir biçimde ölçülmesi, kâr ve kazanç, sosyal imaj ve diğer öncelikler ile çelişki hâlindedir.

Bir şeyler "yapmak" -planlamak, itelemek, dolap çevirmek, onarmak, dünyayı kurtarmak gibi- yorucudur. Çünkü bir şeyler "yapmak", asla sona ermez; asla tamamıyla hedefe ulaşmaz. Diğer taraftan "hiçbir şey yapmamak";

> Vücudu rahatlatır, zihni dinginleştirir, yargıların ve yaftaların keskinliğini hafifletir, kendimizi akışa bırakarak farklı şeyler düşünmemizi sağlar (...) seçimler üzerine kafa patlatmak yerine (...) problemlerin kendi kendilerine çözülmelerine ve kendi Yol'larını bulmalarına izin verelim.[22]

Lao-tzu, "Hiçbir şey yapmayarak gayet önemli işler başarılabilir" derken, elbette "Öylece duralım ve güzel şeylerin kendiliğinden gerçekleşmesini bekleyelim" demek istemez. Lao-tzu, hiçbir planlama ya da hesaplama yapmadan ve hareketi "kontrol" etmeden, etrafımızdaki koşulları geliştirerek olaylara katkıda bulunmamızı söyler. Bilge, "çevreyi kurtarın" sloganıyla yola çıkmaz; bunun yerine sabahları yürürken, kendiliğinden, yerdeki çöpleri toplamaya girişir. Irkçılığın sona ermesi için bir tartışma ortamı yaratıp propaganda yapmak yerine, bütün insanlarla karşılık beklemeden ilişki kurar. Karşı taraf, örneğin, ırkçı bir espri yaptığında bilgeye düşen, doğal ve sakin bir tavırla oradan uzaklaşmaktır: Bilge, vaaz vermeden tavsiyede bulunur ve azarlamadan öğretir.

Güler yüzlü, yardımcı ve hoşgörülü bir Tao dostu olmaya çabalayan bilge, ön yargısızdır. Hiç şüphe yok ki o da eylemde bulunur; ancak kendine özel çabaları ve kelimeleriyle ya da kesin sonuçlara yönelik bir endişe ile değil:

> Özünde iyilik olup da iyilik yapanlara izzet ve ikram ederim,
> Ayrıca özünde iyilik olup da iyilik yapmayanlara da izzet ve ikram ederim.
> İyilik bu şekilde elde edilir.
> Dürüst olanlara karşı dürüstüm,
> Dürüst olmayanlara karşı da dürüstüm,
> Dürüstlük bu şekilde elde edilir.

Lao-tzu'ya göre, toplumsal kargaşanın üstesinden gelmenin en iyi yolu, "onun hakkında hiçbir şey yapmamaktır." Eğer bu cümle size saçma geldiyse, yalnız değilsiniz. "Problemleri çözmek", "şey"leri saptamak", "çevreyi kurtarmak", "uyuşturucuyla savaşı kazanmak", "ırkçılık ve fakirliği sona erdirmek"... Sadece bunlar için bile ne kadar çok zaman ve enerji harcadığımızı düşünün. Günümüzün diliyle, *proaktif* olmak için teşvik ediliyoruz, *tepkili* olmak için değil.

Agresif sosyal ve politik eylem, amacına gerçekten ulaşır mı yoksa kontrolü ele geçirmek için birbiriyle mücadele eden ve giderek çoğalan sayıda insan tarafından yapılan yarış üstüne yarışla mı sonuçlanır? Toplumsal gelişim, doğrudan belirli girişimlere bağlanabilir mi? Ya da toplumsal ve teknolojik değişimin nedeni, daha gizemli ve karmaşık olan bir şey midir? Gelişim diye bir şey var mıdır gerçekten, yoksa gelişim kavramının kendisi, (diğerlerinin katılmadığı) bir yargı mıdır?

Umuyorum ki, bu kitabın okuyucuları için olaylar, Lao-tzu'nun yaşadığı devirdeki kadar kötü değildir. Fakat biz de birçok yönden güvenlikten, maddi teminattan ya da toplumsal uyumdan yoksun yaşıyoruz. Bazen, biz de, Savaşan İhtilaflar Devri'nde yaşıyormuşuz gibi görünüyor. Zira günümüzde bir grubun, kendine ait toplumsal düzen ve uyum kavramını empoze eden ve yasallaştıran önemli bir hareketi başlatması, diğer grupların tepki vermesine sebep oluyor. Nesiller, milletler, etnik bütünleşmeler, siyasi ilişkiler ve dinî çekişmeler, proaktif bir şekilde, durmaksızın sorunları çözmek adına kapsamlı planlar ve programlar ortaya koyuyor.

Neyi başarırsak başaralım, mücadele ve kargaşa kalıcıdır, sadece farklı şekiller alır. Lao-tzu şöyle der,

> Dünyada ne kadar fazla tabu,
> O kadar fakir halk.
> Halk arasında ne kadar sivri alet,
> O kadar şaşkın devlet.
> Daha fazla yetenekli ve sanatkâr insan,
> O kadar tuhaflık.
> Ne kadar bildiri ve kanun beyanı,
> O kadar eşkıya ve hırsız.

Devam eder:

Eğer hiçbir şey yapmazsanız, insanlar değişecektir.
Eğer sükûneti severseniz, insanlar doğru yola geleceklerdir.
Eğer hiçbir şeye müdahil olmazsanız, insanlar zenginleşecektir.
Eğer hiçbir şey arzu etmezseniz, insanların üzerindeki uğursuzluk kaybolacaktır.[24]

İnsanlar güçlü kimselere saygı göstermezlerse, en çok korktukları şeyin başlarına gelmesi yakındır.
(Lao-tzu)

Lao-tzu'ya göre, 21. yüzyıldaki bu kalabalık dünyanın, şiddetli ticari tutumun, saldırgan siyasetçilerin, global terörün, çevre sorununun; bir şeyi elde etmek, öne geçmek, servetimizi stoklamak için sahip olduğumuz güçlü, inatçı arzularımızın ve tüm karşı konulmaz, sinir bozucu kargaşanın ortasında, Tao'yla ahenk içinde yaşamasını öğrenmek için, bilge olmalıyız. Tao'yla uyum içinde yaşayabiliriz, hatta bu sıkıntılı zamanlarda kendimizi bile geliştirebiliriz. Bunun başka alternatifi var mıdır?

TOPLUMCU ÂLİM: KONFÜÇYÜS

Ben kimim? Niçin buradayım?
(James Bond Stockdale)

Latinceye çevrilmiş ismi K'ung Fu-tzu veya K'ung Usta, unvanı ise Lu'nun K'ung Ch'iu olan efsanevi üstat **Konfüçyüs** (M.Ö. 551–479), pek çok reforma ön ayak olmak için yüksek bir siyasi makam elde etmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Toplumun çöküşüne sebep olduğunu düşündüğü meseleler karşısında suskun kalmayan Konfüçyüs, Lao-tzu' dan daha aktif bir yaklaşım sergiler ve insanlığa, geleneğe ve kişisel ahlaki gelişime dayanan, toplumsal bir düzen oluşturur.

Konfüçyüs

Siyasi reformcu gibi görünen üstat Konfüçyüs, bireyin ahlaki uyumunu geliştirerek siyasi tutarlığı sağlamaya çalıştı. Konfüçyüs'e göre, devletin standartları doğrultusunda ve ceza tehdidiyle kurulan düzen, insanların şeref ya da utanç duygularına sa-

hip olmasını sağlayan bir yöntem olamaz. İnsanlara yol gösteren şey erdemdir. Düzen, davranış kuralları ve âdetlere uyma eğilimi olan *li* ile insanlar, şeref ve haysiyet duygusuna sahip olurlar.[25]

Töz, saflıktan fazla olursa, kişi kaba olur; saflık tözden fazla olursa, kişi nazik olur. Kişi, yalnızca tözü ile saflığı doğru biçimde kaynaştığında üstün insan olur.
(Konfüçyüs)

Bir öğrencisi Konfüçyüs'ü "kibar ve ağırbaşlı, ciddi ve güler yüzlü, nazik ve tam anlamıyla huzurlu" diye betimler. Hükümdarın kendisinden Konfüçyüs'ü tarif etmesini istediği başka bir öğrenci, Konfüçyüs'ü tarif etmenin imkânsız olduğunu söylediğinde, Konfüçyüs bu öğrencisine şöyle der: "Neden ona, mutlu olduğunda bütün endişelerini unutan ve yaşlılığın gelmekte olduğunun farkında olmayan bir adam olduğumu söylemedin?" Konfüçyüs, insanları eleştirmekten hoşlanan bir öğrencisine, "Ah Sze, sen çok zekisin değil mi? Fakat benim böyle şeyler için hiç vaktim yok" demiştir. Konfüçyüs'ün öğrencileriyle ilgili bir başka kıssa da şöyledir: Köyün haylaz gençleri Konfüçyüs'ü görmeye gelirler. Konfüçyüs onları hoş bir şekilde karşılar. Bu durum gençleri şaşırtır. Bir öğrencisi Konfüçyüs'e sorar: "Neden bu gençlere sert davranmadınız?" Konfüçyüs kibarca yanıtlar: "Beni ilgilendiren şey, onların nasıl geldiğidir, nasıl gidecekleri değil. Bir kişi bana saf bir niyetle gelirse ben bu saf niyete saygı gösteririm, fakat benden ayrıldıktan sonra neler yapacaklarına garanti veremem."[26]

Üstün insan, kendine uygun olanı yapar ve bunun ötesine geçmek istemez.
(Konfüçyüs)

Yine de Konfüçyüs, insanları her daim hoşlukla karşılayan biri değildir, özellikle de "aşağılık veya dar kafalı biri" huzuruna gelirse! Konfüçyüs ikiyüzlülerden nefret eder ve ikiyüzlü insanları, "yağcı erdem hırsızları" ya da "pirinç çuvalları" olarak nitelendirir. Zira, ona göre, ikiyüzlü insanların tek özellikleri, midelerini pirinçle doldurmaktır. Konfüçyüs toplumsal düzen ve bireysel ahlaki gelişim için gerekli olduğuna inandığı iyi davranışları ve toplumsal ananeleri ciddiye alır. Annesinin cenaze töreninde saygısızca

Üstün insan, bir şeyi kendisi için talep eder, önemsiz insan ise diğerleri için.
(Konfüçyüs)

şarkı söyleyen yaşlı bir adamla kavga ettiği söylenir. Saygısızlık yapan adama ithafen şöyle demiştir: "Gençken asi bir adamdın, büyüdün ve hâlâ bir şey başaramadın. Şimdi de şu ihtiyar hâlinle ölümü reddediyorsun. Sen bir hırsızsın!"[27]

Ben meraksız kişileri bilgilendirmem. Denemeyen insanlara yardım etmem. Ben öğrencime bir mevzunun sadece tek bir açısını anlatırım, eğer öğrencim o mevzunun diğer üç açısını kendisi ortaya koyamazsa o öğrenciyi bırakırım.
(Konfüçyüs)

Üstat

Konfüçyüs, büyük ihtimalle 20'li ya da 30'lu yaşlarda yazmaya başlamıştır. Efsaneye göre Konfüçyüs, bir kamu görevlisi olarak çalışırken bile Lu kasabasındaki evinde, tüm hayatını eğitime ve öğretime adayan Çin tarihindeki ilk bilgeydi. Konfüçyüs bugün gelenekselci bir muhafazakâr olarak ünlense de, kendi dönemindeki mesleki eğitim tarzının tam zıddı olan, tüm toplumsal sınıflar için uygulanabilir nitelikte, yeni bir kişisel eğitim yapısı inşa etmişti. O, yaşadığı dönemde geleneksel uygulamalara meydan okuyan, cüretkâr ve radikal bir eğitimciydi. Konfüçyüs'ün kapısı herkese açıktı, öyle ki bir defada 3000'den fazla öğrenciye ders verdiğini ifade etmiştir. Yine de Konfüçyüs, özellikle, *aydınlar* olarak bilinen seçkin âlimler sınıfını kendine hayran bırakmıştır ve bu sınıf, binlerce yıl Çin tarihine ve kültürüne hükmetmiştir.[28]

Fark edilmediğinde bile incinmeyen biri, üstün insan değil midir?
(Konfüçyüs)

Konfüçyüs 58 yaşındayken çalıştığı resmî kurumdan emekli oldu, çünkü üstleri onun reformcu fikirleriyle ilgilenmiyorlardı. Takip eden 13 yıl boyunca, Wing-Tsit Chan'ın "ümitsiz girişim" olarak nitelendirdiği bir seyahate çıktı, amacı sosyal reformu öğretmekti. Kendisini dinleyecek ve önemseyecek bir yönetici bulmak için ülke ülke dolaştı. Dört dük ile bir kısım dinleyicinin ilgisini çekmiş olsa da, ülküsü olan reform hareketini geniş kitlelere ulaştıramadığı görülür. 68 yaşındayken, hayal kırıklığı içi-

nde, ölünceye kadar eğitim verdiği, yazdığı ve bir şeyler ortaya koymak için durmaksızın çabaladığı yer olan memleketi Lu'ya geri döndü.

Konfüçyüs siyasi reform ülküsünü yerine getiremese de, bütün zamanların en büyük üstadı olarak felsefe tarihinde yerini alır. Hatta, sonraki döneme etkisi bakımından Sokrates'i bile aşmıştır, çünkü Sokrates sadece kendi kültürü üzerinde etkili olmuştur. Sokrates gibi Konfüçyüs de hazırcevap, insancıl, anlaşılması güç, kendine güvenli ve alçakgönüllüydü. Ayrıca toplumsal statü ve zenginliği önemsemezdi. "Savurgan bir şekilde yaşayan insanlar, mağrur ve züppe olmaya meyillidirler. Sade bir şekilde yaşayan insanlar da basit olmaya meyillidirler. Ben, züppe insanlardansa basit insanları tercih ederim" derdi.[29]

Bir öğrencisi Konfüçyüs'e, ruhani varlıklara hizmet etmekle ilgili bir soru sorar. Aldığı cevap şöyledir: "Eğer biz insana hizmet edemiyorsak nasıl olur da ruhani varlıklara hizmet edebiliriz?" Öğrencisinin ölümle ilgili sorusunu ise şöyle yanıtlar: "Eğer hayat hakkında bir bilgimiz yoksa ölüm hakkında nasıl olsun?"

Ölmeden kısa bir süre önce Konfüçyüs, gözyaşları içerisinde şöyle söyledi: "Çok uzun zamandır dünyada ahlaki bir çöküş yaşanıyor. Hiçbir idareci bu konuya dair söylediklerimi dikkate almıyor!" Bir bastona dayanarak kapıya doğru yavaşça yürüdü ve şöyle mırıldandı: "Ah! Dağlar parçalanıyor! Direkler düşüyor! Filozof ölüyor!"[30]

Konfüçyüs'ün sohbetlerinin toplandığı kitabı *Lun Yu* (*Konuşmalar*), Asya felsefesinin en etkili ve en meşhur kitabıdır. Konfüçyüsçülük üzerine diğer önemli metinler ise *Mensiyüs Kitabı* ve *Hsun Tzu*'dur. Bu kitaplara, yazarlarının adı verilmiştir: Konfüçyüsçü filozof Mensiyüs (M.Ö. 372–298) ve Hsun Tzu (M.Ö. 313–238).

KONFÜÇYÜS'E GÖRE HÜMANİZM VE ALTIN ORTA

Eğer antik çağ bilgelerinin yaklaşımlarını genel olarak ifade edecek bir kelime kullanmamız gerekecekse bu, **hümanizm** olmalıdır. Humanizm, insan mutluluğunu ve haysiyetini vurgulayan felsefi düşüncelerin geneline verilmiş isimdir. İnsan zekâsının ve çabasının, mevcut koşulları geliştirmek için yeterli olduğuna dair inançtır.

Konfüçyüs'ün, insanoğlunun Yol'u (Tao) tamamlamada başarılı olacağına dair hümanist görüşü, daha çok doğa ruhları üzerinde duran, onlara

hümanizm
İnsan mutluluğunu ve haysiyetini vurgulayan felsefi düşüncelerin geneline verilmiş isim; insan zekâsının ve çabasının mevcut koşulları geliştirmek için yeterli olduğuna dair inanç.

önem veren geleneksel Çin düşüncesinden farklılaşır.[31] *Konuşmalar*'da Üstat'ın; mucize, dayanıklılık, düzensizlik ve tanrılar gibi konulara değinmediği ifade edilir.[32] Bu konuyla ilgili bir kıssayı aktaralım: Bir öğrencisi Konfüçyüs'e, ruhani varlıklara ve tanrılara hizmet etmekle ilgili soru sorar. Aldığı cevap şöyledir: "Eğer biz insana hizmet edemiyorsak nasıl olur da ruhani varlıklara hizmet edebiliriz?" Öğrencisinin ölümle ilgili sorusunu ise şöyle yanıtlar: "Eğer hayat hakkında bir bilgimiz yoksa ölüm hakkında nasıl olsun?" Buradan da anlaşıldığı gibi, Konfüçyüs'e göre bizler, insanlığı ilgilendirmeyen ve bizim dışımızda kalan konularla uğraşıp dikkatimizi dağıtmamalıyız.[33] Konfüçyüs, hikmet hakkındaki bir soruyu şöyle cevaplar: "Ruhlara ve tanrılara saygıyı elden bırakmadan, onlarla aramıza her zaman için belli bir mesafe koyarak, insanlar için en doğru olan şeyi yapmaya uğraşmaktır. İşte hikmet ancak bu olabilir."[34]

Gökyüzü ve Yeryüzü insancıl değildir. Bilge de insancıl değildir.
(Lao-tzu)

Konfüçyüs'ün hümanizmi, yeni bir şey keşfetmek ve ortaya koymaktan ziyade, çöken bir sosyal sistemi ve dejenere olan bir kültürü "iyileştirme" misyonuna sahiptir.[35] "Bu bir ilerletme çabasıdır, meydana getirme çabası değil. Kendimi karşılaştırmayı göze aldığım bir eskiye güven ve eskiyi sevme meselesidirler."[36] Dönemin eğitim anlayışının tersine Konfüçyüs, bireyin yaratıcılığının ötesindeki sosyal muhafazanın altını çizer. Konfüçyüs, düşünme ihtiyacına duyulan önemin farkındadır, ancak o daha çok öğrenmenin önemine odaklanır ve şöyle der: "Düşünmek için bütün gün hiç yemek yemediğim, geceler boyu uyumadığım oldu; fakat yararı yok, öğrenmek çok daha iyi."[37]

chung-yung
Tam tercümesi, "merkezilik ve evrensellik"tir. Normallik ve ılımlılıktan/ölçülülükten müteşekkil Konfüçyüs'ün altın ortası; evrensel ahlaki yasa; ayrıca denge ve uyum anlamına da gelir.

Nedir bu öğrenilen? Bunun cevabı **chung-yung**, yani *Orta Öğreti*'dir. Tam tercümesi, "merkezîlik ve

evrensellik"tir. Normallik ve ılımlılıktan/ölçülülükten müteşekkil Konfüçyüs'ün altın ortasıdır. Evrensel ahlaki yasadır; Wing-Tsit Chan'a göre, denge ve uyum anlamına da gelir. Konfüçyüs'ün düşüncesi ve yöntemine göre, bireylerin dengeyi sağlamalarıyla aile, devlet, dünya ve evrenin dengesi de sağlanır. Bazı antik çağ filozofları *Orta Öğreti*'nin, Konfüçyüs'ün torununa ait olduğunu söylerler. *Orta Öğreti*'ye göre Tao, evrensel ahlakın "Orta"sıdır.

Büyük Tao çöküşe geçtiğinde, insanlık öğretisi ve doğruluk yükselişe geçer.
(Lao-tzu)

1. Cennetin (T'ien, doğa) insana bildirdiği şey, insan doğası olarak adlandırılır. Bizim kendi doğamızı izlememiz ise Yol (Tao)'dur. Yol'u geliştirmemiz de eğitimdir. Yol, bizden bir an olsun ayrılamaz. Bizden kopan Yol değildir. Bu yüzden üstün insan, görmediğine karşı dikkatli, duymadığına karşı da tedbirle yaklaşır. Gizlenmiş ve incelikli olandan daha açık bir şey yoktur. Bu şekilde üstün insan, yalnız olduğunda kendisine mukayyet olur.

   Keyif, üzüntü, öfke ve sevinç hislerinden önceki duygu durumuna, denge (chung, merkezîlik, orta) adı verilir. Bu duygular canlandığı zaman ve bunların her biri uygun ölçü ve dereceye eriştiğinde, uyum meydana gelir. Denge, dünyanın en yüce temelidir, uyum da dengenin evrensel yoludur. Denge ve uyum en üst dereceye yükseldiğinde, gökler ve yeryüzü uygun bir düzene kavuşacak, bütün varlıklar gelişim gösterecektir.
2. Chung-ni (Konfüçyüs) der ki: "Üstün insan, Orta'nın (chung-yung) bir temsilidir. Daha aşağıdaki insan ise Orta'ya uygun davranmaz. Üstün insan, Orta'yı temsil eder çünkü üstün insan olarak her an, Orta'nın gereklerini yerine getirir. Aşağıdaki insan, Orta'ya uygun davranmaz çünkü ihtiyatlı değildir."
3. Konfüçyüs der ki: "Mükemmel olan, Orta'dır. Uzun bir zamandır, çok az kişi onun yolundan gidecek yeterliliğe sahiptir."[38]

Bütün insanlar "Ben bilgeyim" der, fakat ileriye sürüklendiklerinde ve bir engele takıldıklarında, tuzağa düştüklerinde ya da kapana kısıldıklarında, nasıl kaçacaklarını bilemezler. İnsanların hepsi "Ben bilgeyim" der, ama orta yolu seçtiklerinde, onu bir ay boyunca bile koruyamazlar.
(Konfüçyüs)

Zekice konuşan ve sıcakkanlı görünen biri, nadiren bir insanlık adamıdır.
(Konfüçyüs)

Konfüçyüs haklıysa, bizim için acı olan şey; Yol çok uzakta olmasa da, dengesizliği ve taraf tutmayı seçerek, onu bulmakta başarısız olma ihtimalimizdir. Çok fazla yiyip içersek, yediğimiz ve içtiğimiz şeylerden daha az tat alırız. Kendimizi geliştirme yollarını ararsak ve bunu *kendimiz* için ararsak; Orta'dan (merkezîlikten ve evrensellikten), taraf tutmaya doğru geri adım atarız:

Yol'un meraklısı olmak, yalnızca onu bilmekten daha iyidir; Yol'dan haz duymak ise, ona yalnızca meraklı olmaktan daha iyidir.
(Konfüçyüs)

4. Konfüçyüs der ki, "Yol'un neden takip edilmediğini biliyorum. Akıllı insanlar onun ötesine geçer ve akıllı olmayanlar onun yanına bile yaklaşamazlar. Yol'un neden anlaşılmadığını biliyorum. Önemli şeyler bunun ötesine gider, önemli olmayanlar ise ona yaklaşamaz. Yemeyen ve içmeyen hiç kimse yoktur, fakat lezzetin tadını bilen çok az insan vardır."

5. Konfüçyüs der ki, "Yazık! Nasıl bir Yol'muş ki hiç izlenmiyor!"

Üstün insan, temel meseleleri; aşağı insan da küçük detayları tam olarak anlar.
(Konfüçyüs)

6. Konfüçyüs der ki, "Yol insandan çok uzak değildir. Bir insan Yol'un peşinde olduğu hâlde insandan ayrı kalırsa, buna Yol denemez. *Kasideler Kitabı* der ki: Baltanın sapını yontarken, Yol uzakta değildir. Eğer bir balta sapı yontmak için bir başka balta sapı alırsak ve ona yadsıyarak bakarsak, biz hâlâ Yol'un uzakta olduğunu düşünüyoruz demektir. Bu yüzden üstün insan, insana, insan olduğunun bilincine vararak hükmeder. Böyle olunca yanlış olan şeyler değişir ve insan durur. Dürüstlük (chung) ve özgecilik (shu), Yol'dan uzakta değildir. Diğer insanlar için istemediğiniz şeyleri onlara yapmayın."[39]

Felsefi Sorgu

Enteresandır ki, "orta" kavramı Aristoteles'in Nikamakhos Etiği *adlı eserinin temelini oluşturur. Aristoteles'in bu etiği, Batı felsefe geleneğinin en etkili ahlak felsefelerinden biridir. Aristoteles'in daha "aritmetik" bir şekilde tanımladığı "orta"yla, Konfüçyüs'ün daha "bütünsel" ve şiirsel tanımlamasını karşılaştırınız. Bütün zamanların en etkili iki ahlak filozofu, insanın iyiliği ve mutluluğunun temeli için neden ölçülülük ve dengenin önemini vurgulamışlardır? Aristoteles'in "orta"sı, 7. Bölüm'de tartışılmıştır.*

ERDEM VE TÖREM (KUTTÖREN)

Lao-tzu, Tao'ya, "akışına bırakmak" kabilinden bir özellik atfederken Konfüçyüs bunun tersine, Tao'nun anlamını, insan davranışının uygun şekli ve yönetimin düzenlenmesi ile sınırlı tutar. Konfüçyüs'ün Tao'ya ait yapısal bağlantıya ve insani erdeme odaklanması, bu kavramların Çin felsefesinde ün kazanmasını sağlamıştır.[40]

te
Geleneksel ve ahlaki olarak nötr erdem, fiziksel bir kuvvet uygulamaksızın diğerlerini etkileme gücü, etki. Konfüçyüs tarafından anlamı, Tao'ya göre davranma yeteneği ve her şeyi Tao'ya kazandırma olarak genişletilmiştir.

Geleneksel bağlamda te (erdem), fiziksel bir kuvvet kullanmaksızın diğerlerini etkileme gücü ve iktidar olarak ifade edilir. Dayanıklılık, esneklik ve keskinlik gibi faydaları olan bir bıçağın kullanılmadığında etkisiz olması gibi, *te* de ahlaki olarak nötrdür. Bıçak, cerrahi bir müdahale sırasında hayat kurtarabildiği gibi, öfkeli bir kişinin eline geçerse bir ölüme sebep olabilir. Bıçağın, iyi ve kötü olmak üzere her iki yönde kullanılması; dayanıklılığı, esnekliği ve keskinliği; bıçağın erdemi, yani özellikleridir. Konfüçyüs *te*'yi, kimi zaman bu işlevsel ve ahlaken nötr bağlamında kullanır. Yine de *te*'nin anlamını, Tao'ya göre davranma yeterliliği ve her şeyi Tao'ya kazandırma yeteneği olarak genişletmiştir. Bu şekilde kullanılırsa, Tao ve *te* birbirlerinden ayrılamaz.[41]

li
"Törem" anlamına gelen *li*, günlük görgü kuralları ve iyi tutumlar ile, ataları onurlandıran ayinleri, ananeleri ve töreleri kapsar.

Konfüçyüs'e göre, iyi bir yönetime ve erdemli insani ilişkilere dayanan uyum içinde bir toplum yaratmak, *li*'ye hürmet ederek ve ona hâkim olarak mümkün olabilir. "Törem" anlamına gelen li, günlük görgü kuralları ve iyi tutumlar ile, ataları onurlandıran ayinleri, ananeleri ve töreleri kapsar. Eğer *li*'ye hâkim olamazsak Tao ve *te*'den saparız. Dahası, düzensizlik (işlevsizlik) ve dengesizliğe (uyumsuzluk) doğru ilerleriz.

Li'yi izleyerek hayatın her anında iyi niyetli ve kibar hâle gelir, insanlara karşı saygılı ve hürmetkâr oluruz. Menfaatte iyi tavırdan fazlası vardır. Medeni-

Erdemli olmak adına hareket varsa, erdem yoktur.
(Lie Zi)

Yüce İnsan daima sükûnet hâlindedir. Dar kafalı İnsan ise her an tedirginlik duyar.
(Konfüçyüs)

yetten yoksun ve iptidai bir etkileşimi tam anlamıyla insani bir ilişkiye dönüştüren *li*'nin, mukaddes bir özelliği vardır. Bu özellik belirli ayin ve merasimlerin içerdiğinden bağımsızdır. Bunun yanı sıra *li*; dinî hizmetin, selamlaşma ve vedalaşmanın, yemeği paylaşmanın ya da bir müzik performansındaki katılımın bir parçasıdır.

İyi tavırlara ve törem formlarına (*li*) hâkim olunmazsa, iyi davranışlarımız daima eksik kalacaktır. İtaatsiz bir şekilde doğru olanı yapmamız, içtenlik ve uyumun tersine, samimiyetsizlik olarak addedilecektir. *Li*'siz, çok önemli bilgiler bile erdem, etki ve *te* yönünden eksik demektir. "Varlıklar, olmaları gereken yerde değillerse, onları töremle düzene koymadan, uyumu sadece ahenklilik bilgisiyle sağlamaya çalışırsanız, varlıklar rotalarına kavuşamazlar."[43]

Felsefi Sorgu

Beşer tarihi, neredeyse, insani meselelerin üstesinden gelmeye çalışan iki ayrı yaklaşım arasında süregelen bir mücadeleye indirgenebilir. Biri asgari yönetimi, yani yönetmeden yönetmeyi ve doğal sezgilerin gelişimini savunurken; diğeri hayatlarımızın her anını kapsayan düzenlemeler ve kanunlarla bir araya getirilmiş resmî tutumların telkinini ve baskı biçimlerini ileri sürer. Çağdaş siyaset, eğitim ve aile içinde her iki yaklaşımın da örneklerini bulup bulamayacağınıza bakınız. Her bir yaklaşımın genel olarak diğerine göre üstün olduğunu düşünüyor musunuz? Neden? Bu iki yaklaşımın tarih boyunca yaşamaya devam edeceği konusunda hemfikir misiniz? Tartışınız.

CHUN-TZU ÖRNEĞİ

Konfüçyüs'ün çağdaşı olan büyük filozof Lao-tzu, *te* ve Tao'yu insanın bağımsız doğası, pasifliği ve psikolojik anlamda gerilemesi bağlamında birleştirirken Konfüçyüs bu ikisini, insan davranışları ve toplumsal düzen konularıyla ilişkilendirir. Konfüçyüs bunlara ek olarak, uyum içerisindeki bir toplumun dürüstlük ve özgecilik örnekleri sergilemesi için, yüksek kültür ve eğitime sahip insanlardan oluşmuş, özenli bir bürokrasiye sahip olması gerektiğine inanır.

Konfüçyüs böyle bir sonuca varırken, *chun-tzu (üstün insan)* kavramını şekillendirir. Konfüçyüs'ten önce kelime anlamı "efendinin oğlu" olan *chun-tzu*, temelde "hükümdarın kendisi" veya "kültürlü beyefendi" anlamındadır. Kimi zaman Konfüçyüs, **chun-tzu** kelimesini geleneksel anlamda kullanır. Konfüçyüs bu kavramla ahlaken üstün, yüce ve asil bir ruhtan bahseder. Ahlaken üstün insanın ayrıca kültürlü olması, Konfüçyüs'ün *li*'nin önemi hakkındaki vurgusunu akla getirir. Konfüçyüs için üstün insan örneği ve doğası çok önemlidir. "Konuşmalar"da *chun-tzu* kelimesi tam 107 defa geçer.[44]

chun-tzu
Kelime anlamı "efendinin oğlu" demek olan chun-tzu, temelde "hükümdarın kendisi" veya "kültürlü beyefendi" anlamındadır. Konfüçyüs'ün ahlaken üstün insanıdır, yüce veya asil ruh.

Chun-tzu'nun tersi **hsiao-jen**, yani aşağı ve kaba insandır. *Hsiao-jen*, önemsiz ve aşağı bireydir.[45] *Chun-tzu* insanlığı düşünürken, *hsiao-jen* kendini ve kendine benzeyenleri düşünür. *Chun-tzu* kendini diğerlerinden yukarı veya aşağı koymaya çalışmaz, kendini asil hâline getirerek başkalarına yardım etmeyi çalışır. *Hsiao-jen* ise başkalarına yardım etmeyi, onlarla rekabet içinde olmak için ister. Sonuç itibarıyla, *hsiao-jen*, *li*'ye saygı göstermez ve Orta'dan uzaklaşır. Talebesi Yen Yüan ile Konfüçyüs arasında şöyle bir diyalog geçer:

hsiao-jen
Küçük ve kaba adamdır, Konfüçyüs felsefesinde chun-tzu'nun zıddıdır; önemsiz ve aşağı birey.

- İnsan kendini töreme geri döndürerek asil hâle gelir. Eğer her gün kendini töreme götürmeyi becerebilirsen, o zaman bütün dünya seni asil olarak tanıyacaktır. Asil olmak, başkalarından değil, kişinin kendisinden kaynaklanır!
- Sizden bu konuyu ayrıntılarıyla belirtmenizi rica ediyorum.
- Töremle ilgili olmayan şeye bakma, onu dinleme, onunla konuşma ve hiçbir şey yapma.[46]

Hasta bir adama sadece bir tıp kitabı okuyarak yardımcı olabilir misiniz?
(Shantiveda)

Konfüçyüs'ün, üstün insan örneğinin gücüne olan inancı, açgözlü ve bayağı bir adamla ilgili anek-

Eskiden insanlar kendilerini geliştirmek için çalışırlardı, şimdi ise görünüşleri uğruna çalışıyorlar.
(Konfüçyüs)

dotunda kısmen bellidir: Açgözlü memur *hsiao-jen*, Konfüçyüs'e kasabada hırsızların sayısının artmasından endişe duyduğunu söyledi. Konfüçyüs'ün cevabı gecikmedi: "Eğer bizzat kendin parayı sevmesen ve paranı hırsızlara verebilsen, onlar da paranı çalmaya kalkışmayacaklar!"[47]

Konfüçyüs'ün *Konuşmalar*'ındaki *chun-tzu* tarifini meydana getiren estetik, ahlak, sosyal ve ferdi niteliklerin uyumlu birleşimine dikkatinizi verin. Ayrıca, önemsiz ve aşağı *hsiao-jen* karakterinin ne kadar sevimsiz olduğunu düşünün. *Hsiao-jen*'in karşıt örneği olan *chun-tzu*'nun ise ne kadar hoş olduğunu göz önüne getirin.

Felsefi Sorgu

Asil ve yüce ruh kavramları, Konfüçyüs'ün zamanından günümüze kadar gelen filozoflar tarafından her zaman çekici bulunmuştur. Bu sizde herhangi bir fikir uyandırıyor mu? "Önemsiz" ve "aşağı ruh" kavramları yeterince açık mı? Eğer öyleyse, önemsizlik örneğinin asalet örneği vermekten daha kolay olduğunu düşünüyor musunuz? Konfüçyüs'ün açgözlü memura gerçekten bu cevabı verdiğini düşünüyor musunuz? (İpucu: Belirsizlik mi ortaya koyuyor yoksa belirsizliği ortadan mı kaldırıyor?) Tartışınız.

İNSANLIK SİLSİLESİ

Konfüçyüs'ün *chun-tzu*'sunu tasvir eden asalet; ırk ve siyasi iktidara tekabül eden toplumsal statü ile değil; karakter, insanlık veya **jen** ile alakalıdır. *Jen*, genel bir insani erdemdir. İnsani ilkeler, empati ve kişisel hislerden kaynaklanır. *Jen*'in Çin alfabesiyle yazılmış hâli, "iki" ve "insan" anlamına gelen karakterlerin birleşimidir. Bu yönüyle insanlar arasındaki ilişkiyi gösterir. *Jen* "insan", "insani", "insancıl", "insanlık" ve "hayırseverlik" olarak tercüme edilmiştir. Çinli Amerikan filozof Lin Yutang'a göre; gerçekte "kendisi olan" erkek ve kadına, yani "asıl insan"a gönderme yapan *jen*, "insanoğlu" ve "nezaket" anlamlarına da gelir.[48] *Jen*, birleşimleri Konfüçyüs'ün "silsilesini" oluşturan, dürüstlük (chung) ve özgecilik (shu) kavramlarıyla açıklanır.

Jen'in farkında olmak bizleri, "bütünüyle insanlığa" yöneltir. Kendimizin ve başkalarının bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarını nasıl dengeleyeceğimizi, ancak öğrenerek bilebileceğimizi gösterir. Bütünüyle insanlık, yani "ruhun asaleti" ve "uyum", Konfüçyüs'ün -bütün insanların az çok duyarlı olduğu- ahlaki gelişim hedefidir. Çünkü *jen*, yalnız kendi kendini gerçekleştiremez; bir noktada iyi davranış biçimleri, doğru gelenekler, merhamet ve sosyal uyumla birleşir:

jen
Genel insani erdem; "insan", "insani", "insancıl", "insanlık" ve "hayırseverlik" olarak da tercüme edilen jen, insanoğlu ve nezaket anlamlarına da gelir. Gerçekte kendisi olan erkek ve kadın, yani "asıl insan" demektir.

> Kendi karakterini belirlemek isteyen biri, başkalarının karakterini de belirlemeye ve kendini önemli biri hâline getirmeye çalışır. Ayrıca, başkalarının da önemli kişiler hâline gelmelerine yardımcı olur. Bize yakın olan şeyler tarafından başkalarını yargılamaya yeterli olmak, insanlığın anlaşılmasının yöntemi olarak isimlendirebilir.[49]

Bütünüyle gerçek bir insan olmak, iyi bir evlat veya kardeş ya da vatandaş olmakla başlar:

> İnsani ilişkilerde beş evrensel yol ve bu yollarla uygulanabilir olan üç yöntem vardır. Bu beş yol; yönetici ve bakanlar, baba ve oğul, karı ve koca, büyük ve küçük kardeşler ile arkadaşlar arasındaki ilişkiyi idare eder. Bunlar, dünyadaki beş evrensel yoldur. Hikmet, insanlık ve cesaret; bu üçü, evrensel erdemlerdir. Bunların uygulanabilir yolu ise bir tanedir.
> Bazı insanlar bu erdemlerin bilgisine sahip olarak doğarlar. Bazıları da sonradan çalışarak öğrenirler. Bazıları ise sıkı bir gayretle elde ederler. Fakat bilginin kazanılması da aynı şeydir. Bazı insanlar bu erdemleri doğal bir şekilde kolaylıkla uygularlarken, bazıları kendi menfaatlerine uygun olarak yaparlar. Bazıları ise bunu büyük bir çabayla ve zorlukla fiiliyata dökerler. Fakat önemli olan, erdemlerin davranış olarak ortaya çıkabilmeleridir.

Tuan-mu Tz'u, üstün insan hakkında soru sordu. Cevabım şu oldu: "Üsün İnsan, öncelikle insanlar için iyi bir model olur, daha sonra insanları kendisini izlemeye davet eder."
(Konfüçyüs)

Hikmet, insancıllık ve cesaret; bu üçü, evrensel erdemlerdir. Onların uygulanabileceği yol ise bir tanedir.
(Konfüçyüs)

Kendine karşı otoriter olan bir kişi, nadiren başarısız olur.
(Konfüçyüs)

Konfüçyüs der ki, "Öğrenme aşkı hikmetle benzerlik gösterir. Öğrenmeyi büyük bir gayretle fiiliyata dökmek, insan sevgisiyle benzerlik gösterir. Utanmayı bilmek ise cesaretle benzerlik gösterir. Bu üç erdemi bilen kişi, kendi şahsi hayatını nasıl geliştireceğini de bilir. Kendi şahsi hayatını nasıl geliştireceğini bilen kişi ise başkalarını nasıl yöneteceğini bilir. Ve başkalarını nasıl yöneteceğini bilen kişi de imparatorlukları, devletleri ve aileleri nasıl idare edeceğini bilir."[50]

İnsanlıktan nasibini almamış biri ne sıkıntıya uzun süre katlanabilir ne de mutluluktan haz alabilir. Hümanizmi baş tacı etmiş birinin, insanlık kavramıyla sorunu yoktur ve hikmeti hümanizmin menfaatine uygun bir şekilde geliştirir.
(Konfüçyüs)

İlginçtir ki, Konfüçyüs, direkt olarak *jen*'i öğretmez. Bunun sebebi, belki *jen*'in belli ve kesin bir formülü olmadığı için, belki de "insanlık ya da hümanizm", öğretilecek bir şey olmadığı içindir; ya da Konfüçyüs, diğer birçok bilge gibi, insanlığın sözcüsü olarak kendi sınırlarının farkında olduğu içindir. Konfüçyüs der ki,

Ben insanlığı gerçekten seven veya ondan gerçekten nefret eden hiç kimse görmedim. İnsanlığı gerçek bir sevgiyle seven kişi, başka hiçbir şeyi onun üzerinde tutmaz. İnsanlıktan gerçekten nefret eden, öyle bir insanlık ortaya koyar ki, hümanizm onun yanına bile yaklaşamaz. Bir kimse var mıdır ki, tek bir gün boyunca tüm gücünü insanlığa adamış olsun? Bunu yapabilecek yeterli güce sahip olmayan kimseyi tanımadım. Belki böyle bir durum (yeterli güce sahip ama kendini insanlığa bir tüm gün bile adamamış insanın durumu) vardır ama ben hiç görmedim.[51]

Mesele insanlığın uygulanmasına geldiğinde, kişi hocasına bile riayet etmemelidir.
(Konfüçyüs)

BUDDHA

Vizyonu ve kişiliği çok tesirli olan **Siddhartha Gautama** (M.Ö. 560–480), hayatı boyunca bir arketipi, olarak bilinmiştir. Bugün Buddha arketipi, 2 milyarın üstünde insan için anlamın ve amacın biricik kaynağıdır. Buddha, bilgeden de öte bir bilgeydi. Sahip olduğu pek çok isim arasında belki de en bili-

nenleri "Aydınlanmış" (Sanskritçede Buddha'nın orijinal anlamıdır) ve "Merhametli Buddha" olarak tercüme edilenlerdir. Buddha'nın sahip olduğu geniş etkiye rağmen, yine de onun hakkında çok fazla bilgimiz yoktur; varolan bilgilerimizin pek çoğu da sözlü gelenek ve efsane kaynaklıdır.[52]

Lao-tzu ve Konfüçyüs'ün tersine Siddhartha Gautama, bugünün Nepal'inde bir prensin oğlu (raca) olarak zengin ve güçlü bir ortamın içine doğdu. Siddhartha entelektüel ve zekiydi; yetenekli bir öğrenci ve sporcuydu. Efsane, onun başarılı bir avcı ve okçu olduğunu, zengin ve hareketli bir hayattan hoşlandığını söyler. Ailesi, tek erkek evlat olan Siddhartha'yı çok şımarttı ve ona hep hoşgörü gösterdi. Bu yüzden Siddhartha, haz düşkünü biri hâline geldi. 16 yaşındayken kuzeni ile evlendi; ne var ki bu evlilik onu, haz arayışından vazgeçirmiş görünmüyordu.

Siddhartha Gautama

Genç prens, geçici arzu ve isteklerini yerine getirmek için oradan oraya koşturan hizmetçilerle çevrili bir ortamda, tecrit edilmiş bir biçimde yaşıyordu. Hayatını anlatan kaynaklara göre ailesi, Siddhartha'yı hayatın çirkinliklerine karşı korumak ve yaşamın kötü taraflarından uzak tutmak için, onun genç ve çekici cariyelerle birlikte olmasını sağlamış ve başka ne gerekiyorsa yapmıştı. Siddhartha'nın fakirlik, açlık, hastalık ya da ölüm hakkında hiçbir şey bilmemesi için ailesi onu devamlı olarak gerçek dünyadan sakındı ve bunu, Siddharta'yı hayal edilebilecek her türlü hazzı yaşamaya teşvik ederek ve onu görkemli malikânelere hapsetmeye çalışarak yaptı: Siddhartha sadece lüksü ve hazzı bilmeliydi.

Olgun insan, insanlarla ve şeylerle kurduğu bağı koparmalıdır.
(Walter Lippmann)

Fakat Siddhartha bu durumdan hiç memnun değildi. Pek çok genç insan gibi dış dünyayı merak ediyordu, sonunda isyan bayrağını çekti ve evinden uzaklaştı. Saraydan şehre yaptığı yolculuk sırasında,

Düşünmek için bütün gün hiç yemek yemediğim, geceler boyu uyumadığım oldu; fakat yararı yok, öğrenmek çok daha iyi.
(Konfüçyüs)

hayatını sonsuza kadar değiştirecek ve Dört Yüce Hakikat'e ilham verecek üç manzarayla karşılaştı: Fakir ve evsiz bir dilenci, gözü yaşlı yakınları tarafından yakılmak üzere hazırlanan ölü bir adam, hastalıklı ve özürlü bir başka adam. Siddhartha kendisine acı veren bu görüntülerle ilk kez karşılaştığında, Buddha olma yolunda ilk adımı atmış oldu.

Görünüşü itibarıyla evrensel olan Üstün İnsan, tarafsızdır; taraflı olan önemsiz insan ise görünüşü itibariyle evrensel değildir.
(Konfüçyüs)

Siddartha Soruların Peşinden Gidiyor

Ailesinin aşırı korumacı tutumundan kaçmadan evvel Siddhartha'nın, hastalığın ve yaşlılığın insan bedenine ve ruhuna neler yaptığı hakkında hiçbir fikri yoktu. Fakirliğin erişebildiği derinlik olgusunu da bilmiyordu. Acının ne denli güçlü olduğunun farkında değildi. Başkalarının yaşadığı acıdan uzak, bir haz kozasında yaşamak için ödediği bedel, sıkıcı bir huzursuzluk hissiydi. Bütün bu acılardan bihaber yaşamak, onu sonsuza kadar koruyamazdı. Egoist ve verimsiz bir hayatın getirdiği daimi bir sıkıntı içinde debelenen Siddhartha, alıştığı hayatın dışına çıkma zorunluluğu hissetti. Bolluk içinde yaşayan ailesinin sağladığı hiçbir haz, huzursuzluğun sesini susturamadı. O sadece yaşadıklarından daha fazlasını bilmek istedi.

Bilge bir kişiyle arkadaşlık kuran akılsız bir adam, bu arkadaşlık hayat boyu sürse de, çorbanın tadını kaşıkla ne kadar anlayabilirse, hakikati de ancak o kadar idrak edebilir.
(Buddha)

Genç prensin, hizmetçisi Channa hariç, zor sorularına cevap verecek hiç kimsesi yoktu. Channa, Siddhartha'nın can yoldaşı, arabacısı ve korumasıydı. Siddhartha hayat hakkındaki tüm sorularını Channa'ya yöneltiyordu. İyi yürekli Channa da soruları büyük bir üzüntü ve tevekkülle "Evet efendim, hiçbir kaçış yok. Yaşlılık, hastalık, ölüm; bunların hepsi, insanların kaderi" şeklinde cevaplardı.[53]

Kendini sevmeyi kes artık! Tıpkı bir sonbahar lotusunu ellerinle koparır gibi kes. Huzur yolunu aziz tut. Nirvana, Kutsal Kişi tarafından gösterildi.
(Buddha)

Bugünün diliyle, Siddhartha'nın "gözünün açıldığını" söyleyebiliriz. Onun bu saf gafleti, sonsuza kadar ortadan kayboldu. Yaşadığı hazlar ona tat ver-

miyordu artık. Siddhartha yaşlılıkla, hastalıkla ve ölümle yüzleşmişti; bundan daha fazla sarsılamazdı. Endişesi büyüdü. Siddhartha kendine tekrar tekrar sordu: "Eğer acıdan, hayal kırıklığından, üzüntüden ve ölümden bütünüyle bir kaçış olsaydı, insanlar mutlu olabilir miydi? Eğer hiç kimse bunlardan kaçamıyorsa, bu dünyaya neden geliyoruz? Çocuğunu bekleyen sonu bilen bir kadın, nasıl olur da onu dünyaya getirmek ister?" Ailesi ya da hizmetçileri arasında, bu soruyu cevaplayabilen kimse olmadı.

Siddhartha bir gün sarayın dışında derin bir umutsuzluk hissiyle dolaşırken gezgin bir keşiş, bir çileci gördü: **Çileciler**, dünyadan el etek çekerler, manevi huzuru ve kurtuluşu elde etmek için, bütün arzularını ciddi anlamda kısıtlarlar. Çile; uzun saatler süren ibadeti, orucu, katıksız yiyecekler yemeyi ve sade kıyafetler giymeyi gerektirir. Birçok kültürde, keşişler için çile hayatı zorunludur. Batı geleneğinde, Eski Ahit peygamberleri genellikle çileciydi. Örneğin, Baptist John ve İsa çöle gittiler, oruç tuttular; keçiboynuzu, bal ve su ile yaşadılar, çilecilik sınavını bu şekilde verdiler.

Siddhartha gezgin keşişin yüzüne dikkatlice bakınca gördüğü dinginlik, azim ve tarafsızlık karşısında şaşkına döndü. İşte bu olay da Dört Yüce Hakikat'e temel hazırlayan unsurların sonuncusuydu. Çilecinin yüzünde, nefsini terbiye ederek acıdan kaçışın umudu, nefsin arzu ve korkularına karşı direniş vardı.

Siddhartha sonunda evinin güvenli ortamından kaçmaya ve bir keşiş, bir evsiz gibi sade bir kıyafetle, elinde dilenci çanağıyla yaşamaya karar verdi. Ne kadar uzakta olduğunu ve ne kadar zor bir yolculuk geçireceğini önemsemeksizin dünyadaki en arif bilgeye gitmeliydi. "Eğer acı kaçınılmazsa hayat neden vardır?", "Hastalığın, yaşlılığın ve ölümün geleceğini bile bile mutlu olmak mümkün müdür?", "Hayatın gerçek anlamı nedir?" gibi, yaşamın temel sorularını cevaplayacak birine ihtiyacı vardı.

Uzun Arayış

Siddhartha bir guru ya da hoca bulmak ümidiyle uzun yıllar dilenci çanağı ile dolaştı. Karşılaştığı pek çok bilge, Siddhartha'ya yardım etme isteğiyle doluydu fakat onlar Siddhartha'nın sorularına cevap verebilecek yeterlilikte değillerdi. Birçok hocayla karşılaşan Siddhartha, çok önemli felsefi kavramlar öğrendi. Bunun yanı sıra nefsini terbiye etmek ve derin düşün-

ce hayatına malik olmak için gereken teknikleri öğrendi. Fakat yine de zaman üstü, temel sorularına tatminkâr cevaplar bulamadı.

Sonunda guruların ve sıradan bilgelerin peşinde koşmaktan yorgun düştü ve Hindistan'da yer alan Uruvela Köyü'nün eteklerindeki bir koruluğa yerleşti. Arayış içindeki diğer insanlarla beraber bir topluluk oluşturdu. Ibadet ederek, oruç tutarak ve kafasındaki temel sorular üzerinde odaklanarak 6 yıl geçirdi. Bu süre zarfında birçok fiziksel arzulara ve zayıflığa karşı zafer kazandığı, ayrıca "zihindeki deli maymun"u nasıl kontrol edilebileceğini öğrendiği söylenir.[54] Fakat yine de sorularının cevaplarını bulamadı.

Bedenine söz geçirmeye çabalayan Siddhartha, bedenini neredeyse yok ediyordu. Öyle ki, "Mideme dokunduğumda sırtımdaki kemikleri hissediyordum" dediği söylenir. Bir süre sonra, Siddhartha'nın nefsini terbiye etme çabaları, onu harap etti. Siddhartha neredeyse kemikleri sayılacak hâle gelmişti. En sonunda Siddhartha, arayış için bedenine ihtiyacı olduğunu anladı. Ruhunu şereflendirmek ancak, ruhu örten bedene gerekli hürmeti göstererek olabilirdi. Bu ders gayet açıktır: Yol, ne boyun eğmeyle ne de inkârla mümkündür. Ancak **Orta Yol**'da yürümekle ulaşılabilir.

Siddhartha normal bir şekilde gıda almaya başlayınca keşiş yoldaşları bu durumdan şikâyet ettiler. Onlar Siddhartha'nın dayanıklılık ve irade gücünü sembolize eden nefis terbiyesi yöntemine hayrandılar. İşte o zaman Siddhartha'dan başka bir ders daha öğrendiler: Eğer hikmeti bulmak istiyorsak, başkalarının bizim için ne düşündüğü hakkında endişelenmeyi kesmeliyiz ve diğer insanları etkilemeye çalışmaktan uzaklaşmalıyız. Çile söz konusu olduğunda kendini inkâr etmek, sadece geçici bir ıslah veya anlık bir temizlenme değerindedir. Bu, olması gereken hayat tarzı değildir. İradeyi ve dayanıklılığı göstermek için arzulara gem vurmak sadece, olgun bir bilge olmayı engelleyen gösteriş hâlidir.

Daha sonra Siddhartha yeniden, tek başına yaptığı yolculuğa devam etti. Artık 30 yaşındaydı. Bir gün tefekkür etmek için bir incir ağacının altında otururken, genç bir kadın kendisine bir tabak sütlü pirinç verdi. Çünkü kadın rüyasında Siddhartha'yı görmüştü. Kadın rüyasında, bir ağacın altında oturan yalnız bir adama, altın bir tabağın içinde sütlü pirinç ikram ediyordu. Kadın bu kişiyi ilah zannetti çünkü adamın etrafında çok parlak bir ışık vardı, işte o adam Buddha'ydı.

Üstün yetenekli olan birini gördüğünde, onun mertebesine ulaşmak için çabala. Bunun tam tersi birini gördüğünde eve git ve kendi kendini incelemeye başla.
(Konfüçyüs)

Siddhartha sütlü pirinci kabul etti ve bir söylentiye göre, 49 gün hiçbir şey yemedi. Başka bir efsaneye göre, Siddhartha sütlü pirinci sayısız parçalara böldü. Bu porsiyonlar, tefekkür sırasında hayatını idame etmesi için Siddhartha'ya yardımcı oldu. Siddhartha sütlü pirinci bitirdikten sonra, altın tabağı yakınındaki bir nehre attı. Ardından nehir, akıntıya karşı akmaya başladı. (Bu efsane, tıpkı Lao-tzu'nun yaptığı gibi, Buddha'nın sıradan ve aydınlanmamış düşünmemize karşı gelen öğretisini sembolize eder.) Siddhartha daha sonra ayin yapar gibi nehre girdi ve lotus pozisyonu aldı. Bir süre sonra nehirden çıktı ve tekrar incir ağacının altına oturdu. "Sorularım cevaplanıncaya veya ölünceye kadar burada kalacağım" dedi. Buddha'nın altında oturduğu ağaç *Bodhi Ağacı* yani Hikmet Ağacı olarak bilinir.

Sonunda, bir uyanış ve diriliş gerçekleşti. Budist geleneğin "insanlık tarihindeki en önemli olay" olarak nitelendirdiği bu durum, M.Ö. 524 Mayıs'ında, dolunay sırasında gerçekleşti. Hedefinden uzaklaşmayı reddeden ve bütün olabileceklere rağmen sezgilerine kulak veren Siddhartha Gautama; şımarık, devamlı tolare edilen delikanlı kimliğinden sıyrıldı ve bambaşka bir kişi hâline geldi: O artık "Her şeyin farkında olan adam", yani Buddha'ydı.

BODHİSATTVA

Budizm öğretisine göre uyanışı "açıklamak" imkânsızdır. Yine de, Buddha'nın "gördüğü şey" hakkında aşağı yukarı bir fikir sahibi olabiliriz. Siddhartha'ya göre o, durmaksızın değişen sürecin bir parçasıydı. O, kendisini ve tüm hayatını, varlığın bir formundan ayrılıp başka bir formuna geçen eşyaya ait olağanüstü zincirin bir parçası olarak gördü: Bütün varlıklar tek bir hakikattir. Tüm evren birbiriyle bağlantılı, birbirlerinden ayrılamaz, zengin ve karmaşık parçalar sistemidir. Bir şekilden diğerine girer, devamlı hareket ederek hayatın bütün çeşitlerini meydana getirir.

Buddha bu kavrayışa akılla ulaşmadı. O, bunların hepsini bir anda gördü. Batı'da bu duruma "mistik vizyon" diyoruz. Buddha, birdenbire düz bir mantıkla elde edilemeyecek, kör bir inançla anlaşılamayacak olan bu öğretiyi öğretmenin ne kadar zor olduğunu fark etti. Bu öğreti ancak kişisel bir

çabayla kazanılabilirdi: Bir kişi ancak azami bir uğraş sonucunda acıdan kurtulmayı başarabilir. Hikmetin değeri, herhangi bir şey sevmek değil, her şeyi bütün olarak sevmektir. Buna özellikle, kendimize olan sevgimiz dâhildir.[55]

nirvana
Nefsi yok etmek; boşluk ve "hiçlik" ülkesi; mutluluk diyarı; şuurluyken acıdan kurtulmaya yönelten "saf idrak."

Felsefi Sorgu

Marcus Aurelius'un "dünyanın tazeliğini durmadan yenilemek" (s. 348) hakkında söyledikleriyle Buddha'nın, "tüm evren devamlı şekilden şekile girer" görüşünü karşılaştırınız. Buddha ve Marcus'un kavramları, bu bağlamda hangi felsefi alana aittir ya da hangi filozofla benzerlik gösterir?

bodhisattva
"En yüce kurtuluş"u bulmak için diğer bilinçli hayat formlarına yardım ederken kendi nirvanasını gönüllü olarak geciktiren münevver varlık; kurtarıcı değil.

Siddhartha mutluluk ülkesine ve nirvana olarak isimlendirdiği kesin ayrıma ulaştı. **Nirvana,** nefsi yok etmektir. Bir boşluk veya "hiçlik" ülkesidir. Nirvana, mutluluk ülkesi olarak da ifade edilir; çünkü bireyselliğin, ayrılığın, ayrımcılığın ve rasyonelliğin olmadığı tek "saf idrak" noktasıdır. Nirvana, kelimelerle anlatılamaz. Çünkü benzerlikleri ve farklılıkları tanımlamak için var olan bu kelimeler sınırlıdır. Nirvana, benzerliğin de ötesindedir. Kendisi hakkında söylenenler muğlâktır ya da çelişkilerle açıklanır. Bütün sıradan yaşantıların üstündedir. Nirvana, bilinçliyken, acıdan kurtuluştur. Eğer nirvananın ne olduğunu "anlamıyorsanız" kendinizi yetersiz hissetmeyin. Nirvana ancak yaşanır, ne tarif edilebilir ne de anlaşılabilir.

Üstün insan, bir araç değildir.
(Konfüçyüs)

Siddhartha artık başka bir önemli seçim yapmalıydı. Ya tefekkür ve tasavvur ile meşgul olarak hayatın acı ve kargaşasından uzak bir şekilde nirvanada kalacak ya da kendi görüşlerini başkalarıyla paylaşacaktı. Efsane, Siddhartha'nın kararını beklerken "yeryüzünün şiddetle titremeye başladığını" anlatır.

Sonunda, "Sonsuz Merhametin Merkezi Yüce Buddha" galip geldi."[56] Siddhartha nihai kurtuluşu reddetti ve başka insanlara yardım etmek için dünyada kalmayı tercih etti. Böylece Siddhartha, "Buddha" yani "Uyarıcı" veya "Aydınlanmış" sıfatını kazandı. Başkalarına yardımcı olma kaygısından dolayı Siddhartha, kimi zaman da "Gezgin Buddha" ismiyle anıldı. Artık Siddhartha yolculuklarına bir arayış içinde olmaktan çok, bir hoca olarak devam ediyordu.

Felsefi Sorgu

Buddha'nın bodhisattva olma kararıyla Platon'un Mağara'dan kaçan ve sonra diğer insanlara yardım etmek için geri dönen münevver karakterini karşılaştırınız. (bkz. 6. Bölüm)

Ruhunu kaybedenlere yardımcı olmak için, halk arasına karışmayı tercih eden Buddha, Budizm'in bazı kollarınca **Bodhisattva** olarak bilinir. Bodhisattva diğer bilinçli hayat formlarının, "en yüce kurtuluşu" bulmalarına yardımcı olmak için kendi nirvanasını gönüllü olarak erteleyen münevver bir varlıktır. Bununla beraber bodhisattva, bir kurtarıcı değildir. Buddha, insanlar için bir aracı değildi; o sadece, isteyenlere Yol'u gösterdi. Bodhisattva hiçbir düzlemde ayrılığı düşünemez ve nefis, varlık ve bir fert olarak, ayrılığı algılamaz.

Siddhartha'nın bilinçlilik hâli, devamlı suretle değişti. Sonunda, merhamet sayesinde gerçekleşen kişisel başkalaşımı öğretmeye hazır hâle geldi. Buddha için çok sayıda mürit kazanmak hiç de zor olmadı. Buddha öğrettikleriyle, diğer büyük bilgeler kadar önemli biri hâline geldi. Siddhartha'nın karısı, oğlu ve ümidi kırık arkadaşları bile Buddha'nın talebesi oldular. Siddhartha mesajını herkesle paylaşmak için önceki talebelerini hoca olarak değişik gruplara gönderdi. İnsanları değiştirmek için çaba gösteren biri değildi, keşişleri de misyoner değildi. Siddhartha ve müritlerinin amacı, insanların kendi acılarını dindirmeleri için kullanacakları bilgiyi yaymaktı.

Yaşamak, ölmektir; uyanık olmak, uyumaktır; genç olmak, yaşlı olmaktır; çünkü biri diğerinin içine doğru akar ve süreç tersine de çevrilebilir.
(Herakleitos)

Asırlar boyunca Budist keşişler; kıyafetleri, günlük tefekkür ve tasavvurlarıyla "Siddhartha'nın yolu"na erişmeye çalıştılar.

Bütün insanlık hastadır. Ben, bu evrensel hastalığı teşhis edecek bir hekim olarak geldim karşınıza ve onu tedavi etmeye hazırım.
(Buddha)

Cennetin, sevmediğini neden sevmediğini kim bilebilir? Bu, bilgeler için bile zor bir sorudur.
(Lao-tzu)

Sadece insancıllığın insanı, yani kendini insanlığa adamış insan, insanların nasıl sevileceğini ve onlardan nasıl nefret edileceğini bilir.
(Konfüçyüs)

Buddha'nın Ölümü

Efsaneye göre Buddha, bir mantardan veya hasta bir domuzun etinden dolayı zehirlenerek ölmüştür. Son yemeğini bir demircinin mütevazı evinde yer; özellikle belirtmek gerekir ki, antik çağ Asya kültüründe demirciler düşük bir sosyal statüye sahiptir. Yemekten sonra rahatsızlanan Buddha, ev sahibinden başka biri yemesin diye geri kalan yemeği gömmesini istedi. İncir ağacının yakınlarındaki nehre gitmek için tasavvur ve tefekkür yıllarında öğrendiği ilkeye müracaat ederek, acısını kontrol edebildi. Nehirde yıkandı ve "sağ tarafına doğru bir ayağını diğerine atan bir aslan pozisyonunu alarak" mango koruluğunda uzandı.[57]

Ölmeye uzanırken Buddha, en yakın talebesi olan Ananda'ya, ölümünde demircinin herhangi bir suçu olmadığını söyledi. Buddha ayrıca demirciye "sadaka"sı için teşekkürlerini de gönderdi. Sadaka ifadesiyle Buddha, kendisini "acı döngüsü"nden kurtarıp nirvanaya ulaşmasına vesile olduğu için demirciye müteşekkir olduğunu belirtmek istemiştir. Bunu da söyledikten sonra Buddha, nehrin karşısına geçti ve başka bir koruluğun altında yeniden aslan pozisyonunu aldı.

Sabahları Üç Tane

Chuang-tzu (M.Ö. 399–295) ikinci büyük Taocu bilgedir. Hayatı hakkında çok az şey bilinir; fakat Taocu literatür içindeki en zengin hikâyelerin bazılarında, onun isminin geçtiği risaleler vardır. Chuang-tzu'dan bahseden hikâyeler; onun cömert bir ruha, büyük bir mizah anlayışına ve hüzne sahip olduğunu söyler. İşte konu hakkında güzel bir örnek:

Varlıkların Birliğini Bilmek ve Bilmemek. Sadece gerçekten akıllı olan kişi bütün varlıkları Bir'e indirgeme ilkesini anlayabilir... Fakat birinin şey'lerin tikel olduklarında diretmesi, zihin gücünü bu şekilde tüketmesi ve tüm şey'lerin Bir olduğu gerçeğinin fark edilememesi, "Sabahları Üç Tane" diye adlandırılır: Maymun bakıcısı, maymunların ne kadar fındık yemeleri gerektiğini gözlemler ve her maymunun sabahleyin üç tane, geceleyin de dört tane fındık yemesi gerektiği kanaatine varır. Maymunlar bu durumu pek de hoş karşılamazlar ve agresif tavırlar sergilerler. Daha sonra bakıcı sabahleyin dört, geceleyin de üç tane vermenin onları daha mutlu edeceğini düşünür. Sonuçta, fındık sayısı sabit kalır fakat memnuniyet, öznel bir değerlendirmeyle değişir. İşte bu durum, öznellik ilkesinden kaynaklanır. Gerçek bilge ise bütün zıtlıkları da bir araya getirir ve Cennetin doğal dengesini korumaya dayanır; buna "(bir seferde) iki yol(u takip etme) ilkesi" denir.

Chuang-tzu'nun *Laotse'nin Hikmeti* adlı eserinden alınmıştır. Baskıya hazırlayan: Lin Yutang, New York: Modern Library, 1976, s. 244.

Sokrates'in kendi infazı için hazırlanırken, talebelerine teminat verdiği gibi (5. Bölüm) Siddhartha da müritlerine ölüm ve yıkım dâhil; değişimin evrensel, doğal ve kaçınılmaz olduğunu söylemiştir: "Siz keşişler, ağlamayın ve yas tutmayın."

> Kendi hayatı pahasına tek çocuğunu koruyan ve seven bir anne gibi sevgisini tüm dünyanın üstünde, altında ve çevresinde; herhangi bir zıt veya farklı etkiyle karışmamış, sınırsızca ve ölçüsüzce geliştirmek isteyen bir adamın bunu

yapmasına müsaade edelim. Bir adamın yürürken, otururken veya uzanırken bu ruh hâlinde sabit bir şekilde kalmasına izin verelim. Bu ruhsal durum, dünyadaki en iyi şeydir.[58]

Ölümünden sonra Buddha'nın öğretisi sözlü gelenek içinde aktarılmaya başladı ve rahipler, öğretiyle ilgili açıklamaları M.Ö. 1. yüzyılda hurma ağacı yapraklarına yazmaya başladılar. *Pali Text Society* (Pali Metni Derneği) baskı ve yayım işlemlerini yapıncaya kadar, bu öğretiler modern döneme kadar bu şekilde aktarıldı.

Bir araya getirilen bu öğretiler "üç sepet" olarak bilinir ki bunlar: *Vinaya Pitaka* (Keşişler İçin Kurallar), *Sutta Pitaka* (Buddha'nın Temel Öğretileri) ve sonraki yorumların bir araya getirilmiş hâli olan *Abhidhamma Pitaka*'dır. Bugün "Budizm" hakkında, her geçen yıl ayak uydurmanın daha da güçleştiği bir hızda, kitaplar ve gazete makaleleri yazılıyor; video ve ses bantları yayımlanıyor. Kimbilir belki de bu, hem Buddha'nın temel kavrayışının derinliğine hem de insanlığın aydınlanmaya olan açlığına bir minnet ifadesidir.

Bu yüce bilge hakkında buraya kadar verdiğimiz özet bilgiler, ancak Buddha'nın büyük "yaşam tecrübesi" tarafından ortaya konmuş derin ve zengin mirasa kısaca bir göz atma çabasıdır. Şimdi de dünyanın en büyük ve en önemli hikmet geleneklerinden birine, hürmetkâr bir şekilde ve deneme mahiyetinde bir giriş yapalım.

TATMİNSİZLİK VE KARMA

"Beni istismar etti, beni yaraladı, beni bozguna uğrattı, beni soyup soğana çevirdi..." Nefret, içinde böyle düşünceler yeşeren kişilerden asla uzaklaşmaz. Nefret, nefretle sona ermez. Nefret ancak sevgiyle sona erer ve bu, ebedî bir yasadır.
(Buddha)

Arketipik bir bilge olarak Buddha, "anlayış"ı "eylem"den, "varlık"ı "fiil"den ayırmamıştır. Onun natüralist bütüncülüğü bize, Lao-tzu'nun "kendiliğinden" kavramına vurgusunu ve Aristoteles'in "alışkanlık" hâline gelen ahlaki erdem tarifini hatırlatır (7. Bölüm). Buddha'nın hümanizmi ise Konfüçyüs'ün *jen*'ini ve Stoacıların kozmopolit şehir kavramını hatırlatır (8. Bölüm).

Buddha'nın bütüncül bakış açısına göre; hareketin, düşüncenin ve hissiyatın, organik yapıları gereğince, üçünden birinin değişmesi hâlinde diğer ikisi de aynı oranda değişir. Bu gayet derin bir öngörüdür. Budist literatür ve geleneğe ilişkin Buddha'nın

önceki hikâyelerine kadar uzanan konular beni oldukça şaşırtır. Bilgi sahibi olsak da olmasak da; aydınlanmaya, iç huzuruna veya "kurtuluş"a götüren böyle bir harekete tamamıyla inansak da inanmasak da bu bizi olumlu şekilde harekete geçirir. Hikmet literatüründe bu yaklaşımdan kimi zaman, "içkin olanı dışarıdan değiştirmek" diye bahsedilir; ya da "yukarı çıktıkça aşağıda, onsuzken onunla birlikte" şeklinde formüle edilir.

Aydınlanma için gerçekleştirdiği zorlu araştırması esnasında Buddha'nın sezgileri, üç "hakikat"i fark etti: Geçicilik, acı ve benliksizlik. Sade ve çağdaş terminoloji içinde Buddha'nın öğretisine ait bu unsurları tek cümlede şöyle özetleyebiliriz: "Hiçbir şey baki olmasa da acı her yerde ve acı çeken biri olarak ben bile gerçek değilim."

Buddha'nın öğretisinin merkezi; beşeri şartların tehlikeli oluşu, fiziksel acı ve hastalığın kaçınılmazlığı, psikolojik uyumsuzluk, endişe ve ızdırap tarafından genelleştirilen "acı çekme" (*dukkha*) kavramlarıdır. Buddha, tatminsizliğimizin altında derin bir sezginin yattığını hatırlatır bize: Varoluşun cisimsizliği.[59]

Cisimsizliğin farkında olmak, Budist öğretideki geçicilik (durmaksızın değişim) ve nefsin yok edilmesiyle alakalıdır. Buddha'ya göre, bizim genellikle "ben" ya da "fert" olarak düşündüğümüz şey, fiziksel ve psikolojik bir bütünleşmenin devamlı olarak değişimidir. Bilgisizlik haricinde, durağan şartlar üzerine devamlılık bilincini inşa etmeyi tasarlıyoruz. Çünkü her şey bir akış, bir değişme hâlindedir ve biz

Hepimiz kaderin zincirine vurulmuş durumdayız. Bazı zincirler gevşektir, bazıları sıkı ve saf metaldendir. Fakat bunları birbirinden farklı kılan nedir? Zincirin sonunun daha gevşek olduğu düşünülse bile hepimiz belli sınırlarla olduğu kadar bağlarla da hapsolmuş durumdayız. Bazılarımız vazifeyle, bazılarımız zenginlikle bağlıdır. Bazıları için yüksek, bazıları için düşük statüde doğmak dezavantajdır. Bazıları başkalarının hâkimiyeti altında yaşar, bazıları kendi hâkimiyetleri altında. Bazıları bir yere sürgün edilerek hapsedilir, bazıları ruhbanlık yoluyla. Kısacası hayat, bir zincire vurulma hâlidir.
(Seneca)

Felsefi Sorgu
Buddha'nın "anatta" benlik kavramıyla David Hume'un "benliğin yığın kuramı"nı karşılaştırınız. (bkz. 11. Bölüm)

çaresiz bir şekilde değişim, yıkım ve ziyan aracılığıyla hayal kırıklıkları yaşıyoruz.

Kendini Yol'a adamış olduğu hâlde, ucuz kıyafetlerden ve basit yiyeceklerden utanan biriyle hiçbir şey tartışmam.

(Konfuçyüs)

"Bir birey" olarak düşündüğümüz şartlar ve tepkilerin karmaşık ağınının gerçek doğasını göremediğimizden, bizim aldatıcı "benliğimiz" acıya ve sürekli bir memnuniyetsizliğe maruz kalır. Israrlı bir şekilde daimi bir haz hayatını umduğumuzda, kendi bireysel benliğimizde acıyı, coşku ve dengeyle bütünleştiririz. Hayatımız hakkında planlar kurarken hastalık, keder ve acıya maruz kalma düşüncesi bile bize uzak gelir. Baskı, saldırı, hırs, şehvet (israf), inkâr ve öfkeyle mücadele ederek daha derin bir öngörüye karşı direniriz. Geride kalan sadece temel bir "insani koşul" veya "çıkmaz"dır. Buddha'nın İlk Yüce Hakikat'inin bir tercümesinin şiirsel bir lisanla ortaya koyduğu gibi, "Biz doğarken, acı da bizimle gelir."

Kendinize düşkünlüğünüz, bütün yanılsamalarınızın kaynağıdır. Kendinizi üstün görmeyi bıraktığınızda, yanılsamalarınız da kaybolur.

(Bankei)

Temel insani koşulun bu görüntüsü, kötümser bir tablo çizer mi? Buddha'nın öğretecek daha fazla bir şeyi yoksa cevap "evet"tir. Fakat Buddha, bize daha fazlasını öğreteceğini söyler. O bize, tefekkür ve tasavvur disipliniyle azgın istekleri kontrol etmeyi ve mutluluğun bizim planlarımızla değil de beşeri durumlarla nasıl mümkün olabileceğini düşündürecektir.

karma

Pali dilinde *kamma* kelimesinden gelir; Budist geleneğe göre ahlaki neden-sonuç kanunudur (ahlaki neden ve eylem), geçmiş ve hâlihazırdaki eylemleri kapsar. Yazgı veya alınyazısıyla karıştırılmamalıdır; iyi veya kötü karmayı kendi eylemlerimizle biz oluştururuz.

Böylelikle Buddha öğretilerinin merkezi; birtakım sonuçlara sahip düşüncelerimizi, tutumlarımızı ve davranışlarımızı kontrol edebileceğimiz özgür irade ve inanç kavramı olarak ortaya çıkar. Bu sonuçlar, sonuçların nedenleri ve idareleri ise **karma** olarak isimlendirilir.

Karma kelimesi, bir Pali dilindeki *kamma*'dan gelir. Bu sözcük; düşünce, lisan ve davranışla ifade edilen, iradeyle yapılmış eylemler anlamına gelir. *Karma* kavramı *kamma* (eylem-neden) ile *vipaka*'nın (tepki-etki) birleşimidir. Budist geleneğe göre, *karma* ahlaki anlamda neden-sonuç ilişkisi (ahlaki neden ve

eylem) içeren kanunlardır, geçmiş ve hâlihazırdaki eylemleri kapsar. Bununla birlikte yazgı veya alınyazısı ile karıştırılmamalıdır. Karmanın iyiliği veya kötülüğü, bizim kendi eylemlerimizden kaynaklanır.[61]

Dört Yüce Hakikat
Buddha öğretilerinin temeli: 1. Acı vardır, 2. Acının bir sebebi arzudur, 3. Acıya sebep olan şeyler dışarıda bırakılarak acıdan kurtulmak mümkün olabilir, 4. Acının sebeplerinden kurtulmanın yolu, Sekiz Katlı Yüce Yol'dan oluşan Orta Yol'u izlemektir.

Buddha, her şeyin karmaya bağlı gerçekleştiğini söylemez. Öncelikle doğal bir değişim, fiziki olgular, belli psikolojik süreçler gibi hayatı etkileyen farklı yasalar vardır. İkinci olarak, eğer karma insanın yaşamını belirleyen tek etken olsaydı; iyi bir karması olan kişi daima iyi biri olur, kötü bir karması olan kişi ise daima kötü biri olurdu. Fakat mesele bu değildir. Gerçekten de insanın kendine olan güveni ve iç huzuru, karmayı doğru bir şekilde anlamaktan ve bu anlayışın ışığında akıllıca bir hayat sürmekten ibarettir. Buddha, "Acının nedenlerini anlamayan hiç kimse, bu döngüden kaçamaz" der.

DÖRT YÜCE HAKİKAT

Buddha'nın temel öğretileri **Dört Yüce Hakikat**'e dayanır:

> Acının tüm yaratılmışlar için bir şart olduğunu kimse inkâr edemez.
> İnsanoğlu sahiplenici, hırslı ve benmerkezci olduğundan, acı ve genel tatminsizlik vardır.
> Bencillik, sahiplenicilik ve hırs; bir şekilde idrak edilebilir, üstesinden gelinebilir ve yok edilebilir.
> Düşüncede, dilde ve eylemde basit ve makul Sekiz Katlı Yüce Yol izlenerek bencillik, sahiplenicilik ve hırs yok edilebilir. Görüş değişikliği, yeni bir görüntü ve yeni bir davranış modeli içinde ortaya çıkacaktır.[62]

Tao hakkında iki çeşit insanla konuşulamaz: Güzelliklerinden dolayı kibre kapılanlar ve kuvvetlerinden dolayı coşkuya kapılanlar.
(Lie Zi)

Özetle, Buddha bize, kendimize düşkün olduğumuz için acı çektiğimizi öğretti. Örneğin, sizi yargılamadıkça veya *benim* ilgimi çekecek bir şey hakkında

konuşmanızı istemedikçe, felsefe dersiniz hakkındaki şikâyetlerinizi dinlemekten sıkılmam. Sıkılan kişi benim. Bana daha fazla ilgi göstermeleri hakkında açgözlü olmadıkça ebeveynimin kardeşime olan ilgisini kıskanmam. Eğer kendi payım için açgözlü olmazsam, kardeşimin mutluluğuyla mutlu olurum. Ne kadar fazla kendimi düşünürsem benim için o kadar fazla acı vardır.

Çağdaş Budist yorumcuları ve filozofları, *ego (benlik)* kelimesini psikologlardan farklı anlamda kullanmışlardır. Filozoflar bu kelimeyi farklı bir benmerkezcilden, toyluktan ve bencillik yöneliminden bahsetmek için kullanırlar. Benliği çok yüksek olan biri, farklı olduğunun altını çizerek kendini eşsiz ve özel hisseder. Bu uygunsuz *benlik tasarımının* yıkımı veya yok edilişi, ruhu veya gerçek nefsi, yani *Buddha doğasını* ortaya çıkarır. Bu uyanık ve yeniden doğmuş olan ruh/benlik, farklılıklardan ziyade benzerlikleri görür, korkudan çok sevgiyle davranır, yargılamaktan ziyade yardım eder. Nirvanaya ancak; öz benliğin, yargılamanın, hırsın ve benliği tanımlayan korkunun yok edilmesiyle ulaşılır.

Felsefi Sorgu

Sıkıldığımız veya memnuniyetsizlik hissettiğiniz durumları düşünün. "Ego"(benlik) sizin huzursuzluğunuzda bir rol oynar mı? Bütün acıların insanın kendisine olan düşkünlüğünden ileri geldiğine inanıyor musunuz? Tartışınız.

Buddha, benliği aşma yolunu ve şefkat dolu bir hayatı görmeyi öğretir. Başkalarına karşı sevgi hissettiğimiz an, onlarla hasım olamayız veya onlardan sıkılmayız. Fakat asıl zor olan, bu merhametimizi sürekli muhafaza edebilmektir. Hâlihazırda sevdiğimiz insanlara karşı bile bu duyguyu her an canlı tutmak çok zordur. Peki düşüncelerimizi gerçekten de tüm canlıları sevme yönünde değiştirebilir miyiz?

SEKİZ KATLI YÜCE YOL

Eğer Budist uygulamanın üç hayati parçası olan hikmet (*panna*), doğru davranış (*sila*) ve doğru zihinsel eğitim (*samadhi*) birleşerek yeni bir hayat tarzı biçiminde bir araya getirilmişse Buddha'ya göre Dört Yüce Hakikati anlamak ve karmanın kanunlarını izlemek, acıdan kurtuluş için bir anahtar işlevi görür. Sekiz Katlı Yüce Yol'a uzanan ilk iki ba-

samak *panna* adımları; üç, dört ve beşinci basamak *sila* adımları; altı, yedi ve sekizinci basamak *samadhi* adımlarıdır:

Doğru görüş
Doğru çözüm
Doğru söz
Doğru eylem
Doğru rızık
Doğru çaba
Doğru düşünme
Doğru düşünce yoğunlaşması[63]

Sekiz Katlı Yüce Yol Buddha'nın acıyı yok etme konusundaki tarifi:
1. doğru görüş,
2. doğru çözüm,
3. doğru söz,
4. doğru eylem,
5. doğru rızık,
6. doğru çaba,
7. doğru düşünme,
8. doğru düşünce yoğunlaşması.

Şimdi de yeniden tanımlanmış başka bir versiyona göz atalım: Bir İngiliz-İrlandalı tarihçi ve filozof olan Gerald Heard, Sekiz Katlı Yüce Yol'u çağdaş ve sezgisel bir formda ifade eder:

İlk önce yanlış olan şeyi net bir şekilde görmelisin.

İkinci olarak çözüm getirmek istediğin şeyde karar kılmalısın.

Çözüm getirmeye çalıştığın şeyi hedeflemiş gibi konuşmalısın.

Harekete geçmelisin.

Geçimin, iyileştirme/tedavi yolunla (çözmeye çalıştığın şeyle) çatışmamalıdır.

İyileştirme/tedavi yöntemin, "kalıcı hız"da ilerlemelidir, yani, muhafaza edilebilecek bir süratte ilerlemelidir.

Bu konu hakkında devamlı olarak düşünmelisin.

Derin bir hafızayla nasıl düşünmek gerektiğini öğrenmelisin.[64]

Sekiz kategori veya bölümden oluşan Yol'un, listedeki gibi sıralı bir şekilde birbiri ardınca izlenmesi ve uygulanması gibi bir şey düşünülemez... Fakat bu kategoriler mümkün mertebe her bireyin kapasitesine göre az ya da çok aynı anda geliştirilmiştir. Bunlar birbirine sıkıca bağlıdır ve her biri diğerini geliştirmede yardımcıdır.
(Wapola Rahula)

Hikmetin Sekiz Katlı Yüce Yolu'nun çok açık, neredeyse değersiz görülecek kadar açıklıkla ifade edilmesi, dikkate değer bir sadeleştirmedir. Sadelik her zaman kolaylıkla gerçekleşmez ve açık seçik ola-

Budist din adamı Juran'ın "Güz Dağları'nda Tao'yu Arayış" isimli tablosu (M.Ö. 940–1000) her şeyin temel ve doğal uyumunu kapsayan Tao'yu betimler.

nı sıklıkla görmezlikten geliriz. Düşünün: Psikolojik terapilerin çoğunda, en önemli tedavi usulü *sezgi anıdır*. Bu noktada, hasta bir sefere mahsus olmak üzere mutsuzluğuna sebep olan bazı etkenleri görür. Buna benzer olaylar pek çok dinde olduğu gibi, "yeniden doğuş" anında ya da günah çıkarırken de meydana gelir. Günahkâr ruh, kendi günahkâr doğasını ve kurtuluş yolunu Tanrı'nın inayetiyle görür. Alkolikliğe karşı en etkili tedavi programlarından biri de On iki Adım diye isimlendirilen kılavuza dayanan İsimsiz Alkolikler (İAD) listesidir. İlk adım, "alkol aldığımızda kendimizi güçsüz hissedeceğimizi bilmeli ve hayatımızı kontrol edemeyeceğimizi kabul etmeliyiz" diye başlar. İlk adımın kilit noktası, her neyi içine alırsa alsın, asıl davranışımızı bütünüyle görebilmektir. Bu "görüş", Sekiz Katlı Yüce Yol'daki ilk adımdır.

Üstün insanın tarzı, uzak yerlere yapılan bir yolculukla karşılaştırılabilir: Kişi yolculuğa en yakın noktadan başlamalıdır.
(Konfüçyüs)

Sekiz Katlı Yüce Yol, varlıkları görme ve onların bilincinde olma tarzımızı, davranışlarımızı ve duygu dünyamızı değiştirir ki bu, Sekiz Katlı Yüce Yol'un niteliğidir. Kişiliğimizdeki benmerkezciliği kontrol altına alır. Benmerkezci benliğin yerini, merhametli ve şefkatli bir kalp alır. Eğer varlıkları görme tarzımı değiştirebilirsem, dünyayı da etkin

bir şekilde değiştirebilirim. Buddha bunu yapmaktaki zorluğu, ölüm döşeğindeyken keşişlerine söylediği, "Belki bir gün birilerinin bir yerlerde beni yanlış anlamayacağı günler olacaktır" ifadesiyle dokunaklı bir biçimde belirtmiştir.

Buddha, keşişlerine kendi kendilerini aydınlatmayı ve kendilerinden başka sığınak aramamalarını öğütlemesine rağmen keşişlerden, diğer insanlardan yüz çevirmemelerini talep eder. Budist ahlakı, "dürüst" bir toplumsal düzen kavramıyla beraber insani bir özgecilik düsturunu birleştirir. Gerçekten de Buddha'nın toplum ile bireyi, manevi olanla dünyevi olanı, duygu âlemi ile aklı uzlaştırma çabası, pek çok çağdaş filozof ve düşünüre çekici gelmiştir.

Çağdaş felsefi terminolojide, Buddha'nın öğretileri psikolog Carol Gilligan'ın "ilgi etiği" ve "adalet etiği" adını verdiği kavramı yansıtır. Buddha'nın öğrettiklerinin çoğu aileye saygı, feminist kaygılar, bütün hayat tarzlarına hürmet, toplumsal kastları ret gibi konuları içeren "özgürlük ahlakı"na dair konularla uyum sağlıyor gibi gözükür.

Felsefi Sorgu

Sekiz Katlı Yüce Yolu izlemeye çalıştığınızda karşılaşabileceğiniz zorlukları tartışınız. "Yanlış hayat standartlarını" (yanlış fakülte seçimi gibi) oluşturan şey nedir? Hiçbir aydın kimsenin gerçekleştiremeyeceği şeyler var mıdır? Bir işin (ya da üniversitedeki bölümün) "doğru" olup olmadığına kim karar verir? Açıklayınız.

Örneğin aile, Budist ahlakının temel parçasını oluşturur. Ailenin her üyesinin, diğer bütün aile fertleriyle, karşılıklı görevler çerçevesinde belli bir ilişkisi vardır. Bu da her aile ferdinin, bütünün bir parçası olarak, bir işlevi olduğunu gösterir. Bunun devamında,

Kötülüğü yapan, kişinin benliğidir ve benliğini, yine kişinin kendisi arındırır. Saflık ve günahkârlık, kişinin içindedir. Hiç kimse bir diğerini arındıramaz... Azimle çalışın. Kendi kendinizi aydınlatın. Kendinizi dışsal bir sığınak olarak görmeyin. Kendinizden başka bir sığınak aramayın. Bir nur olan Hakikat'e sımsıkı yapışın.
(Buddha)

Sizi temin ederim ki, ruh için tıbbi bir sanat vardır ve o sanat, felsefedir. Ancak, diğer bedensel rahatsızlıklarda olanın aksine, felsefenin yardımını, kendimizin dışında aramamıza ihtiyaç yoktur.
(Çiçero)

Kendin istemediğin şeyi başkalarına yapma.
(Konfüçyüs)

Bir Gün

En zengin Budist metinleri, aydınlanma sürecini dolaylı olarak gözler önüne seren hikâyelerle doludur. İncelikle seçilmiş olmalarına rağmen, bu değerli hikâyelerde ana fikir açık bir şekilde ifade edilmez. Bu yüzden bu hikâyeler, âdeta manevi bir mürekkep lekesi testi hükmündedir ve her dinleyicinin algısından doğan yeni kavrayışlar ortaya koyar. Bu hikâyelerden biri şöyledir:

Bir gün aklında intihar etme fikri olan biri, Budist bir keşişle, istenildiği takdirde intihar etme hakkına sahip olup olmadığı hakkında konuşuyordu. Keşiş, "Herkes herhangi bir şeyi yapma hakkına sahip olduğu gibi, isteğine karşı direnme hakkına da sahiptir" cevabını verdi. Onu dinleyen bir talebe, "İntiharı ahlaki bir davranış olarak görüyor musunuz?" diye sordu. Keşiş "Eğer mağdur biri yoksa her davranış ahlaki olarak doğrudur. Ancak bana göre intihar düşüncesi, kişinin kendisini çok ciddiye aldığının emaresidir" dedi.

Bir gün Budist keşiş Joshu, karda yürürken düştü. İnlemeye ve yardım için feryat etmeye başladı. Joshu'nun sıkıntısını gören başka bir keşiş, onun yanına uzandı ve Joshu gibi kıvranmaya, inlemeye ve feryat etmeye başladı. Bunun üzerine Joshu, yerden kalktı ve uzaklaştı.

Bir gün Chinso bir takım önemli şahıslarla beraber kaleye çıktı.

statü ve kadın-erkek eşitliği "formülsel olarak" değil de, "organik" tarzda ele alınır. Kadınların azizlik (*arahat*) mertebesine yükselebileceğini savunan ve Budist rahibelerin önayak olduğu bu büyük geleneğin kurumları, Buddha'ya atfedilir. Kadınlar Buddha'nın mertebesine yükselse de yükselmese de, daha sonra gelen gelenekler arasındaki münakaşanın kaynağıdırlar.[65]

Buddha, toplumsal statü (*kast*) ve renge dayalı bütün ayrımcılıklara itiraz etmiştir. Tek ayrımın karakterle alakalı olabileceğini öğretmiştir. Konfüçyüs gibi Buddha da manevi gelişimlerini tamamlamak için sosyo-ekonomik statü ve kasta dayalı herhangi bir ayrım yapmadan, her sosyal gruptan insanı öğrencisi olarak kabul etmiştir. Buddha, bu tarzıyla bize Sokrates, Epikuros, Epiktetos (5 ve 8. Bölüm) gibi diğer büyük üstatları ve bilgeleri hatırlatır.

Aralarından biri, bir grup keşişin yaklaşmakta olduğunu gördü. "Bakın, mübarek insanlar geliyor" dedi. Chinso "Hayır, onlar mübarek insanlar değil, şimdi bunu size ispat edeceğim" dedi. Keşişler tam onların aşağısına geldiğinde Chinso, kalenin surlarından sarkarak seslendi, "Hey! Mübarekler!" Hepsi birden kafalarını Chinso'dan tarafa çevirince Chinso arkadaşlarına dönerek, "Gördünüz mü?" dedi.

Bir gün zengin bir adam Sengai'den, ailesinin zenginliğini devam ettirmesini sağlayacak bir tavsiye yazmasını istedi. Sengai şöyle yazdı: "Baba ölsün, oğul ölsün, torun ölsün." Bu yazılan zengin adamı kızdırdı. Sengai'ye dönerek, "Ben senden ailem için güzel şeyler yazmanı istedim! Nasıl olur da böyle bir şaka yaparsın?" dedi. Sengai ise "Bu şaka değil" dedi ve açıkladı: "Eğer oğlunuz sizden evvel ölürse siz çok fazla üzülürsünüz. Eğer torununuz oğlunuzdan evvel ölürse hem oğlunuz hem siz büyük bir keder içinde olursunuz. Eğer aileniz nesilden nesile yazdığım şekilde vefat ederse, bu, hayatın doğal bir düzeni hâline gelir. İşte gerçek zenginlik budur."

İlk hikâye, Camden Benares'in *Zen Üstatları Olmadan Zen* adlı eserinden alınmıştır (Berkeley: And/Or Press, 1977, s: 37). Diğer üç hikâye Paul Reps'in *Zen Eti, Zen Kemiği: Bir Zen Koleksiyonu ve Zen Öncesi Yazıları*'ndan alınmıştır (Garden City, NY: Anchor, 1973, s: 67).

Felsefi Sorgu

Jeremy Bentham'ın hayvanların acı çekmesi konusuna merhametli bir şekilde yaklaşması ile (13. Bölüm) Buddha'nın tüm canlıların acısına karşı duyduğu merhameti karşılaştırınız.

Buddha'nın "toplum" ve "aile" kavramları, bizim tahmin ettiğimizden çok daha derin anlamlar içerir. O, acının duyarlı bir hayat alanına, insandan hayvana doğru giden daha ilkel bir hayat formuna doğru genişlemesiyle ilgilenir. Bu yüzden Budist ahlak kaygısı, bütün canlılarla ilişkimizi yönlendirir.

Tanrı'ya inanman veya inanmaman çok da önemli bir şey değil. Buddha'ya inanman veya inanmaman da çok önemli değil. Bir Budist olarak reenkarnasyona inansan da olur, inanmasan da. Yalnızca, iyi bir hayata öncülük etmelisin.

(Dalay Lama)

Tzu-yu, Konfüçyüs'e evlat sevgisi hakkında bir soru sorar. Konfüçyüs şöyle yanıtlar: Bugünlerde evlat sevgisi deyince birinin, ailesinin bakımını üstlenmesi akla geliyor. Bizler köpeklerin ve atların bakımını da üstleniyoruz. Eğer saygı yoksa ikisi arasındaki fark nedir?

(Konfüçyüs)

Kendi öğretileri hakkında çok fazla konuşan fakat onları uygulamayan kişi, başka bir adamın sığırlarını güden kişiye benzer... Adabınca davranmadığı hâlde iyi seçilmiş cümleleri olan kişiyse, en hoş renklere sahip, güzel fakat kokusuz bir çiçek gibidir.

(Buddha)

BUDDHA'NIN MİRASI

Buddha'nın insanoğlunun ahlaki gelişimine dair kaygısı Sokrates'i, Aristoteles'i, Stoacıları ve yararcıları (5, 7, 8 ve 13. Bölüm) akla getirir. Buna rağmen Buddha, duygu dünyasına vurgu yapması ve kast sistemini reddetmesiyle (barışçı politikası da dâhil) diğerlerinden ayrılır. Bu da bize onun Batılı bir filozof-bilge değil, tam bir Asyalı bilge olduğunu hatırlatır.

Buddha, hepimizin kendi aydınlanmamız için aktif olarak çalışmamız gerektiğini bildiği hâlde; çoğumuzun, ortak bir amaç uğrunda çalışırken, diğerleri ile samimi bir ilişkinin desteği ve rehberliğinden faydalandığımızın farkında olan, algısı kuvvetli bir psikolojik gözlemciydi.[66] Onun tasavvur ettiği şey, yolun her seviyesinden araştırmacının, yolla özgür bir ilişki kurabilmesidir. Bunun sonucunda meydana gelen durum ise, sonraki Budistlerin geliştirdiği gibi, bambaşka bir şeydi. Buddha'dan sonraki 25 yüzyıl içinde onun temel mesajı, farklı "Budizm okullarına" dönüştü. Bu okulların her biri kendi kılık-kıyafet, beslenme ve ikamet kurallarını oluşturdu.

Buddha'nın bizzat kendisi nerede yaşanacağı, ne yenileceği gibi meselelerin üzerinde çok fazla

durmamıştı. Sekiz Katlı Yüce Yolu izleyen ciddi bir araştırmacı, aşırılıklardan kaçınır ve Orta Yol'da kalır. Farkındalık, merhamet ve yardımseverlik; belli türden bir kıyafet giymekten, belli yiyecekleri yemekten ve belli bir yerde yaşamaktan daha büyük bir öneme sahiptir: "Ormanda yaşamak isteyen bırakın ormanda, şehirde yaşamak isteyen de bırakın şehirde yaşasın."[67] Buddha alaycı bir lisanla şöyle der:

> Eğer sadece bir ceket giymek hırsı, kini ve öteki zayıflıkları yok etseydi bir çocuk doğar doğmaz arkadaşları ve akrabaları ona hemen bir ceket giydirmek isterlerdi. Şöyle der ve ceketi giymesi için ona baskı yaparlardı: "Sen kaderin imtiyazlı kıldığısın! Bu ceketi giy, sadece bunu giymen, açgözlüleri kendi hırslarıyla, kindarları kendi kinleriyle baş başa bırakacak."[68]

Sokrates'in, Hz. Musa'nın, Hz. İsa'nın ve Hz. Muhammed'in taraftarları arasında olduğu gibi Siddhartha'nın ölümünden sonra da pek çok Budist mezhebi, cemaati ile farklı kuramlar ve ritüeller vazeden uzmanlar ortaya çıktı; gerçek halifenin kim olduğuna dair anlaşmazlıklar baş gösterdi. Budizmin bu farklı mezheplerinden ikisi Hinayana (veya Theravada) ile Mahayana'dır. Hinayana, "İhtiyarların Yolu", kurucusu olan Mahayana ise "Kurtuluşun Büyük Vasıtası" anlamına gelir. Hinayana, Mahayana'dan sonra kurulmuştur. Tibet Budizmi ve Japon Zen Budizmi gibi diğer Budist mezhepleri birçok bölümlere ayrılmış Mahayana kolunun dalları olarak görülür.

Budistler arasındaki bu münakaşalar diğer felsefeler ve dinler arasındaki tartışmalardan çok daha az düşmancadır ve daha hoşgörülüdür. Bunun

Nerede durman gerektiğini biliyor musun? Önemsiz şeyleri bir kenara atmayı becerebiliyor musun? Başkalarına bağımlı olmamayı öğrenebilir misin? Araştırdığın şeyin içinde olduğunu biliyor musun?
(Chuang-Tzu)

Bilmenin gerçekte bilmemek olmadığı ve bilmemek diye tanımladığımın da gerçekte bilmek olmadığı nasıl bilinebilir ki?.. Benim görüşüme göre, insanlık ilkesiyle dürüstlük, doğruluk ile yanlışlık öğretisi karışmıştır ve birbirine geçmiştir. Bunların arasındaki farkı nasıl bilebilirim?
(Chuang-Tzu)

Hiç kimse normal değildir, herkeste biraz delilik ve dengesizlik vardır. İnsanların zekâsı daima işler. İnsanların dünyayı algılayışları kısmi ve eksiktir. Bu kişilerin egoları onları canlı canlı yer. Onlar gördüklerini düşünürler, fakat... Sadece dünya üzerine çılgınlık planları yaparlar. Bunda anlaşılır hiçbir yan ve hiçbir hikmet yoktur!
(Taisen Deshimaru)

İnsanlara müdahale etme ve kendi işlerini yapmalarına izin ver.
(Konfüçyüs)

Öğrenmeyi terk et ki hiç üzüntün kalmasın.
(Lao-Tzu)

En etkili konuşma, kekelemektir.
(Lao-Tzu)

Birinin adımlarını fark edememek, o kişinin ayakkabılarının, tam ayağına göre olduğunun işaretidir; belini fark edememek, kemerinin beline tam oturduğunu gösterir; doğruyu ve yanlışı fark edememek ise aklın huzur dolu olduğunu gösterir. Bu durum, kişinin içinde değişmez ve dışarıdaki olaylar tarafından etkilenmez; tüm olay ve durumlarda kişi huzurludur. Kişi huzur içinde olduğunun farkında olmadığı için huzurludur.
(Chuang-Tzu)

sebebi belki de Buddha'nın kendine has görüşünün gücüdür. Bir okulun Budistleri, öteki okulun Budistlerini kabule yönelir. "Her bir müridin bireysel olarak kendi kurtuluşunun peşinde olduğu farz edilir ki bu bakış açısı talimat ve uygulama meselelerinde müstesna bir davranış ve seçim özgürlüğüne imkân sağlar."[69]

BUDDHA'NIN AÇIKLAMADIĞI ŞEY

Bazı Batılı filozoflar ve teologlar, Buddha'nın bir metafizik sistemi ve teolojiyi ortaya koymaktan kaçındığını kabullenmekte çok zorlanırlar. Ancak Buddha'nın yolu, varoluşçu ve yararcı nitelikteydi. Teknik anlamda o sadece bir âlim veya filozof değildi. O, teolojinin ve karmaşık felsefe sorularının bizi hikmeti aramaktan uzaklaştırdığına inanan bir bilge, kavrayışı güçlü bir öğretmendi. Buddha, cevaplandırılamayan metafizik meselelerle ve teolojik öğretilerle kendi kendimizi yiyip, kaçamak cevaplar bulmaya çalışmayı tercih etmedi. Ona göre içinde bulunduğunuz anda, karmaşık olmayan yollarla iletişim kurarak en iyi şekilde hizmet vermek, daha tercih edilir bir durumdu.

Sonuç olarak Buddha, Batı'da "bir felsefeye sahip olmak" diye ifade edilen "bir felsefe"den ziyade *bir hayat tarzını* benimsememiz hakkında bize çağrıda bulunur. Buddha, hakikatin keşfedilmesinin üzerinde ısrarla durur. O, gerçeği keşfedebilmek için bizim bir biçimde Buddha okullarının doğmasına yol açan "analitik düşünce" sistemini ya da çeşitli metinlerin doğru yorumu üstüne yapılan önemsiz eleştirileri "bir kenara" bırakmamız gerektiğinde ısrar eder. Bu düşünce bize Lao-tzu ve diğer Taoist bilgeleri hatırlatır. Buddha der ki:

Sen şimdi ve her zaman ister yürü, ayakta dur; ister otur, ister yat, yalnızca analitik düşünceden sıyrılmaya yoğunlaşırsan, kaçınılmaz olarak hakikatı keşfedersin ... [Analitik düşünceye güvenmek] bir çocuğun ağlamasını susturmak için onun dikkatini çekecek parlak kâğıtlar kullanmak gibidir. Ve doğaldır ki, hiç de gerçekçi değildir. Eğer bir şeyi gerçek olarak kabul edersen, bizden değilsin. Gerçek benliğinle analitik düşünce arasında ne gibi bir ilişki olabilir? .. Hakikatte her şey saf ve pırlılılıdır, ne dörtgen ne dairedir, ne büyük ne küçüktür, ne uzun ne kısadır; ihtiras ve fenomen, cehalet ve aydınlık üstü bir şeydir...[70]

Bir bilgenin işlevi bizimle mücadele etmek, bize meydan okumak ve gayet derin sorular sormaktır: "Ben kimim? Nasıl yaşıyorum?" Bilge Buddha'ya doğru dönerken aslında Merhametli Olan'ın idaresinden yüz çeviriyoruz. Buddha'nın en meşhur ve ilginç vaazlarından birini düşünerek onun gücünün değişen vizyonuna ait sönük bir yansımayı tecrübe edebiliriz. Bu vaazın adı "Kendini Geliştirmek İçin Gerekmeyen Sorular" ya da "Akıllıca ve Merhametli Bir Şekilde Yaşamak İçin Bilmeniz Gerekmeyenler" olarak bilinir. Bu vaaz, birçoğumuzun en zor şeylerden biri olarak kabul edeceği bir konuyla ilgilidir: Mutlak cevapların bulunmadığı anlamlı bir hayat yaşayabilme yolunu bulmamız gerekmektedir. Aşağıda Budist literatürün en zengin pasajlarından birinden kısa bir alıntı bulunuyor. Bu pasaj, tüm hikmet literatürü içinde benim en sevdiğim pasajlardan biridir:

Yapılması gereken şey ihmal ediliyor, yapılmaması gereken şey ise yapılıyor; itaatsiz ve düşüncesiz insanların istekleri ise her geçen gün artıyor.
(Buddha)

Bir adam zehire bulanmış bir okla yaralanmıştı. Arkadaşları, ahbapları, akrabaları ve ailesi onu tedavi etmek üzere bir hekim veya cerrah bulmaya çalışıyorlardı. Adam ise "Beni yaralayan adamın adını, uzun mu kısa mı yoksa orta boylu mu olduğunu öğreninceye kadar bu okun çıkarılmasını istemiyorum. Beni yaralayan adam esmer miydi, zenci miydi ya da sarı derili miydi? Beni yaralayan adam bu köyden miydi, öteki köyden miydi ya da başka bir kasaba ve şehirden miydi?" Adam bu soruların cevaplarını asla öğrenemeden öldü...

Kanımca ahlak alanında, bilgelerin ilgisizliğin değerini derinden anlamış olmaları, çözümlenemez karışıklıkların çözümlenmesi yolunda ipucu teşkil etmiştir.
(Walter Lippmann)

İçindeki Sese Ayak Uydurmalısın

Bu ilginç ifadelerden hoşlanmadınız mı? Çelişkiler canınızı mı sıktı? O hâlde bilmelisiniz ki hiçbir Asyalı bilge size bir basitlik bahçesi vadetmez! Bu, guruların zulmü değil, farklı bir nezakettir. Ruhani âlemde, yaptığınız şey hâline gelirsiniz... Haricî karakter ve içkin benlik birbirlerine olabildiğince yakın durmalıdırlar.

Kulak, sesleri stereo olarak algılamamızı sağlar fakat kulak, yerkürenin sesini asla işitmezse bize ne fayda sağlar ki? Bütün enerjisini borsaya veren bir kişiye ne gibi bir fayda sağlar? İç sesi duymak ve borsa kendi içlerinde değerlidir ve bütün Doğulu bilgeler bunu kabul etmiştir. Doğulu bilgelerin hoş görmedikleri şey, ticaretin ya da borsanın üstünlüğüdür... Kişi, sabah akşam Tao'yu işitmek ve mutlu bir şekilde ölmek için ticaret yapmayı terk etmelidir. Hayat bir ticaret değildir. Hayat var olmaktır... Pek çok okulun Doğu hikmeti hakkında hiçbir şey öğretmemesi de değildir önemli olan. Ders kitapları pek de önemli kitaplar değildir. Gerçek öğrenme, karanlık gecelerde ve acı veren metinlerle elde edilir. Hikmeti yaşamak, insanların ve hadiselerin çok ötesindedir... Eğer bir ruhunuz varsa, onu lüzumsuz ve bayağı şeylerden arındırmalısınız. Eğer Tao'yu duymak istiyorsanız, içinizdeki sese ayak uydurmalısınız.

Denise L. Carmody ve John T. Carmody'nin *Merkez İçin Doğulu Yollar: Doğu Dinlerine Giriş* adlı kitabından alınmıştır. (Belmont, California: Wadsworth, 1981, s: 201-03).

Gerçekten de, Buddha tarafından kurtarıcı hakikat hiçbir zaman dile getirilmemiştir. Görmek, kendi içinde olanı fark etmektir.
(Sutralamakara)

Bu durum şununla aynıdır: "Yüce Varlık bana bu dünyanın ebedi olup olmadığını veya ölümden sonra azizin var olup olmayacağını açıklayıncaya kadar Rabb'in karşısında boyun büküp dinî bir hayat tarzını sürdürmeyeceğim..." Bu kimse bu soruların hiçbirinin cevabını almadan ölür.

Dinî hayat... dogmalardan bağımsızdır...

Dolayısıyla... Açıklamadığım şeyi daima kafanda taşı... Nedir... benim sana açıklamadığım? Izdırap...

açıklamıştım, ızdırabın kaynağını açıklamıştım, ızdırabın sona ermesini açıklamıştım. Niçin... bunu açıkladım? Çünkü... bu yarar sağlar, din esasıyla yapılmalıdır ve sükûnete, bilgiye, en yüce hikmete ve Nirvana'ya yöneltir, bu yüzden açıklamıştım.[71]

Felsefi Sorgu

Buddha'nın açıklamadığı şeyle Konfüçyüs'ün ruhsal varlıklarla ilgili olarak değinmediği meseleyi karşılaştırınız (sayfa 37). Bu konulara kayıtsız kalmanın bilgelik olduğunu düşünüyor musunuz? Bu "kayıtsızlık" mıdır yoksa başka bir şey midir? Açıklayınız.

YORUM

Sonraki bölümde de göreceğimiz gibi Batı felsefesi (ve bilimi), taraf-sız bir yönde, sezgisel ve bilgelerin bütüncül hikmetinden ziyade, rasyonel bir bilgiyle gelişme göstermiştir. Bunun bir sonucu, atalarımızın hayal edeceklerinin ötesinde, bizlerin hayatlarını kolaylaştıran, teknolojiye dayalı Batı kültürüdür. Ancak, bilgelerin bize hatırlattıkları gibi, bu taraf-sız, rasyonel paradigma üzerine yoğunlaşmanın bedeli; doğaya, bilginin ve hikmetin diğer kaynaklarına yabancılaşmadır.

Bilgeler, insanı, ilahî olandan veya günlük hayatı, kutsal olandan ayırmamışlardır. Bilge, kendini doğanın ve kâinatın bir parçası olarak görmüştür, ondan ayrı olarak değil. Doğanın (çevre) önemini keşfederken, bilgelerin tarafına biraz daha fazla kayarız. Kadın ve gelenek karşıtı Batılı filozofların açıkladıkları ilginin ışığında farkındalığımız gelişirken, Carol Gilligan'ın şefkatin "farklı sesi" diye adlandırdığı bilgelerin safına biraz daha yaklaşırız.

Entelektüel bilgiyi ve onun getirilerini, (prestij, düzen, uzman olmanın tatmini gibi) kazanmakta acele ederken, kolaylıkla dengesizliğe düşebiliriz. Başarmak, analiz etmek ve doğaya sahip olabilmek için ortaya çıkan saldırgan davranışlar (yang), zorunlu akışın gözden kaçmasına neden olur. (Yin, yang'ı muhakkak takip etmelidir.) Örneğin, insanlar karmaşık mühendislik ilkeleri kullanarak Mississippi Nehri deltasında dikkatle hazırlanmış evler inşa ederler ya da California kıyı kanyonlarına doluşurlar (yang). Hâlbuki fırtınalar ve yangınlar bu yapıları kolaylıkla yok edebilir (yin). Entelektüel hazlar peşinde koşarken sularını tükettiğimiz, havasını kirlettiğimiz, otobanlarını tarumar ettiğimiz şehirler içinde sıkışıp kalırız. Belki de ahengi

Bu öğretiler sadece hakikattirler ve bu öğretilerin gücü, günlük hayatlarımıza ve içinde yaşadığımız dünyaya ivediyetle katılabilmelerindedir.
(Jösel Tendzin)

Tanrı her zeki insana hakikat ve sûkûnet arasında seçim yapma yetkisi vermiştir; hangisinden hoşlanırsan onu alırsın fakat asla her ikisine de sahip olamazsın.
(Ralph Waldo Emerson)

Doğacağın zaman doğmak, öleceğin zaman ölmek, iyi talihtir. Doğmak ve hayattan zevk almamak, cennetin zıddıdır. Vakti geldiği hâlde ölmek istememek de öyle...
(Lie Zi)

Cildim, sinirlerim ve kemiklerim yıpransa ve can damarım kurusa bile, Yüce Nur'a erişinceye kadar bu dünyayı terk etmeyeceğim.
(Buddha)

yani Orta Yol'u izlemek, çalıştığımız yerde yaşamak ve doğanın bizi sevgiyle karşılayacağı daha basit evler inşa etmek, çok daha akıllıca olur.

Son yıllarda filozoflar, psikologlar, bakanlar, çevreciler ve diğerleri, Batı'nın uzmanlık ve teknik bilgilerini tamamlamak için yüzlerini Asya'ya çeviriyorlar. Seçkinci ayrımlara getirilen toplumsal eleştiriler, bazı çoğunluk tipolojilerindeki faklılıkların ötesini görmeye ihtiyacımız olduğu konusunda bizi uyarır. Kim bilir belki de bu temayüller, bilgelerin "kekeleyerek söyledikleri" mukaddes cevhere doğru olan daha büyük bir hassasiyeti düşündürür; belki de düşündürmez.

Her ne kadar bilgelerin hikmetlerini itiraf etsek de, onların öğretilerini Batı bilim ve felsefesinin üstünde tutma (ya da tam tersi) konusunda hata yapmamalıyız. Aksi hâlde, her iki durumda da bilgelerin söylevlerindeki ana problemleri sürdürmüş oluruz: Yargılamak, taraf tutmak, ara açmak ve bölünmek, münakaşa ve sürekli "bir şeyler yapmak."

Asyalı bilgeler geleneksel Batılı filozof modeli ile aziz ya da peygamber figürü arasındadır. Temel Batılı dinî geleneğin azizleri ve peygamberleri, bilgelerden önemli bir biçimde farklılık gösterir. Göze çarpan en mühim fark, "Ehad, yani Gerçek Varlık"la olan ilişkilerinde yatar: Yaratıcı ile O'nun mahlûkları arasında mesafeler vardır. Bilgeler için "her şey birdir" fakat Kutsal Kitap'ın müstakil llahı'nın eşi benzeri yoktur.

Farkındalığı elde etmek için faal bir şekilde çalışan ve sadece kendileri için doğru olduğunu anladıkları şeye göre yaşayan, ona göre davranan bilgeler, "bilge" unvanına layık olabilirler. Hiçbir öğreti, kutsal yazı ya da kuram, tecrübenin yerini tutamaz. Dikkatli bakarsak öğreticilere, kutsal metinlere ya da kuram-

lara muhtaç olmadığımızı görürüz. Bunu açıkça göremediğimiz zaman, kendimiz için başka hiçbir şeyin önemi yoktur.

Peki ya açık bir şekilde gördüğünüz zaman ne olacak? O durumda, "başka hiçbir şeyin önemi olmayacak." Aynen 9. yüzyıl Ch'an'ın (Zen) ustası Hsi Yun'un öğretilerinden alınan şu hoş kıssada görüldüğü gibi:

> Hsi Yun, halkın toplandığı salonuna girdi ve dedi ki: "Pek çok şeyin bilgisi, araştırmayı bırakmakla kıyaslanamaz. Bilge kişi kendini nesnellik menzilinin dışında tutmayı bilendir. Farklı zekâ türleri yoktur ve öğretilebilir bir öğreti de yoktur." Söylenecek daha fazla bir şey olmadığı için, herkes uzaklaştı.[72]

ANA FİKRİN ÖZETİ

- Bilge, hikmet aşkıyla dinî ilhamı birleştiren arketipik bir kişiliktir. Bilgeler, iyi hayatın gereklerini anlar ve öğretirler. Bilgeler, insan zekâsı ve çabasının, şimdi ve burada, şartları iyileştirme yeteneği olduğuna inanan hümanistlerdir.
- Antik çağ Çin kozmolojisine göre her şey, Tao'yu izleyen Cennet ve Yeryüzü'nün ahenkli birlikteliğinin etkisindedir. Tao, sözlük anlamıyla "yöntem" veya "yol" anlamındadır. Kesin olarak tanımlanamayan Tao, "bütün varlıkların kökeni veya kaynağı", "evrenin veya ahlaki kanunun yöntemi ya da yolu" olarak tercüme edilebilir. Cennet ve Yeryüzü, iki zıtlık arasındaki daimi dengeyi sağlayan tek bir gerçekliği oluşturur. Bu zıtlıklar asla ayrılamaz kuvvetlerdir: Yin (Yeryüzü, pasif öğe) zayıf, negatif, karanlık ve yıkıcı; Yang (Cennet, aktif öğe) güçlü, pozitif, aydınlık ve yapıcıdır.
- Efsaneye göre, Lao-tzu (M.Ö. 575) eski çağ Çin'inde bir bürokrattı. Lakabı "İhtiyar Usta", "İhtiyar Adam", "İhtiyar Delikanlı" veya "Yaşlı Filozof"tu. Eserlerini *Tao te Ching* adı altında derledi. *Tao te Ching,* Taocu bir uyumu savunan, klasik bir risaledir. Lao-tzu, Tao'nun kavramsal ve mantıksal olarak kavranamayacağına dayalı bir inanç geliştirdi. Lao-tzu'ya göre hata, acı ve mutsuzluk; şey'leri ayırmak ve bütün olmadan parçayı anlamak için yapılan tüm girişimlerin sonucudur.
- *Tao te Ching,* yin'i yang'a tercih ederek yaygın sıralamanın tersini savunur. Lao-tzu'nun hareketsizlik (wu wei) öğretisine göre, toplumsal kargaşa ile başa çıkabilmenin en iyi yolu, "onun hakkında hiçbir şey yapmamaktır." *Wu wei* "hareket etmemek" anlamına gelir ve Lao-tzu, bu tabiri doğal olmayan veya planlanan eyleme karşı bizleri uyarmak için kullanır. Eylem sağlıklı ve Tao ile uyumlu olduğu ölçüde "doğal"dır.
- Konfuçyüs'ün (M.Ö. 551–479) Latin harflerine dönüştürülmüş ismi Lu'lu K'ung Ch'iu'dir; bir dizi siyasi reform başlatmak istemiş ancak başarılı olama-

mıştır. Kişisel ahlaki gelişimi anlatan bir kavram olan *jen* (insanlık) ve *li* (törem)'ye dayanan toplumsal düzeni ortaya koymuştur. Konfüçyüsçü hümanizm, insan refahını ve saygınlığını vurgulayan felsefelere verilen genel addır ve Orta Öğreti'yi esas alarak ölçülülük üzerine odaklanır. Konfüçyüs'ün özdeyişleri *Konuşmalar* isimli eserde toplanmıştır ve Asya felsefesine ait en etkili çalışmalardan biridir.

- Konfüçyüs, *chun-tzu*'nun ahlak örneği üzerine vurgu yapmıştır. Konfüçyüs'ün *chun-tzu*'su geleneksel olarak bağımsız veya "eğitimli kişi" olup ahlaken üstün insandır; eğitimli olduğu kadar yüce ve asil bir ruhtur. Aşağı ve önemsiz insanı ise *hsiao-jen* diye nitelendirir. *Chun-tzu* "gerçek bir kişidir" çünkü o, *jen*'i fark etmiştir. Genel insani erdem, empati ve ortak duygu içine yerleşmiştir. Vicdan ve özgecilikle açıklanan *jen*, Konfüçyüsçülüğün "bir parçası"dır.
- Siddhartha Gautama (M.Ö. 560–480), bugün Nepal olarak bilinen bölgede, bir prens oğlu olarak, zengin bir ailede dünyaya geldi. Siddhartha'nın yaşlılık, hastalık ve ölüm ile ilk karşılaşması onu çok huzursuz etti. Ardından aydınlanmayı aramaya çıkan Siddhartha, bunu arayışın sonucu olarak manevi bir dönüşüm geçirdi ve Buddha (Aydınlanmış Kişi) hâline geldi.
- Aşırı hoşgörüyü ve aşırı itirazı reddeden Siddhartha, Orta Yol'u önerir. Aydınlandıktan sonra, halk arasında kalarak yolunu kaybetmiş ruhlara yardım etmeyi seçen Buddha, bir *bodhisattva*, yani diğer bilinçli hayat formlarının "yüce kurtuluş"u bulmalarına yardım etmek için kendi nirvanasını gönüllü olarak erteleyen münevver varlık olmuştur. *Bodhisattva* bir kurtarıcı değildir. Buddha'nın temel öğretileri Dört Yüce Hakikat'e dayanır: 1. Acı vardır, 2. Acının bir sebebi arzudur, 3. Acıya sebep olan şeyler dışarıda bırakılarak acıdan kurtulmak mümkün olabilir, 4. Acının sebeplerinden kurtulmanın yolu Sekiz Katlı Yüce Yol'dan oluşan Orta Yol'u izlemektir: 1. doğru görüş, 2. doğru çözüm, 3. doğru söz, 4. doğru eylem, 5. doğru rızık, 6. doğru çaba, 7. doğru düşünme, 8. doğru düşünce yoğunlaşması. Boşluğun veya "hiçliğin" nihai evresi *nirvana* olarak bilinir.

DÜŞÜNCELER

1. Bilgenin özellikleri nelerdir? Bilgeye düşen görev nedir?
2. Antik çağ Çin kozmolojisinde, Cennet ve Yeryüzü arasındaki ilişki nedir?
3. Hümanizm nedir ve bilgelerin doğaüstüne karşı olan tutumlarını nasıl etkiler?
4. "Savaşan Devletler Devri"ndeki yaşam, Konfüçyüs'ün ve Lao-tzu'nun felsefelerini nasıl etkiledi?
5. Tao nedir?
6. Yin ve yang nedir?

7. "Hikmeti kekelemek" ne demektir?
8. Lao-tzu'nun öğretisinde yin ve yang figürleri nasıldır?
9. "Göreli zıtlıkların birleşimi" ne demektir? Hayat hakkında bize ne öğretebilirler?
10. *Wu wei* ne demektir? Hareketsizlik doktrini nedir? "Bir şeyler yapmak" kategorisine neler dâhildir? Hareketsizlik niçin "bir şeyler yapmak"tan fazlasını tavsiye eder?
11. "Geri tepen" bir davranış örneği veriniz.
12. *Chung-yung* nedir? Konfüçyüs'ün öğretisinde nasıl tasvir edilir?
13. Altın Orta nedir?
14. *Te* nedir? Tao ile alakası nedir?
15. *Li* nedir? Konfüçyüs için neden önemlidir?
16. *Chun-tzu* ile *hsiao-jen* arasındaki fark nedir? Konfüçyüs'ün felsefesindeki rolleri nedir?
17. *Jen* nedir?
18. Buddha, refah içindeki hayatını aydınlanma için nasıl feda etti?
19. Çile nedir? Buddha'nın hikmeti arayışındaki rolü neydi? Buddha çileye bağlı olarak ne öğretti?
20. Aydınlanma için Buddha'nın uzun arayışındaki anahtar unsurları tanımlayınız ve bunların önemini açıklayınız.
21. *Nirvana* nedir?
22. *Bodhisattva* nedir?
23. *Nirvana* ve *bodhisattva* olmak arasındaki bağlantı nedir?
24. Buddha, bir din oluşturmuş mudur? Açıklayınız.
25. Orta Yol nedir?
26. Dört Yüce Hakikat nedir? Buddha'nın öğretisindeki yerleri nedir?
27. Sekiz Katlı Yüce Yol nedir? Dört Yüce Hakikat ile aralarındaki ilişki nedir?
28. "Buddha'nın açıklamadığı şeyin" ehemmiyeti nedir?
29. "Sabahları Üç Tane" hikâyesinde verilen ders nedir?

İNTERNET KAYNAKLARI

Wadsworth Philosophy Shoppe sayfasındaki http://philosophy.wadsworth.com/Socrio6e linkler ve InfoTrac College Edition'a bu bölümle alakalı kavramları araştırmak için giriniz. Sınavları ve testleri, telaffuz rehberini ve çalışma taktiklerini uygulayabilirsiniz.

3. Bölüm

SOKRATES ÖNCESİ SOPHOS

İnsanlar dünya hakkında, dünyaya ya da zihinlerine aldırmadan konuşurlardı; tıpkı uykudalarmış ya da akıldan yoksunlarmış gibi...

(Herakleitos)

sophos
Bilge veya âlim kişi; ilk filozoflar için kullanılan bir terimdir. Yunanca bir kelimedir ve "âlim/arif" anlamına gelir.

Konuşan pek çok insan gördüm, ama anlamanın diğer bilgilerden farklı olduğunu fark eden kimseye rastlamadım.
(Herakleitos)

Yaşayan her şey, büyük ya da küçük fark etmeksizin, akılla yönetilir.
(Anaksagoras)

İlk dönem Yunan medeniyeti devamlı olarak gelişim gösterip entelektüelleşirken (M.Ö. 500), **sophos** olarak bilinen ve Yunanca "âlim" anlamını taşıyan yeni tarz düşünürler ortaya çıktı. Sırf erkeklerden oluşan bu "âlim kişiler" devamlı olarak her tür konuda, özellikle de doğal süreçler ve hayatın özü ve kaynağıyla ilgili, entelektüel sorular soruyorlardı. Mitoloji ve din yüzyıllardır pek çok insanın hayatında önemli bir rol oynamaya devam ettiği hâlde, bu ilk filozoflar dünyanın nasıl işlediğini "anlayabilme" girişimlerinde başvurdukları mantık ve gözlemle dikkat çektiler.

Bir Hayat Tarzı Olarak Felsefe isimli muazzam kitabında Fransız filozof Pierre Hadot, antik çağ dünyasında, gerçek bir filozofun, genellikle günlük hayattan kopuk yaşayan biri olarak ne şekilde görüldüğünü tasvir eder. "Filozof" olmak "farklı" olmak demekti. Eski Çağ *sophos*u hakkında daha fazla bilgi edindikçe bu "farkın" iyi mi yoksa kötü mü olduğuna kendiniz karar verebileceksiniz.

Hadot'un belirttiği ve filozofun sahip olduğu alışılmamış nitelikler arasında ticaret yapmak, yani sıradan bir iş sahibi olmak, zenginliğin peşinden koşmak, şöhret ve güç talep etmek gibi normal şeylere karşı ilgisizlik yer alır. *Sophos* kendini, diğer insanların din veya mitoloji tarafından çoktan cevaplandığını düşündükleri soruları veya (zaman kaybı olarak düşünüldüğü için) hiç cevaplanmamış soruları

sormaya adamış kimsedir. *Sophos* hayatını, geleneksel değerleri hiçe sayarak ve "sıradan insanlar"ın yaşadığı "normal" hayattan kendini ayırarak yaşamış, bu üslupla konuşmuştur.[1]

Filozofa ait ilk yaygın imajın sefil, hırpani, "aklını kaybetmiş", "saçma sorular soran naif bir hayalci" olması şaşırtıcı değildir. Antik çağ Batılı *sophos*'un belki de en fazla fark edilen karakteri Sokrates (5. Bölüm), "bir kategoriye dâhil edilemeyen" (*atopos*) olarak isimlendirilmişti. Çünkü o, arketipik anlamda bir "filozof"tu, hikmete âşık olan kişiydi. Platon'un *Şölen*'inde Sokrates'in kendi hocalarından biri olarak bahsettiği Eski Çağ kadın filozofu Diotima der ki: "Hikmet insanı bir hâl olmayıp, mükemmeliyet ve bilginin 'ilahî' bir aşamasıdır." Eğer bu eski çağ yorumcuları haklıysa sophos, "dünyaya gayet yabancıdır."

Halkın kararları, büyük ölçüde, bilgeler tarafından geçersiz kılınır.
(Seneca)

Yunanistan'da âlimler konuşur, aptallar karar verir.
(Anacharsis)

SOPHOS'TAN FİLOZOFA

Yeni oluşumu sırasında Batılı *sophos* genel anlamda daha çok bir bilge, bir "âlim" di; profesyonel bir düşünür değildi. Bu yüzden *sophos*, kendisiyle fikir alışverişinde bulunmak veya kendisine refakat etmek isteyen halktan hiçbir ücret talep etmedi. Sophos'un talebeleriyle kişisel, derin ve uzun süreli bir ilişkisi vardı. Çoğu zaman talebeler onun öğrencileri olmaktan ziyade müritleri gibiydi.

Filozof olarak nitelendirilen ilk Batılı düşünürler doğanın doğası (fizik) ve "dünya düzeni" (kozmos) hakkındaki sorularla ilgilendiler. Günümüzde onların kaygılarının pek çoğunu bilimsel olarak tasnif edebiliriz. Eski çağ filozofları arasında modern anlamda "uzmanlaşma" olduğunu düşünmek yanlış olur. Gerçekten de Platon ve Aristoteles (6. ve 7. Bölüm) ahlak, mantık, lisan, sanat, insan doğası, si-

Bilgenin araştırması bir yaşam gerçeği değil, gerekçesidir.
(Guan Yin)

Sophos Olarak Kadın

Lucaniali Aesara (M.Ö. 4. - M.S. 1. yüzyıl) son zamanlarda merak edilip araştırılan Pythagorasçı filozoflardan biriydi. *İnsan Doğası Üzerine* adlı kitabının her bölümünde, ruhlarımızın içsel olarak gözlenmesi ve derinlemesine incelenmesi sayesinde tüm kanunların ve ahlaki çatının "doğal" teşkilatını keşfedebileceğimizi ifade etmişti. Aesara aşağıdaki pasajda, duyguları bir kenara atmaksızın mantığın bir rehber olarak önemini akıllıca beyan eder. Bu parçayı okuyarak, şimdiye kadar kadın filozofların felsefeye kattıklarını görmezlikten gelerek neler kaybedildiğinin anlaşılmasına yardımcı olamasak da konu hakkında düşünebiliriz.

> Her kim kendi içindeki yönü takip ederek araştırma yaparsa bir şeyler keşfeder. Ruhunu bir tertip ve düzen içine sokan kanunlar ve adalet, insanın içindedir. Ruh üç-katmanlı olduğundan, o üçlü işleve uygun olarak düzenlenmiştir: Hüküm ve dikkat, zihni; direnç ve yetenek, yüce ruhu; aşk ve nezaket, etkileyici arzuyu meydana getirir. Bunların hepsi birbirleriyle bağlantılı biçimde tanzim edilmişlerdir; en iyi kısmı yöneten, en aşağıda olanı yönetilendir; ikisinin ortasındaki yerde duran, hem yönetir hem yönetilir.
>
> Gerçekten de, duyarlılık konusunda mutlak bir fikir birliği ve uzlaşma, böyle bir düzenle birliktedir. Bu çeşide haklı bir biçimde

yaset, zekâ, fizik ve sağlık gibi konularla ilgiliydiler. Aristoteles ayrıca fizik, biyoloji, botanik ve anatomi ile ilgiliydi.

Sophos, bilge veya âlim kişi, bir çeşit peygamber -din adamı- ruh doktoru ve hikmete âşık olan bir filozof olarak görüldüğü hâlde, âlim olması mecburi değildi; o, sıra dışı bir düşünür ve hakikat arayıcısı olarak görüldü. Böyleçe, ilk dönemlerdeki "filozof" kelimesinin bugüne kadar gelen muğlaklığını fark ederiz. Erken dönemlerde filozofun *sophos* gibi, "felsefi bir hayat" yaşaması beklendiği hâlde, bugün bir filozofun bilgece bir hayat yaşaması gerekmediği; bunun yerine enerjisini, titiz bir üslup içerisinde belirli meseleler hakkında "düşünmeye" adaması gerektiği kanısı hâkim. 18. Bölüm'de, çağdaş filozofların tarafsızlık ve tümel hakikati sorgulamalarını tetkik ederek filozof olma kavramını işleyeceğiz.

iyi düzen denilebilir ki bu düzende iyi kısmın yönetimi ve aşağı kısmın yönetilmesi, işin içine erdemin gücünü katar. Dostluk, aşk ve şefkat, hısım ve akrabalık bu parçalardan meydana gelir. Çünkü yakından inceleyen akıl yönlendirir, arzu sever ve yüksek maneviyat güç ile doludur; zihin bir kere kinle dolup taştı mı, arzu ile dost olmuş demektir.

Zihin, acıyla birlikte zevke de uyum sağlamışsa ve aynı zamanda gergin ve dinç olanı, ruhun hafif ve rahatlamış kısmıyla birleştirmişse o takdirde her bölüm, kendi benzeri ve ilgili olduğu şeyle arasındaki uygunluk gereğince pay edilir: Akıl, varlıkları yakından inceleyerek ve takip ederek; yüce ruh, yakından incelenene karşı direnci ve aceleciliği ekleyerek; arzu, sevgiyle olan ilişkisi sonucunda akla uyarlanabilirliğiyle kendinden ve ruhun düşünceli, mantıklı parçasından vazgeçerek letafeti sunar. Bunların erdemine gelince; insan için en iyi hayat, ciddiyetin letafet ile ve hazzın da erdem ile karılması olarak görünür bana. Akıl, sistematik bir eğitim ve erdem ile hoşluk oluşturarak bu meselelerle kendisini uygun hâle getirebilir.

Mary Ellen Waithe'ın editörlüğünde yayımlanan *Kadın Filozoflar Tarihi Dizisine Giriş*, (cilt 1, M.Ö. 600-M.S. 500) adlı eserde yer alan Holger Thesleff'in "Helenistik Dönemde Pythagorasçı Metinler" adlı makalesinden alınmıştır. (Çeviri: Vicki Lynn Harper, Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1987, sayfa, 20-21.)

GENEL BİR KURAL ARAYIŞI

İlk Batılı *filozof*lar, *Sokrates öncesi filozofları* olarak ifade edilir. Bunun sebebi, onların Sokrates'in selefleri ve Batı felsefe geleneğinin ilk ana figürleri olarak görülmeleridir. Sokrates öncesi filozofların kimisi ilk bilim adamları olarak da tanınırlar. Bunun sebebi de onların doğa ve kozmos hakkındaki rasyonel soruşturmalarla mitolojinin dönüşümüne önayak olmalarıdır. Başlangıçta bir *filozof* ile *ilk bilim adamı* arasındaki fark, ilgilendikleri alandı; daha sonra yöntem konusunda da fark olduğu ortaya çıktı. Sokrates öncesi felsefi gelişimin genel anlayışı, müstakbel felsefi meseleleri ve genel durumla alakalı uyuşmazlıkları ortaya koymaya yardımcı olmaktı.

Sokrates öncesini çalışırken, onların rasyonel tezler ve açıklamalar öne sürerek kendi görüşlerini ispat için nasıl mücadele ettiklerine de lütfen dikkat edin. Gayretlerinin tarafsız olduğunu ve bu çabalarının tümel (genel) il-

keleri oluşturduğunu da göz ardı etmeyin. Bu vurgular tarihî bir önem taşımakla beraber, Batı felsefe ve entelektüel tarihinin de başlangıcına işaret eder.

Doğa gizlenmeyi sever.
(Herakleitos)

Akıl ölümsüzdür ve ondan başka her şey fânidir.
(Pythagoras)

Bilgi idrak değildir.
(Herakleitos)

Sokrates öncesi dönem, önemli ve ilginçtir. *Sophos*lar bizimkinden ciddi anlamda farklı bir dünyada yaşamış ve düşünmüşlerdir. Netice itibariyle, bize çok açık gelen şey, onların dünyasında belki de düşünülemez bir formattaydı. Onlara gayet açık gelen konu ise bize bulanık ve derin geliyor olabilir. Eğer bazı fikirler size yabancı gelirse lütfen şaşırmayın ve ümitsizliğe kapılmayın.[3]

RASYONEL SÖYLEM

Geleneksel anlamda ilk Batılı filozofun **Thales** (M.Ö. 624–545) olduğu söylenir. Thales, Asya kıyılarında İyonya olarak bilinen bölgedeki bir Yunan kolonisine ait Milet şehrinde yaşadı. Ailesinin Finikeli olduğu tahmin edilir. Thales, ekonomik mevzularla mümkün olduğunca az ilgilendi. O kendisini daha çok kuramsal çalışmalara adamıştı. En eski "çatlak profesör" hikâyelerinden birinde Platon, Thales'in "gökte neler olup bittiğini anlamak için çok hevesli bir şekilde yıldızlara bakarken... ayaklarının altında ne olduğunu göremediğini" nakleder.[4]

Felsefi açıdan Thales, müşterek bir kaynak, bütün varlıkların temel nedeni olan tek bir madde bulmak için yaptığı çalışmalarından dolayı da çok önemli bir karakterdir. Ona göre bu temel "madde" su idi. Aristoteles, Thales'in "her besinin ve her tohumun ıslak bir doğası olduğunu gözlemlediğini; bundan ötürü her şeyin kökeninin su olduğuna karar verdiğini" ifade eder.[5]

Thales'in görüşünün yarattığı etkinin nedeni, bütün varlıkların su olduğuna dair kesin hükmü değildi. Onun yarattığı etkinin nedeni bütün varlıkları tek bir maddeye indirgemesiydi. Bu tek maddeye indirgemeci felsefi çabaların genel adına **bircilik (tekcilik)** denir. Bircilik, gerçekliğin esasta bir tek gerçeklik, tek süreç, tek madde, tek yapı ve "zemin" olduğu inancıdır.

Thales, kendisinden önde gidenleri öyle bir geçti ki herkes onları unuttu.
(Simplikios)

Thales'in her şeyin sudan oluştuğuna dair iddiası, doğanın mitolojiyle açıklanmasının ötesine

geçen en büyük hamleydi. Çünkü bu iddia mitolojik hikâyeler ve şiirsel simgelerin aksine, *sistematik*ti; *rasyonel deli*llere ve *dikkatli bir gözleme* dayanıyordu. Diğer bir deyişle, Thales doğada gördüğü değişimin kuramsal açıklaması için kendi tarzını oluşturmaya ve "tamamlamaya" çalışmıştı. Thales inandığı görüşleri ortaya koyarken başkalarının; kendi iddialarını reddetmek veya düzeltmek için *mantıklı* fikirler geliştirmelerini sağlamış, onlara ilham vermiştir.

Dikkatli bir şekilde öne sürülmüş bu fikirler ile Thales'in görüşleri arasındaki etkileşim **rasyonel söylem** olarak bilinir. Rasyonel söylem, "aklın belirli araştırma ölçütlerine göre, hakikati ve gerçekliği düzenlemek, aydınlatmak ve tanımlamak için kullanımı" biçiminde ifade edilir.

Thales'e ait fikirlerin bilinmesine rağmen, diğer filozoflar, Thales'in görüşlerinin rasyonel açıklamalarını ve farklı şekillerini ortaya çıkarmışlardır. Örneğin, Thales dünyanın su üzerinde yüzdüğünü iddia etmişti. Fakat suyu "tutan ve kaldıran" nedir? Thales'in talebelerinden olan Milet'li Anaksimandros (M.Ö. 611–546) da, dünyayı olduğu yerde tutan rasyonel bir açıklama öne sürerek felsefi akıl yürütmeye katkıda bulunmuştur. Bu, "rasyonel" bir açıklamaydı çünkü, Anaksimandros dünyayı tüm bütünlüğü içinde algılayamadığından ve onu neyin tuttuğunu gözlemleyemediğinden, açıklama yalnızca deneyime dayanmış olmuyordu.

Anaksimandros dünyanın olduğu yerde durduğunu ileri sürer, çünkü dünya evrenin tam merkezidir. Herhangi bir şey tarafından desteklenmez. Bütün varlıklardan eşit uzaklıkta olduğu için, durduğu yerde hareketsizdir.[6] Aristoteles, Anaksimandros'un akıl yürütmesinin *nedensiz yere hiçbir şeyin olmaya-*

bircilik (tekcilik) Her şeyin madde veya ruh gibi tek bir, nihai ve eşsiz bir varlıktan oluştuğuna dair inancın genel ismi.

rasyonel söylem Özenle öne sürülmüş fikirlerin etkileşimi; aklın, belirli araştırma ölçütlerine göre, hakikati ve gerçekliği düzenlemek, aydınlatmak ve tanımlamak için kullanımı.

yeter neden ilkesi Hiçbir şeyin akıl olmadan olamayacağını ileri süren bir ilkedir. Sonuç olarak hiçbir yeterli ya da uygun kuram veya açıklama, barbar ve açıklanamaz olguları barındıramaz. İlk kez Orta Çağ filozofu Peter Abelard'ın (1079–1142) eserlerinde ortaya çıkmıştır; genellikle meşhur "mümkün en iyi evren" argümanında bu ilkeyi kullanan rasyonalist filozof Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716) ile ilişkilendirilir.

cağı ilkesine dayandığını söyler. Günümüzde bu ilke "**yeter neden ilkesi**" olarak bilinir.

Aristoteles'e göre; Anaksimandros, dünyanın neden başka bir yöne değil de bir yöne doğru hareket etmesi gerektiğine dair "hiçbir nedenin" olmadığını iddia eder. Dünya tüm yönlere doğru hareket edemez, çünkü "aynı anda zıt yönlere doğru gidemez. Böylece zorunlu olarak, dünya olduğu yerde kalır."[7] Anaksimandros ayrıca, başlangıçta dünyanın akışkan olduğunu ve sıcaklık haricinde başka bir kaynağın dünyanın bir kısmını kuruttuğunu öne sürer. Kuruyan kısımlar kara hâline gelmiştir. Sıcaklıktaki değişimler rüzgârları oluşturmuş ve bu kuruma sürecinin farklı aşamalarında canlı organizmalar vücuda gelmiştir.[8] Böyle bir kuram kurarak, Anaksimandros Thales'in doğal olguların sistematik bir açıklamasını sağlayarak ortaya koyduğu, "doğa olayları açıklayacak birleştirici bir ilkeye ihtiyaç duyar" görüşünü çok fazla önemsememiş gibi davranır.

apeiron
Anaksimandros'a göre, tüm varlıkların ondan şekillendiği "Sınırsız-Sonsuz" ilk ilkedir; özel bir niteliği olmayan sonsuz bir kuvvetler yığınıdır.

Anaksimandros, zıt tikel "şeylerin" eşleşmesinden (sıcak-soğuk, kuru-yaş, katı-yumuşak gibi) **apeiron** şeklinde ifade edilen engin bir "Sınırsız-Sonsuz" nüksettiğini düşünür. Karşıt tarafların sürekli değişiminin doğada mevsimlerin geçişi şeklinde (sıcak yazın, soğuk kışa dönmesi) görülebileceğine inanır. Sıcaklık mevcut duruma geldiğinde soğukluk *apeiron*a geri döner, tersi de geçerlidir. Anaksimandros devamlı olarak karşıt tarafların bu daimi, karşılıklı tahribatından bahseder: "Zıtlıklar, zamanın düzenlemesine uygun biçimde, adaletsizlikleri için birbirlerine hak verirler ve birbirlerini onarırlar."[9]

Bütün insanoğlu için daima aynı olan bu dünya, ne tanrı ne de insan yapımıdır. O her zaman öyleydi ve hep öyle kalacaktır ki, ebediyen ahenkle yanan ateş söner ve sonra yeniden göz kamaştırıcı bir hâl alır.
(Herakleitos)

Anaksimandros'un zıtlıklara dair kuramı bize Lao-tzu'nun "göreli zıtlıklar"(yin-yang) argümanını ve *apeiron* da Tao hakkındaki kanısını hatırlatır. Ancak

Lao-tzu "söylenemeyen şeyler"i ifade etmek için kasten çelişkili bir lisan kullandığı hâlde, Anaksimandros sistematik, rasyonel bir delil telaffuz etmeye çalışır. (Lao-tzu 2. Bölüm'de tartışılmıştır.)

DEĞİŞİM PROBLEMİ

Thales'in mirası; Anaksimandros'un talebesi olan, Sokrates öncesi Milet'li filozofların üçüncüsü Anaksimenes'te (öl. M.Ö. 500) doruğa ulaşmıştır. Anaksimenes'in evrensel ve öncelikli unsuru olan hava (*aer*) veya **pneuma**, felsefi akıl yürütmenin daha da saflaştırılmış bir özüdür. *Pneuma* dünyayı bir arada tutan nihai ve her tarafı kaplayan ruhtur.

Thales'in tasavvurundaki problemleri tanımlayan Anaksimandros gibi, Anaksimenes de Anaksimandros'un öğretisinin merkezindeki mühim bir karmaşanın farkına varmıştır. En başta Anaksimandros *apeiron*un sınırsız olduğunu ifade etmiştir. İkinci olarak ise *apeiron*un bir tek varlık olduğu konusunda ısrarcı davranmıştır. *Tek bir varlık* nasıl olur da *pek çok belirli şeyi* içinde barındırabilir ve hâlâ tek bir varlık hâlinde kalabilir? Bu durumda "tek bir varlık" hangi anlamda kullanılmıştır? Eğer sınırsız ise nasıl "tek bir varlık" olabilir?

pneuma
Anaksimenes'e göre, dünyayı bir bütün hâlinde tutan nihai ve her tarafı kaplayan ruhtur. Bütün varlıklar, ateşi oluşturan *pneuma*nın "yoğunluğunun seyrelmesiyle" veya rüzgârı, bulutu, suyu, toprağı ve taşı oluşturan (yoğunluk sistemi) *pneuma*nın yoğunlaşmasıyla ortaya çıkmıştır.

Anaksimenes, iddiasını başlatan genel ilke araştırmasında başarılı olmuştur. *Nitelik* farklılıkları *nicelik* değişiminden ortaya çıkar. Zıtlıkları eşleştirmekten ziyade Anaksimenes, *iki zıt takas süreci* ileri sürer: *Yoğunlaşma ve yoğunluğunu azaltma.* Anaksimenes'in kozmolojide hava (*pneuma*), saf ve kendine özgü ortamında görünmezdir. Saf hava, yoğunlaşma süreci sırasında kademe kademe daha yoğun bir hâle gelir. Aşamalar: hava→ateş→rüzgâr→bulut→su→toprak→taş şeklindedir. Yoğunluğun seyrelmesi sırasında madde kademe kademe daha hafif hâle gelir. Bu durumun aşamaları ise, taş→toprak→su→bulut→rüzgâr→ateş→hava şeklindedir. Böylece, oluşumun süregelen kozmik ve doğal döngüsü ile yıkımı, bütün değişimlere karşı aynı kalan *tek ve esas dünya düzenini* var kılar: hava ↔ ateş ↔ rüzgâr ↔ bulut ↔ su ↔ toprak ↔ taş.

LOGOS

Milet'in kuzeyinde yer alan İyonya sahilindeki Efes'in yerlisi **Herakleitos** (M.Ö. 500), dünyayı bir bütün yani *düzenli bir bütün*, bir *kozmos* hâlinde tutan gerçek maddenin ne olduğu sorusuyla ilgilendi. Herakleitos, Sokrates öncesinin en önemli ve esrarengiz filozoflarındandır. Hayatı hakkında hiçbir şey bilinmemesine rağmen, günümüze ulaşan eserleri güçlü bir zekâyı, derin bir sanatkârlığı ve öncü bir sosyal eleştiriyi gözler önüne serer.[10] Kinikler ve Stoacılar (8. Bölüm) tarafından hayranlıkla izlenilen Herakleitos, Nietzsche (17. Bölüm) tarafından "filozofların atası" olarak nitelendirilmiştir. Sofistler ile Platon ve Aristoteles (4, 6 ve 7. Bölüm) de Herakleitos'un fikirlerinden etkilenmişlerdir.

Herakleitos'un mevcut eserleri, iddiadan ziyade beyan hükmündedir ve filozoflar bunların anlamı konusunda uzlaşma sağlayamamıştır. Aşağıdaki özet, tüm varolan şeyleri besleyen karşıtlıklar arasındaki mücadelenin ya da "gerginliğin" altında yatan güce yoğunlaşır. Rahatsız edici olan "savaş" unsurunun, baskın bir felsefi motif olarak kullanılması dikkatlerden kaçmamalıdır.

Herakleitus

Herakleitos'a göre, insanoğlunun insan ruhunun temel yapısını ve onun evrensel ilkelerle bütün varlıkların mevcut hâle gelmelerine dair bağıntısını anlayamaması, cehaleti meydana getirir. Herakleitos bu evrensel ilkeyi logos diye adlandırır.

Yunanca *logos* kelimesi karmaşık bir yapıya ve ilgi çekici bir özelliğe sahiptir. Şunları takip eder: "akıl", "hitap", "söylem", "düşünce", "mantık", "kelime", "anlam", "çalışma", "kayıt", "bilim", "temel ilkeler", "belirli disiplinlerin esas ilkeleri ve muameleleri", "bize anlaşılır gelen bir şeyin modelleri" ve "bir şeyin gerekçesi." *Logos*, Herakleitos'a göre bu bütünleşmiş anlamları bir araya getirir. En kayda değer kanı, *Logos'un bütün varlıkların oluşumuna zemin teşkil eden kurallar ve bütün varlıkların içinde bulunan yasalar olduğudur.*[11]

kozmos
Yunanca bir kelime olup "düzenli bir bütün" anlamındadır; zıt unsurların uyumluluğunu oluşturan evreni düzenli bir bütün olarak tanımlamak için ilk defa Pythagorasçılar tarafından kullanılmıştır.

Herakleitos, pek çok kişinin *Logos*'u anlamakta zorlandığını düşündüğü hâlde, herkesin dinlemesi gereken sadece bir tane *Logos* olduğunu söyler. Bazı yeni yorumcular Herakleitos *Logos*'unun hem *gerçekliğin açıklaması* hem de *açıklamayla gün yüzüne çıkan beyan* olduğunu iddia eder. Bu *Logos*, eşyaların mevcudiyetlerinin olduğu gibi görünmesini sağlayan öncelikli nedendir; dünyanın temel ilkesidir.[12]

Herakleitos felsefesinde *Logos*'taki büyük harfle yazılan "L", bir nevi Tanrı sembolüdür. Fakat insani özellikleri tanrılara atfeden ilk filozoflar ve şairler, bu sembolleştirmeyi, Tanrı'yı insanlaştırmaksızın yaparlar. Herakleitos'a göre Tanrı'nın insani olmayan fikirleri uyarınca, *Logos* bir süreçtir; varlık değildir. *Logos* beşeriyetle ve bireysellikle alakalı değildir. Tıpkı yer çekiminin bizi etkilemesi ama bizimle ilgili olmaması gibi.

Bir kısım filozoflar Herakleitos *Logos*'unu Tao'nun (2. Bölüm) Batılı açıklaması olarak görürler. Ancak kesişen kültürleri mukayese etmek çok zordur. Bu durumda mukayese gayet aldatıcıdır; çünkü Herakleitos'un savaş motifi sadece aktif değil, saldırgandır da. Bu mevzunun daha geniş çaplı incelemesi bizim sorgulamamızın dışında olduğu hâlde, bu konuyu araştırmaya değer bulabilirsiniz.

Logos
Antik çağ felsefesindeki en zengin ve en karmaşık kavramlardan biridir; "akıl", "hitap", "söylem", "düşünce", "mantık", "kelime", "anlam"ın birleşik anlamlarını içerir, sosyoloji ve psikoloji kavramlarında olduğu gibi "log" (kayıt), "logo", "logic" (mantık) kökü ve "loji" (bilim) son eki bulunur; Herakleitos'a göre, bütün varlıkların yerine getirmesine uygun olan kurallar ve bütün varlıkların içinde bulunan yasalardır.

Diğer antik çağ filozofları gibi, Herakleitos da insanüstü kavramları açıklamak için şiirsel bir dil kullanır. Ateş, yıldırım (şimşek), savaş ve sürekli değişim betimlemelerini kullanış tarzı *Logos* hakkındaki düşüncelerine mistik bir nitelik katar. Herakleitos'un daimi iddialarının bazıları da bu şekilde ortaya çıkar. Uzun zaman süregelen iddialarının diğer muhtemel kaynağı, dünya düzeninin zekice tertip edilmesiyle ilgili inancı ile geniş çapta benzerlik gösterir ki bu iddia, dünya düzeninin zekice tertip edilmemiş olmasının imkânsız olduğudur.

Yerkürenin Kozmik Müziği

M.Ö. 530'lu yıllarda, Samoslu Pythagoras (M.Ö. 6. yüzyıl) Yunanistan'dan, güney İtalya'daki Yunan kolonisi Crotona'ya gitti. Burada, yüzlerce yıl boyunca pek çok farklı yapıda varlığını sürdürecek olan, dinî bir cemaat kurdu. Pythagorasçı cemaat, ruhu arındırmak için gayret göstererek önemli matematik ve felsefi fikirler geliştirdi.

Pythagoras'ın tarihî bir kişilik olduğunu bildiğimiz hâlde, onun ne öğrettiği hakkında karar vermek çok zordur. Hiçbir şey kaleme almamıştır. Cemaatin diğer üyelerinin fikirleri, bir saygı gösterisi olarak ve bu fikirlerin önemsenmesi için ona atfedilmişti. Pythagorasçı fikirler, Platon'un felsefesini etkilemiş görünse de Platon ve Aristoteles, görüşlerini nadiren Pythagoras'a dayandırmışlardır.

Pythagorasçılar bütün varlıkların ilk ilkesinin sayılar olduğunu söylerler. Onlar Batı'daki ilk sistematik matematiğin kurucularıdır. Olayların matematik kavramlarla, bilhassa orantıyla açıklanabileceğini keşfetmişlerdir.

Pythagorasçılar için "sayı ilkesi" her şey için geçerlidir. Sayı, gerçek bir şeydir. Bununla beraber, sayılar sadece zihnî bir oluşum değildir, onlar uzayda mevcutturlar. Örneğin; *bir* sayısı bir nokta, *iki* sayısı bir çizgi, *üç* bir yüzey, *dört* bir katıdır gibi. Bir katı olan toprak, küp ile; ateş, piramit ile; hava, sekizgen ile; su, yirmiyüzlü ile ilişkilidir. Bu bakış açısına göre, her şey "kuralları izler" ve "düzenlidir."

Pythagorasçı öğretiye göre, tüm evren zıt unsurların uyumluluğunu oluşturan düzenli bir bütündür. Yunancada "düzenli bütün" kozmostur. Pythagorasçılar evrene bu tarzda bir gönderme yapmak için *kozmos* kelimesini kullanan ilk filozoflardır. Heraklei-tos'un *Logos*'unun mistik özelliğinin neredeyse tezatı hükmünde olan Pythagorasçı kozmos, daha büyük bir düzlemde aritmetiğe, geometriye ve rasyonelliğe erişir. Rasyonellik ve hakikat, her ikisi de sayıların fonksiyonlarıdır.

"Yerkürenin ilahî müziği", Pythagorasçıların cennetin sesini tarif etmek için kullandıkları ve kozmik sayı ve ahenge göre yönlendirdikleri muazzam güzellikte bir ifadedir. Bir iddiaya göre bizler, doğumumuzdan itibaren yerkürenin müziğine maruz kaldığımız için onu duyamayız. Diğer bir iddia ise yerkürenin müziğinin insanın işitme eşiğinin dışında olduğunu belirtir. Aristoteles der ki:

> Bazı düşünürler (Pythagorasçılar) bu büyüklükteki gök cisimlerinin yaptığı hareketin gürültü çıkarması gerektiğini varsayarlar. Çünkü yerküremizde, boyutları çok daha küçük olan cisimlerin hareketinin hızı bu etkiyi yaratır. Ayrıca Güneş, Ay ve çok fazla sayıdaki-büyüklükteki yıldızlar, gayet hızlı bir hareketle döndükleri zaman, nasıl olur da muazzam bir ses çıkarmazlar? Onlar, bu argümandan ve gözlemden yola çıkarak, uzaklıkları hesaba katılarak ölçülen cisimlerin, hızlarıyla aynı oranda müzikal bir ahengi meydana getirdiklerini söyler. Yıldızların dönme hareketiyle oluşan tepkinin bir harmoni olduğunu ileri sürerler. Bu müziği duyamamamızın açıklaması yapılamadığından, sesin doğuş anından itibaren kulaklarımızda olduğu ve bu yüzden onun karşıtı olan sessizlikten ayırt edilemediği söylenir. Çünkü ses ve sessizlik, karşılıklı bir karşıtlık ile ayırt edilebilir. Bu sebeple, bizim yaşadığımız şey kulakları demirin dövülürken çıkan sese alışan demircilerin tecrübesine benzer: Demircilerin kulakları demirin dövülürken çıkardığı sese o kadar alışmıştır ki, demirin çıkardığı ses ile sessizlik arasındaki farkı ayırt edemezler.

Aristoteles, *De Caelo*'dan (Çev: J.L. Stocks, B9, 290B12) alınmıştır. Kaynak kitap: G.S. Kirk ve J.E. Raven'ın *Sokrates Öncesi Filozoflar* (Cambridge University Press, 1957, sayfa: 258-259).

GÖRÜNÜŞ İLE GERÇEKLİK AYRIMI

Kişi uyuyormuş gibi konuşmamalı ve davranmamalıdır.
(Herakleitos)

Herakleitos "idrak" ve "anlayış" kavramlarını, "bilgi" ve "uykuyla uyanıklık arasında" olma ile "hayal görme" (bilgisizlik ve ahmaklık) ve "uyanış/farkındalık" (yolu yalnızca *Logos*'u anlamaktan geçen hikmete, çehaletin dışından bakmak) kavramlarından ayırır. Herakleitos ayrıca *Logos*'un bizim çok yakınlarımızda olduğunu da ifade eder. Herakleitos'a göre, hikmeti sevmek ve izlemek, *Logos*'u sevmek ve izlemektir. Hikmetin diğer bütün kavramlarını reddeder. Çünkü hiçbiri bütün varlığı işleve sokan *Logos*'u idrak etmeye dayanmaz: Yalnızca tek bir hikmet vardır: "Bütün varlığı bütün varlıkla idare eden aklı anlamak."[13]

Her şey birdir: Bunu ben değil, dünya söylüyor.
(Herakleitos)

Herakleitos'a göre, pek çok şey aynı şekilde kalmış gibi göründüğü hâlde, "Değişim tek başına değişmezliktir."[14] Geleneksel olarak, Herakleitos'un bu değişim iddiası, *her şeyin daima değişim içinde olduğu* savıyla sonlanır. Ancak Herakleitos'un, her şeyin sürekli değişim içinde olduğu ve bireysel şeylerin bir arada enerji (değişim) ile tutulabileceğine dair kanısı muğlaklığını korur.

Asla uzaklaşmayan bir şeyden nasıl saklanabilirsiniz?
(Herakleitos)

Herakleitos'un değişim kavramı ile sizin ve benim değişim denince anladığımız şey aynı değildir. Bizlere göre pek çok şey "aynı şekilde kalır", hatta hiçbir zaman değişmez. Herakleitos genel durağanlık kavramıyla, bu kavramın her şeyin daima değiştiğine dair hükmünü uzlaştırmak için, *görünen durağanlık* ile *gizli gerçekliğin* tersine olacak şekilde, görünüş ile gerçeklik arasını ayırmıştır.[15]

Logos sayesinde her şey anlaşılır; eylemleri ve kelimeleri bu amaçla size vereceğim teste tabi tuttuğunuzda, insanın anlamadığını göreceksiniz: Kişi her şey hakkında şeylerin doğasına uygun biçimde konuşmalıdır, nasıl meydana geldiği ve nasıl geliştiği gibi.
(Herakleitos)

Herakleitos'a göre, "gizli gerçeklik"in uyumlu niteliği duyularla değil, sadece *Logos*'u "görerek" ve "işiterek" idrak edilebilir. Varlıkların görünmeyen tasarımları görünenden daha uyumludur.[16] Herakleitos'un ima ettiği ahenk, tahmin edebileceğiniz gi-

bi, latif ve uyumlu bir karışım veya tamamlayıcı güçlerin bir sentezi değildir. Tam tersine gerilim tarafından oluşturulmuş ahenktir.

Herakleitos'a göre evren (kozmos), zıt güçler arasındaki daimî mücadelenin bir sonucudur. Herakleitos durağanlığı, gerilmiş bir okla veya telli bir enstrümanın gerilmesiyle mukayese eder.[17] Bir ok "hareketsizmiş" gibi görünür. Kiriş ve ok, "tam olarak" birbirlerine karşıttırlar. Herakleitos'a göre, doğada ve halk arasında durağanlık, denk ve zıt güçler arasındaki gerilimin bir sonucudur.

Her yolu takip etmekle ruhun sınırlarını keşfedemezsiniz, Logos çok derindir.
(Herakleitos)

Örneğin, toplumsal mücadele farklı "güçlerin" hâkimiyeti ele almak için yaptıkları manevradır. Denk zıt güçler veya baskılar birbirlerini kontrol altında tuttuklarında sükûnet ve durağanlık gerçekleşir. Sosyal durağanlık aşağı yukarı farklı cephelerde savaşan ve eşit güce sahip iki askere benzer. Bu zıt güçler; dirençleri, saldırı tarzları ve zevkleri özdeş olduğu sürece -muhtemel bir mücadele ya da savaş ile kenetlendikleri hâlde- hareketsiz gibi gözükürler.

TEK

Elea'lı Parmenides (M.Ö. 5. yüzyıl), önceki dönem filozoflarının evreni, kozmos ya da düzenli bir sistem olarak, rasyonel bir şekilde araştırma çabalarını, yani **kozmolojiyi (evrenbilgisini)**, radikal bir şekilde "varlık" araştırmasına yani **ontolojiye (varlıkbilgisine)** dönüştürdü. Parmenides muhtemelen M.Ö. 515'lerde Güney İtalya'daki bir Yunan kolonisi olan Elea'da doğdu. Çalışmalarında çoğunlukla Platon'dan esinlendi. Platon Parmenides'ten ve talebesi Zenon'dan (bkz. s. 134'teki "Zenon'un Açmazları" kutucuğu) genç Sokrates ile karşılaşacakları Atina'ya gelmelerini istedi.[18]

kozmoloji
Yunanca kozmos kelimesinden gelir; "dünya," "evren" veya "düzenli yapı," "düzenli bir sistem" anlamındadır; evreni, kozmos ya da düzenli bir sistem olarak araştırma.

ontoloji
Varlık bilimi.

Zenon'un Açmazları

Elea'lı Zenon (M.Ö.490-430) ısrarla, hareket formundaki değişimin imkânsız olduğunu savunur. Bu düşünceye dayalı ilgi çekici açmazlar, **reductio ad absurdum** (saçmaya indirgeme) olarak bilinen özel bir ispat yönteminin en eski örneklerinden biridir. Bir *reductio*'da rakibin görüşü; bu görüşü kabul etmenin saçma, kabul edilemez ya da çelişkili sonuçlara neden olduğunu ortaya koymak suretiyle çürütülür. Zenon bir fikrin saçmalığını ortaya çıkarma yöntemini yetkinleştirmesiyle takdir edilir, ki bunu iki şekilde yapar: 1) Bir fikri kabul etmenin mantıksal bir çelişkiye götürdüğünü göstermek suretiyle 2) Bir fikrin ya bizim aklımızı ya da ortakgörümüzü aşağıladığı için, tam anlamıyla "saçma" bir şekilde bizi mantıksal sonuca götürdüğünü göstererek. Zenon bir *reductio* formunu kullanarak, Herakleitos'un her şeyin durmadan değiştiğine dair iddiasının saçma olduğunu ortaya koymaya çalışır. Zira Zenon'a göre, bu değişim ya da hareket iddiası oldukça saçmadır. Açmazlar ayrıca, Sokrates öncesi uzay-zaman sürekliliği ya da değişmezlik kavramının yetersizliğini de gözler önüne serer.

Antik çağ filozofları, Zenon'un açmazlarına hayrandır. Bununla birlikte açmazlar, çağdaş filozofların hararetli tartışmalarına da konu olmuştur.

Dikotomi ya da ikileşim

İlk argüman şudur: Eğer hareket mevcutsa, değişkenin (hareket eden nesne) kısıtlı bir zaman içinde, sonsuz sayıda noktaya ulaşması zorunludur; ancak bu imkânsızdır o yüzden de hareket mevcut değildir. Zenon görüşünü, hareket eden nesnenin belirli bir mesafede zikzaklar çizerek gitmesi gerektiğini beyan ederek ortaya koyar: Fakat her mesafe sonsuzluğa bölünebilir, hareket eden şey önce zikzak çizerek mesafenin yarısını ve ardından tamamını almalıdır. Ancak hareket eden nesne, öncelikle tüm mesafenin yarısını ve onun da yarısını ve daha önce oluşan yarımın da yeni oluşan yarısını zik zak çizerek geçmelidir. Fakat bu yarımlar sayı bakımından sonsuz ise, (ki her bütünün mümkün olduğunca yarısı alınır), kısıtlı bir zaman içinde sonsuz sayıda noktaya ulaşmak mümkün olmayacaktır. Yani şurası kesindir ki, her bir büyüklük (mesafe) sonsuz bölünmeye müsaittir; bu durumda her bir büyüklüğün (mesafe) kısıtlı bir zaman içinde hareket etmesi imkânsızdır.

Giovanni Reale'nin *Bir Eski Çağ Felsefesi Tarihi* eserinden, Simplicius'un *Aristoteles'in Fizik*'i kitabındaki aktarımdan alınmıştır. (c.1, *Başlangıçtan Sokrates'e*, çev. John R. Cattan, (Albany: State University of New Yok Press, 1987, s. 91).

Aşil ile Kaplumbağanın Yarışı

İkinci açmaz ise, Aşil denen kişiyle ilgilidir ve şöyle der: Bir yarışta en hızlı koşucu en yavaşı hiçbir zaman geçemez, çünkü öndekini izleyen (kovalayan) kişi önce, takip edilenin başladığı noktaya ulaşmalıdır; dolayısıyla daha yavaş olan her zaman lider olacaktır. Bu argüman "devamlı irtibat hâlinde olmamız gereken (ilgili olduğumuz) mekânlar yarımşar parçalara bölünmezler" düsturundan farklı olmasına rağmen, ikiye bölünme ilkesiyle (mesafeyi yarım parçalara ayırmak) aynı özelliklere sahiptir. Bu argümanın sonucu, daha yavaş olan hareketli nesneyi geçmenin mümkün olmadığıdır; fakat bu, dikotomi açmazıyla aynı çizgide ilerler, çünkü her ikisinde de uzayın belirli bir biçimde bölünmesi, amaca ulaşılamama sonucuna götürür. Mamafih Aşil, daha da ileriye giderek efsanevi gelenekteki en hızlı koşucunun bile en yavaşı takipte başarısız olacağını söyler.

Aristoteles, *Fizik*, Hardie ve Gaye tercümesi, 239B. 14ff.

Atılı Ok

Zenon'un, uzayda kendine eşit yer kaplayan her şeyin ya hareket hâlinde ya da hareketsiz durduğu, an içinde hiçbir şeyin hareket etmediği ve hareket hâlinde olanın her an, uzayda (kendisiyle eşit) bir yer kapladığı öncülü ile başlayan argümanı, şu şekilde ortaya konur: Yaydan bırakılmış, hareket hâlindeki ok, hareketinin her anında kendisine eş değerde bir mekânı kaplar. Ancak her an kendisine eş değerde bir mekân kaplayan şey hareket etmiyor demektir; çünkü her an hareket eden ama mekân kaplayan, dolayısıyla durağan olan hiçbir şey olamaz; zira bu bir çelişkidir (hem hareket edip hem durağan olmak). Bu sebeple ok, hareket hâlinde olduğu sürece, uçma anında (hareket anında) hareket edemez.

Giovanni Reale'nin *Bir Eski Çağ Felsefesi Tarihi* eserinden, Simplicius'un *Aristoteles'in Fizik*'i kitabındaki aktarımdan alınmıştır. (c.1, *Başlangıçtan Sokrates'e*, çev. John R. Cattan, (Albany: State University of New Yok Press, 1987, s. 91).

reductio ad absurdum
Latince'de "saçmaya indirgeme" anlamına gelir. Bir reductio'da, rakibin ortaya koyduğu sav bizi "saçma" olana ulaştırdığı için çürütülür ki bu iki şekilde yapılır: 1) Bir fikri kabul etmenin mantıksal bir çelişkiye götürdüğünü göstermek suretiyle 2) Bir fikrin ya bizim aklımızı ya da ortakgörümüzü aşağıladığı için, tam amlamıyla "saçma" bir şekilde bizi mantıksal sonuca götürdüğünü göstererek.

Parmenides'e göre, her gün yüzleştiğimiz pek çok şey içinde var olan ve bireysel varlığı değiştiren temel maddeyi merkeze alan selefleri-nin hiçbiri, bu süreci layıkıyla açıklayamamıştır. "Bir ve çok" problemine çözüm arayışında Parmenides bireysel şey'leri araştırmaktan vazgeçerek tüm dikkatini değişim sürecini analiz etmeye vermiştir.

Lao-tzu gibi, Parmenides de felsefesini şiir üslubunda arz etmiştir. *Doğa Üzerine* adlı çalışmasında bir tanrıçanın "bütün hakikat"i ona nasıl ifşa ettiğini nakleder. Lao-tzu'nun *Tao te Ching*'inin tersine *Doğa Üstüne,* karmaşık bir rasyonel ve dilbilimsel çözümlemedir. Bu şiirde bir tanrıça üç muhtemel çalışma ve anlama "yol"unu tarif eder ve sadece bir tanesinin doğru olduğuna işaret eder.

Parmenides'in akıl yürütmesi iki öncüle dayanır: "Olan şey vardır" ve "Olmayan şey yoktur." "Olmayan şey" "varolmayana" -yani "hiçbir şeye" ya da "herhangi bir şey olmayana"- eştir. Başka bir deyişle, *hiçbir şey* kelimesi, herhangi bir şeyi belirtmez, işaret etmez. "Hiçbir şeyi" hayal etmek bile mümkün değildir. Parmenides'e göre "hiçbir şey", kesinlikle, herhangi bir eşya ya da nesneye tekabül etmez. Bu yüzden kesin olarak ifade edersek; "Hiçbir şeyin varolmaması", kendisiyle çelişen bir ifadedir. Parmenidesçi "hiçbir şey", aklı felce uğratır: Herhangi bir içerikten yoksundur, hiçbir şekilde kavranamaz. Kavranamadığı için de, tanımlanamaz ve ondan bahsedecek, onu ima edecek hiçbir şey yoktur.

Parmenides tek bir varlığın gerçeklik olduğunu tanımlayan bir "birci"ydi: "Varolan", varlığa eşittir. Parmenides'e göre *varlık;* tamamıyla olumlu, basit ve mutlaktır. Bu da varlığın bir, ebedi ve bölünemez olması demektir; o, "değişmeyen tekliktir." *Varolmamak,* tersine, negatif, karmaşık ve saflıktan uzaktır. Varlık ("olan") düşünülebilir ve izah edilebilir. Varolmayan ("olmayan şey") akıl sahibi değildir. Varolmayan, düşünceyi "felce uğratır" ve ifade edilebilir değildir.

Varlık ve Değişim

Parmenides bütün duyumları görünüş alanına yerleştirir. Parmenides'e göre gerçeklik, duyular tarafından elde edilemez. Değişim ve farklılık-çeşitlilik (çokluk) sadece *görünüş*tür, *gerçeklik* değildir. Eğer bu sav doğruysa, bizim en yaygın kanaatlerimiz "salt kanaatlerdir", o hâlde birçoğumuz tek bir *varlık* olan gerçekliğin farkında değiliz. Sonuç olarak Parmenides; *varlığı* doğru düşünceyle, *var olmayanı* da yanılsamayla bağdaştırmıştır. Doğru düşünce her zaman varlıkla ilgilidir, çünkü biz sadece varolan özneler hakkında düşünebiliriz ki onlar: "Gerçekte düşünmekle ve olmakla aynı şeydir."[19]

Parmenides varlığın öncesiz olması gerektiğini ileri sürer, çünkü varlıktan başka bir şey meydana gelmek, varolmayan -yani hiçbir şeyden- meydana gelmek anlamına gelir ve hiçbir şey, hiçbir şeyden meydana gelemez. Varlık başka bir şeye dönüşemez, çünkü o hâlde varlığın varolmayana dönüşmesi gerekir ki, bu da açıkça imkânsızdır.

Klasik akım taraftarı John Dillon, bu durumu şöyle açıklar:

> Yunan düşüncesi bağlamında (...) "varlık" (genellikle "gerçek" ve "doğru" gibi ek niteliklerle tanımlanır) bir çeşit tek, sürekli, değişmeyen, temel gerçekliği belirtir ve bu da, bilindiği üzere, değişken bir akışın ve görülen şeylerin çeşitliliğinin tersidir (...) Kısaca, "varlık", antik Yunan felsefesinde, etrafımızda gördüklerimizin -gündelik maddesel dünyamızın tüm yönlerini oluşturan ve "oluş" (yaradılış) şeklinde ifade edilen kopyasının- idealleştirilen zıddını tanımlamak için düşünülebilecek bütün kavramları içinde barındırır. [20]

Varlık, Sokrates öncesi erken dönem filozoflarının temel ilkeleri gibi bir "ilke" ya da temel "madde" değildir. Parmenides *varlığın* mükemmel ve tam ya da "bütün" olduğunu düşünür. Bu nedenle o hareket edemez veya değişemez. Felsefe tarihçisi Giovanni Reale, Parmenides'in *varlık* kavramını, "görünen kozmosun hareketsiz, büyük ölçüde duru fakat yine de net bir biçimde fark edilebilir *varlığı*" olarak tarif eder.[21]

Onun olmadığı (yol), olmamaya mahkûmdur: Size söylüyorum, bu keşfedilemeyen bir yoldur; çünkü siz olmayanı ne fark edebilir ne de ifade edebilirsiniz.
(Parmenides)

Çokluğu, tek olmadan kavrayamazsınız.
(Platon)

Parmenides'in *varlığı*, mükemmel bir bütün yani Tek olarak *mantıkla* kavranabilir. Ancak bizim duyularımız sadece *oluşuma* yönelik tecrübelerdir: Yaşam ve ölüm, hareket ve değişim. *Duyular varlığı kavrayamazlar*, *varlığın* Tek olduğunu anlamaları da güçtür. Diğer bir deyişle *varlığı* göremez, tadamaz, işitemez, koklayamaz ve ona dokunamazsınız.

Parmanides'in şiirlerinde tanrıça, Parmenides'e duyularından çok mantığını izlemesini çünkü sadece mantıkla *varlığın* Tek olduğunun anlaşılabileceğini vurgular. Duyular, eşyaların yalnızca birbirleriyle ayrılıklarını ve sayılarını idrak edebilir. Parmenides'in şiiri duyular âlemini, *var olmama* gerçeğindeki görünüş ve "salt inanç" ile yozlaşmış olarak görür.

Hepsinden daha ilginci, Parmenides *değişimin görünüşü* sorununu, değişim kavramının kendi kendisiyle çeliştiğini söylerek "çözer." Değişim olarak düşündüğümüz şey, bütünüyle bir yanılsamadır. Akıl yürütme şudur: "Değişim" eşittir herhangi bir şeyin içindeki dönüşüm. Bir şey "başka bir şey" hâline geldiği zaman, kendisi olmaktan çıkar. "Hiçbir şey" olmayan bir varlık için (olmayan bir varlık için), var olmak imkânsız olduğundan, önceden olduğu şeyin ortadan kalkması durumunda "hiçbir şey" yoktur. (Herhangi bir şeye dâhil olan varlık için, hiçbir yer yoktur gibi bir şey söz konusu değildir.) Bu yüzden değişim meydana gelemez.[22] Bu karşıt sezgisel sonuç, Zenon'un meşhur açmazlarına neden olmuştur (bkz. s. 134).

Varlığın var olduğunu hem söylemek hem de düşünmek zorunludur çünkü var olmak mümkündür; ve hiçlik mümkün değildir.
(Parmenides)

Varlık nasıl olur yok veya var olabilir? Eğer var olursa o kendisi değildir; ve gelecek bir zamanda var olup olmaması da aynı şekildedir.
(Parmenides)

Adı olmayan varlık sonsuza kadar hakikattir.
(Lao-tzu)

Parmenides'in *varlığın* Tek olduğuna ilişkin görüşünün gücü ve etkisi ne olursa olsun, değişim ve hareket birçoğumuz için deneyimin temel olgusu olarak kalır. Bir fikrin popüler olmaması, onun değerini belirlemez. Parmenides'in duruşu, bir bakıma "ortakgörü"nün nadiren olduğu gibi, dikkatli bir muhakemenin ürünüydü. Dahası, Parmenides'in *varlık* kavramı Platon'un "Formlar Kuramı"nın geliştirilmesinde çok önemli bir rol oynadığı için Parmenides'in çağdaşları onun argümanlarını ciddiye almışlardır. (6. Bölüm)

Felsefi Sorgu

Parmenides'in varlık olarak tartıştığı Tek ile Lao-tzu'nun Tao olarak gönderme yaptığı varlığı ve Heidegger'in Varlık Kavramı'nı mukayese ediniz. (bkz. 2. ve 18. Bölüm)

ÇOKLUK

Sokrates öncesi filozofların üzerinde çalıştığı diğer mesele, **çoğulculuk**tur. Çoğulculuk ise birçok gerçekliğin ve cevherin var olduğu inancıdır. Parmenides'in inancına göre hareket imkânsızdır, çünkü herhangi boş bir alan ("olmayan bir şey" yoktur) söz konusu değildir. **Empedokles** (M.Ö. 5. yüzyıl) de, "gerçeklik "tamamıyla dolu" olmalıdır ifadesiyle bu mevzuda son noktayı koymuştur. Empedokles'e göre gerçeklik, hiçbir boşluğun olmadığı, madde ile dolu bir yerdir (*plenum*).

Empedokles ile Parmenides hiçbir şeyin var olmadığı ya da varlıktan yokluğa geçemediği konusunda hemfikirdir. Empedokles, bütün hareket ve değişimin, var olan gerçekliğin içinde yer alması gerektiğine karar vermiştir. Varlıklar boşluk içerisinde hareket edemezler. Ancak birbirleriyle "yer değiştirebilirler." Hareketsiz Bir'e (varlık) rağmen gerçeklik, altı temel parçadan ibarettir: Dört temel "kök" ve iki temel "devinim." Kökler; toprak, hava, ateş ve sudur. Her kök öncesiz-yaratılmamış, yıkılamaz ve değiştirilemez özelliktedir. İki temel devinim ise, farklı şeyleri birleştiren *Sevgi* ve varlıkları temel unsurlarına ayıran *Nefret*'tir. "Dünya döngüsünün" başlangıcında dört kök, Sevgi deviniminin altında birbirleriyle birleştiler. Neticede, Nefret kontrolü devraldı ve dört kök kendi bireysel çevrelerinden dağıldılar. Nefret, hâkimiyetini ilan ettikten ve dört unsur tamamıyla birbirlerinden ayrıldıktan sonra Sevgi yeniden ortaya çıkar ve bu süreç durmadan devam eder.[23]

Çoğulculuk
Pek çok gerçekliğin veya tözün varlığına dair inanç.

Ben önceden bir erkek ve bir kız, bir çalı ve bir kuş ve sersem bir deniz balığıydım.
(Empedokles)

Pek çok kafa, boyunsuz gelmiştir dünyaya.
(Empedokles)

Empedokles, bu dağılım sürecinin başlangıcında, belirli unsurlara ait "birleşimlerin" uzun süreli olmadıklarını ileri sürer. Bu rastgele oluşumda farklı birle-

şimler "beraber bir araya gelir" ve yaşayan birleşimler netice itibariyle ortaya çıkar. "Rastgele birleşmeler", bu dünya döngüsünün bir parçası olan insanoğlu ve diğer varlıkların yararınadır.

Empedokles, kendisinin tanımlamış olduğu evrimsel döngü ile ilgili tavırlarında tutarlı değildir. Zaman zaman "kazara" meydana gelen birleşmeleri zikretse bile dünya döngüsünden veya *sürecin bizzat kendisinden* bahsettiğinde bütün tavrı değişmiştir. Süreç için kendisinin tapındığı *ilah* kelimesini kullanmıştır. Empedokles'in ilahı, vücuttan münezzehtir ve "sadece seri düşüncelerle tüm dünyayı parlatan kutsal ve tarifsiz bir zekâsı vardır."[24]

Zihin

Anaksagoras (M.Ö. 500–428), değişimin ve dönüşümün açıklanmasında Empedokles'in dört temel kökünün; su, *apeiron* veya *pneuma*dan daha işe yarar olmadığını fark etmiştir. Kendine "Saç saçın olmadığı veya beden bedenin olmadığı bir yerden nasıl olur da ortaya çıkar?" diye sorar.[25]

Anaksagoras, Empedokles'in iki temel devinimi olan Sevgi ve Nefret'e itiraz etmiştir. Bu iki devinim yerine **Nous** (Yunanca'da zihin) kelimesini seçer. *Nous*, Anaksagoras'a göre "başka türlü anlaşılmayan bir evren için anlaşılır bir taslağı uygulamaya koyan, tümüyle yaygın Akıl"dır; bütün şeyleri, "onlar" olmadan etkileyen maddesel varlıktır.

nous
Yunanca "akıl" kelimesinden gelir. Anaksagoras'a göre, "başka türlü anlaşılır olmayan bir evren için anlaşılır bir taslağı uygulamaya koyan, tümüyle yaygın Akıl"; bütün şeyleri, "onlar" olmadan etkileyen maddesel varlık.

Anaksagoras'ın metinleri *Nous*'un doğasının açık ifadesindeki zorluğu ortaya çıkarır. Anaksagoras'a göre bazı pasajlar *Nous*'un "her şeyi bir düzene soktuğu" ifadesini vurgularken bazıları da onun tamamıyla mekanik olduğunu ifade eder.[26]

Anaksagoras'ın *Nous* kavramı "Sokrates öncesi felsefenin tüm alanlarındaki 'en güçlü sezgilerden biri' olma ihtiyacını karşılamış olsa bile bu temel ilke sonsuz bir gerçekliktir ve diğer her şeyden ayrı tutulmalıdır."[27]

Anaksagoras "her şeyin içinde her şeyden bir parça olduğuna" inanmıştır.[28] Buna göre bir tırnak, bir balina ve erikten birer miktar içerir. Herhangi makul bir şey, nihai maddelerin veya "çekirdeklerin" sonsuz sayıdaki çeşitliliğinden bir miktar pay

alır. Bir tırnağa veya "herhangi bir şeye" bakarken göreceğimiz şey, bu karışımdaki baskın olan şeydir. Gözlerimiz ve diğer duyu organlarımız her şeyi görmek için fazla hantal ve kabadır: "Duyularımızın zayıflığından dolayı hakikati değerlendiremeyiz. Görünen şey görünmeyenin hayalidir."[29]

Eğer her hissedilebilir şeyin içinde her türden maddenin çekirdeği varsa o, muhakkak ki çok ama çok küçüktür. Gerçekten de bir toz tanesi veya elmas kırıntısı gibi minicik şeylerde bile her türden şeyin çekirdekleri olduğu için bu çekirdekler ciddi anlamda küçüktür. Eğer öyleyse bile, idrak ettiğimiz varlıklar minicik şeylerin ve çekirdeklerin bir araya gelmesinden ibarettir, işte bu sebeple biz onları göremeyiz. Bizler varlıkları ancak, yeterli miktarda çekirdek bir araya gelirse görebiliriz: Böylece görünüş ve gerçeklik arasındaki mesafe, biraz daha büyür.

ATOM VE BOŞLUK

Anaksagoras ve Empedokles "tek ve çokluk" problemini çözemedikleri hâlde anahtar sorulara titizlikle eğilerek konunun aydınlanmasına fazlasıyla yardım ettiler. Bu şekilde doğru soru sorulacaktı artık: Genelde idrak ettiğimiz şey'ler dünyası nasıl olur da gözlemlediğimiz şey'lerin niteliklerinden farklı olan bazı temel maddelerden "nükseder?" Renkler, dokular, kokular, yoğunluklar ve çevremizde gördüğümüz bunca şey nasıl olur da tek bir şey'den "doğabiliyor" ve birbirlerinden farklı olabiliyor?

Varlıklar ortaya çıktıkları şeyin içinde yok olurlar.
(Anaksimandros)

atomculuk
İlk defa Yunan filozofları Leukippos ve Demokritos tarafından ortaya konmuş, sonrasında da Epikuros ve Lucretius tarafından geliştirilmiştir; evrenin tamamıyla boşluktan ve nesneleri şekillendirmek için bir araya gelen basit özlerden oluştuğunu ileri süren maddeci bir görüştür.

Parmenides'in duyulara yaptığı eleştiri, M.Ö. 5. yüzyılın ortalarına kadar layıkıyla açıklanamadı. Milet'li Leukippos (M.Ö. 5. yüzyıl) ve Abdera'lı Demokritos (M.Ö. 460–370) aslında birçok "tek" olduğu konusunu tartışırlar. **Leukippos** *atomculuğu* ilk kez ortaya koyan kişi olarak bilinir, Demokritos da onun fikirlerini geliştirmiştir.

Atomculuk maddeci (materyalist) bir görüştür ve evrenin bütünüyle boşluktan ve nesneleri şekillendirmek için bir araya gelen basit özlerden oluştuğunu ileri sürer. İlk atomculuğun en kusursuz açık-

atomlar
Yunanca atomos kelimesinden gelir; "görünmez" "parçalara ayrılamayan" ve "bölünemez" anlamları taşır; çok minik partiküllerdir; bütün varlıkların zorunlu bileşenleridir. Atomlar büyüklük, şekil, konum, diziliş (birleşim) ve hareket özelliklerine sahip, fakat renk, tat, sıcaklık veya koku gibi özelliklere sahip değillerdir.

Zihin öncelikle küçük başlangıçlarla dönmeye başlar, fakat bu dönüş gitgide daha geniş bir alana yayılır ve durmadan daha da genişler... Bu dönüş dağılımı meydana getirir ve nadiren sıcağı soğuktan, aydınlığı karanlıktan ve kuruyu yaştan ayırır.
(Anaksagoras)

boşluk
Demokritos'un yokluk (cisimsizlik) anlamındaki terimidir. Atomcu kuramdaki boşluktur.

laması Romalı şair Lucretius'un (M.Ö. 98–55) muazzam şiiri *De Rerum Natura*'da görülür. Lucretius'un şiiri Demokritos ve hazcı Epikuros'un fikirlerinin ünlü olmasını sağlamıştır (8. Bölüm).

Leukippos duyularımıza açık gelen hareketin, farkın ve değişimin varlığını reddedip, Parmenides'in *varlığına* itiraz etmektense, pek çok "tek" ve varlığın olduğunu iddia etmiştir. Demokritos ise bu "tek"lerin *atomlar* olduğunu söylemiştir.

Atom kelimesi Yunanca *atomos*'tan gelir, "görünmez", "bölünemez" ve "parçacıklara ayrılamayan" anlamlarını taşır. **Atomlar** çok minik partiküllerdir. Bütün varlıkların en gerekli bileşenleridir. Demokritos'a göre atomların da büyüklükleri, şekilleri, konumları, dizilişleri (birleşimleri) ve hareketleri vardır. Ancak atomlar renk, tat, sıcaklık veya koku gibi duyusal özelliklere sahip değillerdir. Bunun yanı sıra, atomun bileşimleri (bileşikler ve alaşımlar) bizim fark edebileceğimiz seviyede büyüyebilir.

Demokritos atomların çıplak gözle görülemeyecek derecede küçük olduklarını öne sürmüştür. Zaten çok küçük olduklarından "bölünemezler", yani imha edilemezler. Diğer bir deyişle atomlar öncesizdir. Çünkü hareket, atomların doğasında var olan bir özelliktir. Bundan dolayı atomlar durmadan hareket ederler, birbirleriyle çarpışırlar; zıplarlar veya yerlerinde sayar, titreşirler.

Parmenides'in *var olmak* ve *var olmamak* arasındaki kesin ayrımı üzerine savını inşa eden Demokritos'un akıl yürütmesine göre *var olmamak*, "olmadığı için var olamaz"dır, yani var olmamak yoktur. Dahası, *var olmamanın* yokluğu, boşluğun yokluğuyla aynı şey değildir. Mekân "varlıklarla" ya da "canlılarla" doluncaya kadar boştur. Mekân *varlıklardan* tahliye edilmiş olmadan da canlılardan arınmış olabilir.

"Yerkürenin ilahî müziği" Pythagorasçıların cennetin sesini tarif etmek için kullandıkları ve kozmik sayı ve ahenge göre yönlendirdikleri muazzam güzellikte bir ifadedir. Bir iddiaya göre bizler, doğumumuzdan itibaren yerkürenin müziğine maruz kaldığımız için onu duyamayız.

Demokritos sonradan "teklerin" herhangi bir beden olmaksızın boşluk tarafından diğerlerinden ayrılabilmesinin mümkün olduğunu düşünmüştür. Boşluk, Demokritos'un hiçlik (namevcut) veya boş mekân için kullandığı bir terimdir. Yokluk, hiçlik ile aynı şey değildir; Parmenides'in yapamadığı çok önemli bir ayrımdır bu. Boşluk "bir şey"dir, boş bir şeydir, fakat yine de "bir şey"dir.

Var olmak ve Var olmamak

Parmenides

Var olmak	Var olmamak
(Nedir)	(Ne değildir)

Demokritos

Var olmak		Var olmamak
(Nedir)		(Ne değildir)
Atomlar	Boşluk	
(Bir şeyler)	(Hiçbir şey)	

Akıl ve Zorunluluk

Demokritos'a göre şey'ler, atomların belirli bir şekilde bir araya gelmesiyle oluşurlar. Şey'ler, partiküllere veya atomlara ayrıldıklarında var olmanın dışına çıkarlar. Sabit maddeler ve şey'ler birbirleriyle uyumlu atomların birleşimidirler. Daha az sabit olanlar da daha az uyum içerisinde olan atomların birleşmesinden meydana gelmişlerdir. Örneğin mermer, nitrogliserinden daha sabit atomları kapsar.

İlahlar bile, zorunluluk karşısında savaşamazlar.
(Laerte'li Diogenes)

Bizim madde hakkında bildiklerimiz direkt olarak duyulara dayanan tecrübemizle sabit değildir. Bu yüzden sıradan bir dil, gözlemlenmiş doğa olaylarını tanımlamak için yeterli olmaz.
(Fritjof Capra)

Demokritos'un "belirli şeylerin *neden* var oldukları"na dair soruya verdiği cevap "atomların ebedi (öncesiz) olarak döndükleri kabul edildiğinde, bazı çarpışmaların atomların doğası gereği meydana gelme zorunluluğu olduğu"dur. Nous veya aklın rehberliği vasıtasıyla, atomları bir araya getiren ilahî bir düzen yoktur. Bu görüşe göre var olan her şey atomlar ya da boşluktur, başka bir şey değildir. Evren için önceden planlanmış bir düzen ya da amaç yoktur; bununla birlikte, evrende olacaklar *tahmin edilebilir*. Şu hâlde "hiçbir şey tesadüfî değildir." Hareketin mekanik kanunları her şeyi açıklar, daha derin veya daha geniş bir açıklama yoktur. Tesadüf olarak görülen şey salt bir bilgi ve hikmet eksikliğidir. Atom davranışına ait uzun silsileyi bir şekilde anlatacak olursak bir bilardo oyunu örneği vermek yerinde olur: Teoride, geleceğe ait durumları ve farklı atomların birleşimlerini tahmin edebiliriz.

Doğa ve Uzlaşım

Demokritos'a göre, atomları direkt olarak asla gözlemleyemeyiz. Şekil, tat ve diğer duyusal nitelikler; göz, kulak, deri, dil ve diğer uzuvlarımızla algıladığımız, atomların "akıntıları" ve "görüntüleri"dir. Dolayısıyla deneyimlediklerimiz "gerçeklikten farklıdır", çünkü duyu organlarımızla kavradığımız şey, kendi kişisel koşullarımızın bir eseridir. Duyular kişilerin duyusal keskinlikleriyle ve hasta olup olmamaları gibi kendi özel koşullarıyla şekillenir.

Sadece, atomları direkt olarak gözlemleyemeyecek olmamız değil; tatlı, ekşi, sıcak, soğuk, pürüzlü, pürüzsüz, katı, yumuşak gibi algısal özel-

likler de doğaya değil düzene ait hususlardandır. Demokritos'a göre "tatlı, acı, renk vb. düzen tarafından vücuda gelir, fakat gerçekte atomlar ve boşluk tek başlarına mevcutturlar."

Demokritos sezginin bu kuşkucu imalarına itiraz etse de sonraki filozoflar bu konu üzerinde hayret verici bir etkiyle ve hassasiyetle durmuşlardır. İlerleyen bölümlerde "düzen ve doğanın doğruladıkları" konusuyla ortaya çıkan geniş kapsamlı sonuçların bir kısmına bakacağız. (Bu felsefi mücadelenin en hararetli kısımlarını içeren bilhassa 4-6. Bölümlere ve kuşkuculuğa cevap vermek için modern araştırmayı gerekli gören 10-12 ve 17-18. Bölümlere bakınız.)

İlah için her şey güzel, iyi ve olması gereken gibidir. İnsan ise şey'leri iyi veya kötü olarak görmelidir.
(Herakleitos)

Zıtlıklar iş birliği yapar. En mükemmel uyum, rekabetten doğar.
(Herakleitos)

YORUM

Sophos tarih öncesi devrin sisli ortamında ilk defa ortaya çıkmaya başladığı zamanlarda, bilgi ve hikmet henüz birbirlerinden ayrılmış değildi. İlk Yunan medeniyetinin daha incelikli ve entelektüel hâle gelmesiyle mitoloji ve din, felsefenin içinde gelişme gösterdi ve daha sonra bilimin içinde kollara ayrıldı.

Aynı nehre iki defa girilmez, çünkü ilk adımda ayağınıza değen su, çoktan akıp gitmiştir.
(Herakleitos)

Sosyal tarihçi Reincourt, felsefenin ilk dönemlerini giderek artan soyut aşamalar serisi şeklinde görür. Öyle ki, bu aşamalar giderek mantıksal tutarlılık göstermiş ve düşünce kurallarına aşırı derecede "düşkün" olmuşlar ve ortaya koydukları kuramlarda da (örneğin Parmenides ve Zenon) ileri gitmişlerdir; sonuçta mantıksal olarak tutarlı olsalar bile bu kuramlar, gözlemlenen gerçeklerle örtüşmez hâle gelmişlerdir.[30] De Riencourt "Ayrışma ve analitik ilkenin Yunan düşüncesindeki mutlak hâkimiyeti; bu düşüncenin hem gücü hem de zayıflığıdır" der.

Logos'un organik bir devamlılığı olan insan, bu devamlılığı kesebileceğini ve ondan ayrı bir varlık oluşturabileceğini düşünür.
(Herakleitos)

Felsefi spekülasyon (ya da kurgu), giderek ortak deneyimden ayrılarak akıl, bilgi ve hikmetin di-

Her şey geçip gider; hiçbir şey kalmaz.
(Herakleitos)

ğer kaynaklarına hükmeden; duygusuz, amansız (logosa temellendirilen) bir tehdit hâline geldi. Görünen o ki, tuhaf kuramlar ve onlara karşıt kuramlar, varoluşun ilk ilkesi olmak adına amansız bir mücadeleye girişmişlerdir: Su, *apeiron, pneuma, ateş, varlık, Nous,* atomlar ve boşluk. Günlük gözlemler ve duyuların tecrübesi, yanılsama ve bilgisizlik olduğu gerekçesiyle, reddedilmiştir.

Pek çok kimse için filozoflar, gerçeklikle uzaktan yakından alakası olmayan kişilerdir. Felsefi kurgu kimi zaman "gerçek hayatla" uyuşamayanlar (arkadaşları veya aileleri tarafından desteklenen fertler ve yararsız bir "entelektüel atışma" ile saplantı hâlinde olanlar) için kullanılan, yerinde bir göz yumma olarak görülür. Felsefe bir keşmekeş hâline dönüşür, alay konusu olduğu kadar korku ve saygı hissi de verir.

1. Bölüm'de gördüğümüz ve 18. Bölüm'de de göreceğimiz gibi, günümüzde felsefenin belli belirsiz bir şöhreti vardır. Bize sorulan soru şudur: "Eğer felsefe, filozofların yaygın kanaatin dışındaki çelişkili ve tuhaf fikirlerini vazetmeye yarıyorsa, felsefe iyidir diyebilir miyiz? Hakikatini asla gözlemleyemeyeceğimiz, bağrımıza bastığımız ve sımsıkı sarıldığımız inançlarımızın salt birer illüzyon olduğunu söyleyen iddiaları nasıl ciddiye alabiliriz? Eğer titiz düşünürler böyle bir düğüme takılıp kalıyorsa belki daha az düşünüp daha fazla yaşamak en iyisidir."

Felsefeye karşı takınılan bu şüpheci tavır, Sofist olarak bilinen ilk "profesyonel" düşünürlerin doğa ile ilgili çalışmalarından insanoğluna geçiş yaptıklarında ortaya çıkan bir çeşit felsefi dönüşüme katkıda bulunur. Sofistlerin pratik felsefeden talepleri, ilk felsefe tarihi boyunca fırtına gibi esmiştir. Bu mesele gelecek bölümün konusudur.

ANA FİKRİN ÖZETİ

- Antik Yunanlılar doğa olaylarını mitolojik olarak açıklarken hüsrana uğrasalar da bu açıklama iki mühim prensibi ortaya koymuştur: 1. Şey'lerin görünüşleriyle gerçekten ne oldukları arasında bir ayrım vardır. 2. Olayların görünmeyen nedenleri vardır, şey'ler bir neden sonucunda meydana gelirler.
- İlk Batılı filozoflar, mitolojinin yetersiz cevapları karşısında tatmin olmadılar ve bazı meseleleri *rasyonel* bir şekilde açıklama çabasına giriştiler. Bu ilk filozoflara *sophos* ya da bilge denir. Sophos, Yunanca'da "âlim" anlamına gelir.
- Geleneksel olarak bütün varlıkların özündeki tek maddeyi, genel kaynağı bulmak için yaptığı çalışmalarla büyük öneme sahip ilk Batılı filozofun Thales ol-

duğu söylenir. Ona göre, bu tek "madde" su idi. Bunun gibi tek-maddeci felsefelere bircilik adı verilir.

- Thales'in talebesi Anaksimandros ilk ilkenin "Sınırsız-Sonsuz" olduğunu düşünmüştür ve bu ilkeye *apeiron* demiştir. Anaksimandros'un talebesi Anaksimenes ise evrensel bağlamda ilk unsurun dünyayı bir arada tutan nihai, yaygın ruh yani hava veya *pneuma* olduğunu iddia etmiştir.
- Herakleitos "tek ve çokluk" problemini çözmeye yardımcı olmak için ateş imgesini kullanmıştır. O "ateş"in değişimi ifade ettiğini düşünmüştür, çünkü yanan ateş sabit bir "şey" olmaktan ziyade, devam edegelen bir süreçtir, bir "değişimdir." Herakleitos ayrıca *görünüş* ile *gerçeklik* arasındaki farkı da ortaya koymuştur. Daimi değişimin gizli gerçekliğiyle görünen durağanlığı karşılaştırmıştır. Herakleitos dünyanın zıt kuvvetler arasında sürekli bir mücadele içinde olduğunu öne sürer. Herakleitos'un ilkesi, her şeyin içinde bulunan yasa, yani *logos*'tur.
- Elea'lı Parmenides önceki dönem filozoflarının evreni, kozmos ya da düzenli bir sistem olarak rasyonel bir şekilde araştırma çabalarını, yani kozmolojiyi, radikal bir şekilde "varlık" araştırmasına yani ontolojiye dönüştürmüştür. Parmenides'e göre, "hiçbir şey var olmaz" cümlesi kendi kendisiyle çelişir. Çünkü "hiçbir şey" hakkında konuştuğumuzda her zaman için "bir şey"den bahsederiz. Parmenides, "hiçbir şey"in aklın kavraması dışında kaldığını söyler. Birci olan Parmenides tek gerçeği pozitif ve içgüdüsel *varlık* olarak tanımlar.
- Çoğulculuk pek çok gerçekliğin ve maddenin var olduğu bir inançtır. Empedokles gerçekliğin "tamamıyla dolu" olması gerektiği ve hiçbir boşluğun olmadığı bir *plenum* olduğu çıkarımını yapan bir çoğulcuydu. Empedokles bütün hareket ve değişimin mevcut durumdaki gerçekliğin içinde yer aldığını ileri sürer. Şey'ler boş mekânda hareket etmezler fakat birbirleriyle yer değiştirirler. Empedokles'e göre, gerçeklik dört temel "kök"ten (toprak, hava, ateş ve su) ve iki temel "devinim"den (Sevgi ve Nefret) oluşur. Anaksagoras, Empedokles'in iki temel devinimi olan Sevgi ve Nefret görüşüne katılmaz. Anaksagoras "her şeyin içinde, her şeyden bir parça" olduğuna inanır ve *nous*'un "başka türlü anlaşılır olmayan bir evren için anlaşılır bir taslağı uygulamaya koyan, tümüyle yaygın Akıl" olduğunu söyler.
- Atomcu olan Milet'li Leukippos ve Abdera'lı Demokritos, Parmenides'in "tek"inin tek değil "çok" olduğunu iddia eder. Demokritos'a göre "var olmamanın yokluğu" boş mekân ile aynı şey değildir. Mekân, herhangi bir şey'le veya insanla dolu olmadığı zaman boştur. Buna karşılık mekân *varlığın* olmamazlığı değildir. Boşluk, Demokritos'un terminolojisinde hiçliktir (namevcut). Hiçlik "hiçbir şey" ile aynı anlamda değildir. Demokritos'a göre, Parmenides bu önemli ayrımı yapamamıştır. Demokritos'a göre, "gerçeklikten" ayrılmış

durumdayız; çünkü atomları direkt olarak gözlemleyemeyiz. Demokritos, Parmenides'in "tek"lerini *atomlar*, çok minik partiküller olarak isimlendirir. Atomlar büyüklüğe, şekle, bir konuma, bir terkibe (birleşim) ve harekete sahip oldukları hâlde, renk, tat, sıcaklık veya koku gibi duyusal nitelikleri taşımamaktadırlar. Atomlar durmaksızın hareket hâlindedirler.

DÜŞÜNCELER

1. *Sophos* ve filozof arasındaki ayrımı belirleyiniz.
2. Sokrates öncesi felsefenin gelişiminde açıklama ihtiyacının oynadığı rol nedir?
3. Thales kimdir? Onun temel anlayışını özetleyiniz. *Apeiron* nedir? Thales'in felsefesiyle ilgisi nedir?
4. Anaksimandros tikel şey'lerin kökenini nasıl açıklar?
5. *Pneuma* nedir? İçerdiği en önemli üstünlük nedir?
6. Herakleitos "ateş" ile ne demek ister? "Savaş" ile ne demek ister?
7. Herakleitos'a göre "ateş" hangi sorunun cevabıdır?
8. *Logos* nedir? İlah'tan farkı nedir?
9. Kozmoloji nedir? Ontoloji nedir?
10. *Varlık* nedir? *Var olmamak* nedir?
11. Parmenides'in *var olmama*yı reddedişini yeniden inşa ediniz.
12. Bircilik nedir? Çoğulculuk nedir?
13. *Plenum* nedir?
14. Zenon'un açmazlarının her birinin adını söyleyiniz ve açıklayınız.
15. *Reductio ad absurdum* nedir? Bir örnek kurgulayınız.
16. Empedokles'in dört kök ve iki devinimini tanımlayınız.
17. *Nous* nedir?
18. Demokritos Parmenides'in varlığı hareket ile uzlaştırma problemine nasıl değinir?
19. Atom nedir? Boşluk nedir?

İNTERNET KAYNAKLARI

Wadsworth Philosophy Shoppe sayfasındaki http://philosophy.wadsworth.com/Socci06e linkler ve InfoTrac College Edition'a bu bölümle alakalı kavramları araştırmak için giriniz. Sınavları ve testleri, telaffuz rehberini ve çalışma taktiklerini uygulayabilirsiniz.

4. Bölüm

BİR SOFİST

PROTAGORAS

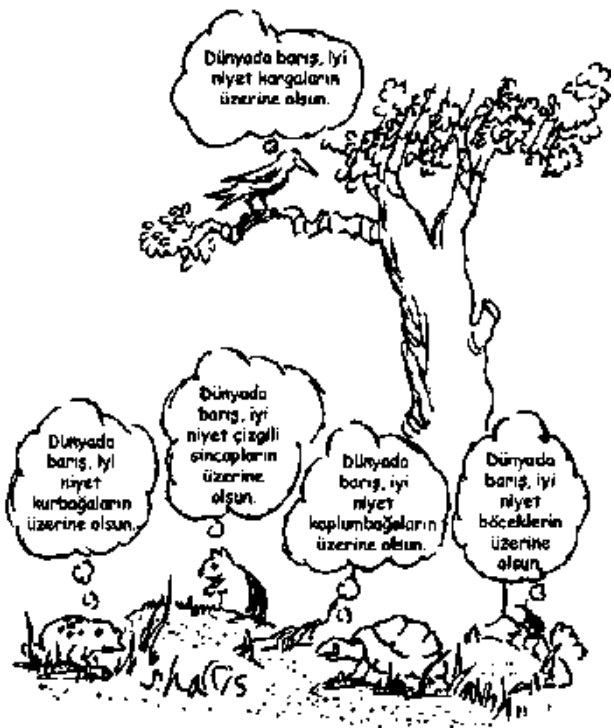
Her şeyin ölçüsü insandır; olan şeylerin, (nasıl) olduklarının ve olmayan şeylerin (nasıl) olmadıklarının.
(Abdera'lı Protagoras)

Kültürümüzün eski düşünürleri netliği aradı. Platon, Sokrates'i, dil ve düşüncenin belirsizliklerinden, en temel hakikati bulup çıkartmak için boğuşurcasına betimler. İki bin yıl sonra biz bunu tersine çeviriyoruz, çünkü biz şimdi entelektüel yetenek için; belirsizlikleri çoğaltmak, düşünceyi çarpıtmak ve gerçekliği gömmek adına yüksek bir bedel ödüyoruz. 20. yüzyılın keşiflerinden birisi, dili yalan söylemeye zorlamak için muazzam çeşitlilikte yollar bulunmasıdır.
(Jules Henry)

Genel Manzara: Sofistlerin tarih sahnesine çıktığı döneme hazırlık yapan Atina, baskı ve gerilim sinyalleri veren ama buna rağmen ilginç ve önemli bir toplumdu. Atina'da yerleşik sistemin ve müesseselerin imtiyazları, göçmenler ve daha demokratik liberal gruplar tarafından ihlal ediliyordu. Zengin aileler, çocuklarının yüksek itibarlı hocalar tarafından eğitilmeleri için büyük ücretler ödüyorlardı. Eğitimin sonucunda ise bu çocuklar, ailelerinin ideallerini ve inançlarını reddetmeyi öğreniyorlardı. Halk tanrıtanımaz, göreceli düşüncelerin okullarda yayılmasından ve temel değerlerin yerle bir edilmesinden şikâyetçiydi. Geleneksel dinler ve inançlar; entelektüellerin, doğaüstü uygulamaların ve "yabancı" dinlerin rekabetiyle sarsılma evresine girmişti. Bilimsel, matematiksel ve entelektüel başarılar; muhafazakâr ve kôktenci dinî-ahlaki doktrine sahip sosyal kontrol ve etkilerle rekabet hâlindeydi. Siyasi yozlaşmanın oldukça aleni ve yaygın olduğu bu sahnede, insanlar hafif veya ağır, haklı veya abartılmış suçlar ve tecavüzler sebebiyle birbirlerini dava ediyorlardı. Başarı, itibar ve güç, hemen herkesin başta gelen hedefiydi. Bir yorumcunun, Sofistlerin Atina'nın düşünsel faaliyetini ele geçirdiği dönemden bahsederken çizdiği tablo dikkate değerdir:

> Pek çok insanın baskın dürtüsü, mümkün olduğunca zengin olmaktı. Bununla birlikte paralı insanlar, yaptıkları işlere odaklanmışlardı. Bir yandan tefecilerin önüne gelene

verdikleri ödünç paralar, öte yandan dilencilerin ve fakirlerin sayısını katlayarak arttıran yüksek oranlı faiz talepleri... Kötülük aşikâr hâle gelmiş olmasına rağmen yöneticiler, bu gidişata engel olmak için hiçbir şey yapmıyorlardı. Bu durumda herkes hayatını kendisi için en iyi olacak şekilde düzenlemez mi? Bu, kısa vadede mükemmel bir biçimde varlığını sürdürmek anlamına gelir, değil mi? Eşit olsalar da olmasalar da bütün insanlara eşit davranan, oldukça fazla çeşitliliğin mevcut olduğu, tam bir anarşik toplum yapısına aitti bu özellikler: İnsanoğluna hiç de yabancı olmayan bir manzara![1]

© 1992, Sidney Harris. İzinle kullanılmıştır.

Yukarıda bugünkü Amerika Birleşik Devletleri'nden mi bahsediliyor dersiniz? Hayır! Bu tarif, Platon'un Atina demokratik devletine ait tarifiydi. İleri

düzeyde, başarılı medeniyetleri sayesinde Atinalılar, uzunca bir süre kendilerini diğer milletlere nazaran eşsiz, özel ve üstün gördüler. M.Ö. 500-400'lü yıllarda tüm Yunanistan'daki ve Asya'nın bir bölümündeki girişimciler, Atina devletine ilgi duydu. Kendilerini orijinal ve gerçek Atinalı olarak gören kişiler ise bu ilgiden rahatsız oldular ve savunmaya geçtiler.

Homeros, "Artık ne insanların ne tanrıların hayatlarında savaş olmamasını diliyorum" derken, hiçbir şeyin zıtlıklar olmadan var olamayacağını unutmuştur.
(Herakleitos)

Sosyal bilimciler bu tutumu (*Yunanca "ırk veya grubun merkezde olması" anlamında*) **etnomerkezcilik** olarak isimlendirirler. Etnomerkezcilere göre kendi kültürel tarzları, kendileri dışında kalan diğer bütün insanlardan daha üstündür. Kendi dinleri tek doğru dindir; bilimleri, müzikleri, damak tatları hayatın bütün alanlarında eşsiz ve biriciktir. Etnomerkezciler, Tanrı'nın kendi dillerinde konuştuğunu, kendilerine benzediğini ve kendi renklerinde olduğunu düşünürler. Etnomerkezcilere göre, *kendi* aile uygulamaları *normal*, diğerlerininki *anormal*dir.

etnomerkezcilik
Yunanca "ırkın merkezde olması" anlamına gelir; kişinin kendi kültüründeki anane ve inançların, doğuştan gelen bir özellik olarak, diğer bütün insanların anane ve inançlarından üstün olduğuna dair kanı.

Yine de her şey bu kadar basit değildir. Örneğin, Hint kültüründe inek eti yemek yasaktır. Bazı kültürlerde değildir. Bazı insanlar köpek veya maymun eti yemek fikrinden bile rahatsızlık duyarlarken, bazılarına göre bu hayvanların etlerini yemek normaldir. Etnomerkezcilik, başka insanların giyiniş ve konuşma tarzlarının bize komik gelmesi durumudur. Hatta kendi ülkemizdeki diğer ülke vatandaşlarına da bunu yaparız. Kimi Güneyliler, "New York aksanlı" insanlarla dalga geçerler. New Yorklular da "Güneyli aksanı"nı alay konusu yapar. Etnomerkezci bir kimse, kendi aksanının olmadığını zanneder!

barbar
Eski Atinalılar tarafından kaba addedilen aksanlarla alay etmek için kullanılan "barbar" sesi; bu ifade aslında, "insandan daha aşağı" ya da uygarlaşmamış addedilen diğer kültürler için kullanılırdı.

İşte, diğer dilleri konuşan insanlarla dalga geçmek için **barbar** terimini icat eden o devrin Yunanlıları, oldukça etnomerkezciydi. Yabancıların konuşma tarzlarını "bar, bar, bar" türünden sesler çıkararak taklit ederlerdi ki, günümüzde bizim de benzer bir icadımız

"vıdı vıdı"dır. Yabancıların dilleri yahut konuşma tarzları, bir Yunanlı için gürültüden başka bir şey ifade etmezdi. Yunanlılar için öteki kültürler "vahşi", hatta "insandan daha aşağı"ydı. Peki ya iletişime kapalı bir kültür, oldukça medeni olan diğer kültürlerle normal düzeyde bir iletişime geçmeye başlarsa neler olur?

Felsefi Sorgu

Herhangi bir bağlamda etnomerkezci olduğunuzu düşünüyor musunuz? 5. yüzyıl Atina'sı ile 11 Eylül 2001 tarihinden sonraki Amerika arasındaki paralellikler nelerdir? Tartışınız.

Etiyopyalılar, tanrılarının kalkık burunlu ve siyah tenli olduğunu söylerler; Trakyalılara göre ise tanrılar, açık mavi gözlü ve kızıl saçlıdır.
(Ksenophanes)

PROFESYONEL EĞİTİMCİLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Antik Yunanistan'ın Atina'sı, her bakımdan, başka uluslara karşı hoşgörüsüz ve saldırgan, bağnazlığa varacak derecede aşırı milliyetçi bir yapıdaydı. Örneğin, tam vatandaşlık hakkı, belirli aristokrat ailelere mensup erkeklerle sınırlandırılmıştı. Bir ticaret merkezi olarak Atina'nın canlılığına hayran kalan, hırslı ve yetenekli Akdenizli genç göçmenler, Atina vatandaşlarının sahip olduğu hak ve koşulların çok azına sahiplerdi. Kabiliyetleri göz önüne alınmadığından vatandaş ilan edilemeyen pek çok Atinalının, sadece doğru ailede doğduğundan tam vatandaşlık hakkı kazananlarla aynı derecede başarı elde etmesi, imkânsız değilse bile, oldukça zordu.

Bir din müntesibine göre, başka birinin dini, "budalalıktan" ibarettir.
(Sör Thomas Browne)

Ara sıra, bilinmeye değer olan hiçbir şeyin öğretilemeyeceğini hatırlamak iyi olacaktır.
(Oscar Wilde)

İşte bu iki cenahtan Atina'nın içinde ve çevresinde oturan yetenekli göçmenlerin sayısı hızla artarken, iki grup arasında gerilim ve kargaşa kaçınılmaz bir hâl aldı. Atinalıların züppeliği, göçmenleri kışkırttı. Bazı Persler, Spartalılar ve Miletliler daha zeki, hızlı, dayanıklı ve çekiciydiler; malların çoğu yük-

Her sorunun iki cephesi vardır.
(Protagoras)

sek kalitedeydi, tacirleriyse kimi zaman Atinalılardan bile kurnazdı. Tüm bu sebeplerden dolayı; öteki kültürlerden insanlarla iletişim kuran Atinalılar, kendilerinin eşsiz ve üstün insan oldukları fikrini uzun zaman devam ettiremediler, zira bu oldukça güç bir hâl almıştı. Gerçekten de bir üstünlük fikrini sorgusuz sualsiz devam ettirmek için, son derece planlı bir çaba gerekliydi.

Güneş sadece bir adım büyüklüğündedir.
(Herakleitos)

Bu canlı ticaret merkezi, gelişimini devam ettirirken; zengin ve yeni bir tüccar sınıfının ortaya çıkması, imtiyazlı doğduğundan emin "tam vatandaşlara" meydan okumaya başladı. Doğru ticaret bilinci, bireysel cazibe, ikna kabiliyeti, sıkı çalışma azmi ve kişisel maharet; doğru yerde ve doğru ailede doğmuş olmak kadar önem kazanmaya başladı.[2]

Gerçekliğin şanla şöhretle hiçbir ilgisi yoktur. Şan ve şöretin de gerçeklikle hiçbir ilgisi yoktur. Şan şöhret, kandırmacadan başka bir şey değildir.
(Lie Zi)

Bu değişim ortamında çok daha fazla kişiye Atina Meclisi'nin huzurunda konuşma, iş veya kişisel meseleler hakkında bir başkasına dava açabilme izni verildi. Açık bir şekilde düşünme ve ikna edici bir tarzda konuşma yeteneği, yeni orta sınıf üyeleri için siyasi hayata giriş ve sosyal statülerini tamamlama yöntemiydi. Yenilenen tüm koşullar, daha evvel Akdeniz bölgesinde bilinmeyen bir dizi oluşumu bir araya getirdi: Resim, edebiyat, retorik (söz bilgisi), bilim, siyaset ve felsefe gibi bazı alanlarda uzmanlaşmış yüksek eğitim.

Felsefemin gerçekliğe dayanması dolayısıyla, bütün tekniklerim direkt ya da dolaylı olarak, bütünüyle en büyük gerçekliği hedeflemiştir: Bedel ödemenin zorunluluğu.
(Robert J. Ringer)

Bu toplumsal değişim, doğal olarak felsefeyi de etkiledi. Sokrates öncesi filozoflar, birbirleriyle tutarsız bir biçimde, her şeyin köken itibarıyla sudan, topraktan, ateşten, akıştan, sayılardan, tekten, çokluktan veya tüm bunların karışımından oluştuğunu iddia etmişlerdi. Örneğin, Thales "temel ilke sudur" derken, Anaksimandros buna itiraz ederek, suyun ya da başka bir şeyin sadece birer "unsur" olarak adlandırılacağını söylüyordu. Temel ilkenin hava olduğunu düşü-

nen Anaksimenes'e karşılık Herakleitos, her şeyin efendisinin yıldırım olduğunda ısrarcıydı. Pythagoras ise nihai gerçekliği doğadaki matematiksel oluşum olarak görüyordu: "Bilinen her şey bir sayıya sahiptir, onsuz hiçbir şeyin düşünülmesi veya bilinmesi mümkün değildir." İlk çağ doğa filozoflarının "temel ilke" hakkında belirttiği görüşlerin listesi, böylece uzayıp gidiyordu (bkz 3. Bölüm)

Her kuramın bir kusuru vardır. Mantıksal olarak, her filozofun savı, sonradan onun da eleştirilecek boyuta gelmesi beklenen, daha yeni bir görüş tarafından eleştirilir. İyi bir mantık ve anlam muhakemesi bile, varlıkları sınıflandırmada nihai noktada yardımcı olamaz. Ortaya atılan argümanlar, bir problemi de beraberinde getirir. Bütün argümanların iki yönü vardır: Mantıksal yapıları ve kapsadıkları hakikat ve bâtıllık. Anlamsal iddialar, doğru öncüllere dayanan iyi bir mantıktan meydana gelir. Eğer argümanı oluşturan bir veya daha fazla öncül yanlışsa, sonuç elbette güvenilir olmaz. Bu yüzden eğer başlangıç noktası hatalıysa mantığa dayalı en güçlü argümanın bile kusurlu bir kuramı olacaktır. Pek çok çelişkili kuramın üstesinden gelmiş olan M.Ö. 5. yüzyılın "*yeni sophos*"u olan **Sofistler**, "hakikat"i keşfetmenin imkânsız olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Çünkü "iyi" iddia ile "kötü" iddia arasındaki tek fark, anane ve kişisel tercihtir. ("Hakikat"e karşı sonraki meydan okumalar için bkz. 15-18. Bölüm).

Sofistler
M.Ö. 5. yüzyıldaki ücretli retorik hocaları; "güç, haklıdır" diye düşünen görecilerdir. Onlara göre hakikat, bir görünüş ve gelenektir; güç, nihai değerdir.

SOFİSTLER

Sofistler, 5. yüzyılda Atina'da faaliyet gösteren ve kendilerinden eğitim görmek isteyenlerden ders karşılığında ücret talep eden ilk profesyonel, gezgin öğretmenlerdi. Sofistler, en azından bazı durumlarda, ödeme yapan herkesin eşit haklara sahip olmalarını sağlayarak Atina'nın eğitim yapısını demokratikleştirdiler. Yüksek ders ücretlerini ödemek için yeterli maddiyata sahip olunduğunda, eğitim almak belirli bir aileye mensup olmayı gerektirmiyordu artık. *Sophos ise* Sofistlerin tersine, ücretini ödeyen öğrencilerden ziyade, müritlere ve talebelere sahipti.

Çok konuşmak başka bir şey, yerinde konuşmak, başka bir şeydir.
(Sophokles)

Sofistlerin *Sophos*'tan bir farkı da ilgi alanlarının doğa araştırmaları değil, insan hayatı ve davranışının biçimsel çalışmaları olmasıydı. Birçok Sofist uzun yolculuklar yapmıştır ve bu sebeple "sofistike" ya da "çok bilmiş" olmuştur. ("Sofistike" kelimesi, bu dönemden yadigâr kalmıştır). Sofistler uzun seyahatler sayesinde çok çeşitli kültürleri ilk elden tanıma fırsatı buldular; farklı dinî uygulamaları gözlemlediler ve farklı kıyafet tarzları, damak tatları, aile modelleri, hukuki değerler ve ahlak kuramları hakkında bilgi sahibi oldular.

Hayatın kötü bir anlamı da hiçbir anlamı da olmayabilir; ya da daha kötü, onaylamadığım bir anlamı olabilir.
(Ashleigh Brilliant)

Sofistler genellikle, sosyal hayat ve insan doğası hakkında belirli bir görüş üretmek amacıyla antropoloji, psikoloji ve sosyoloji gibi ilimleri birleştiren ilk sosyal bilimciler olarak kabul görürler. Onların bu çok yönlülükleri, Atina'yı yöneten aşırı milliyetçi, seçkin tabakaya karşı doğrudan bir tehdit oluşturuyordu. Ücretini ödeyen herkesin eğitim alabileceği fikri, kendilerini doğuştan üstün görenler için, âdeta ayrıcalıklarına bir saldırıydı.

Papanın sahip olduğu kaç tane lejyon vardır?
(Stalin, At Yalta)

İktidar ve Eğitim

Kanımca, bir insan insanoğlunu gerçekten yönetebilseydi, dünyaya talimat vermek üzere para almak, o insan için bir şeref olurdu.
(Sokrates)

Sofistler farklı kültürlerde işleyen kavramlara yakından baktıklarında, hiçbir şeyin doğası gereği iyi veya kötü olamayacağını görmüşlerdir. Sofistlere göre bir yargı olarak varılan "iyi" ve "kötü"ler, anane ve tercihlerle ilgiliydi. Dahası onlar, farklı bireylerin farklı şeyleri arzu etmesine rağmen, sonuçta *herkesin iktidarın başka bir formunu aradığına kanaat getirdiler*. Sofistlerin asıl iddiası, her canlı varlığın mümkün olduğunca mutlu olmaya ve hayatta kalmaya gayret ettiğidir. Bu yüzden tek doğal iyilik, güçtür. Çünkü güç, mutluluk ve yaşam şartları üzerindeki kontrolü artırır. Örneğin, yeni bir araba almak, eğer onu elinizde tutamazsanız sizi mutlu etmeyecektir. İşinizdeki

herhangi bir şey hakkında haklı olmanız, eğer haklılığınızı patronunuza kabul ettirme yetiniz (gücünüz) yoksa size yardım etmeyecektir. İşte Sofistler benzeri gözlemlere dayanarak, hakikat denilen şeyin, gücün hizmetinde olduğu kanısına varmışlardır.[4]

Sofist'in sanatı, gerçekliği olmayan bir hikmetin görüntüsüdür ve Sofist, göze görünen fakat gerçek olmayan hikmetten para kazanan kişidir.
(Aristoteles)

Sofistler bir zaman sonra profesyonelliklerini kaybettiler. Bunun en büyük sebebiyse sürekli olarak ücret talep etmeleriydi. Sonuç olarak iyi ücret almak konusundaki ısrarları, onlara kötü bir şöhret kazandırdı. O dönemde Sofistler hakkında söylenen; Sofistlerin en kötüsünün, sırf para kazanmak için bir kişiye her istediğini öğretebileceğiydi. Ne pahasına olursa olsun tartışmayı kazanma meselesine vurgu yapmaları da Sofistlerin şöhretine zarar vermişti. Çünkü onlar nihai değerin, haklı veya haksız olmak değil, istediklerini yapabilmek olduğuna inanıyorlardı.

Düzen her şeyin yöneticisidir.
(Pindar)

Sofistler uzman bir tartışmacı ve reklamcı oldukları gibi; duygusal cazibeyi, fiziksel görünüşü ve kendilerine has düşünceleri "satabilmek" için, rasyonel bir dil kullanma konusunda da başarılıydılar. Sofistlerin bu özellikleri "safsatanın" modern anlamının, aşırı derecede kurnaz, yüzeysel olarak akla yatkın, fakat aldatıcı bir mantık olarak ortaya çıkmasına neden olur. Platon, Sofistleri şöyle tanımlar:

Problemi gördüğümüz gözler bile, kendi toplumumuzun uzun süreli alışkanlıkları tarafından şartlanmıştır.
(Ruth Benedict)

> Ben onları ilk olarak, gençlik ve zenginliğin ardından giden para avcıları; ikinci olarak, ruh için gerekli olan bilgi kırıntılarının ticaretini yapan tacirler; üçüncü olarak, aynı bilgi kırıntılarının satıcıları; dördüncü olarak, kendi ürettikleri bilgiyi satanlar; beşinci olarak, kendi tartışma sanatları için gerekli gördüğü kelimeleri yarıştıran atletler olarak görüyorum. Altıncı yargım biraz şüpheli, fakat yine de ben onların, öğrenmeyi engelleyen düşünceleri ortadan kaldıran ve ruhu arındıran kimseler olduklarını düşünüyorum.[5]

Gyges'in Yüzüğü

Ahlakın kişisel menfaate indirgenmesi, *bencillik* olarak adlandırılır. Bu terim genellikle ahlaki kuşkuculukla ilişkilendirilir. Çünkü bencillik ahlaki kuşkucular için tek değer kaynağıdır. Bencilliğin en ilginç ve en eski betimlemelerinden biri, Platon'un *Devlet* adlı eserinde yer alır:

> Adaleti uygulayanlar bile kendi iradelerine aykırı davranırlar, çünkü yanlışlık yapma gücüne sahip değildirler. Eğer dürüst ve dürüst olmayan iki kişiye istediklerini yapma özgürlüğü verdiğimizi farz edecek olursak bu durumu daha iyi anlarız. O zaman hem dürüstü hem de dürüst olmayan kişiyi takip edebiliriz ve isteklerinin onları nereye sürüklediğini gözlemleyebiliriz. Sonrasında da dürüst kişiyi dürüst olmayanla aynı yolu takip ederken suçüstü yakalayabiliriz. Bunun sebebi, her organizmanın, doğası itibarıyla iyi diye peşinden gittiği haksız kazanç için duyduğu iştahtır; fakat kanun, eşitlik adına bireyi engeller. Hele kişi Lidya'lı Gyges'in atalarının sahip olduğu güce sahipse az önce bahsettiğim özgürlük kolaylıkla hâsıl olur. Hikâye Lidya hükümdarının hizmetindeki bir çobanın hikâyesidir: Şiddetli bir yağmur fırtınası ile birlikte deprem olur. Bu fırtına ve deprem nedeniyle, Gyges'in koyunları otlatacağı zeminde yarıklar oluşur. Olanlar karşısında hayretler içinde kalan çoban hemen aşağı iner. Çoban burada içi boş bronz bir at görür. Bu atın üzerinde pencereye benzer açıklıklar vardır; çoban ata tırmanır ve pencereden içeri baktığında insan vücuduna çok benzeyen bir ceset görür. Bu cesedin üstünde hiçbir şey yoktur, sadece parmağında altın bir yüzük vardır. Çoban bu

İlk büyük Batılı filozof olan Sokrates (5. Bölüm), Sofistlerle aynı devirde yaşamış ünlü bir eğitimcidir. Sofistlerle sık sık, *münazaralar* diye isimlendirdiği tartışmalar yapmıştır. Sofistler ve Sokrates bu tartışmalar yüzünden sürekli bir *çekişme* hâlindedirler. Pek çok Atinalı, Sokrates'in bir Sofist mi yoksa bir *Sophos* mu olduğu konusunda emin değildi. Sokrates ise sadece bir tek şey hakkında emindi: Felsefe öğretmek için para talep etmek yanlıştır. Sokrates şöyle der:

yüzüğü alır ve dışarı çıkar. Ülkesinin kralına başına gelenleri anlatmak üzere, aylık olağan toplantının yapılacağı yere ulaşır. Yüzüğü de parmağına takar. Diğerlerinin arasında otururken, yüzüğü avucunun içinde döndürmeye başlar. Bunu yaparken, birden görünmez olur, öteki insanlar sanki çoban gitmiş gibi konuşmaya başlarlar. Bu olay karşısında şaşırır ve yeniden yüzüğü parmağına takar. Aynı anda tekrar görünür olur. Yüzükte bir güç olup olmadığını test etmek isteyen çoban, bu durumu anlamak için yüzüğü avucunun içine alır ve görünmez hâle gelir; çoban yüzüğü parmağından çıkardığı anda da görünür hâle gelir. Bu durumu kralın elçilerinden biri olmak için kullanmak ister. Amacına ulaştıktan sonra kraliçeyle zina yapar ve kraliçenin de yardımıyla kralı öldürerek hükümdarlığın başına geçer.

İşte bu yüzük gibi iki yüzük olsa ve biri dürüst adamın, diğeri de dürüst olmayan adamın parmağında olsa... Bir kişi, pazara gidip canının her istediğini aldığında, herhangi bir eve girip istediği kişiyle cinsî münasebette bulunduğunda, istediğini öldürdüğünde, hapisten istediği kişiyi kurtardığında, diğer insanlar arasında kendini ilah gibi hissettirecek pek çok eylemi hiçbir ceza alma kaygısı olmadan yaptığında; hiç kimse adalet yolunda kalacak veya öteki insanların mülkiyetinden kendini uzak tutacak kadar dürüst davranamaz.

Platon'un *Devlet* adlı eserinden alınmıştır. (çev: G.M.A. Grube, Indianapolis: Hackett, 1974, s. 32)

(İnanıyorum ki) haysiyet veya utanç gibi güzellik ya da hikmeti de kontrol altında tutmak mümkündür. Bir erkek güzelliğini para için satarsa, insanlar ona erkek fahişe der; fakat biri şerefli ve saygıdeğer biriyle arkadaşlık kurarsa, onun sağduyulu olduğunu düşünürüz. Hikmetini para karşılığında satın almak isteyenlere satanlara, Sofist veya hikmet fahişeleri denir; ancak her kim bildiği her iyi şeyi öğretmeye layık olduğunu duşunduğu biriyle arkadaş olursa, biz onun iyi ve şerefli bir vatandaş olduğunu düşünürüz.[6]

Felsefi Sorgu

Kişisel eğitim ile ticarete dökülmüş eğitimin avantajlarını ve dezavantajlarını tartışınız. Etkinlik, talebeler, hocalar ve kurumlar üzerinde paranın etkisi ile ölçülülük, uygunluk gibi değişik faktörleri düşünmeye çalışınız. "Hikmeti satmak yanlıştır" ifadesine katılıyor musunuz? Hocaların (filozofların), öğretimi para için değil de sadece sevdikleri için yaptıklarını düşünmek gerçekçi midir? Finansal desteğin herhangi bir kaynağı bu ön yargıya öncülük eder mi? Etmeli mi?

GÖRECİLİK

Sofistler, hakikatin göreceli olduğu sonucunu çıkaran ilk sistematik düşünürler arasında yer alırlar. Göreciliğe göre bilgi ancak onu gözlemleyen kişinin kendine özgü nitelikleri vasıtasıyla elde edilebilir. Örneğin, Sofistler doğum yeri, aile alışkanlıkları, kişisel yetenekler ve tercihler, dinî eğitim, yaş ve benzeri bireysel inançların; değerleri, hatta algıları kontrol edilebileceğini öne sürmüşlerdir. (Görecilik ile öznelciliği (sübjektivizm) birbirine karıştırmayalım. Öznelcilik (sübjektivizm), sadece kendi hislerimizi bilebileceğimize inanan felsefenin adıdır.)

Bu doktrine dayanan Sofistler, kendi kültürümüze göre bizlerin, ancak o anda doğru görünen şeyi kabul ettiğimiz iddiasında bulunurlar. Aşırı Sofistler aynı kültür içerisinde bile her bireyin kendine ait hakikatinin olduğunu ileri sürerler. Bu durum, bir miktar tedirgin edicidir. Eğer hiçbir nihai hakikat yoksa hiçbir ahlaki kod, evrensel olarak doğru ya da mutlak olarak diğerlerinden üstün olamaz. Sofistler, her kültürün (veya bireyin), sadece kendi yolunun en iyi yol olduğuna inandığını, ancak birçok kültür hakkında çalışma yapan bir kişinin daha sağlıklı bilgi sahibi olacağını öğretmişlerdir. Bu kişiye göre, eğer inanıyorsanız, bir yol ötekiler kadar iyidir.

Eğer ahlaki görecilik doğru ise bir toplumun ahlaki inançlarının yanlış olması açıkça imkânsızdır. Çünkü inançları doğru olan çoğunluğun kesin yargısı, bu inançların o devirdeki toplum için doğru olduğunu ispatlar. Görüşü ne olursa olsun azınlık görüşü bu sebeple yanlıştır. "Ahlak içinde her şeyin göreceli olduğunu" ifade eden ve kendilerini ahlaki göreci olarak tanımlayan pek çok insan, kuramlarında bunu ima ettiklerinin farkında değillerdir.

(John Hospers)

İslam geleneğinden bir kadınla çağdaşı olan Amerikalı bir kadının hayat tarzlarını ve inançlarını kıyaslarsak, Sofistlerin bütün değerlerin kültürel olarak belirlendiğine dair iddialarını daha iyi anlayabiliriz.

Göreciliğin kültürel ve bireysel olmak üzere iki temel çeşidi vardır. Kültürel görecilik bütün değerlerin kültürel bir şekilde belirlendiği inancıdır. Değerler, ilahî bir düzen ya da doğal bir model yerine, belirli bir kültürde gelişme gösteren ananeler ve tercihleri yansıtır. Bu yüzden Amerika'da doğru olan şeyin Suudi Arabistan'da veya Brezilya'da da doğru olması gerekmez. Büyükannenizin cinsel ahlakı, belirli bir zaman ve mekânda yaşamış belirli kimseler için doğru olabilir ama her zaman ve her mekândaki insanlar için geçerli olmadığı aşikârdır. 20 yaşındaki zenci Amerikalı bir bayan için doğru olan bir şey, 90 yaşındaki Çinli bir Amerikalı erkeğin doğrularından farklıdır. Sonuç itibariyle sizin için doğru olan bir şey, değişik yaşa ve geçmişe sahip insanların doğrularından farklıdır.

Kazanmak ve kaybetmek, sevinç ve hüzün, iyi ve kötü kavramlarının hepsi, insanın yarattığı şeylerdir. Eğer kişi özgür bir hayat yaşamak isterse, bu tip ikicil konumlarda bulunmaktan kaçınmalıdır.
(Lie Zi)

Bireysel görecilik, kültürel göreciliğin mantığını tümüyle radikal bir sonuca taşır: Doğru ve yanlış aynı zaman ve mekânda olsa bile, bireyin özgün tecrübeleri ve tercihlerine göre görecelidir. Bir normun diğerlerinden daha iyi olduğunu ifade ederek tarafsız olmak imkân dâhilinde değildir. Çünkü norm, bir iddiadır ve ebediyen belli bir tercihin yansımasıdır. "Nihai" sebepleri ne kadar araştırırsak araştıralım sonuçta bu sebeplerin kişinin tercihleri tarafından belirlendiğini görürüz. Bu yüzden, ahlaki ve toplumsal değerler, bireysel beğeni ve takdir meselesidir.

Felsefi Sorgu

Bugün bazı İngilizce hocaları İngilizce gramerin göreceli normlarını dayatmak konusunda tereddüte düşmüşlerdir. Onlar bütün grameri ve farklı kullanımları, bir çeşit "tercih" olarak düşünürler. Katılıyor musunuz? İngilizce hocanıza, normları dayatmak meselesini sorunuz.

PRAGMACI PROTAGORAS

Sofistlerin belki de en ünlüsü **Abdera'lı Protagoras'tı.** (M.Ö. 481–411). M.Ö. 5. yüzyılın ortalarında Atina'nın cazibesine kapılan Protagoras, ünlü bir hoca oldu. Zengin ve iktidar sahibi Atinalılarla arkadaşlık kurdu. Sonunda zengin ve sözü geçen biri hâline geldi. Hatta Platon, diyaloglarından birine onun ismini vermiştir.

Protagoras

Protagoras arketipik bir Sofistti; sürekli seyahat eden, değişik ananelerin ve inançların olduğunu ortaya koyan, farklı kültürlerin başarılı bir gözlemcisiydi. Her kültür, tartışmasız bir şekilde kendi tuttuğu yolun doğru olduğuna inanır ve kendi görüşünden farklı olanları kelimenin tam manasıyla kınar ya da en azından eleştirir. Bu yüzden Protagoras kendi kendine şöyle sordu: "Bir şeyi doğru ya da yanlış yapan şey nedir? Herhangi bir şey gerçekten doğru veya yanlış olabilir mi? Hakikat nedir? Biz onu bilebilir miyiz? Bildiğimizi bilebilir miyiz ya da salt inançlarla mı sınırlıyız?"Verdiği cevaplar şaşırtıcı bir şekilde günümüze ait olduğu için ilginizi çekebilir. Ayrıca bu cevaplar, Sofistlerin öne sürdükleri bir terim olarak, son derece sofistikedir.

Gözlemlerine ve seyahatlerine dayanan Protagoras, ahlakın sosyal gelenekten, töreden, bir toplum veya grubun normlarından başka bir şey olmadığı sonucunu çıkarmıştır. Atina'da yaşayan kişiler için Atina tarzını doğru yapan şey, bulundukları yerin töresini uygulayarak başarılı ve rahat bir şekilde yaşamanın en iyi yolunu elde etmektir. Gerçekten arif bir gözlemcinin vazifesi, titizlikle kaydetmek ve işe yarasa da yaramasa da herhangi bir ön yargı olmaksızın bunları tasvir etmektir. Bununla bağlantılı olarak çok ünlü bir sözü bu bölümün başında aktarmıştık: İnsan her şeyin ölçüsüdür. Platon, Protagoras'ın demek istediği şey hakında yorum yapan Sokrates'in ifadesini bildirir:

> Aslında Protagoras "her tikel şey bana nasıl görünüyorsa öyledir, senin için de sana göründüğü gibidir" demek istememiş midir? "İnsan" olarak sana ve bana nasıl görünürse... Bazen aynı rüzgâr estiği zaman, içimizden birinin üşüdüğü ve diğerlerinin üşümediği doğru değil midir? Ya da biri hafifçe ürperir diğeri donar?... Aynı durumda, rüzgârın soğuk olduğunu veya soğuk olmadığını söyleyebilir miyiz? Ya da Protagoras'ın "rüzgarı soğuk hisseden kişi için soğuktur, soğuk hissetmeyen kişi için soğuk değildir" ifadesini kabul edebilir miyiz?[7]

Protagoras modern sosyal bilime ait bir öğretiyi önceden fark etmiştir: Değerlerimiz; kendi kültürümüz, şartlarımız, tecrübelerimiz ve biyopsikolojimiz tarafından belirlenmiştir. Protagoras'a göre, kültürden veya bağlamdan ayrıştırılmış bir inanç yaratmak kesinlikle imkânsızdır. Örneğin, Rusya'nın Moskova şehrinde doğan, yetişen ve eğitim gören felsefe öğrencileri; ABD'nin Idaho eyaletindeki Moskova şehrinde doğan, yetişen ve eğitim görenlerden ister istemez farklı bir dünya "görürler."

"Bir grup için doğru olan başka bir grup için yanlıştır" denir. Fakat tam olarak hangi grup için? Diğerlerinden ayrılan hangi grup? Her insan milliyeti, ülkesi, şehri, cemiyeti, okulu, dinî mensubiyeti, arkadaş grubu veya spor kulübü ile pek çok değişik grubun bir üyesidir. Cemiyetteki pek çok kişi belirli tarz davranışların yanlış olduğunu düşünüyor olabilir ya da aynı milletten pek çok kişi de o tür davranışların doğru olduğunu düşünüyor olabilir... Ee daha ne?
(John Hospers)

Bundan dolayı esas mesele doğruluk meselesi değildir. Çünkü doğru daima "inanan için doğru"-dur. Eğer A öğrencisi herhangi bir şeye inanırsa, öğrencinin perspektifine göre yalnızca inandığı şey doğrudur. A öğrencisi için "iş gören", önemli bir mesele, evrensel olarak doğru olmayabilir ya da B öğrencisi için "iş görmeyebilir." İnançların "işe yarayıp yaramamaları" şeklinde yorumlanmaları (yani yararlılıkları görüşü) **pragmacılık** olarak isimlendirilir. Bu kelime Yunanca *pragma* kökünden gelir, "eylem" anlamındadır. Bilgi ve gerçekliği pratik sonuçlarına göre tanımlayan, deneyci temelli felsefedir. Pragmacılığa göre fikirler, etkin biçimde amaçlarımızı gerçekleştirmemize katkıda bulundukları ve pratik sonuçlar ürettikleri ölçüde anlam ve gerçeklik değeri taşırlar (bkz. 16. Bölüm).

pragmacılık
Yunancadan gelir ve "eylem" anlamı taşır; fikirler, etkin biçimde amaçlarımızı gerçekleştirmemize katkıda bulundukları ve pratik sonuçlar ürettikleri ölçüde anlam ve gerçeklik değeri taşırlar; bilgi ve gerçekliği pratik sonuçlarına göre tanımlayan deneyci temelli felsefe.

Platon, Protagoras'a "faydalı" kavramını, insanların her düşündüklerinin faydalı olmasına indirgediği için itiraz eder. Protagoras ise Platon'a şu şekilde cevap vermiştir: "Faydalı olan şey, birtakım kişiler için belirli bir zaman ve mekânda faydalı değilse, faydalı olan nedir? "Genel manada faydalı olan" hakkında konuşmaktaki mantık nedir? Faydalı, daima bir bireyin belirli hedefleri ve arzuları için faydalı olan anlamına gelir; hatta bireyler için bile neyin faydalı olduğu değişiklik gösterir."

Birisi ancak kendisini ilgilendiremeyen şeyler hakkında gerçekten tarafsız bir fikir ileri sürebilir; bu da tarafsız bir fikrin niçin her zaman değersiz olduğunu açıklar.
(Oscar Wilde)

Platon'un Protagoras'a atfettiği bir konuşmada Sofist, *işe yarayan hikmet* hususunu açar:

> Hakikat hakkında daha evvelki fikrimi koruyorum; her birimiz, olan ve olmayan bütün şeylerin bir ölçüsüyüz. Ancak her birey belli bir ölçüye bağlı olmaksızın bir konuda farklılık gösterir. O da şudur ki, bir kişi için bazı şeyler aşikârdır ve vardır, başka bir kişi için diğer şeyler aşikârdır ve vardır... İddiamdaki kelimeler üzerinde gereksiz yere durmayın,

fakat söylemek istediğim ifadedeki anlamı net bir biçimde anlamaya çalışın. Önceden söylenmiş şeyler hakkında hafızanızı tazeleyelim; hasta bir adam için yiyecek acı verir, fakat sağlıklı bir adam için yiyecek hiç de acı verici değildir. Şimdi bu iki kişi, ne olduklarından daha bilge olurlar -ki bu mümkün değildir- ne de sırf görüşleri farklı diye birine bilge, diğerine bilgisiz denilebilir. Fakat değişim bir durumdan diğerine olmalıdır, çünkü öteki her zaman daha iyidir. Böylece eğitimde de değişim, kötü bir vaziyetten daha iyi bir vaziyete doğru geçiş şeklinde olmalıdır. Bununla birlikte bir hekim ilaçlarla kişiyi iyileştirebilir, hikmeti öğreten biri de kelimeler yoluyla... Aynı prensibe göre, talebelerini bu tarzda yetiştiren bir hoca sadece bilge değildir, aynı zamanda eğitim bitince öğrencilerinden yüksek bir ücret talep etme yetkisine de sahiptir. Bu bağlamda, bazı insanların diğerlerinden daha bilge oldukları doğrudur. Hiç kimse yanlış düşünmez ve siz isteseniz de istemeseniz de... bir ölçü olmalısınız. Bu konumda öne sürdüğüm tez sabit kalır.[8]

Felsefi Sorgu

Protagoras'ın konuşmasını analiz ediniz. Sizi ikna edebildi mi? Açıklayınız. İddiada Protagoras ve talebesi tarafından kullanılan aldatmacayı tarif edip edemeyeceğinize bir bakın. *(bkz. s. 166-167).*

Protagoras nispeten yumuşak başlı bir Sofisttir. O, yapılacak olan en akıllıca şeyin kendi toplumunun inançlarını ve ananelerini kabul etmek olduğu sonucuna varmıştır. Bilinmelidir ki, toplumun töreleri, evrensel ve kesin değerler değildir. Törelere karşı daha rahat ve etkin tutumlar geliştirebilirsiniz. Hem bu tavır, töreler tarafından kontrol edilmenizin tersine, sizin onları kullanmanıza izin verecektir. Toplumsal âdetlere açıkça karşı çıkıp burun kıvır-

Bizler olduğumuzu düşündüğümüz varlığızdır ve düşündüğümüz şey hâline geliriz.
(Dhammapada)

İlahların var olup olmadıkları hakkında ilahlar gibi, benim de herhangi bir bilme vasıtam yok.
(Protagoras)

Kendini ahlaki göreci olarak tanımlayan pek çok insan, muhtemelen öyle değildir. Çünkü onlar karşı karşıya kaldıkları değişik koşullar yüzünden farklı şekillerde farklı toplumlara uyarlanan tek bir ahlaki standarda inanırlar. Bir kişi yerçekimi ile ilgili görecilik hakkında konuşabilir çünkü bir taş düşer ve balon da yükselir; fakat her iki olay da eşit şartlarda evrensel yerçekimi kanununun temsilidir.
(John Hospers)

Ne bildiğiniz değil, kimi tanıdığınız önemlidir.
(Gelenekşel Hikmet)

Protagoras'ın İddiası

Prestije ve paralı öğrencilere sahip olmak için girdikleri yarışta rekabet etmek ve cesaret göstermek, Sofistler arasında epey yaygındı. Bütün vurguları güce, kazanca ve göreciliğe yapmaları şaşırtıcı değildi. Dahası Sofistler halk adamı olmayı, şöhret ve güç peşinde koşmayı seçtiklerinden, marifetlerini göstermek için her zaman çok hevesliydiler. Birbirlerine saldırmak ve talebelerin hayranlığını kazanmak için retoriği (hitabet yeteneği) kullandılar. Mecliste ve halk meydanlarında, her fırsatta geniş bir seyirci kitlesine hitap ettiler. Sıradan Atinalılar bu tartışmaları ilk zamanlarda eğlenceli buldular. Fakat sizin de göreceğiniz gibi, sonradan, Atinalılar Sofistlerin gayet rahatsızlık verici ve tehlikeli olduklarını düşündüler. Sofistik tartışmanın meşhur bir misali *Protagoras'ın İddiası* olarak bilinen hikâyedir.

Protagoras'ın Eulathos isimli bir öğrencisi vardı ve bu öğrenci Protagoras'tan bir çeşit hukuk okulu için bir ön ödeme karşılığında retorik ve incelikli tartışma dersi almak istedi. Protagoras, bir eğitimci olarak yeteneklerinden çok emindi. Talebesi Eulathos'un, ilk davasını kazanıncaya kadar kalan parayı ödemek zorunda olmadığını söylemişti. Gerçekte Protagoras, Eulathos'un ilk davayı kazanacağını garanti etmişti.

Zaman uzadıkça uzadı ve Eulathos ne parasını ödedi ne de mahkemedeki herhangi bir davayı savundu. Protagoras sadece parasından olmakla kalmadı, talebelerine ve diğer Sofistlere de mahçup oldu. Eğer kazanmak önemliyse, görünüş gerçeklikse ve talebe üstadına karşı üstünlük kazanmışsa insanlar neden yüksek ders ücretleri ödemek zorunda olsunlar ki? Protagoras'ın eli kolu bağlanmıştı.

Eulathos'la (muhtemelen halk meydanında) karşı karşıya gelen Pro-

mak, genellikle olumsuz sonuç verir. *İstisnai olarak rastlanan, hem âdetlere uygun davranış gösteren* hem de yetenekli ve karizmatik olan bireyler ise en büyük *toplumsal gücü meydana getirirler*.

İşinde terfi alacak şekilde veya bir kulüpte sana eşlik edecek birini bulacak şekilde giyin. Projende kendi yaratıcılık örneği şaheserini yazarsan iyi bir not alamayabilirsin, ancak hocanın senden istediği türde bir makale yazarsan

tagoras, şu ikileme dayanarak ödeme talep etti: "Eulathos, bana ödeme yapmak zorundasın. Yoksa ders ücretinin geri kalanını ödemen için sana dava açacağım. Eğer davayı ben kazanırsam mahkeme seni, bana parayı ödemen konusunda zorlayacaktır; eğer davayı ben kaybedersem ilk davanı kazanmış olacaksın ve bana parayı yine ödemen gerekecek. Her hâlükârda davayı kazansam da kaybetsem de sen bana parayı ödemek durumundasın."

Yazık ki Protagoras'ın iyi bir hoca olmasının yanı sıra Eulathos da ona layık bir talebeydi ve hocasını karşıt bir ikilemle cevapladı: "Hayır efendim, maalesef geri kalmış yöntemleriniz var. Eğer mahkemede beni yenilgiye uğratırsanız, ben ilk davamı kaybetmiş olacağım ve size parayı ödemek zorunda kalmayacağım; ancak eğer davayı ben kazanırsam, mahkeme benim parayı ödemek zorunda olmadığımı ilan edecek. Siz de yenilseniz, ben de yenilsem her iki durumda da parayı ödemeye mecbur değilim."

Hikâye bize kimin kazandığını söylemez. Şu kesin ki, tipik birer Sofist olarak ne Eulathos ne de Protagoras halkın önündeki bir duruşmada rezil olmuş bir şekilde küçük düşmek istemezdi. *Protagoras'ın İddiası*, safsatanın davranışa dönüşmüş hâline eğitici bir bakışla göz atmamızı sağlar. Sofistlerin talebe ve şöhret için rekabete girdikleri bu tür karşılaşmalar çok yaygındı. Tüm vatandaşlar için bu tür karşılaşmalar zaman zaman eğlenceli oluyordu. Protagoras gibi kişiler, öğretilerini ve ateşli talebelerinin fikirlerine verdikleri tepkileri göz önünde bulunduracak olursak, itidalli bir hayat yaşadı. Fakat aynı kurnazlık, masum vatandaşları ikna etmek, demokrasiyi kontrol altına almak, mülkiyeti gasp etmek gibi büyük bir menfaat için kullanıldığı zaman kimse memnun olmadı. Böylelikle safsatanın ünü kötüye çıktı.

iyi bir not alabilirsin. Arabayı trafiğin aktığı şekilde sürersen, sigorta bedelini düşürürsün. Eğer seçim için aday olacaksan, ibadethanene git, saçlarını düzelt ve ölçülü ol.

Gelenek, Protagoras'ın kendi nasihatini bile her zaman dikkate almadığı bir nosyona sahiptir. Hikâye, bir arkadaşın evinde Protagoras'ın *Ilahlar Üzerine* adı verdiği incelemelerinden birini okumasıyla devam eder. Bu

Protagoras, "her birimizin birer ölçü olduğu" görüşünü ileri sürmüştür. Sumo güreşçilerine verdiğiniz tepki, Dennis Rodman'a verdiğiniz tepkiye göre daha mı olumsuz? Eğer öyleyse, birisini neden ötekinden daha fazla beğeniyorsunuz? Eğer her iki aşırılıkla da ilgilenmiyorsanız, sizin tercihiniz daha mı "makul" ya da "sağlıklıdır?" Yoksa bu sırf sizin tercihiniz olduğu için mi tercih sebebidir?

detaylı eser, dinî inanca görecilik ilkelerini yerleştirir. Görünen o ki bu çalışma dini, pragmatik standartlarda tutar. O devirde Atina'da devlet ve kilise arasında herhangi bir ayrım yoktu. "Devletin ilahlarına" inanmamak ve onlara saygıda kusur etmek, dinsizlik olarak görülüyor ve vatan hainliğinin bir başka çeşidi olarak ele alınıyordu. Evdeki öteki misafirlerden biri olan muhafazakâr ordu subayı, Protagoras tarafından o kadar fazla rencide edilmişti ki sonunda subay Protagoras'ı dinsizlik suçundan mahkemeye verdi. Protagoras suçlu bulundu. *İlahlar Üzerine* adlı kitap kanunen toplatıldı ve yakıldı. Otoriteler, Protagoras'ı kamunun gözü önünden uzaklaştırmaya koyuldular. Ölümle veya sürgünle yüz yüze gelen Protagoras, Sicilya'ya giden bir gemiye binerek kaçmaya çalıştı. Ancak gemi kaza yaptı ve Protagoras boğularak öldü.

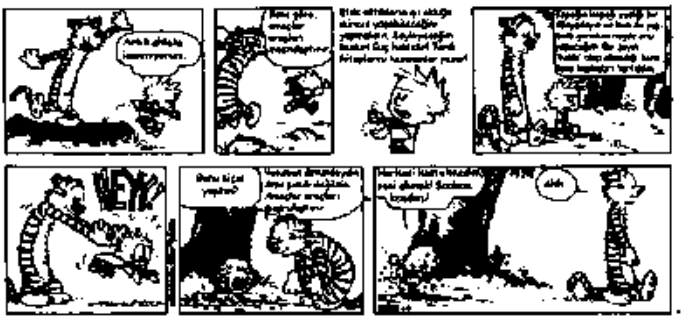
AHLAKİ GERÇEKÇİLİK: GÜÇ HAKLIDIR

Protagoras'ın aksine, ondan sonraki dönemin Sofistleri, ahlaki göreciliği daha radikal bir boyuta taşımışlardır: **Ahlaki gerçekçilik**, yani ahlaki düşünceler tarafından kurallarla kısıtlanmayan pragmacı sosyal felsefe.

ahlaki gerçekçilik Ahlaki düşünceler tarafından kurallarla kısıtlanmayan pragmacı sosyal felsefedir; "güç, haklıdır" formülüyle açıklanır.

Ahlaki gerçekçiliğin savunucuları her topluma ait kanunların, güce düşkünlüğün bir yansımasını meydana getirdiğini söylerler. Örneğin, ABD Anayasası, mülkiyet hakkı ve himayesi üzerine çok büyük bir vurgu yapmıştır. Çünkü bu yasayı oluşturan baş mimarlardan çoğu, toprak ağası ya da servet sahibi kişilerdi. Bu yüzden onların "ideal" devlet görüşleri, maddiyata olan ilgilerini yansıtmış, hatta ileriye götürmüştür. Liberal ya da muhafazakâr olsun her Yargıtay, çoğunluğa ait değerleri göz önüne alır. Bu "hak" görüşü, hâlihazırda iktidarı elinde bulunduranlar tarafından korunur. Ahlaki gerçekçilik savunucuları, bizlerin de bunlara itaat ettiğini söyler. Ahlaki gerçekçilere göre, buna mecburuz ve başka alternatifimiz de yok. Meşru olan aynı zamanda haklıdır da. Sıradan bir kimse her hâlükârda itaat eder. Çünkü itaat etmemek için yeterli gücü (ve cesareti) yoktur.

Ezop, bir aslanın bir insan tarafından öldürüldüğünü resmeden bir tablo gördüğünde aşağılayıcı bir yorumda bulundu: "Bunu çizenin bir insan olduğu çok belli."
(B.F. Skinner)

(Calvin ve Hobbes, Watterson. Universal Press Syndicate'in izniyle yayımlanışur. Tüm hakları mahfuzdur.)

Belirli bir açıdan bakıldığında tarih; güç ve iktidarın doğruyu belirlediği görüşünü destekler. Fakat ya 1960'ların sivil haklar hareketi gibi karşıt örneklere ne demeli? Bu hareketin sonunda "haklı" olan galip geldi, üstelik ırkçı uygulamaları destekleyen âdet ve alışkanlıkların yaşandığı asırlara bile meydan okuyarak... Bu örnek, ahlaki ilerlemenin mümkün olduğunu ve herkesin şahsi menfaatler dairesinde hareket etmediğini gösterir.

Çağdaş bir Sofist, "güçlü beyaz orta sınıf üyelerinin, beyaz olmayan azınlığın haklarını savunmaya başladıktan sonra, sivil haklarda değişimlerin meydana geldiğini" söyler. Devrin en güçlü toplumsal grubunun görüşü egemen oldu. Sivil güç, sivil hakları uygulamaya geçirdi. Bu durumun aynısı kadın hakları için de söylenebilir. Kadın hakları, kadın gücüyle orantılı olarak arttı. Afrikalı Amerikalılar, Latin Amerikalılar, Asyalı Amerikalılar ve diğer gruplar kendi güçleri oranında hakka sahip oldular. Yaşlıların gelecekte daha fazla hakları olacak, çünkü yaşlı insan sayısı her geçen yıl artıyor... Bu böyle devam edecek. Felsefe hocanızın, felsefe dersiniz üzerinde sizden daha çok otoritesi vardır. Bu yüzden, sınavınız hakkındaki yorumu, sizinkinden daha "hakkaniyetlidir." Cevapları sizinkinden daha "yararlıdır". Ebeveynler pek çok konuda haklıdırlar, çünkü çocuklarından daha fazla güçleri vardır. Her kimin gücü varsa, o haklıdır ya da öyle gözükür.

ÜSTÜN İNSAN ÖĞRETİSİ

Herkes, iktidar sahibine gönüllü olarak boyun eğmez ya da nüfuz elde etmek için bir gruba, kendi iradesi dâhilinde tabi olmaz. Böyle ol-

Felsefi Sorgu

"Güç haklıdır" sözü, sivil haklar hareketi gibi sosyal değişimler için yapılabilecek tek açıklama mıdır? Diğer faktörler, dahası şahsi menfaat, temel sosyal değerlerdeki kaymayı açıklar mı? Bu faktörler nelerdir? "Güç haklıdır" yorumunu kabul etmekle herhangi bir şey kaçırılabilir mi? Herhangi bir şey kazanılabilir mi? Açıklayınız.

mayan insanlar (gönülsüz davrananlar), Kallikles (M.Ö. 435) isimli bir Sofist tarafından başarılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Kallikles'in ahlaki gerçekçilik tasviri; "üstün insan öğretisi", "doğru insan", "doğal insan", "üstinsan" gibi farklı isimlerle anılır. Üstün insan öğretisi hakkında tarih boyunca Nazizm, ırkçılık ve dinî hoşgörüsüzlük gibi yakıştırmaların yapıldığını fark etmişsinizdir. Bu öğreti her zaman için *seçkin*cidir, fakat *ırkçı* değildir. Gerçekten de en saygı uyandıran kişi, sadece etnik kökeni ya da kültürel geçmişi dolayısıyla değil, bireysel erdemleri ve niteliklerinden dolayı da üstündür. (Bu düşüncenin en kötü izahatlarından birini 17. Bölüm'de işleyeceğiz.)

Kallikles doğa için doğru olan ile düzen için doğru olanı birbirinden ayırmıştır. Kallikles, Platon'un *Gorgias* adlı eserinden alıntı yapılan aşağıdaki pasajda, "Doğada güçlü olan zayıfı yok eder, bu yüzden geleneksel ahlak; üstün, kuvvetli ve gerçek anlamda güçlü olanı engellemeye çalışır" tezini ileri sürer. Doğada en yetenekli olanın yaşaması bir kuraldır. Kallikles gibi düşünen Sofistler, bu durumun; gücün nihai bir değeri olduğunu söylerler ve "*üstün ve iktidar sahibi insanın öteki insanları hâkimiyeti altına almak için hakkının olduğunu gösterir*" derler: *Bütün hayvanlar nasıl eşit yaratılmamışsa, insanlar da eşit yaratılmamışlardır.*

Kanunlara göre adil davranan çoğunluk, doğanın tersine hareket eder; çünkü gözlerin görmesi gereken ve görmemesi gereken, kulakların duyması gereken ve duymaması gereken, dilin konuşması gereken ve konuşmaması gereken, ellerin yapması gereken ve yapmaması gereken, ayakların gitmesi gereken ve gitmemesi gereken şeyler/yerler hakkında yasalar vardır. Ayrıca ruhun arzulaması gereken ve arzulamaması gereken şeyler de vardır.

(Antiphon)

Darrow'un Purosu

Efsanevi avukat Clarence Darrow hakkındaki bu hikâye, hukuk talebeleri arasında kulaktan kulağa dolaşır: Darrow kötü bir müvekkilini savunmak zorunda kalmıştı ve dava hayli çetin geçeceğe benziyordu. Savcı suçun boyutlarını ve mağdurların vaziyetini juriye aktarırken, Darrow zanlıya sıcak ve içten davrandı. Dikkat çekici bir şekilde iri purosundan bir nefes çekti. Kül gitgide büyüdü -önce bir santim kadar, sonra iki, sonra iki buçuk, sonra üç veya daha fazla- fakat yere düşmedi. Darrow bunu fark etmemiş görünüyordu. Kendisi, nazik bir şekilde savcının sözlerine odaklanmıştı. Ancak jüri Darrow'a dikkat kesilmiş; savcıya odaklanmak yerine, Darrow'un purosunun cazibesine kapılmışlardı. Gerçekte Darrow, purosunun içine gizlice ince bir parça tel sokuşturmuştu.

Çağdaş Darrow'lar buna benzer bir safsatayı, mahkemeyi etkilemek için kullanıyorlar: Servetleriyle ünlü sanıklar Erik ve Lyle

İnanıyorum ki kişi doğa tarafından azami bir güçle donatılmışsa kişi bu kontrollerden sıyrılır, zincirlerden kurtulur ve prangaları kırar. Ve kâğıt kırpıntılarımızı, büyü ve sihirlerimizi, tüm yapay geleneklerimizi çiğneyerek yükselir; önceden bizim kölemiz olan şahsı, efendimiz yapar; doğanın gerçek adaleti böylece ortaya çıkar.

(Kallikles)

Haksızlığa uğramak, sıradan bir birey için söz konusu olamaz. Ancak, ölmesi yaşamasından daha iyiymiş gibi görünen bir kölenin ya da kötülüğe maruz kaldığında kendisini veya çevresini savunmaktan âciz insanların haksızlığa uğradığı söylenebilir. Kanun yapıcıların zayıf çoğunluktan geldiğini tahmin ediyorum. Kendi kanunlarını yaparak, övdüklerini ve yerdiklerini diledikleri gibi idare etmek kendi menfaatlerinedir. Kendilerinden daha güçlü olanları korkutmak, iktidarlarını güçlendirmek ve kötü itibarlarını korumak için; adaletsizliğin, kişinin komşusunun durumundan daha iyi olmak için çabalamaktan ibaret olduğunu beyan edip dururlar. Kendileri aşağılık olduğu için bu şekilde eşitlik sağlamaya çalışırlar. Öyleyse, geleneğin; çoğunluğun sahip olduğundan daha fazlasını elde etmek için çabalamanın, adil olmayan çirkin bir şey olduğunu beyan etmesinin se-

Menendez, anne ve babalarını öldürmeye kastettikleri için yargılandıkları duruşmada, "üniversite öğrencisi" tarzındaki kayık yakalı süveterlerini giymişlerdi. O.J. Simpson, 30 milyon dolarlık kefaret bedelini ödeyemeyeceğini kanıtlamaya çalışırken her zamankinin aksine, arkası delik, ucuz bir ayakkabı giymişti.

Sofistler, kelimelerle oynayarak "kötü bir argümanı daha iyi gösterme" konusunda kötü bir şöhrete sahiplerdi. Elbette bir "kelime oyunu nedir" ve "net konuşmak nedir" soruları da sofistlerin irdeledikleri meseleler arasındadır. 1998'de Clinton, Monica Lewinsky ile cinsel ilişki içinde olup olmadığına dair bir soruya, "bunun cevabı, 'olmak' fiilinin anlamının ne olduğuna bağlıdır" diye cevap verdiği için soruşturmaya tabi tutulmuştu. Bazı yorumcular Başkan Clinton'ı safsata yapmakla itham etmişlerdi. Siz ne düşünüyorsunuz?

bebi budur. Fakat benim görüşüme göre, daha iyi olanın daha zayıf olana efendilik etmesinin yerinde ve adil olacağı, doğanın kendisinde tezahür eder: Daha güçlü olan, daha zayıf olana hükmedecektir. Dahası, doğa sadece hayvanlardan verilen misallerle değil, bütün devletler ve toplumlarla ilgili verilen örneklerle de bu meseleyi, yani ilişkilerin gerçek durumunu açıklığa kavuşturur. İşin doğrusu bu, adaletin nasıl belirlendiği meselesidir: Daha güçlü olan karar merciidir, hükmedicidir ve bu avantajını kullanarak kendinden güçsüzler üzerinde söz hakkına sahiptir.

... Şimdi, sevgili arkadaşım, sana nasihatim şudur: Felsefeni durdur, Güzel Sanatlarla ilgilenerek sana sağduyu kazandıracak konularda ilerleme kaydet. Başkalarını kurnazlıkla yola getirme uğraşlarından da vazgeç. İnsanlar bunları ciddiyetsizlik veya sadece birer zırva olarak nitelendirmez mi? Bu tarz tutumlar seni yalnızca misafir olarak yaşayacağın bir evin sahibi yapar. Şerefleri beş para etmeyen kişilere değil, gönül zenginliği olan ve saygın kişilere imren. Doğru olan budur, başka bir şey değil.[9]

Gelenekler ve ananeler insanlar tarafından meydana getirilir. Bu yüzden insanın "hakikat" nazarıyla baktığı şey, aslında öznel bir meseledir.

(Lie Zi)

Kesin yanlış ya da kesin doğru bir insani ilke yoktur. Değişen zamana ayak uydurmak, gerçek hikmettir.
(Lie Zi)

Orta parmağını havaya kaldırarak dolaşırsan, insanlar senin kaçık olduğunu düşünürler; serçe parmağını kaldırarak dolaşırsan da insanlar seninle arkadaşlık kurmakta yarışırlar.
(Diogenes)

"Doğru zamanı seçersen yıldızın parlar, doğru zamanı kaçırırsan perişan olursun." Her şartta doğru ya da yanlış davranış kabilinden bir ilke, hiçbir yerde yoktur. Dün kullandığımız yöntemi, bugün gözden çıkardığımız gibi, yarın tekrar kullanabiliriz. Kullanıp kullanmamaya karar vereceğimiz sabit bir doğru veya yanlış yoktur.
(Lie Zi)

Felsefi Sorgu

Bütün bu kudret ve üstünlük bahsi biraz da olsa aklınızı karıştırdı mı? Sofistler derler ki, eğer dürüstseniz bu soruya olumlu bir cevap verirsiniz. Onlarla aynı düşüncede olduğunuzu kabul etmekten sizi (Sofistlere göre) alıkoyan şey nedir? Haklılar mı? Kallikles'in durumunu kişisel olarak reddetseniz bile, çoğunluğun bunu reddettiğini düşünüyor musunuz? Deliliniz nedir?

YORUM

Sadece bilimsel kaygılarla tozlu arşivlerde değil, yaşamımızda ve inancımızda da yer eden sofistik fikirlerin devam eden etkisi sebebiyle, Sofistler tarafından ortaya atılan meseleler, büyük bir önem taşır. Sofistler, Yunanlıların yasakları bir nebze de olsa delerek, "yeni" üzerinde düşünmelerine yardımcı olmuştur. Böylece, hem din dışı ve bilimsel hem de felsefi bir sorgulama yöntemi ortaya çıkmıştır. Bunların her ikisi de bilgiyi, bilginin kendisi için izlemekte özgürdür ve bilgi onları nereye yönlendirirse o tarafa giderler. Sofistler, köşe taşlarını sosyal, psikolojik, politik ve antropolojik bilimler hâline gelen bilimsel insan davranışı çalışmalarına yerleştirmişlerdir. Diğer bir deyişle Sofistler, dogmaların ve batıl inançların zincirlerini kırmakta büyük bir azim göstermişlerdir. Bu sebeple onlara çok şey borçluyuz.

Sofistlerin, değerlerin saptayıcısı olarak bireye yaptığı vurgu ve "ahlaki mutlak"ın mümkün olduğu düşüncesine meydan okumaları, Atina'da demokrasinin artmasına katkıda bulunmuştu. Bu yüzden Sofistler, imtiyazlı aristokratlardan oluşan "yerleşik düzen" tarafından direkt bir tehdit olarak algılanmışlardır.

Atina'nın gençleri, bu iddiaları kendini kontrolsüzce kabul ettirmenin bir yolu ve bireysel özgürlük olarak görerek bu çağrıya zevkle karşılık vermişti. Bu tavır; yerleşik düzenin tutucu, geri kafalı, katışıksız ve bağnaz değerlerini tahrik ediyordu. Öte yandan, "üstün birey" ve "doğal insan"a yapılan övgü; güce, şöhrete, hürriyete ve kimliğe hasret kalan genç dimağların ilgisini çekiyordu.

Sofistler kandırmak için konuşurlar ve kendi menfaatleri için yazarlar, hiç kimse de bunlardan faydalanamaz.
(Ksenophones)

Sofistler, geliştirdikleri mantık ve retorik yöntemlerini, liberal bir anlayış, yasal manevra, siyaset, dolap çevirme teknikleri ve ticari piyasayı kontrol etmek için kullanmışlardı. Üçüncü kuşakla birlikte Sofistler, safsatacı (sophistai) ve hikmet öğreticisi olmaktan vazgeçtiler. Onun yerine sosyal, politik, ekonomik ve ferdî başarıyı kısa yoldan elde etmeyi yücelttiler. Bu Sofistler, günümüzün "nasıl başarılı olunacağını kitaplarla, kurslarla öğrenebilir; başarıyı çeşitli tekniklerle elde edebilirsiniz" kabilinden mesajların da öncülleridirler. Bütün ahlaki zincirlerden bağımsız olan en amansız Sofistler, oldukça merhametsiz ve etkiliydiler. Fikirlerini uygulayabilecek olan insanlara karşı hiçbir sorumluluk hissetmezlerdi, aynen Büyük Sofist Gorgias'ın bize hatırlatmada bulunduğu gibi:

İnsanlar genellikle kavga ederler, çünkü tartışamazlar.
(Gilbert K. Chesterton)

Bilgisiz kimseyi bir iddiada yenilgiye uğratmak imkânsızdır.
(William G. Mcadoo)

> Eğer bir kimse retorik öğrenirse ve sonra sanatının gücüyle adaletsizlik yaparsa benim görüşüme göre, hocasını suçlamaya hiçbir hakkımız yoktur. Hoca, doğru bir şekilde kullanılmak üzere bildiklerini öğretmesine rağmen, talebe bunları hocasının niyetinin tersine kullanmıştır. Bu yüzden, öğretilenleri amacından uzaklaştıranın suçlanması, cezalandırılması ve öldürülmesi gerekir; hocanın değil.[10]

Utanmadan yaptıkları bütün o suçlamalara rağmen, beni suçlayanlar bütün o kibirlerine karşın benim bir ücret talep ettiğime ya da aldığıma dair bir tek kanıt getirememişlerdir. Diğer yandan benim doğru söylediğimi kanıtlayan ikna edici bir tanığım var, yoksulluğum.
(Sokrates)

Ahlaki platformda Platon ve diğerleri tarafından eleştirildiği hâlde birçok Sofist, terbiyesiz ve ahlaksız

olmaktan ziyade, zaten ahlakla ilgilenmezlerdi. Tıpkı bütün ikna edici güçlerini, uyuşturucu taciri ya da mafya patronunu savunmak için kullanan bir avukatın anlatıldığı kıssadaki gibi Sofistler, hiçbir ahlaki yargıda bulunmazlar. Onlar sadece "işleyen, varlığını devam ettiren" şeyle ilgilenirler. Dünyayı tıpkı bir orman gibi zorlu ve zalim olarak görürler. Onların görüşlerine göre, ahlakın engelleri ve yasakları bizi güçsüz bırakır. Sofistler herhangi bir ahlaki yasak koymaktan kaçınmışlardır. Modern terminolojide, onlar "etkili" düşüncenin, iletişimin ve davranışın üstatlarıdır.

Pek çok sofistik teknik, Darrow'un purosu gibi (bkz. s. 172'deki kutucuk), gerçekten zekice ve açıkça etkilidir. Antik dönem Atina'sının Sofistleri; korku ve hayranlık, öfke ve nefret duygularının karma hissiyatından ilham almışlardı. Hâlen geçerliliğini koruyan hayati soruları ortaya atmışlardı: "Menfaat büyük olduğu zaman, adaletli davranmak akıllı bir iş midir?", "Kazanmak aslında ne kadar önemlidir?", "Geleneksel ahlak düzeyinde nasıl yargılanacağımızı açıklayabilir miyiz?" veya "Direnç, güç, cüret, cazibe, toplumsal ilişki, başarı gibi değerleri gerçekten elde edebilir ve bu değerlere (gizlice) hayranlık duyabilir miyiz?", "Bilgiye itiraz edebilmek ya da kültüre ait sınırlardan kaçabilmek gibi bir alternatifimiz var mıdır?", "Kesin olan herhangi bir şey yoksa, bireysel tercihin öne çıkması mı yoksa geri planda kalması mı daha iyidir?"

Sofist arketipini gözünüzde canlandırırken, Sofistlerin bugünün dünyasındaki yerlerini de düşünün. Büyük ihtimalle fark edeceğiniz gibi, antik dönemdeki Atina'nın kültürel şartları ile günümüz Amerika'sının kültürel şartları arasında epey benzerlik vardır. Sofistler "dünya" ve hikmet arasındaki zaman üstü mücadelenin sadece bir boyutunu gözler önüne sererler. Çünkü hepimiz bu mücadeleyle karşı karşıyayız. Geçmişten ve modası geçmiş fikirlerden ders almıyoruz, yalnızca hâlihazırdaki meselelerden ders alıyoruz.

Gerçek Sofistler durmadan, büyük bir cesaretle çoğalırken, sayıları giderek artan düşmanlar edindiler. Sofistik felsefeyi diğer felsefe türlerinden ayırmakta başarısız olan Atinalılar, felsefenin tahrip edici olduğu konusunda fikir birliğine vardılar. Felsefenin hain ve tehlikeli olduğu kanısı, zihinlere yerleşti. Hukukun ihlal edildiği bu manzaranın içine bambaşka bir felsefe ortaya koyarak dâhil olan felsefeci ise; Batı'nın belki de en etkileyici ve ilk büyük filozofu olan Sokrates'ti.

ANA FİKRİN ÖZETİ

- Atina günden güne büyük bir üne kavuşurken başka site devletlerden ve ülkelerden çok sayıda insanın cazibe odağı oldu. Sayıları gitgide artan Atinalılar, meclisin önünde konuşma yetkinliğine kavuşmak için edebiyat, retorik, bilim, siyaset ve felsefe gibi konularda özel ders almayı talep ettiler.
- "Kendilerini orijinal ve gerçek Atinalı" olarak görenler, etnomerkezci olarak tanımlandırılırlar. Etnomerkezcilik, kendi ananelerinin ve değerlerinin öteki geleneklerden daha üstün olduğunu düşünme eğilimidir.
- Sofistler kendilerinden ders almak isteyenlerden ücret talep eden gezgin hocalar olup ilk profesyonel eğitimcilerdir. Sofistler "iyi" ve "kötü" argüman arasındaki farkın, âdetlerle ve bireysel tercihlerle ilgili olduğunu tartışmışlardır.
- Sofistler, doğada hiçbir şeyin iyi veya kötü olmadığını söylerler. Bununla beraber, âdet ve tercihler açısından iyilik ve kötülüğün olabileceğine inanmışlardır. Hakikatin göreceli olduğunu ve bilginin gözlemcinin belirli özellikleri tarafından saptandığını tartışmışlardır. Kültürel görecilik, bütün değerlerin kültürel olarak saptandığı inancıdır. Bireysel görecilik ise aynı zaman ve mekânda bireyin benzersiz tecrübe ve tercihlerine göre doğru ve yanlışın görecilik arz ettiği inancıdır.
- Abdera'lı Protagoras en önemli Sofist figürlerinden biridir. Ahlakın, bir topluluk veya grubun toplumsal gelenekleri ve törelerinden fazlası olmadığını ifade eder. Yerel töreye uygun davranmak ise bir mekânda başarılı ve huzurlu bir şekilde yaşayabilmek için en iyi yoldur. Bu yüzden "*İnsan her şeyin ölçüsüdür*" demiştir.
- Daha sonraki Sofist kuşak, ahlaki göreceliği Protagoras'dan daha radikal bir düzleme taşımıştır. Ahlaki gerçekçilik, bütün değerlerin güçlü olanın çıkarlarını yansıttığı inancıdır. Mutlak değerler mutlak anlamda "doğru" oldukları için değil, en etkili bireyler ve gruplar tarafından tercih edildikleri için baskındırlar. Kallikles, üstün insan öğretisi olarak bilinen ahlaki gerçekçiliğe bir yönüyle iştirak eden bir Sofisttir. Onun "üstün insan" öğretisi; doğada, güçlünün zayıfa baskın olduğunu ifade eder.

DÜŞÜNCELER

1. Etnomerkezcilik nedir? Kendi deneyimlerinizden birkaç güncel örnek veriniz.
2. *Sophos*'tan Sofist'e doğru yaşanan değişimi hazırlayan koşulları tanımlayınız. Sofist nedir?

3. Üç ya da dört belirli sofistik düşünceyi tanımlayınız ve açıklayınız.
4. Reklamcıların Sofist olduklarına dair ikna edici bir delil sununuz. Reklamcılar gerçekten Sofist midirler? Sofistik olmayan pazarlama nasıl olur?
5. Modern üniversiteler öğrenci kapma yarışındadırlar. Bu çabanın herhangi bir değeri var mıdır? Çağdaş eğitimde sofistik olarak görülen diğer eğilimler nelerdir? Analiz ediniz.
6. Göreciliğin değişik türlerini kısaca ifade ediniz.
7. Bütün değerlerin göreceli olduğu iddiası hakkında dikkati çeken, mantıklı herhangi bir nokta var mıdır? Titizlikle analiz ediniz.
8. Protagoras'ın iddia ettiği gibi, eğer bütün görüşler doğru ise neden birbirleriyle tartışıyorlar? Bir göreci, başka insanlar onun fikirlerine itiraz ettiklerinde neye dayanarak öfkelenebilir? Herhangi bir dayanağa ihtiyacı var mıdır? Eğer yoksa ne olur?
9. Protagoras'ın anlaşmazlıkların "tedavi edilmesine" dair ifadesini tartışınız.
10. Sizi mutlu eden şeye inanmanın nesi yanlıştır? Astrolojiye veya kristal küreye inanmakla tamamıyla zararlı sonuçlar ortaya çıkabilir mi? Sırf benzer tecrübelerimiz yok diye, başkalarının inançlarını nasıl sorgulayabiliriz?
11. Bir taraftan, insanların nasıl davrandıklarına dair ahlaki bir temellendirme yapmamalıymışız gibi gözüküyor. Fakat eğer yapmazsak sürekli yalan söylenmesine, hilekârlık yapılmasına, şu anda ve sonrasında göz yummalıyız. Öte yandan, temel davranış ve zayıflıklarımızı önemsememek çok aptalca hatta kibirlice gözüküyor. Sizin fikriniz nedir? Açıklayınız.
12. Toplumun "üstün insanları" bastırdığına inanıyor musunuz?
13. Sofistlerin ileri sürdükleri "Adalet daha güçlü olanın elindedir" doktrininde herhangi bir çelişki var mıdır? Bu doktrinin daha iyisini ortaya koyabilir misiniz?
14. "Güç haklıdır" iddiasını çürütmek için herhangi bir yöntem var mıdır?
15. Avukatlar Sofist midir? Amaçlar araçları meşrulaştırır mı? Tartışınız.
16. Birkaç tane modern safsata örneği bulmaya çalışınız. Safsata hakkında ne düşünüyorsunuz? Niçin?
17. Günümüzde sofist terimi genellikle eleştiri anlamında kullanılır. Sofistler kötü bir üne mi sahip? Neden? Açıklayınız.

İNTERNET KAYNAKLARI

Wadsworth Philosophy Shoppe sayfasındaki http://philosophy.wadsworth.com/Socc106 bağlantısına ve InfoTrac College Edition'a, bu bölümle alakalı kavramları araştırmak için giriniz. Sınavları ve testleri, telaffuz rehberini ve çalışma taktiklerini uygulayabilirsiniz.

5. Bölüm

ÂLİM BİR ADAM

SOKRATES

Sokrates: Söyle bana, Euthydemos, hiç Delphi'ye gittin mi?
Euthydemos: Evet, iki kere.
Sokrates: Mabedin duvarlarında ne yazdığını gördün mü, bizzat gördün mü?
Euthydemos: Evet.
Sokrates: ... Ve bu kitabeden hiçbir fikir edinmedin mi? Yazılanları anlamaya, kendini sorgulamaya ve nasıl biri olduğunu bulmaya çalıştın mı?
Ksenophones

İyi olan veya olmayanın ne olabileceğine dair tutumu önemseme. Yalnızca kelimelerimin gerçekliğini düşün ve dikkatini onlara ver: Hatibin doğru olarak konuşmasına izin ver ki hâkim adil bir karar verebilsin.
(Sokrates)

Kişi uykudaymış gibi konuşmamalı ve hareket etmemelidir.
(Herakleitos)

Özellikli olarak kabul ettiğimiz şey, bilgenin bilgisi değildir. Bu bilgiyi nasıl konumlandırdıkları ve bizde nasıl konumlanmasını istedikleridir. Bir anlamda, hikmetin farkına varmak, bilge olmayan kendimizin farkına varmaktır. Kendimizi bir bütün hâlinde bilmeliyiz
(Stanley Godlovitch)

Felsefe tarihinin en tesirli, karmaşık, sinir bozucu, ilham verici, meşhur ve hâlen yanlış anlaşılan filozofu **Sokrates** ile tanışmak üzeresiniz. Kendisi "en büyük filozof" ve "Sofistlerin en zekisi" olarak da bilinir. Diğer bölümlerde işleyeceğimiz Stoacılar, Hazcılar ve Kinikler, Sokrates'ten esinlendiler ve onu model aldılar. Sokrates, Tanrı adamı olarak görülen Yahudi ve Hristiyanlar tarafından pagan (putperest) olarak nitelendirildi. Öte yandan, Tibet Budizminin 14. Dalay Lama'sı Aziz Tenzin Gyatso, aydın bir şahsiyet olarak gördüğü Sokrates'e saygılarını sunmuştur. Sokrates hayatını vatanına hizmet etmeye adadığını ileri sürse de vatan haini olarak sorgulanmıştır. O, inançla ve sevgiyle dolu hayranlarının ilgi odağı olmuş, pek çok genç taraftarı için idol olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte ölümüne sebep olan davada ona yöneltilen suçlamalardan biri de "Atinalı gençlerin aklını çelmek"ti. Felsefe üzerine hiçbir şey yazmadığı hâlde, Batı tarihinin en etkili iki filozofuna ilham vermiştir: Platon ve Aristoteles.

Ünlü geleneksel eğitmen W.K.C. Guthrie *Sokrates* isimli etkileyici kitabında, "Her rivayet ortada bir Sokratik problem olduğuna ve olacağına dair bir girişle başlamalı[1]" der. Öncelikle, Sokrates hiçbir şey yazmamıştır. (En azından felsefe üzerine. Platon *Phaidon* adlı eserinde Sokrates'in Apollo'ya bir kaside yazdığını ve hapisteyken

Ezop'un fabllarından birkaçını nazım hâline getirdiğini ifade eder).[2] Sokrates hakkındaki bilgimizin iki ana kaynağı, ünlü ve başarılı talebesi Platon'un diyalogları ve anekdotları ile felsefi olarak daha az öne çıkan bir karakter olan Ksenophones'in hatıralarıdır. Bunlara ek olarak, Aristoteles ve Aristophanes de Sokrates'e kısa da olsa göndermeler yapmıştır. "Sokratik problem" karmaşık ve iç içe geçmiştir. Çünkü Sokrates'in felsefesi, hayatı boyunca verdiği sözlü ve davranışsal öğretilerde yansıttığı kişiliğinden neredeyse ayrılamaz bir hâldedir. Guthrie der ki, "Bilimsel yöntemler yerine, sonunda hepimiz bir noktada, başka hiç kimseninkine benzemeyen kendi Sokratesimize sahip olmalıyız."[3]

Sizin Sokratesiniz neye benzer? Kim bilir belki siz de onun, uyuşuk yoldaşlarını uyarmak için "Tanrı"nın (!) gönderdiği at sineği olduğunu iddia eden biri tarafından "kışkırtılacaksınız." Belki de insanlara, kendilerinden gizlenen hikmeti ortaya çıkarmaya yardımcı olan ama nedense "hiçbir şey öğretmeyen"; kısmen "ebe" gibi davranan bu antik dönem *sophos*'unun (bilge kişi) yardımıyla, parlak bir fikir ortaya çıkarabilirsiniz. Yahut belki de geleneksel ahlakın, demokrasinin ve dinin tehlikeli bir düşmanı olan bu adamın akıl oyunları ve sofistik ukalalığı sinirlerinizi bozabilir; ona öfke duyabilirsiniz. Tüm bunlar, gerçekten de Sokrates'e verilen tepkilerden bazılarıdır.

Guthrie "Gerçekte hiç kimse bu bütünüyle sıra dışı karaktere ilgisiz kalmamıştır. Onun hakkında yazan herkes ona bir çeşit tepki vermiştir" der.[4] Bununla birlikte Sokrates'i genel olarak tasvir edebiliriz. Örneğin, Platon ve Ksenophones, Sokrates'in tamamen farklı bir tablosunu çizdikleri hâlde onların açıklamalarını, birbirinden tamamıyla farklı iki hayranının zihinlerinde ve tecrübelerinde ayrıştırdıkları Sokrates'in gerçek yansıması olarak değerlendirebiliriz. Hiçbir açıklama ne eksik ne de "kusurludur", ancak -belki- abartılıdır. Sokrates hakkındaki farklı açıklamaları değerlendirerek ve mukayese ederek bu adam hakkında olduğu kadar, felsefesi hakkında da bir fikir edinebiliriz. Bu sebeple, ben size kendi Sokratesimi tanıtayım.

Bilgelere sempati duyduğum hâlde, onlardan biri olmadığımın gayet farkındayım. Bir fert olarak ben, biraz fazla rahatıma düşkünüm ama yeterince cesur değilim. Yazar olarak fazla karmaşığım, düşünür olarak yanlış zamanda doğdum ve yanlış bir şekilde yetiştirildim.
(George Santayana)

Socrates

Pek çok insan, güzel yüzlerini görünce kendilerine hayran hayran bakan insanların hışmına uğramıştır. Pek çok insan güçlerine fazlaca güvenip, boylarını aşan işlere kalkışmışlar ve sonunda ciddi kötülüklerle karşılaşmışlardır. Pek çok insan zenginliklerinden ötürü bozguna uğramış ve komploya kurban gitmiştir. Pek çok insan ihtişam ve politik gücün beraberinde getirdiği muazzam kötülüklerden musdarip olmuştur.
(Sokrates)

SOKRATES'İN GENEL KARAKTERİ

Platon Sokrates'i, karmaşık ve özünde kararlı bir kişi olarak betimler. Sokrates, bazı değerlerin arkasında duran, bazılarına da tamamen karşı gelen biriydi. Kişiliği böylesine açık olan, yön tayin etme yeteneğine sahip, belli bir amaca haiz kişi; ne oldukları ve ne olmak istedikleri konusunda kafaları karışık durumdaki gençleri (veya herkesi) cezbetti. Sokrates'in adalete, dürüstlüğe, cesarete, ölçülülüğe, terbiyeye, güzelliğe ve dengeye olan daimi hürmeti özellikle; baş döndürücü bir taşkınlığın, salt maddeciliğin ve para, güç, prestij için girişilen öldürücü rekabetin kültürel havasında ilgi odağı olmuştu. Eski değerlerin hüküm sürdüğü, sofistike bir toplumda Sokrates gibi aşikâr yetenekleri olan bir bireyin sadeliği ve sarihliği kafa karıştırıcı, hatta öfkelendiriciydi. Sokrates'in rehber düsturu olan "Kendini bilmek", her dönemden ve her coğrafyadan insanlar için meydan okuyan bir mesajdı. Sokrates, zamanının en önemli meselelerinden biri üzerinde de durmuştur: "Ben kimim?", "Gerçek kimliğimi nasıl keşfedebilirim?", "Nasıl bir hayat süreceğim?"

Kendi zamanının ve bugünün rağbet gören görüşlerine karşı Sokrates; güzellik ve iyiliğin salt görünüş ve bireysel haz duygusundan çok, işlevsel bir yararlılık ve uygunluk tarafından belirlenmesi gerektiğini öğretmiştir. Bu tanımın ilginç bir örneği, Sokrates'in dış görünüşünde bulunabilir. Sokrates'in insanları şaşırtacak kadar, "olağanüstü derecede çirkin" olduğu söylenir. Dikkate değer fiziksel özellikleri arasında geniş, yassı ve kalkık burnu, pörtlek ve dik dik bakan gözleri, kalın ve etli dudakları ile "rahatına düşkün biri için bile fazlasıyla büyük bir mide" diye tarif edilen büyük göbeği yer alır.[5] Arkadaşları onu bir *satyr* (yarı keçi yarı insan) ile veya elek-

trikli yılan balığıyla kıyaslamışlardır. Çünkü onun çarpıcı soruları dinleyicileri şaşırtmış ve yüksek bir farkındalık yaratarak onları "şok" etmiştir.

Sokrates görünüşünü, kendi lehine ve başarılı bir şekilde kullanabilmiştir. Kendi görünüşüyle alay etmesi, onun sağlam yapısını ve alçakgönüllüğünü yansıttığı kadar, sahip olduğu değerler hiyerarşini de gösterir. Kendisinin devamlı bahsettiği gibi, asıl kişiliği bedeni değil ruhudur ve *erdem mükemmel bir işlev* ise vücudun görüntüsü, erdemin nasıl işlediğinden daha az önemlidir. Gerçek güzellik iç güzelliktir, ruhun ve karakterin güzelliğidir. Sokrates, Platon'un *Gorgias* isimli eserinde, "Bir insanın dış özellikleri bizim daha çok ilgimizi çektiği için, onun mutlu olup olmadığını bilemeyiz" der. İyilik gibi, mutluluğun da içkin bir nitelik olduğunu söyler:

> - Sokrates, sen şüphesiz "Büyük Kralın bile mutlu olduğunu bilemeyiz" dersin.
> - Evet, ben hakikati söylerim, çünkü iç düzen ve adalet noktasında onun nasıl bir tutum takındığını bilmiyorum.
> - Mutluluk neden bütünüyle bundan ibarettir?
> - Evet, benim hesabıma göre Polus, iyi ve şerefli bir erkek ya da kadın mutludur; adaletsiz ve ahlaksız olan ise acınacak hâldedir.[6]

Sokrates'in erdemlilik taslayan biri olduğunu düşünmeyin sakın, çünkü öyle değildir. O fiziksel cazibeye de anlam yükler, ancak egodan nispeten sıyrılmış mutlu bir beden için, iyi ve güzel bir ruhu ön plana çıkarır ve hayatını "gerçek güzellik ve iyiliğe" yönlendirir.

Bir meydanda, Sokrates'in verdiği bir dersi resmeden, 19. yüzyıla ait heykel. Sokrates'in iç güzelliğiyle dış görünüşündeki çirkinlik arasındaki tezadı gösterir.

5. Bölüm'de bulunan ve *Şölen*'de yer alan Ksenophones'in bilgilendirici ve nükteli pasajı; Sokrates'in felsefeyi herhangi bir şeyle nasıl bütünleştirdiğini, hatta arkadaşlarıyla aralarında nasıl şakalaştıklarını anlatır. Sokrates, Critobulus isimli genç ve yakışıklı bir kişiyle "güzellik çekişmesi" hakkında babacan bir tavırla tartışmaya başlar. Critobulus, Sokrates'in kullan-

Hikmeti ve bu adamın (Sokrates) asaletini düşündüğümde, ne onun hakkında yazmaktan ne de yazarken onu övmekten kendimi alamıyorum.
(Ksenophones)

İnsanlar bütün erdemlerin temeli olarak kendilerini kontrol altında tutmamalılar mı ve öncelikle bu kurumu ruhlarına sıkıca yerleştirmemeliler mi?
(Ksenophones)

dığı ünlü soru-cevap yöntemine (aşağıda kısaca göz atacağız) meydan okumuştur. Diyalogta, Sokrates'in Critobulus'tan "çok daha güzel" olduğu kanıtlanmaya çalışılır:

Critobulus: Tamam ama hangimizin burnu daha güzel?
Sokrates: Benimki tabii ki. Eğer Tanrı burnu koklamak için verdiyse senin burun deliklerin toprağı işaret ediyor, benimki ise her yerdeki kokuları alabilmek için geniş ve yayvandır.
Critobulus: Fakat kalkık uçlu bir burun, düz olandan nasıl daha güzel olabilir ki?
Sokrates: Kalkık uçlu burun, gözlerin görmesi gereken şeye izin verir, onlara engel olmaz; ancak düz burun, burun kemiklerinden ötürü gözlerin görmesine mâni olur.
Critobulus: Ya ağız? Eğer ağız ısırmak için varsa, sen benden daha büyük bir lokma ısırırsın.
Sokrates: Kalın dudaklarımla senden daha yumuşak bir öpücük verebileceğimi düşünmüyor musun?
Critobulus: Sana göre, dudaklarım bir eşeğinkinden bile daha çirkin... Ben vazgeçiyorum. Oylamaya sunalım, belki böylece cezamın ne olduğunu olabildiğince çabuk öğrenebilirim.[7]

Felsefi Sorgu

Hoşlandığım ve sevdiğim herkes bana çok "göz alıcı" gözükür. Hâlbuki arkadaşlarımdan biri Sokrates'e benziyordu. Bahsettiğim arkadaşımla tanışmadan evvel, onu ilk kez üniversite kafeteryasında görmüştüm. Onun "talihsiz" bir görünüşe sahip olduğunu düşünmüştüm. Bazı ortak arkadaşlarımız vardı, dolayısıyla onunla sık sık karşılaşırdık. Bunu söylediğim için üzgünüm fakat ilk zamanlarda görüntüsü yüzünden onunla beraber olmak beni rahatsız ediyordu. Fakat daha sonra onun ne kadar zeki, eğlenceli, nazik, dirayetli ve cesur biri olduğunu gördüm. Yıllar süren arkadaşlığımız süresince, onun çirkinliği gözüme batmamaya başladı. Üzüntüyle söylemeliyim ki, benim tecrübeme göre tersi de doğruydu. Tembel veya benmerkezci ya da sığ veya zalim kişilerin güzel ya da yakışıklı yüzleri, zaman geçtikçe daha çirkin göründü bana. Böyle bir tecrübeyi siz de yaşadınız mı? Eğer yaşadıysanız analiz ediniz.

Oylar sayıldığı zaman, Sokrates beklenmedik bir şekilde kaybetti. Bu da Sokrates'i, Critobulus'un oylamayı, yargıçlara rüşvet vererek kazandığı düşüncesine sevk etti.

Atina'da Yalın Ayak

Sokrates genellikle yalın ayak gezerdi ve üzerinde sadece, arkadaşlarının dalga geçtikleri, çaputa benzer bir palto vardı. Sokrates'i sevmeyenler, onun hiç "yıkanmadığını" söylerlerdi. Hatta arkadaşları bile onu yeni yıkanmış gördüklerinde şaşırırdı. Sokrates'in en meşhur özelliklerinden biri de olağanüstü bir iradeyi yansıtan dayanıklılığı ya da *ölçülülüğüdür*. Bu bağlamda ölçülülük "maddi zevklerin varlığına karşı da yokluğuna karşı kayıtsız olma hâli" anlamına gelmekle birlikte bu, "hazdan kaçınma veya aşırı çilecilik" demek değildir. Sokrates, Ksenophones'in *Memorabilia*'sında bu durumu şu şekilde ifade eder:

> Antiphon, galiba sen mutluluğun lüks ve israfla bağıntılı olduğunu zannediyorsun. Benim inancıma göre *hiçbir isteğe sahip olmamak kutsaldır, mümkün olduğunca az şeye sahip olmak da kutsal olan başka bir şeydir* ve kutsallığın böylesi "en yüce iyi"dir. Böylece bu tarz kutsallığın doğasına doğru atılan adımlar, insanı en yüce iyiye yaklaştırır.[8] (İtalikler sonradan eklenmiştir.)

Kanunlara göre hareket eden adalet, ekseriyetle doğanın emirlerine zıt düşer. Çünkü gözün neyi görüp neyi görmemesi, kulakların neyi işitip neyi işitmemesi, dilin neyi söyleyip neyi söylememesi, ellerin neye uzanıp neye uzanmaması, ayakların nereye gidip nereye gitmemesi hakkında bir yasa vardır. Ruh hakkında arzulaması ve arzulamaması gereken şeylere dair de bir yasa vardır.
(Antiphon)

Sokrates'in otokontrolü, korkuya karşı da gayet kayıtsızdır. Delium'daki savaş esnasında Spartalılar kazanmadan evvel kalan son Atinalı asker olduğu, Potidaean'daki askerî seferde Sokrates'in, Trakya'nın kışının hüküm sürdüğü sokaklarda -alışkanlık icabı- memleketindeki gibi giyinerek yalın ayak dolaştığı belirtilir. Platon'un *Şölen*'inde Alcibiades'in söyledi-

Genel Olarak Sophos

Sokrates dua ederken tanrıdan "iyi şeyler" bağışlamasını isterdi, "Neyin iyi olduğunu en iyi tanrı bilir" derdi.

• Laerte'li Diogenes'e göre, Sokrates'in münazara tarzı bazen rakiplerinin ona yumruk atmasıyla ya da saçını başını yolmasıyla sonuçlanacak kadar çetin geçerdi. "Fakat o, bütün bu hırpalamalara hep sabırla katlanırdı."

• Alcibiades, Sokrates'e içine ev inşa edebileceği geniş bir arazi teklif ettiğinde Sokrates, "Farz et ki, ben ayakkabı istedim ve sen bir çift yapmam için bütün bir deri verdin, bu ikramı kabul etmek senin de gülünç değil mi?"

• Sokrates, en sevdiği yiyeceğin baharatı en az gerektireni, en hoş-

ğine göre; şiddetli kışa karşın keçe ve pösteki ile ayaklarını saran askerler, Sokrates'ın onları küçük düşürmeye çalıştığını düşünüyorlardı; böyle düşünülmesi de Sokrates'ı çok sinirlendirmiştir.

Ksenophones'in *Memorabilia*'sında Sokrates, arkadaşı Euthydemos'la kendini kontrol ve disipline etmek hakkında bir konuşma yapar. *Kendine hâkim olamama* kavramını, orijinal bağlamda, bilhassa iştahla ve ihtirasla alakalı olarak "zayıf irade" anlamında kullanır. Sokrates kendini kontrol etme teriminin, kişiyi rahatına düşkünlük ya da irade zayıflığından kurtarıp değil, zevke sevk edeceğini söyler. Zayıf iradenin bizi; yemek, içmek, dinlenmek ve cinsellik gibi en basit hazlardan alıkoyacağını ileri sürer. Eğer her dürtümüzü derhâl tatmin etmek istersek fast food, abur cubur, tüm gün istirahat ve ilkel cinsel istekler için sıklıkla harekete geçmek durumunda kalırız. Hayvanlardan biraz daha fazla yüksek seviyede oluruz. İrade olmadan, kendimizi ve yaşantımızı makul bir düzene nasıl koyacağımızı öğrenme konusunda hiçbir umudumuz olamaz:

> "İyi ve mükemmel meseleleri öğrenmek, vücudunu nasıl dengeleyeceğini ve ev işlerinde nasıl başarılı olabileceğini bilmek, çevresine ve vatanına faydalı olmak ve düşmanlarını yenilgiye uğratmak için bazı yöntemleri araştırmak; sadece büyük bir menfaat sağlamakla kalmaz, insana büyük bir haz da verir. Bunların hepsi kendini kontrol altında tutmanın verdiği keyiflerdir; fakat kendine hâkim olamayan, bunları tadamaz. Bütün önemli hedefleri hazza en yakın olacak

landığı içeceğin onu bir bardak daha içmeye en az sevk edeni olduğunu söylerdi. Dahası o ilahlar gibiydi, çok az isteği vardı.

• Birisi Sokrates'e evlenmenin mi yoksa evlenmemenin mi daha iyi olduğu hakkında sorduğunda, *sophos* Sokrates cevap verdi: "Hangisini yaparsan yap, pişman olursun."

• Sokrates birkaç zengin adamı yemeğe çağırmıştı. Eşi Xanthippe hazırlayabildiği tek yemekten utandığını söyledi. "Boş ver," dedi Sokrates, "Eğer bu insanlar akıllı kişilerse bunu sineye çekeceklerdir, eğer değillerse zaten umursanacak kişiler de değillerdir."

• Biri Sokrates'e, "Sen Atinalılar tarafından ölüme mahkûm edildin" deyince, "Sen de doğa tarafından" cevabını vermiştir.

şekilde merkezde toplandığı için, bu zevkleri geliştirme gücüne sahip olmayan kişi için ne diyebiliriz ki?"

"Sokrates" dedi Euthydemos, " 'Bedensel hazlara biat eden kişinin herhangi bir erdem türüyle ilgili hiçbir kaygısı yoktur' demek istediğini düşünüyorum."

Sokrates de "Evet, Euthydemos" diye cevapladı.[9]

Sokrates'i bizim için çekici kılan bir unsur da birçoğumuzda var olan arzuların büyük kısmının onda da bulunmasıdır. Hatta belki de bu arzular onda daha da şiddetlidir. Onun kendi iştah ve ihtirasını katı bir şekilde kontrol altına tutma çabasından, bizler de nasibimizi alabiliriz. Netice itibarıyla, Sokrates'in felsefi serüveni, hayatla olabildiğince iç içedir; heyecansız ve soluk bir zihniyetin ürünü değildir. İnsani hâllere saf bir iyilik idealiyle bakma düşüncesine de dayanmaz. Sokrates hayatı bilir ve onu her şeyiyle çok sever, onunla mücadele eder ve uzun soluklu macerasına katılan rakiplerine meydan okur.

En Sıra Dışı Baba ve Eş

Sokrates, Xanthippe isimli bir kadınla evliydi ve üç erkek çocuğu vardı. İdam edilirken 70 yaşındaydı ve en büyük oğlu henüz 20 yaşında bile değildi, en küçüğünün ise neredeyse bebek olduğu rivayet edilir.[10] Sokrates'in ev hayatına dair bilgimiz nispeten daha az, fakat Xanthippe muhtemelen aristokrat bir kökenden geliyordu.

Felsefi Sorgu

Sokrates'in kendini kontrol etmekten (otokontrolden) kastı nedir? Sağlıklı yemek ve egzersiz gibi günümüzün tasaları Sokrates'in düşünceleriyle paralellik gösteriyor mu? Belki de bizler kendimizi kontrol etmeyi değil de güzelliğe duyduğumuz sevgiyi abartıyoruz? Tartışınız.

Bir taş yontucusu olan babasının çırağı olduğu hâlde Sokrates, bu işi kısa bir süreliğine yapmıştır. Sokrates, babasından miras kalan bir ev ile en iyi arkadaşı Crito'nun kendi adına işlettiği bir miktar paradan oluşan mütevazı mirasıyla geçimini sağladı.[11] Sofistlerin yaptığının aksine eğitmenliği boyunca hiç para talep etmediği hâlde, zengin talebelerinden ve hayranlarından gelen hediyeleri ara sıra kabul etti.

Sokrates ayrımcılık yapmayan bir toplumu savunduğunu göstermek için ayakkabısız bir şekilde ve eski paltosunu giyerek yaşadı. Peki Sokrates'in genel değerlere ters düşen yaşam tarzı, karısını ve çocuklarını nasıl etkilemiştir? Sokrates şüphesiz çok zekiydi ve zamanını bütün gün felsefi sorular sormak için dolaşarak harcayan, fiziksel açıdan kuvvetli bir kişiydi. Yemek, içmek, Atina'nın nüfuzlu ve prestijli kişileriyle bir arada olmak için birçok fırsatı varmış gibi gözükmektedir. Fakat siyasi, sosyal veya ekonomik nüfuzun peşinde koşmayı reddetmiştir.

Dünyada hiç kimse iki yolun ikisine birden mensup olamaz. Eğer kişi erdemli olarak bilinmeyi devam ettirmek istiyorsa, mevki ve zenginlik elde etmeyi düşünmemelidir. Eğer kişi zenginlik ve makam sahibi olmayı isterse, erdemli olmayı gözden çıkarmalıdır.
(Lie Zi)

Arketipik Birey

Platon ve Ksenophones'in çizdiği her iki portrede de Sokrates; sıra dışı, entelektüel gücü olan, karizması ve kişisel yeteneği sırf zekâsından ya da şahsiyetinden kaynaklanmayan, karma bir benliğe sahip, usta bir eğiticidir. Diğer bir deyişle, Sokrates gerçek bir **arketipik bireydir**, filozof ve psikolog Karl Jaspers'in terimiyle de (1883–1969) **paradigmatik bireydir**. Jaspers, yapıları kültürün "ideal insan"ın ölçütü hâline gelen filozoflar ve din adamlarına ait özel bir sınıf için bu terimi kullanır.

Felsefi Sorgu

Pek çok kilise ve okulun lüks içinde olduğu gerçeğini nasıl açıklayabiliriz? Eğitimciler ve vaizler (guruları ve terapistleri saymıyoruz bile) maddi başarıların mutluluğu garanti etmediğini söylemezler mi? Bu kişilerin birçoğu zihnî veya manevî hayatın daha önemli olduğunu söylemezler mi? Peki ya kendileri neden sanki bu görüşe inanmıyorlarmış gibi yaşıyorlar? Bu tutarsızlığa dair binlerce meşhur misal vardır. İki tanesini tartışınız. Eğer Sokratik görüş yanlışsa, neden pek çok insan bu görüşe sözde bağlılık gösteriyor?

Arketipik ya da paradigmatik birey, insanlık hâline ait en temel özellikleri barındıran bir ruha sahip insandır. Jaspers "[Paradigmatik bireyin] tarihî gerçekliği, sadece kendindeki ve kendisinden sonraki yansımalarını bilen kişilerdeki olağanüstü etkisiyle fark edilebilir" der.[12]

Arketipik bireyle karşılaşanlar, o kişinin gücü ya da etkisiyle, büyülenirler. Bu güç, rasyonel bir delilden dolayı oluşmaz; neredeyse kelimelerin ötesine geçen, görmezden gelinemez bir tecrübedir. Bu durum sadece kişiye yönelik değildir, başkalarının derin felsefi ve ruhi yankılanmalarını da içine alan bir tetiklenmedir.

arketipik (paradigmatik) birey İçinde bulundukları kültür tarafından "ideal insan"ın ölçütü hâline gelen seçkin öğretmenler, filozoflar ve din adamları; insanlık hâline ait en temel özellikleri barındıran bir ruha sahip insan.

Jaspers'a göre bu insani paradigmalar (değerler dizisi), zaman ötesinde bir özelliğe sahiptir. Kendi kültürlerine *arketipik simgeler* olarak hizmet ettikleri gibi, diğer kültürlere de değinirler. Farklı kültürler ve devirler farklı arketipleri yetiştirdikleri hâlde (Jaspers Sokrates'i, Konfüçyüs'ü, Buddha'yı ve İsa'yı örnek vermiştir) *arketipik bireylerin doğaları* "İnsan olmak ne demektir?", "En önemli şey nedir?", "Nasıl yaşamalıyım?" sorularına *cevap arar*.

Jaspers der ki:

> [Paradigmatik bireyler tarafından] kökten bir değişim tecrübe ve talep edilmiştir. Kendilerinin bile adını koyamadıkları derinlerinde bir güçle kendi içlerindeki bir yerde harekete geçmişlerdir. Bu harekete geçme durumunu anlatacak uygun bir ifadenin olmadığını dile getirmişlerdir. Paradigmatik bireyler kıssalarla, diyalektik reddiyelerle, karşılıklı konuşmalarla söyleşirler...

Sokrates kendini ve diğer insanlarla olan ilişkisini araştırır. Uzun süren sorgulamalar neticesinde, *salt bir şeylerin bilgisi olmayan,* gerçek ve canlı bir kesinliği ortaya çıkarmıştır. Dünyayı reddederek onun üstesinden gelmiştir. İçinde hakikatin ve gerçekliğin var olduğu bir bilgisizlikle tatmin olarak, tüm yargı ve bilgileri düzene sokar.[13] (İtalikler sonradan eklenmiştir.)

Öyle ya da böyle Sokrates ve Buddha, İsa ve Aziz Paul, Plotinos ve Spinoza bize öğretmiştir ki, sıradan ihtirasların pek çoğundan vazgeçmedikçe hiç kimse iyi bir şekilde yaşayamaz.
(Walter Lippmann)

Diğer bir deyişle, Sokrates felsefi araştırmaları sebebiyle, bir fert olarak gelişmeye ve büyümeye devam etmiştir. Kendisini "düşünür" ve "gerçek bir insan" diye iki kısma "ayırmamıştır." Katı bir kurama bağlanmak için kendini zorlamamıştır. Her bir tecrübeye yeni baştan karşılık vermiştir. "Bilgisizliğe" atıfta bulunurken Jaspers, Sokrates'in kendi "hikmetini" her zaman, "bilmediğini bilmek" ifadesi üzerine oturtmakta ısrarcı olduğunu söyler. (Bu önemli kavrama kısaca göz atacağız.)

Çok zor olan nedir diye sorulduğunda Thales, "kendini bilmek" cevabını vermiştir. Çok kolay olan nedir sorusunu ise "nasihat vermek" diye cevaplandırmıştır.

Doğaları gereği "karşılık talep ettikleri" için paradigmatik bireyler, toplumun her türden radikal tepkilerine maruz kalmışlardır: Sevilmek, kucaklanmak ya da reddedilmek ve dışlanmak. Paradigmatik birey, sade bir bilgeden çok daha ateşli ve ilgi çekici bir kişiliğe sahiptir. 3. Bölüm'de bilgenin Yunanca'da *atopos* yani "tuhaf" ve "yabancı" olarak düşünüldüğünü gördük. Bu tip tuhaflık sadece "acayip" ve "alışılmadık" olarak görmezlikten gelinebilir ya da reddedilebilir. Paradigmatik birey, bilge kadar "tuhaf" olabilir. Fakat paradigmatik birey, bilgiye kıyasla kişisel olarak çok daha rahatsız edici olabilir ve günlük hayatımızdaki alışkanlık ve değerlere son derece uyumsuz görünebilir.

Şöhretli kişilerin en büyük ahmaklar olduğunu gördüm, daha az saygı duyulan diğerleri ise daha bilge ve daha iyidir.
(Sokrates)

Paradigmatik eğiticiyle ilgili bir mesele, bizi rahatsız edici, düşündürücü bir şekilde "sarsar." Bilfiil veya yakinen "ilkelere uygun yaşamak" suretiyle -ve bu ilkelere takdir edilir bir tutarlılık ve cesaretle uymamıza bakılarak- sadece bir "insan paradigması-

nın" varlığı bile, bizi hayatlarımızın inançlarımızı ne ölçüde yansıttığını merak etmeye doğru yöneltir. Başka bir deyişle, paradigmatik bireyin hayatı ve öğretileri, sıradan hocaların öğrettikleri ile hayatları arasında var olan "emniyet mesafesini" dolduran bir bütünlük, bir harmoni oluşturur. Paradigmatik birey bizi, ifade ettiğimiz ilkelere uygun olarak, cesaretle ve dürüstlükle yaşamaya çağırarak, aradaki boşluğu doldurmaya davet eder.

Hepsinden önemlisi paradigmatik eğitimciler, bizim doğrularımıza ait ahlaki uzlaşıların karşı safında yer alırlar. Ancak anlamlı bir uzlaşı olmaksızın yaşamak, tehlikeli ve belki de yanlıştır. Öncelikle, doğruluk olarak görünenin gerçekte; sabitlik, hâlinden memnun olma ve kendini beğenme fanatizmi gibi bir riski vardır. Demek ki, kendilerini kasıtlı olarak yüksek bir standartta tutan paradigmatik eğitimciler daha ılıman olan yaygın standartlara ya da toplumun amaçlarına yabancılaşmış bir hâlde "norm"ların dışında kalırlar. Ne zaman bir bilge ya da peygamber yalnızca sorgulamakla kalmayı reddeder, korkusuz bir dürüstlük ve bütünlük içinde yaşayarak (Orta Çağda giyilen) zırhlı eldiveni fırlatıp atarsa, o zaman bu coşku da artar.

Aslında çağdaş eğitim felsefesi, öğreticilere yanlışlarını kabul etmelerini ve eksikliklerini öğrencilerle "paylaşmalarını" tavsiye eder. Böylece eğitimciyle talebe arasındaki "bağ" daha kolay kurulur. Bu açıdan bakıldığında, "bizden biri gibi" görünen hocaların *derslerine* hayranlık duymanın çok daha güvenli (kolay) olduğu düşünülür. "Bizden biri gibi" olan hocaların eksikliklerini paylaşmak, bizi "hiçe sayılma" hissiyatından korur: Öğretisi kendi varlığında tamamıyla yansıyan bir öğretmen ile karşı karşıya değiliz. Bir bütünlüğü sağlayabilmiş olan öğretmenler, öğretilerinin ilkelerine gerçek bağlamda uygun yaşayarak, bizi, bu standartın ulaşılamayacak yükseklikte olduğu ve aslında hiç kimsenin böyle yaşayamayacağı inancının verdiği güvenden yoksun bırakırlar.

Aslına bakarsak biz, kimi zaman, kaliteli arabalara veya yatlara düşkün bir papazı; yazılım programlarını kopyalayan ve bunu internette dolaşmak için kullanan bir ahlak profesörünü; derse sarhoş gelen ve kız öğrencileriyle çıkan bir psikoloji okutmanını; kendini seçkinler sınıfı, ırkçılık ve cinsiyet ayrımı konularına adayan fakat aynı izm'lere tam tersi bir tutum sergileyen aktivist bir profesörün düşmanca yöntemlerini tercih eder, onlara daha sempatik bir gözle bakarız.

Tanrı, kendilerine yardım edenlere yardım etsin.
(Ezop)

Sözlerinin Üzerimde Bıraktığı Derin Etki

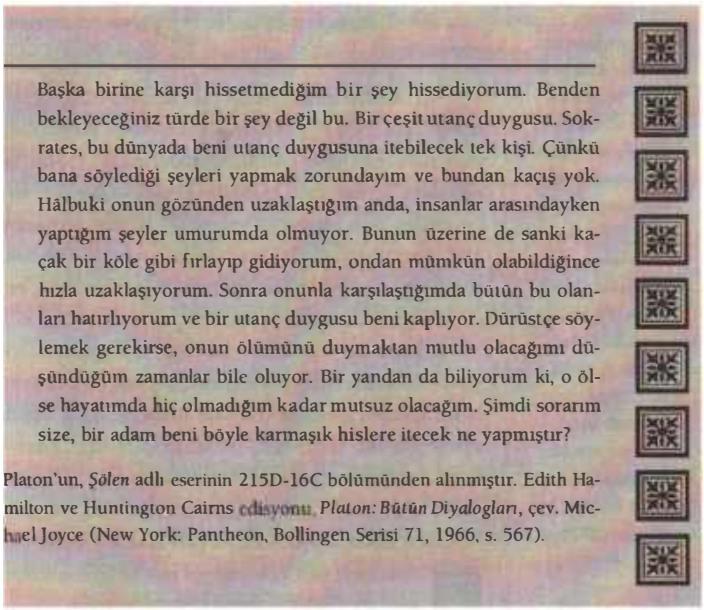
Platon'un *Şölen*'inde Alcibiades, Sokrates'in şaşırtıcı gücüne işaret eder:

> ... sizi dinlerken ya da biri sizin sözlerinizi tekrar ederken, çok kötü ifade etse de ya da bu sözleri dinleyenler erkek, kadın veya çocuk olsa da bizler bütünüyle etkileniyor ve büyüleniyoruz. Kendi kendime diyorum ki efendiler, eğer bana tamamen etki altında bırakılmış olduğumu söylemenizden korkmuyor olsaydım, "yemin ederim onun sözleri üzerimde çok etkili olmuştur ve bu etki hâlâ devam etmektedir" derdim. Onu dinlerken, kutsal bir tutku ile yandığını hissediyorum... sadece ben değil, diğer bütün insanlar da böyle hissediyor.
>
> Siyasetle uğraşırken dikkatimden kaçan pek çok şeyi de ihmal ettiğimi kabul ettirdi bana. Böylece tamamıyla yaşlanıncaya kadar beni kendisini dinlemeye itecek korkusuyla dolu olarak onu dinlemekten vazgeçtim -sanki o bir büyücüymüş gibi- ve onu duymamak için ondan olabildiğince uzaklaştım.

Paradigmatik bütünlüğün sağlıklı ifadesinin imkânına yönelik çağdaş kuşku o kadar kökleşmiştir ki, eğitimcilerle öğrettikleri arasındaki bu aşikâr boşlukların sıradan örneklerini listelerken ve bu pasajı yazarken kendimi rahatsız hissediyorum. Haydi, şimdi de biraz modern düşünelim: Sokrates bahsedildiği kadar iyi bir adam olmayabilir. Hatta Platon "Sokrates" diye bir adamı, sırf Sofistlerden öç almak için icat etmiş de olabilir (4. Bölüm). Büyüdükçe, lirik bir anlatımla tavsir edilen, "ahlak abidesi" kahramanların içyüzüne vâkıf oluruz. Bugün hiç kimse Sokrates'in yaşadığı gibi bir hayat süremez. Fakat ya sürerse...

EĞİTİCİ VE ÖĞRETİLERİ

Platon'un bize tanıttığı kadarıyla Sokrates'in hayatı, öğretileriyle uyumludur; bu da onu hakikati araştıran bir bilge, hatta bilgeden de öte bir öğretmen yapar. Pierre Hadot der ki:

Başka birine karşı hissetmediğim bir şey hissediyorum. Benden bekleyeceğiniz türde bir şey değil bu. Bir çeşit utanç duygusu. Sokrates, bu dünyada beni utanç duygusuna itebilecek tek kişi. Çünkü bana söylediği şeyleri yapmak zorundayım ve bundan kaçış yok. Hâlbuki onun gözünden uzaklaştığım anda, insanlar arasındayken yaptığım şeyler umurumda olmuyor. Bunun üzerine de sanki kaçak bir köle gibi fırlayıp gidiyorum, ondan mümkün olabildiğince hızla uzaklaşıyorum. Sonra onunla karşılaştığımda bütün bu olanları hatırlıyorum ve bir utanç duygusu beni kaplıyor. Dürüstçe söylemek gerekirse, onun ölümünü duymaktan mutlu olacağımı düşündüğüm zamanlar bile oluyor. Bir yandan da biliyorum ki, o ölse hayatımda hiç olmadığım kadar mutsuz olacağım. Şimdi sorarım size, bir adam beni böyle karmaşık hislere itecek ne yapmıştır?

Platon'un, *Şölen* adlı eserinin 215D-16C bölümünden alınmıştır. Edith Hamilton ve Huntington Cairns editörlüğünde *Platon: Bütün Diyalogları*, çev. Michael Joyce (New York: Pantheon, Bollingen Serisi 71, 1966, s. 567).

Felsefi Sorgu

Başka paradigmatik bireyler aklınıza geliyor mu? Sıradan etkili bir hoca, danışman, toplumsal reformcu veya önemli bir dinî figür olmanın çok ötesinde bir paradigmatik birey hatırlamaya çalışın. Günümüz çeşitliliğindeki çağdaş Amerika'nın arketipik filozofları üretebileceğine ihtimal veriyor musunuz? Ya da her toplum veya etnik grubun kendi insanî paradigmasına sahip olabileceğine? Çağdaş bir "Amerikan sophos'unun" sahip olması gereken özellikler neler olabilir?

Bilgenin üzerine yaptığım araştırmalarımda gitgide bilgenin Sokrates'e benzemesi yönünde karar kılmamda birkaç sebep vardır. Öncelikle onun bütün bir Batı geleneği üzerinde, alabildiğine geniş etkiye sahip bir figür olduğunu gördüm. İkincisi ve en mühimi, benim gördüğüm kadarıyla, Platon tarafından tasvir edilen Sokrates figürü, benzersiz bir üstünlüğe sahipti. Bu üstünlük, hikmetin üstün modeli ile somut insanî gerçeklik arasındaki arabulucu diye tanımlanabilecek Sokrates tasviridir. Bu ise Sokrates'in bir bilge olmayıp "bir filozof",

yani hikmet âşığı olduğuna dair Sokratesçi bir ironinin açmazıdır. [14]

Fakat muhakkak şöyle bir soru gelecekti, "Neden insanlar sizinle sürekli olarak münakaşa etmekten derin bir haz duyuyorlar?" Ben bunun cevabını, siz Atinalılara çoktan verdim. Bu konu hakkındaki tüm hakikat şudur ki, onlar hikmet üzerinde hak iddia edenlerin kendilerini köşeye sıkıştırmasını isterler; bu çok eğlencelidir.
(Sokrates)

Sokratesçi yöntem
Sokrates tarafından kullanılan soru-cevap tekniği; talebelerin içlerindeki hakikati ortaya serme amacı güder; daha açık ve daha belirgin bir anahtar terim veya kavram elde etme yöntemi olarak da ifade edilir.

Sokrates'in günümüzde bile ihtilaflı olan meselelere "şok edici" yaklaşımı sonucunda Atinalılar, onu hain bir kâfir olarak nitelendirdiler. Sonuçta ona dava açtılar, onu mahkûm ettiler ve nihayet infaz ettiler. Son olarak 70 yaşındaki filozof, hayatına mâl olan duruşmada *her zaman* üzerine basarak söylediği cümleyi tekrar etmiştir: "Ne biliyorum, ne de bildiğimi düşünüyorum."

Sokrates'in öğretileri ve öğretim yöntemleri hakkında daha fazla şey öğrenmiş olsak da bakalım ölüm tehdidi altındayken bile inançlarından ödün vermeyen bir filozofun, hikmeti bilmediği konusunda ısrar etmesini anlayabilecek miyiz...

SOKRATESÇİ YÖNTEM (DİYALEKTİK)

Sokrates, pek çok kişinin net bir şekilde düşünememesinin temel sebeplerinden birini, "insanların söyledikleri şeyin farkında olmaması" şeklinde açıklar. Dolayısıyla işin ilk basamağı, kullanacağımız terimleri tanımlamaktır. Platon'un önceki diyaloglarında, Sokrates'in anahtar sözcükleri daha belirli ve net bir şekilde açıklama çabalarından bahsedilir. Kafası karışmış bir kişiyi, tekrar tekrar çetrefilli açıklamalara sürükler. Sonra da nitelikli sorularla "rakiplerinin", kendi gördüğü mantıksal tutarsızlıkları tecrübe etmelerine izin verir ve hakikate yaklaşmalarını sağlar (bazıları bunun öğretici olduğunu ya da onlara rehberlik yaptığını bile söyler). Sokrates bu felsefi öğretim ve soruşturma yönteminde çok etkili bir isimdi. Öyle ki bu yöntem onun adıyla bilinir: **Sokratesçi diyalektik** ya da **Sokratesçi yöntem.**

Sokratesçi yöntem, eğitimin işlevini "boş bir kabı doldurmaktan" ziyade, talebedeki hakikati çekip çıkarmak olarak tarif eder. Pratikte, bu yol

gösterici sorular zinciri, soruşturmanın diyalektik yöntemi olarak bilinir. İddialar devamlı surette geliştirilir, tanımlar bütünüyle anahtar terimleri gerektirir. Böylece mantıksal tutarsızlık aydınlığa kavuşur ve çözüme ulaşır. Sokratesçi yöntemin can alıcı durumu, seyircinin (talebelerin, dinleyicinin) aktif katılımını sağlaması yönünden dikkat çekicidir. Bu yüzden Sokrates, sıradan bir şekilde ders vermektense, soru-cevap yöntemini kullanmayı tercih etmiştir.

Sokrates'in uyguladığı diyalektik süreç, dinamik ve umut vericiydi. Katılımcılar hiç olmazsa *cevaplarını* asla bulamayacakları adalet, *iyi yaşamak* veya cesaret gibi meselelerin içeriklerine dair bilgi edindiler. En azından onlar için, bu terimlerin anlamları daha belirginleşti. Her hâlükârda bu Sokrates'in tecrübesiydi. Diğer katılımcılar ise aşağılanmasalar da kafa karışıklıkları ve bilgisizlikleri böylelikle açığa çıktığı için kızıp öfkeleniyorlar ve bu duruma engel olmaya çalışıyorlardı.

Sokrates, algılayabilmelerini sağlayarak hakikatin bir şekilde herkesin içinde olduğuna inanmıştır. Eğitmenin rolü, bilgiyi boş olan zihne yerleştirmek değil, şaşkın ve karmaşık ruhlardaki hikmeti ve duruluğu çekip çıkarmaktır. Bir ebe, çocuk doğurmaz; sadece annenin çocuk doğrumasına yardımcı olur. Sokrates'in iddiası da bununla benzerlik gösterir. Onun argümanı *zaten orada bulunanı ortaya çıkararak,* insanların algılayabilmelerini sağlayarak onlara yardım etmektir. Ayrıca ebe, anne bebek doğurmaya karar verene kadar anneye fayda sağlayamaz/yardımcı olamaz. Aynı bunun gibi, insanlar taslak hâlinde olan fikirlerini tasavvur etmedikleri sürece, Sokrates'in herhangi bir yardımından bahsetmek mümkün değildir.

Konuş, düşüncelerini gizleme.
(Homeros)

ironi
Biri motamot ya da aşikâr olan, diğeri gizli ya da gerçek olan en az iki düzlemde iletişim; Sokrates'in, dinleyicilerini uyanık ve teyakkuz hâlinde tutmak için tercih ettiği bir tekniktir.

Sokrates için başlıca yöntem, öteki insanlarla *münakaşaya* girmekti. Sokratesçi yöntem, bütün olarak, sadece soru-cevap üslubunun çok ötesindedir. Hem soruşturmanın ("cevapların" değil) işaret ettiği gerçekleri hem de talebelerin kişiliklerini ve ihtiyaçlarını bilen bir kişinin yönlendirdiği, oldukça kişiye özel bir aktivitedir. Bu yöntem ancak karşıdaki "katılımcılar" da aktif olarak dinlerlerse ve mukabelede bulunurlarsa işleyebilirdi.

Sokratesçi İroni

İroni, Sokrates tarafından talebelerinin konuya olan ilgisini sıcak tutabilmek için kullanılan, anahtar bir unsurdur. Birden çok düzlemde iletişim kurabilme yöntemidir. İronik bir ifadenin anlama dair en azından iki farklı düzlemi vardır: Motamot ya da aşikâr olan, gizli ya da gerçek olan. Kural olarak iki anlam, birbirlerine karşı neredeyse tezattır. Tıpkı bir profesörün acınacak derecede kötü yazılmış bir makaleye yaptığı alaycı yorum gibi:"Harika bir iş çıkardın! Daha iyisini yapamazdın!"

Kelimeleri beklenmedik bir üslupla ve gerçek anlamının, yani yüzeysel düzleminin ötesinde bir kullanımla ifade eden Sokrates, dinleyicilerini uyanık hâlde tutmak istemiştir. Dahası Sokrates'in ironiyi kullanması, bir şeyin her zaman ilk etapta göründüğü gibi olmadığı inancının altını çizer. Ayrıca bir şeyin göründüğünden daha derin bir anlamı olduğu görüşü de böylece pekişir. Sokrates'in ironiyi kullanmasının nedeni, dinleyicilerin ilgisini devam ettirmek ve tepkilerini ortaya koymalarını engellemektir. Sokrates, *Savunma*'sına Sofist davacılarının "ikna edici" yeteneklerine atıfta bulunarak başlamıştır. Elbette onun bu ifadesi, Sofistlerin onu herhangi bir şekilde ikna edemediklerini göstermenin ironik bir yöntemiydi. Bu açık ifadelerde ironiyi kullanış tarzı, dinleyicilerin daha ilk anda dikkatlerini toplamalarını sağlamıştır:

> ***Evet, Sokrates, insanların sordukları sualler üzerinde düşündüğüm zaman hayretler içinde kalıyorum. Tanrı aşkına, şaşkına dönüyorum! Daha fazlasını, bu sualler hakkında daha fazlasını bilmek istiyorum. Ve bu sualler hakkında düşünmek bile başımı döndürmeye yetiyor.***
> (Theaetetus)

Siz Atinalıların nasıl olup da bana dava açanların etkisi altında kaldığınızı söyleyemem; fakat biliyorum ki onlar az kalsın bana kendimi unutturacaklardı -ikna edici bir tarzda konuşarak-; hâlbuki onlar nadiren hakikati söylerler. Ancak söyledikleri pek çok yalan içinde beni büyüleyen bir tanesi vardı: Sizin kendinizi korumanız ve belagatımın sizi kandırmasına izin vermemeniz gerektiği! Ağzımı açar açmaz onların kesinlikle anlaşılacağını ve bu şekilde kendimin büyük bir hatipten başka bir şey olmadığımı ispatlayacağımı söylemeleri, bana göre en büyük küstahlıktı. Fasih olmanın gücü derken hakikatin gücü demek istemiyorlarsa; eğer kastettikleri buysa, ben fasih olduğumu itiraf ederim. Fakat onların tarzından ne kadar da farklı bir şekilde! Yani dediğim gibi ben neredeyse hiçbir zaman hakikati söylemem, ama siz benden bütünüyle hakikati işitirsiniz; onların yaptığı gibi, önceden belirlenmiş, kelime ve deyimlerle süslenmiş bir nutuk değil... Ah, Atinalılar, hayatın hiç-

bir zamanında sizin önünüze yeniyetme bir hatip karakterinde çıkmamalıyım. Bunu benden kimse beklemesin.[15]

İronik iletişim, dikkatsiz insanların veya gizli anlamları çözemeyenlerin kafalarını karıştırır. Örneğin, Sokrates'in davasındaki pek çok jüri üyesi, onun Sofistlerle olan münakaşasına ve ikna sanatındaki sofistik vurguya aşinaydı. Küçük bir grup da Sokrates'in kim olduğunu unutarak hayatını "kendini bil" buyruğuna adayan Sokrates'in ironisine cevap vermiş olabilir. İroni, Sokrates yönteminin hem önemli bir tamamlayıcısı hem de onun en büyük açmazıydı; çünkü birçok gözlemci Sokrates'in ironisini, başka bir sofistik hile olarak gördü.

Felsefi Sorgu

Yukarıda Platon'un Savunma'*sından yapılan alıntılarda Sofistlere yapılan ironik göndermeleri bulabilirsiniz.*

SOKRATES İŞ BAŞINDA

Bazı belirli Sokratik öğretilerden bahsetmeden önce, kişiler arası felsefi yöntem olarak, diyalektik mevzusunu irdelemeye çalışalım. Bunu Sokrates'e şöhret kazandıran bir yöntem olarak bir Sofistle arasında geçen diyalektik sohbetlerinden birini uzun uzadıya ele alarak yapabiliriz. Her an ateşli bir tartışmaya dönebilen bu tip münazaralar, Sokrates'in şanına olumsuz katkıda bulunmuş; Sokrates ile bir kısım Sofistler arasındaki düşmanlığı körüklemiştir.

Bir kısım eleştirilere göre, Sokrates'in bütün "felsefi kariyeri", hiciv yapan komedyenlerin "shtick" (hile) olarak isimlendirdikleri şeydi. Bir hile; komedyene, arkasına saklanılabilecek belirgin bir kimlik ve öngörülebilir, rutin bir repertuar sağlar. Sofistler ve diğer eleştirmenler, Sokrates'i fakir ve alçak gönüllü, hikmet arayışında, sade vatandaş taklidi yapan, antidemokrat bir seçkinci (elitist) olarak görürler. Bu görüşe göre, Sokrates bir Sofistti. Yine bu bakış açısıyla, Sokrates'in "Hadi oradan, saçmalık!" minvalindeki ılımlı tavrı, rakiplerini alt edebilmek için tasarladığı bir komplodur. Sokrates insanları, hayalî bir güvenlik ve emniyet algısıyla uyuşturarak gözetim altında tutabilmiş, gizli kelime oyunları ve yönlendirici sorularıyla onları sarsmıştır. Böyle bir Sokrates portresinin anlamlı olup olmadığına siz karar verin.

Sokrates, size inanması zor ama doğru bir şey söyleyeceğim (dedi Lysimachus'un oğlu ve dede Aristides'in torunu Aristides); sizin de bildiğiniz gibi, ben sizden bir tek şey bile öğrenmedim; ama her ne zaman sizinle birlikte olduysam, fikirlerim gelişti. Sizinle aynı evde kalmış olsam da, aynı odada değildim.

Platon, şaheseri olan *Devlet*'in başlarında, Sokrates diyalektiğinin en ilginç örneklerinden birini gözler önüne serer (6. Bölüm). Aşağıdaki pasaj Sokrates ile bir Sofist arasındaki tipik bir münazaraya bir örnektir. Thrasymachus (M.Ö. 450), politika ve toplumsal hareketa nazaran kuram ve felsefeye daha az ilgi duyan bir Sofistti. Birinci kitap olan *Devlet*'in 3. Bölümü'nde Platon, Thrasymachus'un rakipleriyle münazarasında takındığı saldırgan ve alaycı tavrı betimler.

Devlet, Sokrates ve diğer bireyler arasında, özellikle adaletin doğası hakkında cereyan eden bir dizi diyalogtan oluşur. Yoğun ve başarılı bir sorgulamayla Sokrates, ahlaka ait geleneksel kavramların kafa karıştırdığını ve "sersemlettiğini" ortaya çıkarır. Sokrates'in adaleti tanımlamaya dair birçok girişimi reddetmesinin ardından Thrasymachus sahneye çıkar. Sofistler herhangi bir ahlak ölçütünün eşit derecede zengin ve fakire, güçlü ve zayıfa, "üstün insana" ve "aşağı insana" uygulanabileceğini; koşulsuz olarak reddederler.

Thrasymachus, Sokrates'in reddettiği borcunu ödemek veya insanlara "haklarını" vermek gibi adaleti tanımlayan genel kavramlar hususunda Sokrates'in çok ötesine geçer ve başka bir adalet görüşünün yerine arsız çıkarcılığı yapılandırır. Böylelikle *ahlaki göreceliği,* sert köşeli *ahlaki gerçekçiliğe* dönüştürür. "Hayatın duygusuz panoraması, açık bir şekilde *gücün haklı olduğunu* gösterir" iddiasında bulunur.

Hoşumuza gitse de gitmese de Thrasymachus'a göre, ekonomi, siyaset, ırk, eğitim gibi hayatın hemen her alanına yayılan değerler, *gücün ne kadar etkili* olduğunu yansıtır. Bazı değerler sadece mutlak anlamda "doğru" oldukları için değil, ayrıca en kudretli birey veya grup tarafından tercih edildikleri için de hâkim değerlerdir. Doğa, gücü ödüllendirir; güçlü birey de daima üstün insan olduğu için "doğru kişi"dir ve geleneksel ahlakın saçma endişelerine karşı gösterdiği ilgisizlikte fevkalade bağımsızdır.

Sokrates'in katı ahlaki gerçeklik görüşünü yansıtan Platon, Thrasymachus'u kaba, saldırgan ve neredeyse şiddete başvuracak biri olarak betimler.

Daha diyaloğun en başından, Thrasymachus'un, nezaketin sınırlarını ve tartışmanın "felsefi" tonunu aştığına şahit oluruz.

Sophos ve Sofist

Devlet'ten alınan aşağıdaki pasajı okurken ironi (alay) örneklerini arayınız. Thrasymachus'un Sokrates'e ve onun yöntemine olan ithamı üzerinde düşününüz. Sokrates'in buna verdiği cevapları inceleyiniz. Sokrates'in Thrasymachus'u soru-cevap yöntemine dâhil etmeyi nasıl başardığına dikkat edin. Sokrates bunu, Thrasymachus'un diyalektiğin etkilerinin farkında olmasına ve bunlara asla katılmayı düşünmemesine rağmen, başarır. Sokrates ile karşılaşmanızda "kaybetmek" ile sonuçlanabilecek olan bir durumun psikolojik neticelerine karşı tetikte olun. (Okumalarınıza tat katması açısından bu iki karakteri zihninizde canlandırın: Havai, genç, öfkeli Thrasymachus ve rakiplerini köşeye sıkıştırma konusunda kendine güvenen Sokrates.)

Perde açılırken Sokrates, Thrasymachus'un Polemarchus isimli bir adamla yaptığı münazarayı nasıl yarıda kestiğini ifade eder:

> Biz sohbet ederken Thrasymachus sıklıkla konuşmalarımızı bölmeye çalışırdı. Ancak her defasında, orada bulunan ve münazaranın nasıl sonlanacağını merak eden insanlar tarafından engellenirdi. Biz konuşmaya ara verdiğimiz zaman da... kendisini daha fazla konunun içine dâhil edemez ve meseleye uyum sağlayamazdı. Sanki bizi parçalara ayırmak istermişçesine, yırtıcı bir hayvan gibi saldırırdı. Thrasymachus konuşmasına başlayıp bir bomba gibi patladığında Polemarchus ve ben, inanılmaz bir şekilde korkuya kapılmıştık. "Tüm bu saçmalıklar nedir Sokrates? Birbirinizin düşüncelerinize karşı bu kadar nezaket göstererek, neden çocukça davranıyorsunuz? Eğer sen gerçekten adaletin ne olduğunu bilmek istiyorsan soru sormayı bırak. Sana cevap veren kişinin yanıldığını ispatlama oyunundan da vazgeç. Gayet iyi bildiğin gibi, soruya cevap vermektense soru sormak daha basittir. Bize söyle adalet nedir sence? Adaletin bir vazife, tek çare, avantaj, kazanç veya nüfuz olduğunu söyleme sakın! Bu tarz bir mantıksızlığı kabul etmeyeceğim, bana açık ve belirli bir tarif ver."
> Bu saldırı karşısında bir an bocalamıştım ve ona dehşetle bakıyordum. Onu daha önce hiç görmemiş ol-

Hitabetin etkileyiciliği ne değer ifade eder? Dilin muhalefeti, öfkeyi tahrik eder.
(Konfüçyüs)

Tatlılıkla konuş, fakat içi dolu olsun.
(Theodore Roosevelt)

saydım onun tamamıyla bir serseri olduğuna kanaat getirirdim. Ancak daha sonradan münakaşamızın onu huzursuz ettiğini fark ettim, kuvvetimi toplayarak sıkılgan bir şekilde cevap vermeye başladım: "Üstümüze bu kadar gelme Thrasymachus, Eğer bu tartışma zemininde herhangi bir hata yaptıysak seni temin ederim ki bu tarzda devam etmeyeceğiz. Çünkü eğer bizler altın arıyorsak karşılıklı nezaketin, araştırmamızı aksatmasına, altını bulmamızı engellemesine razı gelmeyiz! Adalet ise altından çok daha değerlidir. Birbirimize karşı ahmakça bir hürmet göstereceğiz diye onu bulma çabalarımıza çelme takacak da değiliz. Seni temin ederim ki, yapabileceğimizin en iyisini yapıyoruz. Bu da bizde eksik olan bir yetenektir, senin gibi zeki insanlar, bizim için ancak üzülmelidir. Bize karşı sinirli bir tavır takınmamalıdır."

Thrasymachus alaycı bir tarzda güldü ve cevap verdi, "İşte yine o eski numaralarını gösteriyorsun Sokrates. Sana asla soru sorulmasına izin vermeyeceğini biliyordum ve başkalarına da söylemiştim. İkiyüzlü cehaletinle devam et; elinden gelen her şeyi yap, doğrudan cevap vermekten başka!"

"İşte bu yüzden sen çok zekisin Thrasymachus" diye cevap verdim. "... ve sen bunu biliyorsun. Herhangi birine on ikinin ne olduğunu sor; fakat iki kere altıdır, üç kere dörttür, altı kere ikidir veya dört kere üçtür şeklinde bir cevap istemediğini söyle. Böylesine mantıksız bir istek olamaz! Sen de pekâlâ biliyorsun ki, sana bu ifadelerle kimse bir cevap veremez. Soru sorduğun bu kişi şöyle bir cevap verebilir, "Senin amacın ne Thrasymachus? Hem bana soru soruyorsun hem de sana cevap vermememi istiyorsun? Eğer bu söylediklerinden biri doğruysa benden yanlış cevap mı vermemi istiyorsun?" Sana böyle söyleyen birine ne karşılık verirsin Thrasymachus?

Thrasymachus, "Verdiğin örnekle benim argümanım aynı düzlemde değil" dedi.

"Neden böyle olmadığını anlayamıyorum?" dedim, "...aynı düzlemde olmasa bile, hoşumuza gitse de gitmese de böyle bir cevabın makul olduğunu düşünen kişiyi bu fikrinden döndüremeyiz."

"Yani yapmayı düşündüğün de bu" dedi. "Benim hoşuma gitmeyecek cevaplardan birini vereceksin."

"Seni şaşırtmayacağım, demek ki doğru olduğuna inandığım neyse onu yapacağım" dedim.

"Ya sana adaletin tamamıyla farklı ve çok daha güzel bir tarifini verirsem? Ne tür bir savunma içine gireceksin merak ediyorum" dedi.

"Cahillik savunması, çünkü bilmeyenler bilenlerden muhakkak surette öğrenmelidirler" dedim.

"Şaka yapıyor olmalısın, ayrıca dersin bedelini de ödemelisin" dedi. [Sofistler öğrettikleri karşılığında bir bedel alırlardı ve Thrasymachus, Sokrates'e öğrettiği karşılığında bir ücret talep etme şakası yapıyor.]

"Param olduğu zaman ödeyeceğim."

"Para önemli değil, biz Sokrates adına öderiz. Sen önce adaletin tanımını yap, Thrasymachus" dedi Glaukon.

"Biliyorum ki Sokrates her zamanki hilesini yapacak ve hiçbir zaman kendi görüşünü açıklamayacak, daima başkalarının fikirlerini açıklamasını isteyecek ve bu görüşleri çürütecek" dedi Thrasymachus.

"Fakat ben ne yapıyorum ki?" dedim, "Hem bilmiyorum hem de konu hakkında hiçbir şey bilmediğimi itiraf ediyorum. Hatta bilsem bile, [silik] rakiplerim tarafından düşündüğüm şeyi söylemem yasaklanmıştır. Bir şeyler söylemeyi sen daha fazla hak ediyorsun. Çünkü sen bildiğini söylüyorsun ve gerçekten söyleyecek bir şeylerin var. Şimdi bize bir iyilik yap ve cevap ver, Glaukon'ı ve burada bulunanları bildiklerinden esirgeme."

Sokrates, devlet tarafından kabul edilen tanrıları reddettiği ve yerine bilinmeyen tanrılar koyduğu için mahkûm edilmiştir. Ayrıca o, gençleri yoldan çıkardığı için de suçludur.
(Sokrates'e karşı yazılan iddianameden)

Glaukon ve diğerleri söylediğim şey konusunda bana arka çıktılar ve Thrasymachus ise olay yaratacağını düşündüğü cevaba olan güveni hakkında endişeye kapıldı. Ancak konu hakkında ona cevap vermemi sağlamak ve bana karşı zafer kazanmak istermiş gibi davranmaya devam etti. Sonunda, her nasılsa, "Bu Sokrates'in hikmetidir. O hiç kimseye bir şey öğretmez ama başkalarından bilgi almak için onların etrafında dolaşır; hem de minnettar olmadan!" dedi.

"Başkalarından öğrendiğim tamamıyla doğru Thrasymachus, ama minnettar olmadığımı söyleyemem. Şükür konusunda yeterince cömert bir adamımdır. Param olmadığı hâlde verebileceğim tek ücret budur. İyi kurgulanmış bir düşünceyi methetmeye ne derecede hazır olduğumu şimdi göreceksin. Çünkü eminim ki senin vereceğin cevap da böyle olacak."

"Dinle o hâlde," dedi Thrasymachus, "Adalet ya da hak kavramını, daha güçlü bir grubun menfaati olarak tarif ediyorum. Şimdi methiyen nerede? Bu cevabı reddedeceğini görebiliyorum."

"Ne demek istediğini anladığım zaman bunu yapacağım. Çünkü şu an anlamadım. Daha güçlü bir grubun menfaatleri doğrultusundaki şeyin doğru ve haklı olduğunu söylüyorsun, fakat menfaatle ne kastediyorsun? Mesela Polydamas bir atlettir ve bizden daha güçlüdür. Onun menfaatleri arasında, gücünü muhafaza etmesi açısından biftek yemek vardır. Bizler ondan daha dirençsiziz, ancak bu, aynı yeme tarzı bizim için de geçerlidir ve bizim için doğru olan budur demek değildir."

"Beni çok bunalttın, Sokrates. Benim tanımlamamı sırf çürütmek için ele alıyorsun" dedi.

Her insan çeşitli yollar arasında seçim yapar ve kendine en faydalı olanı seçip, onu izler.
(Sokrates)

"Seni temin ederim ki hayır, ne demek istediğini daha net ifade etmelisin" dedim.

"Öyleyse söyle bakalım, bildiğin üzere bazı ülkeler diktatörlüktür, bazıları demokrasidir, bazıları da prensliktir, değil mi? Ve her site devletinin gücü, yönetici tabakanın elindedir?"

"Evet."

"Her yönetici tabaka da kanunları kendi menfaatlerine uygun olarak yapar. Bir demokrasinin demokratik kanunlar, bir diktatörün diktatörce kanunlar yapması gibi... Bu kanunları yaparak yöneticiler, kendi menfaatlerine olan şeyi vatandaşlarına 'doğru' ve 'hak' olarak gösterirler. Eğer herhangi bir kişi bu kanunları çiğnerse 'haksızlık yapan' bir kimse hükmünde cezalandırılır. Bütün devletlerde doğrunun tamamıyla aynı olduğunu söylerken demek istediğim işte buydu, kurucu yönetici zümrenin menfaatleri ki bu yönetici zümre her ülkedeki 'en güçlü' öğedir. Biz de kurallara uygun bir şekilde tartışsaydık görecektik ki 'doğru' her zaman aynıdır. Yani en güçlü grubun menfaatidir."

"...Düşün bakalım, nasıl olur da daima dürüst bir adam dürüst olmayandan daha az başarı gösterir. Örneğin, bu iki insan herhangi bir iş ilişkisine girse, yaptıkları anlaşmada dürüst şahsın, dürüst olmayandan daha varlıklı olduğunu görmezsin. Yine, bunların devletle olan ilişkilerinde ödenmesi gereken vergiler söz konusuysa, dürüst olmayan kişi aynı gelire rağmen daha az vergi öder. Alınması gereken herhangi bir şey olduğunda da her şeyi bu adam alır. Mesai söz konusu olduğunda dürüst şahıs, herhangi bir zarar etmese bile, özel hayatını ihmal ettiği için acı çekecektir; dürüstlüğü ise onu kamu ödeneğini iç etmekten alıkoyacaktır. Bu yüzden arkadaşları tarafından hakir görülecektir; zira ilkeleri, menfaatleri doğrultusunda hareket etmesine izin vermeyecektir. Tam tersi ise dürüst olmayan şahıs için geçerlidir. Bu adam büyük riskler alarak kazanç sağlama girişiminde bulunur; 'hilede dürüstlükten çok daha fazla şahsi kazanç vardır' sözünün canlı bir örneğidir. *Böylece adaletsizliğin, fırsatçılığın, daha muazzam bir dirence, adaletten daha fazla özgürlüğe ve güce sahip olduğunu görürüz; adaletsizlik ayrıca ifade etmek istediğim konuyu ispatlar. Adalet, güçlü olan grubun inisiyatifindedir, adaletsizlik ise bu grubun menfaat ve çıkarıdır." [italikler sonradan eklenmiştir.]*

"Şimdi demek istediğini anlıyorum, haklı olup olmadığını bulmaya çalışayım. Verdiğin cevap 'menfaat' ve 'hak' kelimelerini tarif ediyor... fakat güçlü olan grubun özelliklerini de ilave ediyor" dedim.

"Önemsiz bir özellik diyeceksin herhâlde"

"Önemi ya da önemsizliği henüz belli değildir, açık olan şey tanımlamanın doğru olup olmadığı konusunda düşünmemiz gerektiğidir. Çünkü benim ta-

mamıyla kabullendiğim şey, doğru olanın bir 'menfaat' olduğudur; ancak siz 'güçlü olan grubun' menfaatlerini de ekleyebilirsiniz. Bu yüzden bu konu hakkında yorum yapamıyorum ve sizin de düşünmenizi istiyorum."

Adalesizlik yapanlar, adaletsizlik yüzünden acı çekenlerden daha mutsuzdurlar.
(Demokritus)

"Senden duyalım."

"Siz yöneten güce itaat etmenin doğru ve adil olduğunu söylüyorsunuz değil mi?" dedim.

"Evet" diye cevapladı.

"Farklı ülkelerdeki gücü ellerinde bulunduran grupların yanılmaz olduğunu mu yoksa yanılma paylarının olduğunu mu düşünüyorsunuz?"

"Elbette hata yapabilirler" dedi.

"Kanun yapma işine giriştiklerinde işlerini layıkıyla veya kötü bir şekilde yapabilirler mi?"

"Öyle tahmin ediyorum."

"Eğer kanunları layıkıyla yaparlarsa bu onların menfaatlerine olur, eğer yapmazlarsa o zaman aleyhlerine olur. Ben böyle düşünüyorum."

"Katılıyorum."

"Fakat bu grupların vatandaşları, onların yapmış oldukları kanunlara itaatle yükümlüdürler. Bu kanunlara itaat, yapılacak en doğru şeydir."

"Elbette."

"Öyleyse senin iddiana göre sadece güçlü grubun menfaatine olan şeyi yapmak *doğru* değil, ayrıca tersini yapmak da doğrudur."

"Ne demek istiyorsun?" diye sordu.

"Demek istediğim şey aslında seninkiyle aynı, diye düşünüyorum. Olaya daha yakından bakalım: Yönetici güç odaklarının vatandaşların menfaatleri icabı kimi zaman da olsa yanlış uygulamaları emrederler, bununla birlikte yöneticilerinin emrettiği şeyi yapmak vatandaşlar için en doğru olandır, görüşünde hemfikir değil miyiz?"

"Evet, galiba aynı fikirdeyiz."

"Bu durumda sen, *güçlü* grup olan yöneticilerin menfaatlerine uygun *olmayan* şeyi yapmanın doğru olduğunu itiraf etmelisin. Yöneticiler yanlışlıkla kendilerinin zararına olacak bir şey emrettikleri zaman bu gerçekleşebilir ve bununla birlikte vatandaşlarının bu emirlere itaat etmeleri adilanedir. Elbette ki sevgili dostum Thrasymachus, bu koşullar altında söylemiş olduğunuz meselenin tersine hareket etmenin 'doğruluğunun' ideal olduğunu kabul eder. Bu durumda daha güçsüz olanın ise güçlü olanın menfaatlerine karşı gelecek şekilde davranması emredilir."[16]

Felsefi Sorgu

İstatistiksel olarak hapishane nüfusunun çoğu, daha fakir olan eğitimsiz insanlardan oluşur. Memur ve ünlü suçluların fakir ve tanınmayan sanıklara göre daha hafif cezalar alması, Thrasymachus'un adalet tanımıyla ne kadar bağlantılıdır? Fiziksel olarak çekici olanların işe alınma şansları daha mı yüksektir? Bazı talebelerin zekâları ve cazibeleri sayesinde nasıl başarılı olduklarını hiç fark ettiniz mi? Bu örneklerden yola çıkarak veya zaman zaman elimizden kaçan şeyleri hesap ederek adaletin doğası hakkında bir neticeye ulaşabilir miyiz? Kabul etmiş gibi göründüğümüz ahlaki değerlerimizi, uyguladığımız değerlerden ayırmaya çalışınız. Hikâye kitabına benzeyen hayat ile gerçek hayatı ayırmayı deneyiniz. Ahlaki gerçekçiler haklılar mı? Açıklayınız.

SORGULANMAMIŞ HAYAT

Sokratesçi öğretiler arasında en kalıcı tavsiye "kendini bilmek"tir. Bu tavsiyenin Sokrates açısından önemi, *Savunma*'sı boyunca bu tavsiyeyi hayatında ve misyonunda vurgulamasıdır. Uzunca bir hayatın sonuna yaklaşırken Sokrates, düşünce tarihi içindeki en meşhur ifadelerden birini söyler: "Sorgulanmamış bir hayat yaşanmaya değer değildir." Bu cümleyle Sokrates başka şeylerin yanı sıra, felsefi kuramlardan yoksun bir hayatın *insan hayatı* olmaktan çok uzak olduğu kanısındadır. Böyle bir hayat eksiktir, bütünüyle işlevsel değildir, erdem ve mükemmeliyet bakımından kemale ermemiştir.

Ey Atinalılar, bu hakikattir, bütünüyle hakikattir. Hiçbir şey gizlemiyorum, ikiyüzlü davranmıyorum. Bununla beraber, hitabetimin gösterişten uzak oluşu, insanların benden nefret etmesine sebep oluyor. Onların nefretlerine sebep olan şey, benim hakikati söylediğimin delilidir.
(Sokrates)

Sokrates, insan ruhunun (*psişe*) insanlığın özü olduğuna inanmıştır. **Psişe**, akıl ve ruh olarak düşündüğümüz şeyin bir bütünüdür: Zihin, *derin düşünme* olarak bilinen akıl yeteneği ve düşünme kabiliyetidir. Giovanni Reale der ki:

> Görünen o ki hiç kimse *ruhu*, Sokrates'in anladığı şekilde anlayamamıştır. Hatta Sokrates'ten sonraki Batı bile... *Düşünsel ve ahlaki etkinliğimizin kaynağıyla davrandığımız ve düşündüğümüzde* Sokrates için ruh, mantığımızla

tanımlanır. Kısacası Sokrates için ruh, *zihnin ta kendisidir, münevver ve ahlaki kişiliktir.*[17]

psişe
Yunanca bir kelime olup "ruh" anlamına gelir, günümüzün terminolojisinde derin düşünce kapasitesini de içine alan akıl ve ruhun birleşimidir.

Sorgulanmamış bir hayat, ruhun feda edildiği bir hayattır. Sorgulanmamış bir hayat, bir anlamda, bilinçsiz bir hayattır. En alt düzeyde yaşanan bir hayattır: Tefekkür asla uygulamanın üstüne geçemez; arzular nadiren tartılır; ananeler, alışkanlıklar ve sorgulanmayan inançlar, tefekkür ve değerler yerine kullanılır. Sonuç itibarıyla, zeki ve maddeden başarılı bir fert için de sorgulanmamış bir hayatı yaşamak mümkündür. Hayatı sorgulamak ise "bütün sorulara cevap bulmak" anlamına gelmez. Tam tersine, daha fazla şey bilmeye adanan bir hayat, gelişimin yanlış inançları yok ettiği ve sahtekârlığın daimi bir şekilde ortadan kaldırıldığı bir hayatı doğurur. Hayatı sorgulamak, insani koşulların bilinçli olarak farkına varmaktır; ihtiyaç ve arzuları tatmin etmek adına, hiçbir eleştiride bulunmadan yaşamak değil.

Hayatın anlamını bulma çabası, insanda var olan gerçek tetikleyici güçtür.
(Viktor Frankl)

Sokratesçi Bilgisizlik

Sokrates 30'lu yaşlardayken arkadaşı Chaerephon, aklını kurcalayan bir sorunun cevabını bulmak üzere Delphi'deki Kâhin'e gitti ve sordu; "Bir insan Sokrates'ten daha fazla hikmet sahibi olabilir mi?" Kâhin ise peygamberlik vazifesini üstlendiğine inanılan bir zattı. İlahî rehberliğine ve zekâsına yaraşır bir şekilde, şu meşhur ve müphem cevabı verdi; *"Hiç kimse Sokrates'ten daha bilge değildir."* Bu cevap iki anlama da gelebilir:

a) Sokrates Atina'nın en bilge kişisidir.

b) Sokrates çok da bilge biri olmadığı hâlde, herhangi bir kişinin olabileceği kadar bilgedir.

İlk yorum Sokrates'i eşi benzeri olmayan bir insan kefesine koyarken, ikincisi Sokrates'i beşerî özelliklere sahip bir insan örneği olarak ele alır.

Sokrates, Kâhin'in cevabını çok ciddiye aldı ve hayatının dönüm noktası olarak nitelendirdi. Tanrı Apollo'nun cevabını duyunca, verdiği ilk tepki şaşırmak oldu.

Felsefi Sorgu

Arkadaşlarınız arasında yaptığınız bazı gözlemler, ruhun çağdaş yorumları hakkında size bir fikir veriyor mu? Bunları, Sokrates'in psişe kavramıyla keşfettiklerinizle karşılaştırınız. Bir kimsenin ruh algısı, sorgulanmamış hayat felsefesiyle olan ilişkisine nasıl bir etkide bulunmuş olabilir?

Kendi kendime "Bu tanrı ne demek istemiş olabilir, bu muammanın izahı ne olabilir" diye sordum. Çünkü biliyorum ki ben, az ya da çok, hikmete sahip değilim. Benim insanların en bilge kişisi olduğumu söylerken ne demek istemiş olabilir? Hâlbuki o bir tanrı ve asla yalan söylemez, kendi doğasına aykırı davranamaz. Uzunca bir süre düşündükten sonra, soruyu nasıl tahkik edeceğime dair bir yöntem planladım. Eğer benden daha bilge birini bulabilirsem elimde bir tekziple tanrıya gidebilirim diye düşündüm. Ona demeliydim ki, "İşte benden daha bilge bir adam, hâlbuki siz benim en bilge olduğumu söylemiştiniz." Hikmetiyle ün salmış birini bulmak için yola düştüm. Onu izledim -ismini zikretmeme gerek yok, seçimlerde desteklediğim bir politikacıydı- ve netice şöyle gerçekleşti: Onunla konuşmaya başladığım zaman, bu adamın bilge olmadığını düşünmeden edemedim, hâlbuki birçok kimse tarafından bilge olarak düşünülüyordu ve kendisi de buna inanıyordu. Bunun üzerine ona, kendisinin bilge kişi olduğunu düşünse de gerçek bir bilge olmadığını açıklamaya çalıştım. Sonuçta onun düşmanlığını kazandım ve hatta orada bulunup beni işitenler tarafından da düşman ilan edildim. Sonra orayı terk ettim ve uzaklaşırken kendi kendime şöyle diyordum: "Madem ki ikimiz de gerçek güzeli ve iyiyi biliyoruz, o hâlde ben ondan daha üstteyim; çünkü o hiçbir şey bilmiyor, fakat bildiğini sanıyor; bense ne bildiğimi ne de düşündüğümü biliyorum." Böylece bu adamın bilgelik adına benden daha şanssız olduğunu fark ettim. Daha sonra hikmete sahip olduğu iddiasında bulunan başka birine gittim, sonuç tamamıyla aynıydı. Bunun üzerine bir düşman daha kazandım.[18]

Onların dedikleri gibi, filozof olmaya çalışan cahil bir adamsam eğer, belki de bir filozofun yaptığı da budur zaten.
(Diogenes)

Sokrates hangi noktaya değiniyordu? Açık bir şekilde görülüyor ki, Sokrates bir çeşit bilgi elde etmişti, hikmeti değil. Yine net olarak görülür ki, Sokrates kendi bilgisizliğine inanmıştı; anlattığı olaylar üzerinden buna üstü kapalı olarak işaret ediyordu. Sokrates'in anlatım tarzındaki ironi unsurunu da hesaba katacak olursak, Sokrates'in bi-

zim hikmet ve bilgi anlayışımıza meydan okuduğunu görürüz. Bazı insanlar için Sokrates'in ifadeleri kapalı kalmıştır, belki de kavrama düzeyinin dışındadır. Henüz "aklı ermeyen" gençler veya sabit görüşlü yaşlı insanlar arasında bunun düzmece bir teknik olduğunu düşünenler, sorulara cevap vermekten kaçınmışlardır. Bu tür insanlar kendilerinin bilgisiz olduklarını anlamazlar. Onlar kendilerini önemli olan her şeyi bildiklerine ikna etmişlerdir. Sofistlere göre, Sokrates'in kendisini "bilgisiz" olarak göstermesi (yani sahte bilgisizliği), haklılığını ve popülerliğini garantiye alan zekice tasarlanmış, psikolojik bir dalaveredir. Thrasymachus'u öfkelendiren de işte bu özelliğidir.

Sokratesçi yöntem yönlendirici sorulara yer verdiğinden, Sokrates'in cevap arayışının genel bağlamda ne tarafa yönleneceğine ve bazı analiz yollarının yeterliliğine dair bir fikri olduğu sonucuna varabiliriz. Ancak o, bunları dogmatik bir yapı içerisinde açıklamayı reddeder. Sokrates'in "bilgisizliği", diğer insanların "entelektüel ihtiyaçları için kendilerini bilmelerini sağlamak" diye tabir ettiği misyonun bir parçasıydı. İnsan kendini bildikten sonra, diyalektik soru-cevap yöntemini kullanarak hakikatin araştırılmasında söz sahibi olur. Sokratik yöntemin özü, bir şey bildiğimizi düşünürken kendimizi aslında hiçbir şey bilmediğimize ikna etmektir. Sokrates ayrıca kendi gerçek şüphesini de paylaşmıştır. Gösterdiğinden daha fazlasını bildiği hâlde -büyük ihtimalle- değişken doğaya ve bilgiye ait sınırlamaların -birçoğumuzdan- daha çok farkındadır. Bu yüzden iki yönden sıradan bir insandan daha bilge olduğu ortaya çıkar: İlki, çoğumuz bildiğimizden daha fazlasını bildiğimizi düşünmeye meyilliyizdir. İkincisi, bütün insanlar tereddütlü ve sınırlıdır. Bizler tanrı değiliz, ama kimi zaman öyleymişiz gibi davranırız.

Ben bilge değilim.
(Sokrates)

İnsani Hikmetin Gücü

Sokratesçi bilgisizliğin gücüne göz atmanın en iyi yolu belki de *Savunma*'ya bir kere daha bakmaktır. Bu defa, Sokrates'in, "hikmeti" konusunda üzücü cümleler sarf ettiği bölüme göz atalım:

Bilginin ne olduğunu size söyleyeyim: Bilen kişinin bildiği şeyi bilmesi, bilmeyen kişinin de bilmediği şeyi bilmesidir.
(Konfüçyüs)

Ey Atinalılar, bazılarınızın, "Evet Sokrates, senin aleyhine şekillenen bu ithamın temeli nedir; yapmış olduğun şeyde tuhaf bir şeyler olmalı? Eğer sen de diğer insanlar gibi olsaydın tüm bu dedikodular ve hakkındaki konuşmalar yapılmazdı. Bütün bunların sebebinin ne olduğunu bize söyle ki, seni yaka paça yargıladığımız için üzüntü duyalım" dediğini itiraf ediyorum. Bu ifadelerin insaflı bir meydan okuma olduğunu düşünüyorum. Neden bilge olarak nitelendirildiğimi ve böyle şeytani bir üne nasıl kavuştuğumu sizlere açıklamaya çalışacağım, lütfen dikkatle dinleyiniz. Bazılarınız şaka yaptığımı düşünse de bütünüyle hakikati söyleyeceğimi yineliyorum. Ey Atina halkı, bu şöhretim, sahip olduğum hikmetten kaynaklanır. Eğer bunun ne tür bir hikmet olduğunu sorarsanız ben de insanlar tarafından elde edilebilen türde bir hikmet olduğunu söyleyebilirim. Bu yüzden bilge olduğuma inanmaya meyilliyim. Hâlbuki sohbet ettiğim bazı insanlar insanüstü hikmete sahiptiler. Belki tanımlamakta muvaffak olamam, zira ben böyle bir hikmete sahip değilim; sahip olduğumu söyleyen kişi de yalan konuşur ve kişiliğimi de ortadan kaldırır.[19]

"İnsani hikmet" ile "insanüstü" hikmet arasındaki Sokratesçi mesafe oldukça etkilidir. Buddha, "yol göstermeye yönelik olmayan sorular" ile ilgili şaşırtıcı tartışmasında benzer bir noktaya işaret etmiştir. (2. Bölüm'-de tartışılmıştır.)

Sokrates, tanrının, niçin kimsenin Sokrates'ten daha bilge olmadığını ifade ettiğini anlamaya çabalayarak, kendi özel yeteneklerimizle avunmanın ne kadar kolay olduğunu keşfetmiştir. Sahip olduğumuz uzmanlık gerektiren kabiliyet ve bilgiyle bir araya getirilen modern temayül, hayatlarımızı bütünlemekten ziyade bölümlere ayırmaya yöneliktir. Bu da yanılsamaya karşı bizi duyarlı hâle getirir. Televizyondaki talk şovlar, insanların hayatın bütün alanlarındaki "sezgilerini" ve "keşiflerini" ifade ettikleri bir nevi geçit törenidir. Psikologlar ahlak üzerinde tartışırlar, şovmenler yiyeceklere katılan katkı maddeleri hakkında konuşma yaparlar, vaizler kanun

teklifleri sunarlar; her seviyeden insan kendi sınırlı tecrübelerinden bir genelleme yapıp kitaplar yazar. Öteden beri insanlar -buna bizler de dâhiliz- eğer birisi diploma sahibiyse, sürüyle kitabı basılmışsa, zengin ise, televizyon ya da radyo programı varsa veya meşhur olmuşsa hemen o insanın, "ne dediğini bilen bir insan" olduğunu varsayar. Bu varsayım bugün de değişmemiştir:

Hayatının son demlerini yaşayan yaşlı bir bilge, hikmeti arama çalışmalarının denize düşen yağmur damlası gibi olduğunu kabul eder ve bu fikirlerin yeni olmadıklarını da bilir... Antropologlar, hikmetin efsanelerde ve dünyanın hemen her ülkesinde bulunan mahalli felsefelerdeki suretinin peşine düşerler.
(Christmas Humphreys)

> Sonunda zanaatkârlara uğradım, çünkü artık hiçbir şey bilmediğimin farkındaydım. Onların pek çok şeyi iyi bildiğinden emindim. Bu konuda yanılmıyordum, çünkü onlar benim bilgisiz olduğum pek çok konuda bilgi sahibiydiler. Ayrıca onlar benden daha bilgeydiler. Başarılı zanaatkârların bile şairlerin düştüğü hataya düştüklerine şahit oldum. İyi birer işçi olduklarından, her çeşit ulvi meseleyi bildiklerini düşünürler ve onlardaki bu kusur, hikmetlerini gölgeler. Bu yüzden, olduğum gibi olmaktan hoşlanıp hoşlanmadığımı sordum kendime. Ne onların sahip olduğu bilgiye sahibim ne de bilgisizliklerine, ne de onlar gibi her ikisine de. Hâlihazırda olduğum hâlimle gayet iyi olduğum cevabını kâhine ve kendime vermiş oldum.
>
> Bu soruşturma, pek çok iftiralara sebep olan çok tehlikeli ve fena düşmanlar kazanmamı sağladı. Ben bilge olarak ünlendim, çünkü dinleyicilerim daima, başka insanlarda eksik olan hikmete sahip olduğumu hayâl ettiler. Hakikatsa, ey Atinalılar, sadece Tanrı'nın bilge olduğudur. Kendi cevabı yoluyla insanların hikmetinin çok az ya da hiç olduğunu göstermeye niyetlenmiştir. O, Sokrates'ten bahsetmiyor, bir örnekleme yapmak açısından benim ismimi kullanıyor sadece. O sanki şöyle diyor gibidir "Ey insanlar, o Sokrates bile hikmetinin hakikatte ne kadar değersiz olduğunu bilir." Bu yüzden dünyayı dolaştım, tanrıya itaat ettim ve ister vatandaş ister yabancı olsun, bilge olarak görünen herhangi birinin sahip olduğu hikmeti soruşturdum, araştırdım. Eğer o bilge değilse, kâhinin tas-

Bildiğimi zannetmiyorum.
(Sokrates)

Her insan aydınlanmıştır, ancak aydınlanmamış olmayı diler.
(R.H. Blyth)

Sokrates ile bugünün cüretkâr "bilgeleri" ve televizyon talk şov sunucusu Dr. Phil gibi profesyonel danışmanlar arasındaki mücadeleyi tasavvur etmek oldukça etkileyicidir. Dr. Phil'in (ya da başka meşhur yol göstericilerin) Sokrates'i programına davet ettiğini düşünün. Neler yaşanırdı dersiniz?

dikiyle o kişinin bilge olmadığını gösterdim; işim beni oldukça meşgul etti. Toplumsal bir konuya ya da görüşe veya kendimle ilgili herhangi bir tasaya ayıracak vaktim kalmadı. Yine de kendimi tanrıya adamada yetersizim.[20]

Eğer siyasete bulaşsaydım, uzun yıllar önce yok olup gitmiştim. Çünkü gerçek şudur ki, sizinle ya da herhangi bir gûruhla savaşa giden, bir devlette yapılan pekçok kanunsuz ve haksız işlere karşı dürüstçe mücadele eden hiç kimse hayatını kurtaramıyacaktır; doğrular adına savaşacak olan kimse, kısa bir mesafe bile katedecek olsa, halk adına değil, kendinden hareket ederek yola koyulmalıdır.
(Sokrates)

Felsefi Sorgu

Ekonomi, cinsel eğitim ve çocukların nasıl yetiştirileceğine dair hiçbir bilgisi olmayan eğitimli bir uzmanla (fizikçi, biyokimyacı, psikolog, felsefe öğretmeni, hatip) hiç karşılaştınız mı? İnsani hikmete ilişkin Sokratik ifadenin ışığında tartışınız.

RUH HEKİMİ

Sokrates'in bütün öğretim misyonu, ***kendi ruhumuza sahip olduğumuz*** inancı etrafında şekillenmiştir. "Gerçek insanın" sadece bir bedenden

değil, *psişe*'den ibaret olduğu meselesidir. *Savunma*'nın belki de en önemli pasajı, Sokrates'in kendini bir çeşit "ruh hekimi" olarak tanımlamasıyla alakalıdır. Sokrates'in algılayışında "insanın kendi huzurunu araması" ifadesi, "ruhun huzurunu araması" anlamına gelir. Aşağıdaki pasajda Sokrates'in gerçekten (en önemli şeyin ruhun bakımı olduğuna dair) bildiği şeyleri nasıl açıkladığına ve ruhi açıdan gelişen fikrî algının ışığında bir eğitimci olarak, tüm toplumsal kariyerini nasıl gördüğüne dikkat ediniz:

> Ey Atinalılar, sizinle iftihar ediyor ve sizleri seviyorum. Ancak tanrıya sizlerden daha çok itaat ediyorum ve takatim elverdiğince felsefe öğretiminden ve uygulamasından asla taviz vermeyeceğim. Karşılaştığım kişiyi yüreklendirmekten ve ruh durumuma göre ona "Sen, dostum; yüce, güçlü ve bilge Atina'nın evladı; büyük miktarda para, şeref ve ün toplamaktan ama hikmet, hakikat ve ruhun en aziz gelişimini göz ardı etmekten utanmıyor musun!" diyeceğim; bundan da ödün vermeyeceğim. Eğer konuştuğum bu kişi "Evet, ama önemsiyorum" derse, bu adamı terk edemem ya da onun uzaklaşmasına izin veremem. Bununla beraber onu sorguya çekerim, çapraz sorguya alırım. Eğer bende, herhangi bir erdeme sahip olmadığı kanaati oluşursa, sadece yüce olanı küçümseyerek ve daha değersizi aziz kılarak ona sitem ettiğimi ileri sürebilir. Karşılaştığım herkese; genç, yaşlı, yerli, yabancı, fakat bilhassa bizim vatandaşlarımıza, aynı kelimeleri tekrar edeceğim... Bilin ki bu tanrının emridir. Bu ülkede benim tanrıya olan hizmetimden daha güzel başka bir şey olmadığına inanıyorum. Hiçbir şey yapmam; sadece genç yaşlı olmanızı düşünmeden, karakterleriniz ya da mülkiyetiniz üzerinde kafa yormadan hepinizi ikna etmeye çalışırım. İtibar ettiğim ve üzerinde durduğum tek şey, ruhunuzun mükemmel bir şekilde gelişimidir. Erdem, parayla satın alınabilen bir şey değildir. Fakat insanda açık ya da gizli var olan diğer bütün iyi özellikler ile paranın, erdemden doğduğunu söyleyebilirim. İşte benim öğretim budur.[21]

Bilmediğini bilmek en iyi şeydir. Bilmediğini biliyormuş gibi davranmak ise hastalık belirtisidir.
(Lao-Tzu)

Hiç Kimse Bilerek Kötülük Yapmaz

Sokrates'in temel ve zaruri ifadesi olan "kendini bil" cümlesi, Sokrates'in görüşünün ışığında özel bir öneme sahiptir. İnsanoğlu huzur içinde olmak için inanacağı şeyi daima aramış ve kasıtlı olarak başka türlü davranamamıştır. Sokrates, *Gorgias* adlı eserinde, insanların kötü veya rezil gözüken bir şey yaptıkları zaman, bunun arka planında mutlaka iyi bir niyet olduğuna işaret etmiştir:

Ah Zavallı Masum Çocuk!

Ah bana söyle! İnsanın yalnızca kendi çıkarını bilmezliğinden ötürü kötü şeyler yaptığını ve eğer aydınlanırsa, gözleri gerçek çıkarlarını görecek biçimde açılırsa bir anda kötü şeyler yapmaktan vazgeçeceğini, bir anda iyi ve asil olacağını, aydınlandığı ve gerçek menfaati anladığı zaman kendi menfaatini "iyi"de -ve başka hiçbir şeyde- göreceğini ve hepimizin bildiği gibi bir insanın bilinçli olarak kendi menfaatine aykırı hareket etmeyeceğini ve sonuç olarak zorunluluk dolayısıyla iyi hareket etmeye başlayacağını ilk olarak kim bildirmiş, ilk kim açıklamıştı? Ahh, bebek; saf, masum bebek!

Walter Kaufmann'ın editörülüğünü yaptığı *Dostoyevski'den Sartre'a Varoluşçuluk* adlı eserden alınmıştır. (çev: Constance Garnett, New York: New American Library, 1975, s. 67) Metnin orijinali Fyodor Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar* adlı eserine aittir.

Yani, insanlar bütün bu kötü davranışları iyilik için mi yapıyorlar?
Evet.
Ve bizler de herhangi bir amaç doğrultusunda harekete geçtiğimiz zaman, davranışın kendisini değil, davranışın amacını ele aldığımızı kabul ediyoruz, öyle mi?
Evet.
Öyleyse, biz bu berbat fiilleri işlemek istemiyoruz. Ancak onlar eğer bizim avantajımıza iseler, onları kabulleniyoruz; eğer bu kötü davranışlar aleyhimize iseler, onları kabullenmiyoruz. Çünkü biz iyi olanı istiyoruz... Fakat ne iyi ne de kötü olan şeyleri ve sırf kötü olan şeyleri de istemiyoruz.[22]

Felsefi Sorgu

Sokrates'in ruh hakkındaki tutumuyla kendi tutumunuzu kıyaslayınız. Eğer inandığınız bir din varsa, Sokrates'in düşüncesini, kendi dinî görüşleriniz ile kıyas ediniz. Temel farklılıklar nelerdir? Sokrates'in görüşünün avantajları ve dezavantajları nelerdir?

Sokrates için, iyi veya zararlının sorgulanması, ruhun yararına ya da zararına olacak şeyle belirlenir. Ruhumun huzurunu aramak için ise "kendi-

mi bilmeliyim." "Kendimi bilmek" için ise kendimi gayet iyi tanımalıyım. Bu bilgi olmaksızın, benim için neyin iyi olacağını bilemem. *Protagoras*'ta Sokrates, hiç kimsenin bile bile kötülük yapamayacağı fikrini sağlam bir zemine oturtur:

> İnanıyorum ki hiçbir bilge kişi, herhangi bir insanoğlunun bilerek günah işlemesine, kasten kötülük yapmasına veya yanlış bir davranışın aracısı olmasına göz yummaz. Bilge şahıslar, sadece her birimizin kötülük yapabileceğimizin ve irademize karşı gelerek kötülüklere temel oluşturabileceğimizin farkındadırlar.[23]

Felsefi Sorgu

Hiç kimsenin bilerek kötülük yapamayacağı fikrine katılıyor musunuz? Bu soruya cevap vermeden önce 4. Bölüm'deki Gyges'in Yüzüğü hakkındaki kutucuğu okumak isteyebilirsiniz.

Erdem Hikmettir

Sofistler, "insan üstünlüğünün öğreticileri" olarak bilinirler. Buradaki üstünlük kelimesinden kasıt, "işlev üstünlüğü" (ya da üstün işlev) yani *erdem*dir. (Yunanca *arete*). Bununla birlikte 4. Bölüm'de gördüğümüz gibi Sofistlere göre nihai güç haklıdır. Sofistlerinki, ahlaki göreceliliği ve gerçek benlik olarak ruhu merkeze almış olan Sokratik bencilliğin tersine, bu dünya için radikal bir bencillik şeklindedir. Sokrates kişiliğin içsel durumunu göz önüne alırken, Sofistler refah ve başarı gibi haricî olguları göz önüne alırlar.

Sokrates insan üstünlüğünün (kısaca erdem), ancak yetenek ve kişilikle beraber teknik bir anlayışın birleştirilmesiyle ulaşılan özel bir bilgi olduğuna inanmıştır. Sokrates'in bu tür bilgiyi ifade için kullandığı kelimelerden biri de **techne**'dir. Bu terim Yunancadır ve bir şeylerin nasıl yapılacağını gösteren uygulamalı bilgi için kullanılır. Değişik kullanımlarla *techne,* herhangi bir şeyi yapmak için sanat, yetenek, zanaat, teknik, ticaret, sistem ya da

erdem
Yunanca *arete* kelimesinden gelir, "herhangi bir konuda üstün gelmek" ya da "işlev üstünlüğü" ya da "üstün işlev" anlamındadır.

yöntem anlamlarına da gelir. Bu terim İngilizcedeki teknik ve teknoloji kelimelerinin de kökünü oluşturur. *Techne,* neyin, nasıl yapılacağına dair olan bilgidir. Araçların ve nihai sonucun bilgisidir. Platon, yapılması ve kaçınılması gereken şeylere ait bilgiyi ortaya koymadan, sadece ikna yeteneğini (retorik) geliştirdikleri için Sofistleri suçlar -bu, nihai amaca dair bilginin mevcut olmamasıdır.

techne
Yunanca, herhangi bir şey yapmak için "sanat", "yetenek", "zanaat", "teknik", "ticaret", "sistem" ya da "yöntem" anlamında; İngilizcedeki "teknik" ve "teknoloji" kelimelerinin kökündür. Erdemin (arete) bilgi veya hikmet (techne) olduğunu ileri sürerken Sokrates'in kullandığı terimdir.

Örneğin Sokrates'e göre, bilgili bir hekim hem kuramsal anlayışa hem de uygulama yeteneğine sahiptir. Onun *techne*'si hastalarını iyi etme şeklinde tezahür eder. Eğer bu hekim hastalarını daha kötü bir hâle getirirse, biz hekimin gerçek bir hekim olmadığı sonucuna ulaşırız; yani tıbbi bilgisi yetersizdir. *Techne,* bir kek tarifi gibi sırf algısal bir bilgi olmayıp iyi bir kek pişirebilmek için gerekli olan yetenektir de.

Sokrates'e göre, Sofistlerin *techne*'den yoksun olmaları, öğretilerinin insanları daha kötü yapmasından bellidir. Sofistlerin talebeleri, ticarette ahlaksızlıklarla ve siyasette zararlı entrikalarla meşguldür. Kimi zaman Sofist talebeleri, kendi öğretmenlerine saldırır ve onların gelirlerine göz koyarlar. (4. Bölüm'deki *Protagoras'ın İddiası* hadisesinde gördüğümüz gibi.) Bu yüzden Sofistler insani mükemmeliyet bilgisinden, yani erdemden yoksundurlar.

entelektüellik
Davranışların her zaman için, neyin iyi olduğunu belirleyen ve iyiliğe yönlendiren inançlar tarafından kontrol edilmesi anlamında kullanılan bir terimdir.

Sokrates her zaman, davranışsal sonuçların, bilginin (hikmetin) bir ürünü olduğuna inanmıştır. Çünkü davranış her zaman inançlar tarafından yönlendirilir. Örneğin, eğer önümdeki bir bardak suyun zehirli olduğuna inanırsam onu içmem. Tabii eğer benim için ölümün yaşamaktan daha iyi olduğunu düşünmüyorsam... Davranışın her zaman için, neyin iyi olduğunu belirleyen ve iyiye yönlendiren inançlar tarafından kontrol edildiğine inanan rasyonel gö-

rüş bazen **entelektüellik** olarak adlandırılır. Bencillik arzulara vurgu yaparken, entelektüellik idrakle ilgili olan ifadelere (inançlar) vurgu yapar.

Sokrates'in entelektüelliği hiç kimsenin bilerek yanlışlık yapmayacağının altını çizen sıra dışı iddianın bir parçasıydı. Sokrates'e göre, kendi tercihlerimizin yanlış olduğunu "kabul" ederken (ifade ederken) aslında kelimelerle oynuyoruz. Uç bir örnek verecek olursak Sokrates'e göre; kötülüğü "seçmekle" gurur duyan bir satanist aslında, kötülüğün onda çağrıştırdığı olağanüstülüğe inanır. Yahudilere, Hristiyanlara ve Müslümanlara göre belki de tercihi yanlış, ama satanist için *gayet iyidir*. Eğer bu satanist samimiyetle (ruhu için ölümcül olan) X'in yanlış olduğuna inansaydı (bilseydi), X'i seçmezdi.

Diğer bir deyişle, gerçekte *irade zayıflığı* diye bir şey yoktur. Sokrates şöyle der: "Biz, psikolojik açıdan iyi olanı ve yapmamamız gerekeni bilmekten âciziz. Aksini düşünecek olursak, psikolojik olarak gerçekten bildiğimiz (bütün kalbimizle inandığımız) şeyi yapmaktaki acziyetimiz bize ciddi anlamda zarar verecektir." Sokrates'in temel psikolojisi ve ahlakçılığı bütün kötülüğün bir tür cehalet olduğuna dair inancını pekiştirmiştir. Zira hiç kimse bilerek, kendisine zarar vermek istemez.[24]

Sokrates için, erdem bilgisi hikmettir; adaletin, doğru ve yanlışın kuramsal anlayışının dışına çıkar. Yine bu bilgi nihai konumda dürüst, şerefli ve huzurlu bir şekilde yaşamayı içine alır. Sokrates, Platon'un *Menon* adlı eserinden alınan aşağıdaki pasajda, erdemin hikmet olduğunu ve her şeyin hikmete "bağlandığını" ileri sürer:

> Sokrates: Sıradaki soru, erdem bilgi midir yoksa başka bir şey midir?
> Menon: Kesinlikle.
> Sokrates: Erdemin iyi bir şey olduğunu söylemiyor muyuz?..
> Menon: Elbette...
> Sokrates: Öyleyse erdem faydalı mıdır?
> Menon: Çıkan tek sonuç budur...
> Sokrates: Şey'leri faydalı veya zararlı yapan yol gösterici ilke nedir? Bu şey'ler doğru bir şekilde kullanıldıkları zaman faydalı ya da doğru bir şekilde kullanılmadıkları zaman zararlı değiller midir?
> Menon: Tabii ki.
> Sokrates: İkinci olarak, ruhun iyilikleri üzerinde düşünelim. Bunlar ölçülülük, adalet, cesaret, algı sürati, hafıza, alicenaplık gibi özellikler midir?

Bilginin kendisini emreden kişi bize ruhu tanımamızı teklif eder.
(Platon)

Menon: Muhakkak.

Sokrates: Bilgi olmayan, ama farklı türde olan bu özellikler kimi zaman faydalı kimi zaman da zararlıdır; bir tür kendine güven olarak nitelendirilen sağduyusuz bir cesaret örneğindeki gibi. Sağduyusu olmayan bir adam, cesareti yüzünden musdarip olabilir; fakat ya öngörüsü varsa, o hâlde kazançlı mıdır?

Menon: Haklısın.

Yaşamanın kendisi, iddia edilenin tersine bizatihi kötü değildir. Hiçbir değeri olmayan bir hayat sürdürmek kötüdür.
(Diogenes)

Sokrates: Hatta... Sağduyu ile öğrenilen veya yapılan şeyler faydalıysa, sağduyuyla yapılmayan şeyler zararlıdırlar, değil mi?

Menon: Çok doğru.

Sokrates: Ve genelde, girişimci ya da dayanıklı bütün ruhlar hikmetin rehberliğinde oldukları zaman, mutluluk içindedirler; ancak deliliğin rehberliğinde olduğunda tam tersi gerçekleşir, değil mi?

Menon: Doğru gibi gözüküyor.

Sokrates: Eğer erdem, ruhun bir niteliğiyse ve herkesçe faydalı olduğu kabul ediliyorsa, o hâlde erdem, hikmet veya sağduyu olmalıdır; çünkü ruha ait hiçbir şey kendiliğinden zarar veren ya da yarar sağlayan olamaz; onlar hikmetin ya da ahmaklığın eklenmesiyle faydalı veyahut zararlı olabilirler. Bu yüzden eğer erdem faydalı ise o zaman erdemin bir çeşit hikmet veya sağduyu olması gerekir, değil mi?

Menon: Tamamıyla katılıyorum.

Sokrates: Bu evrensel olarak insanın gerçek doğası değil midir? Diğer bütün şeyler ruha bağlanmıştır, ruha ait şeyler de hikmete bağlanmıştır, eğer onlar iyi olacaklarsa; bu yüzden hikmet faydayı getiren, erdem ise faydalı olan anlamına gelmez mi?

Menon: Şüphesiz.

Sokrates: Böylece, erdemin kısmen ya da bütünüyle hikmet olduğu sonucuna ulaşmış olmuyor muyuz?

Menon: Anlattıklarının gayet doğru olduğunu düşünüyorum, Sokrates.[25]

Felsefi Sorgu

Eğer bütün kötülük bilgisizlikse, kötülük yapanları adaletli bir şekilde cezalandırabilir miyiz? Tartışınız.

SOKRATES'İN YARGILANMASI VE ÖLÜMÜ

Sokrates uzun ömrünün çoğunu, Atina'nın değerlerini sorgulamakla ve kimi zaman da o dönemdeki önemli ve nüfuzlu kişileri kızdırmakla geçirmiştir. O, genel anlamda, bir eleştirmen olarak sorumluluğunu yerine getirmiştir. Bir yandan zararsız ama tuhaf bir kişilik olarak görülmüş, bir yandan da tehlikeli bir toplum eleştirmeni ve "özgür bir düşünür" -kısaca bir Sofist olarak- düşünülmüş; böylece karma bir ün elde etmiştir. Sokrates'in felsefi yöntemi, tartışmasız kabul edilen inançlar hakkında şüpheyi ön plana çıkarmak ve sorudan soru türetmekten ibarettir. Birçok Atinalı bu kuşkucu tavrı demokrasi dışı, kaba ve endişe verici şeklinde nitelemiştir. Onun yerine, statükoya ve geleneksel inançlara sarsılmaz sadakati tercih etmişlerdir. Vatandaşlara göre, geleneksel değerleri sorgulama süreci huzur bozucu, hatta haince bir tutumdur.

Sokrates'in statüsü, Atina ve Sparta arasında vuku bulan, dehşetli Peloponez Savaşı'nın getirdiği açık tehditle değişmişti. Sokrates'in talebelerinden biri olan Alcibiades, savaş esnasında Spartalılara danışmanlık yapmak üzere Sparta'ya gitti. Kimi insanlara göre bir hoca olarak Sokrates, talebelerinin ihanetlerinden sorumludur.

Sokrates, kötü bir askerî strateji uygulamakla itham edilen sekiz Atinalı generalin -haklarının Atina anayasasına bağlı olduğunu öne sürerek- bireysel olarak değil de grup hâlinde yargılanması çabalarına itiraz ettiğinde, nüfuz sahibi Atinalılar ondan daha da uzaklaştı. Üstelik Sokrates 500 kişilik senatör komitesinin buna *itiraz edecek tek üyesi*ydi. Diğer 499 üye önceleri Sokrates'in görüşlerinde hemfikirdiler; fakat sonradan öfkeli davacılar, anayasayı görmezlikten gelen komite üyelerinin ismini de iddianameye eklemekle tehdit edince fikirleri değişti. Bu tehdit işe yaradı ve generaller suçlu bulundu. Ardından zaten tutuklu hâlde bulunan altı generalin cezası aynı gün infaz edildi. Bu da Sokrates'in kendi ilkelerini diğer bütün düşüncelerin üstünde tuttuğunu -ve bunu gönülden yaptığını- sergileyen bir başka örnektir. (Hatta bu "düşünceler" arasında belki ailesinin refahı bile vardır).

Sparta M.Ö. 404'te Atina'yı mağlup etti ve yeni Atina hükümetini yapılandırmak için 30 kişilik bir komite kurdu. 30 kişilik komite, önceki Perikles demokrasinin destekleyicilerini infaz eden ve mülklerini kanunsuzca, hırsla istimlak eden merhametsiz bir diktatörlüğe dönüştü. 30 kişilik komi-

te, baskıyla iktidardan uzaklaştırılmadan önce tam sekiz ay hükûm sürdü. Ancak Sokrates için bu durum talihsiz bir olaydı, zira 30 kişi arasındaki Critias ve Charmides yakın arkadaşlarıydı. Yeniden hatırlatalîm ki, pek çok Atinalı için Sokrates vatan hainleriyle iş birliği yapmaktan dolayı suçluydu.

Beni akla ya da aklama fark etmez; ama ne yaparsan yap, yolumu asla değiştirmeyeceğimi anla, pek çok defa ölecek olsam bile.
(Sokrates)

Sonuç olarak, Sokrates'e karşı kin ve güvensizlik duyulması, ona beslenen düşmanlık; "devletin tanrılarına itaat etmemesi" ve "gençlerin aklını çelmesi" sebepleriyle yargılanmasına yol verdi. Bunlar potansiyel olarak esas suçlardı ve Sokrates'in davacısı olan Meletus, onun öldürülmesini talep etti. O yıllarda, bu tür suçlarla yargılanan insanlar için gönüllü bir sürgüne boyun eğmek bir nevi gelenekti. Sokrates de sürgünü seçseydi, herhangi bir yargılanma olmayacaktı. Hâlbuki Sokrates, jüriden önce davacısına cevap vermeyi sürdürdü.

İsa'nın duruşması dışında başka hiçbir duruşma, Batılı adamların tasavvurlarında Sokrates'inki kadar canlı bir iz bırakmamıştır.
(I.F. Stone)

Atina mahkemesinde davalar iki bölümden meydana geliyordu. İlk bölümde jüri, davalının suçlu olarak itham edilip edilmemesine karar verirdi. Eğer davalı suçlu bulunursa ikinci bölümde, en uygun ceza kararlaştırılırdı. Sokrates'in jürisi 501 üyeden oluşuyordu. Daha önce farklı ceza seçeneklerini makul bir şekilde tartışan böylesine büyük bir grup oluşturulmamıştı. Bu şu anlama geliyordu: Sanık mahkûm edildiği takdirde davacı bir ceza ortaya atabilir ve sanık, karşıt bir cezayı önerebilir. Bundan sonra jüri bir kere daha oylama yapacak, bir seçeneği yürürlüğe koyacaktı. Umulan, her iki tarafın da taleplerine göre orta yolun bulmasıydı.

Sokrates kendisini savundu ve nispeten kapalı bir oylamayla, suçlu olduğuna dair hükûm verildi. Zamanın uygulamasına göre, suçlu bulunanlar pişmanlıklarını ifade ederlerdi. Davacı ne kadar büyük ceza talebinde bulunmuşsa, hükümlünün ifade et-

mesi beklenen pişmanlık da o derece fazlalaşırdı. Ölümün talep edildiği vakalarda ise, önerilen cezanın bedelinin çok yüksek olması beklenirdi. Sokrates'e önerilen diğer ceza da Atina'dan sonsuza kadar ayrılmak ve mülkiyetlerinin hepsinden -ya da birçoğundan- vazgeçmesiydi. Halkın aşağılamasına katlanmak da ölümden kurtulmanın bedellerinden biriydi. Bu durumda sanıkların kıyafetlerini parçalamaları, yerde debelenmeleri, bir yandan feryat ederken bir yandan da kendilerine kızmaları beklenirdi. Sanıkların eşleri, çocukları ve arkadaşları da onların yaşaması için ağlar ve yalvarırlardı. Duruşmanın önemli bir işlevi de suçlularla barış yapılmasına fırsat vermesiydi.

Sokrates, tüm bu geleneği takip etmek yerine, dönemindeki biraz daha fazla yaşamak için yaltaklanmanın onursuzluğuna işaret etti. Arkadaşlarının ve ailesinin, yaşaması için izin istemek adına yerlerde sürünmelerine müsaade etmedi. Her şeyi daha kötü hâle getirecek bile olsa jüriye, pek çok insanın kendisinin suçsuz olduğuna ve haksız yere mahkûm edildiğine inandığını hatırlattı. Bu şekilde Sokrates cezasının para cezasına dönüştürülmesini teklif etti. Fakat bir an, para kazanmak için bütün fırsatlardan vazgeçtiğini düşündü. Çünkü o hayatının geri kalan kısmında bedava yemekle yaşamını idame ettirmek zorunda kalsa bile, başkalarına yardım etmeye çalışmış ve çalışacaktı. Son olarak jüriye, arkadaşlarının kendisi için para cezası ödemelerine izin vermelerini teklif etti, hâliyle bu da çok yetersiz bir teklifti. Kendisine şu sözleri söyleten ilahî bir işaretten dolayı, suçlu bulunması onu üzmedi:

> Ey benim hâkimlerim, -sizler için hâkimlerim kelimesini içtenlikle söylüyorum- şu harikulade olayı size beyan etmekten mutluluk duyarım. Herhangi bir durumda bir yanlışlık ya da hata yapmış olsam bile bu zamana kadar manevi bir vahyin kaynağı olan ilahî güç, önemsiz şeyler hakkında bile olsa bana ters gelen âdetlerde de devamlılığını sürdürmüştür. Şimdi sizler de peş peşe aklıma düşenleri fark edebilirsiniz ve genellikle de bunun bu şekilde olduğuna inanılır, sonuncu ve en kötü. Ancak sabahleyin evimden ayrılırken, mahkemeye gelmek üze-

Kendi kötü yaşantınızı, yaptığınız yanlışlıkları durdurmak isteyen insanları öldürerek onları engelleyebilirsiniz; fakat bu ne olası, ne de şerefli bir kaçıştır. En kolay ve en asil yol, başkalarını engellememek ve kendinizi geliştirmektir. Bu beni mahkûm eden hâkimlerden ayrılmadan evvel dile getirdiğim bir kehanettir.

(Sokrates)

Haham Bunam ölüm döşeğindeyken eşi de gözyaşları içinde feryat ediyordu. Haham, eşine şöyle seslendi: "Neden ağlıyorsun ki? Bütün hayatım nasıl öleceğimi öğrenmekle geçti."
(Martin Buber)

reyken, konuşurken ya da herhangi bir mesele hakkında konuşmak üzereyken de vahiy, aksi istikamette bir işaret vermedi. Hâlbuki konuşmamın ortasında sık sık durdum... Bu suskunluğumun açıklaması olarak ne yapabilirim? Söyleyeceğim. Bana olan şeylerin güzel şeyler olduğuna dair bir bildiridir bu. Ve ölümün kötü bir şey olduğunu düşünenlerimiz yanlış yapmaktadırlar. Çünkü âdetler kesin bir şekilde benim kötülük yaptığıma ve iyi şeyler yapmadığıma dair aleyhimdedir.[26]

Sokrates'in "ilahî mührünün" gerçekliğini bilemesek de onun bu konuyu çok ciddiye aldığından eminiz. Sokrates'in bizzat kendisinin daima net bir hedef ve çağrı algısına sahip olması, bunun bir semeresidir. Duruşması esnasında şöyle demiştir, "Benim Tanrı'ya yaptığım hizmet, beni büyük bir fakirlik içinde bıraktı." Sokrates için gerçek güzellik ruhun güzelliği, gerçek zenginlik ise ruhun zenginliğiydi. Sokrates sadece geleneksel anlamda bir yoksulluk içindeydi. Kendi algılayışıyla Tanrı'ya sunduğu hizmet, onu görünenin ötesindeki gerçek zenginliğe ulaştırdı.

Felsefi Sorgu

Bazı insanlar Sokrates'in hâkimleri tahrik ederek intihar girişiminde bulunduğunu ifade ederler: O, haklı olduğunda ayak direterek ve herhangi bir korku alameti ya da -en azından- pişmanlık göstermeyi reddederek, jüri üyelerinin kendisini idam etmelerine sebep olmuştur. Sokrates jüri üyelerinin kendisini kışkırtacaklarını biliyordu ama o bu şekilde davranarak onları aşağılamış oldu. Yani kendi idamından yine kendisi sorumluydu. Siz ne düşünüyorsunuz? Sokrates'in bu şekilde davranmasının savunulacak herhangi bir yanı var mıdır? Sorumlu olan kimdir?

Sokrates'in Ölümü

Sokrates âdet olduğu üzere, duruşma günü idam edilmedi; çünkü duruşma, olması gerekenden daha uzun sürmüş ve akşam üzerini geçip kutsal bir zaman aralığının başlangıcına kadar sarkmıştı. Sokrates bu kutsal zaman aralığının bitmesini beklemek üzere -yaklaşık bir ay- hapishaneye konuldu. Hapisteyken, felsefi soruların peşinden gitmeye de-

vam etti. Kendisine bir kaçış fırsatı verildi, görevliler onu yeterince uzaklaşıncaya kadar durdurmayacaklardı. Fakat Sokrates bunu reddetti. Nihayet kutsal zaman sona erdi. Sokrates'in gün batımından evvel ölmesine dair emir geldi.

Sokrates'in birkaç arkadaşı, hayatının son demlerinde hapiste onu ziyaret etti. Sokrates onlarla ruhun doğası hakkında münazara yaptı ve onlara ruhun ölümsüzlüğüne dair mitsel bir hikâye anlattı. Arkadaşı Crito onu nasıl gömmeleri gerektiğini sorduğu zaman, Sokrates şakayla karışık, "Nasıl isterseniz; fakat dikkat edin benden öyle kolay ayrılamazsınız, ben sizden kolay kolay uzaklaşamam" dedi. Daha sonra neler olduğunu Platon şöyle ifade eder:

> Ardından bize döndü ve tebessüm ederek dedi ki: "Tartışmaları yönlendiren ve iddiaları ortaya atan kişiyle benim aynı Sokrates olduğum konusunda Crito'yu inandıramam; çünkü o, benim yakında ölü bir beden olarak göreceği başka bir Sokrates olduğum düşüncesindedir. Bu yüzden beni nasıl gömmeleri gerektiğini sorar. Zehirlendiğim ve sizlerden ayrılacağım zaman, büyük bir çabayla konuşacak olsam bile takdis edilmenin verdiği hazzı sizlere göstereceğim... Ben baki değilim, gideceğim ve her şeyi bırakacağım... Kaderime üzülmenize ya da cenazemde hüzünlenmenize gerek yoktur. Biz Sokrates'i böylece yatırırız veya böylece onu kabre kadar takip ederiz ya da gömeriz; çünkü hatalı kelimeler sadece kendi içlerinde kötü değillerdir, ayrıca ruha da kötülük bulaştırırlar. Şimdi de biraz neşelenelim, neyse ki sizler benim sadece bedenimi gömüyorsunuz, yapılması gereken her neyse onu yapın, düşüneceğiniz en iyi şeyi düşünün."[27]

Sokrates şehitliği ve Platon'un dehası sayesinde; seküler bir aziz, bilgisiz topluluklarla yüzleşen sakin ve esprili bir üstün insan hâline getirilmiştir. Bu Sokrates'in zaferi, Platon'un şaheseriydi. Tıpkı İsa'nın çarmıha gerilmesi gerektiği gibi, Sokrates'in de misyonunu tamamlaması için idam edilmesi gerekiyordu. Bu misyon, demokrasi üzerinde daimi bir leke bırakmıştır ki bu da Atina'nın trajik günahı olarak kalacaktır.
(I.F. Stone)

Arkadaşları Sokrates'in söyledikleri hakkında konuşurlarken kendisi banyoya girdi. Platon, arkadaşlarının sanki babalarını kaybedeceklermiş, hayatlarının geri kalan kısmında yetim kalacaklarmış gibi hissettiklerini bildirir. Sokrates banyodan çıktıktan sonra çocukları ve ev halkının kadınları içeriye alın-

Baldıran Otu

Koniin, genellikle baldıran otu olarak bilinen bitkinin toksik bileşenidir. Ham baldıran otu, havuca ya da yaban havucuna benzeyen, iki yıl ömrü olan, gövdesi kalın bir bitkidir. Olgun baldıran otu, dört ila on fit uzunluğundadır ve küçük, beyaz çiçekleri vardır. İçinde tohumları olan küçük, grimsi kahverengi meyveler verir. Avrupa ve Asya'nın yerli bitkisi olmakla beraber, ekilmemiş arazilerde, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin doğusunda, Rocky Dağları'nda, Güney Kanada'da ve Büyük Okyanus kıyılarında bulunur.

Dozuna göre ilk semptomları kusma, bulantı, solunumda zorlanma, hatta kas kramplarıdır. Diğer olası etkileri salya akıtma, hararet, çift görme, görme zorlanmaları, kalp atışlarının yavaşlaması, felç; ağız, boğaz ve karın bölgelerinde ateşin artması, böbreklerin iflas etmesidir. En son olarak, baldıran otu zehri, iskelet kaslarını felç eder ve gittikçe yayılan şiddetli kas ağrıları meydana getirir.

Kaynak: POISINDEX (cilt. 86, 1974–1995 Micromedia Inc.)

dı. Nihayetinde kadınlar ve çocukları oradan uzaklaşırken gün batımı yaklaşmıştı. Günün sonu gelmişti, yani Sokrates'in ölmesi gereken zaman... Sokrates sohbetteyken gardiyan içeri girdi ve zamanın geldiğini haber verdi.

Birçok mahkûm, akşamın ilerleyen saatlerine kadar zehir içmeye direnir, sarhoş olmaya ve mümkün olduğunca kaçınılmazı ertelemeye çalışırlardı. Fakat Sokrates bir an önce zehrin (*baldıran otu*) hazırlanmasını ve ona verilmesini istedi. Sokrates'in gardiyanı, Sokrates'in ne kadar farklı olduğunu ifade etmiş ve kendisiyle konuştuğu ve kendisine bir arkadaşıymış gibi davrandığı için Sokrates'e gözyaşları içinde teşekkür etmiştir. Crito olayı ertelemesi için Sokrates'e yalvardı, ancak Sokrates bu ertelemenin hiçbir faydasının olmayacağını söyledi. Tam aksine kendini alçaltacaktı, böylelikle çok şey kaybedecekti. Ölümden korkmayı ve çekinmeyi hayatı boyunca alay konusu yapmıştı. Zira Sokrates, uzun yıllar ölümün kötü ve korkulacak bir şey olmadığını öğretmişti.

Gardiyan bir fincanla geri geldiğinde Sokrates, ne yapması gerektiğini sordu. Sadece içmesi ve çevrede bir müddet dolaşması gerekiyordu. Platon'un açıklamaları şöyle devam eder:

Fincan, dudaklarına doğru giderken hazırlıklı ve mutlu bir şekilde zehri içti. O esnada birçoğumuz hüznümüzü kontrol altında tutabildik, fakat zehri içip bitirdiğini görünce kendimi zorlamama rağmen gözyaşlarımın hızla boşalmasına engel olamadım. Bu sefer yüzümü kapatıp ağladım ama onun için değil, böyle bir arkadaştan ayrılacağımı düşünüp ağladım. Yalnız değildim; Crito da aynı durumdaydı, gözyaşlarına engel olamaz bir şekilde ayağa kalktı, ben de onu takip ettim. Tam bu sırada durmaksızın ağlayan Apollodorus, hepimizi korkutacak biçimde haykırmaya, feryat figan ağlamaya başladı. Bir tek Sokrates soğukkanlılığını koruyordu: "Nedir bu feryat?" dedi. "İlk iş olarak kadınları gönderdim, bu şekilde yanlış hareketlerde bulunmalarını önlemek istedim, çünkü bana insanların huzur içinde ölmeleri gerektiği söylenmişti. Sessiz ve sabırlı olun." Sokrates'in sözlerini duyunca kendimizden utandık, gözyaşı dökmeyi bıraktık. Kendisine söylendiği gibi dizlerinin bağı çözülünceye kadar dolaştı. Sonra talimatlar doğrultusunda sırtüstü uzandı. Zehri getiren kişi Sokrates'in ayaklarına ve bacaklarına baktı; bir süre sonra ayaklarını sıkıca birbirine bastırdı, bunu hissedip hissetmediğini sordu; Sokrates, hayır dedi. Sonra ayaklarını yukarıya, daha yukarıya kaldırdı. Daha sonra bize Sokrates'in üşüdüğünü, bedeninin soğuk olduğunu gösterdi. Kendisi de bacaklarının soğuk olduğunu hissetti ve dedi ki: "Zehir kalbe ulaştığında her şey bitmiş olacak." Serinlik kasıklarına çıkmaya başladı. Yüzünü açtığında -bu zamana kadar yüzünü kapatmıştı- şu cümleleri söyledi; ki bunlar Sokrates'in son cümleleriydi: "Crito, Asclepius'a (şifa tanrısı) bir horoz borcum var, bu borcu ödemeyi hatırlarsın değil mi? Borçlar mutlaka ödenmeli." Crito "Başka bir şey var mı?" dedi fakat Crito'nun bu sorusuna cevap gelmedi. Bir ya da iki dakika sonra bir hareket duyuldu, görevliler örtüsünü açtılar, gözleri matlaşmıştı; Crito gözlerini ve ağzını kapattı.

Bu yüzden, ey hâkimler, öleceğim için gayet mutluyum ve katiyetle biliyorum ki ne bu hayatta ne de öteki dünyada iyi bir insana hiçbir kötü şey olmaz. İyi kişi tanrılar tarafından görmezlikten gelinemez.
(Sokrates)

Arkadaşımızın sonu işte böyle oldu. Bütün içtenliğimle söyleyebilirim ki, bildiğim kadarıyla o, devrindeki tüm insanların en bilgesi, adili ve iyisiydi.[28]

Jacques-Louis David'in 1787'de yaptığı "Sokrates'in Ölümü" isimli resim, bu önemli olayın belki de en ünlü sanatsal tasviridir. Resim, Sokrates'in kafanızda canlanan ölüm sahnesine uyuyor mu?

Felsefi Sorgu

Sokrates'in infazına sebep olan düşmanlığın ardında bazı karmaşık siyasi gerekçeler olsa da dönemin ilkel görüşünün Sokrates'e duyduğu nefret de infazın gerçekleşmesinde önemli bir etken oldu. Sokrates'e şu ya da bu sebeple verilen ölüm cezası ve duruşma sırasında o, 70 yaşındaydı. Bu gerçeğin önemi nedir? Olağanüstü şekilde uyumlu davranan ve belki de 50 senedir her davranışı açıkça gözlemlenen 70 yaşındaki bir adamı mahkûm edip idama sürüklemeye çalışmak için neden bu kadar çaba harcandı? Sokrates hakkında "yeni" herhangi bir şey elde edemediklerine göre, tüm bunlar neden oldu?

YORUM

Sokrates, her şeyden öte, bütünüyle iyimserdi. Bilginin bizi iyi insanlar haline getirdiğine inandırmıştır. Diyalektiğin toplumsal nitelikleri iki ya da daha fazla dürüst, iyi niyetli ve akıllı insanın birlikte

çalışarak bilgisizlikten erdeme yani iyiliğe ve mutluluğa hızla ilerleyebileceğine dayanır.

Sokrates'in hiçbir akıllı insanın kendisine bilerek zarar vermeyeceği inancı doğru olduğu hâlde, irade zayıflığı ihtimalini reddettiği için muhtemelen hatalıydı. İnsan psikolojisinin karmaşık olduğuna dair sınırlı bilgisi, pek çoğumuz için çok yaygın bir tecrübeyi fark etmesini engellemiştir: İyi olduğunu bildiğimizi yapma iradesinden ya da bizi ayartan kötülüğe direnme istencinden yoksunuzdur. İsa'nın sıklıkla aktardığı, "Ruh hep hazır ve isteklidir, fakat beden zayıftır" dizesi bize Sokrates'in rasyonel iyimserliğinden daha tanıdık ve yakın gelir.

Sokrates'in zayıf iradeyi reddi ve erdemin bilgi olduğu iddiasının görünürdeki açmazlarına yaklaşmak için en iyi yol, antik dönemin sophos'una çağdaş değerleri empoze etmemekte yatar. Sokrates'in hikmet sevgisi kendi döneminde çok nadir görülen bir durumdu. Paraya, mülkiyete ve prestije olan kayıtsızlığı, pek çoğumuzun hayatımızı adadığımız (veya öyle görünen) değerlerin karşısında uçar gider. Yaygın karşıt örnekler göstermiştir ki, bilgiyi hikmetten ayrı tuttuğumuzda genelde neyin iyi olduğunu biliriz, fakat kötü olduğunu bildiğimiz şeyi (sigara içmek, fesatlık ve sahtekârlık yapmak) tercih ederiz.

"İyi olanı bilmek" ifadesiyle sigaranın sağlığımıza zarar verdiğini, yalan söylemenin karakterimizi bozduğunu idrak ettiğimizi söylemek isteriz. Öyleyse, iyiliği bilmek ama kötülüğü yapmak mümkündür. Fakat eğer bizler "iyiliği bilmek" tabiriyle ruhu sevmek ve ona değer vermek ifadesini kastediyorsak, o zaman Sokrates belki de haklıdır. Belki de bizler, onların ruhumuzda bıraktığı *niteleyici* tesirleri bilmediğimizden yalan söylemeyi veya sigara içmeyi tercih ediyoruz.

Bilge adam ahmakların bilgeden elde ettikleri kazançtan daha fazlasını ahmaklardan menfaat olarak alabilendir; çünkü bilge şahsiyetler, ahmakların yaptığı hatalardan uzak dururlar fakat ahmaklar bilgelerin başarılarını aynen tekrarlayamazlar.
(Cato The Elder)

Tıpkı zamanın Sofistleri ve birçok Yunanlı gibi, Sokrates'in fikirlerini kabul etmek, bizim için de çok zor olabilir. Haricî olan fiziksel ve toplumsal dünyanın, ruh âlemimize üstünlüğü olduğunu kabul ederiz. İtibarımıza ve fiziksel sağlığımıza gelen zararları ruhumuza olan zararlardan daha kolay

Hatanın meydana gelmesinin sebebi, daha iyi olanın bilinmemesidir.
(Demokritos)

Akıl yahut yular.
(Diogenes)

hissederiz. Bilgimizin paradigması olarak fiziki ve tümdengelim yöntemini seçen bilimleri kullanmak, hikmet olasılığını fark etmemizi zorlaştırır.

Bilgisizliğini açıkça itiraf eden Sokrates, bir nevi ölümsüzlük kazanmıştır. Pek çok kültürün, çağın, iktidarın ve görüş sahiplerinin hikmeti bulabilmek adına umut beslediği birkaç büyük filozoftan biridir. Sokratesçi misyon sona ermemiştir. Sokrates'in kışkırtıcı, meydan okuyucu ve insanların gözünü açan gücü, yaşamaya devam etmektedir.

ANA FİKRİN ÖZETİ

- Sokrates ilk büyük Batılı filozoftur. Felsefeye dair hiçbir şey yazmamış olmakla beraber, onun fikirlerini talebeleri Platon ve Ksenophones'den öğreniriz. Sokrates, Sofist öğretileri olan göreciliğe, ahlaki gerçekçiliğe ve "güç haklıdır" öğretilerine meydan okumuştur. Ayrıca, öğrettikleri şeyler karşılığında para alanların hakikati asla öğretemeyeceği fikrinde ısrar etmiştir. Sokrates'in öğretileri ile hayatı, onun insanları harekete geçiren kişiliğinin gücüyle kaynaşmış, iç içe geçmiştir. Bu tip kimseler paradigmatik veya arketipik bireyler olarak bilinirler. Doğaları, insani durum hakkında ana şeyleri temsil eden, nadide insanlardır. Sokrates'in, güçlü Sofistlere karşı diyalektiği ve ironiyi kullanması, maddi başarıların gösterişine karşı takındığı küçümseme tavrı, para alan hocaları aşağılaması, Sofistleri ve onların öğrencilerini kızdırmış, gücendirmiştir.
- Sokrates, Sokratesçi yöntem veya diyalektik olarak bilinen felsefi bir soruşturma usulünü ortaya koyar. Eğitimin işlevi "boş bir kabı doldurmaktan" ziyade, talebelerin içindeki hakikati çıkarmaları varsayımına dayanır. Sokratik diyalektik, bir dizi kılavuz soruların bir araya gelmesidir. Bu sorular, incelenen fikirleri sürekli geliştirir. Tanımlamalar tüm anahtar terimler için gereklidir. Rasyonel tutarsızlıklar masaya yatırılır ve çözüme kavuşturulur. Sokrates talebelerini dikkatli birer dinleyici ve diyalektik partner yapabilmek için ironiyi kullanmıştır. İronik bir ifade en azından iki ayrı anlama sahip iletişim yoludur. Sözlük anlamı "gizli anlam", "gerçek anlam" ya da "açık anlam"dır.
- Sokratik öğretinin rehber düsturu, "kendini bil" cümlesidir. Felsefi kuramdan yoksun bir hayat, insan hayatı olamaz. Çünkü ruhun (*psyche*) na-

zarından, yani eşsiz insan ruh-zihin bütününden bakıldığında, sadece felsefi düşünme, gerçek ve önemli olanın ne olduğunu keşfetmemizde bize yardımcı olur. Bilgisizliği itiraf etmek, Sokrates'in öğretisinde, sorgulanmış bir hayatın temel niteliğidir.

- Sokrates kendini bir nevi "ruh hekimi" olarak kabul etmiştir. Gerçek insanın sadece beden olmadığına, *ruh*la (psyche) bir bütün oluşturduğuna inanmıştır.
- Sokrates'e göre, insani mükemmeliyet (erdem), özel bir çeşit bilgidir (techne). Bu bilgi, teknik anlayışı yetenekle birleştirir ve karaktere uygular. Sokrates'e göre, bilgi (hikmet) daima sonuç olarak davranışları ortaya çıkarır. Çünkü davranış her zaman inançlar tarafından yönlendirilir. Bu görüş kimi zaman entelektüellik olarak isimlendirilir. Yine bu görüşe göre, hiç kimse bilerek yanlış davranmaz. Sokrates'e göre, zayıf irade diye bir şey söz konusu olamaz: "İyi olanı bilmek, iyiyi yapmaktır."

DÜŞÜNCELER

1. "Sokratesçi problem" ile denilmek isteneni tartışınız. Tartışmanızın, konuyla ilişkili stratejileri de içerdiğinden emin olunuz.
2. Sokrates'in hayatıyla öğretilerinin uyumlu olduğunu düşünüyor musunuz? Açıklayınız.
3. Sokrates'in kendi öğretilerinin pek çoğunu gizliden gizliye ihlal ettiğinin ortaya çıktığını hayal edin. Bu durum, Sokrates'in felsefesine karşı tutumunuzda bir değişiklik meydana getirir miydi? İnsanı mı yoksa fikirleri mi daha önemli olarak görüyorsunuz? Açıklayınız.
4. Sokrates'in, kendi fiziksel görünüşünü, genel erdem kuramını izah etmek için nasıl kullandığını açıklayınız.
5. Sokrates'in otokontrol görüşünü açıklayınız. Bu argümanı kendi cümlelerinizle yeniden ifade ediniz.
6. Kötü bir baba ve eş olma iddiasına karşı Sokrates'i savunmak için Sokratesçi ilkeleri kullanınız.
7. Jaspers'ın paradigmatik birey ifadesiyle ne kastettiğini açıklayınız. Bu hoş bir tecrübe midir?
8. Sokratesçi yöntemin özelliklerini ayrıntılarıyla tanımlayınız. Sokrates'in bilgisizlik iddiaları konusundaki önemini izah ediniz.
9. İroni nedir? Bir iki örnek veriniz. Sokratesçi yöntem içerisindeki fonksiyonunu açıklayınız.

10. Pek çok Atinalı, Sokrates'in bir Sofist olduğunu düşünmüştür. Sokrates ile Thrasymachus arasındaki karşılaşmayı kullanarak Sokrates ve Sofistler arasındaki benzerlikleri belirtiniz. Sonra da onun Sofist olup olmadığı hakkında bir yargıya ulaşınız. Karşıt iddianızı örneklerle savunmayı unutmayınız.
11. Sokrates'in "Sorgulanmamış hayat yaşanmaya değer değildir" görüşünü analiz ediniz. Bu cümleyle ne demek istemiş olabilir? Haklı mıdır? Neden haklıdır veya değildir?
12. "İnsani hikmet" ne demektir?
13. Sokratesçi entelektüellik ne demektir? Sokrates'in irade zayıflığına itirazıyla ve kötülüğün bilgisizlik olduğuna dair inancıyla aralarında ne gibi bir bağ vardır?
14. Sokrates'in "erdem bilgidir" derken ne anlatmaya çalıştığını ayrıntılı açıklayınız. Ne tür bilgidir? Erdem nedir?
15. Sokratesçi felsefe içerisinde bilgisizliğin işlevi nedir?
16. Kendi cümlelerinizle Sokrates'in misyonunu tarif ediniz.
17. Sokrates'in zenginlik ve mülk edinme hakkındaki fikirleri, öğretilerinin diğer cepheleriyle ne şekilde bağlantılıdır?
18. Sokrates, para için eğitim vermemenin çok önemli olduğu görüşündedir. Neden? Ne tür bilgiyi öğretmeyi kastetmektedir? Haklı mıdır? Bu ilke, bütün din adamları ve vaizler için de geçerli olabilir mi? Açıklayınız.
19. Bir birey ya da grup, herhangi bir Sokratesçi öğretiyi sizin toplumunuzda hayata geçirebilir mi? Açıklayınız. Eğer hiçbirinin bunu yapamayacağına inanıyorsanız bunun nedenini tartışınız.

İNTERNET KAYNAKLARI

Wadsworth Philosophy Shoppe'deki Soccio Web sitesine bakınız. http://philosophy.wadsworth.com/Soccio6e adresine girdiğinizde bu bölümle alakalı terimleri arayabilir, testleri çözebilir, telaffuz rehberi ve çalışma ipuçlarından yararlanabilirsiniz.

6. BÖLÜM

FİLOZOF-KRAL

PLATON

Filozoflar kral oluncaya kadar ya da bu dünyanın kral ve prensleri felsefenin ruhuna ve gücüne sahip oluncaya kadar, ne şehirler ne de insan ırkı kötülüklerinden hiçbir zaman kurtulamayacaktır ve devletimiz ancak o zaman gün ışığını görecektir.
(Platon)

Demokrasideki fakirlik, monarşideki bolluğa tercih edilir; tıpkı özgürlüğün köleliğe tercih edilmesi gibi...
(Demokritos)

Demokrasi... herhangi bir şeyin veya neredeyse her şeyin vuku bulacağı bir sistemdir. Hem en kötüsü hem de en iyisidir. Her türden insanla karşılaşılabilir: Sofist, hatta bir filozof. Bu tür hayat tarzı, eşsiz bir avantajdır.
(Andre Koyre)

Demokrasi en iyi yönetim şeklidir. Bunda herhangi bir şüphe var mı? Amerikan tarihinin en büyük geleneklerinden biri "her gencin cumhurbaşkanı olabileceğidir." Gerçekten de, tarihimiz, bütün vatandaşlarımıza giderek artan, gelişen imkânlar ve tercihler sunan daimi bir hareketi (bazen acı verici derecede yavaş olmuşsa da) telkin eder. Artık "*her genç*" değil, "*her çocuk* cumhurbaşkanı olabilir." Ten rengi, inanç ve sosyal statü artık birer engel değildir. Hayallerimizi gerçekleştirme yolundaki tek engelimiz kendimiziz. Bir gün, doğumla gelen özelliklerin ve sosyal statünün dezavantajlarını yok etmenin yeni yollarını öğrendiğimizde, bunları da aşacağız.

Demokrasinin evlatları olarak, toplum içinde dilediğimiz her konumu elde etmekte özgürüz. Başkanlığın üç gerekliliği vardır: vatandaşlık, yaş ve Seçmenler Kurulu'nun oy çoğunluğu. Pratikte, başkanlarımız daha zengin ve eğitimli bir sınıftan gelseler de otokontrol, karakter ve hikmet gibi herhangi bir bağlayıcı gerekliliği karşılamak durumunda değillerdir; tıpkı onları seçen biz seçmenler gibi. İşte bu da yine, demokrasinin zaferidir.

Bir kasım sabahını hayal edin. Bir grup seçmen, yeni ABD başkanını seçmek için bekliyor. Haftalar boyunca görsel ve yazılı basını takip etmiş, konu hakkında münazaralar yapmışsınız. Adayların sicillerini ve bildirilerini eksiksiz bir şekilde değerlendirmek için liberal ya da muhafazakâr dergi ve gazetelere abone olmuşsunuz. Gazetelerde, hatta seçmen broşürlerinde yer alan uzun, politik başyazıları okumuşsunuz. Oy pusulasında tahvil ihracı ve kanuni değişiklikler gibi bazı hizmetler de bulunduğu için oylamaya, çok düşünerek verdiğiniz kararlarınızın yazılı bir listesini getirmişsiniz.

Sıranın size gelmesini sabırla beklerken, arkanızdaki küçük bir topluluğun fısıldamalarına kulak misafiri olursunuz. Bir kadın şöyle seslenir, "Ben X'e oy veriyorum çünkü o bir kadın ve bu da benim için yeterli bir sebep." Bir diğeri "Babam bir Cumhuriyetçidir, bu yüzden ben de Demokratlara oyumu veriyorum." Üçüncü kişi söze karışır, "Ben Y'ye oy vermem, çünkü o pisliğin teki." Bir başkası "bütün bu cümlelerin" de neyin nesi olduğunu sorunca, topluluk gülmeye başlar. "Kimin umurunda? Bu konuşmaların hiç biri herhangi bir değişiklik yaratmaz" deyince diğeri, "Evet, yapılacak bir sürü iş var. Gelişigüzel; evet, hayır, evet şeklinde oy kullanırım" diye cevaplar. Yine başka biri der ki "Yalnız bir ebeveyn olarak sadece X ile alakadarım. Çünkü çocuk bakımı için paraya ihtiyacım var. Onun dışındaki seçimlerimde ise tahminde bulunacağım."

Tüm bu söylenenlerden dolayı kafası karışmış biri olarak, birdenbire önünüzdeki adamın zikzaklar çizdiğini fark edersiniz. Hasta olup olmadığını sorduğunuzda ise, nefesindeki keskin bira kokusuyla beraber gülerek cevap verir "Tabii ki hayır. Ben sarhoşum. Oy kullanmak için olması gerektiği gibi!" İstediğiniz şekilde oy verebilirsiniz, ama öfkenizi uzun süre üzerinizden atamazsınız. Bu sorumsuz biçimde kullanılan oyların, sizin titizlikle araştırarak ulaştığınız akli kararlarla eşdeğerde olmadığı aşikârdır. Hatta bu oylar sizinkileri geçersiz kılabilir bile! Haksız olmaktan da ötede bir tuhaflık, saçmalık olduğunu düşünüyor ve bu durumun kesinlikle *rasyonel* olmadığına inanıyorsunuzdur. Oy kullanmak için *bazı* gereksinimler vardır: Haksız veya "ayrımcı" olmak değil, sadece ***aklıselim ile hareket etmek***. Bununla birlikte politikacıların bir çeşit teste ya da ona benzer bir sınava tabi tutulması gerektiğini düşünün. Şüphesiz bu durum da ahlaka aykırı ve saçma olurdu.

Eğer bu tarz düşünceleriniz olsaydı, "olayların bu şekilde baştan savma işlemesi" fikrine karşı hissettiğiniz rahatsızlık, "daha ideal" bir toplum oluşturma arzunuzu tetiklerdi. Hepimizin bildiği gibi bu dünyada ideal bir toplum yoktur; öyleyse bu fikre nereden sahip oldunuz? Şey'leri olduklarının ötesinde görmeniz, daha *yüksek bir ihtimal* gibidir.

Samimi bir demokrat nasıl olur da demokrat bir insan olabilir?
(H.L. Mencken)

Daha adil, daha ideal bir toplum hayali kuran kişi, en azından bazı konularda Platon ile benzer görüşler paylaşır. Platon, Batı dünyasının belki de en büyük, gösterişli ve etkileyici filozoflarından biridir.

Felsefi Sorgu

Yakınlarda yapılan oy mücadeleleri Amerikalıların oy kullanmaktan kaçınmak için birtakım sebepleri olduğunu göstermiştir. Geçmişte ise oy kullanmak için öne sürülen şartların amacı, kadınları ve belli etnik gruba mensup insanları oy kullanmaktan men etmekti. Diğer yandan, "Bizler seçimle ilgili hazırlık yapmak ve bilinçli olmak gibi minimum şartları yerine getirmeyerek 'seçimlerle' dalga geçiyor olabiliriz" şeklinde bir fikir ileri sürülebilir. Cahil bir seçmen seçimlerle ilgili herhangi bir meseleyi "seçebilir" mi? Her iki görüşü de tartışınız.

Perictione: Platon'un Filozof Annesi

Kadınların Uyumu'nda Perictione (M.Ö. 450–350), Sokrates'i (5. Bölüm), Epikuros ve Epiktetos'u (8. Bölüm) hatırlatan ifadeler kullanarak kadınları felsefeye davet eder. Perictione'nin Platon'un annesi olduğuna inanılır. Eserlerinde, Sokrates'in gururu küçümsemesinin, otokontrol fikrinin ve "esas güzelliğin içsel üstünlük olduğu görüşünü" benimsemesinin yankılarına şahit oluruz. Perictione'nin, oğlu Platon üzerinde büyük etkisi vardır. Bununla birlikte kendisinden daha ünlü fakat unutulan ve görmezlikten gelinen diğer kadın filozoflara da etkisi, şaşırtıcı derecede fazlaydı. Perictione bir kadında bulunan hikmet ve otokontrolün diğer erdemleri de beraberinde getirdiğini ileri sürer. Bu da bütün bir toplumun uyumu ve mutluluğuyla sonuçlanır:

> İnsanlar bir kadının tamamıyla hikmet ve otokontrolle dolu olduğuna inanmalıdırlar. Bir ruh aşırı biçimde adil, cesur ve kimseye muhtaç olmamak, boş fikirlerden nefret edebilmek için özünün farkında olmalıdır. Bir kadına değerli şeyler kendisi, eşi ve çocukları, evi ve hatta ülkesiyle gelir...
>
> Fakat aynı zamanda kişi bedenini; gıda, giyim, banyo, saç bakımı, altın ve değerli taşlar ile, doğal oranda eğitmelidir. Pahalı şeyler yiyen ve içen, lüks giyim için israfa kaçan kadınlar her an için, evlilik kurumuna saygısızlık yaparak ve yanlış yollara saparak ahlaksızlık batağına düşebilirler. Açlığı ve susuzluğu yatıştırmak elbette gereklidir. Fakat bunlar yapılırken tutumluluk elden bırakılmamalıdır; soğuk olduğun

PLATON'UN HAYATI VE ESERLERİ

Platon'un felsefesi hakkındaki ana bilgi kaynağımız, yine filozofun kendisidir. Antik dönem âlimleri tarafından ona atfedilen tüm eserlere, günümüzde erişmek mümkündür. Bu eserlerin en önemlileri felsefi diyaloglardır. 4. ve 5. Bölümlerde bu materyallerden bazılarını zaten görmüştük: *Savunma, Kriton, Phaidon, Theaitetos, Timaios, Gorgias, Protagoras, Menon ve Devlet.* Platon'un en büyük ve önemli talebesi olan Aristoteles tarafından yazılmış Platon öğretilerinin bazı özet ve analizleri de elimizdedir. Muhtemelen, Platon hakkında diğer antik dönem filozoflarına oranla elimizde daha fazla biyografik bilgi vardır. Bu bilgilerin büyük çoğunluğu da

da bir keçi postu veya kaba bir elbise bile yeterli olabilir. . Uyumlu bir kadın kendini Hindistan'dan -veya başka bir yerden- gelen altın ya da değerli taşlarla sarıp sarmalamaz. Saçlarını ustalık isteyen bir örgüyle toplamak zorunda hissetmez ya da üzerine Arap kokuları sürerek kendini süslemez. Yüzüne çok miktarda beyaz ya da kırmızı boya sürmez, kaşlarını ve kirpiklerini koyulaştırmaya çalışmaz, ağaran saçlarını boyamak zorunda hissetmez, sonsuza kadar banyoda kalmak da istemez. Bu tür istekler peşinde koşan kadın, kadınsı zaafların hayranıdır. Tüm bunlarla gelen güzellikler değildir kadını yücelten... Soylu kadını, hikmetin bilgisi yüceltir.

Bunun yanı sıra bence, bir kadın hikmet ve otokontrol ile dolu olunca uyumludur; çünkü bunlar sadece eşe değil, çocuklara, akrabalara ve kadının emri altında çalışan kimselere de fayda sağlar. Böylesi; bütün ev halkına, ev bütçesine, arkadaşlara, yurttaşlara ve yabancı ziyaretçilere en yararlısıdır. Kadın söz oyunları yapmaksızın güzel şeyler konuşarak ve işiterek, ortak bir birlik içerisinde eşine itaat ederek, eşinin sevdiği arkadaşlarını ve akrabalarını dinleyerek, eşinin sevdiği ya da hoşlanmadığı konularda onun gibi düşünerek ailesini koruyacaktır. Bu bağlamda kadın uyumsuz olmamalıdır.

Mary Ellen Waithe editörlüğünde yayımlanan *Kadın Filozoflar Tarihi*'nde (cilt. I, M.Ö. 600-M.S. 500, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1987, s: 20-21) yer alan Vicki Lynn Harper'ın çevirdiği *Acta Academiae Aboensis, Humaniora* adlı eserdeki Holger Thesleff'e ait "Helenistik Dönemin Pythagorasçı Metinleri" adlı makaleden alınmıştır.

Laerte'li Diogenes'in *Platon'nun Hayatı* adlı eserindendir. Ayrıca orijinalliği hakkında bazı âlimlerin ihtilafa düştüğü on üç mektup ve birkaç diyalogdan müteşekkil, tartışmalı bir koleksiyona da sahibiz. Bunlardan ilki olan *VII. Mektup*; yaşlı Platon'un, Sokrates'i yargılayan demokrasi hakkındaki yorumları dolayısıyla ilgi çekicidir.

Herhâlde Platon'un *Devlet*'i kadar, pek çok insan tarafından okunmuş başka bir Batılı felsefe çalışması daha yoktur. *Devlet*'in, Platon'un en etkili ve mühim eseri olduğu, birçok filozof tarafından tartışmasız kabul görmüştür. Çünkü bu eser, Platon'un tüm felsefesini dramatik, düzenli ve görkemli bir şekilde ortaya serer. *Devlet*, bu "Filozof-Kral" bölümümüzün belkemiğini oluşturacak. Fakat öncelikle, Platon'un hayatına kısaca göz atalım.

Aristokrasinin Çöküşü

"Platon" aslında, en eski ve seçkin Atina ailelerininden birine mensup Aristokles'in lakabıdır. Annesinin ailesi, Solon isimli meşhur bir kanun koyucuyla akrabaydı. Platon'un babasının ailesi ise antik dönem Atina kralların soyundan geliyordu. Hatta, daha da geriye gidecek olursak, babasının soyu okyanus tanrısı Poseidon'a kadar uzanıyordu. Ailesinin kendisine verdiği isim olan Aristokles, "en iyi, en şöhretli" anlamına geliyordu. Genç bir delikanlı olarak müzik, mantık, münazara, matematik, şiir konularında çok becerikli olduğu ve tüm bunları en mükemmel şekilde yaptığı söylenir. Aristokles güreşteki başarısıyla da ün kazanmıştı. Askeriyede ise üç çarpışmada kendi gösterdi, hatta kahramanlık madalyasına bile layık görüldü.[1] "Platon" kelimesinin Yunanca kökü, "engin" ve "geniş" anlamlarına gelir. Rivayetler bu ismin Platon'a, geniş omuzlarına ya da geniş alnına atfen verildiğini ifade eder.

Plato

Platon, Atina demokrasisinin büyük mimarı olan Perikles'in vefatından iki yıl sonra doğdu. Atinalılar yirmi yıldan fazla bir süre boyunca, Peloponez Savaşı'nda Spartalılarla savaştı. Bu süreç içinde Atina, ülke çapında bir karmaşa içindeydi (yine de ne şimdiki ne de Vietnam savaşı sırasındaki Amerika gibi değil!) Savaş için enerji ve maddi kaynaklar bakımdan büyük kayıp verilmişti. Atina'nın savaşa devam edip etmemesi ve devam edecekse nasıl bir

strateji izleyeceği konularında anlaşmazlıklar çıktı. 5. Bölüm'de öğrendiğimiz gibi, Atinalılar en sonunda M.Ö. 404 yılında Sparta'ya teslim oldular.

Zafer sarhoşu Spartalılar, demokrasiyi deviren ve kısa süreliğine de olsa Atina'yı yöneten Otuzlar olarak bilinen bir grup, soylu tarafından desteklendi. Platon'un ailesi de bu destekçi grubun üyesiydi. Sokrates'in, Atina anayasasını ihlal etme pahasına, Salamisli Leon'un mahkûm ve idam edilmesine karşı koyduğu grup, yine aynı Otuzlar'dı.

Otuzlar'ın üyeleri, hikmete ya da kişiliğe değil de kan bağına dayanan seçkin bir yönetim kurma çalışmalarında başarısızlığa uğradılar. Egemenlikleri, demokrasinin yeniden inşasından evvel ancak sekiz ay sürdü. Sokrates'i yargılayan ve mahkûm eden de maalesef, bu yeniden inşa edilen demokrasiydi. Bu olaylar, o devirde henüz 20'li yaşlarda olan Platon'u çok etkiledi ve bu etki uzun zaman devam etti. Platon geriye dönüp baktığında, o günleri anımsayınca şöyle demiştir:

> Elbette kısa bir zamanda gördüm ki [Otuzlar] önceki yönetimin bizlere, nerdeyse, "altın çağını" yaşattığını düşündürdü. Başka şeyler yanında, bunlar yaşlı bir insanı, Sokrates'i, arkadaşımı, hiç çekinmeden söyleyebilirim ki, zamanının en adil insanını... vatandaşlardan birine karşı gönderdiler... Amaçları, Sokrates istese de istemese de onu yönetimleriyle ilişkilendirmekti... Bütün bu olanları gözlemlerken -ve diğer benzer önemli olayları- o günlerde uygulanan kötü muameleyi, uzaktan nefretle seyrettim.[2]

Aslolan şeyler hakkında hiçbir kitap yazmadım ve yazmayacağım.
(Platon, VII. Mektup)

Hiç şüphe yok ki Otuzlar hareketine dâhil olan soylular, Atina toplumunda uzun süren savaşların getirdiği değişimlerden rahatsız olmuşlardı: Gelişen demokrasiye eşlik eden seçkin ayrıcalıklarının kaybı, geleneğin çöküşü, Sofist tartışmacıların insanları etkilemek için kullandıkları hileler. Bir demokraside en zeki, ikna edici ve çekici konuşmacılar devleti yönetebilirdi. Ayrıca işçi sınıfının ortaya çıkması, gelenek ve toplumsal statüden ziyade paraya ve müteşebbisliğe dayanan bir gücü meydana getirmişti.[3]

Platon'un dehası, Atina devletindeki toplum ve hükümet üzerine üretilmiş, her yerde doğru sayılan fikirleri gözlemleyerek bunlardan yaptığı çıkarımın başarısında gizlidir.
(Raphael Demos)

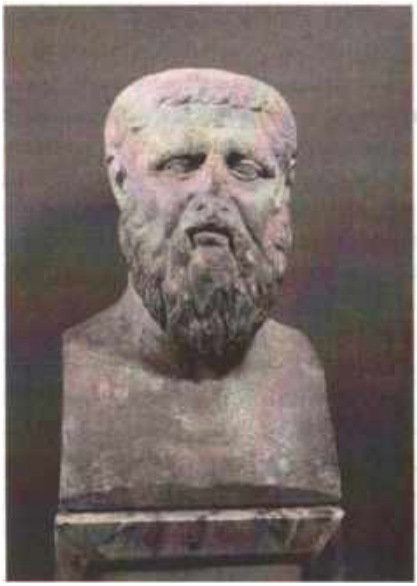
Platon'un Hayal Kırıklığı

Platon halk ve seçkinler yüzünden, giderek artan bir şekilde, hayal kırıklığına uğramıştır. Sokrates'in mahkemesinde jürinin temsil ettiği halk akılsız ve tehlikeliydi. Rasyonel düşünmüyorlardı, duyguları hedef alan sofistik cazibe tarafından beyinleri yıkanmıştı. Seçkinler tarafından yönetilen, Otuzlar'ın tavırlarını benimseyen halk zalim, benmerkezci ve açgözlüydü. Platon ne aristokrasinin ne de sıradan vatandaşlığın üstün bir yönetim biçimi sergileyemeyeceğini gördüğü zaman, hayal kırıklığı, "manzarayı kaygıyla ve şaşkınlıkla seyretme hâline dönüştü."[4]

Platon pek çok insanın, adaletli bir topluma ulaşmak için gerekli olan, zor kararlar vermek ve kendini geliştirmek yönünden ehliyetli olmadığı sonucuna ulaşmıştı. "Sıradan insanlar", hikmet ve kendine hâkim olma konusunda yetersizdirler. Platon'un bakış açısına göre insanların çoğu, birey ya da toplum için gerçekten iyi olan rasyonel düşüncelere değil, arzulara ve hislere dayanan duygusal tepkiler verirler. Platon, "Hangi delil insanların yetersiz olduğunu, Sokrates'in gerçek mesajını fark edememiş olmalarından daha açık dile getirir ki?" diye merak ediyordu. Sokrates'in yargılanması ve infazı Platon'a, "adalet"in hikmetten, kendine hâkim olmaktan ayrıldığında ve çoğunluğun oyuna mecbur bırakıldığında; insanların başına neler geleceğini göstermiştir.

> Politikada kanunlar ve ananeler üzerinde faal rol oynayan şahısların yanı sıra şimdi bu konuları düşündükçe... Daha fazla sorgulandıkça, yıllar içerisinde ilerledikçe, hükûmeti doğru şekilde idare etmenin ne kadar zor göründüğünü fark ettim. İlk zamanlarda toplumsal kariyer için oldukça hevesli olan ben, sosyal hayatın girdabına göz attığımda, akıntıyı değiştiren sürekli bir hareket gördüm; en sonunda başım dönmeye başladı... *ve onların yönetim şekillerinin istisnasız biçimde berbat olduğunu, şu anda var olan bütün yönetim şekillerine bakarak, net bir şekilde anladım.*[5] *(italikler sonradan eklenmiştir.)*

Platon; Sokrates'in intikamını, siyasi faaliyetle değil de felsefe aracılığıyla alıp alamayacağını görmek istedi. Otuzlar'ın isyanından ve Sokrates'in yargılanmasından sonra Platon, Atina'yı terk etti ve neredeyse 12 yıl seyahat etti. Eukleides (geometrinin büyük öncüsü) ile ve hazcı Aristippos ile beraber çalışmalar yaptı. Platon'un bu şekilde Mısır'a kadar gitmiş olabileceği tahmin edilir. Seyahatleri esnasında, matematik ve mistisizm üzerine

Antik dönemden kalan bu Platon büstü bizlere, bir sanatkârın gözünden filozofu anlatır.

çalışmalar yaptı. Bu ilimler üzerine yaptığı çalışmalar, sonraki dönem felsefesini de etkiledi. Pythagorasçı felsefeyi de öğrendi, bu felsefenin bütün şeylerin ana kaynağı olan matematik üzerindeki tesirinden hayli etkilenmiştir. (s. 130'daki "Yerkürenin Kozmik Müziği" kutucuğuna bakınız.)

Eğer halk meseleleriyle uğraşsaydım, iyi bir insanın yapması gerektiği gibi davranarak, yargıya yardımcı olarak ve en önemli şeyin bu olduğunu düşünerek bunca yıl yaşayabilir miydim? Dahası, sadece ben değil, başka herhangi biri de yaşayamazdı.
(Sokrates)

Akademia

Platon Akademia'sını kurduğunda (M.Ö. 388) aşağı yukarı 40 yaşlarındaydı. Zira Platon'a göre, "hâlihazırdaki hiçbir yönetim, felsefe için uygun olmadığından" Akademia; felsefeyle uğraşmak adına köşeye çekilme, Atina politikasının karmaşasından uzaklaşma, Sokrates'in kaderi gibi bir kaderden kaçma amacıyla kuruldu. Akademia'nın temel hedefi, ülkeyi adaletle yönetebilme kabiliyetine sahip,

O, hayatının en büyük bölümünü oluşturan felsefi çalışmalarını yaptığı Akademia'ya defnedilmiştir. Bu sebepten, kurduğu bu okula "Akademik okul" denir. Bütün öğrencileri cenaze törenine katılmışlardır.
(Laerte'li Diogenes)

eğitimli insanlar yetiştirmekti. Platon'un ideal eğitim programı; matematik, geometri ve müzik eğitimlerinden oluşuyordu. Program, öğrencileri terbiye eden ve onların kafalarını çalıştıran bu disiplinleri (matematik, geometri, müzik eğitimleri) kapsayan, geliştirici bir programdı. Akıl ve ruh terbiye edildikten sonra, sadece birkaç seçilmiş talebenin nihai felsefe ilkelerini öğrenmelerine izin verilirdi.

Akademia'nın pratikteki önemi ve etkisi düşünüldüğünde; kurulduğu döneme, nasıl organize olduğuna, tam olarak ne üzerine çalışmalar yaptığına ya da hangi eğitim tekniklerinin kullanıldığına ilişkin hiçbir sağlam delile sahip olmamamız ironiktir. Platon'un birçok eserini, yaşlandıktan sonra yazdığı birkaç çalışması hariç, Akademia'yı kurmadan evvel tamamlamış olduğu zannedilir. Platon'un Akademia'daki esas görevi öğretmenlik ve yöneticilikti. Akademia'da verdiği derslerde hiçbir yazılı doküman kullanmadı ve ölünceye kadar, yaklaşık 40 yıl burada yaşadı.

PLATON'UN BİLGİ KURAMI

Sokrates'in ölümü, Otuzlar'ın isyanı, sofistik suistimaller ve diğer faktörler, Platon'u "yozlaşmış bir devletin ancak yozlaşmış insanlar yetiştireceği" düşüncesine itti. Bu yüzden sofistik şüpheciliği ve ahlaki göreliliği çürüten bir bilgi kuramı geliştirmeye girişti. Platon önemsiz fikir ile gerçek bilgi arasındaki farkı tanımlayıp, bunları açıkça ifade edebileceğine inanmıştır. Bu şekilde, sırf hakikatin görüntüsüne ya da kişisel meraka dayalı olmayan, bilgiye ve hakikate dayanan ideal devletin yapısının tanımlanabileceğini söyler.

Platon; etik, sosyal, politik ve diğer felsefi sorulara tatmin edici cevaplar vermeden evvel, önce bilgi problemini aşması gerektiğini doğru bir şekilde anladı. Sokrates öncesine ait çelişkili fikirlerin nasıl felsefi karmaşaya yol açtığını, daha sonra da bunların azılı Sofistlerin elindeki etik ve politik suistimallere nasıl sebebiyet verdiğini gördü. Sokrates'in bilgisizliği ve göreciliği çürütmek için gösterdiği kahramanca gayret, dönemin yanlışlarının ve aykı-

rılığının su yüzüne çıkması açısından gayet başarılıydı. Bununla birlikte, herhangi bir pozitif bilgi yerleştirme çabasındaki başarı, çok da büyük değildi.

Platon insan düşüncesine, Aristoteles hariç herhangi bir bireyden daha büyük bir katkı sağlamıştır.
(Raphael Demos)

Bu nedenle, Platon sofistik kuşkuculuğun itirazına kayıtsız kalamaz ya da felsefenin birbirlerini tekzip eden, gülünç öğretiler öne süren şöhretini görmezden gelemezdi. Sokrates öncesi filozoflar, Sofistler ve Sokrates; görünüş ve gerçeklik arasındaki farktan yararlansalar bile, gerçekliği görünüşten ayırmak için gerekli olan gerçeğin asıl doğasını ve açık rasyonel kriterleri akıl edemediler.

Şaşkınlık hissi filozofun mihenk taşıdır ve her tür felsefenin kaynağında bu hayret vardır.
(Platon)

Platon'un İkicil Çözümü

Platon, Herakleitos ve Parmenides'in gerçekliği karakterize etmedeki çabalarının kısmen doğru olduğunu kabul ederek bilginin temel probleminin çözülebileceğini düşünür (3. Bölüm). Herakleitos'a göre "bir", düzenli bir tür devir veya değişim sürecidir. "Değişmeyen tek şeyin değişim" olduğunu söyler. Parmenides ise tam tersine "bir"den *varlık* olarak bahseder. Parmenides "*Varlık* mükemmeldir, tam veya bir bütün hâlindedir" der. Varlık ne hareket edebilir ne de değişebilir. Parmenides'in varlığı maddidir: "O duyularla algılanan dünyanın hareketsiz, daha geniş bir perspektiften bakıldığında arındırılmış, fakat hâlâ fark edilebilen *varlığı*"dır.

Gökyüzünde ve yeryüzünde, felsefenizde hayalini kurduğunuzdan çok daha fazla şey vardır, sevgili mantıkçım.
(Hans Reichenbach)

Platon'a göre Herakleitos ve Parmenides, duyulur dünyanın bir parçası olarak algılanabilen ya da hissedilebilen varlıkları tartıştıklarını düşünüyorlardı (biz kısaca "hissedilebilen" varlıklar kelimesini kullanacağız). Sofistlerin şüpheci argümanları, algı ve algı problemlerinin yarattığı zorluklar ve çelişkileri hedef almıştır.

Varsayalım ki Platon, gerçekliğin bircilikten ziyade ikicilikle açıklanabileceğini düşünüyor. Bu

"gerçeklik"lerden biri Herakleitos'un, diğeriyse Parmenides'in düşüncesidir. Birinci "gerçeklik" daimî değişim içinde, ikinci "gerçeklik" öncesiz olarak değişmezdir:

> Platon, başlangıçtaki kritik dönemden sonra Sokrates'in sözcüsü olarak, onunla aynı zamanda yaşayan fikir ve değerleri gündeme getirdi. O; ahlak, epistemoloji ve ontoloji alanlarında birçok görüşün sınırlarını belirleyerek daha dogmatik bir yaklaşım benimsedi. Bu alanların hepsinin içinden bir fikir, diğerlerinden daha çok vurgulanmıştı: Aşkınlık. Bir yandan gerçeğin iki kısma bölünmesi anlamına gelen aşkınlık (duyulur; devamlı olarak değişim içinde olanların alanı, düşünülür; mutlak bir duraganlık içinde olanların alanı), diğer yandan, her insanoğlundaki, beş duyu ihsan edilmiş fâni bir beden ile akli olanı kavrayabilen ölümsüz ruh arasındaki fark...

Elbette herhangi bir varsayım, delil yerine geçmez. Platon'un ikici gerçekliğin doğasını ispatlaması gerekmektedir. "Delilin" bir parçası yeterince basit gözükür, "duyulur" dünyanın var olduğu aşikârdır. Duyulur dünya değişimin bir parçası olarak görünür; devir-daim gelişimi, toprak erozyonu, nehir taşması, günlük hayatta kullanılan eşyaların eskimesi ve yıpranması gibi. Dahası, değişim gayet düzenlidir; mevsimler birbirini takip eder, köpekler taş doğurmaz, eşyalar aşağıya doğru düşer, yukarıya çıkmaz. Duyulur dünyaya göre, Herakleitos haklı görünmektedir.

Ancak Platon'a göre, Herakleitos'un duyulur dünyası bütünüyle değişebilir, çünkü onun bütün "aşikârlığı" bilgi ve kesinlik imkânından yoksun bir dünya olurdu. Böyle bir dünya da sadece duyular dünyası ya da kanaat alanı olurdu, bilgi dünyası ya da bilgi alanı değil. Platon bu duruma *oluş dünyası* adını verir.

BİLGİ VE VARLIK

Bir şeyin anlam kargaşasını ve o şeyin, görünürdeki tezatlıkları oluşturan başka bir şeye nasıl dönüştüğünü açıklamak için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Nasıl oluyor da "bir şey" başka bir şey hâline dönüşebiliyor? Hangi durumda on iki yaşındaki köpeğim Daiquiri, beş yıl öncekiyle "aynı" köpek olabiliyor? Bunun anlamı Daiquiri *hem* aynı köpek *hem* de başka bir köpek midir? "Aynı kişi" nasıl oluyor da küçük bir çocukken bir felsefe talebesi hâline gelebiliyor?

Platon; Sokrates öncesi filozoflar tarafından varlıkların nasıl değiştiğinin, gerçekliğin nasıl açığa "çıktığının", görünüşün gerçeklikle ne gibi bir ilgisinin olduğunun ve öteki temel meselelerin izahatına ilişkin sorulan soruların önemini kavramıştır. Aklilik hakkındaki sofistik saldırı tekzip edilmeden evvel, görünüşle gerçeklik arasındaki ilişkinin, "tek ve çokluk" probleminin ve değişime ait yapının aydınlatılması gereklidir.

Platon, aklımızın kendi hâline bırakılırsa deneyin verebileceği herhangi bir nesne ile kıyaslanamayacak bir bilgiye yükselmeye çalışacağını, bu bilginin her şeye rağmen gerçek olduğunu ve beynimizi saran bir ağ olmadığını biliyordu.
(Immanuel Kant)

Platon'a göre, Sofistler hakikati keşfedemezler. Zira onlar sadece Herakleitos'un duyulur dünyasıyla, daimî değişim alanıyla ve geleneklerle ilgilidirler. Ancak bilginin özü değişmezliktir. Doğru olan şey daima doğrudur. Bu yüzden, her neyle ilişkili olursa olsun, *sürekli değişen şey* doğru olamaz. Hakikat ve bilgi, gerçekliğin öteki tarafındadır: Parmenides'in karakterize etmeye çalıştığı *varlık* düzeyi.

Platon, oluş dünyasıyla yakından ilgili olduğu hâlde, bu ikinci gerçekliğin diğerinden bağımsız olduğuna inanmıştır. Diğer gerçeklik ise Parmenides'in teklik'e (*varlık*) atfettiği birçok özelliğe sahiptir: Fiziksel değildir, dahası zaman ve mekân üstüdür. Platon'a göre, öncesiz olan *gerçek*tir; değişen şeyler sadece *görünüş*tür. Bizler, öncesiz olan (*varlığın*) *bilgi*sine, görünüşlerine sahibiz. Sadece *kanaatler* var olabilir. Platon sabit olan şeyin sabit olmayandan daha üstün olduğunda ısrarcıdır. Bu yüzden gerçeklik görünüşten, bilgi de (gerçeklik) kanaatlerden (görünüşten) daha üstündür.

FORMLAR (YA DA İDEALAR) KURAMI

Platon'nun metafiziğinde, *varlık* seviyesi *Formlar* olarak isimlendirilen, zaman ötesi özlerden ve tözlerden meydana gelir. Bu tür bir metafizik kimi zaman aşkınsal olarak adlandırılır, çünkü bu düşünce bizim sıradan varoluşumuzun "dışında ve ötesinde" bir varoluş düzlemi olduğunu ileri sürer. Herhangi bir şeyi aşmak, nitelik olarak bambaşka bir seviyeye erişmek üzere öte tarafa geçmektir.

Platoncu Formlar duyu organlarıyla bilinemeyen, özgürce var olan, mekândan münezzeh, geçici olmayan şeyler ("türler", "çeşitler" veya "tip-

Platoncu Formlar Özgürce var olan, zaman ötesi, geçici olmayan sadece düşünceyle bilinebilen ancak duyu organlarıyla kavranamayan "şeyler" ("türler", "çeşitler" veya "tipler") dir; düşüncenin serbestçe var olan nesneleridir; asli ve benzersiz olan bir şeyi, olduğu şey hâline getirir.

ler") dir. Düşünceyle bilinebilen bu *Formlar* klasik anlamdaki "idealar" bağlamında kullanılmamıştır. Bilgi daima *Formlarla* ilgilidir.

Form kelimesinin diğer anlamlarını düşünmek de yardımcı olabilir. "*Form*" bazen bir şekil, tavır, tarz ve tip anlamlarında da kullanılır. Formları, örneğin yemekleri ya da heykelleri kalıba dökmek için yaparız. İş için form doldururuz. Form kelimesinin ilk anlamı, belirli bir durum için genel veya temel usulü, yapıyı veya biçimi sağlayan şeydir. Bu yüzden herhangi bir şeyin formu, bazen onun yapısı ya da temeli, hatta "ana karakteridir." Bu günlük hayatta kullanılan anlamların pek çoğu bir nesnenin özünü, olduğu şey hâline getiren özelliği kapsar. Platon'un terminolojisinde, bir şeyin *Formu*, benzersiz ve asli olarak ne ise odur.

Bununla beraber, *Platon'un "Formlarla" kastettiği asıl mesele*, Platon'dan günümüze kadar şiddetli felsefi tartışmalara ve anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Son elli yıldır *Formlar Kuramı*, İngilizce konuşan filozoflar arasında Platon'un felsefesinin en çok tartışılan meselesi olmuştur. Filozoflar hâlen Platon'un tam anlamıyla ne demek istediği hakkında bir karara varamamışlardır. Platon, bir filozof olarak *Formlar Kuramı*'nın üzerinde, önemli bir yerde olduğundan, bu probleme ait karmaşıklığın üstünü kapatabilmiştir. Yine de Platon, *Formlar Kuramı*'nın çok başarılı bir şekilde yapılandırmış görünmemektedir.[8]

Formlar Kuramı, Platon'un geri kalan felsefi öğretilerinin ve ideal devlet kuramının da merkezi olduğundan bu kuramı daha iyi anlamak için zamanımız olacak. Günümüz filozoflarının hâlen Platon'un ne demek istediği üzerinde tartıştıklarınıysa, daima aklımızda tutmamız gerekecek.

Nedir Bu Formlar?

Yunanca "form" (*eidos*) kelimesi zaman zaman "idea" olarak tercüme edilir. Bu durumda bizler, *Formların* sadece beynimizin içinde bulunan zihinsel mevcudiyetler (idealar) olduğunu düşünürüz; ancak Platon *Formların* her zihinde (gerçekte) serbest bir şekilde bulunabileceği konu-

sunda ısrar eder.[9] Bu karışıklıktan kaçınmak için bazı filozoflar *eidos*'u "arketip" ya da "öz" olarak tercüme ederler.

Platon'a göre her *Form*, insan kanaatindeki ya da duyulur dünyadaki daimî değişimle ilgili olmaksızın, bilfiil saf ve sabit bir biçimde (değişmeden) var olur. Her *Form* insan bilincinde özgürce var olmuştur, saftır ve özü değişmemiştir. Bir konuyu açıklığa kavuşturmak çok önemlidir: Formlar bilfiil var olsalar bile fiziksel nesne değillerdir.

Formlar haricî bir zaman ve mekânda bir şekilde var olan evrensel türler ve çeşitlerdir. Duyulur dünya, farklı evrensel *Formların* tikel *hâllerini* kapsar. Bugün ise bizler *Formları* soyut nesneler olarak ele alırız. Platon bu tür soyut nesnelerin, somut fiziksel nesnelerden daha gerçek olduklarını düşünür.

Ben bir rüya gördüm ve rüyamda da şunu işittim: Antik döneme ait harfler ve sizin, benim ve diğer bütün Şeylerin dışında kalan unsurlar; hiçbir akli sebep ya da açıklama olmaksızın bir araya gelmiştir. Siz onlara sadece isim verebilirsiniz, fakat bunu tasdikleyen ya da inkâr eden hiçbir şey söylemeyin. Şu veya bu şekilde bir şey söylemeye kalkarsanız Şeyler yalnız başlarına kalırlar.
(Platon)

Platon'un *Formlar* olarak bahsettiği bu tür şeyler; geometrik, matematik ve mantık ilişkilerini (üçgen, eşitlik, özdeşlik); erdemleri (iyilik, hikmet, cesaret) ve duyulur nitelikleri (yuvarlaklık, güzellik, kırmızılık) kapsar. Fiziksel duyumlarımızla kavradığımız ve yuvarlak, kırmızı diye nitelendirdiğimiz şeylerin *yuvarlaklık* ve *kırmızılık* gibi kavramların kendileriyle aynı şey olmadıklarını bilmeliyiz.

Tikel olanlar, Platon'un, *yuvarlaklık Formu* ya da *kırmızılık Formuna* ait "katılım", "paylaşma", "benzeşme" ya da "yansıma" gibi çeşitli ifadeler kullandığı alanlarda farklılık gösterir. Aslında kırmızılık derecesini veya bazı unsurları "paylaşan," gerçek *kırmızılığın* özünü "yansıtan" ya da ona "benzeyen" sonsuz sayıda tikel şey olduğu hâlde, yalnızca bir tane *kırmızılık Formu* vardır. Ancak *kırmızılık* (*Formu*) tikel şeylerde meydana gelen herhangi bir değişim gibi farklılaşmaz, *Form* her zaman aynı kalır. Örneğin, kırmızı bir çiçek soluk pembe rengine dönüştüğü zaman, onun *kırmızılık Formu* içine katılım derecesinde düşüş meydana gelir; fakat *kırmızılık Formunun* kendisinde herhangi bir değişim (düşüş) söz konusu olamaz.

Platon, "Belli şeyler farklı *Form*ları 'yansıtırlar', 'paylaşırlar', bu Formlara 'iştirak ederler', 'benzerler'" derken ne demek istemiş olabilir? *Yuvarlaklık* ve *benzerliğin* her birini "yansıtan", bünyesinde bulunduran ve bu iki özelliğe de eşit derecede sahip olan bir bilye düşünün. Hâlbuki duyulur hiçbir nesne tamamıyla, gerçekten, kusursuzca yuvarlak olamaz. Çünkü duyulur nesneler mutlaka "karışım", "katışıklık", hatta "zıtlık" içerir. Platon'un savı şuna benzer: Kusursuz derecede düzgün ve pürüzsüz olduğuna inanılan bir bilyeyi mikroskobun altına koyalım ve inceleyelim. Bilyenin yüzeyine dikkatle baktığımızda onun sandığımız kadar mükemmel olmadığını, yüzeyinde birtakım çukurlar olduğunu görürüz. Diğer bir deyişle; bilye fiziksel olarak ne kadar mümkünse ancak o kadar yuvarlak olabilir.

Platon'a göre iki bilye asla özdeşlik derecesinde, birbirinin tıpkısı olacak şekilde yuvarlak olamaz. Siz şimdi "iki bilyenin günümüz bilgisayar teknolojisine ve gelişmiş üretim tekniğine sahip dünyasında özdeş olabileceğini" düşünebilirsiniz.

Burada duralım ve olaya biraz daha geniş bir perspektiften bakalım. İki fiziksel nesnenin gerçek anlamda, tamamıyla ve kusursuzca *özdeş* olması ne demektir? Tam anlamıyla, "Eğer bir tanesinin sahip olduğu bütün özelliklere diğerine göre ve karşılıklı olarak sahip olabiliyorsa iki nesne özdeştir."[10] Peki, iki bilyenin *gerçekten özdeş* olması mümkün müdür? Hayır, çünkü özdeş olabilmek için çok fazla benzerlik değil, tamamıyla aynı silis molekülleri, atomları, zerreleri, nötronları içermeleri ve aynı zamanda, aynı yerde bulunmaları gerekmektedir; bu elbette mümkün değildir. Zira yalnızca tek bir bilye bu şartlara haiz olabilir. Çok benzer iki bilye, iki farklı yerde bulunabilirler. Tamamıyla aynı anda iki farklı yerde oldukları için, bulundukları konum göz önüne alındığında onların birbirlerinden farklı oldukları ortaya çıkacaktır. Bu yüzden onlar kesinlikle özdeş değillerdir.

Eğer bir insan... şeylerin Formlarından uzaklaşsa ve her bir şeyin kendi, belirleyici, her zaman tek ve aynı olan Formuna sahip olduğunu kabul etmese; zihnini dinlendirecek hiçbir şeyi olmazdı... Yani akıl gücünü tamamıyla yok ederdi.
(Platon)

Son olarak, Platon'un *Formların* insan bilincinde özgürce oluşabileceği iddiasını desteklemek için ortaya koyduğu sebepleri düşünün: Yuvarlak nesnelerin, onları algılayan hiç kimse yokken bile, mevcut olduklarına inanmak için iyi sebeplerimiz var. Bunun

anlamı şudur: Yuvarlak kavramının var olması insan zihnine bağlı değildir, *Yuvarlaklık* bir insan düşüncesi olmanın çok ötesindedir. Herhangi bir yuvarlak nesne değil, yuvarlaklığın bizzat kendisi sabittir. *Yuvarlaklığın* kendisi *elips*, *dikdörtgen* ya da *düz bir çizgi* hâline gelmek suretiyle değişemez. Rasyonelliğin temel kanunlarına göre, *yuvarlaklık* ya yuvarlaklıktır ya da *yuvarlaklık* değildir. Bu durum bütün *Formlar* için de geçerlidir. (Farklı bir bakış açısına göre, nesneler ya da özellikleri, algılayıcılara bağımlı olsalar da olmasalar da var olurlar, bkz. 11. Bölüm).

Genel olarak, matematiksel nesneler hakkındaki hakikatler biz onların hakikatini bilsek de bilmesek de vardırlar. Platon aynı kuralın ahlak ve estetik durumları için de geçerli olduğunu düşünür.

Felsefi Sorgu

Önceki paragraflara itiraz eden şu pasaj hakkında düşününüz: "Bilye örneği sadece semantik ile oynamaktır. 'Özdeş' olan iki fiziksel nesneden bahsettiğimiz zaman biz, onlar tam anlamıyla özdeştirler demiyoruz; insanoğlu bunları birbirinden ayırt edemeyecek kadar benzerdirler, demek isteriz. Bizler yan yana olduklarında farklı nesneleri birbirinden kolaylıkla ayırt edebiliriz. Ancak aralarındaki farkı göremezsek onları bir süre analiz ederiz; onlar özdeştirler, ayırt edilemezler diye tasdik ederiz. Özdeş kelimesi, insanoğlu için ayırt edilemez anlamındadır; birbirlerine çok fazla benzedikleri için, onları aynı varsayarız ve birbirlerinden farklı olduklarını düşünmeyiz." Bu itiraza Platon ne cevap verirdi?

Platon'un Formlara Neden İhtiyacı Var?

Platon, bilginin nasıl mümkün hâle geldiğine dair *rasyonel bir açıklama* sağlamak için *Formlar Kuramı'nı* gerekli görmüştür. *Formlar*, Platon'un Sofistlerin bilgi hakkında takındıkları şüpheci tutumuna ve evrensel (mutlak) hakikatlerin göreceli itirazlarına verilen cesur cevabının esasını oluşturur. Mutlak olanı ve değişmez (sabit) hakikatleri savunmak, en iyi şartlarda bile oldukça zordur. Mutlak olanı salt inancın ötesine taşımak daha da zordur. Platon mutlak olanın varlığını; imanın, otoritenin ve dogmatik bildirinin ötesine götürmedikçe, filozof olarak göreliliğe yaptığı itirazda başarısız olacağını biliyordu.

Platon'un görevi, bizde sırf tarihî bir tesir uyandırmak değildir. O, içerisinde önemli epistemolojik sorular barındırır. Her şey bir düşünceden mi

Bir dokumacı ya da marangozun bu formu bilerek nasıl bir fayda sağlayacağını görmek zordur ya da İdea'nın kendisini inceleyerek nasıl daha iyi bir doktor ya da general olunabileceğini. Çünkü doktor bu yolla sağlığı incelemez. O, insanın sağlığını inceler ya da belki yalnızca tikel insanın sağlığını; yani iyileştirdiği bireyleri.
(Aristoteles)

ibarettir? Eğer değilse: 1. Bilginin mümkün olduğunu göstermek için herhangi bir yöntem var mıdır? 2. Âlim ya da kültürlü olmayanlar, kimlerin kültürlü ve âlim kişiler olduğunu belirleyebilir mi? Eğer hakikati bulamazsak en azından hakikati bulanları belirleyebilir miyiz ve onların tavsiyelerinden faydalanabilir miyiz? Eğer ikinci şıkkın cevabı "hayır" ise, işimiz doğrulanmamış inançların, baskı rejimlerinin ve retoriğin insafına kalmış demektir. Eğer bir görüş başka bir görüş kadar iyiyse, bir yönetim şekli de diğer yönetimlerden daha iyi olamaz. Hâl böyle olunca, hakikati ve hikmeti aramanın bir gayesi kalmaz. Bütün bu meseleler (benim düşünceme göre) olabildiğince rahat bir şekilde baki kalmaya devam etmektedir.

Diğer yandan eğer bilgi mümkünse ve bazı görüşler diğerlerinden gerçekten daha iyiyse, bizler bütün vatandaşlarının görüşlerine eşit muamele eden bir yönetim şekli olarak demokrasiyi nasıl meşrulaştırabiliriz? Daha güçlü ifade etmek gerekirse: Eğer bilgi mevcutsa, onu görmezden gelerek nasıl meşrulaştırabiliriz? Bilgi ve düşünce arasındaki farkı görmezlikten gelmek için herhangi bir akli meşrulaştırma olabilir mi?

Formlar Kuramı'nı geliştirmek için çaba sarf eden Platon, göreliliği -sadece *inkâr*la yetinmeyip- *çürütme* ve bu sayede bilgi ve düşünce arasındaki mesafeyi de koruma mücadelesi veriyordu. Platon, bilginin mümkün ve mevcut olduğunu sağlam bir zemine oturtabilirse; doğru ile yanlış, haklı ile haksız, iyi ile kötü arasındaki gerçek (amaçlanan) ayrımı meşrulaştırabileceği ve koruyabileceği sonucuna varmıştır.

Felsefi Sorgu

Hiç kimsenin bilmediği bir şey bilmek mümkün müdür? Hiç kimsenin bilmediğini hiç kimsenin bilmemesini bilmek mümkün müdür? Hiç kimsenin bilmediğini hiç kimsenin bilememesini bilmek mümkün müdür? Nasıl bilirsiniz? Ya da bilmediğiniz bir şeyi nasıl bilirsiniz?

Bilgi ve Kanaat

Bilginin gerçek âşığı doğal olarak, hakikat için mücadele eder ve genel yargılardan hoşnut kalamaz. Şeylerin asıl yapısını elde edinceye kadar da yorulmak bilmez ve coşkulu bir tutkuyla yükseklere tırmanır.
(Platon)

Platon'a göre, bilgi ve kanaat arasındaki temel ayrım; bilginin sabit, mutlak ve sonsuza kadar doğru (hatasız) olmasıdır. Oysa kanaat "dayanaksızdır" ve değişebilir. Platon'a göre, *tikele ait bilimsel bilgi imkânsızdır*. Bu da gerçekliğin temel bilgisinin *Formlar* bilgisi olması gerektiği anlamına gelir. Bu yüzden bir "bilim", bilimin üzerinde çalıştığı nesneler (formlar) hakkındaki evrensel hakikatlerden ve gerekliliklerden ibarettir. Tüm bilimsel özne alanları, fiziksel nesneler, yapısal ilişkiler, tikel şahıslar, toplumlar veya yönetimler; *Formları* ifade etmek için çalışır. Tikel eşyalar, dâhil oldukları ya da benzedikleri *Formlar* "kadar gerçek" değildir.

Platon'un, "değişen şeylerin değişmeyenlere oranla daha az gerçek oldukları" fikrini hatırlayın. Değişen şey değişmeyenden "daha alt" seviyededir. Bütün tikel şeyler değişim hâlindedir. Protagoras bireyin "bir ölçü" olduğunu söylerken, Platon'un düşüncesinden yola çıkarak ve evrensellikten ziyade; *oluş*tan, tikel şeylerin daha alt seviyedeki algılarından, bireysel ve şahsi düzeyden bahsediyordu.

Platon'un metafiziğinde değişim seviyesi; büyüme ve gerileme, hayat ve ölüm -*oluş*- düzeyidir. *Oluşun* kısımları içerisinde sadece kanaatler, doğrudan yanlışa doğru değişebilir. Platon *Timaios*'ta der ki:

> Akıl ve anlıkla kavranmış olan her zaman aynı koşullar altındadır. Fakat duyuların yardımıyla, akıl kullanılmaksızın kanaatle idrak edilmiş olan, daima oluş ve bozuluş sürecindedir, asla gerçekte olduğu şey değildir.[11]

Anlaşmazlığa Düştüğümüzde Ne Olur?

İnsanların ve koşulların değiştiğini, neyin doğru ve gerçek olduğu hakkında birbirimizle anlaşmazlığa düşebileceğimizi kabul ettik. Peki ya bilgi hakkında anlaşmazlığa düşersek neler olur?

Şöyle düşünelim: Örneğin Michael 2x3'ün 4'e eşit olmadığını anlayamıyor ve göremiyor. Başka bir deyişle, Michael için 2x3=4. Bu durumda Michael'in yanlış bir inanca ve kanaate sahip olduğunu söyleyebiliriz. 2x3'ün sonucu hakkında ne Michael ne bir başkası karar verme mercii de-

Bunda veya herhangi bir başka meselede felsefenin ortak-görünün karşısında kalmaya karar vermesinin amacı nedir? Maddi dünya felsefenin herhangi bir ilkesinden daha eski, daha çok otorite sahibi, aklın hükmünü reddediyor ve mantıkçının araçlarına gülüyor.
(Thomas Reid)

gildir, çünkü bu durum matematiksel ilişkilerin ve özelliklerin sabit bir neticesidir. Biz bunları sayı; üç, iki; sonuç, eşitlik gibi kavramları anlamak için biliriz; onların *Formlarına* "göz atma"lıyız. Bu "göz atma", "kavramın ne olduğunu bilme"dir.

Başka bir örnek verelim: Michael'ın teyzesi Patricia'nın durumunu düşünelim... 2x3'ün sonucunu sorduğumuzda hızlı bir şekilde "Ben cevabı biliyorum, altı!" diyecektir. Patricia'ya bunu nasıl bildiğini sorarsak muhtemelen "Annem söyledi. Ona da annesi söylemiş" şeklinde bir açıklama yapacaktır. Michael'ın arkadaşı Emma da 2x3=6 olduğundan emindir. Sonucu nasıl bildiğini ona sorduğumuzda da bunu ona öğretmeninin söylediğini ifade edecektir.

Bilgeler, çok sayıda insanın verdiği hükümleri geçersiz kılar.
(Seneca)

Emma'nın 2x3=6 bilgisinin kaynağı, Michael'ın 2x3'=4 veya Patricia'nın 2x3=6 bilgisinin kaynağından daha derin değildir. Michael'ın inandığının tersine Patricia'nın ve Emma'nın inandıkları doğrudur. Fakat ikisi de hâlâ *inanç* (kanaat) aşamasındadırlar. Patricia ve Emma bu sefer şanslılar, ancak inandıkları şey "sağlam temellere bağlı değil."

Bilgi eksikliği olan Michael, Patricia ve Emma'nın, hangi cevabın doğru ya da yanlış olduğunu *saptamalarına* imkân yoktur. Eğer oylama yaparlarsa sadece şans icabı "doğru cevabı" bularak sonuca ulaşabilirler. Yapamayacakları şey ise iradeleriyle doğru cevabı seçmektir, çünkü bilgiyle donatılmış bir saptamayı kavramaktan yoksundurlar: Doğru cevabın ne olduğun *bilmiyorlar*.

Bilgi olmadan bizler de Michael, Patricia ve Emma gibiyiz: Talihin ve bilgisizce yapılmış bir tercihin merhametine sığınmış durumdayız. "Dayanağımız yoktur" ve yalnızca alışkanlıklara, geleneklere, kişisel tercihlere ve dürtülere dayanarak hareket ederiz.

Devlet'te Platon, sürekli olarak, bilgi ve kanaati birbirinden ayırır. Hatta doğru kanaatlerin bile bilgisel temelden noksan olabileceği konusunda bizleri daima uyarır. İşte konu hakkında örnek bir pasaj:

"Fakat bunun doğru olduğunu düşünmüyorum Sokrates... Çünkü mesele için çok fazla zaman ayırdığın hâlde sen başka insanların kanaatlerini seslendiriyorsun, kendininkini değil."
"Evet, fakat bilmediğini biliyormuş gibi yapan bir adam için konuşmanın doğru olduğunu düşünmüyor musun?"
"Bu adamın biliyormuş gibi konuşmaya hakkı olamaz; ancak kanaatinin ne olduğunu söylemeye hazırlanmalıdır, gittiği yere kadar."
"Yani," dedim (Sokrates), "bilgiden yoksun kanaatin kör olduğunu görmüyor musun? Doğru fakat temelsiz bir kanaate sahip olan bir insanın doğru yoldaki bir köre benzediğini anlamıyor musun?"
"Evet."[12]

Platon'a göre, Sofistler bunu anlamakta başarısız oldular; bilgiyle kanaati, anlama ile algıyı, *varlık* ile *oluşu* karıştırdılar. Platon'un vazifesi, kör olarak doğan bir insana renklerin varlığını "ispat etmekle" benzeşir.

Konu hakkında, doğrudan bir tecrübeye veya ortak anlamaya başvurmak mümkün olmadığında, dolaylı bir yaklaşımı benimsemek daha etkili olabilir. Eğer hâlâ *Formları* kavrayamamışsak, dolaylı yoldan ilerleyerek bilgi sahibi olabiliriz. Platon *Devlet*'te *Formlar Kuramı*'nın farklı yönlerinin anlaşılmasına yardımcı olmak için üç değişik benzetme kullanır: Ayrık Çizgi, Güneş Benzetmesi, Mağara Benzetmesi. Her biri üzerinde duracağız. Her benzetme *Formlar Kuramı*'nın farklı ama iç içe geçmiş yönleriyle aydınlığa kavuşur. Bu benzetmelerin size biraz daha zaman kaybettireceğini düşünmeyin. Kendinizi bırakın; Platon'un benzetmelerinden her biri, bütünü daha iyi kavramanıza yardım edecek...

AYRIK ÇİZGİ

Platon bu Ayrık Çizgi benzetmesini; bilgi ve kanaat, gerçeklik ve görünüş, metafizik ve epistemoloji ve *varlık* dünyası ile *oluş* dünyası arasındaki ilişkiyi betimlemek için kullanmıştır. Ayrık Çizgi, *Formlar*la farklı şekillerde ilintili olan bilgi ve kanaati gösterir.

Ayrık Çizgi iki ana kısımdan meydana gelir. Her biri dengesiz bir şekilde iki parçaya ayrılmıştır. Dört parça, gerçekliğin dört unsurunu (varlık ve oluştan ikişer tanesini) anlamamızı sağlayan dört yöntemi sembolize eder. Şekil 6.1, Platon'un tezini okudukça göz atabileceğiniz, Ayrık Çizgi'nin bir çizimidir. Gerçekliğe ait dört metafizik düzeyinin, *Formları* kavramanın dört epistemoloji yöntemine ne kadar benzediğine dikkat edin.

Bir kılavuz görevi gören şekil 6.1 sayesinde Platon'un Ayrık Çizgi hakkında ne söylediğine bakalım. Bu pasajda Sokrates, Platon'un ağabeyi Glaukon ile kurduğu diyalogu aktarır:

"Bir çizgiyi duyulur ve düşünülür dünyaya (ikisine de) karşılık gelecek şekilde, iki oransız parçaya ayır. Sonra bu iki parçayı da yine aynı oranda (orantısız olarak), açıklık ve anlaşılamazlık seviyelerini göstermek için ikiye ayır. Ortaya çıkan bölümlerden biri -duyulur dünyada- simgelerin yerini alır. 'Simge' derken ilk etapta gölgeleri kastediyorum; daha sonra sudaki yansımaları, bunun gibi diğer ince (sık) çizgili-taneli şeyleri, cilalı yüzeyleri ve bu tür şeyleri... Anlatabiliyor muyum?"

Bütün doğa birbirine benzediği ve ruh da bütün varlıkları çoktan öğrendiği için, geri kalan varlıkları öğrenmede herhangi bir zorluk yoktur. Elbette kişi sorgu için gayretliyse ve de yorulmamışsa, bu sorgu, hatırlamadan başka bir şey değildir!
(Platon)

"Anlıyorum."

"Simgelerin aslı olan nesnelerin yerini alan diğer bölüme geçelim. Hayvanlar, bitkiler ve yaratılmış her şey."

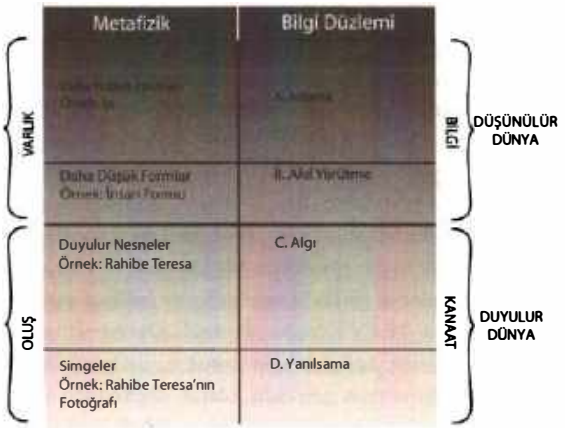
"Tamam."

"Bu bölümlerin farklı hakikat düzeylerine ait olduklarını, simgenin aslıyla olan ilişkisinin bilgi ve kanaat arasındaki ilişkinin aynısı olduğunu kabul eder miydin?"

"Evet."

"Sonra da, çizginin düşünülür dünyaya ait kısmının nasıl bölündüğü üzerinde düşün. İlk bölümde zihin, duyulur dünyanın hakikatlerini görüntü olarak kullanır ve varsayımlar üzerindeki soruşturmalarını temel almalıdır. İlk baştaki ilkelere geri dönmek yerine bu aşamadan yola çıkarak bitime doğru ilerlemelidir: Başka bir bölüm tarafından kullanılmış hiçbir görüntüyü kullanmaksızın kendi kendine yeten ilk ilkelere geri dönme varsayımından yola çıkar. Ancak soruşturmayı yalnızca *Formlar* vasıtasıyla yürütür..."

"... Formlar, varsayımları ilke olarak değil, gerçek anlamıyla varsayım olarak ele alır. Evrenselliğe, kendi kendine yeterli olan ilk ilkelere yükseliş için bunlar (varsayımlar), başlama noktaları ve basamaklar kabul edilir. Bu ilkeye ulaşıldığı zaman, onu izleyen bitimleri koruyarak yeniden alçalmaya başlar. Bütün bu süreç duyulur dünyadan hiçbir şeyi içermez, Formlarla irtibat kurar ve Formlarla sona erer."[13]

Şekil 6.1 PLATON'NUN AYRIK ÇİZGİSİ

A+B=Düşünülür Dünya (Varlık)

C+D=Duyular Dünya (Oluş)

A, B, C, D bölümleri hakikatin seviyesinin azalışını gösterirler. Her hakikat seviyesi farklı bir çeşit düşünceyi ve gerçekliğin farklı bir düzeyini temsil eder.

A: Saf ve gerçek bir zekâ ve anlık seviyesidir. Burada ruh, hakikati en azami derecede yakalar ve elde eder.

B: Akıl yürütme seviyesidir; bilhassa matematiksel düşünce ve tümevarımsal akıl yürütmedir.

C: Duyulur nesneler; ahlak, siyasi ve uygulamaya dair meseleler hakkında inanç ve ortak kanaat seviyesidir.

D: Daha önce dile getirilmiş kanaatlerin ve değerlendirici olmayan izlenimlerin hâkimiyeti ve yanılsamacı seviyesidir.

(En alt seviyelerin bu şekil karakterize edilmesi, bu bölümde Platon'un söylediklerinin dışına çıkmakla beraber, Mağara Benzetmesi'nde ve şiir ve sanat hakkında *X Kitabı*'nda söylediklerini düşünmeye sevk eder.)

Farkındalık Seviyeleri

Farkındalığın en düşük seviyesi, Şekil 6.1'deki D alanı, yanılsama seviyesidir. Aslında hiç kimse bu seviyeye tamamen yerleşemez. Sadece ki-

mi zaman bu yanılsamacı alana sıkıştığımız anlar olur: Sihirbazlık gösterisine ya da sinemaya gittiğimizde... (Bunlar yalnızca el çabukluğu veya yanılsamanın meydana getirdiği ışık, gölge ve ses oyunlarıdır). D alanına kasten ve eğlence amaçlı girmiş oluruz. Bu durum ayrıca, "inançsızlığın iradeli ertelenmesi" olarak bilinir. Görünüşe, analiz edilmemiş fikirlere, taklidî inançlara ve gem vurulmamış duygulara dayanan kanaatlere sahip olduğumuzda ise bilinçsiz ve farkında olmaksızın yanılsamaya sürükleniriz. Kullandığım Rahibe Teresa örneği, D alanındaki farkındalığın temsilidir. Bu örnek daha önceden gördüğüm bir fotoğrafa dayanıyor. Televizyondaki yeni görüntülerini ve Birleşmiş Milletler halkına verdiği hitabetin bir bölümünü ise C-SPAN kablolu yayınında seyretmiştim.

Şekil 6.1'deki C alanı, farkındalığın ikinci ya da bilgililik seviyesini ortaya koyar. Pek çoğumuzun gerçeklik olarak düşündüğü mesele hakkındaki kanaatin daha geniş bir sahasını kapsar. Bilgili bir farkındalık seviyesinde görünüşü gerçeklikten ayırt etmeye çalışırız ancak bunu, "sıradan" alışkanlıklar gibi yaparız. Örneğin, masam katı bir madde olarak gözükür ama aslında hareket hâlindeki sayısız atom ve moleküllerden oluşmuştur. Dünyaya olan uzaklığından ötürü güneş küçük gözükür, gerçekte ise çok daha büyüktür.

İnsan kavrayışının diğer yöne dönmeye ihtiyacı vardır, ama sorun dürüst düşünce olduğunda...Öncesiz gerçeklik özgür düşünce üstünde hak iddia ettiğinde, insanın içinde bir şey kendi kendini aydınlatmak sorumluluğunun ürpertisine karşı isyan eder... O zaman insan, uyanmayı değil, uyumayı sürdürmek ister.
(Karl Jaspers)

Aslına bakarsanız, bu meseleleri çok iyi *bilmiyorum*. Birkaç fen dersi gördüm, bazı nesnelere mikroskoptan ve teleskoptan baktım. Fakat kesin genelleme mantığı üzerine inşa edilen, bilimselliğin sofistike bilgisine sahip değilim. Aynı zamanda, fiziksel nesnelerin kavranması ve gözlemlenmesine dayanan C alanı hakkındaki kanaatlerim sadece fotoğraflara ve sunumlarına bağlı değil. Bu bilgi gerektiren seviyede, şeylerin oldukları hâlleriyle görünemeyebileceklerini fark ederiz. Birçoğumuz hayatımızı, pek çok şey hakkında az ya da çok bilgi gerektiren kanaatlerle oyalanarak geçiririz. Eğer Rahibe Teresa'yı bilseydim D Seviyesinde onun kafamdaki tasviri, C Seviyesindeki bilgi gerektiren bir kanaat hâline dönüşebilirdi.

Farkındalığın sıradaki alanı olan (B), bizi varoluşun ve kanaatin (D/C) sınırları dışına çıkarır. Bununla birlikte bizi tümevarımsal akıl yürütme yetkinliği kazandıran bilginin ilk basamağına ve varlık dünyasına sokar. Daha önceden öğrendiğimiz gibi, Platon hakikatin değişmez, ezelî ve mutlak olduğuna inanır. O, böyle bir bilginin gelişemez ve yok edilemez olduğunu, sadece olduğu gibi *kaldığını* kabul eder. Rahibe Teresa bir insandır, büyür ve değişir. Yani B Seviyesindeki bilgi, İnsani Form olmalıdır. Platon'a göre İnsani Form değişmez; ne büyür ne yok olur.

Gerçekliğin en üst seviyesinde (A), ruhun algıya ihtiyacı yoktur. Platon, ruhun "Mutlak İyilik Formunu" "direkt olarak kavradığını" söyler. Akıl ise en üst seviyedeki *Formları* kavramaz, dahası kavrayamaz. Daha üst *Formlar*, aracıya gerek kalmaksızın direkt olarak anlaşılır, kavranır, "belirir."

GÜNEŞ BENZETMESİ

Platon "İyiliğin Mutlak Formu" ile güneşi kıyaslar. Nasıl ki Güneş (ışık) görmek ve yaşamak için gereklidir; tıpkı onun gibi İyilik de Gerçekliği, Hakikati ve bütün şeylerin varlığını mümkün kılar. İyilik varlığın en üst derecesindeki oluş sınırının ötesindedir. İyilik beş duyuyla kavranamaz, sadece saf bir düşünce ve izan ile bilinebilir. İyilik hem değerin hem de diğer bütün *Formların* varlık kaynağıdır. İyilik, Formların Formudur.

İyiliği anlamak, bilginin öteki formlarına benzemez. Bütüncüldür, kısmi değildir. Ruh, varlığın en alt düzeyinden aydınlanmaya çıkabilmek için düzenli bir biçimde çalışmalıdır. Platon, İyilik tecrübesinin, net bir şekilde tanımlanamayan diğer bütün tecrübelerden üstün olduğunu söyler. Platon'un İyilik ile güneş kıyası, Şekil 6.2'de gösterilir.

Devlet'ten alıntı yapılan aşağıdaki pasajda Platon (Sokrates karakterinde) İyiliği güneşle, kavrayışı da görmekle mukayese eder. İyiliğe karşı nihai bakışını, kuvvetli ifadesini dikkatlice inceleyelim:

> "Yani, (güneş) İyiliğin evladıdır... İyilik kendi benzeyişinden yaratılmıştır; duyulur dünyadaki görünürlük ve görüntü ile benzer bağıntıyı taşır. İyilik düşünülür dünyadaki zekâyı doğurur."
>
> "Biraz daha açıklar mısınız?"
>
> "Gözlerimizi gün ışığıyla değil de ay ışığı ya da yıldızlarla aydınlanan nesnelere çevirdiğimizde onları, sanki açık bir görüntüleri yokmuş gibi, karanlık; hatta neredeyse anlaşılmaktan yoksun görürüz."

"Evet."

"Fakat gözlerimizi güneş ışığıyla aydınlanan nesnelere çevirdiğimizde, onların açıkça göründüğünü tecrübe ederiz; görüş berraklığı yeniden eski hâline gelir."

"Elbette."

"Bu durumun zihinle olan benzerliğine de göz atalım: Zihin gözü hakikat ve gerçeklikle aydınlanmış nesnelere baktığı zaman, nesneleri anlar ve kavrar; onları zekice işler. Ancak değişim ve ayrışma dünyasının (duyulur dünya) alacakaranlığına geri döndüğü zaman, sadece kanaatleri şekillendirebilir, görüş düzeyi hedefini şaşırır ve ona olan inanç amacından sapar; zekâ yoksunu olarak gözükür."

"Doğru."

"Bilginin nesnelerine hakikatlerini veren, bilmenin kuvvetini zihne veren İyilik Formudur. Bu bilginin ve hakikatin neticesidir. Varlığın kendisini bilme konusunda düşünmekte haklısınız. Bilgi ve hakikatten daha büyük ve onlardan daha başka bir varlık olduğu hâlde ışık ve görüşü güneşe benzer bir varlık olarak düşünmek doğrudur, ancak güneşin kendisi olarak düşünmek yanlıştır. Yani bilgi ve hakikati, İyiliğe *benzer* varlıklar olarak düşünmek doğrudur; fakat her ikisini de daha yüce bir şeref payesi verilmiş olan İyilik olarak düşünmek yanlıştır."

"Eğer bu, bilgi ve hakikatin kaynağıysa ve bulundukları yerden daha üstün bir mevkiye layık değillerse siz bunu eşsiz derecede üstün hâle getiriyorsunuz. Umut ediyorum ki bunun memnuniyet verici bir durum olduğunu söylemeye çalışmıyorsunuz."

"Şeytansı bir teklif" cevabını verdim. "Benzerlik çalışmalarımızı biraz daha ileri safhaya götürelim... Güneş, ümit ediyorum katılırsınız, sadece nesneleri görmemizi sağlamaz; fakat bizzat böyle bir sürecin kendisi olmaktan öte; üretim, büyüme ve beslenmeye de imkân verir... Bu yüzden İyiliğin, nesnelerin anlaşılabilirlik bilgisinin ayrıca varlık ve gerçekliklerinin kaynağı olduğu söylenebilir; hâlbuki kendisi gerçeklikle özdeş değildir, gerçekliğin ötesindedir. Dolayısıyla yücelik ve kudret bakımından ondan daha üstündür."[14]

(İyilik) öğrendiğimiz diğer konular gibi değildir: Kelimelerle etrafı sınırlandırılamaz; ancak ona adanmış bir motivasyonla ve kişinin hayatını onunla geçirmesiyle belirlenebilir. Ruhun içinde birdenbire bir meşale ile tutuşturulmuş bir ışık yanar ve böylelikle kendi kendini besler.
(Platon)

İyilik tartışmasının sonlarında Glaukon "bitmez tükenmez bir iş" olarak görünen gölgeden aydınlığa kaçış süreci hakkında fikirlerini beyan eder. Platon-Sokrates aynı fikri paylaşır:

Anlaşıldığı üzere çizginin dört parçasına, zihnin dört ifadesine benzeyen kısımlar vardır: en üst [A] Zekâ, ikinci

[B] Us, üçüncü [C] Kanaat, dördüncü [D] Yanılsama. Bir ölçek dâhilinde onları düzene sokabilirsiniz; hakikat derecesine eş bir açıklığa ve kendi konularında gerçekliğe sahip olduklarını farz edebilirsiniz.[15]

Kimya çalışırken, sizin varlığın üstün bir mertebesine ait olduğunuzu hissettirecek hiçbir şey yok gibi görünmektedir. Fakat Platon'u araştırdığınız vakit, bir filozof olduğunuza inanmaya başlarsınız.
(S.I. Hayakawa)

Doğuştan kör olan insanlar için rengi anlatan kelimeler, görme duyusuna sahip insanlardan daha farklı anlamlar taşır. Tıpkı bunun gibi, gerçekliğin ilk basamağındaki insanlar, gerçekliğin daha üst basamağındakilerin ne demek istediklerini anlayamazlar; çünkü kıyaslayabilecekleri herhangi bir tecrübeleri yoktur. İyiliği anlayabilme seviyesine ulaşabilmiş olanlar sürekli bir değişim hâlindedirler; onlar aydın kimselerdir, âlimdirler. Aydın kişi ile aydınlanmamış kişi arasındaki ilişki, Platon'un bütün felsefesinin merkezinde yer alır.

DUYULUR DÜNYA (C + D)	DÜŞÜNÜLÜR DÜNYA (A + B)
Güneş	İyilik
Büyüme	Gerçeklik
Işık	Hakikat
Duyulurluk	Düşünülürlük

ŞEKİL 6.2

Varlık ve bilgi hiyerarşisi Platon'un güneş benzetmesinde ifade edilmiştir.
A= saf anlama
B= tümdengelimci düşünme
C= yaygın kanaat
D= eleştirici (değerlendirici) olmayan izlenimler

Felsefi Sorgu

Platon'un bilginin dereceleri olduğunu göstermek için benzetmeler kullanmasıyla John Stuart Mill'in (13. Bölüm) bilginin nitelik bağlamındaki derecelendirmesini göz önünde bulundurarak ortaya attığı daha "sıradan" iddiasını karşılaştırınız. Hangi yaklaşım daha çok ilgi çekici, ikisi de ilgi uyandırıyor mu? Değerlendiriniz.

MAĞARA BENZETMESİ

Herhangi bir hiyerarşik aydınlanmacı felsefinin genel bir problemi vardır: Bilge bir hocanın bilgisi ile talebenin başlangıçtaki bilgisizliği arasındaki mesafe. Tecrübenin farklı seviyeleri, iletişim ve anlayış uçurumlarına sebep olabilir.

Yetişkinler ve küçük çocuklar arasındaki etkileşimde de benzer bir zorluk görürüz. Pek çoğumuz, en azından erişkin yaşta olanlarımız, yetişkinler ve çocuklar arasındaki bilgi ve farkındalık dereceleri konusunda herhangi bir problem yaşamayız. Yetişkinleri; zihnen sınırlı kavrayışa sahip olanlar, zihinsel kapasitesi daha iyi olanlar, anlayışı vasat olanlar gibi farklı kategorilere bile ayırırız. Böylece bilginin ve tecrübenin dereceleri olduğunu kabul edebiliriz.

Peki ya vasat, bilge veya aydınlanmış kabul ettiğimiz insanlar arasındaki farklar? Böyle farklar gerçekten mevcut mudur? Eğer mevcut ise bunlar, Platon'un "zekâ" veya "hikmet" olarak atıfta bulunduğu konunun değişik derecelerine ait göstergeler midir? Yahut kendilerinin herkesten çok daha fazla şey bildiğini zanneden insanlar tarafından ortaya atılmış ispatlanamaz iddialar mıdır? Platon'un varlık ve İyilik derecelerine inanmak için ne gibi bir sebebimiz var? İnsanların büyük bir kısmının tecrübelerini ve görüşlerini neden önemsememeliyiz? Daha âlim olduğu düşünülen birinin iddialarını neden dinlemeliyiz?

Platon *Devlet*'in VII. kısmında bir benzetme anlatarak, bu meydan okumaya cevap vermiştir. Bu benzetme sadece kesin bir delil olarak değil, bir olasılık fikrini vermesi amacıyla da ortaya konulmuştur. Dahası, Platon'un Ayrık Çizgi ve Güneş Benzetmesi adıyla sunduğu fikirlerini içeren *Formlar Kuramı*'na ait açıklamanın özetidir.

Bu kıssa (Mağara Benzetmesi) unutulamaz. Bu benzetme felsefi buluşun bir mucizesidir. Doğrudan ifadelere uygun olmayan düşünceleri ele almayı sağlar.
(Karl Jaspers)

Ayrık Çizgi, Platon'un hiyerarşik gerçeklik ve hikmet görüşünü açıklar. Güneş Benzetmesi, İyilik formundaki en yüce hakikati kavrama eylemini karakterize eder. Mağara Benzetmesi'nde ise Platon, bir mağarada yaşayanların oluş seviyesini karşılaştırır ve ruhun belli belirsiz bir yanılsamadan aydınlanmaya - salt kanaatten bilgi içeren kanaate ve oradan da rasyonel bir biçimde bilgi kökenli hikmete- doğru yük-

selişi için gereken geçişi tanımlar. Bu benzetme; aydın, âlim bir kişinin (örneğin Sokrates) diğer insanların *Formları* anlayabilmelerine yardımcı olmak için, oluş dünyasına geri dönme zorunluluğuna vurgu yapar.

Mağara Benzetmesi'nde belirlenmiş farkındalık dereceleri, Ayrık Çizgi'nin s. 251'deki Şekil 6.1'e ait kesitlerine benzer: Gölgeler duvarına zincirlenmiş olanlar hayal ve yansımanın puslu dünyasında kapana kısılmışlardır (D); mağaradan kurtulanlar algı ve bilgiye sahip kanaatin "ortakgörü" dünyasındadırlar (C); yukarıya çıkmak için mücadele edenler aklın hâkim olduğu bilgiyi elde etmişlerdir (B); sıcaklık ve güneş ışığıyla dolu yeryüzü ise saf zekâ tarafından doğrudan elde edilen gerçekliğin en yüksek seviyesidir (A).

Platon benzetmeyi, Sokrates'in Glaukon'la sohbetinin bir devamı olarak aktarır:

> "Şimdi, insan denen yaratığı eğitimle aydınlanmış ve aydınlanmamış olarak düşün. Bunu şöyle bir benzetmeyle anlatayım: Yeraltında mağaramsı bir yer, içinde insanlar. Önde boydan boya ışığa açılan bir giriş... İnsanlar zincire vurulmuş, bu mağarada yaşıyorlar. Ne kımıldanabiliyor, ne de burunlarının ucundan başka bir yer görebiliyorlar. Öyle sıkı sıkıya bağlanmışlar ki, kafalarını bile oynatamıyorlar. Yüksek bir yerde yakılmış bir ateş parıldıyor arkalarında. Mahpuslarla ateş arasında dimdik bir yol var. Bu yol boyunca alçak bir duvar, hani şu kukla oynatanların seyircilerle kendi arasına koydukları ve üstünde marifetlerini gösterdikleri bölme var ya, onun gibi bir duvar. Böyle bir yeri getirebiliyor musun gözlerinin önüne?
> "Getiriyorum."
> "Bu alçak duvarın arkasında insanlar düşün. Ellerinde türlü türlü araçlar; taştan, tahtadan yapılmış, insana, hayvana ve daha başka şeylere benzer kuklalar taşıyorlar. Bu taşıdıkları şeyler, bölmenin üstünde görülüyor. Gelip geçen insanların kimi konuşuyor, kimi susuyor."
> "Garip bir sahne doğrusu ve garip mahpuslar!"
> "Ama tıpkı bizler gibi! Bu durumdaki insanlar yanındakileri ve kendilerini nasıl görürler? Ancak arkalarındaki ateşin aydınlığıyla mağarada karşılarına vuran gölgeleri görebilirler değil mi?"
> "Ömürleri boyunca başlarını oynatamadıklarına göre başka türlü olamaz"
> "Bölmenin üstünden gelip geçen bütün nesneleri de öyle görürler."
> "Şüphesiz."
> "Şimdi bu adamlar aralarında konuşacak olurlarsa, gölgelerine verdikleri adlarla gerçek nesneleri anlattıklarını sanırlar değil mi?"

Düşünce içermeyen öğrenme, kapana kısılmaya neden olur. Öğrenme içermeyen düşünce ise sendeletir.
(Konfüçyüs)

"Öyle ya."

"Bu zindanın içinde bir de yankı düşün. Geçenlerden biri konuştukça, mahpuslar her duyduklarında bu sesi karşılarındaki gölgenin sesi sanmazlar mı?"

"Sanırlar tabii."

"Şimdi düşün: Bu adamların zincirlerini çözer, bilgisizliklerine son verirsen, her şeyi olduğu gibi görürlerse, ne yaparlar? Mahpuslardan birini kurtaralım, zorla ayağa kaldıralım; başını çevirelim, yürütelim onu; gözlerini ışığa kaldırsın. Bütün bu hareketler ona acı verecek. Gölgelerini gördüğü nesnelere gözü kamaşarak bakacak. Ona, demin gördüğün şeyler sadece boş gölgelerdi, şimdiyse gerçeğe daha yakınsın, gerçek nesnelere doğru çevrilmişsin, daha doğru görüyorsun, dersek; önünden geçen her şeyi birer birer ona gösterir, bunların ne olduğunu sorarsak ne der? Şaşırmaz mı? Daha önce gördüğü şeyler, ona şimdikilerden daha gerçek gibi gelmez mi?"

"Daha gerçek gelir."

"Onu zorla alıp götürsek, dik ve sarp yokuştan çıkarıp, dışarıya gün ışığına sürüklesek, canı yanmaz mı, karşı koymaz mı bize? Gün ışığında gözleri kamaşıp bizim şimdi gerçek dediğimiz nesnelerin hiçbirini göremeyecek hâle gelmez mi?.. Yukarı dünyayı görmek isterse, buna alışması gerekir... En sonunda da güneşi (seyredecek); ama artık sularda, ya da başka şeylerdeki yansılarıyla değil, olduğu yerde, olduğu gibi."

"Öyle olsa gerek."

"İşte ancak o zaman anlayabilir ki mevsimleri, yılları yapan güneştir. Bütün görülen dünyayı güneş düzenler. Mağarada onun ve arkadaşlarının gördükleri şeyin asıl kaynağı güneştir."

"Bu değişik görgülerden sonra, varacağı sonuç bu olur elbet."[16]

Felsefi Sorgu

Mağara Benzetmesi ortaya atıldığı ilk günden beri Platon'un öğrencilerinin ilgisini çekmiştir. Bilgiyi tecrübe etme yöntemimizi uygun bir şekilde ifade ettiğini düşünüyor musunuz? Mesela, çocuklukta her şey siyah ve beyazdır, ancak tecrübe edindikçe daha zengin nüansların ve renklerin de var olduğunu keşfederiz; tıpkı olması gerektiği gibi... Siz hangi seviyedesiniz? Genel olarak toplum hangi seviyede? Ya dünya hangi seviyede? Açıklayınız. Gerçekliğin dereceleri olduğuna inanıyor musunuz? Veya aydınlanmanın? Buna neden inanıyorsunuz ya da inanmıyorsunuz?

BİLGELİĞİN KURALI

Düşünce adamları tarafından yazılmış ve hâlen tartışılmakta olan her şey Platon'dan gelmiştir. O özgünlüğümüzü tahrip etmiştir. Bütün bu sürüklenen kaya parçalarının kopmasıyla, daga kavuşmuş olduk.
(Ralph Waldo Emerson)

Platon'un temel vizyonu, eşitlikçi ve demokratik olmaktan çok, hiyerarşiyi ve aristokrasiyi akla getirir. Onun epistemolojisi ve metafiziği, bu hayli ayırıcı yönelimi yansıtır ve destekler.

Bugün herhangi bir antidemokratik felsefe de muhtemelen "seçkinci" olarak adlandırılıyordur. Bütün insanların en temel noktada eşitliğine inanıyorsanız, Platon'un "mağaradan kaçtığı" ve İyiliği gördüğü varsayılan kişilerin üstün olduklarına dair inancına şüpheyle bakıyorsunuz demektir. Eğer bir kimsenin "hakikati" keşfi ihtimaline şüpheyle yaklaşıyorsanız, sadece istisnai ve aydın şahsiyetlerin bizleri yönetmesi gerektiği fikri sizin için bir açmaz olacaktır. Fakat böyle olunca da kendiniz dâhil, hiç kimsenin hakikati keşfedemeyeceği inancına kendinizi tehlikeli biçimde kapatmıyor musunuz? O hâlde ne olacak? Bu şüphe devamlı surette felsefenin başını didiklemiş, yüzyıllarca yakasını bırakmamıştır. Nihayetinde 20. yüzyılda, intikam alırcasına, geri dönmüştür. (bkz. 18. Bölüm).

Ne var ki, bu tür kaygılar iyi kurgulanmıştır. Hepimiz Nazilerin, ırkçı şovenlerin ve hakikati yalnızca kendilerinin bildiğini düşünen her türden "fanatik"in verdiği rahatsızlığın farkındayız. Onlar hakikati daha iyi bildiklerini düşündüklerinden, kendilerini hepimizden üstün sayarlar.

Platon'un hikmet aristokrasisi bu sebepten ötürü cinsiyete, milli kökene ve benzeri özelliklere, en azından kuramda, dayanmaz. Bu hikmet aristokrasisi, aydınlanmanın gerçekliğine dair kanı ve onun salt zihinsel bir yeteneğin çok ötesinde olduğu fikri üzerine inşa edilmiştir. Platon'un aydınlanması için gerekli olan; titiz bir eğitimin, yönlendirilmiş bir arzunun, sıkı bir çalışmanın ve bize "mağara"dan kaçmayı yasaklamayan bir çevrede yaşamayı sağlayacak talihin ürünüdür.

> "O zaman ilk yaşadığı yeri, orada bildiklerini, zindan arkadaşlarını hatırlayınca, hâliine şükretmez, orada kalanlara acımaz mı?"
> "Elbette."
> ..."Daha gözleri karanlıklara alışmadan, ki kolay kolay da alışamaz, yeniden bu karanlıklar içinde düşünmek, zincirlerinden hiç kurtulmamış mahpuslarla

Bir ifade, eğer ilk etapta güzel bir şekilde başlamışsa, bir tekerlek gibi ivme kazanarak ilerler. Çünkü iyi terbiye ve eğitim, iyi bir tabiata (yaratılış) telkin edilebilir. Kökenini iyi bir eğitimden alan iyi tabiat da gelişim gösterebilir. Bu gelişim, hayvanlardaki gibi, insan nesillerini de etkiler.
(Platon)

Bilge insanlar der ki... Gökyüzü ve yeryüzü, tanrılar ve insanlar; paylaşım, dostluk, düzen, otokontrol ve adalet ilkesi tarafından bir arada tutulmuşlardır. Dostum, bu yüzden insanlar evrene "kozmos" derler; ve o sefahat ya da düzensizlik değildir... Geometrik eşitlik, insanlar ve tanrılar arasında ne büyük bir kuvveti gösterir.
(Platon)

gördükleri üzerine tartışmak zorunda kalsa, herkes gülmez mi ona? Yukarıya boşu boşuna çıkmış, üstelik de gözlerini bozup dönmüş demezler mi? Bu adam onları çözmeye, yukarıya götürmeye kalkışınca, ellerinden gelse, öldürmezler mi onu?"

"Hiç şaşmaz, öldürürler."

"Şimdi, sevgili Glaukon; bu benzetmeyi demin söylediklerimize (Ayrık Çizgi ve Güneş Benzetmesi) uygulayalım. Görünen dünya, mağara zindanı olsun. Mağarayı aydınlatan ateş de güneşin yeryüzüne vuran ışığı. Üst dünyaya çıkan yokuş ve yukarıda seyredilen güzellikler de ruhun düşünceler dünyasına yükselişi olsun. Benim nereye varmak istediğimi merak ediyordun ya, işte bu benzetmeyle onu iyice anlamış olursun. Doğru mu yanlış mı, orasını tanrı bilir. Herhâlde benim düşünceme göre kavranan dünyanın sınırlarında 'iyi' ideası vardır. İnsan onu kolay kolay göremez. Görebilmek için de, dünyada iyi ve güzel olan ne varsa, hepsinin ondan geldiğini anlamış olması gerekir. Görülen dünyada ışığı yaratan ve dağıtan odur. Kavranan dünyada da doğruluk ve kavrayış ondan gelir. İnsan ancak onu gördükten sonra, iç ve dış hayatında bilgece davranabilir." [17]

Platon *Devlet*'i; gerçekliğe ait üç farklı dereceyi açıklamak için yazmıştır. Eserde tarif edilen üç farklı insan modeli, işte bu gerçeklik derecelerine karşılık gelir. Platon *Devlet'de*, "Hangi insanlar bir ülkeyi yönetmede yeterlidir?" sorusunu, kendi gerçeklik kuramına dayanarak yanıtlar.

Sokrates ve arkadaşı Glaukon'un bir festivalden dönerken, eve dönüş yolunda arkadaşları Polemarchus'la karşılaşmalarıyla yaşanan diyalog, *Devlet*'in açılışında yer alır. Karşılıklı iyi niyetli takılmalarla süren diyalog şöyledir:

"Sokrates, kasabaya geri dönüyor olduğunu tahmin ediyorum" dedi Polemarchus.

"Evet, haklısın" dedim.

"Orada kaç kişi olduğumuzu görüyor musun?" diye sordu.

"Evet."

"Ya içimizden daha iyi olanını götüreceksin ya da sen de kalacaksın."

"Fakat bir alternatif daha var" dedim. "Gitmemize izin vermen için seni razı edebiliriz."

"Seni dinlemeyen insanları ikna edemezsin" diye cevapladı.[18]

"Seni dinlemeyen insanları ikna edemezsin." Şüphesiz Platon burada, Sokrates'i idam eden insanların bir kısmına atıfta bulunuyordu; ya da *Devlet*'in geri kalan kısmındaki bir kilit noktaya işaret ediyor da olabilir.

Sokrates soru-cevap yönteminin diyalektik tarzıyla, hikmetin araştırılabileceğine inanmıştır. Faal olarak dinleme gayretinde bulunan ve akıllıca cevaplar veren katılımcılar için bu yöntem gereklidir. Peki ya dinleyemeyen ya da dinlemeyecek olan insanlar ne olacak? Ya da "mağara"daki hayatından memnun olan insanların hâli ne olacak? Bilgisizlik karşısında akli olan bir iyiden söz edebilir miyiz? Halk ya da tembel kimseler aklın sesini dinler mi?

Platon aksini düşünür. Pek çok farklı tarzda insan olduğuna inanır, her tarzın farklı zaafları ve kudretleri vardır. Herkes akli bir araştırma yapacak kadar yetenekli olamaz. Kimi insanların entelektüel gücü zayıftır, kimisinin istenci; hatta öyleleri vardır ki bu iki özellikten yoksundur. Böylelikle, Sokrates gibi "mağara"dan kaçan akıllı ve muhteşem bir insan; hâlâ mağarada bulunan kendisinden düşük ahlaki ve entelektüel düzeyindekilerin seviyesine indirilebilir. Platon'a göre Sokrates "halka" başvurmakla yanlışlık yapmıştır. Sokrates'in erdem ve hikmet mevzularında bizzat kendisinin "İçlerinde sadece birkaç bilge olan çoğunluk genelde yanlıştır" dediği ifade edilmiştir.

Adaleti Arayış

Platon, bireyin yaşadığı toplumla kendisi arasında karşılıklı bir ilişkinin var olduğunu iddia eder. Birtakım özelliklere sahip bir toplumun ancak bu birtakım özelliklere sahip bireyler yetiştirebileceği savunur. Toplumun içinden yetişen "birtakım" özelliklere sahip birey de ancak bu "birtakım" özelliklere sahip toplumlar meydana getirebilir. Platon'a göre sağlıklı bireyin "anlayışa" sahip olması ile ideal toplumun "anlayışa" sahip olması ara-

Ayrıca, her hâlukârda şunu biliyorum ki, ideal toplum üstüne bir ilmî eser ya da (öğretici) konuşma olsaydı, bunu en iyi ben yapabilirdim.
(Platon)

sındaki ilişki birbirine gayet yakındır. Platon'a göre anlamaya sahip toplum, anlamaya sahip bireyler yetiştirir. *Devlet*'te, toplumdan "daha belirginleştirilmiş birey" diye söz eder. Netice itibarıyla *Devlet*, Platon'un ideal toplum çalışması ve hatta, biraz daha genişletirsek, insan tarzları araştırmasıdır.

Devlet'in ilk kitabı bir adalet tartışmasıyla başlar. Fakat burada adalet, günümüzdeki anlamıyla kullanılmamıştır. Felsefe konusunda uzman tercüman H.D.P. Lee genellikle *adalet* olarak tercüme edilen kelimeye ait Yunanca köklerin, İngilizcede hiçbir kelimenin ifade etmediği bir anlam kümesini kapsadığını söyler. Lee'ye göre *Devlet*'teki *adalet*, doğru davranışı veya genel anlamda ahlaklılığı kapsayan geniş yelpazeli bir terimdir. Aynı kökten gelen fiil hâli ise "doğru" veya "adil" davranmak anlamına gelebilir.[19] Platon için adalet, kanunlar karşısında tarafsızlıktan çok daha fazla anlam taşır; yasal limitlerin ötesine geçer. Antik Yunan Tarihçisi B.A.G. Fuller, Platon'un ahlaki davranışın -dâhilî ya da haricî - tüm alanlarınıyla ilgilendiğini söyler. [20]

Devlet'te adalete ait çeşitli sınırlı ve özel tanımlamalar yer alır. Bu tanımlardan birine göre adalet, borçlarımızı ödememiz ve hakikati söylememizdir. Diyalogun seyri esnasında bir dizi değişimler ve alternatifler tartışılmış ve reddedilmiştir.

İşlev ve Mutluluk

Devlet, ahlaklılığın iki görünümünü karşılaştırır. İlki doğru ve yanlışın, davranışlarımızın doğurduğu sonuçlarla sınırlandırılması gerektiği iddiasıdır. İkincisi ise, doğru ve yanlışın, insanoğlu olarak geniş kapsamlı yükümlülüklerimize dayanarak anlaşıldığı iddiasıdır. İlk görüş, **ahlakın araçsallık** kuramı olarak da isimlendirilir. Doğru ve yanlış *bir şeyi elde etmek için kullanılan araç veya yöntem* olarak görülür: "İyi ol X'i kazan, kötü ol Y'yi edin." Platon araçsallık görüşünü şöyle tanımlar:

> Çünkü babalar oğullarına söylerler; her çeşit çoban ve efendi idarelerinde adaletli olmak isterler; bu istek, adalete kendileri için değer verdiklerinden değil, onun getirdiği sosyal prestijden ötürüdür. Bir adalet gösterisi ile, gücü ve aile bağlantılarını ve saygı gören diğer şeyleri güven altına almalarını isterler. Çün-

kü bu yapılanlar, yalnızca iyi üne sahip bir adaletli adam tarafından temin edilebilir. [21]

ahlakın araçsallık kuramı
Doğrunun ve yanlışın, davranışların sonucu tarafından belirlendiği ahlaklılık durumu; doğru ve yanlış, başka herhangi bir şeyi elde etmek için kullanılan yöntem (araç) olarak görülür.

Tam tersine Platon insan da dâhil olmak üzere her türden varlığın, "doğal bir amacı veya işlevi" olduğu noktasında **ahlakın işlevsellik kuramını** ortaya atar. Ünlü Platon bilgini A.E. Taylor *"Devlet"*te "Mutluluk, hareket eden bir varlık olarak, doğamızın (işlevselliğimizin) rahatlığına bağlıdır"[22] der. Diğer bir deyişle, sadece erdemli insanlar mutlu olabilirler.

ahlakın işlevsellik kuramı
Doğru ve yanlış herhangi bir şeyin, doğal işlevine etkisi açısından anlaşılabileceği ahlaklılık pozisyondur; her türden varlığın doğal bir amacı (işlevi) vardır.

Yunanlılar mutluluğu kişisel bir memnuniyet meselesi olarak görmemiş, onu bir varlık olarak ele almışlardır. *Mutluluk tamamıyla, işlevsel hayat sürdürmenin bir neticesidir.* Denge ve bütünlük içerir. İyi olanla tatmin olmayı, kötü olanla hoşnutsuz olmayı gerektirir. Örneğin, sigara içen kimse, sigara içmekten doğan hoşnutsuzluğu (sağlığını tehlikeye atması durumu) göz ardı ederek "mutlu" olamaz. Bütünüyle sağlıklı bir insanın vücuduna zarar vermekten hoşlanması durumunda akıl, tamamıyla işlevsel değildir. (Mutluluk mevzuunun daha kapsamlı açıklaması için 7. Bölüm'e bakınız.)

Filozofun Devleti

Devlet, Platon'un "iyi bir hayatın sadece iyi bir toplum içinde yaşanabileceği" fikrinden doğmuştur. Hiç kimse akli olmayan, dengesiz bir toplum içinde gerçekten iyi bir hayat yaşayamaz. Hiç kimse sosyal aktivitelerin, yükümlülüklerin ve kaygıların olmadığı bir toplumda da gerçekten iyi bir hayat süremez.

Platon, kimsenin tek başına yeterliliği sağlayamadığını düşünür; işte toplum da bu sebeple ortaya çıkmıştır. Adil veya ideal devlet, üç temel ihtiyaç kategorisiyle karşı karşıyadır: 1. beslenme ihtiyaçları (gıda, barınma, giyinme); 2. korunma ihtiyaçları (asker, polis); 3. düzen ihtiyaçları (liderlik ve yönetim). Bu ihtiyaçlar üç farklı halk tabakasına mensup insanlar ta-

rafından en iyi şekilde karşılanır: 1. zanaatkârlar (bilgisayar programcısı, bankacı, tır şoförü); 2. askerler (askerler, polisler, itfaiyeciler); 3. koruyucular (filozof-krallar).

Bir devlet düzenli bir şekilde işlediğinde, o "adil" bir devlettir. Adaletsiz devlet ise işlevselliğini yitirmiştir, bazı temel ihtiyaçları yerine getirmede başarısız olmuştur. Her sınıftan halkın doğası gereği adil olması, devletin sağlıklı, dengeli ve adil olduğunu gösterir. *İyi bir hayat, her bireyin kendi doğasına uygun görevi yerine getirmesidir; daha azı ya da fazlası değil. Devlet için iyi hayat ise iyi bir düzene sahip olmak ve bilgece yönetmek demektir.*

Adaletsizlik Platon'a göre dengesizliğin bir başka boyutudur. Adaletsizlik, devlet yerinde davranışlar sergilemediğinde ortaya çıkar. Kimi dengesizlikler de devletteki bir sınıfın, diğerinin görevini yerine getirmeye çalışmasıyla baş gösterir. Adalet, mutluluk ve iyi bir hayat, düzenin *işlevsel sonuçlarıyla* yakından ilişkilidir. Zira bir şeyin özü onun gerçek düzenini, işlevini ve ilgisini belirler. Bu özün ne olduğunu bilenler ise sadece *Formları* görenler ve İyiliği anlamış olanlardır.

Ruhun Üç Sınıfı

Platon'a göre **erdem**, *Formları* yansıtan işlevin mükemmelliğidir. Bir varlığın işlevini, onu bütünüyle değerlendirmeden önce tanımlamalıyız. Bütün sınıfları uyum içinde olan ruh; sağlıklı, iyi ve erdemlidir. İnsan ruhu -tıpkı devlet gibi- üç sınıfa ayrılmıştır, bu anlamda devlet ile benzerlik gösterir. Ruhun bu üç sınıfı: *Akıl (us), tinli kesim ve arzulayan kesim*'dir.

Platon iradenin zayıflığına inanır. Bu anlamda Sokrates'in "iyiliği bilmek iyilik yapmaktır" düşüncesine katılmaz. Platon'a göre, zorlu tercihlerle karşılaştığımız zaman ruhumuzun üç sınıfıyla da yüz yüze geliriz. Farz edin ki partneriniz dansa gidip geç vakitlere kadar eğlenmek istiyor, fakat sizin sabah erkenden bir imtihanınız var. *Aklınız* der ki: "Eve git, notlarını gözden geçir ve dinlen. Dansa başka zaman da gidebilirsin ama bu imtihanın tekrarı yok!" *Arzularınız* araya girer: "Pizzaya ve partiye bayılırım." Son olarak *tin* söz alır: "Bu çok kötü bir durum! Bundan nefret ediyorum! Ne yapacağımı bilmiyorum. Ders çalışmam lazım ama öte yandan partiye gitmeyi de çok istiyorum. Of Tanrım!.." Pek çoğumuz "içimizdeki sesler" diye tabir ettiğimiz bu monologlara aşinayızdır. İşte Platon bunların ruhun sınıfları olduğunu söyler.

Platoncu erdem
İşlevsel mükemmeliyet.

Phaidros'ta Platon, ruhu iki at tarafından çekilen bir at arabasıyla karşılaştırır. Birinci at kırbaçlanmaya gerek kalmaksızın, isteğinizi derhâl yerine getirirken diğer at olabildiğince "küstah ve gururlu" dur; "kırbaca ve mahmuzlanmaya çok zor" müsaade eder. Arabacı nereye gitmek istediğini bilmektedir ancak bu iki atı oraya götürebilmesi için yardıma ihtiyacı vardır. Bu örnekte arabacı, *akla* benzer; çok hafif bir fısıltıya bile cevap veren at ise *tin*dir (veya irade); kötü fakat kuvvetli at da *arzu*yu sembolize eder.

Eğer arabacı her iki atı da kontrol edemezse, kuvvetli olan at tarafından sürüklenecektir. Burada bir *işlev* ve bu yüzden de bir *görev* vardır ve arabacının *yapması gereken*, atları kontrol altında tutmaktır. Platon *Devlet*'te şöyle der:

> Kişiyi, bütünü görebilme ehliyetine sahip akıl yönetmelidir. Tin ise boyun eğerek onu desteklemelidir. İkisi arasındaki bu uyum, daha önce dediğimiz gibi, zekâ ve fiziksel eğitimin birleşimi ile gerçekleşmektedir. Zekâ eğitimi aklı uyumlu hâle getirir, harmoni ve ritim ile, doğal yüksek motivasyonun hamlığını ortadan kaldırır.[23]

Temel Erdemler

Platon iyi bir toplum ve mutlu bir fert için gerekli olan dört temel erdemi tarif eder. Temel erdemler, insan ruhu için ideal işlevselliği sağlayan ana esaslardır.

Ölçülülüğün diğer bir ismi otokontrol ve ılımlılıktır. Zanaatkâr sınıf için önemli ve gerekli olduğu kadar, diğer sınıflar için de önemlidir. Devlet, öteki devletlerin adaletsizlik taleplerine, yayılmacılık ya da iktidar hırslarına geçit vermeyerek kendini kontrol altında tutabilmelidir. Bir devlet aşırıya kaçacak hürriyeti ya da baskıyı kabul edemez. Sağlam devlet sağlıklı bir bireye benzer: Hürriyet de baskı da ılımlıdır; kendini disipline edebilir ve akılla hareket eder. Sağlıklı tin, arzularla kontrol edilmez.

Mecburiyetten yapılan fiziksel egzersiz herhangi bir zarar vermez, fakat zorlamayla elde edilen bilgi zihinde durmaz.
(Platon)

Cesaret asker sınıfının temel erdemidir. Cesaret, toplumu korumak ve koruyucu sınıfın adil kanunla-

rını uygulamak için gereklidir. Birey açısından cesaret, kişiye yaşama gücü ve enerji veren, esas güdü ve irade niteliğidir.

Hikmet, filozof-krallar olarak adlandırılan koruyucularla bağdaştırılan bir erdemdir. Birey açısından, ruhun rasyonel tarafıdır. Ruh sıhhatli ve kontrollü olduğunda hikmet ortaya çıkar. Hikmet sadece, doğayla uyumlu olanlar ve onun rehberliğinde eğitim görenler tarafından yönetilen bir toplumda bulunur: İyiliği anlamış olan filozof-krallar sayesinde...

Platoncu adalet Bütünün mükemmel işleyişi, adaletli bir toplumdaki her bireyin bağlı olduğu toplumsal sınıftaki doğal görevini yerine getirmesi; adil bir birey açısından aklın, tini ve arzuları yönetmesidir.

Adalet diğer üç temel erdemin sonucudur. Bütün organ ve sistemlerin uygun bir şekilde çalışmasıyla sağlanan beden sağlığı gibidir: *Adalet bütünün mükemmel bir şekilde işleyişidir.* Her temel erdem, adil bir devlette ve bireyde düzgün biçimde çalışır. Bütün erdemler dengeli bir sistem içinde ve birlikte bulunurlar.

Platon'a göre adalet, meşru sistemin çok ötesinde bir büyüme gösterir. Adil devlet iyi, sağlam ve canlıdır. Her birey için uygun bir hayat tarzı sağlar, onları yetiştirir.

Felsefi Sorgu

Aileyi işlevsel bir sistem olarak düşünün: Eğer harcayacakları parayı çocukların belirlemelerine ya da uyku zamanını kendilerinin ayarlamalarına izin verilse, bütün aile sıkıntı çeker. Büyükler de çocuklar gibi yaşamaya çalışsa, yine bütün aile sıkıntıya düşer. Eğer bütün aile fertleri kendi yapmaktan hoşlandıkları ya da hoşlanmadıkları şeyleri tercih etmede ve seçmede serbest olsalar, bu defa, ortada aile diye bir kurum kalmaz. Evliliklerin, dini müesseselerin, okulların veya iş yerlerinin benzer analizlerini de siz yapın. Hiyerarşiye, otoriteye ve bir yönetim düzenine neden ihtiyaç olduğunu tartışın.

DEMOKRASİNİN ESASI

Platon'un *Devlet*'indeki ve daha sonraki eseri *Yasalar*'daki diyalogları, mükemmel ve ideal toplum anlamına gelen ütopyaların ana hatlarını çizer. (Fikri Platon ortaya koyduğu hâlde *ütopya* kelimesi

1516'da Sir Thomas More tarafından keşfedilmiştir). Platon'un ütopyasını başarmak çok zor, hatta imkânsızdır. Fakat Platon'un ütopya hakkındaki programını tasavvur etmek, pek çok iddianın değer kazanmasına sebep olacaktır.

ütopya
Sör Thomas More'un 1516 isimli eserinden türetilmiş bir kelime olup mükemmel ya da ideal toplum için kullanılan bir terimdir, "hiçbir yer" anlamına gelen Yunanca bir kelimeden gelir.

Platon'a göre, yönetimin ideal *Form*u demokrasi değildir; ideal *Form* filozof-krallar tarafından yönetilen devlet biçimine aittir. Bizim güncel kültürümüz pek çok açıdan demokratik ve bireyseldir. Birçoğumuz diğer ihtimallere ciddiyetle göz atmadan en ideal yönetim *Form*u olarak demokrasiyi görürüz. Sırf bu denli demokratik olduğumuz için bile, seçkinci bir alternatif üzerinde düşünmek bizi aydınlatabilir. Kendi toplumumuzun erdemlerini daha iyi bir şekilde belirlemek bize yardımcı olur. Böylece toplumumuzun eksikliklerini daha net olarak görebiliriz.

Platon, *Devlet*'in VIII. Kitabı'nda, farklı rejimlere ait yönetimleri ve bu yönetimlerin her birinin oluşturduğu değişik ruh modellerini tartışır. Onun iddiası, demokrasinin birkaç zenginin devleti yönettiği bir rejim şekli olan *oligarşi*yi ortadan kaldırdığıdır. Oligarşilerin temel hedefi zenginleşmektir. Bu rejim, mülkiyet kazanımını destekleyen bir yönetim şekli ve bir anayasa oluşturmayı hedefler.

Fakat sadece mülkiyet sahibi olmak yeterli değildir. Platon sorar, "Olabildiğince zengin olma kavramına tarafsız bakmanın engellenememesi sebebiyle oligarşi demokrasiye dönüşemez mi?"[24] Platon'a göre demokrasinin özü, serbest ekonomiye olan tutkuya benzeyen mülkiyet ve zenginlik sevgisidir: Oligarşi yönetimdeki idareciler, zenginliklerini muhafaza etmek için gayrimenkul ticaretini abartıp şiddetli borç altında kalabilirler; böylece otokontrol eksikliği çekerler. Zenginliği arttırmak için, "para halkının" akıl dışı fakat devamlı tüketim yapması gerekir. Platon "herhangi bir toplumun vatandaşları arasında, paraya duyulan tutku ile yeterli derecede otokontrol bir arada bulunamaz; biri ya da diğeri muhakkak ihmal edilecektir" der.[25]

Platon'un teşhisine göre, zenginler ne kadar zengin olursa fakirler de o oranda öfke duyar. Bu öfke ancak fakirlerin, zenginlerin saltanatını silahlı bir isyanla ya da toplumsal, meşru bir baskıyla ortadan kaldırmasıyla son-

lanır. Bulundukları durumdan hiç de memnun olmayan fakirler, *eşitlik* talep ederler.

Felsefi Sorgu

Platon'un demokrasinin otokontrol sağlamada eksik olduğuna dair düşüncesine katılıyor musunuz? Platon'un otokontrolün hangi türüyle ilgilendiğini düşünüyorsunuz?

> Fakirler rakiplerine galip gelir, onları öldürdürür ya da sürgüne gönderirlerse; demokrasi hasıl olur. Tüm bu sürecin sonunda geride kalanlar, demokrasi sayesinde eşit haklara ve resmî fırsatlara sahip olurlar. Hürriyet ve konuşma özgürlüğü vardır, herkes de istediği her şeyi yapma serbestliğine kavuşur... Böyle olunca herkes hayatını en iyi şekilde düzenlemez mi?... Demokrasi her topluma çok çekici gelir. Özelliklerinin çok çeşitliliği, tek bir model elbisenin çok çeşitli renklere sahip olması gibidir; onu daha cazip kılar... Belki de bu sebepten ötürü birçok kişi demokrasiyi en iyi toplum yapısı olarak tanımlar... Tabii eğer dış görünüşle hükmediyorlarsa! [26]

Platon, demokratik bir devletin her çeşit insan mizacını ihtiva ettiğini söyler. Fakat demokrasinin hâkim özellikleri arasında, otokontrol ve yönlendirme eksikliği, hikmet noksanlığı ve ölçülülük yoksunluğu yer alır. Bilgi dayanağı olmaksızın kanaatle hükmedilen demokratik devlet, daimî bir değişim hâlindedir. Her zaman *oluş* durumundadır, *varlığın* sabitliğinden yoksundur.

Oligarşi: Mülkiyete değer veren bir anlayışa dayanan yönetimdir. Zenginin iktidara sahip olması, fakirin ise iktidardan mahrumiyetidir.
(Platon)

> Bir demokraside... Herhangi bir zorlama yoktur. Yapabilecek kabiliyetiniz varsa otoriteyi uygulayın, otorite uygulayan olmak istemiyorsanız otoriteye boyun eğin. Bir savaş varsa savaşmanıza gerek yoktur ya da barış zamanında kişisel bir savaş sürdürebilme özgürlüğüne sahipsiniz... Aşırı bir şekilde davranmanın ne harika bir "kısayol"u değil mi? [27]

Platon, demokrasinin harika (!) olduğunu ileri sürer: Bir suçtan dolayı mahkûm olanlar bile demokrasilerde "kendi arkadaşlarının arasına katılmaya" devam edebilirler. H.D.P. Lee, Platon'a ait, demokrasinin "ilke eksikliği olan çok yönlü" tarzını yorumlar.[28]

Platon "En kötüsü de demokrasinin, işlevsel düzen ve akılla yönetim ikesini ihlal etmesidir" der. Platon "Sadece nadir şahsiyetler ve müstesna kişiler, çocukluklarında katı bir eğitim almaksızın iyi birer insan olabilirler" iddiasındadır. Ancak demokrasi böyle bir eğitim ortamını sağlayacak denge ve düzenden yoksundur. Daha ileriye gidecek olursak düzensiz, demokratik ruh; ister dâhilî olsun ister toplumsal, bütün sınırlara direnir:

> Bütün hazlar eşittir ve eşit olmalıdır. [Böyle bir karakter] anlık hazlar için yaşar. Bir gün şarap, kadın ve şarkı, diğer gün ekmek ve su; bir gün sıkı bir fiziksel eğitim, diğer gün uyuşukluk ve rahatlık ve ardından felsefi çalışma dönemi... Bu hayatta hiçbir düzen ve engelleme yoktur ve böyle bir kişi bu tür yaşama tarzını sevinç kaynağı, özgürlük ve mutluluk olarak addeder... Bu, birçok kadın ve erkeğin imreneceği türden, pek çok olasılığın olduğu bir hayattır.[29]

Demokrasi adı altında gerçek olan sadece bir tür özgürlük vardır: Zenginlerin özgürlüğünü yok etmek için fakirlere verilen özgürlük...
(H.L. Mencken)

Gerçek şu ki sıradan insanların özgürlük sevdası; tıpkı sezgi, adalet ya da hakikat sevdaları gibi, tamamıyla hayal ürünüdür.
(H.L. Mencken)

Hâkim tutku başıboş kalmıştır ve çılgınlığı kendi boyunduruğuna almıştır. Geriye hâlâ nezih bir seçenek, istek ya da utanç duygusu kalmışsa, bunlar da bütün öğretiler savrulup yerini çılgınlık alıncaya kadar yok edilirler ya da dışarı atılırlar.
(Platon)

Dengesizlik Sarkacı

Antik dönem filozofları bir aşırılığın diğerini tükenmeyen bir çabayla, dengeyi sağlamak için var ettiğini; bunu da neredeyse kendi aleyhine olacak şekilde yaptığını bilirler. Platon'un görüşüne göre, demokrasinin temel amacı "ölçüsüzce özgürlüktür." *Devlet*'teki en ilginç ve belki de "kehanet dolu" pasajlardan birinde Platon, "haddinden fazla özgürlüğün" tepkiye neden olduğunu ifade eder. Platon'un uzun zaman önce söylediği şeylerle kendi kültürümüz arasındaki paralelliği görmek mümkündür.

> Mesele baba ile oğulun konumları değiştirmesi hâline gelir. Baba oğlundan korkar, oğul kendi bağımsızlığını vurgulamak adına ailesine saygısını yitirir, ailesinden korkmaz hâle gelir. Vatandaşla ecnebi ya da yabancı arasında hiçbir ayrım yoktur. Çok

Her birey kendi merkezindedir ve dünya onun etrafında döner.
(Soren Kierkegaard)

Pek çokları hayran kalır, çok azı bilir.
(Hipokrates)

daha önemsiz şeyler mesele hâline gelebilir. Bir öğretmen, öğretmenlerini ve okul görevlilerini küçümseyen talebelerinden korku duyar ve onların kaprisini çekebilir. Büyükler gençleri taklit ederek, otoriter veya kavgacı olarak tanınmaktan kaçınmaya çalışırken, gençler de büyüklerini bütünüyle taklit eder, onlarla tartışır ve onları birbirlerine karşı kışkırtır...

Gözlerinizle görmediğiniz sürece, demokrasi içinde yaşayan evcil hayvanların bile ne denli özgürlüğe sahip olduğuna inanmazsınız. Bir atasözünün dediği gibi "sev beni sev köpeğim." Aynısı atlar ve eşekler için de geçerlidir... Her şey ama her şey, bu özgürlük ruhuyla doludur...

Şu anlama geliyor... vatandaşların zihinleri o kadar duyarlı oluyor ki, en ufak bir kısıtlama tahammül edilemez addedilerek infial yaratıyor, ta ki bildiğiniz gibi, hiçbir efendiye bağlı olmama kararlılığı içinde yazılı ya da yazısız tüm kanunları hiçe sayana kadar.[30]

Utanmazlığın bir çeşidi de haysiyetin abartılmış hâlidir. Bu durumda, birey daima "kırılmak için hazırdır." Her engelleme ya da toplumsal kısıtlanma, şahsa yönelik bir tepki gibi algılanır: "En küçük engelleme zerresi bile hoşgörüsüzlük olarak nitelendirilerek insanları gücendirebilir." Düşünün: Birkaç yıl önce, bir anaokulu öğretmeni çocuğu arkasından pışpışladığı için cinsel taciz suçuyla okuldan atıldı. Başka biri okula metal tırnak törpüsü ("silah olarak gözüken" herhangi bir şey için "sıfır tolerans") getirdiği için kovuldu. Kuzey Kaliforniya'da bir okul, aşırı devamsızlık yapan ve notları düşük olan öğrencilere üniforma giyme mecburiyeti getirdi; sonradan bütün çalışanlara da bunu mecburi kıldı. Böylece hiçbir öğrencinin "kendisini farklı hissetmemesini" sağladı.

Platon'a göre, arsız ve disiplinsiz bir kişi, "şimdi alıp sonra ödemeyi" alışkanlık hâline getiren biridir. Platon'a göre kendi usulüyle ödeyemeyen kişi, isteklerini gerçekleştirmek için ailesine yönelir. Onların mülkünü "kendi hakkı" olarak görür. "Eğer onlar bunu vermeye yanaşmazlarsa hileye ve dolandırıcılığa başvurarak isteğini kendi yöntemleriyle elde etmeye çalışır." Fakat "eğer yaşlı anne ve baba direnmeye kalkarsa, mücadele ederse... Onlara acımasızca davranmakta tereddüt etmez." Sınırsız özgürlük olarak başlayan şey, ruhun en alt tabakası tarafından, aklın ortadan kaldırıldığı bir zulüm ile son bulur.

Platon her zaman, aşırı özgürlüğün kendi yıkımına sebep olduğunu düşünmüştür. Bireysel özgürlüğü arttırma talepleri, -saçma ve aşırı olsa da- engelleme ve kontrol gibi karşıt talepleri doğurur; öğrencilere istedikleri gibi giyinme serbestliği yerine üniforma mecburiyeti getirilmesi örneğinde olduğu gibi...

En büyük üzüntü kendimizin neden olduğu üzüntülerdir...
(Sophokles)

Felsefi Sorgu

Toplumumuzda, Platon'un bireyler ve devlette adaletsizliğe isnat ettiği örneğe benzer herhangi bir belirti görebiliyor musunuz? En ufak bir tahrikle ihtilafa ve ayrılığa düşen fertleri, grupları tanımlayabilir misiniz? Bu tepkilere adalet nasıl bir karşılık vermelidir? Açıklayınız.

Aşırılık Tiranlığı

Platon'a göre demokrasinin problemleri, rahatına düşkünlüğün nesilden nesile artmasıyla daha da büyümüştür. Zevk ve ölçüsüzlük, eninde sonunda, ruha zulmetmeye başlar.

Seks arzusunun uzun süredir bir tiranlık olarak ifade edilme sebebi de bu değil mi zaten?.. "Ayyaş bir adamın da sorumlusu zaten tiranlıktır" denilemez mi?.. Aklını oynatmış bir adam tanrıları ve insanları kontrol edebileceğini ta-

Hiçbir eğitimli bireyin -her eğitimli kişiye dair olan- yönetimi ilgilendiren temel kavramları açıkça ifade etmemesi, demokratik bir devletteki resmiyete uygun olabilir. Kişinin nezaketi, korku doğurabilir ve korkuya kapılan insanlar da ona karşı cephe alabilirler. Kişinin rızası doğrultusunda oluşacak korkunun nüksetmesi ise kendi meselesidir.

(H.L. Mencken)

savvur eder ve bunu gerçekten denemeye çalışır. Zalim adam, ya doğuştan ya da alışkanlık eseri -ya da ikisiyle de- sarhoşluk, ihtiras ve delilik özelliklerine sahip olan kişidir; bu zalim adamın tarifidir... Peki, ihtirası kişinin zihnini mutlak anlamda kapsadığında, bu adam nasıl yaşar? Böyle bir adamın hayatı muhtemelen tatiller, akşam yemekleri, partiler ve kız arkadaşları etrafında dönüyordur... Her an büyüyen ve kifayet gerektiren ihtirasların, korkunç karşılıkları olacaktır... Ne kadar geliri varsa kısa zamanda tükenecektir, borç almaya ve hazırdan yemeye başlayacaktır.

... Bu kaynaklar da kuruduğu zaman bitmek bilmeyen arzuları, yüksek sesle uluyacaktır. Bir yerlerden bunları bulmalıdır; aksi takdirde hayat bir azap olacak, acı verecektir.[31]

tiranlık
Bütün iktidarın tiran adı verilen tek bir kişide toplanması.

Platon'a göre demokrasinin aşırı ucu, tiranlığın kaynağıdır. Tiranlık bütün iktidarın tek bir kişide, tiranda, toplandığı bir yönetim biçimidir. Platon'a göre, tiran en dengesiz kişilik türüdür. Bir tiran daima kendi güçlü ihtiraslarının ve arzularının kurbanıdır. Uyuşturucuyla ya da şehvetle kontrol altında tutulabilen kişi ancak bir esir olabilir: Siyasi bakımdan güçlü olan lider de iktidar ve otorite arzusunun esiridir.

Avrupa felsefe geleneğinin en belirgin genel karakteri, Platon'un bir dizi dipnotundan meydana gelmiş olmasıdır.

(Alfred North Whitehead)

Her şey göründüğü gibi değildir. Özgürlük olarak görünen şey, gerçekte kontrol noksanlığı; iktidar olarak gözüken şey ise gerçekte bir çeşit köleliktir.

Felsefi Sorgu

ABD hükümetine yabancıları kovuşturma özgürlüğü tanıyan Patriot Act veya TV'de sansür ve nefret gösterilerine izin vermeyen kanun benzeri düzenlemeler ile "Batı demokrasisinin aşırılıklarına" karşı olan köktenci tepkiler; demokrasinin kaçınılmaz sonucunun "çok fazla özgürlük" olduğu ve özgürlüğün yaygın "suistimalinin" bu sefer "kanun ve düzen" isteğine götüreceği, dolayısı ile sonunda mutlak bir tiranlığa varacağı konusundaki Platon'un argümanını destekliyor mu? Platon'un iddiasını desteklemek ya da çürütmek için başka örnekler verilebilir mi? (Bu konular üzerinde düşünürken bir yandan da bireysel özgürlüğün engellenme sebebinin hem liberal hem de muhafazakâr düşünürler olduğunu göz önünde bulundurun).

YORUM

Her aydınlanmacı felsefeyi hedef alan, tahrip gücü yüksek saldırıların sebebi; bu felsefelerin ilgi çekici ya da cazip görünmeleriyle alakalı değildir. Saldırıların sebebi, ilk etapta -pek çoğumuzun tecrübe edip anladığı gibi- bu felsefelerin elverişsiz ve gerçek dışı olmalarıyla ilgilidir. Platon'un iddiasındaki gerçekliğin, günümüzde, inandırıcı ve herhangi desteklenebilir birinci el delile sahip olup olmadığını sorgulayabiliriz. Mağara Benzetmesi'ndeki gibi bir hikâye, kimin aydınlatıldığını kimin aldatıldığını saptamamıza yardımcı olur mu? Ayrık Çizgi ve Güneş Benzetmesi belli başlı psikolojik ifadeleri yansıtmak dışında herhangi bir anlama sahip mi?

Diğer yandan, bireyin ve toplumun düzene ve dengeye ihtiyaç duyduğundan şüphe edebilir miyiz? Zamanımızdaki eğilimleri ve olayları kullanarak, Platon'un görüşünü "demokrasinin aşırılıkları"nın karşıt görüşü ile ilişkilendirmek zor olmayacaktır. Her bireyin kendi mesleğini yalnızca (hatta temel olarak) arzu ve hırsın gücüne dayanarak seçmesine izin verilmesinin büyük bir genel mutsuzluğa götüreceği iddiasında bir değer bile bulabiliriz.

Gelir ve prestij açısından meslekleri sıraladığımızda, iyi bir toplum için gerekli olan birçok uğraş bize göz alıcı gelebilir. Bununla birlikte bu uğraşlar diğerlerine oranla daha az tercih edilir durumdadır. Hangisi daha fazla zarara sebep olur: Toplumun en üst seviyesine çıkmak isteyenlere müsaade etmek mi, yoksa farklı eğitim ve meslek kategorilerindeki insanları temel yetenekleri ve kişilikleriyle -titizlikle- eşleştirmek mi? Platon'un üç kategoriden oluşan halk sınıflamasını -korumacılar, askerler ve zanaatkârlar- biraz fazla kısıtlayıcı bulabiliriz. Bu durum fırsatların ve toplumsal rollerin gerçekçi yönlerini göz ardı eder mi?

Sokrates'in öğrencileri arasında Platon, diğerlerini çok aşan biçimde, bir ihtişam ile parlıyordu ve onların hepsini haklı biçimde gölgede bırakıyordu.
(St. Augustine)

Nihayet, çok yönlü bir hayat yaşamak için söylenecek pek fazla şey var ve bireysel olarak dengeli olmak da bunların arasında... Uzmanlaşmaya ve gerçekleştirdiği kapsamlı maddi başarılara değer veren bir toplum, rahata düşkün olmanın tersine, bireysel gelişimi (çok yönlülüğü) zorlaştırır.

Platon'u severim, fakat hakikati daha çok severim.
(Aristoteles)

İlginçtir ki, Platon'un gözde talebesi Aristoteles bile *Formlar Kuramı*'ndan yüz çevirir. İddiası, tamamıyla işlevsel, tam ve dengeli bir insanlık anlamında hocasının işaret ettiği yöndedir. Aristoteles bir sonraki bölümün konusudur.

ANA FİKRİN ÖZETİ

- Platon, Atina aristokrasisinin bir üyesiydi. Sokrates'in de en meşhur ve önemli talebesiydi. Sokrates'in mahkûmiyeti ve idamı Platon'a, Atina demokrasisinin irrasyonel bir ayak takımının koyduğu kurallardan ibaret olduğunu düşündürdü. Ünlü Akademia'sını bilge yöneticiler yetiştirmek için kurdu.
- Platon'un metafiziğinde, gerçekliğin en üst seviyesini idealar ya da *Formlar* olarak adlandırılan zaman ötesi "özler" oluşturur. Platon gerçekliği üç kısma ayırmıştır. Gerçekliğin en üst basamağı öncesiz ve sabit *varlık*tır. Diğer iki basamak *oluş*u, değişimi meydana getirir. Bilgi daima bir özdür. Oluşun en aşağı seviyesinde sadece uyuşmazlık mümkündür.
- Platon'a göre, bilgi sabittir. Sofistler hakikati keşfedemezler çünkü onlar yalnızca durmaksızın değişen algılar ve ananeler dünyasıyla ilgilidirler. Hakikat ve bilgi, *varlık* seviyesinde bulunabilir. Platon'un *Formlar Kuramı,* safsatayı çürütme isteğinin bir parçasıdır.
- Platon; bilgi ve kanaat, gerçek ve görünüş, varlık ve oluş dünyaları arasındaki ilişkiyi göstermek için Ayrık Çizgi benzetmesini kullanmıştır. Ayrık Çizgi, her biri eşit olmayacak şekilde iki parçaya ayrılmış iki temel bölümden meydana gelmiştir. 1. Saf bir zekâ ve izan; 2. Akıl; 3. Duyulur nesneler; 4. Dile getirilmemiş kanaatler, değerlendirici olmayan izlenimler ve yanılsama.
- Platon "İyiliğin mutlak Formu" ile güneşi karşılaştırmıştır; İyilik her şeyin varlığını mümkün kılar. İyilik beş duyuyla gözlenemez, sadece saf zekâ ve izan ile bilinebilir. Bu da diğer bütün Formların varlığının ve değerinin kaynağıdır.
- Mağara Benzetmesi'nde Platon; gerçekliğin üç farklı seviyesine atıfta bulunarak farkındalığın üç basamağını karakterize eder: İkisi, oluşun seviyesi ve biri varlığın niteliksel olarak eşsiz ve nihai seviyesidir. En alt seviyede düşlemi biraz olan ya da hiç olmayan insanlar yer alır. Bilgiyi kapsayan seviye, temel anlayışın biraz daha geniş bir yelpazesini içine alır. En üst seviyede ruhun herhangi bir algıya ya da yoruma ihtiyacı yoktur.

- Platon *Devlet*'te birey ile içinde yaşadığı toplum arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu iddia eder. İdeal devlet, ihtiyaçların üç temel kategorisiyle yüzleşir: 1. yiyecek ihtiyaçları; 2. barınma ihtiyaçları; 3. düzen ihtiyaçları. Bu ihtiyaçları en iyi üç sınıf halkın üyeleri ifade eder: 1. zanaatkârlar; 2. askerler; 3. koruyucular (filozof-krallar).
- Platon *Devlet*'te iki ahlaki görüşü karşılaştırır. Ahlakın araçsallık kuramı; doğru ve yanlışın davranışlarımızın sonuçları tarafından saptandığını ileri sürer. Ahlakın işlevsellik kuramı; doğru ve yanlış herhangi bir şeyin, doğal işlevine etkisi açısından anlaşılabileceği ahlaklılık pozisyonudur.
- Platon'a göre, adil devlet işlevselidir; adaletsiz devlet ise işlevselliğini yitirmiştir. Her sınıftan halkın kendi doğalarına göre erdemli olması, devletin de sağlıklı, dengeli ve adil olmasını sağlar. İyi bir hayat , her bireyin kendi doğasının gerektirdiği gibi çalışmasıyla yaşanabilir. İyi hayat, düzenli ve bilgece yönetilen bir devlette vardır.
- Platon'a göre, insan ruhu üç sınıfa ayrılmıştır, bu yönüyle devlete benzer: Akıl, tinli kesim ve arzulayan kesim. Adil (sağlıklı, iyi veya erdemli) ruh, bu üç sınıfın uyumu sonucunda meydana gelir. Koruyucular tarafından yönetilen ve her sınıftan halkın görevini iyi bir şekilde yaptığı devlet, adildir.
- Platon dört temel erdemi tarif eder. Ölçülülük erdemi, zanaatkâr sınıf için önemli olmakla birlikte, her sınıftan insan için gereklidir. Cesaret ise asker sınıfının temel erdemidir. Bireydeki cesaret bireye dayanıklılık ve enerji veren istencin niteliğidir. Hikmet, koruyucular sınıfında bulunur ve ruhun rasyonel tarafıdır. Adalet, bu üç temel erdemin neticesidir ve bütün olarak görevin mükemmeliyetidir.
- Platon adaletsiz olan demokrasiye itiraz eder. Çünkü çoğunluk yönetimi, koruyucu sınıfının yasal rollerini zorla elinden alır. Sonuç; bütün sınıfların sıkıntı duyduğu dürtü, ihtiras ve duygu yoğunluğuna bulanmış yönetim ve aşırı derecede özgürlüktür. Demokrasi işlevsel düzen prensibini ve akılla idare sistemini ihlal eder. Platon'a göre demokrasilerde bulunan aşırı özgürlük tiranlığın kaynağıdır. Tiranlık bütün gücün tek bir kişide, en dengesiz kişilik türü olan tiranda toplandığı bir yönetim biçimidir.

DÜŞÜNCELER

1. Platon'un bütün idealizmini şekillendiren birtakım kişisel tecrübeleri tartışınız.
2. Akademia nedir, ismi nereden gelir, esas amacı nedir?

3. Platon bilgi ve kanaati birbirinden nasıl ayırır?
4. Formlar nedir? Formlar fikirlerden nasıl ayrılır?
5. Ayrık Çizgi'yi tarif ediniz ve Mağara Benzetmesi'nde karakterize edildiği gibi her kısmın Platon'un bilgi kuramıyla bağıntısını kurunuz.
6. Platon, İyiliği açıklamak için güneşi nasıl kullanmıştır?
7. Gerçekliğin üç temel basamağını açıklayınız ve tanımlayınız.
8. Oluş alanıyla varlık alanı arasındaki farklılıkları belirtiniz.
9. Mağara Benzetmesi'ni kendi cümlelerinizle anlatınız. Hedefini dikkatli bir şekilde izah ediniz.
10. *Devlet*'in girişinde Platon'un ortaya koyduğu "anahtar" kavram nedir? Onun demokrasiye karşı olan tutumunda bu anahtar kavramın ehemmiyeti nedir?
11. Platon'un adalet kuramının hangi anlamda "işlevsel" olduğunu açıklayınız. Hangi tür ahlak kuramı işlevsellikle çelişir?
12. Platon'un *Devlet*'te aktardığı ideal devletin genel yapısını tarif ediniz.
13. Temel erdemleri sıralayınız ve tartışınız.
14. Bir erdem olarak adaletteki imtiyaz nedir? Platon'un *adalet* kavramına yüklediği anlamla bizimki arasındaki fark nedir?
15. *Devlet*'teki, birey-devlet ilişkisini dikkatlice açıklayınız.
16. Ruhun sınıfları nelerdir, Platon'a göre birbirleriyle ne tür ilişkileri vardır?
17. Platon'a göre demokrasinin doğasını ve kaynağını kısaca izah ediniz.
18. Platon'a göre demokratik ruh nasıldır? Katılıyor musunuz? Cevabınızı ispatlayınız.
19. Platon'a göre en adaletsiz kişi kimdir, en adaletsiz devlet türü nedir? Neden? Katılıyor musunuz? Açıklayınız.
20 Platon'un bakış açısına göre, çağdaş Amerikan kültürü hakkında genel bir değerlendirme yapınız.
21. Sizce Platon felsefesinin en büyük eksiği nedir? Açıklayınız.

İNTERNET KAYNAKLARI

Wadsworth Philosophy Shoppe sayfasındaki http://philosophy.wadsworth.com/Socciofe bağlantılara ve InfoTrac College Edition'a, bu bölümle alakalı kavramları araştırmak için giriniz. Sınavları ve testleri, telaffuz rehberini ve çalışma taktiklerini uygulayabilirsiniz.

7. BÖLÜM

BİR NATÜRALİST

ARİSTOTELES

Doğadaki her şeyde hayret verici bir şeyler vardır.
(Aristoteles)

Merdivenin en tepesine ulaştıktan sonra aşağı bakıp yanlış duvara tırmandığımızı görmekten daha korkunç bir şey, belki de, yoktur.
(Joseph Campbell)

Bir meşe palamudu-na zaman içinde meşe ağacı olmayı öğretmenize ihtiyaç yoktur; kaldı ki öğretemezsiniz de... Şansı ve olanağı varsa, içgüdüsel biçimde, ağaç olacaktır. Tıpkı bunun gibi, bir kişi eğer şansı varsa ferdi potansiyelini geliştirebilir. Böylelikle gerçek özdeşliğinin (benliğinin) eşsiz güçlerine sahip olabilir... Kısacası, kendini gerçekleştirmeye doğru gelişim gösterecektir. Bu yüzden söylüyorum ki, merkezî güç olarak benlik, bütün insanlarda ortaktır. Gelişimin dipsiz kaynağı olaraksa, her birinde eşsizdir.
(Karen Horney)

Üniversitenin en sinir bozucu yanlarından biri de, alan seçme zorunluluğudur. Kimi zaman henüz farklı bilim dallarıyla çok da haşır neşir olmadan karar vermemiz istenir. Hatta bir kısmımız kendisini, kim olduğunu bilecek kadar tanımıyordur. (Bu durum öğrenciler veya belirli yaş grubundaki bireylerle sınırlı değildir.) Sonuç olarak, ilk tercihimizin bizim için yanlış tercih olduğunu fark ettiğimizde, ikinci, üçüncü ya da dördüncü sınıfta fikrimizi değiştirebiliriz. Kampüs dışına çıktığımızda da pek çok insanın, hayatının orta yerinde -hatta daha sonrasında bile- önemli kariyer değişiklikleri yaptığını görürüz.[1]

45 yaşında birinin güvenceli bir işten ayrılıp, kıdem derecesinden, emeklilik ikramiyesinden, sağlık sigortasından vazgeçip pastane işletmesine neden olan dürtü nedir? Bir işçinin istifa edip kendini hukuk tahsiline adama sebebi ne olabilir? Orta yaşlı bir erkeğin ya da kadının ailesini terk etmesine, kilo vermesine, yepyeni bir spor araba alıp sonunda şair olmasına neden olan şey ne olabilir? Nasıl olur da tıp fakültesinde okuyan bir öğrenci, tüm derslerini verdikten sonra, tam mezun olacağı sırada okulu bırakır ve Barış Gönüllüleri'ne katılır? Tüm bunların birçok sebebi vardır; bu sebeplerden bazıları rasyonel olmasa da bazıları gerçekten makul nedenlerdir.

Daha önce hiç, gerçekten kendiniz olmadığınız duygusuna kapıldınız mı? Nedir bunun anlamı? Tutarsız, karmaşık veya sözde olsa da siz her zaman kendiniz değil misiniz? Belki de sizi siz yapan özellikler tam da bunlardır. Diğer yandan,

belki de "gerçek siz" görmezlikten geliniyor ya da mahrum bırakılıyordur. Belki de ailelerinden ya da işlerinden ayrılan insanlar yıllardır "gerçek kendilerine" karşı yanlış tutum takınmışlardır. Bu muhtemel olabilir mi?

Aristoteles'in de böyle düşünmüş olması muhtemeldir. Üstelik gençlik çağımıza geri dönerek ya da sorumluluktan kaçıp isteklerimizi frenlemeyerek "kendimizi bulabileceğimizi" bile teklif etmiş olsa da... Ancak Aristoteles içimizdeki öze ya da amaca dayalı olarak ruhun/benliğin doğal bir gelişimi olduğuna ve iyi bir hayatın dengeli ve dolu dolu yaşamaktan ibaret olduğuna inanmıştır. Dahası ona göre, her birimiz bireysel olarak geliştireceğimiz farklı "benliklere" sahibiz. Aristoteles'e göre, bütün insanlık, iyi hayatın genel taslağını çizmeyi mümkün kılan ortak bir doğayı paylaşır.

ESERLERİ

Aristoteles'in, Platon'unkilerle kıyaslanabilir seviyede 27 diyalog yazdığı söylenir. Bu diyaloglar antik dünyada onun gayet meşhur olmasını sağlamıştır.[2] Maalesef, Vizigotlar Roma'yı M.Ö. 400'de yağmaladıklarında hepsi imha edilmiştir. Bugün "Aristoteles'in eserleri" diye bildiklerimiz, gerçekte bir *logoi (hitabeler)* koleksiyonudur. Açıktır ki bunlar Aristoteles'in nutuklarından derlenen notlardır ve muhtemelen derslerine katılan talebeler tarafından tutulmuşlardır. Laerte'li Diogenes'in bahsettiği 360 eserden ancak 40 tanesi günümüze kadar gelebilmiştir.

Aristoteles'in eserleri şunlardır: Altı mantık tezinin bir külliyatı olan *Organon, Fizik, Sofistlerin Yanlış Çıkarımları Üstüne, Tin Üstüne (De Anima), Gökyüzü Üstüne (De Caelo), Hayvanların Tarihi, Hayvanların Bölümleri Üstüne, Metafizik, Politika, Retorik (Söz Bilgisi); Poetika (Şiir Sanatı), Nikomakhos'a Etik.*

Aristoteles'in eserleri karmaşık, boğucu bir dille yazılmıştır ve sıkıcıdır. Fakat buna rağmen bu notların; merakı, sezgisi ve gayreti olan dâhi biri için insan zihnine ve ruhuna bırakılmış en muazzam miras olduğu düşünülür.

Aristoteles

ARİSTOTELES'İN HAYATI

Bir mahalle hekiminin oğlu olan Aristoteles (M.Ö. 384–322) Stagira'da bulunan Thra-

Mükemmellik söz konusu olduğunda, onu bilmek yeterli değildir; ona sahip olmalı ve onu kullanmalıyız.
(Aristoteles)

ce'deki Yunan toplumunda dünyaya gelmiştir. Hakkında bildiğimiz oldukça kısıtlı bilgiyi, Laerte'li Diogenes tarafından kaleme alınmış antik çağ filozoflarının hayatlarının anlatıldığı derlemeden elde ederiz.

Aristoteles 18 yaşındayken, Atina'da bulunan Platon'un Akademia'sına eğitim amacıyla gönderilmeden evvel temel anatomiyi ve tahlil edebilmeyi, büyük ihtimalle babasından öğrenmiştir. Akademia'ya gittiğinde ise herkes ona dikkat kesilmişti, zira kısmen gösteriş düşkünü, nazenin birine benziyordu. Platon, Aristoteles'in, kıyafetlerine sıradan bir filozoftan daha fazla özen gösterdiğini kaydeder. Modaya uyan Aristoteles, kasıtlı olarak peltek konuşuyordu; çünkü Yunan seçkincileri, hitap şekillerini halk kitlesinden ayırmalıydı. (Aynısı günümüzde de geçerlidir, kimileri İngiliz aksanının, sözcükleri uzatarak söyleyen bir güneyliden ya da Brooklyn aksanından daha "üst bir sınıfa" ait olduğunu düşünür.)

Bütün yapmacıklıklarına rağmen Aristoteles, Akademia'nın en iyi talebelerinden biri olarak hemen şöhret kazandı. Laerte'li Diogenes'in aktardığına göre, bir olay üzerine Platon, seslice, ruh hakkında zor bir eser okuduğunda, diğerleri çekip gitse bile, onu sonuna kadar dinleyen tek kişi Aristoteles olurdu.[3] Aristoteles, Platon ile aşağı yukarı 20 yıl kaldı. Platon nükteli bir şekilde şöyle söylerdi: "Akademia iki parçadan oluşur: Talebelerin bedenleri ve Aristoteles'in beyni." Aristoteles Platon'la önemli felsefi konular hakkında ihtilafa düştüğü hâlde, ölümünden sonra hocası için bir adak taşı yaptırmıştır.

Platon öldüğünde Aristoteles 37 yaşındaydı ve hocasından sonra Akademia'nın üstadı olmayı umuyordu. Ancak Akademia'nın vasileri, Aristoteles yerine yerli bir Atinalıyı atadı; çünkü onlar Aristoteles'i "yabancı uyruklu" biri gibi görüyorlardı. Anadolu'da (Küçük Asya) bulunan genişçe bir bölgenin bir nevi "filozof-kralı" olan eski bir sınıf arkadaşı, onu danışmanı olarak davet etti; Aristoteles bu daveti kabul etti.

Anlaşılan odur ki Aristoteles, arkadaşı Hermeias'ın yönetiminde çok fazla etkili olamamıştır. Yine de Hermeias'ın evlatlık kızı Pythias ile M.Ö. 344'te evlenmeyi başardı. Pythias, Aristoteles'in memnuniyetle kabul edeceği yüklü bir çeyize sahipti. Bununla beraber aynı yıl, Aristoteles'in hayatı darmadağınık oldu. Siyasi velinimeti ile Pers kralının arasında soğuk rüzgârlar es-

meye başladı. Hermeias, Aristoteles ve Pythias Lesbos Adası'na kaçtıktan kısa bir süre sonra, Pers Kralı tarafından işkence edilerek öldürüldü. Aristoteles Lesbos'ta kaldığı süre boyunca doğa tarihi çalıştı, Pythias ise kızını dünyaya getirirken hayatını kaybetti. Aristoteles Pythias'ı asla unutmadı ve eşinin kemiklerinin kendisiyle beraber gömülmesini vasiyet etti. Aristoteles daha sonra Herpyllis isimli bir kadınla yaşamaya başladı. Çiftin uzun ve mutlu ilişkisi sonucunda Nikomakhos isimli oğulları doğdu. Aristoteles *Nikomakhos'a Etik* adlı eserini oğluna ithaf etmiştir.

M.Ö. 343'te Makedonya Kralı Philip, 13 yaşındaki oğlu İskender'e hocalık yapması için Aristoteles'i ülkesine davet etti. Çocuk gayet vahşi ve kabaydı. Fakat Aristoteles çocuğun haşin doğasını yumuşatmayı başardı. Onun bilgiye ve bilime karşı saygı duymasını sağladı. Aristoteles'in meşhur talebesi Büyük İskender, askerlerine, yaşlı hocası için uzak diyarlardan çeşitli bitki, deniz hayvanı ve hayvan türleri toplanması emrini verdi.

M.Ö. 340'ta Philip, Aristoteles'i memleketi olan Stagira'ya geri gönderdi. Böylelikle Aristoteles, toplumu yeniden yapılandırmaya yardımcı olmak için bir eser yazabildi. Ne var ki yazdığı bu eser, savaş sırasında yok edildi. Stagira'da Aristoteles onuruna yılın bir günü tatil ediliyordu. Memleketine döndükten sonra kendisine methiyeler dizen halkla iç içe, güzel bir hayat yaşadı. M.Ö. 334'te ise yeniden Atina'ya döndü. Burada, büyük ihtimalle Büyük İskender'den aldığı para sayesinde, kendi ekolünü kurdu.

Şurası kesindir ki, çağdaş Amerika'da hayat ve kültür telaşesi sebebiyle Aristoteles'in etik ve politik gözlemleri gibi şeylere açıkça ihtiyaç duymuyor ve bunları dikkate almıyoruz. Başarılı olmak ve iyi vakit geçirmekten başka, insan varlığı ne anlama gelir ki? Ama Aristoteles böyle düşünmüyordu.
(Henry Veatch)

Felsefe ilminin bilim olarak gelişimi ve Sokrates'in görüşlerinden bilimsel görüşe doğru ilerleme kaydetmesi, Platon ile başlar, Aristoteles ile sona erer. Bu iki isim, insan ırkının üstatları olarak adlandırılmayı hak ediyorlar.
(G.W.F. Hegel)

LYKEİON

Aristoteles, bir Yunan tanrısı olan "Apollo Lykeion"a gönderme yaparak, eğitim verdiği okula Lykeion adını verdi. Lykeion, Atina'nın en gör-

Diyebiliriz ki, öbür dünyayla ilgili meseleler-den, doğa ve tarihin somut gerçeklerine ve dünyanın "form"u ve anlamının, dünyadan ayrı değil, onun "maddesinin" içinde bulunduğu kanaatine doğru bir yön değiştirme gerçekleşmiştir.
(Sir David Ross)

kemli binalarının bulunduğu yere inşa edildi. Mekân, ağaç topluluklarının gölgeleriyle ve yürüme yollarıyla çevrelenmişti. Sokrates de düşünmek için mükemmel bir yer olduğuna inandığı bu koruluğa giderdi.

Aristoteles'in talebeleri *Peripatosçu (Gezimciler)* filozoflar olarak bilinirdi; çünkü onlar, Peripatos denilen ağaçlıklı yolda dolaşırken felsefe üzerine tartışmalar yaparlardı. Felsefeye ek olarak Aristoteles, hem sınırlı sayıda dinleyiciye (ders şeklinde) teknik konuşmalar (nutuk) yapar hem de daha genel dinleyici kitlesine hitap eden popüler konuşmalar yapardı. Aristoteles Batı'daki ilk önemli kütüphaneyi şekillendiren yüzlerce harita, çizelge ve doküman toplamıştır. Örneğin, üzerinde çalıştığı ve bir araya getirdiği tam 153 siyasi nizamname (anayasa) bulunmaktadır.

Okulun belirli üyeleri, Aristoteles tarafından konulmuş kurallara göre, dönüşümlü olarak Lykeion liderliğine getirilirlerdi. Ayda bir genel ziyafet ve şölen (konuyla ilgili olan herkesin toplandığı etkinlik) düzenlenirdi. Üyelerden biri, bütün diğerlerinin eleştirilerine karşı bir felsefi görüşü savunmak üzere seçilirdi. Aristoteles bütün hayatı boyunca Lykeion'daki konuşmalarına ve araştırmalarına devam etti.[4]

Lykeion öğrencileri, Platon'un Akademia öğrencilerinin aksine orta sınıftan geliyorlardı. (Akademia'daki öğrenciler ise aristokrat kesimdendi.) Kısa bir süre sonra bu iki okul arasında tatsız çekişmeler yaşanmaya başladı. Ancak her iki okul da kendi çalışma alanlarına çekilince durum normale döndü ve sorun halloldu. Aristoteles'in öğrencileri barbar kültür çalışmaları, çeşitli savaş ve oyun kronolojileri, hayvanların hayati alışkanlıkları ve uzuvları, bitkilerin doğası ve yetişme yerleri gibi konular üzerinde çalışırlarken; Akademia'daki öğrenciler matematik ve "kuramsal" bir anlayış üzerinde yoğunlaşmıştır.[5]

Büyük İskender M.Ö. 323 yılında öldüğünde Atina, Philip ile başlayan, İskender'le devam eden bir birleşmeye sahne olmuştu. İskender'in ölümüyle Atina, Makedonya'ya karşı düşmanlığını ve öfkesini, bütün açıklığıyla beyan etmiştir. Aristoteles, bu büyük ve özel diyarın Philip ve İskender'in koruması altında girmesinden büyük rahatsızlık duydu. Aristoteles, Sokrates'in mah-

Raphael'in meşhur tablosu "Atina Okulu" Aristoteles'ın (sağ orta) Platon (sol orta) ile söyleşisini gösterir. Bu iki filozofun çevresinde; Sokrates, Diogenes, Herakleitos, Epikuros, Parmenides, Hypatia, Averroes ve Pythagoras gibi diğer filozoflar yer alır.

kümiyet sebeplerinden biri olan "devletin resmî tanrılarına ilgisizlik"le suçlandıktan bir sene sonra, Atina'yı ve Lykeion'u terk etti. Aristoteles huysuz ve yaşlı bir *sophos* gibi yargılanmaktansa, Euboea Adası'na (annesinin doğum yeri) kaçmayı tercih etti. Buraya, kendi ifadesiyle, "felsefe düşmanlığı adına Atina'nın günahı ikiye katlanmasın" diye kaçmıştır.

İlk önemli kütüphaneyi meydana getiren, antik dünyanın en büyük hükümdarına hocalık eden, mantığı keşfeden ve bütün bir kültür düşüncesini şekillendiren filozof; M.Ö. 322'de hayata veda etti. Aristoteles kendisinden sonraki düşünürleri olağanüstü derecede etkilemiştir ve yüzyıllar boyunca bütün eğitimli insanlar tarafından, salt "Filozof" olarak bilinmiştir.

NATÜRALİST

Aristoteles'in felsefesi, uygulama ve kapsam açısından o kadar karmaşıktır ki hiçbir araştırmacı hakkını vererek onu ortaya koyamaz. En uygunu Aristoteles'in etiğine ve psikolojisine bakarak işe başlamaktır. Bunlar, kendini kanıtlama ve kişisel gelişim olarak mutluluğun güçlü ve zorlayıcı öğretisini sunmaya ek olarak, Aristoteles'in natüralist metafiziğinden doğmuştur.

İnsanlar doğal olarak bilmek ister.
(Aristoteles)

Platon'da, iyi hayatı elde etmek adına önemli bir ifade ibaresi görmüştük: Hayatı birtakım ideal standartlarla kıyaslayarak değerlendirmek ve ardından bu dünyayı mükemmelleştirmeye çalışmak. Bu bağ-

natüralizm Gerçekliğin doğal dünyadan ibaret olduğu inancıdır. Gerçekliğin birbirinden bağımsız ve düzensiz olduğuna karşı çıkar; doğanın, keşfedilebilir yasaları sistemli bir şekilde izlediği inancıdır.

lamda, Aristoteles iyi hayatı elde etmek adına ikinci bir ifade ortaya koyar: Hiçbir ön yargı sahibi olmaksızın gerçekleri elde etme girişiminde bulunmak ve ardından bu bilgiyi daha iyi bir dünya yaratmak için kullanmak.

Aristoteles her ne kadar Platon'u sevip saygı duysa da Platon'un rasyonel idealizminde bazı riskler (çekinceler) olduğunun farkına vardı. Bir dereceye kadar Platon'a olan tepkisi, kısmen de kendi coşkusunun neticesi olarak, zaman zaman Aristoteles'in felsefenin değerini düşürdüğü ileri sürülmüştür. O, insan ve doğa çalışmalarını bir daha tekrarı mümkün olmayacak derecede bir araya getirmiştir. Çünkü Aristoteles'den sonra hiç kimse, birbirinden bu kadar farklı birçok alana önemli ölçüde katkıda bulunamamıştır.

Aristoteles, felsefi natüralist bir arketip olarak tek başınadır. Aslında **natüralizm**, gerçekliğin doğal dünyada var olduğu inancıdır. Natüralistlerin evrenindeki her şey, doğanın *kanun*larıyla uyumludur ve keşfedilebilir şekilde düzenlenmiştir; her şey bu köklü kanunlarla anlaşılabilir. Hiçbir şey zaman ve mekân haricinde meydana gelmez. Doğa her zaman bir amaç dâhilinde hareket eder ve herhangi bir şeyi anlamak için kilit nokta, onun temel amacını saptamakta yatar.

Felsefi natüralistler, gerçekliğin bağımsız bir doğaüstü düzen teşkil ettiğine dair iddiaları reddederler. Onlar, *özel olmasına rağmen, insanoğlunun doğal düzenin bir parçası olduğuna, sabit kanunlara ve ilkelere göre davrandığına inanırlar*. Bu yüzden doğayı iyi okuyup anlamak, insan davranışını iyi tasavvur etmek için gereklidir. Etik ve siyasi (sosyal) bilimler; bilimsel yöntemlerle ve "diğer dünyayı da göz önünde bulunduracak spekülatif" kurgusallığın dışında, bilimsel metotlarla titizlikle gözlenebilen ve bir araya getirilebilen, hayatın gerçek olgularına ve olaylarına dayanmalıdır.

Aristoteles felsefi görüşlerini matematiksel kanunlar, tikel ve asıl şeylerin dikkatlice incelenmesi üzerine dayandırır. Şimdi Aristoteles'in, araştırmacı gözlerini üretken doğal dünyaya çevirdiğinde ne keşfettiğine bir göz atalım.

DOĞAL DEĞİŞİMLER

Muhtemel bir imkânsızlık, inandırıcı olmayan bir ihtimale her zaman için tercih edilir.
(Aristoteles)

Sokrates öncesi filozofların, değişimin nasıl mümkün olduğunu açıklama gayretlerini anımsayalım. Basitçe söylersek, değişimi açıklama problemi, görünüşe göre kaçınılmaz bir tezatla meydana gelmiştir. X'i Y'ye çevirmek için, X bir şekilde hem X hem de Y olmalıdır. Eğer X, Y ise X'in Y olduğu, yani dönüştüğü söylenemez. Örneğin, suyun buz "olduğu" ya da buza "dönüştüğünü" söyleyebileceğimiz (tersi de geçerlidir) hâlde, suyun buz olduğunu söyleyemeyiz. Fakat su buza dönüşünceye kadar, buz değildir: O sudur. Buz olduğu zaman ise artık su değildir.

"Fakat, bazı su molekülleri buz molekülleri hâline geldiğinde bu iki aşama arasındaki geçiş periyodu nedir? Bu durumda biz hem buza hem de suya sahibiz demektir!" diyebilirsiniz. Gerçekten öyle miyiz? Yani biz bir çeşit "su-buz" molekülüne sahibiz, öyle mi? Eğer öyleyse, o ne sudur ne de buz, üçüncü ve farklı bir şeydir. Dahası, önceden su olan, sonradan buza dönüşen şeyin nasıl böyle olduğuna dair net bir açıklamaya ihtiyacımız vardır. (İsterseniz 3. Bölüm'deki değişim problemini ve Zenon'un Açmazlarını yeniden gözden geçirebilirsiniz.)

Aristoteles kimi zaman, "ilmin babası" olarak isimlendirilir. Çünkü o, formun maddeden ayrılamaz olduğu iddiasına dayanan bir değişim *sürecinin* tam bir analizini yapan ilk meşhur Batılı düşünürdür.

Form (Biçim)

Aristoteles, Platon'un ikiciliğinden ve evreni *oluş* alanı ve *varlık* alanı olarak ikiye ayırmasından hoşnut değildi. (6. Bölüm'deki Platon'un Formlar Kuramı üzerine mülahazalar konusunu gözden geçirmeniz faydalı olabilir.)

Platon'a göre sadece Formlar bütünüyle gerçektir; algılama duyusunun hedefi, Formların sırf birer yansıması veya etkisi azaltılmış kopyalarıdır. Aristoteles, ikiciliğin bizi "öteki dünyalılığa", etkin (edim) ile ideal arasındaki uçuruma sürüklemesinden endişe eder. Hayati derecede öneme sahip ahlaki, toplumsal ve siyasi problemlerle sıkı sıkıya bağlantılı olması gereken bir meselede, bu ayrımın -ki Platon'un öğretisinde bu bağlantı çok zayıftır- bir bilgi ya da "hikâye" olmaktan öteye geçememesinden musdariptir.[6] Eğer Aristoteles'in, sadece tek bir dünya olduğuna dair iddiası doğru

ise, herhangi bir "form"un görüntüsü, *bu* dünyaya ait olmalıdır.

Aristoteles formun olguda değil, sadece düşüncede özünden ayırt edilebileceğini savunur. Örneğin, bizler şekil ve renk arasında zihnî bir ayrım yapabiliriz fakat şekilsiz bir renk ile ya da renksiz bir şekil ile karşılaşmayız. Zihnen, ölü ve canlı şeyleri ayırabiliriz. Fakat ölümün kendisiyle asla karşılaşmayız ya da ölümle karşılaşmaksızın canlı şeylerle karşılaşmayız. Bunun anlamı ölümün, canlı şeylerin formsal (biçimsel) -ya da öze ait- bir yönü olduğudur.

Düşüncenin gerçekliği hayatın ta kendisidir.
(Aristoteles)

Aristoteles "ontoloji anlamında" "entelektüel analizi" yanlış anlamamamız konusunda bizleri uyarmıştır. Aristoteles, Platon'u Formlara gerçek bir varlık yüklemekle suçlamaktadır. Aristoteles'e göre formlar, belirli varlıklara yerleşen *doğal düzenle* var olur; bu durumda formlar bağımsız bir şekilde var *olamazlar*.

Gözler önüne serilen her şey değişebilir durumda değildir, ancak görünmediği sürece hiçbir şey değişemez.
(James Baldwin)

Herhangi bir zaman diliminde düşünülen bütün tikel varlıkların iki yönü vardır. İlki, bu tikel varlıkların öteki tikel varlıklarla bazı özellikler paylaşmalarıdır. Örneğin, siz ve felsefe profesörünüz, birbirinizle bazı tikel hususları paylaşırsınız. Ayrıca balina Willy ile ya da hidrojen içeren herhangi bir şeyle de bazı tikel hususları paylaşırsınız. Fakat felsefe hocanızla aranızdaki paylaşım, benimle ya da diğer şeylerle aranızda olan paylaşımdan çok daha özel, benzersiz ve köklüdür. Bu paylaşımın niteliği, "bu nedir?" sorusunun cevabından ibarettir. İşte Aristoteles bu temel özü, bir varlığın "tözü" olarak nitelendirir.

Amacın olmadığını sanmak gerçekten saçmadır. Zira biz, etkenleri önceden tasarlanmış bir şekilde gözlemlemeyiz.
(Aristoteles)

Yani "Siz nesiniz, özde nasıl bir varlıksınız?" Bir memeli, bir hayvan, bir omurgalısınız; tıpkı hocanız, Willy ya da ben gibi. Ancak kendiniz, hocanız ve ben, Willy'de eksik olan önemli bir özelliği taşıyoruz: İnsan olmak. Her insanoğlu Willy'de eksik olan özellikleri paylaşır, Willy'nin de bizde olmayan özellikle-

ri vardır elbette. O da bu özellikleri diğer sualtı varlıklarıyla paylaşır. Bir varlığın öz doğasını ve formunu oluşturan müşterek ve paylaşılmış ne kadar özellik varsa kavranılması o kadar ileri seviyede form var demektir.

form (Aristoteles) Yunanca öz (*ousia*) kelimesinden gelir, maddenin içinde bulunan şeydir ve maddeyi bizzat kendisi hâline sokar. Aristoteles'in formu, zihindeki maddenin düşünülerek ortaya konulmasından ibarettir ve maddeden bağımsız olarak var olamaz.

Aristoteles'a göre, *form* bir tözü her ne ise o hâle sokar. Bu çeşit töz-yapma formu, şey'in kökeni anlamına gelir. Yani biz (siz, hocanız ve ben) bizi insan yapan müşterek bir "form", "töz" veya "öz" paylaşıyoruz.

Aristoteles *varlık* hakkında (bir şey'in şekline, boyutuna vs. dair) söylenen pek çok farklı söylemleri ayırt ettikten sonra şöyle der:

> Varlık bütün bu söylemlerle ifade edildiği hâlde açıktır ki varlığın esas tipi o şey'in ne olduğudur, çünkü yalnız başına kendisi töze işaret eder. Bir şey'in nasıl bir şey olduğunu söylediğimizde, aslında biz o şey'e iyidir ya da kötüdür deriz. Elli santim uzunluğundadır veya bir insandır demeyiz; fakat bir "şey" beyaz, sıcak ya da elli santim uzunluğundadır demezsek eğer, o "şey" ya bir insan ya da bir tanrıdır. Onların sayılarından, niteliklerinden ve etkilerinden münezzeh olarak bu varlık hakkında her şey söylenebilir... Esasta bir "şey" olma hissiyatı öncelikli olmayıp varlığın bütünüyle kendisi ancak bir tözdür.[7]

Başka bir deyişle Aristoteles, *bir şey'in ne olduğunu* tanımladığımızda, o şey'in tözünden ya da özünden bahsettiğimizi söylemektedir. Bu yüzden Aristoteles'a göre, *form* tözü töz yapan tözün bizzat kendisinin özüdür.

Öz, Yunanca (*ousia*) kelimesinden gelir. Aristoteles'in formu, maddenin içinde olan şeydir ve o maddeyi bizzat kendisi hâline getirir. Aristoteles'in formu, zihindeki maddenin düşünülerek ortaya konulmasından ibaret olup maddeden bağımsız olarak var olamaz. Bir şey'in nasıl bir şey olduğunu bilmek faydalıdır, bir şey'in sadece formunu (öz) bilmek ise onun hususiyetlerinden, onun özgünlüğünden sayılmaz. Aristoteles'e göre, form gerçekliğin sadece bir cihetidir. Diğer cihet ise maddedir.

Madde

Hayatı bilgece yaşamak, şey'lerin müşterek özelliklerini, özlerini, "doğalarını", "niteliklerini", "genel özelliklerini" (vb.) fark etmemizi gerektirir.

Ayrıca tikel şey'lerle bağlantı kurmamızı gerekli kılar. Sizin, hocanızın ve benim ortak noktamız insan olmamızdır; bizler ayrıca tikel insanlarız. Bu durumda bu tikel insanlar (ya da at veya kitap yahut herhangi bir şey) hakkında soru sormamız gerekir.

madde
Yunanca *hyle* kelimesinden gelir, farklı şeyler içinde bulunan müşterek maddelerdir; bazı formlar ona ekleninceye kadar ya da formun içinde zaten var olan şey nüksetmediği sürece ayırt edici herhangi bir niteliği yoktur.

Aristoteles'e göre, bu tikel şey'ler hakkında sorular sorduğumuz zaman bu, şey'i oluşturan maddelerin niteliği hakkında soru soruyoruz demektir. Bu tikel şeyler genel bir formu (insanı), bu formun tikel bir örneği (siz, hocanız ve ben) hâline dönüştürür. Aristoteles'e göre, Yunanca "hyle" kelimesinin karşılığı olan **madde**, farklı şey'ler içinde bulunan ortak maddelerdir; bazı formlar ona ekleninceye kadar ya da formun içinde zaten var olan şey nüksetmediği sürece ayırt edici herhangi bir niteliği yoktur. Bu yüzden Aristoteles'e göre, tikel şey'ler *form kazanmış (biçimlenmiş) maddelerdir.*

Aristoteles'in doğal dünya hakkındaki titiz çalışmaları onun, her şey'in işlevine ya da amacına dayanan en basit şeylerden en karmaşık şeylere doğru ilerleyen bir *formlar hiyerarşisi* ortaya koymasını zorunlu kılmıştır. En üst düzeyde form, *bir bütünlük olarak bir birlik* olarak düşünülen nesnenin "nihai planı", "hedefi" veya "amacı"dır.

Aristoteles evrenin (doğanın) tanrı ya da Platon'un Formları gibi bir şeyden bağımsız bir şekilde planlanamayacağını ileri sürmemiştir. Tam tersine o, düzen ve amacın doğada zaten var olduğunu iddia eder. Doğa amaca yöneliktir. Madde "imkânı" karşılar, form ise "yönü." Form maddesiz var olmaz, olamaz; madde de formsuz var olmaz, olamaz. Aristoteles'in evreni, *form kazanmış madde*nin en alt seviyeden, en durağan şeylerden; en karmaşık, en özerk ve en hareketliye doğru devam eden sürekliliğidir. Bir şey'i anlamak, bu süreklilik çerçevesinde diğer şey'lerle ilişkisini kavramaktır.

Değişim

Aristoteles doğayı *form kazanmış madde* olarak resmetmekle (betimlemekle), şey'lerin nasıl olup da değişebildiğini açıklamıştır. Bir kere daha

buza dönüşen su örneğini düşünelim. Su buza dönüştüğünde suyun bir kısmı yine su olarak kaldı, bir kısım su ise değişime uğradı. Temel maddeler aynen kalır, fakat formunda değişiklikler meydana gelir. Su derece derece soğuklaştıkça suyu oluşturan moleküllerin davranışı veya özellikleri likit formdan kristalleşme formuna doğru "değişir."

Zusya ismindeki büyük Hasidic haham, bir keresinde şöyle demişti: Öldüğüm zaman, Tanrı bana, "Neden sen Musa değildin?" diye sormayacak. Öldüğüm zaman bana "Neden Zusya değildin?" diye soracak.

Değişimin asıl süreci -formların aşama aşama yer değiştirmesi- en basitten en karmaşığa kadar aynıdır. Bir meşe palamudunun meşe ağacına dönüşmesi gibi, şekillerde de derece derece artan bir ardışıklık meydana gelir: Meşe palamudundan tomurcuğa, tomurcuktan fidana, fidandan ağaca. (Bu aşamalar, gövdenin kalınlaşması, dalların büyümesi ve uzaması gibi bir dizi şekil değişiminin bir araya gelmesiyle olur.)

Gelişimin en muazzam ilkesi, insanın tercihlerinde yatar.
(George Eliot)

Aristoteles'e göre bu değişim zincirine yol gösterme, doğal forma veya yapıya (meşe ağacı) doğru bir harekettir. Mesela, meşe palamudu gizil güç (potansiyel) hâlinde bir tomurcuktur, henüz "meydana gelmemiş" bir formdur. Eğer şartlar sağlandıysa meşe palamudunun gerçek formu, onun gizil güç formuyla yer değiştirir ve *gizil güç* olan tomurcuk *gerçekleşir*. Meydana gelen tomurcuk, gizil güç bir fidan formunu bünyesinde barındırır. Bilinen zorunlu fiziksel koşullar altında, "bu plana göre" tomurcuk kendi maddesini fidan olmaya (fidan formuna) doğru yeniden yapılandırır; fidan da gizil güç bir ağaç formu taşır...

Yani "değişim" gerçekten de maddenin form kazanarak ya da kaybederek uğradığı bir dizi değişimidir. Karmaşık organizmalarda değişim, devamlı surette karmaşık olan formların sistemli bir silsilesi olarak meydana gelir. Bu tür basitten karmaşığa doğru ilerleyen, yapılanmış, sistematik değişim, değişme ile *gelişme* ya da *büyüme* arasındaki niteliksel bir ayrım sayılabilir. Değişimler kendilerini bir "hedefe" ya da *sona* (amaç ya da işlev) yönlendiren bir modeli izledikleri zaman, gelişme ortaya çıkar.

Büyümeyi vücuda getiren, birleştiren ya da birbiri ardına gelen değişimleri aşamalar hâlinde bağlayan amaç, tek bir hedefe öncülük eder: Nihai form ya da özün etkinleşmesi. Aristoteles, "Bir şeyi anlamak için, o

şeyin amacını veya işlevini tanımlamak gereklidir" der. Fakat bu noktada bu şeyin işlevinden (amaç) çok daha önemli bir husus vardır. Aristoteles herhangi bir şeyi en eksiksiz şekilde analiz etmenin ya da anlamanın sadece şunu sormaktan geçtiğine inanır: "Şu ya da bu şey'in varlığının açıklaması nedir?"

ARİSTOTELES'İN AÇIKLAMALAR HİYERARŞİSİ

Ne yaptıkları sorulan üç duvar ustasının hikâyesini bilirsiniz. İlk işçi, "Tuğla örüyorum"; ikincisi, "Bir kemer inşa ediyorum"; üçüncüsü ise "Bir katedral yapıyorum" der. Aslında üç işçi de "yerinde" cevap verirler. Üçü de yaptıkları iş hakkındaki görüşlerini, esas görevi ve amaca dair düşüncelerini ifade etmişlerdir. Bu hikâye yüksek bir hedefe yönelmemiz için bizlere ilham vermesi amacıyla anlatılır. Fakat bundan çıkarılacak başka bir ders daha vardır. Bu hikâye; aynı şeyin farklı, birbirlerinden oldukça değişik açıklama ve ifadelerle yapılan açıklamanın, *ereğine* bağlı olarak nitelendirilebileceğini öğretir ve bu amaçlar hep birlikte şey'i, süreci veya eylemi meydana getirir.

Kimileri hiçbir akli tözün beden formuna sahip olmadığını söyler... Fakat bunun imkânsız olduğu gösterilebilir. Zira hayvanlar ve insanlar duyu hassasiyeti olan, doğal şey'lerdir. Eğer beden ve onun parçaları, insan ve hayvan özüne sahip olmazlarsa bu görüş geçerli olmaz.
(Thomas Aquinas)

Duvar ustalarının hikâyesindeki her doğru açıklama, bir öncekinin özünü kapsar. İkinci duvar ustası, "Ben bir kemer inşa ediyorum" derken, "Ben bu tuğlaları kemer yapmak için örüyorum" demek istemiştir. Diğer bir deyişle, bu duvar ustasının amacı kemerdir. Üçüncü duvar ustası, "Ben katedral yapıyorum" derken aslında, "Ben bu tuğlaları kemer inşa etmek, bir katedral yapmak için örüyorum" demek istemiştir. Üçüncü duvar ustasının amacı, ikinci duvar ustasının amacından daha yüksektedir. İkinci duvar ustasının amacı ise çok daha mütevazı olan birinci duvar ustasının amacından daha yüksektedir.

Belirli bir ölçütü olmayan kişiler kördürler.
(Platon)

Bu basit örnekte, açıklama yapan kişinin amacına (odak noktasına) bağlı olarak çeşitli açıklamalar elde edebilir, daha alternatif açıklamalar bulabiliriz.

Eğer ilk duvar ustası kemer ya da katedral hakkında hiçbir bilgiye sahip olmayan amatör bir işçi ise o, karmaşık ve amaca yönlenmiş sürecin parçası olarak, yaptığı işin nihai amacını kavramakta başarısız olacaktır. Bakış açısı yanlış değildir ama eksiktir. Yalnızca bir plan tarafından yönetilen araç olan inşaat sürecinin amacını kavrayışı yetersizdir.

Üçüncü işçinin açıklamasının ne kadar kapsamlı olduğunu hiç fark etmediniz mi? Doğal olarak "*Neden* katedral inşa ediyorsunuz?" diye sorma ihtiyacı hissederiz. Tabii ki burada "Para kazanmak için", "Tanrı rızası için", "Önemli bir dostumu etkilemek için", "Hoşuma gittiği için" gibi farklı cevaplar da "yerinde" olacaktır. Bu üç cevap da kafamızda bir soru işareti canlandırmaz mı? Şunları sorabiliriz: "Neden para kazanmak istiyorsun?", "Parayı nerede kullanacaksın?", "Katedral yaparak Tanrı'nın rızasını nasıl kazanacaksın?", "Önemli dostunu etkilemeye çalışmanın arkasında yatan gerekçe nedir?"

Bu cevaplardan sadece biri, diğerlerinden biraz daha farklı görünüyor. Fakat "Hoşlandığın şeyi niçin yapıyorsun?" sorusunu genelde sormayız. Çünkü bir şeyden hoşlanma ve onu zevk için yapma, *amacı kendinde yatan* bir şeydir. Hoşlanma, birçok insan için amacı kendinde yatan hedef olarak düşünülebilir. Bu hedef de daha yüce bir amaca ulaşmaya heveslendirmez.

Aristoteles'in para ve diğer şeyler hakkında söylediklerini, nihai hedef olarak haz da dâhil olmak üzere, bu bölümün sonlarında göreceğiz. Şu anda önemli olan şey, hiyerarşik sonuçlar ve "nedenlerin" hiyerarşisi konusudur. Aristoteles'in nedensellikle ilgili hiyerarşik izahatı, onun ahlak psikolojisinin temelini oluşturur ve sonraki düşünürleri büyük ölçüde etkiler.

DÖRT NEDEN

Aristoteles, bütün sorulara aynı anda ve aynı şekilde "neden" cevap verilemeyeceğini anlayan ilk filozoftu. Zira farklı türde pek çok *neden* vardır. Tek bir açıklama fikrinin dikkat çekici çelişkisinde Aristoteles, dört çeşit açıklamayı birbirinden ayırt eder. Bu açıklamaların hepsi de bir şey'e dair toptan ve bütüncül bir anlamayı içerir. Aristoteles de onlara *nedenler* adını verir.

Aristoteles, kendisinden raslantının kuramsal analizini edindiğimiz ilk filozoftur ve bu rastlantının içinde de bir tür neden bulunur.
(Pierre Pellegrin)

Neden kelimesi Yunanca "*aitia*", yani "bir şeyin olması için gerekçe" anlamına gelir. Aristoteles'e göre, bir şey'i bütünüyle anlamak için o şey'i oluşturan maddenin ne olduğunu bilmeliyiz. Dahası, o şey'in hangi formu aldığı, şey'in var oluşunu harekete geçiren hadiseleri neyin tetiklediği ve şey'in var olmasının nihai amacı belirtilmelidir.

Aristoteles'in dört nedeni şunlardır: 1. Maddesel şey'lerin, maddesel nedenlerden ileri gelmesi (*Maddesel Neden*); 2. Şey'in form (biçim) alması (*Biçimsel Neden*); 3. Şey'i harekete geçiren "tetikleyici" davranış ya da devinim (*Etkin Neden*); 4. Şey'in var olmasını sağlayan nihai hedef ya da amaç (*Ereksel Neden*). Aristoteles bu dört nedeni tanımladıktan sonra "Bunlar doğa bilimcilerin bilmek zorunda oldukları meselelerdir... Onlar; madde, form, taşıyıcı ve amacın her birine atıfta bulunarak "neden?" sorusuna kendi üslupları çerçevesinde cevap vermeye yetkili olan kişilerdir" der.[8]

Maddesel Neden

Bir şey'in **Maddesel Nedeni**, oluşageldiği (olduğu) ve içinde değişim geçirdiği madde (töz) ile ilgilidir. Bir yatak hâline gelen (yatak olan) tahta için ne söylenebilir; örneğin, "masadır" denilebilir mi? Aristoteles *Fizik*'te; "Sadece bir yatak ya da heykelin yapıldığı maddeyi tanımlamak, bize bu yatak ya da heykelin neden ve nasıl var olduğunu söylemez" der:

maddesel neden
Bir şey'in maddesel nedeni, olageldiği (olduğu) ve içinde değişim geçirdiği madde (töz) ile ilgilidir; Aristoteles'in "dört nedeni"nin ilkidir.

> Bazı insanlar doğada (tabiatta) var olan şeylerin doğasını ve tözünü her durumda şey'in doğasında içkin olarak bulunan ve kendi aslı itibarıyla şekilsiz olan bir unsura bağlıyorlar. Bu görüşe göre örneğin, yatağın doğası tahta, heykelin doğası da bronz olabilir. [Bu şekilde düşünenler bunu ifade eder.] Delil olarak... bir yatağı gömerseniz yatak çürürken içine giren nem dışarı fırlayacak kadar (ya da patlama yaratacak kadar) güç kazanır... [Bu görüşe göre yatağın tahtası] Yaratımın kurallarına göre düzen, ilineksel bir özelliktir. Bütün bu değişikliklere uğrarken tözü daima olduğu gibi kalır.[9]

Doğa, asla işe yaramaz bir şey yapmaz.
(Aristoteles)

Diğer bir deyişle, heykelcikler ve yataklar birçok farklı şey'den yapılmıştır; bununla birlikte bazı bronz ve tahtalardan asla heykel ya da yatak yapılmaz. Bir şey'in maddesini tanımlamak, bu şeyi ifade etmenin

önemli bir parçasıdır, tamamı değil. Aristoteles, bir şey'in sadece maddesini tanımlamanın, bir şey'in "neden" ve "nasıl" olduğunu bütünüyle anlamak anlamına geldiğini reddeder. Yani yatak olmak tahtanın, heykel olmak da bronzun doğası değildir.

Biçimsel Neden

Tahta, yatak ya da masa gibi tikel bir şey'e dönüşünceye kadar, *gizil güç* olarak masa ya da yataktır; *etkin* olarak değil. Yaratımın kurallarına göre tahta; yatağa, masaya ya da başka bir nesneye dönüşmek için *form kazanmalıdır*. O sadece masa ya da yatak hâline gelen tahta (madde) değil, tahtanın aldığı *form*dur. Bu yüzden bir şeyin Maddesel Nedenini tanımlamaya ek olarak "bu maddenin" değişime uğradığı şeyin **Biçimsel Nedenini**, şeklini veya formunu bilmemiz gereklidir.

biçimsel neden Maddenin içinde değişime uğradığı şekil veya formdur; Aristoteles'in "dört nedeni"nin ikincisidir.

Bir zanaatkârın, formu madde üzerine nasıl yüklediğini görmek yeterince kolaydır. Bir marangoz tahtayı yatak ya da masa şekline rahatlıkla sokabilir. Fakat ya "doğal" şeyler, büyüyen şeyler nasıl form kazanır? Doğal nesneleri şekillendiren nedir? Aristoteles'e göre beden ve kemik, sadece tözleri (madde) "beden ya da kemik formu kazandığında" beden ve kemik hâline gelir. Aristoteles der ki:

> Gizil güç hâlinde beden ya da kemik olan şey, kendi formülüyle uyum sağlayan bir forma kavuşuncaya kadar henüz kendi doğasına sahip değildir. Doğal formül bizim beden ve kemik tarifimiz aracılığıyla belirlenir; bu aşamada onun doğa vasıtasıyla var olduğu söylenemez. Diğer yandan doğa, kendilerinde hareket ilkesi bulunan şey'lerin formu ve şeklidir. Teorik olarak var olan formun nesneden ayrılabilir olması tartışılmaktadır.[10]

Beden ve kemiğin temel unsurlarını oluşturan şey'in kendisi, beden ve kemik değildir. Beden (aslında ve katiyetle) bedensel maddenin açık seçik olarak "formüle edilmiş hâlidir." Kemik (esasında ve tanım olarak), kemiksel maddenin açık seçik olarak formüle edilmiş hâlidir.

Bir şey'in Maddesel ve Biçimsel Nedenleri, bize o şey'in nelerin birleşiminden ortaya çıktığını ve nasıl form kazandığını, birlikte anlatırlar. Diğer bir deyişle, Maddesel ve Biçimsel Nedenler, "form kazanmış" tikel bir birimi tanımlamak için bir araya gelir.

Etkin Neden

Fakat bahsettiğimiz bu kemiğin, bedenin, ağacın ya da insanın *neden var olduğunu* nasıl açıklarız? Gizil güç hâlindeki "*form kazanmış maddenin*" *etkinleşmesi* nasıl açıklanır? Tüm bu süreç nasıl başlar? Bu neyi başlatır? Bu kemik ya da kişiyi son hâline getirecek olan zinciri "tetikleyen" güç nedir? Aristoteles "yakın bir hareket ettiricinin" bu şey'in "oluşmasına" "neden olduğunu" ifade eder. Bazı tür "devinimin" gizil güç olarak gerçekleşme aşamasına dönüşmesi gereklidir. Aristoteles şöyle der:

etkin neden
Harekete geçiren tetikleyici nedendir, değişimle beraber gelen tözdür. Nedenin modern anlamına yakın bir anlam içerir, Aristoteles'in "dört nedeni"nin üçüncüsüdür.

> "Neden?" sorusunun cevabı; maddeye, öze ve yakın hareket ettiriciye değinilerek verilmelidir. Cevap; "olagelme" durumunda, insanların nedenleri araştırdığı en son yerdedir. Bundan sonra neyin geleceğini sorarlar. "Eyleme geçen ya da geçecek olan birincil şey ve ondan sonraki şey nedir?" diye sorarlar.[11]

Aristoteles bir eşyayı tetikleyen nedene **Etkin Neden** adını vermiştir: Harekete önayak olur, değişimle beraber gelen tözdür. Aristoteles'e göre Etkin Nedenler diğer bütün nedenler gibi töz oldukları hâlde; "tetikleyici eylem", çağdaş neden kavramına Aristoteles'ın tartıştığı diğer "nedenlere" oranla, çok daha yakındır.

Ereksel Neden

ereksel neden
Ereksel nedende bir hareket ya da süreç yer alır; bir şey'in asıl varoluş nedenidir; Aristoteles'in "dört nedeni"nin sonuncusudur.

Aristoteles bir başka "neden" sorusuna gönderme yapar. Bu soru, filozofların bilim adamlarının ve teologların kafalarını hâlâ karıştırır; kesin ve "nihai anlam"a ait soruların temeli konumundadır: "Hayatın anlamı nedir? Hayatın belli bir amacı var mıdır? Bu evren *neden* (*nasıl* değil) var olmuştur?". Nihai "neden" soruları, sonradan yapılmış nesneler için de kolaylıkla sorulup cevaplanabilir: "Bu ayakkabılar neden var olmuştur?": "Ayaklarımızı sıcak tutmak

ve korumak için." Burada, ayakkabıların hizmet etmek için var olduğunu ifade eden *amacı* ve ayakkabıların var olma *nedenlerini* anlatan ifadelere dikkat ediniz.

Aristoteles bir şey'in nihai hedefini; o varlığın "*telos*u", "ereksel" hedefi ya da var olmasının amacı olarak isimlendirmiştir. Bu yüzden, neden soruları silsilesindeki son cevap, bir şey'i tamamıyla anlamamızı gerekli kılan "ereksel nedeni" tarif eder. Bir şey'in **Ereksel Nedeni** bir eylemin veya sürecin yer aldığı, bir şey'in var olma nedenidir.

"Ereksel" nedenin bir başka ifadesi de *sonul amaç*'tır. Son hareket veya eylem anlamında olmayıp *amaç* veya *tamamlanmış ifade* anlamındadır. Bu bağlamda, bir şey "tamamlanmış" veya "bitirilmiş"tir. Bir sanatkâr amacını gerçekleştirdiğinde resim, şarkı veya sandalye de bitirilmiş olur. Canlı varlıkların bu bağlamda "bitmesi", onların "tamamlanması" ve "*en yetkin hâllerine gelmeleri*" anlamına gelir. Naturalist bir gözle baktığımızda; insan için "olgun", "mükemmel" ve "en yetkin hâlde" sıfatlarını kullanmak, dinî veya ahlaki çağrışımları aklımıza getirmez. Bu terimler daha ziyade gelişimimizin nihai evresini ,"amacımızı", "yetkinliğimizi" veya "etkinliğimizi" çağrıştırır.

Aristoteles her canlı şey'in kendi amacını anlamak için sahip olduğu "içdürtüyü" kastetmiştir: Gelişme ve kendini benzersiz kılma dürtüsü. Bu, örneğin meşe palamudunun meşe ağacı olmak için bir *içdürtüye* sahip olduğu; bebeğin tamamıyla "gerçekleşmiş", olgun bir birey olmak için bir *içdürtüye* sahip olduğu anlamına gelir. Aristoteles bu içdürtüyü, bir varlığın "*amacını kendinde taşıması*" şeklinde tarif eder. Bu kelimenin Yunanca karşılığı entelecheia'dir, Aristoteles insan kuramını *entelekheia* kavramının üzerine oturtarak, titizlikle inşa eder.

entelekheia
Yunanca bir kelime olup "amacını kendinde taşıyan" anlamındadır; Aristoteles'e göre, bütün varlıkları kendi benzersizlikleri çerçevesinde gelişmeye doğru yönlendiren içdürtü; bütün doğal süreçleri yöneten içsel düzen ya da tarzdır.

ENTELEKHEİA

Aristoteles *entelekheia*'nın bir bütün olarak doğa tarafından açıklandığını düşünür. Bu kavram onun bütün amelî felsefesini temellendirir. *Entelekheia, şey'lerin birden değil, doğa tasarımına göre geliştikleri anlamına gelir*. Bu

Doğa, tıpkı zekâ gibi daima bir amaç çerçevesinde hareket eder. Ve bu amaç onun amacıdır. Onun bu şekilde olması, doğa icabıdır. Zira canlı yaşayan bedenin her parçası ruhun bir uzvudur. Öyleyse, bu parçaların hepsi ruhun hatırına kendi doğal amaçlarını gerçekleştirirler.
(Aristoteles)

da doğanın "içkin bir kuvvetle" düzene sokulması ve yönlendirilmesi demektir. Aristoteles zaman zaman da *entelekheia*'ya "yaratıcı beceri" anlamı yükler. "Bu tür ilkeler aynı hedef için harekete geçmezler. Fakat hiçbir şey müdahale etmezse her içsel ilke, aynı hedefi her zaman yapar" der. *(İtalikler sonradan eklenmiştir.)*[12]

Meşe palamudu, onu hiçbir şey durdurmazsa, meşe ağacı olacaktır. Ancak meşe palamudu, meşe palamadu olmak için ihtiyacı olan şeyleri temin edecek güçten mahrumdur: Bir kayalığa düşebilir, çok fazla ya da çok az suya sahip olabilir vb... Bunların sonucunda -en azından- kuru ve çirkin olsa da bir meşe ağacı hâline gelir; fakat asla bir dağ selvisi olmaz, zira değişim sadece maddede meydana gelir.

İnsanoğlu ise bir meşe palamudundan çok daha karmaşıktır. Hep insanoğlu olarak kalsak da (nedenler tartışılmıştır) kendi *entelekheia*'mızı takip etmekte başarısız olabiliriz. *"Kendimizi gerçekleştirmede"* başarısız olabiliriz. Bazı bitkiler "çiçek açmak istedikleri hâlde" asla çiçeklenemedikleri gibi, bizler de eksik form kazanmış bir şekilde kalakalırız. Kötü bir şekilde forma sokulmuş olanlar; özürlü olarak, cılız, zayıf, atıl bir vaziyettedirler. Maddesel anlamda petunya, açelya, kiraz ağacı hâline dönüşürler fakat gelişemezler.

Aristoteles'e göre hayat, bütün bir gelişim olmaksızın, insanoğlu için oldukça sıradandır. Çünkü insanlar meşe palamudundan ve açelyadan çok daha karmaşık varlıklardır. İnsanoğlunun bütünüyle gerçekleşmesi, yetkinliğe ulaşabilmesi için gerekli koşullar da çok karmaşıktır. Kendimizi geliştirmek için Aristoteles'in formülüne göz atmadan evvel, onun form kavramını insan ruhuna nasıl ve neden uyguladığını görmemiz gerekir.

RUHLAR HİYERARŞİSİ

Daha önce gördüğümüz gibi *ruh*un Yunancası *psyche* kelimesidir. *Psikoloji* kelimesini de bu terimden türetiriz. Aristoteles'e göre, *psyche (ruh) bedenin bir formudur*. Ruhun, beden olmaksızın Atlanta'ya gidebi-

leceğini düşünemeyiz. Tıpkı bunun gibi, Aristoteles, ruhu olmayan bir insanın insan olmayacağını ileri sürer. *Ruh entelekheia*'dır. Aristoteles, ruhu etkilemeden bedeni etkilemenin ya da bedeni etkilemeden ruhu etkilemenin mümkün olmadığını söyler. Ruha ancak bedensel organlar (beyin dâhil) aracılığıyla ulaşılabilir, aksi mümkün değildir. Bedensel eylem ve iletişimin haricinde, ruhun eylemde bulunması veya iletişim kurması söz konusu değildir. Son zamanlarda bazı bilim adamları, "çeşitli hastalıklara karşı doğuştan var olan bağışıklığın seyrini değiştirme konusunda zihnin önemli bir rol oynadığı görüşünü" desteklemişlerdir. Örneğin, gülmek ve olumlu tavırlar sergilemek, iyileştirici bir güce sahiptir. Bu tarz fikirler Aristoteles'in "bedenin ve doğal ruhun organik, bütüncül ve ayrılmaz birliği"ni savunmasıyla tutarlıdır. Amazonlular, Yerli Amerikalılar ve diğer kabile kültürleri, bu bütünlüğü bir olgu olarak çoktan kabul etmişlerdir.

Klasik dönemin en büyük filozofu Aristoteles'e göre, kölelik kavramını yeniden gündeme getirmeye niyetlenen ve bencilliğin peşine takılan Yunanlılar, "insan"dı. Fakat Avrupa barbarları insan değildi, çünkü onlar yeteneksizdi. Aynı şekilde Asyalılar da insan değildi, çünkü onlar dirayetsiz ve zayıf karakterliydi. Kadınlar da insan değildi, insan olma gizilgücüne sahip yarı insanyarı çocuklardı. Hellas şehrinin özgür insanları ise mükemmel insanlardı.

(Enrique Dussel)

Ruh olan tek varlık insanoğlu değildir. Her töz ayrı bir çalışma gerektirir. Aristoteles, ruhların tek bir *ruh* tanımının kapsayamacağı kadar çok çeşitte olduğunu düşünür. "Farklılıkları olsa da ruhlar, ortak bir doğaya sahip olduklarını teşhis edebileceğimiz yeterince benzerliklere sahiptir" der.[13]

Aristoteles, aralarında hiyerarşi bulunan üç tür ruhun olduğunu düşünür. Ruhun sürekliliğini sağlayan her kademe aşıldıkça önceki kademelerin unsurlarını da içinde bulundurur. Bu hiyerarşi, canlı hayatının her seviyesinde hâkim olduğu kapasite ve *gizil güçlere* dayanır. Bir şey ne kadar fazla gizil güce sahipse hiyerarşide o kadar yüksek konuma yerleşir.

Ruhumuz zengin olmalıdır.

(Antiphanes)

Ruhlar hiyerarşisi, hayatın en sade işlerinden en karmaşık olanlarına doğru ilerleme gösterir. Ruhun en düşük düzeyinde *bitkisel* veya *besleyici* ruh yer

alır. Bu seviye hayatın en düşük seviyesidir (animate matter). *Besleyici ruh, diğer varlıkların maddesini kendine katar*; tıpkı yiyeceğin alınıp kana veya dokulara dönüştürülmesi gibi... Ruhun ikinci seviyesi *duyum* seviyesidir, burada ruhun duyuma sahip olduğunu görürüz. *Duyarlı ruh,* şey'lerin formunu göz önünde bulundurarak *bilgiyi kaydeder* fakat kendine katmaz ya da o varlık hâline gelmez; tıpkı bir şeye bakmak ya da dokunmak gibi... İnsan ruhunun üçüncü seviyesi, *entelekheia*'nın bir üst seviyesi olan *rasyonel (rational) ruh* diye adlandırılır. Bu seviye hem *besleyici ruhu* hem de *duyarlı ruhu* içerir. Rasyonel ruhun analiz etme, ilişkilerin değişik boyutlarını anlama ve akli kararlar verme yeteneği vardır.

Ruhun en alt seviyesi, en düşük gizil güce sahiptir; tek hücreliler ya da solucanlar gibi... Ruhlar hiyerarşisinin en üst seviyesinde, çevrenin değişik yönlerini ayırt edebilen, amaçlardan yola çıkarak rasyonel biçimde kafa yorabilen, sezgi ve etkiyi hükümsüz kılabilen, daha geniş bir kapasite ve yetenek gözlemleriz. Ne olduğunun özünü (formunu) anlayan, yaratıcı, "kendini gerçekleştiren", entelektüel yetenek ve kapasite dikkatimizi çeker. Daha alt seviyedeki ruhlar ise bu yeteneklerden ve kapasiteden mahrumdur.

Aristoteles'ın etiği, ruhlar hiyerarşisine ait bu genel fikir üzerine inşa edilmiştir. Bu genel fikir bazen "kendini gerçekleştirme" etiği olarak sınıflandırılır. Fakat bu terimden daha iyisi, "ruhunu gerçekleştirme" ifadesidir. Bu tür etiğin esas anlamını algılamak için en iyi yol, *Nikomakhos'a Etik*'te izah edilen mutluluk kavramına bir göz atmak olacaktır.

DOĞAL MUTLULUK

Daha önce belirtildiği gibi Eski Yunanlılar, erdemin (*arete*), işlev mükemmeliği (ya da mükemmel işlev) olduğuna inanmışlardır. Mutluluk işlev kelimesiyle ilgiliydi: Bir "şey" kendi doğası doğrultusunda, tamamıyla ve iyi bir şekilde işlevsel ise "mutluydu." Aristoteles'in terminolojisinde mutluluk bir şey'in işlevini, *entelekheia*'sını fark etme ve gerçekleştirmeye dair bir ifadedir. İyi hayat, bir kişi için kendisini bütünüyle tamamlayabilmesi için *gerekli bütün fırsatları ve koşulları* sağlayan şeydir. *Bireyin bunu yapabilme karakterine sahip olması* ise aranan ilk şarttır.

Her insanın benzersiz olduğuna ve bağımsız bir kişiliğe sahip olma hakkı olduğuna ikna oldum artık.
(Aaron Ungersma)

Fransız klasik dönem araştırmacısı Pierre Pellegrin'in de belirttiği gibi Aristoteles'e göre erdem, insanoğlunun rahatını devam ettirmek noktasında merkezdedir; kendine yetme noktasında değil:

> *Arete* kelimesi "erdem" olarak tercüme edilebilir. Oldukça uzun süreli bir geleneğe sahip olduğu hâlde, kelimenin çağrıştıkları sebebiyle, hâlâ tehlikelidir. Aristoteles'a göre, *arete* bir şeyin mükemmelliğidir. Dolayısıyla bir aletin ya da atın *erdeminden* bahsedebileceğimizi belirtir. Ne var ki o, bu terimi daha çok etik alanında kullanır. "Etik" kelimesi *ethos* ifadesinden gelir ve anlamı, "eğitimin ya da tecrübenin ortaya çıkardığı alışkanlık süreci"dir. Eğer bir kişi çocukluğunda ölçüsüz olma alışkanlığı kazandıysa, ölçüsüzlük onun için doğal yolla kazandığı bir alışkanlıktır. Bu durumda etik erdem, uzun tecrübelerle insan öznesine yerleşen, erdemli olma ifadesidir. Aristoteles ölümsüzlük ve zaafın tatminkârlık sağlayacağını belirtirken, bu erdem ilkesini, kendi etiği için temel olarak yerleştirir. Bir tarafa yönelmede ve kendine hâkim olmada ılımlılığı vurgulayan bu ilke, mutluluk (*eudamonia*) içindeki unsurların (tek olmasa da) en önemlisidir. Bu bağlamda insanoğlu için erdemli olmak, kendi insan doğasını bütünüyle düşünmek için büyük bir fırsat elde etmeyi sağlar.[14]

Aristoteles'e göre, mutluluk şu anda ve buradaki mutluluktur; başka yerde ve daha sonraki değil. Ne tamamıyla maddesel ne de tamamıyla ruhsal-tinseldir (formel). Aristoteles'inki -en geniş anlamıyla- ortak deneyime dayanan, duygusallıktan sıyrılmış bir ılımlılık felsefesidir: Zenginlik, bize mutluluk vermesi için yeterli değildir; fakat fakirlik de mutluluğu imkânsız hâle getirir. Zihinsel tutumlar önemlidir; ancak daha önemlisi fiziksel sağlıktır. Kronik ya da zihinsel bir rahatsızlığı olan bir kimse, gerçek anlamda mutlu olamaz. Alımlı olmayan insanlar, alımlı insanlar kadar mutlu değillerdir. Ne kadar çabalarsak çabalayalım, mutluluk daima şans unsurunu içerir. İyi bir çocukluk geçirmiş bir kişi, iyi bir çocukluk geçirmeyenden daha mutludur. Başka bir açıdan iyi hayat, kötü bir ölümle bozulabilir.

Ereksel neden "Sevilen Varlık"a doğru bir hareket doğurur.
(Aristoteles)

Felsefi Sorgu

İyi hayatın içindeki şans unsurunun önemine dair bir örnek olarak, Aristotelesçi şu düstur (Solon'dan alınmıştır) hakkında düşünün: "Ölünceye kadar hiç kimse mutlu sayılmaz." Aristoteles iyi hayatın kötü bir ölümle bozulacağını öğretmiştir. Bu genel fikri tartışın, bu fikri ölüm ve ötenazi gibi güncel konularla ilişkilendirin.

"Varoluşumuzun Anlamı İcat Edilmemiştir, Keşfedilmiştir"

"Kendini-gerçekleştirme" olarak adlandırılan ve aynen bu isimle kalması gereken şey, kendini-aşmışlığın (ya da öz aşkınlığın) tesadüfi sonucudur. Kendini-gerçekleştirme, hedef hâline geldiğinde, yıkıcı ve kendi-kendini baltayıcı bir kavram hâline gelir. Kendini-gerçekleştirme, özdeşlik ve mutluluğu da kapsar. Mutluluğu getiren, mutluluğu aramanın ta kendisidir. Mutluluğu hedef hâline getirdiğimiz ölçüde, (mutluluk) bizden kaçar.

Şu hâlde, kendini-gerçekleştirme ya da kendini-kanıtlama gibi kavramların güdüsel bir kuram için yeterli (ya da elverişli) bir zemin olmadığı açıklığa kavuşur. Esas itibarıyla güç ve haz bakımından kendini-gerçekleştirme, sadece bir yan etki olarak görülebilen görüngüler (fenomenler) sınıfına aittir. Dahası bunlar, meselenin asıl amacına kesinlikle engel teşkil ederler. Kendini-gerçekleştirme as-

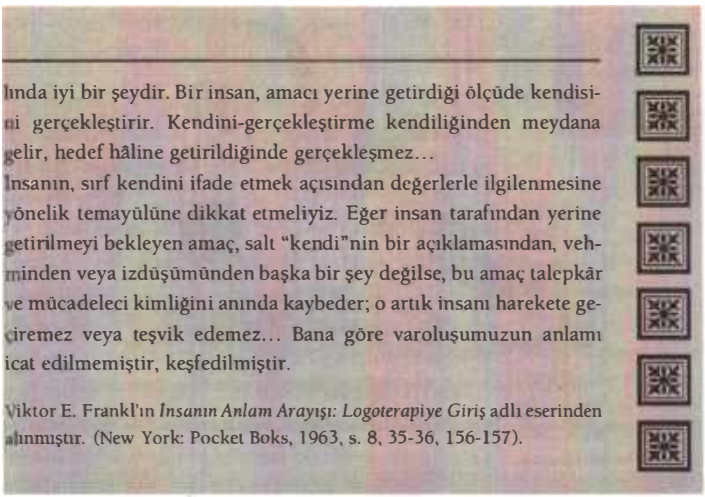
İYİ

Platon, İyi Formu'nun varlığın en yüce formu olduğuna inandığı hâlde Aristoteles, iyinin "her şey'in hedeflediği bir kavram" olduğuna inanmıştır. Başka bir deyişle herhangi bir şey için iyi, kendi doğasını (özünü) gerçekleştirmektir: Her "şey" kendi *entelekheia*'sını (tamamlanma, olgunluğa erişme) hedefler. "Senin iyiliğin için" ya da "bu senin için iyi değil" dediğimizde, aslında benzer bir şeyden bahsederiz. İyi, birşeyin bütünüyle işlevsellik kazanması için iyi olan şeydir. İyi, bir şey'in hakiki doğasının gelişimini (kendini-gerçekleştirme) destekler.

Yaratılış planı, insanın "mutlu" olması gerektiğine dair bir amaç içermez.
(Sigmund Freud)

Çünkü üç ruh unsurundan müteşekkil insanoğlu karmaşıktır; fiziksel, duygusal ve entelektüel açıdan gelişmesi mümkündür; fakat buna rağmen kendi *entelekheia*'sını gerçekleştirmeyi başaramayabilir. Çevresel şartlar gelişimini engellediği için ya da karakterindeki birtakım dengesizlikler tam anlamıyla gelişmesine mani olduğu için insan, *entelekheia*'sını elde edemeyebilir.

Ölünceye kadar hiç kimse mutlu sayılmaz.
(Solon)

linda iyi bir şeydir. Bir insan, amacı yerine getirdiği ölçüde kendisini gerçekleştirir. Kendini-gerçekleştirme kendiliğinden meydana gelir, hedef hâline getirildiğinde gerçekleşmez...

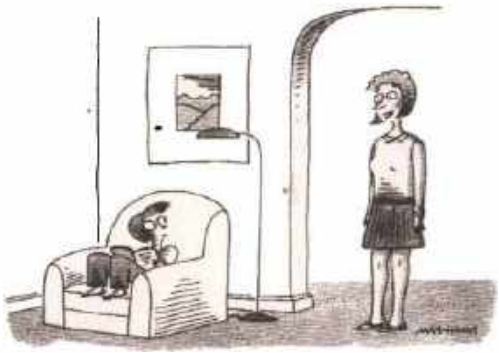
İnsanın, sırf kendini ifade etmek açısından değerlerle ilgilenmesine yönelik temayülüne dikkat etmeliyiz. Eğer insan tarafından yerine getirilmeyi bekleyen amaç, salt "kendi"nin bir açıklamasından, vehminden veya izdüşümünden başka bir şey değilse, bu amaç talepkâr ve mücadeleci kimliğini anında kaybeder; o artık insanı harekete geçiremez veya teşvik edemez... Bana göre varoluşumuzun anlamı icat edilmemiştir, keşfedilmiştir.

Viktor E. Frankl'ın *İnsanın Anlam Arayışı: Logoterapiye Giriş* adlı eserinden alınmıştır. (New York: Pocket Boks, 1963, s. 8, 35-36, 156-157).

Burada duralım ve devam etmeden önce "yaşlanma" ile "gelişme" arasındaki farkı açıklığa kavuşturalım: Muhtemelen hepimiz büyümeden (ya da kişisel anlamda gelişmeden) yaşlanan insanlar tanımışızdır. Biyolojik anlamda büyümekle, kişisel gelişimimizin olgunlaşması farklı şeylerdir. Aristoteles, işte bu "kişisel gelişimimizin olgunlaşması" ile ilgilenir. Tam anlamıyla işlev kazanmış, bütünüyle mutlu birey; zihinsel, fiziksel, manevi, ekonomik, profesyonel, sosyal anlamda ve yaratıcılık açısından, sıhhatli ve çok yönlü olacaktır.

Klasik Temalara Genel Bakış bölümünde belirttiğimiz gibi, klasik filozofların çoğu, kendi mutluluk tanımlarına nesnel bir unsuru da dâhil etmişlerdir. Bunun anlamı, *entelekheia*'nın birey tarafından saptanamayacağıdır. Aristoteles'in görüşü, "olmak istediğin her şey olabilirsin" diyen öz farkındalık ve kendini-gerçekleştirme kuramlarından farklıdır. Böyle bir iddia kişiyi komik duruma düşürür ve en az, bir hayvan gibi yaşamaya çalışan insan kadar, bir çocuğu bir köpeğe dönüştürmeye çalışmak kadar ya da bir meşe palamudunun mısır koçanı olmaya çalışması kadar irrasyonel ve "değersiz"dir.

"Kendini bil", "Ne istiyorsan onu yap" hâline gelmiştir.
(Bruna Bettelheim)

Anne: Bu akşam açık mavi renkli önlüğünü ödünç alabilir miyim canım?

(The New Yorker Koleksiyonu 1994, Mick Stevens, cartoonbank.com adresinden alınmıştır. Her hakkı mahfuzdur.)

Felsefi Sorgu

Tamamıyla işlev kazanmış, dengeli birey olma yolundaki yaygın engelleri tartışınız.

Teleolojik Düşünme

Aristoteles'e göre, doğal dünyayı gözlemlemek (ki bu insan davranışlarını içerir) şunu ortaya koyar:

> Her sanatın ve her bilimsel sorgulamanın ve benzer her faaliyetin ve amacın, bir şekilde iyiyi hedeflediği söylenebilir. Bu yüzden iyi, "her şeyin hedeflediği unsur" olarak tanımlanır...

İnsanlar neden kendilerini "iç içe" hissederler? Çünkü her biri, bir başkasının alanını işgal etmek ister.
(Haham Sadagorah Abraham Yaakov)

> Birçok farklı sanat, bilim ve faaliyet olması, hedeflerin de farklı olduğunu ortaya koyar. Bu durumda sağlık, ilaçların; gemi, gemi inşaatının; zafer, stratejinin ve zenginlik de yerel ekonominin hedefidir...
>
> Faaliyet alanında, kendi yararımıza ve başka bir şey yararına dilediğimiz amaçların var olduğu doğruysa... Bunun iyi ya da en yüce iyi olduğu aşikârdır; ve bundan, en yüce iyi'nin bilgisinin, hayatı yönlendirmek için çok önemli olduğuna ve eğer bilirsek, bir nişana hedef alan okçulara benzeyeceğimize; istediğimizi elde etmek için

daha iyi bir fırsata sahip olacağımıza dair bir sonuç çıkmaz mı? [15]

Bu türden düşüncenin teknik ismi *teleolojik düşünme*dir. Yunanca *telos* kökünden gelir ve anlamı "amaç, hedef ya da gaye"dir. *Entelekheia* da aynı kökten gelir.

Teleolojik düşünme bir şey'i nihai amacı ve ereksel nedeni terminolojisinde anlama ya da açıklama yöntemidir. Örneğin, teleolojik terminolojide çocukluğun, olgun bir yetişkin olma yolundaki aşamalardan biri olduğu anlaşılır. Yetişkinlik ise çocukluğun *telos*udur. Teleolojik düşünme, şey'leri bir bütünü oluşturan parçalar arasındaki ilişki terminolojisi içerisinde işlevsel olarak anlamak anlamına gelir. Tıpkı bir aracın ilerlemesini, aracın nihai işlevi çerçevesinde düşünmek gibi... Bu şekilde düşünmek, aklımıza hız, çekiş gücü, rahatlık kavramlarını getirir. Aristoteles'in etik ve erdem kavramları da teleolojiktir.

teleolojik düşünme (ya da erekbilgisel düşünme)
Şey'leri, nihai amaçları doğrultusunda açıklama tarzıdır; şey'leri, bütünü oluşturan parçalar arasındaki ilişki çerçevesinde işlevsel olarak anlamaktır.

Ruhun herhangi kesin bir bilgisine ulaşmak dünyadaki en zor şeydir... Eğer öz sornunu çözecek hiçbir genel ve özel yöntem yoksa görevimiz hâlâ zor demektir. Soruşturmamıza hangi olgudan yola çıkarak başlayacağız?
(Aristoteles)

İyi İlmi

Aristoteles *Nikomakhos'a Etik*'in ilk kitabında meşhur ve güçlü bir tespit yapar:

> Eğer meselenin izin verdiği ölçüde açıklık ortaya konursa, özne-maddeye dair ifadelerimiz yeterli gelecektir. Zira aynı derecede kesinliğin bütün konulara uygulanabileceğini ummak yanlış olacaktır... (Öznenin yapısından dolayı) Hakikati kabataslak göstermek bizi memnun etmelidir; öznelerimizin ve öncüllerimizin evrensel olarak değil de genel olarak doğru olduğu göz önüne alınırsa, genellikle doğru olan sonuçlara ulaşmaktan mutluluk duymalıyız.[16]

Teolojinin bize var olduğunu söylediği cehennem, bu dünyada alışkanlık eseri kendi karakterimizi yanlış yolda biçimlendirerek ürettiğimiz cehennemden daha korkunç değildir.
(William James)

Aristoteles, ahlak düşüncelerinin belirli koşulları uygulamaya yönelik yargılar içerdiğinin farkındadır.

Onun durumunu "formel görecilik" olarak tanımlayabiliriz. Bunun anlamı şudur: İnsanoğlu için belli başlı bir yapı, form ve mutluluk olsa bile tikel insan, formun (insanın) kendi durumuyla çeşitlendiğini fark edecektir.

Aristoteles'ten bir örnek düşünün: Bir güreşçi ve küçük bir çocuk aynı ölçüde, aynı gıdayı alamaz âma bu, beslenme kurallarının, Sofistlerin algıladıkları bağlamda grubun bireyi tarafından kökten belirlenmesi şeklinde göreli olduğu anlamına gelmez. Gerçekten de aynı doğal kanunlar bebeklere ve güreşçilere uygulanabilir: Minimum protein, yağ, karbonhidrat ve sıvı miktarı sağlık için uygundur. Yeterli miktarda kalori, mevcut enerjinin ortaya çıkmasını sağlar, bu sadece kuramsal anlamda değildir. Ancak bireysel metabolizma değişkendir, bölgesel sıcaklık metabolizmayı etkiler, gıdanın kalitesi de bir etkendir... İşte tüm bunlardan dolayı, kişilerin beslenmelerini düzenlemeliyiz. Aristoteles, "Hakikati kabaca ve özet şeklinde belirtmekten memnuniyet duymalıyız" diye hatırlatır.

Olası en mükemmel hayata yönlendiren davranışın genel taslağını belirleyebiliriz, fakat hiçbir bireye iyi hayatın kesin reçetesini veremeyiz. Aristoteles, insan doğasına ve her birimizin arzuladığı, iyiliğe dayanan "iyi yaşama" bizi yaklaştırabilecek olan değere kavuşabileceğimizi söyler. *Nikomakhos'a Etik*'e göre, her insanın arzuladığı iyilik, mutluluktur:

> Her bilgi ve ahlaki amaç bir çeşit iyiliği arzular. Bize göre siyasi bilimlerin hedeflediği iyi nedir, bütün pratik uygulamaların en üst derecesi nedir? Üzerinde anlaştığımız bu genel sözleşmenin bir adı var elbette... Kitleler ve kültürlü tabakalar ona mutluluk deme konusunda hemfikirdirler. "İyi yaşamak" ya da "iyi şeyler yapmak", "mutlu olmak" ile aynı şeydir. Fakat mutluluğun doğası hakkında çeşitli uyuşmazlıklar vardır. Halk, filozoflarla aynı görüşü paylaşmaz.[17]

Nikomakhos'a Etik, farklı kanaatleri bir araya getiren titiz bir çalışmadır. "İyi yaşamak" üzerine en mükemmel, en bütüncül bilinci oluşturur. Aristoteles, en mükemmel hayatın, felsefi tefekkür hayatı olduğunu belirterek cümlelerini sonlandırır. Yine de onun etiğinin merkezinde ılımlılık, tamamlama, eylem ve denge felsefesi vardır.

Eudaimonia

Aristoteles'in kullandığı bu kelime daha çok "mutluluk" olarak tercüme edilir. İngilizce'de **eudaimonia** kelimesine karşılık gelecek tek kelime-

den oluşan bir ifade yoktur. *Mutluluk,* mülayim bir kelime sayılabilir. Eğer hayattan istediğimiz şey sorulsa büyük çoğunluğumuzun cevabı muhtemelen mutluluk olacaktır. (Bu dünyada ya da öteki dünyada, cennetin sahip olduğu birçok güzellik içerisinden bile.)

eudaimonia
Çoğunlukla mutluluk olarak tercüme edilir. Aristoteles bu terimi şey'in bütünlükle tamamlanmasını anlatmak için kullanmıştır; bütünüyle bilinçli, uyanık ve dikkatli olma ifadesidir.

Eudaimonia sadece var olmaktan ziyade gerçekten varlık olmayı gerektirir: Tamamıyla farkında, canlı ve uyanık... Endişelerden ve üzüntülerden azade olmanın da çok ötesindedir. *Eudaimonia*, daha çok canlılık kelimesine vurgu yapar: Büyük acı, büyük eğlence, büyük tutku. Bütün bir hayatı kasteder; kısıtlanmış, engellenmiş hayatı değil.

Aristoteles "Sadece hazza odaklanmış bir hayat yalnızca sığırlara mahsus bir hayattır" der. Haz hayatın *amacı* değildir, olgun ve zinde bir hayatın refakatçisidir sadece. Eğer sevdiği işte çok çalışan bir atlet, eğitmen veya sanatkâr görürseniz Aristoteles'in şu sözü gelsin aklınıza: Dipsiz ve tatmin edici haz, yapmak istediğimiz şeyin ardından gelir. Fakat amaç olarak hâzzı kovalamak sığdır, yüzeyseldir:

> Sıradan ve basit insanlar iyiliği haz şeklinde düşünürler, bu yüzden bir eğlence hayatını kabul ederler... Böylece insanlar zalim canavarların hayat tarzlarını tercih eder ve "mutlak bir aşağılık" ortaya çıkar. Yine de saygıyla karşılanırlar, zira iktidar sahibi birçok insan aynı zevkleri paylaşır.[18]

Mutluluğun bu temel dinamik yapısının özellikle klinik psikolojide sürekli gözlemlenmesi, cinsellikten çok daha derin, köklü ve neredeyse kaçınılamaz sonuçlara sürükler. Bu sonuçlar toplumsal iktidardan ya da sahiplenme isteğinden bile daha ötededir. İnsan karakterinde çok daha evrensel bir şey arzu edilir: Doğru idarenin veya uyumun bilgisine duyulan hasret.
(Doktor William H. Sheldon)

Aristoteles'e göre, zenginlik içinde yaşamaya adanmış bir hayat, kısıtlanmış bir hayattır. Bu düşüncenin odağı doğal ruhun, bütün tamamlayıcı özelliklerle ve ihtiyaçlarla beslenmek için fazla dar olduğudur. İnsanların zengin olmak için uzun, yorucu saatler boyu çalıştığını ve bu süreçte yaşanabilecek hayatı nasıl da kaçırdıklarını düşünün. Onlar

"bir gülü koklamak için asla durmazlar." Bu mutsuz, zengin insanların durumu "klişe" olacak kadar yaygındır. Dünyadaki bütün paralar bile onlara yetmez. İnsan kendini disiplin altında tutmak ve zenginliğini bilgece kullanmak için bilgiye ihtiyaç duyar. Aristoteles şöyle der:

> Daha çok getiren bir hayat, baskı hayatı durumundadır. Zenginliğin bizim aradığımız "iyi" olmadığı kesindir, çünkü o ancak başka bir şey için faydalı olabilir.[19]

Aristoteles ayrıca, *eudamonia*'ya yol açan şöhreti ve başarıyı reddetmiştir. Zira o, ancak kendi kendimize yettiğimiz sürece mutlu olabileceğimize inanmıştır. Örneğin, meşhur insanlar diğer insanlara göre, kendilerine yetme konusunda daha âcizdirler: Onların korumaya, asistana, finans danışmanına, şakşakçılara ihtiyacı vardır. Oysa bir de, başkalarına bağlı olmadan, ihtiyaçların bireyin kendisi tarafından karşılanabileceği durumlar vardır. Bu; memnuniyet, emniyet ve iç huzuru getirir. Eğer kişinin mutluluğu şöhrete bağlıysa, bu onun gelgeç bir bilinme hevesinde olduğunu gösterir:

Haz işlevsel bir hayatın hedefi değil de doğal bir parçası olduğunda *eudaimonia* meydana gelir. Gerçek aşkları olan mesleklerinde çalışan sanatkârlar -mesela şu 80 yaşındaki cam yapımcısı gibi- işlevsellik ile mutluluğu bir arada ve canlı tutarlar.

Ancak [şöhret sevdası], adı geçen amaç doğrultusunda fazla yüzeysel gözükmektedir. Haysiyet, bedelin ödendiği kişilerden ziyade, bedel ödeyen kişilere bağlı gibi görünüyor. Bizler iyiliğin, bir insana yakışan ve kolay kolay ondan uzaklaşamayan bir şey olduğunu sezgilerimizle hissederiz.[20]

İyi Yaşam Bir Süreçtir

Aristoteles'e göre en nihai ve mükemmel mutluluk, hareketsizlik ve dengesizlik hayatından değil, akıl ve tefekkür hayatından kaynaklanır. Anlık fiziksel ve toplumsal ihtiyaçlar, akıl ve ölçülülüğün denetimi altında bir araya gelerek, rasyonel açıdan düzenli bir sistemle, mutluluğu meydana getirir. "Akıllı" bir kişi hayattan kaçınmaz, elinden geldiğince hayatla mücadele eder. Zengin ve dopdolu bir hayat, toplumsal hayattır. Aristoteles "Hiç kimse, yalnız yaşayabileceği şartların hepsine sahip olsa da dostsuz yaşamayı tercih etmez" der. Aristoteles'e göre "insanoğlu doğa tarafından, diğer insanlarla beraber yaşayacak şekilde tasarlanmış" politik (sosyal) bir yaratıktır.

Rasyonel bir insan yalnız başına hayatla nasıl başa çıkması gerektiğini bilir. Çünkü o üç ruh çeşidinin de tamamıyla farkındadır: İnsanoğlunun *entelekheia*'ya veya temel formuna bağlı olarak besleyici, duyarlı ve rasyonel ruh çeşitlerinin bilincindedir.[21] *İyi bir hayat, dolu dolu yaşanmalıdır; o bir süreç, eylem, oluştur; durgun bir form değildir.* Ahlaki erdem, mutluluk için yeterli değildir, çünkü:

Mutlu insan güzel bir hayat yaşar ve güzel şeyler yapar, çünkü biz mutluluğu bir çeşit iyi hayat ve iyi davranış olarak tanımlarız.
(Aristoteles)

> Erdem, kendi başına tamam olmadan yoksundur; çünkü bir kişi erdemli olabilir fakat yine de hayatı boyunca durgun ya da uykuda olabilir. Hatta en beter belaları ve şanssızlıkları yaşayabilir; ama bir açmazı sürdürmüyorsa, hiç kimse böyle bir hayata mutlu bir hayat diyemez.[22]

Tanrı bana, sadece daha iyi bir kişi olmak için mücadele etme gücü versin, başka bir şey istemem.
(Samuel Taylor Coleridge)

Bütünüyle işlevsel bir ölçülülük felsefesini pratiğe dökmek oldukça zordur. Çünkü hâlihazırda memnun olduğumuz kabiliyetleri, hayatın alanları dışında da var etmemiz gerekir. Aristoteles bunu anlamıştır ve daha zengin ve erdemli bir hayat yaşamak için bize yardımcı olacak şu yararlı nasihati verir:

Şu anki çalışmanın amacı kuramsal bilgiyi kazanmaktır. Erdemin ne olduğunu bilmek için değil, iyi olmak için bu sorgulamayı yapıyoruz. Aksi takdirde, bu çalışmayı yapmanın hiçbir faydası olmazdı.[23]

Felsefi Sorgu

Aristoteles'in buradaki konumunu dikkatlice düşününüz. Bu, erdem hakkındaki gerçek hissiyatımızla idealist ve duygusal ifadelerin içerdiğinden daha uyumlu olabilir. Erdemin bizim için bir ödül niteliği taşıdığı öğretilmiş olabilir fakat kaçımız dünyada bizim gibi hatalar yapan insanlardan saklanan, fakat yine de bu dünyada bulunan ve hayatın içinde yer alan bir sürü iyi insanın olduğunun farkındayızdır ki? "İyi" olmak gerçekten yeterli midir?

HEDEFİ İSABET ETTİRMEK

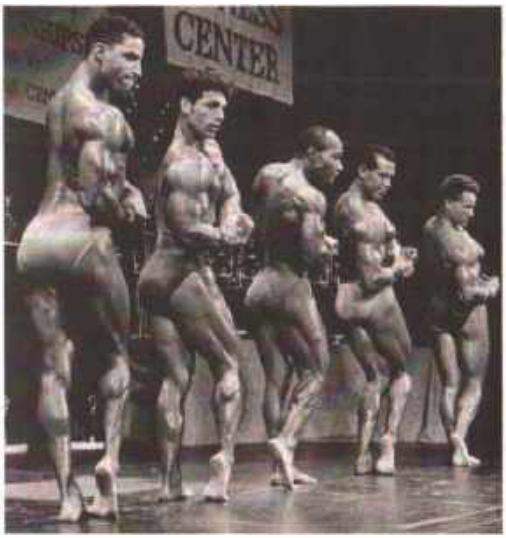
Sıradanlıktan kurtulmak için iki yol vardır. Bunlardan biri, muhtemelen günümüzde en yaygın olanıdır: Büyük çapta bir şeyde başarı göstermek ya da başarısız olmak. Diğer yola ise, belki de birçoğumuz için çok zor olduğu düşünüldüğünden daha ender rastlanır: Hayatı olabildiğince dolu yaşamak, bizi sıkıntıya sokacak niteliklerden kaçınırken *her türlü* iyi ve gerekli özellikleri geliştirmek, beslemek.

İkinci yol, insanoğlunun bütünüyle karşılamasının imkânsız olacağı bir hedeftir. Hiç kimse olumsuz olan her şeyden kaçamaz, fakat sırf bu yüzden kimse zorlu bir hedefi isabet ettirmeye çalışmaktan vazgeçmez: "Bütün işlerimde mükemmel sonuca ulaşamam. O hâlde çalışmam için hiçbir sebep yok." Bu tür bir tepkinin biraz aşırı olduğunu fark etmişsinizdir.

Sadece bir şeyde başarılı olmak mümkünken, birçok durumda başarısız olunabilir... (Bu sebepten dolayı bir tanesi kolay, diğeri zordur; hedefi kolaylıkla kaçırabilirsiniz ama isabet ettirmek cidden zordur).
(Aristoteles)

Biz ölçülülüğü, Platon'un *Devlet*'indeki ana erdemlerden biri olarak görmüştük. Ölçülülük, Sokrates için de esas erdemlerden biriydi. Benzer bir şekilde Aristoteles de bütün ahlak felsefesini ölçülülük üzerine kurar:

İlk olarak şu anlaşılmalıdır ki, ahlaki değerler doğaları itibarıyla kusur ve aşırılıktan bozulacak niteliktedir. Aynı duruma sağlık ve dayanıklılık hâllerinde de rastlarız...

İnsanın kendisini herhangi bir şeye saplantılı bir şekilde adaması, o belirli konu üzerinde mükemmel derecede uzmanlaşmasını sağlayabilir. Yine de Aristoteles, dengeden başka herhangi bir şeye harcanan büyük çabanın aşırılığı ve yetersizliği doğuracağını düşünür. Sizce bu vücut geliştiriciler de aynı fikirde mi?

Aşırılık ve fiziksel arızalar direncimizi kırar; dahası çok fazla ya da az yemek içmek, sağlığımızı bozar. Yeterli miktarda yemek tüketmek ise direnci arttırır ve kuvvetlendirir. Bu durumun aynısı otokontrole, cesarete ve diğer erdemlere de uygulanabilir: Her şeyden korkan ve çekinen kişi korkaktır. Korku nedir bilmeyen kişiyse, her türlü tehlikeyle burun buruna kalsa da çekinmez. Aynı bunun gibi, her hazdan mest olan da zevkten uzaklaşmaktan sakınır. Gelişmemiş zihniyete sahip biri ise her türlü hazdan kaçınır ve taş yürekli biri hâline gelir. Bu yüzden biz otokontrol ve cesaretin aşırılık ve hatalarla yıkıma uğratılabileceğini, ılımlılıkla da korunabileceğini görmüş oluruz.[24]

Ölçülülük (Ilımlılık) İlkesi

Yunancadan gelen *sophrosyne,* donuk ve renksiz anlamına sahiptir. Sabit kuralları olan, eğlencesiz bir hayatı anlatır. Güvenli bir hayat sürme ve risk almama tutumunu ifade eder. Daha evvel gördüğümüz gibi Aristoteles iyi kavramına; hayatı dar, sıkıcı ve güvenli bir şekilde yaşamak olarak yaklaşmaz. İlk Çağ Yunan felsefesinde bu kelime, özellikle Platon'un etkisiyle **"ölçülülük-ılımlılık"** anlamlarında kullanılır.

sophrosyne
Ölçülülük-ılımlılık ilkesi. Hedefi isabet ettirmek, aşırılık ve yetersizlik arasındaki ortayı bulma özelliği.

Aristoteles'in orta yoluna tekabül eden ölçülülük ilkesi sayesinde hikmet, çok fazla ile yeterli olmayan arasındaki "ılımlı" hedefi *isabet* ettirmiş olur. Eğer bir hedef tahtasını incelerseniz merkezdeki küçük yuvarlağın nişan tahtasının ortası olduğunu göreceksiniz. Daha önemlisi, nişan tahtasının üzerinde bulunan isabet alanı oldukça dardır. Oysa hedefin isabet etmemesinin olası olduğu alan oldukça geniştir.

Başınıza gelebilecek en büyük felaket, hâlâ hayattayken isminizin yaşayanlar listesinde çürüğe çıkarılmasıdır.
(Seneca)

Sadece katı bir "güven" hissinin arkasına sığınarak yaşanan hayat, hedefe isabet etme fırsatını kaçırmıştır. Bu tavır Aristoteles'in terminolojisinde korkakça, kabaca ve duyarsızcadır. Bu tür bir yaşam tarzı, fırsatların ortaya çıkışını engeller, kişiyi tecrübe kazanmaktan mahrum bırakır. Öte yandan, hiçbir çekince duymadan, tamamen zevke adanmış bir hayat yaşamak, bir aşırılıktan diğerine koşmak demektir. Bu da yine hayatın iyi ve dolu yaşandığını göstermez. Sadece kendi eseri için yaşayan büyük bir sanatkâr, iyi ve dolu bir hayat yaşamaz; çünkü o kendine ait diğer özellikleri es geçerek, hayatını eseri üzerine kurmuştur. Çalışmasını gizleyen bir âlim de aynı durumdadır. Kendi isteğinin dışında, bir baskı sonucunda spor yapan kişi de böyledir. Bütün zamanını hayır işlerine, ibadete ve kutsal kitapları okumaya ayıran kimselerin de çok dengeli olduğu söylenemez. (Ahlaki erdemin Aristoteles için yeterli olmadığını hatırlayın.)

Karakter kaderdir.
(Herakleitos)

Aristoteles'in ölçülülüğü; tam bir insan olmanın, gizil güçlerimizi gerçekleştirmenin ve formumuzu anlamanın püf noktasıdır. Ölçülülük; bizim için zor olan şeylerden daha çok, hâlihazırda yapmaktan hoşlandığımız şeylerden ise daha az yapmamızı gerektirir. Daha önceki örneklerde verilen sağlıklı beslenme için gereken diyet de bu durumla bağlantılıdır: İştahı çok olanlar her zamankinden -veya istediğinden- daha azını yemeli, iştahsızlar da bunun tam tersini uygulamalıdır. Her ikisinin de isteği, hedefi on ikiden vurmaktır.

Herkes kendi farkındalığı için kendi reçetesini, gerçek koşullarda saptamalıdır. Bazılarımız daha sosyaldir, bazılarımız ise asosyal... Bazı öğrenciler "dengede" kalmak için daha çok ders çalışmak durumunda kalır, bazıları tam tersi. Şu anda kim olduğumuzu, bizi daha doğru, daha dengeli, da-

ha "canlı" ve enerjik yapan şey ifadesinin orta yolu çağrıştırdığını görürsek, bu, sıkıcı bir orta yolun ötesine geçer.

> Önce şunda anlaşalım ki, eylem konuları üstüne herhangi bir tartışma, taslaktan öteye gidemez ve kesinlikten yoksundur. Ve genel tartışmamız için bu doğruysa, bizim tikel problemleri irdelememiz daha da az kesinlik gösterecektir, çünkü bunlar bir idrak ile iletilebilecek herhangi bir sanat başlığı altında toplanamazlar; aracı, her değişik olguda, durumun ne gerektirdiğini düşünmek zorundadır, tıp ve denizcilikte olduğu gibi. Fakat bizim kendimizi içine soktuğumuz tartışma böyle bir şey olduğu hâlde, elimizden gelenin en iyisini yapmalıyız.[25]

Karakter ve Alışkanlık

Aristoteles etiğinin merkezi, karakter kavramıdır. **Karakter** Yunanca *charassein* kelimesinden gelmekte olup "keskinleştirmek" veya "oyarak işlemek" anlamındadır. Kişinin davranışları, alışkanlıkları, hoşlandıkları, hoşlanmadıkları, yetenekleri, gizil güçleri dâhil olmak üzere, tüm özelliklerinin toplam bir özetidir. Aristoteles'e göre *karakter*, kişinin bütün doğası ve alışkanlıklarının ölçüsüdür. *Karakter*, kişinin alışkanlık eseri, tahmine uygun ve normal bir şekilde davranmasıdır. Cesur bir kişi, *karakter* yapısı olarak yiğittir. Uyuşuk kişi ise *karakter* açısından tembeldir. Aristoteles'e göre ahlaki erdemler birer alışkanlıktır ve eğitimle içimize işlemelidirler, çünkü biz ahlaki erdemlerle doğmayız.

> Ahlaki erdem, alışkanlıklarımızın sonucu olarak meydana gelir... Erdemler ilk etapta uygulanarak elde edilirler, ayrıca bir sanat gibi de ortaya çıkabilirler. Bir şeyi yapmadan önce onu öğreniriz ve ardından öğrendiğimiz bu şeyi yaparız. Örneğin, biri bina inşa etmeyi yapmayı öğrenir ve daha sonra bir inşaat ustası olur. ... Tıpkı bunun gibi, adaletli davranışlarda bulunarak adil olmayı öğreniriz; ölçülü davranışlarda bulunarak da ölçülülüğü öğreniriz; cesaretli olarak cesareti öğrenirız... Eğer bu şekilde olmasaydı, hiçbir öğretmene ihtiyacı-

karakter Yunanca karakter kelimesi *charassein* teriminden türetilmiştir; "keskinleştirmek" veya "oyarak işlemek" anlamına gelir; kişinin davranışları, alışkanlıkları, hoşlandıkları, hoşlanmadıkları, yetenekleri, gizil güçleri dâhil olmak üzere tüm özelliklerinin toplam bir özetidir; Aristoteles etiğinin ve psikolojisinin anahtar sözcüğüdür; kişinin bütün doğası ve alışkanlıklarının (çoğunlukla sabit) ölçüsü anlamındadır.

mız kalmazdı ve her insan kendi mesleğinde iyi ya da kötü olarak doğardı ... Bir cümleyle özetlersek, karakter ifadesi eylemler sonucu ortaya çıkar. Bu yüzden bizim sergilediğimiz davranışlar belirli bir tür olmalıdır, çünkü karakterin evreleri eylemler arasındaki farkla benzerlik gösterir. Alışkanlıkları gençlik çağlarımızda oluşturup oluşturmadığımız küçük bir farklılık değil büyük -ya da epeyce- bir farklılık meydana getirir.[26]

Aristoteles'in ısrarla üzerinde durduğu gibi, hikmet zekâ ile çelişki hâlindedir. Çünkü zekâ, doğru adımları herhangi bir sonuca götürme yeteneğidir. Hâlbuki hikmet sadece iyi son ile bağlantılıdır. Sadece belli ilimlerin nihayeti olmaktan çok, genel insan hayatıyla bağıntılıdır.
(Philippa Foot)

Korkak biri, cesaretli olmayı beklerse korkak olarak kalır. Korkak kişi eğer cesur olmak isterse ilk önce bir cesaret örneği göstermelidir. Başarısız öğrenci motivasyona sahip olmayı bekleyemez, daha başarılı bir öğrenci olmak için *disiplinli bir öğrencinin yapması gerekenleri* yerine getirmelidir. Aristoteles, insan davranışlarını şekillendirmede temel unsur olan alışkanlık eseri davranışlar üzerine çalışan birtakım çağdaş psikoloji okullarının kurulacağını önceden fark etmişti.

Aristoteles pratik hikmeti kuramsal anlayıştan ve bilginin diğer formlarından ayırmıştır. O, pratik hikmeti tefekkürle bağdaştırır. Pratik hikmet, doğru hedef seçmeyi ve bu hedeflere göre hareket etmeyi içerir. Pratik hikmet iyi alışkanlıklardan yoksun kişilerin kendilerini geliştirmelerine yardım eder:

Sahip olmasanız bile erdemi üstlenin çünkü onu kullanmak, neredeyse doğanın mührünü bile değiştirebilir.
(Shakespeare)

Pratik hikmet, ahlaki mükemmellik veya erdem aracılığıyla kişi, gerçek görevini yerine getirir: Erdem bizi doğru hedefe yönlendirir ve pratik hikmet de bizim doğru yöntemleri kullanmamızı sağlar.[27]

Bununla birlikte şöyle der:

...bu tür davranışları sergileme yeteneğimizin, onları bilerek geliştirme ihtimali yoktur. Zira erdemler karakteristiktir [alışkanlıklarla kazanılmış hareket için sabit hacimlidir].[28]

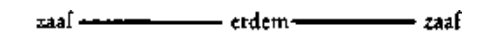
Neyin iyi neyin sağlıklı olduğunu bilmek, birçoğumuzun fark ettiği gibi, genellikle iyi ve sağlıklı olanı yapmaya yönlendirir. Bu bana bir arkadaşımın pratik yöntem olarak kullandığı ifadeyi hatırlatır: Doğru düşünecek gibi davranabilirsiniz fakat doğru davranacak gibi

düşünemezsiniz. Buna benzer sözler içinde biri de atasözü hükmünde alınabilir, fakat Aristoteles'in noktasına işaret eder: *Mutluluk eylem gerektirir.*

Aristoteles iyi alışkanlığın, en mutlu ve güzel hayatın ortaya konduğu dönemde, çocuklukta yerleştiğini düşünmüştür. Yayı henüz daha tazeyken "iyice germek" lazımdır, zaman onu nasıl olsa gevşetecektir.

Ölçülülüğü Uygulamak

Ölçülülük, iki nokta arasındaki orta noktadır. Bir çizgi düşünürseniz ölçülülük, tam ortadadır. *Aristoteles ahlaki erdemi, aşırılık ve yetersizlik arasındaki ölçülülük olarak ifade eder.* Onun terminolojisinde ölçülülük, aşırılık ile yetersizlik arasına yerleştirilmiştir. Şu şekilde gösterebiliriz:

Bu görsel şemaya göre bir davranış daha fazla ya da daha az zaaf -ya da kötü davranış- içerebilir (kötü olmak demek zalim olmak demek değildir). Ölçülülük tarafından çevrelenmiş bölgeye bağlı olarak erdemin genel bölümünde bir miktar alan vardır; fakat aşırılıkların ya da yetersizliğin etrafında daha fazla alan vardır. Bu da doğrudan çok, yanlışa yönelmenin kolay olduğunu gösterir.

Aristoteles, bazı davranışların kendi doğalarından kaynaklanan aşırılıkları olduğunu fark etmiştir, orta yolları yoktur. Mesela, eşini aldatmanın ılımlı ve uygun bir yolu yoktur. Diğer bazı davranışlar ise aşama kabul eder, bir orta noktaya sahip olurlar. Aristoteles cesareti enine boyuna analiz ederek düşüncesini ortaya koymuştur. Cesareti "korkaklık aşırılığı" ile "gözü peklik veya çılgınlık yetersizliği" arasına yerleştirmiştir ki bunların her ikisi de kötüdür. Aristoteles birtakım zaafları (kötü davranışlar) ve erdemleri Şekil 7.1.'deki gibi gösterilmiştir.

orta
Latincesi *medius* kelimesidir, iki nokta arasındaki orta noktadır; Aristoteles'e göre, ahlaki erdem çok az (yetersiz) ile çok fazla (aşırılık) arasındaki bir orta nokta olarak tanımlanır.

Affedilmeyen günah, bir insanoğlu olarak yapabileceğiniz her şeyi yapmayıp tamam olmaktır. Sunulan ve kabul etmek durumunda olduğumuz belirli hayat şartlarına rağmen.
(R.D. Laing)

Şekil 7.1

Aristotelesçi Erdem ve Zaaflar

Yetersizlik/Zaaf	Ölçülülük/Erdem	Aşırılık/Zaaf
Korkaklık	Cesaret	Gözükaralık
İştahsızlık	Ilımlılık	Açgözlülük
Cimrilik	Cömertlik	Sefahat
İlgisizlik	Sıcakkanlılık	Yaltakçılık
Utangaçlık	Gurur	Kibir
Karamsarlık	Gerçekçilik	İyimserlik
Bekârlık	Tekeşlilik	Çokeşlilik
Sersemlik	Açıklık	Vahşilik

Aristoteles bazı zaafların ölçülülüğe, ötekilerden daha yakın olduğunu kaydetmiştir. Bunun sebebi onların daha fazla erdem yansıtmalarıdır. Örneğin, gözükaralık, cesaret erdemine (ölçülülüğe) korkaklıktan daha yakındır; ne var ki hâlâ kötüdür. Ölçülülükten uzak olan korkak kimse, yetersizlik noktasında, çok fazla ve yanlış riskler alan gözükara kişiye nazaran daha kusurlu tanımlanır. Bununla birlikte televizyon ve film karakterleri gerçekten gözükara oldukları zaman, cesaret noktasında daha kolaylıkla yanlışlığa düşerler. Gerçek hayatta özenilecek insanlar değillerdir.

Az derecede "çok iyi" olan bir şey, olması gerektiği gibi "çok iyi" değildir. Ruhun özelliği olan ılımlılık ise her zaman bir erdemdir, fakat prensipte ılımlılık her zaman bir zaaftır.
(Thomas Paine)

Eğer istersek aşırılık ve yetersizlik noktasında karıştırılabilecek, önemli karakter özelliklerine dair çok sayıda örnek bulabiliriz. Eğer bedensel bir hayat görüşünü ele alırsak, bu tür örnekler bir veya iki alandaki önemli erdem veya yeteneğin, diğer alanlardaki zaaflara üstün gelemeyeceğini gösterir. Aristoteles'in kendi karakteristik erdem veya zaaflarımız tarafından etki altında tutulan yapısal bir bileşke olarak insan hareketlerini analizi, kendi ahlaki bakış açımızı geliştirir:

Kişinin tavırları, kendi cezasını da beraberinde getirir.
(Cicero)

Başka Birisi Olmak Zorunda Bırakıldılar

Trappist (çok sıkı koşulları olan ve konuşmayı da yasaklayan Katolik mezhebi) rahip ve Romalı Katolik filozof Thomas Merton (1915–1968) *Tefekkürün Yeni Nüveleri* isimli kitabında kendini bilme etiğinin ilginç bir çeşitlemesini anlatmıştır. Bireysel *entelekheia*'yı Tanrı'nın iradesine bağlayan Merton, görecilik probleminden kaçınmıştır. Onun görüşü biraz çağdaş hümanist psikoloji hissiyatına sahiptir, fakat Roma Katolik değerlerinin ahlaki limitlerini de içinde barındırır. Merton'un çalışması felsefenin, dinin ve psikolojinin bir karışımıdır. Aşağıdaki, Merton'dan bir pasajdır:

> Nasıl ki birçok din adamı aziz değilse, pek çok şair de sanatkâr değildir. Onlar, Tanrı tarafından seçilen özel bir keşiş ya da şair olmayı başaramazlar. Onlar bireysel hayatlarının hiçbir anında, bir sanatkâr ya da insan olamazlar.
>
> Onlar yıllarını başka bir aziz, başka bir şair olmak yolunda heba etmişlerdir. Birçok saçma sebeplerden ötürü, 200 sene önce ölmüş ve kendilerine tamamıyla yabancı bir hayat yaşamış başka biri olmaya ikna olmuşlardır.
>
> Zihinlerini ve bedenlerini umutsuzca başka birinin tecrübelerine sahip olma, başka birinin yazdığı şiirlerle ya da başka birinin ruhaniyetini açıklama gayretiyle yıpratırlar.

Thomas Merton'un *Tefekkürün Yeni Nüveleri* isimli eserinden alınmıştır. (New York: New Directions, 1961), s. 98).

Duygularla ve hareketlerle alakalı olan ahlaki erdemdir. Duyguların ve hareketlerin içinde aşırılık, yetersizlik ve ölçülülük bulunur. Bu yüzden bizler korkuyu, saygıyı, arzuyu, öfkeyi, merhameti ve genel olarak her tür zevki ve acıyı; hem çok az hem çok fazla olmak üzere, her iki durumda da kısmen tecrübe edebiliriz. Bunların hepsini doğru zamanda doğru nesnelere, kişilere yönelik ve akıl çerçevesinde doğru bir tavırla tecrübe etmek, orta yoldur ve erdem belirten, mükemmel bir gidişattır.[29]

Aristoteles'e göre, tamamen işlevsel bir insanoğlu oluşturma sürecinde yapabileceğimizin en iyisini yaparak kendimizi aşarız.

Önemli olduğunu düşündüğünüz "hayalinizdeki kendinizi" savunmak durumunda kaldığınızda, iç huzurunuzu kaybedersiniz. Kendi gölgenizle başkalarınınkini karşılaştırdığınız sürece de neşenizi kaybedersiniz. Zira gerçek dışı şeylerle değiştokuşa başlarsınız ve var olmayan şeylerde de hiçbir neşe yoktur.
(Thomas Merton)

Aşırılık ve yetersizlik arasında bir orta yol olan erdem düşüncesinin olası bir yararı da erdem duyusunu güçlendirmesidir. Sadece doğru *veya* yanlış terimleriyle düşünmek, "erdem algısının zaafların zıddı olduğu" fikrine yönlendirebilir. Hâlbuki Aristoteles'in sistemi, onlara canlı bir bütünün parçası gözüyle bakar. Burada her unsur diğerini ve organizmanın bütün işlevselliğini etkiler. *Aristoteles'in kendini gerçekleştirme olayı, mutluluk gibi, dengeli bir hayat yaşamanın ortaya çıkardığı bir üründür.*

Felsefi Sorgu

Şekil 7.1'i, Aristoteles'in Erdemler ve Zaaflar çizelgesini, Nikomakhos'a Etik'teki ilkeleri ve orta nokta kavramını kullanarak inceleyerek tartışınız. Kendi erdem ve zaaflarınıza ait örneklerinizi ekleyiniz ve tartışınız.

YORUM

Aristoteles'e göre, kendinin bilincinde olmak, sadece bütünlük terminolojisi içinde anlaşılabilen doğal sürecin bir parçasıdır. Kendinin bilincinde olma, ne kişisel bir Tanrı tarafından yönlendirilir ne de kendini özgürce ifade etme işlevidir. Aristoteles bireyler tarafından değil, doğa tarafından konulan kısıtlamaların farkındadır. İnsan ruhundaki sabit ve doğal hiyerarşiyi tanımladığına inanır. Rasyonel ruh, kontrol etmek ve rehberlik etmek için "tasarlarlanmıştır"; duyguları ve arzuları yok etmek için değil.

Zina gibi bazı davranışlar orta yolda değillerdir, çünkü onların yapısı dengesizdir, aynı şekilde bazı kişilikler işlevselliklerini tam olarak gerçekleştiremezler; onların asılları aşırı veya yetersizdir. Kendini gerçekleştirmenin imkânsız olduğu hayatlar bu türdendir. Kendi ağacının çok fazla yakınına düşen bir meşe palamudu, güneş ışığından tomurcuklanamayacak derecede mahrum kalacaktır ya da düşman bir çevre sakini, mesela bir kuş tarafından yakalanacak ya da bir sanatkâr tarafından süslemede kullanılacaktır. Hastalık kapmış bir ekin, kendi geli-

Bir şeye iyi başlamak onu yarı yarıya bitirmektir.
(Aristoteles)

şimini tamamlamak için gerekli donanımdan yoksundur. Bunun gibi, sorunlu bir çevrede yetiştirilen ya da genetik bir zayıflıkla doğan insan da kendi *entelekheia*'sının asla farkına varamaz.

"Kendin ol" ifadesi çok cazip geliyor olabilir ama gerçek bir felsefi temeli olmadan hiçbir netice vermez. Çok fazla otokontrol yapmak mümkünse de insanın hissettiği benliğini gerçekleştirmesi kısıtlı bir anlayışla hiçbir somut fayda vermez. Bu dinî, ahlaki veya kişisel hissiyata dayanan bir benliği de içerir.

Kabul edilmelidir ki, ruh bilgisi genel olarak hakikatin lehine, doğayı algılayış tarzımıza büyük miktarda katkıda bulunur. Çünkü ruh bir anlamda canlı hayatının temelidir. Hedefimiz öncelikle ruhun özünü elde etmek, sonra da onun özelliklerini belirleyip anlamaktır.
(Aristoteles)

Aristoteles'in "kendini gerçekleştirme" kavramını -günümüzdeki üstün insan- yargılamak oldukça zordur. Onun klasik "insani üstünlük" modeli, her duygunun ifade edilmesini, gerçek bağlamda sağlıklı bularak teşvik eden bir kültüre açıkça yabancıdır. Aristoteles'in temel değerleri; gençliğe yakışır hareketliliğini, olgunluk çağının benliğe hükmetme ve benliği disiplin altına alabilme yeteneğine üstün tutarak mükafatlandıran kültüre yabancıdır. Modern, bireysel benlik, öyle görülüyor ki, açık bir yön verilmeksizin serbest bırakılmıştır. Aristoteles'in benlik kavramının ise, üstünlük ölçütlerine göre, felsefi tefekkür ve titiz gözlemle keşfedilmesi ustalık gerektirir.

ANA FİKRİN ÖZETİ

- Aristoteles Platon'un en ünlü öğrencisiydi, Büyük İskender'e hocalık yaptı. Platon'un rasyonel yaklaşımının tersine Aristoteles, iyi hayat çalışmasını olgunluk seviyesine çıkarmak için ikinci bir temel yaklaşım ortaya koymuştur: Bütün verileri toplamak, daha iyi bir dünya oluşturmak için bu gerçek bilgileri kullanmak.
- Aristoteles felsefi bir natüralistti. *Natüralizm* "gerçekliğin, doğal dünyada olduğuna ve dünyanın bir sisteme tabi olduğuna dair inanç"tır. Her şey ahengin ve doğanın keşfedilebilir *kanunlarını* izler. Bu da köklü kanunlar çerçevesi içerisinde tanımlanır.
- Aristoteles'e göre, form maddeden ayrılabilir fakat maddeden bağımsız olarak var olamaz; bu tür bir form kimi zaman öz olarak isimlendirilebilir. Madde farklı şey'lerde bulunan ortak bir özelliktir, bazı formlar ona eklenınceye

veya bir şey'in doğuştan olan formu gerçekleşinceye kadar belirli bir niteliği yoktur. Birbirinden ayrı özgün şey'ler "form kazanmış maddeler"dir.

- Aristoteles'e göre bir şey'i bütünüyle anlamak için, onu "dört nedenle" tanımlamalıyız. Bunlar, *Maddesel Neden* (şey'in maddesi); *Biçimsel Neden* (şey'in aldığı form); *Etkin Neden* (şey'i harekete geçiren "tetikleyici" güç); *Ereksel Neden* (şey'in var olması için nihai amaç ya da *telos*).
- Aristoteles, kendini benzersiz kılmak için her şeyin içinde var olan "içsel dürtü"yü tarif eder. Bu içsel dürtüye *"amacını kendinde taşıyan"* anlamına gelen, *entelekheia* adını verir. Şey'ler sadece öylesine oluvermezler, onlar doğal tasarıma göre gelişme gösterirler. Doğa, "doğal yoldan" düzenlenmiş ve idare edilmiştir. Bu çeşit düşünmenin teknik ismi teleolojidir ki Yunanca *telos* kökünden türetilmiştir; anlamı ise amaç, hedef, erektir.
- Aristoteles üç farklı tip ruhun bulunduğunu ifade eder. Bunlar kendi aralarında bir hiyerarşiye sahiptirler. Seviyesi artan ruh, kendisinden daha alt seviyedeki ruhun özelliğini de taşır, fakat alt seviyedekiler, üsttekilerin özelliklerini barındırmaz. En alt kademedeki ruh, *besleyici ruh*tur. İkinci kademede ise duyuma sahip, *duyarlı ruh* yer alır; "şey" formunu göz önünde bulundurarak bilgiyi kaydeder ama o "şeyleri" içine almaz veya onlardan biri olmaz. Üçüncü seviyede, *entelekheia*'dan daha yüksek seviyede bir ruh olan *rasyonel ruh* yer alır. Besleyici ve duyarlı ruh, formların farklı versiyonları arasındaki ilişkileri analiz etme, anlama ve akli kararlar verme yeteneği barındırır.
- Aristoteles'e göre iyi, "bütün şey'lerin hedefidir." Bütün şey'lerin hedefi olan iyi, o şey'lerin kendi *entelekheia*'larıdır. Daha çok *"mutluluk"* olarak tercüme edilen *eudaimonia*, sadece var olmaktan ziyade gerçekten canlı olmak anlamındadır. Aristoteles'e göre mutluluk; etkinlik, iyi alışkanlık ve pratik hikmet gerektirir.
- *Aristotelesçi ölçülülük ilkesi*, aşırılık ve yetersizliğin ortasında yer alır ve hedefi isabet ettirmeye (*sophrosyne*) dayanır. Erdem, ölçülülüğü hedef alır; zaaf ise tamamen aşırılık veya yetersizlikten ibarettir. Erdem ise her türlü aşırılığın ve yetersizliğin arasındaki ölçülülüktür.

DÜŞÜNCELER

1. Doğaya ilişkin, Aristoteles'e atfedilen yazıların olağandışılığı neden kaynaklanır?
2. Eğitmenler, "Aristoteles felsefeyi dünyaya taşıdı" derken neyi kastetmektedir? Bu durumu Platon'la nasıl ilişkilendirirsiniz?

3. Natüralizm nedir?
4. Aristoteles'e göre, form ve madde arasındaki farkı belirtiniz.
5. Aristoteles şey'leri niçin "form kazanmış madde" olarak tanımlar?
6. Dört Nedeni tanımlayınız ve tarif ediniz.
7. Dört Nedeni kullanarak salata nasıl yapılır, anlatınız.
8. *Entelekheia* nedir, Aristoteles'in etiği için önemi nedir?
9. Teleolojik düşünceyi tanımlayınız. Teleolojik açıklamayla ilgili bir örnek veriniz.
10. Aristoteles'e göre, ruh ve beden arasındaki ilişki nedir?
11. Ruhun hiyerarşisini tanımlayınız. Ruhların hiyerarşisinin "kendini gerçekleştirme" ile ilişkisi nedir?
12. Aristoteles'e göre, "iyi" nedir?
13. *Eudaimonia* nedir, mutlulukla aynı mıdır? Açıklayınız.
14. Hangi durumda, Aristoteles'in konumu "formel görecililik" olarak anlaşılabilir? Aristoteles bir göreci midir?
15. Aristoteles'in "hayatın en yüce türü" olarak ifade ettiği şey nedir? Detaylıca açıklayınız.
16. *Sophrosyne*' in mutluluk için ehemmiyetini açıklayınız.
17. "Ölçülülük İlkesi" nedir? Bu prensibi kullanarak eylem veya ahlaki seçim gidişatını değerlendirmek için bir veya iki örnek veriniz.
18. Aristoteles'e göre, alışkanlık ve karakter, mutluluğu nasıl etkiler?
19. Muhtemel bir ölçülülüğü olmayan birkaç tane eylem örneği veriniz.
20. Bazı zaafların diğerlerinden daha erdemli olduğunu gösteren bir veya iki tür eylemi analiz ediniz.
21. Bazı eleştirmenler iyiliği, iyi bir adama bakar bakmaz tanımlama girişiminde bulunduğu için, Aristoteles'i döngüsel akıl yürütme ile suçlarlar. Aristoteles, erdemi tarafsızca inceleme problemini nasıl çözer?
22. Kamu eğitimini, kendi eğitim tecrübenizi temel alarak, Aristotelesçi bakış açısına göre analiz ediniz.

İNTERNET KAYNAKLARI

Wadsworth Philosophy Shoppe sayfasındaki http://philosophy.wadsworth.com/Soccio6e bağlantılara ve InfoTrac College Edition'a, bu bölümle alakalı kavramları araştırmak için giriniz. Sınavları ve testleri, telaffuz rehberini ve çalışma taktiklerini uygulayabilirsiniz.

8. BÖLÜM

STOACILAR: EPIKTETOS VE MARCUS AURELIUS

Kendinden utan ruhum, kendinden utan. Bundan böyle kendine hiçbir şekilde saygı duymayacaksın. Her insanın hayatı kısadır ve seninki, kendine saygı duymak için neredeyse bitmiştir. Fakat en azından, başkalarına bağlı olan mutluluğuna izin ver.

(Roma İmparatoru Marcus Aurelius)

İlacın senin içindedir ve sen onu göremezsin. Hastalığın yine senden kaynaklanır ve sen onu belli etmezsin.
(Hazreti Ali)

Cuma gününden sonra iki günlük hafta sonu tatilinizde özel bir arkadaşınızla bir sahil kasabasında yapacağınız romantik geziyi dört gözle bekliyorsunuz. İşten biraz geç çıkıyorsunuz ve para çekmek için bankaya uğramanız gerekiyor. Otobana çıktığınızda, trafiğin sıkışık olduğunu ve arabaların zorlukla ilerlediğini fark ediyorsunuz. 45 dakika sonra hâlâ, bankanın birkaç yüz metre uzağındasınız ve yakıtınızın bitmek üzere olduğunu görüyorsunuz. Çok sinirlendiniz, artık burnunuzdan soluyorsunuz. Biri yolunuzu kesmeye çalışıyor ve öfkenizi kontrol edemiyorsunuz. Sonunda yumruğunuzu sıkıyor ve küfürler savuruyorsunuz.

Nihayet bankaya vardığınızda, park yeri olmadığını görüyorsunuz. 20 dakikalık bir uğraştan sonra bir yer bulup park ediyorsunuz. Bankadaki kuyruğun ucu gözükmüyor, âdeta sonsuza kadar uzuyor ve sadece üç banko var. Önünüzdeki adam ise bir çanta dolusu nakit para yatıracak, yine burnunuzdan soluyorsunuz. Sanki her müşteri banka memurlarıyla sohbet ediyormuş gibi geliyor size! Bu bekleyiş sonsuza kadar sürecek galiba. Sırada ağır ağır ilerlerken diğer banka görevlilerine bakıyorsunuz ki sizin tarif edilemeyecek kadar kızgın olduğunuzu anlasınlar...

Stoacılık
Belirleyici özelliği aklın nesnel kullanımı olan, kendi kendini kontrol etmeyi, dünyevi şeylere ilgisizliği ve kendi kaderini kabullenmeyi öğütleyen felsefe.

Stoacı
Stoacılık öğretisine göre yaşamaya çalışan kişi.

J.W. Waterhouse'un romantik resminde görüldüğü gibi, Diogenes, fıçı evinde yaşar ve medeniyet dalkavukluğunu görmezlikten gelir. Diogenes'in yanındaki fener ise bize Kiniklerin iğnelemelerini hatırlatır: Parlak gün ışığında bir fenerle arasanız bile dürüst bir insan bulmak imkânsızdır.

Bankadan çıktığınızda geç kaldığınızı görüyorsunuz. Tatil öncesi telaş hâlindesiniz; sadece siz değil, şehir de cuma gününün o meşhur öğleden sonra telaşını yaşıyor. Park yerinden hızla çıkıyorsunuz, tekrar trafiğe katılırken arabanın tekerlekleri ani ve hızlı kalkış sebebiyle yüksek bir ıslık sesi çıkartıyor. Hızlı ve dikkat çekici hareketiniz bir karmaşaya sebep oluyor ve bir polisin dikkatini çekiyorsunuz. Düşüncesizce yaptığınız davranış yüzünden ceza yiyeceğiniz yetmiyormuş gibi polisin evraklarınızı kontrolü sanki yıllar alacakmış gibi görünüyor. Polisle işiniz bitince yeniden yola koyuluyorsunuz, patlamaya hazır bir bomba gibi hissediyorsunuz kendinizi.

Erdem üstüne açıklama yap, sürüler hâlinde yanından geçip giderler; ıslık çal ve dans et, o zaman durup seyrederler.
(Diogenes)

Eğer yukarıda anlatılana benzer bir olay yaşadıysanız, "sersem insanların" ve "kontrol dışı olayların" sebep olduğu hemen hemen evrensel olan hüsran, öfke ve endişe hâline aşinasınız. Çevresel olaylara verilen bu tarz tepkiler o kadar yaygındır ki, bir felsefe ekolü buna benzer tecrübeleri ele almıştır. Bu ekolün

temel öğretileri, en azından başlangıç itibarıyla, birçok insana ilk bakışta ters gelen tutumları önerir. Bu felsefe, **Stoacılık** olarak isimlendirilir, bu öğretiyi uygulayanlara ise **Stoacılar** denir.

Stoacılık, "hazzın her zaman iyi, acının ise her zaman kötü olduğu" inancına bir tepki olarak doğmuştur. Stoacılar hazzı yakalamak ve acıyı engellemeye çalışmaktan ziyade, nefsi disipline edecek ruh dinginliğini ararlar. Stoacılık, otokontrol olmaksızın herhangi bir şeyi aramanın, ***kaçınılmaz*** bir mutsuzluğu beraberinde getirdiğini ileri sürer. Stoacıların görüşüne göre mutluluk, "haricî her olaydan" soyutlanmadıkça meydana gelmez. Başka bir deyişle: Her şey bir tutum meselesidir. Disiplinli ve mantıklı bir kişi her durum ve koşulda mutlu olabilir.

Stoacılar, *rızanız olmadan hiçbir şeyin sizi mutlu ya da mutsuz edemeyeceğine* inanırlar. Her mutsuzluk; kötü düşüncenin, zayıf karakterin ve kontrol edebildiğimiz şeyler ile kontrol edemediğimiz şeyler arasındaki karmaşanın bir sonucudur. Baştaki hikâyeye geri dönersek, bir Stoacı sizin düş kırıklığınızı ve kendi kendinizi öfkelendirdiğinizi teşhis eder. Trafik sıkışıklığı, kuyruk ve kalabalık, arabanın yakıtının bitme ihtimali... Bunların hepsi normal şeylerdir, hayatın sıradan olaylarıdır. Başınıza gelen hiçbir şey ilk defa olmuş, yeni bir şey değildir, sizi şaşırtmamalıdır. Aslında "size hiçbir şey olmuyor", zira problemin kendisi sizsiniz.

Felsefi Sorgu

Biraz durun ve düşünün: Her durumda ve koşulda sakin olmak mümkün müdür? Ya da sadece belli durumlar mı bizi üzüntüye ve endişeye sevk eder? Kimileri sevginin, sağlığın ve ekonomik rahatlığın zirvesinde oldukları hâlde mutsuzluk içinde kıvranırken nasıl oluyor da bazıları felaket durumlarında bile mutlu görünebiliyor? Mutluluk daha ziyade bir tavır meselesi midir yoksa değil midir? Tartışınız.

Hazcılık
Hedonizm, Yunanca bir kelimedir ve "haz" anlamındadır; haz=iyi, acı=kötü fikrinde olan her felsefe için kullanılan genel bir terimdir.

HAZCILIK

Mutluluk kuramına ait en eski, kalıcı ve belki de en temel itirazlardan biri, Stoacılık tarafından yapılmıştır: Mutluluk, hangi haz size uygunsa o hazzın peşinden koşmak, hangi şey sizin acı çekmenize yol açıyorsa ondan ve onun acısından kaçınmaktır. Bu felsefenin teknik ismi ***hazcılık***tır.

Hedone kelimesi Yunanca "haz" anlamındadır. **Hazcılık**, "haz=iyi, acı=kötü" diyen her felsefe için kullanılan genel bir terimdir. Bazı hazcılar hazzın sürekliliğinin altını çizerken, bazıları da acıdan kaçınmaya vurgu yapmışlardır. Katı bir hazcı için, hazza yol açan hiçbir şey kötü olamaz.

Bir hazcının mutlu bir hayat tarifini, "olması en muhtemel haz ve olmaması en muhtemel acı"ya göre yaptığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bir hazcı, "Hazzın sürekliliği, doğuştan kazandığımız bir haktır" der. Beşikteki bir bebeği kucağa alır, onu doyurur, onunla oynarsanız hemen sevinçle gülücükler saçmaya başlar, rahat etmediği zaman ise ağlar. Bu tepkiler bebeğe öğretilmemiştir, bu tepkileri vermek "yaratılıştan gelen" özelliklerdir. Dürüst olmayı, sıkı çalışmayı, zevki ertelemeyi öğreniriz; fakat hazzı aramayı ve acıdan kaçınmayı öğrenmeyiz, tam tersine, temel hazcı yapımızı bastırmak zorunda bırakılırız.

Birçok insan, mutlu olmasını sağlayacak şeyi bildiğini *düşünür*, ne var ki biraz sorgulayınca aslında birçoğumuzun bu şeyi bilmediği ortaya çıkar. Kendimizi *anlık bir avuntuyla* ve *soyutlanmış hazlarla* (anlık hazcılık) oyalayabiliriz ama bu, *mutlu olmakla* aynı şey değildir. Hazcı bir filozof, hazzı sürekli kılmanın ve acıdan kaçınmanın evrensel bir istek olduğu iddiasında bulunabilir; fakat hazcı filozofa göre bu, asıl mutluluk değildir (felsefi hazcılık). Gördüğünüz gibi, anlık hazzın peşinden koşmakla felsefi hazcılığın arasındaki farklardan biri budur.

Hayatın Anlamı Hazdır

Aristippos (M.Ö. 430–350) Kuzey Afrika kıyılarındaki, şimdinin Libya'sında, Kirene adlı kasabada dünyaya gelmiştir. Kirene, Yunan sömürgecileri tarafından Akdeniz sahilinin yanındaki bir platonun eteğinde kurulmuştur. Toprağı ve havası sayesinde bölge zengin bir bitki örtüsüne sahip olup çiçekler ve meyveler bakımından oldukça verimlidir. Aristippos'un doğduğu dönemde Kirene gayet zengin bir şehirdi, mermer mabetleri göz kamaştırırdı; şehirde pek çok halk meydanı vardı. Şehrin zengin ahalisinin geniş ve lüks evleri dikkatleri çekerdi. Eski Çağ Atina'sı gibi, Kirene'nin stratejik konumu da şehrin zengin ve rağbet gören bir ticaret merkezi olmasını sağladı.

Aristippus

Kireneci hazcılık
Yoğun anlık zevkin düşüncesizce izlenmesini savunan felsefedir, zevkler arasında nitelikli ayrımlar yapamaz.

Aristippos her türlü hazza düşkün, dost canlısı, zeki ve genç bir adamdı. Bir arkadaşıyla Olimpiyat Oyunları'na katılmaya giderken Sokrates'in adını duymuştu. Sokrates hakkında anlatılanlardan o kadar çok etkilenmişti ki Atina'ya gidip onunla tanışmak için sabırsızlanıyordu. Aristippos Atina'ya gitti ve hemen Sokrates'in en yakın öğrencilerinin dâhil olduğu gruplara üye olarak kendini yetiştirmeye başladı. Fakat öğretmek için çıktığı seyahatlerde oldukça yüksek ücretler talep ettiğinden, Sokrates'in kimi arkadaşları tarafından "Sofist gibi davranmakla" suçlandı. Bu suçlamalardan rahatsız olan Aristippos, memleketi Kirene'ye geri dönerek burada bir felsefe okulu açtı. Onun kurduğu katıksız hazcılık öğretisine, **Kireneci Hazcılık** dendi.

Ey benim vatandaşlarım, mideyle tartışmak oldukça zordur; meretin kulakları yok!
(Marcus Porcius Cato)

Aristippos, hazzın yaşamak için temel bir dürtü olduğunu ve kaynağı ne olursa olsun hazzın her zaman iyi olduğunu öğretmiştir. Her insanın -farkında olsun ya da olmasın- haz peşinde olduğunun aşikâr bir gerçek olduğunu söylemiştir. Aristippos hayatın anlamını, *etkin davranışlarımızı* gözlemleyerek keşfedebileceğimizi ileri sürmüştür. Bu gözlemler, hayatın anlamının haz olduğunu ortaya koyacaktır. Sade, sağlıklı, doğru dürüst bir hayat; doğal arzularımızı gönül rahatlığıyla, suçluluk hissetmeksizin ve mazeret uydurmaksızın takip etmekle sağlanır. Bizi hazza ulaştıran şeyleri öğrenmeliyiz; zira haz, hayatın doğal bir hedefidir. Olabildiğince çok, tensel ve hararetli hazlara ulaşmaya çalışmalıyız.

Bilgeyle bilge olmayan arasındaki fark nedir diye sorulduğunda Aristippos demiştir ki, "Her ikisini de soy, yabancıların yanına gönder, anlayacaksın." Çok içtiği hâlde sarhoş olmamakla övünen kimseye cevabı ise şöyle olmuştur: Bunu katır da yapıyor!
(Laerte'li Diyojen)

Bütün erdemlerin ulaşmayı hedefledikleri amaç nedir?.. Huzur.
(Epiktetos)

Aristippos *tensel hazların*, *tinsel hazlara* oranla daha yoğun olduğunu düşündüğü için bu fikri savunmuştur. Ona göre en iyisi tensel hazlardır, bu sebeple *duyumcu hazlar* diğer bütün hazlardan üstündür. Sadece *duyumcu hazlar* hayatı heyecan verici, hareketli ve yaşanmaya değer kılar. Tensel hazların üstün-

lüğünün bir başka nedeni de anlık hazların, gelecekte olma ihtimali olan (veya olmayan) potansiyel (gizil güç) hazlardan çok daha cazip olmasıdır. Öncelikle, biz sadece şu anda varız. Belki de bizim için bir gelecek olmayabilir, üstelik gelecekte her şeyin anlamı bizim için değişebilir.

"İyi" ve "kötü" haz diye herhangi bir ayrım yapmak, iyi ve kötü günahlar ya da iyi ve kötü erdemler arasındaki ayrım kadar komik ve saçmadır. Hazlar arasındaki tek fark, onların yoğunluklarındadır: *Bir süre zarfında bana en fazla ne haz verirse, "en üstün iyi" oradadır.* Hiçbir haz, böyle bir değerlendirme sisteminde "hastalıklı" olamaz. Hiçbir zevk yanlış olamaz. Hiçbir tutkuda kötülük yoktur. Sadece, daha az hazza yönelten otokontrol kaybı yanlıştır.

Böyle bir durumda sonuç, *iyi hissettiren her şey iyidir.* Karşılaştırmanın herhangi bir nesnel standardından yoksun olan Kirene Hazcıları, ölçünün birey olduğu sonucunu çıkarırlar: Zevk alınan şey hazdır, acı hissedilen şey de acıdır (bkz. Protagoras, 4. Bölüm). Her haz, iyi tanımına uyar, dolayısıyla *yapmaktan zevk aldığım şey neyse onu yapmalıyım.* Bu anlayış psikolojik hazcılığı etik hazcılığa çevirir: Bizler doğa tarafından doğuştan, hazzı aramak ve acıdan kaçınmak konusunda hazır duruma getirildiğimiz hâlde, bazılarımızın kafası hâlâ karışıktır ve hem içgüdülerimiz hem de alışkanlıklarımız yozlaşmıştır. Hazzı arama düşüncesinden kaçarız, çünkü onu bir şekilde utanç verici ve ahlaksız olarak görürüz. Bu da yetmezmiş gibi, acı sayesinde temizleneceğimizi ve asalet kazanacağımızı düşünerek acıyı hayatımıza katarız. Doğal hazcılık; çocuklukta verilen eğitim, dinî telkinler ve bağnaz bir kültür tarafından bastırılmıştır. Bu yüzden Kirene Hazcıları, doğanın yapmamızı istediklerini yapmamız gerektiği konusunda insanlara nasihatlerde bulunmanın önemli olduğunu söylerler: Her şart ve koşulda mutlu ol.

Epikürüs

EPİKUROSÇULUK

Epikuros (M.Ö. 341–270), bir Anadolu kenti olan Samos (Sisam adası)'ta doğduğu hâlde aslen Atina vatandaşıydı. Babası, Atinalı bir sömürgeci olarak Samos'a yerleşmişti. Epikuros 18 yaşına geldiğinde, Atinalı erkeklerin yap-

Ey misafirler, burada mutlu olacaksınız, çünkü burada mutluluk en mükemmel iyilik olarak addedilir!
(Epikuros'un Bahçe'sinin Girişinde Asılı Olan Bir Söz)

mak zorunda olduğu iki yıllık mecburi askerlik hizmetini yapmak için Atina'ya gitti. O dönemde Yunanistan'ın Makedon Kralı Büyük İskender henüz ölmüştü. Büyük İskender'in yönetimi altında ezilen Atinalılar, onun halefi olarak başa geçen idareye karşı ayaklandılar. Bu isyanın bastırılması bir yıldan az bir süre aldı, Epikuros ise bu olaydan büyük bir ders çıkardı: Siyasi eylemler ve hırslar saçmadır.

Epikuros bir müddet Atina'da kaldı ve hem Platon'un hem de Aristoteles'in öğrencileriyle çalışma imkânı buldu. Ancak ne Platon'un ne de Aristoteles'in felsefesini benimsedi. Kendini, "kendini eğiten kişi" olarak nitelemişti; hiçbir hoca ya da üstad, felsefesini tasdik etmedi. Kendisini, yepyeni bir mesajı olan bir ahlak reformcusu gibi gördü. Bu mesaj, diğerlerini mutsuzluktan kurtaracak, bambaşka bir mesajdı...

Epikurosçular, bizi siyasi hayattan azade kılmak isterler: Siyasi düzen hakkında konuşmayalım diye retorik hakkında, kralın çevresinden uzaklaşmamız için de krallık hakkında yazı yazarlar.
(Plutarch)

> Filozofun sözü, insanın acısını dindirmiyorsa boşunadır. Eğer vücut, hastalığını dışarı atamazsa ona herhangi bir ilaç kâr etmez; bunun gibi felsefe de zihin acısını iyileştiremezse faydasızdır.[1]

Epikuros kendi ekolüne *Bahçe (Ho Kepos)* adını vermiştir. Atina'nın toplumsal, siyasi ve felsefi karmaşasından arınıp huzur içinde inzivaya çekilmeye olanak veren Epikuros'un Bahçesi, Epikuros'un felsefesinin bir gereği olan iyi yaşam ve hoş bir sosyalleşme ortamı olarak da bilinirdi. Bahçe'nin en sıra dışı özelliklerinden biri de kapısının herkese açık olmasıdır. Atina'da, kadınları kabul eden ve erkeklerle *eşit* şartlar altında olmalarını sağlayan çok az yer vardı; işte Bahçe, o mekânlardan biriydi. O, dönemde Atina'da kadınlarla erkeklerin eşit haklara sahip olması doğru kabul edilmezken Epikuros'un Bahçe'si hem kadınları hem de erkekleri musavi kılarak onlara eşsiz bir tecrübe fırsatı sundu. Epikuros sosyal statü ve ırka dayalı ay-

Felsefe yapıyormuş gibi davranmaktan vazgeçip gerçekten felsefe yapmalıyız, zira ihtiyacımız olan şey sağlıklı görünmek değil, gerçekten sağlıklı olmaktır.
(Epikuros)

rımcılığı da reddetti. Öğrenmek için gelen herkese kapılarını açtı: hayat kadınları, ev hanımları, köleler, aristokratlar... En gözde talebesi, kendi kölesi olan Mysis idi.[2] Epikuros onu cariyesi yaptı ve Leontium ismini verdi. Leontium, Epikuros'un himayesi altında birkaç kitap yazdı.

Tahmin edeceğiniz gibi, Bahçe'de neler olup bittiğine dair dedikodular bitmek bilmiyordu. Eğer bu durumu sadece, bugünün daha aydın düşünce sisteminde ele alırsak Epikuros'un sergilediği eşitlik anlayışının gerçek nedenini bulamayız. Onun döneminde her ırktan, cinsiyetten ve sosyal sınıftan kişileri mekânına kabul etmek bile -felsefi düşüncesine bakmaksızın- Epikuros'u tehlikeli ve hain bir isyankâr olarak lekelemek için yeterli sebepti. O, yine de kuramsal hoşgörünün çok ötesine geçerek tavrını sürdürdü ve tüm misafirlerini iyi karşılayıp yüreklendirdi. Günümüzde bile bu tür bir tutum, uygulamaya geçirildiğinde endişeyle karşılanabilir ve eleştirilebilir.

Hayat Kalitesi

Epikuros "Ne yaşam ne de ölüm, ikisi de bizatihi iyi veya kötü değildir" der. Ona göre, bizler için önemli olan şey, hazlarımızın ya da acılarımızın kalitesidir. İşte bu görüş, Epikuros hazcılığını, (Aristippos'un, hazzın şiddeti ve yoğunluğu üzerine verdiği önem düşünüldüğünde) Aristippos hazcılığından ayıran esas noktadır. Epikurosçular, uzun hayat sürme de dâhil olmak üzere, bir hazzın en aşırısına sahip olmaya çalışmaktan ziyade, bilgece yapılan haz tercihlerinin en iyisi olduğunu ileri sürerler. Böyle tercihlere "gelişkin tercih", böyle tercihleri şiar edinene "gelişkin insan" denir.

> Birçok insan, en büyük kötülük olarak düşünülen ölümden korkar. Bazen de ölümü hayattaki sıkıntıların sona ermesi olarak görüp öyle karşılarlar. Gelişkin bir insan ne yaşamaktan ne de ölüm korkusundan kaçınır.
>
> Hayat onun için engelli bir koşu değildir, ölüme de bir çeşit kötülük gözüyle bakmaz. Beslenme konusunda, çok miktarda yemektense miktarı az ama en lezzetli yemeği tercih eder. Hâl böyleyken, daha uzun yaşamaktansa kendisi için en iyi hayatı yaşamayı seçer.[3]

Başlangıç noktası olarak hazdan ve mutlu bir hayat hedefinden bahsediyoruz, çünkü fark ederiz ki haz, bizim öncelikli doğal iyiliğimizdir. Zira her seçtiğimiz ya da seçmediğimiz şeyin kaynağı odur. Dahası, haz duygusunu kendi kriterimiz olarak kullanıp her iyiye hükmettiğimizde, hazza geri dönmüş oluruz.
(Epikuros)

Epikuros Ne Yerdi?

Epikuros *Menoeceus'a Mektup* adlı eserinde, kendi kendine yetebilmeyi ve kolayca tatmin olmayı yüceltir, doğal olan her şeyin kolayca elde edinileceğini fakat doğal bir nedeni olmayan şeylerin böyle olmadığını kaydeder. İroniktir ki, adı yanlış bir şekilde Epikurosçu duyarlılıkla ilişkilendirilen bir adam, "bütün acılardan soyutlanıldığında, sıradan tatların sefahat benzeri bir hayat tarzıyla eşit derecede haz sağladığına ve ihtiyacı olan bir kişi için arpa ekmeği ile suyun en büyük hazzı verdiğine" inanır.

Indiana Üniversitesi'nde profesör olan Lisa Keele ve Rondo Keele, Epikuros'un zihnindekine benzer arpa ekmeği tarifini bulmaya çalışırlar. "Arpa ekmeğinin gerçek Epikuros (orijinal anlamda) tarifini" elde etmeleri hiç de küçük bir mesele değildi. Yaptıkları araştırma onları en eski Latin neşrine, "yaşlı" lakaplı, Romalı Devlet adamı Marcus Porcius Cato'nun (M.Ö. 234–149) *De Agricultura'sına* (*Ziraat*) ulaştırır. Burada Keeleler, Yunanlıların kurban olarak sunduğu *libum* adlı sade bir arpa ekmeğinin tarifini bulurlar.

İşte Epikuros'un arkadaşlarıyla paylaştığı ekmeğin, Keeleler tarafından ortaya çıkarılan "rasyonel ve otantik" tarifi:

4 fincan krem peynir
2 fincan arpa unu
1 yumurta

Herhangi bir şey, herhangi biri tarafından, herhangi bir yerde *arzulanabilir*. Fakat bu, o şeyin *arzu edilir* bir şey olduğu anlamına gelmez. Bu ayrım Aristippos'un basit hazcılığının ötesinde, çok daha disiplinli ve hassas bir kavramla ilgilidir. Epikuros'un ifadesiyle,

> Haz, bizim doğamızdan kaynaklanan, başlıca varlığımız olduğu için her hazzı yaşamayı mutlaka seçmeyiz. *Kimi hazlardan vazgeçtiğimiz zamanlar vardır, özellikle o hazzı takip eden çok fazla tatsızlık varsa... Dahası, hazza tekâmül edebilecek bazı acı durumlarına katlanırız, özellikle uzun süreli ve sıkıntılı bir süreç sonunda ortaya çıkacak memnuniyet hâlinde...* Bu yüzden her haz, bizim doğamıza benzediği ölçüde bir iyiliktir, fakat her haz arzu edilen değildir. Aynı

Bir miktar kuru defne yaprağı (10 adet veya daha fazla).

Temiz bir karıştırma kabına peynirleri koyun ve yumuşayıncaya kadar yoğurun. Unu ekleyin, güzelce karışıncaya kadar elinizle yoğurun. Yumurtayı ekleyip karıştırmaya devam edin. Hepsi iyice karıştıktan sonra hamur, ıslak bir çömlek çamuruna benzeyecektir; onu bir ekmek şekline sokup toprak bir tencerenin içine koyun. Hamuru koymadan önce tencerenin altını defne yapraklarıyla kaplayın, böylece defne yaprakları hamurun tencereye yapışmasını önleyecektir. Hamur fırında kabaracağı için, toprak tencerenin ekmek hamurundan büyük olmasına dikkat edin. Estetik bir görüntü için ellerinizle hamurun üstünü düzleştirebilirsiniz. Tencerenin kapağını kapatın, önceden ısıtılmış fırını 175 °C'ye getirip içine tencereyi yerleştirin. Açık kahverengiye dönüştüğünde ve üstü çatladığında ekmek hazır demektir. Bu işlem yaklaşık bir saat alır. Ardından ekmeği tencereden çıkarın, üstüne defne yaprağı serpiştirip bir kenarda bekletin. İsterseniz hemen servis yapabilir ya da sonraya erteleyebilirsiniz. 15 kişiliktir. Arzu ederseniz bal damlatabilirsiniz.

Afiyet Olsun!

Lisa Keele ve Rondo Keele'nin *Felsefe Öğretileri* adlı kitabında yer alan "Ekmek (Arpa) Yemelerine İzin Verelim: Talebelerinizle Paylaşacağınız Bir Epikuros Tarifi" adlı makalesinden alınmıştır. İzinle basılmıştır. (*APA Newsletter*, Sonbahar 2002, cilt: 2, no: 1, s. 208-210)

şekilde acı bir kötülüktür, fakat istisnasız her acı reddedilemez. Her hâlükârda acıya karşı hazzın yanında, onların değerlerini ve sonuçlarını göz önünde tutarak yer almalıyız. Bütün koşullarda bu ilkelere göre karar vermek bizim vazifemizdir. Kimi zaman iyiliği kötü olarak, kimi zaman da kötülüğü iyi olarak tecrübe etmek; bizim iyilik bildiğimizde kötülükle, kötülük bildiğimizde iyilikle sonuçlandığını görmek, bu ilkelerin doğruluğunu gösterir."(*italikler sonradan eklenmiştir*)[4]

Eğer mutlu olmaya çalışmaktan vazgeçersek epey iyi vakit geçiririz.
(Edith Wharton)

Belki de "Epikurosçu" kelimesini gayet pahalı damak tatlarına, egzotik yiyecek ve içeceklere, za-

rif giyeceklere ve bu tür hazların sürekliliğine adanmış bir hayat tarzının yansıması olarak yorumluyorsunuz. Eğer öyleyse yalnız değilsiniz. Epikuros'un zamanında bile birçok insan, Epikurosçuluğun zengin bir bireysel konfor olduğu tarzında yanlış bir düşünceye sahipti. Fakat Epikuros'a göre en yüce haz, entelektüel hazlardır, yoğun ve olağanüstü *duyumcu hazlar* değildir; en yüce iyilik "ruh dinginliği"dir.

> Dolayısıyla "haz yaşamın hedefidir" derken, öğretimizi bilmeyen, onunla uyuşmayan ya da onu tam tersi bir şekilde yorumlayan insanların ifade ettikleri gibi "serbest hazları veya mutlak bir zevk içinde yaratılıştan gelen hazları" kastetmiyorum. Aksine, demek istediğim şey; haz, bedensel acıdan ve zihinsel sarsıntıdan bağımsızdır ve de öyle düşünülmelidir. Hazcı bir hayat, bir partiden diğerine gitmek, kadınlarla ve oğlanlarla cinsî bir münasebet içinde olmak ya da lüks bir masada bulunan deniz ürünleri ile diğer leziz yiyeceklerle ilgilenmek demek değildir. Tam tersine, düşüncem, her kararımızı akla danışarak vermek, zihnî huzursuzluğun esas kaynağı olan Tanrı ve ölüm hakkındaki asılsız düşünceleri elemek akla yatkın ve makuldür.[5]

Tüm bedensel acılar önemsizdir, çünkü yoğun acıya neden olan şey kısa sürede geçer gider, etin içinde uzun süre kalan şey ise hafif bir ağrı yaratır.
(Epikuros)

kiniklik (Kinikler Okulu)
Uygarlığın özünün çürümüş olduğuna ve uygarlığın, bireyleri birer budalaya dönüştürerek tesadüflerin etkilerine karşı savunmasız bıraktığına inanan felsefe.

Kinik
Kinik öğretiyi baz alarak sıra dışı, sade bir hayat yaşayan kişiler.

STOACILIĞIN KİNİK KÖKENLERİ

Epikuros'un hazcılığı disiplinli ve ılımlı olduğu hâlde, Stoacılık üstünde önemli bir etki yaratabilmek için hâlâ çok zayıftı. **Kiniklik**, Diogenes'in (M.Ö. 412–323) en meşhur yandaşı olan Antisthenes (M.Ö. 455–360) tarafından kurulmuş olan, en geniş anlamıyla felsefi bir "ekoldür". Felsefi bir ekol olarak Kiniklik M.Ö. 4. yüzyıldan M.S. 6. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür; ancak ilk yüzyıldan itibaren şöhreti ciddi bir sarsıntı geçirmiştir.

Kinikler, Platon'un ve Aristoteles'in sistemli felsefelerine sert bir şekilde baş kaldırmış, Sokrates'e karşı büyük bir hayranlık duymuşlardır. Antisthenes, Kinikliği kurarken Sokrates'i model aldı. Daha geniş anlamda söylersek Sokrates, Kiniklerin idolüdür. Antisthenes'in Sokrates'i dinlemek için her gün aşağı yukarı beş mil yürüdüğü anlatılır.

Antisthenes, Sokrates'in felsefî fikirlerinden ziyade, onun hayat tarzıyla ve karakteriyle ilgilenmiştir. Bununla birlikte o da hayatını akli kurallara dayandırmaya çalışmıştır. Sokrates'in modayı küçümsemesi, pejmürde ama kullanışlı kıyafetler giymesi, ayakkabısız dolaşması; uykusuzluğa ve açlığa karşı dayanıklılığı, fiziksel direnci; samimiyeti ve dürüstlüğü, genç Kinikler üzerinde hayli etkili olmuştur.

Sokrates'in ölümünden sonra Antisthenes, *Cynosarges* (*Gümüşi Köpek*) isimli bir okul kurmuştur. *Cynic* (Kinik) kelimesi Yunanca "köpek" anlamındadır. Bu ifade Diogenes'e "bir köpek gibi yaşadığı" gerekçesiyle verilmiştir. Diogenes yıkanmazdı, kaba saba bir hâli vardı, yiyecek çalardı; dahası uygun giyinmeyi ve davranmayı reddederdi.

Antisthenes, Sofist Gorgias'ın sohbetlerine de katıldığı için Sofistleri iyi tanımıştı. Antisthenes Sokrates'e çok yakın durduğu için iktidar, şöhret, prestij, zenginlik konularında Sokrates'in Sofistleri hedeflediği iğneleyici sözlerinden etkilenmiştir. Kinikler ayrıca, Atinalılarda gördükleri yaşamın her alanına yayılmış hazcılığı ve riyakârlığı horlamışlardır. Medeniyetin temelinin yozlaştığına inanmışlardır: Medeni tavırlar riyakârca ve sahtedir; maddi zenginlikler insanı zayıflatır, onları bedenen ve ahlaken güçsüzleştirir; başarı ve iktidar hırsı, sahtekârdır ve bağımlılık yapar; yaltaklanma, moda ve düzen, bireyi yıkıma götürür, onu servet heveslerine karşı savunmasız bir hâle sokar ve Sokrates'in trajik ölümünün gösterdiği gibi, en bilge kişiler bile öteki insanları ve haricî olayları kontrol edemez.

Dolayısıyla bir kişi ne kadar az mutluluk isterse o kadar az incinir. Örneğin Diogenes, sahilde terkedilmiş bir fıçının içinde yaşamıştır ve bir keresinde şöyle demiştir: "Suyu elleriyle içen bir çocuk görünce elimdeki bardağı attım!" Kinikler sade ve kalender bir hayat yaşamışlardır. Bir "tuzak" olarak gördükleri, insanların hayatlarına hüsran ve karmaşadan başka bir şey getirmeyen lükse itimat etmemişlerdir. Kiniklere göre, olması mümkün en iyi mutluluğun yolu otokontrolden, bütün istek ve arzuların akıllıca hâkimiyet altına alınmasından ve geleneksel toplumla en az seviyede ilişki kurmaktan geçer.

Epikuros sade bir hayatı ve acıdan kaçınmayı vurgulamasına rağmen, yine de Kinikler, Epikurosçuluğun sergilediği bağımlı tavrı fazla teşvik edici bulurlar ve onların fazla geleneksel olduğunu düşünürler. Kinikler ayrıca Epikurosçuların, belirli bazı "uygun" hazlara ve arkadaşlarına fazlaca bel

Sokrates Deliye Dönecek

Diogenes, öğrencilerden nefret eden Antisthenes'in gözetimi altında çalışmalar yaptı. Ustasının öğretilerini canıgönülden dinleyerek Antisthenes'ten daha iyi bir öğretmen konumuna geldi. "Köpek" ismiyle çağrılmak onun için yeterli olmadı; o, başıboş bir köpek gibi yaşadı.

Büyük İskender (M.Ö. 356–323) Diogenes'in şöhretini duymuş ve onunla tanışmak istemişti. Yunanistan'ın muhteşem, yakışıklı ve genç kralı; bilinen dünyanın müstakbel fatihi, safkan atının üzerinde yanına yaklaştığında Diogenes, sahilde oturuyordu. İskender, yatar vaziyetteki Kinik'e bakarak,

"Ben Büyük İskender'im" dedi.

"Ben de Köpek Diogenes" cevabını verdi Kinik.

"Köpek?"

"Müşfikliği koklarım evvela; eğer hırs varsa havlarım, kabalığı ısırırım."

"Senin için ne yapabilirim?" diye sordu dünyanın hâkimi.

"Gölge etme başka ihsan istemez" dedi Diogenes.

Diogenes'in boyun eğmez duruşundan çok etkilenen İskender, "Keşke İskender değil de Diogenes olsaydım" demiştir.

Guy Davenport'un *Herakleitos ve Diogenes* adlı eserinden Guy Davenport'un izniyle alıntılanmıştır. (San Francisco: Grey Fox Press, 1979, s. 35-37).

bağladıklarını düşünürler. Diğer yandan, Kiniklik sürekli bir kargaşa içindedir. En ünlü savunucuları, geleneğe ve kurumlara karşı alaycı ve düşmanca bir tavır içindedir. Epikuros'un dostluğa olan yüce saygısını reddeden Kinikler, sadece kendilerine güvenirler.

Sadece az sayıda Kinik, Antisthenes'in veya Diogenes'in ahlaki ve entelektüel erdemlerini sergiledi. Böyle olunca, sonunda Kiniklik kötü bir şöhret kazandı. Sonraki dönem Kinikleri, kendilerinden başka herkesi küçümseyen, yaşadıkları toplumdan nefret eden, topluma düşmanca bir tavır takınan, küstah kişilerdi. Her şeye ve herkese karşı, rastgele yapılan aşağılama ve hakaret, şiddetli bir toplumsal eleştirinin yerleşmesine sebep oldu. Gü-

nümüzde Kinik terimi yaygın olarak, "aşırı derecede düşmanca veya eleştirel duruşlu ya da başka insanların fikirlerine güven duymama eğilimini anlatan genel tavır" anlamında ve hakaret amaçlı kullanılır.

Lathe Biosas. (Tanınmadan/bilinmeden yaşa.)
(Epikuros'un Parolası)

HİKMETİ KEŞİF

Stoacılar, Sokrates'in güçlü bir kişiliğe sahip olduğu konusunda Kiniklerle aynı fikirdeydiler. Kiniklerin "aşırı isteklerin mutsuzluk getireceğine" dair tezlerine de samimiyetle katılırlar. Birçoğumuz Kiniklerin hayat tarzını onaylamazken Stoacı Epiktetos, Kinik olmayı bir tür ülkü olarak görmüştür. Epiktetos'a göre Kinik bir hayat; olağanüstü bir ahlaki, felsefi ve fiziksel etkinliği peşinden getirir. Epiktetos, "doğru Kinik" olmayı bir nevi "özgür serseri ruhu"na sahip olmak diye niteler ve şöyle der:

Halısındaki tozlara izimi bırakınca Platon irkildi, çünkü onun kibri üzerinde yürüdüğümü biliyordu.
(Diogenes)

Antisthenes'in kibrini, paltosundaki delikten görebiliyorum.
(Platon)

Akıl veya yular.
(Diogenes)

> Bundan böyle zihnim, üzerinde çalışacağım bir maddedir. Tıpkı kendi tahtasına sahip bir marangoz ve ayakkabı derisine sahip bir ayakkabıcı gibi: Benim işim düşüncelerimle doğru bir şekilde meşgul olmaktır. Sefil bedenim ve onun uzuvları hiçbir şey ifade etmez benim için. Ölüm? O geldiğinde tüm bedenime ya da uzuvlarıma neler olacak görelim. Sürgün? Bir kimse evrenin dışına sürülebilir mi? Elbette hayır, her nereye giderse gitsin güneş, ay, yıldızlar ve rüyalar olacak orada... Tanrı'yla sohbet. Kendini bir düzene sokan doğru Kinik... bilmelidir ki o, iyi ve kötü kaygısındadır; insanların yanlış yola saptıklarını gösterme tasasındadır; bir türlü bulunamayan iyi ve kötünün esas yapılarını araştırmak için Tanrı'dan insanlara bir elçi olarak gönderilmiştir.[6]

Epiktetos "Kinik"i, nelerin insanlara dost, nelerin düşman olduklarını anlamak için gönderilen bir "öncü birlik" olarak tarif eder. Bir öncü birlik evvela, hikmet keşfini titizlikle yerine getirmelidir; korkmamalı, yalan söylememelidir. Stoacılığın kökenlerinde, Sokrates gibi her seferinde bulgularını açıklayan Epiktetos'un, Kinik portresine olan daimi saygısı ve hayranlığı açıkça göze çarpar:

"Yazık! Ey insanlar nereye doğru ilerliyorsunuz? Ne yapıyorsunuz, ey zavallı insanlar? Kör gibi oraya buraya yalpalıyorsunuz. Doğru yolu terk edip diğerine kayıyorsunuz; huzuru ve mutluluğu yanlış yerde, var olmayan yerde arıyorsunuz. Size başka şeyler gösterildiğinde onlara inanmıyorsunuz. Doğru yolu niçin dışarıda arıyorsunuz? O, vücutta bulunmaz... O, mülk edinmekte de değildir... O, makamda mevkide de değildir...

... O, sizin ummadığınız ve bulmayı umut etmediğiniz yerdedir. Zaten eğer dileseydiniz, onu içinizde bulurdunuz, dışarılarda gezinmezdiniz. Sanki malınız mış gibi sizi ilgilendirmeyen şeylerle uğraşmazdınız. Bakışınızı kendinize çevirin, ön yargılarınızı bulup ortaya çıkarın.

Bana bakın... Evim yok, yaşadığım bir şehir yok, malım mülküm yok, yardımcım yok; sokaklarda yatıyorum. Ne eşim ne çocuklarım var, sefil bir yönetici köşküne sahip değilim; sadece yeryüzü, gökyüzü ve bir paltom var. Peki neyim eksik? Korku ve acıdan uzak değil miyim, gerçekten uzağım, öyle değil mi? Arzu ettiğim şeyleri elde etmede başarısız olduğumu veya kaçınmak istediğim şeylerden yakamı kurtaramadığımı ne zaman gördünüz? Tanrı'da ya da bir insanda ne zaman bir kusur bulmuşum! Ne zaman birini ayıplamışım? İçinizden herhangi biri beni karamsar bir yüz ifadesine sahipken görmüş mü? Sizin, huzurlarında korku ve huşu içinde el pençe divan durduğunuz kişilere nasıl da karşı koymuşum? Onlara köle gibi muamele etmemiş miyim? Gözlerini bana diktikleri zaman kralına ya da üstadına bakıyormuş gibi hissetmemişler mi?"

İşte bu ifadeler tam da bir Kinik'e yakışan sözler, bu onun karakteridir ve hayat tarzıdır... Öyleyse neden bu kadar büyük bir girişime atılıyorsun?[7]

Düşünerek kendini çıldırtma, onun yerine kendi işine bak. Hayat entelektüel ya da eleştirel bir bakış açısı değil, metanet gerektirir. Hayatın esas iyiliği, sorgusuz sualsiz, buldukları şeyle mutlu olabilen, iyi türden insanlar içindir.
(Ralph Waldo Emerson)

Meydana gelen her olay, bir ilkbahar gülü ya da yaz meyvesi kadar normal ve umulduktur. Bu, ahmak insanları sevindiren ya da üzen hastalık, ölüm, iftira, dalavere gibi şeylerin hakikatidir.
(Marcus Aurelius)

Stoacılar, "Bütün insanlar Kinik'in evlatlarıdır; erkekler, erkek evlatları; kadınlar, kız evlatlarıdır. Kinik, bu ruh hâliyle yaklaşır hepsine ve onlarla bir baba... bir ağabey... ve "hepimizin babası olan Zeus"un kölesi olarak, onlarla tek tek ilgilenir" derler.[8]

Diogenes günümüzde yaşasaydı onu herhangi bir "evsiz"den ayırabilir miydiniz?.. Bazı evsizler (ya da toplumdan dışlanmış diğer insanlar) aslında felsefi Kinik olabilir, en azından böyle bir ihtimal var.

EPİKTETOS: KÖLELİKTEN BİLGELİĞE

Stoacılık olarak bilinen felsefi ekol, **Kıbrıslı Zenon** (M.Ö. 334–262) tarafından, yaklaşık M.Ö. 300 yıllarında Yunanistan'da kurulmuş olmasına rağmen en görkemli devrini Roma'da yaşamıştır. Zenon *stoa poikile*, yani "boyalı veranda" denilen mekânda eğitim yapmıştır, öğrencileri de bu yüzden "veranda halkı" -Stoacılar- olarak tanınmıştır.

Büyük İskender'in komutasındaki Yunanistan, Pers İmparatorluğu'nu (şimdiki İran, Irak) işgal etmiş ve Yakın Doğu ile Mısır'a kadar uzanan geniş bir bölgede Yunan otoritesini kurmuştu. Bunun sonucunda, Yunan kültürü daha sofistike ve kozmopolit bir hâle büründü. Zira işgal edilen bölgelerin kültür-

Epiktetos'a, "Stoacı öğretinizin semeresi nedir?" diye sorduğumda, "Sükûnet, korkusuzluk ve özgürlük" cevabını vermişti. Duyguları kontrol etmek zordur, fakat insanı güçlü kılar.
(James Bond Stockdale)

Talihsizlik yazgı değil, Tanrı'nın inayetidir.
(Sarvepalli Radhakrishnan)

lerinden farklı fikirler ve gelenekler alınmıştı. Yunan İmparatorluğu genişledikçe Atina ve Sparta gibi şehir devletlerinin sahip olduğu özerk konum yok olma seviyesine gelmişti. İnsanlar da kendilerini daha geniş, uluslararası bir toplumun parçası olarak görmüşlerdi.

İskender'in imparatorluğu istikrarsızdı ve İskender'in ölümünün hemen ardından bölünmeler başladı. M.Ö. 3. yüzyılda Akdeniz çevresinde hiçbir hâkim güç kendisini gösteremedi. M.Ö. 2. yüzyılın ortalarında, İskender'in krallığından geriye kalan toprak olan Roma işgal edildi ve Achaia ismiyle bir vilayet olarak Yunanistan'a ilhak edildi. M.Ö. 100'de, Akdeniz bütünüyle Roma hâkimiyeti altına girdi.

Romalılar soyut veya kuramsal düşünceyle ilgilenmiyorlardı. Mevcut pragmatik ve dinî müsamaha ortamında, felsefe de dâhil olmak üzere Yunan kültüründen epeyce fikir ve düşünce aldılar. Sosyal düzen kurmaya ihtiyaç duyan Romalılar, özellikle Stoacıların görev ve otokontrole vurgu yapan görüşlerini cazip buldular.

Felsefi açıdan en etkili iki Stoacıdan biri Romalı bir köle, diğeri de Romalı bir imparatordur: Epiktetos ve Marcus Aurelius. Romalı senatör Seneca ise özgün bir düşünür olmadığı hâlde, en başarılı Stoacı yazarlardan biridir. *Mektuplar* ve *Ahlak Felsefesi Üzerine Mektuplar*'ından bazı bölümleri, iki ana noktamızı tamamlamak için kullanacağız. Stoacı literatür asırlar boyunca, bütün felsefi yazıların en gözdelerinden olmuştur. Şimdi birbirinden tamamıyla farklı statülerde bulunan Stoacı iki arketipi görelim: bir köle ve bir imparator. Stoacılık, büyük belirsizlik devrinde, farklı yetenekleri ve erdemleri olan halef selef imparatorların idaresi altında yaşayan Romalılara gayet cazip gelmiştir. Bu dönemde Stoacılık, üç meşhur kişi tarafından savunulduğu için, Roma dünyasına kolayca yayılmıştır. Bu kişiler; Cicero (M.Ö. 106–43), Cato (M.Ö. 95–46) ve Seneca'dır (M.Ö. 4-M.S. 65). İroniktir ki, en önemli Stoacı filozoflardan biri, eski bir köle olan Epiktetos'tur (M.S. 50–130). Belki de bunun sebebi, bir kölenin hayatının aslında kendisine ait olmamasıdır. Epiktetos, Stoacılığın temel meselesine dair özel bir anlayış kabiliyeti edindi: Kontrol edebilme gücüne ve yeterliliğine sahip olduğumuz şeyleri kontrol etmek, kontrolümüz dışındaki şeylerin de kontrolümüz dışında olduğunu kabul etmek.

Epiktetos

Epiktetos'un önceki hayatı hakkında çok şey bilmiyoruz. Annesi, Anadolu'nun Phrygia eyaletinde bir şehir olan Hierapolis'te* yaşayan bir köleydi. Epiktetos, Nero'nun kölesiyken azat edilerek idari sekreteri olan Epaphroditos isminde birinin kölesi olarak Roma'ya getirildi. Epiktetos, Epaphroditos'un kendisini Zenon döneminden beri en tesirli Stoacı olan Musonius Rufus'un talebesi olmaya göndermesi için sıra dışı yeteneklerini göstermeliydi. Yine de Epiktetos, bunu başarsa da sahibinin isteği doğrultusunda alınıp satılabileceği ya da işkence edilebileceği gerçeğini hiçbir zaman aklından çıkarmadı. Bir köle olarak, meydana gelen olaylar hususunda kendi davranış ve isteklerinin hiçbir etkisi olmadığı ona devamlı olarak hatırlatıldı. Bir köle olarak Epiktetos'un sahip olduğu tek mutlak kontrol, meydana gelen bir olay üzerine kendi verdiği tepkiydi. Parolası, "*Anechou kai apechou*" idi: Dişini sık ve kendini tut.

Bırak davalara başkaları baksın, problemleri onlar irdelesin, kıyasla diğerleri uğraşsın... Sen burada nasıl öleceğini tecrübe ediyorsun, nasıl zincirleneceğini, nasıl işkence göreceğini ve nasıl sürgün edileceğini...
(Epiktetos)

Acı çekme durumunda da olduğu gibi, her şey, her şartta ve her şekilde doğru tutum takınmaya bağlıdır. Fark şu noktadadır ki, bu durumda, doğru tutum, kendine karşı doğru olan tutumdur.
(Viktor E. Frankl)

Epiktetos bir keresinde, başka bir köle yüzünden çok kötü bir işkenceye maruz kalmıştı. İşkencede kırılan bacağı bir daha asla tamamen iyileşmedi ve hayatının sonuna kadar topalladı. Epiktetos, bacağına işkence eden Epaphroditos'u uyararak bu kadar işkence sonrasında bacağının kırılabileceğini hatırlattı, fakat Epaphroditos söylenenleri umursamayarak işkenceye devam etti. Sonunda bacağı gerçekten kırıldığında Epiktetos kendini tutamadı ve "Gördün mü, ben sana söylemiştim" dedi. Bu olaydan sonra, "Hiçbir zaman işkence esnasında olduğumdan daha özgür olmadım" demiştir. O, tavırlarını kontrol altında tutmayı öğrendi ancak hayatını kontrol eden asıl şey yazgıydı:

* Bugünkü Pamukkale yakınlarındaki antik kent (ç.n.)

Eğer bir kaptan, "Bütün eşyaları atın, gemiden uzaklaşın ve asla geri dönmeyin" dese gemiden çok uzağa gidemeyecek kadar yaşlı olsanız da böyle bir çağrıyı duyunca arkanıza bile bakmadan uzaklaşırsınız.[9]

M.S. 68 yılında Nero'nun intiharla ölümüne yardım etmekten sorumlu tutulan Eaphroditos'un idamından sonra özgür kalan Epiktetos, meşhur bir hoca oldu. M.S. 90 yıllarında, bazı Stoacıların düşmanlarına verdiği cesaretten dolayı Stoacılara öfke duyan imparator Domitian, bütün filozofların Roma dışına çıkarılması emrini verdi. Epiktetos da iyice yaşlanıncaya kadar eğitim ve öğretime devam ettiği Kuzey Yunanistan'da bulunan Nicopolis'e kaçtı. Epiktetos gözde bir hocaydı; Roma'da ve Nicopolis'te bulunan okulları, o yaşadığı sürece gelişmeye ve büyümeye devam etti.

Yumuşak başlılığı, nezaketi ve yalınlığıyla tanınan Epiktetos, gayet sade döşenmiş bir evde yaşamını sürdürdü. Yatak olarak kullandığı ottan yapılmış minder ve hasırdan oldukça memnundu. Demir lambası çalındıktan sonra kilden yapılmış bir lamba kullanıyordu ve bunu sorun etmiyordu. Özellikle çocuklara karşı büyük bir sevgi beslerdi. Rehberliğini isteyenlere ve nasihat almak için gelenlere ders vermek konusunda gayet cömert davranırdı. Sokrates'i kendisine örnek alan Epiktetos'un, tıpkı Sokrates gibi basılı hiçbir eseri yoktur. Görüşlerini talebesi Flavius Arrianos'un *Söylevler* olarak isimlendirilen ders notlarından öğreniriz. *Enchiridion*, Epiktetos'a ait özlü sözlerden derlenmiştir. Bu esere *El kitabı* da denir, çünkü Romalı askerler tarafından cephede "elle" taşınan bir kitaptı.[10]

MARCUS AURELİUS: FİLOZOF-KRAL

Marcus Aurelius Antoninus (M.S. 121–180) dört bir yanı çeşitli "görev"lerle kuşatılmış biriydi. Her şeyden elini eteğini çekmiş, âlim mizaçlı biri olmasına rağmen karmaşa, kandırmaca ve izdiham ortamında yaşamıştır. Marcus, İmparator Hadrian'a büyük bir hayranlık duyuyordu. Bu imparator, Marcus'un amcası Aurelius Antonius'a (yaygın olarak Antoninus Pius olarak bilinen) Marcus'u evlatlık almasını öğütleyen kişiydi. Marcus 40 yaşına geldiğinde imparator olan Antoninus Pius; Marcus'un, Pius'un (Pius'un öteki evlatlığı olan) Lucius Verus'a oranla, mirastan üstünlük elde etmesine çalıştı.

Marcus Aurelius Antoninus

Pius M.S. 161 senesinde öldüğünde, Marcus gayet mütevazı davranarak üvey kardeşi Lucius'u, imparator vekili tayin etti ve -az da olsa- kardeşinden istifade etti. Marcus bu kararı, senatonun isteklerine ters düşme pahasına vermişti. İdarenin tüm ciddi meseleleri Marcus'un başındaydı. İmparator olarak dalkavuklarla, yalancılarla ve düşmanlarla baş etmek zorunda kaldı. Sınır bölgelerdeki barbar istilaları ve ayaklanmalarıyla ilgilenmek için sürekli Roma'dan ayrılmak zorunda kalıyordu. Bu dönemlerde, güvendiği bir general tarafından ihanete uğradı ve hayatının son dönemlerini memleketinden uzakta, zorlu koşulların olduğu askerî bir kampta geçirdi. Beş oğlundan dördünün ölümü ona tarifsiz acılar vermişti. Hatta, eşinin onun yokluğunda birçok erkekle beraber olduğu kabilinden asılsız dedikodulara bile tahammül etti. Dahası yaşayan tek oğlunun da kendi evladı olmadığı söylentilerine katlandı. Marcus, kendi hakkında şunları yazmıştır:

> Her yerde ve her zaman, şu andaki durumunuzu inançlı bir biçimde kabullenmek, çevrenizdekilere adil davranmak ve düşünceleriniz üstünde kontrol sahibi olmak, sizin gücünüz dâhilindedir. Öyle ki, iyice incelenmeden hiçbir şey onların içine sızamaz.[11]

Marcus, kibarlığı ve merhameti hasebiyle birçok Romalı tarafından sevildi. Beceriksiz üvey kardeşine asla sırtını dönmedi. Yönetimi tek başına ele aldığı M.S. 169 yılından, Verus ölünceye kadar, hem onunkileri hem de kendi işlerini üstlendi. Hain generalin ailesini bağışlaması için senatoyu ikna etti. Eşinin sadakatsiz davranışları öne sürülerek Marcus'un erdemliliğine yapılan karalamalar gittikçe arttı; askerler onun erkekliğiyle dalga geçmeye başladılar. Hatta Marcus, daha da ileri giderek, Roma'nın iyiliği söz konusu olduğunda, eşinin sevgilileri olduğu iddia edilen kişileri terfi ettirdi.

Güne başlarken kendinize, "Bugün herkesin işine burnunu sokan, nankör, küstah, düzenbaz, kıskanç, asosyal biriyle karşılaşacağım" deyin. Bütün bu kötü özellikler, iyi ve kötünün ne olduğunu ve sonuçlarının ne olacağını bilmediklerinden kaynaklanır. Fakat ben, güzel bir şey olan iyiliğin yapısını da, çirkin bir şey olan -ve ayrıca hısmım olan- yanlış yoldaki kötünün doğasını da görürüm... Bu kötü özelliklerden hiçbiri bana zarar vermemiştir ve kimse de bendeki olumsuz bir niteliği tedavi edemez. Hısmıma ne kızarım ne de ondan nefret ederim. Çünkü bizler dayanışma hâlindeyizdir tıpkı ayaklarımız, ellerimiz, gözkapaklarımız, üst ve alt çenemizdeki dişlerimiz gibi. Birbirimize karşı kışkırtıcı davranışlar sergilemek, doğaya aykırıdır; böyle davranışlar üzücüdür ve kendinden uzaklaştırır.

(Marcus Aurelius)

> Vazifeni yapıyorsan soğukta veya sıcakta olmanın, uykusuz ya da dinlenmiş olmanın, övülmenin ya da yerilmenin; hatta ölmenin bile; seni etkilemesine izin verme. Çünkü bu, hayatın gerektirdiği ve uğruna ölünecek davranışlardan biridir. Ayrıca "elimizde olan şeyi iyi yapmak" da bu davranıştaki yeterliliktir.[12]

Roma İmparatorluğunun muhteşem figürlerinin sonuncusu olan Marcus, klasik felsefe ile Orta Çağın Hristiyanlık etkisi altındaki Skolastik felsefeye benzer manevi bir özelliği birleştirmiştir. Marcus Aurelius ayrıca en kibar, bilge ve erdemli filozoflardan biridir.

> Benliğine eriş (ey Marcus), yaptığın her hareketinde iyi bir insan hâline gelme kararlılığını göster ve içine bakmayı hatırla. Orası iyiliğin membaıdır, çalışıp onu canlı tuttuğun sürece o, hep kaynar.[13]

Marcus'un hayatının son yılı çok zorlu geçti, Tuna Nehri civarındaki askerî bir kampta yapayalnızdı. Bu zorluk karşısında direncini yitirmek ya da başkalarına karşı saldırgan tavır sergilemek yerine, kendini felsefeyle teselli etti. Görevini tamamladıktan sonra gecenin geç bir saatinde, kendine döner; çadırında tek başına oturarak daha çok *Derin Düşünceler* olarak bilinen ve "Bizzat kendime" diye bahsettiği yazılarını yazardı. Bu günce, kişisel düşüncelerin ve Stoacı görüşlerin geniş olarak yer aldığı Batı literatürünün en iyi kaynaklarından biridir.

Önemli olan ün değildir, izzet hiç değildir. Önemli olan tahammül gücüdür, insanların inançlarına ve itikatlarına katlanabilmektir.
(Anton Çehov)

Doğa tarafından bir bilge ve aziz, mesleği itibarıyla da bir savaşçı ve yönetici olarak tanınan Marcus Aurelius bu son kampında, 59 yaşındayken, sıkıntılardan tükenmiş bir şekilde öldü.[14]

YAZGININ BELİRLEDİĞİ HAYAT

Yazgı konusu Stoacı felsefede önemli bir yere sahiptir; bununla birlikte Stoacılar, yazgının kesin ve mutlak anlamının ne olduğuna dair belirsizliği tercih etmişlerdir. Stoacılar birtakım esrarengiz durumlarda, hayatlarımızın gerçek seyrinin *Logos* tarafından kontrol edildiğine inanırlar. *Logos*'u, *Evrenin Aklı* (*veya Usu*) olarak düşünmüşlerdir (bkz. 3. Bölüm). *Logos* zaman zaman Tanrı, Zeus, Doğa, Tanrı'nın İnayeti, Evrensel Anlam veya Yazgı olarak isimlendirilmiştir. Seneca der ki:

Bizler yazgının boyunduruğu altındayız... Her birimiz gözetim altında tutuluruz, bağlanarak hatta sınırlanarak... Bazılarımız resmiyetle, bazılarımız zenginlikle... Kimisi zorlu bir doğumla ezilir, kimisi hafif bir doğumla... Bir kısmımız başkalarının zulmü altında inler, bir kısmımız kendi zulümleri altında... Bazılarımız sürgünle cezaya çarptırılır, kimilerimiz papazlıkla... Hayatın her evresi kısıtlamalardan ibarettir.[15]

10 yıl ya da 100 yıl içinde, bir gün mutlaka öleceğiz... Azizler ve bilgeler ölecek, günahkârlar ve ahmaklar ölecek... Onlar hayatta Yao ve Shun idiler, öldüklerinde çürümüş kemik yığını hâline gelecekler. Hayatta Jie ve Zhou idiler, öldüklerinde çürümüş kemik yığını olacaklar. Çürümüş kemikler hep aynıdır, kim onları birbirinden ayırt edebilir ki?
(Yang Zhu)

Birçoğumuz gibi Stoacılar da hayatlarımızın tamamıyla kendimize ait olmadığını, yaşayarak öğrenmişlerdir. Bu keşif, en azından Epiktetos ve Marcus Aurelius'un konumlarındaki gibi, umutsuzluğa ya da gerçeklerden kaçan (hayalperest) bir düşkünlüğe yol açmamıştır; bunun yerine, sorumluluğa odaklanmaya doğru bir yönelme meydana gelmiştir. Stoacılar kontrol edemedikleri şeylerle ilgili sızlanmak yerine, kontrol edebildikleri şeyleri, yani kendi zihinlerini hâkimiyet altına almayı seçmişlerdir. Düşüncelerine hâkim olmakla, duygu dünyalarına da hâkim olabileceklerine inanmışlardır.

Stoacılar huzuru ancak, Evrenin Aklı olan *Logos* ile uyumlu bireylerin elde edebileceğine inanmışlardır. Zira sağlıklı düşünme, hayal kırıklığı ve endişe ihtimalini azaltır. Epiktetos'un cümleleriyle ifade etmek gerekirse:

Filozofların konferans salonu hastanedir; öğrenciler oradan mutlu ve memnun değil, acı içinde ayrılırlar.
(Epiktetos)

Bir oyun içinde, oyun yazarının sizin için istediği ya da tercih ettiği rolü oynadığınızı düşünün: Oyun yazarı eğer kısa bir rol oynamanızı isterse kısa, uzun bir rol oynamanızı isterse uzun bir rol oynarsınız. Eğer fakir bir adam rolünde olmanızı dilerse, rolünüzü doğal bir şekilde oynamalısınız. Eğer sakat bir kişiyi, hâkimi ya da sıradan bir kişiyi canlandırmanızı isterse yine aynısını yaparsınız. Çünkü bu sizin mesleğinizdir. Sizin işiniz, kendi rolünüzü iyi bir şekilde oynamaktır; başkasının rolünü değil.[16]

Gittiğim Herhangi Bir Yer Neden İyi Olmasın ki?

Öğrenme sırasında alınan en büyük keyiflerden biri de yaygın mevzuları ve düşünüş tarzlarını keşfetmektir. Bu keşif bilhassa bir hikmet meselesidir. Bilgelerin en güçlü oldukları durum, büyük felaketlere rıza gösterdikleri zamanlardır. Bazen, tin sanki pek çok ses ve aksanla konuşuyormuş gibi hissedilir. Marcus Aurelius'tan alıntı yapılan s. 341-342'deki pasajlarla, Chuang-tzu'dan alınan bu pasajı karşılaştırınız.

> Tzu-lai hasta olmuştu ve nefes darlığı çekiyordu, artık ölüm döşeğindeydi. Eşi ve çocukları etrafında toplanmış, gözyaşları içinde ah ediyorlardı... Onlara şöyle seslendi, "Lütfen meydana gelecek değişimi alt üst etmeyin!" Ardından kapıya yaslandı ve devam etti, "Yüce Yaratıcı! Sana şimdi ne yapacak? Seni nereye götürecek? Bir farenin midesine mi gönderecek? Yoksa seni bir böceğin bacağına mı dönüştürecek?"
>
> Tzu-lai dedi ki, "Bir anne-baba çocuğuna nereye gitmesini söylerse çocuk itaat etmelidir; doğu, batı, kuzey ya da güney fark etmez. Yin ve Yang da insanın annesi-babası gibidir. Eğer onlar ölmemi istedikleri hâlde ben buna itaat etmezsem inat etmiş olurum. Onların hatası nedir ki? Zira bana bu bedeni evren verdi ve ben onu taşımalıyım, hayatım için gayret göstermeliyim. Yaşlanmak benim istirahatım içindir. Bu yüzden, hayatı iyi addetmek, ölümü de iyi addetmek demektir.
>
> Bir döküm ustası işini yaparken, metal dile gelir ve konuşmaya başlar, "Benden bir kılıç olur, beni kılıç yap..." Döküm ustası bu durumda metale kötü gözle bakar... Tıpkı şunun gibi: Benim bir beden kazanma şansım var ve ben "Sadece bir insan olmalıyım! Sadece bir insan olmalıyım!" diye tutturuyorum. Bu durumda yaratıcı benim kötü olduğumu düşünür. Eğer ben evreni büyük bir demir fırını varsayarsam ve Yaratıcı'yı da bir döküm ustası olarak tanımlarsam, gittiğim yer neden iyi olmasın ki?"

Chuang-tzu'nun *Çin Felsefesinin Kaynak Bir Kitabı*'ndan alınmıştır. (Çev: Wing-Tsit Chan (Princeton, N.J. Princeton University Press, 1963, s. 197).

Stoacı Logos

Stoacı Logos
Stoacı öğretiye göre, Evrenin Aklı (veya Usu). Tanrı, Zeus, Doğa, Tanrı'nın inayeti; Evrensel Anlam ve Yazgı olarak da isimlendirilebilir, ayrıca bkz. 3. Bölüm.

Evren, *Logos*'un rehberliğinde, makul ve düzenli bir biçimde işler. Seneca "Olaylar öylesine oluvermez, bir anlaşma sonucunda gerçekleşir" der. Meydana gelen her şey diğer olaylarla bağlantı hâlindedir. Var olan her şey de *Logos*'la iletişim hâlindedir. Bizim özgün zekâmız *Logos*'tan "fışkıran" ve "sıçrayan" kıvılcımlardır, bunlar kimi zaman "alev" olarak ifade edilir (Stoacılar bu fikri Herakleitos'tan almışlardır). Bu sebeple bizim sınırlı insani aklımız, ilahî aklın küçük bir emsalidir. Seneca da buna benzer şeyler söyler:

> Ellerimizi cennete doğru kaldırmamız gerekmez... Tanrı bizimle beraberdir, bize çok yakındır, içimizdedir. Evet... İçimizde bizi bekleyen kutsal bir ruh var... Tanrı olmadan hiç kimse iyi olamaz.[17]

Her insanın başına gelen şey, onun kendi kaderine uygun biçimdeki davranışı ile sabitlenir. Çünkü hepsinde bir uygunluk ve ahenk vardır. Ve bundan dolayı, olan her şeyi, size uygun gibi görünmese de kabul edin, çünkü o sizi, evrenin sağlığına ve bütünün refahına götürür.
(Marcus Aurelius)

Akli biçimde düzenlenmiş evrene inanma ve bizim *Logos* ile olan yakın ilişkimiz, Stoacılığın merkezindedir. Evrenin ilahî bir şekilde uyum içinde olması, onun bir plan dâhilinde mevcut olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla her olayın meydana gelmesinde bir neden vardır ve bu neden, ilahî takdir düzeyindedir.

Meydana gelen hiçbir şeyin "yanlış" ya da "kötü" olamayacağı doğruysa meydana gelen her şey, şüphesiz ki, Tanrı planının bir parçasıdır. Bunu gerçek anlamda kavradığımızda, gelecek korkumuz yok olacak, geçmişten ya da şu andan şikâyet etmeyeceğiz. Bir deniz kazası esnasında bütün mal varlığının yok olduğunu öğrenen Zenon gibi, sakin ve tepkisiz kalacağız... Zenon başına geleni duyunca şöyle şöylemişti: "Yazgı, benim daha hafif bir bavulla felsefe yapmamı istedi."

Eğer hayatımızın kontrolü ellerimizin arasından kayarsa ne yaparız? Stoacı bir cevap verecek olursak: Durumu cesurca kabullenici bir tutum takınırız. Bütün gayretimizi, hayata dair mutlak kontrolümüzü kullanacağımız durumlara -duruş ve irade- sarf etmeliyiz.

S. 344'deki "Gittiğim Herhangi Bir Yer Neden İyi Olmasın ki?" başlıklı kutucuğu okuyarak insanlığın istikrarsız yapısı üzerinde düşünün. Daha sonra yukarıdaki iki fotoğrafta yer alan aktör ve yönetmen Christopher Reeve'i inceleyin. Bilimin, iyi alışkanlıkların ve teknolojinin, hayatımızı kontrol etmemizi sağladığını düşünmek, fazla yüzeysel olur. Reeve'in sosyal cesareti ve kendine acıma duygusunun olmayışı bize, Epiktetos'un, "Hayatta oynadığımız rol bizi yansıtmadığı hâlde, yine de bize verilen rolü başarıyla oynamamız gerektiği" öğretisini hatırlatır. Sağdaki fotoğraf Reeve'in desteğiyle ayakta duran organizasyonlardan biri olan Amerikan Felçliler Derneği'nin yemeği sırasında çekilmiştir.

Felsefi Sorgu

İnanç testinin endişe verici olduğuna katılıyor musunuz? Stoacılar, her şeyin, ilahî bir plan dâhilinde yönetildiğini fark eden kişinin, bütün korku ve endişelerinden kurtulacağında ısrar ediyorlar. Sizce haklılar mı? Fikrinizi savununuz.

Tarafsız Rasyonel İrade

Bizler *Logos*'un parçalarıyız. Erdemimiz ve mutluluğumuz *Logos*'un varlığının imkânından ibarettir. Olabildiğince rasyonel olan *Logos* yandaş değildir; tersine, *Logos* gayet nesneldir. Sessiz ve sakindir, olayları "tarafsız" bir bakışla seyreder. Seneca der ki,

1993'te Montana, Billings'te yaşayan 85.000 kişiden aşağı yukarı 100'ü Yahudiydi. 1993 Aralık ayında birisi, 5 yaşındaki Isaac Schnitzer'in penceresine yanmış bir odun parçası attı, nedeni "orada bir hanukkah menorasının oturması"ydı. Binlerce Billings sakini kendi pencerelerine menoranın resmini yerleştirdi ve bir kozmopolisi yansıtan bu güç timsali fotoğrafın yanında durdu. Böylece Billingsliler, küçük Yahudi cemaatiyle dayanışma içinde olduklarını gösterdi.

> Güneş ışınlarının Dünya'yı gerçekten ısıtması fakat sonunda bu ışınların kaynağına geri dönmesi gibi, çok yüce ve kutsal olan ruh, dünyaya düşmüş ve bizim ilahî bilgiye yaklaşmamızı sağlamıştır; bizimle iletişime geçtiği hâlde, kendi kaynağına sadık kalır... Yönü ona dönüktür, ona katılmak ister ve bizimle ilgisi daha seviyeli ve tarafsızdır.[18]

Tarafsız olmak hiçbir *kişisel* bağlantının ya da dürtünün olmaması demektir. Örneğin, bir hâkim ya da öğretmen değerlendirme yaparken veya yazılıları okurken tarafsız olmalıdır, kimseyi kayırmamalıdır. Marcus Aurelius, eşinin sevgilileri olmakla itham edilen kişileri ödüllendirmekte tarafsız davranmıştır.

Stoacılar "Mutluluk için en büyük fırsatımız, hayatımıza ve genel olarak tüm hayatlara, tarafsız bir tutum takınmaktır" diyerek şaşırtıcı bir argüman ileri sürerler. Stoacılar böyle bir bakış açısının, benmerkezci soyutlamacıların dünyasında değil, evrensel görev ve birlik bağlamında yer alabileceğini düşünürler. Neden? Çünkü Doğadan/*Logos*'tan sapılmaksızın *Logos*'a geri dönmek; belirli kanunların, örflerin, birine ve bir topluma karşı duyduğumuz ön yargıların dışına çıkmak, onları reddetmek anlamına gelir. Mutluluğu başkalarının refahı değil, sadece kişinin bireysel mutluluğu bağlamında değerlendiren hazcıların tersine, Stoacılar bütün insanları "evrensel bir şehrin", bir *kozmopolis*in vatandaşları olarak görür. Bir

İnsanlar dört mesele yüzünden huzur bulamazlar: Uzun yaşamak, şöhret, makam ve mal varlığı. Her kim bu dört meseleyi amaç edinmişse ruhunu öldürür, diğer insanları korkutur, otorite karşısında titrer ve cezadan ödü patlar. Ben bu kişiyi "firari" diye isimlendiriyorum. O, öldürülebilir ya da canı bağışlanabilir. (Durumunu belirleyen) yazgı ise onun dışındadır.
(Yang Zhu)

hazcı başkalarına karşı umursamaz bir tavır takınırken, Stoacı benliğine (ego) karşı tarafsız bir tutum sergiler. Görevimiz; örfler veya kişisel tercihler yerine, tarafsız bir akıl tarafından belirlendiğinde, bir toplumun ya da bir grubun üyesi oluruz. Marcus Aurelius'un aşağıdaki pasajı, bu durumu çok güzel ifade eder:

> Doğru yoldan sapmış ve hata yapmış bile olsa hâlâ bu insanları sevmek, beşerin hususi farkıdır. Böyle bir sevgi, kardeş olduğunuzu fark eder etmez bilinçsizce oluşur. Onlar bilmeden hata yapar, bilerek değil... Kendinize bir kötülük gelmemiştir (incinmemişsinizdir), çünkü sizin efendi-aklınız önce olduğundan ufacık bir miktar bile kötüleşmemiştir.
> Evrensel özlerin, fildişi kulenin dışında, Doğa bir tay yapar, sonra onu yok eder ve bir ağaca şekli vermek için onun maddelerini kullanır; sonra insanın, daha sonra başka bir şeyin... Bu varlıklardan hiç biri kısa bir döngüden fazlası değildir. Bir gemi için, bir araya getirileceğine, parçalara ayrılmaktan daha büyük cefa yoktur...
> Kısa bir sürede, evrensel düzenleyici olan Doğa, gördüğünüz her şeyi değiştirecektir. Onların özlerinden, taptaze bir şeyler yapacaktır. Onları bir kez daha değiştirerek, dünyanın tazeliğini yenilemeye devam edecektir.[19]

Felsefi Sorgu

Tarafsızlığın avantajlarını ve dezavantajlarını tartışınız. Tarafsızlık ne zaman bir erdem hâline gelir? Ne zaman erdem değildir? Örneklerle açıklayınız.

Diğer felsefeler iyi ve kötü duygular arasındaki farkı ayırmak için çeşitli kıstaslar kullanırken, Stoacılar bunu yapmanın insani açıdan imkânsız olduğunu iddia etmişlerdir. En mükemmel tutum rasyonel ve tarafsız bir kabullenmedir.[20] Seneca şöyle der:

> Ekolümüzün filozofları duyguları reddederler, Aristotelesçi Peripatosçular duyguları kontrol altında tutmuşlardır. Ben ölümcül bir rahatsızlığın sağlığa

nasıl bir faydası olabileceğini anlamıyorum... İtiraz edebilirsiniz, "Fakat, bir dostumu kaybettiğimde acı çekme, gözyaşı dökme hakkımın olması benim için doğal olabilir!" Ayrıca insanların fikirlerinden etkilenmek ve aksini iddia ettiğimiz fikirleri duymanın can sıkması normaldir. O hâlde böyle kötü bir görüşten onur duyarak nefret etmem için bana neden izin vermiyorsunuz?"

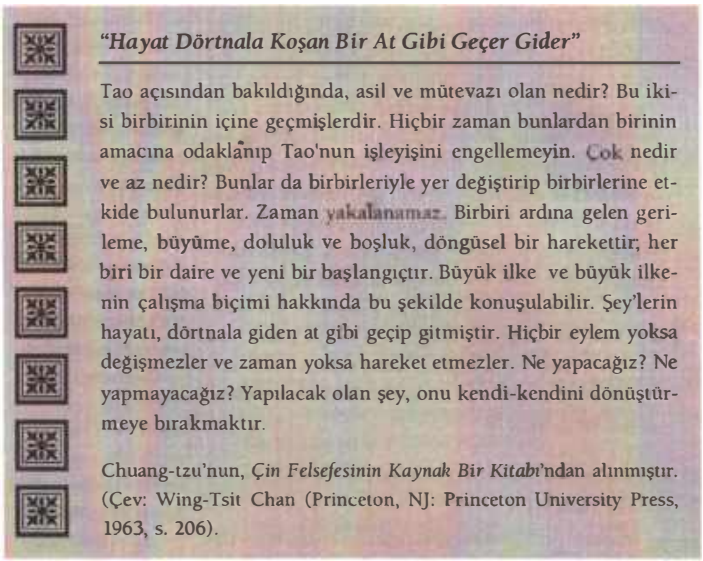
Bahanesi olmayan hiçbir zaaf yoktur... Zaaflarımıza âşığızdır; onlardan kurtulmaya çalışmaktansa onları muhafaza etmeyi ve onlar için bahaneler üretmeyi tercih ederiz. Doğa, biz ölümlülere sadece bizim kullanabileceğimiz yeterli direnci bahşetmiştir... Başarısız olmanın gerçek nedeni isteksizlik, sahte nedeni ise beceriksizliktir.[21]

Biz bu dünyaya dik açılı üçgen kavramını ya da yarım ses aralığını bilerek gelmedik. Bunların her birinin anlamını, sistematik bir eğitimle öğrendik... Öte yandan, bu dünyada, bütün insanların doğuştan getirdikleri "iyi" ve "kötü", "asil" ve "utanç verici", "uygun" ve "uygun olmayan", "mutluluk" ve "mutsuzluk" kavramları gibi; neyi yapmanın doğru neyi yapmanın yanlış olacağını belirleyen şeyler vardır.
(Epiktetos)

STOACI HİKMET

Marcus Aurelius'un döneminde Stoacılığın dinî bir niteliği vardı. Bu özellik onun Roma'da gittikçe çoğalan Hristiyan toplumu içerisinde gayet cazip bir hâl almasına olanak verdi. Daha evvel gördüğümüz gibi, klasik felsefeler natüralisttir. Rasyonel hümanizmi merkeze yerleştirmişlerdir. Hristiyan değerleri ise, tam aksine, hususi ilahı merkeze koymuştur. Stoacılar, genel anlamda, *Logos*'un akıl üzerinde ve insanın otokontrolünde söz sahibi olduğunu söyler; bununla birlikte Logos, insanın kurtuluş aracıdır. Buradan hareketle Stoacılar, Hristiyanlığın ilahî irade ve bizim ona olan boyun eğişimiz konusundaki vurguya değinmesini beklemişlerdir. İleride göreceğimiz gibi, Stoacıların belli başlı birçok etütleri Yahudi-Hristiyan çeşnisi içerir. Bu yüzden Stoacılık, klasik ve Hristiyan değerleri arasındaki en etkili geçiş felsefesi olarak göze çarpar. Yine de Augustine (9. Bölüm), Tanrı merkezli değil de insan merkezli olması hasebiyle, Stoacılığı reddetmiştir.

Eğer kendinize bir insan yani bütünün bir parçası olarak bakarsanız hasta olmak, yolculuk yapmak, risk almak, yokluk çekmek, vaktinden evvel ölmek için tam da uygun zamandır. Neden kızdınız? Elbette böyledir; çünkü bizi kuşatan bu evrende etrafımızdaki mahlûklar arasında bahsettiğimiz olayların gerçekleşmeme ihtimali yoktur. Kimisi birinin, kimisi diğerinin mutlaka başına gelecektir.
(Epiktetos)

"Hayat Dörtnala Koşan Bir At Gibi Geçer Gider"

Tao açısından bakıldığında, asil ve mütevazı olan nedir? Bu ikisi birbirinin içine geçmişlerdir. Hiçbir zaman bunlardan birinin amacına odaklanıp Tao'nun işleyişini engellemeyin. Çok nedir ve az nedir? Bunlar da birbirleriyle yer değiştirip birbirlerine etkide bulunurlar. Zaman yakalanamaz. Birbiri ardına gelen gerileme, büyüme, doluluk ve boşluk, döngüsel bir harekettir; her biri bir daire ve yeni bir başlangıçtır. Büyük ilke ve büyük ilkenin çalışma biçimi hakkında bu şekilde konuşulabilir. Şey'lerin hayatı, dörtnala giden at gibi geçip gitmiştir. Hiçbir eylem yoksa değişmezler ve zaman yoksa hareket etmezler. Ne yapacağız? Ne yapmayacağız? Yapılacak olan şey, onu kendi-kendini dönüştürmeye bırakmaktır.

Chuang-tzu'nun, *Çin Felsefesinin Kaynak Bir Kitabı*'ndan alınmıştır. (Çev: Wing-Tsit Chan (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963, s. 206).

Kontrol ve Etki Farkı

Stoacı öğretiye göre hayatlarımız bir yazgı dairesinde ilerlemektedir; bununla birlikte iradelerimizde serbestizdir. İlk işimiz kontrol edebileceğimiz şeyler ile kontrol edemeyeceğimiz şeyleri iyice belirlemek olmalıdır, çünkü Stoacı literatür kimi zaman kesin ve tutarlı olamayabilir. *Kontrol* ve *etki* arasındaki fark konusunda hassas olmak özellikle önemlidir.

Stoacılar yazgıya ya da kadere inansalar da uygun olan davranışları seçmek konusunda yorum yaparlar. Hatta tutumlarımızı denetim altına almaktan bahsederler. Bu iddia, bireyin yazgısının belirli bir şekilde çizildiğini ileri sürer: X tıp fakültesine gidemeyecektir; Y, Z ile evlenecektir. Fakat X'in önüne bir fırsat çıkar ve tıp fakültesine girer. Y de Z ile anlaşamaz, ayrılır. Burada görüldüğü gibi yazgımızda bir boşluk meydana gelmiştir. Örneğin, *El Kitabı*'nın ilk bölümünde Epiktetos şöyle der:

> Eğer büyük istekleriniz varsa, az bir çabayla onları yakalayamayacağınızı unutmayın; bazı şeylerden fedakârlık yapmalısınız ve şu an için diğerlerini ertelemelisiniz.[22]

Devam eder:

> Herhangi bir şey yapmak üzere olduğun zaman, o davranış üzerinde düşün biraz. Eğer tuvalete gidiyorsan, umumi tuvaletlerde neler olduğunu kendine hatırlat; kimisi su sıçratır, kimisi diğerini sıkıştırır, biri birine kötülük yapar ya da biri diğerinin malını çalar.[23]

Bazı şeyler bize bağlıdır, bazıları değil: Kendi düşüncelerimiz, dürtülerimiz, arzularımız, nefretlerimiz bize bağlıdır. Bedenimiz, mal varlığımız ya da şöhretimiz, makamımız bize bağlı değildir.
(Epiktetos)

Başka bir yerde Epiktetos, filozof olmayı seçtiğinden ve olimpiyat oyunları için eğitim almaya karar verdiğinden bahseder. Bu, eylemlerimizde en azından bir dereceye kadar etki sahibi olduğumuzu gösterir. Dolayısıyla Stoacılar kendi tutumlarımızın ötesinde bir etkiye sahip olduğumuzu düşünmüş olmalılar. Aksi takdirde, böyle bir öğüt tamamen akıldışı olacaktır. Öğütler eğer ortada başka bir seçenek varsa anlamlı olurlar.

Bana, hasta olsa da mutlu, tehlikede olsa da mutlu bir adam gösterin, ben de size bir Stoacı göstereyim.
(Epiktetos)

Stoacılar, bir yandan kadere razı olmayı öğütlerlerken diğer yandan mütevazı ve akıllıca yaşamayı tavsiye etmeleriyle, kuramsal olarak tutarsızlardır. Bununla birlikte *ortak deneyim anlamında tutarlı* oldukları için, nasihatleri bir değer taşır. İnsanlık durumu üstüne yapılmış ciddi bir araştırma şunu gösteriyor: Çoğumuz kontrol edemediğimiz şeyleri kontrol etmek için büyük bir çaba harcarız; öte yandan, üstünde kontrolümüz olan alanları yok sayarız.

Yazgı, neden olduğunu bilmeden başımıza gelen şeydir. Yazgıya güvenen kişi için uzun hayat ile kısa hayat arasında bir fark yoktur. Zihnine güvenen kişi için ise, güzel ve kötü diye bir şey yoktur.
(Lie Zi)

Yaygın bir örnek, bu konuyu açıklamaya yardımcı olacaktır. Teknik olarak ifade edersek, okuldaki notlarınızı *kontrol* altında tutamazsınız, fakat onlar üzerinde ciddi bir *etki*de bulunabilirsiniz. Yönergeleri ne kadar dikkatli okursanız okuyun, notlarınız ne kadar güzel olursa olsun, ödevlerinize ve konulara ne kadar iyi çalışırsanız çalışın; herhangi bir dersi geçmeyi *garanti* edemezsiniz. Belki de hocanızın size karşı kişisel bir nefreti vardır ya da stres içindedir veya sınav kâğıtlarını okurken hasta olabi-

Hiç kimse Önceden Bildiği Şeyi Kavramaya Çabalamaz

Dünyada sık sık kaos meydana gelir, bilgiye duyulan sevgi her zaman bu kaosun en derinindedir. Herkes bilmediği şeyi kavramaya çalışır. Hiç kimse önceden bildiği bir şeyi kavramaya çabalamaz... Dolayısıyla, ihtişamlı gökyüzü cisimlerinin üstü karanlıktır; aşağıda toprağın ve suyun gücü tükenmiştir (yanıp kül olmuş gibi), ikisi arasındaki yeryüzüyse dört mevsimin etkisiyle hüzünlüdür. Dünyada kendi doğal yapısını kaybetmiş, kıpırdayan minik bir kurtçuk veya uçuşan bir böcek bile yoktur. Bilgi arzusunun sebep olduğu dünyevi karmaşa (kaos) işte böyledir.

Chuang-tzu'nun *Laotse'nin Hikmeti* adlı eserinden alınmışır. (Çeviri ve kurgu: Lin Yutang, New York: Modern Library, 1976, s: 287).

lir. Notlama sırasında yapılan hatalar, ders notlarınızı değiştirmeye yeter; hatta belki de okul, bu notlama hatasını düzeltmeyi reddeder. Bunun yanı sıra, düşük bir not almayı da garanti edemezsiniz. Haftalardır derse girmediğiniz hâlde notlama sırasında yapılan bir hatayla yüksek puan alabilirsiniz ya da hocanız adınızı başka bir öğrencinin adıyla karıştırmış olabilir...

Hiçbir çaba sarf etmediğimizde, kendimizi ahmak hissedebiliriz; bunu hepimiz biliyoruz. Ancak Stoacılar bize, not ortalamamızı *kontrol* edebileceğimize inanırsak ahmaklık etmiş olacağımızı hatırlatır. Notlarımızı *kontrol* etmeye çalışmaktansa, onlar *üzerinde etkin olmak* için adamakıllı uğraş vermeliyiz. Dahası, notlarımıza karşı tutumumuzu *kontrol altında tuttuğumuzdan* emin olmalıyız.

"Eğer yeterince sıkı çalışırsanız istediğiniz her şeyi yapabilirsiniz" tarzında düşünmenin doğru olduğuna inanan bir kültürde, *etki* ile *kontrol* arasındaki farkı kavramak gerçekten zor olabilir. Stoacı bakış açısına göre, hayatlarımızı (ya da notlarımızı) kontrol altında tutmak, bizi yanlış yönlendirir; biz onları sadece bir noktada, bir şekilde hâkimiyetimiz altında tutabiliriz. Şu uyarıyı da asla unutmamalıyız: *Çabalarımız sonunda ortaya çıkan neticeler kontrol edilemez.*

Kampüs hayatının dışına çıktığımızda da buna benzer olayları görürüz. Jim Fixx, meşhur bir işletmeciydi. Makul miktarda yer, düzenli ola-

rak egzersiz yapardı. Ancak genetik bir kalp hastalığı neticesinde 40'lı yaşlarda hayata veda etti. Sinema dâhisi Orson Welles ne istediyse onu yer, hiç egzersiz yapmaz, sigara içerdi. Öldüğünde 70 yaşındaydı ve 200 kilonun üzerindeydi. Böyle bir örnek, rahatına düşkünlük için bir bahane olamaz elbette; fakat hayatın acı gerçeği şudur: *Yazgımızı kontrol edemeyiz, onu sadece etki altında tutabiliriz. Böylelikle sorumlu davranmak için yapabileceğimizin en iyisini yapmış oluruz.*

Elde edilemeyenin peşinden gitmek deliliktir, gene de düşüncesizler bunu yapmaktan kendilerini alamaz.
(Marcus Aurelius)

Stoacılığın püf noktası budur. Stoacı eserlerdeki tutarsızlıklar -kısmen- belli bir durumda tam olarak ne zaman *etkinin kontrol edici* olacağını bilmememizden ileri gelir. Neyi elde edeceğimizi, neyden kaçınacağımızı öğrenebileceğimiz çeşitli yöntemler vardır; ancak her durumda da Stoacılar, *Logos*'un evreni bütünüyle yönettiğinin bilincindedirler.

Endişe içinde olanlarınız, kendi ömürlerine bir an ekleyebilirler mi?
(Isa, Matta 6: 27)

Bireylerin görevi *Logos*'un iradesini tanımlamak ve ardından, kendi iradelerini onunla uyumlu olacak hâle getirmektir. Hayatımızdaki olayları kontrol edemesek de mutluluğumuzu kontrol edebiliriz. Akıllı insan, sorumluluk duygusuyla ve cesurca yaşayan, huzurlu bir şahsiyettir: İyi ya da kötü, meydana gelen olayları üzülmeden ya da yıkılmadan, saptırmadan veya inkâr etmeden, bilinçli bir şekilde kabul eder. (bkz. 9. Bölüm'de bu konu hakkında Augustine'in ifadeleri)

Bütün hikmet şu iki mısra ile ifade edilir: Başına gelen şeyleri kabullen, olan olmuştur. Yapman gereken, yapman gereken şeyi yaptığından emin olmaktır.
(Khawwas)

Bazı Şeyler Bizim Kontrolümüzde Değildir

Sükûneti ve hikmeti elde edebilmek için, kontrolümüz dışında olan şeyleri açıklığa kavuşturmalıyız:

> Vücudumuz, malımız mülkümüz, şöhretimiz, makamımız bizim kontrolümüzde değildir... Sözün özü, yaptığımız hiçbir eylem bize ait değildir...

> Bizim kontrolümüz dışında olan şeyler zayıf, aşağılık, baskı altındadır ve başkalarının kontrolündedir. Şunu hatırla ki: Doğası itibarıyla aşağı olan şeylerin özgür olduğunu düşünüyorsan ve başkalarının gücünde olan şeyleri kendinin sanıyorsan; engelleneceksin, üzüleceksin, rahatsız olacaksın, hem tanrıları hem de insanları suçlayacaksın.[24]

Bir şeyin "yetkimiz altında olmaması", onların kontrolümüz dışında olmasıdır. Eğer şey'lerin kontrolüm altında olmadığını fark edersem, onlara karşı sağlıklı bir tutum geliştiririm. Örneğin, ünüm tam anlamıyla bana bağlı olmadığı için insanlara beni sevmeleri için ısrar edemem. Hiç kimseyi beni sevmeye ya da sevmemeye zorlayamam. Ben sersemin teki olsam bile ailem beni sever ya da ne denli sevilecek biri olsam bile kimi insanlar beni sevmeyebilir. Sonuçta herhangi bir etkisi olmayacak çabayı sarf etmek yerine, kontrol altında tutabileceğim şey için çabalarım: Kendim için. Bu durum uygulama safhasında, "Uygun bir tavır geliştiririm ve ortaya çıkacak sonuca, zihnen aldırmam" anlamına gelir.

Senin için değerli olan şeyi yap bana, benim için değerli olan şeyi değil.
(Sadi)

Canın sıkkınken hüküm veremezsin.
(İdris Şah)

Ne kadar uzun yaşayacağımı, kimin beni seveceğini ya da sevmeyeceğini veya sosyal statümü, bunların hepsinin benim kontrolümün dışında olduğunu düşündüğümde takıntı derecesinde endişeli olmaktan kurtulurum. Sağlığımı koruyabilirim; fakat yiyecek-içeceklerime dikkat ettiğim ya da günlük egzersizlerime özen gösterdiğim hâlde kanser olmak, bana acı vermeyecektir. Üzüntü beni iyileştirmeyecektir. Üzüntü, kıskançlık ya da pişmanlık hiçbir zaman benim yazgım olamaz; onlar sadece benim seçimlerimdir. Üniversiteye girmemeyi tercih etmek benim yazgım olabilir belki; ama hayatım boyunca bu durumdan pişmanlık duymak benim yazgım değil, tercihimdir. Benimle evlenmeni isteyebilirim, hatta "evet" dersen evlenirim de ama sana mutluluğu vadedemem. Benimle kalman için sana baskı yapamam. Eğer beni terk edersen öfkem ve umutsuzluğum yazgım değil, tercihimdir.

Bağlılık, yanılsamaların büyük sahtekârıdır; gerçeklik ancak bağımsız biri tarafından elde edilebilir.
(Simone Weil)

Felsefi Sorgu

Doğru olduğunu düşündüğünüz şeyi yapmak ve ardından rahatlamak bağlamındaki "teslimiyet" üzerinde düşününüz. Birkaç felaketle sonuçlanan ve bizi etkileyen kontrollü bir takıntı örneği ortaya koyunuz. Akıllıca ve sorumsuzca ilerlemek arasındaki belirleyici ve çarpıcı durumları tartışınız.

Bazı Şeyler Kontrolümüz Altındadır

Yetki altında olan şeyler *özgür iradedir*. Epiktetos, inandığımızın tersine, hislerimizi "tek başına" kontrol ettiğimizi düşünür. Hislerimizi kontrol edebiliriz, çünkü düşüncelerimizi kontrol edebiliriz. Diğer insanların hoşlandığı ya da hoşlanmadığı şeylerin bizim kontrolümüz dışında olduğunu düşünebiliriz. Bu, bizi öteki insanların düşüncelerine bağımlı kalmaktan kurtaracak ve öz güven ile mutluluğumuzu geliştirmemize katkıda bulunacaktır.

> Bir şey'e, bir arzuya ya da hoşlanmadığımız bir olaya karşı olan tutumumuz ve düşüncemiz -kısaca, yaptığımız bütün eylemler- bizim kontrolümüz altındadır. Yetkimiz altındaki bütün bu eylemler doğada serbesttir, bir engellemeyle karşılaşmazlar; kimse onlara karşı koymaz... Sadece size ait olduğunu düşündüğünüz şey sizin, başkasının olduğunu düşündüğünüz şey ise başkasınındır. Hiç kimse sizi zorlamaz, engellemez; hiç kimse tarafından suçlanmazsınız, hiç kimse sizi itham edemez; kendi istencinizin aksine hiçbir şey yapmak zorunda kalmazsınız. Hiç kimse size zarar veremez, düşman edinmezsiniz, sizin için herhangi bir zarardan dolayı acı çekmek söz konusu değildir.[25]

Merak ediyorum, acaba insan kaç saat acı çektikten sonra, başkalarının bir şeyler hakkında hissettiklerini kontrol edebilmede başarılı olunabilir... Ayrıca kendi düşüncelerimizi gerçekten kontrol etmeye çalışıp çalışmadığımızı da merak ediyorum... Örneğin, Helon ne zaman Mike'a karşı kızgınlık hissetse canı sıkılıyor ve üzülüyor. Mike ise kendisine yeniden yakınlık duyana kadar Helon'a çiçekler alıyor; fakat bu zaman zarfında işine konsantre olamıyor ve acıdan kıvranıyor. Eğer Mike, Helon'un hislerini kontrol edebilseydi, onun bir daha asla canının sıkılmasını istemezdi. Zira Helon Mike'tan şikâyetçi ve Mike da Helon'un üzülmesini istemiyor. Bu bizi -mantıksal olarak- Mike'ın Helon'un hislerini *kontrol edemediği* sonucuna ulaştı-

rır; fakat Mike -rasyonel olmayan bir biçimde- gereksiz yere ve sürekli olarak, Helon'un hislerini kontrol edebilmek için çabalıyor.

Mike'ın Epiktetos okuduğunu varsayalım. O hâlde Mike, Helon'un hislerini kontrol edebilmek yerine, kendi düşüncelerini ve davranışlarını kontrol etmeye çalışmalıdır. Endişelenmeye başladığı anda, bilinçli bir şekilde ve büyük bir çaba sarf ederek, Helon'un hislerini düşünmekten kendini men etmelidir; kendini buna zorlamalıdır. Zihninde yankılanan Helon'a dair düşüncelerden ve korkulardan kendini alıkoyamayabilir; ama bunu çok fazla düşünmekten uzaklaşabilir. *İstenç*lerini kendi düşünceleri üzerine yoğunlaştırabilir. Aklına gelen ilk düşünceden sorumlu değildir; fakat ikinci düşünceden -muhakkak- sorumludur.

Olayları olmasını istediğin şekilde yönlendirme; onları akışına bırak, nasıl olacaklarsa öyle olsunlar. Böylece hayat güzel bir biçimde devam eder.
(Epiktetos)

Bu zorlu bir misal. Bilhassa ilişkilere haddinden fazla değer verdiğimiz, yetersiz ebeveynlerin ve istismarcı eşlerin mutsuzluk nedeni sayıldığı günümüz dünyasında, bunu kabullenmek zor olabilir. Epiktetos ilişkiler hakkında ilginç şeyler söyler.

İlişkiler

Stoacılara göre, *kendi hayatımıza ne kadar bireysel düzlemde bakarsak, o ölçüde acı çekeriz.* Sonuç olarak ilişkiler, her şeyde olduğu gibi, tarafsızca ve ön yargıdan uzaklaşarak değerlendirilmeli ve o şekilde değerli hâle getirilmelidir.

Yaşlanıyor olmamız, büyüdüğümüz anlamına gelmez.
(Walter Lippmann)

Görevler evrensel olarak, ilişkilerle ölçülür. Bir adam baba mıdır? Görev; onunla ilgilenmek, her şeyde ona boyun etmek, kızgın olduğu ve dayak attığı zaman ona itaat etmektir. Ancak, kötü bir baba olduğunu varsayalım. Doğa tarafından iyi bir babanızın olacağının garantisi var mıdır? Hayır, sadece bir babanız vardır. Kardeşiniz size haksızlık yapar mı? Peki ya sizin ona karşı tavrınız nasıl olur? Sakın onun ne yaptığını sorgulamayın! Sizin ne yapmanız gerektiğini ve genel gidişata göre istencinizin ne olacağını düşünün. Siz istemediğiniz sürece başka hiçbir şey size zarar veremeyecektir; ancak zarar gördüğünüzü düşündüğünüz an, gerçekten zarar görürsünüz. Bu şekilde komşunuzla, yurttaşınızla ya da

Bir şeyden hoşlanmadığında, yapman gereken onu değiştirmektir. Eğer onu değiştiremiyorsan, düşünme tarzını değiştir.
(Maya Angelou)

Sigara içenler, "mutsuzluk tiryakileri" diyebileceğimiz örneklerdir. Sigara tiryakisi, alkolik, tembel ya da şişman olmak bir insanın yazgısı mıdır? Karakter zayıflığı ile kontrolümüzde olmayan şeyler arasındaki farkı nasıl ortaya koyabiliriz? Alışkanlıklar yazgı mıdır? Aristoteles bu konuda ne söyler?

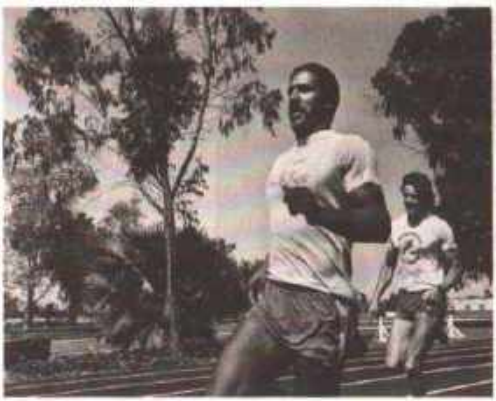
üstünüzle ilişkiniz sonucunda; görevinizin -yapmanız gerekenin- ne olduğunu keşfedebilirsiniz; elbette ilişkilerinizi gözden geçirmeyi alışkanlık hâline getirmişseniz...[26]

Bu pasaj günlük olaylara tarafsız bir bakışı açısıyla bakmanın mükemmel bir örneğidir. Stoacılara göre, hayat üzerine tarafsız çalışmalar kimsenin "bir şeye yetkisi ya da hakkı olmadığını" gösterir. Hiç kimsenin yetkisi ya da hakkı olmadığı bu "bir şey"leri şöyle örneklendirebiliriz: iyi ve sağlıklı bir aile; sevecen ve destekleyici kardeşler; itaatkâr evlatlar; çekici, ilginç, asil erkek ve kız arkadaşlar veya eşler... Eğer *Logos* mutlu olmamız için gereken her şeyi sağlıyorsa, kimsenin iyi bir aileye (ve yukarıdaki diğer örneklere) ihtiyacı olmadığı aşikârdır. Bunun kanıtı ortadadır: Kimse bu saydıklarımıza sahip olamaz. Bu yüzden bunlar bizim hak kazandığımız, seçme yetkimiz olan şeyler değildir; yoksa *Logos* bunları bize temin ederdi.

Bu konuyu kavramak için tek yol, *hisler*imizi bir kenara koyup ilişkiler adına *tarafsız akıl* inşa etmektir. Geleneksel bir nikâh akdinde eşler, "varlıkta, yoklukta; hastalıkta, sağlıkta" diyerek, birbirbirlerine bağlılıklarını dile getirirler. Bunun anlamı "Kar-

Şu anda ve her zaman kuralları yerine getirmekten ümidini kesme, moralini bozma veya umutsuzlukla vazgeçme. Her bir başarısızlıktan sonra yeniden başla, herkesin yapması gerektiği gibi bütünüyle kendini gerçekleştirebilirsen de şükret.
(Marcus Aurelius)

Ahmak kişi, "Bu oğullar bana ait, bu zenginlik bana ait" diye düşünerek acı çeker. Kendisi, kendisine ait değildir ki; oğulları ve zenginliği nasıl kendine ait olsun?
(Buddha)

İyi bir fiziğe ve başarılı bir skora sahip atlet, disiplinli eğitimiyle bunların bedelini ödemiştir. Epiktetos'un dediği gibi, "Bir şeyleri elde etmek için ödenen bedelden kaçınırsan adaletsiz ve doyumsuz olacaksın." Eğer bu Stoacı ilkeyi hatırlarsak, bazı şeylerin bedelini ödememişsek bedelini ödeyen kişileri kıskanmayız ya da onlara gıpta etmeyiz.

mın davranışları ne olursa olsun, birey olarak değil, bir koca olarak benim, evlilik ilişkisinin yapısından doğan sorumluluklarım var" demektir. Görevler, bireylerin tercihlerine ya da kişiliklerine dayanmaz. Tıpkı bunun gibi, bir evlat olarak -iyi bir baba olsa da olmasa da, onu sevsem de sevmesem de- benim de babama karşı görevlerim vardır.

Epiktetos'un zamanında sosyal roller şimdiki kadar esnek değildi. Bizler, kötü ve istismarcı ilişkilerin meydana getirebileceği zararlar hakkında çok yönlü bilgilere sahibiz. Bu durumda Epiktetos'un sabit pozisyonunda değişiklik yapmak gerekli olabilir. Bugün bile, işkence çekmeden ya da şehit olmadan, bir Stoacı olabilirim. Evliliğime ya da işime sahip olduğum sürece bunu kendime hatırlatabilirim. *Ben, diğer insanların* görevlerini tamamlamaları şartına bağlı olmayan bir göreve sahip olabilirim. Pek çok öğrencim derse hazırlıksız geldiği için ben dersimi titizlikle işlemezsem, nasıl bir iyi bir hoca olabilirim ki? Ya da siz, hocanız derse hazırlıksız gelse bile, bununla ilgili dedikodu yapıp nasıl iyi bir öğrenci olabilirsiniz ki?

Ne çocuklarına ne hayatına ne de diğer herhangi bir şeye, iyilikten daha çok değer verme.
(Sokrates)

Felsefi Sorgu

Epiktetos'un ilişkiler hakkındaki pasajını tartışınız. Bizi mutsuz yapan şeylere ve ilişkilerimize bakarak ne gibi dersler çıkarabiliriz?

Her Şeyin Bir Bedeli Var

Olay karşısında hayal kırıklığına uğrama nedenlerinden biri de nesneleri, bedellerini yok sayarak arzulamamızdır. Hâlbuki her şeyin bir bedeli olduğu çok açıktır. Atletik vücutlu bir sporcu, disiplinli çalışmalarla bedel ödemiştir; üstelik hedefine erişmek için belki de gelecek vadeden bir eğitimden ve kaliteli bir sosyal hayattan fedakârlık yapmıştır. Şirketteki hırslı bir kişi, "şekerleme" yapmak ya da ailesiyle beraber evinde hoşça vakit geçirmek yerine, mesaiye kalarak patronuna yaranmayı hedefler; daha fazla çalışarak bedel ödemiştir. Sürekli yüksek not alan bir öğrenci bunun bedelini, pek çok arkadaş toplantısından yoksun kalarak ya da birçok sosyal aktiviteyi kaçırarak öder. Epiktetos'a göre, hiçbir bedel ödemeksizin bazı şeylere sahip olmaya çalıştığımızda, acı çekeriz:

> Bir şeyleri elde etmek için ödenen bedelden kaçınırsan adaletsiz ve doyumsuz olacaksın. Nedir marulun fiyatı? Bir obulus (bir para birimi) belki de. Bir kişi parayı ödeyip marul alır, diğeri de parayı ödemez ve marulu almaz. Bu durumda marulu almayan kişinin, marulu alandan daha az kazancı olduğunu sanmayın. Biri marula sahiptir ama diğerinin de ödemediği para cebinde kalmıştır, o da bir obulusa sahiptir. Bir ev sahibi ücretli bir akşam yemeği verecektir, siz ücreti ödemeyeceğiniz için ev sahibi sizi akşam yemeğine davet etmez. Fakat ev sahibi, bu ziyafeti şahsına iltifat edilmesi için veriyordur. Eğeri ziyafeti kaçırmak istemiyorsanız onun bedelini ödersiniz. Hem bedelini ödemek istemiyor hem de herhangi bir şey elde etmek istiyorsanız, açgözlü ve abes bir iş yapıyorsunuz demektir. Peki ziyafete gitmeyerek yemek yerine elde ettiğin hiçbir şeyin yok mu? Elbette var, kendisine iltifat etmemeyi seçtiğin kişiyi pohpohlamamanın verdiği hazza sahipsin; ona dayanmak zorunda kalmadın.[27]

Tuhaf gözüküyor, fakat birçok kişi hayat yolculuğuna devam etmemeyi seçer. Kendi parçalarından vazgeçmenin acısını önlemek için az bir yol katettikten sonra dururlar. Bu size tuhaf gözükmediyse sebebi, meydana gelen acının derinliğinin farkında olmamanızdır. Genel olarak "vazgeçmek" beşeri tecrübenin en acı verici olanıdır.
(M. Scott Peck)

Bir kasiyer, marketten alışveriş yapan adamın yaptığı alışverişin parasını ödemesini istese, adam da bunun karşısında bağırıp çağırsa, öfkeden kıpkırmızı kesilse, onun hakkında ne düşünürdünüz? Bu kişinin -en azından-

İnsanların ilk başta ihtiyaçları olan şeyin gerginlikten kaçınmak ya da denge olduğunu varsaymanın, zihinsel sağlığın tehlikeli bir biçimde yanlış algılanması olduğunu düşünürüm. Bir insanın gerçekten ihtiyacı olan şey, gerginlikten kaçınmak değil, kendisi için değerli olan bir amaç uğruna çaba sarf etmek ve mücadele etmektir.

(Viktor E. Frankl)

"saçma" davrandığı söylenir, öyle değil mi? Peki ya önceden çocuğu olmasını çok isteyen fakat çocuk doğduktan sonra, çocuğun taleplerinden dolayı, bu isteklerinden pişmanlık duyan bir çiftin durumu farklı mıdır? Yahut kısıtlamalardan bunalan evli bir erkeğin? Peki ya işi, sosyal hayatı, üç de çocuğu olan kadın, kendisini perişan ve bitkin hissedince şaşırır mı? Bedel olgusu aşikâr olmasına rağmen, çoğumuz ödeme zamanında şaşkına döneriz.

Yazgılarının yükü altında ezilenlerin huzurunda, bize yalnızca başımızı önümüze eğmek düşer. İnsan ruhunun kapasitesi, acı ve inziva için son derece geniştir.

(Sarvepalli Radhakrishnan)

Cefa ve Cesaret

Stoacılık, hüsran ve hayal kırıklığına dair tecrübenin devamlı artmasıyla ilgi çekici hâle gelen, "olgun" bir felsefedir. Duygusal ve felsefi açıdan olgunlaşma, kişinin sınırlarını kabullenmesini ve gerçekçi ümitler beslemesini içerir. Olgunluk dürtüsü, fazlaca olumsuzluğa ya da atalete yenik düşmeden kemâle ermektir. Stoacı tarafsızlık ve kabullenme tu-

tumunu nasıl geliştirebilirim ve yine de nasıl umuda sahip olup, eylemde bulunabilirim?

Stoacılar bazen *Logos*'u bir ebeveyne ya da bir öğretmene benzetirler. Stoacılar en iyi öğretmenin, en yetenekli öğrencilerine çok sert davrandığını düşünür. Eğer bunu kavramışsanız Stoacıların cefa ve zorluğu, kişiye bahşedilmiş hediyeler gibi konumlandırmalarını anlayabilirsiniz. Stoacılar, doğa tarafından verilmiş acının kötü olamayacağını düşünürler; dahası, Sokrates gibi iyi insanların acı çekmediğini savunurlar. Bu, şunu söylemek gibidir: "Ben kimim de hayatın sıradan dertlerinden kaçıyorum? Hedef, onlardan kaçmak değildir; iyi bir insan olmak için onları kullanmaktır." Seneca "Cefa ne kadar şiddetli olursa şeref de o kadar azametli olacaktır" der ve ekler:

İnsanlar için, kural ve ölümden ibaret olan cefa hayatı bir çeşit sondur. Kurallara bağlıysam, sonumu bekliyorsam, endişe edecek ne var ki?
(Rong Qiqi)

Beğenseniz de beğenmeseniz de gerçekliği, ortaya çıktığı şekliyle kabul etmelisiniz: Yüksek derecede noksan ve sıklıkla yanılabilen insanlarla dolu olarak. Diğer seçeneğiniz? Daimi bir endişe ve şiddetli hayal kırıklığı.
(Albert Ellis ve Robert Harper)

> Zenginlik, sıradan insanlar ve halk tarafından elde edilebilir; fakat fâni hayatın felaketlerine ve dehşetine karşı zafer kazanmak, sadece büyük düşünen insanların ayrıcalığıdır. Her zaman şanslı olmak ve zihne eziyet eden bir şeyler olmadan yaşama devam etmek, hayatın yarısından bihaber olmak demektir. Eğer Yazgı size kahramanlığınızı gösterme şansı vermemişse, ben sizin yüce bir şahsiyet olduğunuzu nereden bilebilirim ki? Olimpiyatlara katılmışsanız fakat hiç rakibiniz yoksa; tahta geçmişseniz fakat hiç zaferiniz yoksa... "sizi şanssız sayabiliriz, zira şanssızlığın tadına hiç bakmamışsınız. Hayatı hiç rakibiniz olmadan yaşamışsınız; hiç kimse potansiyelinizi bilmiyor; siz bile." Kendini tanımak için gereklidir; çünkü insanlar neler yapmaya muktedir olduklarını ancak deneyerek keşfedebilirler.[28]

Acıdan uzak durmak gibi bir yol -gerçekten- olmadığı hâlde bunu -yine de- deneyenleri ve sadece başarısızlığa mahkûm olmalarından dolayı değil, kişiliksizlikleri yüzünden de defalarca acı çekenleri görmek trajiktir. Onlar olay meraklısı olarak yaşarlar. Seneca der ki:

> Tanrı sevdiği ve onayladığı kişileri imtihan eder ve yükseltir; fakat o müsamaha edip esirger gibi yaptıklarını, yalnızca, gelecek felaketlere karşı daha zayıf

Acıya Karşı Geliştireceğimiz Tutum Hakkında...

Günümüzün belki de en felsefi ve Stoacı psikolojisi, Viktor E. Frankl'ın logoterapisidir (anlam yoluyla terapi). II. Dünya Savaşı sırasında, Avusturyalı bir Yahudi olan Frankl (1905–1997), Auschwitz'deki Nazi toplama kampında 3 yıl kaldı. Serbest bırakıldıktan sonra, bütün ailesinin öldürüldüğünü öğrendi. Bu bireysel tecrübesine ve daha sonraki klinik tecrübelerine dayanarak Frankl, "anlam" itibariyle *Logos* tarifine dayanan logoterapiyi geliştirdi. Frankl'ın en meşhur kitabı *İnsanın Anlam Arayışı*'dır. Bu kitabı henüz okumadıysanız, muhakkak okumanızı tavsiye ederim. İştahınızı açmak için özet bir aperatif sunuyorum sizlere:

> Kişi, her ne zaman kaçınılmaz ve engelleyemeyeceği bir durumla karşılaşırsa, değiştirilemez yazgısıyla yüz yüze gelirse (dermanı olmayan bir hastalık, tedavi edilemeyen bir kanser gibi), bu kişiye en yüce değeri gerçekleştirmesi, en derin anlam olan acı çekmenin anlamını hayata geçirmesi için son bir şans verilmiş demektir. Çünkü her şeyin ötesinde asıl olan, bizim acı karşısında takındığımız tavırdır; başımıza gelen acı durum karşısındaki tavır... Bir anlam kazandığı anda bir biçimde acı, acı olmaktan çıkar, tıpkı Tanrı adına kesilen bir kurban gibi. Bu, logoterapinin ana konularından biridir ve insanın haz elde etmek ya da acıdan kaçınmak için herhangi bir kaygısının olmaması, bunun yerine, hayatın anlamını bilmek istemesidir. Bu yüzden, insan acı çekmeye meyyaldir. Bu durumda da elbette, insanın acı çekmesinin bir anlamı vardır.

Viktor E. Frankl'in *İnsanın Anlam Arayışı: Logoterapiye Giriş* adlı eserinden alınmıştır. (New York: Pocket Books, 1963, s: 178-179. Beacon Press'in izniyle yayımlanmıştır).

tutuyordur. Eğer herhangi bir kişinin sıkıntıdan muaf tutulacağını zannederseniz hayatınızın hatasını yapmışsınızdır... Tanrı neden iyi insanlara hep hastalıkla, sıkıntıyla ya da belayla eziyet eder? Çünkü orduda da en tehlikeli görevler hep en cesur askerlere verilir... Bu yüzden iyi insanlar konusunda Tanrı, öğretmenlerin öğrencilerine uyguladığı planı uygular; kendilerine inançları tam olan, çok güvendiği kişilerden daha fazla gayrette bulunmalarını ister.

> Eğer Tanrı asil ruhları sertlikle sınarsa bunda şaşılacak ne var ki? Cesaret gösterisi hiçbir zaman hafif bir şekilde gerçekleşmez. Yazgı bizi cezalandırır, biz de ona tahammül etmeliyiz. Bu bir zulüm değildir; belki daha çok, bir mücadeledir.[29]

Böylelikle Stoacılar; "Bizim bu dünyadaki şanssızlıklarımız, Tanrı'nın rızasını kazanamamamızın bir sonucu değildir. Şanssızlıklarımız, muhtemelen, onun bize olan saygısının ve tahammül etmemiz gereken fakat kaçındığımız şeyleri anlamamızın sonucudur. Ancak kendi isteklerimizi terk edersek bu durumdan kurtulabiliriz. Bizi böyle bir duruma zorlayanın ilahî istence duyulan inanç olduğu düşünülebilir. Tanrı'ya inanç olmasa da Stoacı bir soru sorabiliriz... Hangisi daha mantıklıdır: Kaçınılamayan bir zorluğa katlanmak ve zihinsel açıdan işkence çekmek mi yoksa kaçınılamayan bir zorluğa katlanmak fakat onu cesaretle ve yüce gönüllülükle kabullenmek mi? Görüldüğü gibi bu sorunun cevabı kendindedir. Stoacılık şu noktayı vurgular: *İstediğimizi elde etmek için bir yandan makul biçimde çaba gösterirken, diğer yandan elde ettiğimizle mutlu olmak akıllı bir davranıştır.*

İnsanın kaderini şekillendiren, zihindir; eylem yalnızca harekete geçirilmiş düşüncedir. Kişinin en aydınlık düşüncesinin -sadece düşünürler üzerinde değil, bütün canlılar üzerinde- muazzam etkileri vardır.
(Christmas Humphreys)

Acıya katlanmak ve cefaya tahammül etmek, güçlü bir ruhun özelliğidir. Bu özellik, insanlığın ruhani kaynaklarına katkıda bulunur.
(Sarvepalli Radhakrishnan)

Yalnızca sizin başınıza gelen ve sizin kaderinizin ağı ile örülmüş olan şeyi sevin. Bundan daha uygun bir şey olabilir mi?
(Marcus Aurelius)

EPİKTETOS'UN DÜNYASI

Stoacılığın değerine dair belki de en büyük şehadet, -Frankl'ın bize hatırlattığı gibi- inanılmaz bir biçimde yoğun acı çeken insanlardan gelir. İyi bir felsefi eğitimin uygulamalı değerine dair en ilginç ve en gerekli argüman ise hiç umulmadık bir kaynaktan, yüksek eğitimli bir ABD Donanma Gücü pilotundan gelir.

James Bond Stocdale

Epiktetos'un *El Kitabı* olarak bildiğimiz şey, en şiddetli dertlere katlanmak zorunda kalan insanları

Hayattaki konumunuzu daima kontrol altında tutabileceğinize dair yapmacık bir tutumun hâkimiyetinde yaşamak, "düşmek için binmek"tir. Hayal kırıklığına uğramak istiyorsunuz demektir. Hayata karşı duruşunuzu bir küçümseme edası ile değil, ilgisizlik, yalnızca ilgisizlik şeklinde belirlediğinize kalbinizin derinliğinde ve iç benliğinizde emin olun.
(James Bond Stockdale)

yoğun bir şekilde teselli edebilir ve destekleyebilir. Aslında, James Bond Stockdale (1923–2005) ABD Donanması'ndan emekliye ayrılmış bir koramiraldir. Eğitimini, özellikle Epiktetos üzerine yoğunlaşarak insani bilimler alanında yapmıştır. Kuzey Vietnam'da 7,5 yıl savaş esiri olarak hayatta kalma mücadelesi vermiştir. Dört yılını da tek başına bir zindanda geçirmiştir. Stockdale, serbest kaldıktan sonra Kongre Şeref madalyasına layık görülmüştür.

Sıra dışı bir asker-filozof olan Stockdale, 1978 nisanında Atlantic Monthly'de, "Epiktetos'un Dünyası" isimli muazzam makalesini yayımlamıştır. Stockdale eserinde, POW'un (savaş esirlerinin) içinde tutulduğu gaddar koşulları, korkularını ve umutsuzluklarını ifade etmiştir. Stockdale tek başına kaldığı zindanda hayatını yeniden gözden geçirirken, geçmişte yaşadığı tecrübelerin kilitleri "açılmaya" başladı. Kokteylleri, boş ve değersiz hatıralarla dolu sahte toplumsal ilişkileri düşündü. "Açılmaya değer kilitler, eski sınıf kapılarınınkiler olmuştur." demişti.

Stockdale aşağıdaki pasajda Epiktetos'un *El Kitabı*'nda bulunan gerçek hayatın değerine tanıklık eder:

> Yararlandığım tarihî ve felsefi mesajlar gayet basittir. İlki, adaletli olmayan hayata dair işlerdir. Bu oldukça önemli bir derstir ve ben bunu Philip Rhinelander isimli muhteşem bir kişiden öğrendim... O bir gün bana şöyle dedi, "Benim öğrettiğim ders benim şahsi "iki dönemlik" favori dersimdir -İyilik ve Kötülük Problemi- ve biz ikinci dönemimize başlıyoruz." Bu dersin mesajının *Eyüp Peygamber'in Sahifeleri*'nden (*The Book of Job*) çıkarıldığını söyler. Bu dünyadaki ilk problem, insanların kitaptaki dersleri sindirmekte zorlanmalarıdır. Philip, Eyüp Peygamber'in hikâyesini nakleder. Eyüp Peygamber'in gayet şerefli ve haysiyetli bir şahsiyet olduğunu belirterek başlar. Derken Eyüp Peygamber bütün malını mülkünü kaybeder, dahası itibarını kaybeder ki kendisini en çok da bu yiyip bitirir. Eşi Eyüp Peygamber'e, işlediği günahları kabul etmesi yolunda devamlı baskı yapar; fakat Eyüp Peygamber hiç günah işlemediğinden adı gibi emindir. Eyüp Peygamber sabırsızlanarak bu yüzden Tanrı ile irtibata geçmek ister. Tanrı bir kasırga esnasında cevap

James Bond Stockdale, Kuzey Vietnam'da bulunan esir kampında 7,5 yıl hayatta kalmasına yardımcı olan Epiktetos'un *El Kitabı*'ndan öğrendiği derslerin ona fayda sağladığını düşünür. Stoacı inancı desteklemiştir ve gayretli bir iradeyle mücadele ederek kayıplarımızı kahramanlığa ve erdemli bir başarıya dönüştürebileceğimize inanmıştır.

verir; "Eyüp, her şeyi yoluna koyacak olan sensin. Hayat adil değildir" der. İşte bu benim yorumumdur ve ayrıca kitabın da yüzyıllar öncesinden ifade etmek istediğidir. Mutlu son, yıllar sonra gelir. İnsanlar orijinal mesajla yaşayamazlar. Rhinelander bana, çok büyük değere sahip olduğuna inandığım başka bir klasik bilgi vermiştir. Son derslerimizden birinde bana "Sen askeriyedesin. Sana beni hatırlatacak bir kitap vermek istiyorum. Askerî etikle alakalı bir kitap" dedi. Kitabı elime tutuşturdu ve ben de ona büyük bir duygu yoğunluğu içinde ancak "Güle güle" diyebildim. Kitabı eve götürdüm ve o gece okumaya başladım. Kitap, filozof Epiktetos'un *El Kitabı* idi. Romalı askerler için bir "el kitabı" hüviyetindeydi.

Okumaya başlarken, inançsızlık içinde, "Rhinelander bu kitaptan gerçekten hayata dair dersler çıkarılabileceğini zannediyor mu acaba?" diye düşündüm. Ben bir savaş pilotuyum. Teknik bilgiye sahip bir askerim. Deneme uçuşları yapan bir pilotum. İnsanlara teknik işleri nasıl yapacaklarını öğretmeyi bilirim. Golf oynarım, martini içerim. Uzmanlık alanımda nasıl ilerleyeceğimi bilirim. Bunlara rağmen, bana bu kitabı neden vermişti? Kitapta bir yerde şöyle bir yazı okudum, "Suçluluk ve korku duymadan açlıktan ölmek, endişe dolu zengin bir hayat yaşamaktan daha iyidir." Bu cümleyi daha sonra esir kampında hatır-

ladım: Endişe... Benim duygu durumum işte buydu. 1965 yılında bir Eylül sabahı uçaktan atladığımda, teknoloji diyarını da terk etmiştim. Epiktetos'un dünyasına girdim. Burası -bilsek de bilmesek de- çok azımız için, buradan çok uzakta bir dünyaydı.[30]

Eski Romalı esirlerin idam sehpasında öğrendikleri ders, 2000 yıl sonra, Güneydoğu Asya'nın çeltik tarlalarında yaşanan savaşın bu yapayalnız esirine, cesaret ve teselli verdi.

Topallık, iradenin değil, bacağın faaliyetini engelleyen bir durumdur. Bunu, her meselede kendi kendine tekrarla. Böylece bu tür rahatsızlıkların, başka şeylere engel olduğunu göreceksin; bizzat kendine değil.

(Epiktetos)

Üzüntü, sadece, zihnin ruhsal bir durumudur. Üzüntünün oluşması için hiçbir haklı neden olmayabilir; bir olay karşısında üzüntü duysanız da duymasanız da bu, bütünüyle zihinle alakalı bir durumdur.

(Lie Zi)

Kişinin yaşadığı yer her neresiyse -ister tercih ettiği yer olsun ya da oraya komutanı tarafından yerleştirilmiş olsun- tehlike anında orada kalmak zorundadır. Onursuzluk dışında ne ölümü ne de başka herhangi bir şeyi düşünmelidir. Bu da, ey Atinalılar, doğru bir vecizedir.

(Sokrates)

YORUM

Stoacılık hakkındaki bu kısa bakış, tutarsızlıkları ve zorlukları da beraberinde getirir. Yazgı hakkında bilgilerimiz hâlâ belirsizdir: Hayat senaryom nasıl bir örgüye sahiptir? *Logos*, bir kalemi düşürmüş olmamı dahi belirlemiş midir? Yoksa yazgım daha kapsamlı bir fırça darbesiyle mi boyanmıştır? Eğer öyleyse, bu hangi bağlamda yazgıdır? Bütün duygular "kötü" müdür? Bağımsız olmak akli midir, dahası mümkün müdür? Ön yargısız bir kişi herhangi bir dürtüye sahip olabilir mi, ya da dürtüler duygusal mıdır?

Bu tür aşikâr problemlerin sebebi, Stoacıların "hayatı mümkün olduğunca daha az acıyla geçirmek" konusu dışındaki her şeye karşı, kısmen kayıtsız olmalarından kaynaklanır. Onlar, bütünüyle işleyen felsefi bir sistem oluşturma kaygısı taşımazlar. Öyle bile olsa Stoacılık çok fazla acı ve mutsuzluğa yol açan, samimi sezgilerden kaynaklanan bir cazibeye sahiptir. Stoacılar, esas ilgi alanları etik ve psikoloji olan, uygulamaya çok önem veren "ahlak psikologları"dır. Bu şekilde, onların en açık kavrayışa sahip olanları, ilham ve bilgece nasihatler verir. Bu ilham ve nasihatler, ortaya çıktıkları ilk günkü kadar -2000 yıl önce- etkili ve yardımcıdır.

İzzet Tanrı'nındır. O Tanrı ki, eşlerimizi katleder, evlatlarımızı yok eder; bununla birlikte O, her şeye rağmen sevdiğimizdir.
(Attar'ın Duası)

Suçluluk ve korku duymadan açlıktan ölmek, endişe dolu zengin bir hayat yaşamaktan daha iyidir.
(Epiktetos)

Stoacılık düşüncesiyle ilk karşılaştığımda lisans eğitimimi henüz tamamlamamıştım, o dönemde Stoacılığı çok sıkıcı buldum. İdeal bir Stoacı mülayim gibi gözükür; tıpkı hissiz bir bitki gibi. Bu da elbette, benim olmayı isteyeceğim bir kişilik özelliği değildi. Fakat endişelenmeme gerek yoktu; zira Stoacı otokontrol ve disiplin, benim taşkın duygularımı kontrol altına alamazdı. Bu yüzden yıllarımı trafiğe, uzun kuyruklara, dünyanın düzenine, hocalarıma, öğrencilerime, yalnızlığa, yalnız kalamamaya; kısacası hayata kızarak geçirdim.

Bugün, Marcus Aurelius ve Epiktetos'un dünyalarının ardında yer alan tutkunun derinliğini kavrayabiliyorum. Onlar mülayim ve hissiz kimseler değillerdi. Ödeme yapacağım kasada etrafa saldırma nedenimin, alışveriş yaparken fiyat etiketine dikkatlice bakmamış olmamdan kaynaklandığını anlıyorum artık.

Bana göre Stoacı hikmet, toplumumuzun belirli tutumlarını, görünürdeki esas insani yapısını, bu yapıdaki tutarsızlıkları ve bazı belirsizlikleri telafi etmek adına yeterince meziyetlidir. Başka hiçbir şey olmasa bile Stoacılık, *bazen* zaman harcatan ve zihin uyuşturan trafik sıkışıklığında ve kalabalık bekleme odalarında oturmam için bana yardımcıdır. Daha önemlisi, Stoacı eserleri okumak; kendimi disipline etmede, hâlihazırdaki rahatımın (ya da rahatsızlığımın) ötesine bakmada, kendime cesaret ve huzur vermede bana yardımcıdır.

Anlık bir tatmin ve duyguların ifade edilmesine dayanan bugünün aşk meşk meselelerine gelince... Stoacılık kısmen karşıt bir denge unsuru meydana getirir. Stoacılık, ilişkiler ve acı üzerine olan derslerinde, eğer mutlu olmak istiyorsak değiştirilemeyen şeyleri kabullenmemiz gerektiğini -her ihtimale karşı- hatırlatır. Hemen her çıkmaza haricî çözümler aranan bir zamanda yaşıyoruz. Birçok çözüm yolu bulunabilir, ancak hiçbir haricî çözüm yolu bizi mutlu ya da mutsuz yapamaz. Zira eski bir dostun bir zamanlar bana söylediği gibi, "Mutluluk içkin bir meseledir."

Amiral Stockdale, esir kampından 1973'te kurtulduktan sonra sırasıyla; Rhode Island, Newport'taki Deniz Harp Okulu'nda ve Güney Carolina'daki

Citadel (Hisar) Askerî Okulu'nda (müdür olarak), Stanford Üniversitesi'ndeki Hoover Enstitüsü'nde (kıdemli araştırmacı olarak) görev yaptı. 1992'de üçüncü dönem başkan adayı olan Ross Perot, Stockdale'den, aynı partiden seçime katılıp başkan yardımcısı olmasını istedi. Stockdale üç başkan yardımcısı adayının seçim münazarasında söze, tıpkı Sokrates'in yaptığı gibi, zaman ötesi iki soruyla başladı: "Ben kimim? Neden buradayım?"... Stockdale'in felsefi vizyonu, -soruların felsefi mahiyeti birçoğunun gözünden kaçsa da- insanların dikkatini genelde Stoacılığa, özelde ise Epiktetos'a yöneltti. Stoacılık 1999 yılında, Tom Wolfe'un çok satan *Eksiksiz Adam* adlı kitabında merkezî bir rol oynadı. Kitabın içinde -bariz bir şekilde- Stockdale'i yansıtan bir karakter bulunuyordu.

Stockdale temel anlamda en muhteşem çağdaş filozoflardan biri olarak felsefe hayatında yerini almıştır. Onun öğrettiği hikmet dersleri özellikle ilgi uyandırmıştır. Bu dersler (aşırı derecede hüsran ve yenilgi, rütbe düşüşü, işkence ve inziva), geniş bir tecrübe sahasına aittir. Stockdale'in dersleri ayrıca, etki gücü bakımından zirveye tırmanışla, ulusal bir ünle ve akademik düşüncenin getirdikleriyle şekillenmiştir. Stockdale'in çok sayıdaki tecrübelerinden birini bile yaşamış olanımızın sayısı azdır, içlerinden ikisini yaşamış olanımızın sayısı ise çok daha azdır. Bu yüzden Stockdale'in hayatı ve eserleri, Stoacı çağdaş bir bilgenin nadir görülen bir örneğini gözler önüne serer. En etkili hikmet arketiplerinden birini irdelememizle alakalı olarak, son sözü kimin söylemesi uygundur acaba?

Hâkim size korkunç sayılabilecek bazı şeyler yapabilir, ancak sizin tehdit ettiği cezayı almanızı nasıl önleyebilir?
(Epiktetos)

Yenilgi tıpkı zafer gibi, ruhu sarsarak şerefin ortaya çıkmasına yardım edebilir.
(Edwin Markham)

Stoacılık -elbette- herkes için değildir. Bana bile her durumda uygun gelmez; fakat o, insanların çok haklı biçimde amaçsız bir dünya olarak gördükleri bu dünyada nasıl bir amaç bulduklarının felsefi dilde ifadesidir. (Stoacılık), zorbalığa ve sahtekârlığa teslim olmak yerine onur, yoldaşlık ve haz için savaşarak hayata anlam kazandıran ve başarı üzerinde yoğunlaşanlarla, başarı yolunda hırslı olanlarla ve sırtını duvara dayamış olanlarla ilişkilidir... Hiyerarşik bir sıralamaya dâhil olan bizler, -akademisyen, işadamı, asker ya da başka bir şey- insanların ahlaki anlamda fayda sağlamaya çalıştıkları ve baskı kurmak istedikleri bir konumdayız. Tek savunmamız, alnımızı açık tutmak, kendimizi utandıracak hiçbir şey yapmamak veya söylememektir...

Ben kişisel olarak Epiktetos'un "Hayat İlkesi" tarafından tuzağa mı düşürüldüm? Evet, fakat süregelen bilindik bir öğreti bağlamında değil... Kimi zaman nasıl bunun bir parçası olduğumu ve farkında olmadan bu oyuna nasıl devam ettiğimi çözemiyorum. Aşağıda bana ait, kişisel bir hikâye bulunuyor:

Aylar ve yıllar süren münzevi bir hayattan sonra her şey "insanların herhangi bir alışkanlık sahibi olmadığı takdirde çıldıracağı noktaya" geldi. Kendimizi bir düzen içinde belirli şeyler yapmaya dair mecbur bırakmak, işte bahsettiğim şey bu... Bütün esirler gibi ben de her gün aylarca sürekli değişen ve şekillenen, uzun, ezberden bir monologla yaklaşık 10-15 dk. dua ettim. Bir noktada, özellikle kendime faydası dokunacak şeyler hakkında Tanrı'ya yalvarmayı bıraktım ve zihnimdeki bulanıklıklar kayboldu. Bu durum, benim geliştirdiğim bir "Hayat İlkesi"nden kaynaklanmadı; sadece yakarmak birdenbire yakışıksız göründü gözüme. Eyüp Peygamber'in Sahifeleri'nde yer alan öğüdü biliyordum: Hayat adil değildir. Özel bir muamele görmek için bir iddiam var mıydı ki? Bununla birlikte, hayatımda o kadar büyük acılar gördüm ki, Tanrı'nın benim gibi bir mızmızı yatıştırmaya çalışmaktan daha önemli işleri olduğunu anladım. İşte o zamandan beri bu durum böyle sürüp gidiyor.[31]

Eğer kendinizi "korku ve suçluluk" hislerinden, uzun vadede iradeyi yıkıma sürükleyen bu güçlü kıskaçlardan korumak istiyorsanız; taviz vermeye dair bütün dürtülerinizden arınmalı, insanlarla orta yolu bulmaktan vazgeçmelisiniz.
(James Bond Stockdale)

Günümüzde ve bu devirde en yüce adanmışlık, öğrenmekten ve duadan daha yüce olan bir adanmışlık, dünyayı olduğu gibi kabul etmekten geçer.
(Haham Kobrynli Moshe)

ANA FİKRİN ÖZETİ

- Hazcılık, hazzın iyiyle, acının da kötüyle ilişkilendirildiğini söyleyen herhangi bir felsefe için kullanılan genel bir terimdir. Hazcılar hazzı bulmanın (Kireneliler) ve acıdan kaçınmanın (Epikurosçu) altını çizerler. Kireneliler aynı şiddette olan bütün hazların eşit olduklarına inanırlar; hazlar arasındaki olası nitelik farklılıklarına itiraz ederler. Epikuroşçu hazcılık ise, hazlar arasında niteliksel farklılıklar olduğunu kabul eden, çok daha geliştirilmiş bir öğretidir.
- Antisthenes, Kiniklik olarak bilinen felsefi ekolün kurucusudur, Diogenes de bu ekolün en meşhur savunucusudur. Kinikler, uygarlığın özü-

nün çürümüş olduğuna ve uygarlığın, bireyleri birer budalaya dönüştürerek tesadüflerin esintilerine karşı savunmasız bıraktığına inanırlar. Kiniklere göre, Sokrates'in ölümü bilge insanların diğer insanları ve haricî olayları kontrol edemeyeceklerini göstermiştir. Birey ne kadar az mutluluğa ihtiyaç duyarsa, o kadar az incinir. Kinikler sade ve kalender bir hayat yaşamışlardır.

- Zenon tarafından Yunanistan'da kurulan Stoacılık, Kiniklikten doğmuş ve M.S. 1. yüzyıl Roma'sında geniş çaplı bir etki yaratmıştır. Kiniklik daha sonra, Hristiyan Avrupa'ya bütünüyle yayılmıştır. Romalı bir esir olan Epiktetos, İmparator Marcus Aurelius ve Senatör Seneca; en meşhur Stoacı yazarlardır. Stoacılar hangi durum içinde olursak olalım kızmamamızı ya da darılmamamızı tavsiye ederler. Evrenin *Logos* (*Evrenin Aklı*) tarafından akıllıca yönetildiğine ve her şeyin ilahî planın bir parçası olduğuna inanırlar.
- Stoacılara göre, akıllı varlıklar olduğumuz için bizler de *Logos*'un birer parçasıyız. Mutluluk, iradeyi değiştirmek için aklın verimli bir şekilde kullanımıyla elde edilir. İddialarını *Evrenin Aklı* kavramına dayandıran Stoacılar, şahsi bağlılıkları ve ilgileri en aza indirmenin akıllıca bir hareket olduğunu öğretirler. İnsani açıdan mümkün hissiyatı reddederler. Ön yargısız rasyonel kabullenişi, kişisel duygusal bağlılığa tercih ederler.
- Stoacılar yazgının belirlenmiş olduğuna inandıkları hâlde, bu iddianın çok sağlam temellere oturmadığının farkındadırlar. Zira bizler yazgımızın ne olduğunu kesin olarak bilemeyiz. Mutluluğumuzu belli sebeplere dayandırmadığımız sürece makul tavırlar takınmalıyız. Stoacılara göre, fikirlerimizi ve tutumlarımızı kontrol edebiliriz; ancak şöhret, sosyal statü, ilişkiler, sağlık ve zenginlik gibi "haricî durumları" kontrol edemeyiz.
- Stoacı erdemler irade dayanıklılığı, cesaret ve saygınlığı içerir. Stoacı öğretiye göre, her şeyin bir bedeli vardır ve bu bedeli akıl belirler. Mutluluğun bedeli haricî koşullardaki şahsi bağımsızlıktır. *Logos*'un iradesi dışında her şeye karşı kayıtsız kalmakla, "ruh dinginliği" sağlanabilir. Stoacılar, sadece büyük mücadelelerin kişisel gelişim kazandırdığını ileri sürerler.
- Filozof-savaşçı James Bond Stockdale, Epiktetos'un "Hayat İlkesi"ni geliştirmiş ve gittikçe büyüyen bir dinleyici kitlesiyle bunu paylaşmıştır.

DÜŞÜNCELER

1. Hazcılık nedir? Hazcı düşünce Stoacılığın temelinde nasıl rol oynamıştır?
2. Kiniklik nedir? Kiniklik Stoacılığı nasıl etkilemiştir? Detaylıca anlatınız.
3. Kinikliğin ve Stoacılığın Sokrates ile olan ilişkileri nedir?
4. Hazcılık, Kiniklik ve Stoacılığı kıyaslayınız ve tezatlarını ortaya koyunuz.
5. Eski Çağ Roma'sının toplumsal havası, Stoacılığın ortaya çıkışını nasıl desteklemiştir? Tartışınız.
6. Marcus Aurelius ve Epiktetos'un hayat bağlantılarını kendi felsefeleri açısından tartışınız.
6. *Logos* nedir?
7. Stoacılıkta *Logos* ile yazgı arasındaki ilişki nasıldır?
8. Stoacılığın yazgı kavramıyla ilgili muhtemel problemlerini tanımlayınız ve tartışınız.
9. Stoacılık, Hristiyanlık tarafından kolaylıkla benimsenmiştir. İkisi arasında görebildiğiniz benzerlikleri tanımlayınız ve yorumlayınız.
10. Tarafsız rasyonel irade nedir? Stoacı öğreti için neden önemlidir?
11. Stoacı duygu/his görüşünü açıklayınız ve savununuz. Ardından da analiz ediniz.
12. Stoacılar kontrolümüz altında olan ve olmayan şeyler hakkında ne düşünür? Bu düşüncelere katılıyor musunuz? Neden katılıyorsunuz ya da katılmıyorsunuz?
13. Etki ve kontrol arasındaki ilişkiyi analiz ediniz.
14. Kaçınmanın mümkün olduğu ve olmadığı acılar arasındaki farkı tartışınız. Bunlar hakkında ne söyleyebiliriz? Bunlar neden önem taşır?
15. Stoacılığın özünü 25 kelimeyle veya daha azıyla ifade ediniz.
16. Stoacıların ilişkilere bakışını açıklayınız.
17. Hayatınızdan, sizi çok fazla utandırmayan bir örnek vererek bedel ödemek ilkesini betimleyiniz.
18. Stoacılar acıyı nasıl yorumlar? Bu konu hakkındaki görüşleri için ne düşünüyorsunuz?
19. Seneca, "Ben sizi şanssız addediyorum, çünkü siz hiçbir zaman şanssız olmamışsınız" derken ne demek istemiş olabilir?
20. Stoacılığa dair günümüzden bir örnek verebilir misiniz?
21. Stockdale'in iyi bir felsefi eğitimin epey uygulama gerektirdiği iddiası hakkında ne düşünüyorsunuz? Stockdale'in durumunu ifade ettikten sonra yorumlayınız.

İNTERNET KAYNAKLARI

Wadsworth Philosophy Shoppe sayfasındaki http://philosophy.wadsworth.com/Soccio6e bağlantılara ve InfoTrac College Edition'a, bu bölümle alakalı kavramları araştırmak için giriniz. Sınavları ve testleri, telaffuz rehberini ve çalışma taktiklerini uygulayabilirsiniz.

9. BÖLÜM

BİR BİLGİN: THOMAS AQUİNAS

Tanrı'nın kendisi ile ilgili soruşturmaya girişti̇ği̇mi̇zde, bütün çalışmaya zorunlu bir temel oluşturması açısından, öncelikle en başından, onun varlığını gösterebilmemiz gerekir. Çünkü onun var olduğunu gösteremezsek, ilahî şeylerle ilgili bütün düşünceler zorunlu olarak ortadan kalkar.
(Thomas Aquinas)

Tanrı'nın iyi olduğuna inandığını söyleyen kimse, sanki Tanrı'yı uzun zamandır tanıyormuş ve bu süre zarfında da ondan hiç kötülük görmemiş gibi konuşur. Fakat tarih boyunca Tanrı'nın sayısız zulme izin verdiğini biliriz. Hiç kimse böyle bir Tanrı'nın iyi olduğuna dair meşru bir inanca sahip olamaz.
(B.C. Johnson)

Tanrı kâinat üzerine zar oyunu oynamaz.
(Albert Einstein)

Bir keresinde televizyon haberlerinde izlediğim bir röportajda görmüştüm: Bir kadın; parçalanmadan önce küçük, mobil evi olduğu anlaşılan bir moloz yığınının üzerinde oturarak ağlıyordu. Kasırga, kadının sahip olduğu her şeyi yok etmişti. Gözyaşları akmasına rağmen, kendi hayatını bağışladığı için Tanrı'ya olan şükranlarını dile getiriyordu. Kadının dediğine göre, gizemli bir şekilde kendisini ekmek almak için köşedeki markete attığında, akşam yemeği hazırlığındaydı. Dışarı çıkalı henüz birkaç dakika olmuştu ki kasırgaya yakalanmıştı. "Eğer ekmek almak için dışarı çıkmasaydım şimdi bir ölüydüm. Tanrı, ekmek almaya gitmek ve böylelikle hayatımı kurtarmak için bana ilham verdi" diye konuştu.

Bu olay, uyarmadığı insanların habersizce ölmelerini de Tanrı'nın *istediği* anlamına gelir mi? Farz edelim ki, bu kadının komşusu mağazaya gitmeyi planlıyordu ama tam kapının önündeyken telefon çaldı. Bundan, "kadının komşusu kasırgadan kaçamasın diye Tanrı tam da o anda telefonun çalmasını istedi" kabilinden bir sonuç çıkarabilir miyiz?

Ne de olsa, Tanrı meydana gelen *her şeyin* sebebi konumundaysa, bu *"her şeyin"* içerisine kurtuluş ve se-

vinç kadar kasırga ve işkence de girer. Eğer Tanrı *her şeyi* biliyorsa, felsefe finalinden alacağınız notu da şimdiden biliyor mudur? Ya da eğer Tanrı henüz olmayan şeylerin nasıl ve ne şekilde olacağını da önceden biliyorsa, biz bu olup bitenler hakkında nasıl sorumlu olabiliriz? Eğer Tanrı daha siz doğmadan önce felsefeden düşük not alacağınızı biliyorsa, notunuzun "sorumlusu" *Tanrı*dır, siz değil... Öyle mi? Zira onun bilmediği bir şey varsa - tek bir şey bile- Tanrı nasıl bütünüyle bilge olabilir?

Bu ve benzeri bütün sorular, salt akademik ilgiden çok ötedir. İnancı akılla bağdaştırmak isteyen bir kimse için bunlar gerçekten mühimdir. Bu tür problemlere bir "çözüm", *ikici hakikat görüşüne* dayanır. Sınırlı ve insani düzeyde tek bir "hakikatin" ve Tanrı için üstün olan bir "Hakikatin" var olduğu bir durumdur. Başka bir strateji de bahsi geçen problemlerin ortaya koyduğu gibi, Tanrı'nın işinin insanlar için bir "gizem" olduğudur. Her iki çözümde de açıklığa kavuşturulmayan ve görmezden gelinen tutarsızlık ve belirsizlikler söz konusudur.

Gülmek için veya iş olsun diye zararlı işler yapmaktan mutlu olsam da başkalarını zarara uğratmaktan dolayı tasalanırdım; menfaat kazanma ve öç alma düşüncesi olmaksızın zarar verme kabul edilebilir! Başkaları "Hadi! Şunu yapalım!" dedikleri zaman kendimizi zapt etmekten utandığımız için bunları yaparız.
(Augustine)

Pek çok inanan ve inanmayan, tutarsız inançları kabul etmeleri veya -daha basitçe- imana dair çok daha hayati soruları bir kenara bırakmaları istendiğinde, kandırıldıklarını düşünür. Eğer bundan şüpheniz varsa, üniversitenizin kütüphane rafları arasında teoloji ve din felsefesi bölümlerine şöyle bir göz atın. Konusu akıl ile inancın uzlaştırılması olan pek çok kitapla karşılaşacaksınız. Eğer "kötülük problemi"yle ciddi anlamda uğraşmışsanız (İyi, sevecen, bilge ve kudretli olan Tanrı; nasıl olur da kötülüğe izin verir?) ya da ahlaki sorumlulukla mücadele etmişseniz (Eğer Tanrı Âdem'i ve Havva'yı yozlaşmaya eğilimli bir yapıda yaratmışsa nasıl olur da onlar ve biz, bu durumdan sorumlu tutuluruz?) asla sonu gelmeyecek bir zahmete girişmişsiniz demektir.

Her azizin bir mazisi, her günahkârın da bir geleceği vardır.
(Oscar Wilde)

teoloji
Yunanca theos (tanrı) ve logos (bilim) kelimelerinden gelir, "Tanrı hakkında konuşmak" veya "Tanrı bilimi ya da çalışmaları" anlamındadır.

Kültürümüz, Hristiyan değerleri ile klasik Yunan düşüncesi ve değerleri arasında devam eden uyuşmazlıktan şiddetli bir şekilde etkilenmiştir. Klasik Yunan bakış açısına göre, insanoğlu pek çok hatasına rağmen en önemli hayat formunun temsilcisidir. Klasik bir filozof, tarafsız bilginin ve aklın, hayatımızı bir süreç içinde geliştiren evrenin kapılarını açtığına inanır. İyi bir hayat, aklın semeresi olarak görülür. Akıl, inancın çok üstünde bir yer edinmiştir; zira bilmek, inanmaktan çok daha yararlıdır, diye düşünülür.

Hristiyan düşüncesi ise gözlerimizin önüne tamamen bambaşka bir manzara serer. İnsanoğlu yükseklerden düşmüş ve yozlaşmış, fâni ve bilgisiz bir mahlûk olarak görülür. Hristiyan teolojisi, bizlerin günahlardan kaçınamadığımızı ve kendi yaptıklarımız sonucunda cehennemle cezalandırılacağımızı öğretir. Bizi ancak, kullarını seven Tanrı'nın, lûtfundan kaynaklanan merhamet ve acıması kurtarabilir. Tanrı'nın sözlerini canlandırmaya itaat etmek, kurtuluş için mutlaktır. İnanç, akıldan çok daha değerlidir. Zira kurtuluş, sonsuz hayatımızı cennet ya da cehennemde geçireceğimiz öteki dünya, bu dünyadaki maddi başarılara kıyasla çok daha önemlidir. Hristiyan teolojisinin, ahiret anlayışının bir sonucu olarak, kimi zaman *öteki dünya işlerine dalmış* olduğu ifade edilir.

TANRIMERKEZLİ EVREN

Klasik dönem düşüncesi daha çok seküler olmasına rağmen, Orta Çağ düşüncesi, yadsınamaz biçimde, teolojik bir zihniyete sahipti. Teoloji Yunanca *theos* (tanrı) ve *logos* (bilim) kelimelerinden gelir. "Tanrı ile konuşmak" veya "tanrı bilimi ya da çalışmaları" anlamındadır. Orta Çağ, insan ve doğa çalışmalarından ziyade, "öteki dünyayla ilgili" sorgulamalara ve Tanrı çalışmalarına ağırlık veren filozoflar yetiştirdi.

Orta Çağ âlimleri, hakikati akıl ve bilimle keşfetme çabası göstermekten ziyade, Tanrı'nın gözler önüne serdiklerini *açıklamak* için kilise dogmaları ve teoloji üzerine çalışmalar yaptılar. Filozoflar bu tür sorularla mücadele ettiler: "Akıl ve inanç her zaman çatışma hâlinde midir? İnsan zihni Tanrı'yı doğrudan akılla bilebilir mi?", "İyi bir Hristiyan olan kişiye, sorgulamak ve

belirlenmiş şeyleri anlamaya çalışmak yasaklanmış mıdır?", " Eğer aklın ortaya koyduğu şeylere karşı bizim bilgisiz olmamız isteniyorsa, o hâlde Tanrı neden bize düşünme yetisi vermiştir?", "Dinî inançlar birbiriyle çeliştiği hâlde hepsi de ilahî otoriteyle vahye güvenmeyi telkin ediyor, bu durumda biz bu inançlardan birini nasıl seçebiliriz?"

Geçmişe bakıldığında, insanların yaşadıkları bütün günahlar ve acılar ile, sevaplar ve mutlulukların kabul edilebilir olduğu herhangi bir "mükemmel gelecek" mümkün olabilir mi? Bence mümkündür ve belki de gerçekten vardır.
(John Hick)

akıl ilkeleri
Sonuç çıkarmada dayandığımız ilkeler, kendi yapıları ile rasyonelliğin sınırlarını belirleyen ve (çelişiklik yasası gibi) rasyonel olarak çürütülemeyen ilkelerdir.

Değişimin Nüveleri

Hazreti İsa'nın ölümünden sonra Hristiyanlık; önceki havarilerin ve müritlerin -bilhassa Paul'un- insanüstü gayretleriyle yükselişe geçmiştir. Hristiyanlık başlarda, dünyanın sonuna işaret eden Hazreti İsa'nın ikinci defa geleceğini bekleyen küçük bir grup inanandan meydana geliyordu. Çok yakında cennete gideceklerini düşünen ilk Hristiyanlar, siyasi görüşlerini yaymak için herhangi bir ihtiyaç hissetmediler. Bununla birlikte bilime ve felsefeye karşı da gayet ilgisizdiler ve etraflarında meydana gelen birçok olaya kayıtsız kaldılar. Onların esas kaygısı imanı kurtarmaktı. Yükselmiş olan İsa'nın her an geri dönmesini umut ederek bu dünyanın meselelerine karşı oldukça ilgisiz davrandılar. Tüm bu sebeplerden dolayı ilk Hristiyanlar kendilerini, Hristiyan olmayan insanları kendi dinlerine davet etmeye ve ruhlarını hüküm gününe hazır hâle getirmeye adadılar. Klasik hayat görüşüne tezat oluşturarak felsefi, toplumsal ve ahlaki kuramları yapılandırmaya ihtiyaç duymadılar; aslında buna zamanları da yoktu.

Hristiyanlar, zaman geçtikçe ve dünyanın sonu yaklaştıkça -şimdi ve burada- problemlerle uğraşmaktan kaçınmanın çok zor olduğunu gördüler. İsa'nın temel öğretilerini yorumlamak için gerekli olan ilkeleri ve kuralları, "Yeni Ahit" adı altında bir araya getirdiler. Dahası, bu ilkeler ve kurallar, dinin daha net bir şekilde gelişmesini gerekli kıldı. Aksi takdirde, eğer gelecek ona uygun bir şekilde düzenlenmezse İsa'nın ikinci gelişi belki de gerçekleşmeyebilirdi.

İman ile Aklı Uzlaştırma İhtiyacı

İmanın en büyük açmazı, kimi zaman, ona tutunmayan insanlar tarafından derinlemesine düşünülmeden reddedilmesidir. Dinî eğitimler; özgür irade, yazgı ve Tanrı'nın nasıl olduğu gibi problemlere karşı insanların basit cevaplar vermelerini sağlar. Belki de onlara düşünmeyi geri plana iterek, "imanı yüceltmek" öğretilmiştir. Bu önemli ve karmaşık problemleri tamamıyla kavrayıncaya kadar, imanın "anlamaya" baskın çıktığını söylemek hiç de zor olmasa gerek. Şahsi dinî inançlarımız ne olursa olsun, çoğumuz rasyonel varlıklar olduğumuzu düşünürüz; mevzubahis dinî inancımız olduğunda, bizim için, tezatlar ve tutarsızlıklar kabul edilmesi zor bir hâl alabilir. Rasyonel ilkeleri ihlal ettiğimizi öğrendiğimizdeyse hiç de huzurlu olamayız.

Temel **akıl ilkeleri, çıkarım kuralları** olarak da isimlendirilir ve rasyonelliğin sınırlarını belirler. Bu kuralları devamlı biçimde ihlal etmek, bizi irrasyonel veya mantık dışı alana iter. Kurallar kendi yapıları ve belirlilikleri içinde doğrudurlar. Sonuç çıkarmada onlara dayandığımızdan akılla çürütülemezler. Çağdaş mantıkçılar, sonuç çıkarma kurallarının birkaçını fark ederler. En önemlilerinden biri, çelişiklik yasasıdır.

Çelişiklik yasasına göre, hiçbir ifade aynı anda ve aynı koşullar altında hem doğru hem de yanlış olamaz. Mantık çalışan filozofların sıklıkla yaptıkları gibi sembollerle anlatmak gerekirse: P aynı anda hem P hem de P değil olamaz. Örneğin, elinizde tuttuğunuz kitap

Vahyolunmuş kutsal bir dogmayı yorumlamak her zaman tehlikelidir, fakat bir defaya mahsus ve mecburen yapılan yorum kabul edilebilir. Muhalif yorumlar için de kapılar her zaman açıktır. Eğer her iddialı yoruma güvenilseydi, Tanrı'nın vahiyle iletilmiş iradesi düzensiz, tutarsız, çelişkili ve değişken bir görüntüye bürünürdü. Vahyi yanılsamadan, dogmayı da hatadan ayırt etmenin muhakkak belli kriterleri vardır. Hatta bu kriterleri seçmek için bile belli kriterler vardır. Dahası seçilen kriterleri seçmek için de kriterler olmalıdır...

ya felsefe kitabıdır ya da felsefe kitabı değildir. Hem felsefe kitabı hem de felsefe kitabı olmayan bir şey olamaz. Bununla birlikte bu kitap, aynı anda hem felsefe kitabı hem de kapı eşiği olabilir. Bu nesnenin bir felsefe kitabı ve daha fazla bir şey olması iddiasında herhangi bir çelişki mevcut değildir. Ortak istisnai varsayımlar söz konusu olduğunda çelişki meydana gelir: "Bu bir felsefe kitabıdır" ve "Bu bir felsefe kitabı değildir" gibi...

Çelişiklik yasası hakkında biraz düşünün. Rasyonellik anlamında bu yasanın ne kadar temel bir yasa olduğunu göreceksiniz. Zira bu, aklın temel bir prensibidir. Düşüncelerimizin ne kadar çelişkili olduğunu keşfedince endişeleniriz. Çünkü böyle bir farkındalık bizi, irrasyonel görünen fikirleri muhafaza etmek veya çelişkileri çözüme kavuşturmak adına görevlendirir.

İman konusunda; insan zihninin -sonlu olmasından ötürü- Tanrı'yı ve onun hareket alanını anlamakta yetersiz olduğunu iddia ederek, çelişki ihtimalinden kaçınmaya çalışmak, bizi Tanrı'yla anlamlı bir iletişim kurmaktan uzaklaştırır. Eğer Tanrı'yı asla -sağlıklı bir şekilde- kavrayamazsak ve şey'lerin göründükleri gibi olmadığına güvenmek zorundaysak, bizim "çözümümüz" de göründüğü gibi olmayacaktır. (Bizim bulunduğumuz basamaktan kötülük ancak kötülük olarak gözükür; fakat Tanrı'nın bulunduğu düzeyde bu, gerçekte iyiliktir; gibi...)

Eğer İsa'nın ikinci gelişine, çok sayıda neslin gelip geçmesi kadar uzun bir süre varsa, Hristiyan öğretisinin tekrar yorumlanması gerekiyordu. Eğer yakın bir gelecekte cennete gitmeyi ümit ediyorsak, bütün malımızı mülkümüzü fakirlere vermek önemli bir şeydir. Kıyamet gününün çok daha uzun süre sonra geleceğini düşünmek ise günlük meselelere daha çok önem vermemize neden olur.

çelişiklik yasası Aynı anda ve aynı şartlar altında hem doğru hem de yanlış olabilen hiçbir ifadenin olmayacağına dair sonuç çıkarma yasasıdır.

Yüzyıllar geçtiği hâlde hâlâ İsa'nın ikinci gelişi gerçekleşmedi, öte yandan Hristiyanlık yayılmaya devam etti: Hristiyan öğretisi karmaşıklaştıkça teolojik meseleler de uygulamadaki karışıklıklara eklendi.

AUGUSTINE: İKİ DÜNYA ARASINDA

Aurelius Augustine (354–430) ilk dönem Hristiyan teolojisini, kendine ait Platon felsefesi ve Manici ikiciliği (düalizm) ile bir senteze kavuşturma çabasından dolayı, "iki dünyaya da hükmeden dev" olarak tarif edilmiştir. Tanrı ve Şeytan inancı, evrensel mücadele içinde -neredeyse- tam da birbirinin karşıtıdırlar; insanoğluna düşen de tarafını belirlemektir.

Augustine'in "taraf belirleme" mücadelesi, memleketinde başladı. Augustine, Kuzey Afrika'daki Numidia Eyaleti'nin Tagaste isimli şehrinde dünyaya geldi. Annesi Monica, dindar bir Hristiyan olduğu hâlde, babası Patricius bataklığa sapmış bir kişiydi. Hayatı boyunca Monica, Augustine'i kiliseye götürmek için uğraştı durdu. Ne var ki Augustine, hayatını yaşamayı ihmal etmedi. Augustine'in, metresinden Adeodatus (Tanrı'nın hediyesi anlamına gelir) isminde bir oğlu oldu. Augustine serkeş ve dünyevi bir hayat yaşadı, ta ki 33 yaşına kadar...

Aurelius Augustine

Kötünün neden var olduğunu araştırdım ama hiçbir sonuç elde edemedim. O zaman kalbim ne büyük azaplar çekti!
(Augustine)

Onur burada, boş inançlar orada, anlamsızlık ise her yerde.
(Augustine)

Arkadaşlarım arasında, onlardan daha az rezilliklerde bulunmaktan utanç duyduğum gerçeğine çok kördüm. Onların rezillikleriyle övündüklerini, ne kadar fazla günah işlerlerse bununla o kadar fazla övündüklerini işittim. Böylece aynı kötü davranışlardan -alkışlamalar ve övgüler yüzünden- ben de haz almaya başladım. Küçümsenmemek amacıyla çok daha kötü davranışlarda bulundum... Yapmadığım hareketleri yapmış gibi gösterdim; çünkü masumiyetimin dirayetsizlik, korkaklık ve namusluluk olarak yorumlanacağından çekindim.[1]

Augustine'in etkisi -hayatı ve eserleri gibi- "bir şeylerin elden kaçtığı"na dair korkusundan

doğmuştur. Elden kaçırdığı şeyleri cinsellikte, kendisiyle övünmekte (çok ateşli ve etkili bir tartışmacıydı) ve ahbaplarında arıyordu. Dahası kalbini ve ruhunu, bununla birlikte "içindeki öğretmeni" yokluyordu.

> Bedensel istekler -tıpkı bir bataklık gibi- ve zina içimden taşıyor; her yerimi, kalbimi kararan ve onu örten sisler kaplıyor. Şehvet karanlığı yüzünden gerçek aşkın parlak ışığını seçemiyorum. Aşk ve şehvet bir arada kabarıyorlar; bedensel arzularımı sarp kayalıklara çarpıyor, uysal gençliğimi benden çalıyor ve beni günah girdabına batırıyorlar.[2]

Nihayetinde Augustine, annesini teşvikiyle ve Milan Piskoposu Ambrose'un (339–397) ısrarıyla yeniden İncil'e yöneldi. Augustine bir gün bahçede arkadaşı Alypius'la otururken "bir çocuğun şarkı söyleyen sesini" işitti. Bu ses durmaksızın "Al onu ve oku, al onu ve oku" şeklinde tekrar edip duruyordu. Dayanamadı ve İncil'i alıp açtı; gözleri ilk paragrafın üzerinde gezinmeye başladığında, cümlelerin kendisi için yazılmış olduğunu hissetti:

> Zamanımıza yakışır biçimde terbiyeli olalım; içkili zina partileri, ahlaksızlık veya kötülük, kavga ve kıskançlık asla kabul edilemez! Zırhınız İsa olsun, nefsinize -hiçbir şekilde- bedensel arzuları tatmin etmek için fırsat vermeyin.[3]

387 yılının Paskalya Bayramı'nda bir pazar günü annesinin, Adeodatus'un ve Alypius'un; Ambrose tarafından Milan'da yapılan vaftiz törenlerinde bulunuyordu. Dördü de imanla dolmuş bir hâlde, çilecilik hayatı yaşamayı planladıkları yere gitmek üzere, Afrika'dan ayrıldılar. Fakat Monica, Tagaste'ye ulaşamadan hayatını kaybetti. Augustine, Tagaste'deki bütün mirasını sattı ve paranın hepsini fakirlere dağıttı. Arkadaşlarının yardımıyla Augustine Tarikatı'nı kurdu. Bu tarikat Batı'daki en eski manastır tarikatıdır. 391 yılında Augustine, Hippo Piskoposu Valerius tarafından Kuzey Afrika'daki bir Roma sahil şehrine keşiş olarak atandı. 396 yılında, Valerius'un varisi olarak Hippo Piskopos'u oldu ve 34 yıl burada yaşadı.

> ***Bir çocuğun, ona zarar verecek olan şeyler de dâhil olmak üzere, her istediği şey için ağlaması çok da doğru bir davranış değildir. İstediği verilmediğinde ya da ona zararı dokunacak istekleri reddedildiğinde histerik çığlıklar atması doğru bir davranış olamaz. Dolayısıyla eğer bebekler masumsa bu durum, zarar verme istencinin eksikliğinden kaynaklanmaz; aksine direnç eksikliğinden kaynaklanır.***
> (Augustine)

Bu günah işleyenlerin bizler olduğumuza hâlâ inanmıyorum. Muhtemelen biz değiliz de, bize zorla günah işleten başka dünyalar mevcut. Hiçbir suç işlemediğimi düşünmek benim gururumu okşadı. Aslında benim günahımın özrü yok, zira kendimi günahkâr olarak düşünmüyorum bile.
(Augustine)

Dünyevi aşkların kazanı, durmadan etrafımda fokurduyor. Henüz aşkı yaşamadım ama ben âşık olmaya âşığım.
(Augustine)

Seveceğim bir şeyler arıyorum, güvenle seveceğim ve nefret edeceğim.
(Augustine)

Önceden cüretkâr ve aktif bir anti-Hristiyan Manici olan Augustine, sonradan cüretkâr ve aktif bir Hristiyan piskoposu oldu. Her iki durumdayken de (inançsızlarla ve kuşkucularla) çekişmeli tartışmalar yapmıştır. İlkinde Hristiyanlığa karşı Maniciliği, sonradan Maniciliğe karşı Hristiyanlığı savunmuştur.

Augustine dönüşümünü tamamladıktan sonra 230'dan fazla bilimsel eser yazmıştır. Bunların ikisi, *İtiraflar* (400) ve *Tanrı Devleti Üzerine* (413–426) hem Hristiyanlar hem de Hristiyan olmayanlar için önemli felsefi eserlerdir.

Augustine eserlerinde; şüphe, kesinlik, bölünmüş benlik, bilinç, zaman, irade ve Tanrı'nın her şeyi önceden bilmesiyle ilgili temel felsefi ve teolojik fikirler öne sürer. *Tanrı Devleti Üzerine*, tarih felsefesine ehliyetli biçimde bakarak Roma'nın çöküşünü detaylarıyla anlatır. Bu eser o zamana kadar yazılan ilk tarih *felsefesi* eseridir. Roma'nın çöküşünün Tanrı'nın planı olduğunu ileri süren *Tanrı Devleti Üzerine*, Eski Çağ dünya görüşünün sonunun geldiğine işaret eder.

Augustine'in *İtiraflar*'ı kimi âlimler tarafından ilk gerçek otobiyografi kitabı olarak düşünülmüştür. Bu iddia öteki âlimlerce eleştirilmiştir. *İtiraflar* otobiyografi olsa da olmasa da putperest imparator Marcus Aurelius'un *Düşünceler*'i gibi, çok çeşitli bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Marcus gibi Augustine'in ruhu da "boyunun ölçüsünü almıştır"; bu sebeple, zihniyle kalbini uzlaştırmak isteyen ve bu yolda defalarca başarısızlığa uğrayan hemen herkesle konuşmuştur.

> Başkaları tarafından zorlanarak değil de yalnızca kendi istencimle, demir pranga misali bir direnç için oruç

tuttum... ve hayatıma henüz giren bu yeni irade eski arzuları gemlemek ve mağlup etmek için yeterince kuvvetli değildi. Biri bedenin kölesi, diğeri ruhun; birisi eski, diğeri yeni olan bu içimdeki iki irade, anlaşmazlık içindeydi ve onların arasında kalan ruhum paramparça oldu.[4]

Augustine, Roma ile savaşta olan Vandalların Hippo'ya kadar ilerlemesinden kısa bir süre sonra öldü. Hiçbir vasiyet ve mal mülk bırakmadan bu dünyayı terk etti. Bunun yanı sıra kendi mezar taşını kendisi yazmıştır: "Bir Hristiyanın kalbini fırtınaya dönüştüren nedir? Gerçek şu ki, o Hristiyan bir seyyahtır ve kendi memleketini özler durur."

Eğer, "hakikat eşittir zihnimiz" formülü doğru olsaydı, hakikat değiştirilebilir olurdu. Zihnimiz kimi zaman fazlayı görür, kimi zaman daha azı. Bu yüzden de gördüklerimizin değişken olduğunu kabul ederiz.
(Augustine)

Gurur ve Felsefe

Hristiyan inancıyla dolup taşan Augustine, retorik ve felsefe alanındaki eğitimi dolayısıyla Platonculuğu, Epikurosçuluğu ve Stoacılığı, bir hayat tarzı olarak, (6. ve 8. Bölüm) reddetmiştir. Augustine, insan iradesine verilen insani akıl ve -Sokrates'ten Stoacılara kadar- mevki gururu üzerine vurgu yapan klasik Yunan düşüncesine ilgi duyuyordu.

Genelde Yunan filozofları; aklı, hakikat ile yanılgıyı ve gerçeklik ile yansımayı ayırt etme yeteneği olarak ifade ederler. İnsanın mutluluğu üzerine görüşleriyle Epikurosçular bile, mutluluğun anahtarı olarak gördükleri aklın önemi üzerinde hassasiyetle durmuşlardır. Bireysel farklılıklarına karşın klasik Yunan filozofları; insani anlayışın (hikmet ve bilgi), yaşadığımız andaki mutluluğun gerçekleşmesi için bizi uygun duygulara ve davranışlara yönelttiğine inanırlar.

Hristiyan standartlarında, klasik hümanizm fazla insan merkezliydi. Başka bir deyişle insan, aklına ve iradesine güvenmede aşırıya gidiyor, Tanrı'nın rehberliğine ve lütfuna karşı umursamazca davranıyordu. Augustine ise aklın güçsüzlük olduğunu düşünür. Hatta aklın, "lütfun, sevginin ve gerçek özlemin bulunmadığı, tam anlamıyla istenci olmayan bir âcizlik" olduğunu ileri sürer. İman, eğitimin üstünde olmalıdır; çünkü tek başına iman, doğru anlamaya (ya da anlayışa) yol verir. Bu yüzden iman, üretken felsefi bir sorgulama için gerekli bir koşuldur.

Eğer irade yanlış bir şekilde komuta edilirse, duygular da yanlış yönlenirler. Eğer irade doğru yolda olursa, duygular sadece masum olmakla kalmazlar, ayrıca kendileriyle de iftihar ederler.
(Augustine)

Şimdi, gururdan başka hiçbir şey kötü iradenin başlangıç noktası değil midir yani?
(Augustine)

Dünyevi bir şehrin Tanrı için yüzkarası bir nokta olan kendini beğenme hissiyatıyla yaratıldığını görürüz... Dünyevi şehir kendinden memnuniyet duyar.
(Augustine)

Herhangi bir varlık kötü bir tercih yaptığından, meydana gelen şey, o varlığın istenciyle bağlantılıdır. Hata yapmak mecburi değildir; tercih meselesidir. Hatayı takip eden ceza ise adaletin gereğidir.
(Augustine)

İman olmadan -çok fazla klasik felsefeye dayanan- akıl, Hristiyan standartları altında güvenilir değildir; hatta tehlikelidir. Kendi donanımıyla baş başa kalan akıl, istence kılavuzluk yapamaz; tam tersine irade tarafından bir oraya bir buraya yönlendirilir. Özellikle de istencin kendisi ahlaksız, günahkâr ve bağışlanmaktan uzaksa... İrade ne kendini kurtarabilir ne de kendisini sağlıklı anlamda düşünebilir. İnanmak ise gurur ile cehalet arasında gidip gelmeye neden olur.

Augustine, Stoacı ve Epikurosçu öğretilerin bir kısmını yanlış yorumlamış olabilir, yine de onların doğal dünya ve bencil otokontrole dair yaptıkları vurgu karşısındaki huzursuzluğu anlaşılırdır. Zira Epikuros, ruhun fiziksel olduğunu ve maddi olmayan bir formda yaşayamayacağını ileri sürmüştür. Augustine, hemen her şeyde tadına varılabilen fiziksel hazzı savunan Epikurosçuları itham eder: "Ye, iç ve keyiflen, yarın belki de öleceğiz."

Augustine'e göre, Epikurosçuluk sadece domuzlar için uygundur, insanlar için değil. Augustine'nin görüşüne göre, Epikurosçular insanları aşağılamanın yanında, Tanrı'nın yalnızca araç olarak amaçladığı şeyleri (iştah gibi), hayatın ve varoluşun tüm amacı (memnuniyet, keyif) hâline getiriyorlar. Bu şekilde davranarak, Epikurosçular dünya Bahçe'lerindeki inzivalarında, fakirleri görmezden gelerek hoşnut olurlar. Öteki dünyayı reddederek, kendi ruhlarını bile görmezden gelirler.

Augustine Stoacılara, Epikurosçulardan daha çok saygı göstermiştir. Onların erdem, bilhassa cesaret ve dürüstlüğe verdikleri değere hayran kalmıştır. Fakat kendi temel hedeflerine ön yargısızca ve sorgulamadan yaklaştıkları için onlarla dalga da geçmiştir; hatta alaycı bir dille sormuştur: "Şimdi,

bu adam sırf sıkıntısına sabrettiği için mutlu mudur? Elbette değil!" Onları, değişmez bir sükûnetle, dünyanın içinde bulunduğu koşullara kayıtsız kaldıkları için eleştirir. Augustine için daha beteri de Stoacılar'ın, tıpkı Epikurosçular gibi, kendilerine inanmalarıdır, Tanrı'ya değil.

> Putperestlerin etikteki, fizikteki ve hakikati arama tarzlarındaki çok çeşitli hatalar, yeterli derecede ispatlanmış gözükmektedir. Fakat bariz bir biçimde, bu iki felsefe okulunun (Epikurosçuluk ve Stoacılık) ortaya koyduğu şey tam da bu ifade edilenlerdir ve Hristiyan devrini de alaşağı etmeye devam etmişlerdir. Buna rağmen eğitimli kesim onlara sertlikle hücum etmiş, muazzam bir yetenek ve gayretli bir emekle onları devirmeyi başarmıştır. Bu hatalar... tamamen ortadan kaldırılmış olduğu hâlde, şimdiki retorik okullarımızda onların görüşlerinin ne olduğu sorusu kısaca geçiştirilmektedir ve bu ihtilaflar tamamıyla silinmiş veya sindirilmiştir... Hatalı bir okul ne zaman hakikate karşı başını doğrultsa ancak, -örneğin İsa'nın kilisesine karşı- Hristiyan isminin himayesinin dışında bir yere sıçrayabilir; aksini göze alamaz. [5]

Augustine; Paul'un, *Havarilerin Hayatı*'nda belirttiği Stoacılar ve Epikurosçularla karşılaşması ile ilgili notlar almıştır.

> Paul Atina'dayken bazı Stoacı ve Epikurosçu filozoflar onunla birtakım konuları görüştüler. Bazıları "Bu şarlatan ne demeye çalışıyor?" dedi... Ruhların yeniden dirileceğini duydukları zaman bazıları dudak büktü, bazıları da "Bu konuyu seninle başka zaman konuşuruz" diyerek geçiştirdiler. Sonunda Paul toplantıyı terk etti.[6]

Augustine'in kaygılarına rağmen, Stoacılıkta -özellikle de tam bir putperest olan Marcus Aurelius'un *Meditations*'ı ve *Düşünceleri*'nde- putperestlikten Hristiyan felsefesine yönelme eğilimleri belirir. Marcus tam bir putperest olduğu hâlde, Hristiyan felsefesini temsil eden değerler ve niteliklerden bahsetmiştir: Bu hayata ve onun geçiciliğine kıymet vermemek, sağlam bir görev anlayışı ve Logos ile bağlantılı insanoğlu düşüncesi (8. Bölüm).

> ***Herhâlde, herkesin mutlu olmayı istemesiyle ilgili olarak hepimiz aynı fikirdeyizdir. Yine hepimiz herkesin bilge olmak istediğini düşünürüz... Çünkü hikmet sahibi olmayan hiç kimse mutlu olamaz.***
> (Augustine)

Ancak Marcus da Platon ve Epikuros gibi, Hristiyan haleflerinden insani akıl hakkındaki görüşleri ve bu dünyaya odaklanması açısından

farklıdır. Augustine Yunan felsefesinin hatalarını anlamış ve bu hatalara karşı Paul'un sancağını almıştır. Bu şekilde davranarak, insan merkezli klasik dönem dünya görüşünden, tanrı merkezli Orta Çağ dünya görüşüne kayan bir düşünce hareketi başlatmıştır.

Özgür tercihini kötülük yönünde kullanan insan, hem kendini hem de tercihini mahveder.
(Augustine)

THOMAS AQUINAS'IN HAYATI

Bütün uğraşlar insanlara açıktır; fakat hikmeti aramak çok daha mükemmel, ulvi, kazançlı ve eğlencelidir.
(Thomas Aquinas)

Thomas Aquinas (1225–1274) Napoli civarında doğmuştur.[7] Aquino kontuyla akraba olan babası, Thomas'ın katolik kilisesinde önemli bir mevki sahibi olmasını istiyordu. Bu amaç için 5 yaşındaki Thomas'ı Montecassino'daki Benedikt Manastır. Okulu'na kaydettirdi. Romalı Katolik keşişler olan Benediktlerin ölçülü hayat tarzları, fiziksel çalışma kadar manevi disipliniyle de meşhurdu. Benediktler, genel bir kural olarak, tek bir manastırda yaşamayı tercih ederlerdi. Montecassino keşişleri kutsal metinleri titiz bir tetkikten geçirmeyi, dikkatli okumayı ve yazmayı, uzun ve karmaşık pasajları ezberlemeyi öğretirlerdi. Keşişlerin gözetimi altındaki Thomas, temel dinî bilgiler, akademik kabiliyetler ve iyi bir çalışma alışkanlığı kazandı.

Thomas Aquinas

Bir Dominikli

1239 yılında Thomas, Napoli'deki İmparatorluk Üniversitesi'ne başladı ve burada bazı Dominikli keşişlerle arkadaşlık kurdu. Dominikliler kendilerini eğitime ve halka tebliğe adamış insanlardı. Fakirlik, iffet ve itaat üzerine yemin birliği etmişlerdi. Kendi manastırlarını kırsal yerlerde kurma çabasında olan Benediktlerin tersine, Dominikliler manastırlarını şehirlerde kurdular. Kısmen de olsa, kendi zengin ve müreffeh hayatları yüzünden Benedikt manastırlarının manevi otoritesi çöküyordu; Dominikliler de 13. yüzyılın entelektüel seçkinleri olarak ortaya çıkıyorlardı.[8]

Thomas, Dominiklilerin hayat tarzlarından çok etkilenmişti, bu yüzden onların disiplinine katılmaya karar verdi. Bu karar, kudretli bir papaz veya piskoposla akraba olmanın avantajlarından yararlanmayı dört gözle bekleyen aileyi oldukça huzursuz etti. Dahası Thomas'ın fakir bir keşiş olarak kalması, onların planlarından biri değildi.

Buna rağmen Thomas, 1243 ya da 1244 yılında, "Dominikliler" olarak da bilinen "Vaizler Tarikatı"na girdi. Thomas'ın annesi bu durumdan hiç hoşlanmamıştı ve Thomas'ın asker olan ağabeyine hüzün dolu bir mektup gönderdi. Ağabeyi, Thomas'ın izini arayıp bulduğunda ve ona Dominikli âdetlerini bırakması emrini verdiğinde Thomas, diğer Dominiklilerle birlikte seyahatteydi. Thomas ağabeyinin bu emrini kabul etmeyince, ailesi tek çareyi onu kaçırmakta buldu. Thomas'ı kaçırıp birkaç ay hapis altında tuttular. Ailesi Thomas'ı ikna etmek için, ona baskı uyguladı, hatta onu odasına kilitlediler; ancak tüm bunlar onu Dominikli âdetlerinden ve çalışmalarından uzaklaştırmaya yetmedi.

İddia ediyorum ki yalnızca zihinsel bir yaklaşımla, teolojiye aklı yerleştirme girişimleri sonuçsuz kalır.
(Immanuel Kant)

Bir biyografi yazarı şu ilginç -fakat doğruluğu kesin olmayan- hikâyeyi aktarır: Ailesi, bir genç kıza tahrik edici bir kıyafet giydirerek Thomas'ın odasına gönderir. Thomas'ın uykuda olduğu bir vakit, kız her türlü yeteneğini, bakışlarını, dokunuşlarını, jestlerini kullanarak, Thomas'ı günaha davet eder. Thomas'ın içindeki aziz, bu tahriklere kanmaz ve güçlü olduğunu kanıtlar. Kız odayı terk edinceye kadar Thomas, dua ve ibadetle meşgul olur. Thomas her durumda, hatta ailesi tarafından kaçırıldığında bile, *Safsatalar Üzerine* adlı eserini yazmayı başarmıştır. Sonuç olarak, Thomas'ın samimiyetine ve direncine ikna olan ailesi onu serbest bırakır. Kısa bir süre sonra Dominikliler, eğitimine övgüyle anılan bir hoca olan Albertus Magnus ile devam etmesi için Thomas'ı Köln'e gönderdiler. Ardından Thomas, Paris Üniversitesi'ne gitti.

Tanrı'ya, hiçbir argümanın imanını sarsmasına izin vermeyecek derecede güvendiğini söyleyebilirsin; ancak bu ifade senin sadece ne kadar inatçı olduğunu gösteren bir kanıttır ve Tanrı'nın lütuflarını tartışabilecek kadar kuvvete sahip olmadığını ortaya koyar.
(B.C. Johnson)

Paris Üniversitesi

Bugünkü üniversitelerin Orta Çağ'ın katedral okulları olduklarını biliyoruz. Hâlbuki katedral okulları şimdinin üniversiteleri gibi, merkezi bir kütüphaneden ve özel binalardan yoksundu. Katedral okulları doğaları itibariyle dinî bir yapıya sahip olmakla beraber, destek aldıkları otorite altında çalışma yapan üstat ve öğrencilerden meydana geliyordu. Bu bağımsız okullar Cluny, Tours, Chartres ve Paris gibi şehirlerde yer alan manastır ve katedrallerle ortak çalışıyorlardı. Notre Dame Katedrali, çoğunlukla birden fazla okulu desteklerdi. Katedral okulları önce Fransa'dan İngiltere'ye, ardından da tüm Avrupa'ya yayıldı.

Bu okulların sayısı arttıkça en iyi kütüphaneye ve üstatlara sahip olma rekabetleri de kızışmaya başladı. Hatta münazara adı verilen büyük halk tartışmalarının canlandırmaları ve nitelikleri üzerine de çekişmeler başladı. Hem Dominiklilerle hem de Fransiskenlerle iş birliği yapan özel okullar, sözlü yapıtları yazılı bir form hâline dönüştürerek kalıcı olmalarını sağlamak amacıyla retorik veya teoloji gibi konularla ilgili bazı metinleri yorumlama ve çoğaltma işinde ustalaşmaya yöneldiler. Zamanla özel okullar; Paris Piskoposu'nun, Notre Dame Başkanı'nın ve Papa'nın nezaretinde olan Paris Üniversitesi'nin bünyesine katıldılar.

Öğreti olarak bildirilen dinsel görüşler, tecrübenin ya da düşüncenin hedefe ulaşmasını hızlandırmaz. Bunlar göz yanılsamasıdır, insanoğlunun en zorunlu, en güçlü arzuları ve en eski istekleridir.
(Sigmund Freud)

Bu okullar geliştikçe, hocalarının kalitesine ve önemli felsefi metinlerin yeni tercümelerine ulaşma imkânına bağlı olarak üniversiteler, Orta Çağ eğitiminin merkezine oturdular. Bu metinlerden en itibarlı olanı Aristoteles'in eseriydi. Ayrıca Farabi, İbn Cebron, İbn Sina ve İbn Rüşd tarafından yapılan Arapça ve İbranice epistemoloji, metafizik ve etik çalışmaları ile Bağdat'tan İspanya'ya kadar uzanan coğrafyada Arap âlimleri tarafından Aristoteles üzerine yapılan yorumlar da büyük bir öneme sahipti.

Eğer Tanrı yoksa, onu icat etmeliyiz.
(Voltaire)

Üniversitelerde çalışmak ve eğitim vermek sadece papazların bir hakkıydı. Latince, kilisenin ve üniversitelerin evrensel diliydi. Bu durumda - ilk kez- kilisenin katı hiyerarşisinin ve otoritesi-

nin, bilginin birleşimini, organizasyonunu ve sentezini temel bir felsefi görev hâline getirmesi ve sağlamlaştırılması, şaşırtıcı bir durum olmaktan çıkmıştı. 13. yüzyılın en temel felsefi ve sosyal hareketleri, tek bir ruhani hakikatin kuvvetlendirilmesi ve sentezi yolunda gerçekleşmiştir.[10]

Eğitim ve öğretimin çoğu, büyük halk tartışmaları olan münazaralar şeklinde gerçekleştiriliyordu. Böylece üniversiteler, münazaraların kalitesini artıracak başarılı tartışmacılar aramaya koyuldular; amaç, okulun ününü daha da artırmaktı. Dominikliler başarılı birer tartışmacı olarak şöhret kazanmışlardı ve 1231 yılında, Paris Üniversitesi'nin teoloji alanında Dominikliler, iki eğitmene sahipti artık.[11]

Albertus Magnus: Evrensel Bilgin

Thomas Köln'deyken, hocası Albertus Magnus (Büyük Albert, 1200–1280) tarafından felsefi birliği sağlayacak araştırmalar yapmaya yönlendirildi. Albertus Magnus, felsefe ve bilime Hristiyan inancını yerleştirme ihtiyacını fark eden ilk filozoflar arasındadır. Eğer böyle bir faaliyet içine girilmezse kilise, seküler ve putperest bilginin büyük avantajı karşısında prestij kaybına uğrayacaktı. Albertus, Hristiyan Birliğinin sahip olduğu yüksek eğitim kalitesini görmezden gelmektense, ona hâkim olmayı tercih etti. Birçok Hristiyan, Müslüman ve Yahudi yazarı okudu, okudukları hakkında da devamlı yazdı. Albertus, bilgisinin genişliği ve pek çok eserinde Aristoteles'i yorumlayıp onu etkin kılmaya çalışması sebebiyle, "Evrensel Bilgin" diye anılıyordu.

Albert yaratıcı ve istikrarlı olmadığı için eleştirilmişti; yine de onun sentez üzerine verdiği emek, Thomas Aquinas için bir kaynak teşkil etmişti. Albert kapsamlı şekilde ve değiştirmeksizin alıntılar yaptı, böylece Thomas da geniş bilgi sahibi olmanın ve belgeleme tekniğinin değerini öğrenmiş oldu.

Thomas, eserlerinde kendi tutarlı felsefesini inşa etmek için yine hocasının kaynaklarını kullandı, fakat -tabiri caizse- boynuz kulağı geçti. Thomas'ın akademik yeteneği, henüz küçük bir çocukken onun bu yeteneğini fark eden Albert'e atfedildi. Bunun hakkında küçük bir anekdotu aktarmak faydalı olacaktır: Thomas Paris'e geldiği ilk zamanlarda taşralı davranışları, ağırkanlılığı, köylü çocuğu fiziği, sessiz sakin yapısıyla "Aptal Öküz" lakabına layık görüldü. Dahası, el yazısı oldukça kötüydü

Pietro Annigoni'nin tablosu Thomas Aquinas'ı hem bir âlim hem de bir Tanrı dostu olarak betimler.

Eğer Şeytan diye bir şey yoksa, onu icat etmeliyiz.
(Oscar Wilde)

ve çok zor okunuyordu. Öteki öğrenciler onunla dalga geçerken, o çok sıkı çalıştı ve iyi doğasını korudu. Derken, Thomas bir gün Büyük Albert'in sorduğu sorulardan birine çok akıllıca bir cevap verdi. Thomas'ın bu cevabı karşısında Albert diğer öğrencilere dönerek: "Siz bu delikanlıya 'Aptal Öküz' diyorsunuz ama bir gün gelecek, onun sesi bütün dünyada yankılanacak" dedi.

Karanlık bir odada, orada olmayan siyah bir kediyi arayan filozof kördür; bir teolog ise kediyi bulan kişidir.
(H.L. Mencken)

Âlimin Görevi

Thomas'ın doğumundan kısa bir süre önce kilise, Aristoteles'in doğa bilimleri hakkındaki çalışmalarını ve *Metafizik* kitabında geçen öğretilerini okumayı yasaklamıştı. Onun "Hareketsiz Hareket Ettirici"si kişiliksiz, doğal bir kuvvetti; kişiye özel,

sevilir bir Tanrı değildi. *Entelekheia* (ruh), doğanın bir parçasıydı, yerleştiği bedenden ayrılamaz bir formdaydı. Bu yüzden de Aristoteles'in doğalcılığı, kişinin ölümsüzlüğü ihtimalini inkâr etmiş olarak gözükmektedir. (7. Bölüm)

Bütün bunlara rağmen, Aristoteles'in bilimsel düşünmeye, mantığa ve doğaya dair yazdığı eserlerinin sistematik özelliği, gün geçtikçe daha çok kişiyi etkileyerek Orta Çağ düşüncesinden koparmayı başarmıştır. Aristoteles bütün Paris Üniversitesi'ni etkisi altına almıştır. Aristoteles'in klasik naturalizminin Ortodoks Hristiyanlıkla ilişkisine ve Aristoteles hakkında yapılmış yeni Arap yorumlarının doğruluğuna dair sorgulamalar baş göstermiştir. Üniversite hocaları Aristoteles'in Hristiyan teolojisiyle bağdaştırılması gerektiğini fark ettiler. İşte bu görev, "Sicilya'nın Aptal Öküzü" Thomas Aquinas'ın yüce ve cesur zaferi olarak tarihe geçti.

1252 yılında Thomas, ders vermeye başladığı Paris Üniversitesi'nde yüksek lisansını tamamladı. 1259 yılında Roma'da Papa'ya ait sarayda teoloji öğretmeye başladı ve 1268'den 1272'ye kadar bir süre daha Paris'teki konferanslarına devam etti. Thomas faal bir şekilde eğitim verdiği 20 yıl boyunca, değişik teolojik sorgulamalar üzerine münazaralar yazdı; İncil üzerine yorumlamalarda bulundu; Aristoteles'in 12 eseri üzerine yorumlar yazdı. Ayrıca 40'a yakın belge, vaaz, konferans, şiir ve bilimsel incelemesi vardır. Onun en büyük başarıları arasında ise argümanları ve *Summa Theologica* ve *Summa Contra Gentiles* diye bilinen teolojinin büyük hacimli özetleri yer alır.

Thomas 1272'de, bir Dominik okulu kurması için Napoli'ye gönderildi. 1274'te ise Papa X. Gregory tarafından Lyons toplantısına katılmak için emir aldı. 7 Mart 1274 yılında Lyons yolculuğunda hayata veda etti. Montesangiovannili Peter Kardeş tarafından kaydedildiğine göre Thomas'ın son saatleri, onun kilise otoritesine ne denli bağlı olduğunu gösterir.

Babam bana, "Beni kim yarattı?" sorusuna cevap verilemeyeceğini öğretti, çünkü bunun ardından "Peki Tanrı'yı kim yarattı?" sorusu gelecektir.
(John Stuart Mill)

BİLGİN'İN HİKMETİ

Skolastik terimi, Aquinas'ın ölümünün hemen ardından etkisini hissettiren ve Orta Çağ Avrupası'nda aşağı yukarı 1000-1300 yılları ara-

Skolastik felsefe 1000-1300 yılları arasında Orta Çağ Avrupası'na hakim olan Hristiyan felsefesi; Hristiyan inancını savunmak ve sistematik düşünceler üretmek için metinlerin ve argümanların mantıksal ve dilbilimsel çözümlemesine vurgu yapar.

Bilim Tanrı'yı öldürmemiştir, hatta geçerli olan tam tersidir. Bizim nicelik ve soyutluk itibarıyla sınırlı olan bilimden öğreneceğimiz şeyler hiçbir zaman şimdi olduğundan daha açık olmamıştı. Bilimin ulaştığı nokta, Unamuno'nun "et ve kemikten oluşan insan" diye nitelediği şey hakkında çözüme kavuşturulmamış (ve şüphesizdir ki asla çözüme kavuşamayacaktır) dilemma olduğu için; doğan, acı çeken ve ölen insan -en önemlisi de ölmesidir- ne kadar dokunaklı olursa, gizem de o derece dipsizleşir. Tanrı'ya hiç olmadığımız kadar ihtiyacımız vardır.

(Rene J. Muller)

sında devam eden Hristiyan felsefesini kapsar. Terim Yunanca *scholastikos* kelimesinden gelir; "boş vaktin tadını çıkarmak" veya "kişinin boş vaktini öğrenmek için değerlendirmesi" anlamlarına gelir.

Skolastik felsefenin; metinlerin linguistik, akli analizleri, Hristiyanlık inancını savunan ve ona sistematik bir şablön oluşturan argümanlarla güçlü bir bağı vardır. Tanrı'ın vahiyle bildirdiği ifadeleri olan İncil, Hristiyan skolastik sisteminin merkezinde yer alıyordu. Durum böyle olunca İncil her zaman, kilise otoritesinin ve ilk dönem seçkin Hristiyan yazarlarının egemenliği altında yorumlanmıştır.

Skolastik filozofların ana gayreti; Hristiyan öğretisini sadece tutarlı bir hâle sokmak değil, onu desteklemek ve daha dayanıklı hâle getirmek amacıyla Yunan felsefesini yeniden yorumlamaktır. Bu gayretin önemli başka bir cephesi de bir bilgi hiyerarşisi oluşturmaktır. Bu hiyerarşinin zirve noktası, kilise tarafından belirtildiği kadarıyla vahye aittir; daha sonra iman ve teoloji gelir. Felsefe son sırayı alır ki o, hem imana hem de vahye bağlı bir konumdadır.[12]

Orta Çağ filozofları ilk *felsefe profesörleridir*. Görevleri eğitim vermek, metinleri açıklamak, onlar üzerine yazı yazmak, sınıfta ya da halka açık olarak yapılan münazaralara katılmak ve resmî öğretinin eğitime ait etkin özetlerini yayımlamaktır.[13] Orta Çağ Skolastik felsefesinin eksiksiz kavrayışlarından en göze çarpanına baktığımızda, Thomas Aquinas'ın bir âlim arketipi çizdiğini fark ederiz. Thomas Aquinas, modern profesyonel filozofların aksine, hakikatin gösterdiği yolu *takip etme* özgürlüğüne sahip değildi. Aquinas, Hristiyan öğretiyi her şart ve koşulda desteklemek için *hakikate* yöneldi ve işe *hakikatle* başladı.

Skolastik felsefede yöntem, ortaya konan ve analiz edilen durumun, iddia edilen şeyin bütünleyicisi hâline gelmesidir. Günümüz âlimleri için bu yöntem aynı ilgi çekici konumunu muhafaza eder. Mantık ve linguistik analiz, bugün olduğu gibi, bir olayın ispatındaki en önemli unsurlardandır. Bilimsel açıdan entelektüel standartlar, onaylanmış kaynaklardan elde edilen alıntılara sahip bir iddiayı belgelemek için geliştirilmiştir. Bu standartlar araştırma ödevi yapan herhangi bir öğrenci tarafından bile kolaylıkla fark edilir. Thomas, *Summa Theologica*'nın ilk 12 sorusunda öteki yazarlara da tam 160 kez atıfta bulunur.

Bilimsel çalışmadan ciddi ve dürüst bir düşünme yöntemi çıkarmak, o çalışmanın yayılmasına yardımcı olur; zira hiçbir anlama süreci yöntemsiz gerçekleşmez. Bilimin ötesine geçen şeylere de saygı göster, bunlar ciddi meselelerdir ve bunlar hakkında konuşmak hiç de kolay değildir.
(Werner Heisenberg)

Skolastik filozoflar argümanlarını halka sunmalı ve bunları bütün katılımcılara karşı savunmalıydılar. Günümüzde bir profesörün makalesini yayımlama, sunma ve savunma mecburiyetinin öncülleriydiler. Konu ihtisaslaştı ve kendilerini mükellef ve mufassal bir profesyonel tekniğe hâkim olmaya adamış bir grup seçkin öğrenci ve öğretmene hitap eden, nesnel ve evrensel, teknik bir akademik yazma biçimi gelişti.[14]

Skolastik felsefe profesörlerinin ortaya çıkışı, detaycı filozofların saygınlıklarını yitirdiklerini; kendi hayatlarını yansıtan *sophos*tan uzaklaşarak çalışmalarını bilge bir camianın parçası hâline getirdiklerini ve bireysel düşünürlerin daha az kişisel görüş beyan ettiklerini düşündürür. Bu yüzden Thomas'ın eserleri kendi hayatını yansıtsa da çalışmalarının ürünü bilimsel ve tekniktir; bu yönüyle geçmişte yayımlanmış eserlerden farklıdır.

> Tek bir kişinin -hakikatin ortaya konması adına ne kadar dâhi ve çalışkan olursa olsun- meydana getirebileceği şey, bilginin bütünüyle kıyas edildiğinde ancak bir damla hükmündedir. Buna rağmen, bütün bu unsurlar, *seçilip bir araya getirilerek eşleştirilince* ortaya muazzam bir şey çıkar. Pek çok kişinin zekâsı ve çalışmasıyla -öğretinin çeşitli bölümlerinin ortaya koyduğu gibi- olağanüstü bir ilerleme sağlanır. *(Italikler sonradan eklenmiştir.)*[15]

İNSANLAR MANEVİ KONULAR HAKKINDA NEDEN TARTIŞIRLAR?

Bir çeşit nesnel kanıt veya rasyonel tartışma yoksa, bizimle manevi ve dinî konularda uyuşmayanlara verebileceğimiz cevap yalnızca içtenliğimizi kanıtlama çabaları, sürekli olarak bizim "kurtulmuş" ya da onlardan daha mutlu olduğumuz iddiaları ve daha başka "otobiyografi parçacıkları"dır. İnancımızın içeriğini tartıştığımıza inandığımız hâlde, biz aslında kendimiz hakkında bilgi veriyoruz -ki bu yüzden "otobiyografi" diyoruz. Sonuç olarak, inandığımız şeye inananlar, inandığımız şeye inanmaya devam ederler. İnandığımız şeye inanmayanlara gelince, bizim hakkımızda bir şeyler bilmelerine rağmen, onlara inancımıza inanmalarının gerçek değerini gösteren hiçbir delil sağlayamayız.

Fakat açıktır ki, imani meselelere dair büyük ve daimi uyuşmazlıklarımız, kişisel hislerin (öznel ifadeler) yaptığı açıklamaların ortadan kaldırıldığı anlamına gelmez. Aksine, imani meselelere dair anlaşmazlıklarımız; Tanrı'nın gerçekten var olup olmadığı, *doğrunun ne olduğu* ve ileri sürülen gerçeklikler hakkında kişisel görüşlerimizin olmasını amaçlar. Aksi takdirde tartışacak hiçbir şey kalmayacaktır.

Yaratılışa inanan biri, ister sıradan bir İncil okuyucusu ister eğitimli bir rahip olsun, muazzam karmaşıklıkta bir varlığın zaten var olduğunu ispatsız bir biçimde iddia eder. Düzenlenmiş karmaşıklığı açıklama yapmadan, ispatsız bir biçimde iddia etmek lüksüne izin verirsek, bu durumda doğrudan doğruya tanıdığımız, bildiğimiz hayatın varlığını ispata gerek kalmadan iddia edebiliriz.
(Richard Dawkins)

Bir örnek üzerinde düşünelim: Ross sadece X tanrısının var olduğuna; Dean, Y tanrısının var olduğuna inanırken Joe, hiçbir tanrının var olmadığına inanır. Eğer Ross, Dean ve Joe basit bir şekilde öznel ifadeler verselerdi, tartışılacak herhangi bir konu olmayacaktı. Zira açıklamaları sadece öznel olduğundan, hepsi de kendince haklı konumda olacaktı. "Haklılık","hâlihazırdaki inancın titizlikle ortaya konması" açısından eşitliktir. Fakat Ross, Dean ve Joe düşünme sonucu ortaya çıkan görüşlerini bildirmekten çok daha fazlasını yaptıklarını ileri sürerler. Böylelikle rasyonel varlıklar olarak "akıl ilkelerini" kendi inançlarına uygulamaya "mecbur"durlar. Eğer "akıl ilkeleri" tabiri size çok fazla otoriter ya da demode göründüyse,

daha yaygın olarak kullanılan ve daha az gösterişli bir ifadeyi, "apaçıklık standartlarını" kullanabilirsiniz. Burada dikkat edilmesi gereken; Ross, Dean ve Joe ile genel anlamda aynı fikri paylaştığımız konunun, yani dinî sorularımızın, "hakikatin" ne olduğu, neyin var olduğu ve neyin doğru olduğu ile ilgilidir; ki bunlar, insanların düşündüğü veya hissettiği şeyin doğru olmasıyla ilgili değildir.

Thomas'ın yaşadığı çağda, -tıpkı günümüzdeki gibi- teoloji meseleleri, kilise otoritesini ve genel anlamda dinî inancı değerlendirmek için uygun "apaçıklık standartlarını" oluşturan şeyler hakkında çelişkili iddialar vardı. Bununla birlikte, her hakikat iddiasının *vahyî* hakikate karşı test edilmesi gerektiği şeklinde bir görüş de beyan edilmiştir. Bu perspektiften bakıldığında, *vahiy* Tanrı'nın ve Tanrı'ya ait konumun, tek ve esas güvenilir kaynağıdır. Tam tersi istikamette ise hakikatin sadece *somut tecrübelerle ve tümdengelim çıkarsamasıyla keşfedilebileceğini* savunan filozoflar ve bilim adamları bulunur.

Tanrı ve Doğal Akıl

Thomas bu probleme, Aristoteles'in "natüralist" bakış açısından yaklaşmıştır. Bu durum kimi zaman *doğal teoloji* olarak da dile getirilir; zira konu, Thomas'ın *doğal akıl* veya *doğal zekâ* dediği meseleye dönüşmüştür. Thomas "doğal" ile, "bu dünyanın" keşmekeşten veya düzensizlikten uzak oluşunu ifade eder. "Doğal akıl", ilahî vahiyden yardım almamış akıl, doğal teoloji de doğal akılla işleyen teolojidir. Thomas, kilise otoritesine büyük bir hürmet göstermiş, hatta boyun eğmiş olsa da Tanrı'nın varlığını ispat etmeye dair bütün gayreti vahye ve dogmalara değil, somut tecrübelere ve deneysel kanıtlara başvurmakla başlar. Bu ayrıca, Aristoteles tarafından da desteklenen bir argümandır. (Aristoteles'ın 7. Bölüm'deki form, madde, değişim ve neden ile ilgili görüşlerine yeniden göz atabilisiniz.)

Thomas'tan seçmiş olduğumuz pasajlara göz atarken giriş niteliğindeki hiçbir incelemenin, Thomas'a ait düşüncelerin karmaşıklığını hakkını vererek yansıtamayacağını aklınızdan çıkarmayın. Aşağıdakiler, felsefe tarihinde üstünde en çok çalışma yapılmış ve karşıt fikirler ileri sürül-

Söylenmiş olanlardan açıkça bellidir ki, duyusal şeylerden ayrı olarak, gerçek ve hareket etmeyen bir öz vardır.
(Aristoteles)

müş tartışmaların gerçekçi bir yorumu olmasına rağmen, kesin bir açıklama yerine geçmez.

Thomas'ın *Beş Yol*u oldukça etkili ve kalıcı bir çalışmadır ve ben sizlerin bu yollardan bazılarını düşünmüş olduğunuza eminim. En azından taslak olarak aklınıza gelmiştir, hatta bunları, kendi yollarınız gibi bile düşünmüş olabilirsiniz. Çünkü bu yolların popüler versiyonları Hristiyan "apolojisinin" başlıca ürünleri ve imanın ilahî kaynağını meşru bir zemine oturtma önerileridir. Gayretinizi olabildiğince ortaya dökmek için *Beş Yol*'a bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmanızı tavsiye ediyorum. Thomas'ın iddialarına yoğunlaşmanızı, tek tek savları kabul veya reddetmeden evvel bu iddiaların ne anlama geldiğini düşünmenizi öneririm. Bunu başardığınızda Thomas'a ait iddiaların değerini fark etmekle kalmaz, iman ve delil hakkındaki genel meseleleri de değerlendirmiş olursunuz.

TANRI'NIN VARLIĞINI İSPATLAMAK

Thomas Tanrı'ya inanmakla birlikte, Tanrı'nın varlığının doğal akılla açıklanacağını düşünüyordu. Bu amaç için Tanrı'nın varlığına dair beş delil ortaya koydu. Her bir delil temel bir şablona dayanıyordu. Hepimizin aşina olduğu bazı doğal etkenlerle -hareket veya büyüme gibi- işe başlıyordu. Thomas sonradan bu doğal etkenlerle ilgili, mümkün olan tek açıklamanın Tanrı olduğunu göstermeye çalıştı. *"Beş Yol" neden-sonuç savlarıdır, sonuçları yaşamımızda tecrübe etmemizle başlayarak buradan nedene, yani Tanrı'ya doğru yol alır.*

Teoloji, bilinmeye layık olmayan bir konuda bilinemeyeni açıklamaya dair bir çabadır... Bu sadece bilimsel çizgiye aykırı olmakla kalmaz, diğer bütün rasyonel düşünme formlarına da terstir.
(H. L. Mencken)

Beş Yol, tek bir iddianın parçaları olarak görüldüğünde oldukça etkilidir. İlk üç sav doğadaki sonsuz nedenler zincirinden kaçınma meselesine değinir. Sonuç olarak Hareketsiz Hareket Ettirici/Nedensiz Neden vücuda gelmelidir; yani varlığı, yalnız kendi varlığına dayanan ve kendisi dışındaki başka bir varlığa bağlı olmayan bir varlık olmalıdır. Aristoteles kendi şahsi tanrısının var olduğu sonucuna erişmeksizin aynı konudan fazlaca bahsetmiştir. Bu şekilde şahsi olmayan bir neden, temel bir madde ya da enerji olabilirdi. Dördüncü ve beşinci savlar oldukça can alıcıdır.

Bu savların; birtakım hiyerarşik niteliğin, neden-sonucun tam bir tanımına dâhil edilmeleri gerekmektedir ki bu neden-sonuçlar, şahsi bir Tanrı'nın kabulunu ortaya koyabilsin.

Birinci Sav: İlk Hareket Ettirici Argümanı

Thomas'ın *Beş Yol* argümanına **ilk hareket ettirici argümanı** ile başlamak, onun görüşlerini kolayca anlamak için en iyi yoldur. Argüman, nesnelerin hareket ettiğine dair reddedilemez bir gözlemle işe başlar ve nesnelerin hareket etmesi için, hâlihazırda hareket hâlinde olan başka bir nesne tarafından her bir nesneye verilmesi gereken harekete işaret eder. (Thomas hem çizgisel hareketi hem de "hayati hareketten" çok daha karmaşık olan, canlandırılmış hareketi kasteder.) Örneğin bilardo masasındaki hareketsiz top kümesi, sadece hâlihazırda *hareket hâlinde olan istekanın top* tarafından harekete geçirilmesinden sonra hareket etmeye başlar. Ardından, istekanın hareket ettirdiği top da hâlihazırda *hareket hâlinde olan* istekanın ucu tarafından hareket ettirildikten sonra hareket eder. Öte yandan, bilardo sopası da hareket hâlinde olan *bir şey onu hareket ettirmediği* sürece hareket edemez (ani ve şiddetli bir rüzgâr, deprem, kedi ya da bir bilardo şampiyonu gibi). Tıpkı bu şekilde, hâlihazırda hareket hâlinde olan (yaşayan, canlı olan) ailem tarafından yaşama getirilmişimdir ki onlar da kendi hareket hâlinde olan aileleri tarafından hayata getirilmişlerdir; bu böyle sürüp gider.

İlk hareket ettirici argümanı
Sonsuz bir döngüyü engelleme uslamlamasına dayanarak Tanrı'nın varlığını ispat etme girişimidir, öteki bütün varlıklarda var olan hareketi ortaya çıkaran bir Harekesiz Hareket Ettirici olmalıdır; Thomas Aquinas'ın Beş Yol'unun birincisine temel olan Aristotelesçi argümandır.

Hareket hâlindeki öteki şey'leri harekete geçiren sonsuz bir şey'ler örgüsünü canlı tutabilmek *belki de* mümkün olabilir. Fakat böyle sonsuz olmayan bir döngü, şey'lerin gerçekte hareket hâlinde olması dairesinde sayılabilir. Şey'ler hareket hâlindedirler, *ilk hareket eden birtakım şey'lerin,* henüz hareket etmeyen diğer şey'leri mutlaka harekete geçireceğini biliriz. Thomas, ilk hareket ettiricinin kendisinin herhangi bir dış güç tarafından hareket etmeye ihtiyacı olmadığı hâlde, öteki şey'leri hareketc geçirme yetcneği olan bir kuvvet olduğunu ve bu kuvvetin döngünün dışında da

var olması gerektiğini düşünür. Tanrı işte böyle bir Hareketsiz Hareket Ettirici'dir. Thomas'ın argümanı şöyledir:

> Hareket eden şey başka bir şey tarafından hareket ettirilmelidir. Kendisi bir hareket ettirici tarafından hareket ettirilirse kendisinin de bir başka şeyi hareket ettirmesi gerekmektedir. Bu yeniden bir başkası tarafından tekrarlanır, fakat ebediyen böyle devam etmez. Çünkü o zaman ilk harket ettirici olmaz; sonrasında da daha sonraki hareket ettiricilerin, ilk hareket ettirici tarafından hareket ettirildiklerinden dolayı hareket ettiklerini ve başka hiçbir hareket ettirici olmadığını görürüz. Şey'ler hareket eder çünkü onlar elle hareket ettirilirler. Bu yüzden ilk hareket ettiriciye ulaşmak çok önemlidir ve bu ilk hareket ettirici başka hiç şey tarafından hareket ettirilmemiştir. Herkes de bunun -ilk hareket ettiricinin- Tanrı olduğunu bilir.[16]

Felsefi Sorgu

Hareketsiz Hareket Ettirici dışında, harekete dair herhangi bir açıklama söz konusu olabilir mi? Eğer varsa, nedir? Yoksa, Thomas'ın bundan çıkardığı sonuç nedir? İkna edici midir?

İkinci Sav: İlk Neden Argümanı

Konuyu bilardo toplarının ve çocukların hareketleriyle açıklamaya çalışmak yetersiz ve eksik kalacaktır. Hâlen bilardo toplarının, istekaların, bilardocunun ve ailelerin varlığına dair açıklanması gereken şeyin ne olduğu sorusunu sorabiliriz. Thomas buna ikinci savıyla cevap verir ve bu da aynen ilk savı gibi Aristotelesçi neden kavramına dayanır. Çünkü ikinci argüman evrenin varlığının ilk nedeniyle alakalıdır. Bu yüzden **kozmolojik argüman** olarak adlandırılır. Kozmoloji Yunanca *kozmos* kelimesinden gelir ve "dünya," "evren" veya "düzenli yapı" anlamlarına gelir.

Kozmolojik argüman kısaca, doğa bir şey'in kendisinin etkin nedeni olamayacağını ileri sürer. Bir şey, kendisini ortaya koymak için başka bir nedene ihtiyaç duyar, ona kendisini önceleyen bir neden gereklidir. Başka bir deyişle, kendi varoluşumun nedeni olmam için kendim var olmadan evvel var olmalıyım. Bu, imkânsız olduğu kadar saçmadır da.

Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, benim varoluşum ailemin

varoluşuyla açıklanabilir. Onların varoluşu da büyük anne ve büyük babamın varoluşuyla... Bu böyle sürüp gider. Eğer her ailenin varoluşu, önceki ailelerin varoluşunu gerektiriyorsa, aslında ortada hiçbir aile yoktur. En azından tek bir ailenin varoluşu, önceki ailenin var oluşuna bağlı olmamalıydı. İşte İncil'de bu aile Âdem ve Havva'dır. Fakat Âdem ve Havva bile kendi varoluşlarının kaynağı, kökeni ve nedeni değillerdi. Onlar Tanrı tarafından yaratıldı, her şeyi yaratan ama asla yaratılmamış olan Tanrı tarafından. Bundan dolayı, "Tanrı her zaman vardı, her zaman vardır ve her zaman var olacaktır" denir.

Kozmolojik argüman ya da ilk neden argümanı
Yunanca kökene sahip olan kozmos kelimesi "evren," "dünya" veya "düzenli yapı" anlamlarına gelir; doğal bir şey'in, kendisinin etkin nedeni olamayacağına dayanır; bu da Tanrı'nın varlığına dair ileri sürülen bir argümandır; bütün şey'lerin var olmasını açıklama yetisine sahip bir Nedensiz Neden olmalıdır. Aquinas'ın Beş Yol'dan ikincisinin dayanağı olan Aristotelesçi argümandır.

Thomas'ın şey'leri anlama yönteminde, nedenler zinciri -veya sistemi- kaynak olan bir nedeni gerekli kılar. İmkânsız olduğunu düşündüğümüz nedenlerin ebedi döngüsünden kaçınmak için muhakkak bir Nedensiz Neden olmalıdır.

Kozmolojik argüman Aristoteles'ın *etkin neden* kavramına dayanır (bkz. 7. Bölüm). Etkin neden bazı davranışlara bir değişim getiren veya eyleme olanak sağlayan kuvvettir. Örneğin etkin neden, giderek büyüyen cenini besleyen bir annenin rahmindeki değişimin bütün biyokimyasal sürecidir. Meşe palamudu örneğinde de bir meşe ağacını ortaya çıkaran etkin neden, büyüme ve gelişmeye önayak olmak için yağmur, güneş, toprak ve sıcaklıkla karşılıklı etkileşime girer. Thomas bu konuda şöyle der:

> Duyular dünyasında şey'lerin bir etkin nedenler sistemi vardır. Etkin nedenler içinde de sonsuz döngü imkânsızdır. Zira her şeydeki düzeni sağlayan bütün etkin nedenlerden ilki, orta neden ve orta neden de nihai nedendir; birkaç tane orta sebep olsa da bir tane olsa da bu durum böyledir. Nedeni uzaklaştırmak etkini uzaklaştırmak demektir. Bu yüzden, eğer etkin nedenler arasında ilk ne-

den yer almıyorsa, ne nihai ne de orta neden zaten yoktur. Bundan dolayı herkesin tanrı diye isimlendirdiği ilk etkin nedeni kabul etmek zorunludur.[17]

Üçüncü Sav: Olumsallık Argümanı

Felsefi Sorgu

Kozmolojik argümanı tartışınız. Thomas'ın akıl yürütmesi sağlam mıdır, yoksa değil midir? "İlk nedenin olmadığı" tezinden memnun musunuz? Eğer ilk neden yoksa, bütün evrenin varlığını nasıl açıklayabiliriz?

Thomas'ın üçüncü argümanı olan **olumsallık argümanı**, size garip gelebilir. İki şey kategorisi arasındaki farklılıklara dayanır: Varoluşu *olanaklı* veya bağımlı olanlar ile varlığı *zorunlu* olanlar. Olanaklı şey'ler var olabilir de olmayabilir de fakat onlar var olmak zorunda değillerdir ve nihayette de onların var oluşları sona erer. Siz ve ben zorunlu olarak var olması gereken şey'lerden değiliz: Biz sadece dünya tarihinin belli bir yerinde var oluvermişizdir. Var oluşumuz olanaklı ve başka bir varlığa bağlıdır. Doğrudur, dünyadaki her varlık yaratılmıştır, evet. Hatta evrenin kendisinin var olmadığına ve bir gün varlığının sona ereceğine ihtimal vermek ve bunu varsaymak mümkündür. Başka bir deyişle, evren, varlığı olanaklı olan yaratılmışlardandır.

olumsallık argümanı Hiçbir şeyin şimdiye kadar var olup olmadığı, hiçbir zaman var olup olmayacağı iddiasına dayanarak, Tanrı'nın varlığı için ileri sürülen argümandır; varlığı en yetkin (öncesiz ve en yüksek iyi) olan bir şey vardır. Aquinas'ın Beş Yol'undan üçüncüsünün dayanağı olan Aristotlesçi bir argümandır.

Ancak Thomas'ın işaret ettiği nokta, hiçbir şeyin bundan böyle var olmayacağı bir zamanı düşünmenin imkân sınırlarını zorladığıdır. Zamanın var olmadığı yerde mekân da yoktur. Şey'lerin var olabileceği veya bunun dışına çıkabileceği hiçbir mekân yoktur. Eğer hareket ihtimalinin olmadığı bir yerde herhangi bir şey olsaydı, o şey için hareket edecek bir yer var olmazdı. Hareket olmadan zaman aralığı da var olmazdı. Eğer zaman geçmezse hiçbir şey de gerçekleşmez. *Bu yüzden, eğer hiçbir şey var olmasaydı, hiçbir şey var olamayacaktı.* Fakat etrafımızda gördüğümüz her şey varoluş dairesindedir. Bu yüzden var olan

hiçbir şey yok değildir, yokluk sahasında değildir. Çift olumsuzluğu ortadan kaldırırsak, şöyle bir önerme ortaya çıkar: Her zaman bir şeyler vardır veya her zaman var olan ve daima var olacak olan bir şeyler muhakkak vardır. (bkz. Demokritos, 3. Bölüm)

Thomas'ın Üçüncü Sav'ının mantığı, **yeter neden ilkesine** veya **bütüncül ilkeye** dayanır. Yeter neden ilkesine göre, bir akıl olmadan hiçbir şey var olamaz. Sonuç itibarıyla, hiçbir yeterli kuram vahşi, zalim ve açıklanamaz olayları barındırmaz. Bütüncül ilke ise, "sonsuzluk varsa, herhangi bir ciddi olasılık (hiç değilse bir kere) gerçekleşmelidir" diyerek belirtilen metafizik ilkedir. Thomas bu iki ilkeye dayanarak varoluşu zorunlu ve olanaklı şey'ler olduğu sonucunu çıkarmıştır. Olanaklı olan şeyin var olmasını sağlayan bazı nedenlerin olması ihtiyaçtır. Kısaca, Tanrı'nın varlığı zorunludur. Thomas'ın dediği gibi:

> Biz doğadaki şey'leri olanaklı varlıklar ve olanaklı olmayan şey'ler hâlinde düşünebiliriz. Çünkü onlar ortaya çıkmışlardır, çürümüşlerdir ve sonuç olarak onlar için var olmak da olmamak da pekâlâ olanaklıdır. Fakat onlar için daima var olmak imkânsızdır. Olmamanın olanaklı olduğu bazı zamanlar yoktur. Bu yüzden, eğer her şey var olmamaktaysa, o zaman hiçbir şeyin var olmadığı bir zaman var demektir. Şimdi eğer bu doğruysa, şu an bile hiçbir şey varlık dünyasına geçemeyecektir. Çünkü var olmayan şey sadece zaten var olan bir şey çerçevesinde var olabilir... Bu yüzden başka şey'lerin var olmalarına neden olduğunu kabullenmektense varlığı zorunlu olan bir şeyin varlığını ve onun başka bir şeyden kaynaklandığını kabul etmekten başka çaremiz yok. Bu durumda bütün insanlar Tanrı gibi konuşurlar.

yeter neden ilkesi Hiçbir şeyin akıl olmadan olamayacağını ileri süren bir ilkedir; sonuç olarak hiçbir yeterli ya da uygun kuram veya açıklama vahşi, zalim ve açıklanamaz olguları barındıramaz. İlk kez Orta Çağ filozofu Peter Abelard'ın (1079–1142) eserlerinde ortaya çıkmıştır; genellikle meşhur "mümkün en iyi evren" argümanında bu ilkeyi kullanan rasyonalist filozof Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716) ile ilişkilendirilir.

bütüncül ilke Amerikalı fikir tarihçisi Arthur O. Lovejoy'un (1873–1962) "sonsuzluk varsa, herhangi bir ciddi olasılık (hiç değilse bir kere) gerçekleşmelidir" diyerek belirttiği metafizik ilkeye verilen isim.

Felsefi Sorgu

Skolastik tartışmalar çoğunlukla herhangi birşeyin tasavvur edilebilir olup olmadığı üstüneydi. Bir temel ilke hiçkimsenin mutlak yokluğu tasavvur bile edemeyeceğini iddia ediyordu. Katılıyor musunuz? Açıklayınız. Katılsanız da katılmasanız da olumsallık argümanını ikna edici buluyor musunuz? Tartışınız.

Dördüncü Sav: Yetkinlik Dereceleri Argümanı

Tanrı'nın varlığına dair ilk üç argüman iyi ve şefkatli bir varlık ortaya sermekte başarısız olur. Onlar sadece bir neden-sonuç silsilesinin ve *varoluşun* sonsuzluğu olasılığını inkâr eder. Bazı unsurlar veya elementler Hareketsiz Hareket Ettirici veya Nedensiz Neden işlevsellik gösterse de bu nitelikler yalnız başlarına Tanrı'yı tasvir edemezler. Dördüncü ve beşinci argümanlarda Thomas, delillerine dair niteliksel bir değişim ortaya koyar.

Dördüncü Sav varlık türleri arasındaki yetkinlik farklılıkları fikrine dayanır. **Yetkinlik dereceleri argümanı** ismiyle bilinir. Ruhlar hiyerarşisinin metafizik mefhumuna dayanır (bkz. 7. Bölüm). Şey'lerin değerleri mutlak bir ölçüte göre sıralanır; cansızdan başlar, öncesize uzanır ve yetkinlik dereceleri farklılık gösterir. Örneğin, bir köpek bir kurtçuktan daha fazla bir varlıktır, insan da köpekten daha fazla bir varlıktır. Thomas, çağdaş filozof Arthur O. Lovejoy'un meleklere ve Tanrı'ya kadar yükselişi devam ettirmek olarak tanımladığı "büyük varlık silsilesi" fikrine katılır.

yetkinlik dereceleri argümanı
"Şey'lerin değerleri mutlak bir ölçüte göre sıralanır, cansızdan başlar öncesize uzanır; en değerli, en yetkin, "en yüksek iyi" olan bir şey vardır; bu şey, özellikleri eşsiz ve benzersiz bir Tanrı'dır" sonucuna ulaşır. Aquinas'ın Beş Yol'undan dördüncüsünün dayanağı olan Aristotelesçi bir argümandır.

Thomas'ın düşüncesine göre bu varlık silsilesi, birbirinden bağımsız varlıkların hatta varoluş dünyasına katılan varlık türlerinin sahip olduklarını özellikleri akla getirir. Örneğin, bütün bir iyilik yoksunluğundan (kötü) saf bir iyiliğe (Tanrı), sahtekârlıktan tam bir dürüstlüğe, mutlak bir çirkinlikten ulvi bir güzelliğe geri dönen iyilik dereceleri vardır. Genel terminoloji çerçevesinde, varlık mükemmellikten aşağı basamaklara doğru iniş göstererek çeşitlenir. Her düşüşte varlık, daha az yetkinliğe sahip olur.

Beş Yol'un en önemli argümanı olan dördüncü savı, çağdaş düşünürlerin kavraması oldukça zordur. Çünkü bu argüman, bugün pek çoğumu-

Yetkinlik derecesi ilkesine göre bu fotoğraftaki kadın, ağaçtan daha fazla varlığı olan köpekten, daha fazla bir varlıktır. Böyle bir görüş gerçeği yansıtır mı yoksa sadece kendimizi, parçası olduğumuz doğal dünyadan daha üstün görmemizi sağlayan bir çeşit küstahlık göstergesi midir? Kadına bakan köpek fotoğrafında hangi tavır destekleniyor gözükmektedir?

zun yabancı olduğu metafizik bir dünya görüşüne dayanmaktadır. Yine de bu savı yerleşik bir Orta Çağ tuhaflığı olarak düşünüp, onu bir anda gözden çıkaramayız. Beş Yol bir birikim sonucu ortaya çıkmış bir iddiadır. İlk üç argüman *varlığın yetkinlik açısından farklı* olan türünün varoluşunu ortaya seremez. Beşinci argüman, görecek olduğumuz gibi, sadece evrenin düzenli ve sistemli olduğuna ilişkin bir iddia ortaya atar. Yetkinlik dereceleri argümanı olmasa Thomas sadece, düzenli bir şekilde düzeni izleyen öncesiz varlığa dair bir sav ileri sürebilir. Fakat "bu varlık" neredeyse çağdaş bir bilim adamının evreni tasviridir. Thomas yetkinlik açısından farklı varlık türlerinin olduğunu söylemese rasyonel bir şekilde Tanrı'nın varlığını ispat edemez. Thomas'ın seviyeden kaynaklanan argümanı şöyledir:

> Varlıklar arasında kimileri daha çok, kimileri daha az iyi, doğru, asildir (vb.) Ancak daha çok ya da daha az, farklı şekillerde maksimum olan bir

Yaratılış sonsuz sayıda form üretir. Birinin formu her ne olursa olsun, onunla mutlu olmalı ve onunla beraber yaşamasını bilmelidir, onunla güzel bir şekilde yaşayabilmelidir.
(Lie Zi)

şeye benzemelerine bağlı olarak başka varlıkları nitelerler. Bir şeyin daha sıcak olduğu, hemen hemen onun gibi olan ama en sıcak olan şeye benzerliğine göre tanımlanır; yani en doğru, en iyi, en soylu ve sonuç olarak en fazla varlık olan (en yetkin olan) varlık muhakkak vardır. Zira hakikatteki yüceliğe ermiş olan varlıklar, varlığın da en ulvi makamındadır... Bu yüzden, bütün varlıkların varoluşlarına, iyiliklerine ve diğer bütün yetkinliklerine sebep olan bir şeyler de elbette vardır; biz ona Tanrı diyoruz.[19]

Felsefi Sorgu

Yetkinlik dereceleri hakkında herhangi bir fikre sahip misiniz? Thomas'ın savını destekleyen herhangi bir tecrübeniz var mıdır? Yetkinlik derecesi argümanını tartışınız.

Beşinci Sav: Teleolojik Argüman

Thomas'ın **teleolojik argümanı**, düzen ve amaç argüman olarak da bilinir ve Tanrı'nın varlığını ispat eden savların en meşhur ve en çok kullanılanlarından biridir. Teleolojik düşünce, 7. Bölüm'de öğrendiğimiz gibi, şey'leri *telos*ları açısından anlama yöntemidir. Örneğin, çocukluk ancak yetişkinlik ile olan bağlantı çerçevesinde anlaşılabilir: Yetişkin, çocuğun *telos*udur; meşe ağacı, meşe palamudunun *telos*udur. Arkeologlar daha evvel hiç görmediğimiz birtakım Eski Çağ kalıntılarını ortaya çıkarırlarken, sıklıkla bu kalıntıların o zamanlar bir amaca hizmet ettiğini, bir *telos*ları olduğunu "düşünmüşlerdir", bu belirli amacı bilmeseler bile. Başka bir deyişle, gizemli nesneleri şekillendiren bir desinatörün var olduğu sonucunu çıkarmışlardır.

Thomas, bütün doğal dünyanın bir düzene ve amaca işaret ettiğini ileri sürer. Su düzen içerisinde hareket eder; kayalar, bulutlar, ren geyikleri ve insanlar da öyle... Bugün bizler doğal dünyanın karmaşık bağıntılarını Thomas'tan daha fazla fark ederiz: Amazon havzasındaki yağmur ormanları bütün yeryüzünü etkileyecek şekilde atmosferi harekete geçirir, bu onların *telos*larıdır (amaç). Hücre ve kromozomlar, moleküller, atomlar ve atomdan bile minik partiküller, belirli bir işlevi, *telos*u olan her bir faaliyet; düzene, tertibe gönderme yapar. Durmadan gözlenilen evren bir düzeni yansıtır; aksi takdirde, bilimsel kanunları belirleyemeyiz.

Thomas; düzenin zekâyı, amacı ve planı gerektirdiğini ileri sürer. İlkeleri açıklamak için yaygın gözlemlerle ve araştırmalarla başlayan modeli takip eder. Bu durumda, cansız dünyada gözlediğimiz düzenin, maddenin kendisinden kaynaklanmadığını söyler. Zira madde bilinç ve zekâdan yoksundur. Düzen, kendi doğası itibarıyla, bir hedef amacı içerir. Bundan dolayı, eğer dünya düzene dair deliller ortaya koyarsa, mantıken, bir desinatörün varlığını da mümkün kılacaktır:

> Doğal bedenler (madde ve cansız nesneler) gibi bilgiden yoksun olan şey'ler, bir amaç doğrultusunda hareket ederler. Bu da onların daimi ya da neredeyse her zaman, hareket hâlinde olduklarını gösterir. Aynı şekilde en iyi neticeyi elde etme çabasında da benzer durumla karşılaşılır. Böylelikle kendi amaçlarına tesadüfen değil, planlandığı biçimde ulaştıkları su götürmez bir açıklık kazanır. Şimdi, bilgiden yoksun olan hiçbir şey bilgiyle ve zekâyla donatılmadığı sürece amaca doğru yönelemez; tıpkı okçu tarafından yönlendirilen bir ok gibi. Bu sebepten her doğal şey'i amacına yönlendiren bilinçli ve zeki bir varlık mevcuttur, biz de bu varlığa Tanrı diyoruz.[20]

teleolojik argüman ya da düzen ile amaç argümanı
Düzen ile amaç argümanı olarak da bilinir; sadece bilen ve zeki Tanrı'nın ortaya koyduğu evren düzenini ve amacını göstererek, Tanrı'nın varlığını ispat eden argümandır. Aquinas'ın Beş Yol'undan beşincisinin dayanağı olan bu argüman, Aristotelesçi bir argümandır. William Paley'in "saat ustası savı"nın temelini oluşturur.

Felsefi Sorgu

Evren düzenli bir şekilde ve "zekice" dizayn edilmiş olarak mı gözükmektedir? Tartışınız. (Bu ilgi çekici tema hakkında 11. Bölüm'e bakabilirsiniz.)

BEŞ YOL ÜZERİNE YORUM

Thomas'ın iddiası deneysel gözlemlerle başlar ve Tanrı'nın varlığı için gerekli olan mantıken tutarlı ve uygun izahatları gösterme girişimleriyle devam eder. Eğer aynı derecede makul öteki savlar bu gözlemlere dâhil edilseydi, Thomas sonuç itibarıyla Tanrı'nın varlığını ispatta başarılı olamazdı, en iyi ihtimalle Tanrı'nın varlığının mümkün veya muhtemel olduğunu gösterebilirdi.

Thomas'ın ilk üç argümanının altında yatan mesele, olayların (hareketler, nedenler) öncesiz silsilelerinin imkânsız, hatta akıl almaz olduğuna dair kanaatidir. Öyle mi gerçekten? Modern fen ve matematiğe göre değil. Sonsuz bir silsilenin en basit örneği pozitif sayılardır. Hangi sayıyı elde edersenız edin, her zaman 1 artırabilirsiniz. Eğer sonsuz bir silsile mümkünse, ki mümkündür, bir diğeri de mümkün hâle gelir. Bu anlamda Thomas'ın iddiası, herhangi bir sonsuz silsilenin imkânsızlığı anlamında, başarısızdır.

Fakat Thomas gerçekten de *herhangi* bir sonsuz silsilenin imkânsızlığını inkâr etmekte midir? Muhtemelen hayır; o daha çok *nitelik ya da yeterlilik açısından benzer* fâni bir silsilenin, sınırsız silsilesi ihtimalini reddetmektedir. Geriye dönüp baktığımızda Thomas'ın ister olanaklı ister zorunlu olsun, bütün doğal varlıklara metafizik bir zemin kurma girişiminde olduğunu hatırlarız. *Aynı çeşidi* basitçe eklemek, o çeşidin varoluşunu açıklamaz.

Doğanın çirkinlik ve düzensizlik kadar düzen ve amaç doğrultusunda hareket ettiğini ileri sürmek pekâlâ mümkündür. Açlıktan ölen çocukların veya içinden çıkılmaz kazaların amacı, *telos*u nedir acaba? En iyi ve en asil desinatörün elleri, iş fakirlik ve adaletsizliğe gelince, nerededir? Belki de Thomas, dünyaya ilişkin *gözlenebilen* düzenden çok, sadece kendi tasarılarını *ortaya koymuştur*, olamaz mı? Pek çok gözlemci düzenin varlığını reddetmektedir, onlar dünyanın kasten ve bilhassa tasarlanarak düzen sınırlarına dâhil edildiğini görmekte başarısız olmuşlardır.

Ancak Thomas'ın kanıtlarına itiraz etmekte çok da aceleci davranmayalım. Bir felsefe tarihçisi olan W.T. Jones, Thomas'ın iddialarındaki gücün; hareket, neden, iyilik ve düzen olarak "hesaba katılıp" katılmamalarına dayandığına işaret eder. Jones, bir sistem *kapsamındaki* açıklamalar ile *bütünüyle* bir sistem olarak sayılan açıklamalar arasındaki ayrımı belirtir.[21] Bu farklılıklardan habersiz olmak, bilim ve din arasındaki ana uyuşmazlığın kaynağıdır. Bilimsel açıklamalar sistem dâhilindeki izahatlardır, diğer yandan Thomas, evreni bir bütün olarak tanımlamaya teşebbüs etmektedir. Şimdi de bu farkı açıklığa kavuşturalım.

Şimdi, hepimizin bildiği gibi, iyi, daima açık bir kötülükten peydah olduğu gibi, kötü de aşikâr bir iyilikten nükseder.
(Nasruddin)

1953 yılında Chicago Üniversitesi'nden biyokimya uzmanı Stanley Miller, organik yaşamın inorganik maddeye dönüşebilme ihtimali üzerine ilk deneysel bulguları ortaya koymuştur. Miller,

yeryüzü oluştuktan hemen sonra ortaya çıkan durum ve koşulları tekrarlamaya çalıştı. Metan, amonyak ve hidrojeni, erken atmosferde var olduklarına inanılan elementleri, behere koydu. Kimyasallar kaynayan sudaki buharla karışırlarken, beherden taşmaya ve mütemadiyen kıvılcım çıkaran elektrotlar akıtmaya başladılar. Bir haftanın sonunda, beherde akışkan bir sıvı şekillenmeye başladı. Bu sıvı organik bileşikler, organik madde ve yaşam formları için yapılar oluşturan aminoasitler içeriyordu. Miller'in deneyinin üzerinden geçen onlarca yıl içinde, laboratuvar ortamında üretilen ve yapı inşa eden bu kimyasalların, yeryüzünün oluşum tarihinin değişik aşamalarına benzer koşullara sahip oldukları düşünülmektedir.

Bu tür deneyler evrende *var olan* yaşamın özünü açıklayabilir; bununla beraber evrenin, temel madde ve enerjinin bir araya gelerek oluşturduğu bir sistem olarak anlaşılmasını sağlar. Fakat onlar evrene bir *bütün* olarak bakan belli tür sorulara gönderme yapamazlar. Madde ve enerji nereden gelirler? Yaptığı deneyde Miller madde ve enerji *elde etmiştir*, fakat onları hiçbir şeyden elde etmemiştir. Miller sadece, bir sanatkârın zaten hâlihazırda var olan bir şeyden dönüştürerek bir nesneyi ortaya çıkarması gibi "yaratır". İlginçtir ki, Miller'in ortaya koyduğu gibi deneyler, Thomas'ın iddialarını destekleyebilirdi. Miller gazları seçiminde titiz davranarak deneylerini tasarlamalıydı. Ardından, uygun bir ortam sağlamalı ve elektriksel itkilerin yapısındaki hareketi/nedeni ortaya sermeliydi. Bu deney, "Deney yapan kişinin varlığına ve titizlikle kontrol edilmiş şartlara olan ihtiyaç, desinatörün müdahalesine olan gereksinimi gösterir" şeklinde yorumlanmıştır. Analoji daha ileriye götürülürse, bilimadamları, bütün bu şeyi devam ettirmek için Tanrı'ya olan ihtiyacı temsil ederler.

Bilimin bir gün zirveye çıkacağını ummak, bütün evrendeki her şeyin bilinmesi anlamına gelir. Peki, "Neden bir evren vardır?", "Neden hâlihazırdaki gibi bir gidişat içindedir?", "Anlamı nedir?" gibi pek çok soru açıklığa kavuşur mu? Bu soruların oldukları gibi kalması, durumu açıklığa kavuşturmaz mı?
(C.S. Lewis)

"Tanrı cennet ve cehennemi yaratmadan önce ne yapıyordu" diye soranlara cevabım "Gizemlerime nüfuz etmek isteyen insanlar için cehennemi hazırlıyordu" değildir... Bu fazla önemli olmayan ifade, sorunun içerdiği noktainazara dikkat çekmek için önceden de kullanılmıştı. Fakat soruyu soranla alay etmek ile cevabı bulmak ayrı ayrı şeylerdir. Dolayısıyla bu cevabı vermekten kaçınacağım.
(Augustine)

Sorumlu Olan Tek Kişi de Kaçtı

Kutsal kitaplardaki tuhaflıklara devam edersek... Siz doğal olarak Adem ve Havva'nın itaatsizliklerinden dolayı cezalandırılmaları tehditinin pek tabii ki uygulanmadığını düşüneceksiniz; çünkü kendilerini onlar yaratmadılar, doğalarını da dürtülerini veya zayıflıklarını da... Dolayısıyla hiçkimsenin emirlerine tabi olamazlardı ve davranışlarından ötürü kimseye karşı sorumlu değildiler. Şaşıracaksınız ama bu tehdit gerçek oldu; Âdem ile Havva cezalandırıldı ve onların bu suçu, dün olduğu gibi bugün de savunucularını buluyor.

Gördüğünüz gibi, bu ikilinin suçundan sorumlu olan tek kişi de kaçmıştır; hem sadece kaçmakla kalmamış, masumların cellâdı olma rolünü de üstlenmiştir.

Bizler memleketlerimizde bu tür bir ahlakilikle dalga geçme hakkına sahip olmalıyız, ama bunu yaparken nezaketi de elden bırakmamalıyız. Bu insanların pek çoğu makul akademisyenlerdir, ancak hiç birisi bu meseleyi dinî açıdan ele almaz.

Mark Twain'in *İnsan Nedir? ve Diğer Felsefi Yazılar* adlı eserinde yer alan "Dünyaya Mektuplar" isimli makalesinden alınmıştır. (Editör. Paul Baender, Los Angeles: University of California Press, 1073, III. Mektup).

Yorumun "Thomasvari" mi yoksa bilimsel olması mı doğrudur? Yeterlilik ve sınırlama olmasa bu soruya asla cevap verilemez. Bilimsel açıklamalar, doğal düzen kapsamındaki olayları kontrol etmemize ve anlamamıza olanak tanır. Bütün bilim adamları, evrenin meydana gelirken hangi aşamalardan geçtiği konusunda aynı görüşte olsalar da, bu tür açıklamalar maddenin ve enerjinin kendi varlıkları arasında sayılamaz. Onların hesaba katılabileceği her şey, maddenin ve enerjinin varlıklarına ve nasıl var olduklarına ilişkin tutumlarıdır.

DOĞAL TEOLOJİNİN ZORLUKLARI

Eğer Thomas'ın argümanı size inandırıcı gelmediyse o zaman karmaşık bir teoloji için Thomas'ın "doğal akıl" ismini verdiği konuya değinmek gerekir. Thomas'ın karşılaştığı ve böyle bir göreve soyunan herhan-

Felsefi Sorgu

1999 yılında Kansas Eğitim Komisyonu, fen sınıflarında evrim kuramını öğretmeyi reddettiği için tüm ulusun dikkatini çekti. Bu olay, konuyla alakalı başka meselelere ve yaşamın özü açıklamalarının yeterliğine dair süregelen ulusal çaplı tartışmaları da ateşledi. Sistem kapsamındaki açıklamalar ile bütünüyle bir sistem sayılan açıklamalara ait farklılıklar, okullarımızdaki "bilim ve din karşılaşmasına" ilişkin çelişkileri engellemeye yardımcı mıdır? Neden?

gi bir filozofun karşı karşıya geleceği güçlüklerin bir parçası da ortak tecrübeyle tutarsız görünen ve birbirini yalanlayan farklı türden iman nesneleridir. Thomas imanı *veya* aklı izleyebilmiş midir? O ancak bariz tutarsızlıklardan ve kargaşalardan kolaylıkla kaçınabilmiştir. Bunun yerine, Hristiyan bir filozofla yüzleşerek cevaplanması imkânsız sorularla mücadele etmiştir. (Yahudi ve Müslüman filozoflar da benzer zorluklarla yüzleşmiştir.)

Hakikat kendi içinde kaldığında, biz onu gördüğümüzde bir şey kazanmaz ya da görmediğimizde bir şey kaybetmez.
(Augustine)

Eğer Tanrı bilge ve iyi bir İlk Neden ise; bireylerin varoluşu da dâhil olmak üzere, meydana gelen her şey onun istediği gibi olur. Hiçbir şey tesadüfen ya da şans eseri oluşmaz. Şans, sadece tesadüfî bir gidişat içinde deruni ve bizim için meçhul olarak adlandırdığımız olaylara verdiğimiz isimdir. Zira bütün tesadüfî sekanslar İlk Neden'e çıkar; her şey "bir nedenden dolayı" meydana gelir: "Tanrı neden olmadığı sürece, hiçbir şey meydana gelemez." Tanrı, önceden bilişi nedeniyle, her şeyin oluşumunu sağlar; her olay tamamen olması gerektiği gibi ortaya *çıkmalıdır*.

Tanrı'nın bütünüyle iyi olduğunun olanaksızlığı düşüncesinden kaçmak pek mümkün değildir. Bu yüzden kötülük problemi geleneksel teizme karşı zafer kazanır.
(B.C. Johnson)

Thomas'a göre olan her olay, bir *zorunluluk* olmaksızın gerçekleşir, ortaya çıkan hiçbir şey *olasılık* dairesinden dışarı çıkamaz. Eğer meydana gelen her şey tamamen olması gerektiği gibi gerçekleşseydi insanoğlu nasıl özgür olurdu? Kendi davranışlarında özgür olmak, ahlaki sorumluluk açısın-

dan zaruri bir koşuldur. Kontrol edemeyeceğimiz olaylara karşı *kesinlikle* sorumlu olamayız.

Kötülük Problemi

Bence kötülük problemi "mutlak kudretli", "mutlak âlim" ve "mutlak iyi" olan bir tanrının varlığını ileri süren her din ve felsefe için en önemli teolojik sorudur. Düşünen hemen her insan, bu problemle er ya da geç karşı karşıya kalır. Ayrıca bu problem, bilinemezciler (agnostikler) ve tanrıtanımazlar (ateistler) tarafından Yahudi-Hristiyan-Müslüman tanrı inancına karşı engel olarak aktarılan bir sorunsaldır. Problem şudur: *Eğer Tanrı masumlara zarar veren acıyı önlemek istese ama bunu tercih etmese O iyi değil demektir. Eğer acıyı önlemeyi dilerse fakat yapamazsa O her şeye kadir değildir. Eğer Tanrı masumların acısını fark edemezse de âlim olmaz.*

Kötülük problemine düşünmeden verilen ani bir cevap, şüphesiz hiç cevap vermemekten daha beterdir. Çünkü verilen hızlı cevaplar bariz bir saçmalığı içermekle kalmaz, merhamet dolu bir tutarsızlıkla yoğrulmuş duygusuzluğu da gündeme taşır. Eğer biri acının insan karakterini geliştirdiğini söylerse; ben de açlığı, tacizi ve çocuk istismarlarını örnek sunarım. Modern psikoloji çocuk istismarlarının ortaya koyduğu yıkımın hayat boyu süregiden, çok ağır bir acı olduğunu net bir şekilde göstermiştir. Eğer biri, insanoğlunun Tanrı'nın yöntemlerini anlamada âciz kaldığını ifade ederse, ben de bu anlayış eksikliğinin -elbette yeterince tutarlı bir şahsiyetsek- Tanrı hakkındaki her şeyi kapsadığını hatırlatırım. Fakat gerçekte tüm bunlar detaydır. Kötülük probleminde asıl mesele, "Önlenebilecek kötülük ve acıyı neye dayandırabiliriz?" sorusudur. Yahudi-Hristiyan Tanrı'sına dayandırılan niteliklerle, Tanrı nasıl olur da kötülükten sorumlu olabilir? Thomas'ın bizzat kendisi, çelişkilerden şikâyet eder. Tanrı'nın her şeyin nedeni olduğunu iddia etmek ve ardından da kötülüğün (ya da başka herhangi bir şey) varoluşundan sorumlu olmadığını söylemek çelişki değil midir?

kötülük problemi
Eğer Tanrı masumlara zarar veren acıyı önlemek istese ama bunu tercih etmese, O iyi değil demektir; eğer acıyı önlemeyi dilerse, fakat yapamazsa, O her şeye kadir değildir; eğer Tanrı masumların acısını fark edemezse de, âlim olmaz.

Belki de bütün teolojik sorunların en büyüğü kötülük problemidir. Fotoğraftaki çocuğun yiyecek için yalvarması gibi, masumların acısı ile mutlak iyi, kudretli ve âlim olan Tanrı'yı uzlaştırmak için herhangi bir yöntem var mıdır?

Thomas, Tanrı'nın evreni kendi öz sevgisiyle iletişime geçebilmek, "kendisini çoğaltabilmek" için yarattığını düşünür. Elbette bu, Tanrı'nın diğer ilahları da yarattığı anlamına gelmez. Zira daha evvel gördüğümüz gibi, Tanrı eşsiz bir öz olmalıdır. Bunun anlamı ise, "Tanrı'nın evreni, kendi sevgisinin yansıması olsun diye" yarattığıdır.

Thomas'a göre, kötülük olumlu ve yaratılmış bir mahiyet değildir. Tam tersine kötülük, iyilikten yoksun olmaktır ki Thomas buna "mahrumiyet" adını verir ve kötülük "yaratılabilir" değildir der. Kötülük, insanın özgür iradesinin *ürettiği bir çeşit zorunluluktur*. Ancak eğitimli bir insan istencinin ürettiği bir şey de değildir: *Hiç kimse iradeli olarak kötülük olarak gördüğü bir şeyi bile bile yapmaz.* Örneğin, Thomas zina yapan kişinin *iradeli bir şekilde günah işlemediğini,* iyi olarak görünen bir şeyi -cinsel haz- arzu ettiğini ileri sürer. Bu örnekte haz, iyilik yoksunluğu olarak bir eksikliktir. İyilikten mahrum olmak, kötülük hâline dönüşmek demektir.

En planlı ve şeytani kötülük iradesi -Tanrı'ya karşı meydan okuma- bile gerçekten *kötülük* olarak düşünülüp gerçekleştirilmez. Hatta kötülük kelimesini bir davranış olarak tanımlayan kişi bile onu istenen ve iyi olan bir

şey diye yanlış bir şekilde ifade etmiştir. Şeytan bile Tanrı'nın ardından gelmenin kötü olduğunu düşünmüş ve isyanın *kendisi için iyi olduğunu* sanmıştır. Hiç kimse kötülüğü kasıtlı olarak tercih etmez. (5. Bölüm'de tartışılan Sokrates'in benzer düşünceleriyle bu görüşü kıyas ediniz.)

Bütün bu acılar, etrafımızda gerçekleşen bütün bu ölümler anlamlı mıdır? Eğer bunların hiçbir anlamı yoksa o zaman yaşamanın da bir anlamı olamaz; zira anlamı sadece tesadüflere bağlı olan bir hayat -acıdan kaçılabilse de kaçılamasa da- tam anlamda yaşamaya değer bir hayat değildir.

(Viktor E. Frankl)

Bununla birlikte Tanrı, kendi yaratışı içinde meydana gelen kötülüğü -elbette ki- önceden biliyordu. Gene de kötülük, bütünüyle Tanrı'nın önceden bildiği bir şey değildir. Augustine, itaat etme veya etmeme gücünden mahrum olmamızın bize herhangi bir şey yapmamız için *emreden* Tanrı için saçma ve tutarsız olacağına dikkat çeker. Bize birbirimizi sevmemiz ve iyi şeyler yapmamız emredilmiştir. Tanrı'nın ön bilgisi meselesine gelince Augustine, irademizden bağımsız, değiştirilemeyen bir yaşam sürmeye yazgılı olmakla, ön bilgi, yani bizim kendi özgür seçimlerimizle yaratacağımız geleceğin önceden bilinmesi arasında fark olduğunu söyler. Tanrı'nın ön bilgi sahibi olduğu şeylerin arasında bizim özgür irademizi kullanmamız gerçeği de vardır.

Bir adamın günah işleyeceğini önceden bilen Tanrı, o kişiyi günahkâr yapmaz... İstemediği sürece kişi günah işlemez, eğer günah işlemek istemiyorsa Tanrı da bu geri çevirmeyi -elbette- önceden bilecektir.

(Augustine)

> Tanrı bütün şeyleri, o şeyler henüz meydana gelmeden bilir... biz de onları kendi özgür irademizle yaparız. Yaptığımız ve yapmayı hissettiğimiz her ne olursa olsun onu sadece istediğimiz için yerine getiririz. Ancak meydana gelen her şeyin yazgı tarafından gerçekleştirildiğini söyleyemeyiz; hayır, hiçbir şey yazgının bir oyunu değildir... çünkü kendi iradelerimiz Tanrı için bilinen nedenler sistemine dâhildirler ve onun öngörüsü tarafından kuşatılmışlardır; zira insanın iradesi, insani davranışların da nedenidir. Şey'lerin bütün nedenlerini bilen Tanrı, bu nedenler arasında bulunan kendi iradelerimizden de habersiz değildir... Zira onun, insanın özgür irade ve kabiliyet kudretine sahip olduğuna dair öngörüsü asla şaşmaz..... Tanrı önceden bildiği için günah işlemeyen bir adamın sırf bu yüzden günah işlemeyeceğini de zaten bilmektedir.[22]

Thomas, Tanrı'nın, içinde kendi sevgisini çoğaltabileceği bir evreni yaratmak istediğini ileri sürer. Tanrı'nın hikmetine göre Tanrı'nın kendisi, fiziksel acı ve sıkıntı ihtimaline imkân sağlayan bu zengin doğal sistemi yaratmayı tercih etmiştir. Fiziksel acı ahlaki kötülük ile aynı anlamda değildir. Tanrı direkt olarak acı dilemez. O hassas ve akıllı mahlûklar diler. Thomas *Summa Contra Gentiles*'de şöyle der:

> İçinde, tek ve halis olarak, cömertlik bulunan Tanrı'nın iyiliği zorunludur ve içindeki bu cömertliği de yarattıklarında açığa çıkarmalıdır; çünkü yaratıklar kendi içlerinde Tanrı'nın halisliğine erişemezler. Bu yüzden evreni tamamlama için kimileri yüksek, kimileri düşük basamakta yer alan farklı varlık türlerine gereksinim vardır. Bu çok çeşitlilik, şey'ler içinde korunmaktadır. Tanrı bazı iyi şey'ler engellenmesin diye bazı kötülüklere izin verir.[23]

Thomas'ın bahsettiği bu nokta oldukça ilginçtir. Farkındalık ve hissiyat için kaçınılamaz bedel, acının olma olasılığıdır. Örneğin, güzelliğe hassas olan bir göz, aynı derecede çirkinliğe de hassas olacaktır. Daha az acı çekmemiz, daha az sevmemize bağlıdır. Zira sevgi, yapısı gereği hem üzüntüyü hem de sevinci tattırır. Thomas'ın mantığını kullanacak olursak, sevdiğimiz birisi için kaygılanmamamız tutarsızdır. Birini sevmek ve o acı çekerken acı içinde olmamak mümkün müdür? Hayır, acı çekmeden sevmek imkânsızdır. Thomas'ın iddiasına göre hissiyat ve farkındalık, hem hazzı hem de acıyı beraberinde getirir; birbirlerinden ayrılmaları olası değildir.

Thomas'a göre Tanrı, eğer onu ve gerçekleştirdiği şeyleri sevmek mecburiyetinde olduğumuz sınırlı bir tercihler evreni yarattıysa kendi yapısını bütünüyle göstermiyor demektir. Thomas, Tanrı'nın içten bir sevgiye layık olduğunu ifade eder. Eğer Tanrı'yı sevmekten başka çaremiz olmadığını düşünüyorsak bu, sevgi olmaktan çıkmıştır; böyle bir durumda Tanrı'ya kıymet verdiğimizi söyleyemeyiz. Bu durumda Thomas'ın bir başka tutarsızlığını görüyoruz; o, "Baskı altında sevgi hiçbir şekilde var olamaz" demiştir. Tanrı, içinde sevdiğimiz şeylerin mevcut olduğu bir evren yaratmayı tercih ettiği için bize sevgi adına gerekli olan özgürlüğü de vermeliydi. Bazı tercihleri engelleyen "özgürlük", özgürlük değildir; bir çelişkidir.

Thomas'ın kötülük problemine çözüm önerisi şudur: *Tanrı bilerek kötülüğe irade göstermese de o gerçek bir kötülük ihtimaline irade gösterir. Sevgi ve iyilik özgür iradeye bağlı olduğunda kötülük de olasılık kapsamında ol-*

Razı Olur muydun?

"Bana kendini anlat, -sana meydan okuyorum- cevap ver. Şimdi farz et ki sonunda insanın mutlu olması amacıyla uydurma bir insan yazgısı yaratıyorsun. Onlara huzur ve barış sağlıyorsun. Fakat bunun gerçekleşmesi küçük bir mahlûkun işkenceye maruz kalması ve ölmesi kaçınılamazdır ve zorunludur (bebeğin kendi göğsünü yumruklaması gibi). Huzuru ve barışı, onun masum gözyaşları üzerine inşa ettiğinde bu manzaranın mimarı olarak ortaya çıkan duruma razı olur muydun? Söyle bana, bana hakikati söyle."

Alyosha usulca, "Hayır, razı olmazdım" dedi.

Fyodor Dostoyoevski'nin *Karamazov Kardeşler* adlı eserinden alınmıştır. (Çev: Constance Garnett (Londra: Heinemann, 1912).

malıdır. Tanrı bütün evrenin iyiliğini ister. Bu bütüncül bakış açısından yola çıkarsak, özgür ahlaki tercihleri bulunduran bir evren, sevgi ve sorumluluğun kısıtlandığı bir evrenden çok daha iyidir. Biz, bu seçebilme özelliğimiz dolayısıyla tansıral bir yön taşırız. Özgürlüğü olmayan bir Tanrı'dan ziyade, özgür bir Tanrı gibiyiz.

Thomas'a göre evrenin mutlak mükemmelliği, kimisi hasta olan, bozulan, ölen (vb.) bir varlık alanı gerektirir. Bizler beden ve ruhun bileşkesine sahip insan olmanın erdemi sayesinde, fiziksel acı ve eleme kapılırız. Tanrı fiziksel acı ve ölümden etkilenmeyen mahlûklar (örneğin melekler) yaratmıştır, fakat onlar da insan olamazlar. Üstelik Tanrı, acı çekmeyen *insan* yaratamaz.

Tanrı özgürlüğü bize, ahlaki kötülük sergilememiz için değil, onu sevebilmemiz için bahşetmişir. Ancak bizim iyiliği ya da kötülüğü seçmeksizin özgür olma şansımız da yoktur. Tanrı bizi özgür kılarak iyi veya kötü olan serbest seçimimizde bize izin vermiştir. Bununla birlikte Tanrı, iyiliğe doğru olan özgür seçimimiz konusunda iradelidir. Tıpkı olgun ebeveynler gibi... Onlar, çocuklarının verdiği yanlış kararları uygulaması yönünde risk alarak, çocuklarının en yüce iyiliğine sebep olurlar. Bu alınan risklerden bazıları belki de korkunç şekilde sonuçlanacaktır; ancak evlat sevgisi, risk almayı gerektirir.

Bunlar ilginç ve karmaşık iddialardır ve Augustine ile Aquinas'ın görüşleri, burada anlattıklarımızdan çok daha fazladır. Onların da kötülük problemini "çözüp çözmedikleri" net değildir. Evrende bu kadar fazla kötülük varken ve çok fazla acı çekilirken, Tanrı böyle bir evren yarattığı için hiç mi sorumlu değildir? Daha az "özgürlükle" daha güzel bir hayat yaşayıp yaşamayacağımızı ve bunun anlamının daha az acı olup olmadığını sormak makul, hatta gerekli değil midir? Daha az özgürlük ve daha az acının değişimini sevgi olmadan yapıp yapamayacağımızı soramaz mıyız?

Kötülük olarak isimlendirilen şey bile, düzenlendiği ve kendi yerine konduğunda, iyiliğe olan hayranlığını gizleyemez; çünkü bizler kötülüğe oranla iyiliğe değer veririz ve onunla daha çok mutlu oluruz.
(Augustine)

Felsefi Sorgu

Tanrı'nın kötülüğe, özgür irade ve sevgiye yol vermek için seçtiğine dair görüş üzerinde düşününüz. Kötülüğün gerçek olasılığıyla birlikte gelen özgürlüğün gerçekten de -sebebiniz ne kadar "iyi" olursa olsun- sınırları zorlamaktan daha iyi olduğunu düşünüyor musunuz? Bu durum yönetim şekilleri hakkında ne ifade ediyor olabilir? Ya da sansür hakkında? Peki ya kitap, müzik veya uyuşturucuyu engellemek hakkında? Hangisi daha ilahîdir, insanları kendilerinden korumak mı yoksa özgürlük adına kendilerine zarar verme riskini göze almak mı? Thomas kötülük problemine tatmin edici bir çözümle yaklaşabilmiş midir?

YORUM

Thomas'ın iddialarını belki de çok inandırıcı bulmadınız. Tanrı neden kendi varlığını insanlara şüpheye yer bırakmayacak biçimde, bütünüyle açık etmemiştir ki? Neden argümanlara gerek vardır? Tanrı bizim acı çekmememiz veya yanlışlıklar yapmamamız için bizi yaratırken neden her şeye yeten kudretini ve hikmetini kullanmamıştır? Bunlar hiçbir zaman cevaplanamaz sorulardır, zira bunlar Tanrı'nın evreni neden yarattığını sormak anlamına gelir.

Hristiyan bir filozof olan Thomas, natüralist felsefeyi elinden geldiğince devam ettirdi. Ancak Tanrı'nın nihai davranışları için tahminde bulunmaktan kaçındı. Sonuç olarak, öncesizlikle yüzleşen insan zihninin sınırlarını kabul etti. Hatta hayatının sonlarına doğru gizemciliğe (mistisizm) yö-

Tanrı'nın, davranışların değerlendirilebilmesi nedeniyle, onun daha "yüce bir ahlaka" sahip olduğu düşünülebilir. "Kötü" olarak lanse ettiklerimizin iyi, "iyi" olarak lanse ettiklerimizin "kötü "olarak iddia edilmesi, tuhaf bir "yüce ahlaklılık"tır. Böyle bir ahlakilik bize hiçbir şey ifade etmez... Tanrı'nın, bizimkinin tam tersi istikamette yer alan yüce ahlakı, onun bir anlamda iyi olduğuna karar vermemiz için herhangi bir zemine oturmaz.
(B.C. Johnson)

nelmesinde de bu gelenek rol oynamıştır. Kendisinin yazdığı her şeyi "önemsiz şeyler" olarak değerlendirdiği söylenir, fakat neden böyle düşündüğünü açıklamaz.

Thomas'ın felsefesi günümüzde de Roma Katolikliğinin canlı bileşenleri olarak hayati önemini korur. Onun muazzam gayretlerinin yankıları kilisenin dışına da yayılmıştır. Bilim, *sistemli bilgiler bütünü* olarak anlaşıldığında Thomas da bütüncül ilmi, geniş çaplı ve mantık çerçevesi içinde düzenleyen, aydınlığa çıkaran ilk filozof hâline gelecektir. Bu durum Thomas'a, Aristoteles'in sözünü tamamlama ve günümüzde bilinen bütün bilimleri kapsayan bağıntılı bir sistem üretme fırsatı verecektir.

Elbette bugün bilgiyi parçalara bölme ve uzmanlık alanlarına ayırma işlemi, böyle bir başarıyı fiilen imkânsız hâle getirir. Yine de -daha önemsiz görülse bile- bağıntılı, tutarlı ve bütünüyle kapsayıcı bir felsefeye olan ihtiyacı yok etmez. Thomas'tan, Skolastik yöntemin bize öğrettiğinden daha fazlasını öğreniriz. Onun çabaları imanın felsefi bir kesinlik gerektirmediği noktasına işaret eder. Argümanlarındaki karışıklıklara ya da sorunlara rağmen -tevazuyla değil bilgisizlikle dolu inançtansa- akıl ile imanın dengede tutulmasının tercih edildiğini görürüz.

Temel Hristiyan öğretisi de hâlen, Thomas'ın karşı karşıya kaldığı mantıksal ve kuramsal sorularla karşı karşıya gelir. Nihai nedenler hakkında sorulan sorular, bilimin sınırları dışında kalır. Ancak bilim adamları bunlara cevap bulamadıkları için bu sorular göz önünden kaldırılmazlar. Bizse Thomas Aquinas'ın imanı, aklı ve tecrübeyi hikmetle -nadiren; fakat muhteşem bir şekilde- harmanladığına şahit oluruz. Eğer böyle kapsamlı bir sistem artık mümkün değilse, herhangi kapsamlı bir görüş de muhtemel değildir. Uyumlu ve tutarlı bir felsefe inşa etmek için gösterilen büyük gayretler, bilime veya dine olan inancımızı riske atmaktan çok daha önemli olsa gerek.

Thomas akıl ve iman arasındaki gerilimle cesurca yüzleşmiştir, üstelik bu yüzleşmede ikisine de yüz çevirmemiştir. Bununla birlikte nihai sadakatini imana teslim etmiştir. Felsefe tarihinin başlıca figürlerinden biri de René Descartes'tir. O da aynı gerilimle karşı karşıya kalmış, fakat kendini akla teslim etmiştir, ki böylece modern dönemin vazgeçilmez figürü hâline gelmiştir.

Dinlediğiniz konuşmacının ne hakkında konuştuğu sizi kaygılandırmasın, bunun yerine konuşmacı iyi şeyler söylendiğinde onları hafızanıza kaydedin. Okuduğunuzu anladığınızdan emin olun yeter. Zorlukları ve zihninizin gizli hazinesinde sakladıklarınızı bildiğinizin farkında olun, kendi donanımını sağlayan kişi kadar meşgul tutun kendinizi.
(Thomas Aquinas)

ANA FİKRİN ÖZETİ

- Augustine'in erken Hristiyan teolojisinde, kendi Yunan felsefesi ile Manici ikiciliği sentezlemeye gayret etmiştir. Bu gayret bizleri; şüphe, katiyet, bölünmüş kişilik, zihin, zaman, özgür irade, Tanrı'nın öngörüsü ve tarih felsefesi gibi temel felsefi ve teolojik fikirleri önceden tespit ettiği sonucuna götürür.
- Augustine, insan aklına ve istencine çok fazla değer atfettikleri için Epikurosçuluk ve Stoacılığa karşı çıkmıştır. Augustine'e göre, inayete, sevgiye ve uygun istence dayanmayan akıl, kuvvetsiz ve sapkındır. Augustine'e göre, tek başına iman mümkün olanı anlama yetisi verir; iman üretken bir felsefi sorgulama için zorunlu koşuldur.
- Skolastik felsefe Tanrı merkezli dünya görüşüne dayanan hiyerarşik bir toplumun ürünüydü. İsa'nın ikinci gelişinin nesiller boyu sürmeyeceği netleştirildiğinde skolastik felsefe, Aristotelesçi natüralizm ile giderek gelişen ve karmaşıklaşan teolojik problemleri bağdaştırmak için hiçbir çaba sarf etmeden gelişmiştir.
- Skolastik felsefe, Hristiyan inancını savunmak ve sistematik bir bildiri ortaya çıkarmak için nihai amaç doğrultusunda mantıki ve linguistik metin ve argüman analizine bağlıdır. İman ve

Dinler, bilincin muazzam peri masallarıdır.
(George Santayana)

Hayatım, artık sahip olmadığım bir imanın idaresi altındadır.
(Ernest Renan)

aklı bağdaştırma anlayışını temel alır. Bunu yaparken çelişiklik yasasına da -kısmen- dayanır: Hiçbir ifade aynı anda, aynı koşul altında hem doğru hem de yanlış olamaz.

- Thomas Aquinas'kısaca *Summae* olarak bilinen masif özetlerinde mükemmellik, bilginlik ve felsefeye karşı yöntemsel titizliği yeni bir düzlemde ele almıştır. Thomas'ın Tanrı'nın varlığını ispat etmek için kullandığı Beş Yol, Skolastik düşüncenin üzerinde en fazla çalışılan örnekleri arasındadır. Beş Yol: İlk devindirici argümanı, kozmolojik argüman, olumsallık argümanı, yeterlilik dereceleri argümanı, teleolojik argüman ya da düzen ve amaç argümanı.
- Thomas'ın mantığı iki ilkeye dayanır: Yeter neden ilkesi, hiçbir şeyin akıl olmadan olamayacağını ileri süren bir ilkedir; sonuç olarak hiçbir yeterli ya da uygun kuram veya açıklama vahşi, zalim ve açıklanamaz olguları barındıramaz. Bütünlük ilkesine göre "sonsuzluk varsa, herhangi bir ciddi olasılık (hiç değilse bir kere) gerçekleşmelidir."
- Kötülük problemi hem Tanrı'nın kötülüğü engelleyemediği -bu yüzden her şeye kadir olmadığı- hem de tamamıyla iyi olmadığına dair kaçınılamaz sonuçtan nüksetmiştir. Thomas, kötülük problemine iki yönden cevap verir: Bunlardan ilkine göre kötülük olumlu bir şey değil, iyilik yoksunluğudur; bu sebeple Tanrı'dan kaynaklanmaz. İkincisine göre; Tanrı evreni, sevgisini artırmak için yaratmıştır; böylece Thomas, sevginin önemine dönüş yapar. Zira sevgi zorla değil, özgür bir tercihle meydana gelmelidir. Gerçek seçim özgürlüğü gerçek bir kötülük ihtimalini içerir. Tanrı kötülük dilemez, o özgürlük ve sevgi diler.

DÜŞÜNCELER

1. Augustine Epikurosçuluğu ve Stoacılığı neden reddetmiştir?
2. Klasik dünya görüşüyle Orta Çağ dünya görüşünü kıyas ediniz ve zıtlıklarını belirtiniz.
3. Teoloji nedir? Doğal ve vahiysel teoloji arasındaki fark nedir?
4. Hristiyan felsefesinin gelişimini sağlayan temel şartlar nelerdir? Yoruma neden ihtiyaç vardır?
5. İnsanoğlunun akıl ilkeleri konusunda hassas olması ne anlama gelir?
6. Çelişiklik yasasını ifade ediniz. Skolastik felsefenin kökeniyle ne gibi bir bağlantısı vardır?
7. Bütünlük ilkesi nedir?

8. Skolastik felsefe hakkında kendi cümlelerinizle kısa bir tarif yapınız. Bilginliğin ana özelliklerini tanımlayınız.
9. Orta Çağ filozofu hangi açıdan modern bir profesörün selefidir?
10. Thomas'ın Tanrı'nın varlığını ispatlamak için öne sürdüğü Beş Yol'u özetleyerek anlatınız.
11. Beş Yol savlarından hangisi etki ve inandırılıcılık bakımından güçsüzdür? Nedenini açıklayınız.
12. Thomas'ın felsefesindeki Aristoteles etkisini tartışınız.
13. Evrenin kaynağı hakkındaki teolojik ve felsefi açıklamaları karşılaştırınız, zıtlıkları belirtiniz.
14. Thomas'a göre kötülük nedir?
15. Kötülük problemini anlatınız.
16. Geleneksel Yahudilik ve Hristiyanlıktaki Tanrı anlayışının, kötülük problemini nasıl ifade ettiğini açıklayınız.
17. Özgür irade ile sevgi arasındaki bağlantı nedir?
18. Thomas kötülük problemini nasıl çözmüştür? Thomas'ın çözümü hakkında ne düşünüyorsunuz?

İNTERNET KAYNAKLARI

Wadsworth Philosophy Shoppe'deki Soccio Web sitesine bakınız. http://philosophy.wadsworth.com/Soccio6e adresine girdiğinizde bu bölümle alakalı terimleri arayabilir, testleri çözebilir, telaffuz rehberi ve çalışma ipuçlarından yararlanabilirsiniz.

İnsanlara bahşedilmiş şeyler arasında belki de en eşit şekilde dağıtılanı sağduyudur.
(René Descartes)

Parmağımın kaşınmasındansa bütün dünyanın helak olmasını tercih etmek akla ters değildir.
(David Hume)

Sapere aude!... Aklını kullanma cesareti göster!
Bu söz, aydınlanmanın mottosudur. Bana acıyan bir rakibim; ne yemem gerektiğini düşünen bir doktorum ve benim yerime anlayan bir kitabım varsa kendimi üzmeme gerek yoktur. Parayı gözden çıkardıysam, düşünmem gerekmez. Diğerleri bunu benim için yapar.
(İmmanuel Kant)

Modern dönemin *Aydınlanma* veya *Akıl Çağı* olarak bilindiği konusunda herkes hemfikirdir. Bu dönem 16. yüzyılın ilk yarısında Sir Francis Bacon'un *Yeni Organon'u* (1620) ile René Descartes'in *Yöntem Üzerine Konuşma*'sının (1637) yayımlanmasıyla başlamıştır. Bu, Bacon ve Descartes'in yeni bir çığır açtıkları anlamına gelmez. Bu yeni devir daha çok, bu iki filozofun kendilerinden önceki ya da çağdaşları olan yazar ve düşünürlerin görüşlerine verdikleri tepkiler ve cevaplarla başlamıştır.

Descartes felsefe alanı içerisindeki işe yaramaz ve karmaşık münazaraları, Skolastik felsefenin spekülasyonlarını, ortak akıl hakkında anlaşılmaz ve bilimsel bir Latinceyle yazılmış eserleri reddedip onlara meydan okumuştur. Kendisiyse eserlerini, daha sade ve daha doğal bir etkiye sahip, basit bir Fransızca ile yazmıştır. Descartes'in (10. Bölüm) yanı sıra modern felsefenin kökenine bakışımız, David Hume'u (11. Bölüm) ve İmmanuel Kant'ı da (12. Bölüm) kapsayacaktır.

AKIL, REFORM VE DEVRİM

Reform ve *Kopernik Devrimi* olarak bahsettiğimiz mevzu; her şeyin sabit bir hiyerarşi içinde özel bir yerinin olduğu, yeryüzü merkezli evren ve Tanrı merkezli organik bir yapısı olan Orta Çağ dünya görüşlerinden önemli derecede farklılaşır. Modern dünya görüşü -kesin bir zıtlık içinde- evrenin merkezi olan Dünya'dan geçerek, felsefenin ön planına, aklı kullanan *bireyi* koymuştur. Nesnel ve yöntemsel akıl, hakikate ulaştıran yol olarak imanın yerine geçer.

Orta Çağ dünya görüşünde ise her şey, bütün varlık alanındaki yerlerine göre değerlendirilirdi. Tanrı evreni, Papa Kilise'yi, kral ülkeyi yönetirken; aşağı tabakada toprak ağaları, tüccarlar, sanatkârlar ve köleler yer alırdı. Böyle bir dünya görüşü içinde, toplumsal düzen ilahî bir amaç hâline gelir. Bu ilahî hedef de, bütün evrene yayılan bir otorite hiyerarşisini akla getirir. Orta Çağ boyunca Tanrı'nın bu hiyerarşisi, birçok Avrupalı tarafından kabul edilmişti; buna bağlı olarak tanrının Kilise ve Papa üzerindeki otoritesi de meşruydu.

Reform

14. yüzyılda, Roma Katolik Kilisesi'nin ve Papa'nın otoritesi sarsılmaya başladı. Papalar kilise bağışlarını kendi kişisel masrafları için kul-

lanmaya, mevkileri ve dinî unvanları satmaya başlayınca, büyük çekişmeler ve skandallar meydana geldi. Böylece Papalık kurumunun güvenilirliği de ciddi biçimde yara aldı. Tüm bu suistimaller, reform hareketlerini gerekli kıldı.

Bugün Protestan Reformu olarak bilinen olay, 31 Ekim 1517'de Almanya'da meydana geldi. **Martin Luther** (1483–1546) Wittenberg Üniversitesi'nde profesörlük yapan Romalı Katolik bir Augustinci keşişti. Kilise kapısına, -Kilise öğretilerini ve uygulamalarını eleştiren- 95 mısralık bir hiciv yapıştırdı. Papalık, bir tartışma zemininde değerlendirmek yerine, bu davranışı bir isyan hareketi olarak gördü ve Luther'i "kabul edilen öğretilere karşı gelen ya da kâfir" ilan etti. Luther tepkisinde ısrarcıydı ve 1520'de üç önemli tez yayımladı: *Hristiyan Varlığının Reformuna İlişkin Alman Milletinin Hristiyan Soylularına Yazılmış Açık Mektup, Kilisenin Babilli Esareti* ve *Hristiyan Özgürlüğüne Dair Bir Tez.*

Martin Luther'in İncil'inden alınan bu resim, Tanrı'yı Batlamyus evreninin düzenleyicisi olarak gösterir. Luther göklerin bu resimdeki gibi olduğuna kesinlikle inanmıştır. Kopernik'i, "bütün astronomi sanatını tersine çeviren sersem" diye isimlendirmiştir. Ona göre İsa, Güneş'in dönmesini emretmiştir, Dünya'nın değil.

Luther 18 Nisan 1521'de, Kutsal Roma İmparatoru V. Charles'ın huzurunda ve Worms'daki kurultayda Alman soyluları kurulunda bulundu. Luther, İncil veya *açık bir akıl* tarafından aksi kanıtlanmadıkça fikrinden vazgeçmeyeceğini açıkladı. Luther'in hakikat konularında kurumsal veya sivil otoriteye boyun eğmeyi reddeden cesur sözleri kurulda çınlıyordu: "Bu düşüncemde ısrarcıyım, başka da bir şey yapamam." Kendisi ve fikirleri genel bir destek bulduysa da Luther, 1521 yılında resmî olarak aforoz edildi.

Kilise otoriteleri, Luther'in fikirlerinin ve davranışlarının bütün Orta Çağ ve Skolastik dünya görüşüne yapılan açık bir meydan okuma olduğunu fark ettiler. Luther, bireyden Tanrı'ya giden yolun "amel"den (Kilise öğretisine uygun yaşanan hayat) ziyade, "iman" ile ispatlandığını iddia ederek inanan insanın kendisinin "otorite" olduğunu savundu.

Luther "amelleri" reddetmeye ek olarak, ayinlere ve günah çıkarmalara da itiraz etti. Üstelik bunlar, kurumsal Kilise'yi, kurtuluşun önemli bir parçası hâline getiren iki önemli Katolik uygulamasıydı. Dahası Luther, Kilise kurumunun ve *otoritesi*nin gerekli olmadığını iddia etti; ona göre "her inanan aynı zamanda bir din adamıydı." Kâfir yaftası yemesine rağmen Almanya'da, Kilise'nin kendisine karşı yaptırım uygulamasını engelleyecek yeterli siyasi desteği aldı. Ardından kendi kilisesini kurma yoluna gitti; fakat ironiktir ki Luther'in kilisesi, kendine has katı gereksinimlerini çok hızlı bir şekilde kurumsallaştırdı ve kâfirleri kovmaya başladı.

Luther'in felsefi hamlesinin önemi, ifade ediliş tarzındadır. Bireysel tecrübeleri ve yorumları, resmî ve otoriteye sahip bir kurumun sorgusuz sualsiz kabulünden daha "Hristiyanca"dır. Luther'in kurumsal otoriteye karşı isyanı, Orta Çağ dünya görüşünün zayıfladığına dair temel belirtilerden biridir.

Otoriter ve kurumsal Kilise hiyerarşisine karşı meşruiyet ve gereklilik konularında şüpheler artarken, bireysel akıl ve tecrübeye olan güven de gelişim göstermekteydi. Orta Çağ Kilisesi, bilime ait öğreti ve uygulamalara müdahil olduğundan, otorite hâline gelmiş arkaik bilgiye meydan okumak, teolojiye meydan okumakla paraleldir.

Kopernik Devrimi

Orta Çağda evrenin Tanrı tarafından büyük bir düzen ve uyum içinde, titizlikle yaratıldığına, insanoğlunun da Yaratılış'ın amacı olduğuna inanılı-

yordu. Tanrı'nın, Güneş'i ve Ay'ı *bizim* üzerimizde ışıldasın, yeryüzünü de geri kalan bütün evren *etrafımızda* dönsün diye yarattığı düşünülüyordu ve gökler, işte bu önermeyi yansıtıyordu. Bu ilahî uyumun bir parçası olarak da doğal (fiziksel) Dünya, manevi düzeni yansıtıyordu.

Bu evrenin merkezinde dünyanın yer aldığına inanan *yermerkezli* Dünya görüşü, hem rahatlatıcı hem de güven vericiydi: Eğer evren fiziki açıdan ilahî bir düzen ve amaç ifadesi ortaya koyuyorsa, her birimiz sosyolojik ve coğrafik açıdan "ait olduğumuz" yer konusunda güven içindeydik. Evren bizim içinde bulunduğumuz yerdir, yeryüzü ise "evimizdir." Evren sabit merkezdir, çünkü o, sınırsızlık içinde bir hata değildir.

Fakat gökyüzüyle ilgili kuram giderek daha açık hâle geldi ve yeryüzünün "yukarıya" veya "aşağıya" doğru sabitlenemeyen bir küre oluşu, geniş çapta bilinmeye başladı. Bu da eski kuramın sendelemesine sebep oldu. Luther'in çağdaşı Nicolaus Copernicus (Kopernik) göklerin haritasını çıkarınca bu eski inanış yıkıldı.

Bazı Eski Çağ Yunan astronomları, örneğin Samoslu Aristarchus (M.Ö. 3. yüzyıl), Dünya'nın Güneş etrafında döndüğünü ortaya koymuştu. Aristarchus'un eserlerinin birçoğu kaybolmuştur, fakat yaygın kanaate aykırı oldukları ve Aristoteles'in öğretileriyle çeliştiği için Aristarchus'un fikirleri de alaşağı edilmişti. Aristoteles, Dünya'nın evrenin hareketsiz merkezi olduğuna ve Güneş'in, Ay'ın ve gezegenlerin dünya etrafında yarı düzenli bir "daire" çizdiklerine inanmıştır. M.S. 2. yüzyılda yaşamış bir astronom olan Batlamyus, gezegenlere ait hareketi iyice hesaplayan matematiksel bir model tasarlayarak Aristoteles'in görüşüne daha fazla değer verdi.

15. yüzyılda ise, gezegenlerin gözlemlenmiş konumları ile Batlamyus modelinin hesaplamaları uyuşmamaya başladı. Bu durum Kopernik (1473–1543)'e, daha dikkatle hazırlanmış bir model araştırması için ilham verdi. Kopernik'in Güneş'i merkeze koyma fikri, düşünce alanında bir devrimin ortaya çıkmasına yol verdi. Kopernik, bu tez doğrultusunda, bilgili astronomların Batlamyus modelini düzeltebileceklerini ileri sürdü.

Kopernik astronomisi, Dünya'yı evrenin merkezi yapan Aristoteles'i yalanladı. Thomas Aquinas'ın ve Kilise'nin Aristotelesçi felsefe ve bilimle çok yakın bir bağlantısı olduğundan, Aristoteles'e yapılan her ciddi tehdit Kilise otoritesine de yapılmış sayılırdı. Eğer Tanrı rehberliğindeki Kilise, evre-

nin merkezi konusunda yanılıyorsa, kim bilir başka hangi konular hakkında da yanılmış olabilirdi. Kopernik, eleştiri ve resmî olmayan öğretilere karşı Kilise'nin tutumu konusunda yeterince hassastı. Bu yüzden ölümünden kısa bir süre evveline kadar, yaptığı keşifleri halkla paylaşmaktan kaçınmış, eserlerinin basılmasına izin vermemiştir.

Kopernik'in eserleri hakkında bilgiye sahibiz. Bu eserlerde, Dünya'nın hem fiziksel hem de psikolojik anlamda kendi merkez noktasından kopup ayrıldığı ve Güneş'in etrafında dönen gezegenlerden biri hâline geldiğini ifade edilir. Eğer Dünya anlam bakımından önemini yitirmiş olsaydı, biz ne olurduk? Bu bakış açısında meydana gelen temel değişim, hem Katolik hem de Protestan teologlara *doğru gelmedi.* Bu sebeple Martin Luther, Kopernik'i "bütün bir astronomi sanatını tersine çeviren sersem" diye nitelemiştir. Karşı çıkışının sebebini ise "İsa, Güneş'in dönmesini emretti, Dünya'nın değil" diyerek açıklamıştır.[1]

Her şeye rağmen Luther, Kopernik'in sersem olduğunu düşünmüyordu aslında. Kopernik'in modelinin detaylarında kusurlar olduğu hâlde (örneğin Kopernik, Dünya'nın Güneş etrafından bir daire çizdiğini düşünür, oysa Dünya daire değil elips çizer), Dünya'nın Güneş merkezli bir sistemin parçası olduğu hipotezinde haklıydı. Kopernik bu hipotezi titiz gözlemlere ve dikkatli hesaplamalara başvurarak geliştirmişti. Bulunduğu konumun tehlikesi net bir şekilde gözlenebilirdi: Kopernik hem Kilise otoritesinin hem de astronomiden anlamayan kişilerin bilgisizliklerini -bir tokat gibi- yüzlerine vurdu. Aklı ve gözlemi titizlikle işleyerek astronomi ve felsefi düşünce alanında bir devrim yarattı.

Bu Durumda Biz Neredeyiz?

"Kilise" ve "bilim" arasında Aydınlanmanın ilk dönemlerinde başlayan "otorite mücadelesi" ve hakikati bulmak için sarf edilen çaba, Tanrı seyirci rolünü indirgeninceye kadar devam etti. Tanrı'ya olan imanın yerini, doğa yasalarının sistemli bir şekilde keşfine olan iman aldı.

Evrene ait tüm gizemi, bilimsel yöntemin ortaya çıkaracağına kesin gözüyle bakılıyordu. Fizikte, geometrik ışıkbilgisinde (optik), astronomide, biyolojide (vb.) gerçekleştirilen bilimsel keşiflerin zenginliği; evreni düzen içinde yaratan Tanrı'nın (tabii eğer gerçekten varsa) artık bu düzenin devamı için kaygılanması gerekmediği hükmüne doğru atılan ilk adımdı. Bunun

daha ilerisinde aklın bizlere telkini, Tanrı'nın bizi yönetmesine ya da kurtarmasına ihtiyacımız olmadığıdır.

Neredeyse 300 yıldır, "at gözlüklüler" haricindeki pek çok "aydın" düşünür buna ikna oldu. İnsanlar rasyonel düşünceye dair gerçekte eşit olan bir kapasiteye sahiplerdir. Ancak bu rasyonel düşünce beslenilebilir, geliştirilebilir ve her neslin daha iyi bir hayat yaşaması için derece derece artırılabilir. Bu iyimserliğin haricinde, ortaya çıkan otorite karşıtı modern demokratik ilkeler, elden çıkarılamaz "doğal haklar" ve rasyonel egoizm üzerine kurulmuşlardır.

Bilimdeki bu iyimser inancı ve Amerikan düşüncesinin ana unsuru olan rasyonel benciliği hemen fark edersiniz. Gerçekten de ABD anayasasının çatısı bilimin ve evrensel aklın rasyonel, özgür ve daima ilerlemeci bir toplum üretmek için birleştiğine inanan Aydınlanmanın ürünleridir.

Aydınlanmanın temel görevi yeni bir dönem başlatmaktır (tıpkı Amerika gibi, her yeni göçmen dalgası gibi); bireysel ve eski batıl itikatlar ve "ispatlanamaz" inançlarla karışmamış kültürel bir yeniden-doğuş elde edebilmek için aklı kullanarak nesnel, evrensel bilgiyi temel alan "yeni bir dünya" yaratmaktır.

10. BÖLÜM

BİR RASYONALİST

RENÉ DESCARTES

Öyleyse ben neyim? Düşünen bir şey.
(René Descartes)

Her şey zihinden gelir.
(Dhammapada)

Hocalarımın kontrolünden çıkmak için, uygun olan yaşa gelir gelmez ders çalışmayı bıraktım. Kendi içimde ya da -en azından- evrenin yüce kitabında bulunabilecek olandan başka hiçbir bilimi çözmemek için yaptım bunu.
(René Descartes)

17. yüzyılda modern bilime dair gelişmeler, Roma Katolik Kilisesi'ne ait otoritenin çöküşüyle aynı döneme denk gelir. Bu dönem, Orta Çağın sonu ve günümüzde "modern dünya görüşü" olarak tanımladığımız devrenin başlangıcıdır. Tüm bu değişimlerin sonucunda, felsefe tarihinde, metafizikten epistemolojiye doğru bir geçiş meydana gelmiştir.

René Descartes, bizzat *düşünme süreci* hakkında çalışan ilk filozoftu. Felsefenin yapısındaki dönüşüm, filozofların *epistemolojik dönüşüm* olarak adlandırdığı süreçle başladı ve yaklaşık bir buçuk asır sonra İmmanuel Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* (12. Bölüm) eseriyle doruk noktasına ulaştı.

Önceki dönem filozofları iyi bir yaşam, doğa, ruh, tanrı, ideal toplum (vb.) hakkındaki bilgiyi araştırmışlardı. Descartes'tan sonraki modern filozoflar ise kendilerini, "bilginin bilgisi"ni öğrenmeye adadılar. Descartes'ın kendine has sezgi gücü, en açık şekilde şöyle ifade edilir: *Gerçeklik hakkındaki herhangi bir inancı rasyonel bir şekilde değerlendirmeden önce, gözlem için kullanacağımız "araçların" doğasını sorgulamalıyız.*

OTORİTE SORUNU

Modern felsefe, yöntembilgisi (metodoloji) ve teknik ile; kişisel, toplumsal ve tarihî *tarafsızlığı* vurgular. Modern felsefenin kökeninde toplumsal düzenin gerileme-

si, Roma Katolik Kilisesi'yle birlikte merkezî otoritenin çöküşü ve bilimsel başarıların artması gibi olaylar vardır. Gelişmiş bilimsel araçlar ile geniş kapsamlı bir matematik ilminin ortaya çıkışı, Aristotelesçi natüralizme meydan okuyan ve onu tekzip eden keşiflerle sonuçlanmıştır. Bilim adamları titiz gözlemlere ulaşmak için, metafizik kuramların dışına çıkmaya başlamışlardır: Hiçbir dinî veya siyasi otorite, bağımsız bir gözlemcinin *gördüğünü* ya da özgün bir zihnin *hesapladıklarını* çürütemez, inkâr edemez.

Bir Katolik olan Descartes'ın, her bireyin "doğal aklın ışığına" sahip olduğu ve "evrenin yüce kitabını" yorumlamak için, "aracılık" yapan bir otoriteye ihtiyacı olmadığı iddiası bize; Luther'in herkesin bir kilisenin aracılığı olmaksızın direkt olarak Tanrı'ya erişebileceği görüşünü hatırlatır. Başka bir deyişle Descartes, tıpkı Luther gibi, mazide kalan "sözde" hikmeti bir kenara koyar; herkesin neyin doğru neyin yanlış olduğunu yeniden araştırabileceği konusunda ısrarcıdır.

Descartes, bilime olan ilgisi sayesinde gözlem ve deney yapma imkânı bulur. Yaptığı gözlem ve deneylerle, Aristoteles'in doğa üzerine yazdığı ve otorite olarak kabul edilen eserlerinin pek çok hata içerdiğini keşfeder.

İnsanı sonunda çoğunlukla "eğitilmişler" sınıfına sokan bütün süreci başarıyla tamamlar tamamlamaz... aniden pek çok kuşku ve hatanın beni engellediğini fark ettim. Bu durumda hiçbir sonuç bana, giderek artan bilgisizliğimi keşfetmekten daha fazla bir şey öğretemeyecekti; bunu anladım. Hâlbuki ben Avrupa'daki en meşhur okullardan birinde eğitim alıyordum.[1]

Descartes'ın zamanında bilim ve felsefe arasındaki ayrım çok net değildi. Descartes felsefeye, matematiğe ve bilime olan ilgisi ve kabiliyeti dolayısıyla, bu karmaşaya tahammül edemiyordu. Böylelikle o, bilimsel iddiaların gözlemle ve sarih düşünceyle ispatlanabileceğini ileri sürdü ve bu anlamda ciddi bir teklif sundu: En baştan

Yöntem tamamıyla zihinsel vizyonumuzun yönelmesi gereken nesnelerin istidatları çerçevesinde ve bir düzenle meydana gelir, tabii eğer herhangi bir hakikat elde edeceksek... Kapalı ve bulanık ifadeleri adım adım ortadan kaldırır, ardından da mutlak yalın olan bu şeyleri sezgisel bir kavrayışla irdelersek, yönteme bütünüyle uymuş oluruz. Daha sonra benzer adımlarla geride kalan her şeyin bilgisine yükselmeye çalışırız.

(René Descartes)

başlayalım! Bildiğimizi zannettiğimiz her şeyi çöpe atalım ve doğruluğunu "açık ve seçik" bir biçimde bilebileceğimiz *ideal*ara dayalı yeni bir bilgi sistemi inşa edelim.

RENÉ DESCARTES: YALNIZ BİLGE

René Descartes (1596–1650) Fransa'nın Touraine isimli şehrinde, köklü ve saygıdeğer bir ailenin mensubu olarak doğdu. Decartes'in doğumundan bir sene sonra annesi tüberküloza yakalandı ve öldü. Descartes annesinin kendisine zayıf ve çelimsiz bir bünye miras bıraktığına inanmıştır. Babası meşhur bir avukattı ve işi gereği kimi zaman aylarca evinden uzak kalıyordu.

Descartes yaklaşık 9 yaşındayken La Fleche'de bulunan bir Cizvit okuluna gönderildi. Burası onun fiziksel zayıflığının ve zihinsel kuvvetinin tasdik edildiği yer olarak bilinir. Burada Descartes'ın diğer öğrencilerden daha geç yatmasına izni verilirdi, daha sonra geç yatmak onda bir alışkanlık hâline geldi. Descartes La Fleche'de; Yunanca, Latince, tarih, güzel sanatlar, fen, matematik, felsefe, müzik, dans ve eskrim eğitimi aldı.

Descartes La Fleche'deki öğrenimini tamamladıktan sonraki birkaç yıl boyunca klasik bir "genç beyefendi" hayatı yaşadı; eskrim çalışmaları yaptı, binicilikle uğraştı. Bu süre zarfında matematiğe duyduğu aşk hiç küllenmedi. İlginçtir, Descartes hep kazanacağı bir sistem geliştirmeyi başarıp başaramayacağını görmek için kumarla da ilgilenmişti. Sonraki dönemde Poitiers Üniversitesi'nde sivil hukuk ve Hristiyan kilisesi yasası eğitimi gördü.

1618'de, Descartes 22 yaşındayken Otuz Yıl Savaşları patlak verdi. Arkadaşlarını şaşırttı ve daha önce hiç olmadığı kadar güçlü ve sağlıklı bir şekilde, Nassau Prensi'nin ve Bavyera Dükü'nün ordusuna katıldı. Ne var ki savaşıp savaşmadığı hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

René Descartes

Descartes 10 Kasım 1619'da, onu bambaşka biri hâline getiren ve Batı felsefesinin yönünü tamamıyla değiştiren bir tecrübe yaşadı. "Kendimi bütün gün sobayla ısıtılmış bir odaya hapsettim. Orada düşüncelerimle baş başa kalmaktan büyük bir zevk aldım"[2] diye yazmıştır. Descartes o odada "harika ve yepyeni bir bilimin temellerini attı-

ğını" söyler. Ertesi gece, keşfinin verdiği coşku ve öngörüyle üç rüya gördü. Rüyalarından birinde şimşek çaktığını görmüştür ve bunu, "Hakikatin Ruhu"na yormuştur; ona göre yukarıdaki bu ruh, Descartes tarafından ele geçirilmek için alçalmıştır. Titizlikle incelediğimizde Descartes'ın, kesin hakikati garanti eden ve matematik ilkelerine dayanan evrensel bir akıl yöntemi inşa ederken ilahî olarak yönlendirildiğine inandığını görürüz.

Bu muazzam tecrübeden sonra Descartes'ın sosyal hayatı da biraz değişmişti. Önce anesinden sonra da babasından kalan miras sayesinde, dilediği gibi yaşayabildi; seyahate çıktı, çalışmalar yaptı, sohbet etti ve yazdı. Çevresindeki hizmetçileri saymazsak, hayatını çoğunlukla yalnız geçirdi ve 20 yıl içinde tam 20 ev değiştirdi.

Yalnız ve gizemli Descartes, kendini çalışmaktan alıkoyan her türlü eğlenceden, sosyal aktiviteden ve şehir hayatının koşturmacasından elini eteğini çekti. Descartes'a ait felsefi söylemlerinin birçoğu mektup şeklinde yazılmıştır. Bazen nerede olduğunu arkadaşlarının bile bilmesini istemezdi; hatta kimi zaman arkadaşlarından, kendisine yazmamalarını rica ederdi. Descartes bu şekilde hızını kendisinin ayarlayabileceğini ve çok daha başarılı olabileceğini düşünüyordu. Enerjisini bütünüyle çalışmalarına adamakta özgürdü artık. Bir arkadaşına Amsterdam'dan yazdığı mektupta, "Şimdi bu büyük şehirdeyim. Görünüşe bakılırsa tüccar olmayan ya da ticaretle uğraşmayan tek kişi benim, herkes kendi kazançlı işiyle ilgileniyor. Bu yüzden burada bütün hayatım boyunca kalabilirim, hem de kimse tarafından fark edilmeden..."[3] Mektuplarındaki gibi bir hayat tarzı seçen Descartes; felsefe, geometri, fizik, geometrik ışıkbilgisi (optik), dolaşım sistemi gibi konular üzerinde çalışma fırsatı buldu. De-

Felsefe hakkında hiçbir şey söylemeyeceğim, onun (yüzyıllardır ve hâlen) yaşayan en iyi zihinler tarafından geliştirildiğini görüyorum. Buna rağmen felsefede tartışılamayan ve kuşkuya mahal vermeyen tek bir konu bile yoktur. Benden önceki filozofların ortaya koyduğundan daha büyük bir başarı ortaya koyacağımı ummak gibi bir cüretkârlık içine de girmem. Aynı meselelere bakarak kaç tane ihtilaflı konu vardır diye kafa yormam, her şey eğitimli insanlar tarafından kontrol altına alınmıştır. Ben, ortada doğrudan başka hiçbir şey olmadığı hâlde, her şeye muhtemel bir yanılgı olarak baktım -elbette akla yatkın olanlara.

(René Descartes)

Descartes'in metafiziği, kendisinin de çok net bir şekilde anladığı gibi, mazinin özel bileşenlerinden elde edilen doğal bir ürünüdür; fakat bugün hızla tükenme noktasına gelmiştir: İnziva. Geçmiş bir çağın münhasıran sahip olduğu anlaşılan, kendi içine çekilme, kendi kendine güvenme, sessizlik, yalnızlık, tefekkür ve yoğunlaşmanın o muhteşem bileşimi...
(A.W. Levi)

ney ve inceleme yaparken matematikte de bazı önemli keşiflere imza attı. Skolastik bilim ve felsefe modelini reddetti, onun yerine ilk elden yapılan gözlemlere ve çıkarımlara değer verdi.

1635 yılında bir hizmetçiden gayrimeşru bir kızı oldu, fakat çocuk 5 yaşındayken öldü. Sonraki yıllarda, "tehlikeli bir suç" olarak nitelendirdiği bu olaydan dolayı kendini "akladı". Kadınlara karşı bütünüyle duyarsız biri değildi. Bohemya'nın tahttan düşürülen kraliçesinin kızı Prenses Elizabeth'le 6 yıl süren duygusal bir ilişki yaşadı. Prenses 19 yaşındayken Descartes'ın *Yöntem Üzerine Konuşma* adlı eserini okumuş ve hayran kalmıştı, günlük bir dille yazılan böylesine açık bir felsefeyi keşfetmekten dolayı mutluydu.

Eylül 1649'da, İsveç Kraliçesi Christina'nın sarayında Fransız büyükelçisi olarak görev yapan bir arkadaşı, Stockholm'deki saraya gelmesi için Descartes'a hayli baskı yaptı. Descartes daveti kabul edip saraya gitti fakat burada mutlu değildi, deneylerine yeterli zaman ayıramıyordu. Kraliçe de onu geç yatmak, tatillerde çalışmak gibi eski alışkanlıklarını terk etmesi için epey zorladı; öyle ki kraliçe, Descartes'ın felsefi çalışmalarının başlama saatini bile sabah saat 5 olarak belirlemişti! Bu baskıcı kraliçe, Descartes'ı bir bale eseri yazmak zorunda bıraktı. Soğuk hava şartları ve üzerindeki baskılar, zaten zayıf olan direncinin hepten düşmesine sebep oldu. 1650 yılında, ocak ayının sonlarında, zatürreden yatağa düştü ve 54. doğum gününe iki ay kala, 11 Şubat'ta hayata veda etti.

René Descartes, sadece "modern felsefenin babası" olarak bilinmez, o ayrıca modern rasyonalizmin de orijinal bir arketipiydi. Aklını denetim altına alabileceğini cesurca savundu, kişisel olarak doğruluğunu onaylamadığı hiçbir şeyi kabul etmedi; düşünceyi ve bilinci, kesin olan her şeyin temeli olarak yüceltti.

RASYONALİZM

Rasyonalizm aklın bütün ilimlerin kaynağı olarak kabul edildiği epistemolojik bir görüştür. Bu görüş duyuların apaçıklığından daha

üstün bir konumdadır. Rasyonalistler sadece aklın, gerçeği yanılsamadan ayırt edebileceğini ve deneyime anlam kazandıracağını iddia ederler.

Genel olarak rasyonalistler soyut akıl yürütmeyle; doğa, varoluş ve tüm gerçeklik hakkında inkâr edilemez, kesin hakikatlere ulaşılabileceğine inanırlar. Bu nihai hakikatlerin çoğu gözlem, deney, hatta deneyim olmaksızın elde edilebilirler ve a **priori** veya **önsel idealar** olarak adlandırılırlar. Bu yüzden rasyonalistler için deneysel bir gözleme dayanmayan akıl, hakikatin nihai kıstasıdır.

Tutarlılık doğruluk kuramına göre, yeni veya sarih olmayan idealar, rasyonel veya mantıksal tutarlılık ölçüleri içinde ve kabul edilmiş doğrularla ilişkileri bakımından (ya da kıyaslanarak) değerlendirilirler. Temel hakikatler için nihai kıstas "açık ve seçik"liktir. Ana hakikatler ortaya konduğunda rasyonalistler; tümdengelimsel, matematiksel/mantıki bir yöntem kullanırlar. Böylece daha karmaşık fikirleri test edebilirler. Doğru fikirler birbirleriyle tutarlıdır (rasyonel açıdan uyumludur) ve rasyonalistlerin hedefi matematiktekine benzer -kısmen mümkün olan- mutlak kesinliği elde etmektir. Descartes "Benim yöntemim aritmetik kurallarına kesinlik kazandıran her şeyi kapsar" der.

Tutarlılık doğruluk kuramı direkt olarak *uygunluk doğruluk kuramının* zıttıdır (11. Bölüm). Ayrıca diğer ana doğruluk kuramı olan *pragmacı doğruluk kuramına* da ters düşer (16. Bölüm).

rasyonalizm
Aklın bütün bilgilerin temel kaynağı olduğunu söyleyen epistemolojik bir görüştür, duyular aracılığıyla ispattan çok daha üstündür; rasyonalistler sadece aklın, gerçeği yanılsamadan ayırt edebileceğini ve deneyime anlam kazandıracağını iddia ederler.

a priori idealar (önsel idealar)
Gözlem veya deney yoluyla elde edilmeyen hakikatler; kesin, sonuç odaklı, tümdengelimsel anlamda doğru ve bütün deneyimlerden bağımsızdırlar.

tutarlılık doğruluk kuramı
Yeni veya sarih olmayan idealar, rasyonel veya mantıksal tutarlılık ölçüleri içinde ve kabul edilmiş doğrularla ilişkileri bakımından (ya da kıyaslanarak) değerlendirilirler.

Düzensiz Düşünmeye Karşı

Descartes'ın ilk felsefi çalışması *Zihnin Yönetimi İçin Kurallar*'dır. Bu eserin içerdiği 21 ilke, Descartes felsefesinin temel eserleri olan *Yöntem Üzerine Konuşma* ve *İlk Felsefe Üzerine Derindüşünmeler*'de yeniden ortaya çıkar.

Zihnin Ötesinde de Bir Aşama Var

1091 yılında İranlı filozof Ebu Hamid Muhammed el-Gazali (1058–1111) Bağdat'taki Nizamiye Medresesi'ne İslam Teolojisi Profesörü olarak tayin edildi. 1095'te insanlar nazarında büyük bir nüfuza sahip olan Gazali, manevi bir buhran yaşadı. Bu manevi buhran onu ders vermekten alıkoydu ve onda konuşma tutukluğu meydana getirdi. Ders vermeyi bıraktı ve İslam'ın *sufizm* olarak bilinen gizemci boyutuna daldı. Gazali eğitime kısmen de olsa, kaldığı yerden devam etmeye başladı ama artık bu işi para için yapmıyordu. Doğduğu şehir olan Tus'ta çileci hayatı yaşayan bir topluluk oluşturdu. Aşağıdaki pasajlar Gazali'nin *El-Munkızu min'ed-dalal* isimli eserinden alınmıştır. Gazali'ye ait bu eserin, Descartes'in 500 yıl sonra kaleme aldığı *İlk Felsefe Üzerine Derindüşünmeler* adlı esere nasıl ilham verdiğine dikkat edin. Descartes aklı imanın üzerine çıkardığı gibi Gazali de aklı, gizemcilerin doğrudan ve yakinen Allah'ı tecrübe etmesini sağladığı için, yüceltir.

> Gençliğimin ilk yıllarından beri bir şeylerin gerçekliklerini kavramaya duyduğum derin arzu, yaratılışımdan gelen bir huyumdur... Çocukluğumda örf ve âdete dayanan akideden sıyrıldım... Bu sayede itikatı taklitten kurtuldum. Zira ben hep Hristiyan gençlerinin Hristiyan olarak, Yahudi gençlerinin Yahudi olarak ve Müslüman gençlerin de Müslüman olarak yetiştirildiklerini gördüm...
>
> Bu yüzden kendi kendime dedim ki: "Benim asıl arzum işlerin hakikatini bilmektir. O hâlde önce ilmin hakikatini bilmem gerekir. Öyleyse ilmin hakikati nedir?" Nihayet ilmin hakikati bana şöyle zahir oldu: Yakini sağlayan ilim öyle bir ilimdir ki onunla, bilinen şeyler açıkça anlaşılır. Asla kuşku kalmaz. O ilimde yanlışlık ve hata bulunmaz. Kalp böyle bir şeye ihtimal vermez. Hatadan emin olmak için ilim öyle kuvvetli olmalıdır ki, biri bu ilmin batıl olduğunu iddia etse hatta ispat için değneği yılan hâline getirse de o ilme sahip olan kişi asla kuşkuya düşmemelidir. Bu yüzden, 10'un 3'ten büyük olduğunu bildiğim hâlde, biri çıkıp "3, 10'dan büyüktür ve ben, bu iddiamı ispatlamak için değneği yılan hâline getireceğim" dese ve bunu yapsa, ben de bunu görsem bile bilgimden kuşku duymam. Sadece o kişinin değneği yılana çevirmesine şaşırırım.
>
> Daha sonra, kesin olarak bilmediğim ilme güvenemeyeceğimi anladım. İçinde kuşku bulunan ilim, kesin ilim (ilm-i yakîn) değildir.

Sonra bilgilerimi inceledim. Kendimde, duyu organlarımla elde ettiğim, delile muhtaç olmayan bilgilerden başka güvenilecek kesin bir bilgi bulamadım.

Duyu organlarıyla anlaşılan ve kesin bilgilerden başka sorunları çözecek başka bir araç kalmadı. O hâlde önce bu bilgileri inceleyip sağlamlık derecelerini anlamalıyım. Böylece bakmalıyım ve görmeliyim: Duyu organlarına olan güvenim, kesin bir şekilde bilinen bilgilerde yanılabilme ihtimalim veya taklide dayanan eski bilgilerime güvenim gibi midir? Yoksa pek çok kişinin kuşku uyandıran ve ispat gerektiren bilgileri gibi midir? Bunların hangisinin olduğunu sağlam bir şekilde öğrenmem gerekirdi...

Bu sebeple duyu organlarıyla bilinen ve kesin bir şekilde bilinen bilgiler üzerinde gayet ciddi bir şekilde düşünmeye başladım. Bu bilgiler konusunda bilerek kuşkuya kapılmanın mümkün olup olmayacağını araştırdım...

"Görmez misin," dedi (benliğim), "Uykudayken rüyada bazı şeyler görüyorsun. Birtakım şeyleri hayal ediyorsun. Onların hakikat olduğunu kabul ediyorsun. Uykudayken rüyada gördüklerin hakkında hiçbir kuşkuya kapılmıyorsun ... O hâlde aklın ile anlayıp inandığın bilgilerin aslında sadece içinde bulunduğun durumla alakalı olarak var olmadığını nereden biliyorsun? Mümkündür ki sende başka bir hâl meydana gelir de rüyada gördüğünü uyanınca kabul etmediğin gibi, aklınla anladığın şeylerin de aslı olmayan birtakım hayaller olduğunun farkına varırsın!.."

Şurası kesindir ki sufizmin en belirgin özelliği, eğitimle ve çalışmakla değil, doğrudan tecrübeyle... istiğrak ve ahlaki değişimle ilme ulaşabilmesidir. Sağlık ve doyumun tarifi ile sağlıklı olmak ve doyuma ulaşmanın bilincinde olmak arasındaki fark gibidir bu...

Zihnin ötesinde başka bir aşama daha vardır. Bu diğer aşamada; gelecekte gerçekleşecek olanı, zihin alanının dışındaki diğer varlıkları ve görülmeyeni gören göz açılır.

W. Montgomery Watt'ın çevirmenliğini yaptığı *Gazali'nin İman ve Uygulamalarının Işığında* adlı eserde yer alan Ebu Muhammed Hamid el-Gazali'ye ait *El-Munkızu min'ed-dalal* isimli eserden alınmıştır. (Londra: George Allen ve Unwin, 1953, s. 21-68)

Yukarıda adı geçen eserlerde bulunan 3. kural şunu tavsiye eder: *Üzerinde çalışacağımız konuyu seçer seçmez, açık bir şekilde içimize doğan ve çıkarsama yaptığımız konu üzerinde çalışmak için inzivaya çekilmeliyiz.* Başkalarının düşüncelerine güvenmediğimiz gibi, kendimize ait henüz kanıtlanmamış inançlara da itibar etmemeliyiz. Kendimize yeni bir gözle ve yeni bir anlayışla bakmalıyız. Skolastiklere göre -diğer düşünürlerin arasında- Descartes, kendinden önceki düşünürlerin çalışmalarındaki "fazlasıyla özümsenmiş tetkiklere" dikkat çeker. Descartes bu çalışmaları kastederek, "Onların yaptığı hataları tekrarlıyoruz, bu hatalara karşı kendimizi elimizden geldiğince korumalıyız" der.

Descartes'a göre, kendi deneyimlerimize ve sarih düşüncemize değer vermektense başkalarının görüşlerine itibar etmemiz, otoriter düşünceye dayalı genel bir önlemdir. *Yalnızca* otoritenin itibar ettiği görüşleri kabul edersek ve bunu da otoritenin prestiji için ya da bir nedene/inanca sadık kalmak adına yaparsak, en iyi ihtimalle rasyonel olmayan bir kişi hâline geliriz. Bu durumda düşünür değil, ezberci biri oluruz.

Descartes, sarih ve halis hakikatlerle (sezgilerle) karşılaştığımızda onları görmezlikten gelmenin ne kadar yaygın olduğuna değinir. Onları birdenbire ayrıntılı fakat bulanık "açıklamalarla" içinden çıkılmaz hâle getiririz. Böylelikle hakikati belirsizliklerle çevrelediğimizi tahmin ederiz, çünkü kendi keşiflerimizin basitliği hakikatleri önemsiz gösterebilir diye düşünürüz ve bundan korkarız:

> Birdenbire -örneğin- bir matematikçi olamayacağımıza göre, başkalarına ait bütün kanıtların itinayla hazırlandığını ezberden biliriz; tabii her türlü zorluğu çözme kabiliyeti olan olağanüstü zeki biri değilsek. Bizler Platon'un ya da Aristoteles'in bütün iddialarına hâkim değilsek ve bu meseleler hakkında somut bir yargı bildirme yeteneğinden de mahrumsak filozof olabilir miyiz? Herhangi bir bilimin değil, tarihin bilgisini elde etmeliyiz.[4]

Felsefi Sorgu

Descartes'ın fikirleri ezberlemek ile onları anlamak arasındaki ayrımını, kendi eğitiminizi sorgulamak için kullanın. Descartes'ın döneminde psikolojiyi veya edebiyatı sevmekle bir psikoloji veya edebiyat profesörü olmak arasındaki farkı belirtiniz. Bu ayrımın eğitimi düzenlemek için nasıl kullanılabileceği üzerine görüşlerinizi aktarınız.

Yukarıdaki pasaj, tutarsız bilgi savları altında ezilip kaldığımız gerçeğine atıfta bulunurken, 4. kural şöyle der:

> *Hakikati bulmak için bir yönteme ihtiyacımız var.* Ölümlülerin sahip olduğu merak dürtüsü, oldukça kontrolsüz ya da amaçsızdır. Başarıyı ummak için hiçbir nedenleri olmadığı hâlde, zihinlerini sıklıkla keşfedilmemiş rotalara çevirirler. Yönteme sahip olmadan bu rotayı takip etmektense, hakikati sorgulamayı düşünmeliyiz. Bu, daha önce olmadığı kadar gereklidir; çünkü düzensiz sorgulamalar ve karmaşık düşünceler, doğal ışığı bozar ve zihin gücümüzü kör eder... Tek başına yöntem, bütün insani çabaların özetidir. Hakikati sorgulamak isteyen kişi bu kuralı es geçmemelidir.[5]

KUŞKU YÖNTEMİ

Descartes matematiksel kesinlik yönteminin evrene dair hakikati keşfetmede tek güvenilir yol olduğuna inanmıştır. Her şeyi yeniden sorgulamak için yeni bir "bilimsel araştırma ve matematiksel kesinlik ruhu" kullanmayı önermiştir. Amacı sadece bütünüyle yeni bir felsefi yönelmenin başlangıcını saptamak değil, onun etkileyici ve hedefe yönelik olmasını da sağlamaktır.

Descartes konu ile alakalı olarak kendinden önceki felsefeleri, bireysel zekâdan rasyonel bir idrake ulaşamadıkları için, acımasızca eleştirmiştir. Çünkü bu felsefeler *yalnızca* "doğal aklın açık ışığı" olarak bilinen idealardan ileri gelmez.

> Kitaplarda -en azından akıl yürütmeleri- salt varsayım olan, hiçbir ispatı olmayan ve pek çok farklı kişinin görüşlerinden aşama aşama toplanarak bir araya getirilen bilimlerin, ortakgörü sahibi bir kişinin şey'lere ilişkin yapacağı basit

Felsefi Sorgu

Bilimsel bilgisi az olan ya da hiç olmayan insanlar kimi zaman klonlama, beyin ölümü ve evrimle ilgili şiddetli tartışmalar içine girerler. Dünyada yaşanılan olaylarla bağlantılarını koparmak istemeyen kişiler; yabancılar meselesi, federal bütçe veya İlk Yasa Değişikliği'nin anlamı hakkında görüşlerini açıklar. "Çok az fikrinizin olduğu en zor meseleleri" sorguladığınız için kendinizi hiç suçlu hissettiniz mi? "Yöntemin" avantajlarını tartışınız ve yöntemden istifade eden tartışmalı bir veya iki güncel meseleyi belirtiniz.

bir akıl yürütmeyle karşılaştırıldığında, hakikatin yanına bile yaklaşamayacaklarını düşünüyorum.[6]

Descartes'ın daima "doğal akıl" olarak gönderme yaptığı "ortakgörü", her normal insanda bulunan düşünme yetisidir ve -en azından Descartes'a göre- ilahî vahye veya özel bir eğitime tabi değildir. Herkes bir yeteneğe veya saf bir tasavvur içinde herhangi bir görüşe sahip olmadığı hâlde Descartes, bütün akıllı insanların insan doğası, hakikat ve Tanrı'nın varlığıyla alakalı temel sorularla ilgili olarak kuşku yöntemini kullanabileceklerine inanır.

Bir bedene sahip olduğumuz sürece, isteklerimize asla tam anlamıyla kavuşamayız.
(Platon)

Descartes hikmeti bir iş, proje, yapı ya da sınırlı bir sorun hâline getirmiştir; çünkü o hikmetten başka herhangi bir şeyle başarılı olabileceğini reddeder.
(Robert E. Meagher)

Ortakgörü (ya da sağduyu) dünyadaki bütün varlıklara eşit şekilde dağıtılmıştır. Oysaki herkes bunun, en çok kendine verildiğini düşünür. Başka konularda memnun edilmesi en zor olan kişiler bile, sahip oldukları akl-ı selimden daha fazlasını istemezler. Aslında bu kendi açılarından bir hata değildir; bilakis bu düşüncenin varlığı bile, "iyi bir kanaati şekillendirme ve doğruyu yanlıştan ayırt etme gücü olan sağduyunun herkese eşit olarak dağıtıldığı" görüşünü destekler. Doğrusu sağduyu veya akıl, bütün insanlara doğa tarafından adaletli bir şekilde paylaştırılmıştır. Bu da gösterir ki fikirlerimizin çeşitliliği, bir kısım insanların başkalarından daha rasyonel olmalarından değil de düşüncelerimizin farklı kanallardan geçip aynı nesne üzerine odaklanmasından kaynaklanabilir. İyi bir zihnî güce sahip olmak yeterli değildir, esas iş onu iyi bir şekilde işletebilmektir. En yüce ruhlar en büyük kötülükleri ve en büyük iyilikleri yapabilme kabiliyetine sahiptir. Zihinlerini yavaş da olsa işletebilenler, doğru yolu izledikleri sürece, zihinlerini işletmekten vazgeçenlere oranla daha hızlı şekilde başarıya ulaşırlar.[7]

Felsefi Sorgu

Yukarıdaki pasajı yorumlayınız. Descartes'a katılıyor musunuz? Neden? Ortakgörü (ya da sağduyu) akıl ile aynı şey midir? Ortakgörü kavramını analiz ediniz. Gerçekten böyle bir şey var mıdır? Sizin deliliniz nedir?

Kartezyen "Ben" ve Yöntemsel Kuşkuculuk

Descartes "âlimlerin evrensel dili" olan Latince yazmıyordu, onun yerine günlük Fransızcayı kullanıyordu. Onun hedefi, üniversite ve kilisenin sınırlarının ötesinde, geniş çapta Avrupalı bir entelektüel kitleye erişmekti. Sonuç olarak Descartes, bütün eserlerini hem *sonuçlarıyla* hem de *düşünme süreciyle* birlikte, doğrudan kendi zihni üzerinden tanımladı. Dikkatimizi akıl yürüten zihnin kendisine vermemizi sağladı. Descartes'a kadar, filozoflar düşüncelerin anlamları ve onların birbirleriyle olan akli bağlarına odaklanmışlardı; zihne değil. Akıldan, yaşamamız için rehber olarak bahsedildiği, ona atıfta bulunulduğu ve hakkında tartışıldığı hâlde, "akıl yürüten şey'in" bizzat kendisi hakkında çalışılmamıştı.

Descartes'in fikirleri üzerinde çalıştığınızda, "ben" kelimesini asla Descartes'a gönderme yaparak yorumlamayın. Descartes'ın yazdıklarını okurken, size atıfta bulunduğunu farz edin. "Ben"i kendiniz olarak anlarsanız, Descartes'ın akıl yürütme yöntemindeki *bilincin akışına* kapılırsınız. Bu da size argümanları sanki kendi iddialarınızmış gibi değerlendirme fırsatı verir. Böylece kendi algıladıklarınız üzerine düşünme fırsatı bulabilirsiniz.

Descartes matematik doğrultusunda olan bir yöntemi, her şeyin temelindeki asıl soruna uyarlayabileceğine inanmıştır: "Herhangi bir şeyi bildiğimi nasıl bilebilirim?" Descartes'in işaret ettiği gibi geometride, örneğin "iki nokta arasındaki en kısa mesafe doğru bir çizgidir" gibi apaçık bir hakikatle işe başlarız. Bu ve benzeri hakikatlere dayanan daha karmaşık kanıtsavlar (teoremler) ise, apaçıklık konusunda daha yetersiz olan hakikatleri ispatta kullanılır. Descartes, felsefeye girişin de bu temel yöntem aracılığıyla yapılmasını önermiştir. *Zihnin Yönetimi İçin Kurallar* adlı eserinde, "*Kuşku duyduğumuz hiçbir şeyi kabul etmemeliyiz*" der.

"1657", özel ve etkileyici bir tarihten hoşlananlar için birebirdir. Basit fakat dilden düşmeyen o ifadesiyle ("Düşünüyorum, öyleyse varım") Descartes, 1657 ile başlayan Akıl Çağı'na güzel bir giriş yapar.
(Crane Brinton)

Descartes, tam anlamıyla "kesinliğe dayanan" felsefesi için sarf ettiği emekle bağlantılı olarak, bir kültür-değişimi sezgisine sahipti. Bu sayede **yöntemsel kuşkuculuğu** geliştirdi. *Yöntemsel kuşkuculuk, en alt basamaktan başlayarak, kuşku duyulması mümkün olan her şeyden kasıtlı olarak kuşku duyulmasına dayanır. Bu kuşkudan geriye*

yöntemsel kuşkuculuk
En alt basamaktan başlayarak, kuşku duyulması mümkün olan her şeyden kasıtlı olarak kuşku duyulmasına dayanır; bu kuşkudan geriye kalanlar, mutlak kesinlik anlamında bilinenler olacaktır.

Bir şeyi "açık ve seçik" bir şekilde algılamak, esas itibarıyla, kati mantıksal rabıtaları algılama meselesidir.
(Harry G. Frankfurt)

kalanlar, mutlak kesinlik anlamında bilinenler olacaktır. Descartes yöntemsel kuşkuculuğu uygulamak için, hakikatin ölçütüne güvenmeliydi; çünkü bu ölçüt, ona nelerden kuşku duymanın makul olduğunu bildiriyordu.

Hakikatin Ölçüsü

Hakikati aramak için hangi yöntemi seçersek seçelim, onu yanlıştan ayırt etmek için belli kıstaslara sahip olmalıyız. Descartes'a göre "açık ve seçik olarak düşündüğümüz şeylerin hepsinin doğru olduğunu genel bir kural olarak kabul etmeliyiz." O, *açık* kavramını, "titiz bir zihin için hâlihazırda ve aşikâr olan şey" olarak niteler. *Seçik* kavramını da "belirginlik özelliği dışında hiçbir özelliğe sahip olmayan, diğer bütün nesnelerden farklı ve belli olan şey" olarak tarif eder. Descartes'a göre bilginin kesinlik ve detay gerektirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Felsefi yazıları süresince "açık ve seçik" bilgi Descartes'ın, fikirleri kabul veya ret için kullanılan nihai ölçüt olarak, ilgisini çeker. En kesin sonuçları elde etmek muhtemeldir. O "açık ve seçik" olarak bilmediği *şeyleri* inkâr eder. En kesin ve temel önermelerin doğru olarak düşünülmeye ve *anlaşılmaya ihtiyaç* duyduğuna inanır. Descartes'a göre bir şeyi "açık ve seçik" bir şekilde anlamak, kuşku duyulacak hiçbir makul nedenin kalmadığı bir algı meselesidir. Başka bir deyişle, *bir şeyi "açık ve seçik" bir şekilde düşünmek onun doğru olduğunu bilmektir.*

Bazı filozoflar Descartes'ın hakikatin ölçütü konusunu sorun eder. Onlar *ölçütün kendisinin* belirsiz ve öznel olduğunu iddia eder; bu yüzden de hakikat net ve kesin bir surette bilinemez. Descartes'ın rasyonelliğini, algılayanın öznel yargılarına dayandığı gerekçesiyle eleştirirler: "Descartes, akıl hakkında konuşmaktansa, hislerini ve ruh durumunu felsefesine fazlaca karıştırır." Eleştirmenlerin asıl söylemek istedikleri, "açık ve seçik" kavramlarının kişiden kişiye değiştiğidir. Bir şeyi "açık ve seçik" bir şekilde bildiğime ikna olabilirim fakat o şey aslında yanlış olabilir.

Felsefi Sorgu

Hakikatin ölçütüne dair Descartes'a yapılan genel eleştiri, bizzat kendisinin bunu uygulamada başarısız olmasıdır. Sadece "açık ve seçik" olarak bildiğimiz şeyin doğru olduğunu "açık ve seçik" olarak bilebilir miyiz? Bunu bilebilmemiz mümkün müdür? Descartes'ın ölçütü, eleştirmenlerin iddia ettiği gibi, belirsizdir. Descartes'ın kriterinin "açık ve seçik" olduğuna dair kesin bir fikriniz var mı? Bir şeyi "açık ve seçik" bir şekilde algılama yetersizliğinin, kişinin veya fikrin hatası olduğunu söyleyebilir miyiz? Dikkatle tartışınız.

Doğuştan Gelen İdealar

Şimdiye kadar anlatılan konularla mücadele ederken, bir yandan da yeni ve orijinal bir felsefi yönelimin kuruluşuna dair en zor bölüme geldiğimizi aklınızdan çıkarmayın. Öncelikle sorgulanmamış varsayımlarla ve temel ilkelerle başlamalıyız. Bazı fikirler, başka bir bilgiye sahip olmadan evvel bilinmelidirler. Bu fikirler ilk olmalıdır, biz hiçbir şey bilmiyorken de var olmalılardır. *A priori* idealar "kesin, sonuç odaklı, tümdengelimsel anlamda doğru ve bütün deneyimlerden bağımsızdırlar. **A priori bilgi** de duyusal deneyimlere dayanmayan akıldan elde edilir. Aklın hakikatleri ve mantığın yasaları genellikle *a priori* olarak düşünülür. "Bütün üçgenlerin iç açılarının toplamı 180 derecedir" ve "Her olayın bir nedeni vardır" önermeleri de *a priori* bilgiye ait örneklerdir.

a priori (önsel) bilgi "Üçgenin iç açılarının toplamı 180 derecedir" ve "Her olayın bir nedeni vardır" örneklerinde görüldüğü gibi, duyusal deneyimlere dayanmayan, akıl yoluyla elde edilen bilgiler.

A priori bilginin aksine **a posteriori bilgi**, duyusal deneyimlere dayanan deneysel bilgidir. Bu tarz bilme, deneyimlerin yoğunluğundan ortaya çıkar. Bu bilgi kesin veya zorunlu olarak değerlendirilmez, çünkü farklı koşullar altında bilgiyi algılayanlar da farklıdır. Örneğin, "Benim gömleğim beyazdır" bilgisi, bugünün şartlarında doğru olabilir ancak yarının koşullarında yanlış olabilir.

a posteriori (sonsal) bilgi Duyusal deneyimlere dayanan deneysel bilgidir. Evrensel değildir çünkü farklı koşullar altında bilgiyi algılayan kişilerde farklıdır. Olgusal ilişkiler değişir.

"Gömleğim beyazdır" ifadesi "Her hadisenin bir sebebi vardır" gibi, evrensel anlamda veya sonrasız olarak doğru olamaz. *A posteriori* hakikatler rasyonel hakikatlerin tersine, olgusal hakikatler ya da eylem hakikatleri olarak da isimlendirilir. (Bütün filozoflar *a priori* hakikatlerin varlığı konusunda aynı fikirde değildir. Örneğin, 11. Bölüm'de işleyeceğimiz bir deneyci, bütün bilgilerin duyusal deneyimlerden kaynaklandığını savunur.)

Descartes çok başarılı bir geometrici olarak, *a priori* bilgi olarak tanımladığı geometrik delillerden dolayı ilksavlara (aksiyom) aşinadır; bizlere Tanrı tarafından bazı kesin bilgiler verilmiştir ve biz bu bilgilere sahip olarak doğarız. Üçgenleri veya üçgen şekilli nesneleri gördüğümüz zaman, bunun yaratılıştan gelen bir bilgi olduğunu hatırlarız. Descartes genellikle, hakikat biraz düşünmekle belirecekmiş gibi, "seçik"lik ölçütünde belirginliğe başvurur. Bize gereken, hakikatini fark ettiğimiz şeyi hatırlamaktır.

Felsefi Sorgu

Descartes haklı mıdır? Peki ya doğuştan gelen idealar konusunda bu fikrin doğruluğunu görmeyen -belki de göremeyen-, görünüşte doğru, rasyonel ve zeki insanlar haklı mıdır? Descartes'in buradaki sorunuyla Platon'un, Formları bilmemekten kaynaklanan sorununu kıyaslayınız. Formların doğuştan gelen idealardan olduğunu düşünüyor musunuz? Ya da doğuştan gelen idealar Formlar mıdır? (bkz. 6. Bölüm)

KARTEZYEN YARATILIŞ

Buraya kadar özetlemek gerekirse, Descartes, felsefesinin başlangıç noktasına, bütünüyle kuşkusuz ve kesin olanı koymuştur. Planlı ve yöntemsel bir kuşkuculuk modeli seçmiştir ki biz buna *yöntemsel kuşkuculuk* diyoruz. David Hume'un (11. Bölüm) çalışmalarında göreceğimiz gibi, kuşkuculuğun dereceleri vardır. Her şey hakkındaki bütün ve genel kuşkudan, geçici veya belirli kuşkuya doğru izleyen bir gelişim vardır ve ikincisine, sadece analiz sürecinde başvurulur. Descartes'in kuşkuculuğu, yönteminin bir parçasıdır. Sonuç olarak, geçici fakat yine de ciddi bir kuşkuculuk türüdür. Descartes *İlk Felsefe Üzerine Derindüşünmeler*'inde meydan okuduğu her şey hakkında gerçekten kuşku duymaz. Sistematik olarak kuşku duymak, Kartezyen sorgulamanın bir *sürecidir*, nihai amacı değil. Descartes, kuşkuculuğu mutlak bir kesinlik belirlemek için kullanmıştır.

Descartes *İlk Felsefe Üzerine Derindüşünmeler*'de konuya, rasyonel olarak her şeyden kuşku duymanın mümkün olup olmadığını sorarak giriş yapar. Böylelikle düşünmeye başlar; herhangi kesin, kuşku duyulmaz bir hakikatin olup olmadığını hemen bulacaktır. Descartes bu sorgulama sürecinde, Skolastik felsefenin modası geçmiş dünyasını, sorgulanmamış inançları ve belirsiz ideaları yerinden söker atar. Bunların yerine yepyeni, kesin ve açıkça kanıtlanmış rasyonel bir sistem inşa etmeye girişir. Okurlarına, bir günde "bir derindüşünce" üzerinde düşünmelerini, kitabını dikkatlice ve anlayarak okumalarını tavsiye eder. Descartes 6 gün sonra, tıpkı İncil'deki "Yaratılış" babında anlatılan Tanrı gibi, kendi Kartezyen yaratışını tamamlayacaktır. Dikkatli ve rasyonel bir okuyucu, -önceden belirtildiği gibi- Kartezyenci "ben" hâline gelerek, sorgulanmamış inancını yıkıp yerine kendi inşa ettiği sağlam, rasyonel binayı kuracaktır.

Descartes *İlk Felsefe Üzerine Derindüşünmeler*'ine, yöntemsel kuşkuculuğu olabildiğince geniş bir alana yayarak başlar. *I. Derindüşünce, kuşkulu alana dâhil edilebilecek şeyler hakkındadır, der.* Descartes ilk iki paragrafta, yöntemsel kuşkuculuğu hatırlatır ve "açık ve seçik" ölçütünü sunar. Ardından da kişinin sahip olduğu her inancı sorgulamasının imkânsız olduğuna işaret eder. Bunun yerine kişi, inancın temel türlerine ait kökeni ve inancın nasıl oluştuğunu sorgulayacaktır. Eğer kişiyi yanlışa yönelten -çok uzak bile olsa- herhangi bir ihtimal varsa, Descartes onları ve onlara dayanan her fikri reddedecektir:

> Uzun yıllar var ki gençlik yıllarımda doğru olduğunu zannettiğim pek çok inancın yanlış olduğunu araştırıyorum. Bu temel üzerine inşa ettiğim şeyler ne kadar da kuşkuluydu... Bu zamandan beri önceden kabul ettiğim bütün fikirlerden kendimi tamamıyla uzaklaştırmaya girişmek için, öncelikle kendimi ikna ettim. Eğer bilimde kalıcı bir yapı oluşturmak istiyorsam, yeni baştan bir bina inşa etmeliydim...
>
> Bu amaç için inançlardan yanlış olanların hepsini ortaya sermem elzem değildir. Belki de bu sonuca hiçbir zaman ulaşamayacağım. Fakat madem akıl beni kendisine çoktan inandırdı; açıkça yanlış olarak gözüken, kuşku dolu ve bütünüyle kesin ol-

Descartes'in başarısı, felsefesine ait merkezî kavramların "insanın ve evrenin yaklaşık 300 yıllık ortak anlayışı hâline geldiği"ni göz önüne serer.
(Alexander Sesonske ve Noel Fleming)

Bilinçlilik bir hastalıktır.
(Miguel de Unamuno)

Hayat, hepiniz ve her şey, sadece gördüğüm birer rüya olsa dahi, kazanabildiğim tüm paraya ihtiyacım olacağını hissediyorum.

mayan meselelere onay verirken çok daha titiz davranmalıyım. Eğer her birinde, biraz bile olsun, kuşku duymak için sebep bulabilirsem, bu benim, bütünü inkâr etmemi meşrulaştırmak için yeterli olacaktır. Ve... zorunluluk esasının yıkımıyla, binanın geri kalan kısmı da yıkılacağından, önceki fikirlerime dayanak teşkil eden bu ilkelere sadece ilk etapta saldıracağım.[8]

Felsefi Sorgu

Temel inançlarınızı sorgularken ne kadar titiz davranırsınız? Başkaları tarafından ortaya konan güvenilir bilgilerde -eğer varsa- yanlış olan nedir? Başkalarının deneyimlerine veya hükümlerine neden güven duyulmaz? Tartışınız. Doğru olma ihtimali olan bir şeye inanma yönelimi üzerine yorumlar yapınız. Olası ile makul arasındaki ilişki nedir? Bütün bu meselelerle ilgili yapılması gereken nedir? Açıklayınız.

Bunları Hepsi Bir Rüya Olabilir mi?

Descartes -birçoğumuz gibi- sorgulamalarından önce, eleştiriden uzak bir dille, en doğru ve en kesin bilgilerin duyulardan kaynaklandığını farz et-

miştir. Örneğin ben bu cümleyi yazarken bilgisayarımın var olduğu "kesin" görünmektedir. Okuduğunuz kitabın var olduğu "kesin" görünmektedir. Direkt duyulardan ve çevremizin doğrudan algılanmasından daha kesin ne olabilir ki?

Her şeyden önce Descartes, neredeyse hiçbir şeye ve hiç kimseye hayranlık duymuyordu.
(C. Adam)

Fakat bazen duyu dünyamız bizleri kandırabilir! Örneğin bir uçak gördüğümüzü düşünebiliriz, sonra birdenbire onun bir kuş olduğunu fark ederiz. Görgü tanıkları, sanık hakkında birbiriyle çelişen eşgaller verebilirler. Kimi zaman kaldırımdaki bir gölgeyi yanlışlıkla bir insan sanabiliriz. Tüm bunlara rağmen, duyularımızdan her zaman emin değil miyizdir? Gerçi duyularımız belirsiz olaylarda bizi yanıltabilir, yine de duyular aracılığıyla bildiğimiz ve "akli açıdan herhangi bir kuşku duymadığımız" pek çok şey vardır. Descartes şöyle düşünür:

> Aynı zamanda ben bir insan olduğumu ve bunun sonucu olarak uyku alışkanlığım olduğunu hatırlamalıyım. Rüyalarımda kendimi aynı kişi olarak ya da -bazen- uyanık anlarında tuhaf hareketler yapan biri olarak görürüm. Rüya gördüğüm gecelerde, -örneğin- belirli bir mekândayımdır ve giyinik bir hâlde şöminenin yanında oturuyorumdur; oysa gerçekte yatakta çıplak bir şekilde uzanıyorumdur! Gerçekte o anda uyanık gözlerle bu kâğıda bakıyormuşum gibi görünüyorum kendime, hareket ettirdiğim kafam aslında uykuda değildir. Kasıtlı ve bir amaca yönelik olarak ellerimi uzatır ve algılarım, uykudayken başıma gelenler "açık ve seçik" değildir. Fakat bunları düşünürken, rüyada kendimi pek çok durumda ya da mekânda, benzer yansımalara kanmış bir hâlde bulurum. Bu düşünceler üzerinde titizlikle dururken gayet büyük bir açıklıkla görüyorum ki, uykuyla uyanıklığı belirgin bir şekilde ayırt edebileceğimiz kesin bir bulgu bulunmamaktadır. Hayretler içindeyim ve şaşkınlığım, beni şu anda rüyada olduğuma inandıran bir şeydir.[9]

Nasıl oluyor da gerçekliğin ve yanılsamanın etkileşimi sırasında -tam da şu anda- rüya görmediğinizden emin olabiliyorsunuz? Belki de bu rüya sırasında meydana gelen olaylar hakikate çok daha yakındırlar.
(Lie Zi)

Bana göre yetişkinlerin hayattan aldıkları en büyük ders, kendi bilinç düzeylerinin yeterli olmamasıdır.
(Sir Fred Hoyle)

Descartes bu örnekler aracılığıyla duyulara ait bilgiyi, kesin bir yargı için yeterli görmediğini

söyler ve bunları reddeder. Bu şekilde harici bir üstünlüğü yani fiziksel dünyayı da reddetmiş olur. Zira, sözde "gerçek" dünyanın özenli bir zihinsel kurgu, bir yanılsama olması *olasıdır*. Descartes'ın kusursuz bir felsefe inşa etme amacıyla aşırı temkinli bir tutum içine girdiğini hatırlayın. O, olasılık dereceleri ne kadar "görünürde ya da duyulurda kesin" olursa olsun; bunlara hiçbir şekilde itimat etmeyecekti. Siz kendi dünyanızın bir rüyadan ibaret oluşunu "*makul*" olarak düşünseniz de düşünmeseniz de, Descartes bunu en azından "*olası*" olarak niteler.

Bu dünya bir rüya olsa bile yine de düzenlidir, bu dünyada olanları önceden kestirebiliriz, değil mi? Belki de bu dünya, Tanrı tarafından zihnimizde oluşturulmuş bir rüyadan ibarettir.

Felsefi Sorgu

Rüya ile yanılsama veya gerçeklik arasındaki farkı nasıl bilebilirsiniz? Kafası karışık birinin rüya görüp görmediğini nasıl doğrulayabileceğini düşününüz.

Kötü Cin

Belki de Descartes gibi siz de gerçek dünyada yaşadığınız deneyimlere kuşkuyla yaklaşarak omuzlarınızda ciddi bir yük taşıyorsunuz. Descartes "Bu kadim ve yaygın kanaatler (hayalini kurmadıklarım) zihnimde sık sık dönüp durur" der. Descartes en kalıcı inançları daha sağlıklı bir şekilde denemek için, "kandırılmaya" izin verir. Kesin bir zaman diliminde bütün bu kanaatler baştan başa yanlış ve hayal ürünüymüş gibi davranır. Descartes, artık kendi duruşunu kaybetme tehlikesinden uzaktır. Bu durum yöntemsel kuşkuculuktur, gerçek bir karmaşa veya vesvese değil. Hatta insanın aşırı güvensizlik ve kuşku içinde kalmaktan endişe etmemesi gerektiğini söyler, çünkü o, "eylem meselesini değil sadece bilgi meselesini dikkate alır."

Bu noktada Descartes, felsefe tarihindeki en ilginç figürlerden biri olan *kötü cini* şöyle tanımlar:

> Yüce bir iyilik ve hakikat kaynağı olan Tanrı değil de güçlü bir aldatıcılığa sahip bazı kötü cinler, bütün enerjilerini beni kandırmak için harcamışlardır. Gökyüzünün, yeryüzünün, renklerin, şekillerin, seslerin ve diğer harici varlıkların birer hiç olduğunu farz ediyorum ve bu cinin benim saflığımdan fay-

dalanarak çeşitli düzenbazlıklar yaptığını kurguluyorum. Ellerimin, gözlerimin, bedenimin, kanımın, duyusal yetilerimin olmadığını; bütün bunlara sahip oluşum konusunda kendimi yanlış bir şekilde inandırdığımı farz ediyorum. İnatla bu fikirde ısrar edeceğim. Eğer bu şekilde herhangi bir hakikatin bilgisine ulaşamasam bile, en azından gücümün yettiğini yaparım [örneğin hüküm vermeyi ertelerim]. Kesin bir kararlılıkla, var olabilecek en aldatıcı, en güçlü şey olan kötü cin tarafından dayatılan herhangi bir yanlışa güven duymaktan kaçınırım.[10]

İşte bu nihai yanılgının kaçınılmaz olasılığı, *1. Derindüşünmeler*'i bir sonuca bağlar. Descartes, dünyasını kendine ve her şeye kadir, mutlak kötü olan aldatıcı kaynağa (kötü cin) indirgemiştir. Hayatının *her* alanında, kuşkuya yer bırakmayan kesinliğe ait bir dayanak noktası ve sarsılmaz bir temel bulup bulamayacağı üzerinde düşünür.

Mamafih, güvenceli görünen açık ve seçik fikirlerin kriterleri ayrıntılı olarak üzerinde durulup incelendikten sonra görülür ki, akıl yolu ile algılanan ilişkiler, temel doğası itibarıyla bizim için bir sır şeklinde kalmak zorunda olan gerçek ilişkilerin yalnızca yanlış fikir veren örnekleridir. Modern rasyonalistlerin ilki olan Descartes'ta güçlü bir gizli-eğilim olarak irrasyonalizm bulunur.
(Leonard G. Miller)

Felsefi Sorgu

Daha fazla okumadan evvel biraz durun ve Descartes'in kötü cin görüşü üzerinde düşünün. Kuşkucu ruh hâlinin içine girmeye çalışın. Kuşku duyma konusunda sınır tanımayın; bu entelektüel bir egzersizdir, kişisel bir itirafname değil. En uzak ihtimalin yanlışlığını göz önüne alın ve bu olası yanlışın, düşündüğünüzden başka bir şey olup olamayacağına dair "olasılık" alanını genişletmeyi deneyin. "Kötü cinin" hiçbir şekilde varolmadığından tamamıyla emin olabilir misiniz?

Düşünüyorum, Öyleyse Varım

Kötü cin, her şeyi aslında düşündüğüm gibi olmayan şekliyle düzenleyebilir mi? Fiziksel alanda, evet. Beni oyuna getirebilir; sahip olmadığım hâlde bir bedenim olduğuna, beni şey'lerin gerçekte olmayan şekilleri veya renkleri (vs.) olduğuna inandırabilir. Descartes hayal etmesi zor bir şey söyler; kötü cin beni doğuştan gelen, *a priori bilgilere* dair bile kandırılabilir. Bunun anlamı kötü cinin beni; örneğin, 7+5'in gerçekte 12 sonucunu

(Frank ve Ernest Bob Thaves'in izniyle yayınlanmıştır.)

vermediğine veya üçgenin üç kenarının olmadığına ikna edebileceğidir. Eğer var olmayan şey'lerin var oldukları konusunda ve gerçekten var olan şey'lerin de var olmadıkları konusunda kandırılmışsam; kendi varoluşum hakkında da kandırılmış olabilirim. Kötü cinin benimle oyun oynamayacağı herhangi bir konu var mıdır ki? Belki de ben aslında mevcut değilim?

> Hiç de değil! Kendimi bir şey için ikna ettiğime göre (çünkü bir şey hakkında düşündüm) ben kesinlikle varım (var olmalıyım). Fakat ya etrafta beni aldatmak için elinden gelen her şeyi yapan çok güçlü, kurnaz ve düzenbaz bir şey varsa... Şüphesiz ki, eğer o beni aldatırsa ben varım demektir ve beni istediği kadar aldatmasına izin veririm. Çünkü herhangi bir şey olduğumu düşündüğüm sürece, bir hiç olduğumu düşünmem gerekmez. Böylece, dikkatlice soruşturarak şu kesin sonuca ulaşırız: Benim var olduğum, bunu bildirdiğim ya da zihnen düşündüğüm her an, zorunlu olarak, doğrudur; hakikattir.[11]

Bu ifade meşhur "cogito" diye geçer ve Latincesi **Cogito, ergo sum**'dur; *"Düşünüyorum, öyleyse varım"* anlamına gelir. Bu Kartezyenci görüş, modern dünya görüşünün başlangıç noktasını belirler; hem de diğer her şeyden daha fazla...

cogito, ergo sum Latince bir ifadedir; "Düşünüyorum, öyleyse varım" anlamına gelir.

cogito ergo non dormio Latincede "Düşünüyorum, öyleyse uykuda değilim" anlamına gelir.

"Descartes düşünür, öyleyse Descartes vardır" cümlesi ile "Ben düşünüyorum, öyleyse varım" cümlesi arasındaki farkı belirtiniz. Buradaki "ben" kelimesi, bu cümleyi düşünen veya konuşan kimseye gönderme yapar. "Cogito" birinci tekil şahıs olarak anlaşılmalıdır. Bu şekilde "cogito", Descartes'in bütünüyle sarsılmaz varolma durumuyla birleşir. Hiçbir rasyonel insan, bilinç sahibi düşünen bir varlık olarak -

herhangi bir şey hakkında düşünme yetisine sahipken- kendi varlığından kuşku duymaz.

Descartes'a göre bedensel varoluş; bilgilerden ve zihnî varlıktan daha somut ve kesin gözükse de gerçekte zihnî varoluş daha kesindir:

> Düşüncenin bana ait olan bir nitelik olduğunu anladım ve düşünce benden asla ayrılamaz. Var olan ben; kesin, mutlak bir varlığım. Ancak düşünen, zekâsı ve ruhu olan ya da bir kavrayışı, aklı olan bir varlıktan daha fazla bir şey olmadığım tam olarak [*Derindüşünceler*'in bu aşamasında] ne kadar sıklıkla ifade edilebilir? Bu terimlerin önemi, eskiden bana gayet yabancıydı. Ben... gerçek bir varlığım ve gerçekten varım; ama neyim? Cevap veriyorum: Düşünen bir şeyim... Düşünen ne tür bir şeyim? Kuşku duyan, anlayan (akıl erdiren), onaylayan, inkâr eden, reddeden, irade sahibi; dahası hayal kuran ve hisseden bir varlığım.[12]

Descartes, bedensel ve maddi şeyler de dâhil olmak üzere, zihindeki her şeyi tanımlamamız ve bilmemiz gerektiğini ileri sürer. Zihindeki bütün bilgileri, "farkında olmak" bakımından bir zemine oturtur. Bu yüzden Descartes'ın modern dünya görüşüne dair felsefesi, -büyük oranla- düşüncenin bizzat kendisine dayanır. Descartes bir rasyonalist olduğu hâlde "cogito"nun hamlesi *akılla* değil *öz farkındalıkla* ilgilidir. Augustine'in de buna benzer bir formülü vardı: "Kuşkulanıyorum, öyleyse varım." Ayrıca *Bulantı*'da Jean-Paul Sartre "Midem bulanıyor, öyleyse varım" ifadesini kullanmıştır.

Buraya kadar Descartes, düşünen şey'in kendi varoluşunun, düşünen bir varlık olduğu için mutlak kesinlik kazandığını ifade eder. Bu yüzden "kesinlik"le ilgili bildiğim -nispeten- tek bir sınırlı gerçek vardır. Başka herhangi bir anlayış, bu kişisel bilincin sarsılmaz deneyiminden kaynaklanıyor olabilir mi? Descartes bu anlayışı yeniden yaratılmış dış dünyaya taşıyabilir mi?

TANRI'YA DAİR DOĞUŞTAN VAROLAN İDEA

Descartes 3. *Derindüşünme*'sine düşündüğü her şeyin, en azından zihnindeki "algılamalar ve imgeler" olarak, kendisinin bir parçası olduğunu söylerek başlar. Bir sonraki adımı kendi düşüncelerini araştırmak ve gözden kaçırdığı veya şimdiye kadar farkında olmadığı herhangi bir şey olup olmadığına bakmaktır. En önemli konuyu, Tanrı'nın varlığı olarak belirler.

Quod Si Fallor Sum: Yanılıyorum, Öyleyse Varım

Descartes'ın kendi varoluşunun (cogito) kesin bilgisiyle ilgili kuşkuculuğu çürütme girişiminden en az 12 yüzyıl önce Augustine (9. Bölüm), *Tanrı Devleti Üzerine* adlı eserinde -aynı amaçla- Descartes'ınkine çok benzer bir argüman kullanmıştır.

Var oluşumun kesinliği, -ki ben bunu biliyorum ve bundan da gayet memnunum- her türlü hayal gücünden ve aldatıcı fanteziden bağımsızdır.

Bu hakikatlerle ilgili olarak kuşkucuların argümanları karşısında hiçbir korkuya kapılmıyorum. Onlar, "Argümanlarınızın yanlış olduğunu düşünebilir misiniz?" diye sorduklarında ben de şöyle cevap veririm: "Yanılıyorum, öyleyse varım." Var olmayan herhangi bir şey, yanlış ve hatalı olamaz; bu yüzden eğer yanılıyorsam, varoluşum kesinlik kazanır... Zira yanılıyor olabilmek için var olmalıyım. Yanılıyor olsam bile, var olduğuma dair bilgi konusunda yanılmıyorumdur ve bunda hiçbir kuşku yoktur. Bildiğimi bildiğim konusunda yanılmıyorum. Bu iki gerçekten hoşnut olduğuma, bildiğim şeylere dair hoşnut olduğum gerçeğini de -eş değerlik olgusu anlamında- ekleyebilirim. Sevdiğim şeyler hakkında yanılmadığım sürece hoşnutluk bakımından da yanılmıyorumdur. Sevdiğim şeyler yanılsama olsa bile bu, yanılsamaları sevdiğimin "gerçek" olması anlamına gelir.

Augustine'nin *Tanrı Devleti* isimli eserinden alınmıştır. (çev: Henry Bettenson, Harmondsworth, England: Penguin, 1972, 11.26)

Uygun ortam oluşur oluşmaz Tanrı'nın var olup olmadığını sorgulamalıyım, eğer Tanrı'nın var olduğunu bulabilirsem onun bir hilekâr olup olmadığını sorgulamam gerekecektir. Bu iki hakikate dair bilgi olmaksızın, herhangi bir şeyden emin olabilip olamayacağımı göremem.[13]

Başka bir deyişle, eğer Descartes Tanrı'nın varlığını rasyonel anlamda ortaya koyabilirse hakikate ulaşmak için başka idealarla ilgili bir temele de sahip olabilirdi. Descartes, "Eğer Tanrı kötü bir hilekâr değilse, hakikati bilmek ve araştırmak için rasyonel bir zekâyı da yaratmıştır" der. Rasyonel olarak Tanrı'nın varlığını doğrulamak sadece mutlak bilgi ihtimalini ga-

ranti altına almaz; bu durum aynı zamanda din ve bilim, görüntü ve gerçeklik arasındaki boşluğu kapatmak için bir köprü görevi üstlenir. Eğer Tanrı aklın kaynağı ise, hakikati izleyen aklın kullanımını dilemesi gerekir ve eğer gerçekten böyleyse, o hâlde Tanrı, bilimin ardındaki itici güçtür. Eğer Tanrı bir hilekâr değilse, o hâlde Descartes'a gerçeği imgelemden ayırt etme yeteneği de verecektir. Bu yüzden Tanrı'nın varlığı ve mahiyeti konusu, Descartes'in rasyonalist atılımı için büyük önem taşımaktadır.

Hamlet çok şey hakkında fazlaca düşündü; bu durum onun var olduğunu gösterir mi?
(Jaako Hintikka)

Mükemmelliğin Mükemmel İdeası

Bir rasyonalist olarak Descartes, Aquinas'ın (9. Bölüm) Tanrı'nın varlığı hakkındaki görüşlerine rağbet etmez. Bu görüşler Descartes'in henüz kanıtlamadığı dış dünyaya dair iddialardır. Gerçekten de Descartes'ın dış dünyanın varoluşunu kanıtlamak için Tanrı'nın varlığını kanıtlamasına ihtiyacı vardır. Descartes şu noktada, sadece kendi mahiyetinin ve fikirlerinin niteliklerini soruşturabilir.

> Şimdi gözlerimi ve kulaklarımı kapatacağım; bütün duyularımdan sıyrılacağım; düşüncelerimi bedensel şeylere ait bütün görüntülerden temizleyeceğim veya en azından onlara kulak asmayacağım. Böylelikle sadece kendimle söyleşip, sadece kendi mahiyetim üzerinde düşüneceğim. Daha iyi bir bilgiye ulaşmak ve kendimi daha iyi tanımak için adım adım çabalayacağım.[14]

Descartes, Tanrı *ideasının* var olduğunu açıkça ileri sürer: Böyle bir ideya vardır ve Descartes da buna sahiptir. Fakat Tanrı'nın var olduğuna dair idea, Tanrı'yı karşılayan bir *nesne*nin var olmasına da işaret eder mi?

Felsefi Sorgu

Öğrenciyken kendimi, "asla reddedilemez" olarak ortaya konan bir şeye meydan okumak zorunda hissetmiştim. "Cogito"yu duyar duymaz da bu iddiayı çürütebileceğim ve onun tamamıyla doğru olmadığını ortaya koyabileceğim hissine kapıldım. "Söylemenin yapmaktan daha kolay olduğu" kanıtlanmış oldu böylelikle. Kendiniz de deneyin, bu çok ilginç ve Descartes'ın ana fikrini anlayabilmek için de tek yol. Kendi çabalarınızı tartışınız.

> Böylelikle yalnızca bir Tanrı ideası kalıyor ki, onunla ilgili olarak, Tanrı'nın benden meydana gelemeyecek bir şey olup olmadığını düşünmek zorundayız. Tanrı ismiyle; sonsuz (öncesiz, sabit), bağımsız, bütünüyle bilinen, tamamıyla kudretli olan bir özün, bizzat benim ve başka her şeyin -herhangi bir şey mevcutsa eğer- yaratılmış olduğunu anlarım. Bütün bu özelliklere ne kadar gayretli bir şekilde dikkatimi verirsem onlar o kadar az "benden meydana gelmiş" gözükürler. Bundan dolayı, önceden söylenenler itibarıyla bizler, Tanrı'nın zorunlu olarak var olduğu sonucunu çıkarmalıyız.[15]

Descartes'ın savı şunu ifade eder: Bende "açık ve seçik" olarak, mükemmel, sonsuz bir varlık ideası var. Benim gibi mükemmellikten uzak, ölümlü bir yaratık, sonsuz mükemmellik ideasına nasıl erişebilir? Ayrıca mükemmel bir varlığın tek özelliği sadece daha büyük, daha güçlü ve nicelik itibarıyla daha gelişmiş olması değildir. Benim Tanrı ideam, sadece bir çeşit "üstün insan"dan ibaret olsaydı, onu hayal ederek de yaratabilirdim. "Kendi zihnimde, (karşılaştırdığım zaman) yaradılışımdaki eksiklikleri fark ettirecek, kendimden daha mükemmel bir Varlık'ın ideası yoksa, kendimin mükemmel olmasını nasıl isteyebilirim? Ya da sonsuz mükemmellik hakkında bir mefhuma nasıl sahip olabilirim?"[16] Diğer bir deyişle, sonsuz ve mükemmel bir varlık fikri, eşsizliği sebebiyle ancak, yine bu özelliklere sahip olan bir varlık tarafından ortaya konmalıdır; ki o da Tanrı'dır.

Bir aldatmacanın kurbanı olduğumu itiraf ediyorum! Çünkü ben bir insan ruhuna ya da insanın içkin bir ilkesine hitap ettiğime inanıyordum. İnsan bu içkin ilke sayesinde yaşıyor, hissediyor, mekândan mekâna yer değiştiriyor ve anlıyordu... Buna karşın ben, yalnızca bir "zihin"le konuşuyordum.
(Pierre Gassendi)

Ey bedenim! Aklı kullanmanın ne demek olduğunu anlamakta başarısız kaldığın fark ediliyor.
(Descartes'in Gassendi'ye cevabı)

Descartes'ın, sonsuz nedenler döngüsü fikrini reddettiğini lütfen göz ardı etmeyin. Bununla birlikte Descartes'in görüşü, yeter neden ilkesinin bir yorumuna dayanır (9. Bölüm). Nedenler zinciri ne kadar uzarsa uzasın, hiçbir şey mükemmel olanı, yani sonsuz varlığı açıklamak için yeterli değildir. Mükemmel ve sonsuz varlığı açıklığa kavuşturacak olan şey, yine kendisidir.

Bir idea diğerini doğurur, fakat bu döngü sonsuza kadar devam edemez. Çünkü en sonunda bu ideaları

(hatta tüm gerçekliği veya mükemmeliyeti) somut ya da soyut bir biçimde tazammun eden bir başka idea (tabiri caizse bir arketip) olmalıdır. Böylelikle doğanın ışığı sayesinde, içimdeki ideaların, onların kaynağını oluşturan objelerin mükemmelliğini taşımayan imgeler (ya da resimler) olduğunu ve onların (idealarımın) hiçbir zaman daha çok mükemmellik veya yücelik içeremeyeceklerini açıkça bilirim...[17]

Pek çok kişi için, insan acısının dehşet verici derinliği ve boyutu, bu acıyı üreten bencillik ve açgözlülükle birlikte ele alınınca, "seven bir yaratıcı" fikri makul değildir.
(John Hick)

Başka bir deyişle, bu özel ideanın nedeni Descartes'in zihni olamaz. Eğer Descartes kendinin nedeniyse, Tanrı'ya ilişkin bütün yetkinlikleri (ya da mükemmellikleri) kendi kendisine aftederdi. Dolayısıyla Descartes'ın varlığının nedeni, kendisinden tamamıyla farklı olan bir şey olmalıdır. Descartes için geçerli olan bu akıl yürütmenin sonucu, sözde kötü ruhlar, melekler ve mükemmel olmayan diğer fâni varlıklar için de geçerlidir.

Descartes Skolastik felsefeden hiçbir şekilde hoşlanmamasına rağmen, bu tür meseleleri çözümlemede Skolastik çizgiyi takip eder. Descartes'a göre Tanrı mükemmel bir varlıktır, ayrıca Tanrı ideası da "mükemmel bir idea"dır. "Eğer gerçekten böyleyse, bu durum nereden kaynaklanır?"; işte Descartes bu soruyla ilgili akıl yürütür. Bizim gibi yeterlilik seviyesi düşük varlıklar ancak, yeterlilik seviyesi düşük ideaları tasavvur edebilirler. Sadece kendi yetilerimizle ve yardım almaksızın, herhangi bir *mükemmel* ideayı ele alamayız (ya da meydana çıkaramayız). Mükemmeliyet ideası nereden gelir? Elbette bizden çok daha mükemmel bir zihinden...

> Sonucun olduğu kadar nedenin de bir gerçekliğe sahip olması gerekir, işte bu, görüşlerimi destekleyen mükemmel bir delildir. Ben düşünen bir şey olduğum için ve de zihnimde Tanrı ideası var olduğu için (netice ne olursa olsun) bir neden, benim varoluşumu tahsis etmiştir. Kabul edilmelidir ki, bu da (varoluşumun nedeni) benzer biçimde düşünen bir şeydir ve kendi içinde, benim Tanrı'ya atfettiğim bütün mükemmelliklerin ideasını taşır. Fakat eğer onun (varoluşumun nedeninin) varoluşu kendinden başka bir nedene dayanıyorsa, o hâlde tekrar sormalıyız: Bu ikinci nedenin varoluşu kendi nedeniyle midir yoksa onu başka bir neden mi var etmiştir? İkinci, üçüncü veya sonraki nedenlerin asıl nedenlerini bulmaya dair soru silsilesi bir yere kadar devam eder. Sonuçta bulduğumuz "asıl neden" ise Tanrı'nın kendisidir.[18]

Önemli olan şey bedenden kurtulmak değil, ruhtan kurtulmaktır; çünkü bedenimizle değil, zihnimizle başımız derttedir.
(Thomas Merton)

Descartes, Tanrı ideasına duyuları vasıtasıyla "erişemeyeceğini" ileri sürmüştür. Bununla birlikte Tanrı ideası, Descartes'in kendi bilincinde de (birdenbire) ortaya çıkmayacaktır. Descartes bunu hayâl bile edemez; zira o, Tanrı ideasını geliştirme yeteneğinden yoksun olduğu gibi onun değerini de düşüremez.

Sonuç olarak Descartes şöyle der, "Geriye tek bir seçenek kalıyor: Tıpkı kendi ideamın doğuştan bende var olması gibi Tanrı ideası da bende doğuştan vardır..."[19]

Eğer kişi herhangi bir bilinçlilik düzeyindeyse, -mantık çerçevesinde- bundan çıkan sonuç şudur: O kişi uykuda değildir.
(Norman Malcolm)

Descartes'ın "mükemmel varlık" olarak tasavvur ettiği Tanrı; "her şeyi bilen", "her şeye kadir", "her şeyi seven" ve "her şeyin en iyisi"dir. Ona göre böyle bir Tanrı, Descartes'ın bazı kötü cinler ya da bizzat kendisi tarafından kandırılmasına izin vermeyecektir. Argümanı devam ettirirsek şöyle bir sonuca varırız: Tanrı bize akıl ve algı melekeleri verdiyse bu, melekeler sahih ve güvenilir olmalıdır. Tanrı'nın varlığı Kartezyen Yaratılış açısından çok önemlidir.

Muhtemelen kendimi kandırdığım anımsanmalıdır: Belki de altın veya elmas olduğunu düşündüğüm şey, bir bakırdan veya cam parçasından başka bir şey değildir.
(René Descartes)

Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için burada kullandığım argümanın bütün gücü, şu şekilde ifade edilebilir: Yaratılışımın olduğu gibi (ya da göründüğü gibi) olması mümkün değildir; bunun farkındayım. Şu hâlde Tanrı gerçekten yoksa yani, içimde ideasının bulunduğunu söylediğim ve ben hepsini anlamasam da, bir fikir sahibi olabileceğim bütün yüce mükemmellikleri içinde barındıran, her türlü yanlış ya da noksandan münezzeh bir Tanrı yoksa, benim içimde bir Tanrı ideası bulunmalıdır. Bütün bunlar Tanrı'nın bir hilekâr olamayacağını açıkça gösterir; çünkü doğanın ışığı bize, sahtekârlığın ve aldatmacanın birtakım eksikliklerden ya da noksanlıklardan meydana geldiğini öğretmiştir.[20]

Descartes'in Ontolojik Argümanı

5. *Derindüşünmeler*'de Descartes, Tanrı'nın varlığına dair bir argüman sunar. Bu argümana göre Tanrı'yı "varoluşun dışında" tasavvur etmek veya düşünmek imkânsızdır. Tanrı ideasının özü "her mükemmeliyeti" kapsar; kaldı ki "varoluş" şüphesiz, mükemmelliktir. Bu akıl yürütme yolu, ontolojik argüman olarak bilinir. Yunanca'da *onta* kelimesi "hakiki gerçek" ve *logos* kelimesi de "bilim" anlamına gelir. **Ontolojik argüman** Tanrı kelimesinin belli bir algılama biçimine ait anlamına ya da Tanrı kavramının genel olarak bilinen, kendine has niteliğine atıfta bulunarak, Tanrı'nın varlığını kanıtlama girişimidir.

ontolojik argüman Tanrı kelimesinin belli bir algılama biçimine ait anlamına ya da Tanrı kavramının genel olarak bilinen, kendine has niteliğine atıfta bulunarak, Tanrı'nın varlığını kanıtlama girişimi.

Ontolojik argümanın ilk hâli (Canterburyli) Anselmus tarafından (1033–1109), *Proslogion* adlı eserde ortaya konmuştur. Bir Benedikt keşişiyken Canterbury Başpiskoposu olan Anselmus, Hristiyan öğretisine rasyonel bir zemin oluşturmaya çalışmıştır. Tanrı'yı "kendisinden daha büyüğü düşünülemeyen şey" olarak tanımlamıştır ve Tanrı ideasının "varoluşu tazammun ettiğini" ileri sürmüştür. Herhangi iki şeyden gerçek olan (varoluşa sahip olan), tasavvur edilenden "daha büyüktür." Bu sebeple gerçekte var olan Tanrı, hayal edilen Tanrı'dan çok daha yücedir. Dolayısıyla tanım itibariyle *Tanrı*, var olan ve gerçek bir varlığa ait bir tanımdır. Gerçekte, *Tanrı*'ya "tasavvur edilen bir varlık"olarak atıfta bulunduğumuzda, onun anlamını değiştirmiş oluruz.

Descartes'a göre, Tanrı ideası (sonsuz mükemmellik) eşsiz ve benzersizdir. Bu ideanın nedeni Descartes'ın kendisi değil de onun haricindeki bir şeydir. Dahası Tanrı ideası, ideası olduğu varlığa benzeyen bir ideadır. Bu, bizim kısıtlı kavrayışımızın, bu ayrıcalıklı idea için tamamen yetersiz olduğu anlamına gelmez. Gerçekten de bizler, Tanrı'yı çok kapsamlı bir şekilde kavrayamayız. Fakat Descartes, Tanrı ideasının eşsizliğini açık ve seçik olarak kavrayabileceğimize inanır. Bu şekilde "varoluşun", Tanrı'ya ait özün bir parçası olduğunu anlarız:

> Bu durum, bir "safsata" görüntüsü veriyor gibi olabileceği için, başlangıçta açıkça belli değildir. Diğer bütün şey'lerin varoluşları ile özlerini ayırmaya alışmak için,

Aztek ve İnka dünyası ile tüm Amerika için kullanılabilecek olan "ben fethederim" ifadesi, toprağın dip katmanlarında Kızılderililerin ölümleri pahasına elde edilen gümüş ve altın için satılan Afrikalılarla ilgili olarak kullanılan "ben köleleştiririm" deyişine; Hindistan ve Çin'in "ben yenerim" savaşlarından utanç verici "uyuşturucu savaşı"na kadar; bu "ben", Kartezyen ego cogito olarak ortaya çıkar.
(Enrique Dussel)

varoluşun Tanrı'nın özünden ayrılabileceğine kolaylıkla ikna olabilirim. Bu durumda biz Tanrı'nın aslında var olmadığını düşünebiliriz. Bununla beraber, dikkatlice düşündüğümde açık şekilde görürüm ki varoluş, Tanrı'nın özünden kolaylıkla ayrılmaz. Diğer şey'lerin özleri ve varoluşları da tıpkı Tanrı ideasında olduğu gibi, kolaylıkla ayrılabilir değildir: Örneğin, iki açısı üçüncü açısına eşit olan bir dik açılı üçgeni özünden ayırmak veya dağ ideasını vadi ideasından ayırmak da oldukça zordur. Aslında en üstün biçimde mükemmelliğe sahip bir Varlık olan, fakat bir yönüyle varoluştan yoksun olan (yani belli bir mükemmellikten yoksun olan) bir Tanrı tasavvuru, vadisi olmayan bir dağ tasavvuru kadar tutarsızdır.

Vadisi olmayan bir dağ ne kadar imkânsızsa, var olmayan bir Tanrı da o kadar imkânsızdır. Dağı ancak bir vadiyle tasavvur edeceğim gerçeği baki olsa da bundan, dünyada böyle bir dağ olduğu sonucu çıkmaz. Aynı şekilde varoluşa sahip bir Tanrı'yı tasavvur etsem de bundan, var olan bir Tanrı olduğu sonucu çıkmaz. Benim idealarım şey'lerin zorunluluklarını etkilemez. Tıpkı kanatlı bir at var olmadığı hâlde, benim kanatlı bir at hayal edebileceğim gibi; Tanrı var olmasa da ben Tanrı'ya varoluşu atfedebilirim.

Fakat bu itirazda bir safsata gizli olabilir. Vadisiz bir dağı tasavvur edemediğim gerçeğinden çıkan sonuç, bir dağ ya da vadinin var olduğu değildir. Buradan çıkan sonuç şudur: Var olsa da var olmasa da bir dağ ile vadi, birbirlerinden hiçbir şekilde ayrılamazlar. Aynı şekilde, varlığı olmayan bir Tanrı'yı düşünemiyor olmam, varoluşun Tanrı'dan ayrılamaz olduğu sonucunu verir. İşte tüm bunlar dolayısıyla, Tanrı gerçekten vardır. Benim ideam Tanrı'nın varoluş nedeni değildir, zira benim idealarım şey'lerin zorunluluklarını etkilemez. Tam tersine, şey'lerin zorunlulukları kendilerindedir. Örneğin, bu şekilde düşünmeme yol açan neden, Tanrı'nın varoluşunun zorunlu olmasıdır. Her ne kadar bir atı kanatlı veya kanatsız biçimde hayal etmek benim elimde olsa da varoluştan yoksun bir Tanrı'yı (yani yüce mükemmeliyetten mahrum olan en mükemmel Varlığı) düşünme gücü benim elimde değildir. [21]

Dünyayı Yeniden Yapılandırmak

En azından kendi zihninde Tanrı'nın var olduğunu gösteren Descartes, dış dünyanın nesnel varlığına dair bilgiyi yeniden düzenleyerek savını tamamlar:

Felsefi Sorgu

Bazı filozoflar bizim gerçekten de "açık ve seçik" (kesin) bir Tanrı ideamız olduğu konusunda şüphelidirler. Tanrı ideası üzerinde düşününüz. "Açık ve seçik" midir? Varlıklarda, arabalarda, evlilikte ya da herhangi bir şeyle ilgili olarak, "açık ve seçik" bir "mükemmel" ideasına sahip misiniz? Sizce Descartes'ın argümanında "açık ve seçik" bir mükemmellik ideası var mıdır?

> Geriye bir tek maddesel şey'lerin var olup olmadıklarını sorgulamak kalıyor... Ve kesinlikle (en azından) ben maddesel şey'lerin var olabileceklerini bilirim... Çünkü şüphesiz Tanrı, benim belirgin bir biçimde algılayabildiğim her şeyi yapma kudretine sahiptir.[22]

Descartes kendisi hakkında, "açık ve seçik" bir biçimde "zihin ve beden" idea'sına sahip olduğundan, -zorunlu olarak- bir zihin ve bedenden müteşekkil olması gerektiğine dair akıl yürütür. Ancak zihin ve bedenin varlığı, fikri doğuştan ya da tümdengelimle, kesin ve doğru bir şekilde bilinemez. Bu yüzden Descartes, beden fikrinin kaynağını zihninin dışında bulmalıdır.

> Ve... "açık ve seçik" olarak idrak ettiğim her şeyin, Tanrı tarafından benim idrak ettiğim biçimde yaratılabileceğini bildiğim için, bir şeyi diğerinden kesin olarak ayırt edilebilecek şekilde "açık ve seçik" idrak ediyor olmam, benim için yeterlidir; zira hiç değilse Tanrı'nın her şeye gücünün yetmesi sayesinde, onlar ayrı ayrı var olacak biçimde var edilebilirler. Diğer yandan, kendime dair "açık ve seçik" bir fikre sahibim; bunun nedeni ise düşünen (fakat kapsamlı olmayan) bir şey oluşumdur. Şurası kesindir ki, ben [beni ben yapan ruhum] mutlak surette bedenimden ayrıyım ve bedenim olmadan da var olabilirim.
>
> ... Öte yandan açıkça bellidir ki, Tanrı bir hilekâr olmadığı için, bana bu fikirleri direkt olarak ya da kendisi aracılığıyla bildirmez... Eğer bu fikirler maddi nesnelerin dışında bir nedenle meydana gelmişse, ben Tanrı'nın hilekâr olduğuna dair suçlamalardan nasıl korunduğunu anlayamam. Bu yüzden maddesel şey'lerin var olduklarını kabul etmeliyiz.[23]

Descartes, beden ve zihin hakkındaki idealarını söylemesi gerektiği yönünde akıl yürütür, çünkü Tanrı her ikisinin de (beden ve zihin) "açık ve seçik" olarak bilinmesine izin vermiştir. Bu noktada, Kartezyen

Yaratılış, haddizatında tamamlanmıştır. Geride sadece, yöntem kurallarının titizlikle izlenerek, dünya bilgisinin yeniden yapılandırılmasına ilişkin detaylar kalmıştır.

Descartes'ın **Derindüşünmeler'i,** ***muhtemelen, felsefeye giriş konusunda en fazla okunan ve en çok tavsiye edilen eser olmak konusunda, Platon'un*** **Devlet'i*yle rekabet eder.***
(Alexander Sesonske ve Noel Fleming)

KARTEZYEN KÖPRÜ

Descartes dinini ciddiye alan bir Katolik'ti. Fizikte ve astronomide elde edilen gelişmeler ile yeniden ortaya çıkan **maddeciliğin** (materyalizm, davranışçılık, mekanizm veya ayrıştırmacılık), dine meydan okuyan bir tavır takındığından haberdardı. O dönemin diğer filozofları arasında yer alan meşhur Thomas Hobbes (1588–1679), her şeyin maddeden (enerjiden) meydana geldiğini ve fizik yasalarıyla açıklanabileceğini ileri sürmüştür. Buna göre mekanik kanunlar çerçevesinde bütün insani eylemler, maddenin doğal hareketi olarak algılanabilir. Bu sava göre, düşünmek sadece hareketin karmaşık bir yapısıdır. Beden ise maddi bir makinedir. Hatta "sözde" zihin de beyne indirgenebilir. Düşünme ve harekete geçme, biyokimyasal beynin düzlemine aittir ve tamamen neden-sonuç reaksiyonudur. Fizik kuralları evrensel olduğu için, özgür iradeden bahsedilemez. Eğer her şey maddesel ise maddesel olmayan ruh diye bir şey de söz konusu olamaz. (Birçok bilim adamı ve filozof tarafından desteklenen bu görüş 11. Bölüm'de ayrıntılı bir şekilde işlenecektir.)

Maddecilik (materyalizm, davranışçılık, mekanizm veya ayrıştırmacılık)
Her şeyin maddeden (ve enerjiden) meydana geldiği inancıdır. Fizik yasaları tarafından açıklanabilir; mekanik yasalar çerçevesinde bütün insani eylemler, maddenin doğal hareketi olarak algılanabilir; düşünmek sadece, hareketin karmaşık bir yapısıdır, beden ise maddi bir makinedir.

Teologlar gibi Descartes da evrene bu denli ahlak dışı ve seküler bakan bir görüş karşısında telaşlanmıştır. Oysa, bilindiği gibi, Descartes bir bilim adamıydı. Felsefesi de "yeni ortaya çıkan bilim" ile din arasındaki (giderek derinleşen) uçuruma son vermek için köprü vazifesi görecekti. Descartes zihnin bedenden daha farklı bir form olduğunu göstermekle, fizikçiler tarafından ortaya konan bulguların, madde-

si olmayan bir ruhun varlığına ya da özgür iradeye dair hiçbir tehdit oluşturmadığını ispatlamayı ummuştur. Fizik kuralları sadece maddeyle ilgilidir, ancak zihin (ruh), maddesi olmayan bir düşüncenin tözüdür. Zihin ve beden iki farklı türden tözdür. Bilim, bedenlerin dili hâline gelir, zihne veya ruha hitap etmez. Dolayısıyla bilim, Kilise'ye veya Hristiyan teolojisine karşı herhangi bir tehdit oluşturmaz.

Kartezyen İkicilik

İkicilik; varoluşu iki farklı, bağımsız ve eşsiz töze ayıran herhangi bir felsefi duruştur. Zihin ile beden arasındaki ayrım; doğal ve doğaüstü, maddi ve manevi, ruhsal ve bedensel, iyi ve kötü (vb.) olabilir. **Bircilik** her şeyin sadece madde veya ruh gibi, tek bir nihai ve eşsiz tözden oluştuğuna dair inançtır. **Çoğulculuk** ise birden fazla gerçeklik veya tözün var olduğu inancıdır.

Kartezyen ikicilik, Descartes'ın, beden ve zihnin (ya da maddesel töz ile manevi tözün) gizemli bir birlikteliği olduğunu ve her iki alanın da kendilerine ait farklı yasalara göre hareket ettiklerini ifade eder. Zihin akıl yasalarını izler ama bunun dışında özgürdür. Beden, fizik yasaları tarafından yönetilir ve neden-sonuç kurallarına tabidir. Descartes'e göre, insan bedeni diğer maddi şeylerden daha özgür değildir. Ruh bir şekilde bedenin bütün uzuvlarına yayılır fakat düşünce, kozalaksı bir bez aracılığıyla beyne bağlanır.

ikicilik (düalizm)
Varoluşu iki farklı, bağımsız ve eşsiz töze ayıran herhangi bir felsefi duruştur.

bircilik (monizm-tekçilik)
Her şeyin sadece madde veya ruh gibi, tek bir nihai ve eşsiz tözden oluştuğuna dair inancın genel adı.

çoğulculuk (çokçuluk)
Birden fazla gerçeklik veya tözün var olduğu inancı.

> ... ve akrep ve yelkovandan oluşan bir saat gibi, doğanın kanunlarını hatasız biçimde gözlemler. Eğer bedeni sinir, kas, damar, kan ve deriden mürekkep olduğu için zihni olmayan bir varlık hâlinde tasavvur etsem bile; şu anki görüşlerimin aynılarını ortaya koymaya devam edebilirim. Bir istisna vardır ki o da neticede zihne bağlı olan, iradenin yönetimindeki hareketlerdir.[24]

Düşünceyi bedene dayanmadan ve bedeni de zihne ya da ruha dayamadan anlayabilirsek, zihinler ve bedenler birbirlerinden tamamıyla

"Bu varlık fizikseldir, zihinsel değil" diyebileceğiniz hiçbir basit varlık yoktur.
(Bertrand Russell)

bağımsız olacaklardır. Dolayısıyla bilimin beden ve doğal dünya üzerinde çalışabilmesi için, teolojinin üzerine basıp onu ezip geçmesi gerekmez. İlkin bu gerekçe yeterli görünür. Gerçekten de bilim, Hristiyan teolojisinin "ortakgörü"süne ve olağan deneyimine uygun düşer. Bu sebeple Kartezyen ikicilik, bedenin ölümünden sonra ruhun varoluşunu devam ettirmesi öğretisine imkân verir. Kendisini maddi bir tözden ziyade, düşünen bir töz olarak tanımlayan Descartes, ruhun bedenden üstün olduğunu ısrarla vurgular. İnsan, bedende ikamet eden, bütünüyle manevi bir varlıktır. Samimi bir dindar olan Descartes, imanını safi maddeci bilimin tehditlerinden kurtarmak için bir yol bulmuş görünür. Bir bilim adamı olarak, bilimin Kilise'den bağımsız bir biçimde ve özgürce ilerlemesini sağlamıştır; çünkü bilimsel keşifler bedenle ilgilidir ve ruhun doğası üzerinde bir iddiaları yoktur.

Zihin-Beden Sorunu

İkicilik bizi en sık karşılaşılan felsefi sorulardan biriyle yüzleştirir: Zihin ve beden arasındaki rabıta nedir? İkicilik; filozoflara, vaizlere, psikologlara, hatta pek çoğumuza gayet cazip gelmektedir. Çağdaş bir filozof olan Gilbert Ryle, etkileyici ve tartışmaya yol açan kitabı *Zihin Kavramı*'nda ikiciliğe, "resmî öğreti" olarak atıfta bulunur:

> Bilhassa Descartes'tan kaynaklanan resmî öğreti, bunun gibi bir şeydir. Ahmakları ve bebekleri şüpheye açık biçimde hariç tutarsak, her insanın bir beden ve ruha sahip olduğunu söyleyebiliriz. Hatta bazıları ahmakları ve çocukları da hariç tutmak istemez ve istisnasız her insanın bir bedene ve zihne sahip olduğunu söylemeyi tercih eder. İnsanın bedeni ve ruhu alışılagelen bir şekilde bir araya gelmiştir; ancak bedenin ölümünden sonra ruh, var olmaya ve işlevini sürdürmeye devam eder.[25]

"Resmî öğretinin" doğal sonuçları ruhun ölümsüzlüğüne ve reenkarnasyon inancına dayanır. Bu doğal sonuçlar, zihni beyinden farklı bir kavram olarak gören ve zihinsel ifadeleri bedensel durum ve davranışlardan farklılaştıran psikolojik kuramları akla getirir. Resmî öğreti, gündelik dile de yansır: Bazen bir bedene sahip olduğumuzu söyleriz ve ortak deneyimimizde sanki (bir biçimde) bedenimizin içindeymişiz gibi hissettiğimizden söz ederiz.

Darrow'un Goofville'ye Yolculuğu

Eğer önümüzdeki hafta Goofville'e gidecek olsam, bedenimi kendimle birlikte götürmeyecek olsam ve sonsuza kadar orada kalacak olsam; seyahatim ile ilgili bir tek olgu bulabilir miyim? Nasıl gideceğim; gidecek olan parçam; seyahatin zamanı; ulaşacağım ülke, onun uzaydaki yeri; benim orada nasıl yaşayacağım ya da benim bu seyahati gerçekten yaptığım hakkında rasyonel bir inanca götürecek herhangi bir şey bulabilir miyim? Bu seyahati yapıp geri dönmüş kimseyi tanıyor muyum? Gerçekten inanacaksam, bütün bu önemli gerçekler hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmalıyım.

Clarence Darrow'un, "Ruh Miti" adlı makalesinden alınmıştır. (Forum 80, Ekim 1928)

Resmî öğretinin dinî ve metafizik versiyonları kimi zaman, ruhu bir şoföre, bedeni de bir arabaya benzetir. Öldüğümüzde arabadan (beden) ineriz ya da -eğer reenkarnasyona inanıyorsanız- eski bedeni yenisiyle değiştiririz. Descartes araba-şoför benzetmesine itiraz eder ve beden ile zihni "birleştirir."

> Doğa beni; acı, açlık, susuzluk gibi duygularla eğitir. Ben bedenime (sadece) direksiyon başındaki bir şoför gibi yerleşmiş değilim, bedenimle çok yakın bir şekilde birleşmiş durumdayım. Tabiri caizse bedenimle iç içe geçmiş durumdayız. Öyle olmasaydı bedenim acıdığında sırf düşünen bir varlık olarak acıyı hissetmemem, tam tersine acıyı sadece kavrama yoluyla algılamam gerekirdi. Tıpkı bir kaptanın gemisinde herhangi bir zarar meydana geldiğinde durumu öngörüyle algılaması gibi ya da açlık ve susuzluk duygusuyla uyarılmadan önce aç olduğumu anlamam gerektiği gibi. Bütün bu açlık, susuzluk ve acı duyguları, gerçekte düşüncenin birtakım karmaşık tarzlarından başka bir şey değildir. Dahası bu duygular, zihin ve bedenin iç içe geçmesinden, birleşmesinden neşet etmiştir.[26]

"Birleşme" veya "iç içe geçiş" daha önce belirtildiği gibi, kozalaksı bez aracılığıyla meydana gelmektedir. Descartes, bu gizemli kozalaksı bez üzerinde çalışmak için hayvan kadavralarını incelemiştir.

İkicilik birtakım ortak deneyimlerle uyumlu olmasına karşın bazılarıyla uyumlu değildir: Bir çekiçle parmağıma vurduğumda hiçbir zihin-

beden ayrımı deneyimleyemem. Maddecilik ya da davranışsal birciliğin tarafında olup ikiciliği reddedersek, ciddi sonuçlarla karşı karşıya kalırız: Zihinsel düzlemi fiziksel düzleme indirgersek, özgür iradeyi, ahlaki sorumluluğu ve ölüm sonrası kurtuluş ihtimalini elimizden kaçırmaz mıyız? Bu tür inançlar pek çok insan için hayatın anlamı açısından önemlidir: Zihin-beden etkileşimini açıklama zorluğu, ikiciliği reddetmekle gündeme gelecek sonuçlara nazaran sönük kalır.

Milyonlarca insanın herhangi bir şeye inanması, o şeyi doğru kılmaz. Kartezyen ikicilik -yani metafizik kurgunun bizzat kendisi-, bir başka modern felsefi arketipin, "bilgiye ulaşmak için zihinden çok deneyime yönelen kuşkucu"nun tam zıddı konumunda yer alır. Kuşkucular 11. Bölüm'ün konusudur. 15-18. Bölümler soyut metafiziğin varoluşçuluk ve postmodern reddiyesiyle alakalıdır.

Böyle bir ikicil algı şekli yalnızca bütüncül bir liberalleşme kuramını engellemekle kalmaz, o aynı zamanda liberalleşme olarak gördüğümüz yabancı dünyanın inşasından da sorumludur. Bu durum kendini üç seviyede gösterir: 1. Kendine yabancılaşma 2. "Yabancı" çevrede kalmış olan insana (arkadaş anlamında) yabancılaşma 3. "Dünya"ya -görünen kara ve gökyüzüne- yabancılaşma.
(Rosemary Radford Ruether)

Bilimi ilgilendirdiği kadarıyla, dünyada fiziki parçacıklardan oluşan karmaşık düzenlerden başka hiçbir şey yok gibi görünüyor... Bir istisna ile: Bilinç.
(J.J.C. Smart)

Beden ve zihin arasındaki ilişki çok yakındır. Birinin niteliğini yitirmesi durumunda, bütün sistem alt üst olur.
(Mohandas Gandi)

Felsefi Sorgu

Resmi öğreti ne kadar makuldür? Descartes'ın kendi terminolojisinde zihin-beden arasındaki ilişkiyi, "açık ve seçik" bir şekilde, ne dereceye kadar anlayabiliriz? Tamamıyla fiziksel olmayan bir şey, tamamıyla fiziksel olan bir şeyle nasıl etkileşimde bulunabilir? Mark Twain'in önsezisel sorusunu hatırlayalım: Beden içki içtiği zaman zihin nasıl sarhoş olabilir? Eğer zihnim bedenimin bir parçası değilse, bedenimde oluşan birtakım reaksiyonlara zihnim neden tepki verir?

EVRENDEN MEKANİZMAYA

3. Bölüm'de belirtildiği gibi, Antik Yunan felsefesi giderek artan soyut adımlarla gelişmiştir. Bu gelişmenin sonucunda mantıki tutarlılık ve düşünce kuralları öyle kuramlara ulaşmıştır ki,

bunlar mantık açısından tutarlı olsalar bile gözlemlenen gerçeklerle uyuşmazlar.[27] Ortak deneyim ile erken dönem filozoflarının iddiaları arasındaki ayrılığın sonuçlarından biri de felsefenin, çoğu insanın hayata dair endişelerinden uzaklaşmasıdır. Felsefe tarihçisi Amaury De Riencourt şöyle der: "Ayrıştırmanın mutlak hâkimiyetine dayanan Yunan düşüncesindeki analitik eril ilke (hem dayanıklılığı hem de zafiyeti itibarıyla) gayet sarihtir."[28]

Eski Yunanlılar rasyonel becerilerini sürekli olarak geliştirmişlerdir. Onlar giderek artan bir şekilde, kişisel özellikleri bastırmaya ve ön yargısız olmaya önem vermişlerdir. Eski Yunanlıların değer verdiği bu gibi özellikleri bizler bugün, anaç ve insancıl olmayla ilişkilendiriyoruz. Geleneksel olarak erillikle (ataerkillikle) ilişkilendirilen ön yargısız olma ve duygusal tarafsızlık kavramları, bilginin başlıca (ve gerekli) cephesi olarak addedilir. Bu açıdan bakıldığında, öznellik ve duygusal bağ kurma kavramları bilgiye ulaşmada engel teşkil eder.

Feminist kültür filozofu Susan Bordo'ya (d. 1947) göre felsefi düşüncenin eril ya da ataerkil duruşu, modern çağın başlangıcında önemli bir olay hâline gelmiştir. Bordo, *Nesnelliğe Kaçış: Kartezyencilik ve Kültür Üzerine Makaleler*'inde, "Kartezyen modernliğin özünde, yaradılışa ve kadınlara baskı olduğu" görüşünü savunur.[29] Bordo şöyle der: "Bu baskı, modernliğin geleneksel olarak kadınların günlük yaşamlarıyla ilişkilendirdiği ani değişiklik ve bu değişikliğin getirdiği endişe sonucunda oluşmuştur."[30] Kadınların yaşamı regl olmak, doğum yapmak, emzirmek, yaşlı ya da çocuklara bakmakla sınırlıdır âdeta. Kısaca kadınların deneyimleri, kesin bir ayrımla zihinsel ya da bedensel tözler şeklinde soyutlanamayacak şekilde cisim kazanmıştır. Bordo, kadınların günlük hayatının Kartezyen ikiciliği yansıtmadığına işaret eder.

Hepimiz, "yalnız başımıza, geçmişten ya da başkalarından etkilenmeden, yalnızca aklın rehberliğinde yeniden başlamak" şeklindeki etkin Kartezyen temalara aşinayızdır.
(Susan Bordo)

Susan Bordo

Bordo'nun modern felsefeye getirdiği bu eleştiri; Marks, Kierkegaard, James ve Nietzsche'nin

Hiç kimse Önceden Bildiği Şeyi Kavramaya Çabalamaz

Taoist bilge Chuang-tzu, dikkate şayan bir öngörü gücünü yansıtan, bütün çağlara seslenen pasajında nesiller ve kültürler hakkında düşüncelerini ifade eder:

> Dünyada genellikle kaos hâkimdir; bunun altında yatan şeyse bilgi sevgisidir. Herkes bilmediği şeyi kavramaya çalışır. Hiç kimse önceden bildiği bir şeyi kavramaya çabalamaz... Dolayısıyla, ihtişamlı gökyüzü cisimlerinin üstü karanlıktır; aşağıda toprağın ve suyun gücü tükenmiştir (yanıp kül olmuş gibi); ikisi arasındaki yeryüzüyse dört mevsimin etkisiyle hüzünlüdür. Dünyada kendi doğal yapısını kaybetmemiş, kıpırdayan minik bir kurtçuk veya uçuşan bir sinek bile yoktur. Bilgi arzusunun sebep olduğu dünyevi karmaşa (kaos) işte böyledir.

Chuang-tzu'nun *Laotse'nin Hikmeti* adlı kitabından alınmıştır. (Çeviri ve kurgu: Lin Yutang, New York: Modern Library, 1976, s: 287).

rasyonellik ve nesnelliğe yaptıkları radikal eleştirilere feminist bir bakış açısı kazandırır (bkz. 14-17. Bölümler).

Bordo'ya göre modernlik, Descartes'ın yalnızca kendi "açık ve seçik" görüşlerine dayanarak, dünyayı yeniden yapılandırma girişiminden ileri gelir. Bordo, "Hepimiz, yalnız başımıza, geçmişten ya da başkalarından etkilenmeden, yalnızca aklın rehberliğinde yeniden başlamak şeklindeki etkin Kartezyen temalara aşinayızdır" der.[31] Bordo'ya göre bu durumun sonucunda, başlıca felsefi mevzu *anlam* değil de *nesnellik* olmuştur. Ancak insanoğlu yaradılışa ait olduğu sürece, onunla bütünleşecek ve onun uyumuna tabi olacaktır; dolayısıyla böyle bir tarafsızlık imkânsızdır.

Bordo'nun görüşüne göre, Descartes'ın kendine has dehası şudur: Descartes, başlangıçtaki yabancılaşma deneyimi ile Kopernik Devrimi'ne eşlik eden kaybı; doğayı anlamak, hükmetmek ve yönetmek için iyimser, nesnel

Felsefi Sorgu

Size göre de Kartezyen ikicilik, kadınların hayatından çok erkeklerinkini mi yansıtıyor? Ya da Kartezyen ikicilik sizce herhangi bir cinsin hayatını yansıtıyor mu?

bir yönteme dönüştüren felsefi bir temel oluşturmuştur (bkz. Modern Temalara Genel Bakış). Bordo'ya göre Kartezyen rasyonalizm, insan (özne) ile dünya (nesne) arasındaki organik bağların kopmasını gerektirir. Bordo'nun da ifade ettiği gibi, Descartes'la başlayan modern felsefe, nesnellik ve mekanizmanın üzerinde şiddetle durarak, yeni kozmik düzene tepki gösterir. Sonuç olarak, evrenin modern tasavvuru organik bir bütün (kozmos) değil; karmaşık bir makinedir.

Geçmişte koca bir orduyu dize getiren kılıç, artık yararsızdır. Tıpkı bunun gibi eskilerin verdiği bazı hükümler de günümüz dünyasında uygulanamayabilir.
(Lie Zi)

> Evreni bir *makine* olarak -çoğunlukla bir saat mekanizması gibi- tasavvur etmek, sadece filozofların görevi değildir. *Derindüşünceler* kaleme alındığında astronomi ve anatomi, göklerdeki hareketin işleyişine ve bedenin aşamalarına dair başat manzarayı çoktan değiştirmişti. Fakat.. kozmolojinin bu keşiflerinin doğayla tutarlı ve bütüncül bir şekilde birleşmesini sağlayan, felsefedir. Doğa, artık kutsallıktan ve maneviyattan yoksun olarak tarif edilmektedir. İlahî veya manevi özgürlük, irade, sezgi... Tüm bunlar tamamen ve yalnızca *res cogitans*'a (düşünen şey'e) aittir. Geride kalan her şey (yeryüzü, gökler, hayvanlar, insan bedeni), birbirini sadece mekanik olarak etkileyen maddelerdir.[32]

Bordo'ya göre bilimin eril (ataerkil) duruşu, onun tarihsel anlamda erkek egemen bir kavram olduğu gerçeğinden çok daha fazlasını kapsar. Bordo, "modern bilimin eril yapısına ait en dikkate değer modern tartışmaların, bugün bilim alanında kadın ve erkeğin birlikte çalışmasını gerekli kılan özgün bir kavramsal tarzı ve epistemolojik bir duruşu betimlediğine" dikkat çeker.[33] Buna rağmen Bordo'ya göre modernlik bütünüyle olumsuz değildir:

> [Carol] Gilligan'ın, [Nancy] Chodorow'un, [Susan] Harding'in ve [Evelyn Fox] Keller'in eserlerinden ilham alan feminist kuram; (sistematik bir biçimde) rasyonelliğin, zekânın, "iyi düşünmenin" (vs.) tarihî kimliğini sorgulamıştır. Tarafsız ve açık bir üsluba sahip eril duruş sayesinde feminist kuram, bilim ve ahlak girişimlerinde daha yeni, daha insancıl ve daha iyimser alternatif modeller ortaya koymuştur.[34]

Eğer Bordo ve diğer şahsiyetsizleştirme eleştirmenleri genel anlamda haklıysa (bkz. 14-18. Bölümler) modern bilim tarafından meydana getiri-

Eğer bir tür Kartezyen ideal tam anlamıyla uygulansaydı ve eğer bütün doğa sadece matematiksel rabıtalarla açıklanabilecek bir şey olsaydı, dünyaya korku dolu bir yabancılaşma hissiyle bakardık. Tıpkı gelecekte şizofren olacak bir çocuğun, annesine, gerçekliği tümden yitirerek baktığı gibi... Bir makine doğum yapamaz.
(Karl Stern)

len bilimsel, teknolojik ve kültürel gelişmelerin bedeli çok ağırdır. Bu ağır bedelin sonuçları; doğal dünyaya geniş anlamda yabancılaşma, doğum, bakım, ölüm gibi hayatın "kirli ve düzensiz" yönlerinden korkma ve geri çekilme ile "adalet" ya da "nesnellik" adı altında ailenin önemsizleştirilmesidir.

YORUM

Descartes'in rasyonalizmi, bir önseziden ve gördüğü üç rüyadan ilham almıştır. Descartes önsezisini ve rüyalarını, rasyonel sorgulama yöntemini saptamaya yarayan ilahî bir çağrı olarak değerlendirmiştir. Yöntemsel kuşkuculuğu yeni bir boyutta kullanarak aksi reddedilemez bir kesinlik (cogito) ortaya koymuştur. Descartes'a göre Tanrı'nın varlığı, bütün bilgilerin ve aklın "doğal ışığının" dayanağıdır. Bununla birlikte, bir modern zaman gözlemcisi için cogito, Tanrı'nın ispatından çok daha sağlam bir zemine oturur.

Daha geniş boyutta şöyle söylenebilir: Modern Çağ; Kartezyen "kendini bilme", "kendini algılama" ve "kendini analiz etme" zeminine yerleşmiştir. Kartezyen rasyonalizm, hakikate resmî cevaplardan ziyade, bireyin kendi soruşturması ile ulaşmayı işaret ederek sosyal ve siyasi demokrasinin yolunu açmış görünür. Descartes kendini konu üzerinde yeni bir usulle çalışmaya adamış olsa da biz, ortada kusursuz bir analitik tarafsızlık olduğunu fark ederiz; ki bu da işin ironik boyutudur. Modern Çağ ilerledikçe yöntemin arılığı (saflığı), hikmeti arama çabasında ciddi bir önceliğe sahip olmuştur. Bu eğilim belki de Descartes'ın eserlerinde ortaya çıkan rasyonel analizin, kişisel özelliklerden arındırılmış ve tarafsız yapısının bir sonucudur.

Kartezyen devrim; daha açık, daha basit ve çok daha sıradan bir dilin kullanılmasını sağlamıştır. (Descartes'ı takip eden filozoflar, bu fikirden büyük oranda etkilenmiştir.) Descartes, "düşünen şey"in nötr bir "pencere" olmadığını, doğası itibarıyla gözlemleri ve sonuçları etkileyen bir dinamik varlık olduğunu göstererek, psikolojik çalışmaların yolunu açmıştır. Descartes bilgi ve bilginin kaynağı ile ilgili çalışmalara önayak olmuş-

tur ki bu çalışmalar hâlen devam etmektedir. Rasyonalistlerin ezeli rakipleri olan deneyciler (ampiristler) bile kendilerini, (kısmen) rasyonalizm tarafından ortaya konan meselelere cevap ararken bulurlar.

Kendi devrindeki (ve bizim devrimizdeki) diğer filozofların aksine Descartes, otoriteye karşı boyun eğmeyi reddetmiş; sadece kendi bildiklerini kabul etmeyi tercih etmiştir. Descartes'ın iman ile zekâ arasındaki tutarsızlıkları ve uyumsuzlukları gönülsüzce kabullenen, rasyonalist bir arketip olduğu göze çarpar. "Açık ve seçik" görüşü muğlak olsa da Tanrı takdimi şüphe uyandırsa da zihin-beden etkileşimine dair açıklaması tatmin edici olmasa da Descartes, kendisi için kendi inanç sistemini yeniden değerlendirmesi gerektiğini düşünüp bu sorumluluğu yerine getirmiştir ve bu konuda oldukça yeteneklidir. Descartes açıklıkla anlamadığı bir şeye inanmak için çaba sarf etmemiştir ki bu kayda değer bir başarıdır.

Öğretmenlerimin dili olan Latince yerine kendi ülkemin dili olan Fransızca ile yazıyorsam, bunun nedeni sadece bütün saflığı içinde doğal akıl yürütme ile kendilerini tatmin edenlerin, yalnızca eskilerin yazılarına inananlardan (aklı selimi çalışmak ile birleştirenlerden) daha iyi birer hakem olabileceklerini umut etmemdir. Ben kendi hakemlerimi yalnız ve hasretle arıyorum.

(René Descartes)

ANA FİKRİN ÖZETİ

- Descartes'ın bilim ve matematiğe olan ilgisi, Skolastik felsefenin bağlı olduğu hantal otoritede eksik olan açık, sarih, ispat edilebilir bir kanıta ihtiyaç duyuyordu ve bu ilgi radikal bir öneri ile sonuçlandı: Yeni bir başlangıç yap; düşündüğün ve bildiğin her şeyden arın; hakikatin açık ve seçik bir şekilde derhâl bilenebileceğine dayanan bir sistem inşa et. Rasyonalistler tutarlılık doğruluk kuramına güvenirler: Yeni veya sarih olmayan fikirler, rasyonel veya mantıksal tutarlılık ölçüleri içinde ve kabul edilmiş doğrularla ilişkileri bakımından (ya da kıyaslanarak) değerlendirilirler.
- Bilginin nihai kaynağı olarak akla itimat etmek rasyonalizmin bir türüdür. Rasyonalizm, akıl yürütme sayesinde gerçeklik hakkında mutlak ve kesin bir yargıya varılacağı inancıdır. Buna göre bazı önemli ve nihai hakikatler; gözlem, deneyim veya deney olmaksızın keşfedilebilir. Bu tür hakikatler doğuştan gelen (*a priori*) düşüncelerdir. *A posteriori* düşünceler ise deneyimden kaynaklanır.

- Descartes'ın "kendinde düşünen şey" hakkındaki görüşleri, modern felsefenin metafizikten epistemolojiye geçerken vurguladığı başlıca unsuru oluşturur. Descartes, *yöntem* olarak isimlendirdiği sistemli düşünceye ihtiyaç olduğunu fark etmiştir. Modern bir anlayış olan "yöntem"e yapılan vurgu; metafiziksel, otoriter ve Orta Çağ'a özgü düşünceden, epistemolojik, teknik ve modern düşünceye geçişteki büyük değişimi belirlemiştir.
- Descartes kuşkudan uzak ve mutlak bir kesinliğe sahip bir fikir (idea) elde edebilmek için *yöntemsel kuşkuculuğu* yapılandırır. Yöntemsel kuşkuculuk, (ihtimal ne kadar küçük olursa olsun) yanlış olma ihtimali dâhilindeki herhangi bir fikri reddetme ilkesine dayanır. Yöntemsel kuşkuculuk, kötü cin kavramıyla ilişkilidir. Kötü cin Descartes'a, kendi bedeninin ve dış dünyanın gerçek olup olmadığına dair sorular sordurur.
- Kötü bir cin bile şu asli düşünceden yakasını kurtaramaz: "Düşünüyorum, öyleyse varım." Bu cümle "cogito" olarak bilinir. Descartes kuşkuya mahal vermeyen mutlak hakikati bularak, Tanrı'nın bilgisine doğuştan sahip olduğumuzu öne sürer. Bunu yaparken de "Tanrı" ideasının insani deneyimlerden kaynaklanmadığına dair argümana dayanarak, Tanrı'nın varlığını ispat etmeye çalışır. Ona göre Tanrı ideası insani deneyimlerden değil, Tanrı'nın hakiki varoluşundan kaynaklanır.
- Descartes (kendi memnuniyeti için) Tanrı'nın varlığını kanıtlayarak, aklın güvenirliğini ve kesin bilginin imkânını "açık ve seçik" bir biçimde ortaya koyduğunu düşünür. Zira Tanrı her şeyi bilen, her şeye kadir ve "en yüce iyi" ise, bizim daimi bir bilgisizlik içinde yaşamamıza izin vermeyecektir.
- Descartes Kartezyen ikicilik sayesinde, özgür irade kavramını hiçe sayan maddecilere karşı çıkmıştır. Kartezyen ikicilik, zihin ve bedenin iki farklı şey olduğunu savunur. İnsan, bu iki varoluşun gizemli şekilde birleşiminden mürekkeptir. Bununla birlikte ikicilik, beden ve zihin sorununu doğurur: Beden ve zihin arasındaki rabıta nedir? Maddesel olmayan bir şey (zihin) nasıl olur da maddesel bir şeyi (beden) etkiler?
- Susan Bordo'ya göre, Kartezyen modernliğin özünde, yaradılışa ve kadınlara baskı vardır. Bu baskı, modernliğin geleneksel olarak kadınların günlük yaşamlarıyla ilişkilendirdiği ani değişiklik ve bu değişikliğin getirdiği endişe sonucunda oluşmuştur. Kadınların deneyimleri, kesin bir ayrımla zihni ya da bedensel tözler şeklinde soyutlanamayacak şekilde cisim kazanmıştır. Kadınların günlük hayatı, Kartezyen ikiciliği yansıtmaz.

DÜŞÜNCELER

1. Descartes'ın önerisi nedir, aldığı Skolastik eğitimin bunda bir etkisi var mıdır?
2. Tutarlılık doğruluk kuramı nedir?
3. Yöntemsel kuşkuculuk nedir? Descartes'ın kesin bilgiyi elde etme adına gösterdiği gayreti göz önüne aldığınızda, bu yöntemin işlevleri hakkında neler söylersiniz?
4. Descartes'a göre hakikatin ölçütü nedir? Tartışınız. Bu ölçütün başlı başına rasyonel veya psikolojik olduğunu düşünüyor musunuz? Açıklayınız.
5. Descartes, "açık ve seçik" olarak algıladığımız şeylerin doğru olduğunu iddia etmiştir. Bu formülün, kendi ölçütüyle karşılaştığında başarısız olduğuna dair eleştirileri izah ediniz. Sizce Descartes'ın rasyonalizmi akıl ile açıklanan "açık ve seçik" bir düzleme mi yoksa öznel ifadelere mi dayanıyor? Tartışınız.
6. Doğuştan gelen düşünceler ne demektir? Birkaç örnek veriniz.
7. Kuşkuculuk nedir? Kartezyen felsefe için önemini açıklayınız.
8. Cogito nedir? Aksi ispatlanabilir mi? Tartışınız.
9. Kötü cin nedir? Kartezyen Yaratılış'taki önemi nedir? Açıklayınız.
10. Descartes'ın Tanrı'nın varlığına dair iddialarını, kendi cümlelerinizle ifade ediniz ve bu iddiaları analiz ediniz. İddiaları ikna edici buluyor musunuz? Neden?
11. Kartezyen ikicilik nedir?
12. Zihin-ruh sorunu nedir? Descartes'ın konuyla ilgili açıklaması nedir? Açıklamasında başarılı mıdır? Neden?
13. Susan Bordo'nun, felsefenin "eril duruşuna" getirdiği eleştiriyi özetleyiniz.

İNTERNET KAYNAKLARI

Wadsworth Philosophy Shoppe sayfasındaki http://philosophy.wadsworth.com/Socc106 bağlantılara ve InfoTrac College Edition'a bu bölümle alakalı kavramları araştırmak için giriniz. Sınavları ve testleri, telaffuz rehberini ve çalışma taktiklerini uygulayabilirsiniz.

11. BÖLÜM

BİR KUŞKUCU

DAVID HUME

Hangi ilkeler çerçevesinde yoluma devam ettiğimi bilmeden, bir nesneyi tasvip edip bir diğerini tasvip etmeden, bir şeye güzel deyip diğerine kusurlu demekten; hakikat ve sahtelik, akıl ve budalalık arasında karar vermek durumunda kalmaktan dolayı huzursuzum.
(David Hume)

kuşkucu (septik) Yunanca kökenli skeptesthai kelimesinden türemiştir, "düşünmek ya da sorgulamak" anlamlarına gelir; herhangi bir bilgiyi doğru olarak kabul etmeden önce açık, gözlenebilir ve kuşkuya yer bırakmayan bir kanıt talep eden kişidir.

Bir keresinde arkadaşlarımdan biri bana, kuzeninin "cisimleri zihin gücüyle hareket ettirebilme" (psikokinezi) kabiliyeti olduğunu söylemişti. Israrla, kuzeninin oturduğu yerden kalkmadan veya odadaki cisimlere dokunmadan, onları hareket ettirdiğine şahit olduğunu söylüyordu. Üstelik, arkadaşımın söylediğine göre, kuzeninin bunları yaparken sadece konsantre olması yeterliymiş. Oldukça şaşırmıştım; çünkü arkadaşımı uzun yıllardır tanıyordum ve bana hep gayet aklı başında, zeki biri gibi gelirdi. Bununla birlikte ben böyle bir fenomene, hiçbir zaman bizzat şahit olmamıştım. Bunun üzerine ben de bu olağanüstü beceriye tanık olmak istemiştim, fakat arkadaşım bana, kuzeni olan bu muhteşem şahsın birkaç yıl önce vefat ettiğini söyledi. Bu durum beni pek de şaşırtmamıştı ve bunu arkadaşıma bu şekilde söylerken biraz patavatsız davrandım galiba... Arkadaşım, "Bana inanmıyorsun değil mi?" dedi ve bana sinir olduğu açıkça belliydi: "Sen zaten hiçbir zaman hiçbir şeye inanmazsın; çünkü haddinden fazla kuşkucusun!"

Kuşkucu (septik), herhangi bir bilgiyi doğru olarak kabul etmeden önce açık, gözlenebilir ve kuşkuya yer bırakmayan bir kanıt talep eden kişidir. *Kuşkuculuk (septisizm)* kelimesi ise Yunanca kökenli *skeptesthai* kelimesinden türemiştir ve "düşünmek ya da sorgulamak" anlamlarına gelir. Kuşkuculuk; hem bir felsefe ekolüne hem de genel bir tutuma işaret eder. Aslında septik, çok daha iyi bir delil

bekleyerek, hemen hüküm vermekten kaçınan özel türden bir kuşkucudur. Sextus Empiricus (ykl. 150-225), her türlü durum karşısında "O anda bana öyle göründü" cümlesiyle sonlanan *kuşkucu dilbilgisinin* kâşifidir. Kuşkuculuğun; her şey hakkında kuşku duymaya dayanan bir türü olduğu gibi, sadece araştırma sürecinde geçici veya özel bir kuşkuya müracat edilen bir türü de vardır. Örneğin, Descartes'ın "yöntemsel kuşkuculuğu" (10. Bölüm), bu ikinci türden kuşkuculuk kapsamında yer alır.

Felsefi Sorgu

İnsanlar size kanıt sunmanız için baskı yaptıklarında kızdığınız veya kendinizi aşağılanmış hissettiğiniz oldu mu? Yahut kanıt talebinde bulunduğunuzda size kızan biriyle karşılaştınız mı? Sizce bu neden kaynaklanıyor? İnsanlar çok önemli ya da çok önemli olmayan herhangi bir şeyi savunurken araya girip, "Nereden biliyorsun?" veya "İspatlayabilir misin?" diye sormak kabalık mıdır? Bu soruyu analiz ediniz ve bir konuya kanıt görmeden hak verip veremeyeceğiniz üzerinde düşününüz.

Arkadaşımın verdiği tepki, yani bana sinir olması, gayet yaygın bir tepkiydi: O benim "kuzeninin üstün becersisine tanık olma" talebimi, ilk elden kanıta ihtiyaç duymamla ilişkilendirdi ve bunu da kendi dürüstlüğüne bir saldırı olarak yorumladı. Arkadaş olduğumuz için, iddiasını doğru kabul etmemi tercih ederdi. Ben de zamanında benden bir kanıt istendiğinde aynı tepkiyi vermişimdir. Fakat gerçekte, genel anlamda hakikati ya da belirli bir iddiayla ilgili hakikati araştırmaya ciddi anlamda ilgi duyuyorsak, diğer insanların kişisel şahadetlerinden çok daha fazlasını talep etmek zorundayız. Diğer insanların şadahetleri ne denli samimi olursa olsun, biz o kişilere ne kadar değer verirsek verelim, bu durum değişmez.

Kuşkuculuk bir inanç biçimidir. Dogma terk edilemez; yalnızca kuşkucunun sorgulamasına henüz açılmamış başka bir temel dogmaya dayanarak revize edilebillir ve kuşkucu eleştirisinin her noktasında haklı olabilir; eleştirisinin radikal ve kendisinin de bir kuşkucu olduğunu sanması hariç.
(George Santayana)

Kanıtların ölçütleri koşullara göre değişir. Mevzu ne kadar önemliyse ölçütlerimiz de o kadar mutlak (ya da titiz) olmalıdır. Aynı şekilde, mevzu ne kadar önemliyse kanıt talep etme gerekliliğimiz de o denli artar. Zaman ilgi ve yete-

epistemoloji
Bilginin mahiyeti ve imkânı konusunu araştıran felsefe dalıdır.

nek gibi uzmanlık ve eğitim de, inançlarımızı haklı çıkarmada önemlidir. İdeal olan, ancak kendi namımıza onayladığımız şeyleri doğru kabul etmemizdir. Bununla birlikte bizler çoğu kez mahir uzmanların şahadetlerine (ya da tanıklıklarına) güvenmeliyiz. Ancak bu durum, onaylanmamış şahadetlere güvenmekten oldukça farklıdır. Benim arkadaşım, psişik deneyimlerin gerçekliğini belirleyecek yetkili bir kimse değildi. Onun tanıklığının görünürdeki değerini kabul etmek hiç de akli olmazdı. Çünkü ben ne o fenomeni bizzat kendim tecrübe etmiştim ne de bu konuya benzer, inkâr edilemez, tekrarı mümkün olan durumlar hakkında herhangi bir okuma yapmıştım. Dolayısıyla bu iddiayı kabul etmek, kendi deneyimimi hiçe saymak olurdu.

Yine de bir düşünün; inanç ve bilgi iddialarıyla ilgili ne kadar sıklıkta yeterli bir kanıt talep ediyoruz ki? Komşularımızın ve okul arkadaşlarımızın tavsiyelerine dayanarak "sözüm ona" sağlıklı yiyecekler satın alırız. Seçmen adayları eğitim, çevre, hatta ahlak değerleri hakkında vaatlerde bulunurlar. Otomotiv sektöründeki firmalar, ürettikleri araçların dayanıklı ve emniyetli olduğunu iddia ederler. Siyasi eylem komiteleri kürtaj, ırkçı saldırılar, zehirli atıklar, suç oranları, uyuşturucular (vb.) gibi konularla ilgili iddialar ortaya atar. Bu tür iddiaların doğruluk derecelerini ne sıklıkta soruşturursunuz? Örneğin; bir satış elemanı herhangi bir elektronik eşyanın tanıtımını yaptığında, ondan savını destekleyici bir bilgi talep eder misiniz?

Felsefi Sorgu

Psişik olgu, mucize, beslenme veya felsefe gibi alanlarda mahir uzman kimdir? Uzmanların bildirdikleriyle kendi deneyimleriniz arasındaki rabıta nedir? Şayet bu ikisi arasında uyuşmazlık baş gösterirse, hangisine güvenirsiniz? Neden? Bunu nasıl bilebilirsiniz?

Bütün bu mevzular bilgi iddialarını kapsar. Teknik anlamda bunlar *epistemolojik mevzulardır*. Bilgi kuramı çalışmaları olan **epistemoloji**; bilginin kökenleri, niteliği, yapısı ve güvenilirliğiyle ilgilenen felsefe dalıdır. Descartes ile başlayarak Batı felsefesine, epistemolojik mevzular hâkim olmuştur.

JOHN LOCKE

Temel epistemolojik sorulara cevap verme girişimi, modern felsefede iki ana yönelimin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlardan ilki, 10. Bölüm'de öğrendiğimiz gibi, rasyonalizmdir. Diğeri ise bu bölümde öğreneceğimiz **deneyciliktir (ampirizm)**. Ampirizm; Yunanca bir kelime olan *empeiria* kökünden gelir ve "deneyim" anlamındadır.

deneycilik (ampirizm) Neticede her bilginin duyu organlarından (deneyimden) kaynakladığı inancı. Bütün düşüncelerin (idea) duyusal verilere dayandırılabileceğini savunur.

Deneyciler bütün düşüncelerin (*idea*) *duyusal verilere* dayandırılabileceğine inanırlar. Onlar, soyutlamalar ve karmaşık inançlar, orijinal izlenimlerin ve zihinsel değişimlerin karışımıdır derler; at kafasına sahip bir insan hayal etmemiz gibi... Deneyciler aklın, gerçekliğin bilgisini elde etmede yetersiz olduğuna inanırlar. Onlara göre böyle bir bilgi ancak deneyimden kaynaklanabilir. Muhafazakâr deneyciler, matematik ve mantıksal ilkelerin bile deneyden hasıl olduğuna inanırlar. Deneyciliğin etkili bir şekli de modern felsefenin ortaya çıkışıyla nüksetmiştir. Bu deneyciliğin üç kurucu filozofu da İngilizdi; dolayısıyla bu ekol *İngiliz Deneyciliği* olarak isimlendirilmiştir.

John Locke

Öyleyse zihnin beyaz bir kâğıt gibi tüm karakter ve idealardan yoksun olduğunu farz edelim. Bu beyaz kâğıt nasıl doldurulur? Buna bir kelime ile cevap veririm: Deneyim.
(John Locke)

Deneyciliğin kurucusu olan üç İngilizin ilki **John Locke** (1632–1704), 17. yüzyıl felsefesi ile teolojiyi kuşatan belirsizlik ve karmaşadan rahatsızlık duymuştur. Locke da, tıpkı Descartes gibi, Oxford'da öğrenciyken tanıştığı Skolastik felsefeden (9. Bölüm) musdaripti. Bilhassa kurallara uygun ve samimiyetsiz bir biçimde yapılan münazara ve tartışmalara aşırı derecede önem verilmesini eleştirmiştir. Bu münazaraların "hakikati keşfetmek için değil de gösteriş ve kavga amacıyla yapıldığını" söylerdi. Locke'ın 1690'da basılan

İnsani Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme adlı eseri, bugün deneyciliğin ana hatlarıyla bilinen altyapısını teşkil eder.

Tıp eğitimi alan Locke, bilimin meydana getirdiği muazzam ilerlemenin ve değişimin farkındadır. Kendi algılama gücüne güvenecek şekilde yetiştirilen bir hekimdir; hastaya yardım etmeden önce "Doğru tedavi hakkında matematiksel kesinliğe ulaşıncaya kadar bekleyemezsiniz" der: Gözlem yapmalısınız ve algılarınıza dayanarak eyleme geçmelisiniz. Olgulara başvurmalısınız.[1]

1670 kışında, Locke birkaç arkadaşıyla dinî ve ahlaki konularla ilgili bir dizi felsefi tartışma yaptı. Arkadaşları çok geçmeden, kendilerini kafaları karışmış ve şaşkına dönmüş bir şekilde buldular. Anlaşılır biçimde doğru veya yanlış cevaba ulaşmadaki acziyetleri (ki bir kimyager veya fırıncı bunu çoğu kez yapabilirdi), Locke üzerinde derin bir etki bıraktı. Locke bu noktada bir adım geriye gitmesi gerektiğini fark etti. Kati ve sarih düşünceleri (*idea*) gerçek ya da yanlış olarak sınıflandırmadan önce, bilginin mahiyetini ve sınırlarını sorgulamalıydı:

> Şaşkına döndükten kısa bir süre sonra, zihnimizi bulandıran bu kuşkuların çözümüne henüz yaklaşmamışken, birdenbire yanlış bir yol izlediğimizi fark ettim. Bu tür sorgulamalara başlamadan önce, kendi yeteneklerimizi sınamamız ve bizim anlayışımızın hangi nesneleri irdelemeye uygun olup olmadığını görmemiz gerekiyordu.[2]

Belirlenmiş bir alanda bilginin nihai kaynakları hakkında bazı sarih düşüncelere (*idea*) sahip olmadan, felsefi uzlaşmaları tahlil etme umudumuz çok azdır. Samimi, küçük bir topluluk içinde sosyal, ahlaki veya dinî konular üstünde, bir sonuca ulaşılamayan bitmez tükenmez anlaşmazlıklara tanık olduysanız, Locke'ın ne kastettiğini anlarsınız. Herkes, neyin aşikâr neyin gülünç olduğu, hangi bilgi kaynaklarının güvenilir hangilerinin güvenilmez olduğu hakkında birtakım belirsiz kurallara ve varsayımlara sahip görünür. Belirlenmiş ve üzerinde mutabık kalınan temel ilkelerin bulunmaması durumunda bu türden "münazaralar", kişilerin kendi inançlarını yüceltip diğer inançları kınamasıyla sonlanır.

Kuşkuculuk, mantıksal anlamda kusursuzken, psikolojik olarak imkânsızdır. Kuşkuculuğu onaylamış görünen herhangi bir felsefede de yanıltıcı ve anlamsız bir ikiyüzlülük vardır.
(Bertrand Russell)

Locke'ın bulduğu çözüm yolu, bilginin doğasını ve bilgiyi elde etme sürecini daha iyi anlamak için, kendi düşüncelerimizin kökenini araştırmaktır. Locke böylelikle, farklı mevzuları karara bağlamak için bir yol bulabilmeyi ümit eder. Locke'ın felsefesi bazı ciddi tutarsızlıkları barındırıyor olsa da o, değer verdiğimiz inançların çoğunu temelinden sarsan mantıksal kesinlik ve analitik doğruluğa vurgu yapmıştır. Locke; dış dünyaya verilen öneme yeniden odaklanmaları konusunda filozoflara çağrıda bulunmuştur.

Deneyim Tüm İdeaların Esasıdır

Locke'a göre bütün *idealar, duyum*lardan ve *tasarım* ya da *temsil*lerden kaynaklanmaktadır. Bilhassa, şey'leri *deneyimledikten sonra,* onlar hakkında bir fikir sahibi olabileceğimizi söyler. Diğer bir deyişle, bütün idealar duyumdan kaynaklanmaktadır. Bu kurama göre, örneğin, kör olarak doğan kişi, herhangi bir renk ideasına sahip olamaz. Görme yetisi olanlar, örneğin kırmızı, yeşil, sarı ve mavi daireler üzerinde düşünerek renk ideasını belirli bir duyum bilgisinden "soyutlar." Bu şekilde onların yuvarlaklık ve renk gibi iki ortak özelliği olduğunu fark ederiz. Görme yetisi olmayanlar, bunların şekillerini tasarlayabilir ve böylelikle yuvarlaklık duygusuna erişebilirler; ancak yalnızca görmeyle algılanabilen renk ideası onlar için bir sırdır.

Akıl yalnızca ihtirasların kölesi olmalıdır ve öyledir de. Akıl, ihtiraslara itaat edip hizmet etmekten başka bir işlevi olduğunu varsayamaz.
(David Hume)

İnsan anlayışının doğasını deneysel yolla araştırdığı için Locke, çeşitli farklı ideaları ve basit duyumu, giderek artan bileşik ve soyut idealar şeklinde düzenlemeyi açıklamaya ve sınıflandırmaya çalıştı. Locke bütün ideaların, temel duyumlara neden olan şey'lerin, bu duyumlara dayanan temsilleri olduğunu düşünür. İdealar, duyumların daha az yoğunluğa sahip temsilleridir. Örneğin, futbol topu hakkındaki ideanız; bizzat futbol seyrederek ya da oynayarak edindiğiniz duyumun ve intibanın bir temsilidir. Eğer futbol topu hakkındaki ideanız, küp şeklinde bir tasviri içeriyorsa, bu çok kötü bir temsildir; çünkü gerçeklikle asla *uyuşmaz.*

uygunluk doğruluk kuramı (temsil kuramı)
Bir ideanın (inancın ya da düşüncenin) doğruluğu, onun dış dünyada gerçekleşmiş belirli bir duruma uygun düşmesine bağlıdır.

Bu görüş "temsil kuramı" ya da (çok daha güncel adıyla) **uygunluk doğruluk kuramı** olarak bilinir. Bu terim çağdaş filozof Bertrand Russell'a dayandırılır. Uygunluk doğruluk kuramı, (var olduğundan bahsedilen herhangi bir) ideayı (inanç ya da düşünceyi) doğru kabul eden bir hakikat kriteridir. Başka bir deyişle, eğer idea dış dünyada gerçekleşmiş bir olguya uygunluk arz ediyorsa, doğru olarak kabul edilir. Bir düşüncenin hakikatini kontrol etme yöntemi *teyit etme* veya *tasdik etme* olarak tanımlanır. (bkz. 18. Bölüm)

Deneyci görüşü kabul edenler tarafından tercih edilen *uygunluk doğruluk kuramı*, rasyonalistler (bkz. 10. Bölüm) tarafından kabul edilen *tutarlılık doğruluk kuramı* ile taban tabana zıttır. Dahası deneycilerin bu kuramı, diğer önemli kuramlardan *pragmacı doğruluk kuramına* da (bkz. 16. Bölüm) ters düşer.

Lock'ın Doğuştan Gelen İdealara İtirazı

10. Bölüm'de, Descartes'ın bir rasyonalist olarak, *a priori* veya *doğuştan gelen idealar* olarak bilinen özel bir tür ideaya inandığını öğrenmiştik. Doğuştan gelen idealar gözlemden veya deneyimden kaynaklanmayan hakikatlerdir; kesin, tümdengelimsel ve evrensel olarak doğru olup, her türlü deneyimden bağımsızdırlar. "2+3=5" gibi matematiksel çıkarımlar ya da "Her olayın bir sebebi vardır" gibi aklın tümdengelimsel ilkeleri, doğuştan gelen idealara örnek teşkil eder.

Derindüşünmeler'de Descartes, aklın kesinliği ile ilgili iddiasının büyük bölümünü -ve aynı zamanda duyumların genel anlamda güvenilirliği ile dış dünyaya ait varoluş bilgisini- doğuştan gelen Tanrı ideasının "açık ve seçik" olmasına dayandırmıştı. Ancak eğer Locke'ın görüşünün doğruluğu ispatlanırsa Descartes'ın bütün tasarısı suya düşer. Descartes'ın "akıl" formu, matematiksel (tümdengelimsel) akıl yürütmeye göre biçimlendirilirken Locke'ın modeli, bir hekim olması hasebiyle, kazandığı deneyimlerden meydana gelmiştir.

doğuştan gelen idealar (ya da a priori bilgiler)
Gözlemden ya da deneyimden kaynaklanmayan hakikatlerdir; kesin, tümdengelimsel ve evrensel olarak doğru olup, her türlü deneyimden bağımsızdırlar.

Locke'a göre Kartezyen tarz (geometrik yöntemle biçimlenen soyut düşünce), olsa olsa, "anlayışımızı hoş fakat yararsız kurgularla oya-

layabilir." Bu kuram somut sorunlara yeterince değinmez. Kartezyen tarzdan, oyalanmanın haricinde faydalanırsak, akıl yürütmemiz tehlikeli bir hâl alır. Zira bu tarz, "sorgulamalarımızı şey'lerin doğru ve yararlı bilgisinden" uzaklaştırır. Locke, "Bu tarz 'yersiz bir kurgunun' tek işlevi, hitabet sanatını geliştirmek ve belki de sonu gelmeyen bir tartışma için temel hazırlamaktır" der. Hâliyle bu da, örneğin, Isaac Newton'a ait "yeni ve bilimsel akıl yürütme"nin ortaya koyduğu gibi yararlı bir bilgi ortaya koyamaz.[3]

Locke'a göre rasyonalistler şu noktada hatalıydı: Onlar sonradan edindikleri ideaları, başkalarına "doğuştan gelen" idealar olarak lanse etmiş ve yine başkalarını bu ideaları sorgulamadan kabul etmeleri yönünde ikna etmeye uğraşmışlardı. İşte Locke bunu eleştirmiştir.

> Diğer insanların anladığı doğrultuda bilmeyi umduğumuz gibi, diğer insanların gözünden görebilmeyi de -rasyonel olarak- umabiliriz. Hakikat ve akıl hakkında kafa yorduğumuz kadar, gerçek ve doğru bilgiye de hâkim olmalıyız. Kafamızın içi diğer insanlara ait "doğru" kanaatlerle dolu olsa da, bu bizi (bir zerre bile) daha fazla bilen biri hâline getirmez.
>
> İnsanlar, anladıkları anda (ya da anlar anlamaz) kuşku duymayacakları genel önermelere ulaştıklarında, bunları "doğuştan gelen idealar" diye sonuçlandırmalarının kısa ve kolay bir yol olduğunu biliyorum. Bu durum bir keresinde vuku bulduğunda, tembelleri araştırma sancısından kurtardı ve bir zamanlar doğuştan gelenle ilgili bütün kuşkuların sorgulanmasını durdurdu. Uzman ve hoca olduklarını iddia edenler için bunu ilkelerin ilkesi yapmak, yani ilkelerin sorgulanamayacağı ilkesini getirmek, az buz avantaj sağlamıyordu. Bu ise, onları izleyenleri kör bir safdillik durumuna soktu.[4]

Şurası bir gerçektir ki, bazı şeyler kesin olmadığı müddetçe hiçbir şey ihtimal dâhilinde bile olamaz.
(A.J. Ayer)

Tabula rasa
John Locke'ın doğuştan gelen ideaların olasılığını reddetmek için kullandığı Latince tabir; "boş levha" anlamına gelir, zihni doğuştan boş bir levha veya tertemiz bir yazı tahtası şeklinde tanımlar.

Diğer bir deyişle Locke, Descartes'ın bizi Skolastik felsefenin dogmatik prangalarından kurtarırken, rasyonalizm adı altında, bir başka dogmaya sürüklediğini düşünür.

Locke'a göre akıl, deneyimin nihai ölçütüne başvurmadan, hakikati imgelemden ayırt edebilecek hiçbir "temele" dayanmaz. Locke, zihni "doğuştan gelen idealarla" dolu bir kilere benzeten rasyonalist filozoflara ait bu tanımlamada kısmi değişiklikler yapar. Ona göre zihin, deneyimlerle doldurulmayı bekleyen boş bir kilerdir.[5] Ancak Locke'ın en meşhur ifadesi, zihni tamamıyla boş bir levhaya ya da tertemiz bir yazı tahtasına benzetmesiyle ortaya çıkar. Locke, bu benzetmeyi Latince bir tanımla tarif eder: **Tabula rasa**

> *Her idea duyumlardan veya temsillerden (tasarım) kaynaklanır.* Zihni, bütün sıfatlardan arınmış ve üzerinde hiçbir ideanın yer almadığı beyaz bir kâğıt olarak düşünelim: O hâlde bu beyaz kâğıt nasıl doldurulur?... Aklın ve bilginin tüm gereçlerini nasıl elde eder? Buna verilecek tek bir cevap vardır: DENEYİM İLE. Bütün bilgilerimiz deneyime dayanır; deneyim ise yine kendinden kaynaklanır.[6]

Locke'ın İkiciliği

Locke, doğuştan gelen idealar kuramına itiraz etmekle birlikte Descartes'ın, "var olan (tözsel) şeylerin" duyumla elde edilen deneyimlerin temelini oluşturduğu ve onları bir arada tuttuğu görüşüne katılmaktadır. Locke "var olan şeyleri" *bileşik idealar* ya da kısaca *töz* olarak tanımlar.

> Daha önce ifade ettiğim gibi, zihin çok sayıda yalın ideayla donatılmıştır. Dışarıdaki şeylerde bulunduğu şekliyle duyumlardan gelen ya da kendi uygulamalarının tefekkürü ile oluşan bu idealar, aynı zamanda belirli bir miktar yalın ideanın sürekli birlikte kalmasını da sağlar. Bu yalın idealarn bir şeye ait oldukları varsayılır ve kelimeler de ortak algılara uygundur; çünkü bir konu içinde ve tek kelimede birleşmişlerdir. Biz bu kelimeden daha sonra tek bir yalın idea olarak söz ederiz, ancak bu aslında bir arada bulunan çok karmaşık idealarn birleşmesidir (bileşik idealar). Çünkü... bu yalın idealarn ne kadar süreyle (kendi kendilerine) var olmayı sürdüreceklerini tasavvur etmeyiz; kendimizi onların hangi *temeller* hasebiyle var olduklarını düşünmeye alıştırırız. Sonuçta, onlar meydana geldiklerinde *töz*'dürler.[7]

Locke "genel anlamda" bizim sadece belirsiz bir töz ideasına sahip olduğumuzu ileri sürer. Araştırmalarına dayanarak, açık ve sarih bir töz ideasına sahip olmadığımızı iddia eder; fakat bu, yalnızca bizim içimizde yalın

idealar üretmeye muktedir niteliklerin tasavvurudur. Locke der ki, "Renk ya da ağırlığın olduğu yerde konu nedir?" sorusunu açıklamak zorunda kalırsak verebileceğimiz cevap yalnızca şudur: "Bizim tasavvur ederek var olduğunu söylediğimiz bu varsayılan fakat bilinmeyen niteliklerin desteği, onları destekleyecek bir şey olmadan var olamaz.[8] Kısacası, destek sandığımız nitelikleri destekleyecek destek gerekir.

Kesin olarak söylenebilir ki, duyulardan ve onları algılayan zihinden başka hiçbir şey yoktur.
(W.T. Stace)

Felsefeyi bozan ve onu saçmalıklarla, hatalı teorilerle dolduran şey, deha ve dahi olma isteğidir.
(Thomas Reid)

Töz hakkındaki genel ideaları bildiren Locke, daha sonra *tözün türlerini* araştırır. Bir araya gelmiş ya da kümeleşmiş gibi görünen yalın ideaların, gözlem ve deneyim sayesinde açığa çıktığını ileri sürmüştür. Bu yalın ideaların bir araya gelmesinden "insan, at, altın, su" gibi idealar oluştururuz. Locke'a göre, filozoflar bunları tanımlamaktan rahatsızlık duysalar da bizim günlük deneyimlerimiz, tözlerin var olduğunu doğrular:

> Herkesin kendi deneyimine başvururum. Demirin veya elmasın gözle görülür sıradan nitelikleri, bu tözlerin hakiki bileşik idealarını oluşturur ki bu sıradan birliktelikleri, bir demirci yahut kuyumcu, bir filozoftan çok daha iyi bilir. Filozoflar mevcut formlar hakkında konuşsalar da aslında bu tözler hakkındaki fikirleri, kendi içlerinde toplu hâlde bulunan ideaların çerçevesinden öteye gidemez.[9]

Locke'a göre, "bileşmiş şeyleri" bir arada tutan töze ya da duyumsal niteliklerle bilinen şeylere *madde* denir. Locke'un iddiasına göre düşünüldüğünde, "aklın uygulamaları ile ilgili olarak aynı şey gerçekleşir; düşünme, akıl yürütme, korkma gibi." Bunu da biz, "düşünen bir töz" olarak tarif ederiz.

> Ruh dediğimiz diğer töz için şöyle düşünürüz: Düşünmenin, bilmenin, şüphe etmenin, hareket gücünün (vs.) gerçekten töz olarak var olduğunu varsaydığımızda, bedenin mefhumu kadar açık bir biçimde ruhun tözünü algılarız. Bunlardan birisinin -beden- (ne olduğunu bilmeden) dışarıdan gelen yalın ideların temeli olduğunu varsayarız; diğerini ise -ruh- (yine ne olduğu hakkında bilgi sahibi olmadan) kendi içimizde deneyimlediğimiz hâl ve uygulamaların temeli addederiz.[10]

Bu yüzden, Locke iki tözün var olduğunu iddia eder: *Madde* ve *Zihin*. Locke, Descartes'ın rasyonalizmine ve doğuştan gelen idealar kuramına itiraz ettiği hâlde, zihin ve maddeyi iki farklı töz olarak düşünen Kartezyen *ikiciliği* kabul etmiştir.

Birincil ve İkincil Nitelikler

İki tözü birbirinden ayırt eden Locke, iki nitelik arasında da bir ayrım yapmıştır. **Birincil nitelikler**, herhangi bir algılayıcıdan bağımsız bir şekilde var olan nesnel duyumsal niteliklerdir. Sertlik, devingenlik, durağanlık birincil niteliklere örnek teşkil eder. **İkincil nitelikler** ise varoluşları, algılayan kişilere bağlı olan öznel niteliklerdir. İkincil niteliklere örnek; renk, ses ve tattır. Dolayısıyla, birincil niteliklerin şey'lere ait *nesnel* özellikler olduğunu söyleyebiliriz; onlar bir nesnenin içinde vardırlar. İkincil nitelikler ise algılayan ya da bilen bir *özne*ye -"onun varlığına"- dayanırlar; bundan dolayı *öznel* özellikler olarak bilinirler.

Bu temel öznel-nesnel ayrımının önemini pek çok defa ortaya koymuştuk. Öznel-nesnel ayrımı; Sofistler ile Platon arasındaki tartışmalar ile gerçekliği tanımlamaya ve onu görünüşten ayırt etmeye çalışan önceki dönem filozoflarına ait çabaların merkez noktasıdır. Locke'ın birincil nitelikleri (maddi nesnelerde bağımsız olarak var olan) ile ikincil nitelikler (öznel algılarda veya zihinsel eylemlerde bulunan) arasındaki ayrımın önemi oldukça fazladır; zira pek çok şey bu şekilde karara bağlanır.

birincil nitelikler
Locke'a göre, herhangi bir algılayıcıdan bağımsız bir şekilde var olan nesnel duyumsal niteliklerdir; sertlik, devingenlik, durağanlık gibi.

Eğer birincil nitelikler var olmasaydı nesnel bilginin olasılığından söz edilebilir miydi? Bağımsız bir gerçekliğin varlığı hakkında ne biliyoruz? Başka bir deyişle, "ortakgörü dünyasını" doğrulamak için birincil ve ikincil nitelikler arasında birtakım ayrımların yapılması zorunlu gibi *görünmektedir*. "Ortakgörü dünyası" nesnel dünyanın, algılarımızdan bağımsız olarak var olması görüşünü geniş çapta muhafaza eden bir terimdir ve "dışarılarda bir yerde" vardır. İmgelemimizin ya da zihinsel kurgumuzun hayal ürünü olacak kadar basit bir şey değildir.

ikincil nitelikler
Locke'a göre, varoluşları, algılayan kişilere bağlı olan öznel niteliklerdir; renk, ses, tat gibi...

Locke'ın Benmerkezcilik Çıkmazı

Locke **epistemolojik ikiciliği** benimsemiştir: Bilmenin, bilen kişi ve bilinen şey olmak üzere iki ayrı cepheden meydana geldiği görüşü. Epistemolojik ikicilik, kendi duyularımıza ve algılarımıza dayanan bütün bilgilerin, kendi idealarımızdan kaynaklandığına dair temel bir deneyci öncüldür. Bu anlamda epistemolojik ikicilik, temel bir sorun ortaya koyar: Eğer bütün bilgiler, benim kendi idealarımdan ileri geliyorsa o hâlde ben, idealarım dışında kalan herhangi bir şeyin varlığını nasıl doğrulayabilirim (ya da kanıtlayabilirim)? Böylece doğrulama süreci, bizzat benim idealarımın alanında yer almaz mı?

Bu sorun, Locke'ın verdiği **benmerkezci çıkmazı** adıyla adlandırılır. Zira Locke'ın temsil kuramı bizleri, zihni yapımız ile sınırlandırılmış dünyamızı bilebilmenin benmerkezci konumuna yerleştirmiş gibi görünmektedir. Gerçekten de; eğer bir "dış dünya" varsa, kendi zihnim dışında başka bir zihnin olması da mümkün müdür? Bunu nasıl bilebilirim? Eğer sadece kendi öznel algılarımı biliyorsam başka bir zihni kendi zihnimden nasıl ayırt edebilirim?

Ayrıca Locke'ın iddia ettiği gibi, eğer bütün hakiki idealar başka bir şeyle (dışarıda var olan bir şey) uyumlu olan duyuma dayanıyorsa, dıştaki bir gerçekliğin nesnel, bağımsız varoluşunu nasıl doğrulayabiliriz? Locke'ın doğrulama ölçütünü, birincil nitelikler görüşüne nasıl uygulayabiliriz?

Bu açıdan bakıldığında, sanki bildiğim her şey benim algılarımdan (ikincil nitelikler) kaynaklanıyormuş gibi hissederim. Onları, *fark eder etmez*, sınıflandırırım ve düzenlerim. Böylece, harici nesneler var olsalar bile duyumu algılama sürecim aslında *ideaların* farkına varma sürecimdir. Şu hâlde öyle görünmektedir ki; *kendinde şeyleri* bilfiil deneyimleyemem. Eğer, Locke'ın iddia ettiği gibi, idealarım duyumlarıma ait "mesajlar" olsaydı, ben -veya bir başkası- *bağımsız bir şekilde var olan şeylerden* kaynaklanan mesajları nasıl

epistemolojik ikicilik
Bilmenin, bilen kişi ve bilinen şey olmak üzere iki ayrı cepheden meydana geldiği görüşü.

benmerkezci çıkmaz
Epistemolojik ikicilikten kaynaklanan sorun: Eğer bütün bilgiler, benim kendi idealarımdan ileri geliyorsa o hâlde ben idealarım dışında kalan herhangi bir şeyin varlığını nasıl doğrulayabilirim (ya da kanıtlayabilirim)?

Fiziğe İnanılır mı?

Bitkinin yeşil, taşın sert ve karın soğuk olduğunu düşünürüz. Ancak fizik, bitkinin yeşilliğinin, taşın sertliğinin ve karın soğukluğunun aslında kendi deneyimlerimizden epey farklı olduğuna bizi inandırır. Bir taşı gözlemleyen kişi, eğer fiziğe gerçekten inanıyorsa, aslında taşın kendisi üzerindeki etkilerini gözlemliyordur.

Bertrand Russell'ın *Dış Dünya Hakkındaki Bilgimiz* adlı eserinden alınmıştır. (Chicago, Open Court, 1915)

doğrulayacaktım? Locke şöyle sorar, "Kendi idealarından başka hiçbir şeyi algılamadığında zihin, nasıl olur da varlıkların bizzat kendileriyle örtüşür?"

Locke zihinsel ve fiziksel maddelerin (ve dış gerçekliğin nesnelliğinin) var olduğunu bir şekilde bildiğimizi ileri sürer; böylelikle benmerkezci çıkmazın önüne geçmeye çalışır. Şimdilik, zihinlerin ve bedenlerin ya da nihai gerçekliğin diğer cepheleri arasındaki *fark*la ilgili sarih bir ideaya sahip değiliz:

> Duyular bizi somut bileşik tözlerin (madde ve bedenler) ve düşünen şey'lerin (zihinler ve ruhlar) varlığına inandırır; deneyim ise bu tür varlıkların varoluşlarıyla ilgili olarak bize güvence verir. Kiminin, bedeni dürtüleri aracılığıyla kiminin de düşünceyle hareket ettirecek gücü vardır, bu konuda hiçbir kuşkumuz yoktur. Deneyim, her saniye bizi (iki durum hakkında da) sarih idealarla donatır. Fakat yeteneklerimiz, (doğru kaynaklarından alındığı şekilleriyle) bu ideaların ötesine ulaşmayacaktır.[11]

Başka bir deyişle Locke, (her ikisini de temsil kuramı aracılığıyla doğrulayamasa da) hem gerçekliğin "ortakgörüsü" fikrine hem de kendi temsil kuramına dayanır. Descartes ile aralarında büyük farklar bulunmasına rağmen Locke, (şaşırtıcı bir şekilde) benzer nedenlerle ilgili benzer hükümlere varır.

Hem Locke hem de Descartes kendi temel öncüllerine ait mantıksal neticelerini elde etmeye çalışmaktan çok uzaktırlar. Descartes, dış dünyanın ve Tanrı'nın kesin olarak var olduğunu temin ederken *cogito*'nun "kesinliğini" bir an için sağlamış olsa da bunu, kendi zihninin ötesine taşımakta güçlük çekmişti. Locke ise bilginin ögesi olarak deneyimin önemini göste-

rebilmiş, idealarımızın pek çoğunun algı ve deneyimlere dayandığını ortaya koyabilmiştir. Locke, bütün bilgilerin esası olarak kabul edilen saf aklın yetersiz olduğunu kanıtlasa da, tıpkı Descartes gibi kendi idealarının bilgisini dış gerçekliğin bilgisine taşıyamamıştır.

Mantıksal çıkarımlarını izlediğimizde Locke'ın deneyciliği, benmerkezci çıkmazda sonlanıyor gibi görünür. Eğer gerçekten öyleyse, yalnızca dışsal, bağımsız bir gerçekliğe dair bilgiden değil, Tanrı'yı bilme olasılığından da yoksun kalırız. Zira bu durumda, hangi yalın duyumların ve deneyimlerin Tanrı ideasına eriştiğini bilemeyiz. Sonuç olarak Locke, felsefi tutarlılık adına, kesin inançları doğrular. Locke'tan sonraki diğer İngiliz deneycisi George Berkeley, çok daha tutarlı ve istikrarlı olmaya çalışır.

Sıradan bir insanın modern bir filozofla karşılaştığını ve bitkilerin nasıl koktuğu konusunda bilgilenmek istediğini düşünün. Filozof ona, bitkilerin kokmadığını ve zihin haricinde de hiçbir şey olmadığını ifade eder; koku sadece zihindedir, zihin dışında bir yerde kokunun olması da zaten imkânsızdır ve bunların hepsi modern felsefe ile ortaya çıkarılabilir. Sıradan insan, şüphesiz, onun (filozofun) biraz çakırkeyif olduğunu düşünecektir.
(Thomas Reid)

Felsefi Sorgu

İdeaların, duyumların temsilleri olduğu iddiasını şu ideaları dikkate alarak düşünün: Sevgi, Tanrı, hikmet. Bu kavramlarla uyumlu olan kesin duyumları (yani dış dünyada varlık kazanmış doğruları) tanımlayabilir misiniz?

GEORGE BERKELEY

George Berkeley (1685–1753) düşünce tarihinde en fazla alıntı yapılan bir düşünür, bir Anglikan piskoposudur. Berkeley'in sorduğu bir soru, pek az kimse tarafından anlaşılmıştır: Eğer duyacak hiç kimse yoksa, ormandaki bir ağaç devrilirken ses çıkarmış sayılır mı? Berkeley'in cevabı "hayır"dır. Berkeley cevabını, Locke deneyciliğinin ortaya koyduğu yanlış duyum kavramına dayandırır.

"Ortakgörü" cihetinden hareketle, maddesel dünyanın varlığını inkâr etmek saçma görülebilir. Fakat Berkeley, maddi varlığı inkâr etmenin onu

George Berkeley

kabul etmekten çok daha makul göründüğünü söyler. Bu noktayı hemen atlamayın. Berkeley deneyciliği, Locke'a nazaran bir adım daha ileri götürmüştür. Maddesel dünyanın ya da somut âlemin var olmadığını iddia eder. Sadece düşünceler (Locke'taki idealar) mevcuttur ve bunlar yalnızca birtakım zihinsel ifadelerdir, maddi ve somut nesneler değil. Bu görüşleri Berkeley'i bir **idealist** veya **maddetanımaz-maddesizci** yapar: Zihinsel özelliklerden arınmış "var olan madde" düşüncesi, kendisiyle çelişir; zira algılanmamış, denenmemiş bir şey'in meydana gelmesi mümkün değildir. Şey'leri sadece sahip olduğumuz algı (düşünce) açısından idrak edebiliriz.

idealizm (maddetanımazcılık-maddesizcilik) Sadece düşüncelerin (zihinsel ifadelerin) var olduğu inancı; bu görüşe göre maddesel dünya gerçekte yoktur; sadece bir kurgudur.

Berkeley, Locke'ın düşündüğü sözde nesnelerin sabit bir doğayla uyumlu olmadıklarına (ki bu, nesnelerin dış dünyada gerçeklik kazanmaları anlamına gelir) vurgu yaparak temsil kuramına itiraz eder. Nesneler devamlı surette değişmektedirler. Berkeley, "Temsil edilecek 'hiçbir şey' yoktur; sadece sürekli olarak değişen algı kümesi vardır" der:

> [Bazı kimseler derler ki]: Gerçek şey'ler, sabit ve gerçek bir mahiyete sahiptirler. Bunlar algılarımızda, duruşumuzda ya da bedenimizin hareketinde değişimler olsa bile aynı kalırlar. Bunlar, gerçekte zihinlerimizdeki (Lock'un tabiriyle) ideaları etkiler. Ancak bunların (değişmeyen sabit şeylerin) zihinden mahrum şey'ler üzerinde de aynı etkiye sahip olduklarını öne sürmek saçmadır.
>
> ...Öyleyse düşüncelerimiz gibi sürekli önümüzden geçip giden ve değişen şeyler, sabit ve değişmez herhangi bir şeyin temsili ya da imgesi nasıl olabilir? Yahut başka bir deyişle: Şekil, büyüklük, renk gibi düşüncelerimizden kaynaklanan bütün duyumsal nitelikler; duyu organlarının değişimine

Zihin, birtakım algıların kendi görünüşlerini başarılı bir şekilde ortaya çıkarabildikleri bir tür tiyatrodur. Bu algılar sonsuz farklı tavırda ve konumda birbirine karışır, süzülür; bir ileri, bir geri hareket eder.

(David Hume)

göre şekillenir. O hâlde, nasıl olur da belirli, somut nesneler her biri birbirinden farklı olan ve birbirlerine benzemeyen birtakım farklı şey'ler tarafından ortaya konulabilir? Bunların, düşüncelerimizin sadece bir kısmına benzediğini söylersek doğru temsilleri yanlış olanlarından nasıl ayırt edebiliriz?[12]

Berkeley'e göre, Locke'ın "ikincil nitelikler" diye isimlendirdiği somut nesnelere atfettiğimiz bütün özellikler, algılayan kişiye bağlıdır. Örneğin, içtiğim kahvenin sıcak ya da soğuk olması tamamen benim kahvenin ısısını nasıl algıladığımla ilgilidir. Dolayısıyla, kahvenin *gerçekten* sıcak mı yoksa soğuk mu olduğunu sormak saçmadır. Öte yandan, kahvenin nesnel bir sıcaklık ölçüsü -örneğin 90 °C- olduğuna işaret edebilirsiniz. Fakat bunu sadece biri ölçtüğü zaman, yani bir kişi tarafından termometrenin 90 °C'yi gösterdiği algılandığında yapabilirsiniz. Öyle bile olsa, siz sıcaklığın 90 °C olduğu konusunda ısrarcı olmayı tercih edebilirsiniz; zira herhangi biri farkında olsa da olmasa da nihayetinde kahvenin bir sıcaklığı vardır.

Gerçekten var mıdır? Eğer hiç kimse onun farkında değilse ne tür bir sıcaklıktır bu? Ve *eğer kimse onun farkında değilse* bir şeyin sıcaklığının var olduğunu *-olgusal ya da kuramsal olarak-* nasıl doğrulayabiliriz ? *"Nesnel ve gerçek"* bir sıcaklık eğer varsa da, biz onu asla bilemeyiz.

Bizler şey'leri, zihinle algılanan birtakım düşünceler ya da duyumlar aracılığıyla ve bazı algılara dayanarak bilebiliriz. Berkeley'e göre biz *sadece algıları ya da algılandıkları şekliyle şey'leri biliriz, kendinde şey'leri değil.* Şey'lerin algıdan bağımsız olarak var oldukları konusunda ısrar etmenin anlamı nedir? Eğer şey'ler, hâl böyleyken (yani algıdan bağımsız olarak) var olurlarsa, biz onların farkına varmayız; dolayısıyla bu şey'lerin bizim üzerimizde etkileri de yoktur; o hâlde bizim için önemli de değillerdir. Onları sadece bizi etkiledikleri zaman algılarız. Bu sebeple, eğer hiç kimse veya hiçbir şey ormanda devrilen büyük bir ağacı algılayamayacaksa ağacın ses çıkardığını iddia etmek saçmadır.

Duyumlarımız ve içgüdümüzle aklı izlemekten uzaklaşır uzaklaşmaz, bilinçsiz bir şekilde sıradışı açmazların, zorlukların, tutarsızlıkların içine doğru çekiliriz. Bunlar, biz kurgularımızı ilerlettikçe çoğalırlar ve üzerimize doğru gelirler... Ta ki sonunda kendimizi, birbiri içine geçmiş pekçok labirent içinde dolaştıktan sonra vardığımız noktada bulana kadar ya da -daha da kötüsü- terk edilmiş bir kuşkuculuğun kucağına düşene kadar.

(George Berkeley)

1713'te yazılan *Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma*'da Berkeley; bizim tarafımızdan algılanan ses ile sesin kendisi arasında hiçbir fark olmadığını söyler. Bizler sesi, ancak algıladığımız ölçüde tanımlayabiliriz; duyular, atmosfer, desibel, ses dalgaları, diyagram eğrileri ya da bunun gibi şeyler aracılığıyla... Sonuçta önemli olan şey, sesin *bizim algıladığımız bir şey olarak* bilinmesidir.

> *Philonous*: Dolayısıyla, senin dediğine göre gerçek ses hiçbir zaman işitilemeyebilir...
> *Hylas*: Bak Philonous, benim görüşlerime saygı duyup duymaman, şey'lerin hakikatini asla değiştirmez... Zihin olmaksızın seslerin hiçbir gerçeklikleri (gerçek bir varlıkları) yoktur.[13]

Berkeley, her şeyin doğru olduğuna dair bir sonuca vararak radikal -fakat mantıksal anlamda tutarlı- bir adım atmıştır. Biz şey'leri sadece, farklı düşünce türleriyle ilgili olmaları anlamında biliriz. Berkeleyci düşünceler (Lock'taki idealar) bilinci ve algıyı gerektirir (ya da ifade eder). Sahip olduğumuz hakkında bir fikrimizin olmadığı düşünceleri tartışmak, tam anlamıyla bir çelişkidir.

Felsefi Sorgu

Zihnin beyne ve beynin konumuna tezat oluşturan fikirleri üzerinde düşününüz. Davranışlarımızın, ruh hâlimizin, hatta düşüncelerimizin bile farkında olmadığımız şeylerin etkisi altında kaldığı açıkça görülmektedir. Bunun nedeni yorgunluk, açlık, ilacın yan etkileri, alerjiler, nörolojik rahatsızlıklar gibi durumlar olabilir. Biz bazı düşüncelere, hareketlere ve duygulara farkında olmaksızın sahip olabilir miyiz? Böyle olursa, bilinçsiz bir zihne mi sahip oluruz?

Bağımsız ve dış dünyaya ait bir gerçekliği varsaymak aynı derecede saçmadır; zira eğer böyle bir şey varsa, bizim onunla ilgili yapacak hiçbir şeyimiz yoktur. Berkeley şu şekilde akıl yürütür: Eğer Locke'ın bütün bilgilerin, deneyimden kaynaklandığı şeklindeki başlangıç noktasını kabul edersek, varacağımız yer, bütün bilgilerin düşünceyle sınırlı olduğudur. Çünkü *biz şey'leri, sadece düşünce (idea) anlamında deneyebiliriz*. Başka bir deyişle, somut ya da maddi durumlar aslında zihinsel eylemler, yani algılardır. Acı, tatlı, ekşi, ay ya da güneş... Bunların hepsi birer

Sıkıcı Bir Çalışma

Öğrenim hayatını akademide veya manastırda, dünyadan ve muhabbetten el etek çekerek tamamlamak büyük bir şanssızlık olsa gerek. Bununla birlikte, bizim edebi eser dediğimiz her şey; özgürlükten ve düşünce olanağından yoksun, barbar, hayattan ve medeniyetten nasibini almamış insanlar tarafından ortaya konmuştur. Felsefe bile, bu sıkıcı ve çileci çalışma tarzıyla tam bir harabeye döner. Dahası felsefe, konuşma tarzı ve stili ile akıl dışı bir hâl alarak, asılsız ve saçma neticelere ulaşır. Hiçbir akıl yürütme faaliyetinde deneyime yönelmemiş, deneyimi sosyal hayatta ve muhabbette aramayan bir insandan ne beklenir ki?

David Hume, *Standart Denemeler ve Ötekiler* adlı eserinden "Denemeler" adlı makalesinden alınmıştır. (ed. John W. Lenz, Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1965, s. 39).

algıdır. Kendi bedenim bana bir dizi algı gibi görünür. **Esse est percipi:** Var olmak, algılanmış olmaktır.

Descartes'ın işaret ettiği gibi, ben farkında olduğum sürece varoluşumla ilgili hiçbir kuşkuya yer yoktur: Düşünmek var olmaktır. Berkeley buna; var olmanın, hakkında düşünülmek olduğunu ekler. Hiçbir şey, düşünmeyen şey'ler bile, bir şeyler onu algılamadığı sürece var olamazlar.

> Var olduğunu yazdığım masa için -ki ben onu görüyor ve hissediyorum- "eğer ben onun üzerinde çalışmıyorsam masa yoktur" demeliyim. Dolayısıyla, eğer ben masanın üzerinde çalışıyorsam, ben ya da başka bir ruh bunu algılamalıdır... Tüm bunlardan ve bunun gibi ifadelerden anlayabildiğim her şey bundan ibarettir. Çünkü düşünmeyen ve algılanmayan şey'lerin (maddeler) *mutlak* varoluşları hakkında söylenenler bana akıl dışı gelmektedir. Onların esse'leri percipi'dir; onların zihin dışında ya da onları algılayan düşünen şey'lerin dışında var olmaları mümkün değildir.[14]

esse est percipi Berkeley'in "var olmak, algılanmış olmaktır" sözünün Latincesi

Berkeley önceki mantıksal neticeleri üzerinde çalışmaya devam etseydi, gerçekliğe ait rahatsızlık verici bir durumu kabul etmek zorunda kalacaktı: Yalnızca tikel, direkt algıların varoluşu bilinebilir.

Berkeley, öncülleri tarafından ortaya konan kuşkucu çıkarımları yarıda kesmiştir. Tanrı'nın en derin uykuda bile varoluşunu sürdüren, devamlılığa sahip olan bir varlık olduğunu öne sürer. Aslında Tanrı'nın her şeyi algılayan zihninin etrafını güvenle çevirdiği bir dış dünya vardır. Berkeley'in takipçisi olan David Hume ise; Berkeley gibi ara vermemiş, kuşkucu mantığın neticelerini bulmak üzere yola devam etmiştir.

DAVID HUME: İSKOÇYALI KUŞKUCU

David Hume (1711–1776) düşünce tarihinde, tutarlı bir şekilde ve korkusuzca ortaya koyduğu akıl yürütme faaliyetiyle öne çıkar. Gayet ürpertici ve rahatsız edici sonuçları beraberinde getirse de, felsefesine ait öncülleri ve ilkeleri kusursuz bir şekilde izlemekten vazgeçmeyen Hume gibi çok az filozof tanıyorum. Pek çok usta filozof kişisel, toplumsal veya dinî nedenler dolayısıyla, görüşlerinin mantıksal sonuçlarını cesurca ortaya koymaktan çekinir. Hume, bu şekilde davranmayı reddeden bir filozoftur. Hume'un yaptığı çözümleme o kadar güçlüdür ki, kendinden evvel ortaya konan çok önemli birkaç felsefi görüşü -ciddi anlamda- yok etmiştir. Birçok felsefi görüş, "ortakgörüye" dair inanç sistemi, hatta bilim; onu takip etmiştir. Felsefenin en keskin "baltasını" kullanan Hume'un, Batı felsefesi tarihindeki en sevimli, en cana yakın şahıslarından biri olması ironiktir.

Hume, İskoçya'nın Edinburg kentinde doğdu. Katı, Presbiteryen bir annenin idaresinde büyüdü. Sabahları, üç saat süren dinî törenlere katılır, öğleden sonra bir saatliğine ara verir, sonra her akşam ailece yapılan ibadetlerde yer alırdı. Babası, Hume doğduktan bir sene sonra vefat etmiş, oğluna küçük miktarda bir gelir bırakmıştı. Hume 12 yaşındayken Edinburg Üniversitesi'ne kaydoldu; ancak üç sene sonra, felsefe ve edebiyatla ilgilenebilmek için henüz mezun olmadan okulu bıraktı. Hume kısa bir süre sonra, çocukluğundaki inancını kaybettiğini itiraf etmişti. Bir keresinde, Locke'ı ve öteki filozofları okuduğunu ve "bundan böyle hiçbir dinî inançla mutlu olamayacağını" yazmıştır.[15]

David Hume

Babasından kalan az miktardaki para, Huma'a ve ailesine yetmemeye başladı. Hume'un ailesi, edebiyat ve felsefeden daha kazançlı bir işle ilgilenmesi için onu ikna etmeye çalıştı. 1726'dan 1729'a kadar hukuk eğitimi gördü. Fakat hoş olmayan olaylar yaşadı ve depresyona girdi. Bir süre için her şeye karşı ilgisini yitirdi. O dönemler için şöyle der: "Hukuk bana mide bulandıcı görünmüştü."[16]

İskoçya'da çok daha faal bir sosyal yaşantısı olması gerekirken Hume, "hayatı daha faal bir şekilde yaşayabilmek için basit ve sade bir deneme yapmak üzere" Londra'ya taşındı. 5 Mart ve 25 Haziran 1734'te Agnes Galbraith adlı bir kadının doğurduğu çocuğun babası olmak suçundan yargılandı. Hume kilisenin eleştirilerinden kaçabildi; çünkü İskoçya dışındaydı. Fakat zavallı Agnes, kilise cemaatinin önünde çul giymek zorunda bırakıldı ve üç pazar üst üste toplum önünde teşhir edilme cezası aldı.

Bu sırada Hume, Bristol'deydi ve bir tüccarın yanında çalışıyordu. Fakat "birkaç ay içinde bu işin kendisine hiç de uygun olmadığını" düşünerek oradan ayrıldı. Daha kolay geçinebileceğini düşündüğü Fransa'ya taşındı. Sonunda Descartes'ın La Fleche'deki eski okulunun yakınlarında bir yere yerleşti. Cizvitler Huma'a kütüphanelerini kullanma izni verdi. Kısa zaman sonra kuşkucu ve sorgulayıcı zihni ile zihinsel ve sarih bir delille desteklenmeyen her otoriteye karşı duyduğu rahatsızlık göze çarptı. Cizvitlerden biri Hume'u "kendiyle dopdolu... ruhu durağan olmaktan ziyade heyecanlı; hayal dünyası derin olmaktan çok parlak; kalbi maddesel nesneler yüzünden dağılıp harcanmış ve ruhu kendine tapınmaktan dolayı ilahî hakikatlerin kutsal kovuklarını delip geçmiş biri" olarak tanımlamıştır.[17]

Bütünüyle dikkate alındığında her zaman düşünmüşümdür ki David Hume, hem sağlığında hem de öldükten sonra, belki de insan kırılganlığının izin vereceği azami ölçüde mükemmel bir bilge ve erdemli adam ideasına çok yaklaşmıştır.
(Adam Smith)

Kuşkuculuğun Şaheseri

Cizvitlerin Hume'a dair yorumları bir açıdan doğruydu; çünkü onlara göre Hume kendilerine hiçbir bağlılık duymuyordu. Öte yandan, Cizvitler onun, kendi deneyimlerini rasyonel bir aydınlıkla yorumlayan yönünü fark edemediler. Hume Fransa'dayken, çağdaşı olan filozof Richard Watson'ın

Felsefenin bütün işi kuşkuculuğu çürütmektir.
(Rush Rhees)

Maddenin herhangi bir hareketinin ya da değişiminin düşünce üretmesi gerektiğini hayal etmekten daha saçma bir şey daha yoktur.
(Thomas Reid)

"kuşkucu kriz"ini benimsedi. Altı hafta içinde 27 kilo aldı ve "geri kalan hayatını şişman ve neşeli biri" olarak geçirdi.[18] Hume bu dönemde ayrıca, en güçlü etkiye sahip ve bazılarını rahatsız eden iki kitabından ilki olan *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*'yi tamamladı.

1737'de Hume *İnceleme*'sini basıma hazırlama ümidiyle İngiltere'ye geri döndü fakat baskıya hazırlayanların itirazlarıyla karşılaştı. 1737'de "Ben artık yazdıklarımı sansürledim, ana mevzuyu kesip çıkardım... mümkün olduğunca az kişiyi gücendirecektir artık"[19] demiştir. Hume, mucizelerin analizi bölümlerinin yayınlanma aşamasında büyük tepki gördü. En saldırgan pasajların kitapta yer almaması konusunda hemfikirdi ama bu bölümleri kendine sakladı. İki ciltlik eser, *sansürlenmiş* ve imzasız bir şekilde Ocak 1739'da basılmıştır. Hume, toplam ücret olarak 50 pound ve eserin on iki kopyasını aldı. Böylece Hume, yirmi yedi yaşında modern felsefenin temel eserlerinden birini yazmış oldu.

İnceleme'de Hume; maddecilik, manevi ve doğaüstü gerçekliğin imkânı ve bireyin ölümsüzlüğü (bu konuya ait bakışı ciddiyetten uzaktır) mevzuları *aleyhine* ilgi çekici argümanlar ileri sürmüştür. Locke'ın ve Berkeley'in ötesine geçen Hume, maddenin de zihnin de gerçekte var olmadığını ileri sürmüştür. İngilizcede Berkeley ve Hume'a gönderme yapan ve günümüze kadar gelen iki söz kalıbı vardır. No matter (önemi yok), nevermind (takma kafana). (İngilizcede matter: madde, mind: zihin demektir.)

İncelemeler'in sansürden geçmemiş hâli burada sonlanmaz. Hume aklı, "tutkuların esiri" olan bir kavrama indirger ve neden-sebep ilişkisini inkâr ederek bilimin mahiyetine ait geleneksel boyutu tahrif eder. Bu sebeple Hume; yerleşik dinî inançlara, ahlâki yargılara, akıla, rasyonalizme, deneyciliğin eski olgularına ve bilimin kesinliğine meydan okur. "Sabit bir benliğin" varlığına, bireyin ölümsüzlüğüne ve mucizelerin olasılığına itiraz eder. Böyle bir eserin geniş yankı uyandırması ve çok tartışılması şaşırtıcı değildir. Hume'un *İncelemeler*'i de tahmin edilebileceği gibi, çok sarsıcı bir kitap olarak ortaya çıktı; öyle ki *İncelemeler*'in ikinci ve sansürsüz edisyonu, Hume ölünceye kadar basılmadı.

Dürüst Bir Adam

Bir yazar olarak hayatını kazanmaya muktedir olamayan Hume, profesörlük için Edinburg Üniversitesi'ne başvurdu ancak reddedildi. Daha sonra küçümsenen bir iş olan eğitmenliğe başladı ve genç bir soylunun eğitmeni olarak çalıştı. Fakat bu genç soylu kısa zamanda manevi bir buhran geçirdi. Bu olaydan sonra Hume işten çıkarıldı ve o güne kadar çalıştığı günlerin ücretini alıp görevinden ayrıldı. Bir iş için İtalya'nın Turin kentine giden bir generalin sekreteri olarak çalışmaya başladı. Fazlaca kilo alınca kırmızı bir üniforma giymeye başladı. Hume'un bu görüntüsü Charlemont Kontu'nun huzurunu kaçırıyordu; Kont, Hume hakkında şöyle der: "Yüzü geniş ve şişmandı, ağzı yayvandı, onun ahmaklığından başka bahsedecek bir şey de yok... Onun obez bedeni, zarif bir filozoftan ziyade, kaplumbağa yiyen yaşlı bir adamın düşüncesini iletmeye çok daha uygundu.."[20]

Bizim içtenlikle ilgilendiğimiz, zihnimize ait bölümlerin çerçevesini çizen o çok başarılı filozofları görmezden gelirken, gezegenlerin sistemini ortaya çıkarmaya ve uzaktaki cisimlerin pozisyonlarını ve sırasını belirlemeye çalışan bir filozofun çalışmasını değerli mi addedeceğiz?
(David Hume)

Hume 1748 yılında Londra'ya geri döndü, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma* isimli eserini yayımladı. 1749 yılında Edinburg'a gitti ve *Ahlak İlkeleri Üzerine Bir Soruşturma* adlı çalışmasını 1751'de yayımladı. Bu çalışmalar, çok daha mülayim bir söylem üzerinden *İncelemeler*'de ortaya konan neticelerin aynılarına varır.

Bu mülayim söylem uzun süreli olmadı. Hume 1751'lerde çarpıcı, katı ve daha evvel yazdıklarına hürmet etmeyen bir kitap yazdı: *Doğal Din Üstüne Söyleşmeler*. Burada Hume teleolojik argümanı (bkz. 9. Bölüm) ve Tanrı'nın varlığı ve mahiyetini anlamaya ya da ispata dayalı diğer girişimleri acımasız bir dille eleştirdi. Arkadaşlarının ısrarları üzerine Hume, *Söyleşmeler'i* basıma vermedi. Bu eser 1779 yılında, Hume'un ölümünden 3 yıl sonra basıldı.

Hume, akıl yürütmelerinin ateşli tartışmalara yol açmasından ve bu tartışmaların birer tahrik unsuru olarak siyaset ve tarih alanına yöneltilmesinden musdaripti. Nihayetinde, *Siyasal Söylevler*'in (1751) ve *Değişik Konular Üzerine Söyleşmeler*'in (1753) yazarı olarak başarı elde etti. *Söy-*

leşmeler'de tartıştığı ekonomi kuramı, büyük ekonomist Adam Smith'i etkilemek için yeterince muazzamdı.

1752'de Hume Edinburg'taki Hukuk Fakültesi kütüphanesine kütüphane sorumlusu olarak atandı. Ücret düşüktü fakat Hume burada oldukça mutluydu; zira 30 bin cilt eserin sorumluluğu kendisindeydi. Bu fırsattan istifade eden Hume, *İngiltere Tarihi*'ni araştırdı ve bu konu hakkında (aynı isimli) bir kitap yazdı. Yeterince yetkin bir tarihçi olsa gerek; *Roma İmparatorluğu'nun Gerilemesi ve Çöküşü* (1776) adlı kitabın yazarı Edward Gibbon dahi, Hume'dan alıntı yaptı.

Hume, *Tarih*'i 6 cilt hâlinde yayımladı. Tarih sıralamasını değiştirdi ve kitabı 1603–1649 yılından başlatarak; Julius Caesar'dan, 1485 VII. Henry'e uzanan dönem ile sona erdirdi. Parlamento ve Prens Charles Edward Stuart'a karşı ılımlan bir tutum sergilemedi. Kitabın ilk cildi büyük tartışmalar uyandırdı; öyle ki Hume depresyona girdi ve tekrar Fransa'ya taşındı. Eserinin ikinci cildini yazmayı bitirmişti ancak Fransa ve İngiltere savaş hâlindelerdi. Bu yüzden Hume birinci cildi yeniden gözden geçirip diğer ciltleri yazmaya devam etti. Altıncı cildin basılmasıyla birlikte Hume oldukça tutulan bir yazar hâline geldi. James Boswell, Hume'un "İngiltere'nin en muhteşem yazarı" olduğunu düşünüyordu. Voltaire ise Hume'un bu eserini "belki de bütün dillerde yazılmış olan en iyi tarih çalışması" diye tanımlar.[21] Bugün, Hume'un *İngiltere Tarihi* kitabı çok kişi tarafından bilinmez; fakat yine de Hume'un felsefesini okumuş eğitimli insanlar bu eserden haberdardırlar.

Hangi sistem olursa olsun, anlayışımız ya da duyularımızdan birini savunması imkânsızdır. Biz onları meşrulaştırmak isterken açıklarını ortaya çıkarırız. Dikkatsizlik ve duyarsızlık bize çare olmaz. Bu nedenle, ben tamamıyla onlara güveniyorum ve bu noktada okuyucunun fikri ne olursa olsun, onun bundan bir saat sonra hem içerde hem de dışarda bir dünya olduğunu düşüneceğine eminim.
(David Hume)

Başarılarına rağmen Hume, kilise ve diğer bazı kurumlar tarafından yapılan acımasız saldırılara maruz kaldı. Hertford Kontu'nun vekil sekreteri olarak tayin edildiği haberini alınca sevindi ve ardından Fransa büyükelçisi olarak göreve başladı. Hertford Kontu, Hume'a 200 poundluk bir emeklilik ikramiyesi tahsis etti.

Hume'un eserleri Fransa'da, İngiltere'de olduğundan daha popülerdi. Hume tam bu sırada

Fransa'ya gitti ve orada neredeyse bir idol hâline geldi. Seçkin sınıf onu çok sevdi (özellikle de kadınlar) ve o da seçkinleri (özellikle de kadınları) çok sevdi. Hertford Kontu, insanların Hume'a kendisinden daha fazla saygı duyduklarını düşünerek Hume'u kıskanmaya başladı. Bir keresinde kıskanç bir Fransız entelektüel, İncil'den "ve söz ete büründü" pasajını aktararak Hume'un kilosuyla dalga geçti. Hume'un kadın hayranlarından biri söze karıştı ve bu kıskanç entelektüele "ve söz sevimli hâle getirildi" diye karşılık verdi.

Felsefi bir eleştirmen olarak Hume'un sadece birkaç emsali vardır. Hiç kimse olgu meselesinin deneyimde başvurmadan bilinemeyeceğine vurgu yaparak, rasyonalizmin temel tezine bu denli cesurca meydan okumamıştır. Hiç kimse, bütün olgusal iddiaların deneysel açıdan doğrulanabileceği konusunda ısrarcı olmanın, çeşitli güçlükler ortaya çıkardığını bu derece açıklıkla gözler önüne sermemiştir.
(John W. Lenz)

İngiltere'nin 1765 yılında Fransa'ya yeni bir büyükelçi atamasının ardından Hume bir süre, Londra'da bulunan Yabancılar Bürosu'nda müsteşar olarak görev yaptı. 1769 yılında Edinburg'ta emekli oldu; bu dönemi kendi cümleleriyle şöyle betimler: "(Yılda 1000 Pound gelir elde ettiğim için) gayet sağlıklı, (yılların sillesini yemiş olsam da) artık huzura kavuşmayı umduğum ve her geçen gün artan bir şöhret beklentisiyle dolu bir ömür..."[22]

Hume'un St. David Caddesi'ndeki evi, Adam Smith de dâhil olmak üzere pek çok ünlü İskoç için entelektüel bir mekân hâline geldi. Hume, akıl konusunda katı ve gelenek karşıtı olmasına rağmen, arkadaş canlısı ve teşvik edici bir akıl hocası idi. Ev sahiplerinin sandalyelerini (kilosu dolayısıyla) sıklıkla kırsa bile her zaman için hoş karşılanan bir misafirdi.[23] Bir keresinde obezler için bir vergi tasarısı sunmaya girişti. Bu tasarının gerçekleşmesi olasılık dâhilinde değildi, çünkü tasarıda yazanlar Kilise'yi zor durumda bırakabilirdi. Neticede Hume, Julius Caesar'a şişman adamları tercih ettiği için teşekkür etti.

Hume'un herkes tarafından sevilmesinin bir nedeni de mütevazı bir kişiliğe sahip olmasıdır. Günümüzde ünlüler ve televizyon "şöhretleri" 200-300 sayfalık otobiyografiler yazmaya doyamazken, dünyanın en zeki insanlarından biri olan Hume, kendisi hakkında 80 sayfa yazmayı yeterli görmüştür. Üstelik otobiyografisini ölmeden hemen önce kaleme almıştı. Orada şöyle yazar:

1775 baharında bağırsaklarımın düzensizliğinden şikâyetçiydim, üstelik bağırsaklarım beni önceden de uyarmamıştı. Hastalık kendini yavaştan hissettirmeye başlayınca, çaresiz bir hâlde kaldım. Şimdilerde ani bir ölümü bekliyorum. Rahatsızlığımdan ötürü çok az acı çektim; daha da garip olan, bedenen zayıflamama rağmen ruhumda herhangi bir noksanlıktan dolayı hiç acı çekmemem-di. Hayatımın tekrar yaşamak istediğim bir dönemini seçmem gerekseydi, bu son dönemi seçmeyi düşünürdüm. Çalışmalarımla ilgili şevkimi her zamanki gibi koruyorum, arkadaşlarımın yanında aynı şekilde neşeliyim. Üstelik ölmekte olan 65 yaşındaki bir adamın, sadece birkaç hastalıklı yıldan mahrum kaldığını düşünüyorum.[24]

1775 yılında Hume hastalığı boyunca 32 kilo verdi. 1776'da, artık yavaş yavaş ölüme yaklaşıyordu. "Düşmanlarımın dileyecekleri kadar hızlı (tabii eğer düşmanın varsa), en yakın arkadaşlarımın arzulayacağı kadar kolay ve mutlu bir şekilde ölebilirim." [25]

Hume son saatlerinde bile dindarların ilgisini ve dikkatini çekmeyi başardı. James Boswell, pek çok kişi tarafından tanrıtanımaz biri olarak değerlendirilen Hume'un, ölümü büyük bir sevinçle karşılamasından rahatsızlık duymuştur. Hume *tanrıtanımaz* (ateist) değildi zira Tanrı'nın varlığını inkâr etmemiştir. Hume, Tanrı'nın varlığını ispat etmede yeterli bilgiye sahip olunmadığını, Tanrı'nın varlığını reddetmede de kuşkuların olduğunu söyleyen bilinemezci (agnostik) görüşü benimsemiştir.

Ölümü sevinçle karşılamak, samimi dindarlara ait bir erdemdir; kuşkucu bir agnostiğe değil. Son anda bile acımasızca davranan Boswell, ölüm döşeğindeki Hume'a öldükten sonraki hayata inanıp inanmadığını sordu. Hume ise, "Sonsuza kadar var olacağımız inancı akıl dışı bir hayaldir" cevabını verdi. En azından başka bir formda var olmanın arzulanan bir şey olup olmadığı hakkındaki düşüncesi sorulduğunda, ölmek üzere olan kuşkucu şu cevabı verdi: "Hiç de değil; bu gayet hüzünlü ve kasvetli bir düşünce." Kadınlardan oluşan küçük bir grup Hume'u ziyaret etti ve ona inanması için yalvardı; fakat Hume espri yaparak kadınları şaşkına çevirdi.[26]

Hume mükemmel biriydi. Hume ve Benjamin Franklin birlikte Paris'te epey zaman geçirdiler; yediler, içtiler, iskambil oynadılar; entelektüel ve aristokrat kadınlarla birlikte sohbet ettiler.
(Richard Watson)

David Hume 25 Ağustos 1776'da çok fazla acı çekmeden öldü. Hikâyesi, şiddetli yağmura rağmen büyük bir kalabalığın cenazeye katılımıyla sona erdi. Birileri cenazede "O bir ateistti" dedi. Kalabalığın içinden gelen cevap gecikmedi: "Ne olursa olsun; o dürüst bir adamdı."

HUME'UN KUŞKUCU DENEYCİLİĞİ

Hume'un felsefesi son derece soyut, belirsiz, şişirilmiş kurguları eleştirme ilkesine dayanır. Hume'un eleştirilerinden nasibini alan kurgulardan biri de metafizik kurgudur; ona göre metafizik kurgu, sıradan insanların hayatlarıyla hiçbir şekilde ilgili değildir. Metafizik kurgu zayıf bir şekilde kaleme alınmıştır; anlamı kapalı ve doğrulanmamış varsayımlara dayanır. Dahası, kişinin kendi gözlemlerine dayanan ve hiç sonlanmayan meselelerdir. Hiçbir metafizik mevzu açık ve sarih değildir. Üstelik ruh, doğa ya da gerçeklik hakkındaki her kurama karşı, sonsuz sayıda karşıt bir diğer kuram ve bu kuramların farklı şekilleri vardır.

Hume, böylesine "muğlak ve anlaşılmaz bir kurgunun" kendi görüşlerini savunmaktan âciz, teolojik bir amaca hizmet eden bireyler için faydalı olduğunu düşünmüştür. Bu bireyler bu tarzdan "mugalâta ve cerbezeleri kendi zayıflıklarını örtmek için ortaya kullanırlar." Hume'a göre bu saçma çelişkiden uzaklaşmanın tek yolu, "insan anlayışına ait mahiyetin ciddiyetle ve önemle sorgulanmasıdır." Ayrıca, insan anlayışına ait gücün ve kapasitenin bütüncül bir analizinden yola çıkarak, "bu tarz muğlak ve anlaşılması zor meseleler için takip edilecek hiçbir yolun olmadığını ortaya koymak gerekir."

Bir diğer deyişle Hume, Locke'ın ve Berkeley'in metafiziğe dair görüşünden uzaklaşmış ve "epistemolojik dönüşümü" devam ettirmiştir. "Yanlışı ortadan kaldırmak için çözümler üretmeli ve hakiki metafiziği geliştirmeliyiz" dediği

Duyular dünyasının gerçekten var olduğu kesindir. Bu dünyayı tazammun eden ve destekleyen, her zaman ve her yerde bulunan ebedi bir Ruh'un varlığı da, en az bu dünya kadar katidir.
(George Berkeley)

İnsanın güneş hakkında bir bilgisi yoktur; yalnızca güneşi gören bir gözün bilgisine sahiptir; ve toprak hakkında da bir bilgisi yoktur; yalnızca toprağı hisseden bir elin bilgisine sahiptir.
(Arthur Schopenhauer)

hâlde Hume, modern felsefeyi kati ve sarsılmaz bir şekilde epistemolojik alana taşınmıştır.

> Doğru ve adil bir akıl yürütme tek evrensel çözümdür; çünkü her insana ve yapıya uyum gösterir. Akıl yürütme; akıl ermez kişilerce dikkatsiz bir şekilde ortaya konan batıl inançlarla bulanmış muğlak bir felsefeyi ve metafizik jargonu altüst edecek kudrete sahiptir. Ardından, ona (bu muğlak felsefeye), bilimin havasını ve hikmeti soluma imkânı sağlar. [27]

İzlenimler ve Düşünceler

İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma'da Hume'un amacı, Locke'ın idealar kuramını bütün metafizik tortuları ortadan kaldıracak biçimde şekillendirmektir. Öncelikle, acı verecek derecede sıcak olan bir şeyi algılamak ile haz veren ılık sıcaklığın algısı (ve bu algıyı hatırlamak) arasında bariz bir fark olduğuna değinir. Ayrıca bir algıyı varsaymak ile onu gerçekten algılamak arasındaki farkı da hatırlatır. Ardından şöyle der: "En canlı düşünce, en donuk duyumdan daha değersizdir." Bu tür bir ayrım "zihnî algılara" da uygulanabilir (öfke ve nefret gibi).

Hume, Locke'ın ortaya attığı fikirde yanılmadığını düşünür: Düşünce güvenilir ve gerçek bir aynadır ve nesneleri doğru bir şekilde *temsil* eder. Huma'a göre temsiller, kendilerine dayanak teşkil eden orijinal algılardan daima çok daha zayıf ve donukturlar. Dolayısıyla biz "izlenimleri" ve "düşünceleri/kavramları" (John Locke'taki idea) birbirinden ayırmalıyız:

> İşte bu yüzden zihnimizdeki bütün algıları iki kısma (veya iki türe) ayırmak zorundayız. Bu iki algı türü farklı güç ve canlılık derecelerine sahiptirler ve bu şekilde ayırt edilirler. Daha az güce ve canlılığa sahip olanlar genellikle *Düşünceler veya Kavramlar* olarak adlandırılır. (Daha canlı olan) diğer türe de *İzlenimler* adını verelim; bu kelime alışıldık anlamının dışında bir anlamda kullanılır. *İzlenimler* ile, işittiğimizde, gördüğümüzde, hissettiğimizde, sevdiğimizde, nefret ettiğimizde yahut arzuladığımızda ya da istediğimizde bütünüyle canlı olan algılarımızı kastediyorum. İzlenimler, algılamanın daha cansız hâli olan düşüncelerden/kavramlardan farklıdır ve az önce saydığım duyu veya davranışlar sırasında ortaya çıkarlar.[28]

En baştan beri biliriz ki, büsbütün bizim ileri sürdüğümüz şekilde olumlu olan bir sav öne süremeyiz. Biz sadece şeyler hakkında o anki izlenimlerimizi kesin olarak ifade edebiliriz.
(Sextus Empiricus)

Düşünceler/kavramlarla ilgili yapılan özenli çözümlemeler ne kadar gösterişli, yaratıcı ya da orijinal olursa olsun, "zihnin bütün bu yaratıcı gücü, duyular ve deneyim tarafından elde edilen birleştirilen, değiştirilen, çoğaltılan maddelerin meydana getirdiği melekeden daha değerli değildir." Başka bir deyişle, bütün düşünceler/kavramlar izlenimleri takip eder; onlar deneyimden kaynaklanır. Hatta düşünceler/kavramlar soyut ve seyrelmiş bir hâle gelseler bile tanınanabilir bir izlenime benzemezler. Hume, kendisini çürütecek tek yolun şöyle bir düşünce/kavram üretmek olduğunu söyler: Bu düşünce/kavram, izlenimlerden edinilmiş ya da izlenimlerin ürettiği düşüncelerin/kavramların birleştirilmiş ya da değiştirilmiş hâli olmamalıdır.

deneyci anlam ölçütü Duyuların deneyimine (izlenimlere) kadar geri götürülebilen anlamlı düşünceler/kavramlar; kökenleri izlenimlerdedir; duyu deneyimine (izlenime) geri götürülemeyen inançlar hiçbir şekilde düşünce/kavram olmayıp yalnızca anlamsız ifadelerdir.

Özdeşlik sorununun çözümü, ortadan kaybolmaktır.
(Norman O. Brown)

Deneyci Anlam Ölçütü

Locke'a ait ideaların temsil kuramını şekillendiren Hume, deneyci anlam ölçütünü geliştirmiştir:

> Bu nedenle, bizler anlam ya da düşünce/kavram içermeyen bir felsefi terim olup olmadığına dair kuşku duyarsak, "*Bu düşünce/kavram hangi izlenimden kaynaklanmıştır?*" diye sormalıyız. Eğer düşüncenin/kavramın dayandığı herhangi bir izlenim yoksa, bu durumda kuşkumuzu onaylarız. Kendi gerçekliği ve mahiyetiyle ortaya çıkan düşünceleri/kavramları açık bir hâle getirmekle, (aklen) bütün ihtilafları ortadan kaldırabileceğimizi umabiliriz. [29]

Deneyci anlam ölçütüne göre düşünceler/kavramlar duyuların deneyimine (izlenimlere) kadar geri götürülebilir; kökenleri izlenimlerdedir. Duyu deneyimine (izlenime) geri götürülemeyen inançlar hiçbir şekilde düşünce/kavram olmayıp, yalnızca anlamsız ifadelerdir.

Felsefi Sorgu

Deneyci anlam ölçütünü; Tanrı, aşk, yaratılış ve zekâ gibi kavramlara uygulayınız. Size göre bu ölçütün zayıf ya da güçlü yanları nelerdir?

Benlik

Daha önce gördüğümüz gibi Descartes modern felsefenin merkezine, düşünen şeyi yani "ben"i koymuştu. Kendi varlığımdan daha kesin olan ne vardır ki? Fakat *ben* tam olarak nedir? Deneyci anlam ölçütünü uygulayan Hume, *ben* düşüncemizin/kavramımızın (Descartes'a göre idea) olmadığını ileri sürer:

> Bu düşünce/kavram hangi izlenimden kaynaklanmıştır? Bu soruya apaçık bir çelişki ve saçmalık haricinde cevap vermek imkânsızdır; fakat sarih ve akıllı bir "özdeşlik" fikrine sahipsek, bu soruya mutlaka cevap vermeliyiz. Benlik ya da kişi herhangi bir izlenim değildir; o, bizim muhtelif izlenimlerimiz ve düşünce/kavramlarımızın rücu ettiği farz edilen şeydir (izlenimdir). Eğer herhangi bir izlenim, özdeşlik fikrine bir kaynak temin ederse, bu izlenimin sabit bir şekilde, hayatımızın her sürecinde aynen devam etmesi gerekir; çünkü özdeşliğin davranıştan sonra var olması gerekir. Ama daimi ve sabit hiçbir izlenim yoktur. Acı ve haz, keder ve neşe, tutku ve heyecan birbirlerini takip eder ve hiçbir zaman aynı anda var olmazlar. Bundan dolayı özdeşlik fikri bu izlenimlerin hiç birine dayandırılamaz; sonuç olarak özdeşlik fikri var olamaz.[30]

Eğer özel bir özdeşlik izlenimine sahip değilsek, o hâlde neye sahibiz? Hume modern felsefedeki en şaşırtıcı ve anlaşılması hâlâ çok zor olan bir cevap verir:

Benliğin yığın kuramı Sabit bir "benliğin" olmadığını, benliğin yalnızca bir yığınlar algısı olduğunu, ve "benlik" diye adlandırılanın sadece belirli algıları -alışkanlık hâlinde- parçalara bölme işlemi olduğunu iddia eden kuram.

> Kendi açımdan, *kendim (kendi özdeşliğim)* dediğim şey hâlindeyken daima; sıcak, soğuk, ışık, gölge, aşk, nefret, acı ya da haz gibi birtakım tikel algılamalarla tökezliyorum. Herhangi bir algılamadan soyutlandığım bir an bulamıyorum. Algı dışında hiçbir şey gözlemleyemiyorum. Algılamalarım bir an için ortadan kaldırılırsa (kaldırıldığında) *benliğimin* farkında olamıyorum; doğruyu söylemek gerekirse, o durumda gerçekten var olduğumu bile söyleyemem. Eğer tüm algılalarım ölüm tarafından ortadan kaldırılsaydı; ne düşünebilir, ne hissedebilir, ne görebilir, ne sevebilir ne de nefret edebilirdim. Tamamıyla yok olmuş olurum. Hatta beni mükemmel bir hiçliğe dönüştüren bu durumu dahi idrak edemem. Ciddi ve ön yargısız bir düşünceye sahip kişi, *kendisine* ait farklı bir fikir olduğunu düşünür. Itiraf etmeliyim ki ben onunla ay-

nı fikirde değilim. Kabul edebileceğim tek şey, belki de onun da benim kadar haklı olabileceği ve bu anlamda birbirimizden farklı iki tikel olduğumuzdur. O belki de *kendisi* olarak adlandırdığı şeyin daimi olduğunu düşünebilir; fakat ben, benim içimde böyle bir ilke olmadığından eminim.

Bu tarz metafizikçileri (yani özel bir *benlik* fikrine sahip olanları) bir kenara koyalım. Ben, diğer insanlara farklı algılamalar yığınından başka hiçbir şey olmadıklarını söylemeye cesaret ediyorum. Bu yığına dâhil olan algılamaların her biri akıl almaz bir süratle gerçekleşir ve sürekli bir hareket dâhilindedirler.[31]

Felsefi Sorgu

Bilincinizi tamamıyla kaplayan heyecan verici deneyimlere maruz kaldığınızda "siz" nesiniz ve neredesiniz? İşte bu siz farkında değilken "özdeşliğinizin" maruz kaldığı durumdur. Siz özdeşliğinizin farkındayken tam olarak neyin bilincindesiniz? Tartışınız.

Bu pasajda Hume'un sözleri bir Budist'i ya da Hindu'yu andırır. O, "benliği" seri hâlde titreşen algılara ayrıştırdı; bu algıların altında onları birleştiren sürekli ve kalıcı bir şey yoktu. Hume'un *benliğin yığın kuramı* birçoğumuzun kabul etmekte zorlanacağı bir kuramdır. Yine de Hume, kuramlarıyla içimize su serpen bazı popüler filozoflardan çok daha tutarlıdır.

Bireysel Ölümsüzlük

Eğer "benlik" hakkında anlaşılır bir biçimde konuşamıyorsak "benliğin" (ya da ruhun) bedensel ölümünden sonra yaşamaya devam ettiğine dair genel yargıyı nasıl açıklayabiliriz?

Hume tüm açık sözlülüğüyle şöyle der: "Bizim kalıcı bir özdeşliğimiz yoktur." Arka bahçedeki "meşe ağacı" hakkında konuşuruz fakat aslında her seferinde gördüğümüz "meşe ağacı" başka bir ağaçtır. Örneğin, yapraklarının sayısı azalmıştır; ya da ağaç bizim fark edemeyeceğimiz başka bir şekilde değişmiştir. Şey'lerdeki değişimler onların kimliklerini oluşturur. 25 kilo ağırlığında ve üçüncü sınıfa giden bir öğrenci, yıllar sonra evlenip iki çocuk sahibi olduğun-

İnsanlık üzerine düşünen kuşkucu, emrindeki argümanlar ile dogmatiklerin kendini beğenmişliklerini ve cüretkârlıklarını tedavi edebilmek için elinden geleni yapmak ister.
(Sextus Empiricus)

da ve 90 kiloya ulaştığında; aynı kişi olarak mı kalır? Bu kitabı okumadan önce zihninizde farklı düşünceler varken, kitabın tam da bu kısmını okuyan biri olarak; "aynı kişi" olmanıza imkân var mıdır? Örneğin, bedeninizdeki bazı hücreler ölmüş, yerine yenileri gelmiştir. Herakleitos'un ifade ettiği gibi, "bir nehirde iki kere yıkanamayız, çünkü ilk girdiğimiz su çoktan akıp gitmiştir."

Diğer bir deyişle özdeşlik, şey'lerin bir niteliği değildir, yalnızca zihinsel bir eylemdir. Şey'lerin özdeşlikleri zihinlerimiz tarafından *belirlenir*; biz onları algılayamayız. Benlik sadece; kesin algıların alışılagelen bir görünüşüdür.

Nihil in intellectu quod prius non fuerit in sensu.
(Zihinde, öncelikle duyularda bulunmayan hiçbir şey yoktur.)
(Thomas Aquinas)

Bu öğretinin bütünü, bizi hâlihazırdaki meselelerde büyük öneme sahip bir sonuca ulaştırır: Kişisel özdeşlik ile ilgili bütün o hoş ve zekice sorulmuş sorularla ilgili hiçbir zaman karar verilemez; ve bunlar felsefiden ziyade dilbilgisel zorluklar olarak görülmelidir. Şey'lerin kendi unvanlarını edindikleri ya da yitirdikleri an ile ilgili münakaşalar üstüne karar verebileceğimiz adil bir standart yoktur. Birbiriyle bağlantılı nesnelerle ilgili münakaşalar yalnızca sözde kalır. Bir istisna vardır ki o da, gözlemlediğimiz gibi, parçaların arasındaki ilişkinin belirli bir hayal ürünü ya da hayalî bir birleşme ilkesini oluşturmasıdır.[32]

Hume haklıdır. Bir düzen olsa da, deneyimlerimizin devamlılığı sağlansa da ve Hume bunu inkâr etmemiş olsa da; biz özdeşliği algılayamayız. Hume akıl yürütme ile bu ve diğer meseleler hakkındaki daha açık ve kesin ifadelere önem verir. Bu anlamda Hume, aklın ve bilginin sınırlarını tartışır.

AKLIN SINIRLARI

Hume bir anlamda, Berkeley'e ait görüşün ilk bölümünde duraksar ve şöyle der:

> Zihin algılar dışında hiçbir şey ortaya koymaz ve algıların nesnelerle olan ilişkisiyle ilgili herhangi bir deneyime de -muhtemelen- ulaşamaz. Böyle bir ilişkiyi tahmin etmek ... ancak akıl yürütmeyle ilgili bir temel olmaksızın mümkündür.[33]

Başka bir deyişle biz, birçoğumuz için "gerçeklik" anlamına gelen bağımsız bir dış dünyanın varoluşunu, deneysel anlamda belirleyemeyiz. Biz sadece kendi algılarımızı, düşüncelerimizi/kavramlarımızı ve deneyimlerimizi bilebiliriz:

> Bedenin dışında ortaya çıkan birtakım izlenimlerin kendimiz dışında da ortaya çıktığını sanırız. Şu anda yazdığım kâğıt ellerimin ötesindedir (haricindedir) ya da masa, kâğıdın ötesindedir. Odanın duvarı da masanın ötesindedir. Gözlerimi pencereye doğru çevirdiğimde odamın dışındaki büyük alanı ve binaları algılarım. Bütün bunlardan şu sonuç çıkarılabilir: Duyu organları dâhil hiçbir meleke, bedenimizin ötesindeki (ya da haricindeki) dış dünyanın var olduğu konusunda bizi ikna edecek güce sahip değiller. Fakat bu neticenin önüne geçmek için sadece, aşağıdaki üç fikir hakkında düşünüp taşınmalıyız. *Birincisi*, organlarımıza ve uzuvlarımıza baktığımızda algıladığımız şey, bizim bedenimiz değildir; algıladığımız şey duyular aracılığıyla ortaya konan belirli izlenimlerdir. Bu izlenimlere veya onların nesnelerine dair gerçek ve somut bir varlığın mevcudiyetini tasvir etmek, şu an sorguladığımız, açıklaması zor, zihinsel bir eylemdir. *İkincisi*; sesler, tatlar ve kokular genel olarak, daimi bağımsız özellikler olarak ve zihin aracılığıyla dikkate alınır. Buna ilaveten, herhangi bir mevcudiyetleri var gibi görünmezler. Ve sonuç olarak, bedenin dışında ve duyu organlarına yerleşik olarak bulunmazlar... *Üçüncüsü*; birçok rasyonel filozof tarafından bildirildiği üzere, kendi görüşlerimiz bize, kesin akıl yürütme ve deneyim olmadan, uzaklık ve (tabiri caizse) "haricilik" hakkında bilgi vermezler.[34]

Eğer Hume'un belirttiği gibi, herhangi bir inanca dair haricî bir gerçeklik dâhilinde rasyonel bir delil yoksa, o hâlde bu görüş neden bu kadar yaygındır? Hume, dış dünyanın bağımsız varlığına dair yaygın kanıyı açıklayan şeyin hayal gücü olduğunu söyler. Algılar arasındaki boşluğu doldurmak hayal gücünün doğasında vardır. Eğer düzenli olarak aynı algıları tecrübe edersek ve yaşarsak -örneğin bahçedeki meşe ağacını ya da kendi simamızı her gün algılarsak- farklı algılar arasındaki uçurumu görmezden geliriz. Hume, sürekliliği "uyduracağımızı" ya da üreteceğimizi söyler: Yüzüm bu sabah dün sabahkiyle aynı göründüğü için, ben yüzümü algılamasam da onun gece boyunca (ve her zaman) varlığını "sürekli" bir şekilde devam ettirdiğini düşünürüm.

Dahası, deneyimlerimiz bir çeşit şablon veya (düzenli bir) sistemle meydana gelmeye eğilimlidir; Hume bu duruma "*uygunluk*" olarak atıfta bulunur.

"1859'da Darwin'in Türlerin Kaynağı kitabı basılmadan evvel kendimi bir ateist olarak asla düşünemezdim" deyince "Ya Hume?" diye sordu bir filozof. "Hume canlı dünyasının düzenli karmaşasını nasıl açıklamıştır?" diye sordum. "Açıklama yapmamıştır" dedi filozof, "... canlı dünyasının neden bir açıklamaya ihtiyacı olsun ki?"
(Richard Dawkins)

Kafamı sola çevirdiğimde aynadaki aksim tikel bir algıdır. Öne doğru eğildiğimde ise aksim artık bambaşka bir algıdır. Arkamı döndüğümde ve seyrekleşen saçlarıma dokunduğumda ise daha farklı bir algıya sahip olurum. Asla sahip olamayacağım şey ise kafamın bütün hâlindeki izlenimidir; buna ne ben ne de siz sahip olabilirsiniz. Hiç kimse böyle bir şansa sahip olamaz. Fakat yine de, benim farklı görüntülerim her zaman bir şablonu takip ettiği için, hayal gücüm kafam hakkında bütüncül bir düşünce/kavram "uydurur" ya da üretir.

Hume'a göre, bu durum dış dünyaya olan inancımızı açıklar. Zihnin bu "doğal özelliği" (uygunluk), mantıksal akıl yürütmeden çok daha güçlüdür; mantıksal zemine meydan okuduktan sonra tekrar kendini savunmaya başlar.

> Sakin ve derin bir tefekkürden sonra oluşturduğumuz kanaatler ile içgüdü ve doğal bir itici güçle kucakladığımız fikirler arasında, akla uygunlukları ve akıl ile tutarlı olmaları bakımından büyük fark vardır. Bu kanaatler birbirleriyle çeliştiklerinde, hangisinin daha avantajlı olacağını önceden tahmin etmek zor olmasa gerek. Dikkatimizi konuya odakladığımız sürece, test edilmiş felsefi ilkeleri uygulayabiliriz; ancak düşünmeye ara verdiğimiz anda, doğa kendini gösterecek ve bizi önceki kanaatlerimize geri döndürecektir...[35]

Eğer Hume haklıysa, yani doğa ile akıl birbirinin rakibiyse: "Doğa dik kafalıdır ve savaş alanını terk etmez; ardından akıl tarafından güçlü bir saldırıya maruz kalır. Bu esnada akıl oldukça sarihtir ve artık onu (aklı) gizlemenin hiçbir olasılığı yoktur."

Tamamıyla akıl dışı bir hayat, insani bir hayat olamaz. En ilkel, teknik imkâna sahip olmayan, "doğal" kültürler bile akla dayanırlar. Hume'un teklif ettiği şey "akıl ile doğa" ya da "mantık ile duygu" arasında bir tür denge kurmaktır. Hume'un kuşkuculuğu, gerçekliğin tam anlamıyla rasyonel bir görüntü olmadığına işaret eder. Çok sayıda filozofun en yüce ülküsü olan aklın, aslında biyoloji ve psikoloji tarafından şekillendirilen duyguların kölesi olduğunu ileri sürer.

Felsefi Sorgu

Hume'un en sert iddialarını benimseyebildiniz mi (ya da onları ciddiye alabildiniz mi)? Dış dünya hakkında yetersiz bilgiye sahip olma olasılığımız hakkında ciddi bir şekilde düşündünüz mü? Bu düşünceyi ciddiye almaya engel olan bazı faktörleri tartışınız. Hume'un akıl yürütmesinde herhangi bir hata saptayabilir misiniz?

BİLİMİN SINIRLARI

Bilimsel akıl yürütme, yaygın kuralları ve ilkeleri kapsayan bir sisteme dayanır ki buna **tümevarımsal akıl yürütme** denir. Tümevarım, özelden genele ya da "tikel"den "tümele" doğru yapılan bir akıl yürütmedir. Bilimsel ilkeler, belirli türde şey'lerin hepsiyle ilgili tek tek deneyimlere dayanmaz. Örneğin Newton, yerçekimi (yasası) kapsamında olup olmadıklarını saptamak için, her maddi şey'i tek tek gözlemlemek durumunda değildi. O sadece birtakım şey'lerin yerçekimine nasıl tepki verdiklerini gözlemledi ve bu şekilde hüküm verdi.

tümevarımsal akıl yürütme
Bilimsel akıl yürütme, yaygın kuralları ve ilkeleri kapsayan bu sisteme dayanır; özelden genele, başka bir deyişle "tikel"den "tümele" doğru yapılan bir akıl yürütmedir.

Bilim adamları bu şekilde elde edilen sonuçların güvenilir olduğunu iddia etmişlerdir; çünkü bunlar *nedensel şablonlar* olarak tanımlanır. Hume'un zamanında neden-sonuç ilişkisi, *zorunlu bir ilişki* olarak ele alınırdı. Eğer *B*'nin oluşumu *istisnasız her zaman A*'nın oluşumunu takip ediyorsa *A*'nın *B*'nin sebebi olduğu söylenir. Fakat eğer Hume'un epistemolojisi doğruysa, güncel bağlantıları (nedensel ilişkileri) nasıl algılayabiliriz? Hume'a göre açıkçası, bizim gözlemlediğimiz şey *B*'nin *A*'yı takip ettiğidir; yani biz değişmez bir tesadüf gözlemleriz. *A* algısı her zaman (ya da şimdiye kadar) *B* algısı tarafından izlenmiştir. Ancak bu geçici bir süreçtir, zorunlu bir ilişki değildir. Eğer Hume haklıysa neden-sonuç ilişkisinin var olduğuna dair hiçbir deneyci delil yoktur:

> Her şeyin ondan kaynaklandığı bir "güç veya zorunluluk ilişkisi" düşüncesi/kavramı araştırmışız hep. Öyle görünüyor ki, cisimlerin hareketinin tek tek

misalleri dikkate alındığında, nedeni hareket ettiren gücü algılayamadığımız sürece, en ciddi tetiklerimizle bile, yalnızca birbirini izleyen olaylar dışında hiçbirşey keşfedemeyiz ve neden ile sonuç arasında hiçbir bağlantı kuramayız. Aynı zorluk -hareketin iradeyi izlediğini gözlemlediğimiz- bedendeki zihinsel etkinlik esnasında da yaşanır. Ancak bu beden, iradeyi ve hareketi ya da bu etkinliği üreten ve zihin tarafından ortaya çıkan enerjiyi birbirine kenetleyen bağı düşünemez ve gözlemleyemez. Bedenin kendi melekeleri ve düşünceleri üzerindeki irade yetkisi hiçbir şekilde idrak edilemez. Dolayısıyla doğa içinde bizlerin kavrayabileceği ve makul en ufak bir ilişki (rabıta) örneği yoktur. Bütün olaylar birbirlerinden tamamen ayrı ve serbest gibi görünmektedir. Bir olay diğerini izler; fakat biz bunlar arasındaki ilişkiyi asla gözlemleyemeyiz. Onlar birbirlerine bir araya gelmiş görünmektedirler, birleşik değil. [Herhangi bir izlenime dayanmayan] bir şey hakkında düşünce/kavram sahibi olamayacağımız gibi zorunlu sonuç, ilişki ya da güç hakkında da düşünce/kavram sahibi olamayız. Bu kelimelerin hiçbiri (neden- sonuç, zorunlu ilişki), felsefi bir akıl yürütmede veya günlük hayatta kullanıldığında, anlamlı değildir.[36]

"Neden" tanımından şu sonuç çıkarılabilir: Gece, günün nedenidir ve gün de gecenin nedenidir. Dünyanın başlangıcından beri bu iki şeyden daha düzenli bir şekilde birbirini takip eden başka hiçbir şey yoktur.
(Thomas Reid)

Tanrı kavramı, tümüyle antik dönem Şark despotluğundan kaynaklanmaktadır. Özgür insana layık olmayan bir kavramdır bu... İyi bir dünyanın bilgiye, şefkate ve cesarete ihtiyacı vardır; uzun yıllar önce cahil insanların söylediği sözlere dayanarak pişmanlıkla geçmişi arzulamaya ya da özgür aklı engellemeye değil.
(Bertrand Russell)

Neden-sonuç ilişkisi kapsamındaki olaylarda gözlemlediğimiz şey nedir? Hume bu soruyu şöyle cevaplar: Bir dizi fark edilebilir izlenimleri gözlemleriz; böylece birincisi ikincinin nedeniymiş gibi görünen, birbirini takip eden olay dizilerini tahmin eder hâle geliriz. Haklı olduğumuzda iki olay arasındaki ilişkinin *nedensel* olduğunu sanmaya başlarız. Fakat bir olayın diğerini izlemek *zorunda olduğunu* asla gözlemleyemeyiz. Tek *bildiğimiz*, bir olayın diğerini izleyerek *meydana geldiğidir*. Bu durumu sayısız defa gözlemleyebiliriz; yine de bu, bu olayın birtakım mantıksal zorunluluklara dayandığı anlamına gelmez.

Başka bir deyişle, zihin zorunlu ve nedensel düşünceler/kavramlar yaratır; fakat biz onları gözlemleyemeyiz. Yapacağımız en iyi şey, geleceğin geçmişe benzeyeceğini kabul etmiş gibi görünmektir: Bunun gerçekleşeceğini ispatlama imkânı ise yoktur. Psikolojik açıdan bize yarar sağladığı için, neden-sonuç ilişkisine *inanmak* dışında başka şansımız yoktur. Ve en önemlisi de, deneyimlerin tahmin edilebilirliği ve aynılığıyla ilgili görüşlerimiz bu şekilde ortaya çıkar. Ancak Hume bizi, insan zihninin işleyişinde yatan gerçek bilimsel kökeni unutmamamız gerektiği konusunda uyarır. Biz bağımsız, haricî bir gerçekliğe inanırız; çünkü başka çaremiz yoktur.

İnsanlar genellikle her şeyin Tanrı tarafından bilindiğine veya algılandığına inanır; çünkü onlar bir Tanrı'nın var olduğuna inanırlar. Oysa ben, Tanrı'nın var olduğu sonucunu doğrudan doğruya ve zorunlu olarak çıkarırım; çünkü her şey onun tarafından algılanmış olmak zorundadır.
(George Berkeley)

TANRIBİLİMİN SINIRLARI

Neden-sonuç ilkesine ters düşen radikal görüşlere sahip olan Hume'un, Tanrı'nın varlığını ispat etmede nedenselliği kullanan bütün görüşleri reddetmesi şaşırtıcı değildir. Kozmolojik argüman ve "ilk hareket ettirici" argümanı (9. Bölüm), Hume için hiçbir anlam ifade etmez. Ontolojik argüman (10. Bölüm) da aynı şekilde anlamsızdır, çünkü Tanrı'yı tanımlayan bütün nitelikler - mükemmellik, her şeyi bilme, her şeye kadir olma gibi- bilimsel izlenimlere uygun düşmez. Bunlar kuru gürültüdür.

Hristiyanlık sonsuz bir güç ve sonsuz bir sevgiye sahip olan Tanrı'nın nasıl olup da sonuçta pek de iyi olmayan bir evren yaratmış olduğunu açıklamaz - ve açıklayamaz.
(Arnold Toynbee)

Bu argümanlara itiraz etmenin dışında Hume, teleolojik argüman olarak da bilinen (bkz. 9. Bölüm'deki Thomas Aquinas'ın Beşinci Yolu) düzen ve amaçtan kaynaklanan argümanın en yıkıcı ve eksiksiz eleştirisini kaleme almıştır. Oldukça ilgi uyandıran bu mantıksal çözümlemenin bir kısmına göz attıktan sonra Hume'un yaşadığı süre boyunca *Doğal Din Üstüne Söyleşmeler*'i yayımlamaktan neden kaçındığını anlayabiliriz.

Düzen ve amaçtan kaynaklanan argümanın özü, Tanrı tarafından meydana getirilen eserleri "Tanrı'nın varlığına dair deliller" olarak nitelendirmektir. Evrene bakarak düzeni, uyumu ve güzelliği idrak edebiliriz. İlahî düzeni, muhteşem bir gün batımı manzarasında ya da denizin huzur veren dalgalanmasında algılarız; doğum mucizesinde veya mevsimlerin değişiminde Tanrı'nın varlığını hissederiz. Fakat Hume'un işaret ettiği gibi bu, resmin bütünü değildir.

> Fakat bu dünya şimdiye kadarki en mükemmel ürün olsaydı bile, işin bütün mükemmelliğinin adil bir biçimde onu yapan işçiye atfedilip atfedilemiyeceği gene de belirsizlik içinde kalırdı. Bir gemiyi incelersek, bu denli karmaşık, yararlı ve muhteşem bir makine meydana getiren marangozun becerisi (dehası/zekâsı) hakkında ne kadar da yüce bir fikir oluştururduk... Ve daha sonra o sanatkârın aslında başkalarını taklit eden, bir sanatı kopyalayan sersem bir tamirci olduğunu görsek ne kadar şaşırırdık değil mi? Sonsuzluk içinde, sistem ortaya çıkmadan önce birçok dünya beceriksizce yapılmış ve berbat edilmiş olabilirdi. Boşa giden emekler, sonuçsuz kalmış girişimler ve dünya inşa etme sanatındaki sonu gelmez çağlar boyunca süregelmiş, yavaş fakat daimi bir gelişim süreci..
>
> Eğer size; hiçbir uygun odası olmayan, pencereleri, kapıları, kaloriferi, koridorları, merdivenleri dökülen bir ev göstersem ve bu evin bütün tasarımı tam anlamıyla bir gürültü, kargaşa, yorgunluk, aşırı sıcak, aşırı soğuk ve karanlık kaynağı olsa; siz hiçbir sorgulama yapmadan bu yapıyı derhâl eleştirirsiniz. Eğer binada sizi rahatsız eden pek çok şey görürseniz, her zaman için, detaya girmeden derhâl mimarı suçlarsınız.[37]

Şu hâlde hayata nesnel bakan birinin, iyi bir Tanrı'nın var olduğu sonucuna ulaşabilmesi pek de makul değildir:

> Bu hayatta bir canlıya, hiç değilse bir insana ait mutluluğun, acıdan fazla olduğunu (büyük ihtimalle) ispatlayamazsınız. Daha hiçbir şey yapmadınız: Sonsuz kudretten, sonsuz hikmetten, sonsuz iyilikten ümit ettiğimiz şey, hiçbir şekilde, bu değildir. Bu dünyada neden acı vardır? Elbette tesadüfen değil. O hâlde bir nedenden dolayı var olmalı. Tanrı mı böyle istedi acaba? Ama o olabildiğince müşfiktir. O hâlde kendi amacıyla mı çelişiyor? Ama onun her şeye gücü yeter. Bu akıl yürütmedeki sağlamlığı hiçbir şey yerinden sarsamaz; gayet kısa, açık ve kararlıdır....
>
> Şu evrene bir bakın. Ne kadar çok şey var; canlı, düzenli, duyarlı ve faal! Şaşılacak derecedeki çeşitlik ve bereket karşısında hayranlığınızı gizleyemezsiniz.

> Bu canlı varlıkları biraz daha yakından inceleyin lütfen, her bir varlık incelenmeye değerdir. Birbirlerine karşı ne kadar da saldırgan ve yıkıcılar! Kendi mutluluklarını sağlamada ne kadar da yetersizler! Onları izleyen birine ne kadar da aşağılık ve tiksindirici görünüyorlar! Bütün bu tablo yalnızca kör bir doğa düşüncesi/kavramını temsil ediyor; muazzam bir hayat verici ilkeyle gebe bırakılmış; ve sakatlanmış çocukları kucağından dışarı doğru fışkırıyor -bir idrak ya da ebeveyn bakımı olmadan..[38]

Ancak, *insani deneyimimize dair gözlemlerimize dayanarak* iyi, bütünüyle bilge, tamamıyla kudretli bir Tanrı'nın varlığını kabul etmek için (az sayıda) delil bulabiliriz. Hume, Yahudi soykırımını bilseydi ne tür bir argüman öne sürerdi, tahmin edin.

Söyleşmeler'in bu noktasında Hume, geleneksel düşünceyi temsil eden kişiye şu soruyu sordurur :"Bu sıradışı sonuçlar için ne tür bir veriniz vardır?". Ardından, itirazını bildiren en önemli ve en çarpıcı açıklamasını yapar:

> Benim ısrarla üzerinde durduğum konu işte budur. Israrla iddia ediyorum ki herhangi bir kozmogoni (evrendoğum) kurmak için hiçbir verimiz yoktur. Kendi içinde gayet kusurlu, hem kapsam hem de süreç açısından gayet kısıtlı olan deneyimlerimiz her şey'le ilgili, olası bir tahmin yürütemez.[39]

Açıkçası, evrendeki sahip olduğumuz küçük alan, "bütün" hakkında işe yarar genellemelere varmak için fazla dardır. Tanrı'nın varlığı ve mahiyeti hakkında olumlu ya da olumsuz bir sonuca varmak aklın ve deneyin sınırları dışındadır.

Ölümünden az evvel *Söyleşmeler*'e eklediği bir notta Hume, "*neden ya da evrendeki düzenin nedenleri, muhtemelen insan aklıyla dolaylı da olsa bazı benzerliklere sahiptir*" der. Fakat bu benzerliğin Tanrı'nın varlığını işaret etmediğinde ısrarcıdır. Ona göre bu benzerlik, en azından Yahudi-Hristiyan-İslam dinlerindeki Tanrı'ya işaret etmez.

Felsefi Sorgu

Düzen ve amaca dayalı argümanı (9. Bölüm); 20. yüzyılın kimyasal savaş, çevresel felaketler, AIDS, özürlü bebekler, artan suç oranları, açlık gibi felaketlerini göz önüne alarak yeniden düşününüz. Bu örnekler düzen ve amaca dayalı argümanı çürütür mü çürütmez mi?

AHLAKIN SINIRLARI

Daha önce gördüğümüz gibi akıl, Batı felsefesinde baskın bir rol oynamıştır. Platon, arzuları ve duyguları yönetmenin aklın işlevi olduğunu ileri sürmüştür. Stoacılar ise tutkularını akıl aracılığıyla kontrol edebileceklerini düşünmüşlerdir. Descartes, kilise otoritesinin yerine aklın otoritesini koymak istemiştir. Descartes, ahlaki bilgi de dâhil olmak üzere, bütün bilgilerin kaynağı olarak aklı gören tek kişi değildi. Tüm sebeplerden dolayı 17. ve 18. yüzyılın Akıl Çağı olarak da tanımlanmıştır. Ahlakı akla dayandırma çabaları günümüzde de devam etmektedir. Fakat Hume tam tersine, ahlakın akıl içindeki rolüne, eşi benzeri görülmemiş bir şekilde karşı çıkmıştır; teoloji ve metafizik meselelerinde olduğu gibi burada da başarı elde etmiştir.

Kuşku, her yeni ve daimi düşüncenin çabasıdır. Eğer Aristoteles, felsefenin "merak etmekle başladığını" ifade ettiği Metafizik *adlı eserinin ilk bölümünde haklı olsaydı (ve felsefe araştırarak kuşkuya kapılmasaydı) felsefe çok fazla yol alamazdı.*
(Philip P. Hallie)

Hume ahlakın akla değil, duyguya dayandığını iddia etmiştir. Onun ahlakın metafiziğiyle ilgili en çarpıcı saldırısı, modern ve postmodern ahlak, değerli yargılara varmak ve ahlaki bilginin mümkünlüğü kavramları üzerinde büyük bir titizlikle durulmasını sağlamıştır. İmmanuel Kant (12. Bölüm) Hume'un eserlerinden "felsefede bir skandal" olarak bahseder.

İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme'de Hume, "aklın tek başına" hiçbir nedene sebep olamayacağını söyler:

> Felsefede hiçbir şey, -hatta günlük hayatta bile- tutku ve akıl arasındaki mücadeleden bahsetmekten, akabinde aklı tercih etmekten ve insanın aklın emirlerine biat ettiği sürece erdemli sayılabileceğini ileri sürmekten daha sıradan değildir. "Her rasyonel mahlûk, davranışlarını akılla düzenlemek zorundadır; ve eğer başka bir ilke onun bu davranışına karşı çıkarsa, o ilkeyi tamamıyla hâkimiyeti altına alıncaya kadar pes etmemelidir." Bu düşünce tarzında ahlak felsefesinin (eskiçağ ve modern), en önemli parçası oluşturulmuştur; aklın tutkudan (sözde) daha üstün olması, metafizik bir argüman ve popüler bir söylevde oldukça geniş bir alana sahiptir.
>
> Bu görüşün uydurma olduğunu göstermek için ilk önce, aklın tek başına asla bir iradeyi harekete geçiremeyeceğini, sonra da aklın irade anlamında asla tutkuya karşı gelemeyeceğini kanıtlamaya çalışacağım.[40]

Hume'a göre, "erdemler" "makbul-münasip" olduğunu düşündüğümüz karakter özellikleridir; ahlak yargıları tat, his ve "duyarlılık" meseleleridir. Eşcinsel evlilikleri hakkındaki güncel ahlak tartışmalarını düşünün üz. Hangi durumda bu ihtilafın ahlaki "duyarlılığı" içerdiğini söyleyebilirsiniz? Ahlaki hislerimizin hayatımızı nasıl şekillendirdiğini düşünerek yandaki fotoğrafa yakından bir göz atın.

Hume aklın ahlaki yargılar vermedeki rolünü inkâr etmez. Bunun yerine, ahlaki hisler veya *duyarlılıklar* söz konusu olduğunda aklın rolünün ikinci plana düştüğünü ileri sürer. Zira akıl asla nihai hedefleri sağlamaz:

> Şu aşikâr görünüyor ki, insan davranışının mutlak amacı akıl ile açıklanamaz; davranış biçimleri insanoğlunun entelektüel melekelerine dayanmaksızın, insanların duygu, sezgi ve muhabbetine uygun biçimde ortaya çıkar. Birine niçin egzersiz yaptığını sorun; sağlıklı kalmak istediği için egzersiz yaptığını söyleyecektir. Ardından ona neden sağlıklı kalmak istediğini sorun; cevabı hazırdır: Çünkü hastalık acı verir. Sorularınıza devam ederek, neden acıdan hoşlanmadığı hakkında bir cevap isterseniz, size herhangi bir cevap veremez. Çünkü bu, nihai hedeftir ve asla başka bir nesneye yöneltilemez.[41]

Hume'a göre akıl ahlaki anlayışta önemli bir rol oynasa da, ahlaki yargılar gerçekte "doğanın bütün türlere evrensel olarak bahşettiği birtakım içsel duyulara ya da hislere" dayanır.[42] Akıl, deneyimi aydınlatmada bize yardım eder,

> ***Bu konularla (felsefe ve edebiyat) ilgili olarak içimde günden güne artan bir cüretkârlık vardı; hiçbir otoriteye boyun eğmeye yeltenmeyecektim ... Yaklaşık 18 yaşındayken beni sınırların dışına taşıran, heyecanlı genç bir adam hâline getiren, (kendimi onlarla bir bütün olarak düşündüğüm) diğer bütün hazları bir kenara atmamı sağlayan, yeni bir düşünce boyutuna yelken açtığımı fark ettim.***
>
> (David Hume)

olguları belirlemede bize destek verir; fakat onları değerlendirmede bize fayda sağlamaz: "Akıl, tutkuların esiridir ve öyle de olmalıdır. Tutkulara hizmet ve itaat etmekten başka hiçbir sorumluluk almamalıdır."[43]

Olgular, Sadece Olgular

Hume'un ahlaki yargılara dair yaptığı çözümlemeler nedensellik çözümlemesiyle benzerlik gösterir. Hume'a göre, "zorunlu ilişkiyi" aslında algılayamayız. Bunun yerine, duygularımızı birbirine bağlantılı olan belli olaylarla irtibatlandırırız (olaylar daimi olarak birleşir). Ahlaki yargılar da tesadüfi yargılara benzer: Onlar zihinsel birleşmeler veya yansımalardır; *olguların algıları* değil. Belirli bir özellik hoşumuza gittiğinde ona erdem deriz; ya da onu -en azından- "iyi" veya "doğru" diye adlandırırız. Bir şeyden hoşlanmadığımızda ise ona zaaf deriz; ya da onu "yanlış" veya "kötü" olarak adlandırırız. Tüm bu değerlendirmelerimiz akıldan değil, deneyimden kaynaklanır. Soğuk veya sıcak, belirli koşulların bir araya gelişini oluşturur; bu da "sadece bir olgu"dur. Tıpkı bunun gibi, (arzu edilen) iyi hislerle yahut (arzu edilmeyen) kötü hisler ile birtakım tecrübeleri birleştirmemiz de "sadece bir olgu"dur. Başka bir deyişle, deneyimler sayesinde olumlu hislerle (iyi olan ya da arzu edilen) belli olguları ve olumsuz hislerle de (kötü olan ya da arzu edilmeyen) diğer olguları birleştirmeyi öğreniriz. Olguların bizzat kendileri ise nötrdür.

Özellikle Amerikalılar Hume'un felsefesine yaklaşımlarındaki algılarını 18. yüzyıldaki öncülerine dayandırabilirler. Çünkü 1787'de, yeni Amerikan Cumhuriyeti'nin devlet adamları ABD'nin yeni anayasasını tasarlamak için aylar boyu yaptıkları yoğun çalışmalar ve tartışmalar esnasında hemen hemen her gün Hume'un çeşitli yazılarına değindiler.
(Charles W. Hendel)

İncelemeler'de 3. kitabının en önemli ve etkileyici ilk bölümünde Hume, *olgular* ve *değerler* (olguların değerlendirilmesi) arasındaki önemli ayrımı dile getirir. Hume'a göre, olguların bizzat kendileri değersizdir. Ahlaki yargılar (bütün değerler gibi) olguların yargılanması değildir; onlar ahlaki duyarlılıkların ve hislerin bildirdikleridir. Hume'un olgu-değer ayrımı şimdiki zamana kadar bütün ahlak felsefesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. *İnceleme*'de der ki:

Zaaf ve erdemin (varlığını akılla ortaya çıkarabileceğimiz) olgularla alakalı olmadığını ispat etmede herhangi bir zorluk olabilir mi? Zaaf olarak sayılan bir eylemi ele alalım; örneğin kasıtlı bir cinayet. Bu örneği bütün şartları göz önünde bulundurarak sorgulayın, zaaf diye isimlendirdiğimiz olgu meselesini veya onun "zaaf" dediğimiz gerçek mevcudiyetini bulup bulamayacağınıza bir bakın. Hangi yolu seçerseniz seçin sadece belli tutkularla, hareketlerle, istemlerle ve düşüncelerle karşılaşırsınız. Olgu meselesi şu durumda yoktur. Zaaf, siz onun nesne olduğunu düşündüğünüz sürece sizden bütünüyle kaçar. Düşüncelerinizi kendi yüreğinize çevirmediğiniz müddetçe ve bu davranışa karşı kendinizden kaynaklanan olumsuz bir duygu hissedinceye kadar, onu asla bulamazsınız. İşte burada bir olgu meselesi vardır; fakat bu bir his mevzuudur, akıl mevzuu değil. Bu sizinle alakalıdır, o nesne ile değil. Bu, herhangi bir davranışı ya da karakteri zaaf olarak ifade ettiğinizde ona karşı fıtratınızdan kaynaklanan bir suçlama hissi veya duyarlılığına sahip olmanız anlamına gelir. Bu yüzden modern felsefeye göre zaaf ya da erdem, nesnelerde bulunan bir özellik olmayıp, zihindeki algılamalardan kaynaklanır.[44]

Bundan dolayı, toplum içinde ve karşılıklı konuşmalardaki duyguların etkileşimi, bizim bazı değişmez genel standartlar oluşturmamızı sağlar ki, bu standartlar ile karakterleri ve tavırları onaylar ya da onaylamayız. Ve kalbimiz bu genel meflhumlarla uyuşmasa ya da içindeki sevgi ve nefreti bu standartlar ile belirlemese bile, bunlar gene de hitabet için yeterlidirler ve birilerinin yanında, kürsüde, tiyatroda ve okullarda bütün amaçlarımıza hizmet ederler.

(David Hume)

Hume'un söylediklerini tamamen anlayabilmek için *tanımlayıcı* ve *kuralcı dil* arasındaki farkı iyi belirlemek gerekir. Tanımlayıcı dil, öznellikten ve değerlendirme yapmaktan uzaktır. Hume'un "kasıtlı cinayet" örneğinden yola çıkarak, tanımlayıcı dili bir polis raporunda bulabiliriz; örneğin: "Dean Fetters, J. Scott Vargas'ı göğsünden altı kere vurdu. Vargas yere düştü. 18:15'te aşırı kan kaybından öldü." Eylemin açıkça tanımlaması oldukça kesin ve ayrıntılıdır, ayrıca hiçbir ahlaki yargı da içermez. Gerçekten de, cinayetin ahlaki hükmü cinayetin hukuki hükmü gibidir. Biz her iki hükmü de olgular hakkındaki inançlarımıza dayandırdığımız hâlde cinayet, hem hukuki hem de ahlaki boyutta, olguların bir yorumudur -bir tanımlama ya da gözlem değildir. Hiç kimse cinayet olgusunu görmez, sadece Fetters'ın Vargas'ı öldürdüğünü görürüz. Mahkemede cinayetin işlendiğine

dair bir *hükme varırız* (ya da varmayız). Ahlaki açıdan, olgulara öznel bir şekilde tepki veririz ve cinayeti hissederiz (ya da hissetmeyiz). Ahlaki hükümler, Hume'a göre, sanat ya da yiyecekler hakkındaki yargılar gibi, ahlaki tat yahut duyarlılık meselesidir.

Felsefi Sorgu

Hume'un burada değindiği nokta çok büyük önem taşımaktadır. Bir dakikanızı verin ve ahlak dışılığına inandığınız bir şeyin tamamıyla fiili bir tanımlamasını yazmaya çalışın. Hume'un olguların tarafsız değerleri olduğu konusundaki fikrine katılıyor musunuz ve bütün bu ahlaki hükümlerin, duygusal bildirimlerin belirli olgularla birleşmesinden kaynaklandığını düşünüyor musunuz? Neden?

Ahlaki Duyarlılıklar

Hume kendisinden evvelki işin "soyut bilim sorunu" değil "olgu sorunu" olduğunu düşünüyordu. Bu anlamda, başarının sadece "deneysel yöntemi takip ederek ve tikel örnek ve durumların mukayesesinden, tümel durumlara vararak" elde edileceğine inanmıştır. Olgu-değer ayrımını kullanarak "olgu ve gözlem üzerine inşa edilmemiş bütün etik sistemleri eleştirmenin" tam da zamanı olduğunu düşünmüş ve bir ahlak felsefesi "reform"una girişmiştir.

Gerçekten de Hume'un çabaları, ahlak felsefesinde bir reform niteliği taşır. Özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında etkili olan günlük dil çözümlemesine ait bir yöntemin kurulmasına önayak olmuştur; ve bu etki günümüzde hâlen büyük önem taşımaktadır (bkz. 18. Bölüm). Aşağıdaki pasajda deneyci anlam ölçütünün Hume'un dil çözümlemesini nasıl etkilediğine dikkat ediniz. Ayrıca akla biçtiği rolü de gözden kaçırmayın:

> Dilin yapısı bir hükmü şekillendirmede -muhakkak ki- önemli bir rehberdir. Her dil aklıselim olarak değerlendirilen bir dizi kelime grubuna sahip olduğu gibi tersi de geçerlidir. Deyimlere yeteri kadar aşina olduğumuzda, hiçbir akıl yürütmeye gerek duymaksızın, [insanların] değer verdiği ya da yadsıdığı nitelikleri bir araya getirebilmek (ve kararlaştırmak) mümkün olacaktır. Mantık yürütmenin tek nesnesi bu koşulları her iki yönüyle de keşfedebilmektir (bir yandan üzerinde anlaşılmış değer verilen niteliklerin diğer yandan da yadsınan niteliklerin özelliklerini gözlemlemek). Böylelikle

etiğin temeline erişilir ve menfi tenkit ile tensibin kaynaklandığı evrensel ilkeler bulunur.[45]

Ahlak hükümlerinde, erdem dediklerimiz aslında bizim uygun bulduklarımızdır. Bizim onları uygun bulduğumuza dair olan hissiyatımız onları bizim için erdem kılar. Onlar erdem olduğu için biz onları uygun bulmuyoruzdur. Biz onlara erdem diyoruz, çünkü biz onları uygun buluyoruz. Bu önemli bir ayrımdır.

Kimi zaman bütün değer yargıları hakkında temel bakış açımızı kaybederiz. Çünkü çeşitli deneyiminleri birbirinden ayırt etmek için değişik ifadeler kullanırız. Başka bir deyişle, farklı türde hazlar farklı türden lezzetler gibidir; her iyi lezzet haz vericidir; ama biz onları tatlı, ekşi, çikolatalı, limoni, meyveli, tuzlu gibi sıfatlarla niteleriz. Aynı bunun gibi; her menfi duygu nihayetinde böyledir; ama biz onları iğrenç, çirkin, zararlı, kötü, namert gibi sıfatlarla niteleriz.[46]

Doğru ve adil bir akıl yürütme tek evrensel yoldur; çünkü her insana ve yapıya uyum gösterir. Akıl yürütme; akıl ermez kişilerce dikkatsiz bir şekilde ortaya konan batıl inançlarla bulanmış, muğlak bir felsefeyi ve metafizik jargonu altüst edecek kudrete sahiptir. Ardından, ona (bu muğlak felsefeye) bilimin havasını ve hikmeti soluma imkânı sağlar.
(David Hume)

Hume'un ahlak diye adlandırdığı bu ayrıcalıklı duygunun özgünlüğü nedir? Hume, *ahlak duygusunun karakterle (davranışlarla) ilgisi olmayan bir tepki olduğunu* ifade eder. Ahlaki erdemlilik karakterin ya da davranışın *onayıyla (beğenme veya tasdik etmesiyle) ilgili bir durum değildir.* Ahlaki zaafın da karakterin ya da davranışın *kınamasıyla (beğenmemesi, tasvip etmemesiyle) bir bağlantısı yoktur.* Hume'a göre, titiz bir dil çözümlemesi ahlaki yargıların, karakterin verdiği yargılarla bir bağlantısı olmadığını ortaya çıkarır.

Egoizme Reddiye

Ahlaki hükümlerin "kendi çıkarlarını gözetmediklerini" iddia eden Hume, egoizme itiraz etmiştir (ahlak ile kişisel çıkar arasındaki ilişki hakkında daha fazla bilgi için bkz. 4, 5, 12, 13, 17 ve 18. Bölümler). Hume en şiddetli saldırısını yaparken egoizmden, "pek çok insan arasında hüküm sürdüğü tahmin edilen bir ilke" diye bahseder. Hume egoizmi şöyle bir inanç olarak tanımlar:

> ...her yardımseverlik sadece ikiyüzlülüktür; arkadaşlık kandırmacadır; diğerkâmlık maskaralıktır; sadakat, güven ve itimadı oluşturmak için bir tuzaktır. Aslında hepimiz kendi çıkarlarımızı gözetirken bu sahte elbiselere bürünerek karşımızdakini savunmasız bırakıp ona kendi hile ve düzenlerimizi yutturmaya çalışırız.[47]

Hume, egoizmin gerçek hayatın bir açıklaması olarak büsbütün yetersiz olduğunu ileri sürer. Olgulara geniş bir perspektiften bakmak, görünenden daha farklı niyetlerimiz olduğunu net bir şekilde ortaya koyar. Hume tam olarak hatalı ve aşırı derecede basite indirgenmiş olması sebebiyle egoizmi reddeder. Bu tarz bir basitleşme sevdasının, "felsefedeki (tam olarak) hatalı akıl yürütmenin kaynağı olduğu" konusunda bizi uyarır:

Aşk için yapılan bir eylem bile "bencillikten uzak" mı olmalı? Siz ahmaklar!
(Friedrich Nietzsche)

> Egoizm varsayımına yapılan en açık itiraz şudur: Bu varsayım bizim yaygın hissiyatımıza ve en ön yargısız mefhumlarımıza ters düştüğü için, böyle bir sıradışı çıkmazı temele oturtmak çok esnek (uzadıkça uzayan) bir felsefi görüş gerektirir. Dikkatsiz bir gözlemciye, iyilik, cömertlik, sevgi, arkadaşlık, merhamet, minnettarlık gibi hâller ve huylar var gibi görünür.[48]

Sonuç olarak, iyi ile kötü için tehlikeli olan kazanılmış haklar değil, idealardır.
(John Maynard Keynes)

Hume'un egoizme saldırısı, günlük yaşantıları hedef alan, çok açık ve şiddetli bir eleştiridir. "Gerçek" niyetimizin daima bir çeşit şahsi menfaat olduğunu ileri sürer. Hume keder hissini öne sürer ve sorar: Hangisi daha saçmadır; sevdiğimiz birinin ölümü üzerine duyduğumuz keder hissinin aslında şahsi çıkarımızın maskelenmiş hâli olduğunu varsaymak mı, yoksa bu hisleri deneyimlerimiz olarak kabul etmek mi? Hume sorar: Çok sevdiğimiz evcil hayvanlarımız, gerçekten de sadece kendi çıkarları doğrultusunda mı davranırlar? Elbette hayır. Her şeyden önce, hayvanlarla ilgili mevcut deneyimlerimize üstün körü bakmak, şartlanma olgusunun -içgüdü bile olsa- "hayvanların sadakati" olgusunu yeterince açıklamadığını gösterir. Bu, hayvanların karşılık beklemeksizin sadakat gösterebildikleri hâlde, insanların bunu yapamadığı anlamına mı gelir? Hume böyle bir düşüncenin akıl dışı olduğunu düşünür.

Hume'a göre sadece kendini sevmek, gerçek yaşantıyla iletişim kurmayan bir rasyonel düşüncenin sonucudur, hayal ürünü bir kurgudur; çünkü bu durum deneyci olgulara dayanmaz. Güncel yaşantımızı göz önüne aldığımızda egoizm, insani davranış tarzlarını açıklamada yetersiz kalır.

Duygular Belki Yardımcıdır ve Hatta Gereklidir

Alison Jaggar, Batılı filozofların akıl üzerinde neden bu denli şiddetle durduklarını sorgulayan çağdaş filozoflardan biridir. Jaggar duyguları, "kişinin kafasındaki gerçeklik tasavvurunun hayati bir cephesi" olarak tanımlar. Çünkü duygular fark ettiklerimizi ya da görmezden geldiklerimizi belirlememizde bize yardımcı olurlar ve menfaat düzeyleri ile deneyimin önemini ortaya koyarlar. Jaggar'a göre, duygular seçici ve yöneticidir; deneyimlerle gözlemleri tanımlamakta yardımcıdır. Jaggar, geleneksel Batı felsefesinin duyguları, "bilgiye ulaşmada engel teşkil eden ve düşünce için değersiz bir şey" olarak gördüğünün altını çizer. Jaggar duygu ve bilgi arasında bir uçurum olduğuna dair görüşe itiraz eder:

> Duygular bilginin yapılanmasına bir engel teşkil etmekten öte "bilgiyi elde etmede belki de yardımcıdır ve hatta gereklidirler" der. *Sevgi ve Bilgi: Feminist Epistemolojide Duygular* isimli eserinde Jaggar; Platon'dan günümüze, (birkaç unutulmaz istisna dışında) duygulardan ziyade aklın bilgiyi elde etmede zorunlu unsur olarak kabul edildiğini söyler.... [Nesnel] ölçü, pozitif bilimlerin ayırt edici özelliği olarak görülmüş ve gerçek bilginin paradigması olarak ifade edilmiştir... Değerler ve duygular ise değişken, kişiye özgü davranışlar olarak tarif edilmiştir (yani onlar özneldirler). [Nesnel ölçü], güvenilir bilginin sadece bireyin (düşünürün) değerlerini ve duygularını tarafsız kılan yöntemler tarafından ortaya konulabilir.

Alison M. Jaggar'ın *Sevgi ve Bilgi: Feminist Epistemolojide Duygular* adlı eserindeki "Kadın, Bilgi ve Gerçeklik: Feminist Felsefede Gezinti" adlı makalesinden alınmıştır. (Editör: Ann Garry ve Marilyn Pearsall, Boston: Unwin Hyman, 1988, s:123ff.

Kendi ruh hâlimize göre, bir başkasının mutluluğu veya iyiliğini isteyebileceğimizi ve bu hissiyatın kendi iyiliğimize olduğunu ve daha sonra bunun şahsi haz ve hayırseverlik güdüleri ile devam ettiğini kavrayabilmenin zorluğu nerededir? Her rahatlık, menfaat veya güvenlik düşüncesinin bile bile umursanmayarak sırf tutkudan kaynaklanan bir güç olan intikamın peşinden hevesle koşulduğunu kim görmez ki; bazı kindar hayvanlar gibi, ruhumuza ve oradan da düşmana verdiğimiz yaralara bakın. Bu, karanlık nefret ve öç alma tutkularına müsaade eden ama insanlığa ve dostluğa aynı imtiyazlarda izin vermeyen ne kadar da kötü niyetli bir felsefedir.[49]

YORUM

Sonuç olarak Hume, en gelişmiş hâliyle kuşkuculuğu, tam anlamıyla haricî bir gerçekliğin varoluşundan kuşku duymaya benzetmiştir; o sebeple meselenin mantıksal ve rasyonel olarak açıklık kazanamayacağına işaret etmiştir. Hiç kimse gerçekte bir kuşkucu olarak yaşayamaz:

O (kuşkucu) kuşkuculuğa dair kurgusal ilkelerini ne kadar uzun süre kabul ederse etsin, nihayetinde o da diğer insanlar gibi sohbet edecek, yaşayacak ve davranacaktır... Kişi için kuşkuculuğu azimle devam ettirmek ya da bunu birkaç saatliğine de olsa, tavır ve davranışlarında ortaya çıkarmak imkânsızdır.[50]

Ünlü kuşkucu arketipi; dikkatli ve adamakıllı düşündükten sonra, keşfettiği şey ortakgörüye veya yerleşik bilgiye ne kadar yabancı olursa olsun, kendi isteklerine ne kadar yabancılaşırsa yabancılaşsın, bundan utanç duymadan ebedi ağıdını kendi üslubuyla dile getirir:

Hiçbir edebiyat eseri benim İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme adlı eserimden daha talihsiz olamaz. Bağnazlar arasında fısıldaşmaya bile neden olmayarak, baskı altında ve ölü doğmuştur.
(David Hume)

Ben neredeyim? Neyim ben? Varoluşum hangi nedene dayanır? Hangi durumda bu nedene geri döneceğim? Kimin rızasını talep edeceğim ve kimin gazabından korkacağım? Beni kuşatan varlıklar nelerdir? Onların üzerindeki etkim nedir veya onların benim üzerimdeki etkileri nelerdir? Tüm bu sorular kafamı karıştırdı. Kendimi hayal edilebilecek en acınası şartlarda, derin karanlıklarla çevreli bir hâlde ve uzuvlarımı, yeteneklerimi kullanmaktan mahrum olmuş bir hâlde düşledim.

> Çok şükür ki, akıl bütün bu kara bulutları dağıtmakta yetersiz kalmışken doğanın kendisi, bunu başardı. Ben de doğa sayesinde bu felsefi melankoliden ve hezeyandan kurtuldum... Yemek yedim, tavla oynadım, sohbet ettim, arkadaşlarımla hoş vakitler geçirdim; üç ya da dört saatlik bir eğlenceden sonra bu kurgulara geri dönebilirdim; fakat onlar bana artık gayet soğuk, gergin ve saçma görünüyorlardı. Ve ben içimde, onları daha fazla devam ettirecek (ileri götürecek) gücü bulamadım.[51]

Sonuç itibarıyla eğer Hume bile ciddiye almıyorsa, bu zorlu ve sinir bozucu kuşkucu sorgulamanın temel noktası nedir? Ama Hume elbette bu işi ciddiye alıyor! Titiz gözlem ve soruşturmalar yapan Hume, hem aklın sınırlarına hem de insan vicdanının ihtiyaçlarına ilişkin önemli noktalar saptamıştır.

Hume muğlâk ve anlamsız dili ve uydurma kuramları ortaya çıkarır. Tanrı'nın varlığını ispat etmek ya da onun mahiyetini kavramak adına yapılan rasyonel ve deneyci çabaların yetersizliğine dikkat çeker. Hume'un zamanında büyük bir bilimsel devrim sayesinde, bilimsel yöntemin gücü ve faydası çoktan kanıtlanmıştı. Hume'un da onayladığı gibi, neden-sonuç çözümlemesi bilimi yok etmez; onun yerine (bazılarınca küstahlık olarak görülebilecek şekilde) bilimde bazı değişiklikler yapar. Hayatın nihai kaynağını ya da gerçekliğin nihai mahiyetini ne bilim açıklayabilir, ne de teoloji.

Bir yol ayrımına geldiğinde, buna katlan.
(Yogi Berra)

Hume bize, varoluşun önemli ve ortak yönlerinden ne kadar azını *bildiğimizi* gösterir: Benlik, özdeşlik, neden-sonuç, gerçeklik, dış dünya, evren ve Tanrı. Bana göre Hume, mantığın ve aklın gücünün artık "mutlak güç" olmadığını ortaya koymuştur. Hume, pek çok kişinin kendilerini adadıkları o büyük teolojik ve metafizik inançların zorlukla anlaşıldığını gösterir. Diğer bir deyişle Hume bize; ne bilim adamlarının, ne filozofların, ne de din adamlarının *bir* yönteme sahip olmadıklarını ve ebedi sorulara cevap veremediklerini öğretir.

Hume hayatta mutlak bir kesinliğin var olmadığını bize hatırlatır; "Sadece makul bir yaşam için yeterli istikrar (ya da tekdüzelik) vardır; tabii eğer şanslıysak" der. Akıldan mahrum bir inancın anlamsız olduğunu ortaya koyar. Ancak sırf akla dayanan bir inanç da mümkün değildir. George Santayana'nın *hayvan inancı* dediği duruma göre yaşar ve eylemde bulunu-

ruz. Hayvan inancı; içimizde bulunan ve deneyimlerimiz ile aklımızın sınırlarından *başka bir şeye güven duyan* güç olarak tanımlanır.

Arketipik bir kuşkucu olan Hume; bir insanın; felsefenin, dinin ya da bilimin bildiğini sandığından çok daha fazlası olacağını ileri sürer:

> Doğa sanki insan ırkı için en uygun olan karma bir hayat türünü işaret eder. İnsanları içten içe bu eğilimde aşırıya kaçmamaları konusunda uyarır. Bu şekliyle doğa, sanki diğer uğraşılardan ve eğlencelerden insanları alıkoyar görünür. "Bilime olan tutkudan zevk almaya çalış" der doğa ana, "...ama bunu yaparken ilminin insani olmasına gayret et." "Direkt olarak topluma ve eyleme başvur. Derin bir tefekkürü ve yoğun bir araştırmayı yasaklıyorum. Eğer koyduğum yasağı çiğnerseniz sizleri; bu derin tefekkürün getireceği kesif bir melankoliyle, dört yanınızı saracak sonsuz bir belirsizlikle ve keşfettiğiniz şeylerin ardından gelecek cılız bir tepkiyle cezalandıracağım. Filozof olun; fakat felsefi görüşlerinizin orta yerinde, yine de insan kalın."[52]

ANA FİKRİN ÖZETİ

- Kuşkucu herhangi bir bilgiyi doğru kabul etmeden önce açık, gözlenebilir ve kuşkuya yer bırakmayan bir kanıt talep eden kişidir. Deneycilik bütün bilgilerin tamamıyla duyulardan (deneyimden) kaynaklandığı inancıdır. Deneyciler bütün (John Locke'un tabiriyle) *idea*ların duyumlardan kaynaklandığına inanırlar. *Doğuştan gelen idealar* diye bir şey yoktur. Zihin, doğum anında boş bir levha yani bir *tabula rasa*'dır.
- John Locke bütün *idea*ların temel duyulara dayanan birer *temsil* olduğunu ileri sürer. Bugün Locke'ın temsil kuramı, *uygunluk doğruluk kuramı* olarak bilinmektedir: Bir idea eğer gerçekte (dış dünyada) var olan bir şeyi karşılıyorsa o idea (inanç ya da fikir) doğrudur. Temsil kuramı, benmerkezci çıkmaz olarak isimlendirilen kuramı şekillendirir: Eğer bütün bilgiler benim kendi idealarından ileri geliyorsa, o hâlde ben idealarım dışında kalan herhangi bir şeyin varlığını nasıl doğrulayabilirim (ya da kanıtlayabilirim)? Locke *birincil nitelikler* ile *ikincil nitelikler* ayrımını yapmıştır. Birincil nitelikler herhangi bir algılayıcıdan bağımsız bir şekilde var olan nesnel duyumsal niteliklerdir. İkincil nitelikler ise var oluşları algılayan kişilere bağlı olan öznel niteliklerdir. Locke, Descartes'ın rasyonalizmini ve doğuştan gelen idealar düşüncesini reddettiği hâlde, ruh ve bedenin iki farklı töz olduğunu ileri süren Kartezyen ikiciliği kabul etmiştir.
- Locke'ın hâlefi George Berkeley, *temsil* olacak hiçbir sabit şey'in olmadığına işaret ederek *uygunluk doğruluk kuramı*na itiraz etmiştir. Bizler sadece

algıladıklarımızı biliriz. Berkeley'in formülü *esse est percipi*'dir: "Var olmak, algılanmış olmaktır." Bu görüş idealizm (maddesizcilik) olarak bilinir. Berkeley idealizmin mantıksal sonuçlarına karşı ihtiyatlı bir tavır içine girmiş ve evrensel bir algılayıcının (Tanrı), dış dünyanın varlığından ve doğanın düzeninden sorumlu olduğunu farz etmiştir.

- David Hume; metafizik kurguları, sıradan insanların yaşantılarıyla ilgisiz olduğu için reddetmiştir. Hiçbir metafizik meselenin şimdiye kadar açık ve ayrıntılı bir şekilde ortaya konmadığını ileri sürmüştür. Hume, Locke'ın temsil kuramını iki tür algının arasındaki farkı ortaya koyarak şekillendirmiştir: Düşünceler/kavramlar ve izlenimler. Bütün düşünceler/kavramlar, izlenimleri temel alır ve onları izler. Bütün düşünceler/kavramlar deneyimden kaynaklanmaktadır.
- Hume *deneyci anlam ölçütü* kavramını ortaya koyar: Duyuların deneyimine (izlenimlere) kadar geri götürülebilen anlamlı düşünceler/kavramların; kökenleri izlenimlerdedir. Duyu deneyimine (izlenime) geri götürülemeyen inançlar hiçbir şekilde düşünce/kavram olmayıp, yalnızca anlamsız ifadelerdir. Deneyci anlam ölçütünü titizlikle uygulamak Hume'a en köklü inançların bir kısmını göz önüne alarak, kuşkucu çıkarımlar yapmasını sağlamıştır. Hume dış dünyanın bağımsız bir şekilde var olduğuna dair inancımızın sorumlusu olarak (akıl ya da deneyimi değil) hayal gücünü işaret eder. Hayal gücü aklı tamamıyla hükümsüz kılar.
- Hume sabit bir "benliğin" olmadığını, kendiliğin yalnızca bir yığınlar algısı olduğunu ve "benlik" diye adlandırılanın sadece belirli algıları -alışkanlık hâlinde- parçalara bölme işlemi olduğunu iddia eder. Bu yüzden bireyin ölümsüzlüğü anlamsız bir kavramdır. Hume ayrıca neden-sonuç ilişkisinin bir hayal ürünü olduğunu, "ilk hareket ettirici" argümanının ve ontolojik argümanın anlamsız olduğunu ileri sürer. Hume'a göre, düzen ve amaçtan kaynaklanan argüman başarısız olmuştur; çünkü insani deneyim dünya düzeni hakkında yeterli delil temin edememiştir; evrenin düzeni hakkında öne sürülen deliller ise çok daha yetersizdir. Hume, rasyonel etik ihtimalini reddetmiş ve bütün ahlaki hükümlerin duyumlara dayandığını iddia etmiştir.

DÜŞÜNCELER

1. Kuşkuculuk nedir?
2. "Epistemolojik dönüşümün" ne anlama geldiğini açıklayınız. Bu dönüşümü Descartes, Locke ve Berkeley'den sonra Hume'a uzanacak şekilde, ana hatlarıyla belirtiniz.

3. Deneycilik nedir?
4. Deneyciliğin temel rasyonalizm eleştirisini kendi cümlelerinizle ifade ediniz.
5. *Tabula rasa* nedir? Locke'ın deneyciliğindeki önemi nedir?
6. Locke'ın benmerkezci çıkmazı nedir?
7. Deneyci ikicilik nedir?
8. "Eğer duyacak hiç kimse yoksa, ormandaki bir ağacın devrilmesi ses çıkarır mı?" sorusunun felsefi önemini izah ediniz.
9. David Hume bir tanrıtanımaz (ateist) mıydı? Açıklayınız.
10. Hume, izlenim ile düşünceyi/kavramı nasıl ayırt eder, açıklayınız. Hume'un felsefesinde bu ayrım neden çok önemlidir?
11. Deneyci anlam ölçütü ne demektir? Kendi seçtiğiniz bir örnekle bu ifadeyi açıklayınız.
12. Hume "benliği" nasıl açıklar?
13. Kendi cümlelerinizle özdeşlik ve bireyin ölümsüzlüğünü göz önünde bulundurarak Hume'un görüşünü tanımlayınız.
14. Hume dış dünyayı nasıl ifade eder?
15. Hume'un neden-sonuç çözümlemesini kısaca açıklayınız.
16. Hume'un düzen ve amaca dayalı argüman eleştirisini önce özetleyiniz, sonra da analiz ediniz.
17. Hume'un rasyonel etik eleştirisini özetleyiniz. Ardından, birtakım modern ahlak meselelerini Humecu bir analizle ortaya koyunuz. Hume'un bu yaklaşımının avantajları ve dezavantajları nelerdir?
18. Hume "Bütün kitaplarımı ve makalelerimi yakmak için artık hazırım; bundan böyle, akıl ve felsefe uğruna hayatın zevklerinden vazgeçmeyeceğim" derken ne demek istemiştir?

İNTERNET KAYNAKLARI

Wadsworth Philosophy Shoppe'deki Soccio Web sitesine bakınız. http://philosophy.wadsworth.com/Soccio6e adresine girdiğinizde bu bölümle alakalı terimleri arayabilir, testleri çözebilir, telaffuz rehberi ve çalışma ipuçlarından yararlanabilirsiniz.

12. BÖLÜM

BİR EVRENSELCİ

IMMANUEL KANT

İki şey var ki, ruhumu daima yeni ve daima artan bir hayranlık ve müthiş bir saygıyla kaplıyor... Üzerimdeki yıldızlı gökyüzü ve içimdeki ahlak yasası.
(İmmanuel Kant)

Ahlak
Latince *moralis* kökünden gelir, anlamı "gelenek", "tutum" veya "tavır"dır; insanların iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış olarak göz önüne aldığı şeylerle ilişkilidir; tanım itibarıyla ahlak karşıtı veya ahlak dışının karşıtıdır; kural koyucu anlamıyla da ahlaktanımazın karşıtıdır.

Ahlak karşıtı (ahlak dışı)
Ahlaka uygun olmayan; nötr (ya da tarafsız) bir değere sahip iddia ya da sınıflandırmadır.

Ahlaktanımaz
Ahlaki açıdan yanlış, kötü ya da doğru olmayan; ahlaki bir değer yargısı ya da kural koyucu bir iddiadır.

Ahlaki mevzularla her gün mutlaka karşılaşırız. Kürtaj, ötenazi, olumlu eylemler, terör, idam cezası, taciz, dolandırıcılık, rüşvet iddiaları, çevre, evsizlere yardım etmek, sosyal yardımlaşma, engelli hakları, ebeveynlerin okul yaşamına etkileri, porno, AIDS, kamuya açık alanda sigara içmek ve cinsel tercih gibi pek çok konuda yoğun ahlaki tartışmalarla kuşatılmış bir çağda yaşıyoruz. Bu tür mevzular siyasi, ekonomik, hukuki, dinî ve psikolojik cephelere sahiptir. Fakat bu mevzuların ahlaki boyutları iyi ve kötüyle ya da kısaca, insanoğlu olarak kendimize ve başkalarına saygı göstermekle, kişisel değer ve karakterle ilgili temel değerlerimizle ilişkilidir.

Ahlak kelimesi, Latince *moralis* kelimesinden türemiştir ve "gelenek", "tutum" veya "tavır" anlamına gelir. Ahlak insanların iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış olarak göz önüne aldığı şeylerle ilişkilidir. Ahlakın zıddı olan iki kavram vardır: *Ahlak karşıtı (ya da ahlak dışı) ve ahlaktanımaz. Ahlak* ile *ahlak karşıtı* arasındaki fark *tanımlayıcı*dır. Yargılara belli bir değer atfetmez ve ahlakla ilgili şeyleri ahlak karşıtı olanlardan ayırt eder (ekonomik, otomatik ya da beslenme ile ilgili meseleler gibi). *Ahlak* ile *ahlaktanımaz* arasındaki ayrım ise *kural koyucu*dur: Yap-

mamız gereken şey hakkındaki yargıya belli bir değer atfeder. Ahlaklı ile ahlaktanımaz arasındaki ayrım doğru ve yanlış ya da iyi ve kötü arasındaki ayrımla eştir.

Ahlakın eylemlerden *sorumlu* olan veya olmayan kişiyi belirlemekle alakalı olan boyutuyla; mahkemede, sınıfımızda, ofisimizde ve evimizde karşılaşırız. Ahlaki sorumluluk kimin ne yaptığına dair fiili meseleyi belirlemekten farklıdır. Bu, cezalandırma ya da affetme ile yapılmalıdır. Bu durum cinsel taciz suçlusunu kötü ya da hasta biri olarak görüp görmemekle, bir çocuğa sevecen ya da zalim davranmakla, bir zanlıyı hapsetmekle ya da onu serbest bırakmakla ilgili kararlarımızı etkiler. Ahlak, sorumluluktan ayrılamaz gibi görünmektedir.

Sorumluluk, hangi eylemin daha tercih edilir olduğuna dair ya da hangi tarz düşünüp davranmak gerektiğine dair karar verme yeteneğini ve seçme özgürlüğünü içerir. Örneğin, kendisine rızası dışında uyuşturucu verilen biri, ahlaki açıdan, uyuşturucunun etkisi altında sergilediği davranışlardan sorumlu tutulamaz. Oysa kendi rızasıyla alkol aldıktan sonra araba kullanan kişi, bu davranışının getireceği sonuçlardan muhakkak sorumludur.

Avukatlar, teologlar, psikologlar ve aileler devamlı surette sorumluluk gerektiren, özgür seçim mevzularıyla uğraşırlar. Nedensel örneklere dayalı bilimsel kanıtlar, bir zamanlar "ahlaktanımaz" olarak bilinen (bu şekilde etiketlenen) davranış biçimlerinin, bizim kontrolümüz dışında olabileceğine işaret etmektedir. Biyopsikologlar ve genetik bilimciler, davranışın fiziksel ve biyokimyasal "neden"lerini ortaya çıkarmaya devam etmektedirler.

Fakat tabiat, hiçbir istisna kabul etmeyen fizik ve kimya yasalarıyla yönetiliyorsa, ben sizin karşıya geçmenize yardımcı olmaktan sorumlu tutulamam; ve siz de sırf canınız sıkıldığı için bana baltayla saldırmaktan sorumlu tutulamazsınız. Eğer davranışlarımız sadece genetik bir etkiyle belirleniyorsa kimi neyden sorumlu tutabiliriz ki? Ve eğer kimseyi sorumlu tutamazsak, ahlaki yaptırımları nasıl meşrulaştırabiliriz? Ahlaki seçim ihtimalini ortadan kaldırırsak, benim öteki hayvanlardan ne farkım kalır?

Bu tamamıyla, felsefenin sınırlarını bilmektir.
(Immanuel Kant)

Felsefi Sorgu

Bir an için hiç kimsenin ahlaklı sayılamayacağı bir dünya düşünün. Böyle bir dünyada her davranış; genetik, toplumsal ve tarihî nedenlerin kaçınılamaz sonuçları olarak görülebilir. Bu tür bir bakış açısının avantajları ve dezavantajları nelerdir? Bir şeyi yapmamak ya da yapmaya "yardımcı olmamak" iddiası karşısında bahane uydurduğunuz zamanları düşünün. Böyle bir bahane karşısında kazancınız ve kayıplarınız nelerdir?

İmmanuel Kant, insanın özgür olma ve sorumluluk alma olasılığına karşı geliştirilen bilimsel ve felsefi argümanlardan oldukça rahatsızlık duymuştur. René Descartes'ın başlattığı, Hume'un mücadele ettiği epistemolojik dönüşüm, İmmanuel Kant ile kemale erer. (11. Bölüm).

Profesör Kant

İmmanuel Kant (1724–1804) o zamanlar Doğu Prusya sınırlarında kalan Königsberg'de (bugünkü adıyla Kaliningrad, Rusya) doğmuştur. Protestanlığın Pietizm (aşırı dindarlık anlamına gelen bir terim) mezhebine mensup olan yoksul bir aileye sahipti. Pietistler Kilise tarafından dayatılan fikirleri reddetmişlerdi; ayrıca Tanrı ile birey arasına giren papazlara da tahammülleri yoktu. Bunun yerine Tanrı'yla doğrudan ve aracısız bir şekilde iletişim kurmayı tercih etmişlerdir. İmanın ve tövbenin önemini vurgulamışlar, katı bir çileci hayatı benimsemişlerdir.

Kant 8 yaşındayken, Pietist bir eğitimci tarafından kurulan mahalle mektebine gönderildi. Eğitim olabildiğince sıkıydı, her sabah saat dört buçukta başlardı. Öğrencilere Pietizm üzerine bir saatlik eğitim verilirdi ve her ders dua ile başlardı. Pazarları neredeyse tüm gün dinî ibadetle geçerdi. Uzun yıllar sonra Kant, okulundan korku ve sofuluğun hüküm sürdüğü bir mekân olarak bahsetmiştir. Yine de Kant, ahlaki ciddiyet düsturunu ve dürüstlüğünü hiçbir zaman kaybetmemiştir. Kant yaşlılığında, ailesinin inancından saygıyla bahsetmiştir: "İnsanlar Pietizmi amaç hâline getirdiklerini söyleyebilirler. Bu, insanların içten ve hürmete layık samimiyetlerinin ifadesidir. Onlar kişinin

Immanuel Kant

sahip olabileceği en ulvi şeylere; sükûnete, tatminkârlığa ve iç huzuruna sahiplerdir ve hiçbir şey bunu gölgeleyemez."[1]

Birçok şeyi büyük bir inançla düşündüğüm doğrudur ve söylemeye cesaret edemesem de bu bana bir memnuniyet verir; ancak düşünmediğim hiçbir şeyi söylemem.
(Immanuel Kant)

Kant 16 yaşındayken, 6 yıl eğitim göreceği Königsberg Üniversitesi'ne kaydoldu. Üniversiteden ayrılma sürecinde, -ne kadar avantajlı gözükse de- Lutherci bir vaiz olma teklifini reddetti ve eğitimine devam etmeyi seçti. Sonraki 9 yıl boyunca özel öğretmen olarak, düşük bir gelirle geçinmeye devam etti. 1755 yılında Kant, bugünün doktora derecesine eşdeğer bir diploma sahibi oldu. Bu unvan ona bir *Privatdozent* (maaşı direkt olarak öğrenciler tarafından karşılanan özel hoca) olarak, üniversitede kalma imkânı sağladı. Öğrencilerin ilgisini çekip onları etkilediği ölçüde para kazandı. Popüler bir hoca hâline gelen Kant, 1770'Te, 46 yaşındayken üniversitede mantık ve metafizik profesörü olarak göreve başladı. Kant'ın düşük bir maaşı vardı fakat statüsü onu tatmin etmeye yetiyordu.

Sevilen Bir Öğretmen

Öğretmenim olan bir filozofu tanımak, benim için büyük bir şanstı. Hayatının daha başında gençliğin keyif veren cesaretine sahipti ve dahası bu durum, yaşlılık zamanlarına kadar da devam etti. Zarif ve aydınlık çehresinde her daim neşeli ve keyifli bir hâl vardı. Sohbeti, fikir veren düşüncelerle doluydu. Konuşurken jestlerini harekete geçirirdi, nükteli ve şakacı bir düşgücü vardı, dersleri öğretici ama daha çok eğlenceliydi... Hakikatin yaygınlaşmasına ve teşvik edilmesine karşı koyan hiçbir fitne, fesat, cemaat, ön yargı ya da hürmet, onun üstünde en küçük bir etkiye sahip değildi. Dinleyicilerini kendileri adına düşünmeleri için yüreklendirir, teşvik ederdi... Büyük bir şükran ve hürmetle adını zikrediyorum ki bu adam, İmmanuel Kant'tır. Onun hayali, adını her andığımda karşımda belirir ve o benim için çok değerlidir.

Johann Gottfried Herder (1744–1803)'a ait bu hikâye, Will ve Ariel Durant'ın *Medeniyetin Hikâyesi* adlı serinin 10. cildi olan *Rousseau ve Devrim* adlı eserden aktarılmıştır. (New York: Simon&Schuster, 1967, s. 532).

Yalnız Bir Yazar

Kant'ın hayatı, neredeyse hiç dikkate değer bir şey yaşamamasıyla dikkat çekicidir! Neredeyse bütün hayatı boyunca, doğduğu yerden 110 kilometre ötesine yolculuk etmemiştir. Bir biyografi yazarı der ki, "Kant'ın hayatı (dilbilgisindeki) düzenli fiillerin en düzenlileri gibidir." Bir başka yazar ekleme yapar: "Ancak bu, bileşik bir fiil değildir. Çünkü Kant hiç evlenmemiştir."[2]

Kant hayatının büyük kısmında değişmez, sabit bir programa göre yaşamıştır. Şair Heinrich Heine, Kant'ın rutine olan tutkusunu şöyle tarif etmiştir:

> Şehrin büyük kilise saatinin bile günlük işini, o şehirde yaşayan İmmanuel Kant'tan daha fazla şevkle ve daha düzenli bir şekilde yaptığına inanmıyorum. Kant için yataktan kalkmanın, kahve içmenin, yazmanın, konferanslar vermenin, yemenin, yürümenin; her şeyin değişmez bir zamanı vardır. Komşuları Kant'ı gördüklerinde saatin tam dört buçuk olduğunu bilirler; gri montu sırtında, bastonu elinde, evinin kapısının basamaklarından inmiş, yavaş yavaş Limon Ağacı Sokağı'na doğru yürüyordur; bu sokak ondan sonra Filozof Yolu adını almıştır. Yılın her mevsimi sekiz defa bu yoldan bir aşağı bir yukarı yürürdü. Hava kötü olduğunda veya gökyüzünü yağmurun habercisi gri bulutlar kapladığında, yardımcısı ihtiyar Lampe, Kant'ı tedirgin bir şekilde büyükçe bir şemsiyeyle takip ederdi; tıpkı Tanrı misali... [3]

Kant'ın sadece bir kere bu yürüyüşü aksattığı kaydedilir: Rousseau'nun *Emile*'ini okumaya daldığı bir zamanda...

Kant üretken bir yazardı. Eserleri çetin fakat devrim yaratır nitelikteydi. *Saf Aklın Eleştirisi* (1781 ve ikinci edisyonu 1787), *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena* (1783), *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* (1785), *Pratik Aklın Eleştirisi* (1788), *Yargı Gücünün Eleştirisi* (1790) ve *Salt Aklın Sınırları İçinde Din* (1793).

İmmanuel Kant'ın hayatını tasvir emek oldukça güç bir iştir; onun yaşamını ya da kişisel tarihini anlatacak uygunlukta kelimeler yoktur.
(Heinrich Heine)

Saf Aklın Eleştirisi şimdiye kadar yazılmış en çetin kitaplardan biridir. Felsefe uzmanları ona çekinerek yaklaşmışlar ve -eğer tamamını okumayı başarabilmişlerse- kitaba övgüler yağdırmışlardır. Kant bir keresinde, reddedilmekten hiç korkmadığını ifade etmiştir; o anlaşılamamaktan

korkmuştur. Korku hissetmesi için iyi bir sebebi vardı. 16 Ağustos 1783 yılında "En azından 12 sene üzerinde çalıştığım düşüncelerin sonuçları" dediği eserini kaleme aldı:

> Bu çalışmayı dört veya beş hafta süren bir zaman diliminde, büyük bir hızda tamamladım, içeriğine oldukça özen gösterdim. Okuyucunun anlamasını kolaylaştıracak açıklamalar ve şerhler üzerinde düşündüm. Bu asla pişman olmayacağım bir karardı, eseri daha popüler kılmak için daha çok araştırmak ya da basımı ertelemek söz konusu değildi; öyle olsaydı eseri hiçbir zaman tamamlayamazdım.[4]

Kant, aydınlatıcı örneklere kasıtlı olarak yer vermediğini kabul etmiştir; zira bu zaten oldukça hacimli olan bir eseri iyice ağırlaştırırdı (ya da kalınlaştırırdı). Üstelik, aydınlatıcı örneklerin sadece eseri popüler hâle getirmek için eklendiğini ve "bu eserin asla popüler olması amacıyla yazılmadığını" ifade etmiştir.[5] Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin müsveddesini metafizikçi Marcus Herz'e gönderdiğinde Herz, kitabın yarısını okumuş ve Kant'a geri yollamıştır: "Eğer tamamını okusaydım korkarım ki delirecektim." [6]

Kant'ın eserinin çetin bir eser olmasının bir nedeni daha vardır: Eser, yeni mefhumları açıklamaya girişmektedir. Kant kendisini Latince terimlerin yeni anlamlarını keşfetmek veya Almanca yeni deyimler uydurmak zorunda hissediyordu. Yaygın ifadelere, kendisine özel, sıra dışı anlamlar veriyor ve kimi zaman aynı kelimeyi farklı anlamlarda kullanıyordu. Bütün bunlara rağmen bu küçük profesörün, büyük ve zor anlaşılır kitapları Batı düşünce geleneğini sonsuza kadar değiştirmiştir.

Kant 1797 yılında kamuya açık konferanslar vermeyi bıraktı. Artık bedensel olarak sıhhati çok iyi ol-

Bir eşim olabileceği vakit onu geçindiremezdim; bir eşi geçindirebildiğim zaman da artık herhangi bir eşe ihtiyacım yoktu.
(Immanuel Kant)

Königsberg'ün sakinleri saatlerini ayarlamanın şaşmaz bir yöntemini bulmuşlardı: İmmanuel Kant her gün tam 15.30'da, günlük gezintisini yapmak üzere evinden ayrılırdı.
(Henry Thomas ve Dana Lee Thomas)

Kant genellikle; komşularının saatlerini, evden çıktığı saat olan 16.30'a ve dar sokağı sekiz defa turlamasına göre ayarladıkları, yapacağı her şeyi programlayan, yaşlı, bekâr bir adam olarak betimlenir.
(Samuel Enoch Stumpf)

Kant her sabah 05.00'te kalkar, akşam 22.00'de yatardı. Kasaba halkı saatlerini, Kant'ın 15.00'teki yürüyüşüne göre ayarlardı.
(Burton F. Porter)

masa da hâlâ üretken bir yazardı. Kant hayatında hiç dağ ya da deniz görmeden, yalnız ve yaşlı bir adam olarak öldü. Filozoflar veya filozof olmayanlar kabul etseler de etmeseler de Kant'ın Batı felsefesi geleneğini temelden sarstığı gerçeğiyle yüzleşmek zorundadırlar. Königsberg Katedrali'ndeki mezar taşının üzerinde kendi sözleri yazar: "Üzerimde yıldızlı gökyüzü, içimde ahlak yasası var."

Filozof şair Schiller, Kant'ın felsefesinin zenginliğine, karmaşıklığına, önemine ve çalışmaları bir biçimde Kant'a cevap teşkil eden pek çok filozof üzerinde bıraktığı etkiye değinirken şöyle demişti: "Tek bir zengin adamın bir sürü dilenciye nasıl istihdam sağladığını görün."[7]

Kant'ın ortaya koyduğu çalışma, önemli ve cürekârdır; çünkü bu çalışma rasyonalizme, (dönemin başat felsefe ekolü olan) deneyciliğe ve popüler teolojiye dair yıkıcı eleştiriler içerir. Bazı rahiplerin Kant'a "köpek" diye hitap ettikleri ve bazılarının da köpeklerini "Kant" diye çağırdıkları söylenir.

FELSEFEDE BİR SKANDAL

11. Bölüm'de Hume'un ne denli radikal bir kuşkuculuk örneği sergilediğini görmüştük. Hume kendi zamanının, hatta tüm zamanların en belalı filozoflarından biriydi. Onun deneycilik eleştirisi; "nedensonuç ilişkisinin, benliğin ya da dış dünyanın asla bilenemeyeceği" kabilinden rahatsız edici sonuçlar doğurmuştur. Hume ayrıca ahlaki yargıların bir şekilde beğeniyle ilgili olduğunu da iddia etmiştir. Hume'un şaşırtıcı eseri *Doğal Din Üstüne Söyleşmeler*, Tanrı'nın varlığı hakkındaki "kutsal" addedilen iddialara katı bir rasyonel çözümlemeyle yaklaşmıştır. Bu eser, Tanrı'nın varlığıyla ilgili argümanların akıl dışı olduğunu ve ikna edici hiçbir yönlerinin bulunmadığını göstermiştir. Bilgiye ve akla dair yönelttiği sert eleştirilerle Hume, aklın "tutkuların esiri" olduğunu (ve olması gerektiğini) belirtmiştir. Hume'un felsefesi dış dünyayı bilinemez hâle getirmiştir. Ona göre akıl, doğanın sırlarına vâkıf olamaz. Hume'un rasyonel etik eleştirisine göre akıl, insanları harekete geçirmede yetersizdir. Diğer bir deyişle Hume, iyimser Aydınlanmacı düşüncenin otoritesini baltalamıştır.

Kant, Hume'un aklın faaliyet alanı hakkında yaptığı acımasız eleştirilerin sonuçlarını ilk fark eden filozoflardan biriydi. *Gelecekte Bilim Olarak*

Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena adlı eserinin önsözünde Kant şöyle der:

> Şimdiye değin (tarihsel anlamda) bildiğimiz kadarıyla, David Hume tarafından metafiziğin kökenine yapılan saldırı kadar, metafiziğin kaderini belirleyen başka hiçbir olay olmamıştır. Hume, bu bilgi türüne bir ışık yakmadı fakat öyle bir kıvılcım çaktı ki bu kıvılcım yanıcı bir maddeyle karşılaşabilseydi veya bu için için yanan ateş, dikkatli biçimde körüklenip geliştirilseydi bir ışık yakılmış olabilirdi.
>
> ... Hume'un çıkardığı sonuçlar her ne kadar acele verilmiş, yanılgılarla dolu kararlar gibi görünse de en azından soruşturmaya dayandırılabilir. Bu soruşturma, bir yandan onun döneminin daha zeki ruhlarının konu üstüne yoğunlaşmasını, diğer yandan da problemin -onun teklif ettiği bağlamda-, mümkünse daha tatmin edici bir çözümünün keşfedilmesi için, zeki ruhların kararlı bir çaba göstermesini hak eder.
>
> Fakat Hume metafizikçilerin alışılmış talihsizliğinden, yani anlaşılamamaktan musdariptir. Rakiplerinin... soruna ait temel noktayı gözden kaçırdıklarını görmek ona çok büyük azap veriyordu. Rakipleri bir yandan Hume'un kuşku duyduğunu olduğu gibi kabul ederken, onun değerli önerisini o kadar yanlış anladılar ki, her şey hiçbir şey olmamış gibi eski hâlinde kaldı.[8]

Beni yıllar önce dogmatik uykumdan uyandıran ve kurgusal felsefe alanındaki sorgularıma bambaşka bir yön veren, David Hume'un uyarılarıdır. Bunu samimi bir şekilde itiraf ederim.
(Immanuel Kant)

Hume metafizikçilerin alışılmış talihsizliğinden, yani anlaşılamamaktan musdariptir. Rakiplerinin soruna ait temel noktayı gözden kaçırdıklarını görmek, ona çok büyük azap veriyordu. Rakipleri bir yandan Hume'un kuşku duyduğunu olduğu gibi kabul ederken, onun değerli önerisini o kadar yanlış anladılar ki, her şey hiçbir şey olmamış gibi eski hâlinde kaldı.
(Immanuel Kant)

Kant'ın "felsefede bir skandal" olarak atıfta bulunduğu olay, Descartes'ın kendi varlığından şüphelenip her şeyi tamamıyla beden ve ruh diye iki ayrı töze ayırdığı zamanlara dayanır. Descartes beden-zihin etkileşimini hiçbir zaman tatmin edici bir şekilde açıklayamamıştır; ya da dış (somut) dünyanın var olduğunu kesin bir şekilde kanıtlayamamıştır. Descartes kendi rasyonel öncüllerinin ortaya koyduğu mantıksal neticeleri takip etmeyi reddetse de, Descartes'ten sonra gelen Avrupalı rasyonalistler bunu

yapmıştır. Avrupalı rasyonalistlerin kesinliğe dair örnekleri matematik ve geometriye dayanıyordu; onlar "deneyim"den epey uzaklaşmışlardı. Sonuç olarak rasyonalistler, gözleme ya da algıya dayanmayan mantıksal rabıtalara ait, muazzam bir sistem inşa ettiler.

İngiliz deneycilerine göre zihin, izlenimlerden ve deneyimlerden kaynaklanan verileri "alan", edilgen bir kavramdı. Ancak deneycilerin bu görüşü, kesin bilgilerin sadece düşüncelerle (Locke'ta idea, Hume'da düşünce/kavram) sınırlı olduğuna dair talihsiz bir sonucu da beraberinde getirdi. İroniktir ki, çıkış noktaları deneyim olan deneycilerin varış noktaları da deneyimdir. Hume'un itirafı, deneycilerin vardığı noktayı gözler önüne serer: Haklarında hiçbir şey bilmeden dış dünyaya, benliğe ve neden-sonuç ilişkisine inanmalıyız.

Tarih boyunca sık sık olduğu gibi, o dönemdeki bilimsel gelişmeler de dönemin başat felsefesine meydan okumuştur. Kant'ın belirttiği gibi eğer iki önemli felsefe ekolü arasında bir çekişme varsa, felsefede esaslı bir sorun var demektir. Sonuç olarak, bilim tam tersini söylese de felsefede algının önemini, neden-sonuç ilişkisinin olasılığını, dış dünyanın doğrulanabilir varlığını, aklın insani meselelerde etkisini reddeden bir ekol vardı.

Eğer felsefenin dünyada olup bitenlerden haberi yoksa ve oldukça garip bir hâle geldiyse, Kant neden felsefeyle ilişiğini kesmedi? Neden bilimin üstünlüğünü kabul edip felsefenin yok olup gitmesine izin vermedi? Kant bu gidişattan memnun değildi; çünkü bilim (hiç değilse bir kere tamamıyla anlaşıldı mı); içindeki her şeyin, sonuçta doğanın evrensel ve değişmez yasalarını izlediğini gösteren mekanik bir evrenin örtüsünü kaldırıyordu. Eğer böyle bir tablo kesin ve tamsa, o hâlde Tanrı gereksizdir, özgür irade bir yanılsamadır ve ahlak imkânsızdır. Eğer bizim "doğanın yasalarını" izlemekten başka bir seçeneğimiz yoksa, o hâlde bilinen bütün değerler ortadan kalkar. Davranışlarımız, bitkilerin ve hayvanların davranışlarından çok daha karmaşıktır; fakat nispi olarak farklı değildir. Bir katil ya da bir aziz, her ikisi de neden-sonuç ilişkisinin kaçınılamaz çerçevesini ya da sınırlarını izler.

Aydınlanma kusurlu ya da eksik kalmamıştır, sadece aydınlatılmamıştır.
(H. Böhme ve G. Böhme)

Kant şunu sorar: "İlerleme kaydettiği açık bir şekilde görünen bilim, insan hayatını kör bir mekanizmaya indirgeyen neticelerin sorumlusu olabilir mi?" Nasıl olur da birbirinden bu kadar fark-

lı olan iki felsefi ekol, böyle saçma ve kabul edilemez çıkarımlara ulaşabilir? Ahlaki değer ve saygınlığı yok etmeden, bilimi rasyonalizmin ve deneyciliğin iyi yönleriyle sentezlemek mümkün değil midir? Elbette bilimin özgürlüğe yer bırakmayan, duygusuz dünyasından ya da rasyonalist ve kuşkucu felsefenin doğrulanamaz, pratik olmayan dünyasından daha iyi alternatifler olmalıdır.

İmana yer açmak için bilgiyi bir kenara bıraktım.
(Immanuel Kant)

Felsefi Sorgu

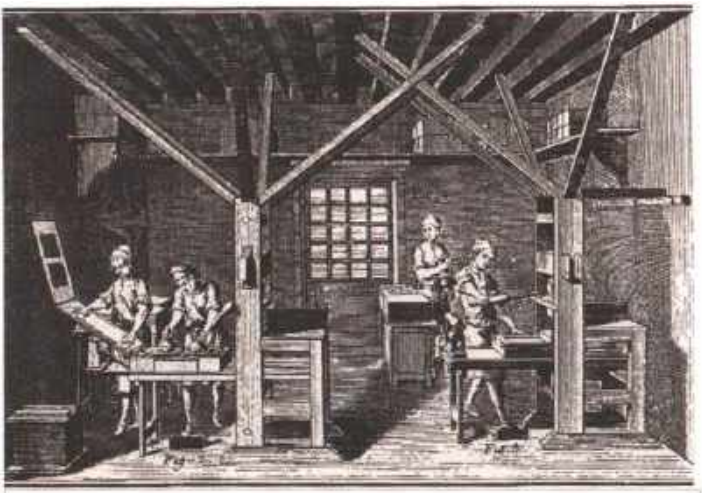
Yapabileceğimiz her şey bilimsel yasa ve kurallara göre açıklanabilseydi, ahlak kavramının ortadan kalkacağını düşünüyor musunuz? Davranış ve biyopsikoloji kurallarına dayanan başka türden bir ahlak kavramı var olabilir mi? Neden? Bütünsel olarak "bilimsel" bakış açısına sahip olmakla ne kaybederiz? Kaybedeceğimiz bu şey önemli midir? Açıklayınız.

KANT'IN KOPERNİK DEVRİMİ

"Felsefede bir skandal"a karşılık olarak Kant, ("eleştiri" olarak adlandırdığı) bilginin *nasıl* mümkün olduğuna ilişkin çözümlemeye yönelmiştir. Bu süreçte Kant, zihnin karşı karşıya kaldığı duyular ve algılamalar üzerinde zihnin etkide bulunduğu temel bir *yapı* inşa etmiştir. Bu yapıyı, bilmenin *biçimsel* (formsal) ögesi olarak düşünebiliriz. Bu sebepten dolayı, Kant biçimci ya da formcu olarak bilinir. Kant; ne bizatihi duyuların ne de bizatihi aklın, dış dünyanın bilgisini veremeyeceğini ileri sürer. Bilgi zihin ve duyular arasındaki etkileşimin bir sonucudur. Bilgi ve deneyim, *kategoriler* olarak isimlendirilen, özel düzenleyici idealar tarafından yapılandırılmış ya da biçimlendirilmiştir. Bu kuram *aşkınsal idealizm, Kantçı idealizm ya da transandantal idealizm* olarak bilinir.

aşkınsal idealizm Kantçı idealizm veya transandantal idealizm olarak da bilinir; bilginin zihin ve duyular arasındaki etkileşmenin bir sonucu olduğunu ve kategoriler olarak adlandırılan düzenleyici düşünceler tarafından yapılandırıldığını ileri süren kuramdır.

Kant'a göre, Descartes'ın temel hatası, bilimsel yöntemi yanlış anlamakla başlar. Galile, "usulün ortak planı"nı, yani fenomen üzerinde çalışmanın

Diderot'un *Ansiklopedi*'sindeki (*Encyclopedia*) bu basımevi resmi; aydınlanmanın, özgürce fikir değiş-tokuşu sayesinde, bilginin yayılmasına olan iyimser inancını gösterir. Bugünün internetine olan ilgi, fikirlerin özgürce ifade edilmesi ve değiş-tokuşu sayesinde bilginin benzer biçimde yayılacağı inancını yansıtıyor mu?

yöntemini tesis ederek bilimin çehresini değiştirmiştir. Descartes, yöntemin önemini kavradığı hâlde, bu *bilimsel* yöntemin *hem* deneysel *hem de* rasyonel olacağını tam olarak göremememiştir. Kant, deneycilerin de, aklın önemini hiçe sayarak benzer bir hataya düştüklerini fark etmiştir. Bilimsel yöntemin gösterdiği gibi bilgi, hem rasyonel hem de algısal (deneysel) ögelerden oluşmaktadır. Yani bilgi, hem bir özneyi (bilen zihin) hem de bir nesneyi (bilinen bir şey) gerektirir.

Kant'ın dönemindeki yaygın inanca göre hakikat; zihindeki düşünceler, haricî koşullar veya nesnelerle uyumlu olduğunda ortaya çıkar. Diğer bir deyişle o dönemde temsil kuramına (bkz. 11. Bölüm) rağbet ediliyordu. Örneğin, eğer bu kitabın kırmızı bir cildi olduğunu düşünüyorsam ve eğer bu cilt gerçekten de kırmızıysa, o hâlde benim düşüncem doğrudur. Ancak Kant'ın ortaya koyduğu gibi, eğer bütün bilgiler bu örneğe uygunsa, biz doğanın genel yasalarını asla keşfedemeyiz. Biz sadece elmanın düştüğünü keşfederiz,

bütün cisimlerin yerçekimi kanununa tabi olduklarını değil; zira biz bütün cisimleri tek tek gözlemleyemeyiz. Hume bu durumu anlıyor fakat bilginin alanını tikellerle sınırlamak istiyordu. Sonunda, sadece varoluşumuzun en önemli cephelerine inanabileceğimizi ileri sürüyordu: Deneyimin devamlılığı, dış dünyanın varlığı, birleşik benliğimizin varlığı, neden-sonuç ve ahlaki düzen.

Entelektüel dürüstlüğü talep etmenin kendisi, bizzat sahtekârlıktır... Çünkü bilgi bize ön yargılar, kanaatler, cesaretler, kendini doğrulamalar, varsayımlar ve mübalağalardan oluşan bir iletişim ağıyla ulaşır.
(Theodor Adorno)

Eğer Hume'un ilk öncüllerini kabul edersek, onun çıkarımlarını da kabul etmemiz gerekecektir. Ancak, (bilimin bilfiil yaptığı gibi) olayların yakından sorgulanmasıyla bilim adamları, (Hume'un kuramının yapamayacağımızı söylediği) pek çok farklı genellemenin kesin olarak yapılabileceğini göstermiştir. Kant, *bir kuram deneyimle tutarlı olmayan çıkarımlara ulaştığında, gerçek dünyaya ait delilin, kuramsal tutarlılığa ağır bastığını* ifade eder. Buradan hareketle, günlük deneyimler ve yaşantılar; neden-sonuç ilişkisinin, dış dünyanın ve benlik bilgisinin var olduğunu gösterir.

Açıkça görülür ki Kant'a göre bilimsel yöntem, Hume'un felsefesinden çok daha güvenilir ve eksiksizdir. Peki, ters düştükleri nokta nedir? Kant'a göre bilimsel düşünce, soru sorma ve hipotez ortaya koyma *eylemini* içerir. Bilimsel düşünce sadece herhangi bir şeyin meydana gelişini kaydeden pasif bir işlem değil; denetim altına alınmış deneysel koşulların *aktif* bir tertibidir.[9] Bu durum da bilginin bir tür *etkileşim* olduğunu ortaya koyar. Bilgi, bilen (özne) ve bilinenden (nesne) meydana gelen, iki yönlü akışa sahip bir otoban gibidir.

Kopernik nasıl evrenin yapısı hakkındaki varsayımlarımızı değiştirdiyse Kant da, bilginin yapısı hakkındaki temel faraziyeleri değiştirmeyi teklif etmiştir. Astronomlar yüzyıllar boyunca, dünya-merkezli bir evren planı ortaya koymak için çabalamışlardı; fakat başarısız oldular. Ardından Kopernik, devrim yaratan bir hipotez ortaya koydu: Güneş merkezdedir, dünya sadece bu güneş sisteminin bir parçasıdır. Bu varsayım, geçmişte yaşanan bütün zorlukları sona erdirdi ve yeni, önceden kestirilebilir bilgiyi üretti. Kant felsefede bir Kopernik devrimini savunuyordu: Felsefe alanında, kendinden önceki filozoflara ait rotayı tersine çevirdi: *Zihin bilinebilen şeyle uyumlu olmak durumunda değildi; bilinebilen şeyin, zihinle uyumlu olması gerekirdi.*

Eleştirel Felsefe

Descartes epistemolojik dönüşümü başlatırken, zihne rasyonel bir töz olarak odaklanmıştır. Ancak zihnin rasyonel işlevine odaklanırken onun *düzenleyici işlevini* ihmal etmiştir; böylece deneyimle bağdaşmayan neticelerin ortaya çıkmasını engelleyememiştir. İngiliz deneyciler, Hume'da doruğa ulaşan ikinci bir adım atmışlar ve hem deneyimin önemini hem de *a priori* aklın sınırlarını ortaya koymuşlardır. Bilginin tek kaynağının deneyim olduğunu söyleyen Hume'un yaptığı vurgu, deneycilerin (pasif, nötr ve boş bir levha olarak nitelendirdikleri) zihin görüşüyle birleşmiştir. Hume, zorunlu olarak meydana gelen hiçbir şeyi, hatta bir benliğe sahip olduğumuzu bile "bilemeyeceğimizi" ortaya koymak için çabalamıştır.

Kant epistemolojik dönüşümün üçüncü ve son adımı olarak, radikal bir alternatif önermiştir: İzlenimler ve algılarla faal bir etkileşime geçen zihnin yeni bir bakışına, ne tür bir bilgi dayandırdığımızın eleştirel çözümlemesi.

Hume bütün bilgilerin, izlenimler sonucunda ve deneyimle başladığını öne sürmektedir. Fakat Hume, deneyimle *tetiklenen* bilgi ile deneyime *temel teşkil eden* bilgiyi karıştırmıştır. Kant, "bilgi melekemizin" (zihnimizin), deneyimin henüz ham verisine bir şeyler ekleyebileceğini öne sürmüştür. Çünkü deneyim *tetikleyici*dir, böylece her türden bilgiye *eşlik eder*, zihnin deneyim üzerindeki etkisini fark edemeyebiliriz:

> Bütün bilgilerin deneyimle başlıyor olması, onların deneyimden kaynaklandığı anlamına gelmez. Deneysel bilgimiz bile, izlenimlerden edindiklerimizden ve bilgi (o vesileye akla uygun bilgi) melekelerimizin kendi içinden (kendi kendine/kendi kaynağından) sağladıklarından müteşekkil olabilir. Eğer bilgi melekemiz bu türden bir ekleme yaparsa, belki de bizler onu ham malzemeden ayırt edecek konumda değiliz; ta ki konu üzerinde uzunca bir süre durup onu ayırt edebilecek yeteneğe ulaşana dek.
>
> Bu mesele en azından daha yakından bir sorgulamayı gerektiren bir meseledir ve rastgele verilecek herhangi bir cevabı kabul etmez –deneyden ve duyuların izlenimlerinden bağımsız olan herhangi bir bilginin var olup olmadığı gibi. Böyle bir bilgi *a priori* diye adlandırılır ve kaynakları *a posteriori*, yani deneyime dayanandan (*deneysel* olandan) farklıdır. [10]

Mutlak, değişmez normların ve epistemolojik kesinliğin olmadığı bir dünya, nihai bir Protestanlık dünyasıdır: Herkes kendi felsefesini oluşturur, herkes kendi doğrusunun ve gerçeğinin belirleyicisi olur.
(Richard Ruland ve Malcolm Bradbury)

Kant basit bir soru sorar: *Metafizik mümkün müdür?* Mevcut deneyimin ötesinde yer alan şey'leri bilebilir miyiz? Bu şekilde, insan zihni a priori (duyusal deneyimden kaynaklanmayan, akıldan nükseden) bilgi için yeterli midir ya da kabiliyetli midir? (bkz. 10. ve 11. Bölüm). Kant cevap olarak, metafiziğe dair eleştirel bir bakış açısı getirerek onu yeniden sorgular. Metafizik, bilimden farklı olarak, tecrübeden değil de akıldan kaynaklanan bilgiyi elde etme ve sistemli hâle getirme girişimidir. Kant önceki metafizik felsefelerini *dogmatik* olarak nitelendirmiştir. Kant'ın kastettiği şey, önceki metafizik felsefelerinin "mevcut deneyimin dışında yer alan her ne varsa, onun doğasını anlamak için yapılan tehlikesiz çabalar" olduğudur.

Eleştirel felsefe, Kant'ın, zihnin bilgi ile olan gerçek ilişkisini belirleme girişimi içinde, "saf akıl"ın (deneyim ile karışmamış akıl) doğasını ve sınırlarını değerlendirme çabasına verilen isimdir. "Saf bilgi", ahlaki anlamda saf demek değildir; duyulardan *elde edilmeyen* bilgiye, *bağımsız bir akıl yürütmeye* (*a priori* akıl yürütmeye) karşılık gelir.

Fenomen ve Numen

Kant'a göre bilgilerimizi iki şey şekillendirir: Bizatihi deneyimlerimiz ve zihnimizin muhakeme melekesi. Kant'ın haklı olması, bizim gerçekliği olduğu hâliyle asla bilemeyeceğimiz anlamına gelir. Gerçekliği sadece, insani kavrayışla düzenlenmiş olarak bilebiliriz. **Fenomen gerçeklik**, bizzat tecrübe ettiğimiz dünya için kullanılan bir terimdir. **Numen gerçeklik** algılarımızdan bağımsız olan gerçekliğin bizzat kendisi için kullanılan bir terimdir ve çoğunlukla "nesnel gerçeklik" olarak ifade edilir. Hepimizin *bildiği* şey, algılanan gerçekliktir. Fakat bunun anlamı, her birimizin şahsına münhasır, öznel bir gerçekliği olduğu değildir. Kant, zihnin bütün eşit olan şeyleri, gerçeklikteki standart kategorilere uyguladığını (ya da yüklediğini) söyler. Çünkü kavrama melekesi standarttır; işleyen her zihin, deneyim üzerinde aynı temel düzeni uygular. Kant'ın *beşeri gerçeklik* ve *saf gerçeklik* arasında yaptığı ayrım üzerinde düşünmeliyiz.

eleştirel felsefe Eleştirel felsefe; Kant'ın, zihnin bilgi ile olan gerçek ilişkisini belirleme girişimi içinde, "saf akıl"ın (deneyim ile karışmamış akıl) doğasını ve sınırlarını değerlendirme çabasına verilen isimdir.

Saf gerçekliği asla tecrübe etmediğimiz hâlde, dünyanın zihnimizin bir uydurması olmadığını bi-

lebiliriz (anlayabiliriz). Kant'a göre zihin, düzenini kendinde-şey'lerin dünyası üzerinde uygulayabilir. Kendinde-şey'ler *numen*'dir, bu şey'ler bizden bağımsız olarak var olurlar. *Onların var olduklarını* biliriz, fakat onları bizatihi olarak bilemeyiz. Çünkü zihin düzeni uygularken, kendinde-şey'leri kavrayabileceği bir forma dönüştürür.

Örneğin insan kulağı numeni duyamaz -hava titreşiminin yoğun spektrumuna ses denir-. Bir köpeğin duyduğu en yüksek perdedeki sesleri ve bir filin duyduğu en alçak perdedeki sesleri işitemeyiz. İnsanoğlu sesin diğer dalga boylarının var olduğunu, bir köpeğin ya da bir filin kulağı, yahut hassas araçların yardımı olmadan bilemez. Biz sadece insani anlama melekelerimizin kabiliyetli olduğu şeyleri tecrübe edebiliriz.

Mademki numeni asla tecrübe edemeyeceğiz, o hâlde neden bu tarz bir ayrım yaparız? Kant'ın cevabı iki aşamalıdır. Birincisi: Bu ayrım bize insani anlayışın sınırlarını gösterir. İkincisi: Bilim ve Hume'un felsefesi tarafından yapılan şiddetli eleştirilerin ışığında, ahlaki özerkliğimizi ve hassasiyetlerimizi koruyabilecek bir ahlak felsefesinin temelini atmamız adına, böyle bir ayrım yapmak zorunludur. Ancak ikinci hedefi gerçekleştirmek için Kant öncelikle, insani gerçeklikle saf gerçeklik arasında bir bağ kurmak zorundadır.

fenomen gerçeklik Kant'ın, tecrübe ettiğimiz dünya için kullandığı bir terimdir.

numen gerçeklik Kant'ın algılarımızdan bağımsız olan gerçekliğin bizzat kendisi için kullandığı terimdir; çoğunlukla "nesnel gerçeklik" olarak ifade edilir.

Dünyada her zaman metafizik var olacaktır; dahası herkeste, özellikle de düşünen her insanda.
(Immanuel Kant)

Aşkınsal İdealar

Kant'a göre numeni doğrudan tecrübe edemesek de, *aşkınsal idealarn* özel bir çeşidi, fenomen ve numen dünyası arasındaki boşluğu doldurabilir. Deneysel düşünceler, duyusal veriler (deneyim) tarafından onaylanır. Aşkınsal idealar, (deneyimlerimizin tümüne birlik kazandırmak için kendilerine dayandığımızda), deneyimlerle "tetiklenirler." Aşkınsal idealar öncelikle, tecrübe etmeyi "birleştirirler" ya da buna "imkân tanırlar." Kant, bazı birleştirici yapılar olmaksızın, zihnin ham (işlenmemiş) duyu verilerini "tecrübe" edemeyeceğini ileri sürer.

Bu (yani birleştirici yapı olmadan zihnin ham duyu verisini tecrübe etmesi), anlamsız, farklılaştırılmamış, deneyimlenmemiş olurdu. Aşkınsal idealar, özel ya da belirli, herhangi bir deneyime karşılık gelmez; onlar "deneyimleri olası hâle getirir."

Kant üç tür aşkınsal idea ortaya koyar: *Ruh, evren* (bütünlük) ve *Tanrı*. Kant bunları *düzenleyici* idealar olarak da adlandırır; çünkü bunlar deneyimleri (en geniş ölçüde) "düzenler" ve sentezlerler.

> Yeteneklerimize ait mahiyetin temelinde olan her şey, kendi (doğru-düzenli) görevlerine uygun ve onlarla (görevleriyle) tutarlı olmalıdır -eğer bir yanlış anlamaya karşı savunmadaysak ve bu yeteneklerin uygun yönlerini keşfedebilirsek. Bu yüzden biz aşkınsal ideaların mükemmel, vazgeçilmez biçimde zorunlu ve düzenleyici bir görevi olduğunu, (bütün kuralların bir araya gelmesiyle güzergâhın planlandığı bir hedefi anlama cihetinde) "anlamayı" yönlendirdiğini varsayabiliriz.[11]

Kant'a göre saf akıl, bir *ruh* (ya da *ben)* ideası öne sürerek, bütün psikolojik faaliyetlerimizi birlik hâlinde sentezler (birleştirir):

> İlk düzenleyici idea, düşünen yapı veya düşünen ruh olarak "ben" dir... "kendi kendini idame ettirebilen zekâ" ideasıdır. Akıl; bütün saptamaları tek bir öznede temsil ederek, bütün güçleri mümkün olduğunca tek bir temel güçten kaynaklandırarak ve bütün değişimin tek ve aynı daimi varlığın hâlleri olduğunu kabul ederek çalışır.[12]

> ***Eskiden beri bütün bilgilerimizin nesnelerle uyumlu olması gerektiği kabul edilmiştir. Fakat bu kabule dayalı olarak, kavramlar vasıtasıyla nesneler hakkında bir şeyler ortaya koyup onlar hakkındaki bilgilerimizi arttırma çabaları, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu yüzden, nesnelerin bizim bilgimizle uyuşması gerektiğini farz ettiğimiz takdirde daha başarılı olup olmayabileceğimizi denemeliyiz.***
> (İmmanuel Kant)

Felsefi Sorgu

"Ben"lik (ya da ruh) ideası olmayan herhangi biriyle karşılaştınız mı? Ya da böyle birinin var olduğunu duydunuz mu? Böyle biri nasıldır? Peki ya "çoklu kişilik bozukluğu"ndan muzdarip insanlar hakkında ne düşünüyorsunuz? Örneğin, 94 farklı "kişiliğinin" olduğunu iddia eden birini ele alın... Bir insanın 94 farklı kişiliği olabilir mi?

Saf akıl, bütün olayları *evren*deki tek bir bütünlük şeklinde birleştirerek, deneyime birlik kazandırmaya çalışır. Evren ideası, deneyimlerimizi düzenlemeye ve ifade etmeye yardımcı olsa da, onun fiili mevcudiyetini ortaya koyamayız (ispatlayamayız). Evren ideası aklın gereksinimini karşıladığı, derin bir içgüdüsel idea olarak kalır. Fakat o "salt bir idea"dır; buna rağmen o, en önemli ideadır.

> Salt kurgusal aklın ikinci düzenleyici ideası genel olarak dünya tasavvurudur... "Koşullar/şartlar/durumlar dizisinin mutlak bütünlüğü" ideası, aklın deneyci görevi kapsamında asla tamamıyla idrak edilemeyecek olan bir ideadır. Fakat bu idea yine de, bizim bu tür silsilelerle olan temasımızda nasıl ilerlememiz gerektiğini tayin eden bir kural işlevi görür. Evrensel idealar düzenleyici ilkelerden başka bir şey değildir ve fiili bir bütünlük öne sürmekten (ya da varsaymaktan) epey uzaktır.[13]

Felsefi Sorgu

Evren hakkında ne hissettiğinizi iyice düşünün. Size göre evren ne derece gerçektir? Evrenin bilfiil var olduğunu biliyor ya da buna inanıyor musunuz? Ya da gerçekten varsa, Kant'ın öne sürdüğü dizi sırasınca bir işlev görür mü? Evren ideası, anlayışımızı "düzenleyici" biçimde örgütlemeye ve desteklemeye yardımcı mıdır? Evrenin kökenini keşfetmeye çalışan bilimsel girişimleri ve yaratılışla ilgili dinî inançları göz önüne alarak Kant'ın görüşünü değerlendiriniz.

Tanrı ya da "*en yüce zekâ*", Kant'ın üçüncü düzenleyici ideasıdır.

> Saf aklın üçüncü ideası olan *Tanrı* ideası, tüm evren dizisinin tek ve yeter nedeni olan bir varlığa dair salt göreli tahmini tazammun eder. Bu ideaya ait nesnenin mutlak şekilde var olduğunu farz etmek için en ufak bir nedenimiz (dayanağımız) bile yoktur.[14]

Kant "salt" ve "saf" idea derken, "Tanrı, deneyimle doğrulanacak türden bir şey değildir" demek ister. Bazı insanların Tanrı'ya inanmadıklarını, bazılarının ise Tanrı fikrini (önemsiz olduğu için) bertaraf ettiklerini biliyoruz. Kant, *Tanrı ideasını* bertaraf etmenin imkânsız olduğunu ileri sürer; çünkü o, aklın düzenleyici yapılarından ve kategorilerinden birini şekillendirir.

Felsefi Sorgu

Sizce bir insanın Tanrı ideası üzerinde düşünmesi mümkün müdür? Bu ideaya sahip olan birini tanıyor musunuz? Kant, hiç değilse -belki de- Tanrı'nın önemi hakkında birşey mi demek istiyor? Sizce Tanrı ideası insan zihni için ne kadar önemli ve zorunludur? Açıklayınız.

Kant'a göre bizler ruh (ya da benlik), evren ve Tanrı'nın gerçekliğe (ya da varoluşa) ait olduklarını düşünerek davranmalıyız. Fakat bütün numenlerde olduğu gibi, onların mevcudiyetini de deneysel olarak kanıtlamak mümkün değildir. Her şeye rağmen Tanrı, ruh (ben) ve evren gerçektir. Onlar insani anlamayı düzenleyen geniş kapsamlı ideaları işaret eder. Ancak eğer Kant'ın epistemolojik dayanağı doğruysa, ruh, evren, diğer "kendine şey'ler gibi" gibi, değişmeden kalırlar ve deneyimle değil, aklın işleyişiyle bilinirler.

Nesnel Deneyim

Basitçe söylemek gerekirse Kant'ın karmaşık çalışması, bize deneyimin sadece tek bir mutlak genel koşul altında mümkün olduğunu gösterir: Nesnellik. Kant, "Dünyanın *bana nasıl göründüğü* ile *herhangi bir deneyime sahip olmak için, dünyanın benim için ne tür bir düzen dâhilinde olacağı* arasında gerçek -nesnel- bir ayrım olmalıdır" der.[15]

Kısaca, eğer dünya ile benim aramda herhangi bir fark yoksa o hâlde benim "bir deneyim sahibi olma" düşüncem bile olmaz. Fakat benim deneyimlerim vardır. Gerçekten de Hume'un kuşkucu argümanları ancak, Hume (veya herhangi bir kuşkucu), deneyim sahibi olduğunu anlarsa bir anlam ifade eder. Fakat deneyimin bizzat kendisi, kuşkucunun kuşku duyduğu şeyi önceden -kesin olarak- (bir koşul olarak ve mantıken) gerektirir: Nedensellik kanunlarına tabi, nesnel bir düzenin parçası olarak kendi içinde bütünlük kazanmış (birleşmiş), süregelen bir "benliğin" (ya da ruhun) bağımsız varoluşu.[16]

Eleştirmenler -anlaşılır bir biçimde- Kant'a ait burada sunulan *argümanın* içerdiği mahiyetin açıklığı üzerinde farklı düşüncelere sahiplerdir. Bu görüş ayrılığı; bu düşüncenin ya da bu duyumun *bana* ait olduğunu, *tek bir şey'e* ait olduğunu, *herhangi* bir deneyci doğrulamaya göre var olan bir bü-

Bu sorgulamada mükemmelliği amaç edindim; ve riskli olmasına rağmen iddia ediyorum ki çözülmemiş ya da hiç değilse çözümü için anahtar sunulmamış bir tek metafizik problem yoktur.
(Immanuel Kant)

tünlüğe ait olduğunu söylememe (ya da tecrübe etmeme) imkân veren "benlik" bütünlüğü mefhumunu merkeze alır. Kant'a göre, benim herhangi bir deneyimimin oluşabilmesi için, aşkınsal bir birlik duyumuna zorunlu olarak ihtiyacım vardır ve tabii bu durumda, "ben" yoksam bütün dünya yok olur.

Bu aşkınsal bütünlüğün fark edilmesi (bilinirliği) mümkündür; çünkü *ben, zaman sayesinde kendi varoluşumun ve özdeşliğimin farkındayımdır.* Ve ben sadece zaman sayesinde kendi özdeşliğimin farkına varabilirim; çünkü ben kendimi, bilfiil var olan şeylerin -ki bu şeyler zaman sayesinde vardırlar- dünyasına yerleştiririm ya da kendi yerimi bu şekilde saptarım. Bu şeylerin benim algıladığımın dışında bir şey olma istidatları vardır. Ve onlar sadece benim algılarım değillerdir. Bu sebeple, onlar nesnel bir şekilde var olmalıdırlar.

Önceki pasajları bir kereden fazla gözden geçirmeye ihtiyacınız olabilir. Hatta Kant'ın karmaşık, etkili ve eleştirel felsefesini daha iyi kavramak için ilave okumalar yapmak isteyebilirsiniz. Ayrıca felsefe hocanız da sizinle Kant'la ilgili diğer şerhleri ya da yorumları paylaşmak durumunda kalabilir. Tüm bunlar, Kant'ın ana fikri ve ana fikrini işleyiş tarzındaki giriftlik dikkate alındığında sizi şaşırtmamalı.

Ve böylece ileri sürdüğüm ana problemin analitik çözümünü sonuçlandırıyorum: Netice itibariyle ortaya çıktığı gibi, fiili kullanımından elde edilen verilerden yükselerek olabilirlik düzeyine ulaşmak suretiyle, "metafizik, genel anlamda nasıl mümkün olabilir?"
(Immanuel Kant)

Kant'ın, numen dünyayı ve düzenleyici aşkınsal ideaları ele alış biçimi tutarlı değildir. Bazen onlardan zihinsel yapılar olarak bahseder, bazen de onların mevcut varlıklar olduğunu ileri sürer. Eğer Kant haklıysa, insanın hem bütünlüğe hem de aşkınsallığa güçlü bir şekilde ihtiyaç duyması hiç de şaşırtıcı olmaz. Bununla birlikte Kant'ın tutarsızlıklarına bir savunma da getirilebilir: Düzenleyici ideaların gücü. Zira düzenleyici idealar bize yeni deneysel bilgiler vermeyebilirler; fakat bize sistemli ve nesnel bir dünyaya olan daimi, metafizik iştiyaklarımızı tanıma imkânı verirler.

Birçok insana göre, muhafazakâr deneyci bilgi kuramlarının en büyük zaaflardan biri de Tanrı'nın, zihnin (ruhun) ve diğer aşkınsal metafizik inançların varlığını kabul etmemektir. Bu kuramlar; derin ve neredeyse evrensel denilebilecek bazı ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalırlar. Kant saygınlığı hak eder çünkü o bu ihtiyaçları fark etmiş, bunları göz önünde bulundurmuş ve bu konular üzerinde titiz bir açıklama yapmıştır. Neticede, sözü geçen ihtiyaçlardan kaynaklanan benzeri düşünceleri savunmuştur. (Elbette bir şeyin doğru olmasını istemek, onun doğru olacağı anlamına gelmez. Ve bir filozof olarak, gerçekten doğru olmasını istediğimiz şeyi, sırf biz öyle olmasını istiyoruz diye doğru kabul etmek de istemeyiz).

Kant'ın eleştirisel çalışma ve yöntemleri hakkında hiç değilse kabataslak bir fikir sahibi olduktan sonra, şimdi Kant felsefesinin aynı biçimde etkili ve ulaşılabilir bir diğer yönüne dönmeye hazırız: Onun koşulsuz buyruk anlayışı ve bunun dayandığı evrenselci ahlak felsefesi.

AHLAK METAFİZİĞİ

Buraya kadar Kant'ın felsefesiyle ilgili temel bir bakış açısı yakalamış olabilirsiniz. Kant, (felsefi açıdan meşrulaştırmak gayet zor olsa da) devamlılığı olan, kuvvetli düşünme tarzlarına riayet eder. Örneğin, aklımızda neden-sonuç, benlik-özdeşlik, dış dünya ve Tanrı inancı mevzularında bir devamlılık vardır. Kant, "ahlak metafiziği"ni tesis etmek için işe şu hipotezle başlar: Bu idealların haklılıkları bir biçimde ispat edilebilir çünkü biz, sürekli olarak onlara itimat ederiz. Hayatımızdaki görevleri ve evrensellikleri göz önüne alındığında bu idealar, Hume'un onlara verdiği psikolojik değerden daha fazlasını hak ediyor gibi görünür.

Fenomen ve numen dünyasındaki ayrımı kullanan Kant, her iki biçimde de belirlenilmiş, ya da bağımlı (fenomen dünyasında) veya bağımsız (numen dünyasında) olunabileceğini iddia eder. Bizler doğanın, davranışın ve özgür numen bir benliğin yasasına tabi olan, fenomen bir benliğe sahibiz. Bu yüzden, özgür irade ancak numen dünyada mümkündür. Bunun alamı şudur: Hayata deneyci ve bilimsel bir bakış açısı ile bakmak, bize özgürlüğü tecrübe etme değil de bunu sadece düşünebilme imkânını temin etse bile, bu bizim özgür ve ahlaken sorumlu olduğumuz anlamına gelir. İnsani özgürlüğü deneysel anlamda kanıtlamaya kalkışmak bir hatadır. Bi-

lim; fenomen dünyayı tanımlar, fakat numenal dünyaya değinmez (ya da onunla temas etmez).

Her ne kadar sadece tek bir akıl ve anlama melekesi olsa da; Kant, aklın işlevini teorik ve pratik olmak üzere ikiye ayırır: **Teorik akıl**, bilimsel akıl yürütme de dâhil olmak üzere deneyci ve fenomen dünyayla sınırlıdır. Dünyevi deneyim ile etkileşim içinde olmak, aklı her şeye mekanik bakmaya zorlayan davranış kuralları üretir. Bu nedenle teorik akıl da -diğer bütün fenomenler gibi- insanoğlunun kaçınılmaz doğa yasaları şeklindeki neden ve sonuç ilişkisiyle yönetildiği sonucuna varır. Zihin, fenomenler dünyasını sınırlı bir şekilde anlayabilir; dolayısıyla bizler bu seviyede hiçbir özgürlüğün olmadığını kabul etmeliyiz. Eğer özgürlük ahlak için zaruriyse, o hâlde kendi özgürlüğümüzü başka bir yerde aramalıyız.

Eğer bana "İyi nedir?" diye sorulsa, cevabım "İyi, iyidir ve bu da maddenin amacıdır" olur. "İyi nasıl tarif edilir?" diye sorulursa da cevabım, "İyi tarif edilemez, onun hakkında söyleyeceklerim bundan ibarettir" olur.
(G.E. Moore)

Kant'a göre, biz **pratik aklı** fenomenler dünyasının dışına, ahlaki bir boyuta taşımak için kullanırız. Pratik akıl, ahlaki davranış bilgisini temel alarak dinî hisler üretir. Özgür irade mefhumunun ortaya koyduğu ahlaki özgürlük, pratik aklın yardımı ile irdelenir. *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde Kant, "Bir insanı kaç tane doğal neden ya da duygu uyarırsa uyarsın, onlar sorumluluk altında bulunma 'hâli' üretemezler ya da ahlaki görevin nedenini açıklayamazlar, zira görev hissi içten gelir ve rasyonal olmaktan kaynaklanır" der.[17]

teorik akıl
Kant'a göre, deneyci ve fenomen dünyayla sınırlı olan aklın işlevidir.

Kant'ın *pratik akıl* terimini kullanmasındaki amaç, yalnızca dürtülerle ve arzularla eylemde bulunmadığımızı belirtmektir. Bizler aynı zamanda, genel ilkelerimize dayanan *bilinçli seçimlerimizle* eylemde bulunuruz. Aklın harekete geçirici bir unsur olamayacağını ileri süren Hume'un tersine Kant, "hiçbir istek olmasa da, bilinçli olarak eylemde bulunabileceğimizi" söyler.[18] Örneğin, en sevdiğiniz sanatçının yeni bir CD'si çıkmış ve siz bu CD'yi almak için can atıyorsunuz. Fakat

pratik akıl
Kant'a göre, ahlaki davranış bilgisini temel alarak dinî hisler üreten aklın ahlaki işlevidir.

Metafizik Anlar

"Metafizik"; bir şeyin zor, sıra dışı ve uzakta olduğunu ifade etmek için yerinde bir kullanımdır. Bununla birlikte, bu kelimenin bilinen ya da yaygın bir kullanımı da vardır. Hepimizin öyle zamanları vardır ki, tefekkür içinde, sınırları çizilmiş bir problemle ya da deneyimimizin belirli bir yönüyle karşılaşmış gibi değil de, direkt olarak deneyimle, hayatla ya da varoluşla, "bir bütün" olarak karşılaşmış gibi hissederiz. İşte bu anları belki de, metafizik anlarımız olarak adlandırabiliriz. Onları detaylıca tasvir etmek ya da tanımlamak hiç de kolay değildir; velev ki bu, maksadımızı da aşar. Mamafih, dolaylı olarak ve kabaca ele aldığımızda, metafizik anları şöyle belirlemek mümkündür: Onlar ortaya çıkmasaydı, dinin hiçbir önemi (ya da anlamı) kalmazdı ve sanat ile felsefenin de pek az değeri (önemi/anlamı) olurdu.

S. Körner'in *Kant* isimli eserinden alınmıştır. (Baltimore: Penguin, 1955, s. 13)

öte yandan, daha evvel borç para aldığınız arkadaşınıza borcunuzu bir an evvel ödemeniz gerek. İşte bu iki durum arasında kalabilir ve bir çelişkiye düşebilirsiniz. Böyle bir durumda, arkadaşınıza olan borcunuzu ödemeyi *tercih edebilirsiniz*; çünkü bu, istemeseniz de yapmak zorunda olduğunuz bir şeydir. Bu, suçluluk duygusunu önlemek için bir şey yapmakla aynı şey değildir; çünkü "istek" içerir.

Felsefi Sorgu

Sadece istediği şeyi (yapmayı) tercih eden kişi nasıl biri olabilir dersiniz? Hiçbir istek yoksa, bir şey yapmayı seçmenin mümkün olduğunu düşünüyor musunuz? Açıklayınız.

İçimizdeki Ahlak Yasası

Kant'a göre ahlaklılık, aklın bir işlevidir. Ahlak (ilmi), zorunlu ve evrensel ahlak kurallarının bilincinde olmamıza dayanır. (Kant yasa yerine

kural kelimesini kullanır). Ahlaki davranış kuralları pragmatik kurallardan farklıdır; çünkü yalnızca ahlak kuralları evrensel ve zorunlu olma niteliğine sahiptir. Salt *a priori* yargılar evrensel ve zorunlu olduğundan, ahlaki yargılar da *a priori* olmak durumundadır. İşte bu sebeple deneyciler, ahlaki yargıları ortaya çıkaramadılar.

O hâlde şu açıkça belidir ki, sabit bir yöntem fikri ya da sabit bir rasyonellik kuramı, insanı ve onun sosyal çevresini fazlaca saf gören bir anlayışa dayanır. Tarihin zenginliklerine bakanlar, insan gelişiminin tüm safhalarında savunulabilecek bir tek ilke olduğunu açıkça görürler. Bu ilke "her şey mümkündür/her şey olur" dur.
(Paul Feyerabend)

Nitekim ahlaki kural, fiili bir davranışta ortaya çıkarılamaz. O, aklın bir işlevidir; "nasıl düşündüğümüzün" bir ögesi, bir tamamlayıcısıdır. Bunun anlamı şudur: Sadece rasyonel yaratıklar ahlaklı olabilir ve sadece onlar, ahlaki açıdan sorumludurlar. Bu da "bütün rasyonel yaratıklar ahlaklı varlıklardır" çıkarımını beraberinde getirir. Aklın yeterliliği, ahlaklılığın esasıdır (ya da nedenidir). Akıl, ahlaki yükümlülüğü emreder.

Hiç kimsenin ahlaki yükümlülüğe sahip olmadığı bir dünya düşleyin. Herhangi bir rasyonel yaratık burada yaşamak ister mi? Kant bu soruyu "Hayır!" diye cevaplar. Bu nedenle Kant, ahlaklılığın insan ilişkileri için (kesinlikle) gerekli olduğunu iddia eder. Deneyci çalışmalar sadece, insanların *fiilen ne yaptıklarıyla* ilgilenirler; insanların ne *yapmaları gerektiğini* saptamazlar. Hâlbuki Hume (11. Bölüm), olan/olması gereken (gerçek/değer) meselesinde , "olması gereken"in herhangi bir gerçeğe rücu ettiğini inkâr etmişti. Kant'ta ise, ahlaki hükümlerin özünde görev duygusu, yani "ne yapmamız gerektiği" anlayışının bulunduğu aşikârdır. Tekrar etmek gerekirse; Kant'ın araştırması, bilfiil düşünme tarzımızın farkına varmakla ve bu tarza riayet etmekle başlar. Kant çok az insanın kendi ahlaki yargılarını -devamlı olarak- gelenek ya da zevk (damak zevki) anlamında düşündüğünü bildirir. Kendi ahlak ilkelerimize bilfiil uygun yaşasak da

Bugünlerde dünyadaki herkes doğru ve yanlış hakkında yanılgı içinde; yararlı ile zararlı hakkında ise herkesin kafası karışık. Pek çok insan bu hastalığı paylaştığı için, hiç kimse bunu bir hastalık olarak algılamıyor.
(Lao Zi)

yaşamasak da ahlaki yargıların, insanların nasıl davranmaları gerektiği ile ilgili olduklarını düşünürüz.

Böylelikle, eğer işe ahlaki yargıların *gerçek ya da fiili bir şekliyle* başlarsak (tıpkı kendi hayatımızda görülen şekliyle), bunların görev yargıları olduğunu anlarız. Kant örnek olarak, "Doğruyu söylemek zorundayız" kabilinden ahlaki bir yargıyı ele alır ve bu yargının, "Her değişimin bir nedeni vardır" ifadesiyle aynı konumda olduğunu söyler. (Hatırlayın, Hume neden-sonuç ilişkisini reddetmişti). Kant, neden-sonuç ilişkisinin doğruluğunu varsaymadan düşünmeye, hatta tecrübe etmeye bile başlayamadığımız gibi, görev duygusu olmadan da görevimizi yerine getiremeyeceğimizi öne sürer. Çünkü pratik akıl bize, *yapmamız gerekenleri* empoze eder.

Ahlaklılık ve pratik akıl, tikel olgular ile doğrudan deneyimleri aşan, onlardan daha üstün bir anlayışa dayanır. Pratik akıl, insan davranışları ve ilişkileriyle -nasıl davranacağımızı mütemadiyen kontrol ederek- ilgilenir. Gerçekte pratik akıl, belirli koşullar altında nasıl davranacağımızı işaret etmekten çok daha fazlasını yapar: O, benzer şartlarda ve her zaman, her insanın davranışına uygulanabilecek evrensel ilkeler meydana getirir.

Felsefi Sorgu

Psikologlar, "sosyopat" ya da "anti-sosyal kişilik bozukluğu" olarak ifade edilen bir kişilik bozukluğu tanımlamışlardır. Bu rahatsızlığa sahip insanların ortak noktalarından biri de ahlak dışı ve vicdan yoksunu olmalarıdır. Ahlaki görev duygusuna sahip olmayan kişiler tanıyor musunuz? Onları tarif ediniz. Bu tür kişilerin var olması, zorunlu ve evrensel ahlak yasalarının olmadığı anlamına gelir mi? Tartışınız.

İyi Niyet

Kant'a göre iyilik davranışlarımıza değil, niyetimize (şartlar engel olmadığı sürece, yapmayı amaçladığımız şeye) bağlıdır. Kant ahlaklılığın tamamıyla akıl ve iyi niyet meselesi olduğunu söyler; ahlaklılık, bazılarının inandığı gibi, eylem ya da sonuç meselesi değildir.

Kant'ın iyi niyeti, rasyonelliğin bir ögesi ya da tamamlayıcısı olarak tasavvur etmesi, önemli bir noktadır. Kant "Zorunluluklar, yapabilmeyi gerektirir" ifadesini savunurken, "insanların ahlaki zorunluluklara ulaşmalarının mümkün olması gerektiğini" anlatmaya çalışır. Yine de kimi zaman

Ahlak, kendimizi nasıl mutlu etmemiz gerektiğiyle ilgili değil, kendimizi nasıl mutlu olmaya layık hâle getireceğimizle ilgili bir öğretidir.
(Immanuel Kant)

Ahlaklılığı şu noktayı aklınızda tutarak tefekkür edin: Onun "doğa"sında olan şey, geniş kapsamlı özgürlükten nefret etmeyi öğretir ve zihne kısıtlanmış ufukları yerleştirir. Böylece bir anlamda hayat ve büyümenin koşulu olarak aptallığı ortaya koyar.
(Friedrich Nietzsche)

şartlar, istediğimiz iyiliği yapmamıza engel olur. Bir hastaya yardım etmeyi samimiyetle isteyebilirim ama bedenen ve ekonomik anlamda âciz olduğumdan yapamayabilirim. Veya komşumu sevmeme gayret etmeme rağmen, onun tarafından terslenebilirim. Böylelikle Kant şu şekilde akıl yürütür: Ben bilfiil yaptıklarımın sonuçlarına göre değil, nedenlerimden ötürü yargılanmalıyım. Diğer bir deyişle, ahlaklılık bir güdü meselesidir.

İyi niyet sadece bir şeyleri yerine getirdiği, gerçekleştirdiği ya da birtakım tasarlanmış hedeflere ulaşma becerisi kazandırdığı için iyi değildir. İyi niyet bir erdem olduğu için, yani "bizatihi iyi" olduğu için iyidir. İyi niyetin, müstakil bağlamda düşünüldüğünde kendi içinde iyi olduğu anlayışı, herhangi bir eğilim lehine, hatta tüm eğilimlerin toplamı ile ortaya çıkabileceklerden bile daha üstün tutulmalıdır. Kaderin kötü bir tezahürü ya da hırçın bir üvey-anne hâlinin ortaya çıkmasıyla bu niyet amacına ulaşmak gücünü tamamıyla kaybetse, en büyük çabaları koyduğu hâlde hiçbir şeyi başaramasa ve geriye yalnızca iyi niyet kalsa bile, o yine de kendi ışığıyla bir mücevher gibi parlar; o öyle bir şeydir ki bütün değeri kendi içindedir. Faydası ve meyvesi, onun değerine ne bir şey ekler ne de eksiltir.[19]

Yarım ağızla dilediğimiz iyi temenniler ile iyi niyeti birbirine karıştırmamalıyız. Nihayetinde, "cehenneme giden yol, iyi niyet taşlarıyla döşelidir." Kant'ın ifadesiyle, ben yalnızca "gücüm dâhilindeki tüm imkânları (araçları) bir araya getirdiğimde" bir şey yapmaya niyetim olur. Bu, sadece iyi olmayı dilemekten çok daha ötede bir şeydir. Babacan bir tavırla beylik laflar söylemekten çok daha fazlasıdır.

Felsefi Sorgu

İyi niyet düşüncesi, bir önceki "Felsefi Sorgular"da bahsedilen asosyal kişilik bozukluğuna sahip bireyi analiz etmemize yardımcı olabilir mi? Açıklayınız.

Beğeni, İstek ve İradenin Eylemleri

Kant'ın terminolojisinde, dürtüye ya da arzuya dayanan kararlar ve eylemler *beğeni* olarak bilinir. Kant ahlaklılığın beğenilere "indirgenemeyeceğine" inanır. Zira beğeniler kötü bir şöhrete sahiptir; onlar güvenilmez ve değişkendir. Beğeniler pratik aklın ürünü değildir; daha doğrusu onlar aklın ürünü değildir. Köpeklerin, kedilerin ve çocukların davranışlarına ve güdülerine baktığımızda, bunu açıkça görebiliriz. Köpekler, kediler ve çocuklar çok güçlü beğenilere sahiplerdir. Örneğin onlar neyi, ne zaman yiyecekleri konusunda sürekli bir "beğeni" bildirirler. Ancak Kant'a göre, onlar "bir iradeye" sahip değillerdir; dolayısıyla *bir iradeyle eyleme geçemezler*.

Bu kısmı açıklığa kavuşturmak önemlidir. "İrade sahibi olmak" ve "bir iradeyle eyleme geçmek", Kant için özel, belirli bir anlam ifade eder. Bu anlam, "içsel buyruklarla" ya da rasyonel mütalalaarın neticesi olan düstur ya da kurallardan kaynaklanan eylemlerle ilişkilidir. Yani, kimi zaman çocukları veya hayvanları "irade sahibi" diye nitelesek de Kant'ın görüşüne göre, onlar sadece güçlü bir beğeni örneği sergilerler; irade değil. X'i istediğimizde ya da ona niyet ettiğimizde, kendimizi bilinçli ve kasıtlı bir şekilde X'i temin etmeye adarız; durum bunu gerektirir. Burada, iradeyle ilgili, "bütün kalbimizle" ve kasten yapılan bir şey söz konusudur.

Görevin ihtişamının hayattan zevk alma ile ilgisi yoktur.
(Immanuel Kant)

İnsanın kullandığı vasıtalara bakınız; güdülerini düşününüz. İnsan kendini tamamen gizleyemez!
(Konfüçyüs)

"İrade gücü" ile neyi kastettiğimizi düşünürsek, Kant'ın irade duygusunun, başta göründüğü kadar gündelik dilden uzak olmadığını anlarız. Genellikle sigarayı bırakma, spora başlama, az yeme, ders çalışma gibi konularda zayıf bir irademiz vardır. Sadece "isteme" ,"dileme" ya da "istekli olma" ile *irade* arasında bir ayrım yaparız: İrade, beğenilerimizi ve arzularımızı umursamadan, onu elde etmek için kendimizi bilinçli bir şekilde ve kasten ona adamamız anlamına gelir. Dolayısıyla bu durum sıradan bir "istek" ya da "talep" değildir.

Beğenilerin tersine iradeyle yapılan eylemler, özerkliği (otonomi) yansıtır. Özerklik; "dışarıdan" herhangi bir baskı ya da müdahale olmaksızın, "kendimize ait, kendi belirlediğimiz yeterlilik" anlamına gelir. Beğeniyi ise

şu cümleyle örneklendirebiliriz: "Bir yanım sağlıklı olmak istiyor fakat diğer yanım da sigara içmek istiyor." Böyle söylersem sigara içmemek için teksif edilmiş, canı gönülden onaylanmış bir vaadi yerine getirmiş olmam; tam anlamıyla "gönüllü olmadığım" bir davranış sergilemiş olurum.

İrade söz konusu olduğunda, kendimize içsel bir buyruk ya da emir bildiririz: "Et yemeyi reddediyorum" ya da "Yalan söylemeyeceğim" gibi. *Bu öznel amaçları* birer *düstur* gibi algılarız. Kendimize bildirdiğimiz neden ya da kural, bir davranışın yapılmasına (ya da yapılmamasına) bağlıdır. Yukarıda verdiğimiz örnek iki cümlenin düsturu "et yeme" ve "yalan söyleme"dir. Bir bakıma: Bir şey istediğimde kendi düsturum olacak bir kural koyarım ve bu kurallara itaat ederim. Ben hem kanun koyucu, hem de bu kanunu uygulamak zorunda olan köleyimdir.

Kant'ın ahlak felsefesi, düstur ve güdülerden ahlaka uygun olanlarla ahlaka aykırı olanları ayırt etme girişiminde bulunmuştur. Sonuçta Kant "yüce ahlak ilkesini", yani iyi niyeti bütün diğer güdülerden ayıran o ahlaki güdüyü belirleyebileceğini düşündü.

ÖDEV AHLAKI

Kant, ahlaki dürtüleri diğer dürtülerden ayırt etmenin oldukça önemli olduğunu düşünür. Doğruyu söyleme sebebim sizi etkilemek olabilir ya da mahkemede "yalancı şahitlik" yaparsam hapishaneye gideceğimi düşündüğüm için doğruyu söylüyor olabilirim. Aşikârdır ki, bu tür düşünceler (dürtüler) ahlaki değildir. Daha az vergi ödemek için bağış yapabilirim. Tanrı'nın buyruğu olduğunu düşündüğüm şeyleri, sırf cennete gitmek ya da cehennemden kurtulmak için yapabilirim; bu davranışım kendi menfaatimedir fakat bir şeyi sadece "ödevim" olduğu için yaparsam, o hâlde iyi niyete sahibim demektir.

O hâlde, ödev nedir? Kant der ki, "*Ödev, ahlak kurallarına saygı duygusundan ortaya çıkan zorunlu eylemdir.*"[20] Kant'a göre ödev, arzu ve tercihlerimize (genel anlamda "beğenilerimize") hizmet etmez; tam tersine ödev, arzu ve tercihlerimiz üzerinde bir güce sahiptir. Başka bir deyişle ödevin menfaatle, bireysel imtiyazla ya da kazançla hiçbir ilgisi yoktur; çıkardan uzaktır. Örneğin, patronumu başkalarına kötülediğimi düşünün. Patronum bana böyle bir şey yapıp yapmadığını sorduğunda ona doğruyu söylemeye karar veriyorum; yani yaptığım şeyi itiraf ediyorum. Bunu yaparım çünkü

herhangi bir iş arkadaşımın bu durumu patronuma daha önceden söyleyip söylemediğini bilemem. Neticede böyle bir durumda, Kant'a göre, doğruyu söyleme ödevini yerini getirmiş olsam dahi, ahlaki anlamda hiçbir saygınlık kazanmam. Zira Kant'a göre, doğruyu söyleme nedenim sahip olduğum ödev ahlakı değil, başka bir şeydir; örneğin, işten kovulma korkum.

Ahlaki yargılar -tıpkı dinî yargılar gibi- gerçeklik kavramının, gerçek ile hayali olanın ayrımının bile bulunmadığı o bilgisizlik düzeyine aittirler.
(Friedrich Nietzsche)

> Bir eylemin ahlaki değeri ondan beklediğimiz etkide bulunmaz. Bununla birlikte onun kaynağı (bir eylemin ahlaki değeri), hareketini beklenilen etkiden alması gereken bir eylem ilkesi de değildir. Çünkü bütün bu etkiler -kişinin iyi durumda olması, hatta başka insanların artan mululuğu- başka nedenler tarafından da meydana getirilebilir. Dolayısıyla böyle bir durumda rasyonel bir varlığın iradesine ihtiyaç kalmaz. Hâlbuki ahlaki değerde tek başına yüce ve koşulsuz bir iyilik bulunabilir. Bundan dolayı, ahlak dediğimiz en üstün iyi, yalnızca kural kavramının bizatihi kendisi içinde oluşur; ve bu kavram -yani beklenilen etki değil- iradeyi belirlediği sürece, "iyi" yalnızca rasyonel bir varlıkta mümkündür.[21]

En çok yaptığımız hatalardan biri -ki bu hatalar insan ilişkilerindeki en büyük pratik yanlışların kaynağıdır- aynı ismin her zaman aynı düşünce yığınlarını temsil ettiğini farz etmektir.
(John Stuart Mill)

Eğer bu durumu aşırı derecede otoriter bulduysanız (ki pek çok filozof bu kanaattedir) beğenilere dayanan kararların sıklıkla tutarsız ve her zaman göreli olduğunu aklınızda tutun. Benim beğenim, ödemem gereken borcu umursamamak yönünde olabilir ya da hiçbir zaman memnun olmayan kaba müşterime çıkışabilirim... Fakat ben sadece kendi beğenilerim doğrultusunda hareket edersem insanlar bana nasıl saygı duyabilir ya da güvenebilir? Eğer cuma günü için bir arkadaşıma akşam yemeği sözü vermişsem beğenim, arkadaşımla buluşmak olmalıdır; ancak beğenimin evde yalnız kalmak olduğunu düşünelim ve hatta beğenim, onunla yemeğe gitmeyeceğimi söylemek için arkadaşımı aramam yönünde de olabilir. Eğer zorunluluklarımız o anki ruh hâlimize bağlı olsaydı, dünyada meydana gelebilecek kaosları bir düşünün!

Tanrı ve yaratıklarla ilgili kelimeler, analojik bir biçimde kullanılır.
(Thomas Aquinas)

Kant'a göre, ahlaki zorunluluklar gelip geçici heveslere ve kişisel zevklere hasredilmemelidir. Ödev ahlakı form'un düşünce biçimleriyle sınırlı olmalıdır: *Benzer şartlarda tüm insanların evrensel yükümlülükleri nelerdir?* Benim ödevim yapmak istediğim, sevdiğim veya sevmediğim şeye ya da bunların insanlarla ilgili olup olmadığını önemsememe bağlı olmamalıdır. Kant'ın bir sonraki adımı, şu veya bu durumda ödevimizin ne olduğunu belirlemek için bir yol bulmak, *"Yasa nedir?"* diye sormaktı. Kant'ın cevabı ahlak felsefesinin en karmaşık ve en çok tartışılan ilkelerinden birini oluşturur.

Koşullu Buyruk

Kant'a göre herhangi bir davranışın ahlaki değeri, iradenin bilinçli olarak kabul ettiği *ilkeyle* belirlenir. Örneğin, bir aşevinde yoksul insanlar için bir davet verdiğimi fakat yanlışlıkla insanlara bozulmuş et ikram ettiğimi düşünelim. Bu durumda benim niyetim ne olursa olsun, takdir kazanır; yemekten yiyenlerden bir kısmı hastalansa, hatta ölse dahi... Fakat diyelim ki hasta eşimi, servetini ele geçirmek için zehirlemeye niyetlendim ve yanlışlıkla onun hastalığına derman olacak bir ilaç verdim. Bu durumda ben ne olursa olsun, ahlaki açıdan suçlu sayılırım; zira eşimi öldürmeyi kendi irademle istedim.

Kant'a göre, ahlaki ilkeler davranışları etkilediği için, buyruk olarak ifade edilirler. "Kapıyı kapat", "Yemekten sonra mutlaka dişlerini fırçala", "Komşunu kendini sevdiğin gibi sev", "Makaleni çift satır aralıklığıyla yaz" gibi ifadeler, çeşitli buyruk örnekleridir.

Koşullu buyruk, özel ve değişken koşullar altında ne yapacağımızı bildiren ifadelerdir. Mantıkta, koşullu önermeler *"Eğer böyleyse, şöyle olur"* şeklinde karşımıza çıkar. Bunlara koşullu önerme denmesinin nedeni, *şartlı* bir rabıtayı açıklamalarıdır: *Eğer* yağmur yağarsa, piknik ertelenir. "Pikniği ertele" buyruğu, yağmurun yağması şartına bağlıdır. Kant'a göre, bütün deneysel ya da fiili buyruklar koşulludur; çünkü onlar yalnızca bazı kesin şartlar gerçekleştiğinde bağlayıcıdır.

Koşullu buyrukların çeşitli türleri vardır. Bazıları tekniktir; kimyagerlere, cerrahlara ya da fırın ustalarına uygundur. Bazıları da toplumsaldır; bi-

(Calvin ve Hobbes, Watterson, Universal Press Syndicate'in izniyle basılmıştır. Her hakkı mahfuzdur.)

ze nasıl popüler olunacağını ve randevumuza nasıl gitmemiz gerektiğini bildirir. Herkese uyan ya da bir kişiye her durumda uyarlanan hiçbir koşullu buyruk yoktur. Fiili şartlar değiştiğinde, koşullu buyruklar da değişir. Hiçbir koşullu buyruk *a priori* değildir ve hepsi görelidir.

Aslında Kant, "öngörüye ait buyruklar, hiçbir şekilde emretmezler"[22] der. Hiç kimse uygulamada zorunlu bir yükümlülüğe tabi olamaz; örneğin para biriktirmek, ölçülü yemek gibi. Dolayısıyla koşullu buyruklar hayatımızı yaşarken bize yardımcı olsalar da, görev ahlakını belirleyen bir unsur değillerdir.

Koşullu buyruk
Özel ve değişken koşullar altında ne yapacağımızı bildiren ifadelerdir.

Felsefi Sorgu

Bir davranışta bulunmak için sadece tek bir dürtüye sahip olmanın mümkün olduğunu düşünüyor musunuz? Yalnızca tek bir dürtüye sahip olmak yaygın mıdır? Ahlaki dürtüleri pragmatik olanlardan ayırt etmek önemli midir? Neden? Ahlaki duyarlılıklar konusunda Hume ile Kant'ı karşılaştırınız.

koşulsuz buyruk Kant'a göre, bütün rasyonel canlıların, evrensel anlamda bağlı oldukları buyruklardır; bütün ahlak yasalarının nihai kökenidir: Öyle davran ki eylemin, herhangi bir zamanda ve yerde, herhangi bir kimse için de evrensel bir yasa olabilsin.

Koşulsuz Buyruk

Kant'a göre, ihtiyaç duyulan şey **koşulsuz buyruk**tur; yani bütün rasyonel canlıların, evrensel anlamda bağlı oldukları buyruklardır. Yalnızca koşulsuz buyruk, iyi niyete yön gösterebilir. Gerçekten de iyi niyet kesinlikle, sadece böyle bir buyruğa itaat etmek için tüm güçlerini bir araya getiren şeydir.

Ödev ahlakı, şartlara bağlı olarak değil; evrensel olarak geçerlidir. Şartlara bağlı olmayan hangi ilkeyi takip edebiliriz? Kant ödev olduğu için doğru söylemek ile çıkar sağlamak için doğru söylemek arasındaki farkı düşündükten sonra, ödev bilinciyle eyleme geçmenin "genel anlamda yasa anlayışı" ilkesine dayandığını söyler.

İnsanlar bir konuda başarılıdır, ama pek çok konuda başarısızdır.
(Aristoteles)

Kant'ın demek istediği şey, *"ilkeye göre hareket etmek" ilkesine dayalı olarak eylemde bulunmak* şeklinde ifade edilebillir. Örneğin, doğruyu söyleme meselesini ele alalım: Ben doğruyu söylerim çünkü doğruyu söylemekle ilgili temel ve genel geçer bir yükümlülüğüm vardır -nokta. Bu yükümlülük geneldir ve ben onu tikel düşüncelere dayandıramam. Kendime, korkularıma ya da isteklerime taraf gir olmamalıyım. İşte bu sebeple Kant, iyi niyeti her Humecu duygudan, her etkiden, arzudan, korkudan, tercihten ya da öznel veya kişiye has düşünceden arındırır. Peki, geriye ne kaldı?

Herhangi bir hayat tarzına değer vermenin yolu, bu tarzın içinde sizin için ne olduğunu irdelemekle mümkün olabilir; herhangi bir davranışın ahlaki değerini takdir etmek ise, onun içinde herkes için neler bulunduğunu düşünmekle olur.
(Jan Narveson)

> Geriye, iradenin yaptığı eylemin genel kurala evrensel olarak uygunluğu dışında hiçbir şey kalmaz: Bu uygunluk kendi başına onun ilkesi vazifesi görür. Örneğin, ben hiçbir zaman "kendi düsturumun evrensel bir doğa yasası olmasını isterim" düşüncesine ters düşen bir eylem yapmamalıyım. Burada, o (düsturum) basitçe, genel yasaya uygunluktur. Yalnızca belirli eylemlere uygulandığı farz edilmez ve eğer ödev yalnızca boş bir yanılgı ve asılsız bir mefhum olarak kalmayacaksa, o (düsturum) iradenin ilkesidir ve ilkesi olmalıdır da.[23]

Kant, koşulsuz buyrukları *"Öyle davran ki, eylemin, herhangi bir zamanda ve yerde, herhangi bir kimse için de evrensel bir yasa olabilsin"* cümlesiyle ifade eder. Başka bir deyişle biz, sadece herkesin uygulaması gerektiğine inandığımız ilkelere göre davranmalıyız. Çünkü özgür irade, ahlaklılığın zorunlu bir şartıdır. Kant, söz konusu edilen "evrensel yasanın" kendi rasyonel ve gönüllü kabulümüzden kaynaklandığını hatırlatır. Biz evrensel yasayı dışarıdan dayatmayla kabullenmeyiz. Tanrı'ya, doğaya yahut *aşkın bir kudrete* sırf korkudan ya da zorunluluktan dolayı itaat etmek ahlaki değildir. Eğer böyle yaparsak, davranışlarımız taraflı ve pragmatik olur; eğer itaat etmekten başka çaremiz yoksa o hâlde özgür olamayız. Ahlak yasası zorunludur; çünkü o bizim rasyonel yapımızdan kaynaklanır ve sadece biz onu gönüllü olarak kabullenmek istediğimizde yasa hâline gelir.

"İçimizde koşulsuz bir buyruk vardır" türünden iddiaların gerçek anlamından uzaklaşmadan, şöyle bir soru sorulabilir: Böyle bir iddia bize, bu iddiayı ortaya atan kişi hakkında ne söyler?
(Friedrich Nietzsche)

Felsefi Sorgu

Koşulsuz buyruğun, çeşitli davranış biçimlerinin doğasını açıklamak yönündeki gücü hakkında daha açık bir anlayışa sahip olmak için aşağıdaki maddeleri meşrulaştırmaya yönelik düşünceleri oluşturun, sonra da onları analiz edin: Faturası geldiğinde ödeyeceğinize emin olmadığınız siparişler vermek; sadece içeriklerine baktıktan sonra hoşunuza gitmeyecek olandan vazgeçmek amacıyla çok istediğiniz iki derse kaydolmak; HIV virüsü taşımadığınızdan emin olmadığınız hâlde (korunmadan) cinsel ilişkiye girmek; tiyatroda konuşmak; okula kendi dinî değerlerinizi öğretmeleri konusunda baskı yapmak.

Amaçlar Krallığı

Kant bilinçli ve rasyonel yaratıklar olarak her birimizin, daima hürmet edilmesi gereken gerçek bir değere ve özel bir ahlaki itibara sahip olduğumuza inanmıştır. Kant ahlak evrenini, ahlaklı olan tüm varlıkların evrenini ve gerçek bir değere sahip bütün yaratıkların evrenini tanımlamak için mü-

Yahudilik, Kantçı aksiyom olan "yapmalıyım, bu yüzden yapabilirim" yerine şunu iddia eder: "Sana emredildi; onun için yapabilirsin."
(Abraham Joshua Heschel)

Kant, ahlaki itibarın ne kadar sevimli, cazip, yetenekli, saf ve iyi olduğumuzla ilişkili olmadığını söyler. Ona göre biz sadece akıl yürütebildiğimiz için, gerçek bir değere (ahlaki itibara) sahibiz. Bu fotoğrafta sosyal yardım görevlisinin itibar duygusu açıkça görülür: O, verdiği giysinin yardım ettiği kişinin bedenine uygun olmasını önemsiyor. Görevlinin bu pozu bize itibarının yanı sıra, sabırlı ve ilgili olduğunu da yansıtıyor.

Dürüst, iyi, hatta bilge ve erdemli olmak için, bilim ve felsefe bilmeye ihtiyacımız yoktur.
(Immanuel Kant)

Ahlaklılık ve kendine hayranlık sınırları o kadar açık ve kesin bir şekilde belirlenmiştir ki, en sıradan göz bile bir şeyin bunlardan hangisine ait olduğunu ayırt edebilir.
(Immanuel Kant)

kemmel bir ifade kullanır: *Amaçlar krallığı*. Bu krallıkta herkesin amacı kendinde yatar ve hiç kimse kullanılıp bir kenara atılmaz. Başka bir deyişle: Biz herhangi bir amaç için kullanılan araç gereçlerden çok daha değerliyiz. Bizler insanız, kendi davranışlarımızı ilkelere göre takip etme ve davranışlarımıza rehberlik etme yeteneğine sahip, akıllı ve düşünebilen yaratıklarız. Bunun için akıl yürütme yeteneği, diğerlerinin de kendileri için akıl yürütme haklarına saygı gösterme yükümlülüğünü birlikte getirir.

Ahlaki itibar herhangi bir şeye bağlı değildir. Ne kadar sevimli, cazip, yetenekli, saf ve iyi olduğumuzla ilişkili değildir. Aklımızı ne kadar iyi kullandığımıza veya kullanmadığımıza da tabi değildir. Biz sadece *akıl yürütebildiğimiz* için, gerçek bir değere (ahlaki itibara) sahibiz.

Başkalarına karşı olan temel yükümlülüklerimizin, beğenilerimize ya da duygularımıza (arzulara) dayanmadığını; fakat bunun herhangi bir ahlaki yükümlüğe sahip olmadığımız anlamına gelmediğini görmüştük. Ödev olgusu; kendi duyarlılıklarımıza, kazançlarımıza, rahatımıza ve diğer kişilik özelliklerimize bakmaksızın uygun bir şekilde davranmayı gerektirir. Kant'a göre bu, diğer rasyonel varlıklara karşı nesnel bir görevdir -ki bu Hume'un tamamen inkâr ettiği bir şeydir:

> İnsan ve genelde herhangi bir rasyonel varlık "amacı kendinde yatan" şey şeklinde var olur -yalnızca keyfi biçimde kullanılmak üzere araç olarak değil. Fakat o (insan/rasyonel varlık) bütün hareketlerinde, ister kendisini ister başka rasyonel varlıkları ilgilendirsin, aynı zamanda bir amaç olarak telakki edilmek zorundadır. Bütün beğeni nesnelerinin yalnızca koşullu olarak değeri vardır; çünkü bunlara dayanan beğeni ve istekler olmasaydı, onların nesnesi değersiz olurdu. Rasyonel varlıklara insan denir, çünkü onlar doğaları itibarıyla "amacı kendinde yatan" şeyler olarak tezahür ederler. Bu bakımdan onlar yalnızca varlıkları bizim için değerli olan öznel amaçlar değildirler, bunlar nesnel amaçlardır, yani varoluşlarının amacı kendi içinde yatan şeylerdir. Bu öyle bir amaçtır ki, yerine başka bir şey konulamaz; aksi takdirde hiçbir şeyin mutlak değeri olmazdı. Fakat bütün değerler koşullu ve dolayısıyla tesadüfi olsaydı, o zaman hiçbir biçimde mutlak bir pratik akıl ilkesi bulunmazdı.
>
> O hâlde eğer bir mutlak pratik akıl ilkesi ya da insan iradesine kıyasla bir koşulsuz buyruk var ise bu, amacı kendi içinde yatan olarak herkese göre zorunlu olan bir amaç mefhumundan çıkarıldığı için, nesnel bir irade ilkesi oluşturmalıdır ve bundan dolayı da evrensel bir pratik yasa olarak hizmet edebilir. Bu ilkenin temeli, "rasyonel doğa, amacı kendi içinde yatan şeklinde var olur"dur.[24]

pratik buyruk
İtibar ilkesi olarak da bilinir; Kant'ın itibar kavramına dayalı koşullu buyruk formülü şudur: İster kendi şahsına, ister başkasına; insanlığa hiçbir zaman sadece basit bir araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranmalısın.

Kant koşulsuz buyruğu, **pratik buyruk** veya *itibar ilkesi* olarak da bahsettiği itibar kavramı çerçevesinde ifade etmiştir: "*İster kendi şahsına, ister başkasına; insanlığa hiçbir zaman sadece basit bir araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranmalısın.*"[25] İtiraf etmeliyim ki, ben bu özel ilkeye taraflı bakıyorum ve inanıyorum ki bu ilke bize birçok şey öğretecek.

Örneğin ben, öğrencileri sadece geçimimi sağlamaya yarayan bireyler olarak ya da kendi

görüşlerimi telkin ettiğim "bana mahkûm dinleyiciler" olarak görsem; onların kişisel itibarlarına saygı göstermeyen bir amaç doğrultusunda hareket etmiş olurum. Birbirimize karşı davranışlarımız ırk veya cinsiyete dayalı olursa, bu itibar ilkesini ihlal etmiş oluruz. Çünkü o takdirde diğerlerini, öfkemizi ya da hislerimizi ifade etmek için birer araç olarak kullanıyoruzdur. Çocuklarına kötü davranan ebeveynler ya da eşlerine kötü davranan kişiler, kötü davrandıkları objeleri (çocuklarını ya da eşlerini) birer *kişilik* olarak görmez. Amaçlar krallığında bir köle, kötü koşullar altında çalıştırılan bir iş yeri, kaba bir patron, asık suratlı bir müşteri, bir terörist, bir zorba, ihtiyatsız bir öğrenci veya öğretmen yoktur -sadece saygıdeğer ve itibarlı *kişilikler* vardır.

Yine de gerçekte, öğrenciler benim için bir *gelir kaynağıdır*. Ben de onlar için, diploma almalarını sağlayacak ya da ihtiyaçlarını karşılayacak bir *aracım*. Patron ve işçinin her ikisi de hem birer *araç* hem de *amaç*tırlar. İşte Kant'ın ilkesi bu durumu engellemediği gibi, her insani ilişkiye de evrensel bir itibar kazandırır: Bizler hem araç *hem de* amacız.

Felsefi Sorgu

Yaşanmış bir olay hakkında düşünelim: Lösemi olan 9 yaşındaki kızları için acilen ilik kemiği bağışına ihtiyaç duyan bir aile vardı. Doktorlar, kemik naklinin çocuğun hayatını kurtarmak için tek şans olduğunu söylemişlerdi. Aile için uygun bağış yapılmayanca, onlarda çareyi başka bir çocuk dünyaya getirmekte buldu. 1991 yılında, bu hastalığa derman olması için planlı bir şekilde dünyaya getirilen çocuk, bir yaşını biraz geçtikten sonra ameliyata alındı ve kemiği ablasına nakledildi. Bu durumda, anne babanın tavrı ahlaki olarak meşru görülebilir mi? Açıklayınız.

KANTÇI ADALET KURAMI

1971 yılında, Harvard profesörü **John Rawls** (1921–2002), zamanımızın en önemli felsefe kitaplarından biri hâline gelen *Adalet Kuramı* adlı kitabını yayımladı. Rawls'ın, Kant'ın ahlak felsefesini geliştirmeye yönelik bu teşebbüsü; siyaset bilimcileri, ekonomicileri ve ahlak filozoflarını derinden etkiledi.

Rawls'a göre, adaletin temel ilkeleri, "özgür ve rasyonel" insanların, ancak asli bir eşitlik hâlinde oldukları zaman, üzerinde ittifak edecekleri

ilkelerdir. Rawls, "Elbette, biz eşitliğin en mükemmel noktasında değiliz ve bunu yaratamayız. Adalet hakkındaki herhangi bir sorgulama bizim gerçek -ve eşit olmayan- şartlarımızdan etkileneceğine göre, adaletin ne olduğunu nasıl belirleyebiliriz?" der.

John Rawls

Fiili koşullarımızın uyguladığı sınırlardan bahsetme (ya da onlara temas etme) yollarından biri de düşünce deneyi olarak bilinir. **Düşünce deneyi**, olguda test edilemeyen bir hipotezi test etmek için kendi hayal gücümüzü kullanma yöntemidir. Düşünce deneyi sırasında, biz bir hipotez için saha çalışması yapmaktan ziyade; onun üstünde düşünürüz. Bunu yaparken deney için zorunlu şartları oluşturmak üzere makul bir hayal gücü kullanır, sonra da hipotezimize göre en muhtemel sonuçları yine muhakeme gücüyle çıkartırız.

Kant, salt beğenileri ve kişisel düşünceleri bertaraf eden koşulsuz buyruk sayesinde, ön yargıların ve kişisel koşulların üstesinden gelmeyi zaten denemiştir. Rawls düşünce deneyini, Kant'ın ahlaki mütaala ile ilgili kişisel kaygıların üstesinden gelme çabasını geliştirmenin (iyileştirmenin) bir parçası olarak kullanmıştır.

düşünce deneyi
Olguda test edilemeyen bir hipotezi test etmek için kendi hayal gücümüzü kullanma yöntemidir; bir hipotez için saha çalışması yapmaktan ziyade, onun üstünde düşünürüz; bunu yaparken deney için zorunlu şartları oluşturmak üzere makul bir hayal gücü kullanır, sonra da hipotezimize göre en muhtemel sonuçları yine muhakeme gücüyle çıkartırız.

Eşitliğin **asıl konumu**, Rawl'ın hayali bir durum için ürettiği terimdir. Bu hayali sahnede, biz adaletin temel ilkelerini "ilgili taraflar"dan ziyade nesnel, tarafsız bir açıdan "rasyonel unsurlar" olarak belirleyebiliriz. Bu da bizim düşünce deneyimizin kaynaklandığı yerdir. Kendimizi Rawls'ın "bilgisizlik örtüsü " teriminin arkasına düşünsel olarak yerleştirerek, o asıl konuma girmiş oluruz. **Bilgisizlik örtüsü** kendi sosyal konumumuzu, hangi özelliklere sahip olduğumuzu, nelerden hoşlandığımızı (ya da hoşlanmadığımızı), ne kadar zeki olduğumuzu, ne tür yeteneklere ve güçlere sahip olduğumuzu (vb.) bilmemizi engelleyen bir problem çözme aletidir. Başka bir deyişle,

asıl konum
Eşitliğin asıl konumu, Rawl'ın hayali bir durum için ürettiği terimdir; bu hayali sahnede, biz adaletin temel ilkelerini "ilgili taraflar"dan ziyade nesnel, tarafsız bir açıdan "rasyonel unsurlar" olarak belirleyebiliriz; Thomas Hobbes, Jean-Jacques Rousseau ve John Locke'ın toplum sözleşmesi kuramlarında yer alan "doğanın konumuna" benzer.

bilgisizlik örtüsü
John Rawl'un, adaletin ilkelerini belirleme sürecinde, tüm bireysel düşünceleri engelleyerek hayali biçimde asli duruma girme mekanizmasıdır; kendi sosyal konumumuzu, hangi özelliklere sahip olduğumuzu, nelerden hoşlandığımızı (ya da hoşlanmadığımızı), ne kadar zeki olduğumuzu, ne tür yeteneklere ve güçlere sahip olduğumuzu (vb.) bilmemizi engelleyen bir problem çözme aletidir.

bilgisizlik örtüsü nesnel (en azından ön yargısız) bir bakış açısı benimsemenin bir yoludur. Aşağıdaki pasajda, Rawls bilgisizlik örtüsü ile asıl konum kavramlarını açıklamaktadır:

> Asıl konum, tabii ki vakaların gerçek ve tarihî bir evresi değildir; kültürün ilkel bir durumu da değildir. Bu, belirli bir adalet mefhumuna yöneltmek için kullanılan tamamıyla koşullu bir durum olarak anlaşılır. Bu durumun temel özelliklerinden biri onun yerini, sınıfını, sosyal statüsünü ya da doğal servet, akıl, güç gibi yeteneklerin dağıtımındaki şansını toplumda hiç kimsenin bilmemesidir. Hatta, tarafların "iyi" kavramlarını ya da özel psikolojik durumlarını bile bilmediklerini farz edeceğim. Adaletin ilkeleri bir bilgisizlik örtüsü arkasından seçilir. Bu ise, doğal tesadüf ya da sosyal şartların yaratabileceği ihtimallere ait sonuçların, (seçim yaparken) hiç kimsenin avantajına ya da dezavantajına olmamasını teminat altına alır. [26]

Rawls, asıl konumdaki insanların hepsinin -rasyonel olmak ve karşılıklı olarak tarafsızlık konusunda- eşit siyasi özgürlük ve fırsat ilkesi konusunda aynı fikri paylaştıklarını söyler. Bu da, kendi menfaatini düşünen herhangi rasyonel bir unsurun, iki temel ilke konusunda anlaştığını gösterir: 1. Herkes "benzer bağlamda diğerlerine verilen özgürlüklerle uyum sağlayan en geniş temel özgürlük" için eşit hakka sahiptir. 2. Her toplumsal ya da ekonomik eşitsizlik, içinde iki unsur barındırır a) eşitsizliğin makul bir şekilde herkesin menfaatine olmasına dair beklenti b) herkese açık mevkiler ve durumlarla bağlantılı olması.[27] İki ilke çatıştığında, akıl bizi birincisine yöneltir.

Rawls'a göre, sosyal kurumlar bu ilkeleri yerine getirdiğinde, bu kurumlarla ilişkili olanlar birbirlerine şunu söyleyebilirler: Birbiriyle adil ilişkiler içinde olan

özgür ve eşit bireylersek, üzerinde anlaşacağımız ilkeler çerçevesinde iş birliği yapmalıyız."[28]

Felsefi Sorgu

Fakülte derslerine yönelik bir yönetmelik yazmak için bilgisizlik örtüsü kavramını kullanarak kendi düşünce deneyinizi yapın. Öğrenci, profesör ya da başka bir personel olup olmadığınızı asla bilemeyeceğinizi düşünün. Bilgisizlik örtüsü bu konularda yardımcı oluyor mu? Yoksa birşey görmezden mi geliniyor? Açıklayınız.

Aile Adaleti Hakkında Ne Söylenebilir?

Susan Moller Okin *Adalet, Cinsiyet ve Aile* adlı eserinde (1946–2004) Rawls'ın adalet kuramını analiz eder ve özellikle cinsiyet ile aile konularına büyük bir titizlikle eğilir. Okin'e göre kifayetli hiçbir adalet kuramı, aile içindeki adaleti tahlil ettiği sürece başarısız olmaz. Çünkü aile hâlen -her ne yapıda olursa olsun- kişiliği şekillendiren temel bir etkiye sahiptir. Ayrıca kendine saygı, cinsiyet ve ırkçılık mevzularına karşı sergilenen esas tutum da aile içinde şekillenir. Özetle adalet, aile bireylerini ilgilendiren adalet tasavvurundan ayrılamaz. Şüphesiz, günümüz toplumunlarında zenginlik, eşitlik ve özgürlük kavramları, (insanlar arasında) adilane bir şekilde ya da eşit olarak paylaştırılmamıştır. Okin şöyle devam eder:

> Dikkat çekecek derecede görülür ki; başarılı çağdaş adalet kuramcıları, istisnasız olarak, daha evvel bahsettiğim meseleyi (bütün aile üyelerinin konumlarını) görmezlikten gelmişlerdir. Bu konuya ilişkin olarak feminizm bulgularına ait bilgileri göz ardı etmişlerdir. Kuramlarıyla ilişki olduğu farz edilen toplumun, ağır ve derin bir biçimde cinsiyetten etkilendiği gerçeğini büyük

Sosyal adalet için, aile adaleti merkezî önem taşımalıdır.
(Susan Moller Okin)

Geleneksel kurallar elitisttir; imtiyazlı beyaz adamın yazıları ile ilgilidir. Kadınların, farklı renkteki insanların, işçi sınıfının yazıları... İşte bu düşüncelerin üzerinde çalışılması gereklidir.
(Sue Howard)

Susan Moller Okin

Bugün kadınlar birbirleriyle konuşuyorlar, sözlü kültürü canlandırıyorlar, bizim hayat hikâyelerimizi anlatıyorlar, bizi harekete geçiren ve ıslah eden kitapları yüksek sesle birbirlerine okuyorlar, bizim hakkımızda yalan söyleyen dili analiz edebiliyorlar, bizim kendi kelimelerimizi dillendiriyorlar. Tüm bunları kendimize ait bir kültürü inşa etmek ve isimlendirmek için yapıyorlar.
(Adrienne Rich)

ölçüde göz ardı etmişlerdir. Oysa toplum, cinsiyete dayalı geçmiş ve güncel önkabullerinden kaynaklanan zorlu adalet meseleleri ile yüz yüzedirler. Adalet kuramları, esas itibarıyla, insanların farklı muamele görmeleri gerekip gerekmediği, nasıl bir fark gözetilmesi gerektiği ve bu farkın nasıl ortaya çıktığıyla ilgilendiği için kuramcıların bu ihmali anlaşılmaz gözükmektedir.[29]

Okin'e göre Rawls'ın adalet çözümlemesi, cinsiyet meselesi yönünden ele aldığımızda, çok "muğlak"tır. Zira Rawls toplumun "cinsiyet-yapılı olma özelliğinin aşırılığına ve yaygınlığına" nadiren dikkat çeker. Dahası Okin'e göre Rawls, "Kant *kendi ahlak kuramını kadınlara uygulamayı amaçlamadı*" derken yanlış bir görüş ileri sürer. Okin, Sigmund Freud'un eril süperego açıklamasına ait kuramını tartışırken; Rawls'ın, Freud'un kadınların ahlaki gelişimlerinin *psikolojik açıdan eksik* olduğunu düşündüğü gerçeğini tam anlamıyla görmezlikten geldiğini iddia eder. Okin şöyle bitirir:

> Bu yüzden Rawls'ın da bir parçası olduğu gelenek, cinsiyet ayrımı konusunda gaflete düşmüştür. Bu da onun karşılaştırma ya da örnekleme terminolojisini, olası hâlinden daha da muğlak bir şekle sokar. Feminist bir okuyucu şu soruyu sormamakta zorlanır: Bu kuram kadınları da kapsıyor mu?[30]

Okin'e göre, Rawls'ın çalışması cinsiyet ayrımcılığını açıkça ifade etmekten ziyade "muğlaktır." Zira Rawls cinsiyetin, ahlaki konuyla ilgili, bilgisizlik örtüsü arkasına saklanması gereken ihtimallerden biri olduğunu kabul eder. Bu ihtimallerle ilgili olarak Okin'in gözlemleri ışığında, Rawls'ın dilini yeniden düşünelim:

> Bu durumun asli özellikleri arasında şunlar yer alır: Hiçbir *adam* toplum içindeki yerini, sınıfını, sosyal konumunu; doğal değer ve yetenekler dağılımında kendi payını, zekâsını, dayanıklılığını bilemez. (*italikler sonradan eklenmiştir.*)[31]

Rawls bilgisizlik örtüsünün "dünyanın keyfi oluşunu düzeltmek" için kullanılabileceğini umut etmişti. Ona göre bu; insanların sosyal statü, yetenek, ırk *ve benzeri* gibi "ahlakla ilgili ihtimaller" üzerine bağımsızca akıl yürütmeleriyle mümkün olabilirdi. "Saf rasyonel bir unsur" olarak onlar, özdeş bir bakış açısından bakarak düşünürler. Her birinin bakış açısı, hepsinin bakış açısına denktir. Okin "bir kişinin, kendi cinsiyetinin bahsedilmeye değer olup olmadığını düşünebileceğini" belirtir. Okin "Belki de, Rawls 've benzeri' ifadesiyle bu konunun üzerini örtmek istedi; fakat bu konunun önemli olmadığını düşünmüş olması da mümkündür" der.[32]

YORUM

Kant hâlen modern felsefenin başlıca figürlerinden biridir. Zihnin *bilme* işini nasıl gerçekleştirdiğini anlama çabaları, bu alanın önemli bir bölümünü ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla Kant, felsefenin olduğu kadar modern psikolojinin de başlıca figürlerindendir. Gerçekte, onun ortaya attığı epistemolojik meselelerin çoğu; kendini algılama, öğrenme, bilme ve düşünmenin sırlarını çözmeye adayan bilişsel bilim tarafından ele alınmaya başlanmıştır.

Etik alanında, modern felsefede, üç etkin görüş hüküm sürer: Bunlardan ilki Kantçı biçimcilik, ikincisi Humecu öznellik (11. Bölüm), üçüncüsü de yararcılıktır (13. Bölüm). İlerleyen bölümlerde, başlıca seçenekleri idrak etme sürecinde, Kantçı etiğe getirilen bazı eleştirilere değineceğiz. Yine de, bazı genel yorumları bu bölümde sıralıyorum:

Erkeklerin bir tek ırkı vardır; tanrıların da, fakat her ikimize de aynı anne nefes vermiştir.
(Pindar)

Kant'ın iddialarını ve yazım tarzını kavramak zor olsa da Kant, ahlak felsefesinin felsefi dairenin dışında da etkili olduğunu ispatlamıştır. Ahlak felsefesinin gücü, "ahlaki konularda kendimizi bir istisna olarak görmenin yanlış olması" kabilinden derin bir kavrayışta yatar. Eğer bir şey herhangi bir kimse için doğruysa (ya da yanlışsa), bunun adil olmasının tek bir koşulu vardır: Bahsi geçen şey, aynı şartlar altında diğer insan-

Mutluluk kavramı o kadar belirsizdir ki, herkes onu elde etmek istediği hâlde, hiç kimse kesin ve tutarlı bir biçimde gerçekten isteyip arzu ettiği şeyin ne olduğunu söyleyemez.
(Immanuel Kant)

lar için de doğru (veya yanlış) olmalıdır. Başkaları, kendilerince anlamlı olan (kendi) ahlak kuralları çerçevesinde kendilerini veya sevdiklerini kuraldışında tutsalar, bizler rencide oluruz. Bu olumsuz "duygu" içimizdeki var olan bir ahlak kuralından kaynaklanmış olabilir.

Kant'ın koşulsuz buyrukları, Altın Kural'ın geliştirilmiş ve çok yönlü bir yorumudur: "Size davranılmasını istediğiniz gibi davranın." Kant Altın Kural'a dair bu özensiz açıklamanın "Başkalarına, sana davranılmasını istediğin gibi davran" şeklinde yorumlanabileceğini anlamıştır. Ben bu tür bir açıklamayı *sadomazoşist açmaz* olarak niteliyorum. Bu terim eski bir şakaya dayanır: Bir mazoşist sadiste "Canımı yak!" der ve sadist de "Hayır" diye karşılık verir. Burada temel nokta şudur: İnsanların bize sergilemelerini istediğimiz davranışlar değişkendir ve bu davranışlar genelde, kendi zevkimiz, deneyimlerimiz, kişisel inançlarımız ve yaradılışımız sayesinde belirlenir. Kendimize uygun olan bu ölçütler, diğer insanlara nasıl davranacağımızı belirlemede kesinlikle emniyetli ya da güvenilir değildir. Eğer kendimize saygımız eksikse ya da psikolojimizde bazı sorunlar varsa, başkalarının bize gerçekten de çok kötü davranmalarını isteyebiliriz. Kant'ın, ödevin beğenilerden üstün olduğu konusundaki ısrarı, Altın Kural'da bulunan bireysel yorumları yasaklamak anlamına gelir.

Kant'ın ahlak felsefesine yapılan en yaygın eleştiri şöyle özetlenebilir: Kant'ın ahlak felsefesi, bizi eylemlerimizin sonuçlarına dair sorumluluktan muaf tutar; böylelikle düşüncesiz ve sorumsuz davranışların ortaya çıkmasına ön ayak olur. Bununla birlikte, eğer gerçekten iyi olan tek şey iyi niyet ve güdüyse, ahlaki olan tek mesele benim maksadımdır, davranışlarımın sonuçları değil. Entelektüel Kantçılara göre, evrenselleştirilebilen bütün düsturlar, eylemin muhtemel neticeleriyle ilgili endişeleri ve düşünceleri kapsamalıdır. Müdaafa edilebilir hiçbir ödev ahlakı, başkalarına ne olacağını umursamaz bir tavır takınamaz.

İlgi çekici bir diğer sorun, fanatik inanç ile ilgilidir. Kant, ahlaklılığın rasyonel cephesinin altını çizerek, önemli psikolojik etkenlere biraz daha fazla değer verebilirdi. Bu konuyu meşhur bir örnekle açıklayalım. Şu düsturu evrenselleştirmek isteyen bir Nazi vardı: "İnsani ilerlemeye ayak bağı olduğunu düşündüğün değersiz insanları yok et." Nazi'nin, insani ilerlemeye engel olduğu takdirde yok etmenin hedefi olabileceğine dikkat çekildiğinde ondan, düsturunun "rasyonel olmadığını" anlaması beklenir. Eğer

Nazi bu düsturun kendisini yok edeceğini bildiği hâlde yine de düşüncesinden vazgeçmezse, Nazi'nin bir "fanatik" olduğu söylenebilir. Evet; bu yargı, neyin rasyonel olduğuna dair, bizim kendi beğenilerimize (duygularımıza) ve inançlarımıza dayanır. Ancak neyin rasyonel olduğunu başka hangi şekilde saptayabiliriz? Kant "rasyonel" olanı tanımlarken Batı Avrupalı Hristiyan kimliğini kullanmadı mı? Kant, Hume'un düşündüğü gibi, ahlaki hisleri tarafından yönlendirilmiş olabilir mi? Bu karmaşık ve önemli bir sorundur; öyle ki en başarılı ahlak filozofları hâlen bu sorunla boğuşur.

"Rasyonel" suçlular, sahtekârlar, çevreyi kirleten maddeler ve benzeri örnekler açıkça gösteriyor ki, "rasyonel" olmak tek başına yeterli değildir. Deneyimlerimiz sayesinde biliriz ki; iyi niyet yoksunu pek çok rasyonel insanın, gizlice hazırladığı tehlikeli ve ahlak dışı planları vardır. Bununla birlikte, yaptıklarına dil uzatılamayan, iyi niyetli fakat basiretsiz ya da kifayetsiz insanların eylemleri de bizlere zarar verir. İyi niyetin en makbulü; asgari miktarda zekâ, sezgi ve kabiliyetin bir araya gelmesiyle var olur. Sadece rasyonel olmak, ne ahlaklı olmaya ne de iyi niyete yeter.

Koşulsuz buyrukları belirli vakalara uygulamaya çalışmak oldukça zordur. Düşünün; örneğin arkadaşınızdan o istediğinde ödeme yapmak üzere borç para aldınız. Bir akşam kapı çalındı ve arkadaşınız karşınızda, bir uyuşturucu satıcısıyla birlikte! Arkadaşınız bir miktar eroin almak için, borç verdiği parayı sizden tahsil etmek istiyor. Paranız olsa da ona ödeme yapar mıydınız? Böyle bir durumda önemli olan şey, sözünüzü yerine getirmek midir yoksa kendi sağlığı hakkında rasyonel bir karar veremeyecek durumdaki arkadaşınızın sağlığını gö-

Bana göre etik anlayışı destekleyen başkalarını düşünme faaliyeti, insan ırkını temel alan (ve genelleştirilen) şefkat duygusuyla karıştırılmamalıdır. Bu bir his değildir.
(Thomas Nagel)

İnsan ülküden ya da mutlaktan asla kaçamaz... İnsan hayvan olamaz; o sadece, insanın bir hayvan olduğunu ve hayvanlar gibi yaşaması gerektiğini ileri süren bir filozof ya da bir antropolog olabilir.
(Emil L. Fackenheim)

Kant rahatlıkla modern felsefenin babası diye adlandırılabilir. Çünkü hâlen varlığını sürdüren bütün güncel ve iddia sahibi felsefe ekollerinin kaynağı odur.
(William Barrett)

Yetersiz muhakeme, avam dilinde "aptallık" denen şeydir ve bunun bir çaresi yoktur.
(Immanuel Kant)

zetmek midir? Bağımlılığı yüzünden sıkıntıya düşen bir uyuşturucu müptelasının rasyonel olması mümkün müdür? Amacım arkadaşımı korumak mı olmalı yoksa sonucu ne kadar zarar verici olursa olsun onu kendi kararıyla baş başa mı bırakmalıyım?

Böyle bir vakada, birbiriyle çelişen ahlaki kurallar arasında bir tercih yapmada bana yol gösterecek herhangi bir ahlaki düstur ya da ilke saptayabilir miyim? Kendi kurallarıma bazı nitelikler ekleyebilirim fakat kurallar, ahlaki düstur olarak işlevini yitirecek çok fazla niteliğe ihtiyaç duyuyorsa, o hâlde kurallara sahip olmanın faydası ya da amacı nedir? Niteliği olmayan fakat üstünkörü bir rehberden daha işlevsel olan, evrenselleştirilebilen herhangi bir düstur olup olmadığı ise çok kesin değildir.

Bu türden bir zorluğa rağmen ben hâlen Kant'ın işe nedensellik, "benliğin" bölünmezliği ve özgür irade gibi yaygın biçimde kabul edilmiş düşüncelerle başlamasından ve daha sonra, zihnin bunları nasıl bilebildiğini araştırmasından etkileniyorum. Netice elbette, sıradan bir epistemoloji ya da ahlak felsefesi değildir. Kant; zihni, faal bir düzenleyici ve duyuların sorgulayıcısı olarak, esaslı bir şekilde yeni baştan ele alır. Kant, deneyciliğin ve rasyonalizmin sınırlarını tanımlar ve cevap bekleyen hayati soruları gündeme getirir. Kant, aklın şu anki deneyimlerimizin ötesindeki numen dünyaya gereksinim duyduğununda ısrar eder ve bilime ulaşmak, pek çok insanın paylaştığı derin bir ahlak duygusunun ifadesi olarak kalır.

İnsanları birer statü simgeleri olarak kullanırken, onları sadece dış görünüşlerine, dinlerine ya da siyasi düşüncelerine göre değerlendirirken, onların aslında birer *insan* olduklarını ne kadar sıklıkla hatırlıyoruz acaba? Bir dünya hayal edin. Herkesin; din adamlarının, tıp doktorlarının, ailelerin, çocukların, eşlerin, öğrencilerin, öğretmenlerin, siyaset adamlarının, polis memurlarının, "karşındakini sadece araç olarak değil, amaç olarak görme ve ona kişisel bir itibara sahip olduğu için saygı duyma" ilkesini benimsediği bir dünya hayal edin. Amaçlar krallığında yaşarsam, ilişkilerim iyilik alışverişinden ya da güç ve başarı için yarışmaktan çok daha başka bir anlam kazanır. Hayatımı "ben"im ve benim olanın, "farklı" ve "değersiz" olanla yarıştığı bir keşmekeşin ötesine taşıyarak, hayat kalitemi artırabilirim. Amaçlar krallığında var olan, daima *biz*'dir.

ANA FİKRİN ÖZETİ

- Kant, bilim açık bir biçimde aksini iddia ederken, Hume'un deneyci anlam ölçütünü harab ederek kullanmasından ve rasyonalizm ile deneyciliğin dış dünyayı, neden-sonuç ilişkisini ve (genel olarak) bilgiyi açıklamadaki başarısızlığından kaynaklanan "felsefede bir skandal"ın neler içerdiğinin farkındaydı.
- Kant akıl ve deneyimi birleştirebilmek için "eleştiri" olarak isimlendirilen özel bir tür çözümleme geliştirmiştir. Kant'ın amacı, rasyonalizmin ve deneyciliğin hatalarını savuşturmaktı. Eleştirel felsefe, *a priori* bilginin ve metafiziğin mümkün olup olmadığını ortaya çıkarmayı amaçlar. Kant, bilginin fiili deneyimler ve yargı melekeleri tarafından oluşturulduğunu iddia eder ve bunu, "anlama kategorileri" diye adlandırır. Bizler gerçekliğin yalnızca insani anlayış (fenomen gerçekliği) tarafından düzenlenmiş hâlini biliriz, gerçekliğin kendisini (numen gerçeklik) değil.
- Kant; aklı, teorik akıl ile pratik akıl olarak ikiye ayırır. Teorik akıl fenomenler dünyasıyla sınırlıdır; pratik akıl ise fenomen dünyanın ötesindeki ahlaki boyutla ilişkilidir. Pratik akıl, zorunlu ve evrensel ahlak kurallarının bilincinde olmamıza dayanan ahlaki bir düzlemi gözler önüne serer. Kant bunları kurallar ya da düsturlar olarak adlandırır.
- Ahlak kuralları deneysellikle ortaya çıkarılamaz; akıl, ahlaki zorunluluğu empoze eder. Akıl, ahlakın neticelerden çok, ahlaki ödev (iyi niyet) 1. meselesi olduğunu gösterir. Ödev ahlakı, form'un düşünce biçimleriyle sınırlı olmalıdır: Benzer şartlarda tüm insanların evrensel yükümlülükleri nelerdir? Bir eylemin ahlaki niteliği, iradenin bilinçli bir şekilde onayladığı ilke tarafından belirlenir. Ahlaki zorunluluklar, koşullu ya da bireysel durumlara bağlı değildir. Aksine, koşulsuzdur; bütün rasyonel varlıkları (evrensel anlamda) bağlar.
- Koşullu buyruk; bütün rasyonel canlıların, evrensel anlamda bağlı oldukları buyruklardır. Bütün ahlak yasalarının nihai kökenidir: "Öyle davran ki kendi eyleminin, herhangi bir zamanda ve yerde, herhangi bir kimse için de evrensel bir yasa düzeyine çıkarılmasını isteyebilesin." Pratik buyruk, itibar ilkesi olarak da bilinir. Kant'ın itibar kavramına dayalı koşullu buyruk formülü şudur: "İster kendi şahsına, ister başkasına; insanlığa hiçbir zaman sadece basit bir araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranmalısın."

- Etkili, modern bir filozof olan John Rawls, ahlaki ve sosyal değerlerimizi nesnel ve tarafsız ilkelere oturtabilmemiz ve bireysel beğenilerimize yönelik sınırların üstesinden gelebilmemiz için bir adalet kuramı tasarladı.
- Susan Moller Okin, Kant'ın modern ahlak felsefesini geliştirmek isteyen Rawls'ın etkileyici girişiminde (hem seçtiği örnekte hem de kullandığı dilde) göz ardı edilen cinsiyet temayülünün bulunduğunu iddia eder. Okin Rawls'ın adalet kuramını analiz eder ve özellikle cinsiyet ile aile konularına büyük bir titizlikle eğilir. Okin'e göre, Rawls'ın adalet çözümlemesi, cinsiyet meselesi yönünden ele aldığımızda, çok "muğlak"tır. Zira Rawls, toplumun "cinsiyet-yapılı olma özelliğinin aşırılığına ve yaygınlığına" nadiren dikkat çeker.

DÜŞÜNCELER

1. Kant'ın "epistemolojik dönüşümü" nasıl tamamladığını kısaca özetleyiniz.
2. Belli başlı Aydınlanmacı filozofların bir ya da ikisini ele alınız ve bunların Kant'ın felsefesiyle ilişkilerini tartışınız.
3. Kant "felsefede bir skandal" derken ne demek istemiştir?
4. Hume'un Kant için önemini kısaca açıklayınız.
5. Kant'ın felsefede yarattığı Kopernik Devrimi'ni açıklayınız.
6. Eleştirel felsefe nedir?
7. Fenomen ve numen arasındaki fark nedir? Her biri hakkında örnek veriniz.
8. Kant neden numen dünyanın var olduğunu farz etmek gerektiğini düşünmüştür?
9. Kant, Hume'un benlik hakkındaki düşüncelerine nasıl karşılık vermiştir? Kant'ın başarılı olduğunu düşünüyor musunuz? Açıklayınız.
10. Pratik akıl nedir?
11. Ahlaki boyutu, Kant'ın anladığı şekilde tarif ediniz.
12. Kant'ın ahlakı elde edilen sonuçlara değil de, güdülere bağlama gayretini (ve bu akıl yürtmeyi) açıklayınız.
13. Kant neden "kendinde iyi" olan tek şeyin iyi niyet olduğunu düşünür?
14. Kant'ın ödevden kastı nedir?
15. Koşulsuz buyruk nedir? Koşulsuz buyruğu kendi seçtiğiniz bir veya iki olaya uygulayınız.
16. Pratik buyruk nedir?
17. Amaçlar krallığı nedir?

18. Hangi durumda Hume ve Kant'ın her ikisi de Aydınlanmacı filozof sayılırlar? Bu iki filozofun akla dair görüşlerini karşılaştırınız. Hangi görüş daha gerçekçidir? Neden?
19. "Düşünce deneyi" nedir? Bir örnek üzerinden açıklayınız.
20. "Asıl konum" nedir? "Bilgisizlik örtüsü" nedir?
21. "Asıl konum" ile "bilgisizlik örüsü" arasındaki ilişki nedir?
22. Susan Moller Okin'in Rawls'a yönelttiği eleştirinin temeli nedir?
23. Susan Moller Okin neden Rawls'ın adalet kuramının muğlak olduğunu söyler?

İNTERNET KAYNAKLARI

Wadsworth Philosophy Shoppe'deki Soccio Web sitesine bakınız. http://philosophy.wadsworth.com/Soccio6e adresine girdiğinizde bu bölümle alakalı terimleri arayabilir, testleri çözebilir, telaffuz rehberi ve çalışma ipuçlarından yararlanabilirsiniz.

13. BÖLÜM

BİR YARARCI

JOHN STUART MILL

Yararcı ölçütü... kişinin kendi en büyük mutluluğu değil, tüm mutluluğun en büyük miktarıdır. Ve eğer bir asil karakterin; asaletinden dolayı, her zaman için daha mutlu olma ihtimali varsa, bunun diğer insanları daha mutlu edeceğine ve genel olarak dünyanın bundan büyük ölçüde kazançlı çıkacağına şüphe yoktur. Bu yüzden yararcılık sadece insan karakterine asalet kazandırmak suretiyle amacına ulaşabilir.
(John Stuart Mill)

Bireyin çıkarının ne olduğunu bilmeden toplumun çıkarından bahsetmek anlamsızdır. Bir şey ancak bireyin toplam hazlarına bir şey katabilirse, ya da toplam acıyı azaltabilirse bu şeyin çıkarı teşvik ettiği ya da çıkar için olduğu söylenebilir.
(Jeremy Bentham)

İki rakip dürtü, toplumun genel gidişatını kontrol etmek adına birbirleriyle sürekli mücadele hâlindedirler: Değişim ve ilerlemeye duyulan istek ile güvenlik ve asayişe duyulan istek. Her iki eğilime de hakkaniyetle yaklaşmak adına özgür toplumlar, herkese en iyiyi sunmak için ve toplumun genel huzuru ile bireylerin hak ve özgürlüğünü dengede tutmak amacıyla mücadele verirler. Sorun, tam da buradan kaynaklanır: Her birey, "herkes için en iyi olan" konusunda ortak bir kanıya sahip değildir.

Modern hayat gittikçe daha karmaşıklaşıyor ve dünyanın nüfusu gün geçtikçe artıyor. Hâl böyle olunca, sınırlı kaynaklar ve birbiriyle çelişen inançlar her türden meseleye giderek artan bir hassasiyetle değiniyor. Bir gruba gayet adilane ve hoş görünen bu manzara, diğer bir gruba oldukça nahoş ve adaletsiz görünüyor. Ya da ayrıcalıklı (imtiyazlı) olanların istekleri, çoğunluğun istekleri -ve ihtiyaçları- ile çelişiyor görünüyor.

Bugün okula ya da işe varmak için kullandığınız geniş otobanlar bir başkasının yolunu kaybetmesine neden olabilir. Varsayalım belediye size ve sizin gibi binlerce insana büyük yararı dokunacak bir otoban inşa etmeye karar verdi. Projeden sorumlu olan mühendisler, pek çok insanın kullanımına uygun olması için, yolun bir ailenin bahçesinden geçmesi gerektiğini saptadılar. Şimdi belediyenin yapması gereken, vatandaşların çıkarını göz önünde bulundu-

rarak bu araziyi satın almaktır. Aileye arsasını satmayı teklif etmek, teknik anlamda yalnızca bir nezakettir; zira kamulaştırma yetkisi sayesinde her belediye kendi sınırları içinde kalan bir araziye -makul bir fiyat karşılığında- sahip olabilir. Eğer mülk sahibi aile arazisini satmak istemezse, belediye onları mülklerini satışa zorlayabilir. Gerekçe ise açıktır: Toplumun genel huzuru, bireysel tercihlerden önce gelir.

Kamusallaştırma yetkisini "daha üstün hayrı" gerçekleştirmek için kullanmak aslında, pek çoğumuzun doğal karşıladığı ve günümüz dünyasında (pek çok kültürde) neredeyse değişmez bir kural olarak görünen felsefi bir ilkenin uygulamasıdır. Bu ilkeye göre, bireysel haklara ve isteklere saygı duyulmalıdır fakat; çoğunluğun menfaati, tek bir ferdin ya da küçük bir grubun menfaatinden önce gelir. Bu ilke sayesinde, örneğin, dairemizi kiraya verirken kişilerin etnik kökenlerine, yaşlarına ya da cinsiyetlerine yönelik herhangi bir ayrım yapamayız.

11 Eylül 2001 olayından hemen sonra ABD hükûmeti, havaalanlarında bir dizi güvenlik kontrolü uygulamaya başladı. Bu kontroller insanların zaman kaybetmesine, hatta sinirlerinin bozulmasına neden oldu. Bir yıl sonra, güvenlik uygulamaları en az sayıda yolcuyu riske atıp en yüksek sayıda yolcunun güvenlik ve konforunu dengelemek çabası ile değiştirildi. En basit güncel meselelerden en mühim meselelere kadar insanlar, olabildiğince çok insanı, olabildiğince mutlu etmek için, neredeyse doğal bir içgüdüyle çalışır.

Bu bölümde yararcılığa yani, ilk kez İngiliz filozof Jeremy Bentham tarafından ortaya konan, hazcılığın modern bir uygulamasına göz atacağız. Bentham'ın basit ve sade bir şekilde ortaya koyduğu yararcılık, Bentham'ın arkadaşı ve talebesi John Stuart Mill tarafından, günümüzün en etkili ahlak ve toplum felsefelerinden biri hâline getirilmiştir. (Hazcılığı 8. Bölüm'de tartışmıştık.)

TOPLUMSAL HAZCILIK

Modern yararcılık, Sanayi Devrimi'nin (1780–1835 yılları, İngiltere) ortaya çıkardığı toplumsal şartlara bir cevap olarak gelişme göstermiştir. Adından da anlaşıldığı üzere Sanayi Devrimi'nin öne çıkan özelliği, yeni bilimsel imalat tekniklerinin meydana getirdiği büyük çaplı bir sosyal değişim ve gelişimdir. Fakat bu sayede palazlanan "işçi" sınıfının,

Haz bizatihi iyidir; hayır, acıya karşı bağışıklık bir yana bırakılırsa tek (salt) iyidir; acı bizatihi kötüdür, ve gerçekten de istisnasız bir şekilde tek (salt) kötüdür; aksi takdirde iyi ve kötü kelimelerinin anlamı kalmaz; ve bu, benzer biçimde her çeşit acı için ve her çeşit haz için geçerlidir. Bu nedenle, tartışmasız bir şekilde söyleyebiliriz ki, bizatihi kötü olan bir güdü yoktur.
(Jeremy Bentham)

kendini tekrarlayan, tehlikeli, düşük ücretli ve insanı "makineleştiren" işler için rekabet etmesi; coğrafi, ailevi, manevi ve ekonomik karışıklıklara yol açtı.

Buhar ve su gücünün kullanılmaya başlanmasıyla büyük fabrikalar kurularak üretime başladı. Örneğin, daha önceki yıllarda kumaş dokumacılığı evdeki küçük atölyelerde yapılıyordu; tekstil imalathaneleri üretime geçince, kumaşlar çok daha ucuza üretilmeye başladı. Geniş işçi toplulukları, kasaba ve şehir imalathanelerinde iş aramaya başladılar. 1800-1831 yılları arasında İngiltere'nin bazı şehirlerinin (Leeds, Sheffield, Manchester ve Liverpool) nüfusu neredeyse iki katına çıkmıştı. Yıkık dökük binalar, beş yıllık kontratlarla, yüksek fiyatlara kiraya verildi. Fiyatların bu denli yüksek olması, artan şehir nüfusunun bir sonucuydu. Çok düşük ücretler karşılığında çalışan işçi aileleri, apartman dairelerinde, kalabalık gruplar hâlinde (ikişer üçer aile şeklinde) yaşıyorlardı. Örneğin, 1845'te Manchester'da, bir yatakta 7'den fazla kişinin uyumaya çalıştığına dair tam 27 vaka kaydedilmiştir.[1]

Bir Anglikan papazı olan **Thomas Malthus** (1766–1834), 1798'de *Toplumun Gelecekteki Gelişmesine Etkileri Yönünden Nüfus İlkeleri Üzerine Araştırma* adlı çalışmasını yayımlamıştır. Bu çalışmasında Malthus, sosyal reformun mümkün olup olamayacağı ile ilgili tereddütlerini ifade etmiştir:

> İnsan ve toplumun mükemmelliği üzerine -büyük bir memnuniyetle- birtakım kuramlar okudum. Bu kuramların ortaya koyduğu büyüleyici manzaradan epeyce keyif aldım. Bu kuramlarda belirtilen sevindirici ilerlemelerin gerçekleşmesini kalpten diliyorum. Fakat bana göre bu yolda başa çıkılmaz, büyük zorluklar var; bunu görebiliyorum.[2]

Malthus'un çekindiği bu "büyük zorluklar" artan nüfus ve yetersiz gıda üretimiydi. Mathus'un iddia ettiğine göre, gıda üretimi aritmetik olarak hızla artış gösterse de (1'den 2'ye 3'e 4'e 5'e 6'ya vs.) kontrolsüz nüfus artı-

şı da geometrik olarak büyüyordu (1'den 2'ye 4'e 8'e 16'ya 32'ye vs.). Bu sebepten Malthus, kontrolsüz nüfusun kaçınılmaz bir şekilde, yiyecek miktarını aşacağını düşünüyordu.

Malthus, şehirlerde bulunan kenar mahalle sayısının artmasından ve yoksulların yaşam şartlarını iyileştirilme çabalarından rahatsızlık duyuyordu. Malthus'a göre bu zararlı durumun (yoksulların yaşam şartlarını geliştirmenin) lehine bir şeyler yapmak için hiçbir gerekçe yoktu. Ona göre işçi ücretlerini artırmak sadece, yoksulların daha erken evlenmelerini ve daha çok çocuk yapmalarını sağlayacaktır. Sonuçta gıda miktarı nüfusa yeterli gelmeyecek ve yoksulluk bir şekilde tekrar ortaya çıkacaktır. Sosyal yardımlaşma çalışmaları, giderek artan bir "tembelliğe" sebep olacak ve insanları, ailelerini genişletmeleri yönünde teşvik edecektir.

Mathlus'a göre; salgınlar, savaş ya da isyanın "tarihsel ıslahı" gibi yıkıcı "doğal ıslahı" önlemenin tek yolu, yoksula giden yardımı kesmek ve "serbest girişim" üzerindeki bütün kısıtlamaları kaldırmaktı. Alıcılar, satıcılar, patronlar, işçiler, mal sahipleri kendi mücadelelerini terk etmelidir. Arz-talep kanunu yoksullara, erken evlenme ve çok sayıda çocuk sahibi olma konularında kısıtlama getirmelidir. Böylelikle nüfusun geometrik artışı kontrol altına alınacaktır.

Muhafazakâr İngiliz yönetici sınıfı Malthus'un ilkelerine büyük bir hevesle sahip çıktı. Fabrika sahipleri ve işadamları, düşük ücret ödemenin "ödev"leri olduğunu söyleyerek, kendilerini haklı çıkarabildiler. Endüstri devriminin sıkıntısı (ya da kötü tarafı), yoksulun sefil yaşamının ve çalışma şartlarının suçunu bizatihi yoksula yüklemekle meşrulaşabilirdi.

Nüfusu geçim araçlarından daha hızlı artan toplum, uçurumun kenarındadır. Yoksulluk korkunç derecede yaygındır.
(M. Louis Blanc)

Bu bağlamda Jeremy Bentham, "kanun koyucuların *en çok sayıda insana, en yüksek düzeyde mutluluk* sağlamaları gerektiğinde" ısrar ederek, radikal bir felsefe benimsemiş görünür.

Felsefi Sorgu

Malthus'un iddiasını dikkatle düşününüz. Malthus'un iddiasını destekleyen ya da bu iddianın karşısında yer alan güncel bir örnek aklınıza geliyor mu?

FELSEFE VE SOSYAL REFORM

Jeremy Bentham (1748–1832) "herkes bir kişi sayılır, daha fazla değil" dediğinde mal sahiplerine, patronlara ve yönetici sınıfa doğrudan meydan okumuştur. Bentham herkesin mutluluğunu istemek yerine, toplumsal açıdan yıkıcı ve sınırlı olan (şahsi) amaçları için güç kullananlara öfke duymuştur.

Bentham'ın çözümü, sadece seçilmiş bir azınlığın değil, herkesin katılımcı olduğu demokratik bir idare tahsis etmekti. Eğer Bentham'ın inandığı gibi, "yöneticiler halk olursa," "bütün yönetimin bizzat kendisi kötü hâle gelir" ve zaten yönetim için tek meşruiyet de kötülüğü ve kötü gidişatı engellemektir. Bentham'a göre, yönetimin yasal işlevi sosyal reformu gerçekleştirmek ve *en çok sayıda insana, en yüksek düzeyde mutluluğu* sağlayacak şartları saptamaktır. Bu da Bentham'ın felsefesinin neredeyse kimsenin karşı koyamacağı bir felsefe olduğunu ispatlar.

Jeremy Bentham

Tanıdığım en yakın arkadaşımın çıkarları toplumun çıkarlarıyla çatışırsa, arkadaşımın çıkarları bana hiçbir şey ifade etmez. İşte ben arkadaşlarıma böyle hizmet ederim, onlar da bana aynı şekilde hizmet ederler.
(Jeremy Bentham)

19. yüzyıl felsefelerinin pek çoğu, Kant'ın çalışmalarına bir karşılık şeklinde ortaya çıksa da (G.W.F. Hegel ve Arthur Schopenhauer gibi filozoflar hariç) birçok filozof, Kant'ın detaylı düşünce sistemini ve aşkın metafiziğini reddetmiştir. Onlar metafiziği külfetli, konu dışı ve anlamsız bulmuşlardır. Metafiziğin bilimle doğrulanamadığını ve deneyci anlam ölçütüne göre de belirsiz olduğunu düşünürler (bkz. 11. Bölüm). Bu dönemde filozoflar, aşkın hakikate ya da sistemli tutarlılığa değil de, topluma baskı yapan sorunlara pratik çözümler bulmaya ilgi duymuşlardır. Bu filozoflar sosyal ve siyasi felsefe, deneyselliğe dayanan ahlak ve bilimsel bilginin insan mutluluğu ile ilgili sorunlara uyarlanması konularında araştırmalar yapmışlardır.

Tahmin edileceği gibi bu seküler, olgu-amaçlı girişim; değer ve inancın kültürel göreceliğine olan inanışı gündeme getirmiştir. Filozoflar bundan böyle, detaylı kuramlar ve sistemler ortaya koyma zorunluluğu hissetmemişlerdir. Çünkü

onlar kendi kuramlarının bile, kültürel açıdan sınırlı olduğunu düşünmüşlerdir. Tersine; daha "bilimsel" ve "nesnel" olmaları hasebiyle, kişiye özgü stratejilere ve gerçeğe dayalı bilgilere güven duyulmuştur.

Dahası gelişen evrenin yeni bilimsel görüntüsü, detaylı metafizik kuramlarının yersiz ve konu dışı görülmesine sebep olmuştur: Eğer evren ve içindeki her şey yavaş yavaş değişiyorsa, demek ki sabit herhangi bir "başat ya da önemli kuram", en iyi ihtimalle, kısa bir süre için uygulanabilir. Gelişime duyulan ve giderek artan bu inanç, değişmez hakikatleri araştırmak yerine, gelişimden kaynaklanan düşünce manzaralarını belirleme çabalarıyla sonuçlanır.

Son olarak, Sanayi Devrimi, Fransız İhtilali ve Napolyon Savaşları'nın meydana getirdiği sosyal değişim ve kargaşa ortamı, Kant'ın *iyi niyet* etiğinin yeterliliği hakkında ciddi tereddütlerin doğmasına yol açmıştır. O dönemdeki filozoflara göre, azami öneme sahip olan şey, *insanlara gerçekte ne olduğudur*. Olgu merkezli, insancıl bir reforma duyulan ihtiyaç açıkça görülmektedir.

Aklın Aydınlanmacı fikirlerinin yerini alan bilim, bu reform için yeni umut hâline gelmiştir. Bilim adamları ve reformcular, bilimsel yöntemlerle yapılan araştırmanın; yoksulluğu, suçu, cehaleti ve yaygın sıkıntıların diğer kaynaklarını teşhis edeceğine ve bunları bertaraf edeceğine inanmışlardır. Sosyal ve siyasi meseleler, metafizik kaygılara egemendir artık. Epistemoloji, toplumdaki doğrulanabilir güncel gelişmelerle bağlantılı olduğu sürece önemlidir. Eğer Aydınlanma, Akıl Çağı ise, 19. yüzyıl da Reform Çağı olarak başlamıştır. (Bu çağın nasıl sonlandığı ise, bambaşka bir hikâyedir.)

Bana gelince, gülmek istediğiniz zaman beni iyi bir durumda, şişman, besili ve Epikuros'un sürüsünden bir domuz olarak bulacaksınız.
(Horace)

YARAR İLKESİ

Muhtemelen Bentham'ın çalışmasını bir "antropoloji" çalışması olduğu gerekçesiyle reddedecek olan Kant'ın tersine; Bentham felsefesini, titiz bir değerlendirme, toplumsal şartların gözlenmesi ve fiili insan davranışları üzerine temellendirmeye çalışmıştır. M.Ö. 9. yüzyılda yaşayan filozof Aristippos (8. Bölüm) gibi Bentham da, fiili davranış üzerinde titizlikle gözlem yapıldığı takdirde, acı ve hazzın tüm insan davranışlarını şe-

psikolojik hazcılık
Bütün hükümlerin acı ve haz düşüncesinden kaynaklandığı inancıdır; çünkü insanoğlunun başka türlü davranması psikolojik olarak imkânsızdır.

etik hazcılık
Kasıtlı olarak hazdan kaçınmak ya da acıyı tercih etmek mümkün olduğu hâlde, ahlaki açıdan böyle yapmanın yanlış olduğu inancıdır.

yarar ilkesi
Her zaman; en çok sayıda insana, en yüksek düzeyde mutluluk sağlayacak şekilde davran.

İnsan mutluluğunun bilimi olan ahlaklılık, bireyi türe bağlayan ilkedir ve davranış biçimimizi, herkesin menfaatine vesile olan bir modele dayandırmak için, bireyi ikna etmek üzere hesaplanmış yönlendirmelerdir.
(William Godwin)

killendirdiğinin apaçık ortaya çıkacağını söylemiştir. *Ahlakın ve Yasamanın İlkelerine Giriş* adlı çalışmasının meşhur girişinde şöyle der:

> I. Doğa, iki egemen gücün (*acı ve haz*) idaresindeki insanoğlu için görevlendirilmiştir. Yalnızca bu ikisi bizim ne yapmamız gerektiğini ortaya çıkarır (işaret eder) ve ne yapacağımızı belirler. Bir taraftan doğruluk ve yanlışlık ölçütü, diğer taraftan neden-sonuç zinciri; acı va hazzın hâkimiyetine göz dikerler. Oysa onlar (acı ve haz), yaptığımız ve düşündüğümüz her şeyde bizi yönetirler: Zincirlerimizi kırarken gösterdiğimiz her gayret, sadece onları ispatlamaya ve onaylamaya yarar. İnsanlar sözlerinde acı ve haz imparatorluğunu inkâr ederler; gerçekte ise daima onlara bağımlı kalacaklardır. *Yarar ilkesi* bu bağlılığı tanır ve o sistemin temeli için gerekli görür. Bunun amacı, mutluluk kumaşını akıl ve kanun eliyle dokumaktır. Onu sorgulamaya teşebbüs eden sistemler; akıl yerine duyguyla, muhakeme yerine kaprisle ve aydınlık yerine de karanlıkla uğraşırlar.[3]

Başka bir deyişle Bentham hem **psikolojik hazcılığı** (acı ve hazzın "ne yapacağımızı belirlemesi") hem de **etik hazcılığı** (acı ve hazzın "yalnızca... ne yapacağımıza işaret etmesi") benimser. Bu yüzden, yararcılık ilkesinden kimi zaman *haz ilkesi* diye bahsedilir.

Yarar terimi birbirine bağlı iki anlama sahiptir. Yarar asla, bir şeyin faydalı olmasıyla ya da o şeyin herhangi bir işlevi ne derece yerine getirdiğiyle ilişkili değildir. Bu bağlamda, tam anlamıyla yararcı bir otomobil, standart tekerleklere ve kullanışlı aksesuarlara sahip olmalıdır. Yararın bu gösterişten uzak nosyonu, Bentham'ın düşüncelerinde yer aldığı hâlde o genellikle, *haz üretmek* ya da *acı gidermek* anlamına gelen terimleri kullanır. Hazzı en yüksek noktaya

çıkarabilmek için yapabileceğimiz en iyi şeyin, acıyı en aza indirgemek olduğunu hatırlarsak, bunu *hazzın en yüksek noktaya çıkarılması* şeklinde basitleştirebiliriz.

Bentham hem etik hem de psikolojik hazcılığı savunarak ve yarardan ne kastettiğini tarif ederek, hazcılık kavramında köklü bir değişim meydana getirir: Hazcıların etiğe duydukları ilgiyi artırır. Bentham'a göre hepimiz, farkında olsak da olmasak da, birer hazcıyızdır. Bu durumda her insanın genel ahlaki yükümlülükleri artmış olur. Bentham yarar ilkesini kullanarak, bireysel hazcılığı faal bir sosyal ve ahlaki felsefeye dönüştürür. *Her zaman, en çok sayıda insana, en yüksek düzeyde mutluluk sağlayacak şekilde davran.*

Yararcılık deyimini Bentham'ın halefi John Stuart Mill bulduğu hâlde, filozoflar Bentham'ın felsefesinden de kimi zaman yararcılık olarak bahsederler. Biz olası bir karışıklığı engellemek için Bentham'ın felsefesinden *basit yararcılık;* Mill'in çok daha gelişmiş ve detaylı felsefesinden de *yararcılık* diye bahsedeceğiz.

Haz Hesabı

Bentham, etiği bir ilim hâline getirmek istemiştir. Bunun için, felsefesini fiili koşulların gözlemine dayandırmış ve olgulardan davranış ikeleri çıkarmaya çalışmıştır. Bentham, her durumda en uygun davranış yolunu hesaplamak için bilimsel bir usul bulduğunu düşünmüştür. Bentham bu tekniğe *haz hesabı* adını vermiştir. John Stuart Mill bu hesaptan "Bentham'ın detay yöntemi" şeklinde bahseder; zira bu hesap çok çeşitli faktörleri de göz önünde bulundurur.

Uygun davranış yollarını ölçüp tartmak amacıyla matematiksel kesinlikleri ortaya koymak gibi zor bir görev için Bentham, *hedons* ya da *lots* diye adlandırdığı haz ve acı "birimlerine" ait bir kavram ileri sürmüştür. (Bazı çağdaş filozoflar *utiles (yararlılık)* terimini kullanır). Bu suretle, bir eyleme niyet ederken haz birimini ekler, acı birimini eksiltiriz. Bentham doğrudan doğruya haz veya acıyı etkileyen dört unsur, haz veya acıyla bağlantılı eylemi etkileyen iki unsur ve etkilenmiş bireylerin adedini temel alan bir unsur belirler. Toplamda yedi adet olan unsurlar şunlardır:

Yoğunluk: Haz ne kadar kuvvetlidir?
Süreklilik: Haz ne kadar süre devam eder?

Yakınlık: Haz ne kadar zaman sonra gerçekleşir?

Kesinlik: Hazzın meydana geleceği ne kadar olasıdır ya da değildir?

Verimlilik: Önerilen eylemin daha fazla hazza neden olma olasılığı ne kadardır?

Saflık: Eyleme eşlik eden herhangi bir acı söz konusu mudur?

Kapsam: Ne kadar sayıda insan etkilenir?

Hazzın pozitif birimi veya acının negatif birimi, bu yedi unsura eklenebilir. Sonuçta elde edilen birim adedi karşılaştırılabilir: Sonuç, pozitif (haz) taraftan yanaysa seçim (önerilen eylem) iyidir; sonuç negatif (acı) taraftan yanaysa seçim (önerilen eylem) kötüdür. Eğer haz hesabı daha fazla haz birimiyle sonuçlanıyorsa, önerilen eylemi/davranışı yapmalıyız; eğer daha fazla acı birimiyle sonuçlanıyorsa o eylemi/davranışı yapmamalıyız. Bentham sezgisel anlamda, hâlihazırda hepimizin bir ortakgörü aracı olarak, haz hesabını kullandığına inanır. Bentham'a göre o basitçe, bizim hazzı tercih edip acıdan kaçınmaya dair resmî olmayan yöntemimize, bilimsel bir kesinlik kazandırmıştır.

Toplumsal Kaygının Egoist Temeli

Aristippos (8. Bölüm) gibi Bentham da, manevi egoizmin doğal (olağan) ve evrensel olduğunu ileri sürmüştür. Manevi egoizm, biz itiraf etsek de etmesek de, bizim her zaman için ve en çok, bizzat kendi refahımızla ya da mutluluğumuzla ilgilendiğimizi ileri sürer. Bu elbette, başka hiç kimseyi ya da hiçbir şeyi umursamadığımız anlamına gelmez. Fakat başkalarını ya da başka şeyleri önemsememiz, o kişilerin ya da şeylerin bizim mutluluğumuzu nasıl etkilediğiyle ilgilidir. Örneğin, sevdiğimiz kişiler bize haz verirler ve haz da bizim kendi menfaatimizedir. Sevmediğimiz kişiler ise acıya sebep olurlar ve bu da bizim menfaatimize ters düşer. Bize ne acı ne de haz veren kişilere ise kayıtsız kalırız.

Eğer manevi egoizmin önermesi doğruysa, o hâlde terminolojilerine bakılmaksızın bütün etik sistemler, hazzı artırma ve acıyı azaltma girişiminde bulunurlar. Onlar doğru ve yanlıştan, iyi ve kötüden (vb.) bahsedebilirler; ancak bütün bu ifadeler hazza ve acıya indirgenebilir. Akıl, eylemlerimizin daha fazla acıyla mı yoksa daha fazla hazla mı sonuçlanacağına karar vermemize yardımcı olan basit bir araçtır. Bentham'ın, hesaplayarak hare-

ket eden, çıkarcı akıl mefhumu, Kant'ın iyi niyet mefhumuyla (12. Bölüm) belirgin bir şekilde tezat oluşturur.

Bütünüyle beşeri arzulara müracaat etme konusundaki problem, bunun ahlaki güdülerin en temel düzeydeki rasyonel eleştirisini dışarıda bırakıyor gibi görünmesidir.
(Thomas Nagel)

Düşüncelerini bu egoist temel üzerine inşa eden Bentham; insanlara, diğer (daha) iyi toplumların, o toplumun bireylerine daha az acı ve daha çok haz sağladığını gösterebilirse, gerçek bir sosyal reformun ortaya çıkacağını düşünüyordu. Böylece olağan kişisel çıkar (menfaat), kişisel refahımızın toplumun refahından ayrılamaz olduğunu gösteren *egoist bir dönemeci* gözler önüne serer. Bu sebeple, yönetimin gerçek görevi, her bireyin *aydınlanmacı kişisel çıkarının* gelişmine imkân verilmesini temin etmek olmalıdır. Dahası, en çok sayıda insana en yüksek düzeyde mutluluğun teşvik edilmesi için kanun ve yönetmelikler, sadece adil ve verimli şekilde değil; ayrıca insanları kendi refahları kadar başkalarının refahını düşünmeye motive edecek şekilde de düzenlenmelidir.

Bentham, diğer liberallerin yanı sıra, *hükûmetin sanayi ve ticaret işlerine müdahale etmeme ilkesini* benimsemiş reformcularıyla birlikte; açık görüşlü bir "bencilliğin" nasıl daha iyi bir dünya oluşturabileceğini *göstermeye* çalışarak, bireyin refahı ile toplumun refahı arasında, devrim niteliğinde bir bağlantı kurmuştur. Bentham, kendi çıkarımızı gözettiğimiz için bizleri eleştirmektense, bu davranışımızdan yararlanma yolları aramıştır.

Bentham'ın egoist dönemecini olgusal bir meseleyi ele alarak inceleyelim: Okullara ayrılan vergi parasında yapılan ciddi kesinti üstüne yapılan hararetli tartışma sırasında, bir yerel gazetenin editörüne gönderilen çok sayıdaki mektup bu noktayı işaret ediyordu. "Faturalarımı ödedim. Çocuklarım büyüdü ve yıllardır vergilerimi veriyorum. Neden başkalarının çocuklarını da okula göndermek için ücret vermeye devam edeyim ki? Bırakın onların ücretlerini de kendi aileleri versin." Bu mektuplar, hayal kırıklığına uğratan "aydınlanmacı kişisel çıkar eksikliği"ni yansıtır. Bütün çocukların iyi bir eğitim görmesini istemek -kişinin kendisi çocuk sahibi olmasa bile- her bireyin kişisel çıkarına uyar. Yetersiz bir eğitim alan bireylerin işsiz kalmaları ya da ancak iş ve işçi bulma kurumu vasıtasıyla bir işe girebilmeleri, yeterli eğitim alan bireylere oranla, çok daha olasıdır. Dahası,

Herhangi bir konu hakkında kabiliyet sahibi miyim? Ne üretebilirim? Dünyevi meşguliyetler içinde en önemli olan şey nedir? Kanun. Benim kanun yapmak için herhangi bir kabiliyetim var mı? Korkarak ve titreyerek kendi kendime cevap verdim: Evet.
(Jeremy Bentham)

yetersiz eğitim alan kişilerin yaşamlarını idame ettirmek amacıyla suç işlemeleri durumunda, diğer insanlar korku içinde yaşayacaklar ve mahkemeler, bölge savcıları, polis memurları ve hapishaneler için daha fazla vergi ödemek zorunda kalacaklardır. Bunun sonucu olarak sosyal hizmetlerde gözle görünür bir aksaklık meydana gelmesi işten bile değildir. Bu yüzden, bütün çocukların olabildiğince iyi eğitim alarak büyümeleri ve toplumun refah sahibi fertleri olmaları, her bireyin kişisel çıkarına uygundur.

Bentham'ın bu hamlesi motive edici ve gayet zekicedir. Bentham öncelikle, kişisel çıkar ile toplumun çıkarı arasında bir bağlantı bulmuştur. Egoist yararcı mantık, somut ve pratiktir; ayrıca günlük kaygılara ve tahmin edilebilir sonuçlara dayalıdır. En yüksek düzeyde mutluluk ilkesinin temelinde yatan çekiciliği anlamak için, soyut bir biçimde muhakeme yürütebilmeye ihtiyacımız yoktur. Böyle bir akıl yürütme, etkili ve bencil olmasına rağmen, muhtemelen yok edicidir, çünkü bu akıl yürütme nasıl bir toplum yaratırsa yaratsın, bu toplum esas olarak kendisini düşünen kaygılara dayanacaktır; şefkate ya da empatiye değil.

Esas Soru Şudur: Onlar Acı Çekebilirler mi?

Bentham egoizm dönemeci sayesinde, haz ilkesinin ulaştığı etik noktayı toplumun ötesine taşıyarak onu, acı çekme kapasitesine sahip olan her yaratığı içine alacak şekilde genişletti.

Ahlakın ve Yasamanın İlkelerine Giriş adlı eserin başında, "İnsan, doğa tarafından, acı ve hazzın yönetimi altına alınmıştır" denir. Bentham, ahlakı Kant'ın "amaçlar krallığı"nın ve rasyonaliteyi ahlaklılığın kaynağı sayan diğer Aydınlanma felsefelerinin ötesine itmek için, acı çekme gerçeğini kullandı.

Bentham'ı ilgilendirdiği kadarıyla acı çeken muhakeme edebilse de edemese de, acı bizde ahlaki bir davranış biçimi oluşturur.

Bu konuda Bentham, René Descartes (10. Bölüm) ile aynı fikirde değildir. Descartes'ın ikiciliği, bedenin ruha sahip olmadığını ve kendisinin far-

kında olmayan bir nesne olduğunu iddia eder. Bu anlamda hayvanlar da, sadece etten birer makinedir, ruhsuz bir bedendir. Fransız filozof Nicolas Malebranche (1638–1715), Descartes'ın ölümünden sonra yayınlanan *İnsan Üstüne Soruşturma* adlı eserde Descartes'ın canlılar hakkındaki görüşlerini okuduktan kısa bir süre sonra, birkaç arkadaşıyla yürüyüş yaparken, Descartes'ın ikicil düşüncelerini pratiğe geçirmeyi kafasına koymuştu: Yürüyüş yaptığı alanda bulunan bir köpek dostça ona doğru geldi ve Malebranche'ın dikkatini çekmeye çalıştı. Bunun üzerine Malebranche diz çöktü ve köpeği okşadı. Ardından, arkadaşlarının onları izlediğinden emin olduktan sonra, ayağa kalktı ve zavallı hayvanın karnına şiddetli bir biçimde vurmaya başladı. Köpek acıyla havladığında filozof, hayvanın yalnızca bir makine olduğunu fark etmişti.[4]

İşte bu bizim Bentham'ımız. Felsefe için, o hem muazzam bir Tanrı vergisi ile hem de büyük eksikliklerle donatılmıştı. Pratik olmak anlamında, öncüllerden -neredeyse herkesten daha sağlıklı şekilde- her zaman doğru olmasa da, yeterince kesin ve spesifik sonuçlar çıkartabiliyordu. Fakat onun hayat ve insan doğasını kavrayış biçimi, kendisine ancak -sıradışı bir biçimde- yetersiz öncüller sağlıyordu.
(John Stuart Mill)

Hollandalı rasyonalist Baruch de Spinoza (1632–1677) hayvanların da acı çektiğini kabul etmiştir; fakat hayvanlar üzerinde ahlaki haklarımızın olduğunu ve "istediğimiz zaman onları kullanabileceğimizi, bizim için en uygunu nasılsa onlara o şekilde davranabileceğimizi" ileri sürmüştür. Zira hayvanların doğası bizimki gibi değildir, duyguları da hâliyle insanoğlundan daha farklıdır.[5]

Hatırlamak gerekirse, İmmanuel Kant, ahlaki itibarın rasyonel bir işlev olduğunu iddia eder. Kant, tıpkı Spinoza gibi, hayvanların acı çektiğini düşünür, ancak onların herhangi bir ahlaki değer ve itibardan yoksun olduklarını vurgular. Hayvanlar amaçlar krallığından sürülmüşlerdir; çünkü onlar ahlaki düsturlara göre akıl yürütemezler. Kant'a göre, *hayvanların bizzat kendilerine karşı hiçbir ödevimiz olmadığını düşünsek bile*, onlara insana yakışır bir biçimde, insanca yaklaşmalıyız. Çünkü hayvanlara insanca yaklaşmak, insanlara insanca yaklaşma anlamında iyi bir egzersizdir.

> Dolayısıyla, hayvanlarla ilgili olarak, doğrudan doğruya bir ödevimiz yoktur. Hayvanlar kendilerinin farkında değillerdir ve onlar sadece amaca ulaşma va-

sıtalarıdır. Bu amaç insandır... Hayvanlara karşı ödevimiz, insanlara karşı olan ödevlerimizle dolaylı olarak ilgilidir... Bu yüzden eğer bir köpek, sahibine uzun süre bütün içtenliğiyle hizmet ederse, tıpkı insani hizmetin bir benzeri gibi, bu hizmet de ödülü hak eder ve bir köpek hizmet etmek için fazlaca yaşlıysa sahibi ona ölünceye kadar bakabilir. Bu türden davranışlar, insanoğluna karşı olan ödevlerimizi güçlendirmeye ya da özendirmeye yardımcı olur... (Akıldan yoksun olan) hayvanlara nazik davranmak, insanoğluna karşı (insani) duygularımızı geliştirir.[6]

Bentham, hayvanların muhakeme gücü olmadığından, ahlaki değerlerinin de bulunmadığı fikrine karşı çıkar. Zira bu türden bir fikri, ırkçı fikirlere benzetir. Dikkat edin, aşağıdaki pasajda Bentham sade ve egoist bir hazcılıkdan ne kadar da öteye geçmiş görünüyor:

> Hayvanlar âleminin geri kalan kısmının, kendilerinden -yalnızca- zorbalıkla alınan haklarına tekrar sahip çıkacakları gün gelebilir. Fransızlar, bir insanı sırf derisi siyah diye bir işkencecinin yersiz isteklerine teslim etmemeleri gerektiğini keşfettiler artık. Dolayısıyla bir gün insanlık; duyarlı bir varlığın bacak ya da kemik sayısına veya derisindeki kıllara bakarak onu kötü bir kaderin kucağına atmaması gerektiğini fark edilebilir. Bu geçilmez çizgiyi izleyen ne olabilir? Bu, akıl melekesi midir? Ya da belki muhakeme gücü? Fakat yetişkin bir at ya da köpek tartışılmaz biçimde yeni doğmuş, hatta bir aylık bir bebekten bile daha akıllıdır; böyle bir hayvanla çok daha kolay iletişim kurulabilir. Yine de böyle olmasalardı bile ne fark ederdi ki? Esas soru "Onlar muhakeme edebilir mi?" ya da "Onlar konuşabilir mi?" değildir. Esas soru "Onlar acı çekebilir mi?"dir.[7]

Bir kişi hariç bütün insanlık aynı fikirde olsaydı bile, ne o çoğunluğun bir kişiyi, ne de (yeterli gücü olsa) o bir kişinin çoğunluğu susturmaya hakkı olmazdı.
(John Stuart Mill)

Bentham empati kurabilen hoşgörülü bir kişiliğe sahip olmasına rağmen, *felsefesi* temelde egoisttir. John Stuart Mill ahlakiliğe bütünüyle uygulanan çok daha arınmış bir özgecilik üretinceye kadar, Bentham'ın felsefesinin ahlaki kudreti ortaya çıkmamıştır.

JOHN STUART MILL

Felsefenin en ilginç kişiliklerinden biri olan **John Stuart Mill** (1806–1873), neredeyse eşit miktarda talih ve bahtsızlıkla hayata

başladı. Bireysel özgürlüğün aydın bir savunucusu olan Mill, yasaklarla dolu zorlu bir çocukluk geçirdi; duygusal ihtiyaçları hemen hemen hiç önemsenmedi.

John Stuart Mill

Mill'in ailesi, kendi ifadesiyle, "aynı çatı altında yaşamalarına rağmen birbirlerinden kuzey kutbu ile güney kutbu kadar uzaklardı." Mill'in hayatını kaleme alan çağdaş biyografi yazarı A. Bain, John Stuart Mill'in babası James Mill için "merhametsiz" der. James Mill'e göre çocuklarını sevmenin en iyi yolu, onların "zaaflarını" saptamak ve bu zaaflarına göre onlara yasaklar koymaktı. [8]

John Stuart Mill'in kaderi, babasının Jeremy Bentham ile arkadaş olmasıyla değişti. Mill, daha sonraki yıllarda Bentham'ın en genç talebesi olacaktı. Bentham sayesinde baba James Mill, bütün zihinlerin eşit olduğuna ve yeterince erken yaşta başlayan düzgün bir eğitim alan çocuğun sağlıklı, rasyonel bir birey hâline geleceğine inanmaya başladı. Bentham ve James Mill, Bentham'ın görüşlerinin ne kadar etkili olduğunu göstermek için küçük John Stuart'tan yararlanmaya karar verdiler. Bu anlamda ikili, Mill'e özenli bir eğitim vererek, onu yararcılığın ateşli bir savuncusu hâline getirmek için çabaladılar.

Eğitim programlarını kısmen Bentham'ın kendi çocukluk deneyimlerine dayandıran ikili, John Stuart'ın 3 yaşında aritmetik; 11 yaşında Latince, geometri ve cebir; 12 yaşında mantık ve felsefe eğitimi alacağını belirledi. Eğitim sürecinde bazı sorunlar çıksa da, (Stuart Mill, Platon'un *Theaitetos* adlı eseriyle ilgili bazı sıkıntılar çekmişti) babasının yeteneklerini aşarak kendi kendine öğrendiği matematikte tam bir ustaydı.[9] Babası, oğlunun düşüncesini geliştirmek ve "sadece zihnini doldurmasını" önlemek için, onu her şeyi kendi için öğrenmeye zorluyordu. Dokunaklı *Otobiyografi*'sinde John Stuart Mill, aldığı eğitimi şöyle anlatır:

> Zihnine bilgi aktarılan pek çok çocuk ya da gencin zihin kapasiteleri güçlenmez; aşırı yüklü hâle gelir. Zihinler; yalnızca bilgiler, başkalarının fikirleri ve deyişleri ile doldurulmuşlardır ve bunlar kendi fikirlerini oluşturma gücünün yerine kabul edilmişlerdir. Böylelikle; çocuklarının eğitimi için sıkıntı çekmemiş otoriter babaların çocukları, sırf öğrendiklerini tekrarlayan birer papağana

Muhakeme; insanlara, belki kullanırlar diye verilmiştir. Yanlış muhakeme ederler diye, insanlara hiç muhakeme etmemeleri gerektiği söylenebilir mi?
(John Stuart Mill)

dönüşmüşler, kendi akıllarını kullanmaktan âciz biçimde, onlara aktarılan bilgilerin izinden giden kimseler olmuşlardır. Benimki ise... bir bilgi yüklemesi değildi. Babam, öğrendiğim hiçbir şeyin yalnızca bir hafıza egzersizi şeklinde yozlaşmasına izin vermedi. O "anlama"yı, öğrenimin her adımında zorunlu görmek bir yana, mümkünse öğrenmeyi öncelemesini sağlamaya çalıştı. Düşünerek bulunabilecek herhangi bir şey, ben onu bulmak için kendi çabalarımı tüketinceye kadar uğraşmadığım sürece bana söylenmedi.[10]

Aristippos, oğlunu öğrenci olması için getiren babadan tam 500 drahmi istedi. Ücreti çok bulan baba, itiraz etti: "Bu kadar parayla ben bir tane köle satın alırım!" Aristippos'un cevabı gecikmedi: "O hâlde öyle yap; böylece bir değil, iki kölen olur..."
(Diogenes Laertius)

John Stuart Mill'in parlak zekâsı eninde sonunda kanıtlandığı için denilebilir ki, Bentham ve James Mill sadece ateşli bir yararcılık savunucusu değil, gerçek bir dâhi de "yaratmışlardı." John Stuart Mill, aldığı eğitim sayesinde, kendi dönemindeki diğer öğrencilere kıyasla neredeyse çeyrek yüzyıl daha ileride olduğunu söylemiştir. Ayrıca Mill, sıradan ve sağlıklı herhangi bir kız ya da erkek öğrencinin de, aynı şartlarda eğitim alırsa, tıpkı kendisi gibi başarılı olacağına inanmıştır.[11] Gel gör ki Mill, aldığı muazzam eğitimin bedelini ağır ödemiştir: Eğitim hayatı Mill'den çocukluğunu çalmıştır. Babasının otoriter hakimiyeti, her türlü duygu ya da samimiyet ifadesini bastırmıştır.

> Ne yapmam gerektiğinin, ya doğrudan bir emir ya da yapmamam hususunda bir ikaz şeklinde söylenmesini beklemeye (ummaya) o kadar alışmıştım ki, bir ahlaki unsur olarak sorumluluğumu babama yükleme alışkanlığı geliştirdim; vicdanım, babamın sesinin haricinde, benimle hiç konuşmaz olmuştu.[12]

Mill'in bir arkadaşı onun hakkında şöyle der: "O hiçbir zaman akranlarıyla oynayamadı, hayatı boyunca, oyun ne demek hiç bilmedi."[13] *Otobiyografi*'sinin ilk baskısında ise Mill şunları yazar: "Benimkisi severek değil, korkarak öğrenmedir... Babamın çocukları, ne onu ne de bir başkasını, içten bir muhabbetle sevmedi."[14] Bu, Mill'in bizzat kendisi için geçerli değildir. Zira Mill'in hayatında, büyük aşkla sevdiği bir kadın vardı.

Mill'in Bunalımlı Zamanları

Mill 12 yaşındayken eğitimin bedelini yavaş yavaş ödemeye başladı... Sera eğitimi aldığı dönemde ciddi bir bunalım geçirdi. Mill bu buhrandan "çok sıkıcı bir keder" olarak bahseder.

> Yaşamak için hiçbir nedeni olmayan biri gibi görünüyordum. Önceleri kara bulutların kendiliğinden kaybolacağını umdum, fakat olmadı. Hayatın basit sıkıntılarını gidermede en etkili ilaç olan gece uykusunun bile hiçbir olumlu etkisi olmadı. Ben ise en sevdiğim kitaplardan medet umdum; bana daima canlılık ve güç veren, geçmişin asil ve muazzam abideleri olan kitaplardan... Şimdi onları hiçbir şey hissetmeden ya da bütün bu cazibelerinin ***haricinde***, sıradan şeyler hissederek okuyorum... İnsanlığa olan sevgimin ve mükemmelliğin kendisi için mükemmel olma düşüncesinin, kendi kendini yıprattığına ikna oldum.[15]

Mill ondan duygularını çalan, ona sadece olguları, nedenleri, nesnelciliği ve maddeciliği dayatan katı, eleştirel ve analitik ortamı suçlar. Duygulardan etkilenmemiş, iyice keskinleştirilmiş, salt analitik zihin hayata anlam katamaz:

> Donanımlı bir gemim ve kılavuzum vardı fakat yelkenim yoktu; böylece daha yolculuğumun başında karaya oturmuştum. Üzerinde çalışacağım şey için titizlikle donatılmıştım; fakat içimde bu çalışmanın sonuçları için gerçek anlamda en ufak bir istek yoktu. Hiçbir erdemden ya da genel anlamda hiçbir "iyi"den zevk almadığım gibi, herhangi bir şeyden de zevk almıyordum. [16]

En sonunda Mill, bu bunalımdan kurtuldu; müzik ve aşk şiirleri üzerinde çalıştı, böylece sosyal yönü daha da gelişti. Fransız bir yazarın kaleme aldığı, bir çocuğun babasının ölümü karşısında neler hissettiğini anlatan pasajı okuduktan sonra Mill, duygusal bir arınma anı yaşadı. Bu arınma ona daha geniş bir deneyimin ufkunu açmıştır. Üstün zekâsıyla Mill, insani koşullarla ilgili olarak, iki öğretmeninden de daha derin ve daha kâmil bir sezgi gücü geliştirdi. Hayatının geri kalanında, kimi zaman, daha önce yaşadığına benzer (ve hatta çok daha büyük) bunalımla-

Zihinleri ahlaken boş olanların haricinde çok az insan hayat planını, kendi şahsi menfaatinin gerektirdiği gibi ve başkalarını hiç dikkate almadan tasarlayabilir.
(John Stuart Mill)

ra sürüklense de John Stuart Mill, mazlumların şefkat abidesi ve klasik özgürlükçü ilkelerin mükemmel bir savunucusu hâline gelmiştir.

Telafi ve Uyum

Mill'in aldığı sıkı eğitim, düşünürün Harriet Taylor ile olan dikkate şayan ilişkisi sayesinde bir denge kazanmış ve daha mülayim bir hâle gelmiştir. İkili birbirlerine âşık olduğunda Mill 24 yaşındaydı; Harriet ise kendisinden yaşça büyük bir tüccar ile evliydi. İlişkileri, Mill'in yazılarıyla ve yazar olmak isteyen Harriet'in planlarıyla ilgili sohbetlerle başladı. Mill tüm boş zamanını Taylor'ların evinde geçirmeye başlayınca Harriet'in kocası, Herriet ile Mill'in arkadaşlıktan öte bir ilişki yaşadığını anlamıştı.

Nihayetinde ikili, birlikte olmak üzere bir plan yaptılar. Mill, kocası iş seyahatindeyken Bayan Taylor ile beraber kalıyordu; Bayan Taylor da Mill ile yazları ve hafta sonları görüşüyordu. İkili en az 15 yıl, bu şekilde görüşmeye devam etti. Harriet'in kocası öldükten iki yıl sonra, Mill ile Harriet nihayet evlendi. Evlendikten 7 yıl sonra, çift Avignon'dayken, Harriet Taylor Mill aniden öldü. Mill karısının ardından yas tutarken "Hayatımın yayı kırıldı" demiştir. Eşinin, eserlerine ilham kaynağı olduğunu ifade eden Mill, şöyle der:

> Ben ekseriyetle soyut ve safi bilimsel olan şeylere sahiptim; insani unsurlar ise tamamen ondan kaynaklanırdı: Felsefenin insan gelişimine ve topluma uyarlanmasını gerektiren her konuda, ben onun öğrencisiydim... O, zihninde bütün fikirleri toplayarak somut bir şekil verdi ve bunların gerçekte nasıl işleyeceğine dair kafasında bir kavram geliştirirdi. Mevcut duygulara ve insan davranışlarına dair bilgisi nadiren hatalıydı; işe yaramaz fikirlerin zayıf noktalarını dikkatlice gözlemlerdi; öyle ki bunların dikkatinden kaçtığına pek az rastlanırdı. [17]

Anlamanın coşkusu hazin bir coşkudur. Buna rağmen anlamanın coşkusunu bir kere tatmış olanlar onu, basit kalabalıkların boş umutlarına ve anlamsız eğlencelerine değişmezler.
(Anatole France)

İkiliyi tanıyanlar, Mill'in Harriet'i objektif bir gözle değil de, daha çok sevgi dolu bir biçimde tasvir ettiğini söylerler. Bunda doğruluk payı olsa da, ilişkilerinin (Mill için) oldukça kazançlı ve teşvik edici olduğuna dair hiçbir şüphe yoktur. Mill, Harriet'in kendisine, gerçekte neyin önemli olduğu (ve olmadığı) konusunda çok daha iyi bir seziş gücü kazandırdığında ısrar etti.

Mill'in Kadın Hakları Hakkındaki Görüşleri

Daha önce pek çok defalar söylediğim gibi, herhangi bir kimse için, kadınların ne olup olmadığı ya da doğa kanunları çerçevesinde ne olabilip ne olamayacağı üstüne karar vermeye çalışmanın bir ön kabul olduğunu düşünüyorum. Kendiliğinden gelişim dikkate alındığında, süreç içinde kadınlar o denli doğal olmayan şartlara maruz kalmıştırlar ki, doğaları da -kaçınılmaz biçimde- tahrif edilmiş ve tanınmaz hâle gelmiştir. Eğer kadına da tıpkı erkeğe verildiği gibi istediği yönü seçme şansı verilseydi, (toplum şartlarının gerektirdiği durumlar haricinde) yapmacık bir eğilime yönlendirilmeselerdi hiç kimse kadınların karakterlerini ve kapasitelerini ortaya koyarken, erkeklerden çok da farklı davranacaklarına (bir anlamda başarısız olacaklarına) emin olamazdı.

John Stuart Mill'in, *İnsanın Değeri* adlı eserinde yer alan "Kadınların Bağımlılığı Üzerine" adlı makalesinden alınmıştır. (Editör Richard Paul Janaro ve Darwin E. Gearhart , New York: Holt, Rinehart&Winston, 1972, s. 53).

Mill'in yazılarında, geliştirmek için çok sıkı bir şekilde çalıştığı düşünce özgürlüğü ve uyum dikkat çeker: *Bir Mantık Dizgesi* (1843), *Siyasal İktisadın İlkeleri* (1848), "Özgürlük Üzerine" (1859), *Temsili Yönetim Üzerine Düşünceler* (1861), *Yararcılık* (1863), öldükten sonra yayımlanan *Otobiyografi* (1873) ve *Din Üstüne Üç Deneme* (1874). Mill'in "Ahlak İlminin Mantığı Üzerine" adlı makalesi, sosyal bilimler yöntemi üzerine şimdiye kadar yazılmış en kalıcı eser olarak bilinir.[18]

1873 yılında, yaşadıklarından bitkin düşen Mill, 1858 yılında karısı Harriet'in aniden öldüğü yer olan Avignon'a gitti. Yoğun geçen bir günün ardından ateşi yükselen Mill, 7 Mayıs 1873 yılında, 67 yaşında hayata gözlerini yumdu. John Stuart Mill, Avignon'da sevgili Harriet'inin yanına gömüldü. Mill; özgürlük, eşitlik, akıl ve duygu âşığı bir filozof olarak hatırlanır. O, birçok insanın gelişimi için bıkmadan usanmadan çalışan, "yararcı bir arketiptir."

GELİŞTİRİLMİŞ YARARCILIK

Mill, Bentham'ın basit hazcılığını kabul edememiştir; çünkü Bentham da tıpkı Aristippos gibi, sonuçta tüm hazları hedef alır. Ahlaki, entelektüel ya da duygusal hazlara daha büyük önem vermez. Onun tek kıstası hazcılık hesabındaki belli başlı kriterlerdir. Bentham'a göre, eğer diğer bütün faktörler eşitse, iki haz arasındaki en önemli fark sadece yoğunluktur: "Ön yargıyı bir kenara bırakacak olursak çocuk oyunu; müzik, şiir ve sanatla eşdeğerdedir. Ve eğer çocuk oyunu daha çok haz veriyorsa; müzik, şiir ve sanattan daha değerlidir."[19]

Bentham, "ahlak termometresi" kavramından bahseder. Bu kavramla, değişik davranışlar arasındaki tek farkın bu davranışların ortaya koyduğu haz "seviye"si olduğunu anlatmaya çalışır. "Karaya oturmaktan" kurtulan; sevgi, müzik ve şiirle bir bütün olan Mill, daha iyisini biliyordu. Mill kendi deneyimi vasıtasıyla, hazzın çeşit ve derece olarak farklı olduğunu ve bunların Epikurosçu hazcılarla özdeşleştirildiğini biliyordu: "Zekâ, his, hayal ve ahlak hassasiyetlerinin verdiği hazza, yalnızca hislerin verdiği hazdan daha fazla değer atfetmeyen (bilinen) hiçbir Epikurosçu hayat kuramı yoktur."[20]

Nitelik kavramını yararcılığa dâhil eden Mill, savunmak için yetiştirildiği Ortodoksluğu reddetmiştir. Bu önemli mesele hakkındaki analizinde Mill, daha önce karşılaştığımız bir soruya da ikna edici bir cevap vermiştir. Soru şudur: *Sözüm ona "aydın" fikirler ve hükümlerin, salt düşünceden daha fazlası olduğunu ispatlamak için herhangi bir yöntem var mıdır?* Mill bu meseleyi doğrudan hikmet ve aydınlanma açısından değil, en calıcı noktadan ele alır: *Bilgi "seviyeleriyle" ve değerle ilgili anlaşmazlıkları bir karara bağlamanın, herhangi nesnel bir yolu var mıdır?*

Bentham'ın yazılarının kötü yanı, kendi bildikleri (tanıdıkları) hariç, göremediği tüm hakikatleri ısrarcı bir şekilde inkâr etmesidir.
(John Stuart Mill)

Soyut kuram ve sistemlerden hoşlanmamak, Mill'in devraldığı bir mirastı âdeta. Hem bu sebeple hem de sosyal bir deneyci olarak eğitildiği için Mill, bu eski probleme doğrudan doğruya yaklaştı. Hazzın değerlendirilmesine nesnel bir öge dâhil etmiştir. Mill *Yararcılık* adlı eserinde şöyle der:

"Yalnızca bir haz olarak, birini diğerinden daha değerli kılan şeyin, miktarının daha çok oluşu dışında, ne

olduğu" ya da "hazlarda kalite farkı" derken ne demek istediğim sorulursa, iki hazla ilgili, tek mümkün cevap vardır. Eğer haz; onu tecrübe edenler tarafından kararlı bir biçimde tercih ediliyorsa ve bu tercih herhangi bir ahlaki sorumluluk ile yapılmıyorsa, hatta bir hoşnutsuzluğu beraberinde getiriyorsa ve kişiler başka hiçbir miktarda haz için ondan vazgeçmiyorsa; bu tercih edilen coşkuya (mutluluğa) -niceliği daha az önemli addederek- niteliksel bir mükemmellik atfetmekte haklı oluruz.[21]

Başka bir deyişle, yalnızca her iki hazdan da haberdar olanlar, hangisinin daha iyi olduğuna karar verebilirler. Eğer bu hazlarla ilgili herhangi bir fikir birliği yoksa, o hâlde nitelikte nesnel bir fark da bulunmamaktadır; fark sadece zevkten ve tercihten kaynaklanır. Örneğin, iki ya da daha fazla müzik türünde usta olan kişiler, nitelik açısından, bir türün diğerinden iyi olup olmadığını gerçekten bilebilirler. Bu bir zorunluluktur, *deneysel ölçüttür*. Pek çoğumuz hoşlanmadığımız şeyleri söyleriz; fakat bu hoşlanmadığımız şeyler hakkında aslında hiçbir deneyimimiz olmadığını söylemekten çekinebiliriz. Eğer biz farklı müzik türlerini gerçek anlamda kıyaslamak istiyorsak, bu farklı müzik türlerini derinden hissederek ve dikkatle dinlemeliyiz; yahut müzik hakkında bilgili olan kişilere danışmalıyız. Mill'in ölçütüne göre; eğer karşılaştırılan bu iki farklı müzik türüne aşina olanlar arasında bir fikir birliği varsa, niteliksel farkları keşfetmişizdir. Elbette aynı durum, Shakespeare yorumlarının, duygusal romanların, basketbolun veya dama oyununun verdiği hazzı/değeri karşılaştırmak için de uygulanabilir.

19. yüzyılın büyük düşünürleri arasında yalnızca Mill insan doğasının bütün güdülerine karşı adil davranmaya çalışmıştır; sosyal gerçeğin, çok-düzlemli ve çok-yönlülüğünün bilincinden asla uzaklaşmamıştır.
(Lewis S. Feuer)

İnsan haz için çabalamaz, bunu sadece İngilizler yapar.
(Friedrich Nietzsche)

Felsefi Sorgu

Öyle bir haz düşünün ki onu deneyimleyen herkes, bu hazzı tercih etmek için ahlaki bir sorumluluk hissi taşımasın, bu hazzın bir memnuniyetsizliği beraberinde getireceğini bildiği hâlde, miktarı ne olursa olsun diğer hazlar için ondan vazgeçmesin ve kararlılıkla onu tercih etsin. Böyle bir haz olabilir mi? Tartışınız.

Mill bazı hazların nitelik açısından diğerlerinden daha üstün olduğunu iddia etmiştir. Viyolonsel çalmakla bilgisayar oyunu oynamanın niteliklerini kıyaslayacağımız nesnel bir yol var mıdır?

Daha Üstün Haz

Mill, "arıtılmış üstün hazlar"ın daha çok tercih edildiklerini ve bu yüzden onların "ilkel hazlardan" daha üstün olduğunu savunmak için empirik bir zeminin var olduğunu iddia etmiştir.

> Şu tartışılmaz bir gerçektir ki (iki hazdan da) eşit şekilde haberdar olanlar ve her ikisini de (üstün haz-ilkel haz) takdir edip ondan zevk alanlar, daha yüksek melekelerini harekete geçiren varoluş tarzını bariz biçimde tercih etmektedirler. Hayvani hazları sonuna kadar tatmak vadedilse, pek az insan daha aşağı seviyede yer almayı kabullenir. Hiçbir akıllı insan, aptal olmayı kabul etmez; hiçbir eğitimli insan kara cahil olmak istemez; hisse ve vicdana sahip hiçbir kişi bencil ve aşağılık olamaz; aptal, cahil ya da serseri insanların daha kısmetli oldukları konusunda ikna edilseler bile. Onlarla ortak sahip oldukları bütün arzuların en tatminkâr olanı için bile kendi malik oldukları hazlardan vazgeçmezler. Onların bir anlık haz için aptal, cahil ya da serseri olmayı tercih ettiklerini düşünelim: Yalnızca çok aşırı mutsuzluk durumlarında, mutsuzluktan kaçmak için, kendi kısmetlerini, her ne kadar onların gözünde arzu edilmez olsa da, bir diğeriyle değişirler. Kişiyi daha mutlu kılacak, daha yüksek bir melekenin varlığı, daha keskin bir acıya muktedirdir ve bu yüksek acı, pek çok acıdan daha mümkün hâle gelir. Fakat bu yükümlülüklere ve ihtimallere rağmen kişi yine de, daha düşük bir varlık seviyesinde olmayı istemez.[22]

Ciddi insanlara acımamın nedeni, onların feragat ettikleri şey değildir; onların elde etmek için uğraştığı şeydir. Çok fazla heyecan histerik ve alçaltıcıdır; hiçbir zaman götürdüğünün yarısı kadar bile kazanç sağlamaz. Neşeden mahrum zenginlik, kasvetli; neşeden mahrum yoksulluk ise zalimdir. Doğum ve ölüm için çare yoktur; ikisi arasındaki zamanın tadını çıkarmanın dışında...
(George Santayana)

Kendine ait "iyi"si; sadece tatlar, renkler ve sesler olan biri, insan (gerçek/doğru bir insan demeyeceğim) sayılabilir mi? O, "asil canlı türleri listesi"nden çıkarılmalıdır.
(Seneca)

Bu oldukça ilginç bir iddiadır. Zihinsel veya duygusal yetenekleri az olan kişilerin verdiği tipik tepkileri düşünün. Örneğin, zihinsel özürlü kişilere sempati duyarız ya da belki de onlara merhamet besleriz; fakat asla onlardan biri olmak istemeyiz. Ya da; duygu durum bozukluklarını kontrol etmek için duyguları (ya da duygu ihtimallerini) ortadan kaldırmak,

her zaman için en son çare olarak görülür. Kimi zaman espri olsun diye "cehaletin mutluluk olduğunu" iddia ederiz; fakat mutluluğun bedeli gerçekten cehalet olsaydı çok azımız bilinçli olarak cehaleti seçerdik.

Felsefi Sorgu

Cehaleti seçen bir kişinin davranışına bir anlam verebilir miyiz? Böyle bir insan akıllı ve rasyonel olabilir mi? Şunu düşünün: Aklı başında ve rasyonel olan biri hem aklın hem de ruh sağlığının değerini kabul etmek zorundadır. Eğer öyleyse, doğası gereği hiçbir aklı başında ve rasyonel kişi, bilgi gibi temel bir yeteneğinin radikal bir şekilde azalmasını tercih edemez. Bu iddia hakkında ne düşünüyorsunuz?

Yine de Mill'in "daha yüksek melekeler tarafından elde edilen hazların daha üstün olduğu" fikrine herkes katılmaz. Birçok insanın yaşamına bakıldığında, onların hazlara ilişkin düşüncesi Mill'inkinin tam tersiymiş gibi görünür. Sorun sadece bu insanların hayatlarını daha yüksek melekeleri kullanmaya ve onları geliştirmeye adamış olmamaları değildir; onlar, kendi daha yüksek melekelerinden umutlarını da kesmiş görünürler. Eğer daha yüksek melekeler nesnel açıdan daha üstünse, neden daha "yüksek" hazlar popüler değildir?

Daha Düşük Haz

Mill, daha yüce hazların daha üstün olduğunu düşünmek ile kolaylıkla elde edilebilen küçük hazların büyüsüne kapılmak arasında bir tutarsızlık olmadığını iddia eder. Karakter ve alışkanlığın, yargı ve davranışımızın ana ögeleri olduğunu ifade eder:

> İnsanlar sıklıkla -karakterlerindeki zayıflık nedeniyle-, daha az değerli olduğunu bildikleri hâlde, seçimlerini daha mütenasip bir iyilikten yana kullanırlar. Bu seçim iki fiziki haz arasında olduğunda, beden ile zihin arasında olduğundan daha az değildir. Bu hazlar sağlığı tehlikeye atan bedensel hazları takip eder -her ne kadar kişi, sağlığın çok daha ehemmiyetli olduğunu bilse bile. Buna şöyle bir itiraz gelebilir: "Bütün asil olan şeylere gençlik dolu bir şevk ile sarılanlar, yıllar geçtikçe (yaşlandıkça) tembelliğe ve bencilliğe düşecektir." Fakat yine de bu müşterek değişimi gönüllü olarak daha yüksek hazdan daha düşük bir hazza doğru tercih etmeyi göze alanlara inanmıyorum.

> Onların kendilerini bir tek haz için feda edeceklerine değil, onların diğer bir hazza karşı zaten yetersiz olduklarına inanıyorum. Daha asil duyguya olan yetenek çoğu insan doğasında gayet nazik bir yapıdır; sadece düşmanca tavırlarla değil, desteksiz kaldığı için bile kolaylıkla yok olabilir. Çoğu genç, eğer hayatlarında kendilerini adayacak bir şeyleri yoksa ve içinde yaşadıkları toplum onları bir kenara atmışsa; hızlı bir şekilde yok olur. Bu -uygulamada- daha yüksek yeteneği muhafaza etmek için hiç de uygun bir durum değildir. İnsanlar, entelektüel zevklerini kaybettikleri gibi, yüksek arzularını da kaybedebilirler. Çünkü onlardan haz almak için ne fırsatları ne de zamanları vardır. Onlar düşünerek ve titizlikle seçip beğenerek değil, sadece ulaşabildikleri ve artık başka türden haz alamadıkları (buna yetenekli olmadıkları) için vahşi hazlara bağımlı olmuşlardır. Her iki sınıf hazza karşı eşit derecede hassasiyet gösterenlerin bilerek ve sakin bir şekilde alt seviyedekini seçip seçmedikleri sorgulanabilir -her yaştan pek çok kişinin bu ikisini başarısız bir şekilde birleştirmeye girişmesine rağmen.[23]

Mill, karakterden bahsederken, sosyal açıdan ıslah edilmiş (ya da şarta bağlanmış) alışkanlıkları kastetmektedir. Her zaman için istisnalar söz konusu olsa da, "daha yüksek" duyarlılıkları körükleyerek bireylere zarar veren muazzam sosyal baskıları düşünün: Çocuklar okul dönüşü karşılarında boş bir ev buluyor ya da sosyal bir hengamenin tam ortasına düşüyorlarsa; aşırı fakirlik, şiddet, kargaşa ve dengesizlik ortamında büyüyorlarsa, bu çocukların okulda daha yüksek melekelerini geliştirebileceklerini ummak makul müdür? Çalışan ailelerin çocuklarını sağlıklı bireyler olarak yetiştirmek, evleriyle ilgilenmek ve daha yüksek melekelerini geliştirmek için yeterli zaman bulabileceklerini düşünmek ne kadar makuldür? Hiçbir sanatsal değeri olmayan, eğlencelik ve anlaşılması kolay filmleri izlemeye giden insanların sayısıyla, sanat evlerine ya da müzeye giden insanların sayısını karşılaştırın. Baştan çıkartıcı kimyasalların ve eğlencelerin bombardımanı altında, kaçınılmaz baskılardan yorgun düşmüş bir şekilde farkına varınız ki; yeni bir dağ bisikletine sa-

> ***Diş ağrısı çeken biri için, dünya yıkılsa bile, bir dişçiye gitmekten daha önemli bir şey yoktur.***
> (George Bernard Shaw)

> ***Herhangi bir insanın davranış biçiminin topluma karşı sorumlu olduğu tek alan, davranışlarının diğerlerini ilgilendiren kısmıdır. Kendi üstünde, bedeni üstünde ve zihni üstünde birey, bağımsız bir hükümdardır.***
> (John Stuart Mill)

hip olmanın, romantik bir filmin, bir gönül ilişkisinin ya da basketbolun cazibesi; felsefe, edebiyat ya da şiirin cazibesinden fazladır.

ÖZGECİLİK VE MUTLULUK

Yararcılığa nitelik kavramını dâhil eden Mill, Bentham'ın aydınlanmış kişisel çıkar görüşünü, kemale ermiş bir özgeci sosyal felsefe hâline getirecek şekilde genişletmiştir. Kendi mutluluğumuz ile Bentham'ın aydın kişisel çıkar kavramında tarif edilen diğerlerinin mutluluğu arasındaki genel ilişkiyi daha önce görmüştük. Bu açıdan Mill'in iddiası Bentham'ınkinden daha az problematiktir, çünkü onun savı birey ve grup arasında kurulan çok daha somut (gerçek) bir ilişkiye dayanır. Mill, yararcılığın tamamıyla "insanlığın sosyal hissiyatına, yani bizimle aynı türden yaratıklarla birlik içinde olmayı arzulamamıza" bağlı olduğunu ileri sürer. **Özgecilik**,

Bedensizlik Ne Korkunç Bir Ceza Olurdu!

Filozofların görmeyi reddettikleri en bariz olgu, bizim bir bedene sahip olduğumuzdur. Ahlaki zaaflarımızı, vahşi içgüdülerimizi ve dürtülerimizi görmekten yorgun düşmüş olan vaizlerimiz, bazen bizim de tıpkı melekler gibi yaratılmış olmamızı dilerler. Oysa biz meleklerin hayatının nasıl olduğuna dair hiçbir şey bilmeyiz. Hayal dünyamızda meleklere ya bir beden giydirip onları -bir çift kanat hariç- kendi şeklimize sokarız ya da bunu yapmayız... Kimi zaman meleklerin beş duyuyla donatılmış bir bedenleri olmasının yararlı olacağını düşünürüm. Eğer ben bir melek olsaydım, okula giden bir kız gibi görünmek isterdim; ama bir bedene sahip olmaksızın nasıl olur da okula giden bir kız gibi görünebilirdim ki? Bir bardak domates suyu ya da portakal suyu içmek isterdim; ama susamadığım sürece, buz gibi bir portakal suyundan nasıl tat alabilirdim ki? Toz boya olmadan bir melek nasıl boyanabilir; işitme duyusu olmadan nasıl şarkı söylenir; burun olmadan nasıl sabahın tazeliği koklanır? Eğer hiçbir yeriniz kaşınmıyorsa, kaşınmanın verdiği zevki nasıl alırsınız? Bir bedene sahip olmamak, mutluluğa dair ne büyük bir kayıp olurdu! Bir bedene sahip olmak ve bedensel bütün arzuları yerine getirmek zorundayız;

Latince "diğeri ya da öteki" anlamına gelir. Diğer insanların refahlarını yükseltme kudretidir ve bu anlamda egoizmin zıddıdır. Mill'in özgeci yararcılığına göre, hiçbir bireyin kişisel çıkarı bir diğerinin kişisel çıkarından daha *az* ya da daha *çok* önem taşımaz.

> Yeniden tekrarlamalıyım ki, (yararcılığa saldıranların nadiren hakkını teslim edip onayladığı) davranışta neyin doğru olduğu hususundaki mutluluk, failin kendi mutluluğu değildir; bütün ilgililerin mutluluğudur. Yararcılık, kendi mutluluğu ile diğerlerinin mutluluğu arasında kalan kişinin kesin biçimde tarafsız ve menfaat kollamayan, iyi kalpli bir seyirci olmasını gerektirir.[24]

özgecilik
Latince "diğeri, öteki" anlamına gelir; diğer insanların refahlarını yükseltme kudretidir; egoizmin zıddıdır.

Mill, medeniyet geliştikçe toplumsal maneviyatın da olgunlaştığını göstermek ister. Büyük

aksi takdirde, bizler safi ruha dönüşürüz ve hiçbir doyum ya da memnuniyet yaşamayız. Her doyum, arzu demektir.

Kimi zaman bir hayalet ya da bir melek olmanın, bir bedene sahip olamamanın ne korkunç bir ceza olduğunu düşünürüm: Akıntı hâlindeki serin bir suya bakmak fakat ayağım olmadığı için suya giremek ve suyun vereceği serin, leziz hazzı tadamamak... Pekin ya da Long Island ördeğinden yapılan lezzetli bir yemeği görmek fakat bu yemeği tadacak dile sahip olmamak; harika bir tatlı görmek, fakat dişlerim olmadığı için onu çiğnememek; sevgilinin güzel yüzünü görmek fakat ona karşı hissedecek hiçbir duyguya sahip olamamak... Ne kadar hüzünlü olurdu düşünün, günün birinde bu dünyaya bir hayalet olarak dönmek zorunda kalmışız. Çocuklarımızın yatak odalarına sessizce girip onları yataklarında yatarken görüyoruz... Fakat ne onları okşayacak elimiz, ne onlara sarılacak kollarımız, ne sıcaklıklarını hissedecek göğsümüz, ne onları bağrımıza basacak kucağımız, ne de seslerini işitecek kulağımız var...

Lin Yutang'un *Yaşamın Önemi* adlı eserinden alınmıştır. (New York: Capricorn Books, 1974, s. 25)

bir çaba sarf ederek, müşterek mutluluk için evrensel eğitimin önemini vurgulayan dokunaklı ve etkili sözler söylemiştir.

Mill'e göre, eğitimin işlevi iki yönlüdür: Bireye iyi, üretken bir yaşam sağlamak ve sağlıklı bir özgeci vatandaş yaratmak için gerekli olan bilgi ve beceriyi aşılamak. İkinci durumu başarmak için eğitim yaşam boyu süregelen bir faaliyet olmalıdır. İnsanlara, kendilerini yetiştirmeleri için, günlük hayatlarında fırsatlar sunulmalıdır. Onlara, midelerini ya da banka hesaplarını doldurmaktan çok daha anlamlı, gerçekten tatmin eden işler sağlanmalı, yeterince boş zaman verilmelidir. Bu tür reform çalışmalarının merkezi ise yaygın, sürekli ve kaliteli bir eğitimdir.

Mill, mutsuzluğun esas nedenini (bencillikle birlikte), geniş bir periyotta süregelen zihinsel eğitim eksikliğine bağlar.

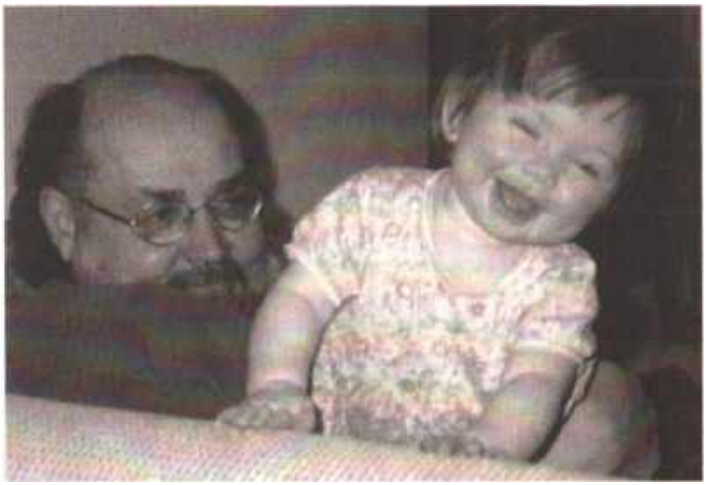
> Gelişmiş bir zihin (bir filozofun zihninden bahsetmiyorum; bilgi kaynağı açık, eğitilebilir, bütün melekelerini en azından orta seviyede kullanabilen, herhangi bir zihinden bahsediyorum) bitip tükenmeyen menfaat kaynaklarını; doğadaki nesnelerin içinde, sanatsal başarılarda, şiirin hayal gücünde, tarihî hadiselerde, insanlığın gidişatında, geçmiş ve gelecekte, gelecekten beklentilerde; yani her ortamda bulabilir. Doğrusu tüm bunlara kayıtsız kalmak mümkündür; fakat kayıtsız kalmak tek bir şekilde gerçekleşebilir: Kişi ancak, başlangıçtan beri bütün bu meselelere karşı hiçbir ahlaki ve beşeri ilgi beslemezse ve bunların peşinden sadece merak hissini tatmin etmek için koşarsa...[25]

Benmerkezci tutkuların en büyük çıkmazlarından biri, çeşitliliğe çok az yer vermeleridir. Şurası doğrudur ki, yalnızca kendini seven insan kendi sevgisinin karmaşıklığından dolayı suçlanamaz. Fakat bu kişi, en sonunda, kendisini adadığı objenin değişmez "aynılığı"ndan dolayı, dayanılmaz bir sıkıntı çekmeye mahkûmdur.
(Bertrand Russell)

Mill bilim ve yararcı düşüncenin daha iyi bir çevre yaratabileceğinden emindi: Bir yandan özgeciliğe, diğer yandan bireylerin zihni, duygusal, fiziki gelişimleri ile refahına vesile olacak bir çevre.

Yararcı Sosyal Mantık

Aydın yararcı akıl yürütmenin en mükemmel örneklerinden biri de, okullarda ve toplu taşımada araçlarında yaşanan ayrımcılığa son verme meselesinin arkasında yatan gerekçeye dair ufak bir gözlem olabilir. Bu ayrımcılık, 1950'lerden 1970'lere kadar devam eden insan hakları hare-

"Ne kadar hüzünlü olurdu düşünün; günün birinde bu dünyaya bir hayalet olarak dönmek zorunda kalmışız. Çocuklarımızın yatak odalarına sessizce girip, onları yataklarında yatarken görüyoruz. Fakat ne onları okşayacak elimiz, ne onlara sarılacak kollarımız, ne sıcaklıklarını hissedecek göğsümüz, ne onları bağrımıza basacak kucağımız, ne de seslerini işitecek kulağımız var."

(Lin Yutang)

ketiyle başlayan büyük tartışmalara neden olmuştur. Bu dönemde bir kısım vatandaşlar, beyaz ve siyah çocukların "ayrı ama eşit" bir şekilde okullara gitmeleri gerektiğini savunmuşlardır. Fiili şartları yakından incelediğimizde "ayrı ama eşit" düsturunun imkânsız olduğu görürüz; çünkü siyah çocukların okullarının neredeyse tamamı, iyi okulları desteklemeye yetersiz kalan vergi matrahları içindeydi. Zengin topluluklar en iyi öğretmenleri cezbediyordu; çünkü bu topluluklar öğretmenlere dolgun maaş, iyi imkânlar, öğretim şartları ve araç sağlıyorlardı.

Yararcı sosyal reformcular bütün çocuklar için eğitimi geliştirmek adına deneysel bilgiyi nasıl kullandılar? Okullardaki ayrımcılığı engellemek için üretilecek yararcı çözümlerden biri, sosyal ve politik anlamda güçlü ailelerin kişisel çıkarlarından yararlamaktı. Peki bu nasıl gerçekleştirilebilirdi? *Çocuklarını* başka bir semtteki okula göndererek. Bunun da sonucu ola-

Mill'in açıkça savunulması gerektiğini düşündüğü şey, insanların diğer insanların mutluluğunu da göz önünde tutmaları gerektiğidir: Müşterek mutluluk.
(Jan Narveson)

Siz yüce insanlar, haydi üstesinden gelin saçma sapan erdemlerin, saçma sapan öngörülerin, kum tanesi kadar sağduyunun, karınca sürüsü kadar laf kalabalığının, acınacak derecede iç huzurunun,"en çok sayıda insana, en yüksek düzeyde mutluluğun!"
(Friedrich Nietzsche)

rak, siyah çocuklar beyaz çocuklarla aynı toplu taşıma araçlarını kullanacaktı. Birçok aile okul servislerinin ve okulların birleştirilmesini kınasa da, onların mutsuzluğu uzun vadede, bütün bir millet için hayırlı oldu.

Buradaki yararcılık nedir? Anımsayalım; Mill, bizim, kendimizinki de dâhil olmak üzere bütün insanların çıkarlarına karşı, tarafsız ve nesnel bir tavır takınmamız gerektiğini ileri sürer. Eğer ben sadece kendi çocuğumu düşünmezsem ve eğer bütün çocuklar iyi okullara giderse, bu herkesin hayrına olacaktır. Ancak, ben olaya tarafsız ve nesnel bir bakış açısıyla bakamazsam -ya da bakmazsam- egoist döngü anlamında *gayet etkin* olmalıyım. Benim kafamı karıştıran bir nokta da çocuğumu daha düşük kalitede bir okula göndermektir. Böylelikle benim *kendi evladımla ilgili kişisel çıkarım*, okulun kalitesini yükseltmeye katkıda bulunabilir. Okulun eğitim kalitesinin yükselmesi kendi çocuğuma olduğu kadar, başkalarının çocuğuna da yarar sağlayacaktır.

Mill şundan övgüyle söz ediyordu: "Daha asil" duyarlılıklar edinene kadar, genel iyi için dar anlamdaki kişisel çıkarlar çerçevesinde hareket etmemiz gerekebilir. Sonuçların en az amaç kadar önemli olduğuna inanan bir yararcı, okul sistemini iyileştirmek için -kanun bu işi yapmak için beni zaten zorluyor olsa bile- bana yardım etmekle (hiç değilse başlangıçta) mutlu olabilir. Bu türden bir zorlama benim kaygılarımı artırmakla birlikte, uygulanmakta olan sosyal eğitim sürecinin de kapsamı içerisine girecektir.

Felsefi Sorgu

Kişisel çıkarı gözetmek vasıtasıyla özgeciliği çekici kılarak etkili olabilecek bu yararcılık türüyle ilgilili bir iki tane güncel konu belirleyin ve tartışın. Kendi mantık yürütmenizi açıklayın ve önerinizi yerine getirmeyi kapsayan bazı detayları tartışın.

Mutluluk ve Katıksız Memnuniyet

Mill'i sadece davranışların geliştirilmesi tatmin etmez. O karakter üzerinde de reform yapmak istemiştir. Bu anlamda mutluluğu ve "katıksız memnuniyet" diye adlandırdığı kavramı birbirinden ayırmıştır. Mill'e göre katıksız memnuniyet, hayvani bir konumdur ve katıksız memnuniyet duyan şanssız insanlar, alt seviyeden hazlarla oyalanır; sadece bununla sınırlanmışlardır. Mill yararcılığının ana hedefi, mümkün olduğunca çok insanı mümkün olduğunca *mutlu* etmektir, *memnun* etmek değil.

> Başka bütün şeylerin (ister kendi iyiliğimizi, ister diğerlerinin iyiliğini düşünüyor olalım) onun namına arzu edilir olduğu amaç, mutlak amaç, acının mümkün olduğunca farklı bir varoluş biçimidir. Coşku açısından hem nicelik hem de nitelik bakımından mümkün olduğunca çok zengindir; tüm insanoğlu için geçerlidir ve yalnızca onları değil, şeylerin doğası izin verdiği ölçüde, bütün duyarlı oluşumları kapsar.[26]

Her birey adalete dayalı olarak öylesine dokunulmazdır ki, toplumun bir bütün olarak refahı bile bu hakkı çiğneyemez.
(John Rawls)

Mill mutsuzluğun esas nedeninin kendini düşünme olduğunu söyler. Mutluluğun sükûnet ile heyecan arasında bir denge sağlanarak elde edileceğine inanır ve kendini düşünmenin, sükûneti de mutluluğu da yok ettiğini ileri sürer. Kendini düşünme, sükûneti ortadan kaldırır; çünkü o hiçbir zaman tatmin olmaz, ilgi alanlarımızı daraltarak heyecan duyma (ya da uyarım) olasılığımızı yok eder. Bu, birçok insanın yapay ya da mübalağlı bir heyecana ihtiyaç duyuyormuş gibi görünmelerinin nedeni olabilir mi?

Yiyecekten başka hiçbirşey için yaşamayan, doğruluktan nasibini almamış insanlar, kesinlikle hayvanlardan daha iyi değildirler. Siz bir köpek ya da tavuktan daha iyi değilseniz, başkaları size güvenmez; o takdirde tehlike ve utanç içinde kalırsınız.
(Lie Zi)

> Dışarıdan bakıldığında gayet şanslı görünen insanlar, bu hayatı kendileri için değerli hâle getirecek yeterli miktarda haz bulamazlar. Bunun sebebi genellikle, kendilerinden başka kimseyle ilgilenmemektir. Ne özel ne de tüzel hiçbir şefkat taşımayan insanlar için hayat heyecandan yoksundur ve zaman geçtikçe (her durumda) değer kaybedecektir. Bütün kendini düşünen menfaatler

ölümle son bulacaktır. Şahsi sevgi nesnelerini arkalarında bırakanlar ve insanlığın kolektif çıkarları doğrultusunda bir arkadaşlık hissi geliştirmiş olanlar ise öldükleri gece bile, genç ve sağlıklıyken sahip oldukları gibi, hayata karşı ilgilerini korurlar.[27]

Felsefi Sorgu

Yukarıdaki pasajı deneyimlerimiz ışığında tartışınız. Can sıkıntısı ile menfaatperestlik süreçleri arasında herhangi bir bağlantı kurabilir misiniz? Eğer Mill haklıysa, sıkıcı bir insan nasıl olur da ilginç bir kişi hâline gelebilir?

MILL'İN DAİMİ İYİMSERCİLİĞİ

Mill, sağlıklı bir toplumun meydana gelmesini engelleyen hiçbir başa çıkılmaz gerekçe ya da koşulun olmadığını düşünmüştür.

Doğru yetiştirilmiş her birey için, eşit derecelerde olmasa bile, halkın iyiliği için samimi bir ilgi ve özel hayatında hakiki bir sevgi mümkündür. İlgi duyulacak, zevk alınacak ve aynı zamanda düzeltilip geliştirilebilecek bu kadar çok şey olan bir dünyada, bu ahlaki ve entelektüel gerekliliklere sahip olan herkes gıpta edilir bir varoluşa sahip olabilir. Ve böyle bir insan kötü kanunlar ya da diğerlerinin iradesi ile kendi ulaşabileceği mutluluk kaynaklarını kullanabilme özgürlüğünden mahrum bırakılmazsa hastalık, şefkatsizlik, değersizlik ve sevgi nesnelerinin zamansız kaybı gibi hayatın olumlu kötülüklerinden ve fiziki ve zihni acı kaynaklarından kaçarak bu gıpta edilir varoluşu bulmakta başarısızlığa uğramayacaktır.[28]

Mill'e göre doğru düşünmenin ve iyi niyetli insanların esas görevi; toplumsal talihsizliklerin (ki bu talihsizlikler önlenebilir ya da değiştirilebilir) nedenlerini ele almaktır. Mill, toplumun müşterek mutluluğu adına, düşünce ve konuşma özgürlüğünün kesinlikle gerekli olduğunu iddia eder; çünkü biz hakikati yalnızca, farklı fikirlerin ortaya koyulmasıyla belirleyebiliriz. Mill "çoğunluğun tiranlığı" konusunda endişe duymuştur. Çoğunluğun inancına çok fazla önem vermenin tehlikeli olabileceğine dair bizleri uyarmıştır. Bu tehlikenin bu kadar

Özgecilik öteki insanların gerçekliğinin tanınmasına ve buna eşdeğer bir kapasite ile kendisini pek çok kimsenin arasında tek bir birey olarak görebilme yeteneğine dayanır.
(Thomas Nagel)

John Stuart Mill, kendi zihinsel huzurumuz için, yardıma muhtaç insanlara sosyal destek sağlamamız gerektiğini ileri sürer; çünkü bizler de ne zaman yardıma muhtaç olacağımızı bilemeyiz. Mill'e göre soyal anlamda hiç kimseye destek olmayan bir insanın hayat kalitesi eksilir.

büyük olmasına rağmen, çoğu zaman görmezden gelindiğini belirtmiştir. (Çoğunluğun hâkimiyetinde yönetilmeye karşı koyamadığımızda, düşüncenin *niceliğini* yüceltmiş oluruz; *niteliğini* değil).

Sonuç olarak Mill, akıl ve iyi niyet sayesinde, çok geniş insan topluluklarının ahlaki ve siyasi özgürlük, uyum, saygınlık ve mutluluk içinde yaşayabileceğine inanan bir iyimserdir. Mill, "toplumun sahip olduğu hikmetin, sağduyu ve aklıselimin de birleşmesiyle", yoksulluğu tamamıyla ortadan kaldırabileceğine inanmıştır. Mill'e göre bu bilimsel gidişat, "iyi bir fiziksel ve ahlaki eğitimle" birlikte, büyük acıları ve felaketleri dindirebilir.

Müşterek mutluluğun peşinden gitmemiz gerekir çünkü bu bizi daha mutlu edecektir. Şüphesiz Mill, pek çokları gibi, bunun doğru olduğunu düşünüyordu ki bu doğrudur da; fakat belirgin değildir. Çünkü yararcılık, ahlaki bağlamda bizim diğerlerinin çıkarlarını kollamamız gerektiğini savunur; bunu göstermek için ortaya atılır.

(Jan Narveson)

Talihin ani değişimi ve dünyevi meselelerle ilgili diğer hayal kırıklıklarına gelirsek; bunlar temelde büyük ihtiyatsızlıklar, hastalıklı arzular veya kötü ya da noksan

Muhalefet ve muhalifler, hürriyet üzerine tekelcilik yapmazlar. Onlar zıtlıkları hoş görmek zorundadırlar. Kendi muhaliflerinden gelen muhalefeti de kabul etmek zorundadırlar.
(Abe Fortas)

toplumsal kurumlar nedeniyle meydana gelen sonuçlardır. Kısaca, beşeri acılara neden olan bu durumlar - büyük ölçüde- insani çaba ve gayretle giderilebilir; bu nedenleri ortadan kaldırmak uzun zaman alsa dahi (fetih tamamlanmadan önce, açılan gedikte pek çok nesil ard arda ölecek olmasına ve eğer irade ile bilginin talebi olmasa bu dünya o şekli alacak olmasına rağmen, bu kolaylıkla yapılabilir), bu uğraş içinde bir rolü olan yeterince zeki ve cömert her zihin, bu yarışmanın kendisinden asil bir zevk çıkaracaktır. Ve bu zevkten, hiçbir kişisel çıkara dayalı rüşvet karşılığında vazgeçmek istemeyecektir.[29]

Mill'in iyimserliği; insanın sosyal doğasına ve (insanlar arasındaki) derin, neredeyse evrensel bir yakınlık anlayışına dayanmaktadır. Bu görüş; benim ihtiyaçlarım ile sizinkiler arasında, bizim ihtiyaçlarımız ile diğerlerinin ihtiyaçları arasında *kaçınılmaz* bir rekabetin olmadığını dile getirir.

> Bir kişinin sosyal bir birey olarak kendisiyle ilgili başat algısı, onun kendi hisleri ve amaçları ile türdeşlerininkiler arasında bir ahenk olması gerektiğini doğal bir istek şeklinde hissetmesidir. Fikir ayrılıkları ve zihinsel kültür, onların gerçek hislerini paylaşmayı imkânsız hâle getirirse -belki de o hisleri kusurlu bulup karşı gelmesine neden olursa- yine de onun gerçek amacı ile diğerlerininkilerin çatışmaması, onların isteklerini yerine getirirken kendiyle çelişmemesi, tam tersine onları geliştirmesi gerekir... Bu düşünce en büyük ahlaki mutluluktur.[30]

Bizler ve diğer ülkelerdeki insanlar, yaşantılarımızda Jeremy Bentham ile James Mill'in tohumu attığı ve John Stuart Mill'in yeşerttiği bu felsefeden faydalanmışsızdır. Bana göre John Stuart Mill, yararcı sosyal reformcuların en mümtaz arketipidir.

YORUM

Bentham'ın yararcılığı aşikâr biçimde çekici olsa da, hazzın niteliğini göz önüne almaması, bana göre, vahim bir kusurdur. Dahası haz hesabı, Bentham'ın iddia ettiği gibi bilimsel değildir; keyfi, nesnel ve kullanışsızdır. Yine de Bentham'ın olgu merkezli sosyal bir etik oluşturma girişimi, önemli ve genel anlamda faydalıdır. Bu hem Bentham'ı hem de Mill'i,

bazı filozofların, Kant'ın gerçek sonuçlar pahasına iyi niyete aşırı derecede vurgu yaptığına dair eleştirilerinden kurtarır. Bu durum, Kant'ın vazettiğinin aksine; sıradan kişilerin de kolaylıkla uygulayabilecekleri bir ahlak yasasını temin eder; çünkü Bentham ve Mill'in ortaya koyduğu düşünce, soyut akıl yürütmeden ziyade, kişisel çıkarın hesaplanması ve temel, tanımlanabilir mutluluk isteği ile ilgili genel uygulamalara dayanır.

Tahmin edildiği üzere, Mill'in felsefesindeki zorluklar, çabucak göze çarpmaz; biraz daha gizli ve inceliklidir. Mill'in "özgeciliğe dayanan hazcılığı" Bentham'ın egoist hazcılığından tamamıyla farklı olsa da; o, hazcılık ile özgecilik arasındaki gerginliği tamamen çözüme ulaştıramamıştır -tabii Mill bir "hazcı" ise. Eğer yararcılık hazzı odağa koyan bir düşünceden çok daha fazlasıysa, o hâlde Mill'in nitelik hakkındaki görüşleri oldukça önemli ve hatta gereklidir. Mill'in hazzın niteliğini değerlendirmede başvurduğu yöntem; yani hazları tecrübe eden kişilerin yargılarını göz önünde bulundurmak, ilgi çekicidir. Ancak bu yöntem deneysel açıdan, büyük ihtimalle, desteklenemez. Her şeye rağmen, hem sanat filimlerini hem de cinayet filmlerini izleyen ve ikisini de tercih eden insanlar olamaz mı?

Ayrıca bu konuyla ilgili olarak; sosyal sınıfların ve hazları derecelendirme eğitiminin olası etkilerini de gözden kaçırmamalıyız. Halkın basit bir zevk anlayışına sahip olduğu fikri cazip gelebilir ama bu düşünce; eğitimli, kültürlü bir seçkinin düşüncesi değil midir? Mill; etki gücü, zekâsı ve eğitimi açısından tam bir aristokrattı. Bugün postmodern filozoflar, "yüksek" ve "düşük" haz arasında ayrım yapmanın, "seçkin" kültüre ait doğal ön yargının bir sonucu olduğunu düşünürler.

Bir domuz gibi memnun olmaktansa, insan gibi memnun olmamak daha iyidir; bir ahmak gibi memnun olmaktansa Sokrates gibi memnun olmamak daha iyidir ve eğer bir aptal ya da domuz, bundan daha farklı bir görüşe sahiplerse, bunun sebebi sadece, kendi taraflarında kalanını gördüklerindendir. Bir insan veya Sokrates ise her iki tarafı da bilir.

(John Stuart Mill)

Diğer çağdaş ahlak filozofları -genel anlamdayararcılıkla ilgili ilginç ve rahatsız edici sorunları ortaya koymuşlardır. Ortaya konulan bu sorunların bazıları, "en çok sayıda insana, en yüksek düzeyde mutluluk" düsturuna yapılan vurgunun ahlaki olmayan davranışlara yol açabileceğiyle ilgilidir. Örneğin, toplumun büyük çoğunluğunun (*en çok sayıda insan*) küçük bir azınlığa zarar ve-

rerek, büyük haz (*en yüksek düzeyde mutluluk*) elde edebileceklerini düşünebilir miyiz? İşte böyle bir durumu kınayacak hiçbir yararcı zemin yok gibi görünmektedir. Eğer Naziler, Yahudi azınlığa soykırım uygulamaktan haz aldılarsa onların çoğunluğun mutluluğunu sağladıkları söylenebilir mi? Gerçi Mill ("Özgürlük Üzerine" adlı makalesinde yazdığı gibi) azınlık haklarının Alexis de Toqueville'in "çoğunluk tiranlığı" kavramından korunması gerektiğini savunmuştur; çünkü herkes en azından bir durumda (ya da mevzuda) azınlıktır. Fakat bu, gerçek olaylara dayanan bir öngörüdür. Hâlihazırdaki çoğunluğun Mill'e inanmadığını ya da onun iddiasıyla ilgilenmediğini düşünelim, o zaman ne olacak?

Yarar ilkesine, "mutluluk birimlerinin ortalamasını alma" yöntemi şeklinde bir özellik yüklediğimizde de bir sorunla karşılaşırız. 100 birimlik hazzın 20 kişi arasında paylaşıldığı 50 kişilik topluluk ile, herkesin 2 haz birimine sahip olduğu 50 kişilik topluluk arasında -her iki hâlde de "haz toplamı" aynı olsa da - hiçbir fark yok mudur gerçekten?

Bir davranışın çoğunluk için en yüce muhtemel mutlulukla sonuçlanacağını bilsek bile "Bu davranış doğru mudur?" diye sorabiliriz ve sormalıyız. Böyle bir sorunun anlamlı olduğu gerçeği bize şunu gösterir: Ahlaklılık; mutluluk tasavvurundan, hatta herkesin mutluluğundan bile daha ötede bir şeydir. Kendi mutluluğumuza ve başkalarının mutluluğuna kayıtsız kalmak, Kant'ın saygınlık ilkesini ihlal eder; bununla birlikte yararcılığı kesin olarak dışlamak ve mutluluk düşüncesi hariç her şeyi dışarıda bırakmak da saygınlık ilkesini ihlal eder.

Acele edin, hâlâ yaşıyorken hayattan lezzet alın. Öldükten sonra ne olacağı sizin neden ilgilendirsin ki?
(Lie Zi)

Bentham ve Mill'in felsefeleri, modern çağın en önemli etik felsefelerinden biridir. Onlara şöyle bir bakacak olursak, yaşamlarını hazcılığı aşan bir hayat süren, iki çalışkan sosyal reformcu görürüz. Her ikisi de özgeci bir hayat yaşamışlardır. Felsefenin önemi üzerinde dururken, her ikisi de, hikmetin takip edilmesi gerektiğini doğrular. Zaman geçtikçe, Mill'in en güçlü argümanları, katı bir şekilde tanımlanan yarar ilkelerinin ötesine geçmiştir. Hikmetten direkt olarak bahsetmese de Mill'in eğitim felsefesi, her şeye rağmen, bir hikmet çağrısıdır.

Biz yararcılık etiğinin bütün ruhunu, Nasıralı İsa'nın altın kuralında okuruz.
(John Stuart Mill)

Mill'in *Otobiyografi*'sinden alınan aşağıdaki pasajı yakından inceleyelim. Bu pasaj, daha evvel bahsettiğimiz, bunalım geçirdiği dönemden bahseder. Mill'in hikmeti, yararcılığının sağlayacağı hikmetten daha derindir:

> Mutluluğun bütün davranış kurallarının bir denemesi olduğu konusunda asla tereddüte düşmedim. Fakat şimdi düşünüyorum da bu amaç, ancak bu kanaati direkt amaç hâline getirmemekle elde edilirmiş. Zihinlerini kendi mutluluklarından çok birtakım nesnelere yönlendirmiş olan kişiler (öyle tahmin ediyorum) mutludur sadece. Oysa başkalarının mutluluğunu, insanlığın ilerlemesini, hatta bazı sanat ve uğraş alanlarını sadece bir yöntem olarak izlemek değil, ayrıca ideal hedefin bizzat kendisi olarak takip etmek gerekmektedir. Böylece başka bir şeyi hedefleyerek insanlar mutluluğu bulabilirler. Belli başlı bir nesne hâline getirilmeksizin modası geçmiş olarak ele alındıklarında hayatın zevkleri (benim kuramım da böyledir) haz verici bir şey yapmak için yeterlidir. Bir kere bu şekilde davranınca, onlar anında yetersiz olduklarını hissedeceklerdir. Onlar sorgulamanın incelenmesine tahammül edemeyeceklerdir. Kendinize mutlu olup olmadığınızı sorduğunuz anda artık mutlu değilsinizdir. Tek şansınız mutluluğu değil ama onun dışında bir hedefi hayatın amacı olarak seçmenizdir.[31]

ANA FİKRİN ÖZETİ

- Jeremy Bentham, sosyal bir öge ekleyerek, hazcılığı yeniden diriltmiştir. "Eğer haz iyiyse, daha fazla haz daha iyidir" sonucuna ulaşmıştır. Böylece en yüce mutluluk ilkesini (yarar ilkesi olarak da bilinir) geliştirir: Bu eylem *en çok sayıda insana, en yüksek düzeyde mutluluk* sağlar. Bentham, "herkes bir kişi sayılır, daha fazla değil" dediğinde, mal sahiplerine, patronlara ve yönetici sınıfa doğrudan meydan okumuştur.
- Bugün basit yararcılık olarak bilinen Bentham'ın felsefesi, ahlaki ve sosyal politikaları deneyim ve bilime dayandırarak, ilgisiz metafizik kuramların hatalarını giderme girişimiydi. Bentham'ın haz hesabı, meseleleri acı ve haz birimlerinin hesaplanmasına indirgeyen ilkel bir yöntemdir. Bentham aklı kullanarak her bireyin refahının toplumun refahına bağlı olduğunu göstermek için, "doğal" egoizmimizden yararlanmaya çalışmıştır. Genel anlamda, sosyal şartları iyileştirme yolu olarak kişisel çıkarı çekici kılmak, egoist döngü olarak bilinir.
- Bentham, haz ilkesinin ulaştığı etik noktayı toplumun ötesine taşıyarak onu, acı çekme kapasitesine sahip olan her canlıyı içine alacak şekilde ge-

nişletti. Bentham, hayvanların muhakeme gücü olmadığından, ahlaki değerlerinin de bulunmadığı fikrine karşı çıkar. Zira bu türden bir fikri, ırkçı fikirlere benzetir.

- Yararcılık terimini bulan kişi John Stuart Mill'dir. Mill, hazzın niteliği ve niceliği arasındaki farkı açıklığa kavuşturarak, Bentham'ın yarar ilkesini geliştirmiştir. Mill'in mutluluk anlayışı Bentham'ınkinden daha girifttir ve basit bir haz kaygısından çok daha ötedir. Mill, "arıtılmış hazlar"ın daha çok tercih edildiklerini ve bu yüzden onların "ilkel hazlardan" daha üstün olduğunu savunmak için empirik bir zeminin var olduğunu iddia etmiştir: Her iki haz türüne aşina olanlar ilkel hazlar (yemek, içmek ve eğlenmek) yerine arıtılmış hazları (felsefi teoriler, klasik müzik, şiir) tercih ederler.
- Mill, Bentham'ın bütün dürtülerin egoist olduğu fikrine katılmaz. Mill, gelişmiş felsefesini bütün insanların birlik içinde olduğu "sosyal duygular" üzerine kurar. Mill özgeciliğe, yani diğer insanların refahlarını yükseltme kudretine inanır. Özgecilik duygusunun eksik olması ve daha yüksek hazlardan bihaber olmak; yetersiz eğitimden ve zor koşullardan kaynaklanır; insan doğasının niteliğinden değil. Mill, mutsuzluğun esas nedenini kendini düşünmeye ve geniş bir periyotta süregelen zihinsel eğitim eksikliğine bağlar; fakat bunların her ikisi de uygun eğitimle ve yasalarla giderilebilir.

DÜŞÜNCELER

1. Bentham'ın geliştirdiği basit yararcılık, hangi sosyal ve ekonomik faktörlerden etkilenmiştir; birkaçını tanımlayınız ve tartışınız.
2. "Malthusçu evren" nedir?
3. Basit yararcılığı tanımlayınız.
4. Haz hesabı nedir?
5. Yarar ilkesi nedir?
6. Bentham'ın egoist dönemecini tartışınız ve bu kavramın Bentham felsefesindeki önemini açıklayınız.
7. Bentham'ın hayvanlara karşı tutumu nedir? O dönemde bu tutumu sıra dışı yapan neydi?
8. Bentham'ın ahlak alanı anlayışının Kant'ınkinden farkı neydi? Hangisi daha tipik bir "Aydınlanmacı"dır? Açıklayınız.
9. Mill'in yararcılığıyla basit yararcılık arasındaki farkı belirtiniz.

10. Mill'in hazlar arasındaki niteliksel farklarla ilgili temel argümanını için yaptığı temel argümanını kendi cümlelerinizle açıklayınız ve analiz ediniz.
11. Mill daha düşük hazların ağır bastığını nasıl açıklamıştır? Katılıyor musunuz? Neden?
12. Mill için eğitim neden çok önemlidir?
13. Mill'e göre mutluluk ile memnuniyet arasındaki fark nedir? Bu ayrım Mill'in yararcı felsefesi için neden önemlidir?
14. Mill'in görüşünü kendi ifadelerinizle izah ediniz.
15. Mill bir yararcı mıdır? Neden böyle bir sorunun ortaya atıldığını açıklayınız ve soruyu kendi düşünceleriniz doğrultusunda yanıtlayınız.

İNTERNET KAYNAKLARI

Wadsworth Philosophy Shoppe'deki Soccio Web sitesine bakınız. http://philosophy.wadsworth.com/Soccio6e adresine girdiğinizde bu bölümle alakalı terimleri arayabilir, testleri çözebilir, telaffuz rehberi ve çalışma ipuçlarından yararlanabilirsiniz.

14. BÖLÜM

BİR MADDECİ

KARL MARKS

Filozoflar sadece, dünyayı farklı şekillerde yorumlamışlardır:
Esas mesele onu değiştirmektir.
(Karl Marks)

Bütün resmî ve özgür bilimler şu ya da bu şekilde ücretli köleliği savunmuşlardır, hâlbuki Marksizm bu tür köleliğe karşı acımasızca savaş açmıştır. Bilimin, ücretli kölelerin çalıştığı bir toplumda tarafsız olmasının beklemek, işverenlerden sermaye kârlarını düşürerek işçilerin maaşlarını artırmalarını beklemek kadar saçma ve safçadır.
(V.I. Lenin)

Karl Marks

İşinizden ya da yaşadığınız yerden bunaldığınız oldu mu hiç? Ya da ekonomik koşullardan dolayı kendinizi kapana kısılmış gibi hissettiniz mi? Yaşam kalitenizi yükseltemediğiniz duygusuna kapıldınız mı? Belki aldığınız eğitime dair umutlarınızı kaybettiniz? Ya da iyi bir iş -ya da sadece yeterli bir iş- bulmak adına kendinizi baskı altında hissediyorsunuz? Birçoğumuz zaman zaman mutlaka bu tür düş kırıklıkları yaşarız. Kimi zaman kendi yaşantımızın, işimiz ve "daha iyi bir hayat" yaşama zorunluluğu tarafından kontrol altına alındığını hissederiz. Sanki her şeyi belirleyen paraymış gibi görünür bize.

13. Bölüm'de Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'in en yüce mutluluk ilkesini hayata geçirerek, toplumu geliştirme çabalarına şahit olduk. Bu iki filozof deneysel anlamda, toplumsal sorunları ortadan kaldırmak için toplumsal hazcılığa dayalı bir reform gerçekleştirmeye çalışmışlardı. 19. yüzyılda hızla gelişen sanayileşmeyle meydana gelen büyük haksızlıklara karşı duran reformcular, Mill ve Bentham'dan ibaret değildir. Sosyalizm ve komünizmin sancağı altındaki reform girişimleri, Fransa'ya ve Almanya'ya da sıçradı. Bütün bu reformcular, adaletsizlik ve giderek artan eşitsizlik konularında ortak bir kanıya sahiplerdi. Reformcular arasındaki kayde değer fark ise işçi sınıfının sıkıntılı yaşamı koşullarına nelerin sebep olduğu ve bu koşulların nasıl iyileştirileceğiyle ilgiliydi.

Yararcılığın haricinde, bir başka etkili kuram da hemen hemen aynı zamanlarda ortaya çıktı. Kurucusu Karl Marks olan bu kuram bugün Marksizm olarak bilinir. Marksizmin sosyal ve politik etkisi, dikkatli bir inceleme gerektirir. Ancak, sizin de fark edeceğiniz gibi, *felsefi Marksizm* birçok insanın Marksizm (komünizm) deyince aklına gelen ilk şey değildir ve yine felsefi Marksizim; bugünkü Marksistlerinin ya da komünistlerinin uyguladıkları sistem de değildir. O hâlde, felsefi Marksizmin ne olduğunu öğrenelim ve pek çok insana neden çekici geldiğini anlamaya çalışalım.

BİR LİDER

Karl Marks (1818–1883) Almanya'nın Trier adlı kasabasında doğdu. Babası saygın bir avukat olan Marks, Yahudi bir aileye mensuptu. Bununla birlikte Marks'ın babası, son zamanlarda yerel Yahudi cemaatinden uzaklaşmıştı. Büyük ihtimalle sosyal ve ticari kaygılardan dolayı, Levi olan soyadını Marks olarak değiştirdi.

Karl Marks başından beri çok zekiydi ve hemen her şeyle obsesif derecede ilgiliydi. Özgürlüğüne çok düşkün olduğu için onu kontrol altında tutmak oldukça güçtü. 17 yaşındayken, hukuk okumak için Bonn Üniversitesi'ne kaydoldu. Bu dönemde, başlıca eğlenceleri romantik şiirler yazmak, sosyal ortamlara girmek, çokça para harcamak ve bolca kavga etmekti (kavgaya karıştığı için tutuklandığını söylemeye gerek bile yok!) Geleneklerine bağlı babası, oğlunun bu tür davranışlarından hiç de memnun değildi. Bunun üzerine, oğlunun kaydını daha prestijli bir okul olan Berlin Üniversitesi'ne aldırdı.

Marks'ın Berlin'i ziyareti, sonraki dönem felsefi gelişimi için oldukça önemlidir. Kalabalık, yoğun ve boğucu bir şehir olan Berlin bu özelliğiyle, 19. yüzyılın tipik, modern havasını yansıtıyordu. Berlin; provakatörleri, radikalleri ve diğer entelektüelleri âdeta bir mıknatıs gibi çekiyordu. Böyle bir ortamın, taşra kökenli muhafazakâr bir ailede yetişmiş fakat yerinde duramayan, meraklı ve isyankâr ruhlu genç bir adamı nasıl etkilediğini az çok tahmin edebilirsiniz.

Bütün bildiğim Marksist olmadığımdır.
(Karl Marks)

mutlak idealizm (Hegelci)
Hegel'in, Alman idealizminin özel bir şeklini tanımlamak için kullandığı terimdir; kendini mükemmeliyete doğru gerçekleştiren ve her şeyi kuşatan Mutlak Ruha dayalı birci (monist) felsefedir; gerçeklik (Mutlak Zihin ya da Mutlak Ruh) herhangi bir bireyin zihnine ait bağımsızlıktır; nesnel gerçekliğin bireyin zihninde mevcut olduğunu söyleyen Berkeley'ci idealizmle (maddetanımazcı) karıştırılmamalıdır.

diyalektik (Hegelci)
Hegel'e göre, tez olarak bilinen orijinal bir düşünceye ait üç basamaklı bir yapıyla ilgilidir; tez, antitez adı verilen karşıt bir düşüncenin zıddıdır; tez ile antitez arasındaki etkileşim veya mücadele, sentez denilen ve diğerlerini (tez ile antitez) birleştiren yeni bir düşünce meydana getirir.

Marks'ın Hegelci Kökenleri

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831) Marks'ın öğrenciliği döneminde, bütün büyük Alman üniversitelerinde okutulan önemli bir düşünürdü. Hegel daha yeni yetme bir filozofken bile ünü; entelektüeller arasında, sanat ve bilim dünyasında yayılmıştı. O günlerde insanlar ya Hegelci olurlardı ya da anti-Hegelci; ama ciddi anlamda entelektüel olan hiçbir Alman, Hegel'in felsefesini görmezlikten gelemezdi. Hegel'in eserlerinden bazıları şöyle sıralanır: *Tinin Fenomenolojisi* (1807), *Mantık Bilimi* (1816), *Ana Çizgileriyle Felsefi Bilimler Ansiklopedisi* (1817) ve *Hukuk Felsefesinin İlkeleri* (1821).

Hume'un akla yönelik saldırısına karşı Kant'ın yanıtı, Hegel'i etkilemiştir. Hegel Kant'ın, zihnin deneyim üzerine kategoriler yüklediği iddiasını farklı bir sonuca yöneltti. Bilinemeyen *numen*in Humecu kuşkuculuğa kaymasını önlemek yerine Hegel, Kant'ın *düşünce kategorilerinin* aslında *varlık kategorileri* olduğunu (bkz. 12. Bölüm) ileri sürmüştür. Hegel'e göre, numenin bilinemez olduğunu söylemek çelişkili ve tutarsızdır. Çünkü numen hakkında böyle bir yargıya varmak için numenin var olduğunu bilmemiz gerekir; ve var olan her şey bilinebilir.

Hegel'e göre Kant'ın kategorileri, herhangi bir bireyin zihninde bağımsız bir şekilde mevcuttur. Bu kategoriler zihni süreçler *ve* nesnel gerçekliklerdir. Hegelci felsefede Gerçeklik'ten; Mutlak Düşünce, Zihin, Ruh ya da Düşünce olarak bahsedilir. Hegel'e göre felsefenin esas görevi, Mutlak Ruh ya da Mutlak Akıl olarak bilinen ve bir tek döngüsel töz olan Bütün ile Gerçekliğin çeşitli yönlerine ait ilişkiyi keşfetmektir. "Tarih", her şeyi saran Mutlak Ruhun kendini mükemmelliğe doğru gerçekleştirmesidir.

Kendimi bir ahmak yapmam mümkündür. Fakat bu durumda kişi her zaman bir miktar diyalektik ile onun içinden çıkabilir. Tabii ki ben önerimi her iki şekilde de doğru olabilecek biçimde ortaya koydum.
(Marks'tan Engels'e, 1857)

Mutlak idealizm olarak bilinen Hegel'in felsefesinde Zihin'i tanımanın tek yolu, "devamlı gelişen bilinç"tir. Bilincin izlediği bu yapı, "diyalektik bir süreci" meydana getirir. Hegel'in terminolojisinde **diyalektik**, *tez* olarak bilinen orijinal bir düşünceye ait (görüş ya da durum) üç basamaklı bir yapıyla ilgilidir. Tez, *antitez* adı verilen karşıt bir düşüncenin (görüş ya da durum) de zıddıdır. Tez ile antitez arasındaki etkileşim veya mücadele, *sentez* denilen ve diğerlerini (tez ile antitez) birleştiren yeni bir düşünce (görüş ya da durum) meydana getirir.

Bir kere kurulduktan sonra sentez, Mutlak Ruh'un sonsuz sentezinde her şey idrak edilene kadar, yeni bir dönüşüm amacıyla, tez hâline gelir. Bilincin ortaya çıkan (sonuçlanan) her safhası, kendinden öncekileri de kapsar. Hegel'e göre süregelen diyalektik, gerçekliğin fiili (mevcut) yapısını ifade eder: Evrensel *Geist*'in (Tin ya da Ruh) açıklıkla ortaya konan görüşü.

Hegel, gerçekliğin tam bir tasvirini ortaya koymanın mümkün olduğuna inanmıştır. Bu devasa sistem; felsefeden fene, teolojiden sanata ya da tarihe kadar her şeyi birleştirir. Hegel gerçekte, Bütün ile ilişkilendirilmediği sürece hiçbir şeyin anlaşılamayacağında ısrarcıdır. Bu yüzden Hegel için, her şey daima diyalektik sürece göre gelişmektedir.

Hegel'e göre önceki filozofların farkında olmadıkları bir şey vardı: Onlar, Akıl'ın tarih içindeki açılımının belli bir dönemi ile uğraşıyorlardı veya kendileri de bizzat, *Zeitgeist*'in, "çağın ruhunun" ürünleriydi. Bir parçası oldukları *diyalektik sürecin* farkına varamayan önceki filozoflar sabit ve bağımsız bir varlık için Bütün'den "soyutladıkları" şeyde yanıldılar. Fakat şey'ler sadece, bütün tarihin yöneldiği Mutlak Sentez ile ilişki içinde tecrübe edilirse anlaşılabilir.Tarih bir anda "meydana gelmez." Tarih, Mutlak Ruh'taki idraka doğru, derece derece artan kapsamlı aşamaların rasyonel bir gelişimidir.

Hegel büyük bir düzenleyiciydi; hatta bazıları onun *tek* düzenleyici olduğunu söyler. Tarihin, "Mutlak Tanrı Düşüncesinin (Mutlak Ruh) açıkça gözler önüne serilmesi" olduğunu düşünürdü. Felsefeyi de *her şeyle bağlantısı olan her şeyin* kapsamlı tasvirini yapılandırma girişimi olarak görürdü.

Genç Marks Hegel'den derinlemesine etkilenmişti ve çok önemli olan yabancılaşma kavramı ile süregelen bir mücadele şeklindeki tarihî evrim kavramlarını Hegel'den çıkarsamıştı.

Diğer Etkiler

Bu dönemlerde Marks, birkaç radikal "özgür düşünür" ile tanışmıştı. Bu heyecanlı genç insanlar, saatlerce Hegelci felsefenin hassas noktalarını tartışırlardı. Marks, entelektüel teşviğin ve katı bir radikalliğin etkisiyle kendini geliştirmiştir. Tüm zamanını kafelerde ve bira salonlarında geçirmek yerine Marks, felsefe üzerine doktora yapmayı tercih etti. Bitirme tezi, Demokritos ve Epikuros'un materyalist felsefesi üzerineydi. Amacı felsefe profesörü olmaktı.

Fakat hayat onun yerine çoktan plan yapmıştı bile: Marks, babasından aldığı parayla geçimini sağlıyordu. Babası tam da Marks'ın mezuniyet döneminde vefat ettiğinde, geriye sadece karısıyla Marks'ın küçük kardeşlerini geçindirebilecek kadar para bırakmıştı. Eğer Marks'ın profesör olarak atanması kesinleşseydi, maddi sorun bir şekilde halledilebilirdi. Ancak o devirde Prusya hükûmeti, genç ve radikal Hegelcilere karşı tedbir politikası güdüyordu, onları üniversitede görevlendirmemek için bir kararname yayımladı.

Şurası kesindir ki emek, zenginler için mucizeler yaratır; işçiler içinse sadece yoksunluk. Zenginler için saraylar inşa eder, işçiler içinse kulübeler. Emek, emeğin yerine makineleri geçirir, fakat bazı işçilerin emeğini barbar, bazılarınınkini de makine hâline getirir. Emek zenginler için zekâ, işçiler için budalalık ve aptallık üretir.
(Karl Marks)

Neyse ki Marks, liberal bir yayımcı olarak bilinen Moses Hess tarafından işe alındı. Kendisi de Hegelci olan Hess, Marks'tan *Rheinische Zeitung* adlı yeni, "demokratik bir bülteni" baskıya hazırlamasında yardımcı olmasını istedi. Marks genç yaşına rağmen etkileyici biriydi. Hess, bir arkadaşına Marks'tan bahsederken şöyle yazmıştır:

Marks'ın en büyük ve belki de yaşayan tek özgün filozof olduğunu söyleyebilirim. Yakında bütün Almanya'nın gözü onun üzerinde olacak. Dr. Marks hâlâ çok genç (en fazla 25 yaşında) ve Orta Çağ dinine ve siyasetine *öldürücü darbeyi* vuracak. Keskin bir zekâ ile derin felsefi bir ciddiyeti birleştiriyor. Rousseau, Voltaire, Holbach, Lessing, Heine ve Hegel'in tek bir kişi-

de bütünleştiğini varsayın -bütünleşmiş diyorum, bir yığının içine düşmüş değil- işte o kişi Dr. Marks'tır.[1]

Marks'ın Hegel'e duyduğu ilgi, Ludwig Feuerbach (1804–1872) tarafından yazılan "Hegelci Felsefe Üzerine Bir Tez" isimli makalesini okuduktan sonra yok olur. Feuerbach, Hegel'in, "tarihî devirlerin ardındaki harekete geçirici gücün onların (tarihî devirlerin) *Zeitgeist*'leri (eşsiz ruhları) yani *çağın ruhu* olduğu" düşüncesine itiraz eden bir maddeciydi. Feuerbach bilinen herhangi bir devrin, soyut bir "çağın ruhu" değil; gerçek, somut ve maddi koşulların bir kümelenmesi olduğunu iddia eder. Feuerbach'a göre maddi koşullar sadece insanların davranış şekillerini değil, *nasıl düşündüklerini* ve *nasıl inandıklarını* kontrol ettikleri için de oldukça önemlidir. Farklı maddi koşullar farklı kültürel devirler olarak düşündüğümüz şeyleri ortaya çıkarır. Feuerbach'ı okuduktan sonra Marks, Hegel'in tarih diyalektiğine ve tek bir gerçekliğe olan inancını kaybetti. O artık gerçekliğin manevi değil, maddi olduğunu düşünüyordu.

Daha az kendin oldukça ve hayatını daha az açığa vurdukça, daha fazlasına sahip olursun ve hayata yabancılaşman da o derece artar.
(Karl Marks)

Bir düşünürün hayatında, olayların bir araya gelme şansı bazen, o düşünürün daha sonradan ortaya koyacağı kuramlarda derin ve uzun soluklu bir etkiye sahiptir. Marks'ın durumu da buna benzer: Marks, Hess için şarap üretimi yapılan Moselle Vadisi'ndeki köylülerin sömürülmesiyle ilgili olarak, bir dizi makale çalışması yaptı. Bu makale sayesinde Feuerbach'ın tezini daha iyi kavrayabildi. Mal sahiplerinin işçiler üzerine kurduğu baskıyı, işçilere bazı yasaklar getirmelerini ve hatta işçilerin kendilerini geliştirme çabalarını cezalandırdıklarını gözlemleyen Marks; maddi koşulların insanlara hükmettiği sonucuna ulaştı.

İnsanlar arasında bölüştürülebilen adalet kavramı, veya başarı ile fazilet ya da başarı ile çaba arasındaki orantı, -toplumun bugünkü şartlarında- kişinin düşler ülkesine sürgün edilmesi kadar hayali bir şeydir.
(John Stuart Mill)

Avare

Pek çok sosyal reformcu ve reformcu gibi Marks da, ezilenler için kaygı duymanın ve ezenleri eleştirmenin bedelini ödemiştir. Marks'ın

Rus hükûmetini sert bir üslupla eleştirdiği başyazılardan sonra Prusya yönetimi, -güçlü komşularını kızdırmaktan çekindiği için- Hess'in gazetesini kapatmıştı. Bu olay Marks'ın Jenny von Westphâlen ile evlendiği sene, yani 1843 yılının Nisan ayında meydana gelmişti.

Yeni evli, işsiz, eski Hegelci Marks; daha özgür bir entelektüel iklim bulma umuduyla eşi Jenny'yi de yanına alarak Paris'e taşındı. Düşünürler, dünyanın dört bir yanındaki entelektüeller, Avrupa'nın o dönemde, sosyal ve politik açıdan merkezi olan mekânlarından Paris'te; fikirlerini rahatlıkla ifade edebiliyorlardı. Paris'in bu eşsiz atmosferi, düşünürleri ve entelektüelleri cezbediyordu. Yetenekli, özgür düşünürleri ve radikalleri cezbeden bu şehirde Marks, kendini evindeymiş gibi rahat hissediyordu.

Marks Paris'te, radikal düşünürlerden oluşan kafa dengi bir grupla tanıştı. Bu grup Comte de Saint-Simon'un (1760–1825) ekonomi hakkında düşünceleri etrafında toplanmıştı. Saint-Simon özellikle, burjuva sınıfı olarak bilinen yeni ve güçlü orta sınıfın ortaya çıkışıyla ilgileniyordu. Saint-Simon *ekonomik koşulların tarihi belirlediğini* düşünüyordu. Daha açık söylemek gerekirse o, tarihî değişimin *sınıf çatışmasının* bir sonucu olduğunu ileri sürmüştü: Üretim için gerekli olan maddi araçları kontrol edenler, bu araçları kontrol etmeyenlerle daimi bir mücadele hâlindedirler. Daha sonra da göreceğimiz gibi, bu görüş Marks'ın düşüncelerinin şekillenmesinde önemli bir etkiye sahiptir.

Marks, bir grup devrimci Alman mülteci işçiyle de dost olmuştu. Bu işçiler, işçilerin çalışma şartlarının ve işçi ile işveren arasındaki ilişkilerin radikal biçimde değişmesi adına propoganda yapan bir grup Fransız emekçiden etkilenmişlerdi. *Komünist* olarak da bilinen bu grup, mülkiyete ait kontrolün ortak bir zeminde olmasını ve mülkiyetin herkesle paylaşılmasını talep ediyordu. Bu grubun üyeleri sayesinde Marks'ın proletarya, yani işçi sınıfı hakkındaki görüşleri keskinlik kazandı ve güçlendi. Marks kendi felsefesinin kaynaklarına sahipti artık...

Paris'e taşındıktan bir sene sonra Marks, şehirden sürgün edildi; kendisi ve ailesi 1845'ten 1848'e kadar Brüksel'de yaşadı. Marks Brüksel'de, 1847 yılında, Uluslararası Komünist Derneği'nin bir üyesi olan Alman İşçileri Birliği'nin örgütlenmesine yardım etti. Bu birliğin ilk sekreteri Marks'ın arkadaşı ve işbirlikçisi Friedrich Engels'di. Marks ve Engels, Komünist Derneği'nin inançlarını ve doktrinlerini belirten resmî bir rapor yazdılar. Bu rapor

1848 yılında *Komünist Partisi'nin Manifestosu* (*Komünist Manifesto*) adıyla yayımlandı. Bu manifesto, şimdiye kadar yazılmış en önemli ve en etkili devrimci bildiridir.

Marks daha sonra Almanya'da bir devrim ayaklanmasına katılmak üzere Köln'e gitti. Fakat zamanlaması gayet kötüydü; zira daha tutucu bir akım Fransa'nın ve Almanya'nın büyük kısmına yayılmıştı. Marks, hükûmet tarafından Almanya'dan resmen sürüldü. Bunun üzerine Marks, Paris'e geri döndü. Henüz 32 yaşında bile olmamasına rağmen, tehlikeli bir devrimci olarak görlüyordu. Fransız hükûmeti Marks'ın ülkeyi yeniden terk etmesini istediğinde, Marks Paris'e henüz varmıştı.

1849 Ağustos'unda arkadaşları, Marks'ın Londra'ya yerleşmesi için aralarında bir miktar para topladılar. Marks ve Engels'e göre; İngiltere'deki sosyal sınıfın yapısında ve kapitalist ekonomide eleştirilecek taraflar vardı. Fakat her şeye rağmen İngiltere onlar için, düşünce ve ifade özgürlüğünün sığınağıydı. Böylelikle tarihteki en büyük ironilerden biri daha gerçekleşti: Kapitalizmin büyük eleştirmeni, kapitalizmi eleştireceği ortamı, yine kapitalist bir çevrede buldu.

> ***Komünistler kendi görüşlerini ve amaçlarını gizlemeye tenezzül etmezler. Onlar, hedeflerine ancak tüm mevcut toplumsal koşulların zorla yıkılmasıyla ulaşılabileceğini açıkça ilân ediyorlar. Varsın egemen sınıflar bir komünist devrim korkusuyla titresinler. Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yok. Kazanacakları bir dünya var. Dünyanın bütün işçileri birleşiniz!***
> (Komünist Monifesto)

Marks Londra'yı hiçbir zaman terk etmedi. Hemen hemen 10 yıl boyunca, günlerini Britanya Müzesi'nin okuma odasında biraz araştırma yaparak; çoğunlukla yazarak geçirdi. Eve döndükten sonra da gece geç vakitlere kadar çalışmalarını sürdürdü. Kendisi ve ailesi yokluk içinde yaşadı. Bir harabeden diğerine taşınıyor, kiralarını ödemekte zorlanıyorlardı. Öyle ki, bir defasında ev sahibi ailenin evindeki bazı eşyalara kira bedeli olarak el koymuştu. Mahkeme kararıyla, hiçbir şey almalarına izin verilmeden Marks ve ailesi, evlerinden tahliye edilmişlerdi. Yiyecek ve ilaç her zaman sınırlıydı. O kadar fakirlerdi ki, Mark'ın iki oğlu ve bir kızı daha çocukken ölmüştü.

Freidrich Engels

Zengin bir Alman tekstil fabrikatörünün oğlu olan **Friedrich Engels** (1820–1895), İngiliz ekonomisini eleştirdiği bazı makaleleri Marks'a gön-

Frederich Engels

derdikten sonra onunla tanışmak için Paris'e gitti. Bu buluşma sadece ikisinin dünyasını değiştirmedi; dünyanın gidişatı da sonsuza kadar değişmişti artık. Marks ve Engels, Marks'ın ölümüne kadar birbirleri için daima arkadaş ve yoldaş oldular.

1844'te Engels, *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* adlı çalışmasını yayımladı. Yazıları güçlü, pratik ve etkiliydi. Orta ve yüksek sınıftan insanların, fakir sınıfı suistimal ettiğine dair bir dizi yazı yazan Engels, devrin en önemli İngiliz ekonomistlerine saldırdı; bununla birlikte, yaptığı suçlamalar gayet rasyoneldi. Engels, İngilizlerin ekonomi kuramlarının ekonomik ya da tarihî, dürüst bir araştırma değil; kapitalist bir propaganda olduğunu gördü. Engels ve Marks bu makaleleri tartıştıkça en sonunda, her biri, (birbirleri için) ekonomik ve maddi şartların gücünü anlayan birini bulduklarını fark ettiler. Daha derin düşünen kişinin Marks olduğu, Engels'in de Marks'ın fikirlerini genişletip onlara ivme kazandırdığı söylenir.

Engels, Marks'ın felsefi argümanlarını destekleyecek sağlam olgular temin etmekte ustaydı; ayrıca Marks'ın bazı karmaşık ve belirsiz düşüncelerini basite indirgeme yeteneğine sahipti. İşte bu sebeple Engels, Marks'ın düşüncelerinin yayılmasında ve onaylanmasında önemli bir rol oynamıştır. Engels ve Marks, 40 yılı aşkın süre beraber çalıştılar. Engels, Londra'daki fakirlik yıllarında Marks'a ve ailesine destek oldu. Marks öldüğünde Engels, Marks'ın felsefesini bütün dünyaya karşı korudu, savundu ve yorumladı.

Savunma

Marks 42 yaşındayken, insanlar onun artık yaşlandığını düşüyordu. Zira fakirlik ve sürgün hayatı onu iyice yıpratmıştı. Marks'ın devrimci düşünürler üzerindeki etkisi henüz çok gençken başlamıştı; bu yüzden "dava"nın eski muhafızlarından biri olarak görülüyordu. Militan bir yapıya sahip Alman Sosyal Demokrasi Partisi'nin ortaya çıkışıyla, Marks'ın etkisi daha da arttı. Marks, sosyalist kuramın otoritesi hâline geldikten sonra finansal durumu da düzelmeye başladı. Ardından, 1864 yılında Uluslararası İşçi Birliği, Fransa'da ve İngiltere'de yapılan devrimlerle kuruldu. Bu parti de

Marks'ın düşüncelerine başvurdu; böylelikle Marks, bu birliğin genel konseyine de hâkim oldu. Kendi görüşünden uzaklaşılmasına göz yummadı; kendisine meydan okuyanları bozguna uğratmak için her yolu denedi.

İnsanların mevcudiyetine karar veren onların bilinci değildir. Tersine; insanların sosyal mevcudiyetleri onların bilincini belirler.
(Karl Marks)

Bu sırada Marks, en ünlü eseri *Kapital*'i yazmaya başladı. Üç ciltlik bu eserin ilki 1867'de tamamlandı. Bu hacimli eser Marks'ın bir filozof olarak ünlenmesini sağladı. Zamanla ona "Komünistlerin Kutsal Kitabı" dendi. Bunun sebebi muhtemelen onun neredeyse mitik bir duruşu olması ve insanların onu gerçekten okumaktan ziyade ona bağlılıklarını bildirmeledir.

Bildiğim kadarıyla para ve sömürü toplumu asla özgürlük ve adaletin zaferini güvence altına almakla görevlendirilmemiştir.
(Albert Camus)

Sağlığı elvermediği için Marks, *Kapital*'in diğer iki cildine, ilkine gösterdiği titizliği ve ilgiyi gösterememişti. Aslında Marks diğer iki cildi asla bitiremedi. Dolayısıyla *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltleri gerçekte, Marks'ın ölümünden sonra Engels tarafından 1885–1894 yıllarında yayına hazırlanan eserlerdir ve pek çok yönden birinci ciltten daha az öneme sahiptirler. (Dördüncü cilt olarak bilinen kitap ise çok sonradan derlenmiştir.)

Devlet ortadan kaldırılmaz, ancak çürüyüp gider.
(Friedrich Engels)

1881'de Marks'ın kanser olan eşi Jenny, uzun ve acılı bir hastalık döneminden sonra öldü. Fakirlikle ve üç çocuğunun ölümüyle sarsılan filozof, sürgün hayatı yaşarken kendisine her zaman destek olan eşinin ölümüyle yıkıldı. Marks keder ve umutsuzluk içinde sadece 15 ay yaşayabildi. 14 Mart 1883 yılında, en sevdiği koltuğunda uyurken, en büyük kızının ölümünden iki ay sonra öldü. Cenazesi ailesinin ve birkaç arkadaşının katılımıyla kaldırıldı. Cenazede eski dostu Engels şöyle bir konuşma yaptı:

> Darwin'in organik doğanın gelişimine dair kanunu keşfetmesi gibi Marks da, beşerî tarihin gelişimine dair bir kanun keşfetmiştir: İnsan; siyasetin, bilimin, sanatın, dinin (vb.) peşine düşmeden evvel yeme, içme, barınma ve giyinme ihtiyacı duyar. Bundan dolayı temel geçim araçlarının üretimi ve sonuç olarak belirli bir dönemin ekonomik gelişiminin derecesi açıklanmalıdır. Bu açıkla-

ma, ekonomik gelişmenin evresine dayanan devlet kurumları, hukuki kavramlar, sanat, hatta dinî fikirlerin nasıl ortaya çıktığının ışığı altında değerlendirilerek yapılmalıdır.

Marks her şeyden evvel bir devrimciydi. Onun hayattaki gerçek misyonu; kapitalist toplumun bir şekilde alaşağı edilmesine ve proletaryanın özgürlüğüne devamlı surette katkıda bulunmaktı. Onun misyonu, bu durumun farkına varmak ve onun gerektirdiklerini yapmaktı. Savaşmak onun ilkesiydi. Pek az kişinin rekabet edebileceği kadar tutkuyla, azimle ve başarıyla savaştı. İsmi ve eseri, çağlar boyunca yaşayacaktır.[2]

Bu resimde gümüş eşyaları parlatan Alman işçilerini görüyorsunuz. 1887 tarihli bu gravür, Marks ve Engels tarafından desteklenen, yabancılaşmış proleterlerin tipik bir sunumudur. Bu işçilerin maddi güçleri, üretmek için azimle çalıştıkları bu eşyalara sahip olmaya yeter mi dersiniz?

DİYALEKTİK MADDECİLİK

Marks; değişmez tek bir gerçeklik bulunduğu, tarihin içkin bir **diyalektik süreç** ile yönetilen evrimsel bir devre olduğu ve bu devrenin içinde karşıt durumların mücadelesi sonucunda bir ilerleme meydana geldiği fikirlerini Hegel'den almıştır. Gerçekliğin bir madde, gerçekliği kontrol edenin ise hayatın maddi koşulları olduğu fikrini ise Feuerbach'tan almıştır. Marks'ın Saint-Simon'dan öğrendiği ise; sahip olan/yöneten sınıf ile üre-

ten/sömürülen sınıf arasındaki ilişkiyi gözlemlemektir. Marks tüm bu unsurları, işçilerin çalışma koşulları hakkında derin bir kaygı duyarak ve hayatın diğer açılarına dair ekonomik koşulların da büyük önem taşıdığını fark ederek birleştirmiştir. Böylece Marks, sosyal-politik-ekonomik bir felsefe inşa etmiştir. Bu felsefe Marksizm, komünizm, tarihî materyalizm, Marksçı diyalektik, tarihî diyalektik ya da diyalektik maddecilik gibi farklı isimlerde de bilinir.

diyalektik süreç (Hegelci)
İki karşıt durumun mücadelesi sonucunda ortaya çıkan ilerlemenin içerden yönetilen evrimsel devresi.

burjuva sınıfı
Hiçbir şey üretmeyen, fakat üretim araçlarını kontrol eden ve onlara sahip olan kişiler.

Proletarya
Mal üreten ve temel hizmetleri sağlayan; fakat hiçbir üretim aracına sahip olmayan işçi/emekçi sınıfı.

Marks'ın diyalektik maddeciliğine göre tarih, iki sınıf arasındaki çekişmenin, yani yöneticilerden ve mal sahiplerinden oluşan üst sınıf ile yönetilen ve sömürülen işçilerden oluşan alt sınıf arasındaki gerilimin süregelen bir sonucudur. Farklı ekonomik çıkarlar arasındaki mücadeleyle, yepyeni bir ekonomik yapı meydana gelir. Marks'a göre iki sınıf arasında, yani **burjuva sınıfı** (orta sınıf) ile **proletarya** (işçi/emekçi sınıfı) arasındaki ekonomik çıkarlar tutarsızdır. Burjuva sınıfı hiçbir şey üretmeyen; fakat üretim araçlarını kontrol eden ve onlara sahip olan kişilerden oluşur. Proletarya ise mal üreten ve temel hizmetleri sağlayan fakat hiçbir üretim aracına sahip olmayan işçilerden/emekçilerden meydana gelir.

Çalışan kesimin bakış açısına göre rekabet nedir? Açık artırmaya çıkarılan iş mi?
(M. Louis Blanc)

Marks, Hegel'in diyalektik süreç kavramını benimseyerek, bu kavramın tarihî basamaklarını uygulamaya geçirmiştir. Marks bu çalışmasına "tarihin beş devri" adını vermiştir. Bu çalışma kapsamında, hâkim ekonomik sistemler şöyle isimlendirilir:

1) İlkel/klan, 2) Köle, 3) Feodal, 4) Kapitalist, 5) Sosyalist/komünist. Marks'a göre her devrin gelimesiyle o devrin temel ekonomik yapısı da olgunlaşır. Ekonomik yapıdaki değişimler, insanların yaşamlarındaki maddi koşulları da değiştirir. Bu değişen maddi koşullar, tamamıyla yeni bir toplumsal yapıyı ortaya çıkarır.

Sosyalizm fakirliği, adaletsizliği ve yeteneklerin eşitsizliğini bertaraf etmeyecektir.
(Leo Tolstoy)

Ardından sosyal devrimin bir evresi başlar. Ekonomik kurumların değişimiyle, geniş kapsamlı bütün üstyapı (hızlı ya da yavaş) dönüşüme uğrar. Böyle bir dönüşümü tefekkür ederken, doğal bilimin kesinliği ile belirlenebilecek olan, üretimin ekonomik şartlarının materyal (fiziki) dönüşümü ile hukuki, politik, dinî, estetik ve felsefi; kısaca insanın, var olan sosyal çatışmanın bilincine vardığı ve onunla savaşarak üstesinden geldiği ideolojik formlar her zaman birbirinden farklı addedilmelidir.

İçinde barındırdığı bütün üretici güçler gelişmeden, bir sosyal düzen yok olmaz ve fiziki koşulları eski toplumun karnında beslenmeden önce üretimin yeni, daha yüksek bağlantıları asla ortaya çıkmaz. Bundan dolayı insanoğlu yalnızca çözebileceği görevleri önüne koyar. Çünkü maddeye daha yakından bakıldığında, görevin kendisinin, onun çözümüne ilişkin fiziki koşullar zaten varolduğunda ya da en azından oluşum süreci içinde bulunduğunda ortaya çıktığı görülecektir. [3]

Marks'a göre, kapitalizmin en büyük adaletsizliği (tez) eşyanın özel mülkiyetinden kaynaklandığı için, yeni sosyalist ekonomide (antitez) özel mülkiyet tamamıyla ortadan kalkacaktır. Nihayetinde toplum; herkes için (sentez) gerçekten de saygın, anlamlı bir hayat temin edecektir. Sonuç olarak hiç kimse özel mülkiyete veya zenginliğe ihtiyaç duymayacaktır. İyi bir hayat için rekabet etmektense; kişisel ve toplumsal bağlamda bize yarar sağlayacak, tatmin edici ve yaratıcı işlerle uğraşarak, uyumlu bir şekilde yaşayacağız. Sadece bir tek sınıf olacağı için sınıf ayrımı da ortadan kalkacak.

Ekonomi dengelenecek ve tarih de böylelikle sona erecek (dünya değil, sadece sınıf mücadelesi olarak tarih sona erecek).

Felsefi Sorgu

Çağdaş ekonomistler, Amerikan ekonomisinin ciddi biçimde güçlü ve pek çok insanın hiç olmadığı kadar zengin olmasına rağmen, çalışan Amerikalılardan çoğunun çalışma alanlarının daraldığına dikkat çekiyorlar. Sizce mal sahipleri ile işçiler arasındaki uçurum gün geçtikçe artıyor mu? Yoksa tam tersi mi? Düşüncenizi desteklemek için birkaç güncel örnekten bahsediniz.

Ekonomik Belirlenimcilik

Marks, Hegel'in diyalektiğini maddi dünyayla sınırlayarak, bu düşünceyi radikal bir şekilde değiştirmiştir. **Gizemleştirme** olarak andığı soyut fel-

sefeye, şiddetli bir şekilde karşı çıkmıştır. Gizemleştirme; somut maddi gerçeklikten bizi uzaklaştıran karmaşık metafizik sistemler yaratmak için muğlak soyutlamalar kullanmaktır. Marks'a göre Hegel, diğer "soyutlayıcılar" ve idealistler; fikirleri açıklığa kavuşturmak yerine bu fikirleri "gizemli" ve "muğlak" hâle getirmeye çalışmışlardır.

Mantığı, tıpkı parada olduğu gibi, gizemleştirmek hiçbir şey *üretmez*, sadece ilişkileri başkalaştırır/değiştirir. Marks'a göre Hegel'in ve genel olarak filozofların yanlışı, *soyutlama*dır. Bu yüzden, Marks'a göre pek çok filozof ana fikirden mahrumdur.

Bentham ve Mill gibi Marks da, insan onuru ve erdem üzerine etrafı yıkıp geçen metafizik sistemlerin ve iddialı bildirilerin; fakirlerin neredeyse açlık sınırında yaşadığı somut şartların yanında solup gittiğine inanıyordu. *Manifesto*'da Marks, "fikirlerin, görüşlerin ve düşüncelerin, yani tek kelimeyle insan *bilincinin;* insanın maddi varlığı, sosyal ilişkileri ve sosyal hayatının koşulları içinde değişen her şeyle değiştiğini" ileri sürmüştür. Marks "maddi koşullar" derken sadece doğal fiziksel ya da biyolojik koşulları kastetmez; ekonomik ve sosyal ilişkilerden de bahseder.

Bu anlamda Marksçı maddecilik, bütün davranışların katı bir neden-sonuç ilişkisi tarafından sağlandığını savunan bilimsel maddecilikle (10. ve 11. Bölümler) karıştırılmamalıdır. Marks *sosyal bir belirlenimcidir*, *katı bir belirlenimci* değil. Zira katı belirlenimcilik, özgür irade veya özgür davranış ihtimalini reddeder. Marksçı maddecilik ise tam tersine, bireyler ile bireyin çevresi arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu düşünür.

gizemleştirme
Somut maddi gerçeklikten bizi uzaklaştıran, karmaşık metafizik sistemler yaratmak için muğlak soyutlamalar kullanmak.

Marks'a göre maddeciliğin diğer türleri, insan bilincinin oynadığı rolün toplumu şekillendirmede ne kadar önemli olduğunu anlayamamışlardır; işte Marks'ın eleştirdiği de budur.

Marksçı maddecilik
Bireyler ile bireylerin çevresi arasında karşılıklı bir ilişkiye dayanan bir çeşit sosyal belirlenimcilik; katı maddecilik ve katı belirlenimcilikten ayrılır.

> Gelişimin doğal sürecinin tersine sosyal gelişimin ayırt edici karakteri, insan bilincinin sosyal gelişimde rol oynadığı gerçeğinde yatar. *Zeki bir sosyal hareket, yaratıcı bir harekettir...* İnsan dış dünyada eylemde bulunur; böylece hem dış

Bu Toplum Tümüyle İrrasyoneldir

Herbert Marcuse (1898–1979) Marks dâhil hiç kimsenin, çalışmanın doğasını bambaşka bir hâle getiren hızlı teknolojik değişimleri tahmin edemediğini ileri sürer. İstihdamın fiziksel şartları gerçekte bütün işçiler için gelişmeye devam eder. O hâlde pek çoğumuz renkli televizyon setleri, müzik setleri, güzel arabalar, (vs.) gibi "tatlı pastalar" ile cezbedilmişizdir. Başka bir deyişle, bize teknolojik açıdan çok yönlü ve konforlu eşyaları almamız gerektiği aşılanır, böylece kendi gerçek konumumuzdan uzaklaştırılırız. Yine köle işçiler hâlinde kalır, aldığımız şeyler için yüksek fiyatlar öder ve yine de anlamsız işler yaparız.

> Bu toplum tümüyle irrasyoneldir. Verimliliği, insan ihtiyaçlarının ve melekelerinin özgürce gelişimi için yıkıcıdır; barış, sürekli bir savaş tehdidi ile sağlanır; büyüme; bireysel, ulusal ve uluslararası düzeyde varoluş mücadelesinin uzlaştırılmasındaki gerçek imkânların bastırılmasına dayalıdır. Önceki tanıtılanlardan oldukça farklı olan bu baskı, toplumumuzun aşamalarını daha az geliştirmiştir; ve bugün sadece doğal ve teknik gelişmemişlikten değil, bir dayanıklılık hâlinden dolayı işlemektedir. Çağdaş toplumun (entelektüel ve maddi) yetenekleri hiçbir zaman şimdiki kadar sınırsız olmamıştı. Bunun anlamı günümüzde, toplumun faaliyet alanının, birey üzerinde daha önce hiç olmadığı kadar sınırsız hâkimiyete sahip ol-

dünyayı hem de kendi fıtratını değiştirir... İnsanların koşulların ve değişime uğrayan yetiştirmenin eseri olduğunu söyleyen maddeci öğreti, koşulları değiştirenin insan olduğunu ve eğitimcinin kendisinin eğitime muhtaç olduğunu unutur.[4]

Bireyler ve bireylerin koşulları/durumları arasındaki bu karşıtlık, elbette, diyalektik bir ilişkidir. Marks insan hayatındaki maddi koşulların çok önemli olduğunu vurgularken ekonomik maddeciliğin, kendisinin bilimsel maddecilikte gördüğü faydasız ve işe yaramaz bazı özellikleri de bertaraf ettiğini inanır.

Engels, Marks'ın felsefesini *diyalektik maddecilik* olarak adlandırmıştır. Fakat Marks buna *natüralizm* adını vermiştir. Her iki tanım da, kapsamlı bir

duğudur. Toplumumuz merkezkaç sosyal güçleri; artan yaşam standardı ile üstün verimlilik ikilisinin temeline oturtarak ve Terör'den ziyade Teknoloji ile fethederek kendisini diğer toplumlardan ayırır.

Nüfusun büyük çoğunluğunun kabul ettiği ve kabul etmek zorunda bırakıldığı gerçeği, toplumun onu (bu gerçeği kabul etmeyi) daha az irrasyonel ya da daha az kınamaya layık bulduğunu göstermez. Doğru ve yanlış bilinç arasındaki fark -yani o an için gerekli olan ile gerçek ilgi- hâlen anlamlıdır. Ama bu farkın kendisi meşrulaştırılmalıdır. İnsanlar gelip onu görmeli ve yollarını yanlış bilinçten doğru olana, o an için gerekli olandan gerçek ilgiye doğru belirleyebilmelidirler. Bunu ancak yaşam biçimlerini değiştirme ihtiyacı içinde yaşadıklarında, pozitifi inkâr ederek ya da reddederek yapabilirler. Yerleşmiş toplum bu ihtiyacı, artan ölçüde "mal dağıtma" kapasitesinin son haddine kadar giderek bastırır ve insanı bilimsel olarak fethetmek için doğanın bilimsel fethini kullanır.

Herbert Marcuse'un *Tek Boyutlu İnsan: Yüksek Endüstri Toplumunun İdeolojisi Hakkında Çalışmalar* adlı eserinden alınmıştır. (Boston: Beacon Press, 1964, pp. x,xiv).

atılımı ifade eder. Marks, çağdaşı olan yararcı John Stuart Mill'inki gibi, "şu ana" vurgu yapar. Yine Mill gibi, Marks da çalışmasından "sosyal bilim" olarak bahseder. Marks'a göre, ona ait karma, eşsiz idealist (Hegelci) ve maddeci ilkeler, tarihin seyrini anlamak ve tahmin etmek için biricik yoldur:

> Biz burada tutarlı hümanizmin veya natüralizmin, hem idealizmden hem de maddecilikten nasıl farklılaştığını görüyor; onun birleştirici bir hakikati meydana getirdiğine şahit oluyoruz. Dahası, görüyoruz ki sadece natüralizm, dünya tarihinin sürecini anlayabilmemizi sağlıyor.[5]

Marks'a göre, insan tarihinin süreci düşüncelerden ziyade, (birbirinden bağımsız olmayan) sosyal ve ekonomik şartlarla şekillenmiştir. Demokrasi

ekonomi (Marks tarafından kullanılan)
Belirli bir sosyal düzeni meydana getiren sosyal ilişkilerin ve düzenlemelerin külli sıralamasını ifade eder.

toplumun altyapısı
Felsefi Marksizmde toplumun maddi altyapısı ya da temeli; bütün sosyal ilişkilerin hatta dinin, sanatın, felsefenin, edebiyatın, bilimin ve siyaset bilimi nin yapısını belirler.

üretim araçları
Felsefi Marksizmde üretim araçları su, kömür, toprak gibi doğal kaynakları içerir; toplumun altyapısının bir ögesidir.

üretim güçleri
Felsefi Marksizmde üretim güçleri fabrikalar, ekipmanlar, teknoloji, bilgi ve yetenektir; toplumun altyapısının bir ögesidir.

üretim ilişkileri
Felsefi Marksizmde kimin neyi yaptığını, kimin neye sahip olduğunu ve bu ayrımın her iki gruba da etkilerini belirtir; toplumun altyapısının bir ögesidir.

ve hakikat gibi düşüncelere büyük önem atfeden filozofların ve entelektüellerin aksine Marks, düşüncelere daha farklı bir gözle bakmıştır: *Bir kültürün düşüncelerini yaratan ve şekillendiren, o kültürün ekonomik yapısıdır.* Marks'a göre "**ekonomi**" terimi, belirli bir sosyal düzeni meydana getiren sosyal ilişkilerin ve düzenlemelerin külli sıralamasını ifade eder. Marks, toplumun maddi temeline önemli bir rol biçer.

Bu maddeci temel genel olarak **toplumun altyapısı** olarak bilinir. Özelde ise, toplumun altyapısının üç ögesi (ya da bileşeni) vardır: 1) **üretim araçları** (su, kömür, toprak gibi doğal kaynaklar); 2) **üretim güçleri** (fabrikalar, ekipmanlar, teknoloji, bilgi ve yetenek); 3) **üretim ilişkileri** (kimin neyi yaptığını, kimin neye sahip olduğunu ve bu ayrımın her iki gruba da etkileri).

Maddi altyapı, bütün sosyal ilişkilerin (ebeveyn-çocuk, patron-çalışan, yönetici-vatandaş, vb.) hatta din, sanat, felsefe, edebiyat, bilim ve siyaset biliminin yapısını belirler. Marks'a göre, herhangi bir toplumun maddi altyapısı, kendisiyle uyumlu olan kurumları ve düşünceleri üretir. Çünkü düşünceler ve kurumlar, toplumun ekonomik yapısına bağlıdır ve yine toplumun ekonomik yapısından doğar. Marks bunlara **toplumun üstyapıları** adını verir. Başka bir deyişle ekonomi (altyapı); düşünceleri, sanatı, dini ve felsefeyi (üstyapı) harekete geçirir.

> İnsanlar devam ettirdikleri sosyal üretimde, kendi iradelerinden bağımsız ve kaçınılmaz olarak bazı ilişkiler içine girerler; bu üretim ilişkileri onların fiziki üretim güçlerinin belirli bir gelişim safhasına tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin toplamı, toplumun ekonomik yapısını oluşturur. Bu yapı, hukuki

ve politik üstyapıların yükseldiği gerçek temeldir ve sosyal bilincin belirli biçimleri de ona dayanır. Maddi dünyadaki üretim tarzı, hayatın sosyal, politik ve manevi süreçlerinin genel karakterini belirler.[6]

Marks'ın kapitalizm eleştirisine geniş olarak baktığımızda, toplumun ekonomik yapısıyla toplumun ürettiği insanların, düşüncelerin ve kurumların çeşitliliği arasındaki ilişkiyi daha açık bir şekilde göreceğiz.

toplumun üstyapısı
Felsefi Marksizme göre bir kültürün üstyapısı, toplumun maddi altyapıları tarafından üretilen ve bunlarla uyumlu olan düşünceler ve kurumlardan (dinî inançlar, eğitim sistemleri, felsefeler, sanatlar gibi) müteşekkildir.

Felsefi Sorgu

Üretim ilişkileri açısından eğitiminizi analiz ediniz. Toplumsal eğitim gerçek anlamda hangi değerlere hizmet eder?

KAPİTALİZM ELEŞTİRİSİ

Toplumun ekonomik yapısına verdiği önemden hareket edecek olursak Marks'ın, 19. yüzyıla hakim olan üretim ilişkisini yani **kapitalizmi**, ayrıntılı bir şekilde eleştirmesini şaşırtıcı bulmayız. Kapitalizm söz konusu olduğunda Marks'ın görüşlerinin çoğunun devrim niteliği taşıdığı söylenebilir. Üstelik o kapitalizmin büyük bir hezimetle sonlanacağını öngörür. Tüm bunlara rağmen Marks, hiçbir zaman kapitalizme dair ahlaki bir yargıda bulunmaz. Kendi analizini "salt bir sosyal bilim" olarak görür. Onun amacı, hâlihazırdaki sosyal ve ekonomik şartları nesnel bir şekilde tarif etmek, bu şartların nedenlerini tanımlamak ve gelecekte ortaya çıkacak tarihî değişimi öngörmektir.

kapitalizm
Üretim araçlarının ve dağıtımının hepsinin (ya da çoğunun) özel mülkiyete tabi olması ve azami rekabet koşullarında kâr amacıyla işleme sokulmasıdır; zenginliğin (bir noktaya) yoğunlaşması ve muazzam şirketlerin büyümesi bu duruma sıklıkla eşlik eder.

Marks'ın görüşüne göre, *adaletsiz dağılım* bireyin ne kadar ürettiği (ya da üretime ne kadar katkıda bulunduğu) ile bunun sonucunda ne kadar gelir elde ettiği arasındaki ilişkiyi tükettikçe,

Marks'a göre, kapitalizmin en üzücü ironilerinden biri de, kapitalizmden musdarip, çoğu insanın kapitalizme değer vermeye koşullandırılmasıdır. Bu resimdeki yaşlı kadın belki de bütün hayatı boyunca çalıştı; fakat yine de bu mağazanın vitrininde gördüğü pahalı kıyafetlere sahip olamıyor. Sizce Marks bu durumu endişe verici bulur muydu? Bu konuda ne düşünüyorsunuz?

kapitalizmin etkisi altındaki gerilim de artar. Kapitalist sistemin tam merkezinde ciddi bir çelişki vardır: Arz ve talep kanunu ücretleri belirlese de çok sayıda işçinin maaşı oldukça düşüktür. İmalatçılar ise fiyatları gerçek üretim bedelinden çok daha yüksek tutarlar; böylece işçiler çabalarına karşılık giderek azalan ücretler alırlar. Bunun sonucu **artı değer**, yani mal sahiplerinin sermaye birikimleridir. En az payı veren, en çok kazanan kişi olur.

artı değer
Marks'ın, mal sahiplerinin biriktirdiği sermayeye verdiği isimdir; işçiler pahasına, fiyatları üretim maliyetlerinin üstünde tutmanın sonucudur.

Marks'a göre en üzücü ironilerden biri de, kapitalizmden musdarip çoğu insanın kapitalizme değer vermeye koşullandırılmasıdır. Kapitalist sistemin mağdurları, zenginlerin çıkarına olan vergi sistemlerini destekler. Belki günün birinde kendilerinin de bu vergi sisteminden faydalanacak kadar zengin olacaklarını hayal ederler. Kimin neye sahip olacağını ve kimin neyi alıkoyacağını belirleyen kanunlar, zaten mülkiyete sahip olanlar tarafından konulmuştur.

Eğitim de bu sınıfa mensup olan kişilerin kontrolü altındadır. Böylece en yoksul çocuklar, fakirlik hayatına mahkûm edilerek ya da en azından sürekli maddi sıkıntı yaşayarak, serbest girişime ve "adil rekabete" inanarak yetiştirilirler.

Felsefi Sorgu

"Katkıda bulunmak" hakkında düşünelim: Bina inşa eden inşaat işçileri mi, yoksa bu inşaat işçilerini finanse eden müteahhitler mi daha fazla katkıda bulunur? Bir şirketin patronu mu yoksa patronun sekreterleri mi daha fazla katkıya sahiptir? Bu tarz bir karşılaştırma adil midir? Fikirler katkı sayılır mı? Tartışınız.

Burjuva Sınıfı ve Proletarya

Marks'ın kapitalizm eleştirisi kapitalizmin ortaya çıkardığı iki sınıfın analizine dayanır. *Komünist Manifesto*'da Marks, burjuva sınıfını "sermaye dışında her şeyi küçümseyen sınıf" olarak tanımlar. İdare (hükümet ya da devlet) ise "bütün burjuva sınıfının ortak meselelerini çözüme kavuşturmak için oluşturulan bir heyet"tir sadece. Başka bir deyişle idare, "halk tarafından, halk için ve halkın" değildir; "önemli kişilerin, önemli kişiler tarafından ve önemli kişiler içindir." Burjuvalar her şeyi kişisel çıkara ve bireysel zenginliğin zorba hesaplamalarına indirger:

Fikirlerin tarihi, manevi üretimin maddi üretimle birlikte değiştiğinden başka neyi kanıtlar? Bir çağın egemen fikirleri yalnızca egemen sınıfın fikirleri olmuştur.
(Komünist Manifesto)

> [Burjuva sınıfı] bireyle birey arasında, kişisel çıkardan, duygusuz bir "nakit ödeme"den başka hiçbir bağ kurmaz. Egoist hesaplaşmanın buz gibi suyu içinde dinî coşkunun, şövalye hevesinin, kültürsüz duygusallığın ilahî vecdiyle kendinden geçmiştir. Kişisel saygınlığı değişim değerine indirgemiş, sayısız belgeli ve kazanılmış özgürlüklerin tümünün yerine tek bir özgürlüğü, vicdansız ticaret özgürlüğünü koymuştur. Kısacası burjuva sınıfı, dinsel ve siyasal yanılsamalarla perdelenmiş sömürünün yerine, apaçık, utanmaz, dolaysız, çıplak sömürüyü koymuştur.

Burjuva sınıfı her şeyden önce kendi mezar kazıcılarını üretiyor. Onun yıkılması da proletaryanın zaferi de aynı oranda kaçınılmazdır.
(Komünist Manifesto)

> Burjuva sınıfı, o zamana kadar değer verilen ve saygı duyulan mesleklerin kutsallıklarını yok etmiştir. Doktoru, avukatı, rahibi, şairi, bilim adamını para karşılığı çalışan işçilere döndürmüştür.
> Burjuva sınıfı, ailenin duygusal peçesini yırtıp atmış ve aile ilişkisini basit bir para ilişkisine indirgemiştir. [7]

İnsanların günümüzün sağlık hizmetleriyle ilgili birtakım şikâyetleri, Marks'ın endişesini destekler mahiyettedir. Evlerimize gelen aile doktorumuzun birden kayıplara karışmasına üzülürüz. Ya da randevulara zamanında varsak bile bazen bekletiliriz; bu da bizi kızdırır veya doktorun yanlış bir uygulamadan dolayı dava edilmesini önlemek için anlamsız bir tahlile yüksek ücretler ödemek sinirimizi bozar; ardı ardına gelen testlere tabi tutulmak da öyle... Bunlar Marks'ın söylediği gibi, bir uzman "salt para ilişkisi"ne indirgendiğinde ortaya çıkabilecek örnekler olabilir mi?

Marks ve Engels'a göre, bu doyumsuzluğu devam ettiği sürece burjuva sınıfı hiç dinlenmeyecek, dünyada sömürülmemiş ve çürümemiş hiçbir yer bırakmayacaktır.

> Üretimde sürekli ve kökten değişim, tüm sosyal konumlara ait kesintisiz bir kargaşa, bitmek bilmeyen belirsizlik ve galeyan; burjuva devrini önceki devirlerden ayıran şeylerdir. Bütünüyle sabit, donuk ilişkiler ortadan kaldırılır, (ilişkilerin) yeni şekilleri daha kemikleşmeden demode olur...
> Burjuva sınıfı, her ülkedeki üretime ve tüketime çok uluslu bir nitelik kazandırarak dünya piyasasını sömürmektedir... Yok olma tehlikesi altında bulunan bütün milletler, burjuva tarzı üretimi benimseme mecburiyetinde kalır. Burjuva sınıfı tüm ulusları, eğer yerle bir olmak istemiyorlarsa, burjuva üretim tarzına uymaya zorluyor; uygarlık diye kendi uygarlığını ithal etmeye, yani burjuva olmaya zorluyor onları. Tek kelimeyle, kendi istediği gibi bir dünya yaratıyor kendine. [8]

Felsefi Sorgu

Bazı gözlemcilerin "global ekonomi" ya da "dünya köyü" şeklinde adlandırdıkları kavramı körükleyen karmaşık, ulusal şirketler, uluslararası ortaklıklar ve internet ticaretinin büyümesi, yayılan bir burjuva sınıfının işaretleri midir? "Kapitalist sınıf kendi görüntüsünü izleyen bir dünya" mıdır?

Marks'a göre burjuva sınıfı gerçekte, ihtiyacı olan hiçbir şeyi ve isteklerini bilfiil kendisi üretemez. Burjuva sınıfı sayıca çoğunluk olan alt sınıfları ve proletaryayı sömürdüğü için bu derece zengin ve huzurludur. Sömürülen bu insanlar gerçekte toplumun işlemesini sağlayan malları ve hizmetleri ortaya koyan kişilerdir. Burjuva sınıfı tarafından kontrol altında tutulurlar. Asıl amacı fiyat yükselten ürünler tedarik etmek olan burjuva sınıfı, bu sınıfa anlamsız lüks ürünler imal etmeleri konusunda baskı yapar. İşçiler, yalnızca burjuva sınıfının kârı en yüksek seviyede tutma emri verebilecekleri ölçüde alt bir seviyede ücretlendirilmekle kalmazlar; aynı zamanda bu yüksek fiyatlı, faydasız ürünleri tüketmeleri için uygulanan kontrollü bir eğitim ve medya vasıtasıyla burjuva sınıfı tarafından kandırılırlar. Böylece, proleterler asla sona ermeyen borç tuzağına düşürülürler, işleri üzerindeki kayda değer bir hükme sahip olmaları gerekirken bundan mahrum bırakılırlar, burjuva sınıfı sömürülerinin gücünü artırarak onları kandırır ve baskı altında tutar. *Komünist Manifesto* bunu şöyle ifade eder:

> Burjuva sınıfıyla, yani sermayeyle aynı oranda proletarya, yani modern işçi sınıfı da -ancak iş buldukları sürece yaşayan ve emekleri sermayeyi artırdığı sürece iş bulan bir emekçiler sınıfı- gelişir. Kendilerini parça parça satmaları gereken bu emekçiler, öteki ticaret nesneleri gibi bir metadırlar ve dolayısıyla, rekabetin bütün iniş çıkışlarına, piyasanın bütün dalgalanmalarına maruz kalırlar.
>
> ... Oysa bir malın fiyatı, dolayısıyla emeğin fiyatı da, o malın üretim maliyetine eşittir. Bu yüzden yapılan iş sevilmedikçe işçinin ücreti de düşer ... Bu despotluk; amacının kazanç olduğunu ne kadar açık ilan ederse, bir o kadar daha aşağılık, tiksindirici ve öfke verici olur.[9]

Onlar her ne şekil alırlarsa alsınlar tek gerçek, bütün zamanlar için müşterek olan; toplumun bir bölümünün diğerini sömürmesidir. Şüphesiz geçmiş dönemlerin sosyal bilinci, sergilediği bütün çeşitlilik ve farklılığa rağmen sınıf düşmanlığının bütünüyle ortadan kalkması dışında tamamıyla yok olamayan belirli ortak formlarda ve müşterek fikirlerde hareket eder.
(Komünist Manifesto)

Burjuva sınıfı, kendi ölümünü getirecek silahları yapmakla kalmayıp, o silahları kullanacak insanları da yaratmıştır -modern işçileri, proleterleri!
(Komünist Manifesto)

Komünizm herkesin kendi yeteneklerine göre ve kendi ihtiyaçlarını elde etmek için çalıştığı bir toplumdur.
(Pierre-Joseph Proudhon)

Eğer montaj bandında, meyve veya sebze toplama işinde çalıştıysanız ya da balıkçılık yaptıysanız, Marks ve Engels'in ne demek istediklerini hemen anlayacaksınız. En zor ve en sevilmeyen işlerin bazıları, toplumun en fazla ihtiyaç duyduğu işlerdir. Hâlbuki bu işleri yapanlar çok az ücret alırlar, üstelik onlara çok da saygı duyulmaz. Marksçı ifade ile en az üretenler klimalı ofislerde çalışırlar, yardımcı personelle desteklenirler ve binlerce -eğer milyonlarca değilse- dolar değerinde maaş, ikramiye ve hisse senedi alabilirler.

Felsefi Sorgu

Son birkaç yılda ortaya çıkan şirket skandallarını -Enron, WorldCom gibi- Marksist perspektife göre analiz ediniz. CEO'lara ödenen muazzam tazminatlara ve (buna karşılık) işçilerin hisse senedi kayıplarına ve onları perişan eden emeklilik maaşı planına göz atın.

Atanma ve Sınıf Mücadelesi

Marks ve Engels, kadınların modern toplumdaki konumlarını teşhis eden ilk modern filozoflar arasında yer alırlar. Fiziksel gücün önemi azaldıkça, kadınlar ve ağır iş yapamayan erkekler için istihdam fırsatları artmıştı. Fakat hem çalışma şartları kötüydü hem de çalışma karşılığında ödenen ücretlerin standartları epey düşüktü. Örneğin, tekstil fabrikaları, parça başına düşük maaşlar ödüyorlardı (bu durum günümüzde de geçerlidir).

> Kol emeği daha az ustalık ve daha az güç kuvvet ister duruma geldikçe, yani modern sanayi geliştikçe, kadın emeğinin değeri de erkek emeğininin değeri de aynı ölçüde azalmaktadır. İşçi sınıfı için cinsiyet ve yaş farklarının toplumsal bir geçerliliği yoktur artık. Sadece yaşa ve cinsiyete göre maliyeti değişen iş araçları vardır.[10]

Felsefi Marksizme göre işçiler farkında olmasalar bile sömürülmüşlerdir. Şurası da bir gerçektir ki; ekonomik sömürüye gönüllü olarak boyun eğen güçsüz grup, sömürüye dayalı ilişkinin yapısını değiştirmeye muktedir değildir. Suistimal edilen eşler veya çocuklar, gerçekliği algılama yeteneklerini kaybedebilirler; böylece yanlışlıkla suistimali hak ettiklerini veya suistimal sebebinin kendileri olduklarını düşünebilirler. Dolayısıyla çok

fazla sömürülen işçiler, okul ve medyanın kapitalist şartları altında yetişen nesillerin ardından, kendi fiili sosyal şartlarının farkına varamayabilirler.

İşçi sınıfı ve orta sınıf halkın, kendilerini zengin olmak için gerçek fırsatlarla değil de zengin olma imkânıyla özdeşleştirdiklerini gördük. Başka bir deyişle, içinde bulunduğumuz gerçek rolümüz yerine sistemle özdeşleşebiliriz. Marksistler buna **atanmış ya da üye yapılmış olmak** ismini verirler. Siz, sonucunda mağdur olacağınız çıkarların peşinden gidiyor ve bunları kendi isteğinizle yaptığınızı düşünüyorsanız; o takdirde oyuna getirilmiş, aldatılmış ve bir biçimde ikna edilmişsinizdir. Bu da sizin "üye yapıldığınızı" gösterir.

Marks ve Engels'e göre, tüm tarih, burjuva sınıfının küçüldükçe daha zengin ve daha güçlü olması ile kendi yıkımını hızlandırdığı bir sınıf mücadelesidir. Bugünlerde sosyal bilimciler, zenginlerle fakirlerin arasındaki eşitsizliğin giderek artması sonucunda "daralan orta sınıf" hakkında tartışıyorlar. Yüksek ev fiyatları nedeniyle işçi sınıfından aileler ev sahibi olamıyorlar. Anne ve babanın çalıştığı ailelerde çocuk bakımıyla ilgili temel uygulamalar ve aile içi etkileşim oldukça değişiyor. Boşanma oranları yükseldikçe, iki ayrı evin giderlerini karşılamak ekonomik anlamda oldukça sıkıntılı olmaya başlıyor (ruhsal sıkıntılardan bahsetmeye gerek bile yok!) Küçük çocukları olan boşanmış anneler, çalışmakla yüksek ücretli çocuk bakım masrafları arasında âdeta köşeye sıkışmış durumdalar. Bu iki seçeneği tercih edecek durumda olmayanlar ise çalışmıyorlar ve devletin yardımıyla, belki de fakirlik sınırının da altında geçinmenin yollarını arıyorlar. Sağlık sigortası fiyatları, işçi ve orta sınıf halk için o kadar ulaşılamaz düzeydedir ki pek çok gözlemci, tüm Amerikan halkına ye-

Endüstrileşmiş, ticarileşmiş insanın telaşlı varoluşu, aslında aynı türün üyeleri arasındaki rekabet nedeniyle ortaya çıkan yersiz gelişmenin iyi bir örneğidir. Bugünün insanları yönetici hastalıkları denen rahatsızlıklarla; yüksek tansiyonla, böbrek hastalıklarıyla, mide ülseriyle ve ızdırap veren nevzrozlarla boğuşurlar: Barbarlığa teslim olurlar; çünkü artık kültürel ilgi alanlarının peşinden gidecek vakitleri yoktur.
(Konrad Lorenz)

üye yapılmak ya da atanmak
Marksçı sosyal analizde işçiler, gerçek yaşam biçimi ve çalışma şartlarıyla uzaktaki zengin olma imkânını karıştırarak kendilerini baskı altında tutan ekonomik sistemle özdeşleştirdiklerinde atanma meydana gelir; bu kelime, aynı zamanda kendi mağduriyetinini sağlayacak çıkarların peşinden gitmek yolunda, bir şekilde ikna edilmiş kişi için de kullanılır.

Baskı altındakilere her yıl bir kere; baskıcı sınıfın, kendilerini (baskı altındakileri) temsil edecek ve baskı altında tutacak temsilcilerini belirlemek için izin verilir.
(Karl Marks)

İşçi sınıfı için cinsiyet ve yaş farklarının toplumsal bir geçerliği yoktur artık. Sadece yaşa ve cinsiyete göre maliyeti değişen emek araçları vardır.
(Komünist Manifesto)

Şimdiye kadar olan tarihî hareketlerin hepsi azınlıktakilerin hareketiydi ya da azınlıkların çıkarına hizmet eden hareketlerdi. Proletarya hareketi ise son derece büyük bir çoğunluğun, son derece büyük bir çoğunluk çıkarı adına giriştiği bağımsız bir harekettir.
(Komünist Manifesto)

Amerika'nın işi, iştir.
(Calvin Coolidge)

tecek bakım hizmeti sağlamanın bir yolunun bulunamayacağını düşünerek, endişeye kapılmaktadırlar.

Marks ve Engels'e göre bu tür koşullar, proleterler kendi durumlarının *bütünüyle farkına varıncaya* kadar ve insanlar özdeş sınıf menfaatlerinin özdeş olduğunu anlayıncaya kadar değişmeyecektir:

> ... işçiler, tüm ülkeye dağılmış ve rekabet yüzünden parçalanmış durumundadırlar. İşçilerin kitlesel birlikteliği henüz kendi birleşmelerinin bir sonucu değildir; kendi siyasal amaçları uğruna tüm proletaryayı harekete geçirmek zorunda kalan ve kimi zaman bunu başarabilen burjuva sınıfının birleşmesinin sonucudur. Bu aşamada proleterlerin düşmanlarıyla değil, düşmanlarının düşmanlarıyla mücadele ederler....Bu yolla elde edilen her zafer, burjuva sınıfının zaferidir.[11]

Marks ve Engels'e göre burjuva sınıfı, birbirine güvenmeyen ve birbirini küçümseyen farklı köken, cinsiyet, yaş ve dinî gruplardan kısa süreli çıkarı elde etmek ister; ve bu, kapitalizmin özelliklerinden biridir. Örneğin bir Marksist, doğrulayıcı eylem hakkındaki şiddetli tartışmanın, farklı sosyal çevrelerden gelen pek çok insanın zengin sınıfların dışında tutulduğu gerçeğini gölgeleyerek, burjuva sınıfına hizmet ettiğini iddia edebilir. Gerçekten de, bir sınıf olarak burjuva sınıfı için, mağdur grupların "örnek" üyelerinin eğitim ve sıkı çalışma yolu ile kamuya açık biçimde başarılı olmalarından daha iyi bir şey yoktur. Zira bu, o grubun diğer üyelerini de, bir yandan gerçekleştirmek istedikleri şeyleri "yapmayı" hayal ederken, diğer yandan "doğru davranarak" sıkı çalışmaya yönlendirebilir. Gerçek değişim ancak, sömürülenler birbiriyle iş birliği yaparsa ve Marks ile Engels'in *Komünist Manifesto*'da belirttikleri gibi (sömürülenler) köken, din, cinsiyet veya yaşa önem vermezlerse gerçekleşir.

Proleterlerin bir sınıf olarak ve böylece bir siyasal parti olarak örgütlenmeleri, işçilerin kendi aralarındaki rekabet yüzünden her an yeniden parçalanıyor fakat her seferinde daha güçlü, daha sıkı ve daha büyük çapta yine oluşuyor. Burjuva sınıfının kendi içindeki çatlakları kullanarak onu, işçilerin tek tek çıkarlarını yasa düzeyinde tanımaya zorlayabiliyor... Burjuva sınıfının kendisi bu yüzden, kendi siyasi ve genel eğitim unsurlarıyla proletaryayı besliyor. Başka bir deyişle burjuva sınıfı, proletaryayı kendisiyle savaşmasını sağlayacak silahlarla donatır.[12]

Felsefi Sorgu

Sivil haklar ve benzeri sosyal reform çabalarının, gitgide artan bölünme ve ayrımcılık yaratarak sömüren sınıfın menfaatlerine hizmet etmesi ihtimal dairesinde midir? Tartışınız. Çabalar, üstünlük farkı yaratmaya yardım eder mi ya da sınıf bilincine engel olur mu? Sosyal eşitsizliği çözmekte daha iyi bir çözüm var mıdır?

Kapitalizmin verimi arttıkça, tüketebileceğinden daha fazlasını üretir. Bir yerden sonra büyük sayıda işçi, teknolojik süreçte kullanılamaz duruma gelir. Marksistlere göre sonuç, insanlara taşıyabileceğinden fazla sorumluluk veren bir refah devletidir. Bu devlet, işçilere ancak kıt yaşam şartları temin eder ve onlara hiçbir saygınlık kazandırmaz.

Modern işçi, endüstrinin ilerlemesiyle kalkınacağına, kendi sınıfının koşullarının da daha altına düşmektedir. İşçi sefilleşiyor ve sefalet, toplumdan ve zenginlikten daha hızla gelişiyor. Böylece açıkça görülüyor ki, burjuva sınıfı uzun süre toplumun egemen sınıfı olarak kalacak ve kendi varoluş koşullarını topluma düzenleyici yasa olarak dayatacak durumda değildir. Çünkü kölesine köle olarak bile var olma güvencesi veremiyor, kölenin burjuva sınıfını beslemesi gerekirken burjuva sınıfı köleyi besler duruma geliyor. Toplum artık burjuva sınıfı altında uzun süre yaşayamaz; başka bir deyişle, burjuva sınıfının varlığı toplumla bağdaşmıyor.... Modern endüstrinin gelişmesiyle burjuva sınıfının üretim yaptığı ve ürünü sahiplendiği kendi temeli, ayağının altından kayıyor. [13]

Kapitalizmin yapısındaki zaaf, nimetleri eşit olmayan bir şekilde paylaştırmaktır; sosyalizmin yapısındaki erdem ise sefaleti eşit olarak paylaştırmaktır.
(Winston Churchill)

Marks ve Engels'a göre, işçiler mağdur oldukça burjuva sınıfı da işçilerin giderlerindeki sermayeyi ele geçirmeye devam edecektir ve sonuçta işçilerin mutsuzluğu, hüsranı ve öfkesi sert bir devrimle patlak verecektir. Devrimden sonra ise bütün sınıf ayrımları, üretim araçlarının imtiyazlı sahipliği ve sömürü sonsuza kadar yok olacak, yeni bir yeni sosyal düzen ortaya çıkacaktır.

Peki ne oldu? Devrim gecikti mi yoksa devrim hiç olmayacak mı? Bu meseleden bahsetmek için Marksist kuramın en önemli cephelerinden birine göz atmamız gerekir; ki bu cephe, Marksizmin kapitalist eleştirileri tarafından sıklıkla gözden kaçırılır.

YABANCILAŞMA

Marks'ın en ilgici çekici ve merak uyandıran kavramlarından biri de Hegel'den çıkarsadığı **yabancılaşma** kavramıdır. Marks'a göre yabancılaşma kapitalizmin en yıkıcı özelliklerinden biridir. Gerçekten de Marks, yabancılaşma ifadesinin kapitalizmin özündeki irrasyoneliği ve kötülüğü gözler önüne serdiğini düşünür. Yabancılaşma, işçilerin ortaya koydukları üründe, kendi emeklerine dair hiçbir şey hissetmediklerinde meydana gelir. Yabancılaşmış birey huzurlu değildir, diğer insanların da huzurlu olmadığını düşünür. Yabancılaşma; güçsüzlük, hezimet, bastırılmış bir pişmanlık ve ümitsizlik hâlidir ve insanın bir metaya dönüşmesinden kaynaklanır.

yabancılaşma
Marks'a göre, işçilerin kişisel konumlarının ortaya koydukları üründen ayrılması; aslında nesnel bir durumdur fakat ortaya konan üründen "birine" karşı hiçbir duygu hissetmemek anlamına da gelir.

Bu ardı arkası kesilmeyen işten başka, şiir ve felsefeye; hayır, hayatın kendisine daha fazla karşıt olan hiçbir şey yoktur. Suç bile şiir ve felsefeye, ardı arkası kesilmeyen bir işten daha yakındır.
(Henry David Thoreau)

Marks insanın çalışmadığımız zamanlarda değil de, anlamlı işlerle uğraştığımızda mutlu olduğuna inanır. Anlamlı iş ise, işçinin kendi üretimini kontrol altında tutabildiği her çeşit iş olabilir. Bu sadece ahlaki açıdan değil, psikolojik açıdan da gereklidir. Bir tasarımcı düşünün: Patronu onun fırçalarını, kalemlerini, kullandığı renkleri sürekli kontrol etse, bu durum tasarımcı için ne kadar can sıkıcı olurdu. Ona sürekli her proje için ne kadar zaman harcadı-

ğını soran, işini sürekli kontrol eden bir patronu olsa bu ressamın ne kadar çalışıp ne ürettiği önemli olmaz; çünkü o sıkılmıştır bir kere. İşinden koparılan, kişisel yargılarını kullanmaktan ve bireysel ölçütlerini uygulamaktan men edilen bir sanatkâr, işine yabancılaşmıştır.

Marks'a göre bir kişinin işini seçerken önemsediği tek kriter, o işin ne kadar kazandırdığıysa, o kişi kendini para kazanan bir makineye indirger ve yabancılaşır. Bu durumda para kazanmak, işini doğru yapmaktan, işi tecrübe etmekten ve o işle ilgili insanlardan daha önemli oluverir. Çok geçmeden, yabancılaşmış işçi kimin için çalışıyor ya da kime hizmet ediyorsa, o insanları artık birer insan olarak değil, bir ödeme aracı olarak görmeye başlar. "Eşya dünyasının *değerinin artması* insan dünyasının *değerinin düşmesiyle* doğrudan ilişkilidir" derken Marks'ın demek istediği de budur. Böyle bir durumda tam anlamıyla işlev kazanmak ve **eudaimonia** imkânsızdır; ki bu "servet krallığıdır", "amaçlar krallığı" değil.

eudaimonia
Latince bir kelimedir ve genel olarak mutluluk anlamına gelir; Aristoteles'in kullandığı bu terim, "tam anlamıyla gerçekleşen varoluş" anlamındadır; her şeye vakıf, canlı ve atik insanın durumudur.

Kapitalizm etkisi altındaki insan, insanı sömürür; sosyalizmin etkisi altında ise bu durumun tersi doğrudur.
(Polonya atasözü)

Marks'a göre, yabancılaşma doğayla olan ilişkimizi de kapsar (tıpkı bugün çevrecilerin bize hatırlattığı gibi). Doğa bütün işler için maddi temel sağlar. Oysa kontrolsüz kapitalizm doğayı tüketir, çünkü kapitalist kendisini doğanın bir parçası olarak görmez. Yabancılaşan işçi için yaşam aracı ekmek, süt, meyve ve odun temin eden doğal dünya değil, paradır. Doğaya yabancılaştığımızda, gerçekten ihtiyacımız olan şeyi göremeyiz.

> İşçi emeği vasıtasıyla dış dünyayı ve duygusal doğasını dengeledikçe, hayatın sunduğu zenginliklerden iki yönden mahrum kalır: Birincisi, duygusal dünya yavaş yavaş onun emeğine bağlı bir nesne, çalışmasının ödülü olmaktan çıkar; ikincisi, işçinin güncel problemi olan maddi bağlamda hayatını kazanmasının amacı, yavaş yavaş bir yaşam aracı olmamaya başlar.[14]

Yaşamak için çalıştığımız için çoğumuz, hayatlarımızın büyük kısmını iş yerimizde geçiririz. Eğer iş yerimizde yabancılaşırsak, başka bir yer-

de yabancılaşmamız da mümkündür. Zira iş yerinde geçirdiğimiz onca saatin etkisinden kurtulmaya imkân yoktur. Marks yabancılaşmayı *dışsallaştırma* olarak tarif eder: İş *yaptığım* bir şeydir, kim *olduğumu* gösteren bir ifade değil. Ben yabancılaşma hâlinde, kendimi doğadan ve öteki insanlardan uzaklaştırma alışkanlığı geliştiririm. Kendimle ilgilenmeyi keserim, gerçekten olduğum kimlikten ya da en azından *olmam gereken* kişiden uzaklaşmaya başlarım.

Felsefi Sorgu

Yabancılaşmanın iş yerinden genel olarak topluma ve eve nasıl yayıldığıyla ilgili bazı örnekleri tartışınız. Sizin hayatınızda da benzer bir yabancılaşma durumu var mı (okulda veya evde)?

Dışsallaştırmayı meydana getiren şey nedir?

Öncelikle çalışma, çalışan kişinin dışındadır -yani, kişinin kendi doğasının bir parçası değildir- işçi kendisini yaptığı işle ileri sürmez; tam tersine kendisini inkâr eder, zavallı ve mutsuz hisseder, hiçbir fiziksel ve ruhi enerji geliştirmez, nefsine eziyet eder, zihnini harap eder. Bu yüzden işçi, sadece iş dışında kendisini huzurlu hisseder ve çalışma esnasında da kendi dışına çıkar. Çalışmadığı zaman evindedir, çalıştığı zaman evde değildir... Haricî çalışma, kişinin dışsallaştığı iştir; kendini kurban ettiği, cezasının karşılığı olan iştir. Sonuç olarak, çalışan için çalışmanın dış yapısı kendisinin değil fakat başka birisinin bir gerçekliği olarak gözükür. Çalışırken kişi kendisine değil, başka birisine aittir... Çalışanın faaliyeti kendi eylemi değildir; başkasına aittir. Bu da kendi nefsinin yok oluşudur.

Yabancılaştırılma her gün tecrübe ettiğimiz dünyadan, kendi "gök kubbemizden" ve aynı probleme sahip ötekilerden kopuştur. Yabancılaşma bireyin dünyaya ait olma hissiyatını kaybettiği anda hissettiği şeydir.
(Rene J. Muller)

Böylelikle sonuçta çalışan kendisini serbest biçimde yalnızca hayvani hareketler yapıyormuş gibi hisseder -yemek, içmek, üremek ya da en fazla kendi barınağına tünemek. İnsani davranışlar içindeyken bile kendisini bir hayvan gibi hisseder. Hayvanilik insanla, insanlık da hayvanilikle yer değiştirir.[15]

Marks'ın tespiti şüphesiz doğrudur. Bizler hafta sonlarını, tatilleri, boş kalabileceğimiz zamanları iple çekeriz: Bunlar, kendimizi bütünüyle serbest hissettiğimiz zamanlardır. Haftanın bü-

yük bölümünde ise bedenlerimizi ve ruhlarımızı zorunluluktan dolayı satarız: Kapitalist makine çalışmamızı talep eder. Marks tembelliğin doğuştan gelen bir özellik olduğuna inanmaz; tam da tersine, anlamlı işler *istediğimize* ve bunlara *ihtiyaç duyduğumuza* inanır. Sürekli boş vakitlerimizi düşünmemiz, bazı günler işe gitmememiz, olabildiğince erken emekli ya da zengin olmak için çaba sarfetmemiz; yalnızca işimizde ne denli derin bir yabancılaşmayı tecrübe ettiğimizi göz önüne serer.

Yabancılaşmış kişinin soyut şekli olan filozof kendisini yabancılaşmış dünyanın mihenk taşı olarak görür. Yabancılaşmanın bütün tarihi... soyut düşünce üretiminin tarihinden... başka bir şey değildir.
(Karl Marks)

Türsel Yaşam

Marks yabancılaşmış hayatı türsel yaşamdan ayırır. **Türsel yaşam**, üretken ve bilinçli bir şekilde yaşanan dört dörtlük bir insan hayatıdır. **Yabancılaşmış hayat** ise tam tersine, doğadan uzaklaşmayla ilgilidir; insanları şuursuz, yapay ve bomboş bir hâle dönüştürür. Başka bir deyişle, yabancılaşma bizi bütünüyle "insan" olmaktan uzaklaştırır. Bu yüzden yabancılaşma, tür ve insanlık karşıtıdır.

türsel yaşam
Üretken ve bilinçli bir şekilde yaşanan dört dörtlük bir insan hayatıdır; yabancılaşmış bir hayat değildir.

Nihayet görürüz ki Marks, sadece ekonomik bir kuram değil, *kendini gerçekleştirmeye* dair çok yönlü bir felsefe de ortaya koyar. İnsanların, bir sonraki tarihî devirde (sosyalizm), kendilerini gerçekleştirmek için çalışacaklarını düşünür. Marks'a göre, buna inanmak zorsa, bunun sebebi şudur: Biz insan doğasına o kadar çok yabancılaşmışızdır ki, çalışmayı ancak tahrif edilmiş, yabancılaşmış terimlerle kavrayabiliyoruz.

yabancılaşmış hayat
Şuursuz, yapay ve bomboş bir hayattır; kendini gerçekleştirmek için temel koşullardan yoksun olmaktır.

Bir şeyi "çalışır" kılan şey, onun zor ya da kolay olması değildir, *bizim onunla nasıl ilişki kurduğumuzdur*. Marks'ın ifadesine göre biz, eğer bir şeyle ilgili olursak ve ona değer verirsek, "evdeyiz" demektir; böylece işimize bir görev zorunluluğuyla bakmayız. Bir şeyi nasıl yaptığımıza dair önemli bir şey söyleye-

Marks'ın belli başlı bütün kehanetleri yanlış çıkmıştır.
(Roger Kimball)

Robotlar Sevemez

Psikolog ve "sosyalist hümanist" filozof Erich Fromm (1900–1980) *Sevme Sanatı* adlı büyük yankı uyandıran kitabında, kendini gerçekleştirme ve sevgi konularında Marksçı bir çizgiyi izlemiştir. Fromm özellikle, kapitalist toplum yapısının kendi bireysel ilişkilerimizi nasıl şekillendirdiğini göstermeye çalışmıştır. Fromm, yabancılaşmış kişilerin kendilerini, bir başkasını ya da Tanrı'yı gerçekten sevemeyeceklerini ileri sürmüştür. Fromm'un bu bakışı, toplumumuz hakkında tedirgin edici birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir.

> Modern kapitalizmin kolayca iş birliği yapan insanlara ve kitlelere ihtiyacı vardır; daha fazla, çok daha fazla tüketen; tek tip zevklere sahip, hemen etki altına alınabilen ve davranışları önceden kestirilebilen... zorluk çıkarmadan yönlendirilebilen, lidersiz de sürüklenebilen, amaçsızca harekete geçirilebilen -devam etme, iyiyi yapar hâle gelme amacıyla harekete geçmek hariç.
>
> Sonuç nedir? Modern insan kendisinden, kendi çevresinden, doğadan yabancılaşmıştır. Bir eşya hâline dönüşmüştür. Yaşam güçlerini, mevcut piyasa şartlarında elde edilebilen maksimum kârı getirmesi gereken bir yatırım olarak tecrübe eder. İnsan ilişkileri aslında yabancılaşmış robotların ilişkileridir. İnsan kendi bilinçli ümitsizliğinin üstesinden; eğlenceyi rutine bağlayarak, eğlence endüstrisinin sunduğu pasif ses ve görüntü tüketimiyle gelir; ya da hiç almadığı kadar çok şey satın alıp bununla tatmin olarak ve bu satın

biliyorsak ve bu şeyi anladığımız, değerli bulduğumuz nedenler için yapıyorsak, yaptığımızı beğenmesek de ona yabancılaşmış olmayız. Sevdiğimiz bir işi yapıyorsak, anne babamıza yardım etmek için çimleri biçiyorsak ya da arkadaşımızın evini taşımaya yardım ediyorsak yabancılaşmamışızdır.

> Hayvan *kendi hayat faaliyetiyle* direkt olarak beraberdir ve ondan uzaklaşamaz. Hayvan kendi hayat faaliyetinin bizzat kendisidir. İnsan ise kendi hayat faaliyetini irade ve bilince dönüştürür. Hayat faaliyetinde bilince sahiptir. Bu durum, kişinin doğrudan doğruya tanımladığı bir tespit değildir. Bilinçli hayat faaliyeti sayesinde insan, hayvanın hayat faaliyetinden kolaylık-

aldıklarını diğer insanlarla değiş tokuş yaparak... Sevgi söz konusu olduğunda durum, olması gerektiği gibi, modern insanın bu sosyal karakteriyle uyum sağlar. Robotlar sevemez; onlar kendi "şahsiyet paketleri"ni değiş-tokuş edebilirler ve iyi bir pazarlık yapmış olmayı ümit ederler.

Robotlar birbirlerini sevemedikleri gibi Tanrı'yı da sevemezler. Tanrı sevgisinin dağılması insan sevgisinin dağılmasıyla aynı orandadır. Bu olgu, çağımızda şahit olduğumuz dinî Rönesans fikrinin bariz bir tekzibidir. Hiçbir şey doğrudan daha ileride olamaz. Bizim şahit olduğumuz, (istisnalar kaideyi bozmaz) Tanrı'nın putsal tasavvuruna ve yabancılaşmış karakterine uygun bir şekilde, Tanrı sevgisinin şekil değiştirmesidir. Tanrı'ya ait putsal tasavvurun gerilediğini tespit etmek gayet kolaydır. İnsanlar inanç ya da ilkeler olmazsa kaygı duyarlar. İnsanlar ileriye doğru yürümek amacı dışında, kendilerini amaçsız bulurlar ve bu yüzden çocuk kalmaya devam ederler, yardıma ihtiyaç duyduklarında anne ve babalarına koşarlar...Tanrı'ya inanmak ve ibadet etmek, kişinin başarılı olmak için yeteneklerini artırma yollarından biri olarak tavsiye edilir. Modern dönem psikiyatristlerinin, müşteriler daha memnun olsun diye çalışanların mutlu olmasını önermeleri gibi, bazı din adamları da daha başarılı olabilmek için Tanrı sevgisini tavsiye ederler.

Erich Fromm'un *Sevme Sanatı* adlı eserinden alınmıştır. (1956; yeni baskı, New York: Perennial Library, 1974, s. 70-71, 72-73, 89).

la ayırt edilir. Sadece bu yüzden bile insan *tür varlığıdır*. İnsan tür varlığı olduğu için bilinçli bir varlıktır (kendi hayatı onun için bir nesne olan bilinçli varlık). Salt bu sebepten bile insanın faaliyeti serbest bir faaliyettir. Yabancılaşmış çalışma, insandaki bu ilişkileri tersine çevirir, çünkü o bilinçli bir varlıktır; hayat faaliyetini, özünü, sadece kendi *mevcudiyetinin* bir vasıtası olarak gerçekleştirir.[16]

Marks'a göre eğer kapitalizm yok edilirse, biz türsel yaşama yeniden dönebiliriz. İrrasyonellikten, yıkıcı baskılardan, başkalarının giderleri için yaşamaktan kurtulursak; anlamlı bir işi, verimli olarak yerine geti-

Marks'ın öğretisi doğru olduğu için çok güçlüdür. İnsana ve evrene dair tutarlı bir bakış açısı sağladığı için olgun ve ahenklidir. Hiçbir batıl inançla, tepkiyle, burjuva baskısının hiçbir savunmasıyla uzlaşmaz. Bu öğreti; 19. yüzyılda insanlığın ortaya koyduğu en iyi şeylerin -Alman felsefesi, İngiliz politik ekonomisi, ve Fransız sosyalizmi- kanuni varisidir.

(V.I. Lenin)

ren bir işçi olarak "kendimizi gerçekleştirebiliriz." Marks, "Eğer bu görüşü hemen kabul edemiyorsak, bunun sebebi nispeten yabancılaşmış bir hayat sürdüğümüz içindir" der. Marks'ın ütopyasına kuşkuyla bakmak, insan doğasına bakışımızın tahrif edildiğine dair bir alâmettir. İnsan doğası olarak düşündüğümüz şey (insanların bir kuruş için birbirini ezmesi, zengin olmak için planlar yapmaları, işten istifa edecekleri günü dört gözle beklemeleri vb.) artık *insan* doğası değildir; yabancılaşmadır.

Felsefi Sorgu

"Türsel yaşam" kavramı içindeki eylemlerden hangilerine katılıyorsunuz? Bu tür tecrübeler, yabancılaşmış eylemlerle ne yönde çelişiyor? Yabancılaşmayı azaltmak ve "türsel yaşamı" artırmak için neler yapabilirsiniz?

YORUM

Kapitalizm ile sanayileşmenin zararlarını birbirine karıştırmış görünse de Marks'ın kapitalizmin aşırılıkları için yaptığı eleştiri, insanların maddi yaşam koşulları ile fikirleri ve inançları arasındaki ilişki hakkında bize çok şey öğretir. Burjuva sınıfının zararları ile ilgili değerlendirmesi bize, sınıflar arası eşitsizliğin tehlikelerini, mükafat ile performansı birbirinden ayırmanın yanlışlığını ve insan değerini parasal kavramlarla belirlemekten doğabilecek sıkıntıları hatırlatır. Bir bütün olarak bakıldığında, onun kültürel eleştirisi, iş ve insan onurunun anlamı ile ilgili önemli sorunları gündeme getirir ki bu sorunlar, Marks ve Engels'in zamanında olduğu gibi, bu işten çıkarma ve global birleşmeler döneminde de birer baskı unsurlarıdır.

Çağdaş politik Marksizmin içindeki bu öfkeyle ilgili çelişkiye düştüğümü itiraf etmeliyim. Bu öfke, çalışan sınıf ile zenginliği kontrol altında tutan çalışmayan sınıf arasındaki ayrım nedeniyle, anlayışla karşılanabilir. Fakat sadece öfke, hatta meşru öfke bile, sağlıklı ya da adil bir toplum oluşturamaz.

Diğer yandan "orta-sınıf"ın; eşit olmayan sosyal şartlar ile şirket CEO'ları ve onların işçileri arasındaki dengesiz dağılım karşısında hiçbir tepki göstermemesi beni üzüyor. Tek düşünülmesi gereken, Enron, WorldCom ve benzeri yüksek teknoloji üreten şirketlerin yakın dönemde ortaya çıkan ekonomik skandallarıdır. Bu örnekte kayıplar işgücüne eşit biçimde dağılmamıştır.

Marks; toplumun kendi hatasını düzeltebilmesini, birbirini izleyen sosyal devrimlerin yapılmasını ve bilinçli bir şekilde gerçekleştirilebilecek değişimlerin olasılığını göz önüne almamıştır. Marks; modern ekonomi şeklini ya da endüstriyel kapitalizm sonrasında yaşanan olumlu gelişmeleri de önceden tahmin edememiştir. Ne kendisi ne bir başkası, şu an içinde bulunduğumuz büyük teknolojik devrimin etkilerini hayal bile edememiştir. Gerçekten de, bu teknolojik devrimin inanılmaz etkisi, bizlerin kavrayış sınırlarının da ötesine geçmiştir.

Marks'ın ve takipçilerinin neredeyse tüm tahminlerinde yanıldıkları çoktan ispatlanmıştır. Fakat bu, inanan insanın manevi anlamda hissettiği ve kesin gözüyle baktığı neticeye halel getirmez. Bu bağlamda Marksizm bir din işlevi görür ve faydası da dinî bir karaktere bürünür; fakat bu, dinin karikatürize edilmiş, sahte bir biçimidir.
(Leszek Kowlakowski)

Son olarak Marks; yabancılaşmış, aşağılanmış işçi için samimi bir şekilde kaygılanmak yerine, özerklik ya da otonomi uğruna bireyin bütün önemli yeteneklerini çalmış görünmektedir. Marks'ın sınıflar ve sınıf mücadelelerine dair vurgusu, bireye yeterince saygı göstermez. Siyasi Marksizmin temel sorunlarından biri de, bireyi topluluğun hayrı için feda etmeye hazır oluşudur. Toplumun maddi altyapısının nedensel özelliklerini vurgulamada ısrarcı olan Marks, sosyal ilerlemenin unsurları olarak fikirlerin ve bireylerin rolüne çok az önem vermiştir. Son tahlilde, bana öyle gelmektedir ki Marks proletaryayı abartmış, burjuva sınıfını da yermiştir; bu yüzden de bu iki sınıf arasındaki ilişki basite indirgenmiştir.

Marksizm, dünya çapında bir memnuniyet cennetinin bizi hemen şu köşede beklediğine dair bilinçsiz bir inanç öğretisidir.
(Leszek Kowlakowski)

Yine de Marks'ın dopdolu, daha güzel bir hayat görüşü; hem mazlumların hem de sömürenlerin sa-

Komünizm diğer vahyedilen dinler gibi, bolca kehanetten ibarettir.
(H.L. Mencken)

vunduğu bir görüş olarak tarihteki yerini alır. Marks tıpkı bir peygamber gibi, bizden günahımızı kabullenmemizi ister; bize ileride ne yapmamız gerektiğini gösterir âdeta. Belki bu kadarı bile yeterlidir. Gerisi, her hâlükârda, size kalmış.

ANA FİKRİN ÖZETİ

- Marks, Hegel'in diyalektik tarih fikri ile Feuerbach'ın materyalist *Zeitgeist* (çağın ruhu) kavramını, tarihî maddeciliği meydana getirmek amacıyla birleştirmiştir. Tarihî maddecilik görüşe göre tarih; orijinal bir durum (tez) ile karşıt durumun (antitez) arasındaki etkileşimden oluşan diyalektik sürecin, nihayetinde, bu diyalektik tez ve antitezin unsurlarını içinde barındıran yeni bir durumun ortaya çıktığı, süregelen bir sonuçtur (sentez). Marks'ın diyalektik maddeciliğine göre tarih, iki sınıf arasındaki yani; yöneticilerden ve mal sahiplerinden oluşan üst sınıf ile yönetilen ve sömürülen işçilerden oluşan alt sınıf arasındaki gerilimin süregelen bir sonucudur.
- Marks, Hegel'in diyalektik süreç kavramını benimseyerek, bu kavramın tarihî basamaklarını uygulamaya geçirmiştir. Marks bu çalışmasına "tarihin beş devri" adını vermiştir. Bu çalışma kapsamında, hâkim ekonomik sistemler şöyle isimlendirilir: 1) İlkel/klan, 2) Köle, 3) Feodal, 4) Kapitalist, 5) Sosyalist/komünist. Her bir dönem geliştikçe onun temel ekonomik yapısı da olgunlaşır ve halkın bağlı olarak yaşadığı maddi koşullar değişir. Marks'a göre, fikirler, değerler ve düşüncenin bizzat kendisi maddi koşullar ve sosyal ilişkilerle şekillenir.
- Marks kültürün ekonomik yapısının kendisine ait fikirleri oluşturduğunu ve şekillendirdiğini ileri sürer. En önemlisi de üç ögeden oluşan maddi altyapıdır: 1) üretim araçları (doğal kaynaklar), 2) üretim güçleri (fabrikalar, ekipmanlar, teknoloji ve bilgi), 3) üretim ilişkileri, her şeyi şekillendiren karmaşık bir sistemi oluşturur. Maddi altyapı kendisiyle uyumlu fikirleri ve kurumları meydana getirir. Bunlar da kültürün altyapısını oluşturur ve sanat, bilim, felsefe, din, idare gibi konuları kapsar.
- Marks, sınıfsız sosyalist ekonomi yolunda bir safha olarak gördüğü kapitalizmi sert biçimde eleştirir. Kapitalist sistemin tam merkezinde ciddi bir çelişki vardır: Arz ve talep kanunu ücretleri belirlese de çok sayıda işçinin maaşı oldukça düşüktür. İmalatçılar ise fiyatları gerçek üretim bedelinden çok daha yüksek tutarlar; böylece işçiler çabalarına karşılık giderek azalan ücretler alırlar.

- Kapitalizm altında mücadele eden iki sınıftan biri burjuva sınıfı, diğeri proletaryadır. Burjuva sınıfı üretim araçlarına sahip olan fakat hiçbir şey üretmeyenlerdir; onlar için her şey para ve çıkardan ibarettir. Proletarya ise üreten fakat üretim araçlarına sahip olmayanlardır (hatta kendi zaman ve ürettiklerine de sahip değillerdir).
- Marks, burjuva sınıfının isteklerinin, yaşam şartları kötüleşirken giderek büyüyen bir proleterya ile sonuçlanacağını tahmin eder. Bu şartların, proleterya ayaklanıp da vahşi bir isyan ile burjuva sınıfı ve kapitalizmi mahvedinceye kadar gerileyeceğini, bu isyanın ise bir sonraki tarihî dönem olan sosyalizmin yolunu açacağını düşünür.
- Marks'a göre yabancılaşma kapitalizmin en yıkıcı özelliklerinden biridir. Yabancılaşma, işçilerin ortaya koydukları üründe, kendi emeklerine dair hiçbir şey hissetmediklerinde meydana gelir. Kapitalizm insanları birbirinden uzaklaştırır; onları doğaya ve işlerine yabancılaştırır. Marks yabancılaşmış hayatı, üretken ve bilinçli bir şekilde yaşanan türsel yaşamından ayırır. Türsel yaşam dört dörtlük bir insan hayatıdır; (kapitalizmin engellediği) kendini gerçekleştirmenin sonucudur.

DÜŞÜNCELER

1. Marks ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da ortaya koydukları sosyal koşulları tarif ediniz.
2. Feuerbach'ın Marks üzerindeki etkisi nedir?
3. Hegel'in Marks üzerindeki etkisi nedir?
4. Marks'ın felsefesi neden *tarihî maddecilik* diye de adlandırılır?
5. Tarihin diyalektik süreci nedir? Tarihin beş devri açısından izah ediniz.
6. Marks, *gizemleştirme* kavramıyla neyi kasteder? Birkaç örnek veriniz.
7. Ekonomik belirlenimcilik kavramını kısaca açıklayınız.
8. Toplumun maddi temeline ait üç ögeyi belirtiniz. Marks'a göre, en önemlisi hangisidir? Neden?
9. Toplumun üstyapısıyla altyapısı arasındaki farkları belirtiniz.
10. Üretim ilişkileri çerçevesinde kapitalizmi tanımlayınız.
11. Burjuva sınıfı nedir? Tarif ediniz ve felsefi Marksizm için önemini tartışınız.
12. Proletarya nedir? Tarif ediniz ve felsefi Marksizm için önemini tartışınız.
13. Marksizme göre sınıf bilincinin ve sınıf mücadelesinin önemini açıklayınız.
14. Marks'ın kapitalizmin doğasındaki çelişki olarak gördüğü şey nedir? Bu çelişkinin Marks'ın kanlı devrimi öngörmesiyle ilgili olan bağlantısı nedir?

15. Marks'ın yabancılaşma kavramını ayrıntılarıyla açıklayınız.
16. Yabancılaşmış iş/emek nedir? Yabancılaşmamış iş/emek nedir?
17. Türsel yaşam nedir? Bilinç ve yabancılaşma, tür yaşamında ne gibi bir rol oynar?

İNTERNET KAYNAKLARI

Wadsworth Philosophy Shoppe'deki Soccio Web sitesine bakınız. http://philosophy.wadsworth.com/Soccio6e adresine girdiğinizde bu bölümle alakalı terimleri arayabilir, testleri çözebilir, telaffuz rehberi ve çalışma ipuçlarından yararlanabilirsiniz.

15. BÖLÜM

BİR VAROLUŞÇU

SOREN KIRKEGAARD

Mevzu neye inandığım değil, ne yaptığımdır.
(Soren Kierkegaard)

varoluşçuluk
Var olan bireyi etkiledikleri biçimiyle, anlam ve seçim gibi temel sorunları vurgulayan herhangi bir felsefe için kullanılan terimdir. Varoluşçuluk; seçim, özgürlük, özdeşlik, yabancılaşma, güvensizlik-geçersizlik, kaygı ve bireysel kurtuluş gibi konuları kapsar.

Şimdiye kadar gördüğünüz felsefi öğretilerin çoğunda (ya da hepsinde) önemli bir noktayı atlamış gibi hissediyor musunuz? Felsefeye yöneltilen bir itiraz sizin yerinize, çok önceden yapılmıştır. "Felsefe! Pratik açıdan *bana* sağladığın fayda nedir?" Belki de günlük ahlaki *yaşamınızdaki* koşulsuz buyrukların neleri içerdiğini merak ediyorsunuzdur. Tanrı'nın varlığına dair "kanıtlar" ortaya koymak (tıpkı Thomas Aquinas'ın yaptığı gibi) size kuvvetli bir inanç sağlıyor mu? Ya da bu kanıtlar Tanrı'yla olan ilişkinizin değerini artırıyor mu? "Var olan birey" olarak, somut ve güncel seçimlerinizin Hume ya da Descrates'ın özenli araştırmalarıyla ne ilgisi olabilir? Hikmetin peşinden koşan biri olarak, yararcı hesabın ya da Marksçı tarih değerlendirmesinin, "gerçek insanların" günlük sıkıntılarının "gerçekten farkında olduklarını" düşünüyor musunuz?

Felsefenin kimi zaman bireyin gerçek kaygılarını ("gerçek hayatına dair kaygılarını") ihmal ettiğini düşünüyorsanız, yalnız değilsiniz. Toplumun bir kitle hâlinde algılanmasının sonucu olarak, bireye duyulan saygının yok olmasını eleştiren en etkili, karmaşık ve dikkat çekici tepkilere ait felsefi akım varoluşçuluk olarak bilinir. **Varoluşçuluk**, var olan bireyi etkiledikleri biçimiyle, anlam ve seçim gibi temel sorunları vurgulayan herhangi bir felsefe için kullanılan terimdir. Varoluşçuluk; seçim, özgürlük, özdeşlik, yabancılaşma, güvensizlik-geçersizlik, kaygı ve bireysel kurtuluş gibi konuları kapsar. Varoluşçulara göre nesnel bilim ve ras-

yonel felsefe, insan varlığının gerçek sorunlarını kavramaktan âcizdir. Varoluşçuların temel sorularından bazıları şöyledir: "Ne *yapıyorum*?", "Ne *yapabilirim*?", "*Hayatımın* anlamı nedir?" Varoluşçular bu sorulara verilen genel cevapların, büyük metafizik sistemlerin ve sözüm ona nesnel ya da rasyonel kuramların; bireyin varoluşçu (canlı, somut) kaygılarına hitap edemediğine inanırlar.

İlk varoluşçular; sanayileşme sonrası; büyük ölçüde uzmanlaşmış, teknik, "çok yönlü" toplumları ilgilendiren temel meseleleri ortaya ilk kez koyan düşünürlerdendir. Bu temel meseleler arasında; bireyselliğin giderek artan yok oluşu, itaate zorlayan baskılar, bilim ve bürokrasinin insan özgürlüğünü ve saygınlığını tehdit etmesi yer alır. Tarih felsefecisi Samuel Enoch Stumpf şöyle der:

> Varoluşçuluğun meydana gelmesi zorunludur. Yüzyıllar boyuca birey; düşüncenin, tarihî olayların ve teknik güçlerin yapısıyla ezilmiştir. Başlıca felsefi sistemler; bireyin özgün kişisel kaygılarına nadiren yer vermiştir. Bununla beraber, örneğin Aristoteles, etik üzerine önemli bir eser yazmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Montaigne, "Aristotelesçi bir tarzda ortaya çıkarlarsa günlük işlerimin pek çoğunun farkına varamam" demiştir. Nietzsche de şöyle der: "Enteresan bir şekilde bilgelerimiz, en acil soruyu sormamışlardır: Çalışmalarının amacı nedir... yararlı olmak?"... [Geleneksel] felsefe çoğunlukla insanların bireysel amaçları hakkındaki kişisel kaygıları es geçerek genel ve nesnel bir tarzda metafiziğin, etiğin ve bilgi kuramının teknik sorunlarıyla uğraşır. Tarihî olaylar da -özellikle savaşlar- bireyin hislerine ve özlemlerine karşı benzer bir umursamazlık içindedirler. Ve teknoloji... İnsanları makinelerin ritmine uymaları için zorlayan bir ivme kazanmıştır. İnsanlar her alanda kendilerine has insani özellikleri yitirmektedirler. "İnsan" olmaktan "zamir" olmaya, "özne" olmaktan "nesne" olmaya, "ben" olmaktan "o" olmaya doğru yol alan bir dönüşüm söz konusudur.[1]

Teknolojik ilerleme çözümden çok sorun yaratır. İnsanlığı ehliyetli uzmanlar ya da sosyal mühendislik kurtarmayacak; onların katkıları çok önemli olsa da, sorunun tam kalbine ulaşamazlar.
(Abraham Joshua Heschel)

İroniktir ki, bugün birçok insan varoluşçuluktan, felsefenin açıkça tanımlanmış bir ekolüymüş gibi bahsetmektedir. Hâlbuki böyle değildir. Fakat biz, varoluşçu bir felsefe ekolü olmadığını söyleyerek, varoluşçuları bir soyutlamaya ya da bir zümreye indirgemeye çalışanlara direnelim!

Bu bölümde gerçek, somut, mevcut bireyin ilk savunucularından biri olarak bilinen; önemli, ilgi çekici ve çokça tartışılan bir düşünüre, Soren Kierkegaard'a göz atacağız.

Felsefi Sorgu

Şimdiye kadar işlediğiniz felsefi konular üzerinde düşününüz. Bu felsefi çalışmalardan herhangi birinde "kendinizi tanımlayabiliyor musunuz?" Açıklayınız.

SOREN KİERKEGAARD

Soren Kierkegaard'ın (1813–1855) en önemli eseri yaşadığı süre boyunca hiç önemsenmemiştir. Bunun bir sebebi eserin dili -Danimarkaca-, bir sebebi yazdığı konu, bir sebebi de iğneleme ve ironideki üstün başarısıdır. İşte bu nedenle Kierkegaard, üzerinde çalıştığı meselelerin de etkisiyle, kronolojideki konumundan çok daha ileride, "zaman üstü" bir filozoftur. Kierkegaard'ın günlükleri ve makaleleri, 150 yıl sonrasında bile hâlen, pek çok okuru kendine bağlar ve altüst eder. Kierkegaard'ın ortaya koyduğu çalışma kolayca anlaşılmasa da; anlamak için çabalamaya değer.

"Sisteme" ve nesnelliğe başkaldırdığı için Kierkegaard'ın çalışması kolay bir sınıflandırmaya imkân tanımaz; ki bu durum onu gayet mutlu eder.

Soren Kierkegaard

Mezartaşımın üstüne sadece "birey" yazılmasını isterdim.
(Soren Kierkegaard)

Kierkegaard'ın geleneksel Hristiyan dogması ile teolojisine, bilime ve profesyonel felsefeye karşı yaptığı "sistematik" ve "bilimsel" olmayan saldırılar; makalelerinde, tartıştığı mesellerde, anekdotlarında, gerçek ve sözde günlüklerinde, eleştirel bir şekilde karşımıza çıkar. Bir filozof neden "hakikatin öznel olduğunu" ve "sistemin bir yalandan ibaret olduğunu" düşünür ve eserlerinde bunları yazar ki? Sistematik tutarlılığı ve uyumluluğu açık yüreklilikle kınayan bir yazarın tutarsızlığını ve uyumdan yoksun felsefesini nasıl takdir edebiliriz?

İlerleyen bölümlerde göreceğimiz gibi Kierkegaard'ın çalışması, filozofların -radikal bir bi-

Bireyselliğe değer verdiğimizi açıkça söylediğimizi düşünsek de, etrafımızdaki en başarılı ünlüler şaşırtıcı bir şekilde orijinallikten uzaktırlar ve hayal gücümüzü harekete geçirmezler. Öyle ki, kimi zaman birbirlerinin kopyası gibi görünürler: Yandaki fotoğrafta CBS'in "Bu Sabah" adlı programının eski sunucusu Paula Zahn, Tipper Gore ve Hillary Clinton ile röportaj yapıyor. Arka sayfadaki fotoğrafta ise pop şarkıcısı Britney Spears ve Christina Aguilera görülüyor.

çimde- nesnellikten öznelliğe, rasyonel bir tutarlılık çabasından hakiki varoluşun arayışına yönelmelerini sağlamıştır. Kierkegaard, "Mevzu neye inandığım değil, ne yapmağımdır" der.

Ailenin Üzerindeki Lanet

Kierkegaard kendisini Sokrates'in talebesi olarak görmüştür ve hayatı ile eserleri, bütünüyle Sokrates'le benzerlik gösterir. Birey olan Kierkegaard'ı tanımazsak, varoluşçu olan Kierkegaard'la da tanşamayız. Kierkegaard Danimarka'nın Kopenhag şehrinde, yedi kardeşin en küçüğü olarak dünyaya geldi. Kierkegaard, katı ve samimi bir Lutherci olan babası Michael'dan yoğun şekilde etkilendi. Babası Michael gençlik yıllarında bir gün, koyunları otlatırken, hayat şartlarının acımasızlığından dolayı Tanrı'ya lanet okumuştu. Michael, bu davranışını ölünceye kadar da hiç unutmadı; bir anda

söylediği öfke dolu sözlerden dolayı kendisini hiç affetmedi. Michael Kierkegaard başarılı bir tacir olduğu hâlde, kendisini bir türlü affetmediği için kendini içten içe tüketerek yaşadı. Yıllar sonra, ilk eşinin ölümünün hemen ardından, üzüntü ve yalnızlıktan harap düşen Michael, evin hizmetçisiyle cinsel birliktelik yaşadı. Gençlik hatasının suçluluğunu ve kederini üstünden atamamışken kendini iki "büyük günah" işlemiş buldu. Michael kendisini tam bir günahkâr olarak görüyordu; bu yüzden hayatının geri kalanını büyük bir huzursuzluk içinde ve umuttan yoksun bir şekilde yaşadı.

Baba Michael'ın en sevdiği çocuğu, en küçük oğlu Soren'di; bu yüzden tüm mirasını ona bıraktı: Umutsuzluk, melankoli, yaratılış hakkında daimi bir endişe, Tanrı ile ölümlü birey arasında herhangi bir ilişki ihtimaline dair derin umutsuzluk... Alışılmadık derecede zeki ve hassas olan Soren, çocukluğunda birkaç yakın arkadaş edindi. Gelişme çağı boyunca babasıyla aynı çatı altında olsa da zamanının çoğunu bu arkadaşlarıyla geçirdi.

Sahip olduğum her şeyi yaşlı bir adamın hikmetine ve genç bir kızın masumiyetine borçluyum.
(Soren Kierkegaard)

1830'da, Kierkegaard Kopenhag Üniversitesi'ne, teoloji okumak için kayıt oldu. "Affedilmeyen" baba, oğlunun papaz olmasını istiyordu. Fakat bir zaman sonra Kierkegaard, teolojinin ken-

disine göre olmadığını düşündü; o felsefe ve edebiyata daha çok merak duyuyordu. Sonraki 10 yılını, kendilerini içkiye ve tiyatroya adamış bir grup üniversite öğrencisinin arasında geçirdi. Damak tadı, giyim ve diğer estetik hazlar konusunda iyi bir beğeniye sahipti. Bu dönemde, dine olan ilgisini yitirdi ve babasından uzaklaştı.

Baba oğul 1838'de, Michael ölmeden evvel, aralarını düzelttiler. Michael, geçmişte işlediği iki büyük günahını oğluna itiraf etti. Bu itiraf Kierkegaard'ın iç dünyasında "muazzam bir deprem" etkisi yaptı. Bu olaydan sonra teoloji okumaya devam etti; 1840'ta derslerini başarıyla geçti. Sonraki yıl ilk vaazını verdi ve Sokratesçi ironi hakkında bir yüksek lisans tezi hazırladı.

Evrensel Formül

Okulunu bitirip yüksek lisansını tamamladığı dönemlerde, 27 yaşındaki Kierkegaard, devlet erkânından birinin kızı olan 14 yaşındaki güzel Regina Olsen'a âşık oldu. Regina 17 yaşına geldiğinde çift resmî olarak nişanlandı; ancak Kierkegaard kısa süre sonra nişanı attı. Kierkegaard hayatı boyunca, yaptığı bu davranışı anlamak, açıklamak ve haklı çıkarmak için çabalamıştır. *Günlükler*'de bu konuyla ilgili olarak şöyle der: "Onu hem çok sevip hem de ona karşı zalim olmak; buna mecbur kalmak, çok acı vericiydi. Dişi bir kaplan gibi savaştı. Tanrı'nın bu işi yasakladığına inanmasaydım, savaştan zaferle ayrılırdı."[2]

Kierkegaard'ın Regina Olsen'den ayrılmasının birden fazla nedeni olabilir: Belki de evliliğe kendini adamaktan korkmuştur. Ya da Regina'nın neşeli mizacının, melankolik karakterine uymayacağını düşünmüştür. Belki de kendi buhranı Regina'ya zarar verir diye korkmuştur. Aradaki yaş farkından dolayı, o dönemde Kopenhag'ta hâkim olan genel yargıya göre "ahlaksız

Çok daha derin ve ince bir biçimde ve daha da tehlikeli olan, bu kadar çok sayıda insanın kendilerinin birer rakam hâline dönüşmeleri yönünde kandırılmaları ve bir birey olarak kendi bütünlüklerinin dayandığı temel farklılıkları giderek kaybetmeleridir. Onlar önceleri kendilerine ait olan ve büyük ölçüde farklılık gösteren alanlara ruhun bir çeşit ortak paydasını yerleştirerek "uyumu" saf dışarı bırakırlar ve bu yolla, yaşadıkları döneme kendilerine has bir katkıda bulunurlar.
(Laurens Van Der Post)

adam" diye yaftalanmış olabilir. Kierkegaard'ın nişanı atmasında tüm bunların bir rolü olabilir.

Fakat asıl ilgi çekici konu, daha sonraki dönemde Kierkegaard'ın kendisini Regina Olsen'a "kurban ettiği" tarzındaki yorumlardır. Nişanı atmasından iki hafta sonra Kierkegaard, ilk önemli eseri olan *Ya/Ya da: Yaşamdan Bir Kesit* (1843) ve *Yineleme* adlı eserini yazdığı Berlin'e gitti. Kierkegaard bu eserler sayesinde Regina ile olan ilişkisini yeniden düzenlemeyi umuyordu. Ancak *Yineleme* adlı eserinin basımından kısa süre önce Kierkegaard, Regina'nın önceki erkek arkadaşıyla nişanlandığını öğrendi. Şaşıran, incinen ve umudunu kaybeden Kierkegaard, eserin elyazmasından, Regina ile barışma umudunu dile getirdiği son 10 sayfayı çıkardı.

Kısa hayatının geri kalanında Kierkegaard, Regina Olsen'a olan aşkını Tanrı'ya (bir kurban gibi) adadığını ileri sürmüştür. Tıpkı, İbrahim Peygamber'in, oğlu İshak'ı Tanrı'ya kurban olarak adaması gibi (Tekvin 22). Kierkegaard *ya* Tanrı'yı *ya da* "dünya"yı seçmesi gerektiğini düşünmüştü, birini seçtiğinde diğer seçenek ortadan kalkacaktı. Kariyerini papaz olarak devam ettirmek ile Regina'yla orta sınıf bir hayat sürmek arasında yalpalarken, her iki seçeneği de elde edebileceği bir formül bulduğunu düşündü. Kierkegaard'ın bulduğu çözüm; İbrahim ve İshak hikâyesinden ilham alarak ortaya koyduğu "evrensel formül"dür. Kierkegaard'a ilham veren hikâye şöyledir: Yaşları geçkin olan İbrahim ve Sâre'nin bir oğlu oldu. Çift, nihayet düşledikleri mutluluğa kavuşmuşlardı. Fakat Tanrı İbrahim'in imanını test etmeye karar verdi ve ona bir melek gönderdi. Melek İbrahim'e Tanrı için oğlu İshak'ı kurban etmesi gerektiğini söyledi. İbrahim imanına sadık davrandı. İshak'a olan sevgisini bir kenara koydu, insan kurban edilmesini yasaklayan ahlak kurallarına meydan okudu ve Tanrı'nın emrine boyun eğdi. İbrahim tam İshak'ı Tanrı'nın rızasını kazanmak için kurban edecekken Tanrı İbrahim'e durmasını söyledi ve oğlu İshak'ı ona bağışladı. Kierkegaard bu hikâyeyi şu şekilde yorumlamıştır: Eğer Tanrı için bir şeyden vazgeçerseniz, hem o şeyi elde edersiniz hem de Tanrı'nın sevgisine ve affına nail olursunuz. Bir diğer deyişle, bir şeyden vazgeçerek, o şeye sahip olursunuz! Kierkegaard kendi çıkmazına da bu formülü uygulamıştır: "*Ya* hayatımı Tanrı'ya adarım *ya da* Regina

Bütün mantıksal düşünceler soyut dili kullanır. Soyut düşünceye boyun eğmek, onu var etmekten çok daha kolaydır.
(Soren Kierkegaard)

ile huzur içinde yaşarım." Dolayısıyla Kierkegaard, her seçeneğe de sahip olacağı konusunda akıl yürütmüştür. Sonuçta Regina'yı kaybettiğinde ise affallamıştır: Yanlış giden neydi? Kierkegaard İbrahim'in yaptığını yapmamış mıydı? Yoksa onun akıl yürütmesi kusurlu muydu?

Sonraki eserlerinde Kierkegaard bir bireyin hayatını temsil eden bu hikâyeden yola çıkarak, varoluşa ait temel sorunlarla boğuşmuştur: Seçimimin korku verici sonucuyla yüzleştiğimde ne yaparım? İbrahim'den yola çıkarak, Tanrı'yla olan ilişkimi nesnel ve bilimsel bir model hâline getirebilir miyim? Ya da Paul'ün veya İsa'nın? Tanrı'nın *benden* ne yapmamı istediğini nasıl bilebilirim? Bu sorunu akıl yoluyla nasıl çözümleyebilirim? *Evrensel ilkeler* bu *tercihle* ilgili olarak ne yapmalıdır? Kierkegaard'a göre evrensel ilkeler, bireylerin çıkmazlarına öncelik tanımalı ya da bu çıkmazları açığa vurmalıdır.

Kierkegaard'ın Eserleri

Kierkegaard ironik bir dille, ilginç ve özgün bir şekilde, farklı rumuzlar kullanarak sahicilik ve kimlik hakkında yazmış ve yurttaşlarını eleştirmiştir. Yazılarını rumuz kullanarak yazan geleneksel yazarların aksine bunu yaparken, kendini gizlemeye çalışmamıştır. Kopenhag'ın tanınan bir siması olduğu için kendisini gizlemesinin bir anlamı da yoktu. Eserlerinde yazar olarak tanıttığı sıra dışı karakterler, birçoğumuzun karşılaştığı, farklı yaşam tarzlarından, varoluşsal karakterlerdi. Bu karakterler, Kierkegaard'ın okurlarının güvenli bir mesafede kalmalarını (yani nesnel tepkileri) önlemek için tasarlanmış Sokratesçi bir planın parçalarıdır. Soyut ve tarafsız argümanları; kendi soyut, tarafsız argüman ve analizleri ile felsefi hâle getirip, bunlar üzerinde düşünerek onlara (soyut ve tarafsız argümanlara) bu şekilde karşı çıkmak, Kierkegaard'ın tarzı değildi. Bunu yapmaktansa, şu ya da bu şekilde (gerçekten) yaşayan birinin duruşunu, daha önemlisi, görüşü üstlenmek (ya da kendi üzerine almak) çok daha iyiydi.

Belki de ben istisnai bir ruh durumuna sahibim... Kimi zaman kendime ve çevremdeki dünyaya tarafsız olmaktan musdarip olurum. Çünkü tarafsız olduğum zamanlarda her şeyi dışarıdan, kavraması güç, uzak bir noktadan, zaman ve mekân ötesinden, dünyanın bütün gerginliğinden ve trajedisinin yoksun bir şekilde seyrediyormuş gibi olurum.
(H.G. Wells)

Kierkegaard'ın "yazarlarını" veya çalışmalarını tasnif etmek, kendimizi tasnif etmek kadar karmaşık bir iştir. Bu yazarlar kimi zaman birden fazla makalede karşımıza çıkarlar. Kendi içinde gelişen parçalar gibi birbirlerine karışırlar. Kierkegaard bazen rumuz kullandığı çalışmaların künyesine kendi adını "editör" veya "basım sorumlusu" olarak yazar; hatta bazı eserleri kendi adına ithaf eder.

Kierkegaard'ın özdeşlik, anlamlılık ve sahiciliğe olan ilgisi ve okurlarını diyalektik bir "iletişim" içine sokma çabası dikkate alındığında, rumuz kullanarak yaptığı çalışmaların zekice planlandığı söylenebilir: Nicolaus Notabene (N.N. Danimarka dilinde anonim anlamına gelen bir kısaltmadır, *nota bene* ise Latincede "dikkat kesilmek" anlamına gelir); Virgilius Haufniensis (Kopenhag'ın Muhafızı); A. B. C. D. E. F. Godthaab (A. B. C. D. E. F. Resenblad olarak da bilinir); İnter et İnter (Latincede "arasında" ve "arasına" anlamına gelir); Procul (Latincede "belli bir mesafeden" anlamına gelir).

Johannes de Silentio (Sessiz John), *Korku ve Titreme*'de (1843) çok şey söyleyen "sessiz" bir yazardır. Frater Taciturnus (Sessiz Kalan Kardeş) *Yaşam Yolunun Uğrakları*'nın üçüncü (dinî) bölümünün yazarıdır. Victor Eremita (Muzaffer Keşiş), *Ya/Ya da: Yaşamdan Bir Kesit*'in (1843) 1. ve 2. ciltlerinin yayıncısıdır. *Ya/Ya da*'nın her *Ya* kısmı, yalnızca A olarak bilinen bir estet tarafından editlenmiş ve yayınlanmıştır. Bu estet, ünlü *Baştan Çıkarıcının Günlüğü* kitabının da kahramanıdır.

Ya/Ya da'nın *Ya da* kısmı da (doğal olarak) Hâkim William olarak bilinen B tarafından yazılmıştır. Hâkim William, *Yaşam Yolunun Uğrakları*'nın (1845) Hillarius Bookbinder isimli biri tarafından "bir araya getirilen, basıma gönderilen ve yayımlanan" ikinci (etik kısım) bölümünün müellifidir. Hillarius Latince "mutlu, sevinçli, neşeli" olmak anlamına gelir. *Yaşam Yolunun Uğrakları*'nın ilk (estetik) bölümü, William Afham'a ithaf edilmiştir. Afham'ın anlamı "kendisiyle"dir ve William Afham kendi eserinin "kendisi tarafından" olduğunu ifade eder.

(Kierkegaard tarafından) kendi hayatından soyutlanmış boş kafalı bir adamın hikâyesi anlatılır. Kendi varlığından bile habersizdir; ta ki güzel bir sabah kalkıp da kendisini ölü olarak bulmaya kadar.
(William Barrett)

Johannes Climacus, bir Yunan keşişinin ismini alan felsefi bir karakterdir ve *Felsefi Bölümler*'in (ya da *Felsefenin Bir Bölümü*) (1844) de yazarıdır. *Bilimsel Olmayan Eklentiyi Sonlandırırken, "Felsefi*

Bölümler"e (1846) "Varoluşçu Bir Katkı" olarak tanımlanır. Ayrıca "yayın sorumlusu" da Soren Kierkegaard olarak belirtilir. *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk* (1849) ve *Hristiyanlık Eğitimi* (1850), Anti-Climacus adıyla yazmıştır. Climacus akıl ve mantığın sınırını aşamazken, Anti-Climacus bunu başarır. Günlüklerinde Kierkegaard, Climacus ve Anti-Climacus için şöyle der: "Climacus aşağıdadır; Hristiyan olduğunu inkâr eder. Anti-Climacus yukarıdadır; yüksek seviyede bir Hristiyandır. Ben kendimi Climacus'tan yüksekte tutuyorum, Anti-Climacus'tan aşağıda konumlandırıyorum."

Kierkegaard "apaçık görüş içinde saklanarak", ciddi konularla ilgili oyunlar oynayarak ve dünyevi konulara dikkatlice yaklaşarak; hâlihazırdaki vaziyetlerin ardındaki "nedenleri" aramamız için bizi cesaretlendirmeye çalışır. Bu şekilde Kierkegaard bize, derin bir tefekkürle sonuçlanacak Sokrateşçi bir değişim vadeder.

Bir Hristiyan

Seçimin ve vaadin varoluşsal çıkmazıyla mücadele eden Kierkegaard, Hristiyan olmanın ne anlama geldiğiyle daha fazla ilgilenmeye başladı. Kurumsallaşmış Hristiyanlığın da diğer kurumlar gibi "sahicilikten uzakta" olduğunu düşünmüşür. **Sahicilikten uzak olma durumu**, bireyin yapısı ve gereksinimleri görmezlikten gelindiğinde, inkâr edildiğinde, belirsizleştirildiğinde ya da (bireyin yapısı ve gereksinimleri) kurumlar, soyutlamalar veya gruplar kadar önemli görülmediğinde ortaya çıkar. **Sahicilik** ise, hâlihazırda dürüst ve cesur bir şekilde yaşayan bireyin öznel durumudur. Sahici birey, bahaneye sığınmaktan, anlam ve amaç için kurumlara veya gruplara güvenmekten uzaktır. Kurtuluş ve lanetlenme arasındaki Kierkegaard, kıvrak zekâsını ve sert eleştirisini kurumsallaşmış Hristiyanlık ile sahici Hristiyanlığı ayırt etmede kullandı.

sahicilikten uzak olma
Bireyin yapısı ve gereksinimleri görmezlikten gelindiğinde, inkâr edildiğinde, belirsizleştirildiğinde ya da (bireyin yapısı ve gereksinimleri) kurumlar, soyutlamalar veya gruplar kadar önemli görülmediğinde ortaya çıkar.

Kierkegaard yayımladığı üç önemli eserle Danimarka Kilisesi'ne saldırmıştır: *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk* (1849), *Hristiyanlık Eğitimi* (1850), *Kendini Sınamak İçin* (1851). Hristiyanlık âlemine yaptığı saldırılar göz ardı edilince Kierkegaard; daha net ve çarpıcı varoluşsal bir adım atmaya ka-

sahicilik
Hâlihazırda dürüst ve cesur bir şekilde yaşayan bireyin öznel durumudur; sahici birey, bahaneye sığınmaktan, anlam ve amaç için kurumlara veya gruplara güvenmekten uzaktır.

rar verdi: Kiliseyle tüm ilişkisini koparmak! fakat bu sırada Danimarka Kilisesi'nin lideri Başpiskopos J.P. Mynster, Michael Kierkegaard'ın yakın bir arkadaşıydı. Kierkegaard bu yaşlı adama saygı ve hürmet duyduğu için planını Mynster'ın ölümüne kadar erteledi. Ardından "Başpiskopos Mynster Hakikatin bir Şahidi miydi?" isimli, "sahte Hristiyanlık"a şiddetli bir şekilde saldıran bir makale yayımladı. Makalenin başlığındaki soruya Kierkegaard'ın kişisel cevabı belliydi: Hayır! Kierkegaard; başpiskoposun, bir hatanın, yani sahte Hristiyanlığın tanığı olduğunu ileri sürmüştür.

Dinî otoriteler ve halk, sevilen piskoposu savunmak için harekete geçti. Kierkegaard sahte Hristiyanlık, riyakârlık, sahicilikten uzaklık ve "salt yaşamak" konularıyla ilgili olarak saldırılarına devam etti. Kierkegaard sahicilikten uzak olan Hristiyanlığa; Tanrı'ya bağlılığını birdenbire, güvence istemeden, yalnız bir şekilde, korku ve titremeyle sorgusuz sualsiz sergileyerek, "iman atılımıyla" karşı koydu. İman atılımı tam anlamıyla "varoluşçudur" ve onda hiç güvence, destek ya da "akıl" söz konusu değildir. Sonuç olarak Kierkegaard, kurumsallaşmış her dinî yolu, güvenceyi, emniyeti ve "kitlesel kurtuluşu" tamamen reddetti.

2 Ekim 1855 yılına geldiğinde, Kierkegaard beş parasız kalmıştı. Son parasını da çekmek üzere bankada çalışan kayınbiraderini ziyaret etti. Eve dönüş yolunda caddede düştü. Bu kazadan sonra belden aşağısı tutmaz hâle geldi. Kimsesiz, çaresiz ve güçsüz bir hâlde, 11 Kasım 1855'te hayata sessizce veda etti. Öldüğünde 42 yaşındaydı.

Birey

Soren Kierkegaard, Kopengan'ın devasa Piskoposluk Kilise'sinde toprağa verildi. Danimarka Kilisesi'nin saygın bir üyesi olan erkek kardeşi Peter başta olmak üzere, arkadaşları, hatta düşmanlarından oluşan büyük bir kalabalık, cenazesinde onu övgüyle anmıştır. Büyük muhaliflere saygısızlık eden kurumların gidişatından hiç de memnun olmayan Kierkegaard'ın mezarının başında toplanan bu kalabalık; yeğeninin dikkati çekmiştir. Böyle bir cenazenin ironik hâli tam da Kierkegaard'a göredir.

Rembrandt'ın bu etkileyici resminde gördüğünüz melek, İbrahim İshak'ı kurban etmeden hemen önce İbrahim'e engel oluyor. Bu an Kierkegaard'a göre Regina Olsen'a olan sevgisini Tanrı'ya kurban etmesiyle benzerlik gösterir. Kierkegaard eğer yanlışlık yaptıysa, nerede yanlışlık yapmıştır?

Kierkegaard için yazılmış mezar yazıtı tarzındaki en ilginç ifadeler yine, kendi ironi dolu keskin sözlerinde karşımıza çıkar:

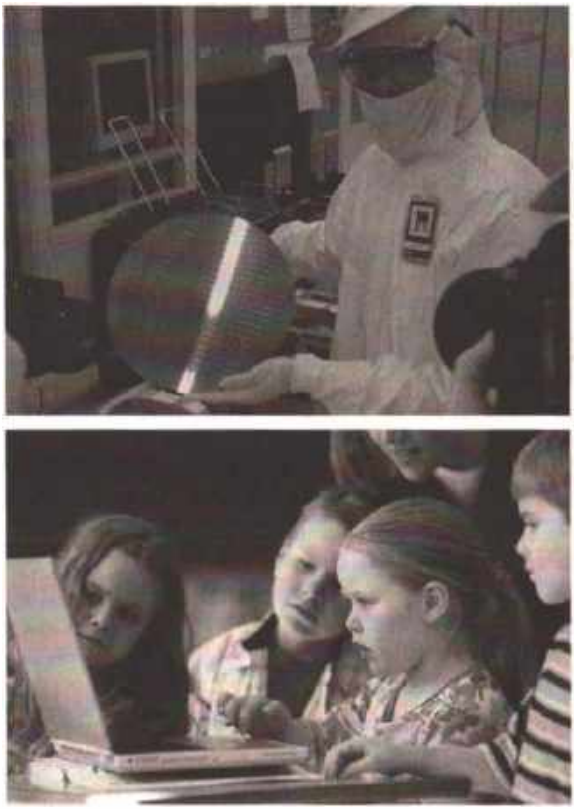
> Bu yazarın acıdan kıvrandığı şehitlik hâli kısaca şu şekilde tarif edilebilir: Taşra kasabasında bir dâhi olduğu için acı çekti. Uyguladığı ölçüt... çağdaşlarından çok daha üstündü. Bu ölçüt sayesinde o taşra kasabası ve içindekiler mutlak otoriteye sahip olmasa da, mevcut bir Tanrı var gibiydi.

Yine de aradığını bu yeryüzünde bulduğu da doğrudur. Hiç kimse değilse de, kendisi bir *birey*dir ve giderek daha çok birey olmuştur. Bu, onun hizmet ettiği Hristiyanlığın gayesiydi; çocukluğundan bu yana onun hayatı, bu tür bir hizmet için oldukça uygundu. Böylece Hristiyanlığın ne olduğunu ve

Ne yapmam gerektiği zihnimde tam anlamıyla açık değildir. Önemli olan kendimi anlamak, Tanrı'nın benim ne yapmamı istediğini görmektir. Önemli olan şey, benim için doğru olan bir doğru bulmak, uğrunda yaşayıp öleceğim fikri bulmaktır.
(Soren Kierkegaard)

Hristiyan olmanın ne anlama geldiğini, tefekkür açısından tercüme etme işini nihayete erdirdi.

....Yazar, üstlendiği işi bir insana ya da kendine isnat edemezdi. Bu işi herhangi birine isnat edecek olsaydı bu, zaten kendisine isnat edilmiş olan Tanrı olurdu. O yazar ki; günden güne, yıldan yıla, tarihsel anlamda ölümcül bir hastalık sebebiyle ölmüşse de, şiirsel olarak sonsuzluk arayışı içindedir ve durmadan Tanrı'ya şükretmekten başka yapacak işi yoktur.[3]

Bütün gücüne, cazibesine ve kullanışlılığına rağmen teknolojinin ve internet erişiminin mucizesi; hayatımıza, Kierkegaard'ın "uğruna yaşayacağım ve öleceğim düşünce" şeklinde tanımladığına benzer bir anlam katabilir mi?

HAKİKAT ÖZNELDİR

Belki de asıl varoluşçu mesele "ne *yapıyor* olduğum" ve "nasıl *var olduğum*" meselesidir; "bir bireyin nasıl yaşadığı" değil. Kierkegaard'ın belirttiği gibi, bir kere seçim yaparsanız bu seçiminiz diğer *bütün* ihtimalleri ortadan kaldırır. Bunun bütünüyle bilincinde olmak, Nietzsche'nin (17. Bölüm) *yazgısızlık* dediği durumu tecrübe etmek anlamına gelir: Eylemlerimizin ve seçimlerimizin kişisel yazgımızı yarattığı olgusu. Seçmeli derslerin içinden felsefeyi tercih etmek ya da etmemek; falanca kişiyle evlenmeye karar vermek ya da vermemek; araba lastiklerinin havasını kontrol etmek ya da etmemek: Bu türden kaçınılmaz günlük seçimler, kişinin hayat kalitesine ve şekline bağlıdır. Kierkegaard'a ait *proje*nin temel olgusu, kendi varoluşçuluğunda bahsettiği gibi, güncel seçimler arasındaki çıkmazdır:

> Zihnimde tam anlamıyla açık olmayan şey ne bildiğim değil, ne yapmam gerektiğidir -her eylemi belirli bir anlayışın öncelemesi gerektiği hariç. Önemli olan kendimi anlamak, Tanrı'nın benim ne yapmamı istediğini görmektir. Önemli olan benim için doğru olan bir doğru bulmak, *uğrunda yaşayacağım ve öleceğim düşünceyi* bulmaktır. Sözde nesnel hakikati keşfetmenin, mevcut olan bütün felsefi sistemlere başvurmanın, eğer gerekliyse, onların hepsini gözden geçirmek ve her sistemdeki tutarsızlıkları gösterebilmenin faydası ne olabilir? Eğer *benim için, hayatım için* derinliği olan hiçbir şeyin önemi yoksa Hristiyanlığın anlamını açıklayabilmenin bana ne gibi iyiliği olabilir? Eğer hakikat soğuk ve çıplak bir şekilde önümde duruyorsa, onu fark etsem de etmesem de, kendimi ona güvenle adamaktan ziyade onun karşısında korkudan titriyorsam onun bana ne gibi bir iyiliği dokunabilir ki? *Anlamanın zorluğunu* fark edebiliyorum ve kişinin onun sayesinde insanlar üzerinde etkili olacağını inkâr etmiyorum. *Ancak anladığım şey, benim hayatım tarafından kabul edilmelidir ya da benim hayatımın içinde yer almalıdır*; işte bu benim fark ettiğim en önemli mevzudur. Tıpkı Afrika çöllerinin suya olan hasreti gibi, benim de ruhum bunun hasretini çekiyor. İşte bu benim yoksun olduğum şeydir: Bir ev kiralamış, bu evi her türlü mobilya ve ev gereçleri ile döşemiş ama hayatının bütün acısını ve eğlencesini paylaşacak bir sevgili bulamamış bir adam gibi kalakalmıştım.[4]

Mesele; birinin seçim yaparken sahip olduğu enerji, içtenlik ve izlediği yol bağlamında doğru olanı seçmek değildir. Bu şekilde birey kendi iç benliğindeki sonsuzluğu ortaya koyar ve bunun karşılığında da güçlenir.
(Soren Kierkegaard)

Kendi Bilgimiz Yüzünden Yıkıma Uğruyoruz

Bugün kültürümüz olabildiğince yüzeyseldir ve bilgimiz de tehlikelidir; çünkü teknik anlamda zengin olsak da iş amaçlara geldiğinde, fakiriz. Zihnin dengesi samimi bir imanın ortaya çıkmasıyla yok olur; bilim, ahlaklılığımızın doğaüstü temellerini elimizden alır ve ve bütün dünya, karakterimizin düzensiz bölünmesini yansıtan, nizamdan yoksun bir bireysellik içinde tükenmiş görünür... Yeryüzünde görülmemiş bir hızla dolaşıp duruyoruz ama hırpalanmış ruhumuzu mutlu etmek için bir yol bulup bulamayacağımızı ve nereye gittiğimizi bilmiyoruz; dahası bunu düşünmüyoruz. Kendi gücümüzle bizi sarhoş eden bilgimiz tarafından yok ediliyoruz. Ve hikmet olmadan kurtuluşa ermemiz mümkün değil.

Will Durant'ın *Felsefenin Konağı: İnsan Hayatı ve Kaderi Hakkında Bir Araştırma* adlı eserinden alınmıştır. (New York: Simon&Schuster, 1929, s. vii, viii, xf).

Kierkegaard hiçbir nesnel, sistematik, somut bilgi birikiminin; hayatın anlamını ortaya koymadığını söyler. ***Anlamanın zorunluluğu*** olarak bahsettiği nesnel bilginin değerini inkâr etmemiştir; ancak hayata dair "nesnel olguların" hayatın varoluşçu niteliğini açıklamayacağına işaret etmiştir. ***Ya/Ya da***'da, Hristiyan'ı inceleyen ve "Hristiyan olmanın" anlamını bilimsel ve nesnel olarak anlamaya çalışan bir adamın hikâyesini anlatır. Bu eserde Kierkegaard'ın kahramanı; bir Hristiyan'ın ne yediğine, nereye gittiğine, ne zaman gazete okuduğuna, hangi gazeteyi okuduğuna, hangi tür tütünü içtiğine vb. dikkat eder. Birkaç gerçek, nesnel veriyi ortaya koyduktan sonra gözlemci, "Fakat o tam da sadece benim yaptığımı yapıyor!" diye feryat eder.

Felsefi Sorgu

Hayata dair seçimlerinizi nasıl yaparsınız? Onları açık ve net olarak, bilinçli bir şekilde mi tercih ederiniz yoksa bu tercihler kendiliğinden mi oluverirler? Mensup olduğunuz din veya benimsediğiniz felsefi ekol, somut tercihler yapma konusunda size yardımcı olabilir mi? Peki ya psikolojik bir kuram?

Burada Kierkegaard'ın değindiği nokta, nesnel bilginin hakikati değil, olguları veya hakikatleri ortaya çıkardığıdır. Kierkegaard'ın iddiasına göre Hristiyan bireyle Hristiyan olmayan biri arasındaki fark; bu iki kişinin hayatlarındaki nesnel konumlara indirgenemez. Onların arasındaki fark *içsel konumlarının* bir niteliğidir: *Hakikat öznel bir konumdur, nesnel değil.*

Bu iddianın içerdiği anlam -bilimsel ya da nesnel olan gayrişahsi anlayış, olgusal tanımlamanın ötesine asla geçemez- oldukça radikaldir. Kierkegaard'a göre, nesnel bir anlayış hakikati meydana çıkartamaz; Kierkegaard'a ya da var olan herhangi bir bireye bir yaşam amacı sağlamaz; en can alıcı soruya (Ben ne yapıyorum?) tatmin edici bir cevap veremez. Nesnel, bilimsel, felsefi ve teolojik sistemler ve iddialar, "*uğrunda yaşanılacak ve ölünecek düşünce*"yi temin edemez. Bilimin (ya da teknolojinin) kaçınılmaz bir şekilde "ilerleme"ye öncülük yaptığı, imanla ayartılmış bir devirde, Kierkegaard'ın varoluşçu eleştirisi, "bilime" ("sisteme" veya "müesseseye") şu soruya cevap vermesi için meydan okumuştur: *Bana* uğrunda yaşayacağım ve öleceğim bir sebep söyle!

Kierkegaard, bölünmeden birleşmeye doğru geçmek istemiştir. Bu bağlamda hayatını, "önemsiz teferruatların rastgele biraraya gelişi" yerine "odak ve merkez"in var olduğu bir mevcudiyete doğru yönlendirmeyi tercih eder. Ancak büyük kurumlara yönelmeyi sürdüren, nesnelliğe sıkı bir şekilde tutunan ve insani davranışların bilimsel olarak anlaşılabileceğine inanan modern çağ, bireysel bütünleşmeye imkân vermez. Ne bilimsel, nesnel anlayış ne de detaycı, soyut, Hegelci felsefi sistemler "*birey*"le ilgilenmez. Sistemler ve kuramlar, sadece modelleri ve soyutlamaları tanımlar; "var olan bireyi" asla görmezler.

Tıpkı çölde yolculuk ederken, eşkıyadan ya da yabani hayvandan korktuğu için büyük bir kafileye sığınan biri gibi, günümüz neslinin bireyleri varoluştan korkmaktadırlar, çünkü Tanrı onları terk etmiştir; onlar sadece büyük topluluklar içinde yaşamaya cesaret edebilirler ve bir işe yaradıklarını hissedebilmek için topluluk olarak bir araya gelirler.
(Soren Kierkgaard)

Nesnellik Yanlıştır

Sıklıkla ve devamlı surette gördüğümüz gibi, geleneksel olarak filozoflar iddiaların ve delillerin rasyonel ve tarafsız bir biçimde değerlendirilebileceği konusunda hemfikirdirler. Şimdiye kadar işlediğimiz konularda, filozofla-

rın ya da bilim adamlarının ortaya koydukları iddialarda tarafgir olmaları ya da peşin hüküm vermeleri, bu iddiaların ciddi biçimde zarar gördüğü anlamına geliyordu.

Kierkegaard ise bu düşünceye kesinlikle katılmaz. Tarafsızlığın, gayrişahsiliğin ve nesnelliğin; tehlikeli, onur kırıcı ve sakil bir kuruntu/yanılgı olduğunu düşünür. İmkânsız olan sadece tarafsızlık değildir; ayrıca nesnellik ve ön yargısızlık iddiaları da yalandan ibarettir. Öncelikle, nesnelliği ve tarafsızlığı öznel bir ilişkiye tercih etmenin kendisi bizatihi peşim hükümdür: *Nesnelliği tercih etmek, tarafgirliğin bir başka boyutudur.* Daha kötüsü, nesnelliğe duyduğumuz istek, değerlendirmelerimizle ilgili bireysel (öznel) sorumluluklarımızı gölgeleyerek bizi yanıltır. Filozof bize X'i reddetmemiz gerektiğini; bunun aklen tutarsız olduğunu söylerken, kendi *öznel olarak seçtiği* kesin değerlere sahiptir: Dahası, "akıl" katıksız bir soyutlamadır; bireysel, öznel bir tercihi örtbas eden, sözüm ona üstün bir terimdir. Ancak var olan bireyi gölgeleyen her şey; sahiciliğe, dürüstlüğe ve hararetli bir vaade -varoluşa- zarar verir.

Nesnel lisanın gayrişahsi niteliği, meseleyi içinden çıkılmaz bir hâle sokmak için, bireysel varoluşa ait özgünlüğü; genellemelere, soyutlamalara ve yaygın vasıflara indirger. Fakat varoluşun elzem meseleleri; karmaşık, bireysel varoluşun benliğiyle karşılaşır; psikologlara ve filozoflara ait ortak benlikle ya da Descartes'ın "düşünen varlığıyla", Kant'ın "rasyonel varlığıyla", Hume'un "algı yığınıyla" değil (bkz. 10-12. Bölümler). Nesnellik, kendi doğal yapısı gereği; soğuk, bağımsız ve gayrişahsidir. Varoluş ise böyle değildir:

Kitle toplumu, sorumluluk yüklemeden iş talebinde bulunması ile, muazzam bir rakip kardeşler ordusu yaratır.
(Alexander Misterlich)

Hiçbir hayalin etkisi altında kalmadan çalışalım. Hem son derece kişisel ve evrensel, hem de son derece acil ve ebedi sorunları çözmek kolay değildir.
(Abraham Joshua Heschel)

Var olan bireyin karşı karşıya olduğu, varoluşun doğasındaki zorluk; soyut düşünce dilinde hiçbir zaman gerçekten ifade edilmeyen; bir izahı güçlükle kabul eden şeydir. Soyut düşünce... somut ve geçici olanı, varoluşçu süreci, var olan bireyin kendi varoluşundan yükselen açmazı, bir varoluş içine birlikte yerleşmiş olan geçici ve sonsuz olanın sentezini görmezden gelir. ...Var olmak genellikle hiç de karmaşık olmayan bir mesele gibi görülür; hepimiz var olduğumuza göre, bu

bir sanat da değildir; fakat soyut düşünce bir başarı olarak sayılır; ama gerçekten var olmak.....bu gerçekten çok zordur.[5]

Descartes ve takipçileri, varoluşu inanmaya indirger: "*Düşünüyorum*, öyleyse varım." Soyut, rasyonel felsefeler gerçek varlığın mevcut çıkmazını (ne yapacağına karar vermek) görmezden gelir. Mevcut kararlar, filozofların makul, düzenli hesaplamaları ya da sistematik bilimsel düşüncenin ürünü değillerdir. Aydınlanmacı felsefeler ve bütün metafizik sistemler hayatı sadece uzaktan gözlemlerler; onlar hayatın bir parçası değillerdir.

Şimdiki Zaman

Kierkegaard'a göre 19. yüzyıl ortaları heyecandan yoksun, sıradan, gelenekselci bir dönemdi. O, toplumun "kitle toplumu" hâline gelmesini şikâyet ediyordu. Bu şikâyet hem kitle üretimi karşısında bireyin rolünün azalmasıyla, hem basının (kitle iletişim) zararlı etkisiyle, hem de nesnellik ve soyutlama karşısında hakikatin kaybolmasıyla ilgiliydi. Kierkegaard insani sorunların teknik çözümlerle halledilmesini ve abartılmış olarak gördüğü bilimin şöhretini, kitle toplumunu yaratan bazı unsurlar olarak görüyordu. *Ya/Ya da*'da Kierkegaard, gelenekselciliğin ve sıradanlığın derin ve anlamlı bir analizini yapar:

Çağdaş birey, modern toplumun yapısına ve içinde yaşadığı sosyal evrene ait bir resme sahip olmadığı için, günlük işlerinde anlamsızlık ve değersizliğin bedelini öder ve arkadaş çevresinden de manevi bir uzaklaşma yaşar.
(A.W. Levi)

Bırakın diğerleri çağın kötücül olduğundan şikâyet etsinler; benim şikâyetim çağın acınacak hâlde ve heyecandan yoksun olduğudur. İnsanların düşünceleri bir ip gibi ince ve dayanıksızdır ve insanlar birer ip imalatçısı gibi acınacak hâldedirler. Kalplerindeki düşünceler, günah bile olamayacak kadar değersizdir. Bir elma kurdu için bu düşüncelere sığınmak günah olarak addedilebilir, Tanrı görüntüsünde olan bir varlık için değil. Onların ihtirasları sönük ve cansızdır, tutkuları miskindir. Bu "dükkân sahibi" ruhlar, görevlerini yerine getirirler; ancak paralarını boş şeylere harcarlar... Tanrı'yı hâlâ biraz aldatabileceklerini düşünürler...Bunları bir kenara bırakalım! İşte ruhum bu yüzden her zaman Eski Ahit'e ve Shakespeare'in eserlerine geri döner. En azından bu iki kitap da insanlardan bahseder: Nefret eden, seven, düşmanlarını öldüren, nesiller boyunca bütün soylarını lanetleyen, günah işleyen insanlardan.[6]

(Calvin ve Hobbes, Watterson. Universal Press Syndicate'in izniyle basılmıştır. Her hakkı mahfuzdur.)

Filozof William Barrett'e göre *Şimdiki Zaman* (1846) isimli makale "modern toplumdaki neredeyse bütün Varoluşçu eleştirilerin kaynağıdır." Kierkegaard bu makalede gelenekselciliğe yönelttiği saldırılarını devam ettirmiştir:[7] Birey, "topluluk" olmaksızın kendisini korkmuş ve kaybolmuş hissetse de "topluluk" bireyi ezmiş, onu alt etmiştir. Sıradan, yabancılaşmış birey, kendini özdeşleştireceği bir guruba ihtiyaç duyar; bu şekilde "diğerlerinden onay" alır. Kierkegaard müşterek özdeşliğin her zaman için -bir şekilde- yanlış olduğunu düşünür, çünkü ait olmak ve uyum sağlamak için bir yarımıza ihanet etmek zorunda kalırız; kendi yaşamımıza son vermemiz ve "bir çeşit hayat" yaşamamız gerekir.

Kendini bir birey değil de bir "sürü" olarak gören bir grup insanın zekâsı, o grubun en ahmak üyesinin zekâsından daha fazla değildir.
(Mary Day Winn)

Erdemsel Eşitlik Çağı

Kierkegaard'ın "topluluk" görüşüne göre, modern insanlar kurtuluşun ya da kişisel gelişimin nasıl sağlanacağını gösteren "uzmanlara" bel

Felsefi Sorgu

Rodney King'in ilk duruşmasındaki kararla tetiklenmiş olan 1993 L.A. isyanlarında, kamyon sürücüsü Rodney King'e saldırdıkları iddia edilen dört kişinin duruşmasında savunma için şahitlik yapan bir sosyolog, suçlunun, davranışından sorumlu olmadığını, çünkü "yığın psikolojisinin suçluyu olumsuz etkilediğini" ileri sürmüştür. Böyle bir savunma hakkında ne düşünürsünüz? Bir gurubun ya da bir topluluğun parçası olarak kendi davranışlarınızı analiz ediniz. Bu davranışı her zaman "bir biçimde yanlış" görür müsünüz? Kalabalık içinde, tek başınıza olduğunuzdan daha fazla kendiniz gibi olmanız mümkün mü? Öyle ise, neden?

bağlayan isimsiz yaratıklardır. Aşağıdaki pasajı okurken, içinde bulunduğumuz çağda da karşımıza çıkan koalisyonları, heyetleri, kurulları ve diğer grupları düşününüz:

> Şimdiki zaman, pek çok bireyi tek bir birey hâline getirmeye çalışan matematik bir eşitliği sağlama eğilimindedir. Geçmişte göze çarpan, seçkin bir birey pek çok şey yapabilme imkânı tanırdı kendine, topluluk içindeki birey ise bundan mahrumdu. Şimdi herkes biliyor ki şu ve şu ve şu kadar adet birey, bir birey eder ve oldukça tutarlı bir biçimde insanlar en önemsiz amaçlar için bile kendilerini birbirlerine eklerler (buna birleşmek deniliyor, ama bu yalnızca nazik bir hüsnü tabirdir). Basitçe, geçici bir arzuyu uygulamaya koymak için birkaç kişi birbirlerine eklenir; ve olay bitmiştir -bunu yapmaya cesaret ederler.
>
> Birey artık Tanrı'ya, kendisine, sevdiğine, sanata ya da bilime ait değildir; kişi, düşüncesi ile öznelleştirdiği bir soyutlama sayesinde her şeye sahip olmanın bilincindedir.[8]

Eğer Kierkegaard haklıysa bizler kendimiz olmaktan çok, *herhangi bir insan* hâline gelme düşüncesine boyun eğmeye meyilliyizdir. Kierkegaard'ın "tefekkür" (bilinçli düşünce) tarafından yaratılmış "soyut" (imge ya da idea) bir fikre bağlı olmaktan kastı budur. Nitekim, örneğin bir kadın bilinçli olarak -birtakım müşterek soyutlamalara, şekillere ya da fikirlere dayanarak- bir "Hristiyan" ya da "avukat" olmaya çalışır. Bir kalıba girmeye çalışır. Bazen birçoğumuz çağa, ırka ve cinsiyete dayanan soyutlamalarla kendi hayatlarımızı yönetiyormuşuz gibi görünürüz.

> ***Yanılsamalardan ve ışıktan aniden mahrum kalan bir evren içinde insan kendini bir uzaylı, bir yabancı gibi hisseder. Yitirilen bir memleket hatırasından ya da vadedilmiş toprak umudundan yoksun olduğu için, sürgününün tedavisi yoktur. İnsan ile hayatı arasındaki bu ayrılık -aktör ve film seti gibi- tam olarak bir saçmalık hissidir.***
>
> (Albert Camus)

Kendimizi ve başkalarını *soyut tipler* olarak görürüz, somut ve belirli şeylerden ziyade genellemelerle ilgileniriz; bireysel nitelikleri gözden kaçırırız. Elbette genellemelerin faydalı olduğunu kimse inkâr edemez; onlar sayesinde kalıpları tanımlayabiliriz, davranış ilkelerimizi tanırız. Fakat onlar *var olan bireyleri* fark etmezler -edemezler. Varoluşçu bir açıdan bakarsak genellemeler ve soyutlamalar *kademelendir-*

meyi zorunlu kılar. Kierkegaard'a göre, kademelendirme, bir yüceltme anlamı içermez; tam tersine, sıradanlığa indirgemedir; sahiciliğe ait sayısal eşitliğin azalmasıdır:

> Kademelendirmenin soyut ilkesi... keskin doğu rüzgarı gibi, hiçbir insanla hiçbir kişisel ilişki kurmaz, sadece herkesle aynı yakınlıkta soyut bir ilişki içine girer. Başkası için acı çeken ya da onlara yardım eden hiçbir kahraman yoktur; birbirine benzeyen insanların amiri, onların eğitimlerini de üstlenen kademelendirme sürecidir ve bu kademelendirmenin en iyi öğrencisi önemli bir adam ya da kahraman olmaz - bu yalnızca sonuna kadar tutarlı olan kademelendirme sürecini engellerdi. Kendisi bunun olmasını önler, çünkü kademelendirmenin ne demek olduğunu anlamıştır. O, tam anlamıyla eşitlik yanlısı bir insan olur ve başka hiçbir şey olmaz.[9]

Kurallar kılık değiştirmiş arzulardan başka bir şey değildir.
(Abraham Joshua Heschel)

Yanılmamızın sebebi hakikati görmenin zorluğu değildir. Aslında hakikat bir bakışta görünür. Yanılırız, çünkü yanılmak çok daha rahatlatıcıdır.
(Alexander Solzhenitsyn)

Mahkemelerde veya sınıflarda "soyutlamalar"ı ve yararcı hesapları kendimizi kademelendirmek için kullanırız; böylece "herkes aynı muameleyi görür." Medya; siyaset ve sanat camiasındaki insanların özel hayatlarını gözler önüne sererek onları kademelendirir; verilen ana mesaj "onların bizden farklı olmadığıdır." Onlar gerçekten de bizden farklı değillerdir. Fakat oylarımızla seçilen ve bizim sayemizde birer "ünlü" olan pek çok insanın aynılığıyla (ya da tekdüzeliğiyle) ve sıradanlığıyla ilintili olan bu kademelendirme, modern çağın; yavanlığın ve gelenekselliğin giderek arttığı, özgün insanlardan yoksun bir devir olduğunu ortaya koyan Kierkegaardçı görüşü destekler.

Felsefi Sorgu

Kademelendirmeye dair günümüze has birkaç örnek belirtiniz ve genel olarak kademelendirme kavramını tartışınız. Daha fazla eşitlik sağlamaya yönelik çabalar, kademelendirme ile sonuçlanır mı? Kademelendirmenin tercih edilmesi mümkün müdür?

Bir arkadaş cenazesine katılan okul çağındaki Müslüman kızların bu fotoğrafı, kültür ve ritüelin kendine has özelliklerinin altında, insana has pek çok arzunun yattığını bize çarpıcı bir şekilde hatırlatır. Bu beklentiler; anlamlandırma, aidiyet, önemli olma gibi, Kierkegaard'ın ta derinden gelen bir haykırışla ifade ettiği arzulardır: "Bütün ruhların geri geldiği mahşer günü feci bir şey olmalı: Orada yalnız başına ayakta durmak, yalnız ve herkese yabancı."

Filozoflar ve eleştirmenler Kierkegaard'ın yazılarına ait pek çok farklı yorum ortaya koymuşlardır. Kierkegaard'ın ironiye, "dolaylı anlatıma" ve Sokratik diyaloğa olan düşkünlüğünü göz önüne alırsak; bu durum hiç de şaşırtıcı değildir. Açıkçası bana göre Kierkeegard, yazılarına yapılan farklı yorumları okuyabilseydi -içeriklerine katılmasa bile- bu yorumlardan çok keyif alırdı. Şurası açıktır ki Kierkegaard, döneminin önemli mevzularından birini saptamış ve ele almıştır. Düşüncelerimizi, hislerimizi ve eylemlerimizi etkileyen sofistike yöntemlerin hâkimiyeti altındayken nasıl olur da "gerçekten kendimiz" olabiliriz? Nasıl olur da yeterince heyecana ve tutkuya sahip olabiliriz? Tarafsızlığın ve gelenekselciliğin hüküm sürdüğü, her zamankinden daha yoğun bir kitle toplumunun hasıl olduğu bir dünyada kendimiz olmaya nasıl odaklanabiliriz?

ÖZNE OLMAK

Kierkegaard'a göre hayatım, inandığımın delilidir: Eğer ben herhangi bir şeysem gerçekten bir şeyimdir -bu da benim *var olduğumu* gösterir. Ayrıca eğer inanıyorsam hayatım, olduğundan daha farklı olmalıdır. Örneğin, ben bir şeyin gerçekten ahlak dışı olduğuna ya da birtakım uygulamaların ahlaken mecburi olduğuna inanıyorsam, hayatım bu inancı yansıtmalıdır: Hayatımı ne düşünüyor, konuşuyor ve hissediyorsam, ona uygun şekilde yaşamalıyım.

> Hristiyanlık dünyası denen şeyi ya da Hristiyan ülkesi denen yerdeki şartları ciddi bir biçimde düşünen, gözlem yeteneğine sahip herkes, elbette, derin şüphelere kapılır. Kendisini gayet doğal bir şekilde "Hristiyan" olarak adlandıran insanların binlercesi için bunun anlamı nedir? Bu çok fazla sayıdaki insanın büyük kısmı, muhakeme edilebildikleri kadarıyla, Hristiyanlığa oldukça yabancı kategoriler içinde yaşarlar.
> Öyleyse, eğer bizim farz ettiğimiz gibi Hristiyan dünyadaki birçok insan kendilerini bir Hristiyan olarak yalnızca hayal ediyorlarsa, bunlar hangi kategoride yaşarlar? Estetik mi yoksa estetik-etik mi?[10]

Kierkegaard'ın lisanında ben sadece, inancımı öznel ve manen kabul edip, (inancımı) kendime mal ettiğimde varım -özel anlamıyla bir Hristiyan olarak; fakat bir yere kadar herhangi bir şey olarak. Sadece *inanıyorum* diyerek inanmamalıyım. İmanıma karşı -bu imanı yaşayarak- imanlı olmalıyım. Kierkegaard der ki, "Yalnızca düşünce durunca bir başlangıç yapılabilir; düşünce ancak başka bir şeyle durdurulabilir ve bu başka şey iradenin kararı olduğundan, mantıkla verilmiş karardan oldukça farklıdır"[11]

Sadece idrakla ya da kavramayla ilgili rıza/onay ve nesnel anlayış işe yaramaz çünkü nesnellik benden çok azını talep eder. Nesnel olarak, şeyleri onlara önem vermeden bilebilirim. Gerçekten de tutkudan ya da heyecandan yoksun oluşu, nesnelliğin temel özelliğidir. Objektif hakikatler *bizle* ilgili değildir. Kierkegaard'ın ifadesiyle söyleyecek olursak, onlar *şu an* değillerdir; onlar tarafsızdır ve "buranın dışında" bulunurlar. Tarafsızlık bizi varoluşa karşı kör hâle getirir, bizi "herhangi bir hayat yaşayan" "herhangi bir insan" yapar:

Felsefe nesnel olmayı öğretirken, Hristiyanlık öznel olmayı, hakikat içinde bir özne olmayı öğretir.
(Soren Kierkegaard)

Karşılığında çok düşük bir ücret alsa da tebeşirleri kutulamak için emniyetsiz yerlerde çalışan ve madenden arduvaz çıkarmaya zorlanan esaret altındaki bu küçük kıza ve şu yalnız çocuğa baktığımızda, hayatın saçma olduğunu nasıl inkâr edebiliriz ki? O kadar düşük ücret karşılığında çalışırlar ki birçoğu yetersiz beslenmeden veya ailelerinin borçtan kurtulmalarına yetecek kazancı elde edemeden, hastalanarak ölürler. Yazık ki milyonlarca çocuğun -ve yetişkinin- her günkü kısmeti sadece fakirlik, zorluk ve sıkıntıdır. Hangi amaç için?

Var olan bireyin karşı karşıya kaldığı varlığın doğasındaki zorluk; kişinin, soyut düşünce dilinde bir açıklama seviyesine asla gelemediği, bir açıklamayı çok az kabul eden noktadır.
(Soren Kierkegaard)

Tutku olmadan, yani sözde "varoluş"un içinde kaybolup giden "var olmak" kelimesini anlamadığımız sürece var olmak imkânsızdır. Bütün Yunan düşünürleri bu yüzden tam anlamıyla tutkuluydular. Bir insana nasıl tutku aşılanabilir diye çok kez düşünmüşümdür. Kişiyi bir ata bindirsem ve at korkup çılgınca dört nala koşmaya başlasa, ya da daha iyisi, tutkuyu dışarıya çıkartabilmek için, bir yere çok çabuk ulaşmak isteyen birini alsam -ki bu kişi çabuk ulaşmak istemesi bakımından zaten tutkulu birisidir- ve onu yaşlı, yorgun bir beygire bindirsem; işte bu bir varoluştur; birisi bilinçli bir şekilde onun farkına varmış gibi. Ya da biri bir grup atı at arabasına bağlayıp çok da tutkulu olmayan bir sürücüye verse; at arabasına bağlı atlardan biri uçar gibi giderken (Pegasus misali), diğeri yorgun ve yaşlı bir beygir olsa, ve kişiye bu arabayı sürmesi söylense sanırım tutku ortaya çıkarmakta başarılı olabiliriz. Var olmak, var olduğunun bilincine varmaktır. Ebediyet sonsuz sürati olan kanatlı Pegasus'tur ve zaman yaşlı, yorgun beygirdir. Var olan birey ise at arabasının sürücüsüdür. Diğer bir deyişle, o öyle bir sürücüdür ki, onun varoluşu sadece sözde bir varoluş değildir; aksi hâlde o bir sürücü değil, at arabasında uyuyan ve atları başıboş bırakan sarhoş bir köylü olurdu. Hiç şüphe yok ki, köylü de arabayı sürer ve bir sürücüdür de; dolayısı ile belkide hem sözde, hem de gerçekte var olan pekçok insan bulunabilir.[12]

Felsefi Sorgu

Sizce Kierkegaard neden atlardan birini "bir Pegasus", diğerini "yorgun, yaşlı bir beygir" olarak betimler? Pegasus kimdir? Peki, yorgun, yaşlı beygir kimdir? (İpucu: Bu kavramların Kierkegaard'ın ve bizim Tanrı ile olan derin ilişkimizle ilgisi vardır).

Bizim "varoluş" dediğimiz kavram ile Kierkegaard'ın "gerçek varoluş" olarak bahsettiği kavram arasında bir nitelik farkı vardır. "Sözde varoluş", günlük hadiselerin gidişatıyla ilgili yarı bilinçli bir alışkanlıktır: Kurallara uygun hareket etmek ya da bu kurallara bilinçsiz bir şekilde isyan etmektir; bir grup için diğer grubu geri çevirmektir; "yer değiştirmektir" , kimi zaman "yatay ve düz" olarak tanımladığımız hayatı yaşamaktır.

İş nasıl var olunduğunu öğrenmeye geldiğinde, nesnel felsefi yaklaşımlar bizi yüz üstü bırakır; çünkü onlar bizi eğitmek, bilgilendirmek ister. Kierkegaard'ın felsefesi ise tam tersine, bizi ıslah etmeye, değiştirmeye çalışır. Tarafsız, sistematik ve kuramsal değildir, böyle olmayı da amaçlamaz. Kasıtlı ve zorunlu olarak tutkulu, pratik ve özneldir –kelimenin tam anlamıyla varoluşçudur. Kierkegaard, "akıl ve mantığa başvurarak bir şeyi kanıtlama" anlamında, hiçbir şey kanıtlamaya çalışmaz. Kierkegaard bizi ıslah etmeye çalışır; var olduğumuz boyutun daha fazla bilincinde olmamız için dikkatimizi çekmeye ve bizi cesaretlendirmeye çabalar. Bunu da genellemeler ve "kanıtlamalar" yoluyla yapmaz; zaten ona göre kimse bunu bu şekilde yapamaz.

Kierkegaard'ın hem kendi adına hem de bütün insanlar adına önemli olduğunu düşündüğü şey, "hakiki anlamda" *bir özne olmak*, kendine özgü, sahici bir birey şeklinde yaşamaktır.[13] Eğer özne olmazsak, Kierkegaard'ın iğneleyici bir şekilde ifade ettiği gibi, "sözde özne" oluruz.

Özne olmak, Descartes'ın rasyonel zemine oturttuğu "Düşünüyorum, öyleyse varım" ifadesinden farklıdır. Descartes'ın bu "soylu" tefekkürü, Kierkegaard'a göre değildir. Kierkegaard'ın "Ben acı çekerim" ve "Ben mücadele ederim" derken, karar aşamasında yaşadığı "çıkmazla" her an yüz yüze gelir. Ebediyet ne rasyonel kesinlikle ilgilidir ne de birtakım düzenli kıyasların sonucudur. Kierkegaardçı benlik, umutsuzca doğru olanı yapmak ister; yapılacak şey hakkında yeterli nesnel bilgiden yoksun olsa da, hatta her zaman öyle kalsa da... Bir eylemi yapmış olmam, sadece "hareket ettiğim" anlamına gelmez; tam tersine, bütün benliğimle bu eyleme rıza göstermem, onu onaylamam anlamına gelir. İşte bu; gözlemci ya da katılımcı olmak arasındaki farktır.

Soyut düşünce ...somut ve geçici olanı, varoluşçu süreci; varolan bireyin kendi varoluşundan yükselen açmazı, bir varoluş içine birlikte yerleşmiş olan geçici ve sonsuz olanın sentezini görmezden gelir.
(Soren Kierkegaard)

Kierkegaard'a göre nesnellik "kolay"dır çünkü yüzeyseldir, duygusuzdur ve içkin gerçekliğe, insanoğluna ve varoluşsal çıkmazımıza tepkisizdir. Kierkegaard, elbette, kendi iç mücadelesinden etkilenmiştir: Babasından, ailesi üzerindeki lanetten, suçtan, dinî bir hayat sürmesine engel olarak gördüğü Regina Olsen'le olan ilişkisinden...

Aslında bunlar gerçek birer sorun olarak görünmeyebilir, hatta belki de değillerdir. Fakat öznel ve kişisel olarak, "hakiki anlamda"; bunlar gerçek çıkmazlardır. Mesele üzerine derinlemesine düşündüğümüzde, herhangi birimiz de bu çıkmazlarla karşılaşabiliriz.

Felsefi Sorgu

Kierkegaard'ın nesnelliğin ve aklın sınırları hakkındaki iddiasıyla Hume'un "aklın tutkuların kölesi olduğu ve olması gerektiğine" (11. Bölüm) dair iddiasını karşılaştırınız.

Çocukluğumdan beri muazzam bir melankolinin etkisi altındaydım. Bu melankolinin derinliği, benim onu aynı derecede maharetli bir biçimde aşikâr bir neşe ve coşku altında gizleme becerimle dengeleniyordu.
(Soren Kierkegaard)

Kierkegaard eserlerinde; ihtilaf, kendini suçlamak, itham, suç (kısaca herhangi bir benliğin varoluşunu meydana getiren bütün kötü şeyler) gibi kavramlar vasıtasıyla, "özne olması" konusuna dair birkaç şey yazmıştır:

Daha sonra büyük bir deprem meydana geldi, korkunç bir devrim... Sonra babamın uzun yaşamasının, ilahî bir inayetten ziyade bir lanet olduğundan, ailemizdeki önemli entelektüel yeteneklerin bizim birbirimizi parçalamamız için verildiğinden şüphelendim: Sonra, hepimizden uzun yaşayan babamı, ümitlerinin mezarı başındaki haçla mutsuz bir adam olarak gördüğümde, etrafımdaki ölüm sessizliğini hissettim. Bütün bir aile suçu olmalıydı; Tanrı'nın bize verdiği bir ceza olmalıydı.[14]

Yaşam ve ruh kılığına girdiğim bir maskeli balodan yeni döndüm; dudaklarımdan bir nükte dökülüverdi, herkes güldü ve bana hayran kaldı -fakat ben oradan ayrıldım- çizgi dünyanın yörüngesi kadar uzun olmalı:.....

.....

.....ve kendimi vurmak istedim.[15]

O kadar sarsılmıştım ki hiçbir şekilde, pek çok insanın hayatını geçirdiği medya vasıtasıyla kendi huzur ve güvenliğimi sağlamayı başaramayacağımı, iyice anladım. Kendimi ya cehennem azabı ve (Regina Olsen'i seçerek) duygusallığa bırakacaktım, ya da dindarlığı tek mutlak şey olarak seçecektim -ya ölçülebilen dünya (ki bu feci olurdu) ya da manastır.... Bir noktaya kadar dindar olabilmenin benim için imkânsız olacağının tamamıyla farkına varmıştım.[16]

> Hesap günü oldukça çetin olmalı, bütün ruhlar yeniden dirildiği zaman -orada tek başlarına ayağa kalktıklarında, yalnız ve her şeyden habersiz. Ben bir Janus bifronsum (başı iki yüzlü bir ilah); bir yüzümle gülerim, diğer yüzümle ağlarım.[17]

Birkaç yıl önce beni etkileyen bir anıyı hâlâ hatırlıyorum... Babam gayet vakur bir edayla "Kişinin Tanrı'nın daimi yardımına direnmesi büyük bir günahtır ve çok sakıncalıdır" demişti. Ben ise doğruca odama koştum ve aynada kendime baktım.
(Soren Kierkegaard)

Nesnel olarak değerlendirdiğimizde Kierkegaard, gözümüze neredeyse bir zavallı olarak görünür. Aile lanetine ve Regina Olsen'ı terk etme "kararına" olan "takıntısı", verimli bir maden arayan koltuk psikiyatristleri için zengin bir damardır. Onun kişisel kuruntularını, aklileştirmelerini, ruh bozukluğuna dair belirtileri değersizleştirmek gayet kolaydır. Geriye dönüp tekrar düşündüğümüzde ve duygusal ilişkilerimizi ilgilendiren varoluşsal mücadelelerimize, kariyer tercihlerimize, boşanma, dinî bir ayine katılma, bebek sahibi olma, bebek aldırma kararlarımıza baktığımızda; nesnel fikirlerin, bilgilendirmelerin, olguların ve istatistiklerin bu konuların dışında kaldığını görürüz. Nesnel ve "rasyonel" davranarak seçim yapamayız; yaşamak basit, açık, net bir "seçme" oyunu değildir.

Bir ev kiralamış, bu evi her türlü mobilya ve ev gereçleri ile döşemiş ama hayatının bütün acısını ve eğlencesini paylaşacak bir eş bulamamış bir adam gibi, orada öylece kalakaldım.
(Soren Kierkegaard)

Nesnel gözlemciler için "evet-hayır-belki-bilmiyorum-tamam-bekle-henüz değil-olabilir" kabilinden "saçmalamalarımız", ızdırap çekmemize değmeyecek, önemsiz mücadeleler olarak görünebilir; böylece kendi nesnel çözümlerini bizim öznel çıkmazlarımıza -gayet "aşikârlarmış" gibi- uyarlarlar. Fakat biz daha iyisini biliriz. Kierkegaard bütün bu tür durumların, eğer dikkat edersek, beraberinde gelen -veya getirilen- endişe ve tartışma anlamında birbiriyle benzerlik gösterdiğini ifade eder. Verdiğimiz her karar, diğer bütün ihtimalleri de geçersiz kılar. Bu durum Regina Olsen da olsa Tanrı da olsa değişmez; hatta biz var olsak da olmasak da değişmez.

Felsefi Sorgu

Pegasus ile yorgun, yaşlı bir heygir tarafından çekilen at arabaları örneğini bir kere daha düşününüz. Kierkegaard'ın bu iki at örneğini neden verdiği zihninizde netleşti mi?

YAŞAM YOLUNUN UĞRAKLARI

Kierkegaard'a göre var olmak, bir özne olmak, ancak Tanrı fikrine sahip olduğumuzda mümkün olabilir: "Tanrı var olmazsa insan asla tamamıyla kendisi olamaz; yani insan ancak Tanrı'nın huzurunda kendi varlığından -tam anlamıyla- memnuniyet duyar."[18]

Seküler bir çağda bu durum, anlamsız bir dar görüşlülük ya da geri kafalılık olarak yorumlanır. Kutsal Kitap'ın Tanrı'sına ilgi duymayan ya da (Kierkegaard'ın anlayışında) Hristiyan olmayan; fakat ahlaki ve toplumsal bir amaca sıkı sıkıya bağlanmış, ihtiraslı ve sahici bir ateist, "kendisi" olamaz mı? Kierkegaard için bu sorunun cevabı "hayır"dır. Ona göre kendini "hakiki anlamda" bilen insan, Tanrı'ya olan ihtiyacın da "hakiki" olduğunu kabul eder. İlahi rabıtanın, eşit düzeyde akla yatkın ve olası tercihlerden biri olduğuna inanarak yaşamak bir yanılgıdır, böyle bir yaşam sadece "yaşam kılığına bürünmüş" bir yaşamdır; yani bir anlamda "yaşamamaktır."

Bir başkasını kendin gibi yapmayı asla deneme -Tanrı bilir, sen de bilirsin ki- senden bir tane yeter de artar bile.
(Ralph Waldo Emerson)

Sokrates'in bütünüyle içsel bir tutkuyla bağlandığı Sokratesçi bilgisizlik, ebedi hakikatin var olan birey ile ilgili olduğunu ortaya koyar. Bundan dolayı bu hakikat, birey var olduğu sürece bir açmaz olarak kalmalıdır.
(Soren Kierkegaard)

Peki, Kierkegaard bunu "ispat"layabilir mi? O, Tanrı'nın varlığını, Hristiyanların yolunun doğru olduğunu ortaya koyabilir mi? Hayır.... Hatırlayalım; Kierkegaard herhangi bir şeyi sıradan bir şekilde ispatlama amacında değildir. Hatta Kierkegaard şöyle der: "Bir insan Tanrı'nın varlığı ispat edebildiğini düşünürse, sadece kendini kandırmış olur."[19]

Bir ilahiyatçının İncil'le ilgili kanıtlamak istediği her şeyin, eleştirmenler tarafından başarıyla kanıtlandığı-

nı farz edin. Buna göre diğer kitaplar değil; sadece İncil orijinaldir ve kutsaldır -hatta biri "her harf bir ilham eseridir" bile diyebilir...
Şu hâlde, her şeyin İncil'e uygun olduğunu varsaymak ne anlama gelir? Daha evvelden inanmayan biri, şimdi imana doğru tek bir adım atabilmiş midir? Hayır! Tek bir adım bile atmamıştır. İman, bilimsel bir araştırmanın çıkarımı olarak kolaylıkla ortaya konulamaz; doğrudan ortaya çıkmaz. Tam tersine, insan bu bilimsel tarafsızlık karşısında, iman etmenin bir şartı olan tutkuya karşı ilgisini yitirmeye yüz tutar. [20]

Felsefi Sorgu

Kierkegaard'ın yaklaşımı; teolojik argümanlara, Aquinas'ın Beş Yol'una ve Descartes'in ontolojik görüşüne muhalif bir yapı sergiler. (Bakınız, 9. ve 10. Bölümler)

Kierkegaard argümanlar yerine, diyalektik sürecin bir dizi taslak ve tanımını ileri sürer. Bu diyalektik süreç, David E. Cooper'ın da "kendileri hakkında, gelişmemiş bir şekilde olsa da, bir şey bildiren özdüşünümsel bildiriler" olarak bahsettiği konuyu kapsar.[21] Eğer biz henüz kendimizi tam anlamda kaptırmadığımız "topluluktan"tan bir şekilde kaçabilirsek; ümitsizlik belirtilerini ve birçoğumuza acı veren "ölüm hastalığını" kavrayabiliriz.

Kierkegaard'a göre farkında olsak da olmasak da, hepimiz bir ümitsizlik içindeyiz; çünkü sonsuzluğun ve sınırlılığın, fâniliğin ve bakiliğin bir arada bulunduğu "doğuştan gelen iki niteliğe" sahibiz; bu bir tür Kartezyen ikilik değildir. İki doğaya sahip oluşumuz, iki özün var olduğu anlamına da gelmez. Bu kavram sadece, tek bir özün bu dünya ve ebediyet arasında "kendi" olarak var olma mücadelesini betimler:

> İnsan sınırlılığın ve sonsuzluğun, fâniliğin ve bakiliğin, özgürlüğün ve zorunluluğun bir sentezidir; kısaca, insan sentezdir ve bir sentez, iki unsur arasındaki bağlantıdır. Bu durumda insan henüz kendisi değildir.[22]

Varoluşun kendisi düşünme ile var olmayı birleştirdiği için, düşünen var olduğu sürece zorluk devam eder.
(Soren Kierkegaard)

İronik bir biçimde; inkâr etmek için büyük çaba sarf ettiğimiz umutsuzluk, birdenbire kur-

tuluşumuz olur. Bu bizi, Kierkegaard'ın *yaşam yolunun uğrakları* olarak adlandırdığı üç kati uğraktan birini seçmeye sevk eder. Bunlar aşağıdan yukarıya, hayatın estetik, etik ve dinî uğraklarıdır.[23]

Estetik Uğrak

Biz topluluk içindeki, basit, yararcı "matematiksel eşitlik" ve sahicilikten yoksun uğrakta, hayatın neye benzediğini görmüştük. Kalabalıkta kaybolmuş ve kalabalık tarafından yutulmuş hâldeyken, kendi varoluşumuzun farkına pek de varamayız. Bu sırada "düşünmekten" o kadar uzaklaşırız ki, tam olarak bir birey olamayız. Yine de pek çoğumuzun kalabalık içinde tamamen boğulduğunu söylemek doğru olmaz. İçimizdeki bir ses bize durmadan, "kendi hayatımızın, olması gerekenden çok daha farklı" olduğunu fısıldar.[24] İçimizdeki bu geveze ses, tam olarak kalabalığın esareti altında olmadığımıza; -belki de- Kierkegaard'ın "estetik uğrak" dediği yerde olduğumuza işaret eder.

Estetik uğrak sadece sanat ve müzikte değil, özellikle duygusal anlamda hazzın aranmasıyla da tanımlanır. *Estet*, yani güzelliği en üstün değer sayan kişi, estetik tecrübede bir anlam bulmaya gayret eder; hünerli, baştan çıkarıcı ve enerjiktir. Bu kolay ve bağımsız zevklere düşkün, merak ve geçici hevesle dolu hayat; burada ve şu ana odaklanan bir yaşam tarzıdır. Bu yaşam tarzının hasımları sıkıntı, hüsran ve memnuniyetsizliktir.

Gerçek özne kavramsal değildir, çünkü biliş sürecinde kişi, olasılık dairesinde hareket eder; gerçek özne etik anlamda var olan öznedir.
(Soren Kierkegaard)

Kendimi çok sıkıcı ve tamamen neşesiz hissediyorum, ruhum bomboş ve onu neyin memnun edebileceğini düşünmekten bile âciziim -hatta cennetin kutsanmışlığından ve bile bihaberim.
(Soren Kierkegaard)

Estet belli bir tercih yapar fakat bu tercih üzerinde çok fazla düşünmez; çünkü neticede herhangi bir tercih ne gibi bir fark yaratabilir ki? Yani, bu tercih bir hayat memat meselesi değildir, değil mi? Asıl önemli olan nokta; bunaltıcı, sıkıcı kararlardaki karışıklığı ortadan kaldırmaktır. Kierkegaard'ın tanımladığı şekliyle estet, ya çok adam sendecidir ya da alaycıdır ve her şeyde bir art niyet arar.

Hayatın estetik uğrağı ahlaklılıktan uzaktır; efsanevi âşık Don Juan bunun bir örneğidir: Don Juan, duygusal romantik hazlar için yaşar; elde

etmek istediği şeyi nasıl elde edeceğini titizlikle düşünür. Âşıkları onun için asla gerçek, var olan bireyler değildir; semboldürler. Sonuç olarak, görünürdeki renkli değişikliklere rağmen, Don Juan'ın hayatında sıradan bir monotonluk vardır. Bu yakışıklı âşık, tekdüzeliğe mahkûm edilmiştir, çünkü ne kadar "ganimet" elde etse de yine de bıkkın ve alaycıdır, doymak bilmez bir açlık içindedir. Dışarıdan bakıldığında, sofistike estetin hayatı, çılgın bir partiye benzer -fakat burada- Kierkegaard'ın daha önce belirttiği gibi, çizgiler dünyanın yörüngesi kadar uzun olmalıdır. Kierkegaard'ın A olarak ifade ettiği estet, kendi dünya görüşünü tümüyle alaycı bir ifadeyle ortaya koyar:

> Dünya kötüden betere doğru gidiyor ve... musibetleri de günden güne artıyor, tıpkı can sıkıntısının artması gibi; can sıkıntısı ise bütün kötülüklerin anasıdır. Bu meselenin kökeni, dünya tarihinin başlangıcında bulunabilir. Tanrıların canı sıkıldı ve insanı yarattılar. Âdem yalnız olduğu için sıkıldı ve böylece Havva yaratıldı. İşte can sıkıntısı dünyaya bu şekilde geldi ve nüfusa uygun olarak arttı. Âdem tek başına sıkılıyordu ya; Havva yaratılınca birlikte sıkılmaya başladılar; ardından Âdem, Havva, Habil, Kabil ailece (*en famille*) sıkıldılar; daha sonra dünyanın nüfusu arttı ve bütün insanlar toplu hâlde (*en masse*) sıkıldılar. Kendilerini eğlendirmek için gökyüzüne ulaşacak, yeterince yüksek bir kule inşa etmek geldi akıllarına. Aslında bu fikrin kendisi, kulenin yüksekliği kadar sıkıcıydı ve daha yüksektekini elde etmenin ne kadar sıkıcı olduğunu kanıtlayan bir delil oldu sadece.
>
> Bütün insanlar sıkılır... Başkalarına sıkıntı veren insan halk takımındandır, "kalabalık"tır, genel anlamıyla sonsuz sayıda bir güruha aittir. Kendisine sıkıntı veren insan ise seçilmiştir, aristokrattır. Şurası tuhaf bir hakikattir ki, kendilerine sıkıntı vermeyen insanlar sık sık başkalarını sıkarlar; diğer yandan kendilerine sıkıntı vermeyenler başkalarını eğlendirirler de.[25]

Estetik uğrak, birçoğumuzun çoğunlukla kendi hayatlarımızı yaşadığımız noktadır. Bu uğrakta, kendimizi bütün kalbimizle ve isteğimizle hiçbir şeye bağlamadan, gerçek bir bağlılık hissetmeden, her şeyden vazgeçebiliriz. Sırf sıkıldığımız için evlilikleri, aileleri, kariyerleri bir kenara fırlatabiliriz. Sahici değil ama "sempatik" olma yolunda "kendimizi bulmayı" deneyebiliriz. Kendimizden daha üstün bir şeye boyun eğmeye direnebiliriz ve kontrolü elden bırakmamak için, işe yaramasa da, mücadele edebiliriz. Kierkegaard'ın esteti, bu anlatılanlardan daha özgün bir hayat ister. Kendi ifadesiyle şöyle der:

> Eğer daha mütevazı bir ruha sahip olsaydım bir bardak su rica ettiğimde bana bir kadehte, dünyanın en pahalı şarabını harmanlayarak getiren hizmetkârıma hazzın hoşlandığım şeyden değil, kendi yolumu bulmaktan ibaret olduğunu öğretmek için onu işten kovardım.[26]

İroniktir ki, yaşamın estetik uğrağı sıkıcıdır ve daha kötüsü: "her estetik hayat görüşü umutsuzdur."[27] Bu uğrakta esaslı bir monotonluk ve hüzün vardır. Estetik memnuniyetler, şartlara bağlı geçici heveslerden etkilenirler. Bu yüzden estet asla *bir* "benlik" değildir, "kişiliğin birleşik gücünden" yoksun *çokluk*tur sadece.[28] Ruhun sentezi ve dünya, fiyaskoyla sonuçlanır. Zavallı, sıkılmış ve yorgun bir estet nasıl olur da huzuru bulabilir ki? Kierkegaard der ki, "Estet, kesinlikle bilinçli bir şekilde umutsuzluğu seçmelidir; çıkmaza girdiğini kabullenip bu olumsuz durumla yüzleşmelidir. Kendi dikkatini dağıtmaktan vazgeçmelidir, sadece kendisi için yaşamaya da bir son vermelidir."

Korku, kişinin korktuğu şeyi arzulamasıdır, sevimli bir nefrettir.
(Soren Kierkegaard)

Var olan birey için tek gerçeklik, kendi etik gerçekliğidir. Diğer bütün gerçekliklerle kavramsal bir ilişki kurar; doğru bilgi sadece olasılık dairesinde gerçek olanı yorumlamaya bağlıdır.
(Soren Kierkegaard)

Etik Uğrak

Hayat yolunun sıradaki uğrağı etik uğraktır. Hayatın bu uğrağı toplumun normlarına, ilkelerine ve geleneklerine bağlanmayı, onlarla bütünleşmeyi içerir. Bu anlamda, estetin narsist dürtülerinin ötesindedir. Burada kişi kendini, ilke hâline gelmiş bir vaade adar. Bu bağlamda, Kierkegaard der ki: Ben kendimi "sonsuzlaştırırım"; yani yukarı doğru, evrenselleşen etik davranış seviyesine yükselirim ki -ironik bir şekilde- bu (yükselme) benim "sonlu" estetik tabiatımın amacını, -bir inanca bağlı olmayan estetik hayattan daha çok- yerine getirir. Örneğin; sadık kalınan, mutlu bir evlilik, -hiç durmadan ve giderek artan biçimde- birbiri ardından gelen anlamsız cazibelerin peşinde koşmaktan daha memnun edicidir.

Ahlaklı bir kadın ya da erkek, ağırbaşlıdır. Yaşadığı etik ilkeleri titizlikle seçer. Bu şekilde davranan ahlaklı kişi, estetin ulaşamadığı birlik seviyesine ulaşmayı başarır. Ahlaklı kişi bunu, ya/ya da seçeneği üzerinde (ya ah-

laki bir hayat ya da ahlak dışı bir hayat) baskı kurarak başarır. Kierkegaard'ın etik karakteri "Hâkim", şöyle der:

> Sorun, doğru olanı seçmekten ziyade bir insanın seçim yaparken seçtiği yol, ne kadar içten olduğu ve bu seçime ne denli enerji harcadığı ile ilgilidir. Dolayısıyla şahsiyet, kendi iç sonsuzluğunu ilan eder ve böylece şahsiyet sağlamlaşır...
> Benim *ya/ya da*'m ilk anda iyi ve kötü arasındaki tercihi belirtmez; kişinin iyi ve kötüyü seçmesi/ya da dışlaması bağlamında yaptığı seçimi gösterir. Buradaki soru, kişinin varoluşu ve yaşıyor oluşunu hangi belirleyici faktörler altında düşünüp taşındığıdır. İyi ve kötüyü tercih eden kişinin iyi olanı seçmesi gerçekten de doğrudur fakat bu daha sonradan anlaşılır; çünkü estetik, kötülük değil tarafsızlıktır. İşte bu yüzden sorun, iyi veya kötüyü iki gönüllü arasından seçmek değildir; gönüllü olmayı seçmektir. Burada, bir seçim yapılmasının ne kadar önemli olduğunu tekrar görüyorsunuz; yani en önemli şey kafa yorma değil, seçimi etik boyuta yükselten iradenin kutsanmasıdır.[29]

Başka bir deyişle -bu uğrakta- önemli olan şey etik iradedir. "Hâkim" size Kant'ı (12. Bölüm) hatırlattıysa, şaşırmayın. Kant'ın ahlak felsefesinin merkezinde; irade, ahlaki bir güdü sahibi olmak, planlı olmak, evrensel ahlak kurallarına rasyonel şekilde bağlı olmak ve insanların "amacı kendinde yatan" canlılar olduğu meseleleri yer alır. Kantçı ahlak, etik uğrağın bir örneğidir; Kierkegaard'a göre bu durum, Kant felsefesinin ve genel olarak modern (Aydınlanmacı), tam anlamıyla hümanist olan felsefelerin başarısızlığının nedenidir. Bu felsefe insan aklını yüceltir ve insanı kendi kanun koyucusu hâline getirir; oysa insan asla kendi kanun koyucusu olamaz.

> Kant, insanı kendi kanunlarını (otonomi) koyan, bu kanunlarla yine kendisini sınırlayan bir varlık pozisyonuna sokar. Daha açık bir ifadeyle bunun anlamı "kanunsuzluk ya da deneyim"dir. Bu, Sancho Panza'nın kendisini dövmesinden daha zor değildir... Bireyin bizzat kendisinden kaynaklanmayan (otorite kurma anlamında) zorlayıcı bir üçüncü etken daha olmalıdır...
> Sadece kendi koyduğum kanun değil... herhangi bir kanun değil; benden daha üstün bir şeyin bana dayattığı bir kanun daha vardır. Ve sadece bu da değil; kanun koyucu, aynı zamanda eğitim karakteri sıfatıyla özgürdür ve baskı uygular.
> Şimdi, bir insan bütün hayatı boyunca Tanrı'nın onunla bağlantı kurabileceği biçimde kararlı hareket etmezse; eh, o takdirde bu insanın bir yanılsama,

hayal ve deneyim hâli içinde, kendinden memnun yaşamasına izin verilir -deneyimde, erdem eksikliği anlamı da vardır.[30]

Gerçek davranış, haricî bir davranış değildir, hatta bireyin salt ihtimale karşı bir amaca binaen oluşturduğu ve orada var olmak için kendisini düşüncelerinin muhteviyatıyla tanımladığı içsel bir karardır.
(Soren Kierkegaard)

Kierkegaard, insanlığın modern inancının her şeyi tepetakla ettiğini söyler: Artık son sözü söyleyen insandır, Tanrı değil. İyi ve kötüyü de insan belirler, Tanrı değil. Yine de nasıl hareket etmemiz gerektiğini (tıpkı bir insanın makul olup olmadığını kendi kendine belirleyemeyeceği gibi), muhakeme ederek bulamayız. İnsan hangi parçası için, zıt iki seçenekten hangisinin doğru olduğuna karar vermek ister ki? *Kendisinin o parçasını*, yine kendisine ait bir başka ebedi kendiliğiyle (*ad infinitum*) değerlendirmek zorunda kalmayacak mı?

Yapmaya niyet ettiğim iyi şeyleri düşünmem, onları yapmamla özdeş midir, onları yapmış gibi olur muyum? Asla. Bir davranış kıstasını oluşturan, haricî bir şey de değildir; zira bir kuruşu bile olmayan insanoğlu, bir krallığı feda eden biri kadar hayırsever olabilir.
(Soren Kierkegaard)

Sonuç olarak, etik uğrakta hiçbir şey çözüme kavuşmaz. Bunun ötesine, başka *bir yere* ulaşmak için, bir "iman sıçraması" yapmalıyız. Salt etik uğrağın ötesine, dinî uğrağa geçmeliyiz.

Dinî Uğrak

Kierkegaard, kendi insani yargımıza ve genel olarak insani yargıya dayanan her şey her zaman şüpheli olduğu için; Kantçı (ve Aydınlanmacı) insan otonomisi görüşünün çaresizlikle (ya da umutsuzlukla) sonuçlandığını söyler. Ne kadar dikkatli düşünsek ve analiz etsek de, kesinlikle haklı olduğumuzdan hiçbir zaman emin olamayız. Kendi etiğimize devamlı surette karşı çıkar, onu yeniden gözden geçiririz. Biz kendi etik "kurallarımızı" oluştururuz; fakat şartlar (ve bizler) değiştikçe, onları yok sayarız, feshederiz. Böylece biz sahicilikten, güvenlikten ve istikrardan mahrum yaşarız. İyi bir tavır takınsak da endişe, hatta dehşet ve umutsuzluk hisleriyle gölgeleniriz. Keyfiliği, haksızlığı ve yanlışlığı dost ediniriz.

Bu, bizim etik (ve manevi) ilkelere hararetli, tutkulu bir şekilde bağlanmadığımız anlamına gelmez; evet, bağlanırız. Fakat sonuçta, bağlılıklarımız

gerçekte kendimizedir. Doğru olanı yapmak hususunda daha ciddi oldukça, ne yapıyor olduğumuz konusunda daha az emin oluyoruz. Kierkegaard'ın anlayışında, eğer ne yaptığımız konusunda eminsek, o hâlde haklı olamayız; çünkü böyle bir kesinlik insani olmaktan uzaktır ya da insaniliğin ötesindedir (Sokrates'in anladığı gibi).

Yapabileceğimizin en iyisini yaptığımız da söylenemez. Yapabildiğimizin en iyisi, varoluşumuz hakkındaki endişeyi asla yeterince gideremediğimizdir -eğer bu konuyu ciddiye alıyorsak.

> Hiçbir ciddi şüphe, hiçbir gerçek ve derin kaygı; kişinin yapabileceğini yaptığını söylemesine dayanak teşkil etmez. Eğer kişi bazen haklı bazen haksızsa, bu adam dışında kim onun doğruya ya da yanlışa belli bir dereceye kadar yaklaştığına karar verecektir ki? Peki (kendisi dışında), doğruya ya da yanlışa, belli bir dereceye kadar yaklaşmadığına karar veren kimdir? ... O hâlde bizim, Tanrı'nın önünde hiçbir şey olmama seçimimiz vardır -ya da başlamaya muktedir olamadan, her an yeniden başlamanın sonsuz işkencesi...[31]

Kişi bir gün, Kierkegaard'ın yaşam içinde çeşitli biçimlerde ebediyen var olduğunu düşündüğü topluluk, estetik hayat ve etik yaşamın getirdiği ümitsizlikten kaçabilirse, dindara ve özellikle Tanrı'ya doğru "sıçrayabilir."

Kierkegaardçı "iman sıçraması" teolojik ve felsefi olarak tartışmalıdır; aldatıcı ikili bir harekete, bir açmaza benzer ve Kierkegaard'ın *etiğin teleolojik anlamda askıya alınması* dediği durumu da içerir. İbrahim Peygamber'in hikâyesini bir kere daha hatırlayın. Onun yerinde bulunmanın nasıl bir şey olduğunu anlayarak, Hz. İbrahim'in durumunu bir kere daha düşünün.

Hz. İbrahim etik bir insan olsaydı, Tanrı'nın emretmiş olma ihtimaline dayanarak oğlu İshak'ı kurban etmeyi düşünmezdi. Ahlaklı bir adam, bir düşünür olarak Hz. İbrahim, Tanrı'nın öldürmemizi emretmeyeceği sonucuna ulaşmalıydı. Kantçı bir İbrahim'in dilediği koşulsuz buyruk ne olabilir?: "Eğer Tanrı'nın senden oğlunu öldürmeni istediğine inanırsan, oğlunu öldürmelisin" mi? "İnanç" çok müphemdir, böyle bir koşulun temeli olmak için de fazla manevidir (ya da duygusaldır).

Bir adamın küçük bir çocukken Jutland yaylalarında koyun güderken muazzam bir açlık ve istek içinde acı çekerek bir tepenin üstünde durup Tanrı'yı lanetlemesi ve bu adamın 82 yaşına geldiğinde bile bu olayı unutamaması ne korkunç bir şeydir!
(Soren Kierkegaard)

Peki ya Kantçı İbrahim'in dilediği buyruk şu olabilir mi?: "Tanrı'nın sizden oğlunuzu öldürmenizi istediğinden eminseniz, bunu yapmalısınız." Fakat nasıl bir insan, böyle bir şeyden emin olabilir ki? Çevremize baktığımızda, aklı başında gözlemciler olan bizler, pek çok kötülük yapan ve bu kötülüklerin Tanrı'nın (onlara yapmasını söylediği) bir emri olduğuna inanan insanları görmüyor muyuz? Biz onların ahlaki göreve bu denli öznel bakmalarını tasdik etmiyoruz. Hakikat belki de nesneldir, evet, ama inançlar sadece nesnel oldukları için doğru olamazlar.

Kierkegaard'ın ne ifade etmek istediğini anlamak için, mümkün olduğunca kendinizi Hz. İbrahim'in yerine koyun; temel, evrensel olduğuna inandığınız bir ahlaki kuralı çiğnemek için Tanrı'dan mesaj aldığınıza inandığınızı hayal edin.Tekrarlamak gerekirse, Hz. İbrahim "kendi içinde" bir kahramanlık sergiledi: Melek kolunu tuttuğunda Hz.İbrahim eylemi gerçekleştirmek üzereydi. Kierkegaard (şüphesiz, kendisini ve Regina Olsen'ı düşünerek) şöyle der:

> Hz. İbrahim'in durumu çok daha farklıydı. O bu davranışıyla etiğin sınırlarını aştı ve etiğin dışında kalan daha yüksek bir *telos* sahibi oldu (ki bu telos, etiğin askıya almasıyla alakalıdır). İnsanlar Hz. İbrahim'in davranışını nasıl olacak da evrensellikle ilişkilendirecekler? Ya da Hz. İbrahim'in yaptığıyla (çiğnediği yasa hariç) evrensellik arasında en ufak bir rabıta bulmak mümkün müdür acaba?... Hz. İbrahim'in yaptığı şeyin, insanları kurtarmakla hiçbir alakası yoktu, devletin fikrini devam ettirmekle de... Hz. İbrahim'in hiçbir eyleminin evrensellikle bir bağlantısı yoktur; bu eylemler tamamen özel bir anlayışın ifadeleriydi. İşte bu sebeple trajik kahraman ahlaki erdeminden dolayı yüceyken; Hz. İbrahim kendi kişisel erdemi nedeniyle yücedir. Hz. İbrahim'in hayatında babanın oğlunu sevdiğini göstereceği daha başka bir (yüce) etik anlatım olamazdı. Ahlaki bağlamda, bu örnekte etikle ilgili başka hiçbir soru sorulamaz. Evrensellik İshak'ın içinde gizli bir biçimde vardı; bu onun zürriyetinde vardı ve bu yüzden de İshak'ın ağzından haykırmalıydı: "Yapma! Her şeyi mahvediyorsun."
> Öyleyse neden Hz. İbrahim bunu yaptı? Tanrı rızası için (tamamen buna özdeş biçimde) ve kendi uğruna. Tanrı rızası için yaptı, çünkü Tanrı, imanını kanıtlaması için bunu şart koştu; kendi uğruna yaptı çünkü delilleri sunması gerekiyordu. Bu iki görüşün bütünleşmesi bir durumu tanımlamak için kullanılan bir ifadeyle gayet güzel bir şekilde açıklanabilir: Bu bir sınama, bir ayartmadır... Bu vakada (onu Tanrı'nın isteğine uymaktan alıkoyan) ayartmanın kendisi bizatihi etiktir...

> Bu yüzden ben, bir yandan Hz. İbrahim'e hayran kalırken, bir yandan da dehşete kapılıyorum... Hz. İbrahim, evrenselin dışındaki yüceliği elde etmek için evrenselden vazgeçendir. –O ne yapmaktadır?... Ve eğer birey yanlışsa onu ne kurtarabilir?.. Seyirci onu (Hz. İbrahim'i) ne anlayabilir ne de ona kendinden emin bir şekilde bakabilir...
> Bir birey olarak o (Hz. İbrahim) evrensel olandan daha yücedir; bu da tefekküre müsaade etmeyen bir açmazdır... İmanın sınırını takip eden kişiye, hiç kimse nasihat veremez.[32]

İmanın dışındaki herhangi bir perspektiften baktığımızda İbrahim Peygamber *saçma* davranmıştır. Seçimini, etrafı açmazlarla çevriliyken yapmıştır. Nesnel bir tavırla yaklaşacak olursak, Hz. İbrahim'in tercihi hiçbir akli zemine ait değildir. Diğer bir ifadeyle bu seçim hiçbir şekilde meşrulaştırılamaz. Fakat önemli olan bir şey vardır: Hz. İbrahim de bunu biliyordu. Davranışıyla ilgili olarak ne kendi hâlkına ne de eşi Sare'ye danışmıştı. Eğer oğlunu kurban etseydi, onların bu durumu nasıl karşılayacaklarını tahmin edebiliyordu. Evrensel ahlak ilkesi de ona yardım etmedi. Hz. İbrahim bireysel bir çıkmazla yüz yüzeydi.

> Sorun nesnel bir tarzla ele alındığında, özne için kararıyla tutku dolu bir şekilde (en azından son derece taraflı bir tutkuyla) yüzleşmek imkânsız hâle gelir. Azami şekilde, sürekli olarak sadece bir tahminden ibaret olan şeye sonsuz bir ilgi göstermek; kişinin kendisiyle çelişmesidir ve bu sebeple komiktir. Eğer bunun yerine, tutku yine de anlamlı ya da önemliyse, bu fanatiklik olur.[33]

Kierkegaard'a göre, etik evrenseldir ve amacını, icrasını (*telos*) kendinde taşır. Kierkegaard "Onun görevi, evrensel olmak için kendi kısmiliğini feshetmektir"[34] der. İşte bu, Hz. İbrahim yapmayı reddettiği şeydir. Hz. İbrahim etik düzlemi *etiği teleolojik anlamda askıya alarak* aşar.

> İman, kısmi olanın evrenselden daha yüce olduğu bir açmazdır –yine de böyle bir durumda, gözlemlenebilir... Evrensele nail olduktan sonra birey... kısmi olan, kendini evrensel olandan daha üstün tutarak ayırdığına göre.... eğer bu iman olmasaydı Hz. İbrahim kaybolurdu ve iman dünyada asla var olmazdı...[35]

Korku, eline geçirdiği birey için yabancı bir güçtür ve hiç kimse ondan yakasını kurtaramaz; ayrıca kişi, gerçekte, ondan kurtulmak da istemez. Çünkü korkar; fakat birinin korktuğu şey, diğerini cezbeder.
(Soren Kierkegaard)

Kant ve Aydınlanmacılar hatalıdır. Evrensel, genellenmiş hümanist etik yetersizdir. Bunlar "var olan birey"den bahsetmezler; onunla ilgili değillerdir. Sadece iman (dinî uğrak), var olmamıza ve sahici olmamıza imkân verir. Eğer biz *var olmuşsak*, (güçlü bir irade anlamında) etiği askıya almayı dilemeliyiz. Bireysel, nesnel ve etik anlamda bu tehlikelidir, kabul edilemez ve saçmadır. Rasyonel, beşeri ve insancıl bir perspektiften bakarsak; Tanrı'nın (Hz. İbrahim adına) benden oğlumu öldürmemi istemesi son derece saçmadır: İnsanın Tanrı'yla olan ilişkisinin bütün tarihi, etik açıdan saçmadır.

TEHLİKELİ ŞEYLER

Hz. İbrahim örneğindeki bir sorun da, onun "büyüklüğü"dür. Eğer dikkat etmezsek, Kierkegaard'a göre dinin; bu derece büyük ve sosyal anlamda tehlikeli bir kararı içerdiğini düşünebiliriz; fakat elbette öyle değildir. Kierkegaard günlük hayata dair küçük anların da Tanrı ile kurduğumuz ilişkiye dâhil olduğunu ve seçeneklerimizi nesnel anlamda seçersek (ya da kararlarımızı bu şekilde belirlersek) -parka gitmek ya da kahve almak gibi- asla çözülemeyen bir dizi soruyla karşılaşabileceğimizi söyler. Bu sorular dur durak bilmez:

Eğer ben bu kahveyi satın alırsam bir fakire bu parayı vermediğim için bencil olur muyum? Hangi fakir? Parayı "fakir"e vermek evrensel açıdan iyi bir şey midir? Ne kadar? Bunu nasıl bilebilirim? Eğer bu kahveyi almazsam garson işini, kahve dükkânının sahibi de iş yerini kaybeder mi? Bunlar saçma sorular mıdır? Dışarıdan bakarsak belki... Ama eğer ben doğru olanı yapma konusunda samimi değilsem, sadece kendim için en iyi olanı yapmamış olurum.

Bu çıkmazlardan kurtulamam; ikili doğamın, kısıtlı zamanımın ve ebediyete karşı olduğumun farkına varırsam, bu çıkmazlarla her yerde karşılaşırım. Eğer ben var olmuşsam, "bir özne hâline gelmişsem"; Tanrı'ya itaat ettiğimi asla kesin olarak bilmediğimi kabul ederken, bir şekilde bu iki doğayı Tanrı'ya itaat ederek birleştirmeliyim. Bir şekilde, çelişkili olarak, bilmediğimi bilmeliyim; yine de, ne olursa olsun inanmalıyım. Bu "anlamlı" geliyor mu? Pek değil. Ancak Kierkegaard "anlamlı" olmaya da çalışmaz. O sadece bizi ıslah etmeye uğraşır.

> Ben bir Hristiyan değilim ve maalesef başkalarının da Hristiyan olmadığını açıkça ortaya koyamam. Gerçekte onlar benden bile daha az Hristiyanlardır.

Bu, onların kendilerini Hristiyan olduklarını zannetmelerinden kaynaklanır; ya da onlar Hristiyan olduklarıyla ilgili yalan söylerler. Ben kendime Hristiyan demem. Ama başkalarının benden bile daha az Hristiyan olduklarını açıkça ortaya koyabilirim.[36]

Eğer tövbe etmemiş ya da melankolik olmasaydım, Regina Olsen'la olan birlikteliğim beni hayal edebileceğimden daha fazla mutlu edebilirdi. Ama şimdi ben bulunduğum durumdayım, heyhat! Onsuz mutsuzluğumda, onunla olmaktan daha mutlu olabileceğimi söylemek zorundaydım.
(Soren Kierkegaard)

Bu iddia, elbette, filozofların ve teologların pek de hoşuna gitmeyecektir. Öncelikle etiğe, nesnelliğe ve akla başvurmayı bir kenara atarsak; bulunduğumuz konum Sofistlerin öznellik alanından çok da uzakta değildir. Kierkegaard'ın "varoluş" ve sahici Hristiyanlık görüşü, diğer görüşlerinden "daha fazla doğru" değildir; ya da onlardan daha fazla öne çıkmaz. Öyleyse bunu neden kabul edelim ki?

Bunda *akli olan* hiçbir şey yoktur; fakat belki de başka bir şey vardır. Belki bir ima? Kierkegaard'ın bize öğreteceği değerli bir derse -öğrenemesek veya öğrenmesek de- ya da onun ardından gideceğimize dair bir ima... Belki de bu ders, günümüz Amerika'sının Kierkegaard'ın Kopenhag'ına benzediğiyle, Amerikalıların büyük çoğunluğunun "Tanrı'ya inandıklarını" söylemeleriyle ve kendilerini "Hristiyan" olarak tanımlamalarıyla ilgilidir. Ancak bu varoluşçu bir tarzda, günlük dilde, ne anlama gelir? Kierkegaard'a göre bu ne anlama gelirse gelsin, Hristiyan olmak rahat (ya da tatminkâr) bir hayat yaşamak anlamına gelmez, gelmemelidir.

Mevcudiyet... uzlaşmak için çetin bir kategoridir; zira eğer onu düşünürsem, onu feshederim ve ardından da onu düşünmem artık. Bu yüzden bana düşünülmeyecek bir şeyin, yani varoluşun gerçek olduğunu söylemek münasiptir diye gözükmektedir.
(Soren Kierkegaard)

Bütün "insanlığın" açıkgözlülüğü, onu tek bir şeye yönlendirir; sorumsuzca yaşayabilmeye. Bizim toplumumuz için rahibin önemi; yaptığı en önemsiz işlerde bile herkesin, yaşadığı her saatten sonsuza kadar sorumlu olmasını sağlamak için her şeyi yapmak olmalıdır; çünkü bu Hristiyanlıktır. Fakat toplum için din adamının önemi; toplum, sorumluluğu kendi üstünden "din adamı"na atarken, riyakârlığı garantilemektir.[37]

Her yerinde "şimdi buradasınız" yazan varoluşsal bir haritam var.
(Steven Wright)

Biz din adamı olalım ya da olmayalım, kendimizin mabedi, kendimizin dinî otoritesi değil miyiz? Ve eğer öyleysek, kendi tanrımız olmanın küçücük bir adım uzağında değil miyiz? Kierkegaard da aynı fikirdedir.

> Dostum, şu andaki hâliyle (yani Yeni Ahit'in Hristiyanlığı olması iddiası ile), siz (eğer yerine getiriyorsanız) umumi ibadete katılmaya son vererek küçük bir günahtan kurtulacak ve büyük bir günah edineceksiniz: Tanrı'yla alay etmeye iştirak etmeyecek, böylece alay etme günahından kurtulacak ama katılmama günahını üstleneksiniz.[38]

YORUM

Kierkegaard herhangi popüler bir kitapçının raflarında muhakkak rastlayacağınız bir filozoftur. Diğer filozoflar da onun kadar, belki de ondan daha iyi yazmışlardır. Onlar önemli konulara tutarlı yaklaşmış ve bu konuları daha az kişiselleştirmişlerdir. Yine de onlardan çok azı, günümüzün önemli problemlerini Kierkegaard gibi işlemiştir. Kierkegaard, grubun dışında kalanlar için, uzmanlar için ve "halk tabakası" için, tercihleri ertelemenin ne kadar tehlikeli olduğunu ve toplum kitlesinin oluşturduğu baskıyı görmüştür.

Özgürlüklerimize, artan boş vakitlerimize, manevi anlamda çok yönlü oluşumuza rağmen sahicilik -sadece din mevzusunda değil- hayatın her kademesinde nadiren ortaya çıkar. Kierkegaard'ın en yüce erdemi, "cevaplar" ve "seçenekler" bombardımanı arasında hayatın anlamını elde etmeye uğraşan "var olan" bireyi; felsefi, teolojik, siyasi ve bilimsel soyutlamadan kurtararak, onu (var olan bireyi) ıslah etmeye çalışmasıdır. Kierkegaard'ın soyut felsefeye ve Aydınlanmacı akıl yürütmeye dair eleştirisi bize; felsefeleri inşa edenlerin, vahiyleri yorumlayanların, bilimsel sonuçlara ulaşanların, neyin nesnel ve makul olduğuna karar verenlerin de bireyler olduğunu hatırlatır.

Nerede ve ne zaman insanlar kendi devirlerine ve kültürlerine değer biçiyorlarsa... orada Kierkegaard okunuyordur -abartılarına, tek taraflılığına ve radikal öznelliğine rağmen. Aslında Kierkegaard, bu özelliklerinden dolayı okunacaktır.
(W.T. Jones)

Bununla beraber Kierkegaard, öznellik ve bireysellik yönünde çokça savrulmuş görünmektedir. Çünkü o bütün sezişine ve tahmin gücüne rağmen, bilime ve nesnelliğe olan yabancılaşmasının üstesinden gelebilmiş değildir. Şüphesiz, iman sıçraması bile tamamıyla, etik tasavvuru ve nesnel gerçekliği yadsıma gücüne sahip değildir. Tutkudan yoksun olmak ölümcül olsa da, tutkunun varlığı sahiciliği garantileyemez. Kör ve kontrol edilemez bir tutku, aşırı soyutlamayı olduğu kadar bireyselliği de yok edebilir. Tutkunun "tükettiği" veya "coşturduğu" kişi, kendisini "topluluk" içinde olduğu kadar tutku içinde de kaybedebileceğini bilir.

Belki de günümüzün en büyük tehlikesi aşırı tutku değil de; aşırı kin, kıskançlık, kibir gibi tutku maskesinin ardına saklanan duygulardır. Belki de asıl tehlike iman sıçraması riskini göze almak değil de; kitlesel hareketin yapmacık imanı, fanatik dincilik ya da çığ bir maneviliktir. Belki de asıl tehlike aşırı öznellik değil de, aşırı benmerkezcilik ve dürüst olmamaktır. Hatta biri kalkıp da "İnsan ruhunun biyolojisi hakkındaki bilgimize rağmen (ya da sebebiyle) biz yine de birkaç orijinal bireyle karşılaşırız" diyebilir.

Modern bilim pek çok şeye ait gizemleri çözmeye, bilgiler ortaya koymaya devam ediyor. Varoluşçu olmayan felsefe anlayışı ise, yeteneklerimizi geliştirmeye ve onları izah etmeye devam ediyor. Ya hedeflerinin her birini şu dakika gerçekleştirirse? Bu durumda bile kendimiz hakkındaki en derin varoluşsal sorular verecek cevabımız olmaz: İnsan olmak ne demektir? Yaşamak, acı çekmemize ya da mücadele etmemize değer midir? Hayatın bir anlamı var mıdır? *Hayatımın* bir anlamı var mıdır?

Tanrı ile ya da Tanrı'sız; aileyi severek ya da sevmeyerek; öğüt veren bilgelerle ya da onlarsız; çocuklu ya da çocuksuz; çalışarak ya da işsiz; eğitimle veya eğitimsiz; -hangi yaş, ırk, cinsiyetten olursa olsun- Kierkegaard'ın sorusu hepimizi kapsar; Sokratesçi bir tazı gibi bizi kovalar: Biz -

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından, artık zaman gitgide artarak zıvanadan çıkmış görünüyordu. Ve insanlar doğru olanı yapma konusunda kendilerini yetersiz hissediyorlardı. Bu konumda onlar, Kierkegaard gibi, yabancılaşma ve uzaklaşma ortamına sahip bir kültürü suçlayan, bütün bir benlik hâline gelmenin kişinin çevresiyle olan ilişkilerini geliştirmesinden daha önemli olduğunu öğreten filozofları ve düşünürleri ciddiye almaya başladılar.
(W.T. Jones)

siz, ben ve onlar- ne *yapıyoruz*? Bazen, belli bir düşünce biçimi içinde olduğumda, benlik ile dünya arasındaki kopukluğu onarmaya çalışmak için çok uğraşan ve acılar çeken Dane'i işitir gibi oluyorum: "Her şey her zamanki gibi sürüp gidiyor, ancak ona inanan hiç kimse yok."

ANA FİKRİN ÖZETİ

- Soren Kierkegaard hakikatin öznel olduğunu ve topluluğun ya da "kalabalığın" hakiki olmadığını ileri sürmüştür. Bilimin ve nesnel hakikatin, bireyin ihtiyacı olan hakikati ortaya koyabileceğini düşünmez. Geleneksellik ve indirgemeciliği, bireyleri tanımlamak ve izah etmek için kuramlar ve sistemler kullandığı için eleştirmiştir.
- Kierkegaard'a göre, bütün bireylerin karşı karşıya kaldıkları en önemli mesele Tanrı ile nasıl irtibat kuracaklarıdır. Tanrı ile kurulan ilişkinin bir sözleşmeye indirgenmesini eleştirmiştir. İmanı nesnelleştirme ve inancı olgulara (bilime) dayandırma yolundaki bütün gayretleri "sahte Hristiyanlık" olarak adlandırıp, bunları reddetmiştir.
- Kierkegaard bilimin abartıldığını söyler. Kitle toplumunu, herkesi "matematiksel bir eşitliğe göre" kademelendirdiği ve bireylerin kendilerine yabancılaşmalarını sağladığı için eleştirmiştir. İnsanlar kalıplara uymaya, sahici bireyler olmak yerine soyutlamalar hâline gelmeye mecbur bırakılmıştır. Kitlesel hareket ve nesnel bilgi bireye hitap edemez.
- Kierkegaard'a göre biz ancak "özne olarak", inançlarımızı öznel biçimde ve tutkuyla ele alıp, onları kendimize has kıldığımız zaman var oluruz. Rasyonellik ve nesnellik sahiciliğe engel olur; çünkü onlar bizi kendi varoluşsal kategorilerimizden uzaklaştırırlar. Var olmak, özne hâline gelmek ancak Tanrı ile irtibat kurduğumuzda mümkündür. Kierkegaard başka hiçbir şeyin bizi gerçekten "var edeceğini" düşünmez.
- Kierkegaard görüşlerini ispat etmeye çalışmaktansa yaşam yolundaki üç uğrağı tasvir eden bir dizi ıslah edici taslak ortaya koymuştur: Estetik, etik ve dinî uğrak. Bu uğrakların seviyesi giderek yükselir. Estetik uğrak en yaygın uğraktır ve özellikle duygusal hazzın peşinde koşmakla tanımlanır; can sıkıntısına karşı verilen beyhude bir savaştır. Etik uğrak ise, toplumun kurallarına olan bağlılığı kapsayan bir yaşam tarzıdır; müşterek (evrensel) ilkelere adanmıştır. Bu ilkeler insan ve koşullar değiştikçe yeniden gözden geçirilir ve yenilenir.

- Kierkegaard'a göre en yüce uğrak, hayatın dinî uğrağıdır. Hayatın tek sahici tarzıdır. Yalnızca dinî hayat, bizim ikili doğamızı tanır ve bireye, özelden evrensele doğru gerçekleşen değişimde bir çıkar yol sağlar. Bu da etiği teleolojik anlamda askıya alarak ve iman sıçraması sayesinde elde edilir.

DÜŞÜNCELER

1. Varoluşçuluğun genel bir tanımını yapınız. Varoluşçuluğun ana meseleleri nelerdir?
2. Kierkegaard'ın "evrensel çözümü" nedir? Bu çözüm, görüşlerini nasıl etkilemiştir? Regina Olsen'la olan ilişkisinden neler öğrenmiştir?
3. Kierkegaard'ın "sahte Hristiyanlık" eleştirisini anlatınız. "Sahte Hristiyanlık" nedir?
4. Kierkegaard'ın iman anlayışıyla, genel iman anlayışını karşılaştırınız ve farklarını ortaya koyunuz.
5. Kierkegaard "hakikat öznedir" sözüyle ne demek ister? Bu söz "hakikat görelidir" ifadesiyle aynı anlama mı gelir? Açıklayınız.
6. Kierkegaard'ın, "şimdiki zaman" analiziyle ilgili olan "tutku" ile ne kastettiğini açıklayınız.
7. Kierkegaard "özne olmak"la ne demek ister? "Özne olmak" neden Kierkegaard'ın felsefi girişimi için bu derece önemlidir?
8. Esteti ve yaşam yolundaki estetik uğrağı tanımlayınız.
9. Etik bireyi ve yaşam yolundaki etik uğrağı tanımlayınız.
10. Dinî bireyi ve yaşam yolundaki dinî uğrağı tanımlayınız.
11. Hayat yolundaki uğrakların birbirleriyle nasıl bir bağlantısı vardır?
12. İman sıçraması nedir? Merkezindeki çıkmaz nedir?
13. Islah etmek nedir ve Kierkegaard'ın yazılarında nasıl bir rol oynar?

İNTERNET KAYNAKLARI

Wadsworth Philosophy Shoppe'deki Soccio Web sitesine bakınız. http://philosophy.wadsworth.com/Soccio6e adresine girdiğinizde bu bölümle alakalı terimleri arayabilir, testleri çözebilir, telaffuz rehberi ve çalışma ipuçlarından yararlanabilirsiniz.

16. BÖLÜM

BİR PRAGMACI

WILLIAM JAMES

Bir kural olarak, kullanmadığımız hiçbir olguya ve kurama güvenmeyiz.
(William James)

pragmacılık
Yunancada "iş, eylem" anlamına gelir. Fikirlerin pratik sonuçlar ürettikleri ve amaçlarımız yönünde etkili oldukları sürece anlamlı olduğuna veya doğruluk değeri bulunduğuna ilişkin inanç. Bilgiyi ve hakikatı pratik sonuçlarına göre tanımlayan deneyci temele dayalı felsefe.

Birinci Bölüm'de, insanların inançlarını, yerine bir şey koyamadan yerle bir ettiği için felsefenin tehlikeli ve tahripkâr bir şöhreti olduğunu görmüştük. Ayrıca bazılarınca felsefenin belli bir temele dayandırılmaması nedeniyle tutarsız sayıldığını ve hayatımızda hiçbir fark yaratmadığına inanıldığını söyledik. İşte bu yüzden, "felsefe ekmek pişirmez" denir. Entelektüel pek çok düşünürün en temel meselelerde dahi anlaşamadıklarına şahit olduk: "Zihin mevcut mudur?", "Özgür iradeye sahip miyiz?", "Eğer niyetlerimiz iyiyse davranışlarımızın sonuçları önemli midir?", "Bilgi nedir?", "Akıl deneyimden daha mı güvenilirdir yoksa başka bir yöntem var mıdır?", "Sadece tek bir gerçeklik mi vardır?", "Bir Tanrı var mıdır?", "Erdem nedir?", "Herhangi bir şeyi bilebilir miyiz?", "Objektiflik mümkün müdür?"

Makul, yani sağduyu sahibi olan biri, bütün bunlardan ne çıkartabilir? Büyük filozofların her biri, bütün düşünce sistemlerini bir veya iki anlayış etrafında şekillendirmiş gibi görünür. Bu sistemler, çoğumuzun tecrübe ettiği hayatla karşılaştırıldığında, gözümüze tuhaf ve yapay görünürler; entelektüel olarak ilgi çekici olsalar da pek de *kullanışlı* ve *yararlı* oldukları söylenemez. Hayat, filozoflara bir iş imkânı sağlamak dışında hiçbir yararı olmayan felsefi argümanlarla, tamamıyla soyut kavramlarla vakit geçirmek için çok kısa değil mi?

Amerikalı ilk büyük filozof, felsefenin buna benzer sorulara cevap vermesini istemiştir. **William James** (1842–1910), deneyciliğe dayanan ve hakikat ile bilgiyi pratik sonuçlar açısından tanımlayan felsefenin, yani **pragmacılığın** en sadık ve en ateşli savunucusudur. Mill, Marks ve Kierkegaard gibi, James de felsefenin salt entelektüel bir girişimden fazlası olduğuna inanmıştır. James'e göre felsefenin gerçek amacı, kendi bireysel ihtiyaçlarımıza ve mizacımıza uygun olan inançları nasıl keşfedeceğimizi ve benimseyeceğimizi göstererek, onları hayatımıza dâhil etmemize yardımcı olmaktır. James, inançların odağına; nesnel anlamda doğru olan evrensel inançları değil de; *bizim işimize yarayan inançları* yerleştirir. James'in felsefesi kışkırtıcı, coşkulu, iyimser ve enerjiktir. Felsefesi, bireyler için önemli olan fikir ve hakikatlerin ortaya konulmasının evrensel bir ihtiyaç olduğuna değinir ve fâni insanın feryadını dile getirir: "Şu ya da bu felsefe, benim hayatımı nasıl değiştiriyor?" James'in bu soruya verdiği cevap sıra dışı ve tatminkârdır.

KARAKTERİSTİK BİR AMERİKALI FİLOZOF

William James, hem devrinin yetiştirdiği hem de devrini şekillendiren bir filozoftu. 19. yüzyılın son yarısında, bilime büyük bir güven duyulmaya başlanmıştı. Hiç bitmeyen bir gelişimi ve ilerlemeyi vadeden Darwin'e ait evrim kuramının sosyolojik yorumları, insanları etkilemişti. Bu dönem, cesur atılımlara da şahitlik eder: Rockefellers, Carnegies ve Vanderbilts, büyük sanayi imparatorlukları kurup pastayı aralarında paylaşmışlardı. İnsanlar sabırsızdı; ilerlemek ve her işi hemen halletmek istiyorlardı. Özellikle Amerika, gelişme ve güç sahası hâline gelmişti. James bu ruhu tam manasıyla algıladı ve kendini net ve güçlü bir "anti-entelektüel" olarak ifade etti. Böylece en popüler ve şimdiye kadarki en etkili Amerikalı filozoflardan biri hâline geldi.

William James

Filozofun Eğitimi

William James'in babası, yerinde duramayan, tezcanlı bir adamdı. Bu yüzden William, çocukluğunun büyük bölümünü oradan oraya taşınarak

İşte bunlar benim size son sözlerimdir: Hayattan korkmayın. Hayatın yaşanmaya değer olduğuna inanın. İnancınız size bunu gerçekleştirmenizde yardımcı olacaktır. Haklı olduğunuza dair "bilimsel kanıt" mahşer gününe (ya da o ifadenin sembolize edebileceği bir varlık safhasına) ulaşılmadan önce açıklığa kavuşmayabilir. Fakat bu zamanın sadık savaşçıları ya da o anda ve orada onları temsil edecek olanlar, bu noktadan ileriye doğru devam etmek istemeyen yüreksizlere dönüşerek IV. Henry'nin bir zaferden sonra, Crillon'u selamlarken dediği şeyi söyleyebilirler: "Kendini as, cesur Crillon! Arques'da savaştık ve sen orada değildin"
(William James)

geçirdi. 1855'te James'in babası, dönemin Amerikan eğitimini tasvip etmediği için ailesiyle birlikte Avrupa'ya taşınmaya karar verdi ve haziranda Amerika'dan ayrıldılar. Ağustosta James'in babası, William'ı ve (daha sonra meşhur bir roman yazarı olacak olan) kardeşi Henry'i İtalya, Cenova'da bir okula gönderdi. Ekimde bütün aile İngiltere'ye taşınmak zorunda kaldı, daha sonra da Fransa'ya... 16 yaşındaki William, Fransa'nın Boulogne kentinde üniversiteye başladı ve hayatında ilk defa bütün bir yıl boyunca aynı okula devam etti.

Bahar olduğunda James ailesi, tekrar Amerika'ya dönerek Rhode Island'a taşındı. William üniversite eğitimine devam etmek istiyordu fakat babası, Amerikan üniversitelerinin verdiği eğitime sıcak bakmadığı için oğlunun üniversiteye gitmesine izin vermedi. Aile bu kez bir buçuk sene sonra İsviçre'ye taşındı. Daha önceden bilime meraklı olan William, artık sanata daha çok ilgi göstermeye başladı. Yaklaşık bir sene sanatla ilgili çalışmalar yaptıktan sonra, bilim ve fen çalışmalarına geri döndü.

1861'de William James, Harvard Üniversitesi Kimya Bölümü'ne girdi. Bu dönemde biyolojiye, anatomiye ve fizyolojiye merak sardı. Ayrıca James, Harvard'ın en etkili öğretim üyelerinden biri olan ve kendisine Amazon seyahatinde eşlik eden Jean Louis Agassiz'ten (1807–1873) çok etkilenmişti. Ancak sekiz ay sonra James bilim merakından sıkılmıştı ve "Eve gittiğim zaman bütün gün sadece felsefe çalışacağım" demişti. Ancak yine de, daha önce birkaç ders de aldığı Harvard Tıp Fakültesi'ne döndü.

James öğrencilik yıllarında hastalıklar ve ruhsal bazı sıkıntılar yaşadı. "Sürekli intiharın eşiğinde" olduğunu söylerdi. Hastanedeki işler kendisine çok ağır geldiği için tıp fakültesine devam etmemeye ka-

rar verdi. Almanya'daki kaplıcalara gitti. Buradan evine yazdığı mektuplarda eğlenceli ve kaygıdan uzak bir dil kullanmıştır. Fakat mektuplarının bir yerinde "silah, hançer ve zehir"in kendisinden asla uzaklaşmadığını belirtir.[1] Kendini hazır hissettiğinde tıp fakültesine geri döndü ve nihayet 26 yaşındayken bütün sınavlardan başarıyla geçti. Aynı yıl şiddetli bir depresyon geçirdi. Bu dönemde günlüğüne şöyle yazmıştır: "Doğa ve hayat, diğer insanlarla samimi bir ilişki kurmama uygun değil."[2] Sürekli bir endişe içindeydi; yalnız kalmaktan korkuyordu.

James, Fransız filozof Charles Renouvier (1815–1903)'a ait düşüncelerle tanıştıktan sonra kendisini çok daha iyi hissetmeye başladı. Renouvier özgür iradeyi, "pek çok ihtimal arasında bir fikre tutunma becerisi" olarak tanımlıyordu. James de, sağlık ve mutluluk fikrine tutunmak istedi ve azimli bir şekilde iyileşmeye *karar verdi*: O, bütün zihni enerjisini "egonun, dünyaya karşı, kendi kendini yöneten direnişine" yoğunlaştırarak iyi olmayı diliyordu.[3] James, "Benim ilk özgür eylemim özgür iradeye inanmak olacaktır" demiştir. Buhranından yavaş yavaş sıyrılmaya başladı ve bir süre sonra kendini, babasından miras aldığı kıvrak zekâsının idaresine bıraktı. Uzun süredir çektiği ruhsal sıkıntıların neticesi olarak, beden ve zihin arasındaki ilişkiye dair bir görüş geliştirdi. James'ten bahseden bir arkadaşı şöyle der:

Benim ilk özgür eylemim, özgür iradeye inanmak olacaktır.
(William James)

> "Faal gerilim", belirsizlik, tahmin edememe, hazırlıksız intibak, risk, değişim, anarşi, tevazu, doğallık. Bunlar James'in en sevdiği özelliklerdir ve kendisine büyük bir mutluluk verir. Bunlar aynı zamanda James'in en sahici bulduğu niteliklerdir ve ona göre, dünya en çok bu nitelikler aracılığıyla kendisiyle doğrudan konuşur. [4]

İnsani özgürlük sorunu benlik ve irade arasındaki fark ile biraz karmaşık hâle gelmiştir. İrade, yalnızca, benliğin eylem tarafıdır ve iradenin özgürlüğü gerçekte benliğin özgürlüğüdür; irade, benlik vasıtasıyla verilen hükümdür.
(Sarvepalli Radhakrishnan)

1872 yılında James, eğitimini tamamladı ve Harvard'ın fizyoloji bölümünde ders vermeye başladı. Üç yıl içinde yardımcı profesör oldu. Geri kalan profesyonel yaşantısında, yani neredeyse 36 yıl Harvard'ta çalıştı.

Pragmatik Çalışma Alışkanlıkları

Zihniniz sizin, en rahat ve uyumlu işçinizdir; acele içinde değildir ve gönellikle sonuçları düşünmez. O, sizin verimli işçinizdir. Gerginliğiniz, endişeniz, bugününüz ve geleceğiniz hepsi zihninizde karışık hâlde bulunmaktadır. Bunlar ilerlemenizi yavaşlatır, başarınızı engellerler.

Benim öğrencilere tavsiyem... biraz buna benziyor. Bisiklet zincirinin çok sıkı olması gibi, bir insanın da aşırı dikkati ve farkındalığı, zihninin çalışmasını engelleyebilir. Örneğin, bütün sınavların birbiri ardına geldiği dönemleri ele alalım. Sınav sırasında biraz kaygı duymak, sınavdan önce çokça kaygı duymaktan daha iyidir. Eğer bir sınavda gerçekten en iyisini yapmak istiyorsanız, sınavdan bir gün önceden kitabınızın kapağını kapatın ve kendinize şöyle söyleyin: "Bu sıkıcı kitaba bir dakika daha ayırmayacağım. Başarılı olup olmamak umurumda bile değil." Bunu samimi bir şekilde söyleyin, gerçekten böyle hissedin ve dışarı çıkın veya oyun oynayın ya da yatağa uzanıp uyuyun. Eminim ki ertesi gün sınavdan sonra, bu yöntemi sürekli olarak kullanmak isteyeceksiniz.

Lin Yutang'ın *Amerika'nın Hikmeti* adlı eserinde geçen William James'in *Psikoloji Öğretmenleriyle Sohbetler* adlı eserindeki "Rahatlamanın Müjdesi" adlı makalesinden alınmıştır. (New York: John Day, 1950, s.243).

1876'da James'in babası William'a, "oğlunun müstakbel eşiyle tanıştığını" söyledi. Babasının tanıştığı Alice Gibbens, gerçekten de daha sonra William'ın eşi oldu. Gibbens canlı, hareketli ve dürüst, genç bir kadındı. Birbirlerini sevdikleri hâlde William, Alice ile evlenmek için hazır olmadığını söyledi. Alice'e, evliliğe cesaret edemediğini anlatan ve kendini acımasızca eleştiren bir dizi mektup yolladı. Alice, William'a anlayış gösterdi ve ona "baştan çıkarıcı unsurları yolundan çektiğini" söyleyerek Quebec'e gitti. James, araya giren mesafe sayesinde korkularını yendi; üstelik artık kendisine Alice'le evlenme fikri çok daha çekici geliyordu. Bu dönemde ikilinin birbirine yazdığı satırlar, kur yapmanın ötesine geçmiş,

19. yüzyılın sonlarında, bilimsel süreç umutsuzluk ve güven arasında sendeleyip durmuştur. Thomas Eakins'in *Agnew Kliniği* adlı bu resmi, William James'in bir tıp öğrencisi olarak katılmış olabileceği bir çeşit tıp tiyatrosunu betimler.

ateşli bir coşkuyu yansıtmaya başlamıştı. 1878'de James, babasının öngördüğü gibi, Alice ile evlendi.[5]

William James, tezcanlı kişiliğini ve depresyona meyilli mizacını dengeleyecek desteği ve ilgiyi bulduğu hâlde, yine de hayatının geri kalanında sağlıklı kalabilmek için mücadele etti. Bunu yaparken de espri anlayışını, zekâsını ve sezgi gücünü kullandı. Fakat elde ettiği her başarıyı, "kendisini kurtaran" eşinden bildi.

Kahraman Filozof

James'in tıbba ve fizyolojiye olan merakı, psikolojiye olan ilgisini de körükledi. 1878 yılında Henry Holt isminde bir yayımcılık şirketiyle, psikolojiyle ilgili bir ders kitabı yazmak üzere anlaştı: *Ruhbilimin İlkeleri* (1890) adlı eserini tam 12 yılda tamamladı. Kitabı bu kadar uzun süre beklemeye değdi; zira bu çok beğenilen kitap sayesinde James, erken dönem modern psikoloji tarihinin önemli bir figürü hâline geldi.

Bu dönemde James'in ilgi alanı tekrar değişti ve felsefeye kaydı. Ancak ilgi alanlarının çok geniş olması, depresyonla olan mücadelesi; bilime, tıbba ve

Eğer insanın ne yaptığını kendi tabiatı belirliyorsa onun hareketi bir taş ya da ağacınkinden nasıl daha farklı olabilir? Bu durumda, herhangi biçimde bir sorumluluk almayı dışarıda bırakmış olmaz mıyız? İnsanı sorumlu tutmak, gelecekteki davranışında önemli bir farklılık oluşturabilir; bir taş ya da ağacı sorumlu tutmak ise anlamsızdır.
(John Dewey)

Bazı insanlar için -ki ben onlardan biriyim- bir insan hakkındaki en önemli ve en gerekli şey, insanın dünyaya nasıl baktığıdır. Evini kiralamak isteyen ev sahibi için kiracının geliri önemlidir ama (kiracının) felsefesi daha da önemlidir.
(G.K. Chesterton)

psikolojiye duyduğu ilgi sebebiyle James, felsefeye dönemin profesyonel filozoflarından daha farklı bir bakış açısıyla yaklaştı. James felsefeyi; kişisel bir ilişki, bir nevi irade işlevi, umutsuzluğun ve boşvermişliğin üstesinden gelecek bir yol gibi gördü. Hayatının *üstesinden gelebilecek* bir felsefe türü geliştirdi ve bu düşünce sistemini diğer insanların da ulaşabileceği nitelikte, ilgi çekici ve etkili bir dizi ders hâlinde ortaya koydu.

James'in çalışmalarının çoğu epik tarzındadır; şimdikinden daha yaygın ve daha moda olan maskülen ifadelere sahiptir. Eğer James'in felsefesini sırf bundan dolayı bir kenara bırakırsak hem kendimize hem de James'e haksızlık yapmış oluruz. Pragmacılık *eril* bir felsefe değildir; kahramanca mücadelelerin tüm unsurlarını kapsayan bir felsefedir; bir yiğitlik ve eylem felsefesidir; bir yaşama gücü felsefesidir. Devrinin gereği olarak James, bu değerleri eril bir terminolojiyle açıklamıştır. Atalete, kendine acımaya ve kendi kendini baltalamaya karşı koymaya çalışır. Tüm bunları yaparken de, kahramanca eylemlere ait tabirleri kullanır. James bizden, irade çabamızın yanı sıra, kendi hayatlarımıza karşı da bilinçli bir şekilde sorumluluk duymamızı ister. Yaşadığımız devir bizi sıklıkla çevre ve kalıtımın yararsız ürünlerine indirgemeye çalışırken James'inki gibi bir felsefe, insan ruhuna güvenmesinden ötürü bizi rahatlatır.

James'in yaşadığı hayat, aslında kendisinin "ideal" olarak tanımladığı hayatla tam olarak bağdaşmıyordu. Hâlbuki James tam tersini istemiştir. Aşırı duyarlılığın ve gereğinden fazla ince düşüncenin tehlikelerinin ve sınırlarının farkındadır ve daha sağlıklı, çok daha yararlı bir alternatif arar. O, kendi zayıflığından; herhangi bir şeye bağlı kalamamanın kızgınlığını, ne istediğimizi bilememenin kızgınlığını, önemli bir şeyi seçmeye karar vermek için çabalamanın kızgınlığını anlıyor-

du. James, edindiği tecrübeler sayesinde, hayatın, gelip geçen felsefi sistemlere indirgenemeyecek kadar önemli, karmaşık ve zengin olduğunu düşünür. Bu yüzden, yeni bir düşünce sistemi ortaya koymayı reddetmiştir; onun yerine iradeyi düzenleyen bir *yöntem* ortaya koyar. Bununla birlikte yöntemi felsefeye dayalıdır, çünkü sadece felsefe, "Sorun üzerinde durmadan çalışmak için gerekli olan sabra ve cesarete sahiptir; oysa sağduyu, hatta bilim, bu sorunu bir kenara atabilir ya da ondan vazgeçebilir."[6]

Avukat Filozof

William James, ilk felsefe kitabını *İnanma İstemi ve Herkes İçin Felsefe Denemeleri* adıyla, 1896 yılında yayımladı. 1898'de, bir Amerikalının nadiren davet edilerek şereflendirildiği Edinburg ve İskoçya'daki Gifford Konferansları'na katıldı. Burada verdiği konferanslar toplanarak 1902 yılında *Dinî Deneyimin Türleri* adıyla basıldı. Çağdaş felsefenin bir klasiği olan bu muhteşem kitap, hâlen çok satılanlar arasındadır, dolayısıyla popülerliği sadece akademik çevreyle sınırlı değildir.

Harvard'a döndükten sonra, James pragmatizm üzerine bir dizi konferans verdi. Bu konferanslar, Columbia Üniversitesi'nde 1000'den fazla dinleyiciye ulaştı ve *Pragmacılık: Bazı Eski Düşünme Biçimleri İçin Yeni Bir İsim* adıyla, 1907'de yayımlandı. *Pragmacılık*, iyi bir satış grafiği elde etti ve hem akademisyenlerin hem de genel olarak halkın ilgisini çekti. James kitabına gösterilen ilgiden oldukça memnundu; bu memnuniyetini kardeşine şu şekilde ifade etti:

> Bundan on yıl sonra, kitabım "çığır açan kitap" olarak değerlendirilirse şaşırmam, çünkü genel düşünce biçiminin kesin zaferi hakkında hiçbir şüphem olamaz -onun Protestan reformuna benzer birşey olduğuna inanıyorum.[7]

> ***Tüm felsefe tarihini ele alırsak sistemler, kendilerini birkaç ana modele indirgemişlerdir. İnsanın dâhice zekâsının ortaya çıkardığı bütün o teknik laf kalabalığının sarmaladığı bu modeller, yalnızca çeşitli görüşlerdir. Bütün o harekete geçiren, itici gücü hissetme hâlleri ve hayatın bütün akışının doğrultusunun, kişinin karakteri ve deneyimi tarafından kendisine yüklendiği şeklinde görülmesidir. Kişinin tercih ettiği -bunu daha iyi ifade eden bir kelime yoken iyi sonuç veren tutumdur.***
>
> (William James)

Çalışmaları Amerikan felsefesi denen kavramı etkili bir şekilde değiştirdiği için James, sözü geçen bir filozof hâline geldi. Yüce Adalet Yargıcı Oliver Wendell Holmes, Teddy Roosevelt, yazar Gentrude Stein ve filozof George Santayana ve daha pek çok kişi, James'in öğrencileri arasında yer alır. (Bütün bu öğrencilerinin içinde James; Roosevelt ve Santayana'dan pek hoşlanmamıştır).

1907'de, yani *Pragmacılık*'ın yayımlandığı sene, James 65 yaşındayken Harvard'dan emekli oldu. Görüşlerini sistematik ve kalıcı bir şekilde açıklamadığına dair eleştiriler alıyordu ve geri kalan ömrünü, bu eleştirilere cevap vermek adına, pragmacılığın daha belirgin bir açıklamasını yaparak geçirdi. Bu konuyla ilgili olarak kardeşine şöyle yazmıştır: "Mesajımı ortaya koymadan önce Azrail gelir de beni öldürür korkusuyla endişe içinde yaşıyorum. Yayınladığım ciltleri mantıken tamamlayacak eserler olmadan geride bırakmak istemiyorum."[8]

James, makalelerini *Doğruluğun Anlamı* adı altında bir ciltte topladı; konferanslarını da *Çokçu Bir Evren* başlığı altında bir araya getirdi. İnsanların bu eserleri, diğer kitaplarından çok daha akademik ve sistematik bulacağını umdu; ancak bu kitaplar, James'in peşinde koştuğu "mantıksal tamamlayıcılar" değillerdi. Yazık ki, Azrail, yaşayan felsefenin anti-entelektüel savunucusunu öldürdü ve filozofun bu son kitapları, ölümünden bir yıl sonra, 1911'de basıldı. Belki de ironik bir biçimde James, felsefesine esaslı bir şekilde sadık kalmıştır. Zira eğer eserlerinin daha akademik ve daha sistematik bir versiyonunu yazmış olsaydı, o takdirde bütün hayatı boyunca kınadığı o soyut ve mantıksal "hoşluklar"ı kendi elleriyle ön plana çıkarmış olurdu.

James'in en son makalesinin en son kelimeleri pragmacılığın ruhunu herhangi bir akademik sistemden çok daha iyi bir biçimde yansıtır: "Sonuç diye bir şey yoktur. Bizim kendisini dikkate alarak sonuçlandırabileceğimiz hangi sonuç vardır ki? Fal bakacak veya nasihat verecek hâlimiz yok. Elveda."[9]

CHARLES SANDERS PEIRCE

Aslında, pragmacılığa dair ilk ifade ya da anlatım, **Charles Sanders Peirce**'ın (1839–1914) eserlerinde ortaya çıkar. Harvard'da görev yapan bir matematik profesörünün oğlu olan Peirce; felsefe, bilim ve matema-

Charles Sanders Peirce

tik konularında eğitim aldı. Ardından Harvard'da matematik ve kimya alanlarında yüksek lisans yaptı. Üç yıl boyunca Harvard astronomi rasathanesinde çalıştı ve ardından ABD Sahil ve Jeodezi Araştırmaları'nda görev aldı. Bu görevde tam 30 yıl çalıştı. Kimi zaman da Johns Hopkins Üniversitesi'nde dersler verdi. Oldukça keskin zekâsı ile alışılmadık biri olan Peirce, kendisine üniversitede tam zamanlı bir akademisyen pozisyonu bulamadı. Bunun sonucu olarak da, eserlerinin basılmasında büyük problemler yaşadı. Hayatının son yılları hastalık ve fakirlik içinde, toplumdan dışlanmış bir şekilde, mutsuz geçti. Yine de William James, Peirce'in arkadaşıydı ve onu destekledi. Peirce'ın görüşlerini geniş dinleyici kitleleriyle paylaştı. Peirce'ın yazıları ölümünden sonra toplandı ve yayımlandı. Bu yazılar, hacmine ve ağırlığına rağmen, belli bir ölçüde başarı kazandı ve filozoflar arasında merak uyandırdı.

Peirce'ın "Pragmatisizmi"

Peirce, pragmacılıktan ilk kez, 1878 yılında popüler bir dergi için yazdığı "Düşüncelerimizi Nasıl Netleştireceğiz?" adlı makalesinde bahsetmiştir. James konuyla ilgili bir dizi konferans verinceye kadar bu makale, filozoflar tarafından önemsenmemişti. James, Peirce'ın görüşlerini daha geniş bir dinleyici kitlesine duyurmak istiyordu fakat Peirce, James pragmacılığına şiddetle karşı çıkmıştı. Pragmacılık terimini James'e "vererek", kendi düşüncelerini başka bir terimle, *pragmatisizm* ile ifade etmiştir:

> "Pragmacılık" kelimesi genel anlamda büyüme ve yaşama gücünü tartışan bir düşünce olarak biliniyor. İlk defa ünlü psikolog James bu konuyla ilgilendi... Sonrasında da, bebeklik dönemindeki "pragmacılığının" bu kadar ilerlediğini gören yazar, çocuğuna bir veda öpücüğü vermesi gerektiğini hisseder ve onu daha yüce bir amaca terk eder; bir yandan da orijinal tanımlamayı ifade etmek amacıyla, "pragmatisizm" kelimesi-

Ben Mantık'a, Zekâ'nın etiği gözüyle bakıyorum, yani doyuma ulaşabilmek için kişisel-kontrole dayanan yöntemlerin bilimi olması bağlamında etikten bahsediyorum.
(Charles Sanders Peirce)

nin doğumunu haber verir ki, bu terim çocuk hırsızlarının ilgi göstermeyeceği kadar çirkindir.[10]

Peirce'ın kendi teriminin açıklığı ve kesinliği konusundaki ısrarı anlamsız değildi aslında. Onun felsefesi anlam üzerine yeni bir kurama da dayanıyordu. Kendisinin ortaya koyduğu *pragmatisizm* terimi Yunanca *pragma* kökünden geliyordu ve anlamı da "hareket" ya da "sonuç" idi. Peirce, kelimelerin anlamlarının anlaşılabilmeleri için bir çeşit eyleme muhtaç olduklarını göstermek istemiştir. Ona göre düşünceler sadece, eyleme dönüştüklerinde, tecrübeler de eylemler ile ilgili olduğunda anlamlıdır.

Anlam Kuramı Olarak Pragmatisizm

Peirce kelimelerin anlamları arasındaki tek farkın, deneyim testini nasıl geçtikleriyle ilgili olduğunu iddia eder. Bu bağlamda, sadece kelimelere ilişkin etkiler anlam kazanır ya da anlamlıdır. Peirce şöyle der: "Herhangi bir şey hakkındaki düşüncemiz, o şeyin hissedilebilir etkisi hakkındaki düşüncemizdir." Anlamlı ifadeler dediğimizde; tahmin edilebilir, gözlenebilir ve pratik davranışları (sonuçlarla) kastederiz. "Sonuç olarak, bir ifadenin belirttiği (ima ettiği) deneysel fenomenin toplamı, insan hareketi üzerindeki bütün tavırları oluşturur."[11] Eğer bir kelime, herhangi gözlenebilir bir pratik neticeye bağlı değilse, o kelime anlamsızdır; çünkü bir kelimenin anlamı, onun pratik sonuçlarının toplamıdır.

Bir kelime veya ifadenin rasyonel anlamı, davranışa algılanabilir biçimde tatbik edilmesinde yatar; eğer birisi, bir mefhumun tasdik ya da inkârının ima ettiği bütün deneyimsel fenomenleri (olayları) doğru biçimde algılayabilirse, orada mefhumun tastamam bir tanımına ulaşır; ve onun içinde daha başka bir şey yoktur.
(Charles Sanders Peirce)

Peirce, bilimsel özgeçmişinden ve ilgi alanlarından olsa gerek, Descartes'ın ve diğer "pratik olmayan" sistemler ortaya koymuş filozofların muğlak ve soyut rasyonalizminden pek haz etmemiştir. Descartes zihin ve düşünceyi, deneyle olan her türlü zorunlu bağlantıdan ayırmıştır. Peirce ise bütün düşüncelerin ve anlamların *şartlara ve çevreye bağlı* olduğunu söyler. Şartlar ve çevre dediğimiz kavram ise zekâ kadar maddi, sosyal ve duygusal ögeleri de kapsar.

Deneycilerle aynı düşünceyi paylaşan Peirce, anlamın deneye dayandığını ve deneyle elde edilebileceğini ileri sürmüştür. Fakat o sadece

formel, bilimsel deneylerden değil, her gün başımıza gelen ve bilimsel olmayan deneylerden de bahseder. Örneğin, masayı cilaladıktan sonra cilanın tutup tutmadığını görmek için masanın üzerine dokunuruz. "Cilalı" kelimesini kullanabileceğimiz kadar sert mi diye masayı test ederiz. Şey'lerin "cilalı" ya da "sert" olduklarını; soyut, ideal, sabit bağlamda değil; nedensel ve maddi ilişkiler âleminde anlayabiliriz.

> Bu kuralı mümkün olan en basit örnekle açıklayalım. Bir şeye sert demek ne anlama gelir, bunu soralım. Aşikârdır ki bu, diğer birçok tözle çizilmeyecektir. Bu niteliğin bütün mefhumu, diğerleri gibi, onun kavranma etkisinde yatar. Şurası kesindir ki; sert bir şeyle, yumuşak bir şey arasında, test edilmedikleri sürece, hiçbir fark yoktur.[12]

Eğer kelimelerin (ve düşüncelerin) etkisini test etmek için ya da onların genel sonuçlarını doğrulamak için hiçbir yol yoksa, bu kelimeler (ve düşünceler) anlamsızdır. *Anlamlı düşünceler daima, pratik anlamda fark yaratırlar.*

PRAGMACILIK

Peirce gibi James de, "anlamsız soyutlamalardan" uzak, hayatı salt teknik ve rasyonel bir tutarlılığın ötesine geçerek kucaklayacak bir felsefeye hasretti. Binasını Peirce'dan aldığı temel üzerine inşa eden James, yeni bir felsefi yaklaşım ortaya koydu ki James'e göre, diğer düşünürler de önceden bunu kısmen de olsa fark etmişlerdi. Bu süreç içinde James, Peirce'ın varmak istediği noktanın ötesine geçmiştir: Pragmacılığı ahlaki bir kuramı ortaya koymak ve dinî inanca bir delil sağlamak için kullanmıştır. Hatta James'in, pragmacılığı bir tür "felsefi din" hâline getirdiğini bile söyleyebiliriz. Böylece James, uğruna mücadele edilecek değerleri ve idealleri gerekli kılan, inanmaya olan ihtiyacımızı metafizik soyutlamalara başvurmaksızın tatmin edebilecek bir felsefe ortaya koymaya çalışmıştır.

Maddecilik, tamamlanamamış olduğu için başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İdealizm ise daima sistematik bir bütünlük sunar ama aynı zamanda muğlaktır; bu da onu hataya sevk eder... Eğer idealizmsiz maddecilik anlaşılamıyorsa, maddeciliksiz idealizm de hükümsüzdür.
(Charles Sanders Peirce)

Pragmacı Yöntem ve Felsefe

James'in düşünceleri; filozofların artık soyutlamaya karşı çıktıklarını, konular arasında doğrudan ilişki kurmayı önemsediklerini ve yüz yüze geldiğimiz "yaşayan meselelerle" ilgilenmeye başladıklarını yansıtır. Bu durum, filozoflar arasında âdeta bir akım hâline gelmiştir. James'in de ifade ettiği gibi: "Felsefenin bütün işlevi, eğer bu ya da şu dünya-formülü doğruysa, size ve bana, hayatımızın belli anlarında kesin biçimde ne tür bir fark yaratacağını bulmak olmalıdır." Burada üstü kapalı olarak, ahlaki bir vurgu vardır: Filozofların tutarlılık sorularıyla uğraşmaları ya da genel kuramları uzun uzadıya anlatmaları yeterli değildir. İnsanlar kendi hayatlarıyla, sıkıntılarıyla, sevinçleriyle, araştırmalarıyla ve ölümleriyle mücadele ederler. Şunu sormaya hakkımız vardır, hatta bu bir ihtiyaçtır: "Platon'un Formlar Kuramı, benim hayatımda ne gibi bir *farklılık* yaratmıştır? Ormanda bir ağaç devrildiğinde gerçekten ses çıkıp çıkmadığını bilmem hayatımda ne gibi bir *değişikliğe* sebep olur? Zihin ve bedenin iki ayrı töz olduğu söyleniyor; böyleyse bile, bu durum benim hayatımda *pratik bir fark* yaratır mı?"

Hepimiz için oldukça önemli olan felsefe, teknik bir mesele değildir. Felsefe, hayatın olanca derinliği içinde dürüstçe ne anlama geldiğine dair bizim eksik algımızdır.
(William James)

James sıklıkla, evrende "evinde" olduğunu hissetmek kavramından bahseder. Pragmatizm de, kendimizi evimizde hissetmemizi engelleyen bu sorunları çözme *yöntemi*dir. James, "ifadelerin ya da sözlerin *nakdî değeri*" dediği, pratik bir ödemenin peşindedir ve bundan mahrum olan hiçbir felsefeyi kabul etmez ki neredeyse her metafizik de buna dâhildir.

Bilim adamları ya da diğerleri, hepimiz, her şeye inanma eğiliminde olduğumuz bir düzlemde yaşarız. Bu düzlem birine başka türlü değer, diğerine ise başka türlü... Düzlemin hiçbir şekilde kendisine ilişmediği kişi, taşı atan ilk kişidir.
(William James)

Pragmacı yöntem, esasen asla bitip tükenmek bilmeyen metafizik ihtilafları bir karara bağlayan yöntemdir: Tek bir dünya mı vardır yoksa birden fazla mı? Dünyanın kaderi baştan mı çizilmiştir yoksa özgür müdür? Maddi midir yoksa manevi mi?.. İşte bunlar dünya için geçerli olan görüşlerden bazılarıdır. Bu görüşler hakkında yapılan tartışmalar hiçbir zaman sonlanmaz. Böyle vakalarda pragmacı yöntem, kendi pra-

tik sonuçlarını sırasıyla izleyerek her bir kanıyı yorumlamaya çalışır. Bir görüşten ziyade diğeri doğru olsa, herhangi birisi için pratik olarak ne fark yaratır? Hiçbir pratik farklılığın izi bulunamazsa, o takdirde seçenekler pratik olarak aynı anlama gelir ve her türlü tartışma boştur. Ne zaman ciddi bir tartışma olsa, birtakım pratik farkları göstermek durumda kalırız ki bu da bir tarafın ya da diğer tarafın haklı olmasını gerekli kılar...

Bir pragmacı, profesyonel filozoflara hoş gelen pek çok yerleşmiş alışkanlıktan tereddüt etmeden yüz çevirir. Soyutlamalardan ve eksiklikten, sadece sözde kalan çözümlerden, kötü *a priori* akıl yürütmelerden, sabit ilkelerden, kapalı sistemlerden ve sözde kesinliklerden ve esaslardan kaçar. Somutluklara ve yeterliliklere, gerçekliklere, eyleme ve güce doğru ilerler.[13]

James kuramlardan, "insan yapımı bir dil, kendi doğamızın kaydını tuttuğumuz kavramlar" olarak bahseder ve ekler, "Diller, gayet iyi bilindiği üzere, pek çok farklı ifade tarzına ve lehçeye göz yumar."[14]

Pratik karşılığı olan herhangi bir kuram doğruysa, bundan çıkan anlam, ona inananlar için bir kuramın diğeri kadar iyi olduğu değil midir? Eğer James çok yönlü göreciliği savunuyor olsaydı, pragmacılığı bu şekilde göremezdi. James pragmacılığı, bir inanç derlemesi yerine, bir *yöntem* olarak görmüştür. Ona göre, çeşitli ispat ve anlam kuramları ancak, inançların "nakdî değerlerini" nihai bağlamda belirlemek için kullanılırlarsa faydalıydı. Sözgelimi, hem deneyci hem de rasyonel ölçütü kullanarak kuramlardan yararlanabiliriz.

Pragmatizm... alışıldık sorusunu sorar, "Bir fikir ya da inancın doğru olduğunu varsayın; onun doğru olması, herhangi birinin gerçek hayatında ne gibi bir fark yaratacaktır?" Hakikat nasıl anlaşılacak? İnanç yanlış olduğu takdirde elde edilebilecek deneyimlerden hangileri farklı olacaktır? Kısaca, deneysel bağlamda, hakikatin nakdî değeri nedir?"

Pragmatizm soruyu sorar sormaz cevabı da verir: *Doğru fikirler bizim benimsediğimiz, tasdik ettiğimiz, doğruladığımız ve kabul ettiğimiz fikirlerdir. Yanlış fikirler ise kabullenemediğimiz ve benimseyemediğimiz fikirlerdir.* Doğru fikirlere sahip olmanın bizim için yarattığı pratik fark budur; bundan dolayı hakikatin anlamı pratik farktır, çünkü hakikat ancak böyle bilinir.

Hakikate verdiğimiz önem, hakikatlerin, süreçlerin çoğul olarak (çoğul anlamda) önemidir. Bizim için hakikat, doğrulama süreçleri hususunda müşterek, basit bir isimdir.[15]

Peirce ve James'e göre fikirleri test etme ve yeniden değerlendirme süreci, insan mutluluğuna ivme kazandırır. İnançlarımız değiştiği gibi, neyin çekici olduğuna dair görüşlerimiz de değişir. Fakat bu değişim yavaş olabilir. Örneğin, bazı insanlar hâlâ okul öncesi eğitim veren bir kurumda bir erkeğin çalışmasından rahatsız oluyorlar; bununla birlikte bu kurumlarda daha çok erkek çalıştıkça, konuyla ilgili düşüncelerimizi yeniden değerlendireceğimize şüphe yoktur.

Olaya tam anlamıyla mantıksal bir perspektiften bakacak olursak, James kendisiyle, katı göreciliğin kendisiyle çeliştiğinden daha fazla çelişiyor gibi görünür: James, kuramının hakikat olduğunu iddia eder fakat bu iddia bir hakikat imkânını inkâr eder gibi görünür. Eğer bir kuram yalnızca insan yapımı bir dilse, o hâlde neden James'in dilini kullanalım ki?

Bu soruya verilecek olası bir cevap, James'i bir *avukat* olarak görmektir: Asıl amacı sağlam bir *argüman* ortaya atmak değil de geniş bir dinleyici kitlesini ikna etmek olan ve bunun için de yeterince açık bir delil sunmayı amaçlayan bir avukat. Bize takip edeceğimiz bir *yöntem* sunan James'in iddiasının görünür değerini kabul edersek, James'e; bize pragmacılık felsefesini sunan James gibi değil, daha farklı bir şekilde yaklaşmamız gerekir. Gerçekten de, James kimi zaman pragmacılığı bir *inanç* olarak isimlendirir. Felsefi bir inanç, hayatlarımızı uğruna adayacağımız

itikatların temel bir taşıdır. Oysa felsefi bir argüman rasyonel bir görüş ortaya koymak için yapılan bir girişimdir; felsefi inanç kalbimize, felsefi argüman ise zihnimize hitap eder.

Pragmatizme, kuramsal kesinliğe ve tutarlılığa karşı kayıtsız kaldığı için, "felsefi ilkellik" de denir. Yine de kesinliğin ve tutarlılığın bazı alanlarda (bilimde ve tıpta) *kârlı olduğu*, bazı alanlarda da (konuyla alakalı, uygun olmayacak derecede tutarlılık ve kesinlik talep ettiğimizde) *zararlı olduğu* tartışılabilir.

James inançlarımızın hayatlarımızı şekillendirdiğine inanır. Bizim, James'in "hakikati araştırmak için gerekli olan bilinmezci kurallar" diye adlandırdığı *aşırı derecede katı, nesnel, nötr kıstaslarla "kanıtlayabileceğimizden" daha fazlasına inanmaya ihtiyacımız vardır*. James şöyle der: "Eğer biri kanaatlerimizi belirleyenin saf akıl olduğunu varsayarsa, olguların dişleri arasında savrulmaya başlar." O hâlde kanaatlerimizi belirleyen nedir? James'ın cevabı, *inanma istenci*dir. Ve inandığımız şey, bizim mülayim mi yoksa çetin biri mi olduğumuzun bir göstergesidir.

Pek çoğunuz felsefe öğrencilerisiniz ve kendi kişiliğinizde, şeylerin soyut kökenlerini fazlaca didiklemenin oluşturabileceği kuşkuculuk ve gerçek dışılığı hissetmişsinizdir. Bu gerçekten de, üzerinde çokça çalışılan bir mesleğin meyvelerindendir. Çok fazla sorgulama ve çok az sorumluluk, çok fazla duygusallık gibi hemen her zaman insanı uçurumun eşiğine götürür, ki bu uçurumun dibinde kötümserlik ve kâbus ya da intihar düşüncesi yatar. Fakat tefekkürün beslediği hastalıklara karşı, daha fazla tefekkür, etkili bir çare olarak ortaya çıkar.
(William James)

İnancın Keyfiyeti

James bir filozof olmasının yanı sıra, yenilikçi ve çığır açan bir psikologdu. Ancak bu sıfatla felsefeyi entelektüel alana hapsetmeyi reddetti. James'e göre, felsefenin amacı, dünyada nasıl yaşayacağımızı öğreten "hakikat"ten uzaklaşmıştır. Pragmacı felsefe, psikolojik bağlamda, dünyayla daha uyumlu hâle gelebilmenin yöntemini ortaya koymaya çalışır. Bu da daha geleneksel filozofların musdarip olduğu tutarsızlığı açıklamaya yardımcı olur: "Evrende evimizdeymişiz gibi" yaşamak, en azından James'e göre, bilmeye ve doğru inanca *değil*, *bize* uygun olan, bizi

Bütün bilimsel ve felsefi ideallerimiz meçhul tanrılar için birer sunaktır.
(William James)

memnun eden şeylere inanmamıza bağlıdır. James, insanları mizaç açısından iki şekilde sınıflandırabileceğimizi düşünür:

> Şimdi, bu yorumları yaparken kafamda olan o belirli mizaç farklılığı, felsefede olduğu kadar edebiyat; sanat, yönetim ve yaşam biçimlerinde de geçerli olmuştur. Yaklaşım olarak, şekilciler ve aşırı hoşgörülü kişiler vardır. Siyasette, otoriterler ve anarşistler vardır. Edebiyatta, sadelik yanlıları, kuramsalcılar ve gerçekçiler vardır. Sanatta, klasikçiler ve romantikler vardır. Bu zıtlıklara aşina olduğunuzu fark edersiniz; felsefede de buna benzer zıt karakterler görürüz ki bunlardan biri "rasyonalistler", bir diğeri de "deneyciler"dir. "Deneyci" basit çeşitliliği içinde bir gerçeklik âşığıdır, "rasyonalist" ise soyut ve ebedî ilkelere bağlı kişidir...
>
> Bu kişisel özellikleri iki sütun hâlinde yazacağım. Eğer bu iki tür zihni yapıyı sırayla "ılımlı" ve "katı" başlıklarıyla iki sütun hâlinde verirsem, pratik bir biçimde anlayacağınızı düşünüyorum.

ILIMLI	KATI
Rasyonalist ("ilkelere" göre hareket eden)	Deneyci (olgulara göre hareket eden)
Entelektüel	Duyumcu
İdealist	Maddeci
İyimser	Kötümser
Dindar	Dinsiz
Özgür irade düşkünü	Kaderci
Birci	Çokçu
Dogmatik	Kuşkucu

> Her biriniz, her bir karakterin sütunda yer alan dikkat çekici örneklerini muhakkak bilirsiniz ve sütundaki her bir örnek, karşıt örneği aklınıza getirir. Bu iki tip karakter de birbirleri hakkında yetersiz bir kanıya sahiplerdir. Zıtlıkları -mizaçlarındaki bu özellikler son derece kuvvetli oldukça- her dönemin felsefi atmosferini şekillendirmiştir. Hatta bugüne ait felsefi atmosferi de şekillendirmeye devam ederler. Katı, ılımlının hassas ve budala olduğunu düşünür. Ilımlı da katı olanın kaba ve duygusuz olduğunu... Onların birbirlerine duydukları his, tıpkı Bostonlu bir turistin Cripple Creek'te yaşayanların arasına karıştığında hissedeceği duyguya benzer.... Fakat felsefede çok azımız çaylak Bostonlu kadar saf ve yalınız ve çok azımız da Rocky Dağı kadar sertiz. Pek çoğumuz her iki zıt kutubun da iyi yönlerine özlem duyarız.[16]

James, tarihsel olarak, felsefeye radikallerin hâkim olduğunu düşünür; bunun sonucunda, çoğu felsefe, hem katı hem de ılımlı taraf açısından, dengesizdir. Aynı şey çağdaş felsefe için de söylenebilir. Günümüzün çetrefilli felsefeleri, davranışsal psikolojinin ve analitik amaçlı felsefelerin en katı formlarını da dâhil ederek, tek güvenilir bilginin bilimsel bilgi olduğunu iddia ederler. O kadar katı anlam standartları uygularlar ki, hayatın anlamına dair en temel soruları bile anlamsız addedilip bir kenara bırakılır. Ilımlı felsefenin aşırı yönleri entelektüel olmayan teolojiyi, popüler psikolojiyi ve "metafiziği" kapsar. İşte böylesine aşırılık, ılımlılığı ve katılığı birleştiren çoğumuz için felsefeyi anlamsız hâle getirmiştir. Ancak kolaylıkla ikna edildiğimiz için bizler eninde sonunda "moda"yı (ya da James'in dediği gibi "civardaki en etkileyici filozofları" -teologları, siyasetçiler ya da psikologları-) takip etmeyi iş ediniriz.

James, etraftaki en etkileyici filozoflara karşı koyamadığımızda, ifade edilmemiş, bilinç-öncesi dünya algımıza ruhani bir şiddet uyguladığımızı düşünür. Kendi önemli özelliklerimizi yadsırken, başkalarının özelliklerini abartırız. Bize uygun olmayan, bizi mutlu etmeyen inançlara göre yaşamaya çalışırsak, mutsuz oluruz. James için asıl mesele, bir neden bulmaktır -uğrunda savaşmaya ve ölmeye değecek bir neden; yaşamaya değecek inançlar bulmaktır; felsefi bir din bulmaktır...

Ahlaki bakış açısına göre, bu hayat yaşamaya değerdir, çünkü bu hayatı yapan biziz. Bu hayatla ilgili yapılacak bir şeyimiz olduğu sürece (bu bakış açısı ile), hayatımızı bir "başarı" hâline getirmeye çalışırız.

(William James)

Benim en güçlü ahlaki ve entelektüel arzum, dayanabileceğim birtakım sabit gerçekliklerdir ve profesyonel bir filozof nasıl ki halkın önünde bu konularla ilgili bir şüphesi olmadığına dair söz vermesine rağmen, her gün bir önceki günkü inancının temellerini yeniden eleştirmeye ve sorgulamaya hazır ise, bu davranışın ortaya çıkaracağı sürekli değişkenliğin, beni idare edecek gönüllü inançtan daha büyük olmasından, dolayısıyla daha ağır basmasından korkuyorum.

(William James)

Felsefi Sorgu

Eğer James haklıysa, onun özgür tarzını ve çelişkili görüşlerini eleştirenler, belki kendi katı mizaçlarını açıklayabilirler. James'in ılımlı ve katı mizaç arasında yaptığı ayrıma katılıyor musunuz? Bu, felsefi farkı açıklayabilir mi? Herhangi bir tarafta yer almadan da bu ayrımı değerlendirmek mümkün müdür? Siz hangi taraftasınız? "Fark"ı tartışınız.

İnanma İsteği

James, deneyimlerimize ve mizaçlarımızın ürünleri olan inançlarımıza göre yaşadığımızı söyler; inançlarımız soyut bir akıl yürütmenin ürünü değildir. Bilakis bizler, inanmak istediğimiz ve inanmaya ihtiyacımız olan şeye inanmak için nedenler bulmaya çalışırız. Bir keresinde, ünlü bir konferansındaki makalesine, "İnanma İsteği" yerine "İnanma Hakkı" diye başlık atmanın daha uygun olacağını düşünen James'e göre, böyle davranmak bizim hakkımızdır.

Hayat bir tepkiye, bir eyleme *gereksinim duyduğu* için *bir şeylere* inanmaktan başka çaremiz yoktur. Hayat, James'in *zorunlu seçenekler* dediği kavramı gözlerimizin önüne serer. İstesek de istemesek de bazı kararlar vermek zorunda kalırız ("karar vermemek" bile bir karardır). Tarafsız ve kayıtsız *kalamayız*; hayat buna izin vermez. Karar verme ve verdiğimiz kararları uygulama mecburiyetimiz vardır ve salt akıl, eyleme geçmek için yeterli bir güç odağı değildir. Anladığımız şeylere göre değil, inandığımız şeylere göre davranırız. Rasyonalistlerin ve kuşkucuların talep ettiği "kesinliğe" sahip olmasak da bizler -entelektüel kesinlik olmadan da- eylemlerimizi ve yaşamayı sürdürürüz.

> Ben, bu yüzden, ilk olarak şunu söylemeliyim ki, hakikat -arayış içinde bilinmezci kuralları kabul etme şansımı göremem ya da istekli bir biçimde bu istekli tabiatımı oyunun dışında tutamam. Bunu yapamam. Çünkü basitçe, beni, *belirli tip hakikatleri -o hakikatler gerçekten oradaysa- tanımamdan alıkoyacak bir düşünce sistemi, irrasyonel bir düşünce sistemi olurdu.* Nesnel kesinlikleri ile yanılmaz bir akla sahip olsaydık, böyle bir mükemmel bilgi organına karşı, ona tam anlamıyla inanmayarak, sadık olmadığımızı hissederdik. Fakat biz deneyciysek, içimizde doğruyu yakaladığımızda bize bildirmek için çalan hiçbir zil yoksa, o takdirde bu zili sürekli bekleme görevimizin olduğunu ciddiyetle beyan etmek boş bir hayal parçası gibi görünür. Gerçekten, istersek bekleyebiliriz -bunu inkâr ettiğimi sanmadığınızı umuyorum- (tam tersine ince ve derin bir biçimde başkasının zihin özgürlüğüne saygı göstermeliyiz) fakat inanmışız gibi beklersek, risk altında bekleriz.[17]

Bireysel eylem bir araçtır, amacımız değildir. Bireysel haz da amacımız değildir. Hiçbirimizin anlık bir görüntüsünü bile yakalayamadığı -nesillerin üzerinde çalıştığı- bir amaç için hepimiz çarka omuz veriyoruz.
(Charles Sanders Peirce)

Zekâ, inandığımız hakikatleri asla keşfedemez; hakikatleri meydana getiren sadece istek ve iradedir.

Fikirler Hakikat Hâline Gelir

Rasyonalistlerin hakikat modeli, mantık ve matematikten alınmıştır. Rasyonalistler, hakikatin evrensel olduğunu söylerler ki bu, hakikatin *çevreden ve şartlardan bağımsız* olduğu anlamına gelir. Özetle, iki kere ikinin her zaman dört olduğu; bütün dillerde, bütün mezheplerde, bütün çağlarda, ırklarda, sağlıkta ve hastalıkta, her şartta doğrudur. Gerçekten de bu önerme, bütün "rasyonel varlıklar" açısından doğru olduğu için evren için de doğrudur (bkz. 6. ve 10. Bölümler).

James, hakikati basite indirgeyen, evrenselci tutuma itiraz etmiştir. James'e göre düşüncelerin doğru olmasını sağlayan deneyimlerdir. Bir yerde şöyle der, "Fikirler hakikat *hâline gelir*." Peirce'in de belirttiği gibi, bir düşüncenin doğru olup olmadığına, o düşünceyi "deneyerek" karar veririz. James, Peirce'in pragmatisist hakikat kuramını genişletmiştir:

> Sahip olduğumuz herhangi bir fikir, tabiri caizse, yaşantımızın herhangi bir kesitinden başka bir kesitine rahatlıkla götürecek olan, şeyleri birbirine güzel bir şekilde bağlayan, güvenli bir biçimde çalışan, sadeleştiren, emekten tasarruf ettiren bir fikir, yalnızca bunları yapabildiği kadar doğrudur, gidebildiği yere kadar doğrudur, faydalı olduğu kadar doğrudur.[18]

James haklıysa bizler fikirleri, önceki deneyimlerimize dayalı olarak kontrol ettikten sonra kabul ederiz. Yeni fikirleri geri çevirme eğilimimiz olsa da kamu, yani hakikat arayışının çevreye yayılmış olan yönü, bizi -ya da çoğumuzu- dünya değiştikçe fikirleri yeniden test edip değerlendirmeye, bazılarını kabul edip bazılarını reddetmeye zorlar.

Bu süreç hepimizin başından geçer; özellikle de ahlaki ve dinî inanç konularında (ki James bu iki mevzunun, insanın mutluluğu için çok önemli olduğunu düşünür) bu süreçten sıklıkla geçeriz. Tarihin sayfalarını şöyle bir çevirince, kötülük hakkındaki fikirlerin değiştiğini görürüz. Örneğin, eskiden pek çok Amerikalı, kadınların toplum içinde çıplak ayakla gezmesinin yanlış olduğuna inanıyordu fakat günümüzde buna inanan insan sayısı oldukça azdır. Kiliseler belli aralıklarla, imanın temel unsurları üzerinde değişiklik yapmak üzere konseyler oluştururlar ve ortaya tamamıyla yeni bir din çıkar; eski din artık talepleri *karşılamaz*.

Bireyler ve gruplar, değişiklikleri kabul etmeyi hiç düşünmeden reddedebilirler. Fakat geniş bir açıdan bakıldığında, inançlarımız da değişir; böylelikle, dünyada neyin doğru olduğuna dair görüşümüz değişir -James'in gözlemlediği gibi, eski fikirlerimizin çoğuna, "safsata"ya dönüşünceye kadar tutunmaya çalışsak bile.

> Kişi... eski fikirlerini baskı altında tutan yeni bir yaşantıyla karşılaşır. Bazı kişiler yeni fikirleri hemen kabul etmez; ya da biraz düşündükten sonra bu fikirlerin birbirleriyle çeliştiklerini fark eder; veya birbirleriyle uyumsuz olan gerçekleri görür; yahut eski fikirlerin artık tatmin etmediği arzular duyar. Sonuç, zihnin o zamana kadar tanımadığı ruhsal bir sıkıntı hâlidir, sonunda eski fikirlerine aşılanan bazı yeni fikirler gün yüzüne çıkıncaya kadar eski fikirlerden kaçmanın ya da onları şekillendirmenin yollarını arar...
>
> Sonra bu yeni fikir "hakikat" olarak kabul edilip benimsenir. Bu yeni fikir, eski hakikat "yığınlarını" çok az değiştirerek muhafaza eder, eski fikrin yeniliği yansıtacak kadar esnemesini sağlar; fakat yeni fikir aşina olarak algılanmaya devam eder. Bütün algılarımızı bozan radikal bir izah, hiçbir zaman doğru bir yorum olarak kabul görmez. Daha az egzantrik bir şey bulana kadar etrafımızdakileri dikkat dururuz. Bireyin inançlarındaki en dehşetli devrimler bir önceki düzeni koruyanlardır.[19]

Hakikat; tıpkı sağlık, zenginlik ve direnç gibi, deneyimden üretilmiştir.
(William James)

İnsan, olduğu şeyden dolayı suçlanamaz; çünkü kendi kendini yaratmamıştır. Kendi üzerinde kontrolü yoktur. Bütün kontrol, mizacında -ki mizacını da o yaratmamıştır- ve beşikten mezara kendisini kuşatan, planlamadığı koşullardadır. İnsan, tıpkı bir saat gibi otomatik bir mekanizmadır. O, acımanın konusudur, suçlamanın değil.
(Mark Twain)

Biz fikirleri, işimize yarayıp yaramadıklarını göz önüne alarak deneriz ve sonuçta bu fikirleri ya kabul ederiz ya da reddederiz. Bazen yeni bir fikrin içindeki erdemi görürüz, bazen de eski fikrimize bağlı kalmak bizi strese sokar ve yorar. Dolayısıyla, tarafsız hakikat diye bir şey yoktur. *Pragmacı hakikat insan hakikatidir.* James, "Salt nesnel hakikatin herhangi bir sıfatı ya da rolü yoktur ve hiçbir yerde bulunmaz" der. "Mutlak görünen hakikatlerin bile, önceden sahte olduğunu" ekler: "Onlara (mutlak görünen hakikatlere) insani nedenler açısından doğru denir. Onlar aynı zamanda, daha önceki doğruları ve yeni gözlemleri ortak bir noktada buluştururlar."[20]

William James hakikatin, koşulların değişimiyle fikir hâline geldiğine inanır. Sağlık hizmetlerinin gelişmesi ve tıbbi teknoloji sayesinde insanlar artık daha uzun süre yaşayabiliyor. Oysa herkes, "her ne pahasına olursa olsun" hayatta kalmak istemez ki... Dolayısıyla kendimizi yine; hayatın anlamı, acı çekmenin erdemi ve ölme hakkı gibi Eski Çağ felsefesine ait sorunlarla çevrelenmiş durumda buluruz. İşte hakikat burada belirir.

Yararlı olan insan hakikati canlıdır; rasyonalist, soyut, dogmatik hakikat ise "yaşayan bir ağacın ölü kalbidir." Pragmatik hakikat sürekli büyür.

Felsefi Sorgu

"Hakikatin bir fikir hâline geldiğiyle" ilgili iddiayı savunan, yakın zamana ait örnekler verebilir misiniz? Örneğin, bazı Protestan kiliseler doğum kontrolü, kürtaj ve eşcinsel çiftlerin evlilikleri gibi vakaları göz önünde bulundurarak, kendi politikalarını değiştirmeye başlamışlardır. Zira önceki inançlar, bugünün kilise müdavimleri için "nakdî değerden" yoksundur, sorunlara cevap veremez. Bu kiliseler, "cemaatleriyle iletişimi kaybetmek" ile "eski inançlara bağlı kalma" arasında gidip gelirler. Hakikatin fikir hâline geldiğine dair günlük olaylardan ya da kendi durumunuzdan birkaç güncel örnek aktarabilir misiniz?

Belirlenimciliğin Çıkmazı

James birçok ahlak filozofu gibi, ahlaken sorumlu sayılmak için eylemlerimizde özgür olmamız (özgür irade sahibi olmak) gerektiğini düşünür. Özgür iradeye inanmasıyla ilgili olarak "Belirlenimciliğin Çıkmazı" başlıklı ünlü makalesinde benzersiz ve şaşırtıcı bir iddia ortaya atmıştır. James argümanına alışılmışın dışında bir kabulle başlar: "İrade özgürlüğünün doğru olduğunu ispatlamaya çalışmaktan vazgeçtiğimi söyleyerek başlamak istiyorum. En çok; bir kısmınızın, doğru olarak ileri sürdüğüm ve doğruymuş gibi davrandığım örneklerimi takip edebilmesini sağlamayı umuyorum." James bizi, "kusursuz" bir argüman beklemememiz konusunda uyarmış olsa da devamında, ilgi uyandıran bir görüş ileri sürer.

Belirlenimcilik, meydana gelen her şeyin, olması gerektiği şekliyle olacağı inancıdır. Bazı maddeci filozoflar ve bilim adamlarına göre, bütün maddeler neden-sonuç ilişkisi tarafından idare edildiği ve doğa kurallarını takip ettiği sürece, belirlenimcilik kaçınılmazdır. Olasılıklar, mevcudiyetlerle (varolanla) özdeştir; gelecek, şimdinin içindedir. Geleceğe belirsiz olduğu için söz geçiremeyiz; çünkü aslında belirsiz değildir. Geçmişin içinde saklıdır.

> Belirlenimcilik neyi iddia eder? O evrenin belirlenmiş parçalarının, diğer kısımlarının nasıl olacağına dair tamamıyla belirleyici olduğunu iddia eder. Buna karşılık belirlenemezcilik, parçaların birbiri ile ilişkilerinde belirli bir gevşekliğe sahip olduğunu ve bu yüzden de bir parçayı yerleştirmenin diğerinin ne olacağını kesinlikle belirlemeyeceğini söyler. İmkânların gerçekleşen olgulardan daha çok olduğunu itiraf eder, henüz bizim bilgimize açık olmayanların ise kendi içlerinde de belirsiz olabileceğini söyler.[21]

belirlenimcilik (determinizm)
Meydana gelen her şeyin, olması gerektiği şekliyle olacağı inancıdır. Bütün maddeler neden-sonuç ilişkisi tarafından idare edildiği ve doğa kurallarını takip ettiği sürece, belirlenimcilik kaçınılmazdır.

Belirlenimcilik, mevcut hislerimizle bağdaşır mı? James şöyle der: "Bu soruyu yanıtlamadan önce, kocası tarafından zalimce öldürülen bir kadın hakkında çıkan gazete haberini göz önüne alın." Koca, acı yakarışlarına rağmen karısını parçalara ayırmıştır. James sorar: "Aklı başında herhangi biri nasıl olur da böyle bir haber okuyup derin bir üzüntü duymaz?" Fakat ya belirlenimciler haklıysa, o hâlde müteessir

olmanın ne anlamı kalır ki? Belirlenimciler, herhangi bir şeye üzülmek için makul bir dayanağa sahip değillerdir.

Sanırım hayat onu öyle yaptı ve onun elinden gelen bir şey yoktu. Hiçbirimiz hayatın bize yaptığı şeylere müdahale edemeyiz. Siz daha fark etmeden olaylar meydana gelmişlerdir bile. Ve bir kere yapıldılar mı, onlar size başka şeyler yaptırırlar, ta ki en sonunda her şey, sizin olduğunuz ile olmak istediğiniz arasında kalana dek.

(Eugene O'neill)

> Böyle bir olay karşısında hissettiğimiz üzüntü vasıtasıyla, cinayetin kötü olduğuna hüküm veririz. Bir şeyin kötü olduğunu söylemek -eğer herhangi bir anlamı varsa- onun yerine başka bir şeyin olması gerektiğini söylemek anlamına gelir. Belirlenimcilik, bir şey yerine başka bir şey olmasına ya da bir şeyin, başka bir şeyin yerini almasına karşı çıkar. Başka bir deyişle, belirlenimciliğe göre evren, iyileştirilemez derecede hasta olan bir organizmadır; çünkü asıl olması gerekenin meydana gelmesi imkânsızdır.
>
> Yalnızca cinayet mefhumundan üzüntü duymak saçmadır. Farklı olmamalıdır... Peki ya üzüntü yargısının kendisi hakkında ne söylenebilir? Eğer bu yargı yanlışsa, onun yerini diğer bir yargı, yani tasdik yargısı almalıdır. Fakat zorunluluklarından dolayı üzüntü yargısının yerine başka bir şey geçemez ve (belirlenimcilere göre) evren aynı önceden olduğu gibidir, yani asıl olması gerekenlerin meydana gelmesi imkânsızdır.[22]

Gerçekten de, bilinen koşullarda, böyle bir cinayetin meydana gelmek "zorunda olduğunu" düşünmek imkânsız değil midir? Bu olayın meydana gelmesine karşın tarafsız olmak imkânsız değil midir? Eğer James haklıysa, bu tarz bir dehşetle karşı karşıya kalan (gazetede benzer bir haber okuyan) kişi belli bir üzüntü ve keder hisseder ve buna mani olamaz. Öte yandan, eğer belirlenimciler haklıysa, üzüntü ve keder hissi tam anlamıyla saçmadır: *Ahlaki duyguların rasyonel bir dayanağı yoktur, çünkü "olması gereken" asla gerçekleşmez.* Belirlenimcilerin haklı olması bizim duyarsız, saçma ve tamamıyla sahte duygulara ve fikirlere sahip olduğumuz anlamına gelir.

James bu ihtimali çürütecek hiçbir bilimsel ve nesnel yolun olmadığını itiraf eder. Ancak bizim üzüntü hissimizle iç içe olan, "doğru ve yanlışa" dair derin ve sarsılmaz ahlaki duygumuz, özgür iradeye inanma *hakkımız* ve ihtiyacımızla ilgili "zorlayıcı" bir görüş ortaya koyar: Belki uzak bir ihti-

Sorun Gerçek Değil

Özgür iradenin mevcudiyetini reddeden birtakım entelektüel felsefe ve psikoloji profesörleri sadece çalışırken ve konferans salonlarındayken böyle davranıyor olmalılar. Zira herhangi fiili bir olayda -bu olay önemsiz de olsa- kendileri ve diğer insanlar, gerçekten de özgürlermiş gibi davranırlar. Akşam birlikte yemeğe çıksanız, size hangi yemeği seçeceğinizi sorarlar. Ya da yalan söyleyen bir çocuğa bunun nedenini sorarlar ve doğru davranmadığı için çocuğa ceza verirler. Bu davranışların hepsi özgür iradeye inanan insanların davranışlarıdır. Bu durumda biz, "özgür iradenin var olup olmadığına dair" sorunun aslında gerçek bir sorun olmadığını düşünebiliriz ki bence böyle. Bu konu hakkında yapılan tartışmalar sözde kalır ve kelimelerin anlamlarını karıştırmaktan başka bir işe yaramaz.

W.T. Stace'in *Din ve Modern Zihin* adlı eserinden alınmıştır. (New York: HarperCollins, 1952). s. 279).

mal ama; bazı kötülüklerin ortadan kaldırılacağına ve eylemlerimizin bazı iyilikleri doğuracağına inanmalıyız.

İçkin Özgürlük Hissi

James, değişimlerin, beklenmeyen olayların ve ihtimallerin yaşantımızın sıradan parçaları olduğuna inanmıştır. "Onlar yenilik, mücadele, kayıp, kazanımlardır... bazı şeyler en azından burada ve şimdi kararlaştırılmıştır... geçen zaman birtakım yenilikleri meydana getirebilir, hadiselerin başlangıç noktası olabilir ve geçen bu zaman salt bir gayret olmayabilir."[23]

James iddiasını doğrulamak için, birçok insan tarafından direkt olarak paylaşılan *içkin özgürlük hissini* ele alır (muhtemel istisnalar felsefi ve psikolojik anlamda radikallerdir). James çoğumuzun, hayatımızın akışını belli yönlerden kontrol altında tutan aktif unsurlar olduğumuza, olayları etkilediğimize ve bir farklılık yarattığımıza inanmak için derin bir "ruhani ihtiyaç" içinde olduğumuza inanıyordu. Manen ve zihinsel anlamda iyi olmak için inanca *ihtiyaç duyarız* ve inanmaya ihtiyacımız olan şeye inanmak da bizim *hakkımızdır*.

Sorumluluk kavramı pek az işe yarar. Mesele denetlenebilirliktir. Değiştirilmek zorunda olan şey özerk bireyin sorumluluğu değil, kişinin davranış biçiminin kaynağı olan, çevresel ve genetik şartlardır.
(B.F. Skinner)

James'e göre bilim, itibarını ve etkisini kullanarak insanları belirlenimciliğe inanmaya zorlar. Fakat James, belirlenimciliği destekleyen delillerin ikna edici olduğuna asla inanmaz. Hume'a benzer bir şekilde, doğa ile ilgili olarak, bireysel tecrübelerimizin gösterdiğinden daha "rasyonel bir şablona" inanmaya ihtiyacımız olmadığını iddia eder. Netice itibarıyla, doğa kurallarının istikrarlı olduğuna *inanırız*. Fakat doğanın bu istikrarı, Hume'un ortaya koyduğu gibi (11. Bölüm), kesin olarak ispatlanamaz. James, özgür iradeye olan inancın da kesin olarak ispatlanamayacağını söyler, ancak bu ifade, belirlenimciliğe inanmak gerektiği anlamına gelmez. Her iki inanç da, kesin olarak ispatlanamama anlamında, benzerdir.

> Matematik ve fizik bilimlerinin bütün görkemli başarıları (evrime, doğa kanunların istikrarlı olmasına ait kuramlarımız vb.) bizim çılgınca arzularımızdan kaynaklanır ve bu başarılar dünyayı, yaşantımızın ilkel düzeni tarafından oraya konandan daha rasyonel bir hâle sokar. Ben, tek bir birey olarak, tıpkı mekanik ya da mantıksal rasyonellik mefhumları gibi, kendimde ahlaki mefhumları muhakeme etme özgürlüğü hissediyorum. Eğer dünyanın yapısını açıklamak için gerekli olan bir formül, benim ahlaklılık talebimi çiğniyorsa, o formülü fırlatıp atma özgürlüğüm olmalı ya da en azından benim talebimi çiğnediği için o formülden şüphe edebilmeliyim. Örneğin bir ihtiyaç, görebildiğim kadarıyla, başka bir ihtiyaç kadar öznel ve duygusaldır. Örneğin, nedensellik ilkesi, bir şart koymaktan başka nedir ki? Nedensellik ilkesi, olaylar zincirinin, şu anda birer fenomen olarak görünen keyfî sıralamadan ziyade, bir gün birbirleriyle daha derin bir çeşit bağlılık gösterecekleri iddiasını içeren boş bir isimden başka nedir? O, Aziz Paul'un Atina'da bulduğu sunak gibi isimsiz bir tanrının sunağıdır. Bütün bilimsel ve felsefi ideallerimiz, bilinmeyen bu tanrıya birer sunaktır. İstikrar da en fazla özgür irade kadardır.[24]

Önümüzde ikna edici deliller yoksa, hangi inancın ihtiyaçlarımıza daha uygun olduğuna kendimiz özgürce karar verebiliriz. Ahlakın önceliğine (en önemli unsur olduğuna) inanan James'e göre özgür iradeye inanmak, "ahlaki rasyonalite" ihtiyacımızı karşılar, çünkü inanç kesin olarak reddedilemez. James, "Sıradan deneyimlerimize aykırı, özgür irade inancımızı

muhakeme etme hakkımız vardır" der. Eğer bunun, hayatımız üstünde kontrolümüz olmadığına inanmaktan daha büyük getirisi varsa, o takdirde açık bir biçimde o, mükemmel inançtır.

Belirlenimciliğin karşısındaki en güçlü "argüman", belki de aslında hemen hiç kimsenin, insanın düşündüğü, umduğu ve yaptığı her şeyin, evrenin var olduğu ilk andan itibaren belirlenmiş olduğuna inanmamasıdır. Hayat, kaçamadığımız seçeneklerle doludur ve bizi bu seçeneklerden birini tercih etmeye zorlar. En önemli mesele de bizim nasıl tercihlerde bulunacağımızdır.

> Herkes, kendisi için en iyisi olduğunu düşündüğü biçimde davranmalıdır ama eğer yanılıyorsa bu, onun için daha da kötüdür. Kar fırtınasının ve kör edici bir sisin ortasında bir dağı aşmaya niyetleniriz. Belki de yanıltıcı olan bazı işaretler ve yollar görürüz. Eğer olduğumuz yerde dururs ak donarız. Yanlış yoldan gidersek de uçurumdan aşağıya düşeriz. Bizi bu durumdan kurtaracak bir seçenek olup olmadığına dair hiçbir bilgimiz yok. Ne yapmalıyız? "Güçlü ve cesur olmalıyız." En iyi şekilde hareket et, en iyisini umut et ve sonra başına ne gelirse gelsin katlan.[25]

En iyisinin hangisi olduğunu nasıl bilebiliriz ki? James, iyiliğin niteliğini keşfetmemiz gerektiğini söyler.

Felsefi Sorgu

Özgür irade sahibi olduğunuzdan şüphe etmeniz -en azından bazen- mümkün müdür? Özgür irade inancı, mutluluğumuz için gerekli midir?

Ahlak ve İyilik

James, iyiliği tanımlayan metafizik girişimleri reddeder. James'e göre, iyi hayatı anlamanın tek yolu, insanların aslında ne istediklerini ve ne için çabaladıklarını araştırmaktır. James; Aristotelesçi, hazcı, Hristiyan, Kantçı ve yararcı etikçilerin (7, 8, 9, 12 ve 13. Bölümler) her birinden alıntılar yapmıştır fakat yine de, incelemeleri sonucunda hepsini reddetmiştir.

> Böylelikle iyiliğin çeşitli nitelikleri, etik sistemin esasları olarak ortaya konur... Hiçbir ölçüm genel anlamda tatmin edici değildir... Her şeyi düşündüğümüzde, iyiliğin bu belirtileri ve ölçümlerinin en mükemmeli, mutluluğu sağlama

yeteneğine haizmiş gibi görünür. Fakat ölümcül biçimde dağılmadan önce bu test, hiçbiri mutluluğu amaçlamayan sayısız davranış ve güdüyü kapsaması için ele alınmalıdır, öyle ki sonra biz, evrensel bir ilke ararken kaçınılmaz biçimde en evrensel ilkeye doğru sürükleniriz. Bu ilke, iyinin özünün, isteği tatmin etmek olduğudur. İstek, güneşin altındaki herhangi bir şey için olabilir. Bütün isteklerimizin, onların altında yatan bir tek evrensel güdü ile açıklanamayacağını farz etmemiz için, tüm fiziki fenomenin bir tek kanunun çeşitli durumları olduğunu farz etmemizden daha fazla dayanak yoktur.[26]

İradenin özgürlüğü ya da özgür irade hakkında akıl yürüttüğümüzde, sorguladığımız şey, insanın istediğini yapıp yapamaması değildir. Sorguladığımız şey, iradesinin yeterince bağımsız olup olmadığıdır.
(Gottfried Wilhelm Leibniz)

James, "Sadece kendimiz için değil, başkaları için de maksimum memnuniyet sağlamamız, hayal kırıklıklarımızı da minimuma indirgememiz gerek" der. Büyük ihtimalle, bu şekilde mutluluğu elde edebiliriz ve dünyadaki iyilikleri artırabiliriz ama bunu başarsak da maksimum memnuniyeti sağlamak, temel ve genel bir zorunluluk olmaya devam etmelidir. Salt insan sayısı, her birimizin isteklerinin salt adedi ile eşleştiğinde, daha özel (ya da belirgin) olmayı imkânsız kılar.Yapabileceğimiz şey, yanılma payımızı da hesaba katarak memnuniyeti ve iyiliği arttırabilmek için yapabileceğimizin en iyisini yapmaya çalışmaktır.

Son insan yaşayacağını yaşayıp söyleyeceğini söyleyinceye kadar, ahlakta fiziktekine benzer bir nihai hakikatten bahsedilmez.
(William James)

James'in ahlaki "rehber" önerisi, etik bir *kuram* değildir; sosyal sürecin iyimser bakış açısına dayalı özgeci bir yararcılık formu önerir. Modern medeniyetin önceki devirlere nazaran -esaret ve işkence örneklerinden daha önce bahsetmişti- daha iyi olduğunu düşünür, çünkü tarih içinde yaşanan hengame aslında memnuniyetin sürekli artışıyla sonuçlanır. Radikal birinin ileriye götüren hamlesi, muhafazakâr birinin ataletiyle; hayalperestin geçici hevesi, bilim adamının nesnelliğiyle dengelenir.

James'in hem bir bilim adamı hem de bir psikolog olduğunu unutmamalıyız. Gözleme ve deneyime, sistematik argümanlardan daha çok güvenir. Dahası, ölçülebilirliğe, evrensel ahlak kurallarına ya da detaylı ahlak açıklamalarına hiçbir zaman inanmamıştır. Bu yüzden ona göre, pek çok fi-

lozofu tatmin eden argüman ve sistemler, ahlaki deneyimin gerçekliğini tahrif etmiştir.

Kahramanca Hayat

William James, kahramanca bir mücadelenin verilmediği hayatı ruhsuz, sıradan ve bomboş olarak nitelendirir. Ona göre, hayata dair iki yaklaşım vardır: Biri; emniyeti, güvenliği ve itaati seçmek (irade etmek); risklerden, stresten ve "mücadeleden" kaçmak. Diğeri ise, bilinçli bir şekilde tehlikeyi, cesareti ve risk almayı seçmek; ki bu, iradeye dayalı bir heyecan ve tutku tarzıdır.

James elbette bungee-jumping yapmamızı ya da kendimizi nehrin akıntılı suyuna bırakmamızı tavsiye etmiyor. Onun anlatmaya çalıştığı; önemli olan şey için, iyi ve kötü arasındaki mücadele adına "gerçek kavga"ya girişmektir. Ona göre; "kötü", mücadele etmemiz ve direnmemiz için dışarıda bir yerlerde bizi bekler. Kötülüğü, bir ayrımcılıkta ya da zehirli atıkların bulunduğu bir çöp yığınında bulabiliriz. Onu bulduğumuzda görmezden gelebiliriz, itirazlarımızı seslendirerek ona karşı koymaya çabalayabiliriz ya da gerçekten bir şey yaparız. Eğer kötülükle savaşırsak işimizi, paramızı ya da zamanımızı kaybedebiliriz. Başarısız olabiliriz. Hatta yanılabiliriz bile; kötü olduğunu düşündüğümüz şey, gerçekten kötü olmayabilir. Fakat en azından bir şey uğruna mücadele etmiş oluruz.

> Bu hayat, başarı sayesinde, bu evren için sonsuza dek bir şey kazanılan gerçek bir savaş değilse, o takdirde istediğimiz zaman çekilebileceğimiz bir tiyatro oyunundan daha iyi değildir. Fakat gerçek bir savaşmış gibi görünür - sanki evrende gerçekten vahşi bir şey varmış ve biz bütün idealistliğimiz ve sadakatimiz içinde ondan kurtulmak ihtiyacındaymışız gibi... ve her şeyden önce kendi kalplerimizi ateizmden ve korkulardan kurtarmak ihtiyacı içinde... Çünkü böyle bir şey, yarı-vahşi, yarı-kurtarılmış bir evrenin uyarlanmış hâlidir. Doğamızdaki en derin şey, kalbin bu sessiz, dilsiz bölgesidir ki biz burada yalnız başımıza, isteğimiz ve isteksizliğimiz içinde, inanç ve korkularımızla yaşarız.[27]

James'e göre mücadele ve gayret, iyi hayatın en önemli unsurlarıdır. "Gayret ve enerji isteyen bir ruh hâli"nin, bir kenarda oturup da yalnız ba-

şına sürüklenmekten çok daha iyi olduğunu düşünür. Bu yüzden, her ikisi de hayata daha az katılmayı öneren ve tutkuları azaltan, *Bahçe*'ye çekilen Epikurosçu görüş ile Stoacı tarafsızlık hakkında çokça kafa yormaz ancak Stoacıların iradenin gücüne yaptıkları vurguyu takdir eder. (8. Bölüm).

James, hayata dair doğal bir olguyu tanımladığını düşünür: Gayret ve enerji isteyen, aktif bir yaklaşım, pasif ve uysal bir tutumdan çok daha sağlıklı ve tatmin edicidir.

> Gerçekte, insanın uysal ruh hâli ile gayret ve enerji isteyen ruh hâli arasındaki fark, ahlaki hayata dair en önemli farktır. Uysal ruh hâlindeyken -bahsi geçen- hastalık bizi korkutur. Gayret ve enerji isteyen ruh hâlinde ise, tam tersine, yalnızca büyük ideale erişilecekse, günümüz hastalığına kayıtsız kalırız. Gayret ve enerji isteyen ruh hâli için gerekli olan kabiliyet, muhtemelen her insanın içinde potansiyel olarak vardır. Fakat bu potansiyeli harekete geçirmek bazı insanlarda kolay, bazılarında daha zordur. Bu gücü gün yüzüne çıkarmak için daha büyük bir tutkuya, korkuya, aşka veya öfkeye ihtiyaç vardır ya da kişilerin adalet, hakikat veya özgürlük gibi bazı değerlere ilgi duyması gerekir. Bu ruh hâlinin ihtiyacı olan bir başka şey ise güçlü inançlardır; dağların aşağıya çekildiği ve vadilerin yükseldiği bir dünya, gayret ve enerji isteyen ruh hâli için uygun değildir.[28]

Hayatın size verdiği şey yalnızca güzel bir hava olsaydı, sizin yüksek melekelerinizin ufkunu açmasaydı, bu hâlihazırdaki niteliklerinizle, hayatla nasıl mücadele ederdiniz ve bu mücadele neye benzerdi?
(William James)

Hepimiz bir nedenden dolayı saldırmaya hazırız. İyi insan ile kötü insan arasındaki fark, saldırma nedenidir.
(William James)

Felsefi Sorgu

Önceki pasajı göz önüne alarak resmî ve resmî olmayan eğitiminizi tartışınız. Hangi yönde teşvik edildiniz; gayret ve enerji isteyen bir ruh hâli edinmek üzere mi yoksa uysal ruh bir hâli edinmek üzere mi? Bu konuyla ilgili örnekler veriniz. Sizce James doğru mu düşünüyor? Neden?

Bir Felsefe Seçmek, Karakter Testidir

Yargılanan, bütünüyle kendi karakterimiz ve kişisel dehamızdır; herhangi bir sözde felsefeye başvurursak, seçimimiz ve uygulamamız da yalnızca kendi kişisel eğilimlerimizin açılımı ya da ahlaki hayata karşı olan yeteneksizliğimiz sebebiyledir. Bu bitmek tükenmek bilmeyen sınanmadan bizi, profesörlerin konferansları ya da raflar dolusu kitaplar kurtaramaz. Bilgili ve bilgisiz kişinin çözümü olan söz, son çare olarak, insanların mizaçlarındaki (dilsiz) isteklerde ya da isteksizliklerde yatar, başka yerde değil. Ne göklerdedir, ne de denizin diplerinde. Bu söz, onu kullanabilesiniz diye size çok yakındır, dilinizde ve kalbinizdedir.

(William James'in *İnanma İsteği ve Popüler Felsefedeki Diğer Makaleler* adlı eserinde yer alan "Ahlak Filozofu ve Ahlaki Hayat" adlı makalesinden alınmıştır. (1897; *Beşeri Ölümsüzlük*'ün yeni baskısı, New York: Dover, 1956), s. 214-215).

PRAGMACI DİN

James, hayatlarımızı zenginleştiren, "nakdî bir değeri" olan dine çokça saygı duyar. İnsanların, hangi kültürde olursa olsun, pasif ve etkisiz bir tanrıya değil de *işleri yoluna koyan*, "gayretli ve enerjik" bir tanrıya (ya da tanrılara) sığındığına dikkat çeker. James bu gözlemine dayanarak ilgi çekici bir fikir öne sürer: Eğer insanlar Tanrı'ya inanmıyorlarsa bunun nedeni, Tanrı'nın, onların hayatlarına dair *hiçbir şey yapmaması* olabilir. *Dinsel Deneyimin Türleri* adlı eserinde James, Tanrı'nın insanların hayatlarında nasıl bir *işlev kazandığını* ortaya koymaya çalışmıştır. Yoğun bir felsefi analizle birçok psikolojik ve deneyci vakayı bir araya getiren *Dinsel Deneyimin Türleri*, James'in en etkili, en popüler eserlerinden biridir ve hâlâ geniş bir okuyucu kitlesine sahiptir.

James, "doğrudan aydınlık" dediği kavramla, dinî düşüncelerin hakikatini değerlendirebileceğimizi ileri sürer ve ekler, "Değerlendirmenin tek mevcut ölçütü, dinî düşüncelerin *felsefi açıdan makul olması ve ahlaki açıdan kişiye yardımcı* olmalarıdır." İmanın pragmacı zeminde önemli ve anlamlı olduğu sonucunu ortaya koyar: İmanın varlığı ve yokluğu açıkça göz-

lenebilir, yararlıdır ve hayatlarımızda somut farklılıklar oluşturur.

James'e göre, dinî tecrübeler ve dine olan ihtiyaç, insanın kendisine ve ideallerine devamlı olarak dostça yaklaşan, onun ötesinde ve onunla beraber var olan daha büyük bir gücün varlığına duyulan inanç gibidir. Bütün olgular, bilincimizin bize sunduğundan daha farklı ve büyük bir gücü gerektirir.

> En azından Hristiyanlar için, yüce gerçeklik için, Tanrı doğal bir unvandır. Dolayısıyla ben, evrenin daha yüce kısmının Tanrı'nın adı olduğunu söyleyebilirim. Biz ve Tanrı iş birliği yaparız, kendimizi O'na açarak en büyük talihimize erişiriz.[29]

Olguculaın bazılarına göre, Tanrı ve putların enkazı arasında, dimdik ayakta duran bir tanrı vardır, adı da Bilimsel Hakikattir. Bu tanrının ilahî bir buyruğu olduğunu söylerler. Bu biricik ilahî buyruk şudur: Teist olmamalısınız.
(William James)

James, dinî yönelimin dinî olmayan (seküler) yönelimden daha etkili olduğunu düşünür, çünkü dinî yönelimin sahası daha geniştir. Dinî yönelim, salt seküler bir bakış açısından daha kapsamlı bir bilinci ihtiva eder ve daha geniş boyutlu bir deneyimden kaynaklanır. James, Tanrı'nın destek olması ve yardım etmesi suretiyle bize fayda sağladığını söyler ve dinî değişimin bizi geliştirebileceğini, bizi hayatın her aşamasında daha duyarlı bir hâle getirebileceğini düşünür.

Dinî Çıkmaz

Dinî tecrübe hakkındaki çalışmasında James, kişiliği ikiye ayırır: "Sağlıklı zihin" ve "hastalıklı zihin". Sağlıklı zihne sahip insanlar, "bir şeye baktıklarında gördükleri şeyin iyi olduğunu düşünürler." Böyle insanlar canlı, coşkulu ve hayat doludurlar. Hastalıklı zihne sahip insanlara göre ise "hayatımızın kötü yönleri, hayatın temelidir, özüdür." Onlara göre ancak hayatın kötü yönleri kalbimizin sahibi olursa dünyanın anlamını çözebiliriz.[30] Başka bir deyişle, hastalıklı zihne sahip insanlar olumsuz ve kötümserdirler.

Hiç kimse bir gizemcinin önsezisini eleştiremez; yapılacak tek şey ona aldırmamak ya da pek çok inandırıcı yük yüklenerek bu önseziyi kabul etmektir.
(William James)

Tanrı gerçektir; çünkü gerçek etkilere (neticelere) neden olur.
(William James)

Sağlıklı zihne sahip birinin, sadece bir kere doğması gerekir. Hasta ruhlar ise iki kere doğmalıdır -mutlu olmak için doğmalıdır. Netice, deneyimimizin iki farklı evren anlayışıdır.
(William James)

İlginçtir ki bir iyimser olan James, hastalıklı zihnin sağlıklı zihinden daha net, daha gerçekçi bir bakış açısına sahip olduğunu söyler, çünkü hastalıklı zihin daha geniş bir deneyim alanının farkındadır.

Kişinin dikkatinin kötüye yönelmesini önleyip iyiliğin aydınlığı altında yaşamayı sağlayacak yöntem, işe yaradığı sürece mükemmeldir. Bu yöntem, birçok kişide işe yarar. Hatta genellikle sandığımızdan daha çok işe yarar ve bir dinî çözüm olarak başarılı işleyişine karşı eleştiri yapılamaz. Fakat kişide melankoli hâli hasıl olduğunda bütün büyü bozulur.

Hayatın olağan sürecinde de, derin bir melankoli anında yaşanan kötü anlar bulunur. Bu anlar, içimize sızıp hâkimiyetlerini ilan ederler. Bu çılgınca anların kaynağı gündelik olgulardır. Medeniyetimiz bir savaş alanı üzerine inşa edilmiştir ve her birey, biçare bir kederle flört eder. Bana katılmıyorsanız kendiniz o noktaya gelinceye kadar bekleyin!.. Böyle olunca en kâmil din, karamsar ögeleri en gelişmiş din gibi görünür.[31]

Bu noktayı daha iyi kavramak için dünyamızda *her zaman* eğlence ve coşku içinde olmanın ne anlama geldiğini düşünün. Bu tarz dengesiz bir "sağlıklı zihin", kendini diğer insanların yerine koymamaktan ya da kısaca empati kurmamaktan dolayı meydana gelir. Her şeye yüzeysel olarak bakmak, hayata tıpkı bir çocuk gibi bakmaktır: Hiçbir şey gerçekte kötü değildir ya da kötüyse bile *o kadar da* kötü değildir. *O kadar* kötü olsa bile bu kötülük hak edilmiştir, müstahaktır.

James, sağlıklı ve hasta zihin araştırmalarında, insanların duygu durumlarının dengesiyle, tutarlılığıyla da ilgilenmiştir ve en uygun duygu durumunun ne olduğu tanımlamaya çalışmıştır. Deneyimden (ki buna daha iyi bir kelime bulamadığımızdan, kötülük diyebiliriz) mahrum kalan bir ruh, deneyimi yaşayan ruhtan daha az etki gücüne sahiptir ve daha az "canlı" olacaktır.

Felsefi Sorgu

James, hastalıklı zihnin sağlıklı zihne oranla daha net, daha gerçekçi bir bakış açısına sahip olduğunu söylüyor; siz bu konuda ne düşünüyorsunuz? Kendinizi hangi sınıfa dâhil edersiniz? Her iki durumun da iyi ve kötü yanlarını tartışınız.

HAKİKAT DAİMA KİŞİSELDİR

Hayatının sonlarına doğru James, "doğru" ile "faydalı" kelimelerini neredeyse eş anlamlı kelimeler olarak kullanmaya başlamıştı. "Hayat Yaşamaya Değer mi?" adlı makalesinde, "kimi zaman psikolojik anlamda direnmek için zorunlu olan şeye *inanma irademiz olduğuna*" dair iddiasını ortaya koyarken "zor durumda kalan bir dağcı" örneği verir:

> Varsayın ki bir dağa tırmanıyorsunuz fakat tırmanış maceranızda öyle tehlikeli bir noktaya geldiniz ki ancak korkunç bir yamaçtan atlayarak kurtulabileceksiniz. Bu atlayışı gerçekleştireceğinize ve başarılı olacağınıza dair inancınız var, ayaklarınız da bu başarıyı elde edecek güce sahip. Fakat kendinize güvenmezseniz, bilim adamlarının "belki de..." diye başlayıp giden sözlerini düşünürseniz ve tereddüt ederseniz, sonunda bacaklarınız gerginlikten ve heyecandan titremeye başlar, kendinizi bir an için umutsuz hissedersiniz ve uçurumdan aşağı yuvarlanırsınız.
>
> Böyle bir durumda (ki pek çok kişi bu durumda kalmıştır) cesaret gibi, hikmetin bir parçası da *ihtiyaçlarınıza inanmaktır*, çünkü ancak bu inanç, ihtiyaçlarınızı karşılar. [32]

James de, tıpkı Kierkegaard (15. Bölüm) gibi, öznelliğin nesnellikten daha üstün olduğunu düşünür. Hakikat daima kişiseldir. Peki sonuç olarak James, bir yetenek ya da isteksizlik ile nesnel gerçekliği ve bunun ortaya koyduğu evrensel doğruları anlayıp kabul edemediğinden dolayı radikal göreceliği savunan alelade bir Sofist miydi? James'in dünyayı olduğu gibi kabul etmek istememesi ve dünyanın tam anlamıyla bizim isteklerimizle uyumlu olmadığı gerçeğiyle yüzleşmeyi reddetmesi, kendi "zayıflığını" mı ortaya koyar?

James'in nihai görüşü, bir inancın "uyum" olduğudur. İnançlar ancak hayat yolunda, yönümüzü tayin etmemize yardım ederlerse doğrulanabilirler. O, zorunlu inançlara imanı gönülden

İyimserlik ve kötümserliğin dünyanın tanımları olduğunu unutmayın. Sizin dünyaya karşı olan tepkileriniz de -bütün içinde çok küçük olmalarına karşın- bütünün parçalarıdır ve bu tepkiler, tanımın belirlenmesine zorunlu olarak katkıda bulunurlar.
(William James)

Bugün sadece küçük bir kısmını görebildiğimiz evrenimiz belki de eşsiz değildir. Onun başlangıcı, belki de her şeyin başlangıcı değildir. Belki de diğer evrenler bizim evrenimizden daha önce var olmuştur.
(Victor Weisskopf)

teşvik etmek ile herhangi birine ait bir inancın, yalnızca o inanıyor diye zorunlu olduğunu iddia etmenin aynı şey olduğunu düşünmüyordu.

James, ruhsal sağlığımızın ve genel iyiliğimizin sonuçlarını göz önüne almadan bilimin öne sürdüğü verilere inanmamamız gerektiğini düşünür; bilim aksini düşünmemiz için bizi zorlar fakat biz bu esarete karşı çıkmalıyız. James' göre bilim, bilimsel inançların insanın mutluluğunu sağlayıp sağlamadıkları açısından değerlendirilmeli ve bilime bu şekilde değer biçilmelidir. Şu hâlde, eğer bilimsel belirlenimciliğe ya da maddeciliğe inanmak, insan mutluluğuyla taban tabana zıtsa o hâlde, ruh sağlığımızı ve yaşama gücümüzü korumak için bunlara inanmamalıyız.

Örneğin, Massachusetts meclisindeki tanıklığından önce James, Hristiyan bilim adamlarının "ruh tedavisi" denen konu hakkındaki çalışmalarını yasaklayacak bir yasa tasarısına itiraz etmiştir: "Bu ruh sağlığı doktorlarının gerçekten de iddia edilen başarıya ulaşıp ulaşmadıklarını kendinize sormamalısınız. Kanun koyucular olarak sizin, vatandaşlarınızın büyük çoğunluğunun yeni bir değerli tıbbi deneyim bölümünün (ruh sağlığı doktorları tarafından) açıldığına ikna olduklarını anlamanız yeterlidir.[33]

Daha önce gördüğümüz gibi, James'e göre başat değer "hakikat" değildir. Onun faydası, ahlaki anlamda sağlıklı sonuçlar ortaya koymasındadır. James'in "hakikat" kavramından daha çok kafa yorduğu "zorunlu inanç" ile ilgili bir örnek görmek için onun kişisel hayatına göz atabiliriz. Charles Sanders Peirce, James'in pragmacılığına itiraz etse de James, Peirce'ı arkadaşı ve akıl hocası olarak görmüştür. James'in aksine Peirce, kendisini bir filozof olmak için yeterince cesaretlendirmemiş olsa da bunu onun yerine James yapmıştır ve arkadaşına yardım etmek istemiştir. James, Peirce'ı ekonomik anlamda desteklemiş ve gözetmiştir. Fakat Peirce'ın, kendisine merhamet gösterilmesinden hoşlanmadığını bildiği için yaptığı yardımın, Peirce'ın "isimsiz hayranlarından" geldiğini söylemiştir. Böyle bir olayda James, aslında kendi ilkesini uygulamıştır: *Zorunlu yalan,* yıkıcı -ve gereksiz- doğrudan daha iyidir.

Tehlike Sinyalleri

Modern ya da Aydınlanmacı bir perspektiften bakıldığında, William James'in de, tıpkı Kierkegaard ve Nietzsche (15 ve 17. Bölümler) gibi "anti-entelektüel", "bilimsel olmayan", öznel bir felsefi öğretinin ateşli savunucusu olduğu görülür. James'e göre, insanların karşılaştığı durumlar ya da

koşullar, tarafsız bir gözlemci tarafından izlenemez. Her şey bir "bakış açısı" meselesidir. James'e göre, genel geçer ahlaki ilkelerin olması imkânsızdır; evrensel ahlak ilkelerini insanlara zorla kabul ettirmek ise başlı başına yanlıştır. Biz en fazla "pratik ahlak kurallarına", yani daha esnek ilkelere sahip olabiliriz. James şöyle der:

Lanet olsun! Gerçeklik ziyaret etmek için güzel bir yerdir; fakat orada yaşamak istemezsiniz.
(John Barth)

> Aynı zaman ve mekâna sahip olmak için, bir diğer hayalî iyi ile rekabet etmek dışında, hayal edebileceğimiz hiçbir iyi yoktur... Bir adam içki ve sigara içmeli mi ya da sinirlerine hâkim olmalı mı? İkisini birden yapamaz. Amelia ya da Henriette ile olan hayallerini gerçekleştirmeli mi?: Kalbinde ikisine birden yer yoktur. Eskiden beri sempati duyduğu cumhuriyetçi partiye mi oy vermelidir yoksa toplumdaki siyasi kayıtsızlıktan etkilenip oy vermemeli midir? Her ikisini de aynı anda gerçekleştiremez. vb. Öyle ki, ahlak (ya da maddeci) filozoflarının, idealleri doğru derecelendirmek için ısrarcı oldukları ölçü, tamamıyla pratik bir ihtiyacın meyvesidir. Bu filozoflar, idealin bir parçasından vazgeçmek zorundadırlar ve bunun idealin hangi parçası olacağını bilmek ihtiyacı duyarlar. Bu durum, filozofların başa çıkmak zorunda olduğu trajik bir durumdur.[34]

Sonuç olarak James, "Hiçbir şey öyle ya da böyle ispatlanamadığı için, hepimizin her neye inanmak istersek ona inanma hakkımız vardır" kabilinden, "sonucu olmayan bir sonuca" ulaşmıştır.[35] "Bilim adamları ve diğerleri de dâhil, hepimiz her şeye inanma eğilimindeki bir düzlemin üzerinde yaşarız. Bu düzlem, birine başka türlü değer, diğerine başka türlüdür; düzlemin hiçbir şekilde kendisine ilişmediği kişi ise, taşı atan ilk kişidir."[36] Bilimsel yönteme inanç, yalnızca diğer inançlarla rekabet ettiği için, bir diğer inançtan daha mukaddes değildir. Bilim; felsefeler ve dinler gibi, bağlılığımızı kazanmak için diğer görüş ve inanç sistemleri ile rekabet etmek zorundadır.

James'e göre, bilime olan iman, dine ve felsefeye olan iman kadar güçlü ve etkin olabilir. Ona göre, kendimizi, bizde etki bırakan geçici heveslere ya da hayallere teslim etmemeliyiz. Sonuçta, kişisel yapımıza en uygun görüş galip gelecektir. James, kişiliğimizin ve "tutku hayatımızın" temel niteliklerini ortaya koyan en iyi inanç hangisiyse, o inancın peşinde koşmamız gerektiğini söyler. Ona göre, "yanlış inançlar" tarafından "kandırılmak", mutsuz olmaktan daha evladır:

"Bir yalana inanmaktansa sonsuza kadar inançsız kalmak daha iyidir!" diyen biri, "kandırılmaktan" ne kadar korktuğunu açıkça ifade eder. Belki de yeri geldiğinde birçok isteğini ya da korkusunu eleştirmiştir fakat nedense bu korkuyla başa çıkamaz; bir köle gibi korkusuna itaat eder. Bu korkunun bağlayıcı gücünü sorgulamayı hayal bile edemez. Açıkçası ben de kandırılmaktan korkarım fakat bu dünyada, insanın başına kandırılmaktan daha kötü şeylerin geleceğine de inanırım.[37]

Günlük hayatımızda dünyayı idrak etme yöntemimizin radikal olarak bilimsel kavrayışların tesiri altında kaldığını fark etmek önemlidir. Hepimiz için -hatta astronomlar eve gittiklerinde- güneş doğar, batar ve yeryüzü sabit kalır.
(Pierre Hadot)

James için, faydalı bir yalana gerçekten inanmak, faydasız bir doğruya inanıyormuş gibi yapmaktan daha iyidir. James'in "her şeye inanma eğilimindeki düzlemi" kuramsal bütünlüğe ve arılığa değil de somut ve var olan bireye değer.

Yengeç; ona söylemeden ya da ondan özür dilemeden kendisini "kabuklu bir hayvan" diye sınıflandırıp onu bu şekilde başımızdan savdığımızı duysa eminim çok üzülürdü ve şöyle derdi: "Ben öylesine bir 'şey' değilim. Ben, benim. Sadece benim!"[38]

YORUM

William James'in güçlü pragmacılığı iki felsefi dünya arasında, modern ve postmodern felsefe arasında kalmıştır. Onun pek çok çağdaş felsefi soruları "önceden tahmin" ettiği söylenir. Ne yaparsak yapalım, felsefesini "saf" ve nesnel ölçütlere *dayandıramayız;* felsefesi bize bunu sürekli hatırlatır. Felsefesi yalnızca, yoğun bir şekilde ve tutkuyla hissettiğimiz inanma ihtiyacına dayanır ve dayanabilir.

Kendisinden önceki Kierkegaard (15. Bölüm) ve Alman çağdaşı Nietzsche (17. Bölüm) gibi James de tutkudan yoksun, "tarafsız" hayata düşmandı ve bilimin nihai, nesnel, evrensel ve mutlak otorite olma iddialarına itiraz etmişti. James'e göre, "yalan"a samimiyetle inanmak, "hakikat"e "inanır gibi yapmaktan" çok daha iyidir. Ona göre iyimser, Aydınlanmacı filozofların evreninde bir düzen yoktur. James'in evreni çokçu, birden fazla boyutu olan, kusurlu, noksan ve içinde nelerin olacağını önceden tahmin edemeyeceğiniz bir evrendir. Bu evrenin kapıları *ardına kadar açıktır.* James, böyle bir evrende hayatta kalmak ve muvaffak olmak için, hiç şüphesiz becerikliliğe, yumuşak mizaca, tahammüle ve hayatı

nesnel, evrensel ve bilimsel olamayacak inançlara göre yaşamaya ihtiyacımız olduğunu düşünür.

James pragmacılığının en zayıf yönü, "misyonunun" bir parçasıdır ki biz bunu iki açıdan ele alabiliriz: James hakikatin "işe yarayıp yaramadığını, işleyip işlemediğini" sınarken, herhangi bir nesnel doğrulama ihtimalini yok sayınaya başlar. Yine de pek çok filozof hâlen, doğrunun bireyin ötesinde ve tamamıyla birey tarafından belirlenmemiş bir şeye ait olması gerektiğini iddia eder ve "Hakikat" ile "bizim hakikati nasıl keşfettiğimiz" arasındaki ayrımı bulanıklaştırır. Düşünceleri tahlil etmek için eylemde bulunsak da ve onları daha yerleşik inançlarımızla karşılaştırsak dahi bilmeliyiz ki düşüncelerin sahip olduğu *hakikat*, bu süreçten bağımsızdır. Örneğin, penisilin etkili bir antibiyotiktir ve bizim buna inanıp inanmamamız bu ilacın etkili bir antibiyotik olduğu gerçeğini değiştirmez.

Burada iki farklı mesele vardır. Fiili hususları göz önüne aldığımızda, pragmacılığın eleştirisi ikna edicidir. Fakat ahlaki ve manevi endişeleri ve aynı zamanda bazı sosyal ve psikolojik inançları düşündüğümüzde, pragmacılığın söyleyecek önemli bir şeyi vardır. Bu iki ayrı genel inanç kategorilerini bir araya getirirsek James'in görüşünü çarpıtmış oluruz.

Kendinizi James'in yerine koyun ve sosyal bilimcilerin **kendini gerçekleştiren kehanet** dedikleri kavramı bir düşünün. Bu kavrama göre, bir durumu gerçek olarak tanımlarsak o durum, günün birinde gerçeğe dönüşür. Örneğin, sevgilisinin ileriki zamanlarda kendisinden soğuyacağına inanan biri, bunu düşünerek moralini bozabilir, bu sebepten dolayı sevgilisiyle kavga edebilir ya da daha pasif bir tepki gösterip kendine acıyabilir. Sevgilisi adamımızın aslında şirin ve sevimli olduğunu düşünse bile, adamımız bu tavırları sergilediği sürece, sevgilisini kendisinden uzaklaştıracaktır. Dolayısıyla bu şekilde davranan, yani "Sevgilim benden uzaklaşacak" diye kehanette bulunan adamımız, aslında bunu düşünerek sergilediği davranışlar sonucucunda, kendi kehanetini gerçekleştirecektir. Bir örnek daha verelim: Diyelim ki bir öğrenci matematik dersinde yetersiz olduğunu düşünüyor. Bu öğrenci böyle hissettiği sürece dersi anlamakta zorluk çekecektir; çünkü dersi tam olarak anlamayı başaramayacağını düşünerek kaygı içindedir ve korkuya kapılmıştır. Bu da öğrencinin derse olan ilgisini azaltır ve sonuçta korktuğu şey başına gelir ve gerçekten de dersi anlayamaz. Bu öğrenci kendisine daha fazla inansaydı, dersi daha iyi anlayabilirdi. Zira matema-

kendini gerçekleştiren kehanet
Bir durumu gerçek olarak tanımlarsak, bu durum günün birinde mutlaka gerçeğe dönüşür. Örneğin; başarısız olacağına inanan bir öğrencinin sınavı gerçekten de kötü geçer.

tikte iyi olduğunu düşünen öğrenci, dersi daha iyi anlar, çünkü kaygı ve stresten uzaktır; derse katılımcı olur, daha fazla soru sorar, ders sırasında daha dikkatlidir. Böylelikle, bu öğrencinin "başarılı olacağına dair düşüncesi" kendi kendine gerçekleşir.

İronik bir şekilde, yakın geçmişte, inanç üzerine yapılan *bilimsel* çalışmalar tarafından ortaya konan bazı sonuçlar, James'in "en iyi" inancın her zaman "en doğru" olmadığına ilişkin savını destekler.[39] Wisconsin Üniversitesi'nden Lyn Abramson ve Temple Üniversitesi'nden Lauren Alloy, "normal ve sağlıklı" bireylerin, bir çeşit "idrak problemi" yaşadıklarını bildirirler. Bu problemler arasında hafif, olgusal garantisi olmayan bir iyimserlik ve başarısızlığa karşı duyarsız olma vardır. Bu iki idrak probleminin bir araya gelmesinin sonucunda kişi, "açıkça yanlış" hükümler vermeye eğilimlidir. Abramson ve Alloy'un meşhur makalelerinden birinin başlığı şudur: "Daha üzgün ama daha bilge." Böyle bir isim seçmelerinin sebebi ironiktir. Zira klinikte yatan depresyon hastaları bile, bahsettiğimiz bu "idrak problemini" yaşamazlar. Sosyal psikolog Shelley Taylor'ın yaptığı bir araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır ki; çeşitli hastalıklardan ve travmalardan musdarip fakat mizaçları "yersiz bir şekilde iyimser" olan hastaların daha "gerçekçi" mizaca sahip hastalara oranla, iyileşme ve mutlu olma eğilimleri daha fazladır. Yeni Freudçulardan biri olan Daniel Goleman ise, tatsız olayları unutmanın (yani bilinçaltına itmenin), zihinsel sağlık adına çok önemli olduğunu ileri sürer.[40]

pragmacı açmaz
Pragmacılık ancak pragmacı olmayan ölçüte göre fikirlerimizin doğru olduğuna inanırsak işe yarar.

Bu durum, temel **pragmacı açmazı** ortaya çıkarır: *Pragmacılık ancak pragmacı olmayan ölçüte göre fikirlerimizin doğru olduğuna inanırsak işe yarar*. Örneğin, kendi kendime şöyle söyleyebilir miyim?: "Tanrı'ya inanmak, insanları güvende hissettirir ve hayatı anlamlı kılar. Kendimi güvende hissetmek ve hayatın anlamını bulmak istiyorum. Dolayısıyla Tanrı'ya inanmalıyım." "Tanrı'ya inanmak" kabilinden bir inanç ancak bu inancın doğ-

ru olduğuna samimi bir şekilde inanırsam işlev kazanmaz mı? Bu örnekteki çelişki şudur: Ancak hakikate pragmacı olmayan bir bakış açısıyla bakarak pragmacılığın işlev kazanmasını sağlayabilirim.

William James, "ılımlı" mizaç ve inançlara sahip kişilere hitaben; iyi'nin peşindeki (enerjik) mücadelenin ne gibi erdemlere sahip olduğuyla ilgili hararetli bir şekilde konuşur. İnanma hakkımızla ilgili, eşsiz ve ikna edici bir açıklama ortaya koyar. Daha yüce bir güce iman etmenin psikolojik açıdan gelişmemiş bir his (çocuksu bir his) olduğuna dair görüşü reddetmiştir ve başarılı olmuştur: Kişisel kanaate dayanan iman da bilime iman etmek kadar sağlamdır. Dahası, dinî imanda şifa verici ve birleştirici bir güç vardır, bilime imanın ise böyle bir gücü yoktur. James, sıradan insanın "ortak görüsünü" suistimal etmeden savunuyordu ve "gayret ve enerji isteyen ruh hâline" ait daha üstün bir hayatı test etmemizi istiyordu. James'in tüm bu başarıları etkileyicidir.

ANA FİKRİN ÖZETİ

- William James'in pragmacılığı, Charles Sanders Peirce'ın pragmacı anlam kuramına dayanmaktadır: Fikirler yalnızca davranışlarla gerçeklik kazandığında ve eylemle ilgili deneyimi öngörebildiğinde anlamlıdır. James'e göre felsefe, insanların hayatlarını kesin bir biçimde değiştirmelidir, hayatlarında fark yaratmalıdır. James, insanların uğrunda yaşayıp ölecekleri inançlar temin eden felsefi bir din kurmaya çalışır. Pragmacılık bize, evrendeyken kendimizi "evimizdeymiş gibi" rahat hissettirecek bir yöntem sunar.
- Pragmacılık, "nakdî değer"den yoksun olan bütün felsefeleri reddetmiştir. James, hiçbir metafizik kuramın "nakdî değere" sahip olmadığına inanır. "Doğru fikirler bizim benimsediğimiz, tasdik ettiğimiz, doğruladığımız ve kabul ettiğimiz fikirlerdir. Yanlış fikirler ise kabullenemediğimiz ve benimseyemediğimiz fikirlerdir." Pragmatik hakikat, insani hakikattir. James felsefenin sınırlarını, hakikati açıklamanın ötesine taşır; felsefenin görevi artık, dünyayla nasıl daha uyumlu olabileceğimizi bulmaktır.
- Felsefe tarihinde sözü geçenlerin hep radikal düşünürler olduğunu ileri süren James, insanları ılımlı ve katı olmak üzere ikiye ayırmıştır. Her iki mizaç da uçlarda yer alır. James'in savunduğu ise bu iki kategorinin ortasında yer alan ölçülü tutumdur. Hayat eyleme geçmeyi gerektirdiği için bizim bir şeye inanmaktan başka seçeneğimiz yoktur. Bizi "tercihte bulunmaya

zorlayan seçeneklerle" karşılaşırız. İnandığımız hakikatleri ortaya koyan zekâ değil, inanma isteğidir.

- Pragmatik hayat, doğrudan özgürlük anlayışımıza uygun olmayan belirlenimciliği reddeder. James'e göre, "meydana gelen her şeyin, olması gerektiği şekliyle olacağını" iddia eden belirlenimcilik, manevi özgürlük ihtiyacımızla bağdaşmaz. Belirlenimcilik, özgürlük inancımızdan daha az "nakdî değere" sahiptir. Çünkü sonuçta inanç ispat edilemez. Mutlu olmak için - özgürlük- ihtiyacımız olan şeye inanmamız gerekir. Üzüntü hissi, özgür iradeye duyduğumuz derin inancı yansıtır.
- William James, kahramanca bir mücadelenin verilmediği hayatı ruhsuz, sıradan ve bomboş olarak nitelendirir. Ona göre hayata dair iki yaklaşım vardır: Biri; emniyeti, güvenliği ve itaati seçmek (irade); risklerden, stresten ve "mücadeleden" kaçmak. Diğeri ise bilinçli bir şekilde tehlikeyi, cesareti ve risk almayı seçmek ki bu iradeye dayalı bir heyecan ve tutku tarzıdır. Dinî tecrübe hakkındaki çalışmasında James, kişiliği ikiye ayırır; "sağlıklı zihin" ve "hastalıklı zihin". Sağlıklı zihne sahip insanlar "Bir şeye baktıklarında gördükleri şeyin iyi olduğunu düşünürler." Böyle insanlar canlı, coşkulu ve hayat doludurlar. Hastalıklı zihne sahip insanlara göre ise "Hayatımızın kötü yönleri, hayatın temelidir, özüdür"; hasta ruhlu insanlar negatif ve kötümserdirler.
- Dinî iman pragmacı zeminde gayet önemlidir, çünkü varlığı ya da yokluğu, insanların hayatında gözlenebilir ve nesnel bir fark yaratır. James'e göre dinî yönelim, dinî olmayan yönelimden daha etkilidir, çünkü dinî yönelimin sahası daha geniştir. Samimi bir dinî tecrübe (yeniden doğuş) ahlaki açıdan hem saygın (hasta ruhlu kötümserliğin içine düşmeden) hem de mutlu (sağlıklı ruhun sınırlı bakış açısından medet ummadan) olmaya imkân sağlar.

DÜŞÜNCELER

1. James'in kişisel hayatı, temel pragmacı inançlarını nasıl etkilemiştir?
2. Pragmacı anlam kuramı nedir? Bir örnekle açıklayınız.
3. Pragmacı yöntem nedir? Ne işe yarar?
4. Pragmacılar, bir fikrin "nakdî değeri" derken neyi kastederler?
5. Ilımlı ile katı mizacı kıyaslayınız ve farklarını açıklayınız. Bu farkların önemi nedir?

6. James'in "inanma isteği" kavramını tartışınız. James'e göre hangi durumlarda "nedenler iradeye hizmet eder?" James ile aynı fikirde misiniz? Neden?
7. "Hakikatin meydana geldiği" iddiasıyla kastedilen nedir? Örnek vererek değerlendiriniz.
8. Belirlenimciliğin çıkınazı nedir? James'in bu konu hakkındaki görüşleri nelerdir? James'in yaklaşımı hakkında ne düşünüyorsunuz?
9. Pragmacılık açısından "iyi" kavramını tartışınız.
10. James'in "kahramanca hayat"la kastettiği şey nedir?
11. James dinî yönelimin dinî olmayan yönelimden daha etkili olduğunu söylerken ne demek ister? Katılıyor musunuz? Neden?
12. James'in iyimserlik düşüncesini anlatınız ve tartışınız.

İNTERNET KAYNAKLARI

Wadsworth Philosophy Shoppe'deki Soccio Web sitesine bakınız. http://philosophy.wadsworth.com/Soccio6e adresine girdiğinizde bu bölümle alakalı terimleri arayabilir, testleri çözebilir, telaffuz rehberi ve çalışma ipuçlarından yararlanabilirsiniz.

17. BÖLÜM

BİR FİLOZOF KARŞITI

FRIEDRICH NIETZSCHE

En itibarlı kişi kimdir? Bir insan kendi devrine muhalefet ediyorsa ve hesaplaşmak için devrinin önünü kesiyorsa, işte bu kişi itibarlıdır. Bu kişinin temennisi ehemmiyetsiz bile olsa, aslolan yaptığı şeydir.
(Friedrich Nietzsche)

Friedrich Nietzsche (1844–1900), belki de modern zamanların en tartışılan filozofudur. Ufak tefek bir görünüşü vardı; gözleri kör denilebilecek kadar ileri seviyede miyoptu, kronik migrenden musdaripti, bunalımlı ve yalnız biriydi. Nietzsche ölümünden sonraki bir asır boyunca insanları hem cezbeden hem de kızdıran, tartışmalı bir felsefe ortaya koymuştur. Hâlen "en çok satanlar" listesinde adı geçen bir avuç filozoftan biri olan Nietzsche'nin çalışması, hem coşkulu hem de rahatsız edici, şiirsel bir tarza sahiptir.

1900 yılında ölen Nietzsche, kendisini gelecek iki yüzyılın kültür lideri olarak görür. *Güç İstenci* adlı eserinde şöyle der:

> Burada gözler önüne sermeye çalıştığım, gelecek iki yüzyıldır. Gelecek olanı tarif ediyorum, yani artık farklı gelemeyecek olanı: *Nihilizmin gelişini*. Bu hikâye şimdi ile ilgili olabilir; ihtiyaçtan kendisi iş başındadır. Bu gelecek daha şimdiden yüzlerce işaretle konuşmaktadır; bu kader kendini her yerde ilan etmektedir. Geleceğin bu müziği için tüm kulaklar daha şimdiden dikildi. Tüm Avrupa kültürü, ne zamandır her on yılda bir işkenceler içinde büyüyen bir gerilimle bir felakete doğru sürüklenmektedir; dur durak bilmeksizin, şiddetle, düşünmeksizin, tıpkı sona varmak isteyen, artık düşünmeyen, düşünmekten korkan bir nehir gibi...[1]

Nietzsche'ye göre o, modernliğin temelindeki ağır hastalığın belirtilerini ilk fark eden kişiydi. **Modernlik**, 19-20.

modernlik
19-20. yüzyıl, ulus devletlerinin tarihî dönemi ve bu döneme tekabül eden Aydınlanma idealleri-nin hâkimiyeti altındaki bir grup kültürel şartların ve inançların genel adıdır; bu kültürel şartlar ve inançlar; bilim inancı, nesnel doğru ve rasyonalite, kaçınılmaz bir ilerleme umudu, politik demokrasi, kapitalizm, kentleşme, kitle edebiyatı, kitle iletişim araçları, kitle kültürü, gelenekselcilik karşıtlığı, büyük ölçekli endüstriyel girişim, bireyselcilik ve sekülerleşmeyi kapsar.

19. yüzyılın ikinci yarısında sanat ve edebiyat, tıpkı felsefe gibi, Schopenhauer'un abartılı kötümserliğini ifade etmeye başlamıştır. Caspar David Friedrich'in *Kuzey Denizi* isimli bu resmi, buzulların yok ettiği bir gemiyi betimler. Bu resim aşırı medeniliğin ve sanayileşmenin bir sembolüdür; insanoğlunun irrasyonel doğa güçleri tarafından -kaçınılamaz bir şekilde- bozguna uğratılmasını anlatır.

yüzyıl ulus devletlerinin tarihî dönemi ve bu döneme tekabül eden Aydınlanma ideallerinin hâkimiyeti altındaki bir grup kültürel şartların ve inançların genel adıdır. Bu kültürel şartlar ve inançlar; bilim inancı, nesnel doğru ve rasyonalite, kaçınılmaz bir ilerleme umudu, politik demokrasi, kapitalizm, kentleşme, kitle edebiyatı, kitle iletişim araçları, kitle kültürü, gelenekselcilik karşıtlığı, büyük ölçekli endüstriyel girişim, bireyselcilik ve sekülerleşmeyi kapsar.

Ben farkımı ortaya koyan bir liyakat ve bir şeref nişanı olarak, kendim için "ahlaktanımazcı" kelimesini seçtim.
(Friedrich Nietzsche)

Nietzsche'ye ait en meşhur (ya da adı çıkmış!) ifade; iç içe geçmiş negatif ve pozitif aşamalardan meydana gelen modernliğin genellenmiş değerlendirmesinin bir parçası olan "Tanrı öldü" ifadesidir. Belki de negatif aşama, Nietzsche'nin kendine has mücadeleci

ve tahrik edici yazı üslubu dolayısıyla en tanınmış aşamadır. Nietzsche'nin, Tanrı'nın ölümü ile ortaya çıkan, kendini-yaratma fırsatının ve bu fırsatın bütün uzantılarının farkında olanlara hayatı tasdik eden çağrısı, (düşünceleri arasında) belki de daha az bilinenidir -en azından genel halk arasında.

Nietzsche ilk gerçek postmodern filozof olduğu için popüler ve itibar edilen biri olsa da, Nietzsche ile ilgili hiçbir şey kolay değildir; ya da birçok filozofun vurguladığı gibi onunla ilgili hiçbir şey net değildir. Filozofun bakış açısına istinaden; Nietzsche'nin çalışması şifreli tabirlerin, sert ironilerin, abartıların, maksatlı çelişkilerin ve okuyucuyu kışkırtmak için dikkatle seçilen ifadelerin ve iddiaların kullanımıyla ne zenginleşmiş ne de güçsüzleşmiştir. Çağdaş filozoflar ve eleştirmenler; Nietzsche'nin düzensiz bir kavrayışa ve saçma bir irrasyonelliğe sahip, zeki bir filozof olup olmadığı konusunda bile uzlaşamamışlardır -hatta filozof olup olmadığında bile! Bununla birlikte onun 20. yüzyıldaki düşünce dünyasına kattığı muazzam etki ve önem; bu tartışmanın dışındadır. Onu sevin ya da ondan nefret edin, sonuçta Nietzsche estetikteki, edebiyattaki, psikolojideki ve felsefedeki gücü her zaman ciddiye alınacak bir düşünürdür. Nietzsche, en azından, saygıdeğer bir düşmandır.

Bir vaizin gelenek karşıtı oğlu olan Friedrich Nietzsche, yapayalnız bir karanlıkla, bilinmezlikle yaşamış ve böyle de ölmüştür. İçten bir ateist olan Nietzsche, alışıldık felsefe zümresinin dışındadır. O *nev'i şahsına münhasır* biriydi. Ben de onu anlatan bu bölüme "*filozof karşıtı*" başlığını vererek, onun kendine özgü bu yönünü ifade etmeye çalıştım. Hayatının gidişatı onu Nietzsche yapmıştır ama o her zaman aykırı biri olarak kalmıştır.

Friedrich Nietzsche

AYKIRI BİRİ

Nietzsche küçük bir Prusya köyü olan Röcken'de doğmuştur. Lutherci bir papaz olan baba, Nietzsche dört yaşındayken, dindar küçük oğlunu; annesine, büyükannesine, iki halasına ve kız kardeşine bakması için ardında bırakarak öldü. Evin tek erkeği, küçük "Fritz" ilgi odağı oldu; ev ahalisi tarafından şımartılıyor ve gözetiliyordu. Nietzsche çok çalışkan ve dindar olduğu için, ona "küçük papaz" diyorlardı.

Nietzsche aslında babasının yolundan gitmeyi ve Lutherci bir papaz olmayı planlamıştı fakat daha ilk gençlik dönemindeyken, her şey alt üst oldu; "iyi çocuk" derslerine ilgisizdi artık. Tanrı'nın varlığını sorgulamaya başlamıştı; hatta bir keresinde bir pazar günü evden kaçıp sarhoş olmuştu.

Nietzsche 20 yaşına geldiğinde, Bonn Üniversitesi'ne kaydoldu. Beş kadının egemenliğinden ve sürekli şımartılmaktan kurtularak çocukluğunda yaptığı gelecek planlarıyla yüzleşti, artık imanından emin değildi. Nietzsche, tıpkı Kierkegaard gibi, isyankâr bir dönemden geçiyordu.

Nietzsche 19. yüzyılın sonlarındaki çoğu Alman öğrenci gibi, boğucu bir hayata uyum sağlamak için elinden geleni yaptı! İçki içti, taşkınlık yaptı, kavga etti, gönül işleriyle vakit geçirdi. Bütün çabalarına rağmen Nietzsche, "o çocuklardan biri" olamadı. Çok fazla alkol tüketmekten, dumanlı içki salonlarından, arkadaşlarının cahilliklerinden ve kaba saba huylarından nefret ederdi. Genç papaza göre bu tarz, insanı hasta edecek bir öğrenci hayatı dayanılır gibi değildi.

Sonraki süreçte Nietzsche Bonn'u terk etti ve Leipzig Üniversitesi'ne kaydoldu. Orada Profesör Friedrich Ritschl ile tanışmak şansına sahip oldu. Ritschl kendisini filolojiye, klasik felsefe ve edebiyat çalışmalarına adamış bir öğretmendi. Ritschl, Nietzsche'nin zeki bir öğrenci olduğunu anladı ve onu cesaretlendirdi.

Kendimi bilinmeyen bir kudretin yeni bir kalemi denemek için bir kâğıt üzerine çiziktirdiği bir karalama olarak görüyorum.
(Friedrich Nietzsche)

Akademik başarılarına rağmen Nietzsche hâlâ yalnız bir adamdı, gerçekten aykırı bir tipti. Leipzig'e ilk geldiğinde, Bonn'da yaşadığı hayal kırıklıklarından dolayı sarsılmıştı; üstelik dinî inancını da kaybettiği için boşluktaydı. Neye ilgi duyduğunu sorguladı ve sonunda kendini kafasında soru işaretleriyle, şüphe içinde, yıpranmış bir hâlde buldu. Hazzın peşinde koşmaktan nefret ediyordu artık, depresyona girdiyse de kilisenin yolu ona kapalıydı.

Nietzsche Leipzig'te **Arthur Schopenhauer**'un (1788–1860) bir çalışmasına rastladı. Schopenhauer'un felsefesi **kötümserlik** olarak bilinir.

kötümserlik Schopenhauer tarafından geliştirilmiştir; hayatın insanları hayal kırıklığına uğrattığı ve bu sebeple, her tatmin edici arzunun yeni istekler ortaya çıkaracağı kuramı; bu kurama göre bizim tek umudumuz tarafsız kalmak ve geri çekilmektir.

Keyfe ve eğlenceye "evet" dediniz mi hiç? Eğer dediyseniz dostlarım, o hâlde bütün kederlere ve hüzünlere de "evet" dediniz. Her şey iç içe geçmiş, birbirine kenetlenmiştir, her şey âşıktır...
(Friedrich Nietzsche)

Kötümserlik; hayatın insanları hayal kırıklığına uğrattığı ve bu sebeple, her tatmin edici arzunun yeni istekler ortaya çıkaracağına olan inançtır. Bu inanca göre bizim tek umudumuz tarafsız kalmak ve geri çekilmektir. *İrade ve Tasarım Olarak Dünya* adlı eserinde Schopenhauer, hayatın ayakta kalmak ve yaşamaya devam etmek için değişmez bir istençten başka bir şey olmadığını ileri sürer. Ona göre insanlar; yaşama kudretinin rehineleridir ve en büyük umudumuz, bireysel istencimizi "istemek-elde etmek-daha fazlasını istemek" döngüsünden kurtarmaktır. Schopenhauer'un bakış açısına göre hayat irrasyonel, yararsız bir mevcudiyet için amaçsızca çabalamaktır. Schopenhauer'a göre tek kurtuluş, *ne pahasına olursa olsun yaşama* istencine direnmekle ve isteklerimizi en aza indirmekle mümkün olabilir.

Büyük bir memnuniyetsizlik içinde olan ve zihinsel anlamda büyük bir keşmekeşin ortasında kalan Nietzsche, Schopenhauer'dan çok etkilenmiştir. Schopenhauer, hayata dair bir amaç ve anlam bulabilmek için ne kadar çabalasa da ne hazda ne de dinde bunları bulamayan Nietzsche'ye, hayatının istikrarsız bir döneminde, tutunabileceği bir dal uzattı.

> Sanki Schopenhauer doğrudan beni işaret ediyordu. Onun heyecanını hissettim, sanki yanı başımdaydı. Okuduğum her satır vazgeçişle, inkârla ve teslimiyetle doluydu. İşte dünya, hayat ve kendi zihnim bu satırlarda; korkunç bir azametle yansıyordu. Bu satırlarda; sanatın büsbütün ilgisiz, tarafsız ve kutsal gözü doğrudan bana baktı. Bu satırlarda hastalığı ve kurtuluşu, sürgünü ve sığınmayı, cehennemi ve cenneti gördüm.[2]

Nietzsche, Schopenhauer okuduktan sonra kendince bir sonuca vardı: Hayatın hiçbir nesnel ve mutlak anlamı yoktur. Hayat, ilahî bir planın neticesi değildir, doğa da bizim düşündüğümüz gibi sistemli değildir. Aslında hayat, *iradenin* (ya da istencin) dışavurumudur. Schopenhauer'a göre nihai irade, yaşam arzusudur (iradesi); fakat Nietzsche aynı fikirde değildir. Ona göre hayatlarımızı yöneten **güç istencidir.** Bu, diğer insanları kontrol etmeyi ve kendi değerlerimizi onlara empoze etmeyi amaçlayan evrensel bir arzudur.

Akademinin Ötesinde

güç istenci Nietzsche'ye göre, diğer insanları kontrol etmeyi ve kendi değerlerimizi onlara empoze etmeyi amaçlayan evrensel bir iradedir.

Kulağa tuhaf gelse de Schopenhauer'in kötümserliği Nietzsche'yi canlandırmış, ona güç vermişti. 1868 yılına geldindiğinde Ritschl, klasik filoloji okutmanlığı için Nietzsche'yi önerdi. Ritschl, hayatını adamış olduğu çalışma alanı dikkate alındığında, özellikle tutucuydu; kimseyi aşırı övmez ve acele kararlara savrulmazdı; dolayısıyla Nietzsche için yazdığı tavsiye mektubu çok önemlidir:

> 39 yıldır pek çok genç yetenek gözlerimin önünde gelişiyor, ilerliyor... Yine de ... Nietzsche... henüz bir öğrenci olduğu hâlde (filolojik gazete olan *Museum* için) yazdığı makalesini kabul edeceğim ilk kişidir... O bir idoldür, böyle bir şey dilemese de, Leipzig'deki genç filolog neslin lideridir -ve bu genç filologların sayısı epey fazladır. Onun bir okutman olduğunu görmek için sabırsızlanıyorum. Benim bir fenomeni tasvir ettiğimi söyleyeceksiniz, biliyorum. Evet, Nietzsche işte budur (fenomendir); ama aynı zamanda cana yakın ve mütevazıdır... Yapmak istediklerine kolayca kavuşabilir.[3]

Herkes okumayı öğrendikçe; uzun vadede, sadece yazmak değil, düşünmek de berbat bir hâle gelecektir.
(Friedrich Nietzsche)

Okurların bir diğer yüzyılı ve zihnin bizzat kendisi, iğrenç kokacak.
(Friedrich Nietzsche)

Nietzsche henüz doktorasını vermemiş olsa da zekâsı ve Ritschl'in güçlü desteği sayesinde bu pozisyona yükseldi. Ritschl bu konuyla ilgili şöyle der: "Almanya'da bu işler aslında hiç de böyle yürümez!"

Nietzsche profesör olduğunda sadece 24 yaşındaydı. Üniversite herhangi bir sınav gerekli görmeden, ona hızlı bir şekilde bir doktor unvanı verdi. Zaman geçtikçe Nietzsche, ağır bir akademik rutine saplanıp kalmıştı. Ancak kalbi ve ruhu, filoloji ve felsefeye ya da buna benzer belli bir akademik alana hapsolmadı.

Büyük amaçlarına rağmen Nietzsche, çok da etkili bir profesör değildi. Derslerini takip etmek genellikle karmaşık ve zordu; dolayısıyla derslerine gi-

derek daha az öğrenci katılmaya başladı. Yeterince sosyal değildi, meslektaşlarını da huysuz ve geçimsiz bulurdu. Sıradan, günlük üniversite işleri ve akademik program onu tüketti. Kendini sadece yazarken ve birkaç yakın arkadaşının yanındayken rahat hissediyordu.

Trajik İyimserlik

1870 yılında, Fransa ile Prusya arasında bir savaş patlak verdi. Nietzsche savaşta sağlık görevlisi olmak için gönüllü oldu ve burada kısa bir süre çalıştı. Fakat daha sonra, sağlık problemlerinden dolayı Leipzig'e geri dönmek zorunda kaldı. Savaşın sonunda yüzü gülen taraf Almanya olmuştu; Avusturya ve Fransa içinse kötü bir yenilgiydi. Otto von Bismarck'ın (1815–1898) ileriyi görüşlü idaresiyle; küçük Alman prenslikleri Prusya'nın egemenliğinde birleşerek, tek ve güçlü bir devlet oldu. Nietzsche, Bismarck'ın hükmetme, güç ve direnç iradesine dayalı ahlakını, "yüksek ahlak"ın bir örneği olarak gördü. Onun askeri gücü kullanma yöntemine hayran kalmıştı.

O devirlerde Nietzsche, Darwinizme ilgi duymaya başldı. Bismarck'ın güç istenci ile Darwin'in evrim kuramını bir araya getirdi. Schopenhauer'un kötümserliğini yorumlayarak, kendine özgü bir *hakkından gelme/başa çıkma* öğretisi hâline getirdi. Nietzsche hayatın devamlı bir mücadele ve zorluktan ibaret olduğu konusunda Schopenhauer'la aynı fikirdeydi fakat Nietzsche'ye göre Schopenhauer'un tepkisi -tarafsız kalmak ve geri çekilmek- ancak zayıf iradeli ve yıkılmış bir adamın tepkisi olabilirdi. Schopenhauer'un kötümserliği hayatı reddediyordu ve sağlıksızdı.

Hayat bir argüman değildir, hayat koşulları hatalı olabilir.
(Friedrich Nietzsche)

trajik iyimserlik Nietzsche'ye göre, anlamsız bir dünyaya, kendi özgürce seçilmiş değerlerini sarih bir biçimde empoze eden üstinsanın canlılık ve coşku hâli.

Nietzsche'nin kendine has çözümü ise **trajik iyimserlikti**; yani anlamsız bir dünyaya, kendi özgürce seçilmiş değerlerini sarih bir biçimde empoze eden üstinsanın canlılık ve coşku hâli. Üstinsan mücadeleden sıkılmaz, kaçmaz ve kör bir mücadeleye de girişmez. Onun içinde "ne pahasına olursa olsun yaşamaya" çalışan kötümser bir içgüdü vardır ve bu içgüdü onu kontrol eder. Üstinsan kasıtlı ve bilinçli olarak yaşamak *ister*; nihai anlam veya amaçlarla ilgili yalanların arkasına sığınmadan, kötümserliğin *hakkından gelir*.

Nietzsche'ye göre Schopenhauer, hayatta kalma mücadelesine dair amacın, en güçlü ve doğaya en uygun olanın hâkimiyetini sağlamak olduğunu anlayamamıştır. Trajik iyimser, anlamsız evrene bir anlam yükler ve kendi içsel korkularının ve zaaflarının hakkından gelir.

Böyle Buyurdu Zerdüşt

Nietzsche hastalığını öne sürerek, 1879 yılında 34 yaşındayken üniversiteden istifa etti. Kendisine emeklilik maaşı bağlandı. Akademik hayattan kurtulmaya ve kendi yolunu çizmeye ihtiyaç duymuştu. Kendini daha yüce, daha sağlıklı bir ahlaklılığın lideri olarak görmeye başladı ve bu ahlaklılık, geleneksel değerlerin çok dışındaydı; bütün değerlerin yeniden ele alınmasını gerektiriyordu. Bir *ahlaktanımazcı* ve *gelenek karşıtı* olduğunu düşündü. O, "çekiç ile felsefe yapmak"tan söz ediyordu: Hangilerinin boş olduğunu anlamak için büyük putları kırmak, onları paramparça etmek. Üniversiteden ayrılan Nietzsche, hem düşüncelerini hem de yazılarını daha iyi bir hâle getirdi; geliştirdi. En büyük eserini eğitimcilikten istifa ettikten sonraki on yıllık süreçte tamamladı. Kısa bir süre için, düşüncelerinin kendine has o "gaddarlığı", zamanının çoğunu geçirdiği İsviçre ve İtalya'nın havası ve kültürel iklimi sayesinde etkisini yitirmişti; ya da en azından yumuşamıştı.

En "keyifli" eserleri olan *Tan Kızıllığı* (1881) ve *Şen Bilim*'i (1882); zeki, çekici ve genç bir entelektüel bayan olan Yahudi arkadaşı Lou Salome ile birlikteyken yazmıştır. Nietzsche, Salome'la birlikte olmaktan çok memnundu. Onunla gezmekten ve sohbet etmekten mutluluk duyuyordu. Lou onun hem öğrencisi hem de sevgilisi gibiydi. Lou, Nietzsche'nin daha sonra kendisine evlenme teklif ettiğini belirtir; fakat bu konuda kesin bir bilgimiz yok. Zira bir zaman sonra Lou Salome, Nietzsche'yi başka bir adam için terk etti. (Yıllar sonra, Nietzsche ünlü olunca Lou Salome, onunla olan arkadaşlığını kendi çıkarı için kullanmıştı.)

Salome'un kendisini terk etmesinden dolayı büyük üzüntü duyan Nietzsche, İsviçre Alpleri'nde inzivaya çekildi. İçinde acı veren bir yalnızlık ve ızdırap vardı, ruh hâli epey kötüydü; işte en meşhur eseri *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'ü (1885) bu dönemde yazdı. Eserin adı Sanskritçe bir tabirden, "*İti vuttakam*'dan gelir; anlamı ise "Kutsal Varlık Böyle Buyurdu" demektir.[4] Nietzsche, Eski Çağ Pers hükümdarı Zoroaster'in ismini

Kişi öfkeyle değil, kahkahayla öldürür. Haydi gel, Ciddiyetin Ruhu'nu öldürelim!
(Friedrich Nietzsche)

Doğru Nietzsche, lûtfen ayağa kalkar mısınız? Bazı filozoflar Nietzsche'yi ciddiye almakta zorlanırlar; çünkü o çok çeşitli şahsiyetlere bürünür; dili romantik ve belirsizdir, kısacası "kaygandır." 13 Mayıs 1882'de çekilmiş bu fotoğrafta üstinsanın genç peygamberi, yanında en iyi arkadaşı Paul Ree ve bir zamanlar sevdiğini söylediği kadın, Lou Salome yer alıyor.

kullansa da, eserinde kendi Zerdüşt'ünü yaratmıştır. *Zerdüşt,* çöküşün ve sıradanlığın üstesinden gelmeye bir çağrıydı. Nietzsche daha sonradan, Zerdüşt'ü bir vahye benzetir:

Özel Bir Cesaret Tarzı

Yazar Stefan Zweig, Nietzsche'yi betimlerken cesaretin değişik türleri olduğunu ve pek çok farklı şekilde güçlü olabileceğimizi hatırlatır bize.

> Miyop olduğu için masaya dikkatlice otururdu, midesi hassas olduğu için menüdeki her şeyi dikkatlice gözden geçirirdi: Çay çok mu koyu, yemek çok mu baharatlı... Beslenme tarzındaki her yanlış seçim, hassas sindirim sistemini altüst edebilir ve yanlış yemek seçimi, hassas sinir sistemine zarar verebilirdi. Ne şarap, ne bira; hiç alkol yoktu; kahve de. Yemekten sonra tütün ve sigara da yoktu. Onu neşelendiren, dinlendiren ya da ona canlılık veren hiçbir şey yoktu; sadece küçücük bir tabak yemeği vardı ve bir de ara sıra nezaketle konuştuğu yan komşusu. (Yıllarca konuşmaya alışamamış bir adam gibi konuşur ve konuşmasının istenmesinden çekinirdi.)
>
> Ardından; küçük, dar, mütevazı ve soğuk bir şekilde döşenmiş *chambre garnie*'sine girerdi: Masanın üzerinde sayısız notlar, sayfalar, yazılar, karalamalar yığılıydı; masanın üzerinde ne tek bir çiçek vardı, ne de dekorasyon namına herhangi bir eşya; sadece nadiren bir kitap ve bazen de bir mektup. Bir köşede tek sahip olduğu şey dururdu: İçinde iki gömlek ve eskimiş bir takım elbiseyle ağır, kaba, tahta bir bavul... Bunun dışında yalnızca... el yazmaları; bir tablanın üstünde duran bir sürü şişe, kavanoz ve ilaçlar: Migrene karşı ağrılarını dindiren ama kendisini saatlerce duyarsız bir hâle getiren ilaçlar; mide krampları, kasılmalar, bağırsak tembelliği için bir dolu ilaç. Dahası, ağır sakinleştiriciler, uykusuzluk sorunu için kloral hidratı ve veronal. İlaçlardan oluşan korkunç bir zehir deposu ve haplar: Uykunun ziyaret ettiği kısacık zamanlar dışında asla dinlenemediği bu tuhaf odanın bomboş sessizliği içinde, ona yardımcı olan tek şey bunlardı. Paltosuna ve yün battaniyesine sarınarak (çünkü acınacak hâldeki soba odayı ısıtamıyordu), parmakları donmuş bir hâlde, kâğıdı iki bardağın arasına sıkıştırarak, saatlerce yazıyordu; bulanık gözler zorlukla seçebildiği bu kelimeleri. Saatlerce bu hâlde oturur, gözleri kıpkırmızı olana kadar yazardı.

Stefan Zweig'in *Seyyar Nietzsche* adlı eserinden alınmıştır (çev. Walter Kaufmann, New York: Penguin, 1968), s. 104, izinle basılmıştır.)

Bu fotoğraf, Weimar'daki Villa Silberblic'te, Nietzsche'nin ölümünden kısa bir süre önce çekilmiştir. Bir dönem Nietzsche, arkadaşlarından birine şöyle yazmıştır, "Keşke sana ne kadar yalnız hissettiğimle ilgili bir fikir verebilseydim! Ölülerin ya da yaşayanların içinde, ilişki kurduğum hiç kimse yok. Bu inanılmaz derece korkunç bir şey!"

"Biri işitir ama araştırmaz; biri alır ama kimin verdiğini sormaz; bir düşünce birden şimşek gibi çakar, zorunluluktan gelir akla, tereddütsüz gelir. Bu hususta hiçbir seçeneğim olmadı."[5]

Nietzsche'nin Zerdüşt'ü yanlış değerleri yok eden, ortadan kaldıran büyük bir güçtür; aynı zamanda yeni, yüce ve daha sağlıklı değerleri yaratır. Nietzsche, Zerdüşt'ün "kendisini de aşan bir figür olduğunu" söyler.[6] Yok edici ve yaratıcı Zerdüşt; yeni evrimsel bir türün, *Übermensch'in* (yani üstinsanın) geldiğini bildirir.

Nietzsche'in bu eserini, en tutarlı iki eseri izler: *İyinin ve Kötünün Ötesinde* (1886), *Ahlakın Soykütüğü* (1887). Çoğu, özdeyiş ve kısa makalelerden oluşan her iki kitap da aslında *Zerdüşt*'te ortaya konan üstinsanın asıl gerçekliğine ait yorumlarıdır. Nietzsche'nin amacı gayet açıktır: Geleneksel anlamdaki ahlakı (ya da ahlaklılığı) ortadan kaldırmak ve bunun yerine daha yüce "ahlaktanımaz" bir ideal koymaktır.

Kıskanılmak, acınmaktan daha iyidir.
(Herodotus)

Son Filozof

Hayatının bu devresinde Nietzsche; kendisini kötümserliğin akışına bırakmış bir şekilde, küçük pansiyon odalarında, mütevazı bir hayat sürüyordu. Nietzsche, hüsrandan ve yalnızlık hissinden kendini kaybetmişti; sıradan ve riyakâr olduğunu düşündüğü her şey, onu rahatsız ediyordu; ve bütün bunlarla yazarak mücadele etti. Son buhranından yaklaşık üç yıl önce şöyle yazmıştır:

> (Benim en eski çalışmamda bile) ifade bulan şey, garip bir sesti. Bu, kendini bir süre için akademisyenliğin ardına saklayan bir sesti... İsimsiz, garip ihtiyaçları olan bir ruhtu... Bu konuşan bir mistik, nerdeyse zorlukla kekeleyen çılgın bir ruhtu; tuhaf bir dille konuşan bir iradenin hareketi gibiydi -iletişim ile kendisini açsın mı yoksa gizlesin mi, karar veremeyen bir ruh. Bu "yeni ruh" şarkı söylemeli(ydi) -konuşmamalıydı![7]

Nietzsche'nin hayatının son yılları trajiktir. Sağlığı iyice kötüleşir; çok yalnızdır ve herkesten, her şeyden soyutlanmıştır.

> Ben kendimi "son filozof" olarak nitelendiriyorum; çünkü ben son insanım. Benimle benden başka hiç kimse konuşmuyor, kendi sesim bana ölmekte olan birinin sesi gibi geliyor... Yalnızlığımı kendimden bile sakladım -son filozofun müthiş yalnızlığı!- ve ben yalanlar vasıtasıyla, kalabalığın ve sevginin içine girmeye çalışırım, çünkü kalbim yalnızlığın korkusuna dayanamaz ve sanki iki kişiymişim gibi beni konuşmaya zorlar.[8]

Geleneksel yargıya göre önemsiz olan bütün bu küçük şeyleri neden anlattığım sorulacaktır. İşte cevabım: "İnsan, tam da bu noktada, yeniden öğrenmeye başlamalıdır."
(Friedrich Nietzsche)

Dört bir yanı hüsranla çevrili Nietzsche, neredeyse herkesle küsmüştü. İnsanlarla olan sosyal ilişkisi sadece; otel görevlileriyle, tezgâhtarlarla ya da bunun gibi, sıradan insanlarla olan iletişimden ibaretti artık. Bir arkadaşına şöyle yazmıştır, "Keşke sana ne kadar yalnız hissettiğimle ilgili bir fikir verebilseydim! Ölü ya da diri; iletişim kurduğum hiç kimse yok. Bu o kadar korkunç ki!"[9] Söyleyecek bu kadar çok şarkısı olan bir ruh için bu denli yalnız kalmak, en büyük ceza olmalıdır.

Nietzsche kendisi hakkında, şimdiye kadar yaşamış ya da bundan sonra yaşayacak adamlarınkinden daha derin bir bilgiye sahiptir.
(Sigmund Freud)

Nietzsche, Ocak 1889'da İtalya'nın Turin kentindeyken tekrar hastalandı. Annesi onu Almanya'daki evlerine getirdi ve hayatı nasıl başladıysa öyle sonlandı; annesinin ve kız kardeşlerinin kanatları altında... Annelerinin ölümünden sonra kız kardeşi onu Weimar'a götürdü. Orada her şeyin üstesinden gelen mücadeleci lider; hayatının geri kalanını yarı felçli bir şekilde, akli dengesi bozulmuş olarak geçirdi. "En yalnız filozof", 25 Ağustos 1900 yılında, öğle saatlerinde öldü.

Felsefi Sorgu

Bazı postmodern filozoflara göre her felsefe aslında bir tür otobiyografidir. Her felsefenin, her düşüncenin ve algının; filozofun kendine has, kişisel özelliklerini yansıttığını düşünürler. Sizce filozofların yaşadığı hayat hakkında bilgi sahibi olmak, onların felsefi yazılarını değerlendirmede bize yardımcı olur mu? Otobiyografik yazıların önemli olduğunu düşünüyor musunuz? Tartışınız ve açıklayınız.

HAKİKAT BİR PERSPEKTİF MESELESİDİR

Nietzsche, "Ben kendimi son filozof olarak nitelendiriyorum; çünkü ben son insanım" dediğinde; sıradan insanı aşan, "üstinsan" öğretisine atıfta bulunur (bkz. bir önceki başlık). O hâlde Nietzsche, kendisinden son filozof olarak bahsederken; aslında kendisinin "salt insan" olan son filozof olduğuna işaret eder. Onun aklındaki şey bu olabilir; çünkü Nietzsche'ye göre kültürel ve beşeri gelişimin bir sonraki aşaması, nesnelliğin mümkün olduğuna dayanan modern felsefi sistemler de dâhil olmak üzere, hâlihazırdaki bütün değer sistemlerini geçersiz kılacaktır.

Nietzsche'ye nadiren bir filozof gibi davranılmıştır. Ne söylemeye çalıştığını bilseydi, dili daha az renkli olurdu; ama o takdirde, daha önce üzerinde kafa yorulmayan pek çok problemi irdeleyen orijinal bir düşünür olamazdı. Onun haritalarının, tabiri caizse çeşitli canavarlarla, korkunç ipuçlarıyla ve kibirli çizgilerle süslenmiş olmasına şaşmamalı.
(Arthur C. Danto)

Nietzsche'ye göre, estetik görüş (sanat ya da zevk) bilimin, dinin, ahlakın ya da rasyonelliğin değil; anlamın esasıdır. Nietzsche'ye göre, tıpkı çağdaşı İrlandalı Oscar Wilde'ın (1854–1900) da düşündüğü gibi, sanat bir *suret*, bir *duruş* meselesidir; "teknik anlamda" söylersek, *maskeler* ve *yalanlar* mevzusudur. Nietzsche şöyle der:

> Hep hayata karşı bir düşmanlık hissettim -(mutlaklara olan inancın ardında) hayatın kendisine karşı kızgın, intikam hırsı ile dolu bir antipati; çünkü hayatın bütünü, gösteriş, sanat, aldatma, farklı bakış açıları ve perspektifler ve hata zorunluluğuna dayanır.[10]

Nietzscheci perspektivizm
Her görüşün pek çok yorumdan sadece biri olduğu iddiasıdır; bu iddia özellikle Nietzscheci perspektivizmi içerir çünkü, bu görüş de pek çok yorumdan sadece biridir.

Nietzsche'nin bir filozof olup olmadığıyla ilgili tartışmanın nedeni, en azından bir anlamda, *perspektivizm* olarak bilinen bir tür görecilik iddiasını savunmasıyla ilgilidir. *Nietzscheci perspektivizm*, her görüşün pek çok yorumdan sadece biri olduğu iddiasıdır. Bu iddia özellikle Nietzscheci perspektivizmi içerir çünkü, bu görüş de pek çok yorumdan sadece biridir. Ancak eleştirmen Alexander Nehamas bize şunu hatırlatır:

> Eğer her görüş sadece bir yorumsa, ve eğer -perspektivizmin iddia ettiği gibi-, çeşitli yorumların karşılaştırılacağı birbirinden bağımsız olgular yoksa, o hâlde Nietzsche'nin yorumları olarak düşündüğümüz birçok yorumun yönetildiği nesne nedir?.. Eğer perspektivizm doğruysa ve iddia ettiği gibi, her yorum kendi olgularını yaratırsa, bu durumda bir yorumun doğru olup olmadığına karar vermek imkânsız görünmektedir. Ve eğer bu yorumların hiçbiri yoksa yorumlanacak herhangi bir şeyin olduğunu öngören yorum düşüncesinin kendisi şüpheli görünür.[11]

Radikal bir şekilde ortaya konan görecilik öğretisinin merkezinde yer alan, bu çelişkili durumla daha önce de karşılaşmıştık (bkz. 1, 4 ve 5. Bölümler).

Bununla birlikte, Nietzsche'nin perspektivist görüşlerinin tipik "postmodern" bir özelliği vardır: Kendi estetik perspektivizmine devamlı surette dikkatleri çeken Nietzsche, vurguladığı konuyu, açıkça kendisini ima ederek örnekler. Nietzsche deneyim olarak da isimlendirdiği görüş açılarını sıklıkla kendine mal eder; böylelikle okurlara, onların da bir görüş açıları bulunduğunu hatırlatır -yani onların da ahlaki, felsefi ve manevi deneyimler yaşadıklarını göz önüne alır ve bunu okuyucusuna da hatırlatır.

Bu yüzden Nietzsche'nin takındığı pozitif tavır (deneysel anlamdaki bakış açısına göre) aynı zamanda bir nevi negatif tavırdır. "Bir Özeleştiri Çabası"nda Nietzsche, yazılarında *ahlaktanımazcı eğilim* olarak adlandırdığı

filozof karşıtı
Aklın mutlak otoritesini reddeder; nesnellik ve evrensellik ihtimalini tartışan modern bilimin ve felsefenin belirli tekniklerini ve temel öğretilerini sert bir şekilde eleştirir; başka bir deyişle, filozof karşıtı tarafsız tutumu ve perspektifsiz perspektif ihtimalini kabul etmez.

meseleye atıfta bulunur. Fakat bu söylediğimiz, daha sonra da göreceğimiz gibi, Nietzsche'nin hiçbir ahlak kuralını tanımadığı anlamına gelmez. Anlatılmak istenen; Nietzsche'nin değer sisteminin geleneksel (Hristiyan) ahlak *perspektifinden* farklı olduğudur. Benzer olarak, modern felsefenin perspektifinden bakıldığında, Nietzsche'nin *filozof karşıtı* olduğu düşünülebilir.

Bir **filozof karşıtı**, aklın mutlak otoritesini reddeder; nesnellik ve evrensellik ihtimalini tartışan modern bilimin ve felsefenin belirli tekniklerini ve temel öğretilerini sert bir şekilde eleştirir. Başka bir deyişle, filozof karşıtı *tarafsız tutumu* ve *perspektifsiz perspektif* ihtimalini kabul etmez.

Felsefi Sorgu

Sizce bir perspektifin varlığı, tarafsız tutumun imkânsızlığı anlamına mı gelir? Böye bir durumda "tarafsız" kelimesinin anlamı nedir sizce? Yoksa perspektifsizlik anlamına mı gelir, ne dersiniz? Ya da farklı bir anlamı varsa, nedir? Perspektif, ön yargıyla (ya da peşin hükümle) aynı anlama mı gelir? Tartışınız ve açıklayınız.

NESNELLİĞİ ELEŞTİRİ

Bir filozof karşıtı olarak Nietzsche, nesnellik ve evrensellik yerine hakikat için hangi ölçütü önerebilir ve rasyonelliğin karşılığı olarak hangi yorum ölçütünü ortaya koyabilir? Anlaşılır felsefi *argümanlar* yerine Nietzsche, iki aşamalı bir *anlayış* önerir. Bizim estetik duyarlılığımıza (tat) yöneltilmiş olan çağrının bu ilk unsuru, "hayatı estetik bir fenomen olarak savunmamızı" ister. Nietzsche'nin felsefe karşıtı anlayışının ikinci ögesi ise, *güç istenci* denilen mevzuya dayanır. Hiçbir ögenin doğrulanması, akla ve bilimsel soruşturmaya *bağlı* değildir.

Ahlak dışı Anlamda Doğruluk ve Yalan Üzerine'de Nietzsche, bilginin kendisinin bir icat olduğunu (yani türetildiğini) söyler ve insanın kendini bilme yeteneğinden bile şüphe etme noktasına gelir:

> Gerçekte insan kendisi hakkında ne biliyor? Kendisini tamamıyla idrak edebilmiş midir? Tabiat, insanı büyüleyip gururlu ve yanıltıcı bir bilinç içine hapsederek bedeni hakkında bile birçok şeyi ondan gizlemiyor mu? Kanının kaynamasından, bağırsaklarının bükülmesinden habersiz bir hâlde... Öyleyse, söyleyin, doğrunun peşinden gitmek niye? [12]

Eğer doğa bizden, kendi benliklerimizle ilgili "çok fazla şey" gizlerse bizim herhangi bir şeyin nesnel hakikatini *icat etme* şansımızın kalmaması, gayet açık bir imadır. *Hakikatleri* ancak, bireysel ihtiyaçlarımıza bağlı olarak *icat edebiliriz*. Hakikatler güç istencine hizmet eden estetik buluşlardır. Hakikat bireyin fizyolojik ve patolojik bir işlevi olarak görülür, akıldan kaynaklanan önermeler ya da doğanın mutlak, değişmez -nesnel- olgusu olarak değil.

Schopenhauer, bir kötümser olduğu hâlde, her gün yemekten sonra flüt çalardı: Biri bu konuda onun biyografisini okumalıdır. Ve aklıma gelmişken: Tanrı'yı ve dünyayı inkâr eden fakat ahlaklılığın huzurunda duraksayan (ahlaklılığı doğrulayan ve flüt çalan) kişi gerçekten bir kötümser midir?

(Friedrich Nietzsche)

15. Bölüm'de Kierkegaard'ın, Aydınlanmacı akla ve bilime olan inancı varoluşçu çerçevede nasıl eleştirdiğini gördük. 19. yüzyılda da bilimsel rasyonalizme ve nesnelliğe olan inanca dair eleştiriler giderek artmıştır. Nietzsche'nin kültürel eleştirisi de çok şiddetli ve kapsamlı olmasıyla göze çarpar. (Modern felsefenin pragmacı eleştirisi için 16. Bölüm'e göz atınız).

20. yüzyıl, kendisinin de öngördüğü gibi, Nietzsche'nin çağıdır: Bilimin ilerlemesiyle savaşların daha da ölümcül ve harap edici hâle geldiği, herhangi bir ahlaki gelenekten etkilenmeyen diktatörler çağı; geçit töreninin ön saflarında düşünce ve gücün olduğu, "Tanrı'nın öldüğü" çağ.

(Will ve Ariel Durant)

Nietzsche'nin nesnelliğe olan eleştirisi, Kartezyen bölünmezlik, sabitlik ve rasyonel benlik mefhumlarının reddini de kapsar. Hume'unkine benzer bir görüş benimseyen Nietzsche, bireysel hayatın bir kurgu ya da bir metafor (benzetme-mecaz) olduğunu; gerçek olmadığını söyler. Nietzsche'ye göre metafizikçiler, Hristiyanlar ve bilim adamları aynı hatayı paylaşır: Onlar; şey'lerin nesnel anlamda var olduklarını işaret eden "töz", "Tanrı", yerçekimi" gibi terimlere inanırlar ve dolayısıyla şey'lerin metaforik ya da kurgusal mahiyetlerini kavrayamazlar.

Bu fotoğrafta, Nazilerin desteğiyle yapılandırılmış, ırkları "bilimsel" olarak belirleyen bir sistemin, bir Alman'a uygulanışını görüyorsunuz. Geçen asır boyunca "rasyonelliğin" ve "teknolojinin" bunun gibi korkunç amaçlar için kullanıldığını hatırlayın; şu hâlde de iyimserliğin makul ya da haklı olduğunu düşünüyor musunuz? "Gelişim ya da ilerleme" kavramı, anlaşılabilir mi? Bilimsel rasyonellik için daha iyi bir alternatif var mıdır? (Bu mesele açıkça düzenlenmiş midir?)

Nietzsche ve Sokrates son derece kişisel düşünürlerdir. Amaçlarını tamamen farklı bir şekilde takip etseler de, öyle ya da böyle, değişimle, insanların hayatlarına dair ahlaki nitelikle, son derece ilgilidirler. Her ikisi de dinleyenlerinin ilgisine ölesiye muhtaçtır.

(Alexander Nehamas)

Dahası Nietzsche'ye göre *tek bir gizli gündem;* bilimin, felsefenin ve dinin ardına saklanmıştır: Bilim adamları, filozoflar ve "gerçek inananların" hepsi; dünyanın, insanların, hatta kendilerinin daha ötesinde bulunan "güc"ün peşinde koşarlar. Hükmetmek ve kontrol altında tutmakla ilgili olan bu doğal güdü; -genellikle- hayatı, doğayı, çevreyi, toplumu ve insan davranışını *etkileme, kontrol etme, idare etme, anlama* ve *geliştirme* adı altında, kendini gizler (ya da maskeler). Onlara ne dersek diyelim, bütün bu istekler, güç istencinin tezahürleridir.

GÜÇ İSTENCİ

"Nesnellik, hakikat ya da hikmet; nasıl adlandırmak isterseniz öyle adlandırın; bilimin, dinin ve felsefenin tek amacı güç ya da iktidar için çabalamaktır" der Nietzsche. Bu yüzden, bilim adamlarının (din adamlarının ya da filozofların) tarafsız ve nesnel yargılara muktedir; ön yargısız, bağımsız, rasyonel izleyiciler oldukları, tamamen bir "uydurmaca"dır. Nietzsche'ye göre *hakikati elde etme* arzusuyla *güç istenci* aynı şeylerdir. Nietzsche "İyi ve kötü arasındaki ayrımın esası, bu güçtür" der.

İktidar arzusunun araçları değişti fakat aynı volkan taşmaya devam ediyor; sabırsız ve ölçüsüz sevgi, kurbanlarını ister. Bir zamanlar "Tanrı uğruna" bir şeyler yapanların, şimdi de para uğruna neler yaptığına bir bakın. Yani günümüzde, en kuvvetli güç duygusu ve en rahat vicdanı sağlayan şey uğruna...
(Friedrich Nietzsche)

Siz, insanların en bilgesi; şevkinizi ve gayretinizi arttıran şeyi,"hakikat istenci" olarak mı adlandırıyorsunuz?... Hayır, bu bir güç istencidir. Bu güç istencidir; siz iyi ve kötü hakkında konuştuğunuz ve değerleri değerlendirdiğiniz zamanda bile, bu öyledir. Nerede yaşayan bir mahlûk varsa orada güç istencinin olduğunu görüyorum; hatta köle olma arzusunda bile, aslında efendi olma arzusu yatıyor; görüyorum... Ve hayatın kendisi bana şu sırrı verdi: "İşte bak, ben defalarca kendi hakkından gelmesi gerekenim."[13]

Nietzsche'nin ortaya koyduğu kavramın geçerliliği, çağdaş filozof Philip Novack'ın güç istenci tanımıyla açıklık kazanır:

En yüce ve en güçlü dürtüler, tutkuyla ortaya çıktığında ve bireyi sıradanlığın çok ötesine, sürü bilincinden uzağa götürdüğünde, (dürtüler) toplumun kendine güvenini, kendine olan imanını mahvederler ve o zaman, âdeta toplumun omurgası çatırdar...
(Friedrich Nietzsche)

> Öyleyse güç istenci nedir? O, hayatın temel ve çetin sancısıdır. Yaşamın seyri sürekli olarak, kendi duygu merkezinin, canlılığına dair engellenmemiş ifadelerin, aydınlık sağlığının, direncin üstesinden gelmenin ve kendi hissedişini güçlendirmenin peşinde koşar. Hayat, sonsuz açılımlarının her birinde, kendi içinde bir tamamlama istenci, yayılma istenci, daha derin, daha dolu bir varlık olma istenci bulundurur... Nietzsche güç istencinin, benliğini koruma istenci içerdiğini söyler; fakat güç istenci bunu da aşar; çünkü o yalnızca hayatın sürekliliğinin peşinden koşmaz, aynı zamanda daha çok, daha yoğun bir hayat da ister.[14]

Nietzscheci bir bakış açısından bakıldığında modernlik -teknolojiye, bilime, aydın bir makullüğe ve Hristiyanlaşmış özgecilik vurgusuna güvenen kitlesel hareketleriyle- hayata güç kazandırmaz; onu sadece genileştirir ve muhafaza eder, saklar.

MODERNLİĞİN HASTALIKLARI

Bilim adamlarının ve modern filozofların sözde makul, kontrol edilebilir ve ehlileştirilebilir dünyasının ve teistlerin; Tanrı merkezli, yaratılmış dünyasının tersine Nietzsche, bambaşka bir bakış açısı ortaya koyar:

> "Dünyanın" benim için ne ifade ettiğini biliyor musunuz? Bana yansıyan dünyayı size göstereyim mi? Bu dünya bir güç canavarıdır; başlangıçsız, sonu olmayan; kendini tüketmeyen, sadece biçim değiştiren bir şirkettir; büyümeyen ya da küçülmeyen gücün demirden azameti; boyutları sabit kalan, masrafsız fakat herhangi bir gelir artışının olmadığı bir evdir; sınırlarla ve "hiçlikle" çevrilidir; bulanık ya da harap değildir; sonsuz derecede kapsamlı bir şey değildir; kesin bir güç olarak kesin bir mekâna yerleşen bir şeydir ve şurada ya da burada "boş" olma ihtimali olan bir mekân değil, her yeri güçle çevrili bir mekândır...
>
> İşte bu benim... sonsuza kadar kendi kendini yaratan, kendi kendini yok eden, katmerli hazların gizem dünyası, benim "iyimin ve kötü"mün ötesi, bu dairenin kendisi bir amaç olmadığı sürece amaçsız; bir halkanın kendine hayrı olmadığı sürece istençsiz -bu dünya için bir isim istiyor musunuz? Bütün bilmeceleri için bir *çözüm* istiyor musunuz? *Bu dünya güç istencidir ve başka hiçbirşey değildir!* Siz kendiniz de bu güç istencisiniz ve başka hiçbir şey değilsiniz.[15]

Yüce ve bağımsız maneviyat, tek başına dimdik durma iradesi, hatta güçlü bir akıl tehlike olarak görülür; bir bireyi sürünün üstüne çıkaran ve etrafındakilerin gözünü korkutan her şey kötü olarak adlandırılır; dürüst, mütevazı, itaatkâr, uyumlu bir zihniyet ve arzuların vasatlığı ise ahlaki bir ün ve onur kazandırır.
(Friedrich Nietzsche)

Nietzsche, 19. yüzyıl sonundaki Avrupa kültürüne; bilimsel gelişme ve Hristiyan ahlakının iktidar arzusunu kontrol altına alabilen ve böylelikle hayatın kitleler için güvenli ve anlamlı olmasını sağlayan yüzeysel bir "iyimserlik inancının" hükmettiğini ileri sürmüştür. "An-

cak bu manzara, öldürücü bir kültürel hastalığa kapılmıştır ki; o da modernliktir" der Nietzsche.

Nietzsche bu kültürel hastalığın, bilime, felsefeye ve Hristiyanlığa olan küstah ve yersiz bir inanca dayandığını ifade eder. Bu "düşüşe geçen" inanç sistemlerinden her biri; güç istencine, kendimizi yüceltmeye ve *yaşama* isteğimize düşmandırlar. Örneğin, bilim bizi, nesnel gerçeklik masalının sınırladığı çaresiz, faydasız etkilere; bilimin bildirme lütfunda bulunduğu dünyamızın, kökenimizin ve benliğimizin nedensel hesaplamalarına indirger. Bilimciliğin uzatmalı hâkimiyeti, kendini aşağılamayla sonlanır.

Ahlak Sorunu

Nietzsche'ye göre, bilimin kontrol ve nesnelliğe dair sahte vaadine kanma nedenimizle yararcılık ve Kantçı ahlak (bkz. 13. ve 12. Bölümler) gibi modern felsefenin ürünlerine kanma nedenimiz aynıdır; her iki durumda da bizi cezbeden arzular farklı değildir. Bilim gibi, bu modern etik şemalar da, hayata dair büyük tutkularımızı yararcı hesaba ya da Kantçı formüllere indirger. Bilim adamı kendi güç istencini açığa çıkartmadığı için ne kadar yalancı ise, modern filozof da kendisi felsefe yaparken, her zaman bir perspektiften, bir amaç için felsefe yaptığı gerçeğine duyarsız kaldığı için aynı biçimde yalancıdır:

> Bütün filozoflarımız, insanı güldüren yoğun bir ciddiyetle, ahlak çalışmaya başlar başlamaz; büyük, iddialı ve önemli bir şeye imza atmak isterler: Ahlaklılıkla ilgili *rasyonel bir temel* sağlamak. Bugüne kadar her filozof, kendisinin böyle bir temel sunduğuna inanmıştır. Ahlaklılığın bizzat kendisinin "bilinen ya da belirli" bir şey olduğu kabul edilmiştir. Onların önemsiz buldukları ve toz toprak içinde bıraktıkları o görev, onların hantal onurundan ne kadar da uzaktaydı.

Filozoflardan talebim; kendilerini iyinin ve kötünün ötesinde *konumlandırsınlar, ahlaki yargı yanılsaması ise* gerilerinde *kalsın.*
(Friedrich Nietzsche)

Hiçbir kötü düşünce yoktur, bir tanesi hariç: Düşünmeyi inkâr.
(Ayn Rand)

Kendi ahlak filozoflarımız ahlak olgularını kabaca ya da gelişigüzel bir özet şeklinde ya da tesadüfi örneklerle bildikleri için (örneğin ahlaklılığı sadece *kendi* ahlak çevreleri, *kendi* sınıfları, *kendi* kiliseleri, *kendi* dönemlerinin ruhu, *kendi* ortamları ve *kendi* bağlamında biliyorlar ve üstelik bilgileri de yetersiz; ayrıca fark-

lı insanları, devirleri ve geçmiş zamanları da merak etmiyorlar) ahlaklılığın asıl sorununa odaklanamazlar; çünkü bu sorunlarla ancak, *birçok* ahlakı birbiriyle karşılaştırırsak yüzleşebiliriz. Şimdiye kadar ahlak alanında yapılan çalışmaların içinde tek bir çalışma eksiktir; tuhaf gelebilir ama bu eksik kalan çalışma, ahlak sorunun bizzat kendisidir. Eksik olan, problematik bir durum olduğuna dair herhangi bir şüphe olmamasıydı. Filozofun "ahlaklılık için rasyonel bir temel" şeklinde ifade ettiği ve ortaya koymaya çalıştığı şey sadece, toplumda geçerli olan ahlak anlayışına genel inancın akademik bir çeşididir; bu iman için yeni bir ifade biçimidir ve bundan dolayı, gerçekten de yalnızca belirli bir ahlaklılık içindeki bir başka olgudur ve son tahlilde, bu ahlaklılığın herhangi bir zamanda problematik olabileceğinin bir çeşit inkârıdır -bu inancın bir soruşturması, analizi, sorgulaması ve masaya yatırılmasının tam olarak aksidir.[16]

Nietzsche'ye göre bir kişi, her ahlak sistemiyle ilgili olarak şunu sorabilir: "Böyle bir iddia bize, bu iddiayı ortaya atan kişi hakkında ne söyler?... Kısaca ahlak sistemleri sadece, *arzuların ya da duygulanımların işaret dilidir*."[17] Nesnel ve evrensel hakikatleri, hatta bilimsel olguları açıklamaktan uzak olan ahlak kuralları, onları meydana getiren kişilerin bakış açılarını ve arzularını yansıtır.

Şimdiye kadar ahlaka inandığımız ölçüde, mevcudiyet ifadesini es geçmişiz.
(Friedrich Nietzsche)

ahlakçı olmak
Bireyin davranışlarıyla çelişen sıradan (ya da alelade) ahlaki duyguları ifade etmek ve erdemli yaşamak ile ahlaki duyarlılığı bir tutmaktır. Ahlakçı olmak Freudçu psikologların karşıt tepki oluşturma adını verdikleri duruma benzer bir ikiyüzlülük hâlidir.

Nietzsche, modern Batı kültürünü *ahlakçı* olmakla suçlar. **Ahlakçı olmak**, bireyin davranışlarıyla çelişen sıradan (ya da alelade) ahlaki duyguları ifade etmek ve erdemli yaşamak ile ahlaki duyarlılığı bir tutmaktır. Ahlakçı olmak Freudçu psikologların *karşıt tepki* adını verdikleri duruma benzer bir ikiyüzlülük hâlidir. **Karşıt tepki oluşturma**, "tehlikeli" arzuların ortaya çıkarılmasını ve ifade edilmesini, aksi yöndeki tavırları ve davranış biçimlerini onaylayan "engeller" koyarak önlemeye çalışan savunma mekanizmasına verilen isimdir. Aşağıdaki pasajda Nietzsche, *modern ruhun ve modern kitapların en belirgin özelliğinin ahlakçı uydurma olduğunu* söylemeye çalışır:

Eğer bugün bir psikolog *iyi bir zevke* sahipse (başkaları buna dürüstlük diyebilir) bunun sebebi, insanların ve şey'lerin bütün modern yargılarını gitgide iğ-

renç bir hâle sokan, utanç verici bir şekilde ahlakçı konuşma tarzına direnmesidir. Böylelikle insan kendisini kandıramaz: Modern ruhun ve modern kitapların belirgin özelliği, yalan söylemeleri değil, ahlaki uydurmalardaki kökleşmiş masumiyetleridir. Bu"masumiyeti" her yerde yeniden keşfetmek, bir psikoloğun üstesinden gelmesi gereken bütün belirsiz görevler arasında en berbat olanıdır.[18]

Modern Hristiyan ahlaklılığının perspektifinden bakacak olursak -ki Nietzsche'ye göre bütün modern ahlaklar Hristiyanlık temellidir- Nietzsche bir ahlak karşıtıdır; ya da kendisinin de belirttiği gibi o, ilk ahlaktanımazdır.[19]

Nietzsche'ye göre, modernlik hayat ve doğa karşıtıdır ve modern, Hristiyanlaşmış ahlaklar da bu çöküşün, bu *gerilemenin* belirtileridir. Aşağıdaki pasajda Nietzsche, "modernliğin hatasını" (Kantçı felsefeyi de ima ederek) bütün insanlığa bildirir:

> Bu, beni korkutan hata tarzında bir hata *değildir*... bu doğasızlıktır. *Doğa karşıtlığına*, ahlaklılık gibi en yüce şerefin bahşedilmesi tamamıyla korkunç bir olgudur ve doğa karşıtlığı bir kanun olarak, koşulsuz buyruk gibi, insanlığın üstüne abanmıştır! Bir birey olarak değil, bir halk olarak değil, insanlık olarak bu denli yanılmak!.. [20]

karşıt tepki oluşturma "Tehlikeli" arzuların ortaya çıkarılmasını ve ifade edilmesini engellemek amacıyla, aksi yöndeki tavırları ve davranış biçimlerini onaylayan savunma mekanizmasına verilen isimdir.

Genellenmiş Fayda Sorunu

İlk bakışta yararcıların ahlak anlayışı, Nietzsche'nin *hayat karşıtı olma* eleştirisini savuşturmuş gibi görünür. Dahası, 13. Bölüm'de öğrendiğimiz gibi, yararcılar, felsefelerini egoist bir temele oturturlar: Jeremy Bentham'ın yarar ilkesi ile *egoist döngü arasında* kurduğu ilişkiyi hatırlayalım. Ancak Nietzsche'ye göre, yararcılar, bireyi *gruba* (Nietzsche kimi zaman *sürü* kelimesini kullanır) yükseltirler. Mill'in yaptığı gibi akla iman etmenin yersiz olduğunu belirterek, özgeciliği vaaz ederler.

Nietzsche'ye göre, kötü davranışların insanın kötülüğünden değil de, geçici bilgisizliğinden kaynaklandığına dair inanç, Sokrates kadar eski, uydurmaca bir inançtır. *Iyinin ve Kötünün Ötesinde* adlı eserinde Nietzsche, aklın iyi davranış üretebileceğine dair iyimserci imanı, bir sosyal reform

Yardımsever ve cömert insanlar arasında insan, neredeyse sürekli, yardım edilecek kişiyi kandırarak yönlendiren o kaba hileye rastlar. Örneğin, muhtaç kişi yardımı "hak ediyor"mu; ya da muhtaç kişi acaba sadece "onun" yardımına mı muhtaçtır; ya da muhtaç kişi, yapacağı bütün yardımların karşısında adamımıza minnet, bağlılık ve itaat sunacak mıdır? Tüm bunları düşünen kişi, muhtaç kişiyi sahip olduğu şeylerden biri olarak görür. Muhtaç olana yardım etmek istediğinde, biri ondan önce davranırsa, o kişiyi kıskanır.

(Friedrich Nietzsche)

Eğer hayata dair kendi "neden?"imiz varsa, o hâlde bütün "nasıl?"larla başa çıkabiliriz.

(Friedrich Nietzsche)

Son tahlilde, "komşu sevgisi" her zaman ikinci plandadır; "komşu korkusu"yla ilişkili, basmakalıp ve keyfi bir yanılsamadır.

(Friedrich Nietzsche)

aracı olarak, bilime yönelik yararcı iman ile birleştirir. Nietzsche, toplumun yaygın eğitim ve bilimsel deneycilik sayesine geliştirilebileceğini savunan modern görüşü eleştirir. Aşağıdaki pasaj, konuyla ilgili olarak Nietzsche'nin bakış açısını yansıtır:

> "Hiç kimse kendisine zarar vermek istemez, kötü olan her şey bilmeyerek yapılmıştır. Çünkü kötü bize zarar verir: Eğer kötünün kötü olduğunu bilseydik, onu yapmazdık. Bu yüzden kötü, sadece bir hata olduğu için kötüdür; eğer bu hata ortadan kalkarsa, kişiler de iyi insanlar hâline gelir."
> Böyle bir çıkarım; kötü davranışlarda sonuçlardan başka bir şey göremeyen, "Kötü olanı yapmak aptallıktır" diyen, "iyi"yi de -daha ileriye gidip- "faydalı ve uygun" olan ile özdeşleştirerek akıl yürüten "yığınları" hatırlatır. Her ahlaki yararcılık olgusunda kişi bu kısası esas alır ve burnunun dikine gider: Kişi nadiren yolundan sapar.[21]

Nietzsche'ye göre, "kötü"nün "aptal" ve "bilgisiz" ile aynı kefeye konması, hem kültürün modern çöküşüne katkıda bulunur hem de bunun bir sonucudur. Bu, bazı tehditkâr tutkuları -ki bir yandan bunlar hayati öneme de sahiptir- "hata"ya indirgemektir. Elbette hatalar düzeltilebilir. Fakat Nietzsche'ye göre, modern toplumun ilerleme olarak gördüğü şey (ki bu, kötülüğe karşı bilimsel bir tutumu benimseyerek elde edilir), gerçekte güzelliğin, gücün, ihtişamın yitirilmesidir. İdeal, modern vatandaş; uysal, demokratik, koyun gibi güdülen ve sevecendir. Bu düşünce sadece, bir nevi *ahlaklılık modasıdır:*

> *Ahlak modaları.* -Nasıl da bütün ahlak yargılarını değiştirmiştir! Eski Çağın yüksek ahlaka sahip insanları şimdiki ahlak yargıları hakkında hiçbir fikre sahip de-

gillerdi: Örneğin Epiktetos, (günümüzün ahlak yargısı olan) başka insanları düşünmenin ya da başka insanlar için yaşamanın övgüye değer olduğunu bilmiyordu. Dolayısıyla bizim şimdiki ahlak modamızın ışığında onlar, ahlaktanımaz olarak adlandırılırlar. Çünkü onlar kendi *benlikleri* için bir şeyler yapmaya uğraşırlardı, başkalarının duyguları için değil (ya da diğerlerinin sıkıntı çekmesiyle ve ahlak zaafıyla ilgili olarak değil). Belki günümüzdeki manzarayı görselerdi, bize şöyle cevap verirlerdi: "Eğer çok sıkıcı ya da çirkin biri olduğunuzu düşünüyorsanız, başkalarını kendinizden daha fazla düşününüz! Açıkçası yapmanız gereken de budur!"[22]

Şu anda ahlaki bakış açısını oluşturan şey topluma, eşitliğe, bir fikre ya da devlete ne kadar az ya da çok tehlike arz eder? Ya da bir yeteneği ne derecede etkiler? -burada da gene "korku" ahlakın anasıdır.
(Friedrich Nietzsche)

Nietzsche'nin kültür eleştirisinin merkezinde, bir yaşama kuralını genelleştirmek ve evrenselleştirmek için yapılan bütün girişimlere duyduğu derin şüphe yer alır. Nietzsche bilimin, modern felsefenin ve bütün aşkın kalıpların; canlılıktan, eğlenceden, derinlikten ve ahlak sağlığından ve tüm bunların ifade ettiklerinden, kısacası *hayatın kendisinden* yüz çevirdiğini ileri sürer. Bu üç unsur (bilim, modern felsefe ve bütün aşkın kalıplar), *genelleştirilmemesi gerekenleri genelleştirdikleri için* kültürel ve manevi sorunlara, marazlara neden olurlar:

Bence yücelik; çaba gerektiren, kendisini aşmaya teşvik eden bir hayatla ve kişinin bir görev ve mecburiyet olarak ortaya koyduğu şeyin (bir an için) ötesine geçmekle eş anlamlıdır. Bu şekilde asıl hayat, atıl hayatın sıradanlığına karşıt bir duruş sergiler, sabit biçimde kendi kendine yaslanır ve bir dış güç onu kendi kabuğundan dışarı çıkarmadığı sürece, sürekli bir hareketsizliğe mahkûm olur.
(Jose Ortega Y. Gasset)

> Bireye yönelik ve onun "mutluluğu" için olan bütün bu ahlak kuralları, birisinin dediği gibi, bireyin kendi kendine yaşadığı tehlikenin derecesine bağlı olarak, davranış biçimleri için verilmiş nasihatlerden başka nedir ki? Güç istencine sahip oldukları ve efendiyi oynamak istedikleri sürece, onların tutkularına, iyi ve kötü eğilimlerine karşı birer reçete değil midirler? Onlar genelleştirmemeleri gereken yerde genelleştirirler. Hepsi koşulsuz olarak konuşurlar, kendilerini koşulsuz addederler, hepsi birden fazla unsurla tatlanmıştır. Bunların hepsi entelektüel bir ölçümle çok değersizdir ve uzun ömürlü bilim sayılmaz; hele "bilgelik"

hiç değildir; fakat bir kere daha söyleyelim, hatta üç kere daha söyleyelim, bu açık gözlülüktür, açık gözlülük, aptallıkla karışık açık gözlülük, aptallık, aptallık, aptallık... "çekingenlik olarak ahlaklılık." [23]

Modernitenin, güç istencinin bireysel ifadelerine saldırısı, o kadar şiddetlidir ki, Batı toplumu kendisine zarar verenlerin "tarafını tutan" bireyler yetiştirir. (Biz "affediyoruz", biz "anlayış gösteriyoruz", biz "hoşgörüyoruz" ve biz düşmanlarımızla "empati kuruyoruz".)

Toplum tarihinde bir nokta vardır ki, toplum hastalıklı bir şekilde hassas olduğunda, diğer şeylerin arasında o (toplum), kendisine zarar verenlerin, suçluların tarafında olur ve bunu büyük bir ciddiyetle ve dürüstlükle yapar. Cezalandırmak bir biçimde ona adaletsiz görünür ve şu kesindir ki, "cezalandırma" ve "cezalandırılmaya açık olma"nın hayali, toplumu incitir; onda korku yaratır. "Suçluyu tehlikesiz saymak yeterli değil midir?" Neden ona ceza verilsin? Kendi kendini cezalandırmak korkunç bir şeydir. Bu soru ile sürü ahlakı, ürkeklik ahlaklılığı, mutlak sonucuna ulaşır. Birisi tehlikeyi, yani korkma nedenini bütünüyle ortadan kaldırırsa, bu ahlaklılık da ortadan kalkar. Bir diğer deyişle, artık ona ihtiyaç yoktur; artık o kendini zorunlu addetmez. Bugün vatandaşın vicdanını inceleyen kişi, bu emri (mecburiyeti), binlerce ahlaki kıvrım(ların) ve gizli bölmelerin içinden çekip çıkartmak durumundadır -bu sürü ürkekliğinin emridir (mecburiyetidir). Bir gün artık korkulacak birşeyin kalmamasını isteriz -o "bir gün"e şimdilerde "ilerleme" deniyor.[24]

Ürkütücü ve tehlikeli bir şeyi yakaladığımda, bu bir problem olarak bilimin kendisiydi - ilk defa problematik ve sorgulanabilir biçimde düşünülen bilim.
(Friedrich Nietzsche)

Nietzsche'ye göre, bilimsel ve ahlaki gelişimi gerçekleştirmeye yönelik modernitenin bütün çabaları, evrimin sıradaki düzeyini, insan tarihinin bitişini ve üst insan döneminin başladığını müjdeleyen büyük bir kültürel kayışa işaret etmektedir. Nietzsche der ki, bilim ve felsefe bize manayı veremezler; onu biz oluştururuz. Ve beğensek de beğenmesek de din bize kurtuluşu sağlayamaz: Çünkü Tanrı ölmüştür.

TANRI ÖLDÜ

Nietzsche Tanrı'nın öldüğünü "fark eden" ilk kişinin kendisi olduğunu iddia eder. Bu ifadeyle demek istediği, kısmen, *Tanrı fikrinin*

bütün yaratıcı kudretini ve bütün iktidarını kaybettiğidir: *Tanrı'ya inandıklarına inanan* büyük kitleler hâlen Tanrı'nın -her anlamda- tahttan indirildiğini düşünmezler. "Hâlbuki kendi ruhumuzun derinliklerine inersek, Tanrı'ya olan nihai imanımızın artık olmadığını fark ederiz" der Nietzsche: Biz gerçekte bilimsel ve teknolojik gelişmeye iman ederiz.

Dahası, Nietzsche bu durumdan, hiçbir şekilde geriye dönüş olmadığını düşünmüştür; yani modern dünyada Tanrı'ya gerçek anlamda iman etmek imkânsızdır. Tanrı öldü ve onu öldüren biziz; "iyimserlik" ile, "gelişme" ile, bu dünyaya iman ile... Tanrı'nın dilinin ve Tanrı fikrinin kökleri derinlerde olsa da, biz hâlen bu büyük manevi değişimin farkında değiliz; bir anlamda "Tanrı'nın ölüm haberi bize henüz ulaşmadı." İbadetlerimiz sahte, imanımızın temeli boş. Bazılarımız eski dinlerin öldüğünü ya da ölmek üzere olduğunu hissetse de, Tanrı'sız bir hayatın sonuçlarıyla yüzleşmekte zorlanır.

Ve bu sonuçlar korkunç olabilir. "Eğer Tanrı yoksa bütün değerler yeniden değerlendirilmelidir" der Nietzsche. Batı felsefesindeki en meşhur pasajlarından birinde Nietzsche -Tanrı'nın öldüğünü bildiren elçi- mesajını bir kıssa tadında aktarır:

> *Deli adam.* -Sabahın canlı ışıklarında elinde bir fenerle pazar yerine koşan ve: "Tanrı'yı arıyorum! Tanrı'yı arıyorum!" diye bağıran deli adamı duydunuz mu hiç? Deli adam Tanrı'yı "ararken", Tanrı'ya inanmayan diğerleri öylece etrafta dururken, deli adamın koşuşturması daha çok kahkahaya sebep oluyordu. "Kaybolmuştur belki" dedi biri. "Bir çocuk gibi yolunu mu kaybetmiş?" dedi öteki. Saklanıyor mu? Bizden mi korkuyor? Seyahate mi çıkmış? Göç mü etmiş?.. Ardı ardına sordukları alaycı sorularla, bağrıştılar ve gülüştüler.
>
> Deli adam ortalarına atıldı ve diğerlerinin gözlerinin içine bakarak "O nerede biliyor musunuz?" diye bağırdı ve devam etti: "Ona ne olduğunu söyleyeceğim size. *Onu biz öldürdük* -sen, ben-

İman, "bilmek istememek" demektir.
(Friedrich Nietzsche)

Neredeyse iki bin yıl oldu; hâlâ yeni bir tanrı yok!
(Friedrich Nietzsche)

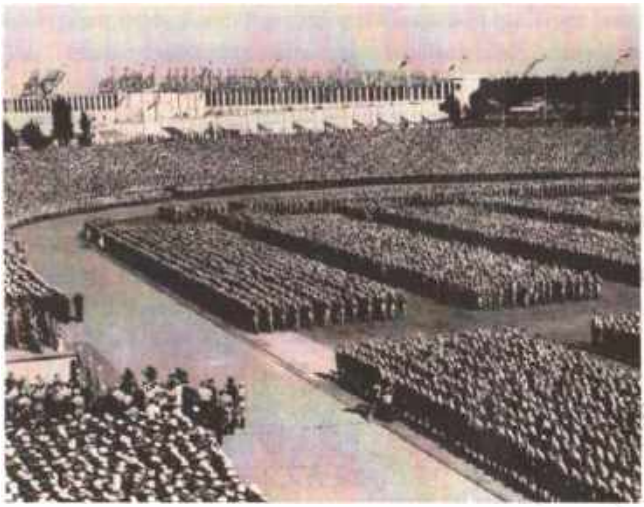
Kelimelerin kendilerine zarar vereceğini iddia edenlere, bu zararın hiçbir telafisi olmadığı söylenmelidir. Zarar gördüklerini iddia ettikleri anda bir şeyler elde edebileceklerini öğrenirlerse, darılırlar.
(Jonathan Rauch)

Hepimiz onun katilleriyiz. Fakat bunu nasıl yaptık? Denizi nasıl içip bitirebiliriz? Bütün ufuğu silecek süngeri bize kim verdi? Dünyayı güneşinden koparırken ne yaptığımızı sanıyorduk? Nereye gidiyor şimdi dünya? Biz nereye gidiyoruz? Bütün güneşlerden uzaklaşıyor muyuz? Sürekli bir düşüş **hâlinde değil** miyiz? Arkaya, yana, öne, ve bütün yönlere doğru? Yukarı ve aşağı kavramları **hâlâ** var mı? Sonsuz bir hiçliğe doğru yolumuzdan sapmıyor muyuz? Boşluğun nefesini hissetmiyor muyuz? Hava soğumaya başlamadı mı? Gece devamlı üzerimize çökmüyor mu? Sabah olunca fenerleri yakmaya ihtiyaç yok mu? Tanrı'yı gömen mezarcıların sesinden başka hiçbir şey duymuyor muyuz? İlahî çürümüşlüğün kokusundan başkasını duymuyor muyuz? Tanrılar da çürür. Tanrı öldü ve ölü kalacak. Ve onu biz öldürdük."[25]

Bu kısa, Nietzsche'nin Hristiyanlığın çöküşüne sebep olduğunu düşündüğü kültür eleştirisinin kapsamınında, çok daha iyi anlaşılır. Ona göre, dünya artık "masum" değildir. Kopernik ve Galileo, ölçü anlayışımızı sonsuza kadar *değiştirdiler: Dünya, amacı olmayan kocaman bir evrende, sadece küçücük bir nokta gibidir: "Dünyayı güneşinden koparırken ne yaptığımızı sanıyorduk?" Bu yeni evrenin sabit bir merkezi yoktur: Yukarı ve aşağı kavramları hâlâ var mı? Sonsuz bir hiçliğe doğru yolumuzdan sapmıyor muyuz?"* Darwin de, "Tanrı'nın yarattığı insan" anlayışımızı sonsuza kadar değiştirdi. İnsanoğlu olmak, artık hiçbir özelliği olmayan, bayağı bir şeydir. Zira biz, yaşamak için mücadele eden milyonlarca türden sadece bir tanesiyiz; bir parça balçığın nesliyiz.

Kitlelerin "ilerleme" sandığı şey, aslında büyük bir bedel ödemektir: Hayat tarzımızı ve kendimize dair görüşümüzün değişmesi. "Bu değişimin, yani eski dünya görüşümüzün geçerliliğini yitirmesinin, bu denli kapsamlı ölçüde olduğunu anlamak zordur" der Nietzsche. Gerçekten de bazılarımız bunu anlamak için gereken zekâ, cesaret ve istekten mahrum olabiliriz.

Katillerin katilleriyiz, kendimizi nasıl teselli edeceğiz? Bu dünyanın sahip olduğu en kutsal ve en güçlü şey, bıçak darbelerimiz altında can çekişerek öldü: Üzerimizdeki bu kanı kim temizleyecek? Hangi su bu kanı temizleyebilir ki? Ne tür kefaret bayramları, ne tür kutsal oyunlar icat etmemiz gerekecek? Bu amel bizim için fazla büyük değil midir? Buna layık olduğumuzu düşünmek için birer "Tanrı" olmalıyız belki de? Daha önce böylesine büyük bir amel yoktu: Bizden sonra kim doğarsa doğsun -bu amelin uğruna- şimdiye kadarki bütün tarihlerden çok daha yüce bir tarihe ait olacak.[26]

Geleceğin dalgası olarak nihilizm: Naziler, Nietzsche'nin kendi felsefi babalarından birisi olduğunu iddia ederler. *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'ün kopyalarını Hitler gençliğine dağıtmışlar ve özel bir kopyasını da Tannenberg Abidesi'ne koymuşlardır. Nazilerin güç öğretisi ve ari ırk anlayışları Nietzscheci dili yansıtmasına rağmen, hiçbir kitle hareketi Nietzsche'nin kendini aşma felsefesini yansıtamaz. Bu kalabalık içinde kaç tane üstinsan gösterebilirsiniz?

Nietzsche'ye göre, Tanrı'nın ölümü nihilizm ile sonuçlanır. Latincede "hiçbir şey" anlamına gelen **nihilizm**, evrenin nesnel anlamdan ve amaçtan yoksun olduğu inancıdır. Ahlaki, sosyal ve siyasi değerler *yaratıcı yorumlar ya da izahlardır*; onlar kendi öznel esaslarını yansıtırlar. Tanrı olmadan, hiçbir nesnel esas var olamaz.

nihilizm
Latincede "hiçbir şey" anlamına gelen nihilizm, evrenin nesnel anlamdan ve amaçtan yoksun olduğu inancıdır.

Nietzsche nihilizmin, geleceğin (yani bizim yaşadığımız dönemin) işareti olabileceğini söyler. Nietzsche giderek daha çok insanın, dinî değerleri boş inançlar olarak algılayacağını düşündü. Şu halde ona göre, bilimin de bize sunacağı bir anlam ve amacı olmadığına göre, insanların içinde bir boşluk hissi ortaya çıkacaktı: Hiçbir şeyin anlamı yok. Hayat kozmik bir hatadır. Doğaüstü hiçbir düzen yoktur; ilahî ya da

rasyonel olarak saptanan bir amaç yoktur ve Tanrı olmadan, amaç olmadan geriye ne kalır? Sadece pek çok amaç; sadece *anlık* amaçlar. Bizler Tanrı'sız, Tanrı olmadan, sadece kendimize sığınırız.

Nihilist bir evrende, önemli olan şeyi belirleyen nedir? Hangi fiziğin güzel olduğunu belirleyen nedir? Uysal ya da küstah, hangisinin daha iyi olduğunu belirleyen nedir? Nietzsche'ye göre, bu sorular daima bireylerin ve grupların tikel, öznel görüşlerinde yanıt bulur. Biz kendi güç anlayışımıza dayanan değer sistemlerini ve felsefeleri *tercih ederiz*: Hangi görüş benim ve hemcinslerim lehine başkalarına karşı bir avantaj sağlar?

ÜSTİNSAN

Tanrı'nın ölümü, bakış açısına bağlı olarak, hem büyük bir felaketin habercisi hem de büyük bir fırsatın işaretidir: Kendi kendilerine ayakta kalmayı beceremeyen, bayağı kişiler için bir felakettir; korkusuz, cesur üstinsanlar içinse bir fırsattır.

Üstinsan sıradan sürünün zaafları ve riyakârlığı içinden çıkan yeni bir "daha üstün"dür. Üstinsan *salt insandan* fazlasıdır, onun ötesindedir. Zerdüşt'e göre üstinsan ancak, mücadele vererek ve geleneksel ahlak ile çökmekte olan dinin sahte putlarını ortadan kaldırarak "doğabilir."

> Yaratma isteğim beni hiç durmadan insana doğru çekti; işte çekiç de taşı böyle arar. Ey insan, taşta uyuklayan bir hayaldir o, benim hayallerimin hayali! Eyvahlar olsun, taşların en sertinde, en çirkininde ıni uyumalıydı böyle! Şimdi çekicim şiddetle vuruyor insanı tutsak eden taşa. Yongalar düşüyor teker teker, varsın düşsün. Onu tamamlayacağım; çünkü bir gölge göründü bana -bütün varlıkların en eşsizi ve en parlağı göründü bana. Üstinsanın güzelliği bana bir gölge şeklinde göründü. Evet, kardeşlerim, bundan böyle tanrıların benim için ne anlamı olabilir ki?
>
> Böyle buyurdu Zerdüşt.[27]

üstinsan
Mücadele sonucunda ve geleneksel ahlak ile çökmekte olan dinin sahte putlarını ortadan kaldırarak doğan sıradan insanın ötesindeki "daha üstün insan tipi"; Nietzsche'nin, *Böyle Buyurdu Zerdüşt* isimli eserinde geçer.

Bizi sınırlayacak, tanımlayacak, baskı altına alacak bir Tanrı olmadan, "insanın ötesine" uzanırız. Nietzsche'nin felsefesinde, salt insanoğlu anlamındaki "insan", Tanrı açısından tanımlanır:

Bizler "Tanrı'nın görüntüsü"nde yaratıldık ve ebediyen "Tanrı'nın çocukları" olarak kaldık. Tanrı öldüğünde ise geniş bir evrende, kimliksiz ve amaçsız kalakaldık. Bilim ise bize verdiğinden fazlasını alarak, bizi soyup soğana çevirdi. Bilim derinleri araştırdıkça, buldukları da o kadar azalır: Moleküller, atomlar elektronlar, zerreler, enerji... dipsiz bir uçurum.

İnsan evriminin bir sonraki safhasının peygamberi olan Nietzsche, bir sonraki neslin, yalnızca insan olmanın ötesine geçen psikolojik ve manevi özelliklere sahip, yeni bir tür olacağını öngörür. Tanrı olmadan hiçbir sabit, mutlak ve evrensel kimliğe sahip değilsek, o hâlde bu kimliği kendimiz oluştururuz. Üstinsan, Tanrı'nın ölümüyle uyanan kötümserliğe ve nihilizme, Nietzsche'nin yanıtıdır:

> Yakınlarda olan en büyük olay, -yani "Tanrı'nın ölümü; bu Hristiyan tanrısına inanmanın artık mümkün olmadığı anlamına gelir- ilk işaretlerini göstermeye çoktan başlamıştır ... Olayın kendisi, dalgalarının henüz *ulaştığı* düşünülse bile, çoğunluğun algı kapasitesine fazla yabancı, onlar için fazla uzak, fazla büyüktür. Bu olayın gerçekten *ne* anlama geldiğini ve sonucunda ne ölçüde bir çöküntü olacağını ise çoğu insanın bildiğini farz edemeyiz. Şimdi (Tanrı'nın varlığına) iman üstüne temellenmiş olan, bu imandan güç alan ve bu imanla gelişen her şeyin -örneğin ahlak anlayışımızın tümü- bu inanç (imkânı) baltalandığına göre, ne ölçüde çökeceğinin tasavvur edilmesi zordur.[28]

Musa Mısır'da anket yapsaydı, ne kadar uzağa gidebilirdi merak ediyorum. İsa Mesih İsrail'de anket yapsaydı, neyi vaaz ederdi?
(Harry S. Truman)

Nietzsche, üstinsan tasvirini etraflıca şekillendirmemiştir. Elbette üstinsan sıradan insanın ötesindedir; tıpkı biz insanların bir maymundan daha öte olduğumuz gibi. *Sıradan* insan üstinsanı tam olarak kavrayamaz. Nietzsche, bu üstinsanın daha yüce bir insan tipinin lideri olduğunu kabul etmiş ve eklemiştir, "Fakat kimi zaman bana bir bakış bahşedilebilir -yalnızca tek bir bakış- mükemmel bir şeye, amacına ulaşmış bir şeye, mutlu bir şeye, güçlü, muzaffer bir şeye..."[29]

Değerli bireylerden müteşekkil bir topluma tabi olmak, zahmete değer; fakat toplumda genelde, zayıf ve ahmak insanlar hüküm sürer ve üstün bireysel değerler, bu şartlar altında nefessiz kalıp ölür.
(Marie-Louise Von Franz)

KÖLE AHLAKI

Üstinsanın ne ve kim olduğunu asla etraflıca kavrayamayacak olsak da, üstinsanın zıddı olan insan tipine; "köle"ye ya da "altinsan"a bakarak ve onun davranışlarına, inançlarına göz atarak, "üstinsan"kavramına dair bazı ipuçları bulabiliriz.

Altinsan, Almancadaki *Untermensch* kelimesinden gelir ve Nietzsche'ye göre; Tanrı'sız bir evrenle tek başına yüzleşemeyen insan türüdür. Altinsan birey olmayı reddeder, "birey" anlamında mevcut değildir. Altinsan erk, kimlik ve amaç için bir gruba ya da sürüye (Kierkegaard'ın "kalabalığı") dâhil olur. Bayağı insanın kendi bayağılığının farkında olması, onun bütün "daha üstün tipleri" ve "seçkinci" değer sistemlerini kıskanmasına ve onlara karşı kin (hınç) beslemesine neden olur.

altinsan
Nietzsche'ye göre, Tanrı'sız bir evrenle tek başına yüzleşemeyen insan türü; güvenliği ve kimliği bir grupta ya da bir başka insanda arayan, bayağı insandır. Gücenmiş, alıngan ve riyakârdır.

Köle ahlakını yaratanlar sürünün üyeleridir; amaçları ise üstinsanlar üzerinde kendi egemenliklerini sağlamaktır. Köle ahlakının değer sistemi suça, korkuya ve güç istencinin tahrifine dayanır. Bu ahlak sistemi içerisinde; üstinsanın nitelikleri (hâkimiyet sevgisi, başkasının yeteneklerinden hoşnut olma, korkusuzluk) küstahlık ve katı yüreklilik olarak değerlendirilir ve ayıplanır; altinsanın nitelikleri ise (tevazu, pasiflik, bağımlılık) erdem olarak değerlendirilir ve övülür. Köle ahlakı; engellemeler, eşitliğe dair yanlış fikirler, kendi bayalığımızdan kaynaklanan sınırlayıcı görevler ve "kötü vicdan"dan kaynaklanan güçlü sezgilerin zayıflaması gibi pek çok olumsuz özellik ortaya çıkarır. Sürü, bireye her zaman düşmandır.

köle ahlakı
Nietzscheci felsefede güç istencinin tahrifidir; bu felsefede aşağı düzeydeki insanın (altinsanın) özellikleri erdem olarak değerlendirilip övülür, üstinsanın özellikleri ise küstahlık ve katı yüreklilik olarak değerlendirilip kınanır; engelleme, eşitlik, sınırlayıcı görev ve "kötü vicdan" ahlakıdır.

Başka bir deyişle köle ahlakı, güçlüyü "zayıfı koruması" yönünde ikna etmeye çalışır. Nietzsche'ye göre köle ahlakının ortaya çıkması, kuralla-

rın Antik Yunan'a egemen olan içgüdüler doğrultusunda yapılandırılmasına bağlıdır. Dolayısıyla denilebilir ki; modern Batı kültüründeki köle ahlakının iki ana kaynağı vardır: Rasyonel Yunan ve Hristiyan ahlakı. Adalet, eşitlik, ölçülülük, "kenara çekilmek", üstün yeteneklerden ve bunlara eşlik eden haklardan vazgeçmek, gücenmek... Bunların hepsi köle ahlakının nitelikleridir.

Günümüze kadar süregelen tarih, asil *efendilik ahlakının* yitip gittiğini gösterir bize. Batı kültürü, asırlardır sürünün erdemlerini benimsediği için güçsüzleşmiştir. Öyle ki bugün, "daha yüce tip" hakkında konuşmaya bile karşı çıkarız; çünkü günümüzde bütün insanların temelde eşit oldukları iddiası vardır. Zerdüşt der ki:

> Siz yüce insanlar benden şunu öğrenin: Pazar yerinde hiç kimse üstün insana inanmaz. Ve eğer orada konuşmak isterseniz, pekâlâ! Fakat kalabalık gözlerini kırpıştırarak "Hepimiz eşitiz" der.
> "Siz üstün insanlar! Üstün insan yoktur, hepimiz eşitiz, insan her yerde insandır; Tanrı'nın katında hepimiz eşitiz."
> Tanrı'nın katında! Ama şimdi Tanrı öldü. Ve biz kalabalığın katında eşit olmak istemiyoruz. Siz üstün insanlar, pazar yerinden uzaklaşın!"[30]

Felsefi Sorgu

Bugünün "pazar yeri" anlayışının bireysel üstünlüğün önüne geçtiğini düşünüyor musunuz? Konuyu belirli örnekler üzerinden tartışınız.

Hınç

Hınç; Nietzscheci felsefede fiziksel olarak kirlenmeye yol açan dargınlık, gücenme ve kini ifade etmede kullanır. Fransızca "resentment" kelimesinden gelir. Köle ahlakına meydan verir ve altinsanın başat duygusudur. *Ahlakın Soykütüğü* adlı çalışmasından alınan aşağıdaki pasajında Nietzsche, altinsanın köle ahlakı ile üstinsanın efendilik ahlakı arasındaki farkı belirtir:

> Kölelerin ahlakla ilgili isyanı, hıncın bizzat kendisinin yaratıcı hâle gelmesiyle ve değerlerin kaynağı olmasıyla başlar: Yapılanlara gerçek tepkiyi gösteremeyip bunu hayali bir intikamla telafi edenlerin hıncı. Hâlbuki bütün soylu

Bir Gelenek Karşıtı, Eğitimi Gözden Geçiriyor

Hâlihazırdaki "bilim sanayisinin", kişiyi maneviyattan mahrum bırakan etkisine dikkat çekmekten asla yorulmam. Bilim dallarının muazzam çeşitliliğinin her öğrenciye dayattığı çalışma tarzının zorluğu (hizmet); bugün artık, daha dolu, daha zengin, daha derin bilgiye sahip olan öğrecilerin, kendilerine uygun eğitim ve eğitmenler bulamamalarının temel nedenidir. Kültürümüz en çok da, kendini beğenmiş işçilerin fazlalığından ve insan kırıntılarından musdariptir; üniversitelerimiz, (iradelerine aykırı olarak) ruh sezgilerini solduran seralıklardır. Ve bütün Avrupa bu konunun farkındadır –iktidar politikası hiç kimseyi kandırmaz...

Bir hayvanı terbiye etmenin, onun "gelişimi" olduğunu söylemek bize şaka gibi gelebilir. Hayvanat bahçelerinde neler olduğunu bilenler, hayvanların orada "geliştiğinden" şüphe ederler. Gerçekte onlar güçsüzleştiriliyor, daha az zararlı hâle getiriliyor ve korkudan sarsıldıkları için, acı çektikleri için, incindikleri için ve aç kaldıkları için hastalıklı hayvanlara dönüşüyorlar...

... Artık hiç kimse, çocuğuna onurlu bir eğitim hayatı temin etme özgürlüğüne sahip değil: Bizim "daha yüksek okullarımızın" hepsi; öğretmenleri, müfredatı ve öğretim amaçları ile anlaşılması güç bir sıradanlık amacıyla kurulmuş gibidir. Lüzumsuz bir telaş her yere hâkim olmaya başladı, sanki 23 yaşındaki genç adam okuldan henüz mezun olmamışsa yahut hangi mesleği seçeceğine henüz karar vermemişse, bir şeyler kaybecekmiş gibi... Rahatlıkla söyleyebilirim ki, üstün insan tipi mesleklerden hoşlanmaz; çünkü bilir ki o, aranılan biridir. Onun zamanı vardır, zamanını ağırdan alır, hatta "bitirmeyi" bile düşünmez belki: 31 yaşındadır ama "yüksek kültür" anlamında bir acemidir, bir çocuktur. Aşırı kalabalık okullarımız, aşırı çalışan, serseme dönmüş öğretmenlerimiz ise tam anlamıyla skandaldır: Birisinin bu şartları savunması için belki bahaneler olabilir ama akli nedenler yoktur.

Friedrich Nietzsche'nin *Putların Alacakaranlığı* adlı eserinden alınmıştır. (Zweig'in *Portatif Nietzsche* adlı eserinden çeviren Walter Kaufmann, New York: Penguin, 1968, s.502-508, 510-511).

Nietzsche *Putların Alacakaranlığı*'nda şöyle der: "Yüksek eğitim ve kalabalıklar; bu iki durum daha başlangıçta birbiriyle çelişir. Yüksek eğitim istisnai bir durumdur: Kişi böyle bir ayrıcalığa hak kazanmak için, ayrıcalık sahibi olmalıdır. Bütün yüce ve güzel şeyler hiçbir zaman herkesin ortak malı olamaz. Kültürün gerilemesinin şartı nedir? Yüksek eğitimin bir ayrıcalık olmaması! Bizim 'daha yüksek okullarımızın' hepsi öğretmenleri, müfredatı ve öğretim amaçları ile anlaşılması güç bir sıradanlık amacıyla kurulmuş gibidir. Lüzumsuz bir telaş her yere hâkim olmaya başladı." Sizce modern teknoloji ile siyasi ve sosyal eşitlik ilkesi, herkesin -ya da pek çok kişinin- "iyi bir eğitim" görmesini sağlayabildi mi?

Hınç
Fransızca *"resentment"* kelimesinden gelir; Nietzscheci felsefede bu kelime fiziksel olarak kirlenmeye yol açan; dargınlık, gücenme ve kini ifade etmede kullanılır. Hınç, köle ahlakına meydan verir; altinsanın başat duygusudur.

ahlaklar, kişinin kendisini muzafferâne bir şekilde teyit etmesiyle başlar. Köle ahlakı, dışarıdan kaynaklanan her şeye, farklı olana, kendisi olmayana karşı çıkar: İşte bu veto, onun yaratıcı eylemidir. Bu değer ortaya koyan bakışın yer değiştirmesi, yani insanın tekrar kendisine değil de dışarı doğru *zorunlu* yönelişi; bu "hıncın" doğasındandır: Varlığa gelmek için, köle ahlakı, bir dış dünyaya gereksinim duyar -yani bir karşıt dünyaya; fizyolojik olarak konuşursak tepki vermesi için, haricî bir uyarıya ihtiyacı vardır: onun eylemi her zaman, temelde bir tepkidir.[31]

Eşit hakların, eşit eğitimin, eşit isteklerin ve yükümlülüklerin olasılığını amaçlamak, belki de, sığ düşüncenin tipik bir göstergesidir.
(Friedrich Nietzsche)

Yunan filozofları içten içe, kişinin düşünebileceğinden çok daha fazla kölenin olduğunu hissederek yaşadılar. Zira onlar filozof olmayan herkesin köle olduğunu düşünüyorlardı. Filozoflar dünyadaki en güçlü insanların bile onların köleleri olduğunu düşünüp gururlanıyorlardı.
(Friedrich Nietzsche)

Büyük adamlar her zaman huzurludur; küçük adamlar ise her zaman gergindir.
(Konfüçyüs)

Başka bir deyişle, köle ahlakı gerçek bireyselliğe yabancıdır. Köle ahlakı sahici bireye o kadar karşıdır ki, onun kendi benliğini yaratma dürtüleri, sürüden gelen yol gösterici kurallar anlamında işlev gören "dış uyarıcı" lehine bastırılmıştır. Köle ahlakı sahici değildir (sahtedir ve yaratıcı değildir) çünkü o her zaman bir tepkidir, asla bir dürtü ya da tesir oluşturmaz. (Sahicilikle ilgili daha fazla bilgi için bkz. 15. Bölüm). Köle ahlakı öteki dünyaya ait "hayalî bir intikam" sahnesini kabullenir: "Kötü insanları Tanrı cezalandıracak; çünkü bizler bunu yapamayacak kadar zayıfız."

Altinsan "diğerlerinden" korkar; "diğerleri" sahici bireyler de olabilir, sadece farklı bireyler de. Bu yüzden köle ahlakı gelenekselciliği; millî, etnik, cinsi ve dinî bağnazlığı ve saygısız bir vatanperverliği teşvik eder: *Köle ahlakı, dışarıdan kaynaklanan her şeye, farklı olana, kendisi olmayana karşı çıkar.* Altinsan, "değer-ortaya koyan bakış" için zorunlu olan ilahî öz güvenden, yolunu bulmaktan ve güvende olmak için "dış uyarıcıya" başvurmadan kendi değerlerini ortaya koyma yeteneğinden yoksundur.

Estetik anlamda sağlam bir perspektiften bakarsak; altinsanın itici olduğunu görürüz. Altin-

san; zayıf, kaçamak cevaplar veren, riyakâr ve kindardır. Köle ahlakı ise; tevekkül, erteleme, hayattan el çekme ve yasaklama ahlakıdır. Gerçekte, altinsan kötü olduğu için değil; zayıf olduğu için insan ruhunun kaçınılmaz, kendini doğrulayıcı ve yaratıcı yönünü reddeder. Ve hıncından dolayı, başkalarının da insan ruhunun güzelliklerine ulaşmalarını engellemek ister.

Felsefi Sorgu

Tahmin edebileceğiniz gibi, Nietzsche'nin köle ahlakı tanımlaması tartışmalıdır. Bu tanımlamanın tehlikeli olduğunu düşünüyor musunuz? Çoğu insanın hınçı olmaması gerektiğini düşünmek haksız bir davranış mıdır? Sizce günümüzde birçok insan, köle ahlakını yansıtan "kurbanlar" olarak mı görülür?

EFENDİLİK AHLAKI

İki ana insan tipinin olması (altinsan, üstinsan), iki farklı ahlak türünün olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla herhangi bir evrensel ölçüt hem "sürüye" hem de üstinsana ugulanamaz.

Her iki tür de güç istencine sahip olsa da güce yaklaşımları önemli ölçüde farklı olmalıdır. Üstinsan güç istencini açıklıkla, dürüstlükle ve ısrarla ifade eder. Böylece üstinsan, "yeni bir kanun tableti" yani, yeni bir "değerler kuralı" yaratır. Bu değerler silsilesi, altinsanın sahip olduğu köle ahlakından hem farklıdır, hem de bu ahlakın tam tersidir. Çünkü altinsan cesaretten ve asaletten yoksundur; kendisini "Tanrı Baba" figürüne sığınmak zorunda hisseder ve merhamet bekler. Sürü içinde, bireysel güç isteği, muazzam bir yetersizlik duygusu ile şekillenmiş -dürüst ve açık biçimde ifade edilmemiş- tahrif, hınç, ve yanlış yönlendirme ile saptırılmıştır.

Efendilik ahlakı, köle ahlakının tersine, etiğin ve estetiğin onurlu ilkelerinden oluşan bir kavramdır. Üstinsan kendi değerini kendisi belirler ve bu değer, estetik terimler içinde tanımlanır: Asil-rezil (utanç verici), şerefli-alçak, onurlu-onursuz, ince-kaba, vb. Kısacası üstinsan için, "iyi"="asil" ve "kötü"="kaba"dır.

Nietzsche'ye göre:

> Düşmanlarının, yanlış davranışlarının ve hatalarının üzerinde uzun uzadıya duramayıp bu davranışlar ya da hatalar hakkında düşünememek; güçlü ve değerli bir karakterin özelliğidir... Güçlü ve değerli karaktere sahip kişi, başkalarının içine nüfuz edecek bir haşereyi, bir silkinişte üzerinden atabilir. Bu durumda -dünyada böyle bir şeyin mümkün olabileceğini farz edecek olursak- "düşmanını gerçekten sevmek" de mümkündür. Asil bir insan, düşmanlarına nasıl da saygı duyar!... Şimdi de hınç dolu bir insanın düşman tasavvurunu düşünün; hınç dolu insan bu noktada "kötü düşman", "kötü adam" kavramını yaratmıştır; bu temelden yola çıkarak bunun bir izdüşümü ve zıt kavramı olarak "iyi insan"ı türetir -yani kendini. [32]

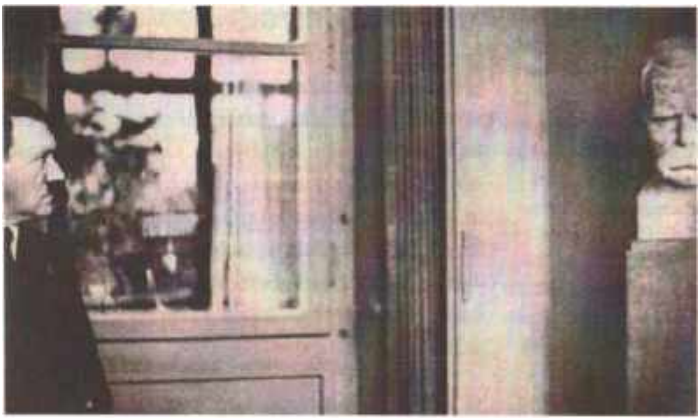
Bununla birlikte üstinsanın ahlakı, kendi sevgili varlığını onaylamasıyla; altinsanın ahlakı ise "kötü olanı" keşfetmesiyle başlar. Üstinsan için "kötü"; altinsan için ise "iyi" gerçek dışı görüntülerdir. Dolayısıyla efendilik ahlakı kendi içinde olumluyken, köle ahlakı kendi içinde olumsuzdur.

Nietzsche'nin haklı olması durumunda, kültürün alacakaranlığında yaşadığımız söylenebilir. "Ufuk boştur" çünkü eski değerlerin hiçbiri yerini yeni değer sistemlerine bırakmamıştır. Eski inançların alacakaranlığında yaşayanlar kargaşayı, korkuyu ve putlara tutunma arzusunu tecrübe edeceklerdir; öte yandan onlar "gelişme" adına binlerce fırsatı da tecrübe edeceklerdir. Putlarımızın alacakaranlığında kendi yolumuzu biçimlendirmek için bir fırsat yakalarız. Kendi benliklerimizi tanımlamak -ve yaratmak- bize kalmıştır.

Efendilik ahlakı
Köle ahlakının tersine, etiğin ve estetiğin onurlu ilkelerinden oluşan bir kavramdır; üstinsan kendi değerini kendisi belirler ve bu değer, estetik terimler içinde tanımlanır: Asil-rezil (utanç verici), şerefli-alçak, onurlu-onursuz, ince-kaba, vb; kısacası üstinsan için "iyi"= "asil" ve "kötü"="kaba"dır.

Zerdüşt der ki,

> "Ben sana öğreteceğim üstinsan. İnsan alt edilmesi gereken bir şeydir. Onu alt etmek için ne yaparsınız?
> "Bütün varlıklar şimdiye kadar kendilerini aşan bir şeyler yarattılar; insanı aşmaktansa bu büyük medin ceziri olup hayvanlığa geri dönmek mi isterdiniz? İnsan için maymun neyse, üstinsan için de insan tam olarak odur: Bir alay konusu ya da acı veren bir utanç kaynağı. Bir elma kurdundan insan oldunuz ve içinizde hâlâ o kurdun tabiatından bolca var. Bir zamanlar maymundunuz ve şimdi de insan maymundan daha maymundur.

Adolf Hitler, Nietzsche'nin kız kardeşi, Elisabeth Förster-Nietzsche'nin yardımıyla, "Ari üstünlüğün" Nietzscheci felsefede kökenleri olduğuna dair bir Nazi öğretisi ortaya koyup Nietzsche'nin büyüyen şöhretinden faydalanmaya çalışsa da, Hitler'in Nietzsche'nin felsefesinin tek bir kelimesini bile okuduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. Fotoğrafta Hitler'i, Nietzsche'nin büstüne "hayranlıkla" bakarken görüyorsunuz.

> "İnsan, hayvan ile üstinsanı birbirine bağlayan bir iptir -dipsiz bir uçurumun üzerine gerili bir ip. Tehlikeli bir geçiş, yol üzerindeki tehlikeler, tehlikeli bir geriye bakış, tehlikeli bir ürperti ve duruş...
> "İnsanların üzerine çöken o kapkara bulutlardan tek tek düşen ağır damlaları seviyorum; çünkü bu bulutlar şimşeği müjdeler ve müjdeledikçe, bulutlar yok olup giderler.
> "Bakın! Ben şimşeği müjdeliyorum ve kara buluttan düşen ağır bir damlayım; şimşeğin adı ise *üstinsandır*."[33]

Nihilizmin benzer şartları ve değerlerin altınsanı korkutan, cesaretsizleştiren, hevesini kıran yok edilişi; üstinsanı neşelendirir ve canlandırır. Umutsuzluğun ve kendinden nefret etmenin üstesinden gelen üstinsan, *tam olarak olduğu şey hâline gelmeyi sabırsızlıkla bekler.*

Hayatın yaşamaya değer olmadığı hükmüne varan pek çok insanın, bu sebeple öldüğünü görüyorum. Öte yandan bazı insanlar da, onlara yaşama sebebi veren fikirler ve hayaller için öldürülüyor ("yaşama sebebi", ölmenin de mükemmel bir sebebidir). Bu yüzden hayatın anlamına ilişkin sorunun acilen cevaplanması gerektiğini düşünüyorum.
(Albert Camus)

Her devirde, insan var olduğu sürece, insan sürüleri de (klanlar, topluluklar, kabileler, halklar, devletler ve kiliseler) var olmuştur ve itaat eden çok sayıda insana karşılık, hükmeden az sayıda insan olmuştur... Açıkça denilebilir ki, sürü hâlinde toplanma ihtiyacı şimdilerde, sıradan insanın doğasında vardır.

(Friedrich Nietzsche)

amor fati (yazgını sev) Nietzsche, Tanrı'nın yokluğunda, kendi "kefaretimizi" ödememizi ister, bir anlamda kendimizi kurtarmaktır bu; amor fati olarak ifade edilen bu eylemi, hayata evet diyerek yapabiliriz; "hayata evet" demek, yazgımızı sevmek ve her şeyi olduğu gibi, memnuniyetle kabul etmek anlamına gelir.

Eğer bir anı ikinci kez yaşamak istersen ve şöyle dersen: "Senden memnunum ey mutluluk, ey an, ey lahza!"; her şeyi geri getirmek istiyorsun demektir!

(Friedrich Nietzsche)

AMOR FATİ (YAZGINI SEV)

Nietzsche, Tanrı'nın yokluğunda kendi kefaretimizi ödememizi ister, bir anlamda kendimizi kurtarmaktır bu. **Amor fati** olarak ifade edilen bu eylemi, *hayata evet* diyerek yapabiliriz. "Hayata evet" demek; yazgımızı sevmek, her şeyi olduğu gibi, memnuniyetle kabul etmek anlamına gelir. Nihilizm bize hiçbir ilahî amacın, hayatımıza anlam ve amaç katmadığını öğretir. Bilim ise değiştirilemez kanunları izler. Öte yandan Tanrı bir ölüdür artık. O hâlde geriye ne kalır?

> Kendi öğretilerimiz tek başına nedir ki? Hiçbir şey insana kendi niteliklerini *vermez*: Ne Tanrı, ne toplum, ne aile, ne atalar, ne de *kendisi*... Hiç kimse var olduğu için, ya da ne ise o olduğu için, ya da içinde yaşadığı çevre ve koşullarda yaşadığı için sorumlu tutulamaz. Doğanın yazgısı, herkesin şimdiye kadar olan ve olacak yazgısından ayrı tutulamaz. İnsan özel bir tasarının, iradenin ya da amacın sonucu *değildir*... Kendi doğasını herhangi bir amaca *teslim etmesi* gayet saçmadır. "Amaç" kavramını *biz* icat ettik ve gerçekte amaç *yoksunluktur, mahrumiyettir*... Kişi zorunluluktur, kişi bir parça yazgıdır... Bütünü yargılayabilecek, ölçebilecek, karşılaştırabilecek ya da kınayabilecek hiçbir şey mevcut değildir... *Hiçbir şey bütünden ayrı, bağımsız olarak var olamaz*... Tanrı'yı inkâr ediyoruz; Tanrı'yı inkâr ederken hesap vermeyi de inkâr ediyoruz: Dünyayı kurtarmanın tek yolu da budur.[34]

Amor fati her şeyi tam anlamıyla, olduğu şekliyle kutsal sayar. *Amor fati* sayesinde biz, sadece olduğu hâliyle var olabilecek, başka türlü var olmasının imkânsız olduğu kompleks bütünün bir parçası olduğumuzun farkına varırız. *Amor fati* modernliğin ve köle ahlakının empoze ettiği bozulmadan, çürümeden bizi kurtarır. Tanrı'nın ve diğer insanların

önünde bizi Antik Çağa ait günah ve suç anlayışından kurtarır ve masumiyetimize yeniden kavuşmamızı sağlar. Nietzsche der ki:

> İnsanoğlunun üstünlüğü için bulduğum çözüm *amor fati*dir: Amor fati; bir kimsenin olduğundan başka bir kimse hâline gelmek istemediğini simgeler; ne gelecekte, ne geçmişte, ne de sonsuzlukta. Amor fati, zorunluluktan meydana gelen şeylere katlanmak değildir, olanları görmezden gelmek de değildir... olanları sevmektir...[35]

Geriye dönüp bakmaktan korkan kişi, yazık ki, kalben çoktan geriye dönüp bakmıştır.
(George Linville)

Zararlı olanı seçmek ve tarafsız kalmak, yıkımın reçetesidir.
(Friedrich Nietzsche)

YORUM

Eğer Nietzsche sahici olmasaydı hiçbir şey olmazdı. Felsefesi olabildiğince rahatsız edici olsa da, bu felsefenin güçlü bir tepkiye yol verdiği gerçeğinden kaçamayız. Nietzsche'nin "nesnel anlamı" ısrarla inkâr etmesi, bütün akademisyenleri ve edebiyat eleştirmenlerini (yapısökücüler ya da yeni eleştirmenler olarak adlandırılırlar) etkilemiştir. Nietzsche'nin postmodern öğrenim tarzını nasıl etkilediği açıkça görülür. Onun günümüzün eleştirel kuramlarına etkileri; tarafsız (nesnel) yorumlama ihtimalinin kabul görmemesi, akademisyenliğin bir otobiyografi olduğu görüşü ve bazı eğitimcilerin pişmanlık duymadan kendilerinden bahsetmeleri şeklinde ortaya çıkar.

Postmodern dünyada, nesnel değeri olmayan, Tanrı'sız, "hakikat"siz bir dünyada, geride kalan her şey "benim hakikatim"dir. İroniktir ki, nihilist anlamda "kendini tanıtmak" bir moda hâline geldiğinde ya da "birey olmak" bilinçli olarak tasarlanmış bir hedef olduğunda; Nietzscheci orijinallik ve özgünlük yok olur. Bir "Nietzscheci" olmak, özgürlük uğruna bir başkasının emirlerine uymanın dışında mümkün değildir! Buna karşın "Beni anlayan kişiler, şunu anlayın ki benim hiçbir otoritem yoktur" diyen de Nietzsche'dir. Bu durum, "Nietzscheci" olma kavramına dair gayet acı (fakat beklenmedik) bir ironidir.

Nietzsche'nin çağdaş kültür eleştirisi oldukça incelikli ve esaslıdır. Genel olarak kültürümüz, tek bir dinin gerçek olduğuna dair fikrini ve ortak değerlerini yitirmemiş görünür. Eğitim, odağını kaybetmiş ve giderek artan biçimde amaçsız bir eğitime ya da çeşitli grupların kendi bakış açılarını (ki bugün bunlara gündem diyoruz) dayatma çabalarına indirgenmiş görü-

Hiçbir sistem koyucuya güvenmem ve hepsinden sakınırım. Bir sistemi arzulamak, karaktersizliktir.
(Friedrich Nietzsche)

nür. Son günlerde okul müfredatı üzerinde yapılan ulusal bazdaki tartışma bile, Nietzscheci kökenlere sahiptir: Eğer hiçbir nesnel anlam yoksa, o hâlde her şey başlı başına bir "görüş"tür, "çeşitliliğin" bir ifadesidir. Eğer her şey bir görüş ise, o hâlde ben neden senin görüşünü kabul etmek durumunda olayım; ya da sen neden benim görüşümü kabul etmek durumunda kalasın? Eğer her şey bir görüş ise; gerçek bir tarihten, gerçek bir edebiyat yorumundan ya da açık bir değerler hiyerarşisinden bahsedilemez.

Mutluluk etkisi.
–Mutluluğun ilk etkisi, güç hissidir: Bu his kendisini kendimize ve başkalarına ifade etmek ister ya da fikirler ve hayal ürünü varlıklar şeklinde ifade bulmak... Bu ifadenin en yaygın tarzı ise: Vermek, alay etmek ve yok etmektir -bu üçü de aynı temel güdüden kaynaklanır.
(Friedrich Nietzsche)

İnsanların eşit olmadığını ya da bazı insanların daha fazla hak sahibi olduklarını öne sürmek, *politik açıdan* doğru değildir; buna rağmen bizler, ısrarla vurguladığımız "eşitlik" öğretisine inanmış görünmeyiz. Her yeni göç dalgasında ("kötü olan") "ötekilere" düşmanlık, korku ve hınç (etnik, cinsiyet ve sınıf anlamında) besleriz. Biz kesinlikle, bir şey arayan; sarih, birleştirici bir değerler bütünü arayan bir kültüre benziyoruz.

"İnanan" kimseyi istemiyorum; sanırım kendime inanamayacak kadar alaycı/kinayeliyim.
(Friedrich Nietzsche)

Hâl böyle olunca, bizim için Nietzscheci sorular henüz cevaplanmamıştır: Tanrı gerçekten öldü mü? Eğer öldüyse sırada ne var? Eğer ölmediyse, bu yaygın hıncın, keşmekeşin ve korkunun anlamı nedir? Genel anlamda hepimiz eşit miyiz? Eğer değilsek, neden? Bu soruları sormaya katlanabilir miyiz? Bunları sormaya cesaretimiz var mı?

Son sözü Nietzsche'ye bırakıyorum. Bakalım 1882'de yazdığı "Yeni Yıl İçin" adlı yazısında, hayatı kabullenme ve yenilik olasılıklarından bahsederken neler demiş:

Muzaffer olan hiç kimse, şansa inanmaz.
(Friedrich Nietzsche)

> Günümüzde herkes, kendi isteklerini ve en değerli düşüncelerini açıklama olanağına sahiptir. Dolayısıyla ben de bugün kendimden ne istediğimi ve bu yıl kalbimden geçen ilk düşünceyi söyleyebilirim. Hangi düşüncenin gelecekte hayatımın temeli, teminatı ve güzelliği olacağını açıklayabilirim! Şeylerin içinde güzel-

lik anlamında neyin olmazsa olmaz olduğunu öğrenmeyi gittikçe daha fazla istiyorum -bu yüzden ben varlıkları güzelleştiren biri olacağım. *Amor fati*: Belki de şu andan itibaren benim aşkım olabilir! Çirkine karşı savaş açmak istemiyorum. Suçlamak istemiyorum, hatta suçlayanları bile suçlamak istemiyorum. Benim tek yadsıma biçimim, kafamı öteye çevirmek olsun! Netice itibarıyla, bundan sonra her zaman sadece pekiştirici olmak istiyorum.[36]

ANA FİKRİN ÖZETİ

- Nietzsche, modernliğin kalbinde yatan hastalığı fark eden ilk kişi olduğunu düşünür. Modernlik 19-20. yüzyıl ulus devletlerinin tarihî dönemi ve bu döneme tekabül eden Aydınlanma ideallerinin hâkimiyeti altındaki bir grup kültürel şartların ve inançların genel adıdır.
- Schopenhauer'in kötümserliğinden etkilenen Nietzsche, hayatın anlamsız bir mevcudiyet için irrasyonel ve amaçsız bir çaba olduğunu düşünür. Nietzsche'ye göre hayat; güç istenci tarafından yönetilir. Güç istenci, diğer insanları kontrol etmeyi ve kendi değerlerimizi onlara empoze etmeyi amaçlayan evrensel bir arzudur. Güç istenci, iyi ve kötü arasındaki ayrımın da temelidir.
- Nietzscheci perspektivizm, her görüşün pek çok yorumdan sadece biri olduğu iddiasıdır. Bu iddia özellikle Nietzsche perspektivizmini içerir, çünkü bu görüş de pek çok yorumdan sadece biridir. Nietzsche'ye göre anlamın temeli sanat veya estetik görüştür; bilim, din, ahlak ya da rasyonellik değil.
- Nietzsche modern Batı kültürünü ahlakçı olmakla suçlar. Ahlakçı olmak Freudçu psikologların karşıt tepki adını verdikleri duruma benzer bir ikiyüzlülük hâlidir. Karşıt tepki oluşturma, "tehlikeli" arzuların ortaya çıkarılmasını ve ifade edilmesini engellemek için aksi yöndeki tavırları ve davranış biçimlerini onaylayan savunma mekanizmasına verilen isimdir.
- Nietzsche Tanrı'nın öldüğünü "fark eden" ilk kişinin kendisi olduğunu iddia eder. "Tanrı öldü" demekle kısmen, Tanrı fikrinin bütün yaratıcı kudretini ve bütün iktidarını kaybettiğini söyler. Bunun sebebi de Tanrı'nın yerini bilim ve teknolojinin almasıdır. Tanrı'nın ölümü nihilizme yol verir. Nihilizm; evrenin nesnel anlamdan ve amaçtan yoksun olduğu inancıdır. Nihilizme göre ahlaki, sosyal, politik değerler; yaratıcı yorumlardır. Zira Tanrı olmadan değerlerin nesnel bir temeli de yoktur.
- Köle ahlakı, güç istencinin gerçek anlamından sapmasıdır. Bu ahlak sistemi içerisinde; üstinsanın nitelikleri (hâkimiyet sevgisi, başkasının yeteneklerinden hoşnut olma, korkusuzluk) küstahlık ve katı yüreklilik olarak değerlendirilir ve ayıplanır; altinsanın nitelikleri ise (tevazu, pasiflik, bağımlılık) erdem olarak değerlendirilir ve övülür.

- Efendilik ahlakı, köle ahlakının tersine, etiğin ve estetiğin onurlu ilkelerinden oluşan bir kavramdır. Üstinsan kendi değerini kendisi belirler ve bu değer, estetik terimler içinde tanımlanır: Asil-rezil (utanç verici), şerefli-alçak, onurlu-onursuz, ince-kaba, vb. Kısacası üstinsan için "iyi"= "asil" ve "kötü"="kaba"dır.
- Nietzsche, Tanrı'nın yokluğununda, kendi "kefaretimizi" ödememizi ister, bir anlamda kendimizi "kurtarmaktır" bu. Amor fati olarak ifade edilen bu eylemi, *hayata evet* diyerek yapabiliriz. "Hayata evet" demek; yazgımızı sevmek ve her şeyi olduğu gibi, memnuniyetle kabul etmek anlamına gelir.

DÜŞÜNCELER

1. Modernlik nedir? Modernliğin hastalıkları nelerdir? Açıklayınız.
2. Kötümserlik nedir ve Nietzsche'nin felsefesini nasıl etkilemiştir?
3. Nietzsche'den neden "filozof karşıtı" olarak bahsediyoruz? Açıklayınız.
4. Güç istenci nedir? Nietzsche'nin felsefesindeki rolünü açıklayınız.
5. Trajik iyimserlik nedir? Trajik olan nedir? İyimser olan nedir? Nietzsche neden sıradan iyimserliği reddeder?
6. Nietzsche, modern Batı kültürünü ahlakçı olmakla suçlarken ne demek istemiştir? Karşıt tepki nedir? Ahlakçı olma ile karşıt tepki arasındaki rabıtayı açıklayınız.
7. Estetik ve destansı bir onur kuralı olan efendilik ahlakını tanımlayınız.
8. Amor fati nedir?
9. Zerdüşt kimdir? Üstinsanla ilişkisini anlatınız.
10. Nietzsche "Tanrı öldü" derken ne demek ister? Açıklayınız.
11. Nihilizm nedir, "Tanrı öldü" ifadesiyle ilişkisini açıklayınız.
12. Üstinsan nedir? "Tanrı öldü" ifadesiyle ve nihilizmle ilişkisini açıklayınız.
13. Efendilik ahlakı ile köle ahlakını tanımlayınız, karşılaştırınız ve değerlendiriniz.
14. Hınç nedir ve Nietzsche'nin felsefesindeki önemi nedir?

İNTERNET KAYNAKLARI

Wadsworth Philosophy Shoppe'deki Soccio Web sitesine bakınız. http://philosophy.wadsworth.com/Soccio6e adresine girdiğinizde bu bölümle alakalı t++erimleri arayabilir, testleri çözebilir, telaffuz rehberi ve çalışma ipuçlarından yararlanabilirsiniz.

18. Bölüm

YİRMİNCİ YÜZYIL

LUDWIG WITTGENSTEIN VE MARTIN HEIDEGGER

Biz felsefe yaptığımız zaman, vahşiler gibiyizdir -uygar insanın ifadesini duyup yanlış yorumlayan ve bu yorumlardan en tuhaf sonuçları çıkaran ilkel insanlar.
(Ludwig Wittgenstein)

Belki de bu devrin ayırt edici özelliği, merhamet boyutunun kapanmış olmasıdır. Belki bu, onun kendine has merhametsizliğidir.
(Martin Heidegger)

Modern çağ denen şey, büyük ölçüde Heidegger'in, Nietzsche'nin geleneksel metafiziği bir "gramer hatası" olarak itham etmesi ile hareket geçerek ifade ettiği şekilde; "metafiziğin onto-teolojik yapılandırılması"dır. Burada görülen şey, garip bir şekilde, Sofist geleneğin zaferidir: Yunanlıları terk ederken onları arkamızda bırakmıyoruz.
(John Dillon)

yapısökücülük (felsefi anlamıyla)
Metinlerin altında yatan bütün yapıları söküp bozarak okumayı savunan post-yapısalcı metin çözümleme yöntemi; yapısökücü yaklaşımda metnin üstüne kurulduğu, metni taşıyan yapıların sökülmesi amaçlanır; yapısökücülük, metni parçalara ayırarak metnin kendi içindeki çelişkilerini, baştan sorgulamaksızın benimsediği varsayımları, tasarım bozukluklarını açığa çıkarmayla yürütülen bir yöntemdir.

18. yüzyıldan bu yana felsefe, uzmanlık alanlarının giderek artmasıyla gelişme göstermiştir. Felsefenin bu gelişimine katkıda bulunan unsurları şöyle sıralayabiliriz: Üniversitelerin etkisi; modern filozofların bu meseleye verdikleri önem; felsefi anlamda teknik kelime dağarcığının gelişmesi; sistematik ve kurallara bağlı bir felsefe oluşturma girişimleri; varlık, gerçeklik, bilgi, hakikat, değer ve akılla ilgili felsefi argümanlara yeniden ilgi duyulması.[1] 20. yüzyıldan itibaren çeşitli filozoflar, "metafiziğin post-Nietzscheci yapısökücülük" olarak tanımlanan kavramla uğraşmışlardır.

Özel anlamıyla yapısökücülük, Jacques Derrida'nın (1930-2004) eserleriyle ve felsefeye özgü olmayan edebiyat eleştirisi yaklaşımıyla ilgili bir kavramdır. Genel anlamda yapısökücülük, felsefi sorunları kavramsal ve dilbilimsel karışıklıklar olarak ele almayı ifade eder. Karmaşık iddialar ve ifadeler en küçük anlamlı parçalara indirgendiğinde, bu karışıklıklar uzak (açığa vurulmamış) amaçlarını ortaya koyar. Biz burada yapısökücülüğün bu genel anlamını işleyeceğiz.

Genel anlamında yola çıkarak diyebiliriz ki felsefi **yapısökücülük**, metinlerin altında yatan bütün yapıları söküp bozarak okumayı savunan post-yapısalcı metin çözümleme yöntemidir. Yapısökücü yaklaşımda metnin üs-

tüne kurulduğu, metni taşıyan yapıların sökülmesi amaçlanır. Yapısökücülük metni parçalara ayırarak metnin kendi içindeki çelişkilerini, baştan sorgulamaksızın benimsediği varsayımları ve tasarım bozukluklarını açığa çıkarmayla yürütülen bir yöntemdir.[2] Yapısökücülüğe bağlı olarak açıklığa kavuşturulamayan felsefi savlar önemsenmez ya da boş, anlamsız, saçma, gizemci, şiirsel ya da orijinallikten uzak oldukları düşünüldüğü için kabul görmez.

Felsefi "yapısökücüler" felsefeye tarihsel anlamda yaklaşırlar fakat bu yaklaşım tarihçilerinki gibi değildir; onlar daha çok belirli bir yer ve zamanda yaşamak ile ilgili olan, fiili, somut, özel mevcudiyete ait felsefi kavramlar ve argümanların kullanımını ve özel biçimde gelişimini incelerler. Sonuç olarak yapısökücüler, herhangi bir "metnin" kati bir anlama sahip olabileceğini reddederler. Dikkatli dilbilimsel çözümleme, felsefi yapısökücülüğe birbirinden farklı, hatta saldırgan bazı yaklaşımları ortak noktada birleştiren bir uygulamadır.

Yapısökücülüğü basitçe anlamak adına birkaç örnek verelim: Hume benliği, nedenselliği ve etiği; Kant Kartezyen rasyonalizmi, ikiciliği ve Humecu kuşkuculuğu; Bentham ve Mill iyiliği; Marks kapitalizmi, felsefeyi, teolojiyi ve bilimi; Kierkegaard "kalabalığı", nesnelliği, imanı, hakikati ve varoluşu yapısökücü bir tarzda ele almıştır.

Felsefi yapısökücülük en doğrudan ve etkili ifadesini, Nietzsche'nin Batı Felsefesini, güç istencinin tarihin içine kök salmış bir diğer ifadesi olarak eleştirmesinde bulur. Nietzsche *İnsanca, Pek İnsanca*'da "Biz baştan ayağa tarihçiyiz" demiştir ve böylece, geleneksel felsefeyi ve metafiziği yapısökücü bir şekilde ele alan "filozof karşıtları" ile "tıpkı eski devir geleneğinden gelen filozoflar gibi insanın her şeyi tarihsel olmayan bir şekilde düşündüğünü" ileri süren filozoflar arasında, keskin bir çizgi çizmiştir. Tarihsel olmayan bir şekilde düşünmek, varoluşçu ve somut bir şekilde değil de; nesnel, evrensel, genel ve biçimsel düşünmektir.

> "Tarafsız tefekkür..." bir nevi saçmalıktır... Haydi, aziz filozofların "iradeden, sıkıntıdan münezzeh, saf, ebedi bilge" mitine karşı kendimizi koruyalım."Saf akıl", "mutlak bilgi", "mutlak zekâ" gibi tutarsız kavramlardan sakınalım. Bütün bu kavramlar, hiçbir yaşayan mahlûkun hayal dahi edemeyeceği bir bakış açısını önceden varsayar ki bu bakış açısı, onun aktif ve yorumlayıcı gücünü leshetmek adına hiçbir istikamete sahip değildir -tam anlamıyla tek başlarına,

görmeyi görmek, görmeyi bir şey görmek yapan o güçler. Bütün görme(ler) temelde birer perspektiftir; bunun gibi, bütün bilmeler de birer perspektiftir.[3]

[Wittgenstein'ı] özetleme girişimi ne başarılı ne de faydalı olacaktır. Zira Wittgenstein, düşüncelerini öylesine özetlemiştir ki, bu düşünceleri tekrar özetlemek artık imkânsızdır.
(Norman Malcolm)

İki dünya savaşının ortaya çıkardığı sarsıcı fakat değişken sonuçlarına, süratli bilimsel ilerleme ve değişen toplumsal-ahlaka karşı 20. yüzyıl filozofları, felsefenin kendisinin mümkün olup olmadığını sorguladılar. Metafiziğin geleceğine ve evrensel doğrunun imkânına ilişkin sorular ortaya attılar. Bu sorular sonucunda pragmatist John Dewey (1859-1952), düşüncelerini şu şekilde ifade eder: "20. yüzyılın temel entelektüel karakteristiği, birbiri içine entegre olmuş herhangi bir görünüş ve davranışın getirdiği umutsuzluktur." Filozof Iris Murdoch (1919-1999), 20. yüzyıl felsefesinde "dışarıda bir yerde" hiçbir nesnel, bağımsız ve evrensel metafizik gerçekliğe sahip olmayan "derin bir yapının bulunmadığını" söylemiştir. Alasdair MacIntyre ise "Mezar kitabelerinin muteber felsefi faaliyetler listesine eklendiğini" söyleyerek bir iğneleme yapar.[4]

Şüphe ancak, bir sorunun olduğu yerde olabilir; soru ise ancak cevabın olduğu yerdedir; ve cevap da herhangi bir şeyin söylenebileceği yerdedir.
(Ludwig Wittgenstein)

20. yüzyıl felsefesi, o dönemin pek çok etkili filozofu arasında -eğer varsa- hangisinin arketipik filozof olarak ortaya çıkacağını bilebilmek için fazla çeşitli, fazla karmaşık, fazla uzmanlaşmıştır ve tarihin çok yakın bir dönemine aittir. Bununla birlikte, 20. yüzyılın filozof arketipi olmaya aday iki isim vardır: Ludwig Wittgenstein ve Martin Heidegger. Bu iki filozof, 20. yüzyılın iki etkili felsefi yönelimiyle, analitik felsefe ve kıta Avrupası felsefesi ile ilgilenmişlerdir.

Bana öyle geliyor ki Wittgenstein'in çalışmaları özetlenebilir; aslına bakarsanız, bu çalışmaların muhakkak özetlenmeye ihtiyacı vardır!
(A.C. Grayling)

Wittgenstein ve Martin Heidegger tamamıyla farklı, hatta zıt felsefi yaklaşımı benimsemiş olsa da, her ikisi de hayatları boyunca karizmatik birer öğretmen, etkili ve tartışmalı birer filozof olmuşlardır. Bugün onlar methedilen ya da küçümsenen kült figürlerdir. Bir kısım insanlar tarafından 20. yüzyılın (bi-

reysel anlamda) en büyük filozofları olarak, bir kısım insanlar tarafından sa "kaçık" ve şarlatan olarak anılırlar. Hayranları onların eserlerinin "mükemmel" ya da "keskin" bir dille yazıldığını söylerken, aleyhtarları da bu eserleri "anlaşılmaz" ve "tutarsız" olarak nitelendirirler. Her ikisinin de ilk eseri hatalarla doludur; fakat yine de etkileyicidir ve her ikisi de felsefi anlamda bir "değişim" sürecinden geçmişlerdir.

Tahmin edebileceğiniz gibi, düşünceleriyle insanlar arasında anlaşmazlığa neden olan bu tarz filozofları ele almak, ihtilaftan ve karmaşıklıktan daha uzak filozofları özetlemekten daha risklidir. Fakat, eğer ılımlı bir amacımız varsa ve vazettiklerimizde çok iddialı değilsek -ki öyleyiz- bu iki filozofu ele alırken bahsedilen riski asgariye indirebiliriz. Dolayısıyla biz burada, 20. yüzyıla hâkim olan iki eğilim hakkında bir kanıya sahip olmak için, sadece bir taslak ortaya koyacağız. Bu taslakta 20. yüzyılın iki büyük filozofunun; çekişmeli ve canlandırıcı bir kültür ortamında felsefeye eşsiz bir görev kazandırmak için ne tür çabalar sarf ettiklerini göreceğiz. Umarım 20. yüzyılın genel çehresine dair ortaya koyacağımız bu taslak, hem bu filozofların hem de kendinizin felsefesiyle ilgili daha kapsamlı düşünmeniz ve araştırma yapmanız konusunda sizi yüreklendirir.

analitik felsefe Mantığa, ölçülebilirliğe, keskinliğe ve açıklığa vurgu yapan, yazınsal olmayan bir felsefi yaklaşımdır; John Locke, David Hume, Bertrand Russell gibi "İngiliz" geleneğine ait eski filozofları ve Ludwig Wittgenstein'i kapsar; mantıksal ve dilbilimsel analizler yapmak, felsefi karışıklıkları ortadan kaldırmanın tek uygun yoldur; kıta Avrupası felsefesinin zıddı olarak bilinir.

kıta Avrupası felsefesi Kant, Hegel, Kierkegaard, Marks, Nietzsche, Husserl, Heidegger ve Sartre gibi Avrupalı filozoflarla ilgili olan felsefeye atıfta bulunan geniş kapsamlı bir kavramdır; felsefenin tek bir şekilde yapıldığı bir felsefe okulu değildir; fenomenolojiyi, varoluşçuluğu, yapısökücülüğü kapsar; analitik felsefenin zıddı olarak bilinir.

İKİ FELSEFİ YAKLAŞIM

Analitik felsefe; Ludwig Wittgenstein'ın Bertrand Russell ile Cambridge Üniversitesi'nde felsefe çalışmalarına başlamasıyla, 1912'lerde İngiltere'de ortaya çıktı. Analitik felsefe; mantığa, ölçülebilirliğe, keskinliğe ve açıklığa vurgu yapan, yazınsal olmayan bir felsefi yaklaşımdır. Analitik filozoflar tek bir felsefe ekolüne değil de; Locke'a ve Hume'a kadar uzanan felsefi bir geleneğe bağlıdırlar.

Bu geleneğin içinde yer alan filozofların kişisel görüşleri farklı olsa da, sonuçta hepsi evrenin bağımsız (atoma ait) varlıklardan müteşekkil olduğunu düşünür; ki bu da analitik felsefenin başat görüşüdür. Örneğin, bazı filozoflar bu varlıkların maddi parçacıklar olduğunu düşünürken, bazıları bunların duyu verileri olduğunu ileri sürer. Bazılarına göre ise bu varlıklar izlenimlerdir, bazılarına göre ise olgulardır. Felsefe, karmaşık ifadeleri ve iddiaları analiz etmek ile kısıtlandırılmıştır. Analiz, bu karmaşık ifadeleri çözümlenemez parçalarına indirgemek için yapılır. Mantıksal ve dilbilimsel analizler yapmak, felsefi karışıklıkları ortadan kaldırmanın tek uygun yoludur. Hedef "felsefe yapmaktır", teoloji, sosyoloji ya da tarih değil.[5]

20. yüzyıl filozofları, genellikle, **kıta Avrupası felsefesi** olarak adlandırılan felsefeyle, analitik felsefeyi birbirinin zıddı olarak gösterirler. Elbette, iki kavram arasında küçücük bir "dilbilimsel analiz" yapacak olursak görürüz ki; bu birbirinin "zıddı" denilen felsefi ekolün biri "yönteme" (analitik felsefe) diğeri de "mekâna" (kıta Avrupası felsefesi) aittir. Buna rağmen, iki felsefenin birbiriyle zıt olduğunu söylemek bir anlamda faydalıdır: "Kıta Avrupası felsefesi" kavramı İngilizce konuşan felsefe dünyası ile Avrupa kıtası arasındaki ayrımı belirtmek için, özellikle, II. Dünya Savaşı'ndan sonra rağbet görmüştür. Hegel'in, Schopenhauer'un, Kierkegaard'ın, Marks'ın, Nietzsche'nin, Heidegger'in, Sartre'ın ve Kant'ın ölümünden kısa bir süre önce bu ismi alsa da kıta Avrupası felsefesi, bu filozofları da kapsar.[6]

Kıta Avrupası felsefesi, analitik felsefenin aksine, şey'leri basit varlıklara indirgemez; onları daha geniş ve bütüncül bir bakış açısıyla anlamlandırmaya ve açıklamaya yönelir. Tıpkı analitik felsefe gibi, 20. yüzyıl kıta Avrupası felsefesi de felsefenin tek bir şekilde yapıldığı bir felsefe okulu değildir; aksine felsefe, "disiplinler arası" bir yaklaşımdır. Biçimcilik, idealizm, fenomenoloji ve varoluşçuluk; kıta Avrupası felsefesinin bazı yaklaşımları arasında yer alır.

Ludwig Wittgenstein

LUDWIG WITTGENSTEIN

Ludwig Wittgenstein (1889-1951) için "filozofun filozofu" denir. Eserleri ve düşünceleri cüretkâr, karmaşık, çetin, muğlak ve sistematik olmaktan uzaktır. Hayranlarına göre Wittgenstein,

20. yüzyıl felsefesinin -öyle olmasa da- ana figürüdür. Aleyhdarları ise onun marjinal, fazla abartılan bir şahsiyet olduğunu düşünürler; onlara göre Wittgenstein, analitik felsefe tarihinin karmaşık bir dipnotudur. Sonuç olarak hâlen, Wittgenstein'ın felsefe tarihi içindeki rolü hakkında fikir birliğine varılamamıştır.

"Töz bizden gizlenmiştir": Sorunumuzun şimdi varsaydığı biçim budur. Biz sorarız: Dil nedir?
(Ludwig Wittgenstein)

Yine de kamunun filozoflar hakkında geniş çaplı bilgilere sahip olmadığı bir dönemde Wittgenstein, "büyük bir filozof" olarak biliniyordu. Bunun sebebi olarak, Wittgenstein'ın halkın kafasındaki "filozof" tasviriyle uyumlu olması gösterilir: Tuhaf, hayalperest, gizemli ve küstah.[7]

Sekiz çocuğun en küçüğü olan Ludwig Josef Wittgenstein, 26 Nisan 1889 yılında Viyana'da doğdu. Ailesi Avrupa'nın en zengin, en kültürlü ve en nüfuzlu ailelerinden biriydi. Wittgenstein ailesi sanatçı ruhlu, zeki ve yetenekli bir aileydi. Wittgenstein'ın babası Karl, hem başarılı bir keman virtüözü, hem de demir çelik endüstrisinden büyük paralar kazanan bir mühendisti. Hatırı sayılır bir servete sahip olduktan sonra emekli olmuş, çeşitli mecralarda ekonomi üzerine makaleler yayınlamaya başlamıştı. Wittgenstein'ın annesi Leopoldine, Johannes Brahms ve Gustav Mahler'e ev sahipliği yapmış; Ludwig'in ağabeyi Paul'ü, bir piyanist olması konusunda teşvik etmişti. I. Dünya Savaşı'nda tek kolunu kaybeden Paul Wittgenstein, Ravel ve Strauss'un kendisi için yazdığı özel konçertoyu tek koluyla çalacak kadar iyi bir sanatçıydı.

Uzun seneler daha yaşamayacağımı bildiğim hâlde, "gelecekteki bir hayat"ı hiçbir zaman düşünmemem tuhaf değil mi? Var olan tüm ilgim, hâlâ, bu hayatta ve yazabildiklerimde...
(Ludwig Wittgenstein)

Felsefe Viyana'da kan emici bir asalak; İngiltere'de ise şifa veren bir sülük olarak görülür.
(Gilbert Ryle)

Ludwig Wittgenstein'ın ise pek çok konuda yeteneği vardı ve ilgi alanları oldukça genişti. Örneğin, kendi kendine klarnet çalmayı öğrendi; notalamaların hepsini hafızasından yapardı. Amatör olarak mimariyle ilgilendi; ilkokul öğretmenliği yaptı, bir za-

manlar keşiş olmayı bile düşündü; ucuz romanları bir çırpıda okuyup bitirirdi, aynı filmleri tekrar tekrar izlerdi. Hatta bir ara bir dikiş makinesi yapma hayali bile vardı.

Evdeki yoğun sanat eğitiminden sonra Wittgenstein, Berlin-Charlottenburg'taki bir teknik okula kaydoldu. Burada umduğunu bulamayan Wittgenstein, okulu bıraktı ve İngiltere'ye gitti. 1908 yılında Manchester Üniversitesi'nde havacılık mühendisliği okumaya başladı fakat okula kayıtlı olduğu iki yılın büyük kısmını kıtada geçirdi. Bir dönem yakıt tanklarının üzerindeki jet enjektörüyle ilgili bir pervanenin dizaynı üzerinde çalışıyordu; bu düzeneğin matematiği onda büyük merak uyandırdı. Böylelikle Wittgenstein matematiğe ilgi duymaya başladı; daha sonraki yıllarda ise ilgi odağı, salt matematik felsefesi olacaktı.

Cambridge ve Tractatus

Dilegetirilemeyen vardır gene de. Bu kendisini gösterir, gizemli olandır o.
(Ludwig Wittgenstein)

İngiltere'ye gittikten sonra Wittgenstein, mantıkçı ve matematikçi Gottlob Frege (1848-1925) ile tanıştı ve yine bu dönemde Bertrand Russell'ın (1872-1970) *Matematiğin İlkeleri* adlı kitabını okudu. Bu iki ismin felsefe ve mantık alanındaki çalışmalarına büyük ilgi duyan Wittgenstein, Frege'lin tavsiyesine uyarak 1912 yılında Russell ile çalışmak için Cambridge Üniversitesi'ne kaydoldu. Wittgenstein'ın Alman olduğunu düşünen Russell, kendisini haftalarca izleyen Wittgenstein hakkında şöyle der:

Bugün pek çok kişinin hakkında boş konuştuğu her şeyi, hakkında sessiz kalarak tanımladım.
(Ludwig Wittgenstein)

> Alman arkadaşım gözümü korkutmaya başladı. Derslerimden sonra yanıma geliyor ve akşam yemeğine kadar benimle tartışıyor. Dikkafalı ve aksi olsa da aptal değil.
>
> Bence bu Alman mühendis, tam bir sersem. Deneysel olan hiçbir şeyin bilinemeyeceğini düşünüyor. Odada bir gergedan olmadığını kabul etmesini istedim; ama etmedi. Benim insafsız Alman, konferansımdan sonra gelip benimle tartışmaya başladı. Bütün akıl yürütme saldırılarına karşı zırhla kaplanmış gibi. Onunla sohbet etmek gerçekten zaman kaybı![8]

Wittgenstein Cambridge'ten uzaklaşmak istediğinde, bu dağ evinde inzivaya çekilmişti.

Dönemin sonuna doğru Russell fikrini değiştirir. Russell, eşi Ottoline'e Wittgenstein'i anlatırken şöyle der:

> Evet, Wittgenstein hayatımdaki büyük olaylardan biridir -ne olursa olsun. Onu seviyorum ve problemleri çözebileceğini hissediyorum, çalışmalarımdan nükseden bütün problemleri çözebilmek için ben artık fazla yaşlıyım ve taze bir zihin, gençlik enerjisi istiyorum. O genç adamın bunu yapabileceğini umuyorum.[9]

1911'den 1913'e kadar Wittgenstein; Russell başta olmak üzere, filozof G.E. Moore (1873-1958), ekonomist John Maynard Keynes (1883-1946), matematikçi ve filozof Frank Ramsey (1903-1930) gibi önemli kişilerle mantık ve felsefenin esaslarını müzakere etti. Bir dönem Norveç'te aylarca inzivaya çekildi; fakat bu inzivanın ardından tekrar felsefi ve mantıksal sorunlarla uğraşmak ve bu sorunlara çözüm getirmek amacıyla çabalarını sürdürdü.

Filozofun bir sorunu ele alış tarzı, bir hastalığın tedavisi gibidir.
(Ludwig Wittgenstein)

1913'te Wittgenstein, Avusturya'ya geri döndü. 1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla (1914-1918) Avusturya ordusuna katıldı. Wittgenstein'ın savaşa katılması, barış yanlısı olan Russell'la yakın ilişkisini sona erdirdi. 1917'de esir düştü ve savaş sonuna kadar İtalya'da bir

esir kampında tutuldu. Burada yazdığı notlar, daha sonra ilk ve en meşhur kitabı olarak basılan *Tractatus Logico-Philosophicus* eserinin müsveddeleridir.

İfadelerin ve soruların aslını öğrenmek ve onları açıkça ortaya koymak felsefenin görevidir. Tarihinin büyük bölümünde felsefenin ortasına düştüğü karmaşık durum talihsiz bir hadise yüzündendir; ki bu da, bazı soruların anlamlı olup olmadıklarına dikkatlice karar vermeden önce felsefenin, onları gerçek sorular olarak addetmesidir.
(Moritz Schlick)

Artık iki yakın arkadaş olmasalar da Russell, Wittgenstein'ın eserinin kendi düşüncelerini desteklediğini düşünüyordu ve ona eserini yayımlarken yardım etti. Öte yandan Wittgenstein da, Russell'ın *Tractatus*'ta ne anlatıldığına dair bir fikri olmadığını düşünüyordu; buna rağmen Russell'ın yardımını kabul etti. Eserin ilk baskısı 1921 yılında Almanya'da, ikinci baskısı 1922'de İngiltere'de neşredildi. Wittgenstein 1919'da dahi (eser neşredilmeden önce) ne Russell'ın ne de Frege'in kendisini anlamadıklarını söyler:

> [Russell] Korkarım ki siz benim, bütün mantık önermelerinin sadece doğal bir sonucu olduğu ana iddiamı anlamadınız. Esas nokta, önermeler aracılığıyla ifade edilenin kuramıdır -örneğin, lisanla- (aynı noktaya gelen, *düşünülen* şey) ve önermeler aracılığıyla ifade edilemeyen, sadece gösterilen şeyin ise felsefenin en önemli problemi olduğuna inanıyorum...
>
> ... Bir tek ruh tarafından bile anlaşılmamak çok zor.[10]

1920'de Wittgenstein geçici olarak felsefeyi bıraktı; zira *Tractatus*'da bütün felsefi sorunları çözdüğünü düşünüyordu. Bu dönemde aile mirasından kendisine düşen paydan vazgeçti ve kimi zaman bir manastırda bahçıvan olarak, kimi zaman bir ilkokul öğretmeni olarak, kimi zaman da Viyana'da mimar olarak, çeşitli işlerde çalıştı. Hatta bir keşiş olmayı bile düşündü.

1929 yılında, Wittgenstein Cambridge'e geri döndü. Büyük ihtimalle doktora danışmanlarından biri olan G.E. Moore'un teşvikiyle, *Tractatus*'la doktorasını almaya çalıştı. G.E. Moore *Tractatus* hakkında yazdığı raporda şunları söyler: "*Tractatus* bir deha ürünüdür ve doktora derecesi açısından gerekli yeterliliğe sahiptir."[11] Sonuç olarak Wittgenstein Cambridge'ten beş yıllık bir burs aldı; artık hararetle çalışmaya ve yazmaya hazırdı. Bu dönemde Wittgenstein'ın felsefeye ve felsefi sorunlara dair görüşü, kendi eseri de (*Tractatus*) dâhil olmak üzere, bütün dogmatik felsefeleri reddedecek şekilde, tamamen değişti.

1939'da Wittgenstein, Cambridge'de felsefe profesörü oldu. Fakat II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle, 1944'e kadar, bir hastanede kapıcı olarak çalıştı. Savaştan sonra, Cambridge'de ders vermeye devam etti fakat artık görevinden memnun değildi. Üniversiteden istifa eden Wittgenstein, İrlanda'ya yerleşti. 1949 yılında Amerika'yı ziyaret etti ve ardından İngiltere'ye geri döndü. Ölümüne kadar Oxford ve Cambridge'deki pek çok arkadaşıyla birlikte burada kaldı.

Geleneğin savunulacak hiçbir yanı yoktur. Sistematik analitik felsefe ve onun kıta Avrupası kuzenlerinden, kendi tarihe karışmış ataları ile birlikte vazgeçilmelidir.
(Kai Nielsen)

Amerika'dan Cambridge'e dönüşünün ardından Wittgenstein'a prostat kanseri teşhisi kondu. Son günlerini Doktor Edward Bevan ve eşi Joan'ın evinde geçirdi. 28 Nisan 1951'de Wittgenstein, Bay ve Bayan Bevan'ın gece gezmelerinin birinden dönüşlerinin hemen ardından iyice fenalaştı. Wittgenstein bilincini kaybetmeden hemen önce, Bayan Bevan'a, "Herkese harika bir ömür geçirdiğimi söyleyin" demişti; bilincini yitiren Ludwig Wittgenstein ertesi gün öldü.[12]

Yaşamı boyunca lisana büyük önem veren Wittgenstein, ölümünden birkaç gün evvel şöyle yazmıştı, "Tanrı bana şöyle diyebilir: Ben seni kendi ağzınla dile getirdiklerinle yargılıyorum. Kendi yaptıklarını başka insanların yaptığını görsen tiksinerek sarsılırdın."[13]

Okurumun kendi düşüncesini bütün çarpıklığıyla görebildiği bir aynadan fazlası olmamalıyım, öyle ki, bu şekilde yardım gören okurum doğruyu bulabilsin.
(Ludwig Wittgenstein)

Felsefeyi Sorgularken

1930 ve 1940'larda Wittgenstein bir dizi konferans ve seminer düzenledi. Bu konferanslar onun felsefesini ortaya koyduğu kadar, öğrencilerine olan tuhaf davranışlarını ve bariz düşmanlığını da göz önüne sermiştir. Seminerler sırasında Wittgenstein kimi zaman felsefi sorunlarla boğuşurken birden sesini yükseltip "Bugün çok sersemim!" der; kimi zaman da kafasında onlarca düşünceyle, sessizce bir köşede otururdu. Bu gidiş gelişler sırasında kurduğu düşünceleri daha sonra *Felsefi Soruşturmalar* adıyla yayımlamıştır. Bu kitap Wittgenstein'ın çığır açan ikinci kitabıdır.

Felsefi Soruşturmalar'ın birkaç bölümü de psikoloji ve matematiğe ayrılmıştır; bu bölümler felsefenin "iddiaları" hakkında, derin ve yaygın

"Anlam" kelimesi eğer bu kelimeye "tekabül eden" bir şeyi belirtmek için kullanılıyorsa, bu kullanım, kurala aykırıdır. Bu, bir ismin anlamını, o ismi taşıyanla karıştırmaktır. "Bay N. öldü" dendiğinde, "o ismi taşıyan ölmüştür" denir; "anlam ölmüştür" denmez.
(Ludwig Wittgenstein)

bir kuşkuculuğu göz önüne serer. Eser, Wittgenstein'ın formel mantığı bir kenara bırakıp, günlük dil çözümlemeleriyle ilgilendiğine dair ipuçları taşır. O dönemde, "yeni Wittgenstein" felsefi sorunların çoğunun saçma olduğunu düşünmüştür. Hatta bir defasında, şaka yollu (fakat sakıncalı) bir şekilde, önemli felsefe dergileri ile polisiye dergilerin entelektüel ve ahlaki niteliklerini karşılaştırmaya bile girişmiştir.[14]

Felsefi Soruşturmalar 1945 yılında yayımlayacakken Wittgenstein fikrini değiştirdi ve bu eserin ölümünden sonra basılmasını istedi. *Soruşturmalar*'a ek olarak, öldükten sonra yayımlanmasını istediği diğer yazıları ve yayım tarihleri sırasıyla şöyledir: *Defterler* 1914-16 (1961), *Mavi Kitap Kahverengi Kitap* (1958), *Zettel* (1967, tashih 1981), *Psikolojinin Felsefesi Üstüne* (1980) ve *Kesinlik Üstüne* (1969).

Bilimde büyük bir sorundan bahsedemeyiz.
(Ludwig Wittgenstein)

NEDEN BAHSEDİYORSUNUZ?

Analitik felsefe geleneği, filozofların rahatça felsefe yapmadan önce, ortaya koydukları savları bildiklerinden emin olma ihtiyacıyla başlar. Tıpkı epistemolojik dönüşümün Descartes'ın düşünen şey'in varlığını açıkça ortaya koymasıyla başlaması gibi dilbilimsel dönüşüm de, John Locke gibi filozofların felsefedeki dilbilimsel karmaşanın sonuçlarına ilgi duymaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır:

> Kaba ve anlamsız konuşma tarzı ve dilin istismarı, uzun bir süre için, bilimin gizemi sanılmıştır; zor ve yerinde kullanılmayan kelimeler ile çok az anlama sahip ya da hiçbir anlamı olmayan kelimeler, bilgi ya da öğrenme adına bize yanlış fikir verir... Bu tarz kelimeler bilgisizliğin üstünü örtmekten ve gerçek bilgiyi gölgelemekten başka bir işe yaramaz.[15]

Baştan itibaren analitik olmayı hedeflemiş olan filozoflar, deneyimimizin deneyimini, onun hakkında ne söylediğimizi -ve herhangi bir şey hak-

kında ne söyleyebileceğimizi- açık seçik ifade ederek aydınlatmaya (açıklamaya) çalışmışlardır. Bu bağlamda "söylemek", "ifade etmek"ten farklı anlamda kullanılır. Pek çok şey ifade ediyor olmak -düşünüyor olmak şartıyla- çok fazla anlama gelmez. Dolayısıyla felsefenin en önemli ve temel görevi, dil karmaşasını çözümlemektir; böylelikle biz filozof olalım ya da olmayalım, kendimizi; kuru gürültüler üzerinde düşünmekle ve daha da kötüsü, saçma ifadelere tapınmakla, onların "gerçekte ne anlama geldiği" üzerine birbirimizle kavga etmekle yormayız.

Analitik felsefe geliştikçe giderek daha teknik -geleneksel felsefeden daha profesyonel olarak- bir hâl almaya başlamıştır; bazıları bu durumun, hayattan ziyade mantığa ve dile odaklanmanın sonucu olarak, daha "özensiz" daha varoluşçu ve kişisel olduğunu söyler. Elbette bu, genel bir tanımlamadır; ayrıntılı değildir ve Bertrand Russell gibi bazı analitik filozoflar, bireysel olarak, sosyal meselelerle yakından ilgilenmişlerdir -teknik anlamda ya da profesyonel anlamda değil; kısaca *filozofların* yaptığı gibi değil.

gerçekçilik Felsefede, bağımsız ve bize açık olan nesnel bir dünyaya ait olguların ve koşulların var olduğu inancı.

Son olarak, analitik filozoflar geleneksel, idealist metafiziği reddederler. Onun yerine; felsefede, bağımsız ve bize açık olan nesnel bir dünyaya ait olguların ve koşulların var olduğu inancını yani, **gerçekçiliği** savunurlar. Bu bakış açısına göre; felsefenin esas görevi gerçekliği tanımlamak, gerçeklik hakkındaki yanlış iddiaları ayrıştırmak ve mümkün olduğunca titiz çözümlemeler yaparak, bazı belirlenmiş, makul -anlamlı, denenebilir- iddialar ortaya koymaktır. Şey'ler her ne ise odur, ve bizim bütün yapmamız gereken, dilin anlayışımızı (ya da zekâmızı) "büyülemesine" izin vermeden, şey'ler hakkında nasıl konuşacağımızın yollarını öğrenerek, onlarla ilgili anlayışımızı açık seçik bir hâle getirmektir.

Felsefi Sorgu

"Dilin anlayışımızı büyülediğini" düşündünüz mü hiç? "Hayır" demeden önce şu üç cümle üzerinde düşünün: "Fikrini değiştirdi", "Bu onun kendi kişiliği değil", "Tanrı her yerde."

Bilimsel meseleleri ilginç bulabilirim; ancak fazla etkilenmem.
(Ludwig Wittgenstein)

Ben bilim adamlarıyla aynı hedefi amaçlamıyorum ve benim düşünce tarzım onlarınkinden farklıdır.
(Ludwig Wittgenstein)

Tractatus

Wittgenstein'ın *Tractatus Logico-Philosophicus* adlı eseri, genel kanaate göre, 20. yüzyıl felsefesinin dilbilimsel analitik dönüşümünün en temel örneklerinden biridir. *Tractatus*'un başlangıcında "açıklık" kavramı ele alınır.

Kitap felsefe sorunlarını ele alıyor ve -sanıyorum- gösteriyor ki, bu sorunların soru olarak ortaya çıkmaları, dilimizin mantığının yanlış anlaşılmasına dayanır. Kitabın bütün anlamı, şuna benzer bir sözde toplanabilir: Söylenebilir ne varsa açık söylenebilir; üzerine konuşulamayan konusunda da susmalı. Kitap böylece, düşünmeye bir sınır çizmek istiyor, ya da, daha çok
-düşünmeye değil, düşüncelerin dilegetirilişine: Çünkü düşünmeye bir sınır çizmek için, bu sınırın iki yanını da düşünebilmemiz gerekirdi (yani düşünülmeye elvermeyeni düşünebilmemiz gerekirdi).
Sınır öyleyse, yalnızca dilin içinde çizilebilecektir, ve sınırın ötesinde kalan da, düpedüz saçma olacaktır.[16]

Wittgenstein bizatihi, *Tractatus*'un ötesine geçebildiği hâlde bu eser yine de önemli, etkileyici ve zorlu bir çalışma olarak anılır. Filozoflar Wittgenstein'ın başarılı olup olmadığını tartışmaya devam ederler. Filozof olmayanlar ise şüphesiz, bu küçük kitaptan çok etkilenmişlerdir. Kitabın gizemli, vecize dolu stili ve belki de onun tuhaf, sayısal ifadeler taşıyan düzeni; insanları kendine hayran bırakır.

Tractatus numaralanmış yedi ana önerme ve açıklamadan oluşur; bu yedi başlık numaralarla düzenlenmiştir. Örneğin:

1 uzak önerme
1.1 1 numaralı önerme hakkındaki açıklama
1.11 1.1numaralı açıklama hakkındaki açıklama.

Biz de *Tractatus*'tan aktarma yaparken, genel uygulamayı kullanacağız ve sayfa sonunda dipnot vermeyip numaraları bu şekilde sırlayacağız.

Tractatus'ta Wittgenstein, önceki dönem filozoflarının varlık, bilgi, hakikat ve değer sorunlarını kavrama girişimlerini bir tarafa koyar; çünkü ona göre bu sorunlar hayalidir, dilbilimseldir; lisanın ne olduğunu ve nasıl işle-

diğini yanlış anlamanın sonucudur. Wittgenstein kendinden öylesine emindir ki, bu sahte "felsefi sorunların", gerçek mahiyetleri ortaya konduğu anda geçerliliğini yitireceğini söyler; yitirebileceğini değil.

> Burada bildirilen düşüncelerin *doğruluğu* bana sorgu-sual edilmez ve kesin-kes görünüyor. Böylece, şu kanıdayım ki, sorunları özlerinde sonuna dek çözdüm.[17]

Burada bildirilen düşüncelerin doğruluğu *bana sorgu-sual edilmez ve kesin-kes görünüyor. Böylece, şu kanıdayım ki, sorunları özlerinde sonuna dek çözdüm.*
(Ludwig Wittgenstein)

Bu nedenle *Tractatus*, Wittgenstein'ın dilin temel yapısını gösterme -açıklama ya da ispat değil- çabasıdır. *Söylenebilen* şey, anlamlı bir şekilde söylenebilen şeydir; söylenebilen şey, *düşünülebilen* -kavranılabilen, anlaşılabilen- şeyin aynısıdır. Söylenemeyen şey düşünülemezdir ve söylenemeyeni söylemeye çalışmak -filozofların şimdiye kadar yapmış oldukları gibi- düşünülemeyeni düşünmeye çalışmak anlamına gelir.[18]

Burnumuzun üzerinde, çevredeki her şeye ardından baktığımız bir gözlük var gibi. Bu gözlüğü çıkarmak hiç aklımıza gelmez.
(Ludwig Wittgenstein)

1 Dünya olduğu gibi olan her şeydir.

1.1 Dünya olguların toplamıdır, şeylerin değil.

1.11 Dünya olgular yoluyla belirlenir, ve şu yolla ki bu, *bütün* olgulardır.

1.12 Çünkü, olguların toplamı, neyin olduğu gibi olduğunu, aynı zamanda da bütün nelerin olduğu gibi olmadığını belirler.

Bütün olgular kuramla doludur.
(N. R. Hanson)

Wittgenstein'a göre karmaşık önermeler, -sıradan günlük dildeki tüm önermeler de dâhil- yalnızca isimlerden oluşan (tasvirler ve bağlaçlar değil) basit -ve daha da basit- mutlak bağlamdaki temellerine/esaslarına değin çözümlenebildikleri takdirde anlamlı olacaktır: Analiz; nesnelere ait çözümlenemeyecek kadar basit isimlerle son bulmalıdır.

3.25 Tümcenin ancak bir ve tek bir tam çözümlemesi vardır.

3.26 Ad, hiçbir tanımla daha öte öğelerine doğru çözümlenemez: ad, bir temel imdir.

Basit sembollere -ilkel isimlere- indirgenemeyen cümleler anlamsızdır. Nesnelerin bizzat kendileri çözümlenemezler, sadece betimlenebilirler. Nesnelerin var olduğu, mevcut oldukları ispat edilemez, sadece gösterilebilir. Peki, bütün bunlar felsefeyi nereye götürür?

Yargılar üzerinde anlaşmaya varmak, insanların, yaptıkları ve söyledikleri üzerinde anlaşmaya varmalarıdır; inandıkları üzerinde değil.
(Ludwig Wittgenstein)

Meçhul bir Alman ortaya çıktı; kötü bir İngilizceyle konuştuğu hâlde Almanca konuşmayı da reddediyor. Kendi kendine matematik felsefesine tutkun olmuş; şimdi de inadına, beni dinlemek için Cambridge'e geldi.
(Bertrand Russell)

4.003 Felsefe konularında yazılmış çoğunluk tümceler ve sorular yanlış değil, saçmadır. Bu yüzden de bu türden soruları hiçbir şekilde yanıtlayamayız, ancak saçmalıklarını saptayabiliriz. Filozofların çoğunluk soruları ve tümceleri, dil mantığımızı anlamamamıza dayanır. (Bunlar, İyi'nin Güzel'den daha özdeş olup olmadığı türünden sorulardır.) Ve şuna da şaşmamalı ki, en derin sorunlar aslında hiç de sorun değildir.

Örneğin düşünün, dış dünyanın bilgisine dair "sözde" kuşkuculuk sorunu; Locke'ın benmerkezci çıkmazı ve Hume'un neyi bilip neyi bilemeyeceğimiz hakkında öne sürdüğü birtakım şaşırtıcı iddialar tarafından ortaya konmuştur. (bkz. 11. Bölüm). Bu zor gibi görünen felsefi "sorunlar", geleneksel yöntemle çürütülemez çünkü geleneksel yöntem, dilbilimsel yanlış anlamalara dayanır. Çözüm yolu ise Hume kuşkuculuğunun çürütülemez bir felsefi sorunun güçlü bir açıklaması olmadığını, sadece tahrif edilmiş bir konuşma tarzı olduğunu *görmekten* geçer; ki bu tahrif edilmiş konuşma tarzı *saçmadır*:

6.51 Şüphecilik, soru sorulamayan bir yerde şüphelenmeğe kalkışınca, çürütülemez değil, açıkça saçmadır. Çünkü şüphe, bir sorunun bulunduğu yerde bulunabilir ancak; bir soru, bir yanıtın bulunduğu yerde; bu da ancak birşeyin *söylenebildiği* yerde.

Şu hâlde; estetiğin, etiğin, dinin ve "hayatın sorunlarının" hepsi saçma mıdır? Hayır, onların bizzat kendileri saçma değildir; ama onlar hakkında konuşmaya çalışmak saçmadır:

6.52 Öyle bir duygumuz vardır ki, bütün *olanaklı* bilimsel sorular yanıtlandığında bile, yaşam sorunlarımıza daha hiç dokunulmamıştır. Tabii o zaman da hiçbir soru kalmamıştır; yanıt da tam budur.

6.521 Yaşam sorununun çözümü, bu sorunun yokolmasında görülür.
(Bu yüzden değil midir ki, uzun şüphelenmelerden sonra yaşamın anlamının açıklık kazandığı insanlar, sonradan bu anlamın nede bulunduğunu söyleyememişlerdir.)

6.522 Dilegetirilemeyen vardır gene de. Bu kendisini *gösterir*, gizemli olandır o.

Alman arkadaşım gözümü korkutmaya başladı. Derslerimden sonra yanıma geliyor ve akşam yemeğine kadar benimle tartışıyor. Dikkafalı ve aksi olsa da, aptal değil.
(Bertrand Russell)

Bir tek ruh tarafından bile anlaşılmamak çok zor.
(Ludwig Wittgenstein)

Öyleyse filozoflar için geriye ne yapmak kalıyor? İnanın ya da inanmayın, eğer filozoflar kendilerine düşeni doğru bir şekilde yerine getirirlerse, bütün anlamlı önermelerin pozitif bilimlerin uzmanlık alanına girdiğini görecekler ve böylece bilimin bu meseleleri halletmesine izin verecekler. Bu söylenen, Platon, Aristoteles, Augustine, Hume, Kant, geleneksel felsefe tarihi, hatta Wittgenstein ve *Tractatus* için bile geçerlidir; çünkü Wittgenstein'ın önermeleri anlamsız bile olsa, bizi geleneksel felsefe saçmalığından kurtarma hedefini gerçekleştirdikten sonra yok olup gideceklerdir.

6.53 Felsefede doğru yöntem aslında şu olurdu: Söylenebilir olandan, yani doğabilimi tümcelerinden -yani felsefeyle hiçbir ilgisi olmayan birşeyden- başka birşey söylememek, sonra her seferinde de, başka birisi doğaötesi birşey söylemeğe kalkıştığında, ona, tümcelerindeki belirli imlere hiçbir imlem bağlamamış olduğunu göstermek. Bu yöntem ona doyurucu gelmeyecektir -ona felsefe öğrettiğimiz duygusunu duymayacaktır- ama tam doğru yöntem bu olurdu.

6.54 Benim tümcelerim şu yolla açımlayıcıdırlar ki, beni anlayan, sonunda bunların saçma olduklarını görür, onlarla -onlara tırmanarak- onların üstüne çıktığında. (Sanki üstüne tırmandıktan sonra merdiveni devirip yıkması gerekir.) Bu tümceleri aşması gerekir, o zaman dünyayı doğru görür.

Eğer burada felsefi çözümlemenin dışında başka şeyler olduğunu hissediyorsanız, yalnız değilsiniz. Wittgenstein, bilimin tüm başarısına rağmen hayatın önemli sorunlarına hiç değinmediğini fark etmiştir. Wittgenstein, sonuçta, kendisinden önceki diğer pek çok filozof gibi, hayatın anlamlıyla ilgilenmeye başlar. O, geleneksel felsefenin yapısökücülüğünü gerçekleştirirken, bizi "değer"siz bırakma niyetinde değildir. Onun amacı; yararımıza olan bir girişimdir ve etiktir; tarzı bulanık ve lüzumsuz gevezelikten münezzehtir; bizi "susup da bakmaya" teşvik eder. Eğer böyle yaparsak, dünyayı sadece dosdoğru değil, yepyeni bir şekilde görürüz.

7 Üzerine konuşulamayan konusunda susmalı.

Felsefi Sorgu

Bizim, hakkında konuşamayacağımız -konuşmamamız gereken değil, konuşamayacağımız- bir şey olduğuna inanıyor musunuz? Açıklayınız.

WITTGENSTEIN'IN DEĞİŞİMİ

Kendi iç sesini dinleyen Wittgenstein, savaşın ardından ve *Tractatus* yayımladıktan sonra Cambridge'e dönmedi. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, felsefeyi bırakmayı düşündü. Neredeyse 10 yıl boyunca pek çok farklı işle uğraşsa da sonunda felsefeye geri döndü. İlkokul öğretmeni olarak görev yaptığı sırada, konuşma diline özgü, günlük, sıradan dile ilgi duymaya başladı. Ayrıca, öğretmenlik eğitiminin bir parçası olarak psikolojiye ve özellikle de analitik psikolojiye ilgi duydu -Sigmund Freud (1856-1939) Wittgenstein'in kız kardeşlerinden birini psikanalize tabi tutmuştur.

Dilin kullanımı üzerine daha çok düşündükçe, Wittgenstein şuna ikna oldu: *Tractatus*, felsefenin sorunlarını çözmekten ziyade, savaşmak için ortaya koyduğu soruna yenilmişti; çünkü tek anlamlı dilin, içindeki cümlelerin, dünyanın mantıksal yapısını yansıtacak şekilde olguları ifade ettiği iddiası, metafizik bir varsayımdı; dilin -mantığın- kullanımıyla ilgili bir yanlış anlama idi.

Tek bir anlamlı dil yerine, pek çok farklı kullanımı ve yapısı olan pek çok farklı dil vardır. Wittgenstein *Tractatus*'ta , "Gerçek dünyanın yapısı dilin yapısını belirler" der. *Soruşturmalar*'da ise kelimeleri araç-gereç; cümle-

leri de alet-aygıt olarak düşünmeye başlar. Bu nedenle, *Soruşturmalar*'da ve sonraki eserlerinde Wittgenstein'ın görüşleri değişir: "Dilimizin yapısı, düşüncelerimizin ve deneyimlerimizin yapısını belirler." Olgu-ifade etmek sadece dilin kullanımlarından biridir (araç-gereç); bu araç-gereçten sayılamayacak kadar çok vardır; ki bu yüzden, dünyayı tecrübe etmenin de sayısız yolu vardır. [19]

Soruşturmalar'da ve diğer yazılarında Wittgenstein, dili günlük hayatımızda kullandığımız biçimiyle ele alır; "yaşam biçimleri", "dil oyunları" ve "aile benzerlikleri" gibi ifadeleri, dilin bir kerede ve tüm zamanlar için oluşmuş, sabit, kesin mantıksal ilişkileri şeklinde ele almaz; daha ziyade doğal insan davranışlarının (uygulamalarının) çeşitleri olarak görür. Bu bilginin ışığında, Wittgenstein kendi eserinden "adına felsefe denen mevzunun vârislerinden biri" diye bahseder.[20]

Bazı filozoflar (ya da onlara ne diyorsanız) "sorunların kaybolmasından" musdariptir. Onlara her şey gayet basit gelir; hiçbir derin sorun yoktur sanki; dünya oldukça geniş ve düzdür, bütün derinliğini kaybetmiştir; yazdıkları şeyler ölçülemez derecede sığ ve önemsiz hâle gelir. İşte Russell ve H.G. Wells bundan musdariptir.
(Ludwig Wittgenstein)

Wittgenstein *Soruşturmalar*'da, geleneksel, hatta bazı analitik filozofların umutlarını kıracak bir biçimde, "Herhangi bir kuram geliştirmeyebiliriz" der. *Kültür ve Değer*'de ise felsefeyi kuramlaştırmadaki endişesinin, daha büyük bir endişe olduğunu söyler; bu endişenin ahlaki ve dinî bir rahatsızlık olduğunu belirtir.

> Medeniyetimiz "ilerleme" kelimesiyle tanımlanıyor... Karakteristik olarak bir şeyler inşa ediyor. Sürekli olarak daha karmaşık bir yapı inşa etmekle meşguldür, hatta açıklık bile, sadece bu amaca ulaşma yöntemi olarak arzulanır; amacın bizzat kendisi olarak değil. Benim içinse tam tersine, açıklık kendi içinde değerlidir.[21]

Yanlış felsefi kuramların yerini; kendisine ait yeni, doğru, "ilerlemeci" felsefi kuramların almasını tercih etmeyen Wittgenstein "Felsefe, başarılı olduğunda, felsefi sorulara -ve kendimize- ara vermemize izin verir" der.

> Gerçek keşfim; beni istediğim zaman felsefe yapmayı bıraktırabilecek yeterlilikle donatan şeydir. -Bu durum felsefeye huzur verir; böylece felsefe, bizzat

Wittgenstein tanıdığım insanlar içinde, peygamberlik makamının en yakınında duran kişidir. Kale gibi yüksek, ulaşılması zor, kimsenin ona yetişemediği bir adamdır. Kendi ayakları üzerinde durur. O hiç kimseden korkmaz; ancak diğer insanlar ondan korkarlar, ondan ve onun düşüncelerinden... Ben de Wittgenstein'dan korkarım, kendimi ona karşı sorumlu hissederim.

(O.K. Bouwsma)

kendisini sorgulayan sorulardan musdarip olmayacaktır. Bunun yerine biz, bir dizi örnek vasıtasıyla, bir yöntem ortaya koyuyoruz ve bu örnekler zinciri koparılabilir. *Tek* bir problem değil; problemler çözülebilir (zorluklar elenebilir). Tek bir felsefi metot yoktur, metotlar vardır, tıpkı farklı terapiler gibi.[22]

Bir filozof olarak görevimiz büyük -süper- sorunları çözmekten ibaret değildir, "belirli bir amaç için hatırlatıcı öğeleri bir araya toplamaktır"; dilin gerçekte nasıl işlediğini görme amacı için.

Bütün açıklamaları bir tarafa bırakmalıyız; bunların yerini yalnızca tanım almalıdır.Ve bu tasvir; ışığını, yani amacını felsefi sorunlardan alır. Bunlar elbette deneysel sorunlar değildir; daha ziyade dilimizin işleyiş biçimine bakarak çözümlenirler ve bu işleyişleri yanlış anlama dürtümüze rağmen, bu süreç içinde bu işleyişleri de daha iyi anlarız. Sorunlar yeni bilgi vererek değil, her zaman bildiklerimizi düzenleyerek çözülür. Felsefe, zekâmızın dil ile büyülenmesine karşı açılan bir savaştır.[23]

Felsefi Sorgu

Ne dersiniz; felsefi sorunlar gerçekten de dil sorunları mıdır? Felsefe gerçekten de, olduğundan daha anlamlı görünen tuhaf bir konuşma yöntemi midir? Eğer öyleyse, neden hâlâ var? Eğer öyle değilse, felsefe gerçekte neyle ilgilidir ve ne içindir?

MARTIN HEIDEGGER

Martin Heidegger (1889-1976) hakkında duyacağınız şeyler, onun hakkında kimle konuştuğunuza bağlı olarak değişir: O, bazısı için "20. yüzyılın en etkili ve en önemli filozoflarından biridir", "Kierkegaard ve Nietzsche'den sonra en etkin varoluşçudur." Bazısı içinse o; güvenilmez, tutarsız biridir; üstelik tüm hayatını bir Nazi hayranı olarak tüketmiştir.

Martin Heidegger

Bu çelişkili yorumları dinledikten sonra tarafsız dinleyicinin elinden gelen tek şey, bu yorumların sorumlusu olan filozofu çok daha fazla merak etmektir! Yorumların bir kısmı, şüphesiz, 20. yüzyıl felsefesinin ayrımcı cephesiyle ilgilidir. Bu ayrımcılık, analitik filozoflar ve kıta Avrupası filozoflarının "diğer biçimde" felsefe yapmaya yönelik güvensizliklerine ve hatta nefretlerine yansır. Fakat bu tarz bir felsefi tartışma, hikâyenin tümü olamaz. Şüphesiz ki Heidegger'i yorumlarken, onun kötü bir şöhrete sahip, zor dili de hesaba katılmalıdır. Heidegger'in dili öyle zordur ki; cüretkâr "saçmalığa","safsata" ve "gizeme" hizmet eden, "kasvetli bir geveze" şeklinde tasvir edilir.[24]

Bazı analitik filozoflar, kıta Avrupası felsefesini "O, her ne ise; felsefe değildir" diyerek okumayı reddettiklerinde ve kıta Avrupası filozofları da buna, analitik felsefeyi "yalnızca" "kelime oyunları" ve "steril mantık kıyımı" şeklinde nitelendirerek tepki verdiklerinde, felsefi anlaşmazlıkların ötesinde, daha büyük bir şey söz konusu gibi görünür. Bu aşırı tepkiler, bu ya da şu kuramla ilgili felsefi anlaşmazlıklardan daha önemli bir şeyin, bu aşırı uçlarda tehlikede olduğunu düşündürür. Bu nedir? Bazı çağdaş filozoflara göre, tehlikede olan, felsefenin geleceğidir. Başka bir grup filozof da, tehlike altında olanın -sadece fiziksel anlamda değil, varoluşçu anlamda da- insan varlığı olduğunu söyler. Heidegger; ikinci grupta yer alır.

Altın ve çöp arasındaki farkı bilirken, böylesine sorgulayıcı bakışlar altında çalışmak dehşet vericidir! Hem de "bunlar çöptür"diyen birine karşı!
(O.K. Bouwsma)

Tek yapmamız gereken, yalnızca, elimizin ulaşabileceği yerdeki, meyvesi en mükemmel bilgi ağacını görmek için kelimelerin perdesini aralamaktır.
(George Berkeley)

Kök ve Temel

Martin Heidegger, St. Martin Katolik Kilisesi'nin zangocu olan Friedrich Heidegger ile bir çiftçi kızı olan Johanna Kemp'in üç çocuğundan en büyüğü olarak, 26 Eylül 1886 yılında Güney Almanya, Baden'in Messkirch kasabasında orta sınıf Katolik bir ailede doğdu.

Çocukluğunun büyük bölümü, annesinin ailesinin nesillerdir oturduğu çiftlikte geçti. Heidegger hayatı boyunca doğaya hayranlık duydu. Güney Almanya'nın kıvrımlı patikalarına, köy yollarına, tarlalarına, nehirlerine duyduğu aşk ve ilk gençlik yıllarının geçtiği çiftlik hayatına olan sevgi-

Hiçbir Gerekçemiz Olmadan Yalnızız

1929 yılında Jean-Paul-Charles-Aymard Sartre (1905-1980), sadece bir dizi zor sınavı geçebilen en iyi öğrencileri kabul eden Ecole Normale Superieure adlı okuldan mezun oldu. Sartre sonraki 10 yılda çeşitli okullarda felsefe dersleri verdi. Bu dönemde "nefes almaya" dayalı hayat ile çocukken öğrendiği ve bir profesör olarak öğrencilerine öğrettiği değerler arasında, büyük bir uçurumun olduğunu fark etti. Geleneksel, akademik felsefe onda hayal kırıklığı yarattı; kendi varoluşuyla hiçbir ilgisi olmayan soyutlamalar ve ayrıntılı metafizik sistemler onu bunaltmıştı. Sartre; hayatın, zorlu kararlardan ve fiili deneyimlerden müteşekkil olduğunu düşünüyordu. Ancak genel olarak, geleneksel felsefe bu güncel meselelerden ya da kararlardan hiçbir şekilde bahsetmiyordu.

Sartre'ın felsefeye yönelik hayal kırıklığı, Edmund Husserl ve Martin Heidegger'i keşfetmesiyle son buldu. Tıpkı Heidegger'in, Husserl'ın fenomenolojisini Husserl'ın karşı çıkmasına rağmen değiştirdiği gibi Sartre da, Heidegger'in temel ontolojisini Heidegger'in reddedeceği tarzda değiştirmiştirdi. Sartre, insanın "düşmüş varlığı" ile ilgili Heideggerci görüşü paylaşsa da Varlık kavramıyla ilgilenmedi; varlığı nötr olarak, Parmenidesçi "kişi" tasavvuruyla değerlendirdi. Sartre'ın odağındaki temel nokta, Tanrı'dan münezzeh bir dünyada sahici bir birey olmanın yolunu bulmaktı.

Sartre, 1939 yılında Fransız ordusunda katıldı ve 1940'ta Almanlar'a esir düştü. Dokuz ay boyunca esir hayatı sürdükten sonra sağlık sorunları nedeniyle serbest bırakıldı. Özgürlüğüne kavuşan Sartre, Paris'e döndü ve Fransız Direniş Hareketinde faal bir görev üstlendi. Bu sırada, hayat arkadaşı olacak Simone de Beauvoir'la (1908-1986) ve çağdaş varoluşçuluk konusundaki tek rakibi olan Albert Camus (1913-1960) ile tanıştı.

Almanların Fransa'yı işgali Sartre'ın, kötülüğün salt soyutlamadan ibaret olmadığı gerçeğini tekrar düşünmesine sebep oldu; kötülük gerçek ve somuttu. Medeniyet ve sosyal düzen, gerçeğin üstünü örten incecik bir örtüydü sadece; bizim soyutlama yoluyla ya da bizi rahatlatan dinî ve felsefi inançlar şeklinde rasyonalize edip reddettiğimiz "kötülük", bu ince örtüyü parçalayabilir, "saçma" olan kendi

ni gösterebilirdi. Böyle bir rasyonalizasyon daima, kötülüğü olduğu gibi görmemizi engelleyen "inkâr" kavramını da beraberinde getirir. Sartre, korkakça bir yaşam diye tanımladığı Kierkagaard'ın iman sıçramasını (15. Bölüm) reddeder; bunun yerine, yanılsamaların olmadığı, mutlak anlamda özgür bir dünyada yaşamayı savunur. Sartre'a göre insan yaptığı şeydir; düşündüğü, inandığı ya da hissettiği şey değil.

> İşkencenin gündelik bir olgu olduğu bir ortamda yaşamak ne bizim suçumuzdur ne de bizim meziyetimiz. Chateaubriand, Oradour, Saussaiesli Rue, Dachau ve Auschwitz bize şunu açıkça göstermiştir ki: Kötülük bir görüntüden ibaret değildir; kötülüğe neden olan şeyleri bilmek, onu ortadan kaldırmaya yetmez; (kötülük) açık bir fikrin karmaşık bir fikrin zıddı olması anlamında iyiliğin zıddı değildir; (kötülük) giderilebilecek bir hırsın ya da aydınlatılabilecek cehaletin etkisi değildir; (kötülük) hiçbir şekilde idealist hümanizme dâhil edilemez.

Bilimden ve gelişen teknolojiden faydalanıp terör estiren ve soykırım uygulayan Nazi vahşetinden sonra, bütün bir nesil Sartre'ın "saçma" görüşü konusunda hemfikir oldu.

Korkuyla yaşamak ve akıl dışı Nazi işgali; Sartre'ın bilge, güçlü ve sevgi dolu bir Tanrı tarafından yönetilen dünyaya dair umudunu giderek azaltmıştır. Bilim hiçbir kesinlik sağlamaz. Gerçekten de Nazi toplama kampları gayet "bilimseldi" ve "rasyonel"di. Sartre'a göre doğa bile bir burjuva sınıfı yanılgısıdır, varoluşun korkunç saçmalığını örtbas etmek için dizayn edilmiş, zihinsel bir yapıdır. Olguların tercihleri belirlediğini (ya da gerektirdiğini) ya da bu kesin tercihlerin "doğal" olduğunu varsayarak, kendimize düşen sorumluluğumuzu örtbas ederiz. İster beğenin ister beğenmeyin, "olguları" tercih etmekte ya da onları reddetmekte, "doğayı izlemekte" ya da izlememekte de özgürüz; çünkü biz olguları ve doğal olanı tayin etme özgürlüğüne sahibiz.

Sartre varlığın, salt sahici bir benlik olmasının mümkün olmadığını söyler. Oynadığımız rollerin ardında değişmez bir "öz" yoktur. Ne yapıyorsak oyuz, davranışlarımızın toplamıyız. *Sahici bir benlik kendi tercihleriyle var olur; başkalarının değerleri tarafından kontrol altına alınmaz.* Başka bir deyişle, bizler doğuştan gelen bir fıtrata sahip değiliz (benlik); belirli bir tür kişiliğe *sa-*

hip oluruz. Bizler, varoluşsal anlamda özgürüz. Yarattığımız değişmez bir benlik yoktur. Kesinliğin olmadığı, Tanrı'dan münezzeh bir yaşamla (tek başına) yüzleştiğimizde, -Sartreci ıssızlığı tecrübe ederiz- mutlak özgürlükle ve onun getirdiği dondurucu sorumlulukla başbaşa kalırız.

Terk edilmişlikten bahsedersek bunun anlamı, Tanrı'nın var olmadığını ve bu durumun bütün sonuçlarına katlanmamız gerektiğidir. Varoluşçu, Tanrı'yı yok etmek isteyen bir çeşit seküler etiğe şiddetli biçimde karşı çıkar.

Aslında varoluşçu, Tanrı'nın yokluğundan musdariptir. Zira düşünceler cennetinde yer alan değerleri keşfetme ihtimali onun yokluğuyla ortadan kalkar... Hiçbir yerde Tanrı'nın var olduğu yazılı değildir; dürüst olmamız, yalan söylememiz gerektiği yazmaz; zira gerçek şudur ki, biz sadece insanların olduğu bir düzlemde yaşıyoruz. Dostoyevski, "Eğer Tanrı var olmasaydı her şey mümkün olurdu" der. İşte bu, varoluşçuluğun başlangıç noktasıdır. Gerçekten de eğer Tanrı varolmasaydı her şey mübah olurdu. Bu durumda insan tek başınadır; ne kendi içinde ne de dışarıda, tutunacağı hiçbir dal yoktur. Kendisine hiçbir bahane bulamaz.

si kalbinin derinliklerine kök saldı; bu aşktan hiçbir zaman vazgeçmedi. Heidegger; hayatı boyunca Messkirch, Freiburg'da ve Kara Orman'daki Todtnauberg'de inşa ettiği dağ kulübesinde yaşadı ve burada çalıştı. Doğayla iç içe olan bu iki mekândan sadece, Marburg Üniversitesi'ndeki öğretim görevliliği esnasında 5 yıl süresince uzak kaldı.

14 yaşındayken, mahallenin papazı Heidegger'in şaşılacak derecede zeki olduğuna kanaat getirdi ve onun kilise bursuyla Kostanz'daki bir Cizvit okuluna kaydolmasını sağladı. Burada eğitim aldıktan üç yıl sonra Heidegger, öğrenimine bir Cizvit lisesinde devam etti. Burada Franz Brentano'nun (1838-1917) *Aristoteles'e Göre Varlığın Farklı Anlamları Üzerine* adlı çalışmasını okudu ve Aristoteles ile felsefeye ilgi duymaya başladı. Freiburg'da okuduğu bu kitap, Heidegger'in "varlığın anlamı" meselesine duyduğu ilginin başlangıcı oldu; ve Heidegger hayatının geri kalanında da bu meseleyi soruşturmaya devam etti.

Tanrı olmadan bizi telkin eden ne değişmez bir insan doğası vardır; ne bir "öz" ne de bir "varlık." İşte Sartre'ın görüşünün en önemli özelliği budur. Biz değişmez kuralların hükümdarlığı altında ya da belirlenmiş varlıklar değiliz; özgürüz. İlk önce var olduk; sonra tercih ettik, ardından eyleme geçtik. Özümüze, hayatımıza yaşadığımız şekilde biçim veriyoruz; bize yol gösterecek ve bizi teselli edecek bir Tanrı ile değil.

> Eğer gerçekten varoluş özden önce geliyorsa, değişmez ve doğuştan gelen insan doğasından bahsederek şey'lere başka bir anlam vermek (örtbas etmek ya da mazur göstermek) mümkün değildir. Başka bir deyişle, belirlenimcilik diye bir şey yoktur; insan özgürdür, insan özgürlüktür. Öte yandan, eğer Tanrı yoksa, davranışımızı mazur gösterecek hiçbir değer ya da buyruk ortaya koyamayız. Dolayısıyla, görkemli değerler vadisinde, ne ardımızda bir gerekçe vardır ne de önümüzde haklı bir neden. Hiçbir gerekçemiz olmadan yalnızız.

İlk alıntı Sartre'ın *Edebiyat Nedir?* adlı eserinden (Çev: Bernard Frechtman, New York: Felsefe Kütüphanesi, 1949 s. 217), ikinci ve üçüncü alıntı Richard Gill ve Ernest Sherman'ın editörlüğünü yaptığı *Varoluşçuluğun Yapısı: Felsefe ve Edebiyat Kaynakları* (Englewood Cliffs, NJ.: Prentice-Hall, 1973, s. 523 ve s. 523-524) adlı eserde yer alan Sartre'ın *Varoluşçuluk Bir Hümanizmdir* adlı eserindendir. (çev: Bertrand Frechtman, 1957)

1909'da Heidegger'in aklında papaz olmak vardı; çıraklık devresini tamamlamak üzere Avusturya'da bulunan bir Cizvit tarikatına girdi fakat sadece iki hafta sonra sağlık problemleri yüzünden eğitimini yarıda bırakmak durumunda kaldı. Ardından Freiburg'a geri döndü ve hem Cizvitlilere ait ilahiyat okulunda hem de Freiburg Üniversitesi'nde çalışmalarına başladı. 1911 yılında Heidegger'in ruh sağlığı bozuldu ve çalışmalarına kısa bir süre ara verdi. Tedavi olduğu sırada, papaz olma düşüncesinden vazgeçti ve matematik, pozitif bilimler ve felsefe çalışmalarına yoğunlaştı; 1913 yılında felsefe doktorasını tamamladı.

1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Heidegger, Alman ordusuna yazıldı ancak kısa bir süre sonra, yine sağlık sorunları dolayısıyla ordudan ayrıldı. 1915 yılında Freiburg Postanesi'nin merkez kuruluna denetçi olarak atandı. Bu süre zarfında, Freiburg Üniversitesi'nin Katolik Felsefesi Bölümü'ne başkan olarak atanmak üzere Katolik filozof Duns Sco-

Heidegger tüm hayatı boyunca dağlarda ve Kara Orman'ın vadilerinde tecdit ve teselli aradı durdu.

Heidegger kendi Yahudi arkadaşlarına ve meslektaşlarına yapılan işkenceden bihaberdi. Ancak, yoğun propagandalar ve organizasyonlarla geçen bir sene sonunda, yüksek rütbeli Nazilerin kendisine yeterince önem vermediklerini fark etti. Böylece Heidegger, Millî Sosyalizmden çok fazla şey beklediğini anladı ve dağ kulübesine çekilmeye karar verdi. Safranski'nin çok güzel bir şekilde ifade ettiği gibi, "kararlılık ile serinkanlılığı takas etti."

(Richard Rorty)

tus hakkında bir hazırlık tezi yazmaya başladı. Hazırlık tezleri; yeterli bulunduğu takdirde, nitelikli profesör adaylarının üniversitede hocalık yapmalarına imkân veren akademik çalışmalardı. Bu esnada Heidegger; Eski Çağ, Skolastik felsefe, İmmanuel Kant ve Aristoteles üzerine; (üniversitenin maaş bordrosunda olmayan okutman olarak) ücret almadan dersler vermeye başladı. 1916'da ise, fenomenoloji çalışmalarıyla Heidegger'in felsefesini çokça etkileyen, **Edmund Husserl** (1859-1938) Freiburg'a atandı.

Heidegger 1917'de, iki yıldır derslerini takip eden Lutherci öğrencisi Thea Elfride Petri ile evlendi. Jorge ve Hermann adında iki oğlu oldu. 1918 yılında Heidegger orduya çağrıldı ve Verdun'a gönderildi. Heidegger, savaş bitmeden birkaç ay boyunca burada meteoroloji uzmanı olarak hizmet verdi.

Savaş bittikten sonra Husserl, Heidegger'i asistanı olarak alması için, üniversite yönetimini ikna etti. Husserl'ın asistanı olan Heidegger, kısa süre

Birey Ruhuna Sahip Olmak İçin Mücadele Eder

İnsanın açmaza düşmesi mümkün müdür? Bireysellik, gerçekten de tarihî ve kültürel şartlara bağlı mıdır? Bize "otoriter bir şekilde" dayatılan bu şartların açıklamasını kabullenebilir miyiz? Bunlar insanın merakına mazhar olan asıl meseleler değildir; fakat bence sorun, bu fikir ve açıklamaların altında yatıyor. Bunların yıpranmışlığı ve yetersizliği bizde nefret uyandırır. Sorunun kaynağını bulmak için, kafamızın içine bakmalıyız...

Kültürlü ve zeki halk kitleleri; teolojinin, psikolojinin ve sosyal kuramın söylemediklerini ve salt bilimde söyleyemediklerini; sanattan duymayı bekliyor. Merkezdeki mücadeleden; biz insanların ne olduğumuz, kim olduğumuz ve bu hayatın ne için olduğunun açıklanmasına dair daha geniş, daha esnek, daha dolu, daha tutarlı, daha kapsayıcı, muazzam ve acı veren bir özlem doğar. Merkezde insanoğlu, bir araya gelen güçler ile özgürlüğü için; birey ise "insanlıktan çıkma, canavarlaştırma" kavramı ile kendi ruhuna sahip olmak için mücadele ediyor.

Saul Bellow'un, 1976 yılındaki Nobel Laureate Konferansı'ndaki konuşmasından alınmıştır.

sonra, verdiği seminerlerle büyük bir izleyici kitlesinin hayranlığını kazandı. Bu dönemde Heidegger, hem kişisel hem de felsefi anlamda, katolik inancından "el çektiğini" ilan etti: "Ben (derhâl) teolojik çalışmalarıma son veriyorum ve kendimi tamamıyla felsefeye adıyorum."[25]

Heidegger, Husserl ile çalışırken onun fenomenoloji çalışmalarına olan ilgisini de yitirmişti. Yeni bir araştırma tarzı izleyen Heidegger, en sonunda fenomenoloji yöntemini, modernliğin varlığı "unutması"ndan kaynaklandığını düşündüğü manevi bunalıma uygulamaya karar verdi.

Düşünce Hayata Yeniden Geliyor

Freiburg Üniversitesi'nde kendine önerilen Katolik Felsefesi Bölüm Başkanı olma görevini reddeden Heidegger, 1927 yılında Marburg Üniversitesi'nde yardımcı profesör olarak göreve başladı. Heidegger Marburg'da, Karl Jaspers (1883-1969), Max Scheler (1874-1928), Paul Tillich (1886-

1965) ve Hans-Georg Gadamer (1900-2002) ile tanıştı; Rudolf Bultman'la (1884-1976) teoloji üzerine, devamlı olarak müzakereler yaptı. Gadamer, Heidegger'in çok popüler bir öğretmen olduğunu söyler; öyle ünlüdür ki, sabahın yedisinde derse başlayan sınıfları bile doldurabilir. Eleştirmen George Steiner, Heidegger'in "hitabet sanatından" ve "kelime dehasından" bahsederken şöyle der:

> Tanıklar, ağız birliği ederek, Martin Heidegger'in konferansını dinlemeyenlerin ya da onun seminerlerine katılmayanaların, onun amacı hakkında yalnızca kusurlu, hatta saptırılmış bir fikre sahip olacaklarını söylediler. 1920'lerin başlarında Marburg'daki *Varlık ve Zaman*'dan önceki bu konferanslar, meslektaşları ve öğrencileri arasında şok etkisi yaratı ve onlara ilham kaynağı oldu. [Hannah] Arendt'in "efendim" dediği "düşüncenin gizli kralı", dile gelen söz aracılığıyla eyleme geçti.[26]

Çağdaş toplumun bize empoze ettiği çelişkili görevleri nasıl bağdaştıracağımızı bilmiyoruz. Bu görevlerle ilgili olarak yalnızca kesin olmayan bir dengeye ulaşmaya çalışabiliriz; çünkü çelişkiden münezzeh ve güvenli bir toplum planına sahip değiliz.
(Leszek Kowlakowsky)

Hannah Arendt (1906-1975) 18 yaşında Yahudi bir kız öğrenciydi. 35 yaşındaki Heidegger'le hem duygusal hem de akademik bir bağı vardı. II. Dünya Savaşı sırasında Arendt ile Heidegger'in iletişimi, Heidegger'in Nazi sempatizanı olması dolayısıyla koptu. 1950 yılında yeniden arkadaş olan ikilinin ilişkisi artık başka bir boyuta taşınmıştı. Arendt, Heidegger'in eserlerinin Amerika'da tanıtılmasına katkıda bulundu. Aşağıdaki pasajda, bizzat etkili ve kâmil bir filozof olan Arendt, Heidegger'in ne kadar etkileyici bir öğretmen olduğunu anlatır:

> Heidegger hakkındaki söylentiler kısaca şöyle ifade edilebilir: Düşünce yeniden canlandı; insanlar yok sandıkları geçmişin kültürel hazineleri hakkında konuşmaya başladılar ve insanlar bunu yaparken, daha önceden söylenildiği tahmin edilen tanıdık ama eski moda saçmalıklardan tamamıyla farklı şeyler ortaya koyuyorlar. Bir öğretmenimiz var... Belki de birileri düşünmeyi öğrenebilir diye.[27]

Heidegger'in bu denli etkili bir öğretmen olmasının en büyük nedeni, felsefenin hayattan kopamayacağını düşünmesidir. O da tıpkı Kierkegaard gibi, felsefenin yaşamla ve insanın varoluşunu ilgilendiren somut şeylerle

bağlantılı olduğuna inanır. Bu yüzden felsefe, filozoftan ayrılmaz. Felsefe hayata tarafsız bakan bir yöntemle değil; hayatla ilgili ve alakadar, varoluşsal bir yöntemle yapılabilir. Bununla birlikte bu görüş, felsefeyi bir biyografi hâline getirme girişimi değildir. Örneğin, Arendt bir keresinde Heidegger'in, Aristoteles'in hayatını "Aristoteles doğdu, çalıştı ve öldü" şeklinde özetlediğine dikkat çeker.

Heidegger'e göre hayatın kendisi, her zaman tehlike altındadır; sadece bazı filozofların hayat tarzları değil, üniversitenin hayatı da böyledir. Düşüncemiz ve mevcudiyetimiz, felsefeyle ilgilendiğimizde tehlike altındadır. Kendi varlığımız da daima -bir şekilde- buna dâhildir.[28]

Felsefi Sorgu

Öğrenim hayatınız boyunca sizi gerçekten etkileyen bir öğretmeniniz oldu mu? Etkileyeci ve karizmatik bir öğretmenle çekici ve güçlü öğretmen arasındaki fark nedir? Sizce karizmatik bir öğretmenin öğrenci üzerindeki etkisi olumlu mudur yoksa olumsuz mu? Açıklayınız. (Karar vermeden önce, "karizmatik" kelimesinin anlamına bir kere daha göz atmak isteyebilirsiniz.)

1927 yılında Heidegger, *Varlık ve Zaman* adlı çalışmasının henüz tamamlanmamış hâlini bastırdı. Amacı, sonraki yıllarda bu eseri geliştirmekti; fakat bunu gerçekleştiremedi. Eksik bir çalışma olsa da *Varlık ve Zaman*, Heidegger'e hatırı sayılır bir ün kazandırdı; böylece ilerleyen zamanlarda Heidegger, hem Almanya'da hem de uluslararası arenada önemli bir şahsiyet olarak tanındı. 1928 yılında Freiburg Üniversitesi, Husserl'ın emekli olmasıyla boşalacak koltuğa oturması için Heidegger'i davet etti. Hemen sonra Heidegger, Husserl'ın taraftarı olmaktan hızla uzaklaştı. Heidegger bu uzaklaşmanın nedeni olarak çeşitli felsefi mevzuları öne sürse de, gerçek neden Husserl'ın Yahudi olması gibi görünür. 1930'dan 1936'ya kadar Heidegger, felsefenin bazı orijinal ifadelerini tekrar gözden geçirdi ve değerlendirdi; bu çalışma onu "dönüş" (*die Kehre*) dediği yola sevk etti. Bu "dönüş", Heidegger'in önceki fikirlerinden radikal bir uzaklaşma anlamına gelmez. O, bu dönüş sayesinde fikirlerine yeni (ve yoğun) bir açıdan bakar.

1933'te, dönemin en büyük Nazi destekçisi olan Heidegger, üniversiteye rektör olarak atandı. 1934'te Nazilerle olan ilişkisi bozulunca rektörlük-

ten istifa etti; Gestaponun göz hapsinde kalsa da profesör unvanını kaybetmedi. 1944'te ise Naziler, Heidegger'i Ren Nehri boyunca siper kazmaya gönderdiler. Bunun anlamı, Nazilerin gözünde Heidegger'in artık Freiburg Üniversitesi'nin "gözden çıkarılabilir" bir üyesi olduğuydu.

1945'te, Heidegger'in öğretmenlik yapması yasaklandı ve 1946'da, geçmişte Nazilerle yakın ilişki kurduğu için bölüm başkanlığından uzaklaştırıldı. 1949'da öğretmenlik yasağı uzatıldı ve 1951'de Freiburg Üniversitesi tarafından emekli edildi. Bununla birlikte, 1960'ların sonuna kadar konferanslarına devam etmesine izin verildi.

Felsefi çözümlemelerle bir şeyin gerçek olup olmadığına karar veremeyiz; karar verebileceğimiz tek şey, bir şeyin gerçek olduğunu söylemenin ne anlama geleceğidir.
(Moritz Schlick)

Savaştan sonra Heidegger zamanının çoğunu Freiburg, Messkirch ve Kara Ormanı Dağları'ndaki kulübesinde geçirdi. Bu dönemde yayımladığı bazı makale ve ders notları şöyledir: "Şairler Ne İçindir" (1946), "Hümanizmin Özü" (1947), "Tekniğe İlişkin Soruşturma" (1953), "Dile Giden Yol" (1959), "Varlık ve Zaman" (1962), "Felsefenin Amacı ve Düşünme Vazifesi" (1964). Eserlerinin pek çoğu, "dönüş"ten *(die Kehre)* sonra düşüncesini ifade etmenin ve açığa kavuşturmanın yollarını ararken, modernlik ve varlığın tarihi üzerine yoğunlaşmıştır.

Bu üretken dönemde Heidegger; Hannah Arendt, Rudolf Bultmann, fizikçi Werner Heisenberg ve psikolog Ludwig Binswanger (1881-1966) gibi önemli kişilerle görüştü. 26 Mayıs 1976 yılında ölen Martin Heidegger, Messkirch'in kilise mezarlığında, burada zangoç olarak görev yapan ve onunla aynı zamanda ölen yeğeniyle birlikte gömüldü.

Heidegger'in Çocukları

20. yüzyılda, felsefenin faaliyet alanları ve amaçları hakkında birbirleriyle hemfikir olmayan bazı değerli kişiler üzerinde düşünmek; Heidegger'in felsefe ve diğer disiplinler üzerindeki etkisini anlamamıza yardımcı olur. Bu değerli figürlerden bazıları şöyledir: Varoluşçuluk ve fenomenolojide Jean-Paul Sartre ve Hannah Arendt; hermenötikte Hans-Georg Gadamer; yapısökücülükte Jacques Derrida (1930-2004); pragmacılıkta Richard Rorty (d. 1931); teolojide Rudolf Bultmann ve Paul Tillich (1886-1965); analitik felsefede Charles Taylor (d. 1931) ve Stanley Cavell (d. 1926).[29]

Heidegger'in etkisi giderek artsa da, onunla ilgili bazı zahmetli meseleler varlığını sürdürür. Bunlardan biri, onun kötü bir şöhrete sahip yazı üslubudur. Bu karmaşık ve gizemli üsluptan dolayı bazı filozoflar -özellikle de analitik felsefeye yatkın olanlar- Heidegger'in çalışmasını onulmaz derecede muğlak, hatta anlamsız bulmuş ve onunla çok fazla ilgilenmemişlerdir. Bu filozoflara göre Heidegger'in felsefesi; varoluşçu meselelerle bağdaşmayan, mesihçi bir dinî fikri ima eden, abartılmış, düzmece bir felsefeydi. Bu eleştirmenlere göre Heidegger'in etkisi, onun nitelikli görüşlerinden kaynaklanmaz; hatta bunun tam tersi geçerlidir (yani onun etkisi, görüşlerinin niteliksiz oluşundandır). Heidegger'in muğlak ve anlaşılmaz üslubu, onun yoğun yazılarına istedikleri anlamı vermelerine imkân tanır.

Elbette Heidegger, daha önce gördüğümüz gibi, anlaşılması güç bir yazı üslubuna sahip tek filozof değildir. Konu, yazı üslubunun zorluğu olduğunda, pek çok önemli filozofun yanı sıra, akla ilk önce Kant (12. Bölüm) gelir. Muğlak ve "kötü" denilen yazılar; meseleyi anlamada bir engel teşkil edebilir; fakat bu üslup bize, bir filozofun fikirlerinin önemli ve değerli olup olmadığını ya da basit ve açık bir dil kullanmanın, felsefi bağlamda -kesin olarak- değerli olduğunu göstermez.

Heidegger hakkındaki kötü şöhretli, tartışmalı ve karmaşık mesele ise Nazilerle erken dönemindeki ilişkisini reddetmeye (endişe verici bir kesinlik içinde) karşı çıkması ve Nazi ölüm kampları ile ilgili suskunluğunu -ki bazıları bunun için dehşet verici der- korumasıdır. Eleştirmenlere göre, Heidegger'in -Nazilerin milyonlarca insanı öldürmekte kullandığı aletleri üreten- modern teknoloji ve bilim hakkındaki kaygılarını da göz önünde bulundurduğumuzda bu durumu açıklamak zordur.

1966'da Heidegger, ölümünden sonra yayımlanan "Bizi Sadece Tanrı Kurtarabilir" başlıklı bir röportajında Nazilere verdiği desteği meşrulaştırmaya çalıştı; bunu yapan pek çok kişi gibi o da, öncelikle yanlış yönlendirildiğini ve Naziler tarafından baskı gördüğünü söyledi. Akıl hocası Husserl'a adadığı *Varlık ve Zaman* adlı kitabın Nazilerin denetiminde basıldığı dönemde, neden Husserl'ın adına rastlanmadığı sorulduğunda Heidegger, Husserl'ın Yahudi olduğu düşünüldüğünde, bu durumun makul olduğunu söyledi.

Heidegger'in bu röportajında ve -şu ana kadar bildiğimiz- sonraki yazılarında soykırım hakkında sessiz kalması, pek çok gözlemci için endişe

vericidir. Mamafih Heidegger'in ciltler dolusu eser verdiği anımsandığında, bazı filozoflar bize bekleyip görmeyi tavsiye ederler; ancak buna karşı eleştirmenler, insanlığa yapılan böyle bir hakaret karşısında Heidegger'in suskunluğunun, ciltler dolusu eser içinde gömülü olan birtakım yorumlarla -bu yorumlar gerçekten var olsa dahi- meşruluk kazanmayacağını belirtirler. Aşağıdaki pasajda George Steiner, Heidegger'in Nasyonal Sosyalizme (Nazizm) verdiği desteği ve soykırım karşısında sessiz kalmasını meşrulaştırmanın çok zor olduğunu düşünen kişilerin duyduğu büyük endişeyi betimler:

> Hayatlarını kelimeler, metinler içinde geçiren münzevi entelektüellerin, sert politik önermelerin baştan çıkarıcılığını, -özellikle bu sertlik kendilerine dokunmadığı takdirde- özel bir yoğunluk içinde tecrübe edebilecekleri, artık sır olmaktan çıkmıştır. Bu karizmatik hocanın, felsefi mutlakçı anlayışının ve görünüşünün altında bir sadist vardır belki de.
>
> Martin Heidegger'in, Hitler'in, Nasyonal Parti'den ayrılmasına neden olan kötü şöhretli konuşması, Nazilerin şehit hâline dönüştürdüğü o nasyonal eşkiya üstüne olan mersiyesi... Bunların hepsi mide bulandırıcı dokümanlardır.
>
> Bir kere daha: Heidegger'in 1945'ten sonraki sessizliğine dair ürkütücü gerçek; Varlık düşünürünün soykırım ve ölüm kampları hakkında söyleyecek hiçbir şey bulamamasıdır.[30]

Heidegger'in Naziliği meselesi yıllarca hatırı sayılır ölçüde akademisyenlik ve gazetecilik ürününün ortaya çıkmasına meydan verdi. Bunların bir kısmı oldukça düşündürücü ama çoğu da ürkütücüydü. Bu meseleyi ele almayı tercih eden birçok yazar iki kandırmacadan birine karşı koyamamıştır ve bunların her ikisi de ahlaki ahkamın başarısızlığını yansıtmaktadır. Onlar Heidegger'i ya kötü ruhlu bir şarlatan diye dışlamışlar yahut da onun davranış ve düşüncelerinin sonucunda ortaya çıkan ahlaki endişelerle yüzleşmeye tenezzül etmeden, onu küstahça savunmuşlardır.
(Damon Linker)

Bu tür bir endişe Heidegger'in felsefesini değerlendirmemize yardımcı olur mu? Söylenecek her şey söylendikten sonra, Richard Rorty'nin aşağıda belirttiği gibi, cevap "hayır" olur:

> "Bir filozofun ahlaki karakterini bilmek (Heidegger'in Nazizmine dair), onun felsefesini değerlendirmemize yardımcı olur" şeklindeki görüş, o filozofa "sempati

duymak" için kötü bir nedendir. Zira bu, Einstein'ın kişiliğinin, yaptığı fizik çalışmalarını değerlendirmemize katkıda bulunacağını söylemekten farklı değildir. Bir yandan muazzam, özgün çalışmalara imza atmış bilge bir sanatkâr ya da düşünür olabilirsiniz; öte yandan (kişilik anlamında) bütünüyle aşağılık biri olmanız da mümkündür...

Özgün düşünürlerin düşüncelerini ahlaki ya da siyasi tutumlara indirgeyerek basitleştirme girişimlerinden kaçınılmalıdır... Zira bu ahlaki ve siyasi tutumlar, konu Heidegger'in çetin ve özgün eserleri olduğunda, hiçbir öneme sahip değillerdir; bu tutumlar, Heidegger ve benzeri filozofları okumamak için birer bahaneden ibarettir.[31]

Tarım şimdilerde, motorize bir yiyecek endüstrisidir. Gaz odaları ve ölüm kamplarındaki cesetler de bu mantıkla "üretilir"; ülkelerin açlıktan yok olmaları ve abluka altına alınmaları da aynı şeydir, hidrojen bombası üretmek de buna benzer.
(Martin Heidegger)

Felsefi Sorgu

Rorty'e göre Heidegger'in Nazi yandaşı olması, onun felsefi çalışmalarından tamamen bağımsızdır; siz de bu görüşe katılıyor musunuz? Peki, Heidegger'in dinî inançları ile felsefesi arasında bir bağıntı olabilir mi? Sizce bu mesele hem mantıkçıların hem de varoluşçuların cephesinden de aynı şekilde mi değerlendirilir? Vejeteryanlığı savunan birinin et yemesi felsefi açıdan önemli midir? Bir filozofun kişisel inançları ile davranışları, felsefesini ilgilendirir mi? Hangi şartlar altında? Tartışınız.

FENOMENOLOJİ: VARLIKLARIN İLMİ

Edmund Husserl 1919 yılında Heidegger'i, kendi "fenomenoloji atölyesi"ne asistan olarak kabul etti. Heidegger burada, kendi felsefesinin gelişmesinde hayati bir rol oynayan fenomenolojik bir "bakış" açısı kazandığını söyler.[32]

Fenomenoloji bilincin her formuna "betimleyici bir analiz" yapmak için tamamıyla betimleyici ifadeler kullanan Husserl tarafından geliştirilen felsefi analiz yöntemidir; bilincin ve bilinç yaşantılarının "özüne" ait bilgiyi elde edebilmek için soyutlamalardan çok; somut, yaşanmış olgulara odaklanır. Franz Brentano'nun "betimleyici psikoloji" kavramından yola çıkan Husserl; bilinçliliğin, yani bir şeyin bilincinin maksatlı olduğunu söy-

lüyordu. Bu bir simge, beyan ya da özel, içkin bir durumun nesnel yansıması değil; başlı başına var olan bir şeyin deneyimidir.

fenomenoloji
Bilincin her formuna "betimleyici bir analiz" yapmak için tamamıyla betimleyici ifadeler kullanan Husserl tarafından geliştirilen felsefi analiz yöntemidir; bilincin ve bilinç yaşantılarının "özüne" ait bilgiyi elde edebilmek için soyutlamalardan çok, somut, yaşanmış olgulara odaklanır.
(Martin Heidegger)

Husserl fenomenolojiyi; 19. yüzyılı "etkisi altına aldığını" düşündüğü yeni Kantçı yapısalcılığa tepki olarak ortaya koymuştur. **Yapısalcılık** bilginin insan zihninin bir ürünü (yapısı) olduğunu öne süren epistemolojik görüştür. Buna göre bilgi, bağımsız bir şekilde var olan dünyanın işareti ya da simgesi değildir. Husserl; "Kesin olan tek şey, kendimizin bilinçli olarak farkında oluşumuzdur ve eğer sağlam bir felsefi yapı kurmak istiyorsak, bu kesinlikten yola çıkmalıyız" diyen Descartes'ın doğru yolda olduğunu söyler. Öte yandan Husserl'a göre Descartes, bilincin her zaman *bir şeyin bilinci* olduğunu göremeyiştir. Bilinç - ya da düşünce- nesnesiz bir zihin hâli olan Kartezyenci *cogito* şeklinde yani bedensel bir deneyimden ayrı, "düşünen bir şey" olarak var olamaz. Biz kuramsal anlamda düşünme (bilinç) ile düşünce (bilincin nesnesi) arasında bir ayrım yapabiliriz; ancak pratikte böyle bir ayrım mümkün değildir.

yapısalcılık (epistemolojik anlamda)
Bilginin insan zihninin bir ürünü (yapısı) olduğunu öne süren epistemolojik görüş; buna göre bilgi, bağımsız bir şekilde var olan dünyanın işareti ya da simgesi değildir.

Bu noktada Husserl, bilincin nesnesinin bizden ayrı olarak, nesnel anlamda var olduğundan asla emin olamayacağımızı söyleyerek, kuşkuculukla ilgili asırlardır süre gelen tartışmaya son noktayı koyduğunu düşünmüştür (bkz. 10-12. Bölümler). Husserl'in çözümü kuşkucu itiraza *cevap vermek durumunda olmadığımızı* belirtir; çünkü bilinç nesnelerinin *-bilinç nesneleri olarak-* var olması, beşeri amaçlar için yeterlidir. Dolayısıyla bu nesnelerin başka şekillerde de var olup olmadıkları hakkında akademik tartışmalarla durumu iyice içinden çıkılmaz hâle getirmek için hiçbir nedenimiz yoktur. Nesneleri, bize göründükleri şekilde, yani bütün bu *cevaplandırılamayan* soruların ne olduklarına aldırmadan, soruşturabilir ve bilebiliriz.

Her şeyin yolunda gittiğini ispatlamak için filozoflar, rahatı yerinde sınıflar tarafından kiralanıyordu.
(Oliver Wendell Holmes)

Filozofların Zorbalığa Sarılışındaki Coşku

Felsefe ve politika arasındaki çekişme, felsefenin kendisi kadar eskidir. Eski Çağ Atina'sında, dinsiz olduğu ve Atina gençlerini yoldan çıkardığı gerekçesiyle yargılanan ve idam edilen Sokrates davası, politika ile felsefenin arasındaki çekişmenin, tek olmasa da, en meşhur örneği olsa gerek. Anaksagoras'tan, Aristoteles'e, Çiçero'dan Averroes'e, Maimonides'den, Descartes'a, Spinoza'dan, Locke'a, Rousseau'ya ve Kant'a kadar tarih; siyasi otoriteden mustarip pek çok filozofla doludur...

Politika ve felsefe arasındaki sorunlu ilişkinin bir başka boyutu daha vardır ki; bu sorun şimdilerde kendini önceki dönemlerden çok daha fazla belli eder: Filozofların zorbalığa sarılışındaki coşku. 20. yüzyılın büyük bölümünde ve özellikle II. Dünya Savaşı dönemi sonrasında Batı'nın özgür toplumlarında yaşayan entelektüeller, bir tercihle yüz yüze geldiler: Her hâlükârda ölçülü ve nitelikli olan liberal demokratik bir düzeni ve bu düzenin serbestliğini sağlamak ya da bu liberal düzeni, 20. yüzyıl boyunca yükselen anti-demokratik ve anti-liberal politika içindeki farklı deneyimlerden biri uğruna reddetmek. İlk yolu tercih eden bazı filozoflar olduğu kesin. Ancak yüzyılın en yetenekli adamlarından pek çoğunun tiranlığı seçmesi ya da -en azından- meşrutiyet ile diktatörlük arasındaki önemli farkı yok saymaları, çok üzücüdür. Bu zorba karara nasıl bir anlam verebiliriz?

Damon Linker'in *İlk Şeyler İlktir: Aylık Din ve Kamu Hayatı Dergisi*'nde yayımlanan "Felsefe ve Zorbalık" adlı makalesinden alınmıştır. (Ocak, 2002, s. 40)

Husserl'in projesi, onunla birlikte, Heidegger dâhil pek çok kişinin de dile getirdiği endişenin bir parçasıydı. Husserl göreceliği, kuşkuculuğu ve ruhsal hayatı, yani ruhun hayatını nesnelleştirmek için bilimin kullanımını ve "muhakeme ve değer verme" olan manevi alanı maddeye indirgemeyi, Avrupa'nın krizi olarak görüyordu.

Bedene eklenen ruh ve onun doğa içindeki geçici varlığı hakkında konuşmak saçmadır...

Bir kimsenin, Heidegger'in varlık düşüncesinin hipnotize edici derecede bir açık sözlülük, uzun süreli olarak metafizik ve epistemolojik motiflerin üzerine yerleşmiş durumdaki gizli bir değişkenlik, gizli bir teoloji ya da bu üçünün birleşimi olup olmadığı yargısı, gerçek entelektüel ve siyasi neticelere sahiptir. İşte davanın çekiciliği buradadır.
(George Steiner)

Bu saflıktan doğan pek çok problem vardır. Bu düşünceye göre, nesnel bilim, nesnel dünyayı olup olabilecek her şeyin bütünü olarak görüyordu ve bunu yaparken, bilim elde etmek için gerekli olan öznelliğe, hiçbir nesnel bilimin hakkını veremeyeceği gerçeğine dikkat etmiyordu.[33]

Husserl'e göre, titiz ve fenomenolojik gözlem (yani bilincin nesneleriyle, onlara "müdahale" etmeden ilgilenen gözlem) farklı varlık kiplerinin (tarzlarının) hakiki doğalarını, hiçbir muğlaklığa yer bırakmadan, açıkça ortaya çıkarır. Varlık kipleri çıkarım değildirler, çıkarılmazlar; onlar bakmayı ve gerçekle nasıl ilgilenmemiz gerektiğini öğrendiğimizde, ortaya çıkarlar/ifşa edilirler. Varlık her yerdedir; onu gerçekliğin üstün, aşkın, Platonik bir düzeyinde aramamız gerekmez; o tam buradadır. Yapmamız gereken şey, sadece, tek ve biricik gerçekliğin derinine, daha derinine bakmaktır... Heidegger'e hoş geldiniz!

DASEİN

Heidegger'e göre Husserl, fenomenolojiyi varlıkların (çoğul olarak) bilimi olarak nitelendirir; fakat onu (fenomenolojiyi) Varlık bilimi olarak; büyük V ile nitelendirmek, daha uygundur. Böylece büyük V ile belirtilen Varlık; Heidegger'in bu terime ait özel bir anlayışından bahseder. İlerleyen bölümlerde "Varlık"la ilgili daha kapsamlı bilgiler vermeye devam edeceğiz.

Heidegger, Husserl'in içyüzünü kavradığı esas şeyin; modern teknoloji ve bilimsel düşünce ile gizlenen bir düşünce biçimini tanıması ve fenomenolojiyi, bir konudan ziyade bir yöntem olarak almasıyla, Antik Yunanlılara yeniden ulaşabileceğini ve "düşünceyi yeniden canlandırarak 20.yüzyılın manevi krizini aşabileceğini" anlaması olduğuna inanıyordu.[34]

Husserl'in fenomenolojik anlamda gördüğümüz şeyin, şey'in kendiliği (kendinde şey) olduğuna dair kanaatinden yola çıkan Heidegger bunu, Varlık'ın bizzat kendisiyle karşılaştığımız günlük deneyimizle sınırlandırmış-

tır. Bu (yani Varlık'ın kendisi), aşkın metafiziğin Varlık'ı değildir (ki bu, Varlık'a ait başka bir düzeydir); dünyada var olduğu şekliyle Varlık'tır.

> Ontoloji ve fenomenoloji, diğer felsefi disiplinler arasında, iki farklı felsefi disiplin değildir. Bu terimler felsefenin kendisini, nesnesine ve nesnesini ele alma tarzına bağlı olarak tanımlarlar. Felsefe, evrensel fenomenolojik ontolojidir. Başlangıcını varoluşun bir analitiği olan Dasein'ın hermenötiğinden almıştır; bu hermenötik, varoluşun bir analitiği olarak, bütün felsefi soruşturmaya başlangıç/çıkış ve geri dönüş noktaları açısından sağlam bir rehber oluşturmuştur.[35]

dasein (insan varlığı) Almancada "varoluş" anlamına gelir; Heidegger bu kavramı, insan varlığından ve bireysel insan varlığından bahsederken kullanır; Dasein, yalnızca bilimsel soruşturmanın nesnesi hâline gelmeden, kendine has bir insanlık anlayışı içinde, özel bir varoluş algısını yansıtır.

Varlık ve Zaman adlı çalışmasında Heidegger, "Varlığın temel ontolojisi" diye adlandırdığı kavramı açıklamaya çalışmıştır. Diğer filozofların söyleyemediğini söylemeye çalışırken, kendi teknik lisanını oluşturmuştur. Yeni anlamlardan meydana gelen terimler ve -bazı eleştirmenlerin dediği gibi- "Heideggerci" formüller; hem filozoflar hem de konuyla ilgilenen amatörler için hayli meşakkatli ve zahmetlidir. Heidegger'in ontolojiye olan ilgisinin varoluşçuluğa da uzandığı düşünülürse, bu bir bakıma şaşırtıcıdır.

Heidegger Varlık araştırmasına; insanı fenomenolojik anlamda ele almakla, doğamızın bizi ne kadar açığa vurduğunu ya da onun ifadesiyle, "ifşa ettiğini" görmekle başlar. **Dasein**, Almancada "varoluş" anlamına gelir. Heidegger bu kavramı, insan varlığından ve bireysel insan varlığından bahsederken kullanır. Büyük D ile Dasein, yalnızca bilimsel soruşturmanın nesnesi hâline gelmeden, kendine has bir insanlık anlayışı içinde, özel bir varoluş algısını yansıtır. Heidegger Dasein'e hem ontolojik hem de varoluşçu bir tarzda ilgi duyar.

"Dasein'ın hermenötiği" derken Heidegger, Dasein'ı özel bir şekilde "dinlemeyi" ve Dasein'ın "açığa çıkmasını" beklemeyi kast eder. **Hermenötik** William Dilthey'in (1833-1911) kutsal metinlerin içerisinde karmaşık, eksik, bozulmuş ya da gizli ne varsa bunları meydana çıkartmaya odaklanan ve tüm metnin içerisinde yer alan belirli metinleri

hermenötik
William Dilthey'in (1833-1911) kutsal metinlerin içerisinde karmaşık, eksik, bozulmuş ya da gizli ne varsa bunları meydana çıkartmaya odaklanan ve tüm metnin içerisinde yer alan belirli metinleri "dinlemeye" dayalı bir yorumlama yöntemidir; Dasein'i "dinleyen" Heidegger tarafından da kullanılmıştır.

"dinlemeye" dayalı bir yorumlama yöntemidir. Hermenötik zamanla, kutsal metinlerin haricindeki diğer metinlere, insan davranışlarına, kültüre ve topluma da uyarlanmıştır. Heidegger'e göre Dasein'ın temel koşulu, diğer filozofların tavsiye ettikleri gibi dünya hakkında düşünmek, dünyayı algılamak ya da onu bilmek değil; insani durumumuzla, dünyadaki varlığımızla ilgilenmektir. Bütün varlıklar arasında yalnız olan Dasein, yabancı bir *dünyada* kendi yazgısıyla ilgilenir. Dolayısıyla insan doğasının yapısına ve insan varlığının koşullarına dair yapılan herhangi bir sorgulama, kesinlikle, Varlığın bizzat kendi yapısıyla, kendi üstün varoluşumuzla ilgilidir.

Heidegger varlığın ontik ve ontolojik olarak, iki ayrı düzeyde tasvir edilebileceğine işaret eder. **Ontik** düzey; gündelik, sıradan olgu düzeyidir. Ontik olarak düşündüğümüzde, her Dasein belli bir tarihî olgusal bağlamda tanımlanabilir. Her birimiz belirli bir bedene, mizaca, özgeçmişe ve dünya görüşüne sahibiz; fakat biz sadece bunlar değiliz. Varlık'ın daha derin bir düzlemi vardır. Bu düzlem, Dasein'ın "orada var olmak" şeklinde tanımladığı bir varoluş kipidir. Dasein'ın kendine has "orada var olma" ifadesi, bizim ontik, olgusal düzlemde var olmamıza imkân verecek biçimde bu dünyada varoluşumuzu tanımladığı bir hâldir. İşte bu, Varlık'ın **ontolojik** düzeyi olup Dasein'ın özü ve yapısıyla ilişkilidir.

> Dasein, diğer varlıklar arasında ortaya çıkmayan bir varlıktır. O, ontik olarak, bizzat kendi Varlık'ındaki olgu tarafından görülebilir ki bu Varlık, Dasein için bir *meseledir*. Bu, Dasein'ın Varlık'ının esas konumudur ve kendi Varlık'ı içindeki Dasein'ın Varlık'la ilişkisini gerektirir -kendisi olan Varlık'la bir ilişki. Bu, şu anlama gelmektedir; Dasein'ın kendi Varlık'ında kendini açıkça (bir şekilde) anladığı bir yol vardır. Varlığı ile ve varlığı sayesinde, bu varlığın ona açılması, bu mevcudiyete has bir özelliktir. *Varlığı anlamanın kendisi, Dasein'ın Varlık'ının kati bir özelliğidir.* Dasein ontik olarak belirleyicidir; yani ontolojiktir.[36]

Ontoloji, daha önce 3. Bölüm'de de gördüğümüz gibi, var olmanın doğasını ve varlığın yapısını inceleyen felsefe dalıdır. Heidegger'in, Dasein'ının özünü söyleyiş tarzının, onun öneminin ve Varlık'ın eşsiz kipi oluşunun Varlık çalışmalarına dâhil olması; Dasein'ın ontolojik olduğunun göstergesidir: Dasein; Dasein'ın ne olduğunu bilmek ister, ontik açıdan değil, uzunluğu açısından değil, ne kadar iyi piyano çaldığıyla ilgili olarak da değil; sadece onun özünün, onun doğasının ne olduğunu bilmek ister. Dasein, Dasein'ı Dasein yapan şeyi bilmek ister. Biz, bizi *insan* yapanın ne olduğunu bilmek isteriz. Böylelikle biz Varlık'ı sorgularız ve Varlık bize açılır; biz yalnızca tepki vermeyiz, biz "kendimizi hareket ettiririz." Bunun anlamı şudur: Dasein şey'lere, kendi kendisi hakkında sahip olduğu düşünceye uygun biçimde tepki verir. Dasein'ın "ne"liği bir tür nesne değildir; bir tür Varlık kipi ve *var olma* şeklidir. Başka bir deyişle, Dasein sadece mevcut değildir; Dasein *vardır*!

Bizi insan yapan şey, bizim tercih yapabilmemizdir; bir hayat tarzı, bir Varlık tarzı seçeriz. *Varoluşumuz*, her an, tercih ettiğimiz şekildedir ve her an farklı bir tercih yapma, başka bir şey olmayı seçme ihtimaline sahip olduğumuzu biliriz.

ontik
Heidegger'in sıradan, gündelik varoluş anlamında kullandığı terim; sıradan olgu düzeyi.

ontolojik
Varlığa ait olan; Heidegger'e göre, Dasein'in en derin yapısına ait olan.

ontoloji
Var olmanın doğasını ve varlığın yapısını inceleyen felsefe dalıdır.

Birkaç önemli istisna dışında, Platon'dan günümüze kadar, bilgiyi elde etmede zorunlu melekenin akıl olduğu düşünülür; duygu değil.
(Alison M. Jaggar)

VARLIĞIN ANLAMI NEDİR?

Heidegger büyük bir hırsla, bizim ve kültürümüzün, Varlık'ı unutarak neler kaybettiğimizi hatırlatmak ister; bunu amaç edinir. Kaybettiğimiz şey, herhangi bir şeyin varoluşuna duyduğumuz ilk hayranlık duygusudur; birşeyin var olduğuna -bizim var olduğumuza- hayret etmek! Kendi Varlık'ımızı sorgulamadan kabul edebiliriz; ancak Heidegger kabul etmez ve bizim adımıza "Varlık'ı sorgular".

Varlık ve Zaman Platon'un *Sofist* adlı eserinden bir alıntıyla başlar ve Heidegger'in hepimizin "gözünü açan" sorusuyla devam eder:

Bugün özlemini çektiğimiz bilgi, önceki devirlere ait kültürlü seçkinler tarafından araştırılan bilgiden epey farklıdır. Günümüzün bilgili insanı, kültürden yoksun kalabilir ve aydın birey belki de neşeli bir makinadan başka bir şey değildir. Aydınlanma inancının tersine, bilginin artışı rasyonelliğin azalmasına neden olmuş olabilir.
(Lewis A. Coser)

"Varlık" dediğinizde gerçekten ne demek istediğinizi biliyorsunuz, bunun uzun süredir farkındasınız. Bununla birlikte, anladığımızı düşündüğümüz şeyle ilgili kafamız karışık.

"Varlık" derken gerçekten ne kastediyoruz? Şimdilerde bu sorunun bir cevabı var mı dersiniz? Hayır. Şu hâlde "*Varlığın anlamı nedir?*" diye tekrar sormamız gerekecek. Peki ya şimdilerde, "Varlık" ifadesiyle ne kastedildiğini anlayıp anlamadığımızla ilgili de kafamız karışık mı dersiniz? Hiç de değil. Dolayısıyla öncelikle bu sorunun ne anlama geldiğini yeniden fark etmeliyiz. Bunu takip eden incelemede amacımız, Varlık'ın anlamına dair sorunu çözmek ve onu somutlaştırmaktır.[37]

Ontik dünyada "kaybolduğumuz"da, Varlık'la ilişkimizi kesecek kendi dünyevi meselelerimize daldığımızda ve "artık neden şaşırmadığımıza şaşırmadığımızda" Varlık'ı "unuturuz." Bütün bu süre zarfında Varlık geri planda bekler; kendisini ortaya çıkarmaya hazırdır.

"Varlık meselesi" şu veya bu varlık hakkında değildir; örneğin, sorun "güllerin neden var olduğu" değildir, Varlık'ın neden var olduğudur; insan olmanın, biz olmanın, sen olmanın, ben olmanın anlamı nedir? Dasein olmanın anlamı nedir? İşte mesele budur. Heidegger'e göre Dasein muhteşemdir; fakat biz onu fark etmemiş görünürüz; bütün dikkatimizi mevcut işlerimize verdiğimizi söyler.

Günümüzde bir şey merak ettiğimizde, şunu ya da bunu nasıl yapacağımızı merak ederiz; istediğimiz şu veya bu şeyi ya da durumu nasıl varlığa geçirebileceğimizi düşünürüz. Ama var olduğumuzu, varlığımızı sorgulamadan kabul ederiz. Bu konuya ufacık bir ilgi duysak, onun "kısır, verimsiz" ve çocukça olduğunu düşünüp onunla ilgili düşünceleri kafamızdan derhâl uzaklaştırırız. Bizler, modern erkek ve kadınlar, bilim adamlarının ve analitik filozofların Varlık meselesini "anlamsız ve saçma" diye nitelendirmelerine ve onu bir kenara atmalarına ses çıkarmayız.

"Ne olacak yani, ne fark eder?" diye sorabilisiniz ki bu akla yatkındır. Bunda büyütülecek ne var ki? Artık bilim öncesine dair ve ilkel sorular sorma ihtiyacını geride bırakmadık mı?

"Hiç de değil!" der Heidegger: İnsan olmak Varlık'ın mevcudiyetine hayran kalmaktır. Varlık'tan bahsetmek -Varlık'ın anlamını merak etmek- nesnelere, tarafsız ve nesnel bilgiye hükmetmemizi sağlamaz; bizi insan yapar. Heidegger'e göre felsefenin en özel görevi, bizde insan olmamız için gereken merak ve hayret duygularını uyandırmaktır; böylece sıradan bir varlık olmaktan çıkarız. Geleneksel metafizik, Varlık'tan bir "şey"miş, bir mevcudiyetmiş gibi bahsettiği için, Varlık'ı keşfetme yolunda, metafiziğin de "üstesinden gelmemiz" gerekecektir.

Bilgi çeşitlerinin artışı bizi daha mı mutlu ediyor yoksa daha mı bilge yapıyor? Bu çeşitli bilgiler hayat kalitemizi yükseltiyor mu yoksa düşürüyor mu? Entelektüel bilgi artışı beraberinde daha da büyük bir gereksiz bilgi artışını da zorunlu olarak getiriyor mu? Bütün bunları sormak zorundayız.
(Lewis A. Coser)

> Varlığı düşünme tarzı dolayısıyla metafizik bana her zaman, onu bilmeden, insanı; insan doğasındaki Varlık'ın özgün bağlılığından alıkoyan bir engel olarak görünür.
> Ya bu bağlılığın yokluğu ve bu yokluğun da farkında olmamak; bütün bir modern çağı belirlemişse... ve insanı, kendi doğasında Varlık'ın izi bile bulunmadan, terk edilmiş vaziyette, giderek artan biçimde tamamıyla varlıklara terk ettiyse ve bu terk edilmişliğin kendisi saklı kalmışsa? Ya hadise buysa ve uzun bir süre de böyle olduysa? Bu farkında olmama durumu, kayıtsızlık; gelecekte daha belirleyici olursa? [38]

Felsefi Sorgu

Varlık'ı sorgulamadan kabul edebilir miyiz? Eğer öyleyse, bu kötü bir haber mi dersiniz yoksa aksine, kültürel gelişmenin ya da istikrarın ispatı mıdır? Eğer Varlık'ı sorgulamadan kabul edersek, bütün sorunlarına rağmen, bu dünya öncekine oranla daha iyi bir yerdir diyebilir miyiz?

TAVIR SAHİBİ VARLIK

Bilim adamları ve filozoflar, insan doğasının insanı belirleyici (ya da ayırt edici) kısmı üzerinde araştırmalar yapmış ve tartışmışlardır. İnsanın bu kısmıyla ilgili fikirler geliştirerek "insan olmayı", Tanrı'nın suretinde yaratılma, rasyonalite, araç gereç yapma yeteneği, dili kullanma ve

Dünyaya ait makul manzaranın hakiki olduğundan hiç kuşku duymadım. Fakat hakikat, her zaman istenen bir şey midir?
(Susan Sontag)

Tahrif edilen bir fikir, gerçekten daha büyük bir entelektüel dürtü yaratabilir; ruhun değişen ihtiyaçlarına daha iyi hizmet edebilir.
(Susan Sontag)

semboller yaratma yeteneği, DNA gibi çeşitli biçimlerde tanımlamışlardır. Heidegger'e göre, insan olmanın anlamı "dünya"da tavır sahibi olmaktır.

Heidegger'e göre birçoğumuzun anladığı şekliyle "dünya", "etrafını kuşatan" pek çok olası dünyalar arasında, Kartezyenci ikicilik ilkesini yansıtan bir dünyadır. Böyle bir dünya bizi insanlıktan çıkarır, insan-sız bırakır. Bunu görmek için bizim, Dasein'ı insan yapan ayırt edici özellikleri listelememiz gerekir. Böylece, Varlığın temel ontolojisi (Varlık'ın genel anlamı) *ortaya çıkar*.

Ortaya çıkan şey şudur: Diğer mevcudiyetlerin aksine Dasein, kendisini; kendi dünyasına ve Dasein için bir "dünya" kuran mevcudiyete doğru "uyduru"r. Başka bir deyişle, Dasein tarafsız ve nesnel değildir. Dasein'ın kendi dünyasına karşı bir tavrı vardır; tek ve biricik dünyasına değil; Dasein'ın kendine ait, özel dünyasına karşı tavırdır bu. Hayvanlar dâhil, insan olmayan her "şey", kendi farklı sabit yapısı, kendilerini harekete geçiren sabit doğası gereğince istemsizce tepki gösterir, yanıt verir; fakat Dasein farklıdır.

Tek başına sabit bir yapıya sahip olmayan, zamana meydan okuyan ve direnen Dasein'ın niteliği, diğer bütün varlıklardan farklıdır. Dasein'ın doğası, gelecek bir zamanda, başka bir şey olmayı seçebilme imkânıyla var olmaktır. Dasein'in başka *varoluş* şekli yoktur. Seçim yapmaktan kaçamayız: Seçim yapmayı seçmemenin kendisi, bizatihi bir seçimdir. Seçim yapmamak, seçim yapmamayı seçmektir.

> Dasein'ın kendisini bir şekilde uydurduğu ve uydurabildiği Varlık türüne biz, "varoluş" deriz...
> Dasein, kendisini her zaman varoluş açısından (varoluşa dayanarak) anlar -kendi olasılığı açısından: kendisi olmak ya da kendisi olmamak. Dasein ne bu olasılıkları bizzat kendi seçer ne de bu olasılıklara nüfuz eder ne de onların içinde yetişmiştir. Sadece belirli, özel bir Dasein (ister yakalayarak ister bırakarak); kendi varoluşunu belirler. Varoluş meselesi, kendi kendine varolmak haricinde hiçbir şekilde açıklanamaz. [39]

Dasein'in eşsiz olduğu bir başka nokta daha vardır. Sadece Dasein, kendisini sorgulayabilen Varlık'ı "sorgulayabilir". Dasein taşları, bitkileri, hayvanları sorgulayamaz. Onlar üzerinde bilimsel olarak çalışabilir, ancak onlara soru soramaz; çünkü bunlar (taş, bitki, hayvan) kendi sabit doğalarına bağlı olarak, sadece kendi çevrelerine tepki gösterirler. Fakat Dasein, günlük hayatta ontik açıdan ortaya çıkan (aşikâr olan) Varlık'ın anlamını araştırarak kendi Varlığı hakkında varoluşun kendisi hakkında kendisine soru sorabilir –ve Varlık da bu soruya yanıt verir: "Dasein, diğer bütün varlıklardan çok daha fazla, ontolojik olarak ilk defa sorgulanılan bir şey hâline gelmiştir."[40]

Felsefi Sorgu

Bazı postmodern düşünürler bizim (Dasein'in) diğer bütün varlıklardan daha üstün olduğumuz fikrine şiddetle karşı çıkarlar. Onlara göre insanın konumu; diğer varlıkların, insan olmayan hayvanların ve doğanın arasındadır; bu varlıkların "önünde" değil. Bu görüşün erdemlerini ve zaaflarını tartışınız. Bunu yaparken, düşündüğünüz şeyin ötesine geçmeye çalışın. Kendi (insani) statünüz hakkında, diğer varlıklarla bağlantılı olarak, dürüstçe inandığınız ve hissettiğiniz şey üzerinde düşünün.

Varoluş

Heidegger'e göre, bu kavramın günlük anlayışı içinde birçok varlık mevcut olduğu hâlde sadece Dasein *vardır*. Heidegger'in deyimiyle var olmak, *dünyada var olmaktır*. Dünyada var olmak, var olmanın tek yoludur. Dasein, ne kendisi tarafından ne de kendi dünyasında anlaşılamaz. Dasein sadece dünyada, kendi dünyasında varoluşa sahiptir. Dasein ayrı bir "düşünen varlık" ya da "algılayan bir şey" olarak var değildir, olamaz da. Biz bağımsız olarak varolamayız.

Biz dünyada (içinde) varız; onun yanında, dışında ya da onu aşkın bir şekilde onun ötesinde değiliz. Benim *varoluşum*, benim dünyamdan ayrı değildir: "Ben olma, Dasein'in var oluşuna aittir, sahiciliği ve

Özel sorulara özel cevaplar verilmelidir; bu yüzyılın başlangıcından beri yaşadığımız krizler silsilesi bize bir şey öğretmişse o da, hükümlerimizi yanılmaksızın saptayan hiçbir genel kıstasın olmadığına dair basit gerçektir. Özel durumları şemsiyesi altında toplayabilecek, kesinlik içeren genel kurallar yoktur.
(Hannah Arendt)

İnsan var oldukça felsefe yapmak da var olacaktır.
(Martin Heidegger)

sahici olmamayı mümkün kılan koşul olarak Dasein'ın varoluşu ona aittir."[41] Bu yüzden, dünyayla olan; kendi, gerçek, özgün *varoluşsal* ilişkimiz sadece epistemolojik değil, ontolojiktir de.

Varoluşun taraf olmayan kipini kabul ettiğimizde (benimsediğimizde), kendimizi ve dünyamızı nesnelleştirdiğimizde *sein*, "varlık" görüşünü kaybederiz. Dasein'ın "dünyada" oluş tarzının diğer oluş tarzlarından farklı olduğunu unuturuz. Bu, suyun bardağın "içinde" ya da gömleğin çekmecenin "içinde" olduğunu unutmak gibidir. Su ve gömlek gibi şey'ler söz konusu olduğunda "bir şeyin içinde olma hâli", uzay "içinde" birbirine doğru uzanan Varlık nesnelerini ifade eder. Bu tür mevcudiyetlere Heidegger *hâlihazırda yakınımızda olan Varlık* ve *hâlihazırda beraberimizde olan Varlık* der.[42] Bağımsız varlık; bizim merakımız, ilgimiz ve bağlılığımızın olmadığı sadece varolan *da* (Dasein'ın da'sı), "burada" *hâlihazırda yakınımızda Varlık*'ın doğasıdır.

Dikkatimizi kendimizi nasıl tecrübe edeceğimize verdiğimizde, kendi ben-liğimize dikkatlice kulak verdiğimizde insan dünyasında *var olma* biçimimizle şey'ler dünyasındaki şey'lerin var olma tarzı arasında önemli bir fark olduğunu görürüz. Biz şeye; şey'in şey'e veya şey'in bize temas ettiğinden çok daha farklı bir biçimde *temas edebiliriz*. Ben bu cümleyi yazdığım klavyeye; klavyenin bana temas ettiğinden ya da bir şekilde temas edebileceğinden yahut klavyenin, üzerinde durduğu masaya temas ettiğinden bambaşka bir şekilde temas edebilirim. Fark şudur ki, bizim için, Dasein için, karşı karşıya kaldığımız şeyler ya bizim yanımızda ya da karşımızdadır -bir amacı gerçekleştirmek üzere, bizden olmak üzere. Heidegger bu Varlık kipini "yardıma-hazır" olarak adlandırır.

Önümüzde-Hazır-Şey

Kartezyen ikicilik ya da onun değişik biçimleri, genellikle, modern dönemin "aklını çelmiştir." Bu nedenle, fiziksel dünyayı *yakınımızda bulunan* şey'lerle dolu bir dünya olarak, kendi bedenimizin de dâhil olduğu bir nesneler dünyası olarak görürüz –bu durumda (ya da bu görüşe göre) zihnimiz, Descartes'ın düşündüğü gibi kozalaksı bir bez aracılığıyla değilse de, beyin ve sinir sistemi aracılığıyla anlaşılmaz biçimde birleşiktir.

Asırlık gelenekte olduğu gibi, filozoflar -hepsini bir kişiye indirgersek- tarihsel olmayan biçimde düşünürler.
(Friedrich Nietzsche)

Bilim bu farklı nesnelerin ne şekilde karşılıklı etkileşime geçtiğini araştırmayı seçtiğimiz yoldur. Ancak, burada, yakınımızda bulunan şey'lerden ziyade insan dünyasına daha fazla önem vermeliyiz. Kendi insani *-varolan-* dünyamız bize "cazip" görünen şey'lerden biridir; amaçlarımız için faydalıdır ya da bizi amaçlarımızdan uzaklaştırır ve onlara uymaz. Varlık'ın bu ilgili tarzı, sadece var olan dünyanın tersine, Dasein'in *varoluşunun* temel bir özelliğidir. Biz kendimizle bağdaşıyoruz; kendimize "uyuyoruz." Karşı karşıya geldiğimiz şeylerle alışveriş içindeyizdir -bu yalnızca algısal kavramanın ötesinde bir alışveriştir. Heidegger şeyleri, "ilgilendiğimiz ya da temas ettiğimiz *önümüzde-hazır* şey'ler veya gereçler" *olarak* adlandırır.

Heidegger, Nietzsche'nin çok ötesinde, iyi ve kötü kategorilerinin dışında düşünür ve hisseder.
(George Steiner)

Heidegger önümüzde-hazır olma kavramını tasvir etmek için bir çekiç örneği verir: "Tam anlamıyla 'gereç" olan bir 'şey' yoktur" der Heidegger. Bunun yerine gereç, örneğin bir çekiç, bir-amaç-içindir. Bu şekilde Heidegger, Dasein'a göre, madde olan şey'lerin bize faydalı bir amaç için var olan olduğunu söyler. Bu şey'ler "sadece burada", sadece kendinde şey'ler değil; "amaçta-şey'ler"dir; yani bir amaca hizmet eden şey'lerdir. Daha düzgün ifade edersek; benim-amacımda-şey'ler; yani benim amacıma hizmet eden şey'lerdir.

Bir şey'i anladığımızda, onu nasıl kullanacağımızı da biliriz. Bir çekicin ne olduğunu kuramsal ve metafizik açıdan değil; sadece ontolojik ve varoluşsal açıdan anlarız. İşte bu bizim -madde olan şey'lerin dünyasında, uyum sağladığımız şey'ler yönünde- nasıl var olduğumuzun açıklamasıdır. Hiçbir zaman, dış dünyadan ayrı bir şekilde var olmayız, var olamayız ve var olmadık. Descartes, Hume, Kant ve kendinde-şey meselesine, dış dünyanın sözde sorununa bir çözüm bulmaya çabalayan diğer bütün filozoflar, insan olarak var olmanın ne demek olduğunu unutmuşlardır. Bu da onların, Varlık'la temas etmediklerini gösterir -en azından felsefe yapma biçimlerinde.

Avrupa medeniyetinin akışına hiçbir yakınlık duymuyorum; üstelik amaçlarını da anlayabilmiş değilim; tabii herhangi bir amacı varsa!
(Ludwig Wittgenstein)

Dasein; sıradan ile aşkın olan arasında, zihin ile dünya arasında bir "köprü"dür. Heidegger "Bize en yakın bu ilişki/bağ çeşidi, şey'i işleten (hareket ettiren) ve onları kullanıma geçiren bir irtibat çeşididir ve kendi bilgi çeşidine sahiptir" der. Bu, uyumlu bir tarzda var olduğumuz Dasein'ın temel özelliğidir. İnsan olmak; kendinde-şey'i, önümüzde-hazır şey'i algılamaktan ve onu tanımlamaktan fazlasıdır. Var olmak, "bir dünya" oluşturmanın olasılıkları olarak, sahici şekilde yaşamaya, önümüzde-hazır olasılıklar şeklinde katkıda bulunan şeylere tepki vermektir.

Dasein, elimizin-altındaki-şey'lere karşı edilgen bir reaktör olarak var olmaz, var olamaz. Dasein yeryüzünde eylemde bulunur ve pek çok şekilde, içinde bulunduğumuz dünyayı önemsemeyi ve onun için endişe duymayı içeren varoluş kipleri oluşturur:

> Söylediklerimizden şu anlam çıkar: (Dünya) İçinde-olma hâli (varoluş) Dasein'ın kimi zaman sahip olduğu, kimi zaman sahip olmadığı ve varlığı da yokluğu da bir olan bir "özellik" değildir. Bu, insanın önce "olması", sonra da bir ilave vasıtasıyla, Varlık'ın "dünya"ya yönelik bir ilişkisine sahip olması meselesi değildir.[43]

Dasein dünyadan kopuk değildir; bunun anlamı Dasein'ın ancak dünyayla ilişkili/bağıntılı bir şekilde var olduğudur. Biz *insan* olarak varoluşa sahibiz; çünkü ilgiliyiz. İşte bu, insan olmanın anlamıdır; bu, insan-varlığıdır. Dasein'ın dünyadaki Varlık kipi, bir nevi nesnel hesaplama ya da taraf-sızlık/ayrılık değil; bir nevi bağlılık/katılım/ilişkidir.

Felsefi Sorgu

Sosyopatlar genellikle başkalarından aşırı derecede uzak olmakla tanımlanırlar; bu öylesine radikal bir uzaklık yahut kopukluktur ki, uzmanlar sosyopatların diğer insanları nesneler, şeyler, mevcudiyetler, Heidegger'in deyimiyle yakınlarındaki şeyler olarak gördüklerini söylerler. Sosyopatların Dasein ile ilişkisi olmayan ekstrem mevcudiyet örnekleri olma ihtimalini tartışınız. Sosyopatların, diğer insanları insan olarak göremediklerini söylemekten bir adım öteye gidip, sosyopatların insan olmadıklarını da söyleyebilir miyiz? Neden?

Ayarlanmak

Daha önce pek çok kez gördüğümüz gibi, Heidegger'in "insan" görüşü, insani koşulların ilgisiz, bağımsız, tarafsız -analitik- değerlendirmesinden niteliksel açıdan farklıdır. Heidegger kendi "insan" görüşünün daha derin olduğunu söyler; salt fenomenolojik bir betimlemenin ötesindedir. Burada önümüzde olan, empatiye benzeyen, kendine has bir insanlık durumunun hayali betimleyici yeniden-yaratımı, Heidegger'in "ayarlanmak" şeklinde ifade ettiği bir endişe duyma anlayışıdır. Ayarlanmak, Heidegger'in "ötekilerle-birlikte-olma" olarak isimlendirdiği "konumlanmışlığa" doğru bir harekettir.

Gerçek dünyayı ortadan kaldırdık. Geride ne kaldı? Görünen dünya mı? Yoo hayır! Gerçek dünyayla birlikte görünen dünyayı da ortadan kaldırdık.
(Friedrich Nietzsche)

ayarlanmak
Varlık'a yönelik, onunla ilgili, endişeli tavra Heidegger'in verdiği isim; melankolik bir şekilde ötekilerle-birlikte-olma.

Ayarlanmak, tarafsız ve ilgisiz olmaktan ziyade melankoliktir, Varlık'a yönelik bir tavırdır (tutumdur); sevinçli, tedirgin, umutsuz veya iyimser olabilir. Heidegger'e göre, filozofların çoğu Dasein'i kaybetmişlerdir; çünkü (dünya) içinde-olma'nın yalnızca bir tarzı olan bilgiyi, insan olmanın betimleyici niteliği gibi irdelemişlerdir. Sonuç olarak "içinde olan Varlık" yanlış yönlendirilir ve artık o, olduğu şey olarak tanınmaz.

Martin Heidegger'in düşüncelerine kısa bir giriş yapmamak için belki de kesin sebepler vardır.
(George Steiner)

Ayrıca filozoflar "Varlık'ı unutup" insanın sahte bir tasvirini oluşturmakla kalmamışlar, bunun yanı sıra düşünceyi; soyut, kuramsal, tarafsız bilme ile ve bilmeyi de dışarıdan "gözlemlemek" ile eş tutarak, bu tahrifatları uzlaştırmışlardır. Onlar ikicil bir şekilde bir yandan yapısalcılığa ve göreciliğe yönelerek; diğer yandan da, dünyayla olan ilişkimizi "seyirci-izleyici" şekline getirerek, özne ile nesneyi birbirinden ayırmışlardır.

> Ancak bu yaklaşımın sayısız biçimi içinde, *bu bilen özneye ait varlık meselesi, hiç sorulmadan bütünüyle kenara bırakılmıştır.* (*İtalikler sonradan eklenmiştir.*)[44]

Heidegger ontoloji odaklı fenomenolojinin şunu ortaya koyduğuna inanıyordu: Şeylere önümüzde-hazır bağlamında yaklaşarak dünya ile *temas etmek* ve *dünya için endişe duymak*; ikicil (düalistik) bir biçimde dünyanın

dışına çıkmaya çalışmadan dünyayı anlamanın yollarındandır. Bu, bizim şey'lere asla tarafsız bir şekilde yaklaşmadığımız (Heidegger buna "yanında kalmak" der) anlamına gelmez. Şey'lere tarafsız bir şekilde yaklaşmamanın makul olduğu, amaçlarımıza hizmet ettiği zamanlar vardır. Ancak dünyanın (ya da birbirinin) yanında kalmak, klasik varoluş tarzımız değildir. "Yanında kalmak"; şey'le temas etmenin kısıtlı, sınırlayıcı, kasıtlı ve yapay bir yoludur. Önümüzde-hazır şeyleri tecrübe etmeden -dünyaya karşı bir tavır takınmadan ve onunla ilgilenmeden- ne dünyayı ne kendimizi tam olarak anlayamayız.

İNSAN OLMANIN YÜKÜ

Daha önce gördüğümüz gibi Heidegger'e göre, var olmak olasılıklar "dünyasında" olmaktır, önümüzde-hazır şeyler arasındaki tercihlerle yüzleşmektir, bu tercihlere ve şey'lere ilgi göstermektir. Varoluşa ek olarak, Dasein varoluşla birlikle, insan olmanın kaçındığımız yükünü oluşturan, varlığın iki kipini daha tecrübe eder.

olgusallık
Dasein'ın, varoluşuna dair hiçbir açıklama olmaksızın dünyada oluş şekli; bırakılmışlık olgusallığımızın bir parçasıdır.

İnsan olmanın yükü Heidegger'in "olgusallığımız" dediği kavramdan kaynaklanır. "Olgu" kelimesinden gelen **olgusallık**, Varlık'ın eşsiz tavrıyla ilgili olguyla ilgilidir. Bunlardan biri **bırakılmışlık**tır (ya da fırlatılmışlık); yani hiçbir şeyin kendi varoluşumuzu açıklayamayacağına ilişkin korkunç gerçek. Biz hiçbir açıklama olmaksızın var oluruz; tersini yapmaya ne kadar çabalasak da bu böyledir. Olgusallığımızın bu cephesini kabullendiğimizde (değişken bir şekilde) dünyaya hiçbir açıklama olmadan fırlatıldığımızı ve hiçbir açıklama olmadan öleceğimiz anlarız. Bir anda dünyadayız; bir anda değiliz. Bununla yüzleştiğimizde kendimizi "evsiz" hissederiz; yetim ve terk edilmiş.

bırakılmışlık (ya da fırlatılmışlık)
Heidegger'in; Dasein'ın kendisini dünyada, "burada" ve varolmuş bir şekilde, hiçbir açıklama ve tercih olmaksızın bulmasını anlatan tabiri; hiçbir şeyin kendi varoluşumuzu açıklayamayacağına ilişkin kaba gerçek.

"Bırakılmışlık" kavramı varlığın dünyaya [Dasein'ın] öylece bırakıldığına dair olguyu anımsatmak anlamında kullanılır...

Dasein, bizzat kendisi olarak, özgür bir şekilde, "Dasein" olarak, var olup var olmamayı istemiş midir ya da herhangi bir zamanda, böyle bir karar verme hakkına sahip olacak mıdır? Mevcudiyetlerin neden ortaya çıkarılmak durumunda olduğu, Dasein'in neden var olmak zorunda olduğu, "kendi içinde" anlaşılmazdır. Bırakılmış bir şey olarak Dasein, varoluşa bırakılmıştır. Olmak zorunda kaldığı ve olmak zorunda kalacağı bir mevcudiyet olarak vardır.[45]

Ne pek çok farklı felsefe kitabı okuyarak ne de kendinize işkence edip evrenin sırrını çözmeye çalışarak felsefeyi anlayabilirsiniz. Felsefe her insanın varoluşunda gizlidir ve insana, başka bir yerden ilişik olmasına ihtiyacı yoktur.
(Martin Heidegger)

Kaygı

Eğer kendinizi evsiz ya da terk edilmiş hissetmiyorsanız, dünyanın diğer şey'lerinin arasındaki evinizdesiniz demektir. Gerçekten de çoğumuz, amaçlarımızla örtüşen önümüzde-hazır şey'ler arasında, kendimizi evimizde hissederiz. Heidegger bunu inkâr etmez fakat onun endişesi başka bir şeydir; daha kapsamlı ve bu yüzden içinden çıkmanın daha zor olduğu bir endişedir bu. Bu; kendi güvenli çevremizden ziyade, dünyada bir bütün olarak varoluşumuzdur. Dünya bütünüyle "dışarıda bir yerlerdedir", nesnelleştirilmiştir ve yakınımızdadır; yabancıdır. O bizim "yanımızda kalır" ancak bizden değildir, biz de ondan değiliz.

kaygı
Olgusallığımızın ve bırakılmışlığımızın beraberinde getirdiği ruh hâlidir; belirli bir şeye yönelen korku değildir.

Eğer bu doğruysa ve eğer, Heidegger'in iddia ettiği gibi, yakınımızdaki dünyada evsiz kaldığımıza dair hissiyatımızı bastırmak için elimizden geleni yapıyorsak, Dasein olarak nasıl var olabiliriz, salt var olmaktan nasıl insan olmaya geçebiliriz? Bunun bir yolu, Heidegger'in "kaygı" adını verdiği ruh hâlini tecrübe etmektir.

Metafizik, bir kanâat gibi ortadan kaldırılamaz. Biri kalkıp da metafiziği hiçbir şekilde, artık inanılmayan ve temsil edilmeyen bir öğreti olarak geride bırakamaz.
(Martin Heidegger)

Tekrar etmek gerekirse Heidegger'e göre, gerçek anlama "değişken"dir, yani biz bir şeyi ancak onunla ilgilendiğimizde, onunla uyumlu olduğumuzda anlarız. **Kaygı**, olgusallığımızın ve bırakılmışlığımızın beraberinde getirdiği ruh hâlidir. Bu

his belirli bir şeye yönelen korku değildir. Varoluşçu ve ontolojik anlamdaki kaygı, yani Varlık'ı ortaya çıkaran kaygı, belirli bir şeye doğru yönelmez.

Biz, dünyanın bize karşı kayıtsız ya da ilgisiz olduğunu anladığımızda kaygı duyarız. Korku bizi belirli bir şeye karşı uyarırken kaygı; Varlık'ın temel, geniş kapsamlı bir özelliğine karşı uyarır. Dünyada nasıl olduğumuzu ortaya çıkarır. Bu yüzden kaygı bir şey'i değil; bir koşulu, bir Varlık türünü, dünyada var olmayı, Varlık şeklimizi ortaya çıkarır. Dünyayı *şu şekilde* ortaya çıkarır: "Varlık-kaygısı dünyayı dünya olarak ilk hâliyle ve direkt olarak ortaya çıkarır... *Dünya dünya olarak,* kaygı aracılığıyla ilk ve en önce ortaya çıkarılır, ruh hâlinin bir durumu olarak."[46]

Kaygı bize dünyanın bizim için nasıl olduğunu ve dünyada nasıl var olduğumuzu gösterir. Kaygı bizi, dünyada evimizdeymişiz gibi hissetmekten alıkoyar. Daha doğrusu, kaygı, evimizdeymişiz gibi hissetmememizi sağlayan dünyadaki Varlık şeklini -sahici bir insan olarak var olma şeklini- ortaya çıkarır. Aidiyet hissimi tehdit eden şey hiçbir *yerde* değildir. Yani tehdit; bir şey ya da mekân değildir, dünyanın bu şekildeki doğası ve benim -Dasein olarak- bu şekildeki fıtratımdır.

> Kaygının, tehdit eden şeyin hiçbir yerde olmadığı gerçeği (olgusu) ile tanımlandığı durum (hiçbir yer); hiçbir şey anlamına gelmez... Tehdit eden şeyin zaten "olduğu"; ama hiçbir yerde olmadığı anlamına gelir. İnsanın nefesini kesecek kadar yakındır; ama yine de hiçbir "yerde" değildir. [47]

Heidegger kaygının psikolojik bir yönünün olduğunu inkâr etmez; ancak bu özelliğin ontolojik bir olgunun belirtisi olduğunu da söyler: "Kaygının psikolojik olarak ortaya çıkma olasılığı, sadece Dasein kendi Varlık'ının derinlerinde kaygı duyduğu içindir."[48] Kaygıyı biyokimyasal, kültürel ya da psikolojik şekilde anlama çabaları asıl mevzuyu anlayamazlar; ki bunun sebebi Varlık'ın unutulmasıdır. Fakat kaygıyı hissetmeyi kabul ettiğimizde, kaygı bizi karşılaşmayı tercih etmeyeceğimiz bir şeye, Varlık şeklimizin gerçek -güvenilmez/tutarsız- yapısına karşı uyarır. Kaygı bunu varoluşsal bir düzeyde yapar; kavramsal ya da kuramsal düzeyde değil. Ardından kaygı, sahici varoluşu ya da sahici olmamayı tercih etmemiz için bize bir yol sunar.

Felsefi Sorgu

Kaygıyı önlemek için bu kadar çok çabalamakla acaba yanlış yapıyor olabilir miyiz? Kaygımızı başka tarafa yönlendirmenin ve ilaçlarla (reçeteli ya da kanun dışı) hafifletmenin bedeli çok mu ağır? Yoksa bu "varoluşsal" kavram denenmemiş ve tehlikeli midir?

"Herkes" Alanı

İnsani şartların yüklerine -olgusallık, bırakılmışlık, kaygı- katlanmak çok zor görününce, kendi öz tabiatımızı görmemeye çalışırız, böylece birçok olasılık arasından bir seçim yapmamıza gerek kalmaz. En çok tercih edilen kaçış yönü ise Heidegger'in "**herkes alanı**" dediği yerdir.

"Herkes" alanı, kimi zaman, sosyal benliğimiz dediğimiz şeydir. Açık olasılıkların ve ihtimallerin söz konusu olduğu kendi sahici benliğimizin tersine, özgün olmayan "herkes" alanı, "düzenli ve muntazamdır" ve anonim olarak "herkes" diye adlandırılır. "Herkes alanı", var olan bir Dasein'dan çok, sosyal anlamda "yapmacık" bir "doğayla" uyumludur. Dasein ise, tam tersine, kendisini ve öteki insanları sahici bir şekilde görerek, Dasein olarak var olur. Heidegger bu tarz varoluşa *ötekilerle-birlikte-olma* adını verir. Sahici olmayan bir şekilde yaşadığımızda ötekileri Dasein olarak göremeyiz ve empatik bir şekilde *ötekilerle-birlikte-olma* hâlinden, *birbiriyle-olma* hâline alçalırız. "Birbiriyle-olma", nasıl yaşayıp düşüneceğimizi belirlemek için bir "genel ortalama" imkânı sunmak suretiyle kaygıyı sahici olmayan bir biçimde önlemektir.

"Herkes" alanı "birisinin kendisi hakkında dışarıdan konuştuğu", "birisinin yalnızca şunu şunu yapmadığı", çıplak/yoksun kalmış varoluş şeklidir.

"Herkes" alanı Heidegger'in "birbiriyle olma" hâline verdiği isim; nasıl yaşayıp düşüneceğimizi belirlemek için bir "genel ortalama" imkânı sunmak suretiyle kaygıyı sahici olmayan bir biçimde önlemek; sahiciliğin karşıtı.

Felsefenin sonu hakkında konuşmak ne anlama gelir? Olumsuz anlamda, bir şeyin sonu dendiğinde kolaylıkla, bir durdurma, sürekliliğin olmaması, hatta belki de gerileme ve iktidar yoksunluğu anlaşılabilir. Buna karşıt olarak, felsefenin sonu hakkında konuştuğumuz şey, metafiziğin tamamlanmasıdır.
(Martin Heidegger)

Dasein'ın gerçeği, Dasein olan ötekilerle olmaksızın var olamayacağıdır. Şu hâlde birlikte olma hâli, Dasein'ın başlı başına bir Varlık hâlidir; ötekilerle-birlikte-olma, benim Varlık'ımın bir parçasıdır âdeta. Ben her zaman bulunduğum yeri ve sosyal kurallara (iyi ya da kötü) ne kadar uyumlu olduğumu değerlendiririm.

Düşüncelerimizin ve davranışlarımızın "herkesin" ne düşündüğü tarafından kontrol edileceklerine dair görüşümüzü yitirmek çok kolay ve çok yaygındır. Bunu fark ettiğimizde, "kendimize karşı dürüst olmak" ile uyumlu olmayı dengelemek için çabalarız. Fakat bu noktada bile, "kendimize karşı dürüst olma", "gerçek benliğinden ödün vermeme" gibi kavramların, "herkes" tarafından şekillendirildiğini keşfedebiliriz.

> "Herkes" "sıradanlığa" dayalı kendi tarzına sahiptir; ki bu "herkesin" varoluşsal özelliğidir. "Herkes"in Varlık'ı temel olarak bunu konu edinir. Bu yüzden, "herkes" kendisini ön plana iten, dişe dokunur her tür şeye dikkat kesilir. Her türden öncelik/üstünlük sessizce bastırılır. Henüz emekleme aşamasındaki bir şey, bir gece içerisinde, herkesçe bilinen bir şeymiş gibi makbul gösterilir. Mücadeleyle elde edilen her şey menfaat için kullanılacak bir hâle gelir. Her sır birdenbire gücünü kaybeder. Sıradan olana duyulan bu ilgi ise sırasıyla Dasein'a karşı bütün varlık olasılıklarını "eşit düzeye getirmek" diye adlandırdığımız özel temayülü açığa vurur...
>
> Böylece o özel Dasein, kendi gündelikliği içinde, "herkes"in omuzundan atılır. Ve yalnızca bu da değildir: Varlık'ının yükünü bu şekilde üstünden atınca, Dasein'ın şeyleri hafife almak ve heşeyi kolaylaştırma eğilimi varsa, o takdirde "herkes", Dasein'la uyum sağlar. Ve "herkes"; Dasein'ın Varlık yükünü onun üstünden alarak o özel Dasein'a uyum sağladığından, kendi dikbaşlı egemenliğini korur ve artırır.[49]

"Herkes" -gizliden gizliye, insanın insiyatifini yavaş yavaş yok eden bir şekilde- sahiciliğin düşmanıdır. "Herkes"ten üstün ya da aşağıda olduğumuzu hissedebiliriz; herkesten "geride kalabiliriz" ve sonra da "herkes"i yakalamaya çalışabiliriz. Her hâlükârda da "herkesin" standart olanı ortaya koymasını kabul ederiz.

Boş Konuşma ya da Gevezelik

"Herkes" ile hiçbir diyaloğa girilmez, onlar sadece boş konuşur, gevezelik eder. Heidegger, ancak, ötekileri öteki olarak görürsek bir diyalogun gelişeceğini söyler. Ötekileri "herkes" olarak "gördüğümüzde" sadece boş

konuşuruz, gevezelik ederiz. Diyalogta, her katılımcı anlaşılma ve diğerini anlama kaygısı taşır. Boş konuşmada ise hiç kimse önemseme ve aynı frekansı tutturma ya da birbirini anlama kaygısı taşımaz. Boş konuşma şifahen konuşmanın ötesine geçemez; etkili olmanın peşinde değildir.

> Konuşmanın ne hakkında olduğu sadece tahmini ve yüzeysel olarak anlaşılır... Bu tarz konuşma, daha ziyade dedikodu ve sözü ağızdan ağıza geçirmek suretiyle iletir.... Bir şeyler öyledir çünkü biri o şekilde olduğunu söylemiştir. Boş konuşma tam da böyle bir dedikodu ve sözü ağızdan ağıza geçirmek şeklinde oluşur; bu öyle bir süreçtir ki, başlangıçtaki temelsizlik, sonuca doğru şiddetlenerek bütünüyle temelsizliğe dönüşür.
> Boş konuşmanın temelsizliği, onun halka yayılmasında engel teşkil etmez; aksine bunu teşvik eder... Boş konuşma, insanı gerçekten anlama zahmetinden kurtarır.[50]

boş konuşma (ya da gevezelik) Heidegger'e göre, "herkesin" yüzeysel konuşması; sohbet veya diyaloğun tersine, boşboğazlık, dedikodu ve şifahen "anlamayla" tanımlanabilir.

Günlük hayatta "herkes"ten; "biri", "onlar", "insanlar", "hiç kimse" diye bahsederek kendi yükümüzü hafifletiriz: "Bunun yanlış olduğunu *herkes* bilir." "Eğer bunu yaparsan *insanlar* senin hakkında konuşurlar." "*Kimse* ne söyleceğini bilmiyor." "Artık Tanrı'ya *hiç kimse* inanmıyor."

Boş konuşma, konuştuğumuz şeyi bilme yükünden bizi kurtarır. Beklentileri azaltır ve kamunun düşüncesini yüceltir. Hakiki anlama yükünü omuzlarımızdan attığımızda, anlama sıkıntısına girmeksizin, yüzeysel kaynakların asli kaynak olduğunu varsayarak, tumturaklı laflar etme derdinden uzaklaşırız -daha doğrusu, buna teşvik ediliriz. Fakat boş konuşmayla, dünyamızın görkemini ve gizemini bütünüyle *tecrübe* edemeyiz; çünkü gördüğümüz şeyler; güzellik, terör, farklılık, gizem -yani her şey- bulanıklaşıp sıradanlaşır. Bu hâlde, sanki Varlık'ın bizim için hiçbir anlamı yok gibidir.

İnsan varlıkların efendisi değildir. İnsan Varlık'ın çobanıdır.
(Martin Heidegger)

Felsefe, dünyanın hâlihazırdaki durumu içinde herhangi bir ani değişim getirmeyecektir. Bu yalnız felsefe için değil, tüm beşeri düşünce ve uğraşlar için de geçerlidir. Bizi sadece bir Tanrı kurtarabilir. Elimizdeki tek imkân, düşünce ve şiirleştirme yoluyla bir Tanrı'nın varlığını hissetmeye ya da (bizim) düşüş hâlimizde bir Tanrı'nın bulunmayışına hazırlıklı olmaktır -bir Tanrı'nın bulunmayışı durumunda düşüş hâli içinde olduğumuz kabul edilecek olursa...
(Martin Heidegger)

Düşüş
Heidegger'in terminolojisinde sahicilikten uzak olmak anlamındadır; düşüş, kendi Varlık'ımıza uyum sağlamayı değil, içinde kaybolduğumuz ve dünya tarafından hükmedildiğimiz Varlık tarzını tanımlar; gevezelik ya da boş konuşma alanıdır.

Dasein bunun olmasına neden izin verir? "Herkes"in bizi bu şekilde soyup soğana çevirmesine neden izin veririz? *İzin* vermeyiz. İnsan olma yükünden, asli kaynaklardan, varoluşsal özgürlükten ve seçim yapmaktan kurtulmak için "herkesi" *teşvik ederiz*. Hayatın hangi cephesini bir kenara bırakıp hangi cephesinin peşine düşeceğiz? İşte bu zor soruyu yanıtlamaktan kaçmak için, "herkesi" *cesaretlendiririz*. Neyin nasıl *olacağı* ile uğraşmak yerine, neyi nasıl *yapmamız* gerektiğine odaklanırız. Çünkü "herkes" bizim "yapmamız gerekenleri" önceden saptamışlardır. Dolayısıyla artık seçim yapmamız gerekmez: Sosyal sınıf kurallarının bize dayattığını, "insanların yapmamızı istediklerini" yapmalıyız. Kendi etnik gruplarımıza, uzmanlık alanımıza ve bunların saptadığı bir dizi beklentiye uyum sağlamalıyız.

"Herkes"in dayatmalarına karşı koyamadığımızda, Varlık tarzımız, düşüş olur. **Düşüş**, Heidegger'in terminolojisinde sahicilikten uzak olmak anlamındadır. Kendi Varlık'ımıza uyum sağlamayı değil; içinde kaybolduğumuz ve dünya tarafından hükmedildiğimiz Varlık tarzını tanımlar. Gevezelik ya da boş konuşma alanıdır.

Bütün ülkelerin filozoflarına, birleşmeleri ve Heidegger'den bir daha asla bahsetmemeleri ya da Heidegger'i savunan bir filozofla konuşmamaları için yalvarıyorum! Bu adam bir şeytandı. En sevdiği hocasına (Husserl'e) bile bir şeytan gibi davrandı; dahası Almanya'da da şeytani bir etkisi vardı.
(Karl Popper)

> Dasein, Varlık'ın Kendisi olma yolundaki gerçek potansiyelinden uzaklaştırılmış ve "dünyaya" düşürülmüştür. Dünyaya "düşüş"ün anlamı, birbiriyle-olma hâli içine hapsolmaktır. Bu hâl, boş konuşma, merak ve muğlaklıktan ibarettir. "Sahicilikten uzak olmak, kendine has, dünyanın-içinde-olma biçimidir; bu biçimdeki Varoluş, "dünya" ve "herkes"ten âdeta büyülenmiştir. [51]

Düştüğümüzde, her şeyi bildiğimizi düşünürüz ancak bilme nosyonumuz yapay ve yüzeyseldir. Ken-

di Varlık'ımız hakkında bile gerçekten hiçbir şey bilmeyiz. Sahici anlayışın gereksiz olduğuna ikna olan "herkes", huzurlu ve rahattır. Önemsiz bilgi, yani "malumat" ile tatmin olan "herkes-benliği", sahicilik için gerekli olan soruşturma çeşidi ve Varlık tarzlarına hem ilgisizdir hem de faal olarak bu tarz bir bilincin cesaretini kırmaya (engellemeye) çalışır. Heidegger düşüşten umudunu kesmiştir; çünkü o mesafeli, çıkarcı ve sahici olmayan bir tutumdur.

sahicilik
Her an cesurca ve dürüstçe yaşayan, bahaneler üretmeyi reddeden, anlam ve amaç için sırtını gruplara ve kurumlara yaslamayan bireyin öznel hâlidir; Heidegger'e göre, kaygı içinde ve kaygıyla yaşamaktır; özgürlüğümüzün "karamsar anlayışıdır"; Dasein'ın olgusallığıyla yüzleşmektir.

Felsefi Sorgu

Boş konuşmanın hafifletici bir etkisi olduğu görüşünü, günümüzün kitle iletişim uzmanlarına uyarlayınız. Kişisel makaleleri, blogları ve televizyondaki talk showları; "herkes-konuşması" doğrultusunda değerlendirin. Farklı türden "herkes"e dikkatinizi verin: Muhafazakârlar, liberaller, köktendinciler, laikler, kadınlar, erkekler, siyahlar, beyazlar, yerliler gibi. Bu kitlelerin konuşması boş konuşma mı olmalıdır? Neden?

SAHİCİLİK

"Herkes", Dasein'ın Varlık'ının olgusallığından kaçmaya ve onu inkâr etmeye çalıştığı hâlde, sahici birey kendisinin hâlihazırda "orada, dünyada" olduğunu bilir. Herhangi bir şey söylemese de, hiçbir açıklama yapmasa da o mevcuttur, kendisinin de öleceğini anlar ve bunu kabul eder. Bu melankolik bir ölüm anlayışıdır; soyut bir ölüm kavramı değil, kendi durumumuzda öleceğimizin kavranmasıdır. Kendi tabiatımızı anlayabilmişsek, kendimizi Dasein olarak biliyorsak, bu bilgi -bu melankolik anlayış- zorunludur.

Diğer bütün varlıklar arasında sadece Dasein, kendi Varlık'ının kaçınılmaz bir şekilde sona ereceğini bilir. Bunun bilgisine sahip olmak -ve sadece bunu

Heidegger (muhtemelen) zayıf karakterli bir adamdı. Entrikanın, hırsın, kendini gizleme ve istismarın derin bir şekilde yer ettiği "çiftçi" geleneğinin yakasını bırakmadığı yaşlı bir adamdı. Onun toprakları belki de Cehennemin hasadıydı; fakat yine de bu hasat kendisinindi.
(George Steiner)

Zalimin karşısındaki sakat duruşu ve etik yoksunluğuyla; Heidegger'in ontolojisi bunaltıcı bir fragman olarak kalır.
(George Steiner)

bilmek- Dasein'ın kendisini bir bütün hâlinde anlamasını sağlar. Sadece Dasein, kendisini açıkça bilme yeteneğine sahiptir; bu da yalnızca Dasein'ın, kimi zaman dolaylı olarak bildiği şeyi kesin bir şekilde ifade etme yeteneğine sahip olduğu anlamına gelmektedir: Dasein başlangıçtan *sonuna* (*amaca*) kadar bir toplamdır, bir bütündür. Dasein "düşüş" hâlindeyken; öleceğini ve bir bütün olarak kendisine ait kavrayışlardan kopacağını reddeder ve bunu görmezden gelir. Bundan kurtulmak için, kişi öleceğini bilerek sahici bir biçimde yaşamalıdır.

Heidegger'e göre sahicilik, kendi belirsizliğimizin -özgürlüğümüzün- "melankolik anlayışı" içindeki kaygıyla yaşamak anlamına gelir. Bu; Dasein'ın olgusallık, bırakılmışlık, düşüş, kaygı ve ölüm yükünden kaçınmak anlamına gelmez. Kendimizi "herkes"e teslim etmişken, üstesinden gelebileceğimiz bir şey değildir bu. "Herkes" kendilerini sadece; görünürde nihai bir sonucu (amacı) olmayan, tamamıyla karamsar bir durumda olduğunu anlamayan bir toplamın, bir faydanın parçası olarak bilir. Kendileri kendi amaçlarına "uygun" değildir.

> En ziyade "henüz-değil", Dasein'ın kendisini uyumlu hâle getirdiği (uydurduğu) bir şeyin karakterini taşır. Ölüm önümüzde duran -bizi tehdit eden- bir şeydir. Dasein ölüm ihtimalini durduramaz; böylece ölüm, bireyin karşısına tamamıyla kendine has, başka şeylerle ilişkisi olmayan ve görmezden gelinemez bir ihtimal olarak ortaya çıkar. [52]

Ölümün canlı, sahici yani varoluşçu bilgisi, kendi ölümümle tek başıma yüzleşmem gereken -ve de yüzleşeceğim- melankolik bir anlayıştır. Her an ölebileceğim korkusuna benzer bir şey değildir. Bu, zihnin ve Varlık'ın temel ve en eski evresidir. Dünyaya *bırakılmışlığımın* melankolik ve apaçık anlayışıdır. Varlık'ımın -benim, kendimin- sona ereceğine dair kesin olasılığa *bırakılmış* (terk edilmiş) durumdayım. Varlığın bu olgusuna söyleyecek hiçbir sözüm olamaz. *Varlık'ımın* temel ve tanımlanmış cephesidir bu. Bir şeyi bildiğimizi, mümkün olan en duygusal ve kişisel -insani- olarak ifade etmek istediğimizde söylediğimiz gibi; sahici bir şekilde yaşamak için de, onun (ölümle ilgili anlatılan durumun) benim kemiklerimin içinde, kendi özümde olduğunu bilmeliyim.

> Bu, kişiye özel ihtimal ya da Varlık sürecinde Dasein'ın zaman zaman ve yeri geldikçe sahip olduğu (edindiği) bir şey değildir. Tam tersine, Dasein varsa, o zaten bu ihtimalin içine atılmıştır. Dasein, ölmek üzere gönderildiği ve ölümün bu yüzden, dünyanın-içinde-olmanın bir parçası olduğu gerçeğinin hiçbir apaçık ya da kuramsal bilgisine sahip değildir. Ölüme terk edilmişlik, Dasein'a daha ezeli ve etkileyici bir biçimde kendisini gösterir ki, biz bu zihin durumuna "kaygı" diyoruz. [53]

Sahicilik bu kaygıyı üstünden atma dürtüsüne sürekli karşı koymayı gerektirir. Bu dürtü ise deneyimi bulanıklaştırır ve bizi ,"dert etme mutlu ol" hafifliği içinde, kim ve ne olduğumuz bütünlüğünden; Dasein'dan sıyırır.

BİZ BİR SÖYLEŞİYİZ

1936 tarihli "Hölederin ve Şiirin Özü" isimli makalesinde Heidegger "Biz -insanlık- bir söyleşiyiz" der. Birazdan göreceğimiz gibi, Heidegger'e göre **söyleşi** boş konuşmanın ötesindedir; diyalogtur; Varlık hakkındaki iletişimin giderek ahenk kazanmasıdır. Dasein'ı mümkün kılan dil işlevidir.

Heidegger, Hölderin'in şiirindeki "imaları/anlamlı sözleri" keşfettiğini, "tanrılar" hakkında konuştuğunu ve imaların/anlamlı sözlerin bize dilin iki işlevini gösterdiğini düşünür. İşlevlerden biri belirgin fakat yüzeyseldir: Dil, sosyal etkileşim ve bilginin iletişimi için bir araçtır. Ancak Heidegger, dil hakkındaki bu anlayışın dilin asli özüne dokunmadığını söyler. Bu ifade dili; insanın sahip olduğu pek çok şeyden biri gibi, diğer aletlerden biri gibi tanımlar. Fakat dikkatli bakacak olursak dil, kendisini bir aletten çok daha fazla aşikâr kılar.

Söyleşi
Heidegger'e göre, diyalogtur; Varlık hakkındaki iletişimin giderek ahenk kazanması; Dasein'ı mümkün kılan dil işlevidir; boş konuşmakla tezattır.

Heidegger dilin, "Varlık nedir?" sorusunu sormamızı mümkün hâle getirerek Dasein'ın kendisi olmasını mümkün hâle getirdiğini söyler. Heidegger burada, herhangi birşey hakkında bir soru sormak için ve o soruyu sözcüklere dökmek için dile ihtiyacımız olduğu gerçeğine temas etmez. O, Varlık'ın bizi hayrete düşürmesine neden olan şeyin dil olduğunu ileri sürer: "Ormandaki gül, ku-

Açıklamalar ve nedenler dünyası, varoluş dünyası değildir.
(Jean-Paul Sartre)

ğular, geyik" Varlık'ın içine o kadar dalmışlardır ki, Varlık onları hayrete düşürmez. Oysa biz farklıyız. Dil bizi bir kenara koyar, ayırır koyar ve böylelikle bir insan dünyası yaratır.[54] Bu ilk imadır/anlamlı sözdür.

İkinci ima/anlamlı söz; salt bilgi alışverişi ile "diyalog" ya da söyleşi yapma arasındaki zıtlığı ortaya koyar. Söyleşiye katılanlar birbirleriyle ve konuştukları mevzuyla uyumlu olmalıdırlar. Söyleşi sürecinde, dolaylı olarak anlaşılan şey açıkça anlaşılıncaya kadar katılımcılar arasındaki uyum, "kendimizi müşterek bir noktaya ayarlamak"la mükemmelleşir.

Ne fark eder ki? Dikkat edin, yine bu soruyu sormak durumunda kaldık. Neden zaten bildiğimiz bir şey üzerinde bu derece önemle duruyoruz ki? Dilin, insanın belirgin bir özelliği olduğunu biliyoruz. Üstelik hepimiz, -sıradan bir şekilde- anlamlı, empatik söyleşiler yapıyoruz. O hâlde bunda büyütecek ne var? Heidegger cevaplar: "Çünkü, ortaya çıkarılan daha derin bir şeyi, ifşayı gözden kaçırmaya meyilliyiz." Üzerine basarak tekrar söyleyelim: "Biz -insanlık- bir *söyleşiyiz*." Bütün *söyleşiler* aslında tek bir söyleşidir. Essasta, özde, en derinde; bütün söyleşilerin konusu Varlık'tır.

> İnsanın varlığı dile dayanır. Fakat bu sadece söyleşide fiiliyata geçer... İşitebilmek yalnızca birisiyle konuşmanın bir neticesi değildir, hatta tam tersine, karşılıklı konuşurken öngörülen bir durumdur... Biz bir söyleşiyiz -ve bunun anlamı, bir başkasını işitebildiğimizdir. Bir söyleşi olmamız, aynı zamanda şu anlama da gelir: Biz sadece *tek bir* söyleşiyiz.[55]

Heidegger'in "söyleşi" fikrini, saçma olduğunu düşünerek hemen bir kenara atmayın! Mevzuya düşünsel bir deney olarak bakalım: Tüm dikkatimizi verelim ve bir an için -Heidegger'in tabirini kullanırsak- frekansımızı bu noktaya "ayarlayalım": İnsanlık, felsefe, din, hayatın anlamı, değerler ve anlam hakkında; önemli her mesele hakkında insanoğlu tarafından yapılan (yapılmaya devam eden) bütün konuşmaların altında, müşterek bir ton "işitiriz."

Kendimizle ya da *dinleyecek olan herhangi biriyle*, ilişki içine girmek ve uzlaşmak için, her ne üzerine konuşmak istiyorsak ona verdiğimiz bütün isimleri ve mümkün olan bütün yolları tüketmek yolunda gayret sarfetmenin hiçbir anlamı yoktur. Tabii ki biz sadece Ehad, YWH, Yehova, Shiva, Krishna, Zeus, Poseidon, Hera, Athena, İyilik, Hakikat, Güzel, Allah, Tanrı, Nirvana, Yüce Ana hakkında bilgi alışverişi yapmıyoruz. Bir yandan da bir şekilde

ya da bir boyutta söylenemeyen şeyleri söylemeye, adlandırılmayan şeyleri adlandırmaya çalışmıyor muyuz? Yahudi-Hristiyan kutsal kitabının ilk bölümü olan Tekvin, Tanrı'nın *sözleri* hakkındaki bir söyleşiyle başlamaz mı (ki bu, olabilecek en eski söyleşi hakkındaki bir söyleşidir)? Her ne olursak olalım, her zaman ve temel anlamıyla *logos* ile ilişkili değil miyiz?

> Tanrılar sadece bize hitap ederek ve bizden talep ederek bir isim elde edebilirler. Tanrıların isimleri, her zaman için, bu talebe bir cevaptır.[56]

Dikkat edersek, Heidegger için bu tür söyleşmelerin, şiirsel dilin, yani adlandırılamayacak olanı adlandırmanın, zaten var olana işaret etmediğini; daha çok "tesis etme" çabası olduğunu görürüz. Bir şair "zaruri bir kelime" söylediğinde dil, "bu kelime vasıtasıyla" varlığını saptar/tesis eder.[57] Heidegger'e göre insan Varlık'ı; dünyada salt varlığın daha ötesinde var olmamıza imkân veren dilin derin ve ontolojik kullanımıyla, dilin yaratıcı ve şiirsel kullanımıyla ortaya çıkar.

Günlük dilin ulaşım alanının dışında kalan, gerçek ve önemli konular hakkındaki görüşlerimizi -nedir bunlar?- açıklamaya dair, insanlık tarihiyle ve kendi bireysel girişimimizle süregelen "kekemeliğimiz" hakkında düşünün. Bir son söz hükmünde olan bu felsefe tarihi kitabı hakkında da düşünün; filozofların önemli şeyleri kelimelere dökerken, açıklama yapmaya çalışırken ne kadar uğraşdıklarını düşünün ve şunu unutmayın; filozoflar çoğunlukla "işlerini bitiremezler"... Ne zaman bir mesele hakkında konuşsalar, şu soru her zaman baki kalır: "Evet ama peki ya X hakkında ne diyeceksiniz"?

Farz edin ki; filozofların "işlerini bitirememeleri" kaçınılmazdır; çünkü bizler gerçekten de -teologlar, filozoflar ve bütün yönleriyle insanoğluyla ilgilenenler- şey'lerin özünü adlandırmaya çalışıyoruz. Şu hâlde Heidegger insanların, -Dasein'ın- bir tarihe "sahip olmadığını" söylerken, bir şeyler biliyor demektir: Bizim tarihimiz, yine biziz ve tarih de süregelen bir söyleşidir; çoğumuza önemli gelen şeyleri, sırasıyla, göz önüne seren ve perdeleyen bir söyleşi. Heidegger buna Varlık der. Başka insanlar da farklı isimler verirler buna: Logos, Tanrı, Tao; bu üç isim en kalıcı ve en daimi olanlardır.

Felsefi gelenek, bir hengâmenin tam ortasındadır.
(Hilary Putnam)

Mantık felsefenin özüdür.
(Bertrand Russell)

Heidegger'e göre, isimlerin uyumsuzluğu sadece adlandırılamayanı kesin bir adla, tüm adlar için geçerli bir şekilde adlandıramayacağımız anlamına gelir. Bu elbette, Varlık'ı hiçbir şekilde adlandıramayacağımız anlamına gelmez. Varlık'ı adlandırmayı deneyebiliriz, deneriz ve deneyeceğiz; söyleşmeye devam edeceğiz çünkü bu bizim ne ve kim olduğumuzdur.

Çoğunluk gibi ben de Heidegger'in, en azından bu konuda (tek bir insan dünyası olduğu) haklı olmasını isterim. Bu düşünceyle sizlerle "müşterek bir ayarı" tutturmak adına, bir "söyleşi" olarak *Hikmetin Yapıtaşları*'nı yazdım: Bu şekilde ben, yapabileceğimin en iyisi olarak, empati kurarak sizin ben olduğunuzu hayal ediyor ve filozoflarla aranızdaki söyleşinin frekansını "ayarlıyorum"; sizler de bu kitabı okuyarak öğretmenlerinizle, arkadaşlarınızla, ailenizle felsefe hakkında konuşarak keyifli bir şekilde, felsefenin ruhunu yakalıyorsunuz.

Eğer bir önceki paragrafın dili size fazla zayıf ve muğlak geldiyse ve bir filozof için fazla "şiirsel" göründüyse; tekrar düşünün. Lao-tzu'yu, Platon'u, Marcus Aurelius'u, Augustine'i, Hume'u, Kant'ı, Kierkegaard'ı, James'i, Nietzsche'yi ve bütün şairleri ve hatta filozofları tekrar tekrar okuyun bence. Tikel bireyler olarak değil de bütün bir insanlık olarak; bilgi, haz ve "boş laf" tan ötesine önem veren insanlar olarak; kim ve ne olduğumuzu açıklamaya giriştiğimiz *söyleşi* türü olarak düşünün. Söyleşinin, insanoğlundan müteşekkil bir koronun çıkardığı seslerden biri olduğunu düşünün.

> Şiir sadece varoluşa ilişkin bir süs değildir... Şiir aynı zamanda tarihe güç veren bir kurumdur... Zaman yoksul olduğu için, (zamanın) şairi çokça zengindir.[58]

FELSEFEYİ YİTİRİYOR MUYUZ? (BİR KELİME OYUNU)

Batı felsefesi tarihinin çoğunlukla ilgi çekici kısımlarına değindiğimiz bu kısa yolculuğu özetlemek isterim: Bunu; Kierkegaard'ın felsefenin günümüzdeki doğası hakkında, bir sonuca varmayan, sonuçsuz görüşünden yola çıkarak yapacağım.

Başlangıcından itibaren felsefe her zaman kendini bilmiş, kendini takdir etmiş ve kendi hatasını düzeltebilmiştir. Filozoflar özel konular ve "meta-meseleler" üzerine tartışmışlardır; yani, geçerli felsefi meseleleri neyin oluşturduğu ile ilgili problemler ve felsefi meselelere -felsefi olmayan konulara yaklaşım biçimi olan, örneğin bilimsel, metinsel ya da teolojik ir-

delemelere karşıt olarak- sahici felsefi yaklaşımı konu edinmişlerdir.

20. yüzyılla birlikte filozoflar birbirlerini filozof olmamakla suçlamaya başladılar. Bu eleştiri, filozofların birbirlerini iyi filozof olmamakla suçlamasından çok farklıdır. Varoluşçular idealistleri küçümsediler; postmodern filozoflar ise varoluşçuları; analitik filozoflar kıta Avrupası felsefesini reddettiler ve dahası... Bazı filozoflar, daha önceden de gördüğümüz gibi, felsefenin mümkün olup olmadığını dahi sorguladılar. 1987'de Amerikan Felsefe Derneği'nde konuşma yapan Kai Nielsen, hatırladığım kadarıyla, şöyle demişti: "Geleneğin savunulacak hiçbir yanı yoktur. Sistematik analitik felsefe ve onun kıta Avrupası kuzenlerinden, kendi tarihe karışmış ataları ile birlikte vazgeçilmelidir."[59]

Aydınlanma Çağına ait "aklın doğal ışığı"nın bir mit olduğu anlaşıldı. Akıl bir ışık değildir, daha çok bir trafodur.
(Huston Smith)

Hikmetten ders almak yeni bir şey değildir, sadece kimi zaman zordur -ve her şey yolunda gittiğinde aldığımız dersleri unutmak kolaydır.
(Douglas J. Soccio)

Tartıştığımız konunun tesadüfi şeyler değil, bir insanın nasıl yaşaması gerektiği olduğunu unutmayın.
(Sokrates)

Bazı açılardan bu durum şaşılacak bir şey değildir aslında. Gerçekten de, eğer 20. yüzyıl Batı felsefesi bu çatlak seslere, bu farklı görüşlere ve bütün dünyayı saran kutuplaşmanın getirdiği huzursuzluğa kayıtsız kalsaydı, çok daha büyük sorunlar yaşayabilirdik: Bir tarafta ezici sınırlar ve anlamını yitirmiş âdetler, diğer tarafta geleneğin yol gösterici desteği olmaksızın var olan bireyin mutlak özgürlüğüne dair kaygı. Bir tarafta bilime iman ve ilerlediğimize dair bariz göstergeler; diğer tarafta hayatı biyokimyaya indirgemek ve bilimin giderek artan biçimde kullanımını yıkıcı, partizan amaçların hizmetine sokmak. Bir tarafta kendi alanlarında son derece iyi işleyen, çok yönlü ve uzmanlaşmış teknikler/yöntemler; diğer tarafta tekniğin sürüp giden anlam ihtiyacını karşılamadaki yetersizliği. Bir tarafta dilin bizatihi kendisine ve nasıl işlediğine dair aydınlatıcı ilgi, diğer tarafta temelde yatan ve hiçbir şeyin gerçekte hiçbir anlam ifade etmediğine dair şüphe.

Wittgenstein ve Heidegger bu konulara ve 20. yüzyıl felsefesinin karşı karşıya kaldığı buhranlara ilgi gösterdiler. İkisi de, kendi yöntemleriyle, fel-

sefeyi kurtarmaya çalıştı ve ikisi de bu süreçte, karizmatik şahsiyetlerini ve ağırbaşlılıklarını pekiştiren ve yansıtan kâhince, yarı-kutsal ve şiirsel bir dille konuştu. Kim "zaman testine" karşı durabilir? Wittgenstein mı, Heidegger mi, her ikisi birden mi, yoksa hiçbiri mi? Bu çıkarımı biz yapamayız; ancak gönül rahatlığıyla söyleyebiliriz ki Wittgenstein ve Heidegger, felsefenin arketiplerine dair keşif çabamızda teşekkürü hakederler. Bu çaba akademik ve teknik anlamın ötesindedir, doğrudan hayata dair sorunlarla ilgilidir; belirsiz bir devirde sahici yaşama çabasıdır.

Kimi zaman bu iki arketipin "kekelediklerine" ve gereksiz bir şekilde karmaşık laflar ettiğine şahit olsak da, bunun sebebi belki de, işitilebilen ama söylenemeyen şeyi ifade etmeye çalışmalarıdır. Eğer bu (bir önceki cümlem) size saçma geldiyse, belki de siz analitik bir filozofsunuz. Ya da söylediğim şey sizin için bir şey ifade ediyorsa belki de siz kıta Avrupası filozofu olmanın ötesine geçtiniz. Her iki durumda da, eğer bütün bu meseleleri önemsiyorsanız, belki de siz bir filozofsunuz.

Artık hangisi geçerliyse...

ANA FİKRİN ÖZETİ

- Filozoflar 20. yüzyıldan itibaren "post-Nietzscheci metafiziğin yapısökücülüğü" ile mücadele etmeye başladılar. Felsefi yapısökücülük, metinlerin altında yatan bütün yapıları sökûp bozarak okumayı savunan post-yapısalcı metin çözümleme yöntemidir. Yapısökücü yaklaşımda metnin üstüne kurulduğu, metni taşıyan yapıların sökülmesi amaçlanır. Yapısökücülük metni parçalara ayırarak metnin kendi içindeki çelişkilerini, baştan sorgulamaksızın benimsediği varsayımları, tasarım bozukluklarını açığa çıkarmayla yürütülen bir yöntemdir.
- Analitik filozoflar mantığa, denenebilirliğe, kesinlik ve açıklığa vurgu yaparlar. Felsefenin bu yolu, evrenin bağımsız (atoma ait) varlıklardan müteşekkil olduğunu düşünür; ki bu da analitik felsefenin başat görüşüdür. Mantıksal ve dilbilimsel çözümlemelerin felsefi karışıklıkları ortadan kaldırmanın tek doğru yöntemi olduğu iddia edilir. Kıta Avrupası filozofları ise şey'leri basit parçalara ayırmadan; daha geniş, bütüncül ve tarihî bir bağlamda ele alarak açıklarlar. Bu yaklaşım şekilciliği, idealizmi, fenomenolojiyi ve varoluşçuluğu kapsar.
- *Tractatus Logico-Philosophicus*'da Ludwig Wittgenstein dilin altında yatan yapıyı göstermeye çalışır. Söylenebilen şeyin ancak anlamlı şekilde

söylenebilen şey olduğunu ve söylenemeyen şeyin düşünülemeyeceğini vurgular. Önceki filozofların yaptıkları gibi, söylenemeyen şeyi söylemeye çalışmak, düşünülemeyen şeyi düşünmek anlamına gelir. Wittgenstein'a göre, bu durum *Tractatus* için de geçerlidir; çünkü onun önermeleri anlamsızdır ve geleneksel felsefi anlamsızlıktan bizi kurtardıktan sonra işlevini yitirir.

- *Felsefi Soruşturmalar*'da Wittgenstein önceki eserlerini sorgular ve dile ait yapının; düşüncenin ve deneyimimizin yapısını belirlediğini söyler. Yanlış felsefi kuramların yerini; kendisine ait yeni, doğru, "ilerlemeci" felsefi kuramların almasını tercih etmeyen Wittgenstein; "Felsefe, başarılı olduğunda, felsefi sorulara -ve kendimize- ara vermemize izin verir" der.
- Martin Heidegger; fenomenolojiyi, ontolojiyi ve varoluşçuluğu eşsiz biçimde harmanlamıştır ve bu çaba, Edmund Husserl'ın fenomenoloji üzerine yaptığı çalışmalarla gelişim göstermiştir. Fenomenoloji, varlıkların (çoğul olarak) bilimi olarak nitelendirilir fakat fenomenolojiyi Varlık bilimi olarak; büyük V ile nitelendirmek, daha uygundur. Bu amaca uygun olarak Heidegger Dasein'ın temel koşulunu açıkça ifade etmiştir. Heidegger bu kavramı, insan varlığından ve bireysel insan varlığından bahsederken kullanır.
- Heidegger'e göre Dasein'ın temel koşulu, diğer filozofların tavsiye ettikleri gibi dünya hakkında düşünmek, dünyayı algılamak ya da onu bilmek değil; insanı durumumuzla, dünyadaki varlığımızla ilgilenmektir. Bu yüzden; insan doğasıyla ilgili herhangi bir araştırma yapmak,Varlık'ın doğasını araştırmaktır. Heidegger bize kaybettiğimiz şeyi, *birşeylerin mevcut olduğuna dair* ilk şaşkınlığımızı hatırlatmak ister.
- Diğer mevcudiyetlerin aksine Dasein, kendini kendi dünyasına ve Dasein için bir "dünya" kuran mevcudiyete doğru "uydurur". Dasein kendi dünyasına karşı bir tutum geliştirir; tek, biricik ve sade bir dünyaya karşı değil, Dasein'ın özel dünyasına karşı bir tutumdur bu. Yalnızca Dasein Varlık'ı "sorgulayabilir." Kendi varoluşu hakkında kendini sorgulayabilir. Dasein'a göre, şey'ler önümüzde-hazırdır; şeyler bizim içindir ya da bize karşıdır. Diğer mevcudiyetler şeyleri ancak yakınlarında olduğu şekilde, pasif olarak tecrübe ederler. Dasein bu dünyada eylemde bulunur ve onunla ilgilidir.
- Heidegger'e göre, pek çok filozof Dasein görüşünü yitirmiştir; zira Heidegger taraflsız bir şekilde bilmenin, insan olmanın belirleyici özelliği olduğunu düşünür. Bu, yakınımızdaki şey'lerle temas etme yoludur. Önümüzde-hazır

şeyleri tecrübe etmeden -dünyaya karşı bir tavır takınmadan ve onunla ilgilenmeden- ne dünyayı ne kendimizi tam olarak anlayamayız. Anlayış değişkendir; yani biz bir şeyi ancak, onunla ilgili olduğumuzda ve ona uyum sağladığımızda anlarız. Olgusallık Heidegger'in Varlık'ın temel olguları için kullandığı bir terimdir. Bu olgulardan biri de "bırakılmışlık"tır; Dasein'ın kendisini dünyada, "burada" ve varolmuş bir şekilde, hiçbir açıklama ve tercih olmaksızın bulmasını anlatan tabirdir. Kaygı, kendi bırakılmışlığımızın beraberinde getirdiği ruh hâlidir. Heidegger'e göre olgusallığa, bırakılmışlığa ve kaygıya katlanmak çok zordur. Bu sebeple bir kaçış yolu keşfederiz: Kendimizi "herkes" alanında kaybetmek.

- "Herkes" ile hiçbir diyaloğa girilmez, "herkes" sadece boş konuşur, gevezelik eder. Heidegger, ancak, ötekileri ötekiler olarak görürsek bir diyaloğun gelişeceğini söyler. Diğerlerini "herkes" olarak "gördüğümüzde" sadece boş konuşuruz, gevezelik ederiz. Diyalogta, her katılımcı anlaşılma ve diğerini anlama kaygısı taşır. Boş konuşmada ise önemseme, aynı frekansı tutturma ve birbirini anlama kaygısı taşınmaz.
- Heidegger'e göre, bütün *söyleşiler* aslında tek bir söyleşidir; ve bu söyleşinin de asli konusu Varlık'tır. Heidegger'e göre insan Varlık'ı; dünyada salt varlığın daha ötesinde var olmamıza imkân veren dilin derin ve ontolojik kullanımıyla, dilin yaratıcı ve şiirsel kullanımıyla ortaya çıkar. Bu sebeple insanlık tarihi Varlık'ı unutmayla ve hatırlamayla ilgili olan tek bir söyleşidir.

DÜŞÜNCELER

1. Felsefi yapısökücülüğü tanımlayınız ve 20. yüzyıl öncesi felsefi yapısökücülükle ilgili birkaç örnek veriniz.
2. Alasdair MacIntyre'a "Mezar kitabeleri muteber felsefi faaliyetler listesine eklenmiştir" dedirten gelişmeleri kısaca açıklayınız.
3. Analitik felsefe ile kıta Avrupası felsefesi arasındaki farkları tanımlayınız.
4. Filozoflar neden "Wittgenstein'ın önceki dönemi" ve "Wittgenstein'ın sonraki dönemi" diye bir ayrım yapmışlardır? Bu iki dönemin arasındaki farklar nedir?
5. Dilin Wittgenstein felsefesindeki rolü nedir?
6. Felsefi gerçekçilik nedir?
7. *Tractatus*'un içeriği nasıl düzenlenmiştir? Neden?
8. Analitik felsefede "söylemenin" önemi nedir? Bu soruyu, özellikle Wittgenstein'ın *Tractatus*'unu göz önüne alarak cevaplayınız.

9. Wittgenstein'in anlamlı ve anlamsız önermeleri arasında yaptığı ayrımı açıklayınız.
10. Wittgenstein kuşkuculuk sorununu nasıl çürütmüştür?
11. *Tractatus*'a göre felsefenin rolü nedir?
12. Sonraki eserlerinde değişse de, *Tractatus*'ta ifade ettiği şekliyle Wittgenstein'in dile karşı tavrını açıklayınız.
13. Bazı filozoflar Heidegger'in Nazizme yönelik tutumundan neden rahatsız olmuşlardır? Heidegger'in tutumu nedir? Açıklayınız.
14. Fenomenoloji nedir? Heidegger fenomenolojiye hangi anlamda Husserl'dan farklı bakmıştır? Fenomenoloji Heidegger'in felsefesinde nasıl bir rol oynar?
15. Yapısalcılık nedir? Husserl'in felsefesindeki yerini açıklayınız.
16. Heidegger'in kafasındaki temel sorun nedir?
17. Dasein nedir? Dasein'ın Varlık'la olan bağlantısı nedir? Dasein Heidegger için neden önemlidir?
18. Hermenötik ne anlama gelir? "Dasein"ın hermenötiği nedir?
19. Heidegger'in Varlığın ontik ve ontolojik düzeyi arasında yaptığı ayrımı açıklayınız.
20. Ontoloji nedir ve Heidegger'in felsefi tasarısına nasıl uyarlanır?
21. Heidegger'in felsefesinde Varlık'ı "unutmak" ne anlama gelir? Varlık'ı unutmak nasıl meydana gelir ve -eğer mümkünse- bu konuda ne yapılabilir?
22. Heidegger'in felsefesinde tavrın/tutumun rolü nedir? En fazla hangi tutum/tavır (veya tutumlar/tavırlar) önemlidir, neden?
23. "Dasein'ın kendi dünyasına uyum sağlaması" ne anlama gelir? "Dünya"dan kastedilen nedir?
24. Önümüzde-hazır şey ve elimizin-altındaki-şey arasındaki ayrımı anlatınız; ardından bu ayrımın Dasein'ı nasıl etkilediğini açıklayınız.
25. Heidegger varoluş ile ne kasteder? Hangi türden varlıklar var olabilir? Açıklayınız.
26. Uyum sağlamak ne demektir? Değişken uyum varoluşla ne şekilde bağlantılıdır? Peki ya sahicilikle? Sahicilik nedir?
27. "İnsan olmanın yükü" nedir? Bu durumun olgusallıkla ilgisi nedir? Olgusallık nedir?
28. Heidegger'in terminolojisinde kaygı ne anlama gelir? Kaygı Dasein için iyi midir yoksa kötü mü? Açıklayınız.
29. "Herkes" alanı ve işlevi nedir? "Herkes" ile insan olmanın yükü arasındaki bağıntıyı açıklayınız.

30. Düşüş ve bırakılmışlık nedir?
31. Boş konuşma nedir? Diyalogtan farkını açıklayınız.
32. Heidegger "söyleşi" ile ne kasteder? Söyleşinin insanlık tarihindeki rolü nedir?
33. Heidegger'e göre, Varlık ile dil arasında nasıl bir ilişki vardır?

İNTERNET KAYNAKLARI

Wadsworth Philosophy Shoppe'deki Soccio Web sitesine bakınız. http://philosophy.wadsworth.com/Soccio6e adresine girdiğinizde bu bölümle alakalı terimleri arayabilir, testleri çözebilir, telaffuz rehberi ve çalışma ipuçlarından yararlanabilirsiniz.

DİPNOTLAR

1. BÖLÜM

FELSEFE VE HİKMETİ ARAMAK

1. Mary Ellen Waithe, *Kadın Filozoflar Tarihi*, c. 1 (M.Ö. 600-M.S. 500), ed. Mary Ellen Waithe, (Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1987), s. IX-X.
2. James Q. Wilson, *Ahlak Anlayışı*, (New York: Free Press, 1993), s. 8-9.

2. BÖLÜM

ASYALI BİLGELER: LAO-TZU, KONFÜÇYÜS VE BUDDHA

1. Wing-Tsit Chan, *Çin Felsefesinin Kaynak Bir Kitabı* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963), s. 98.
2. bkz. Michael C. Brannigan, *Hikmetin Nabzı*, 2. basım (Belmond, Calif: Wadsworth, 2000), s. 23-27; ve Warren Matthews, *Dünya Dinleri*, 3. basım (Belmond, Calif: Wadsworth, 1999), s. 209.
3. Chad Hansen, *Etiğe Bir Yoldaş*, "Klasik Çin Etiği", ed. Peter Singer (Oxford: Balckwell, 1993), s. 69.
4. A.C. Graham, *Tao'nun Muterizleri* (La Salle: Open Court, 1989), s. 1-4.
5. Brannigan, s. 24.
6. Graham, s. 216-217.
7. Holmes Welch, *Taoizm: Yol Ayrımı* (Boston: BeaconPress, 1965), s. 2.
8. Lao-tzu, *Tao te Ching* (Wing-Tsit Chan'ın *Çin Felsefesinin Kaynak Bir Kitabı*'ndan alınmıştır, s. 136).
9. Lao-tzu, *Laotse'nin Hikmeti*, çev. ve ed. Lin Yutang (New York: Modern Library, 1876), s. 41. Random House, Inc.'in izniyle basılmıştır.
10. Lao-tzu, *Tao te Ching: Yeni İngilizce Versiyonu*, çev. Stephen Mitchell (New York: Harper&Row, 1988), s. 1.
11. Lao-tzu, *Tao te Ching: Yeni Keşfedilmiş Mawang-tui Metinlerine Dayanılarak Yapılan Yeni Bir Tercümesi*, çev. giriş ve yorum yazıları Robert G. Henricks (New York: Ballantine, 1989), s. 53. Random House, Inc.'in izniyle basılmıştır.
12. Graham, s. 219.
13. age. s. 219.
14. age. s. 220.
15. age. s. 219.
16. age. s. 221.
17. age. s. 221.
18. age. s. 223.
19. Lao-tzu, Chan'dan, s. 140.
20. Graham'dan, s. 223.

21. Graham, s. 232.
22. age. s. 235.
23. Lao-tzu, Chan'dan, s. 162-163.
24. *Tao te Ching*, #57, Graham, s. 233.
25. Lin Yutang, *Konfüçyüs'ün Hikmeti* (New York: Modern Library, 1938), s. 6.
26. age. s. 26-27.
27. age. s. 29.
28. Chan, s. 17.
29. Yutang, s. 52.
30. age. s. 98.
31. Chan, s. 15.
32. Konfüçyüs, *Seçmeler*, 7:21, Graham'dan, s. 15.
33. Graham, s. 15.
34. Konfüçyüs, *Seçmeler*, 6:22, Graham'dan, s. 15f.
35. Graham, s. 10.
36. Konfüçyüs, *Seçmeler*, 7:1, Graham'dan, s. 10.
37. age. 15:31, Graham'dan, s. 11.
38. *Orta Öğreti*, ed. Chu Hsi, çev. Wing-Tsit Chan, Chan'dan *Çin Felsefesinin Kaynak Bir Kitabı*, s. 98-99. Her hakkı mahfuzdur. Princeton University Press, 1963. İzinle basılmıştır.
39. age. s. 98-101.
40. Graham, s. 13.
41. age.
42. age.
43. Konfüçyüs'ün talebesi Yu-tzu, Graham'dan aktarılmıştır, s. 12.
44. Chan, s. 15.
45. Graham, s. 19.
46. Konfüçyüs, *Seçmeler*, 12:1, Graham'dan, s. 22.
47. Yutang, s. 24.
48. age. s. 19-20.
49. Konfüçyüs, *Seçmeler*, 6:28, Chan'dan, s. 31.
50. *Orta Öğreti*, Chan'dan, s. 105.
51. Konfüçyüs, *Seçmeler*, 4:6, Chan'dan, s. 26.
52. Bu özet taslak Nancy Wilson Ross'un *Budizm: Bir Hayat Ve Düşünce Tarzı* (New York: Vintage, 1981) adlı çalışmasına dayanır. Ayrıca bkz. Edward Conze, *Budizm: Özü ve Gelişimi* (New York: Harper Torchbooks, 1965); *Buddha'nın Kıssaları: Jkata'dan Varlık Seçmeleri*, çev. ve ed. Caroline A.F. Rhys Davids (New York: Dover, 1989); Richard H. Robinson ve Willard L. Johnson, *Budist Dini* (Encino, Calif.: Dickenson, 1977); ve Donald S. Lopez, Jr., *Budizm Hikâyesi* (San Francisco: HarperSan Francisco, 2001).
53. Ross, s. 6.
54. age. s. 10.
55. age. s. 18.
56. age.
57. age. s. 33.
58. Buddha, "Evrensel Aşk Üzerine Sohbet", Ross'tan, s. 32.
59. Padmasiri de Silva, "Budist Etik", *Etiğe Bir Yoldaş*'tan, ed. Peter Singer, s. 58.
60. age. s. 59-60.
61. age, s. 61; ve düzelti Master P.T.N.H. Jiyu-Kennett, M.O.B.C.,

"Zen'in Özündeki Temel Orijinal Doktrinler", Jiyu-Kennett'ten, *Zen Ebedi Bir Hayattır* (Mt. Shasta, Calif.: Shasta Abbey, 1987), s. 9.
62. Ross, s. 23.
63. Ross'tan alınıp değiştirilmiştir, s. 24.
64. bkz. Ross, s. 24.
65. De Silva, s. 65.
66. Ross, s. 26.
67. age. s. 27.
68. age. s. 26.
69. age. s. 37.
70. A. Burtt, ed. *Merhametli Buda'nın Öğretileri* (New York: Mentor, 1982), s. 202.
71. age. s. 34, 36.
72. Burtt, s. 204.

3. BÖLÜM

SOKRATES ÖNCESİ SOPHOS

1. Pierre Hadot, *Bir Hayat Tarzı Olarak Felsefe*, çev. Arnold I. Davidson (Oxford: Blackwell, 1995), s. 56-61.
2. age.
3. Christopher Janaway, *Felsefe: Meseleye Bir Kılavuz*,"Eski Çağ Yunan Felsefesi I: Sokrates Öncesi Dönem ve Platon", ed. A.C. Grayling (Oxford: Oxford University Press, 1995), s. 338.
4. Platon, *Theaitetos*, 174A, çev. F. M. Cornford, *Platon'un Bütün Diyalogları: Mektuplar Dahil* (New York: Pantheon, 1961), s. 879.
5. Aristoteles, *Metafizik*, çev. M'Mahon, i, 3.
6. J. Barnes, *Sokrates Öncesi Filozoflar: Filozofların Argümanları* (Londra, 1989), s. 72.
7. age. s. 74.
8. Will Durant, *Medeniyetin Hikâyesi*, c. 2, *Yunanistan'ın Hayatı* (New York: Simon&Schuster, 1966), s. 138-139.
9. Janaway, s. 342.
10. Charles H. Kahn, *Herakleitos'un Sanatı ve Düşünceleri* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), s. 1-3.
11. Giovanni Reale, *Eski Çağ Felsefe Tarihi*, c.1, *Başlangıçtan Sokrates'e*, çev. John R. Catan (Albany: State University of New York Press, 1987), s. 53.
12. Janaway, s. 343.
13. Reale, s.53.
14. Herakleitos, 23; *Herakleitos ve Diogenes*, çev. Guy Davenport (San Francisco: Grey Fox, 1979), s. 15.
15. W.T. Jones, *Klasik Zihin: Batı Felsefesi Tarihi*, 2. baskı, (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1970), s. 16.
16. Herakleitos, 116; Davenport, s. 31.
17. Herakleitos, 117; Davenport, s. 31.
18. Platon, *Parmenides*, 127A, Cornford'dan, *Platon'un Bütün Diyalogları*, s. 921.
19. Parmenides, 3; çev. Freeman, Reale'den, s. 84.
20. John Dillon, "Varlık Sorgusu", *Yunan Düşüncesi: Klasik Bilgiye*

Bir Kılavuz'dan, çev. Catherine Porter'ın direktörlüğünde, ed. Jacques Brunschwig ve Geoffrey E. R. Lloyd, Pierre Pellegrin'in yardımlarıyla (Cambridge, Mass.: Belknap Press, 2000), s. 51.

21. Reale, s. 87.
22. Jones, s. 21-22.
23. G.S. Kirk ve J.E. Raven, *Sokrates Öncesi Filozoflar* (Cambridge: Cambridge University Press, 1957), s. 345.
24. Jones, s. 27.
25. Anaksagoras, 10; Kirk ve Raven'den, s. 378.
26. Jones, s. 29; Peter Angeles, *Felsefe Sözlüğü* (New York: Barnes&Noble, 1981), s. 191.
27. Reale, s. 114.
28. Anaksagoras, 11; J. Burnet'ten, *Erken Yunan Felsefesi*, 4. baskı. (Londra, 1930), s. 259.
29. Anaksagoras, 21; Jones'tan, s. 29.
30. Amaury de Riencourt, *Tarihte Cinsiyet ve İktidar* (New York: David Mc Kay, 1974), s. 97.
31. age. s. 99.

4. BÖLÜM

BİR SOFİST: PROTAGORAS

1. Platon, *Devlet*, çev. H.D.P. Lee (Londra: Penguin, 1955), c. 7, 6. bölüm.
2. bkz. W.K.C. Guthrie, *Sofistler* (Cambridge: Cambridge University Press, 1971); Giovanni Reale, Eski Çağ Felsefe Tarihi, c. 1, *Başlangıçtan Sokrates'e*, çev. John R. Catan (Albany: SUNY Press, 1987), s. 84; Will Durant, *Medeniyetin Hikâyesi*, c. 2, *Yunanistan'ın Hayatı* (New York: Simon&Schuster, 1939); Frederick Copleston, S. J., *Felsefe Tarihi*, c. 1, *Yunanistan ve Roma* (New York: Image, 1985).
3. Will Durant, *Felsefenin Hikâyesi* (New York: Simon&Schuster, 1953), s. 358.
4. Guthrie, *Sofist*, s. 35.
5. Platon, *Sofistler*, 231D-E, Reale'den, s. 149.
6. Ksenophones, *Memorabilia*, çev. E.C. Marchant, Ksenophones'den, *Memorabilia ve Oeconomics* (Londra: Loeb Classical Library, 1959), c. 1, 6. bölüm, 13. satır.
7. Platon, *Theaitetos*, çev. F.M. Cornford, 151E-152A, Reale'den, s. 157.
8. Platon, *Theaitetos*, 166D, Reale'den, s. 160.
9. Platon, *Gorgias*, çev. W.C. Helmbold (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1952), s. 482-486.
10. age. 457B.

5. BÖLÜM

ÂLİM BİR ADAM: SOKRATES

1. W.K.C. Guthrie, *Sokrates* (Cambridge University Press, 1971), s. 6.
2. Platon, *Phaidon*, 60C-D, çev. Benjamin Jowett, *Platon'un Diyalogla-*

rı'ndan, 3. baskı (Oxford: Clarendon, 1892).
3. Guthrie, s. 4.
4. age.
5. Ksenophones, *Şölen*, çev. E.C. Marchant (Londra: Loeb Classical Library, 1959), 2. bölüm, 18. satır.
6. Platon, *Gorgias*, 470E, Giovanni Reale'den, *Eski Çağ Felsefe Tarihi*, c. 1, *Başlangıçtan Sokrates'e*, çev. John R. Catan (Albany: SUNY Press, 1987), s. 219.
7. Ksenophones, *Şölen*, 5. bölüm, Guthrie'den, s. 67-68.
8. Ksenophones, *Memorabilia*, c. 1, 6. bölüm, 10. satır, Reale'den, s. 216.
9. age. 2. bölüm, 29-30. satır. Ayrıca bkz. Mary Renault'un romanı *Şarabın Sonu* (New York: New English Library, 1968), s.120.
10. Ksenophones, *Memorabilia*, c. 4, 5. bölüm, 9. satır, Reale'den, s. 218.
11. Platon, *Savunma*, 34D, çev. Benjamin Jowett, *Platon'un Diyalogları*'ndan: *Phaidon*, 60A.
12. Will Durant, *Medeniyetin Hikâyesi*, c. 2, *Yunanistan'ın Hayatı* (New York: Simon&Schuster, 1939), s. 367.
13. Karl Jaspers; *Sokrates, Buddha, Konfüçyüs, İsa: Paradigmatik Kişiler*, çev. Ralph Manheim, ed. Hannah Arendt (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1962), s. 87.
14. Pierre Hador, *Bir Hayat Tarzı Olarak Felsefe*, çev. Arnold I. Davidson (Oxford: Blackwell, 1995), s. 147.
15. Platon, *Savunma*, 17A.
16. Platon, *Devlet*, çev. H.D.P. Lee, 1955, c. 1, 3. bölüm, 336-339. satırlar. Her Hakkı Manhfuzdur. H.D.P. Lee 1053, 1974, 1987. Penguin Books, UK'in izniyle basılmıştır.
17. Reale, s. 202.
18. Platon, *Savunma*, 21B-E.
19. age. 20C.
20. age. 22D, 23Aç
21. age. 29-30.
22. Platon, *Gorgias*, çev. W.C. Helmbold (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1952), s. 468-c.
23. Platon, *Protagoras*, 345e, çev. Benjamin Jowett, düzelti ve ed. Martin Ostwald (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1956), s. 49.
24. Menon, 77b-78b, çev. Bnejamin Jowett *Platon'un Menon'u: Metin Ve Eleştiri*'den, ed. Alexander Sesonske ve Noel Fleming (Belmont, Calif.: Wadsworth, 1965), s. 12-13.
25. age; 87-89, s. 23-25.
26. Platon, *Savunma*, 40A.
27. Platon, *Phaidon*, 115D.
28. age. 117B.

6. BÖLÜM

FİLOZOF-KRAL: PLATON

1. Laerte'li Diogenes, *Platon'un Hayatı*, çev. R.H. Hicks, *Seçkin Filozofla-*

rın Hayatları (Cambridge: Mass.: Harvard University Press, 1925).

2. Platon, *VII. Mektup*, 324E, çev. L.A. Post, *Platon: Bütün Diyalogları*'ndan (New York: Pantheon, 1961), s. 1575.
3. bkz. A.W. Levi, "Eski Çağ Felsefesi: Aristokrasi Devri", *Sosyal İfade Olarak Felsefe*'deki 2. bölüm (Chicago: University of Chicago Press, 1974), Platon'a dair etkin sosyal sınıf hakkında bütün bir tartışma için.
4. age. s. 66.
5. Platon, *VII. Mektup*, 325D-326B, s. 1576.
6. A.E. Taylor, *Platon: Bir Adam ve Eserleri* (Londra: Methuen, 1966), s. 6.
7. Luc Brisson, "Platonculuk", çev. Rita Guerlac ve Anne Slack, *Yunan Düşüncesi: Klasik Bilgiye Bir Rehber*'den, çev. Catherine Porter yönetiminde, ed. Jacques Brunschwig ve Geoffrey E.R. Lloyd, Pierre Pellegrin'in yardımlarıyla (Cambridge: Mass.: Belknap Press, 2000), s. 893.
8. Christopher Janaway, "Eski Çağ Yunan Felsefesi I: Sokrates Öncesi ve Platon", *Felsefe: Mevzuya Bir Rehber*'den, ed. A.C. Grayling (Oxford: Oxford University Press, 1995), s. 378, 380. Platon *Parmenides*'te formlar kuramı tarafından ortaya çıkarılan birtakım zorlu sorunları yeniden mütalaa eder.
9. Janaway, s. 378.
10. Peter A. Angeles, *Felsefe Sözlüğü* (New York: Barnes&Noble, 1981), s. 124.
11. Platon, *Timaios*, 27D-28A, çev. Benjamin Jowett, *Platon'un Diyalogları*'ndan, 3. baskı (Oxford: Clarendon, 1892).
12. Platon, *Devlet*, 506, s. 269-270.
13. Platon, *Devlet*, 510-511, s. 276-277.
14. Platon, *Devlet*, 508-509, s. 272-273.
15. Platon, *Devlet*, 511, s. 278.
16. Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. baskı Mayıs 2007, İstanbul, 514-516, s. 231-233
17. Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, 517-518, s. 234-235.
18. Platon, *Devlet*, c. 1, Giriş, s. 327-328.
19. H.D.P. Lee, *Platon'a Giriş*: *The Republic* (Londra: Penguin, 1955), s. 87.
20. B.A.G. Fuller, *Yunan Felsefe Tarihi*, c. 2, (New York: Henry Holt, 1931), s. 214.
21. Platon, *Devlet*, c. 2, 363, s. 94.
22. Taylor, *Platon: Bir Adam ve Eserleri*, s. 270.
23. Platon, *Devlet*, c. 4, 442E-443A, s. 194.
24. age. c. 8, 6. bölüm, s. 326.
25. age. 555C, s. 327.

26. age. 557, s. 329.
27. age. s. 330.
28. age. s. 351.
29. age. 561, s. 334.
30. age. 563, s. 336-337.
31. age. bkz. 9, 573-574, s. 346.

7. BÖLÜM

BİR NATÜRALİST: ARİSTOTELES

1. 1970'lerde psikolog Daniel Levinson ve G.E. Vailant; "orta yaş krizi" diye isimlendirilen kavramın, insanların hayatlarındaki dönüşümleri başlattığını iddia etmişlerdir. Carol Gilligan gibi, diğer psikologların da işaret ettikleri gibi, orta yaşlara geldiklerinde hem kadın hem de erkekler, hayatlarında daha iyi bir denge kurmaya çalışırlar. Daha önceden Erik Erikson psikososyal aşamalara bağlı olarak kişisel gelişim kuramını öne sürmüştür. Ergenlik dönemindeki tipik değişimleri tanımlamak için "kimlik krizi" terimini ortaya koymuştur, bkz. Phillip G. Zimbardo, *Psikoloji ve Hayat*, 12. baskı, (Glenview, Ill.: Scott, Foresman, 1988), s. 98-99.
2. Will Durant, *Medeniyetin Hikâyesi*, c. 2, *Yunanistan'ın Hayatı* (New York: Simon&Schuster, 1966), s. 526.
3. Laerte'li Diogenes, *Platon'un Hayatı*, çev. R.H. Hicks, *Seçkin Filozofların Hayatları*'ndan (Cambridge: Mass., Harvard University Press, 1925), 25. bölüm.
4. Samuel Enoch Stumph, *Felsefe: Tarihi ve Problemleri*, 4. baskı (New York: McGraw-Hill, 1989), c. 1, s. 83.
5. Durant, *Yunanistan'ın Hayatı*, s. 525.
6. W.T. Jones, *Klasik Zihin*, 2. baskı (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1970), s. 219.
7. Aristoteles, *Metafizik*, c. 7, 1. bölüm, 1028A10, *Aristoteles'in Felsefesi*'nden, ed. Renford Bambrough (New York: New American Library, 1963).
8. Aristoteles, *Fizik*, c. 2, 7. bölüm 198A20, çev. Phillip Wheelwright, Aristoteles'ten (New York: Odyssey, 1951).
9. age. c. 2, 1. bölüm 93A10.
10. age. c. 2, 1. bölüm 193A36-193B6.
11. age. c. 2, 7. bölüm 198A, 33-35.
12. age. c. 2, 8. bölüm 199b.
13. Sir David Ross, *Aristoteles* (Londra: Methuen, 1966), s. 129.
14. Pierre Pellegrin, *Aristoteles*, çev. Rita Guerlac ve Anne Slack, *Yunan Düşüncesi: Klasik Bilgiye Bir Rehber*'den, çev. Catherine Porter'ın yönetiminde, ed. Jacques Brunschwig ve Geoffrey E.R. Lloyd, Pierre Pellegrin'in yardımlarıyla (Cambridge, Mass.: Belknap Press, 2000), s. 572.
15. Aristoteles, *Nikamakhos'a Etik*, c. 1, 1094A, çev. J.C. Welldon, *Filo-*

zoflar Kendi Adlarına Konuşurlar'dan, ed. T.V. Smith (Chicago: University of Chicago Press, 1934).
16. age. 1094B.
17. age. 1095A.
18. age. 1095B.
19. age. 1096A.
20. age. 1095B.
21. *Eudaimonia*'nın bu özelliği kısmen Burton F. Porter'da bulunan materyallere dayanır, *Yaşama Sebepleri: Temel Etik* (New York: Macmillan, 1988), s. 204-207.
22. Aristoteles, *Nikamakhos'a Etik*, çev. Wheelwright, c. 1, 1095B.
23. Aristoteles, *Nikamakhos'a Etik*, 1103B30, çev. Martin Ostwald (Indianapolis: Library of Liberal Arts, 1962).
24. age. 1104A13-25.
25. age. 1104A.
26. Aristoteles, *Nikamakhos'a Etik*, 1103A17ff, çev. W. D. Ross, *Aristoteles'in Temel Eserleri*'nden, s. 952.
27. age. 1144A6.
28. Aristoteles, *Nikamakhos'a Etik*, çev. Ostwald, 1143B22, vurgular eklenmiştir.
29. age. 1106B15.

8. BÖLÜM

STOACILAR: EPİKTETOS VE MARKUS AURELİUS

1. Epikuros, 221. Fragman, Giovanni Reale'den, *Eski Çağ Felsefe Tarihi*, c. 3, *Helenistik Dönemin Sistemleri*, ed. ve çev. John R. Catan (Albany: SUNY Press, 1985), s. 111.
2. Will Durant, *Medeniyetin Hikâyesi*, c. 2, *Yunanistan'ın Hayatı* (New York: Simon&Schuster, 1939), s. 645.
3. Epikuros, *Menoceceus'a Mektup*, çev. George D. Strodach, *Helenistik Felsefe*'den aktarılmıştır, ed. Herman Shapiro ve Edwin M. Curley (New York: Modern Library: 1965), s. 6.
4. age. s. 7.
5. age. s. 8.
6. EpiKtetos, *Söylevler*, çev. P.E. Matheson (Oxford: Clarendon, 1916), William Sahakian ve Mabel Lewis Shakian'dan, *Felsefe'nin Dalları* (Cambridge: Mass., Schenkman, 1965), s. 133.
7. Epiktetos, Arrian'dan aktarılan, *Elkitabı ve Fragmanlar*, c. 2, çev. A. Oldfather (Cambridge: Mass., Harvard University Press, 1928), c. XXII, s. 139-149.
8. age. s. 159.
9. Epiktetos, *Epiktetos'un Elkitabı*, çev. Nicholas P. White (Indianapolis: Hackett, 1983), s. 13.
10. Epiktetos'un hayatının bu taslağı Phillip Hallie'nin *Felsefe Ansiklopedisi*'ndeki Epiktetos bölümüne dayanmaktadır, c. 3, ed. Paul Edwards et al. (New York: Macmillan ve the Free Press, 1967), s. 1.

11. Marcus Aurelius, *Derindüşünmeler*, c. 7, 54. bölüm, çev. George Long; Plato, Epiktetos, Marcus Aurelius'tan (Harvard Classics baskısı) (New York: Collier, 1937).
12. age. c. 6, 2. bölüm.
13. age. c. 7, 58-59. bölüm.
14. *Felsefe Ansiklopedisi*'nden Maxwell Staniforth'un kaydından, c. 5, s. 156.
15. Seneca, "Sükunet Üzerine", *Seneca'nın Stoacı Felsefesi*'nden, çev. Moses Hadas (New York: Norton, 1958), s. 93.
16. Epictetos, *Enchiridion*, 27. bölüm, çev. George Long, *Enchiridion ve Fragmanlarla Epiktetos'un Hitabeleri*'nden (New York: A.L. Burt, 1929).
17. Seneca, 41. Mektup, *Seneca'nın Stoacı Felsefesi*'nden, s. 188.
18. age.
19. Marcus Aurelius, *Derindüşünmeler*, c. 7, 22., 23., 25. bölüm, çev. Maxwell Staniforth (Middlesex: Penguin, 1970).
20. age.
21. Seneca, "Otokontrol Üzerine", çev. Gunmere, *Filozoflar Kendi Adlarına Konuşurlar: Yunan, Roma ve İlk Hristiyan Felsefesine Dair Okumalar ve Yol göstericiler*'den, TV. Smith tarafından (Chicago: University of Chicago Press, 1934), s. 623.
22. Epiktetos, *Enchiridion*, 1. bölüm.
23. age. 4. bölüm.
24. age. 1. bölüm.
25. age.
26. age. 30. bölüm.
27. age. 25. bölüm.
28. Seneca, "Kader Üzerine", *Seneca'nın Stoacı Felsefesi*'nden, s. 37.
29. age. s. 38-39.
30. James B. Stockdale, "Epiktetos'un Dünyası"ndan, Atlantic Monthly, Nisan 1978. Yazarın izni alınmıştır.
31. James Bond Stockdale, "Epiktetos'un Enchiridion'u" , *Metin ve Öğreti: İnsani Mükemmellik Arayışı*'ndan, ed. Michael J. Collins ve Frances J. Ambosio (Washington, DC: Georgetown University Press, 1991), s. 39-42.

9. BÖLÜM

BİR ÂLİM: THOMAS AQUİNAS

1. Augustine, *İtiraflar*, çev. R.S. Pine-Coffin (Harmondsworth, England: Penguin, 1961), 2.3.
2. Paul, "Romalılara Mektup", 13: 13, düzeltilmiş İngilizce *İncil* (Oxford: Oxford University Press ve Cambridge: Cambridge University Press, 1989).
3. age. 2. 2.
4. age. 8. 5.
5. Augustine, *Mektuplar*, New Advent (Elektronik versiyonu, New Advent, Inc. tarafından her hakkı mahfuzdur, 1997), 118. 21.
6. Paul, "Havarilerin Faaliyetleri", 17: 18-34, düzeltilmiş İngilizce *İncil*.

7. Vernon, J. Bourke, *Aquinas'ın Hikmet Arayışı*'ndan (Milwaukee: Bruce, 1965), Thomas Aquinas'a ait pek çok biyografik taslak arasındaki çelişkileri belirler, zira bunların büyük kısmı Toccolu William'a dayanır. Bourke, Thomas'ın 1220 ve 1227 yılları arasında doğmuş olduğunu hepimizin bildiğine işaret eder. Yaygın bir şekilde bilinen tarih olan 1225 yılı Toccolu tarafından belilenmiştir fakat doğrulanamaz.
8. A.W. Levi, *Sosyal Tanımlama Olarak Felsefe* (Chicago: University of Chicago Press, 1974), s. 106.
9. Bourke'den Toccolu William, *Aquinas'ın Hikmet Arayışı*, s. 37.
10. bkz. Levi'nin *Sosyal Tanımlama Olarak Felsefe*'sinden, "Azizler Devri".
11. age.
12. Peter A. Angeles'in *Felsefe Sözlüğü*'ne dayanır (New York: Barnes&Noble, 1981), s. 250.
13. Levi, *Sosyal Tanımlama Olarak Felsefe*, s. 122.
14. age. s. 124.
15. *Sosyal Tanımlama Olarak Felsefe*, Levi, Aristoteles'in *Metafiziği* üzerine Thomas Aquinas'ın yorumu, s. 102.
16. *Summa Theologica*'da bulunan "Beş Yol", çev. Dominikli Papalar, *Aziz Thomas Aquinas'ın Temel Eserleri*, ed. A. C. Pegis (New York: Random House, 1945), 1. bölüm, 2. soru, 3. madde.
17. age.
18. age.
19. age.
20. age.
21. W.T. Jones, *Bir Batı Felsefesi Tarihi: Orta Çağ Zihniyeti*, 2. baskı (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1969), s. 220.
22. Augustine, *Tanrı Devleti Üzerine*, çev. M. Dods (Edinburg: T. &T. Clark, 1872), XI, 26.
23. Thomas Aquinas, *Summa Contra Gnetiles*, çev. İngiliz Dominikli Papalar (Londra: Bunns Oates, 1924), 3. bölüm, 25. soru.

MODERN TEMALARA GENEL BAKIŞ

1. William K. Hartmann'ın *Astronomi: Kozmik Seyahat*'inden aktarılmıştır (Belmont, Calif.: Wadsworth, 1991), s. 64.

10. BÖLÜM

BİR RASYONALİST: RENÉ DESCARTES

1. René Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, çev. Elizabeth Haldane ve G.R.T. Ross, *Descartes'ın Felsefi Çalışmaları*'ndan, c. 1 (Cambridge: Cambridge University Press, 1931; yeniden basım New York: Dover), s. 83. İzinle basılmıştır.

2. age. s. 87.
3. Levi'den aktarılmıştır, *Sosyal Tanımlama Olarak Felsefe* (Chicago: University of Chicago Press, 1974), s. 185.
4. Descartes, *Zihnin Yönetimi İçin Kurallar*, *Felsefi Çalışmalar*'dan, c. 1, s. 6.
5. age. s. 9, 14.
6. Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, s. 88.
7. age. s. 81.
8. Descartes, *İlk Felsefe Üzerine Derindüşünmeler*, *Felsefi Çalışmalar*'dan, c. 1, s. 144-145.
9. age. s. 145-146.
10. age. s. 148.
11. Descartes, *Derindüşünmeler II*, *Felsefi Çalışmalar*'dan, c. 1, s. 150.
12. age. s. 151-153.
13. Descartes, *Derindüşünmeler II*, *Felsefi Çalışmalar*'dan, c. 1, s. 159.
14. age. s. 157.
15. age. s. 165.
16. age. s. 166.
17. age. s. 163.
18. age. s. 169.
19. age. s. 170.
20. age. s. 170-171.
21. Descartes, *Derindüşünmeler V*, *Felsefi Çalışmalar*'dan, c. 1, s. 181-182.
22. Descartes, *Derindüşünmeler VI*, *Felsefi Çalışmalar*'dan, c. 1, s. 185.
23. age. s. 191.
24. age. s. 195.
25. Gilbert Ryle, *Zihin Kavramı* (New York: Harper&Row, 1941), s. 11.
26. Descartes, *Derindüşünmeler VI*, *Felsefi Çalışmalar*'dan, c. 1, s. 192.
27. Amaury de Riencourt, *Tarihte Cinsiyet ve İktidar* (New York: David McKay, 1974), s. 97.
28. age. s. 99.
29. Lawrence Cahoone, ed. *Modernizmden Postmodernizme: Bir Antoloji* (Cambridge: Mass.: Blackwell, 1966), s. 638.
30. bkz. "Düşüncenin Kartezyenci Erilliği", Susan Bordo'dan, *Nesnelliğe Kaçış: Kartezyencilik ve Kültür Üzerine Makaleler* (Albany: SUNY Press, 1987), s. 97-118, Cahoone'den, s. 638-660. Notlar bütün Bordo pasajlarından silinmiştir.
31. age.
32. age. s. 643.
33. age. s. 645.
34. age. s. 656.

11. BÖLÜM

BİR KUŞKUCU: DAVID HUME

1. H.R. Fox Bourne, *John Locke'ın Hayatı*, c. 1 (New York: Harper, 1876), s. 200-201.
2. John Locke, "Okuyucuya Mektup", *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*'den, ed. A.C. Fraser (Oxford: Clarendon, 1894), s. 9.
3. John Locke, "Tıp Sanatı", (1669'da yazılmış bir makale), Fo

Bourne'den aktarılmıştır, c. 1, s. 224, ve John Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, c. 4, 7. kısım, 11. bölüm.

4. age. c. 1, 3. kısım, 24-25. bölüm.
5. age. c. 2, 11. kısım, 17. bölüm.
6. age. c. 2, 1. kısım, 2. bölüm.
7. age. c. 2, 23. kısım, 1. bölüm.
8. age. 2. bölüm.
9. age. 3. bölüm.
10. age. 5. bölüm .
11. age. 29. bölüm.
12. George Berkeley, *Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma, Seçmeler*'den, ed. Marry W. Calkins (New York: Scribner's, 1957), s. 268-269.
13. age. s. 238-239.
14. George Berkeley, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme, George Berkeley'in Çalışmaları*'ndan, c. 1, ed. A. C. Fraser (Oxford: Clarendon, 1901), pt. 1, 3. bölüm.
15. Ernest C. Mossner, *David Hume'un Hayatı* (1954; yeniden basım Oxford: Clarendon, 1970), s. 51.
16. Thomas H. Huxley, *Hume* (New York, 1901), s. 3.
17. Mossner, s. 94.
18. Richard Watson, *Bir Filozofun Diyeti: Nasıl Zayıflanır ve Dünya Değiştirilir* (Boston: Atlantic Monthly Press, 1985), s. 97.
19. Mossner, s. 111.
20. age. s. 213.
21. age. s. 223, 318.
22. David Hume, "Kendi Hayatım", *Doğal Din Üstüne Söyleşmeler*, ed. Henry D. Aiken (New York: Hafner, 1948), s. 239.
23. Mossner, s. 568.
24. Hume, "Kendi Hayatım", s. 239.
25. age. s. 244.
26. Mossner, s. 598-600.
27. David Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, ed. L.A. Selby-Bigge (Oxford: Clarendon, 1894), 1. bölüm.
28. age. 2. bölüm.
29. age.
30. David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, ed. L.A. Selby-Bigge (Oxford: Clarendon, 1896), c. 1, 4. kısım, 6. bölüm.
31. age.
32. age.
33. Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, c. 12, 1. kısım.
34. Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, c. 1, 4. kısım, 2. bölüm.
35. age.
36. Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, 7. bölüm, 1 ve 2. kısım.
37. Hume, *Doğal Din Üstüne Söyleşmeler*, ed. Norman Kemp-Smith (Edinburgh: Nelson, 1947), 2, 11. kısım. Thomas Nelson&Sons Limited'in izniyle kullanılmıştır.
38. age. 10 ve 11. kısım.
39. age.
40. age. c. II, &III.
41. David Hume, *Ahlak İlkeleri Üzerine Bir Soruşturma*, ed. L. A. Selby-Bigge (Oxford: Clarendon, 1894), Ekler I.

42. age., &I.
43. Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, c. 2, 3. kısım, 3. bölüm.
44. age. c. 3, 1. kısım, 1. bölüm.
45. Hume, *Ahlak İlkeleri Üzerine Bir Soruşturma*, &I.
46. Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, c. 3, 1. kısım, 2. bölüm.
47. Hume, *Ahlak İlkeleri Üzerine Bir Soruşturma*, Ekler II.
48. age.
49. age.
50. Hume, *Doğal Din Üstüne Söyleşmeler*, 10, 11. kısım.
51. Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, c. 1, 4 ve 7. bölüm.
52. Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, 1. kısım.

12. BÖLÜM

BİR EVRENSELCİ: IMMANUEL KANT

1. A.D. Lindsay, *Kant* (Londra:Oxford University Press, 1934), s. 2.
2. Henry Thomas ve Dana Lee Thomas, *Büyük Filozofların Yaşayan Biyografileri* (Garden City, NY: Blue Ribbon, 1941), s. 191.
3. Josiah Royce, *Modern Felsefenin Ruhu* (Boston: Houghton Mifflin, 1892), s. 108.
4. Norman Kemp-Smith, *Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi'ne Yorum* (Londra: Macmillan, 1923), s. XIX.
5. Immanuel Kant, "Önsöz", *Saf Aklın Eleştirisi*, 1. baskı, çev. Norman Kemp-Smith (Londra: Macmillan, 1929), s. 13.
6. Thomas ve Thomas, *Yaşayan Biyografiler*, s. 196.
7. Friedrich Schiller, *Eserlerdeki Şiirler* (Londra, 1901).
8. Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, çev. Lewis White Beck (Indianapolis: Liberal Arts, 1950), "Giriş", s. 5-6.
9. W.T. Jones, *Batı Felsefesi Tarihi: Kant ve 19. yüzyıl*, düzeltilmiş 2. baskı, (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1975), s. 19.
10. Immanuel Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*, 2. baskı, kısaltılmamış baskı, çev. Norman Kemp-Smith (New York: St. Martin's, 1929), s. 41-42.
11. age. s. 532.
12. age. s. 557.
13. age. s. 558.
14. age. s. 559.
15. Roger Scruton, "Rasyonalistler ve Kant", *Felsefe: Mevzuya Bir Rehber*'den, ed. A.C. Grayling (Oxford:Oxford University Press, 1995), s. 475.
16. age. s. 475-476.
17. bkz. Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi ve Diğer Makaleler*, çev. Lewis White Beck (Chicago: University of Chicago Press, 1949), s. 8, B, IX.
18. S. Körner, *Kant* (Baltimore: Penguin, 1955), s. 129.
19. Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. T.K.

Abbott (Londra: Longmans, Green, 1927), 1. bölüm, s. 10.
20. age. s. 16.
21. age. s. 17.
22. age. 2. bölüm, s. 36.
23. age. 1. bölüm, s. 18.
24. Kant, *Ahlak Metafiziği*, 2. bölüm, s. 46-47.
25. Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. H.J. Paton, 3. baskı (New York: Harper&Row Torchbook, 1964), s. 96.
26. John Rawls, *Adalet Kuramı* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971), s. 12.
27. age. s. 60-61.
28. age. s. 13.
29. Susan Moller Okin, *Adalet, Cinsiyet ve Aile* (New York: Basic, 1989), s. 8.
30. age. s. 91.
31. Rawls, s. 12.
32. Okin, s. 91.

13. BÖLÜM

BİR YARARCI: JOHN STUART MILL

1. W.T. Jones, *Kant ve 19. Yüzyıl: Bir Batı Felsefesi Tarihi*, düzeltilmiş 2. baskı (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1975), s. 162.
2. Thomas Malthus, *Toplumun Gelecek Gelişmesine Etkileri Yönünden Nüfus İlkeleri Üzerine Araştırma* (Londra, 1798), s. 4.
3. Jeremy Bentham, *Ahlakın ve Yasamanın İlkelerine Giriş* (Oxford: Oxford University Press, 1923 baskısı), 1. kısım, 1. bölüm.
4. Richard Watson, *Cogito, Ergo Sum: René Descartes'ın Hayatı* (Boston: David R. Godine, 2002), s. 11.
5. Benedict de Spinoza, *Etik*, çev. R. H. M. Elwes (New York: Dover, 1955), öneri 37, not 1.
6. Immanuel Kant, "Hayvanlara ve Ruhlara Karşı Ödevler", *Etik Üzerine Konferanslar*, çev. L. Infeld (New York: Harper&Row, 1963), s: 239-240.
7. Jeremy Bentham, *Ahlakın ve Yasamanın İlkelerine Giriş* (New York: Hafner, 1948), s. 311n.
8. A. Bain, *John Stuart Mill* (1882; yeniden basım, New York: Augustus M. Kelley, 1966), s. 334f, ve B. Mazlish, *James ve John Stuart Mill* (New York: Basic Books, 1975), s. 66.
9. John Stuart Mill, *Otobiyografi*, ed. J. D. Stillinger (Londra: Oxford University Press, 1971), s. 6, 9.
10. John Stuart Mill, *Otobiyografi* (New York: Columbia University Press, 1924), s. 21-22.
11. Mill, *Otobiyografi*, ed. J.D. Stillinger, s. 20.
12. age. s. 33, not 3.
13. Mazlish, s. 201-202 ve M. St. John Packe, *John Stuart Mill'in Hayatı*

(Londra: Stecker&Warburg, 1954), s. 66-68.
14. Mill, *Otobiyografi*, ed. J.D. Stillinger, s. 32-33, not 3.
15. Mill, *Otobiyografi*, (Columbia), s. 97-98.
16. Mill, *Otobiyografi*, ed. J.D. Stillinger, s. 83-84.
17. Mill, *Otobiyografi*, (Columbia), s. 122.
18. Lewis S. Freuer, "Bir Sosyolog Olarak John Stuart Mill: Yazılmamış Etoloji", John Stuart Mill'den, *Sosyalizm Üzerine* (1879; yeniden baskı, Buffalo, NY: Prometheus, 1987), s. 10.
19. Jeremy Bentham, *Mükafatın Gerekçesi, Jeremy Bentham'ın Çalışmaları*'ndan (Edinburg: Tait, 1838-1843), ünite 2, bölüm 1, s. 253.
20. John Stuart Mill, *Yararcılık*, 2. Ünite, "Yararcılık Nedir?", *Faydacılar*'dan (Garden City, NY.: Dolphin, 1961), s. 407.
21. age. s. 408-409.
22. age. s. 409.
23. age. s. 410-411.
24. age. s. 418.
25. age. s. 415.
26. age. s. 412-413.
27. age. s. 414-415.
28. age. s. 415.
29. age. s. 416.
30. age. 3. kısım, s. 437.
31. Mill, *Otobiyografi* (Columbia), s. 100.

14. BÖLÜM

BİR MADDECİ: KARL MARKS

1. Isaiah Berlin'den aktarılmıştır, *Karl Marks* (New York: Oxford University Press, 1939), s. 73.
2. "Karl Marks'ın Cenazesi"nden sadeleştirilmiştir, Robert Payne'den, *Marks* (New York: Simon&Schuster, 1968), s. 500-502.
3. Karl Marks, *Siyasi Ekonominin Eleştirisi*, çev. N. I. Stone, *Marks ve Engels: Seçilmiş Eserleri*'nden, c. 1 (Moskova: Foreign Languages Publishing, 1955), s. 362-364.
4. Sidney Hook'un Karl *Marks'ı Anlamaya Doğru*'sundan (New York: John Day, 1932), s. 80-81, ve "Feuerbach Üzerine Tezler, II-I", *Din Hakkında Karl Marks ve Friedrich Engels*'den, ed. Reinhold Niebuhr (New York: Schocken, 1964), s. 70.
5. Karl Marks, *Ekonomik ve Felsefi Yazmalar*, çev. T.B. Bottomore, Erich Fromm'dan, *Marks'ın İnsan Kavramı* (New York: Ungar, 1961), s. 181.
6. Karl Marks, *Siyasi Ekonominin Eleştirisi*, çev. N.I. Stone (Chicago: C.H. Kerr, 1911), s. 11.
7. Karl Marks ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, 1888 ed., *Felsefeye Giriş Okumaları*'nda yeniden basılmıştır, ed. Avrum Stroll ve Richard H. Popkin (New York:

Holt, Rinehart ve Winston, 1072), s. 412.
8. age. s. 413.
9. age. s. 415.
10. age.
11. age. s. 416.
12. age. s. 416-417.
13. age. s. 418.
14. Karl Marks, *Ekonomik ve Felsefi Yazmalar* (1844), *Felsefe ve Toplum Üzerine Genç Marks'ın Yazıları*, ed. ve çev. Loyd D. Easton ve Kurt H. Guddat (Garden City, NY.: Anchor Doubleday, 1967), s. 290. Loyd D. Easton ve Bayan Kurt H. Guddat'ın izniyle kullanılmıştır.
15. age. s. 292.
16. age. s. 294.

15. BÖLÜM

BİR VAROLUŞÇU: SOREN KİERKEGAARD

1. Samuel Enoch Stumpf, *Felsefe: Tarihi ve Problemleri*, 4. baskı (New York: McGraw-Hill, 1989), c.1, s. 475.
2. Soren Kierkegaard, *Soren Kierkegaard'ın Günlükleri*, çev. Alexander Dru (New York: Oxford University Press, 1938), s. 94.
3. Soren Kierkegaard, *Bir Yazar Olarak Çalışmalarıma Bakış Açısının Sonuçları*, çev. Walter K. Lowrie (sadeleştirilmiştir), *Bir Kierkegaard Antolojisi*'nden, ed. Robert Bretall (New York: Modern Library, 1946), s. 337, 339. Princeton University Library'nin izniyle kullanılmıştır.
4. Kierkegaard, *Günlükler*, s. 4.
5. Kierkegaard, *Gayri Bilimsel Notların Sonuçlandırılması*, 1846 ed., çev. D.F. Swenson, L.M. Swenson ve W.K. Lowrie, *Bir Kierkegaard Antolojisi*'nden, s. 276, ve *Kierkegaard'ın Günlükleri*, çev. ve ed. Alexander Dru (Londra: Collins, 1958), s. 46.
6. Soren Kierkegaard, *Ya/Ya da*, c. 1: *Diaspsalmata*, çev. D.F. Swenson, L.M. Swenson ve W.K. Lowrie *Bir Kierkegaard Antolojisi*'nden, s. 33.
7. William Barrett, *İrrasyonel İnsan: Varoluşçu Felsefe Hakkında Bir Çalışma* (Garden City, NY.: Doubleday Anchor, 1958), s. 173.
8. Soren Kierkegaard, *Şimdiki Zaman*'dan, çev. Alexander Dru, "Birey ve Halk", *Bir Kierkegaard Antolojisi*'nden, s. 260-161.
9. age. s. 263.
10. Soren Kierkegaard, *Bir Yazar Olarak Çalışmalarıma Bakış Açısının Sonuçları*, çev. Walter K. Lowrie, Bretall'den, s. 330-332.
11. Soren Kierkegaard, *Felsefi Fragmanlar için Gayri Bilimsel Notların Sonuçlandırılması*, çev. David F. Swenson, Lillian Marvin Swenson, ve Walter K. Lowrie, Bretall'den, s. 198.

12. Soren Kierkegaard, *Kierkegaard'ın Gayri Bilimsel Notların Sonuçlandırılması*, çev. D.F. Swenson, notlar ve giriş W. Lowrie tarafından (Princeton, NJ.: Princeton University Press, 1941), s. 276.
13. David R. Law, *Negatif Bir Teolog Olarak Kierkegaard* (Oxford: Clarendon Press, 1993), s. 115.
14. *Günlükler*, Bretall'den, s. 11.
15. age. s. 7.
16. Soren Kierkegaard, *Bir Yazar Olarak Çalışmalarıma Bakış Açısının Sonuçları*, çev. W. Lowrie, ed. B. Nelson (New York:Harper&Row, 1962), s. 18.
17. *Günlükler*, Bretall'den, s. 8.
18. Soren Kierkegaard, *Hristiyanlık Eğitimi*, çev. Howard V. Hong ve Edna H. Hong (Princeton, NJ.:Princeton University Press, 1978-2000), *Kierkegaard'ın Yazıları*, c. 1, s. 317.
19. Soren Kierkegaard, *Felsefi Bölümler*, çev. Howard V. Hong ve Edna H. Hong (Princeton, NJ.:Princeton University Press, 1978-2000), *Kierkegaard'ın Yazıları*, c. 7, s. 190-191.
20. Kierkegaard'ın *Gayri Bilimsel Notların Sonuçlandırılması*, s. 25-30.
21. David E. Cooper, "Kierkegaard", *Kıta Avrupası Felsefesine Blackwell Rehberi*, ed. Robert C. Solomon ve David Sherman (Malden, Mass.: Blackwell, 2003), s. 54.
22. Soren Kierkegaard, *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk*, çev. Walter Lowrie, Bretall'den, s. 338.
23. Sürü düzeyinin ayrıca yaşam yolunun bir uğrağı olduğuna işaret eden bir tartışma için bkz. A. Rudd, *Kierkegaard ve Etik Limitleri* (Oxford: Blackwell, 1997), s. 24.
24. Soren Kierkegaard, *Kalbin Masumiyeti (tek bir şeyi diler)* çev. D. Steered (Londra: Fontana, 1961), s. 54.
25. Soren Kierkegaard, *Ya/Ya da, Yaşamdan Bir Kesit*, çev. David F. Swenson, Lilian Marvin Swenson ve Walter K. Lowrie, Bretall'den, s. 22-24.
26. age. s. 34.
27. Soren Kierkegaard, *Ya/Ya da*, c. II, çev. W. Lowrie (Princeton, NJ.: Princeton University Press, 1971), s. 229.
28. age. s. 164.
29. *Ya/Ya da*, Bretall'den, s. 106-108.
30. Soren Kierkegaard, *Soren Kierkegaard'ın Günlükleri*, çev. Alexander Dru (NewYork: Oxford University Press, 1938), s. 181-182.
31. Kierkegaard'ın *Gayri Bilimsel Notların Sonuçlandırılması*, s. 276.
32. Soren Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, çev. Walter Lowrie, Bretall'den, s. 132-134.
33. Kierkegaard'ın *Gayri Bilimsel Notların Sonuçlandırılması*, s. 31-32.
34. *Korku ve Titreme*, Bretall'den, s. 129.

35. age. s. 130.
36. Soren Kierkegaard, Bruce H. Krimmse'den aktarılmıştır, *Kierkegaard'la Karşılaşma: Çağdaşları Tarafından Görülen Hayatı* (Princeton, NJ.: Princeton University Press, 1996), s. 464.
37. age. s. 471.
38. age. s. 462.
39. *Ya/Ya da*, Bretall'den, s. 81.

16. BÖLÜM

BİR PRAGMACI: WILLIAM JAMES

1. G.W. Allen, *William James: Biyografisi* (New York: Viking, 1967), s. 134.
2. age. s. 163.
3. age. s. 168-169.
4. Ralph Barton Perry, *William James'in Düşünceleri ve Karakteri* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1948), s. 386.
5. Allen, s. 214-220.
6. Guy W. Stroh, *Edwards'tan Dewey'e Amerikan Felsefesi: Giriş* (Princeton, NJ.: Van Nostrand, 1968), s. 123.
7. Perry, s. 300.
8. age.
9. Robert F. Davidson'dan aktarılmıştır, *İnsanların Geçindiği Felsefeler* (Fort Worth: Holt, Rinehart ve Winston, 1971), s. 296.
10. Charles Sanders Peirce, *Charles Sanders Peirce'ın Bütün Eserleri*, c. 5, ed. Charles Hartshorne ve Paul Weiss (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1931-1935), s. 276.
11. age. s. 284.
12. age. s. 272-273, 259-262.
13. William James, *İnanma İstemi ve Herkes için Felsefe Denemeleri* (1897; *Beşeri Ölümsüzlük: Doktrine İki Varsayılan İtiraz* olarak yeniden basılmıştır, New York: Dover, 1956), s. 146-147.
14. age. s. 177.
15. William James, *Pragmacılık*, 1907, *William James: 1902-1910 Çalışmaları*'ndan (New York: Library Of America, 1987), s. 573.
16. age. s. 489, 490, 491.
17. James, *İnanma İradesi*, s. 28, 30.
18. William James, *Pragmacılık* (New York: Longmans, Green, 1907), s. 58.
19. age. s. 59-64.
20. age. s. 64.
21. William James, "Belirlenimciliğin Çıkmazı", *İnanma İradesi*'nden, s. 150.
22. age. s. 161-163.
23. William James, "Felsefedeki Bazı Problemler", *Savaşın Ahlaki karşılığı ve Diğer Makaleler*'den, ed. John K. Roth (New York: Harper&Row, 1971), s. 164.
24. William James, "Belirlenimciliğin Çıkmazı", *İnanma İradesi*'nden, s. 146-147.
25. James, *İnanma İradesi*, s. 31.

26. age. s. 200-201.
27. William James, "Hayat Yaşamaya Değer mi?", Uluslararası Etik Dergisi, Ekim 1895 Harvard Genç Erkekler Hristiyan Derneği, ve *Hayatın Anlamını Arama: Felsefe Okumaları*, ed. Robert F. Davidson (New York: Holt, Rinehart ve Winston, 1962), s. 61.
28. William James, "Ahlak Filozofu ve Ahlaki Hayat", *İnanma İradesi*'nden, s. 211.
29. William James, *Dinsel Deneyimin Türleri*, (New York: Longmans, Green, 1902), s. 525, 516-517.
30. James, *Dinsel Deneyimin Türleri*, William James: Yazıları 1902-1910'dan, s. 124.
31. age. s. 152.
32. William James, "Çoğulcu Gizemci", Dmitri Tymoczko, "Azotlu Oksit Filozof"tan akratılmıştır, Atlantic Monthly Press, Mayıs 1996, s. 98-99.
33. Tymoczko'dan aktarılmıştır, s. 100.
34. James, *İnanma İradesi*, s. 202.
35. W.T. Jones, *Kant ve 19. yüzyıl: Bir Batı Felsefesi Tarihi*, 2. baskı (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1975), s. 323.
36. James, *İnanma İradesi*, s. 320.
37. age. s. 18-19.
38. James, *Dinsel Deneyimin Türleri*, s. 26.
39. Tymoczko, s. 99-100.
40. age.

17. BÖLÜM

BİR FİLOZOF KARŞITI: FRIEDRICH NIETZSCHE

1. Friedrich Nietzsche, *Güç İstenci*, ed. Walter Kaufmann, (New York: Vintage, 1967), çev. Nilüfer Epçeli, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 3.
2. Friedrich Nietzsche, *Tragedyanın Doğuşu*, çev. W.A. Haussmann (New York: Russell&Russell, 1964), s. XVII.
3. Friedrich Ritschl'den belge, *Portatif Nietzsche*'den, çev. Walter Kaufmann (New York: Penguin, 1968), s. 8-9.
4. R.J. Hollingdale, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'ün tercümesine giriş (Baltimore, Md.: Penguin, 1967), s. 26.
5. Friedrich Nietzsche, *Ecce Homo, Böyle Buyurdu Zerdüşt*'ten aktarılmıştır, çev. Thomas Cotton (New York: Modern Library, 1967), s. 18-19.
6. Friedrich Nietzsche, *Ecce Homo, Portatif Nietzsche*'den, s. 298.
7. Friedrich Nietzsche, "Bir Özeleştiri Çabası", *Tragedyanın Doğuşu'ndan*, çev. Walter Kaufmann (New York: Vintage, 1967), no. 3, s. 19-20.
8. Karl Jaspers'tan aktarılmıştır, *Nietzsche: Felsefi Faaliyetlerini Anlamaya Giriş* (Tuscon: University of Arizona Press, 1965), s. 56.

9. Nietzsche, Franz Overbeck'e mektup, Jaspers'tan aktarılmıştır, s. 87.
10. Nietzsche, "Bir Özeleştiri Çabası", no. 5, s. 23.
11. Alexander Nehamas, *Nietzsche: Edebî Hayat* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1985), s. 2.
12. Friedrich Nietzsche, "Ahlakdışı Anlamda Doğruluk ve Yalan Üstüne", *Portatif Nietzsche*'den, s. 42-44.
13. Nietzsche, "Bireyin Kendisinin Üstesinden Gelmesi", *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 136, 137, 138.
14. Philip Novak, *Nietzsche'nin Bakış Açısı* (Rockport, Mass.: Element, 1996), s. 8-9.
15. Nietzsche, *Güç İstenci*, 1067, s. 549-550.
16. Friedrich Nietzsche, "Ahlakın Doğal Tarihi", *İyinin ve Kötünün Ötesinde*'nin 5. Bölümü, çev. Walter Kaufmann ve R. J. Hollingdale, no. 186, *Modernizmden Postmodernizme: Bir Antoloji*, ed. Lawrence Cahoone (Cambridge, Mass.: Blackwell, 1966), s. 104-105.
17. age.
18. Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü*, *Ahlakın Soykütüğü ve Ecce Homo Üzerine*'den, ed. Walter Kaufmann, çev. Walter Kaufmann ve R. J. Hollingdale (New York: Vintage, 1969), Üçüncü Makale, no. 19, s. 136-137.
19. Friedrich Nietzsche, *Ecce Homo*, "Neden Bir Yazgıyım?", no. 6, *Ahlakın Soykütüğü ve Ecce Homo Üzerine*'den, s. 331.
20. age., no. 7, s. 332.
21. Nietzsche, *İyi ve Kötünün Ötesinde*, no. 190, Cahoone'dan, s. 108.
22. Nietzsche, *Tan Kızıllığı*, Novak'tan, no. 131, s. 78.
23. Nietzsche, *İyi ve Kötünün Ötesinde*, no. 198, Cahoone'dan, s. 113.
24. age., no. 201, s. 117.
25. Friedrich Nietzsche, *Şen Bilim*, çev. Walter Kaufmann (New York: Vintage, 1974), c. 3, no. 125, s. 181.
26. age.
27. Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, *Portatif Nietzsche*'den, s. 199-200.
28. Nietzsche, *Şen Bilim*, no. 343, s. 279.
29. Jaspers'tan aktarılmıştır, s. 162.
30. Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, *Portatif Nietzsche*'den, s. 398.
31. Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü*, çev. Walter Kaufmann, "İyilik ve Kötülük ile İyi Karşısında Kötü", 10. Kısım, *Portatif Nietzsche*'den, s. 451-452.
32. age.
33. Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, *Portatif Nietzsche*'den, s. 124-128.
34. Friedrich Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, "Dört Büyük Hata", no. 8, *Putların Alacakaranlığı ve Hristiyanlığa Lanet*, çev. R. J. Hol-

lingdale (Middlesex: Penguin, 1968), s. 54.
35. Nietzsche, *Ecce Homo*, "Neden Çok Zekiyim?", no. 10, s. 258.
36. Nietzsche, *Şen Bilim*, no. 276, Novak, s. 160.

18. BÖLÜM

YİRMİNCİ YÜZYIL: LUDWIG WITTGENSTEIN VE MARTIN HEIDEGGER

1. Bkz. Albert William Levi, *Sosyal Açıklama Olarak Felsefe* (Chicago: University of Chicago Press, 1974), s. 239-241.
2. Felsefe Sözlüğü, Abdülbaki Güçlü, Erkan Uzun, Bilim Sanat Yayınları, 2. basım, Ankara, 2003, s.1572
3. Friedrich Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü*, çev. F. Golffiing (Garden City, NY.: 1956), s. 255.
4. Alasdair Macintyre, "Felsefe: Geçmiş Ayrılık ve Gelecek Yön", Amerikan Felsefe Derneği Pasifik Şubesi, Mart 1987, Huston Smith, *Postmodern Zekânın Ötesinde*, güncelleşmiş ve düzeltilmiş yeni basım, (Wheaton, IL., Quest Books, 1982, 1989, 2003), s. 119.
5. Bkz. W.T. Jones, *20. yüzyıldan Wittgenstein ve Sartre'a: Felsefe Tarihi*, c. 5 (San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1975), s. 88-93.
6. Robert C. Solomon, "Giriş", *Kıta Avrupası Felsefesine Blackwell Rehberi*, ed. Robert C. Solomon ve David Sherman (Mlden, Mass.: Blackwell, 2003), s. 3.
7. Bkz. A.C. Grayling, *Wittgenstein: Çok Kısa Bir Giriş* (Oxford: Oxford University Press, 1996), s. 1 ve 134.
8. Ray Monk, *Wittgenstein: Dehanın Görevi* (New York: Penguin, 1990), s. 38-39.
9. age. s. 41.
10. Ludwig Wittgenstein, *Russell'a, Keynes'e ve Moore'a Mektuplar*, ed. G.H. von Wright (Ithaca: Cornell University Press, 1974), s. 71.
11. Grayling, s. 11.
12. Monk, s. 579.
13. age. s. 580.
14. Jaakko Hintikka, *Wittgenstein Üzerine* (Belmont, Calif.: Wadsworth, 2000), s. i.
15. John Locke, "Okura Mektup", *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, ed. A.C. Fraser (Oxford: Clarendon Press, 1894).
16. Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. Oruç Aruoba, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.
18. Grayling, s. 18.
19. Bkz. Hans Sluga, "Giriş", *Cambridge Yoldaşlığından Wittgenstein'e*, s. 16-17, ve Bryan Magee'n John Searle ile mülakatı *Büyük Filozoflar: Batı Felsefesine Bir Giriş* (Oxford: Oxford University Press: 1988), s. 326-327.

20. Ludwig Wittgenstein, *Mavi Kitap Kahverengi Kitap* (Oxford: Blackwell, 1960), s. 28.
21. Ludwig Wittgenstein, *Kültür ve Değer*, ed. G.H. yon Wright, çev. P. Winch (Oxford: Blackwell, 1980), s. 6-10 ve 79.
22. *Felsefi Soruşturmalar*, no. 133.
23. age. no. 109.
24. Jeff Malpas, "Martin Heidegger", *Blackwell Rehberi'nden Modern Felsefeye*, ed. Robert C. Solomon ve David Sherman (Malden, Mass.: Blackwell, 2003), s. 143; Richard Gill ve Ernest Sherman, *Varoluşçuluğun Yapısı: Felsefi ve Edebi Kaynaklar*, ed. Richard Gill ve Ernest Sherman (Englewood Cliffs, NJ., 1973), s. 415-416; Simon Blackburn, "Soruşturma", *Yeni Devlet* (30 Ekim 2000), s. 43; A.J. Ayer *L'Espresso* (Roma)'dan alıntı yapılmıştır, 25 Mayıs 1980, s. 199; Paul Edwards, *Heidegger Ölüm Üzerine: Eleştirel Değerlendirme* (La Salle, III.: Hegeler, 1979), s. v.
25. Martin Heidegger, "Fenomenolojiye Uzanan Yolum", *Varlık ve Zaman*, çev. J. Stambaugh (New York: Harper&Row, 1972), s. 75.
26. George Steiner, "Giriş-Heidegger: 1991", *Martin Heidegger*'den (Chicago: University of Chicago Press, 1989), s. xv.
27. Hannah Arendt, "Seksende Martin Heidegger", *Heidegger ve Modern Felsefe*, çev. A. Hofstadter, ed. M. Murray (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1971), s. 295.
28. Malpas, s. 146-147.
29. Malpas, s. 143-161; ve Gill ve Sherman, s. 415-416.
30. Steiner, s. xxvi-xxviii.
31. Richard Rorty, "Heidegger ve Nazizm", *Yeni Devlet*, 11 Nisan 1988, s. 32-33.
32. Heidegger, "Fenomenolojiye Uzanan Yolum", s. 78.
33. Edmund Husserl, "Felsefe ve Avrupalı İnsan Krizi", *Fenomenoloji ve Felsefe Krizi*, çev. Q. Lauer (New York: Harper&Row, 1965), s. 184.
34. Patricia Altenbernd Johnson, *Heidegger Üzerine* (Belmont, Calif.: Wadsworth, 2000), s. 5.
35. Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev. J. Macquarrie ve E. Robinson (New York: Harper&Row, 1962), s. 59-62.
36. *Varlık ve Zaman*, s. 32.
37. *Varlık ve Zaman*, s. 19.
38. Martin Heidegger, "Metafiziğin Zeminine Geri Dönüş", *Dostoevsky'den Sartre'a Varoluşçuluk*, çev. Walter Kaufmann (New York: Meridian Books, 1957), s. 209.
39. *Varlık ve Zaman*, s. 32-33.
40. age. s. 34.
41. age. s. 78.
42. age. s. 79.

43. age. s. 83-84.
44. age. s. 98-99, 87-88.
45. age. s. 82, 173-174, 271, 321.
46. age. s. 232.
47. age. s. 228, 231.
48. age. s. 234.
49. age. s. 163-165.
50. age. s. 212-213.
51. age. s. 219-220.
52. age. s. 293-294.
53. age. s. 294-295.
54. bkz. Jones, s. 326-328.
55. Martin Heidegger, *Varoluş ve Varlık*, W. Brock (Londra: Vision, 1949), s. 301.
56. age. s. 303.
57. age. s. 304.
58. age. s. 306, 314.
59. Kai Nelson, "Felsefe: Geçmiş Ayrılık ve Gelecek Yön", Amerikan Felsefe Derneği Pasifik Şubesinde yapılmış bir konuşma, Mart 1987.

SÖZLÜK

a posteriori (sonsal) bilgi: Duyusal deneyimlere dayanan deneysel bilgidir. Evrensel değildir çünkü farklı koşullar altında bilgiyi algılayan kişilerde farklıdır.

a priori (önsel) bilgi: "Üçgenin iç açılarının toplamı 180 derecedir" ve "Her olayın bir nedeni vardır" örneklerinde görüldüğü gibi, duyusal deneyimlere dayanmayan, akıl yoluyla elde edilen bilgiler.

a priori idealar (önsel idealar): Gözlem veya deney yoluyla elde edilmeyen hakikatler; kesin, sonuç odaklı, tümdengelimsel anlamda doğru ve bütün deneyimlerden bağımsızdırlar.

ahlak dışı: Ahlaka uygun olmayan; nötr (ya da tarafsız) bir değere sahip iddia ya da sınıflandırmadır.

ahlak: Latince moralis kökünden gelir, anlamı "gelenek", "tutum" veya "tavır"dır; insanların iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış olarak göz önüne aldığı şeylerle ilişkilidir; tanım itibarıyla ahlak dışının karşıtıdır; kural koyucu anlamıyla da ahlaktanımazın karşıtıdır.

ahlakçı olmak: Bireyin davranışlarıyla çelişen, sıradan (ya da alelade) ahlaki duyguları ifade etmek ve erdemli yaşamak ile ahlaki duyarlılığı bir tutmaktır. Ahlakçı olmak, Freudçu psikologların karşıt tepki oluşturma adını verdikleri duruma benzer bir ikiyüzlülük hâlidir.

ahlakın araçsallık kuramı: Doğrunun ve yanlışın, davranışların sonucu tarafından belirlendiği ahlaklılık durumu; doğru ve yanlış, başka herhangi bir şeyi elde etmek için kullanılan bir yöntem (araç) olarak görülür.

ahlakın işlevsellik kuramı: Doğru ve yanlış herhangi bir şeyin, doğal işlevine etkisi açısından anlaşılabileceği ahlaklılık pozisyondur; her türden varlığın doğal bir amacı (işlevi) vardır.

ahlaki gerçekçilik: Ahlaki düşünceler tarafından kurallarla kısıtlanmayan pragmacı sosyal felsefedir; "güç, haklıdır" formülüyle açıklanır.

ahlaktanımaz: Ahlaki açıdan yanlış, kötü ya da doğru olmayan; ahlaki bir değer yargısı ya da kural koyucu bir iddiadır.

altinsan: Nietzsche'ye göre, Tanrı'sız bir evrenle tek başına yüzleşemeyen insan türü; güvenliği ve kimliği bir grupta ya da bir başka insanda arayan, bayağı insandır. Alıngan ve riyakârdır.

amor fati (yazgını sev): Nietzsche, Tanrı'nın yokluğunda, kendi "kefaretimizi" ödememizi ister, bir anlamda kendimizi kurtarmaktır bu; amor fati olarak ifade edilen bu eylemi, hayata evet diyerek yapabiliriz; "hayata evet" demek, yazgımızı sevmek ve her şeyi olduğu gibi, memnuniyetle kabul etmek anlamına gelir.

anakronist yanılsaması: Geçmişin değer ve pratiklerini sorgulamadan, katı bir şekilde günümüz yaşantısına uygulamanın sonucunda içinde düşülen yanılgı.

analitik felsefe: Mantığa, ölçülebilirliğe, keskinliğe ve açıklığa vurgu yapan, yazınsal olmayan bir felsefi yaklaşımdır; John Locke, David Hume, Bertrand Russell gibi "İngiliz" geleneğine ait eski filozofları ve Ludwig Wittgenstein'i kapsar; mantıksal ve dilbilimsel çözümlemeler yapmak, felsefi karışıklıkları ortadan kaldırmanın tek uygun yoldur; kıta Avrupası felsefesinin zıddı olarak bilinir.

apeiron: Anaksimandros'a göre, tüm varlıkların ondan şekillendiği "Sınırsız-Sonsuz" ilk ilkedir; özel bir niteliği olmayan, sonsuz bir kuvvetler yığınıdır.

arketip: Temel imge. Belli tarzda birinin özünü nasıl kavradığımızı belirtir. Psikolog C.G. Jung'a göre bazı imgeler en eski zamanlardan beri tüm insanlar tarafından paylaşılmıştır.

arketipik (paradigmatik) birey: İçinde bulundukları kültür tarafından "ideal insan"ın ölçütü hâline gelen seçkin öğretmenler, filozoflar ve din adamları; insanlık hâline ait en temel özellikleri barındıran bir ruha sahip insan.

artı değer: Marks'ın, mal sahiplerinin biriktirdiği sermayeye verdiği isimdir; işçiler pahasına, fiyatları üretim maliyetlerinin üstünde tutmanın sonucudur.

asıl konum: Eşitliğin asıl konumu, Rawl'ın hayali bir durum için ürettiği terimdir; bu hayali sahnede, biz adaletin temel ilkelerini "ilgili taraflar"dan ziyade nesnel, tarafsız bir açıdan "rasyonel unsurlar" olarak belirleyebiliriz; Thomas Hobbes, Jean-Jacques Rousseau ve John Locke'ın toplum sözleşmesi kuramlarında yer alan "doğanın konumuna" benzer.

aşkınsal idealizm: Kantçı idealizm veya transandantal idealizm olarak da bilinir; bilginin zihin ve duyular

arasındaki etkileşmenin bir sonucu olduğunu ve kategoriler olarak adlandırılan düzenleyici düşünceler tarafından yapılandırıldığını ileri süren kuramdır.

atomculuk: İlk defa Yunan filozofları Leukippos ve Demokritos tarafından ortaya konmuş, sonrasında Epikuros ve Lucretius tarafından geliştirilmiştir; evrenin tamamıyla boşluktan ve nesneleri şekillendirmek için bir araya gelen basit özlerden oluştuğunu ileri süren maddeci bir görüştür.

atomlar: Yunanca atomos kelimesinden gelir; "görünmez", "parçalara ayrılamayan" ve "bölünemez" anlamlarını taşır; çok minik partiküllerdir; bütün varlıkların zorunlu bileşenleridir. Atomlar büyüklük, şekil, konum, diziliş (birleşim) ve hareket özelliklerine sahip fakat renk, tat, sıcaklık veya koku gibi özelliklere sahip değillerdir.

ayarlanmak: Varlık'a yönelik, onunla ilgili, endişeli tavra Heidegger'in verdiği isim; melankolik bir şekilde ötekilerle-birlikte olma hâli.

barbar: Eski Atinalılar tarafından kaba addedilen aksanlarla alay etmek için kullanılan "bar-bar" sesi; bu ifade aslında, "insandan daha aşağı" ya da uygarlaşmamış addedilen diğer kültürler için kullanılırdı.

belirlenimcilik (determinizm): Meydana gelen her şeyin, olması gerektiği şekliyle olacağı inancıdır; bütün maddeler neden-sonuç ilişkisi tarafından idare edildiği ve doğa kurallarını takip ettiği sürece, belirlenimcilik kaçınılmazdır.

benliğin yığın kuramı: Sabit bir "benliğin" olmadığını, benliğin yalnızca bir yığınlar algısı olduğunu ve "benlik" diye adlandırılanın sadece belirli algıları -alışkanlık hâlinde- parçalara bölme işlemi olduğunu iddia eden kuram.

benmerkezci çıkmaz: Epistemolojik ikicilikten kaynaklanan sorun: Eğer bütün bilgiler, benim kendi idealarımdan ileri geliyorsa o hâlde ben idealarım dışında kalan herhangi bir şeyin varlığını nasıl doğrulayabilirim (ya da kanıtlayabilirim)?

bırakılmışlık (ya da fırlatılmışlık): Heidegger'in; Dasein'ın kendisini dünyada, "burada" ve varolmuş bir şekilde, hiçbir açıklama ve tercih olmaksızın bulmasını anlatan tabiri; hiçbir şeyin kendi varoluşumuzu açıklayamayacağına ilişkin kaba gerçek.

biçimsel neden: Maddenin içinde değişime uğradığı şekil veya formdur; Aristoteles'in "dört nedeni"nin ikincisidir.

bilge: İnsani koşullar dâhilinde güçlü bir sezgiyle dinî ilhamı birleştiren kişi. Bilge kelimesi "arif kişi" anlamına gelen Latince *sapiens* sözcüğünden türetilmiştir.

bilgi: Doğru inanç.

bilgisizlik örtüsü: John Rawl'un, adaletin ilkelerini belirleme sürecinde, tüm bireysel düşünceleri engelleyerek hayali biçimde asli duruma girme mekanizmasıdır; kendi sosyal ko-

numumuzu, hangi özelliklere sahip olduğumuzu, nelerden hoşlandığımızı (ya da hoşlanmadığımızı), ne kadar zeki olduğumuzu, ne tür yeteneklere ve güçlere sahip olduğumuzu (vb.) bilmemizi engelleyen bir problem çözme aletidir.

bircilik (monizm/tekçilik): Her şeyin sadece madde veya ruh gibi, tek bir nihai ve eşsiz tözden oluştuğuna dair inancın genel adı.

birincil nitelikler: Locke'a göre, herhangi bir algılayıcıdan bağımsız bir şekilde var olan nesnel duyumsal niteliklerdir; sertlik, devingenlik, durağanlık gibi.

bodhisattva: "En yüce kurtuluş"u bulmak için diğer bilinçli hayat formlarına yardım ederken kendi nirvanasını gönüllü olarak geciktiren münevver varlık; kurtarıcı değil.

boşluk: Demokritos'un yokluk (cisimsizlik) anlamındaki terimidir. Atomcu kuramdaki boşluktur.

burjuva sınıfı: Hiçbir şey üretmeyen, fakat üretim araçlarını kontrol eden ve onlara sahip olan kişiler.

bütüncül ilke: Amerikalı fikir tarihçisi Arthur O. Lovejoy'un (1873–1962) "sonsuzluk varsa, herhangi bir ciddi olasılık (hiç değilse bir kere) gerçekleşmelidir" diyerek belirttiği metafizik ilkeye verilen isim.

chung-yung: Tam tercümesi, "merkezîlik ve evrensellik"tir. Normallik ve ılımlılık/ölçülülükten müteşekkil Konfüçyüs'ün altın ortası; evrensel ahlaki yasa; ayrıca denge ve uyum anlamına da gelir.

chun-tzu: Kelime anlamı "efendinin oğlu" demek olan chun-tzu, temelde "hükümdarın kendisi" veya "kültürlü beyefendi" anlamındadır. Konfüçyüs'ün ahlaken üstün insanıdır; yüce veya asil ruh.

cogito, ergo sum: Latince bir ifadedir; "Düşünüyorum, öyleyse varım" anlamına gelir.

çileci (asketik): Nihai kurtuluşa ermek ya da manevi huzuru yakalamak için tüm bedensel isteklerini katı bir disiplin altında tutan ve her türlü hazdan yüz çeviren kimse.

çoğulculuk: Pek çok gerçekliğin veya tözün varlığına dair inanç.

dasein (insan varlığı): Almancada "varoluş" anlamına gelir; Heidegger bu kavramı, insan varlığından ve bireysel insan varlığından bahsederken kullanır; Dasein, yalnızca bilimsel soruşturmanın nesnesi hâline gelmeden, kendine has bir insanlık anlayışı içinde, özel bir varoluş algısını yansıtır.

değerler felsefesi (aksiyoloji): Genel anlamda değerleri ele alan felsefe dalı.

deneyci anlam ölçütü: Duyuların deneyimine (izlenimlere) kadar geri götürülebilen anlamlı düşünceler/kavramlar; kökenleri izlenimlerdedir; duyu deneyimine (izlenime) geri götürülemeyen inançlar hiçbir şekilde düşünce/kavram olmayıp yalnızca anlamsız ifadelerdir.

deneycilik (ampirizm): Neticede her bilginin duyu organlarından (deneyimden) kaynakladığı inancı. Bütün düşüncelerin (idea) duyusal verilere dayandırılabileceğini savunur.

diyalektik (Hegelci): Hegel'e göre, tez olarak bilinen orijinal bir düşünceye ait üç basamaklı bir yapıyla ilgilidir; tez, antitez adı verilen karşıt bir düşüncenin zıddıdır; tez ile antitez arasındaki etkileşim veya mücadele, sentez denilen ve diğerlerini (tez ile antitez) birleştiren yeni bir düşünce meydana getirir.

diyalektik süreç (Hegelci): İki karşıt durumun mücadelesi sonucunda ortaya çıkan ilerlemenin içeriden yönetilen evrimsel devresi.

doğuştan gelen idealar (ya da a priori bilgiler): Gözlemden ya da deneyimden kaynaklanmayan hakikatlerdir; kesin, tümdengelimsel ve evrensel olarak doğru olup her türlü deneyimden bağımsızdırlar.

Dört Yüce Hakikat: Buddha öğretilerinin temeli: 1. Acı vardır, 2. Acının bir sebebi arzudur, 3. Acıya sebep olan şeyler dışarıda bırakılarak acıdan kurtulmak mümkün olabilir, 4. Acının sebeplerinden kurtulmanın yolu; Sekiz Katlı Yüce Yol'dan oluşan Orta Yol'u izlemektir.

düşünce deneyi: Olguda test edilemeyen bir hipotezi test etmek için kendi hayal gücümüzü kullanma yöntemidir; bir hipotez için saha çalışması yapmaktan ziyade, onun üstünde düşünürüz; bunu yaparken deney için zorunlu şartları oluşturmak üzere makul bir hayal gücü kullanır, sonra da hipotezimize göre en muhtemel sonuçları yine muhakeme gücüyle çıkartırız.

düşüş: Heidegger'in terminolojisinde sahicilikten uzak olmak anlamındadır; düşüş, kendi Varlık'ımıza uyum sağlamayı değil, içinde kaybolduğumuz ve dünya tarafından hükmedildiğimiz Varlık tarzını tanımlar; gevezelik ya da boş konuşma alanıdır.

efendilik ahlakı: Köle ahlakının tersine, etiğin ve estetiğin onurlu ilkelerinden oluşan bir kavramdır; üstinsan kendi değerini kendisi belirler ve bu değer, estetik terimler içinde tanımlanır: Asil-rezil (utanç verici), şerefli-alçak, onurlu-onursuz, ince-kaba, vb. Kısacası, üstinsan için "iyi"= "asil" ve "kötü"= "kabadır".

egoizm: Bireysel çıkarların bütün eylemlerin temelini oluşturduğunu ya da oluşturması gerektiğini savunan düşünce.

ekonomi (Marks tarafından kullanılan): Belirli bir sosyal düzeni meydana getiren sosyal ilişkilerin ve düzenlemelerin külli sıralamasını ifade eder.

eleştirel felsefe: Eleştirel felsefe; Kant'ın, zihnin bilgi ile olan gerçek ilişkisini belirleme girişimi içinde, "saf akıl"ın (deneyim ile karışmamış akıl) doğasını ve sınırlarını değerlendirme çabasına verilen isimdir.

entelekheia: Yunanca bir kelime olup, "amacını kendinde taşıyan" an-

lamındadır; Aristoteles'e göre, içdürtü, bütün varlıkları kendi benzersizlikleri çerçevesinde gelişmeye doğru yönlendirir; bütün doğal süreçleri yöneten içsel düzen ya da tarzdır.

entelektüellik: Davranışların her zaman için, neyin iyi olduğunu belirleyen ve iyiliğe yönlendiren inançlar tarafından kontrol edilmesi anlamında kullanılan bir terimdir.

erdem: Yunanca arete kelimesinden gelir, "herhangi bir konuda üstün gelmek" ya da "işlev üstünlüğü" ya da "üstün işlev" anlamındadır.

epistemoloji: Bilginin mahiyeti ve imkânı konusunu araştıran felsefe dalıdır.

epistemolojik ikicilik: Bilmenin, bilen kişi ve bilinen şey olmak üzere iki ayrı cepheden meydana geldiği görüşü.

esse est percipi: Berkeley'in "var olmak, algılanmış olmaktır" sözünün Latincesi.

etik hazcılık: Kasıtlı olarak hazdan kaçınmak ya da acıyı tercih etmek mümkün olduğu hâlde, ahlaki açıdan böyle yapmanın yanlış olduğu inancıdır.

etnomerkezcilik: Yunanca "ırkın merkezde olması" anlamına gelir; kişinin kendi kültüründeki anane ve inançların, doğuştan gelen bir özellik olarak, diğer bütün insanların anane ve inançlarından üstün olduğuna dair kanı.

etkin neden: Harekete geçiren tetikleyici nedendir, değişimle beraber gelen tözdür. Nedenin modern anlamına yakın bir anlam içerir, Aristoteles'in "dört nedeni"nin üçüncüsüdür.

eudaimonia: Latince bir kelimedir ve genel olarak mutluluk anlamına gelir; Aristoteles'in kullandığı bu terim, "tam anlamıyla gerçekleşen varoluş" anlamındadır; her şeye vakıf, canlı ve atik insanın durumudur.

felsefe: Kökeni Yunancadır, "hikmet sevgisi" anlamına gelir.

felsefi arketip: Düşüncelerini orijinal ve etkileyici bir bakış açısıyla dile getirerek, kendisinden sonra gelen filozofları ya da filozof olmayanları (alaycılar, azizler, kötümserler, iyimserler, tanrıtanımazlar, rasyonalistler, idealistler vb.) önemli ölçüde etkileyen filozoftur.

fenomen gerçeklik: Kant'ın, tecrübe ettiğimiz dünya için kullandığı bir terimdir.

fenomenoloji: Bilincin her formuna "betimleyici bir çözümleme" yapmak için tamamıyla betimleyici ifadeler kullanan Husserl tarafından geliştirilen felsefi çözümleme yöntemidir; bilincin ve bilinç yaşantılarının "özüne" ait bilgiyi elde edebilmek için soyutlamalardan çok yaşanmış, somut olgulara odaklanır.

filozof karşıtı: Aklın mutlak otoritesini reddeder; nesnellik ve evrensellik ihtimalini tartışan modern bilimin ve felsefenin belirli tekniklerini ve temel öğretilerini sert bir şekilde eleştirir; başka bir deyişle, filozof karşıtı, tarafsız tutumu ve perspektifsiz perspektif ihtimalini kabul etmez.

form (Aristoteles): Yunanca öz (ousia) kelimesinden gelir, maddenin içinde

bulunan şeydir ve maddeyi bizzat kendisi hâline sokar. Aristoteles'in formu, zihindeki maddenin düşünülerek ortaya konulmasından ibarettir ve maddeden bağımsız olarak var olamaz.

gerçekçilik: Felsefede, bağımsız ve bize açık olan nesnel bir dünyaya ait olguların ve koşulların var olduğu inancı.

gizemleştirme: Somut maddi gerçeklikten bizi uzaklaştıran karmaşık metafizik sistemler yaratmak için muğlak soyutlamalar kullanmak.

görecilik: Bilginin ancak onu gözlemleyen kişinin kendine özgü nitelikleri (zaman, etnik köken, cinsiyet ve kültürel şartlar gibi) vasıtasıyla tayin edileceği fikri.

güç istenci: Nietzsche'ye göre, diğer insanları kontrol etmeyi ve kendi değerlerimizi onlara empoze etmeyi amaçlayan evrensel bir iradedir.

hazcılık: Hedonizm, Yunanca bir kelimedir ve "haz" anlamındadır; haz=iyi, acı=kötü fikrinde olan her felsefe için kullanılan genel bir terimdir.

hermenötik: William Dilthey'in (1833-1911) kutsal metinlerin içerisinde karmaşık, eksik, bozulmuş ya da gizli ne varsa bunları meydana çıkartmaya odaklanan ve tüm metnin içerisinde yer alan belirli metinleri "dinlemeye" dayalı bir yorumlama yöntemidir; Dasein'i "dinleyen" Heidegger tarafından da kullanılmıştır.

hınç: Fransızca "resentment" kelimesinden gelir; Nietzscheci felsefede bu kelime fiziksel olarak kirlenmeye yol açan; dargınlık, gücenme ve kini ifade etmede kullanılır. Hınç, köle ahlakına meydan verir; altınsanın başat duygusudur.

hikmet: İyi bir yaşam sürmeyle ilgili olan temel bir gerçeklik anlayışıdır. Makul ve pratiktir, her bireyin karakterine ve gerçek durumdaki şartlarına yoğunlaşır; tefekkürü, kavrayışı ve insani koşullara dair mantıklı fikirleri kapsayan iyi kararlardır.

hsiao-jen: Küçük ve kaba adamdır, Konfüçyüs felsefesinde chun-tzu'nun zıddıdır; önemsiz ve aşağı birey.

hümanizm: İnsan mutluluğunu ve haysiyetini vurgulayan felsefi düşüncelerin geneline verilmiş isim; insan zekâsının ve çabasının mevcut koşulları geliştirmek için yeterli olduğuna dair inanç.

idealizm (maddetanımazcılık-maddesizcilik): Sadece düşüncelerin (zihinsel ifadelerin) var olduğu inancı; bu görüşe göre maddesel dünya gerçekte yoktur; sadece bir kurgudur.

ikicilik (düalizm): Varoluşu iki farklı, bağımsız ve eşsiz töze ayıran herhangi bir felsefi duruştur.

ikincil nitelikler: Locke'a göre, varoluşları, algılayan kişilere bağlı olan öznel niteliklerdir; renk, ses, tat gibi...

ilk hareket ettirici argümanı: Sonsuz bir döngüyü engelleme uslamlamasına dayanarak Tanrı'nın varlığını ispat etme girişimidir, öteki bütün varlıklarda var olan hareketi ortaya çıkaran bir Hareketsiz Hareket Ettirici olmalıdır; Thomas Aquinas'ın Beş

Yol'unun birincisine temel olan Aristotelesçi argümandır.

inanç: Bir iddianın doğru olduğuna dair kanı veya itimat. Bir şahsın öznel (ve zihinsel) ifadesi. Bu anlamda bilgiden farklıdır.

ironi: Biri motamot ya da aşikâr olan, diğeri gizli ya da gerçek olan en az iki düzlemde iletişim; Sokrates'in, dinleyicilerini uyanık ve teyakkuz hâlinde tutmak için tercih ettiği bir tekniktir.

jen: Genel insani erdem; "insan", "insani", "insancıl", "insanlık" ve "hayırseverlik" olarak da tercüme edilen jen, insanoğlu ve nezaket anlamlarına da gelir. Gerçekte kendisi olan erkek ve kadın, yani "asıl insan" demektir.

kapitalizm: Üretim araçlarının ve dağıtımının hepsinin (ya da çoğunun) özel mülkiyete tabi olması ve azami rekabet koşullarında kâr amacıyla işleme sokulmasıdır; zenginliğin (bir noktaya) yoğunlaşması ve muazzam şirketlerin büyümesi bu duruma sıklıkla eşlik eder.

karma: Pali dilinde kamma kelimesinden gelir; Budist geleneğe göre ahlaki neden-sonuç kanunudur (ahlaki neden ve eylem), geçmiş ve hâlihazırdaki eylemleri kapsar. Yazgı veya alınyazısıyla karıştırılmamalıdır; iyi veya kötü karmayı kendi eylemlerimizle biz oluştururuz.

karşıt tepki oluşturma: "Tehlikeli" arzuların ortaya çıkarılmasını ve ifade edilmesini engellemek amacıyla, aksi yöndeki tavırları ve davranış biçimlerini onaylayan savunma mekanizmasına verilen isimdir.

katıksız inanç: Tek delili, inanç sahibinin öznel doğrusu olan kanı.

kaygı: Olgusallığımızın ve bırakılmışlığımızın beraberinde getirdiği ruh hâlidir; belirli bir şeye yönelen korku değildir.

kendini gerçekleştiren kehanet: Bir durumu gerçek olarak tanımlarsak, bu durum günün birinde mutlaka gerçeğe dönüşür; örneğin, başarısız olacağına inanan bir öğrencinin sınavı gerçekten de kötü geçer.

kıta Avrupası felsefesi: Kant, Hegel, Kierkegaard, Marks, Nietzsche, Husserl, Heidegger ve Sartre gibi Avrupalı filozoflarla ilgili olan felsefeye atıfta bulunan geniş kapsamlı bir kavramdır; felsefenin tek bir şekilde yapıldığı bir felsefe okulu değildir; fenomenolojiyi, varoluşçuluğu, yapısökücülüğü kapsar; analitik felsefenin zıddı olarak bilinir.

kinik: Kinik öğretiyi baz alarak sıra dışı, sade bir hayat yaşayan kişiler.

kiniklik (Kinikler Okulu): Uygarlığın özünün çürümüş olduğuna ve uygarlığın, bireyleri birer budalaya dönüştürerek tesadüflerin etkilerine karşı savunmasız bıraktığına inanan felsefe.

Kireneci hazcılık: Yoğun anlık zevkin düşüncesizce izlenmesini savunan felsefedir, zevkler arasında nitelikli ayrımlar yapamaz.

koşullu buyruk: Özel ve değişken koşullar altında ne yapacağımızı bildiren ifadelerdir.

koşulsuz buyruk: Kant'a göre, bütün rasyonel canlıların, evrensel anlamda bağlı oldukları buyruklardır; bütün ahlak yasalarının nihai kökenidir: Öyle davran ki eylemin, herhangi bir zamanda ve yerde, herhangi bir kimse için de evrensel bir yasa olabilsin.

kozmos: Yunanca bir kelime olup "düzenli bir bütün" anlamındadır; zıt unsurların uyumluluğunu oluşturan evreni düzenli bir bütün olarak tanımlamak için ilk defa Pythagorasçılar tarafından kullanılmıştır.

kozmolojik argüman ya da ilk neden argümanı: Yunanca kökene sahip olan kozmos kelimesi "evren", "dünya" veya "düzenli yapı" anlamlarına gelir; doğal bir şey'in, kendisinin etkin nedeni olamayacağına dayanır; bu da Tanrı'nın varlığına dair ileri sürülen bir argümandır; bütün şey'lerin var olmasını açıklama yetisine sahip bir Nedensiz Neden olmalıdır. Aquinas'ın Beş Yol'dan ikincisinin dayanağı olan Aristotelesçi argümandır.

kozmoloji: Yunanca kozmos kelimesinden gelir; "dünya," "evren" veya "düzenli yapı," "düzenli bir sistem" anlamındadır; evreni, kozmos ya da düzenli bir sistem olarak araştırma.

köle ahlakı: Nietzscheci felsefede güç istencinin tahrifidir; bu felsefede bayağı insanın (altinsanın) özellikleri erdem olarak değerlendirilip övülür, üstinsanın özellikleri ise küstahlık ve katı yüreklilik olarak değerlendirilip kınanır; engelleme, eşitlik, sınırlayıcı görev ve "kötü vicdan" ahlakıdır.

kötülük problemi: Eğer Tanrı masumlara zarar veren acıyı önlemek istese ama bunu tercih etmese, O iyi değil demektir; eğer acıyı önlemeyi dilerse, fakat yapamazsa, O her şeye kadir değildir; eğer Tanrı masumların acısını fark edemezse de, âlim olmaz.

kötümserlik: Schopenhauer tarafından geliştirilmiştir; hayatın insanları hayal kırıklığına uğrattığı ve bu sebeple, her tatmin edici arzunun yeni istekler ortaya çıkaracağı kuramı; bu kurama göre bizim tek umudumuz tarafsız kalmak ve geri çekilmektir.

kuramsal bilgi: Sistematik bilgi ve rabıtaların doğru biçimde derlenmesini ve değerlendirilmesini kapsar.

kuşkucu (septik): Yunanca kökenli skeptesthai kelimesinden türemiştir, "düşünmek ya da sorgulamak" anlamlarına gelir; herhangi bir bilgiyi doğru olarak kabul etmeden önce açık, gözlenebilir ve kuşkuya yer bırakmayan bir kanıt talep eden kişidir.

li: "Tôrem" anlamına gelen li, günlük görgü kuralları ve iyi tutumlar ile ataları onurlandıran ayinleri, ananeleri ve töreleri kapsar.

Logos: Antik çağ felsefesindeki en zengin ve en karmaşık kavramlardan biridir; "akıl", "hitap," "söylem", "düşünce", "mantık", "kelime", "anlam" kavramlarıyla ilişkilidir; sosyoloji ve psikoloji terimlerinde geçen "oloji" sonekine, "logic" (mantık), "logo" ve "log" (kayıt) köküne dayanır. Herakleitos'a göre, bütün şeyler'in

gerçekleşmesini düzenleyen ve bütün şeyler'de mevcut olan kanundur.

madde: Yunanca *hyle* kelimesinden gelir, farklı şeyler içinde bulunan müşterek maddelerdir; bazı formlar ona ekleninceye kadar ya da formun içinde zaten var olan şey nüksetmediği sürece ayırt edici herhangi bir niteliği yoktur.

maddecilik (materyalizm, davranışçılık, mekanizm veya ayrıştırmacılık): Her şeyin maddeden (ve enerjiden) meydana geldiği inancıdır. Fizik yasaları tarafından açıklanabilir; mekanik yasalar çerçevesinde bütün insani eylemler, maddenin doğal hareketi olarak algılanabilir; düşünmek sadece, hareketin karmaşık bir yapısıdır, beden ise maddi bir makinedir.

maddesel neden: Bir şey'in maddesel nedeni, olageldiği (olduğu) ve içinde değişim geçirdiği madde (töz) ile ilgilidir; Aristoteles'in "dört nedeni"nin ilkidir.

Marksçı maddecilik: Bireyler ile bireylerin çevresi arasında karşılıklı bir ilişkiye dayanan bir çeşit sosyal belirlenimcilik; katı maddecilik ve katı belirlenimcilikten ayrılır.

metafizik: Neyin "gerçek" olduğu problemine yönelen felsefe dalı.

modernlik: 19-20. yüzyıl, ulus devletlerinin tarihî dönemi ve bu döneme tekabül eden Aydınlanma ideallerinin hâkimiyeti altındaki bir grup kültürel şartların ve inançların genel adıdır; bu kültürel şartlar ve inançlar; bilim inancı, nesnel doğru ve rasyonalite, kaçınılmaz bir ilerleme umudu, politik demokrasi, kapitalizm, kentleşme, kitle edebiyatı, kitle iletişim araçları, kitle kültürü, gelenekselcilik karşıtlığı, büyük ölçekli endüstriyel girişim, bireyselcilik ve sekülerleşmeyi kapsar.

mutlak idealizm (Hegelci): Hegel'in, Alman idealizminin özel bir şeklini tanımlamak için kullandığı terimdir; kendini mükemmeliyete doğru gerçekleştiren ve her şeyi kuşatan Mutlak Ruha dayalı birci (monist) felsefedir; gerçeklik (Mutlak Zihin ya da Mutlak Ruh) herhangi bir bireyin zihnine ait bağımsızlıktır; nesnel gerçekliğin bireyin zihninde mevcut olduğunu söyleyen Berkeley'ci idealizmle (maddetanımazcı) karıştırılmamalıdır.

natüralizm: Gerçekliğin doğal dünyadan ibaret olduğu inancıdır. Gerçekliğin birbirinden bağımsız ve düzensiz olduğuna karşı çıkar; doğanın, keşfedilebilir yasaları sistemli bir şekilde izlediği inancıdır.

Nietzscheci perspektivizm: Her görüşün pek çok yorumdan sadece biri olduğu iddiasıdır; bu iddia özellikle Nietzscheci perspektivizmi içerir çünkü, bu görüş de pek çok yorumdan sadece biridir.

nihilizm: Latincede "hiçbir şey" anlamına gelen nihilizm, evrenin nesnel anlamdan ve amaçtan yoksun olduğu inancıdır.

nirvana: Nefsi yok etmek; boşluk ve "hiçlik" ülkesi; mutluluk diyarı; şuurluyken acıdan kurtulmaya yönelten "saf idrak."

nous: Yunanca "akıl" kelimesinden gelir. Anaksagoras'a göre, "başka türlü anlaşılır olmayan bir evren için anlaşılır bir taslağı uygulamaya koyan, tümüyle yaygın Akıl"; bütün şeyleri, "onlar" olmadan etkileyen maddesel varlık.

numen gerçeklik: Kant'ın algılarımızdan bağımsız olan gerçekliğin bizzat kendisi için kullandığı terimdir; çoğunlukla "nesnel gerçeklik" olarak ifade edilir.

olgusallık: Dasein'ın, varoluşuna dair hiçbir açıklama olmaksızın dünyada oluş şekli; bırakılmışlık, olgusallığımızın bir parçasıdır.

olumsallık argümanı: Hiçbir şeyin şimdiye kadar var olup olmadığı, hiçbir zaman var olup olmayacağı iddiasına dayanarak, Tanrı'nın varlığı için ileri sürülen argümandır; varlığı en yetkin (öncesiz ve en yüksek iyi) olan bir şey vardır. Aquinas'ın Beş Yol'undan üçüncüsünün dayanağı olan Aristotlesçi bir argümandır.

"herkes" alanı: Heidegger'in "birbiriyle olma" hâline verdiği isim; nasıl yaşayıp düşüneceğimizi belirlemek için bir "genel ortalama" imkânı sunmak suretiyle kaygıyı sahici olmayan bir biçimde önlemek; sahiciliğin karşıtı.

1. doğru görüş,
2. doğru çözüm,
3. doğru söz,
4. doğru eylem,
5. doğru rızık,
6. doğru çaba,
7. doğru düşünme,
8. doğru düşünce yoğunlaşması.

ontik: Heidegger'in sıradan, gündelik varoluş anlamında kullandığı terim; sıradan olgu düzeyi.

ontoloji: Var olmanın doğasını ve varlığın yapısını inceleyen felsefe dalıdır.

ontoloji: Varlık bilimi.

ontolojik: Varlığa ait olan; Heidegger'e göre, Dasein'in en derin yapısına ait olan.

orta: Latincesi medius kelimesidir, iki nokta arasındaki orta noktadır; Aristoteles'e göre, ahlaki erdem çok az (yetersiz) ile çok fazla (aşırılık) arasındaki bir orta nokta olarak tanımlanır.

ontolojik argüman: Tanrı kelimesinin belli bir algılama biçimine ait anlamına ya da Tanrı kavramının genel olarak bilinen, kendine has niteliğine atıfta bulunarak, Tanrı'nın varlığını kanıtlama girişimi.

özgecilik: Latince "diğeri, öteki" anlamına gelir; diğer insanların refahlarını yükseltme kudretidir; egoizmin zıddıdır.

Platoncu adalet: Bütünün mükemmel işleyişi, adaletli bir toplumdaki her bireyin bağlı olduğu toplumsal sınıftaki doğal görevini yerine getirmesi; adil bir birey açısından aklın, tini ve arzuları yönetmesidir.

Platoncu Formlar: Özgürce var olan, zaman ötesi, geçici olmayan; sadece düşünceyle bilinebilen ancak duyu organlarıyla kavranamayan "şeyler"

("türler", "çeşitler" veya "tipler") dir; düşüncenin serbestçe var olan nesneleridir; asli ve benzersiz olan bir şeyi, olduğu şey hâline getirir.

pneuma: Anaksimenes'e göre, dünyayı bir bütün hâlinde tutan nihai ve her tarafı kaplayan ruhtur. Bütün varlıklar, ateşi oluşturan pneuma'nın "yoğunluğunun seyrelmesiyle" veya rüzgârı, bulutu, suyu, toprağı ve taşı oluşturan (yoğunluk sistemi) pneuma'nın yoğunlaşmasıyla ortaya çıkmıştır.

politik felsefe: Devlet ve egemenlik konularıyla ilgili felsefe dalı.

pragmacı açmaz: Pragmacılık ancak pragmacı omayan ölçüte göre fikirlerimizin doğru olduğuna inanırsak işe yarar.

pragmacılık: Yunancada "iş, eylem" anlamına gelir. Fikirlerin pratik sonuçlar ürettikleri ve amaçlarımız yönünde etkili oldukları sürece anlamlı olduğuna veya doğruluk değeri bulunduğuna ilişkin inanç. Bilgiyi ve hakikatı pratik sonuçlarına göre tanımlayan deneyci temele dayalı felsefe.

pratik akıl: Kant'a göre, ahlaki davranış bilgisini temel alarak dinî hisler üreten aklın ahlaki işlevidir.

pratik bilgi: Piyano çalmak, testere kullanmak, ameliyat etmek veya yemek yapmak gibi yetenek gerektiren işlerle ilgilidir.

pratik buyruk: İtibar ilkesi olarak da bilinir; Kant'ın itibar kavramına dayalı koşullu buyruk formülü şudur: İster kendi şahsına, ister başkasına; insanlığa karşı hiçbir zaman sadece basit bir araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranmalısın.

proletarya: Mal üreten ve temel hizmetleri sağlayan; fakat hiçbir üretim aracına sahip olmayan işçi/emekçi sınıfı.

psikolojik hazcılık: Bütün hükümlerin acı ve haz düşüncesinden kaynaklandığı inancıdır; çünkü insanoğlunun başka türlü davranması psikolojik olarak imkânsızdır.

psişe: Yunanca bir kelime olup "ruh" anlamına gelir, günümüzün terminolojisinde derin düşünce kapasitesini de içine alan akıl ve ruhun birleşimidir.

rasyonalizm: Aklın bütün bilgilerin temel kaynağı olduğunu söyleyen epistemolojik bir görüştür, duyular aracılığıyla ispattan çok daha üstündür; rasyonalistler sadece aklın, gerçeği yanılsamadan ayırt edebileceğini ve deneyime anlam kazandıracağını iddia ederler.

rasyonel söylem: Özenle öne sürülmüş fikirlerin etkileşimi; aklın, belirli araştırma ölçütlerine göre, hakikati ve gerçekliği düzenlemek, aydınlatmak ve tanımlamak için kullanımı.

reductio ad absurdum: Latincede "saçmaya indirgeme" anlamına gelir. Bir reductio'da, rakibin ortaya koyduğu sav bizi "saçma" olana ulaştırdığı için çürütülür ki bu iki şekilde yapılır: 1) Bir fikri kabul etmenin mantıksal bir çelişkiye götürdüğünü göstermek

suretiyle 2) Bir fikrin ya bizim aklımızı ya da ortakgörümüzü aşağıladığı için, tam amlamıyla "saçma" bir şekilde bizi mantıksal sonuca götürdüğünü göstererek.

sahicilik: Her an cesurca ve dürüstçe yaşayan, bahaneler üretmeyi reddeden, anlam ve amaç için sırtını gruplara ve kurumlara yaslamayan bireyin öznel hâlidir; Heidegger'e göre, kaygı içinde ve kaygıyla yaşamaktır; özgürlüğümüzün "karamsar anlayışıdır"; Dasein'ın olgusallığıyla yüzleşmektir.

sahicilikten uzak olma: Bireyin yapısı ve gereksinimleri görmezlikten gelindiğinde, inkâr edildiğinde, belirsizleştirildiğinde ya da (bireyin yapısı ve gereksinimleri) kurumlar, soyutlamalar veya gruplar kadar önemli görülmediğinde ortaya çıkar.

Sekiz Katlı Yüce Yol: Buddha'nın acıyı yok etme konusundaki tarifi.

Sofistler: M.Ö. 5. yüzyıldaki ücretli retorik hocaları; "güç, haklıdır" diye düşünen görecilerdir. Onlara göre hakikat, bir görünüş ve gelenektir; güç, nihai değerdir.

sofistlik: İlk Sofistlerin öğreti ve pratikleri; günümüzde "gerçeği" aydınlatmak yerine makul, zeki manevralarla asılsız, yanlış fikirleri kabul ettirmeye çalışmak anlamında kullanılmaktadır.

Sokratesçi yöntem: Sokrates tarafından kullanılan soru-cevap tekniği; talebelerin içlerindeki hakikati ortaya serme amacı güder; daha açık ve daha belirgin bir anahtar terim veya kavram elde etme yöntemi olarak da ifade edilir.

sophos: Bilge veya âlim kişi; ilk filozoflar için kullanılan bir terimdir. Yunanca bir kelimedir ve "âlim/arif" anlamına gelir.

sophrosyne: Ölçülülük-ılımlılık ilkesi. Hedefi isabet ettirmek, aşırılık ve yetersizlik arasındaki ortayı bulma özelliği.

sosyal felsefe: Sosyal kurumlarla ve sosyal ilişkilerle ilgili felsefe dalı.

söyleşi: Heidegger'e göre, diyalogtur; Varlık hakkındaki iletişimin giderek ahenk kazanması; Dasein'ı mümkün kılan dil işlevidir; boş konuşmakla tezattır.

Stoacı: Stoacılık öğretisine göre yaşamaya çalışan kişi.

Stoacılık: Belirleyici özelliği aklın nesnel kullanımı olan, kendi kendini kontrol etmeyi, dünyevi şeylere ilgisizliği ve kendi kaderini kabullenmeyi öğütleyen felsefe.

Tabula rasa: John Locke'ın doğuştan gelen ideaların olasılığını reddetmek için kullandığı Latince tabir; "boş levha" anlamına gelir, zihni doğuştan boş bir levha veya tertemiz bir yazı tahtası şeklinde tanımlar.

Tao: Yol veya yöntem anlamına gelen Tao (Dao); "bütün varlıkların kaynağı", "varoluşun temel ilkesi", "evrenin yolu veya yöntemi", "ahlak yasası" olarak birçok şekilde tercüme edil-

miştir. Bu tanımlamalar Konfüçyüsçülük ve Taoizm felsefelerinin temel kavramlarıdır.

te: Geleneksel ve ahlaki olarak nötr erdem, fiziksel bir kuvvet uygulamaksızın diğerlerini etkileme gücü, etki. Konfüçyüs tarafından anlamı, Tao'ya göre davranma yeteneği ve her şeyi Tao'ya kazandırma olarak genişletilmiştir.

techne: Yunanca, herhangi bir şey yapmak için "sanat", "yetenek", "zanaat", "teknik", "ticaret", "sistem" ya da "yöntem" anlamında; İngilizcedeki "teknik" ve "teknoloji" kelimelerinin kökündür. Erdemin (arete) bilgi veya hikmet (techne) olduğunu ileri sürerken Sokrates'in kullandığı terimdir.

teleolojik argüman ya da düzen ile amaç argümanı: Düzen ile amaç argümanı olarak da bilinir; sadece bilen ve zeki Tanrı'nın ortaya koyduğu evren düzenini ve amacını göstererek, Tanrı'nın varlığını ispat eden argümandır; Aquinas'ın Beş Yol'undan beşincisinin dayanağı olan bu argüman Aristotelesçi bir argümandır; William Paley'in saat ustası savının temelini oluşturur.

teoloji: Yunanca theos (tanrı) ve logos (bilim) kelimelerinden gelir, "Tanrı hakkında konuşmak" veya "Tanrı bilimi ya da çalışmaları" anlamındadır.

teorik akıl: Kant'a göre, deneyci ve fenomen dünyayla sınırlı olan aklın işlevidir.

tiranlık: Bütün iktidarın tiran adı verilen tek bir kişide toplanması.

toplumun altyapısı: Felsefi Marksizmde toplumun maddi altyapısı ya da temeli; bütün sosyal ilişkilerin hatta dinin, sanatın, felsefenin, edebiyatın, bilimin ve siyaset biliminin yapısını belirler.

trajik iyimserlik: Nietzsche'ye göre, anlamsız bir dünyaya, kendi özgürce seçilmiş değerlerini sarih bir biçimde empoze eden üstinsanın canlılık ve coşku hâli.

tutarlılık doğruluk kuramı: Yeni veya sarih olmayan idealar, rasyonel veya mantıksal tutarlılık ölçüleri içinde ve kabul edilmiş doğrularla ilişkileri bakımından (ya da kıyaslanarak) değerlendirilirler.

tümevarımsal akıl yürütme: Bilimsel akıl yürütme, yaygın kuralları ve ilkeleri kapsayan bu sisteme dayanır; özelden genele, başka bir deyişle "tikel"den "tümele" doğru yapılan bir akıl yürütmedir.

türsel yaşam: Üretken ve bilinçli bir şekilde yaşanan dört dörtlük bir insan hayatıdır; yabancılaşmış bir hayat değildir.

uygunluk doğruluk kuramı (temsil kuramı): Bir ideanın (inancın ya da düşüncenin) doğruluğu, onun dış dünyada gerçekleşmiş belirli bir duruma uygun düşmesine bağlıdır.

üretim araçları: Felsefi Marksizmde üretim araçları su, kömür, toprak gibi

doğal kaynakları içerir; toplumun altyapısının bir ögesidir.

üretim güçleri: Felsefi Marksizmde üretim güçleri fabrikalar, ekipmanlar, teknoloji, bilgi ve yetenektir; toplumun altyapısının bir ögesidir.

üretim ilişkileri: Felsefi Marksizmde kimin neyi yaptığını, kimin neye sahip olduğunu ve bu ayrımın her iki gruba da etkilerini belirtir; toplumun altyapısının bir ögesidir.

üstinsan: Mücadele sonucunda ve geleneksel ahlak ile çökmekte olan dinin sahte putlarını ortadan kaldırarak doğan sıradan insanın ötesindeki "daha üstün insan tipi"; Nietzsche'nin, *Böyle Buyurdu Zerdüşt* isimli eserinde geçer.

ütopya: Sir Thomas More'un *1516* isimli eserinden türetilmiş bir kelime olup mükemmel ya da ideal toplum için kullanılan bir terimdir, "hiçbir yer" anlamına gelen Yunanca bir kelimeden gelir.

üye yapılmak ya da atanmak: Marksçı sosyal analizde işçiler, gerçek yaşam biçimi ve çalışma şartlarıyla uzaktaki zengin olma imkânını karıştırarak kendilerini baskı altında tutan ekonomik sistemle özdeşleştirdiklerinde atanma meydana gelir; bu kelime, aynı zamanda kendi mağduriyetini sağlayacak çıkarların peşinden gitmek yolunda, bir şekilde ikna edilmiş kişi için de kullanılır.

varoluşçuluk: Var olan bireyi etkiledikleri biçimiyle, anlam ve seçim gibi temel sorunları vurgulayan herhangi bir felsefe için kullanılan terimdir. Varoluşçuluk; seçim, özgürlük, özdeşlik, yabancılaşma, güvensizlik, geçersizlik, kaygı ve bireysel kurtuluş gibi konuları kapsar.

yabancılaşma: Marks'a göre, işçilerin kişisel konumlarının ortaya koydukları üründen ayrılması; aslında nesnel bir durumdur fakat ortaya konan üründen "birine" karşı hiçbir duygu hissetmemek anlamına da gelir.

yabancılaşmış hayat: Şuursuz, yapay ve bomboş bir hayattır; kendini gerçekleştirmek için temel koşullardan yoksun olmaktır.

yang: Antik Çin metafiziğinde direnç, pozitiflik, aydınlık ve yapıcı doğa güçleri veya ilkeleridir; cennet yang ile bağlantılıdır.

yapısalcılık (epistemolojik anlamda): Bilginin insan zihninin bir ürünü (yapısı) olduğunu öne süren epistemolojik görüş.

yapısökücülük (felsefi anlamıyla): Metinlerin altında yatan bütün yapıları söküp bozarak okumayı savunan post-yapısalcı metin çözümleme yöntemi; yapısökücü yaklaşımda metnin üstüne kurulduğu, metni taşıyan yapıların sökülmesi amaçlanır; yapısökücülük metni parçalara ayırarak metnin kendi içindeki çelişkilerini, baştan sorgulamaksızın benimsediği varsayımları, tasarım bozukluklarını açığa çıkarmayla yürütülen bir yöntemdir.

yarar ilkesi: Her zaman; en çok sayıda insana, en yüksek düzeyde mutluluk sağlayacak şekilde davran.

yeter neden ilkesi: Hiçbir şeyin akıl olmadan olamayacağını ileri süren bir ilkedir. Sonuç olarak hiçbir yeterli ya da uygun kuram veya açıklama, barbar ve açıklanamaz olguları barındıramaz; ilk kez Orta Çağ filozofu Peter Abelard'ın (1079–1142) eserlerinde ortaya çıkmıştır; genellikle meşhur "mümkün en iyi evren" argümanında bu ilkeyi kullanan rasyonalist filozof Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716) ile ilişkilendirilir.

yetkinlik dereceleri argümanı: "Şey'lerin değerleri mutlak bir ölçüte göre sıralanır; cansızdan başlar öncesize uzanır; en değerli, en yetkin, "en yüksek iyi" olan bir şey vardır; bu şey, özellikleri eşsiz ve benzersiz bir Tanrı'dır" sonucuna ulaşır. Aquinas'ın Beş Yol'undan dördüncüsünün dayanağı olan Aristotelesçi bir argümandır.

yin: Antik Çin metafiziğinde; zayıflık, olumsuzluk, karanlık, yıkıcı doğa güçleri ve ilkeleridir; yeryüzü yin ile bağlantılıdır.

yöntemsel kuşkuculuk: En alt basamaktan başlayarak, kuşku duyulması mümkün olan her şeyden kasıtlı olarak kuşku duyulmasına dayanır; bu kuşkudan geriye kalanlar, mutlak kesinlik anlamında bilinenler olacaktır.

İNDEKS

A

VII. Mektup (Platon), 234-235

"Ahlak İlminin Mantığı Üzerine", (Mill), 591

"Belirlenimciliğin Çıkmazı" (James), 720, 739

"Düşünüyorum, öyleyse varım", 449-451, 470, 669, 677

"*Felsefe ve Zorbalık*" (Linker), 819

"felsefede bir skandal", 512, 533, 535, 569-570

"herkes", 140, 835-840, 848

"Kadınların Bağımlılığı Üzerine", (Mill), 591

"Özgürlük Üzerine" (Mill), 591

"Rahatlamanın Müjdesi" (James), 702

"Bizi Sadece Tanrı Kurtarabilir" (Heidegger), 815

"Teknolojiyle İlgili Sorgulama" (Heidegger), 814

"Varlık ve Zaman" (Heidegger), 814

a posteriori bilgi, 443, 875

a priori bilgi, 443-444, 449, 480, 569, 879

a priori idealar, 443, 435, 875

Abdera'lı Protagoras, 149, 162, 177
  özgeçmişi, 162
  Platon'un eleştirisi, 163-164
  pragmacılığı, 162

Abhidhamma Pitaka, 98

Abramson, Lyn, 736

acı
  Buddha'nın görüşleri, 99-100-101
  hayvanların, 585
  Thomas Aquinas'ın görüşü, 410, 413-414
  ve kötü, 36, 324-325, 331
  ve ödev ahlakı, 552
  ve Stoacılık, 324, 366

açık ve seçik, *bkz.* Descartes'ın hakikat ölçütü, 435, 442

açıklamalar, aranan, 290

açmaz(lar)
  imanın, 689
  pragmacı, 736, 886
  sadomazoşist, 566
  Zenon'un, 133, 138

ad hominem (adam karalama) safsatası, 53

adalet
  Adalet, Cinsiyet ve Aile (Okin), 563
  bir erdem olarak, 266
  cinsiyet düşüncesi ve, 563-564
  Kant'ın ilkeleri, 560
  Okin'in görüşleri, 563-564
  Platon'un görüşleri, 236, 264, 266
  Rawls'ın görüşleri, 560
  ve aile, 563

Adalet Kuramı (Rawls), 560, 563, 570-571

Adeodatus, 380-381

Afham, William, 660

Agassiz, Jean Louis, 700
Augustine, Aurelius (Aziz),
Augustine'in özgeçmişi, 380-381
Epikurosçuluk, 383-384-385
Klasik Hümanizm üzerine, 383
Marcus Aurelius üzerine, 385
Stoacılık üzerine, 385
ahlak
aklın işlevi olarak, 547-549
araçsallık kuramı, 262-263, 876
efendilik, 777-779
estetik görüş, 754-756
işlevsellik kuramı, 263, 275, 876
iyi irade ve, 549-550
köle (sürü), 772-773
kültürü, 760-762
Nietzsche'nin eleştirisi, 761-763
Platon'un görüşü, 245
Sofistlerin ahlakdışı dünya görüşü, 171, 176, 198
terimin kökeni, 526
ve ahlaki erdemler, 517
ve ahlaki gerçekçilik, 169, 171, 876
ve akıl, 512
ve görecilik, 32, 160
ve iyi yaşam (James), 724-725
ve pratik akıl, 545-549
ve sorumluluk, 409, 527
ahlaki gerçekçilik
ve güç görüşü, 169
ahlaki görecilik
Sofistlerin,160
türleri, 161
ahlaki yargı
Hume'un görüşleri, 513-514, 517, 532
Kant'ın görüşleri, 548-549
tarafsızlık olarak, 516-517
Ahlak Felsefesi Üzerine Mektupları (Seneca), 338
Ahlak İlkeleri Üzerine Bir Soruşturma (Hume), 495
ahlak metafiziği, 545
Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi (Kant), 530
ahlak yasası, Kantçı, 532, 547, 557, 607
ahlakın araçsallık kuramı, 262, 275, 263, 876
ahlakın metafiziği
aklın işlevi olarak ahlaklılık, 547
amaçlar krallığı ve, 557
beğeniler ve, 551
ödev ahlakı üzerine Kant'ın görüşleri, 552
teorik ve pratik akıl, 546
ve irade eylemi, 551
ve istekler, 551
ve itibar ilkesi, 559
ve iyi niyet (Kant), 549
ve koşullu buyruk, 554
ve koşulsuz buyruk, 556, 567
Ahlakın Soykütüğü (Nietzsche), 752, 773
Ahlakın ve Yasamanın İlkelerine Giriş (Bentham), 580, 584
ahlaki değer, 308, 535, 553, 586
ahlaki duyarlılık, 514
ahlaktanımazcılar, 749, 743, 755
aile adaleti, 563
Akademia, Platon, 237-238, 274, 280, 282
akıl
ahlaklılıktaki rolü, 547, 549
Descartes ve birey, 430-432
doğal, 395
işlevleri, 394-396
ilkeleri, 377-378, 394
Kant ve saf akıl, 539, 541,-542, 880
teorik ve pratik, 546
tümevarım, 253, 507, 889
ve iman, 416-417, 422
ve kuşkucu deneycilik, 500
ve Sokrat öncesi sophos, 119
yeter neden ilkesi, 125-126, 401, 418, 454, 890-891
Akıl Çağı, *bkz.* Aydınlanma, 422, 441, 512, 579

akıl ilkeleri, 377-378, 394, 418
Albertus Magnus, 387, 389
Alcibiades, 185-186, 192, 217
Alloy, Lauren, 736
Alman Sosyal Demokrasi Partisi, 622
Altın Kural, 566
altinsan, *bkz.* üstinsan, 772, 776-778, 876
Alypius, 381
amacı kendinde yatan, 291, 559, 685
amaçlar krallığı, 557-558, 584, 641
amaçlar, *bkz.* araç, 290, 298, 394, 559, 671
Ambrose, 381
Amerika'nın Hikmeti (Lin Yutang), 702
amor fati, 780-781, 783-784, 876
Ana Çizgileriyle Felsefi Bilimler Ansiklopedisi (Hegel), 616
Anaksagoras, 120, 140-142, 147, 885
Anaksimandros, 125-127, 141, 147, 154, 876
Anaksimenes, 127, 147, 155, 886
Anaksimenes'in bircilik (tekçilik) tavrı, 124, 147, 878
analitik felsefe
  Locke, 796-997
  Tractatus, 798-802
  ve kuşkuculuğun çürütülmesi, 798
anechou kai apechou, 339
anlam
  deneyci eleştiri, 501
  Frankl'ın görüşü, 300-301, 362
  pragmacı anlam kuramı, 737
Anselmus, Aziz, 457
Anti-Climacus, 661
Antisthenes, 332-334, 362
antitez, 616-617, 626, 648, 879
Antoninus Pius (Aurelius Antoninus), 340
apeiron, 126-140, 146-147, 876
Aquinas, Thomas, *bkz.* Thomas Aquinas, Aziz, 40, 373, 386, 389, 391-392, 397, 416, 418, 425, 509, 652
araç gereç, *bkz.* yakınımızdaki varlık
araçlar ve amaçlar
  Kant'ın görüşleri, 557-560
Arap âlimler, Orta Çağ, 388
Arendt, Hannah, 812, 814
arete, 54, 213, 298-299, 214, 880, 889
argüman
  Aquinas'ın Tanrı'nın varlığına dair, *bkz.* Beş Yol (Aquinas)
  bilgi ile kanaat, 247-249
  ilk hareket ettirici, 397-398
  kozmolojik, 398-399
  olumsallık, 401-402
  ontolojik, 457-458
  özellikleri, 155-156
  teleolojik, 404-405
  ve rasyonel söylem, 124-127
  ve skolastik felsefe, 392-393
  yetkinlik dereceleri, 402-403
Aristokles, *bkz.* Platon
Aristophanes, 181
Aristippos
  ve Kireneci hazcılık, 326
  özgeçmişi, 325-326
  Platon'un muhtemel talebesi olarak, 328, 236
  Sokrates etkisi, 326
Aristoteles,
  açıklamalar hiyerarşisi, 290
  değişim süreci üzerine, 285
  değişim ve madde hakkında, 285, 288
  dört neden, 291
  entelekheia, 295
  erdemler ve zaaflar, 314
  eserleri, 279
  eserlerinin tercümeleri ve yorumları, 279
  eudaimonia, 304
  evren görüşü, 284, 288
  form ve madde üzerine, 285
  hayatı, 279-280
  hedefi isabet ettirmek üzerine, 308-310
  iyi yaşam üzerine, iyi yaşamın ilmi üzerine, 303-304-305

iyi yaşamın süreç olması üzerine, 304
iyilik üzerine, 304
kadınlar üzerine, 53
karakter ve ahlaki erdem, 311-312
madde üzerine, 287
Orta Çağ çalışmaları, 388
ölçülülük (ılımlılık), 309
ölçülülük kavramı, 313
Platon'un talebesi olarak, 280
ruhların hiyerarşisi, 296
şeylerin meydana gelmesi üzerine, 284
teleolojik düşünce ve mutluluk üzerine, 302
Thomas Aquinas üzerindeki etkisi, 391, 395, 399
ve Lykeion, 281
ve natüralizm, 283
ve rasyonel söylem, 307
yaşam kalitesi olarak mutluluk üzerine, 298
yorumlar, 316
Aristoteles'e Göre Varlığın Farklı Anlamları Üzerine (Brentano), 808
arketipik birey, 188-189
arketipler, 34, 36
arpa ekmeği, Epikurosçu, 330
Asclepius, 223
asıl konum (Rawls), 562
askerler (Platon), 273, 275
askerler, 30, 186, 264, 273, 275
astronomi, Kopernik, 425-426, 423
Aşil ile Kamplumbağa, 134
aşkın idealar birliği, 544
aşkınsal
idealar, 540-541
idealizm, 535, 876
metafizik, 578, 821
Atılı Ok, 134
Atinalılar
Aristoteles'e karşı düşmanlık, 282-283
eğitimciler için yeni talepler, 155
göçmenler ve "tam vatandaşlar" çekişmesi, 153-154
Otuz Yıl Savaşları sonrası, 217, 235
Platon'un tanımlaması, 151-152
Protagoras'a suçlama, 165-169
Sofistlerin çağrısı, 172-174
Sokrates'in yargılanması, 217-220, 235-238
atomcular,
akıl ve zorunluluk, 144
doğa ve düzen, 144-145
ve boşluk, 141
ve Parmenides, 141
atomculuk, 141, 877
atomlar, 142-146, 148, 404, 771, 877
atopos, 121, 190
Auschwitz, 362
aydınlanma
çağı, 422, 579
eleştirisi, 690, 686, 583
Kierkegaard'ın itirazı, 669, 686
kökeni, 422
Platoncu, 257, 259
Siddhartha Gautama'nın aydınlanması, 116
aydınlanmacı kişisel çıkar, *bkz. özel amaçlı felsefeler*, 583
Ayrık Çizgi, 249-250, 256, 260, 273-274
Rahibe Teresa, 252-253
Aziz Thomas Aquinas
acı üzerine, 412-415
Albertus'in etkisi, 389
Aristoteles'in etkisi, 391, 395
doğal teoloji, 408
özgeçmişi, 386
Skolastik felsefesi, 392-393, 417
Tanrı'nın varlığını ispatlama girişimi, 396
üzerine yorum, 415
ve Hristiyan öğreti, 379, 392
ve kötülük problemi, 410

B

"Bir Özeleştiri Çabası" (Nietzsche), 755
Bacon, Francis, 422

Bain, A., 587
baldıran otu, 222
Baptist John, 91
Barbar, 152, 877
Barrett, William, 567, 660, 670
Baştan Çıkarıcının Günlüğü (Kierkegaard), 660
Batlamyus, 423, 425
Beauvoir, Simone de, 37
belirlenimcilik
  açıklaması, 720-721, 877
  çıkmazı, 720
  ekonomik, 626
  James'in görüşleri, 720
  katı, 627
  sosyal, 884
Bellow, Saul, 811
Benares, Camden, 107
bencillik, 101-102, 158, 215, 455, 600
Benediktler, 386
benliğin yığın kuramı, 502-503, 877
benlik
  benliğin yığın kuramı (Hume), 502-503, 537
  düzenleyici idea (Kant), 544
  nirvana ve, 102
  ruh olarak (Sokrates), 213
  sahici ve sahici olmayan, 807, 835
  ve "herkes", 835
benliksizlik, 99
benmerkezci çıkmaz, 485, 487, 522, 877
benmerkezcilik, 485
Bentham, Jeremy
  acıya dair ahlaki iddialar üzerine, 580, 584
  bir ilim olarak etik, 580
  felsefesinin temelleri, 579
  hayvanlar üzerine, 585-586
  haz hesabı, 576, 581
  özgeçmişi, 578
  sosyal reform felsefesi, 583
  toplumsal kaygının egoist temeli, 582
  üzerine yorum, 606
  ve Kant, 584
  ve Mill, 587
Berkeley, George
  deneyciliği, 488
  idealizmi/maddetanımazcılığı, 488
besleyici ruh, 297-298, 318
Beş Yol (Aquinas)
  hareket ettirici, 397
  neden, 398
  olumsallık, 400
  teleolojik, 404
  yetkinlik dereceleri, 402
Bevan, Edward, 795
Bevan, Joan, 795
bırakılmışlık, 832, 835, 340, 848, 877, 885
biçimcilik, 565, 790
biçimsel neden, 293, 318, 293, 887
bilge, *bkz.* sophos
  atopos olarak, 190
  Buddha, 57
  Hadot, 20, 120, 192, 734
  Konfüçyüs, 57
  Lao-tzu, 570
bilgelik, 60
bilgi
  a posteriori, 443, 875
  a priori, 443-444, 449-444, 569, 875, 879
  Formlar ve görecilik, 245-246
  hikmet ve, 12
  kanaat ve, 247-249
  Kant'ın biçimciliği ve, 535
  Kartezyen itiraz, 447
  kuramsal, 12
  Platon'un fikirleri, 238-239
  pratik, 43
  Sokrates'in fikirleri, 213-216
  tanımı, 43
  ve cinsiyet, 463-435, 563-565
bilgisizlik
  iradeli, 46
  örtüsü, 561, 656, 878

Sokratçı, 205
ve kötülük, 211
bilgisizlik örtüsü, 561-562, 656, 878
bilim
feminist eleştiri, 464-467
James'in görüşü, 733-75
sınırları, 504-505, 667-669
ve felsefe, 433-434
Bilimsel Olmayan Eklentiyi Sonlandırırken (Kierkegaard), 660
bilimsel düşünce
bilimsel araştırma yöntemi, 174
ve Descartes, 535-539
ve Hume, 507-509
ve Husserl, 818-820
ve Kant, 535-539
bilimsellik, 69
bilinçlilik, 95, 445, 456
Bingen, Hildegard von, 38
Binswanger, Ludwig, 814
Bir Hayat Tarzı Olarak Felsefe (Hadot), 120
Bir Mantık Dizgesi (Mill), 591
bircilik, 124, 147, 878
birey, *bkz.* varoluş
bireysel görecilik, 162, 177
bireysel ölümsüzlük, 503
birincil nitelikler, 484-485, 522, 878
birlikte varolma, *bkz.* uyum sağlamak, 831, 889
Bismarck, Otto von, 748
bitkisel ruh, 297
Bodhi Ağacı (Budizm), 93
bodhisattva, 33, 94-95, 116, 878
Bookbinder, Hilarius, 660
Bordo, Susan, 465, 470, 826
Boswell, James, 496, 498
boş konuşma, 836-837-838
boşluk (Demokritos), 143-144, 878
Böyle Buyurdu Zerdüşt (Nietzsche), 749, 769-770
Brentano, Franz, 808, 817
bu'luk, *bkz.* madde (Aristoteles'e göre), 287
Buddha, *bkz.* Siddhartha Gautama, 88
Budizm, 93, 95, 98, 108
Bulantı (Sartre), 451
Bultmann, Rudolf, 814
burjuva sınıfı, 625, 633, 878
buyruklar
koşullu, 554, 883
koşulsuz, 556, 883
pratik, 559
bütüncül ilke, 401, 878
Büyük Albert, *bkz.* Albertus Magnus, 389
Büyük İskender, 282, 328, 337, 334
büyük varlık silsilesi, 402

C

Cairns, Huntington, 192
Camus, Albert, 36, 623, 671, 779
Carmody, Denise L., 112
Carmody, John T., 112
Cato, 338
Cavell, Stanley, 814
Cennet
Tao olarak, 58-59, 115
ve yeryüzünün ahengi, 59, 115
cesaret
erdem olarak, 265, 275, 384
ve acı, 360
Chaerephon, 205
Charmides, 218
Chateaubriand, 806
Chodorow, Nancy, 467
Chuang-tzu
bilgi sevgisi üzerine, 352, 466
Stoacılarla karşılaştırılması, 68
ve sabahları üç tane ilkesi, 97
Chung-yung, 80-81, 878
Chun-tzu, *bkz.* üstün insan ve hsiao-jen, 84-86, 116, 878, 882
cinsiyet
Okin ve Rawls, 563, 570
ve adalet, 563

ve felsefe, 32, 40, 638
Climacus, Johannes, 660
cogito, ergo sum, 450, 468, 470, 486, 818, 878
Cooper, David E., 681
Copernicus, Nicolaus, 425
Critias, 218
Crito, 188, 221-222-223
Critobulus, 183-184-185
Cynosarges (Antisthenes'in okulu), 333

Ç

çağın ruhu, 617, 619, 648
çelişiklik yasası, 481, 377-379
çelişmezlik yasası, *bkz.* çelişiklik yasası
çıkarım kuralları, 378
Çiçero, 105, 819
Çin Felsefesinin Kaynak Bir Kitabı (Wing-Tsit Chan), 344, 350
çoğulcular, *bkz.* Anaksagoras ve Empedokles, 30, 139-140, 147
çoğulculuk, 139, 147, 461, 879
Çokçu Bir Evren (James), 706

D

"Dil Yöntemi" (Heidegger), 814
Dachau, 806
Dalay Lama, *bkz.* Tenzin Gyatso, 180
Dao, *bkz.* Tao, 180
Darrow, Clarence, 42, 172, 463
Darwincilik, 748
Das Kapital (Marks), 623
Dasein, *ayrıca bkz.* Varlık
kaygısı, 834
ve ayarlamak, 831
sahiciliği, 839
ve ilgi, 829
söyleşi olarak, 841
ve diyalog, 841-842
ve varoluş, 821, 827
olgusallığı, 832
düşüşü, 838, 840
hermenötiği, 821
ve boş konuşma, 836
ontolojisi, 823
ve "herkes", 835
bırakılmışlığı, 832
Davenport, Guy, 334
davranışçılık, *bkz.* maddecilik, 460, 884
De Rerum Natura (Lucretius), 142
değerbilgisi (aksiyoloji), 32, 879
değerler
ve olgular, 514
ve Sofistler, 160
Değişik Konular Üzerine Söyleşmeler (Hume), 495
değişim
Herakleitos'un görüşleri, 132
süreci üzerine Aristoteles'in görüşleri, 288
sorunu, 138
ve takas süreçleri, 127
ve varlık, 137
ve Zenon'un açmazları, 134, 285
deli adam kıssası, 767
Delphi'deki Kahin, 205
demokrasi,
aşırılık tiranlığı, 272
kökeni, 267
ve özgürlük, 269, 272
Demokritos, Abderalı, 141-145, 148, 226, 230, 618, 877-878
deneyci anlam ölçütü, 201, 205, 516, 523, 578, 879
deneycilik
akıl ve deneyim (Kant'ın görüşü), 535-539
anlam ölçütü, 501
Hume'un kuşkuculuşu, 499
Mill'in toplumsal deneyciliği, 592-594
tanımı, 477
ve algılamalar üzerine Berkeley, 487-492
ve deneyim üzerine Locke, 477-487

deneyim
Locke'ın görüşleri, 477-487
nesnelliği (Kant), 543
seviyeleri, 250-253, 256-258, 273
ve anlam, 708
derece, Beş Yol'daki (Aquinas), 405
derindüşünme, 449, 451, 457, 480
Derin Düşünceler (Marcus Aurelius),
Derrida, Jacques, 66, 786, 814
Descartes, René, *bkz.* Kartezyen felsefesi, 435, 444, 451
a priori ile a posteriori bilgi, 443
ahlak bilgisi üzerine, 512
bilim ve din üzerine, 455, 460
Bordo'nun eleştirisi, 466
düzensiz düşünme üzerine, 435
hayvanlara dair, 585
Kant'ın gördüşü temel hata, 533
kuşkuculuk ve kesinlik, *bkz.* kartezyenci felsefe ve hakikatin ölçütü, 441
nesnellik ve mekanizma, 467
ortakgörü üzerine, 440
otorite üzerine, 430
özgeçmişi, 432
üzerine yorum, 468
ve Berkeley, 491
ve epistemolojik dönüşüm, 430, 470
ve Kartezyen köprü, 460
ve Kartezyen yaratılış, 444
ve kötü cin, 448
ve Locke, 477
ve Skolastik felsefe, 422
ve Tanrı'ya dair doğuştan var olan idea, 451
ve yöntem, 434, 435
yöntemsel kuşkuculuk üzerine, 441
zihin ve beden ikiciliği, 463-464
zihin-beden sorunu üzerine, 462
Devlet (Platon)
Ayrık Çizgi, 256
Güneş Benzetmesi, 253
Mağara Benzetmesi, 256
önemi, 257
tartışması, 262
Thrasymachus, 199
Dewey, John, 704, 788
Dış Dünya Hakkındaki Bilgimiz (Russell), 486
dikotomi (ya da ikileşim), 134
dil ve Varlık, 717
Dillon, John, 137
Dilthey, William, 821, 891
din
Ayrıca bkz. Hristiyanlık; Tanrı
dinle uzlaşan bilim, 453, 460
James'in pragmacı görüşü, 728
Din Üstüne Üç Deneme (Mill), 591
Din ve Modern Zihin (Stace), 722
Dinsel Deneyimin Türleri (James), 728
Diotima, 121
diyalektik
açıklaması, 625, 879
Hegelci, 617
Sokratçı soruşturma yöntemi, 194
ve tarih, 625
diyalektiğin tarihi, 625
diyalektik süreç, 195, 624-625, 648, 681, 625, 879
diyalog, *bkz. Doğal Din Üstüne Söyleşmeler* (Hume)
doğa
düzen ve amaç, 287-289
ve akıl, 504-506
ve düzen, 51-52
Doğa Üzerine (Parmenides), 136
doğal mutluluk
eudaimonia, 304
hayat kalitesi olarak mutluluk, 298-303
iyi kavramı, 300
iyi yaşam ilmi, 303
süreç olarak iyi yaşam, 307
ve teleolojik düşünce, 302

doğal teoloji
Aristoteles'in görüşü, 598-599
ve kötülük problemi, 408-514
Doğruluğun Anlamı (James), 706
doğuştan gelen idealar, *bkz.* a priori bilgi, 480-481-482, 484, 879
Dominikli, 386
Dominikliler, 386-389
Don Juan, 682-683
Dostoyevski, Fyodor, 212
Dört Yüce Hakikat, 90-91, 101, 116, 879
dukkha, 99
Durant Will, 35, 42, 666
Durant, Ariel, 529
duyarlılık, 61, 112, 330, 513-516, 559, 597, 602
duygular
önemi, 520
Stoacı ret, 349
duyuların aldatmacası, 447
II. Dünya Savaşı, 362, 790, 795, 812
Dünyaya Mektuplar (Twain), 408
düşünme
derindüşünme, 204
otoriterliğe karşı, 435-439
teleolojik, 404
düzenleyici idealar (Kant), 535, 541, 544

E

Eakins, Thomas, 703
Edebiyat Nedir? (Sartre), 808
efendilik ahlakı, 777, 880
ego, Doğu felsefeleri tarafından kullanılan, 102, 348
egoist dönemeç, 602, 609, 763
egoizm
Hume'un itirazı, 517-518-519
özgecilikle tezatlığı, 598
Platon'un Gorgias'ında, 171
Platon'un *Devlet*'inde, 158, 197-203
psikolojik, 211, 584
Sokratesçi, 211
ve toplumsal kaygı, 582-584
eğitim,
burjuva sınıfı, 638-639
Mill'in görüşleri, 587
Nietzsche'nin görüşleri, 764, 774-775
ve karakter, 311
ve Sofistler, 155-156
Eidos, *bkz.* Formlar, 242
ekonomi (Marksçı), 620-621, 626, 630, 647, 880
Eksiksiz Adam (Wolfe), 368
Elea'lı Parmenides
kozmolojisi, 133
ontoloji, 138
ve atomcular, 141
ve değişim, 136, 138
ve Platon, 133, 239
ve varlık, 137
ve varolmama, 142
Elea'lı Zenon
Atılı Ok, 134
açmazları, 134
Aşil ve Kaplumbağa, 135
Dikotomi, 134
reductio ad absurdum, 134, 136, 887
eleştirel felsefe (Kant), 538
el-Gazali, Ebu Muhammed Hamid, 436
Elkitabı (Epiktetos), 859
El-Munkızu min'ed-dalal (el-Gazali), 436
Emile (Rousseau), 530
Empedokles
Sevgi ve Nefret öğretisi, 139-140
Engels, Friedrich
Marks birlikteliği, 622
özgeçmişi, 621
en yüce mutluluk ilkesi, *bkz.* yararcılık, 609, 614
entelekheia
açıklaması, 295
mutluluk ve, 298
Merton ve, 315
ve teleolojik düşünce, 303

entelektüellik, 214-215, 880
Epaphroditos, 339
Epiktetos
"bedel" üzerine, 359
hayatı ve inançları, 337
ilişkiler üzerine, 356
Kinikler üzerine, 335
kontrol karşısında etki, 350-351
Logos üzerine, 343
ve Stockdale, 364, 368
Epikuros
Augustine'nin görüşü, 383-384
Bahçe'si, 328
felsefesi, 328
hayatı, 327
kadınlar üzerine, 328
ölçülülüğü, 312
Platon ve Aristoteles ile ilişkisi, 332
Epikurosçu arpa ekmeği, 330
epistemoloji
açıklaması, 32
ve deneycilik, 477
ve Platon'un Formlar Kuramı, 242, 245-246, 249, 256, 284, 710
ve rasyonalizm, 434
ve sosyal reform, 578
epistemolojik dönüşüm, 430, 528
epistemolojik ikicilik, 485, 877
erdem
açıklaması, 54
ahlak, 83, 98
başlıca, 83
ethos olarak, 32, 299
hikmet, 213
jen, 86-87-88
Konfüçyüs'ün görüşü, 83
mükemmel işlev, 182
Sokrates'in görüşü, 213
te, 83
ve sıradan, 512
ve törem, 83
ereksel neden, 294, 299
Eremita, Victor, 660, 731
Eski Çağ Roma filozofları, 321
Ayrıca bkz. Sokrates öncesi filozoflar; Sofistler
esse est percipi, 491, 880
estetik ahlakı, *bkz.* Nietzsche, Friedrich, 754
estetik uğrak, 682
estetik, 660, 674, 682-683-684, 744, 754-755-756, 776, 880
eşitlik
Epikuros'un Bahçe'sinde, 328
Kierkegaard'ın görüşleri, 670
Platon ve kökeni, 259, 267
ethos, 32, 299
etik
açıklaması, 880
Aristotelesçi, 299
Bentham'ın bilimsel yaklaşımı, 581-582
Kantçı, 565
Mill'in yaracılığı, 606
sınırları (Hume), 516
etik hazcılık, 580, 880
etik uğrak, 684
etkin neden, 294, 399, 880
eudaimonia, 304, 880
Eulathos, 166
Euthydemos, 179
evren
(Kant'ın) düzenleyici idealar, 540
Herakleitos'un görüşleri, 133
makine olarak, 465
evrim, 699, 748, 618

F

farklı ses, *bkz.* Gilligan, Carol, 113
felsefe
açıklaması, 28-29
analitik, 789-790
ataerkilliği (ya da erilliği), 37-39, 51-52, 464-468

başlıca alanları, 31-32
bilim ile arasındaki fark (Descartes), 433
dogmatik, 538-539
eleştirel, 538-539
epistemolojik dönüşüm, 430
kıta Avrupası, 790
metafizik, 538-539
modern, 422, 430-432, 464-468
mutlak idealizm (Hegel), 615-617
politik (ya da siyasi), 29, 578-579
sosyal, 29, 579
ve hikmet, 43
ve kadınlar, 51-52
ve pragmacı yöntem, 710-713
ve rasyonel gerekçe arayışı, 50-51
ve seçim (ya da tercih), 666-669
ve statüko, 38
Felsefenin Problemleri (Russell), 39
Felsefi Soruşturmalar (Wittgenstein), 795, 847
Felsefenin Amacı ve Düşünme Vazifesi (Heidegger), 814
Felsefenin Konağı: İnsan Hayatı ve Kaderi Hakkında Bir Araştırma (Durant), 666
Felsefi Bölümler'in (ya da *Felsefenin Bir Bölümü*) (Kierkegaard), 660
Felsefi Dokümanlar Merkezi, 33
felsefi düşüncenin ataerkilliği, 465
felsefi arketipler, 33
feminizm
Buddha ve, 105-107
Kartezyenciliğin eleştirisi, 465-467
ve aile, 563-565
fenomen gerçeklik, 539, 881
fenomenoloji,
ve bilinçlilik, 817-820
ve Descartes, 817-820
ve Dasein, 820
ve kasıtlılık, 817-820
ve Kant, 818
Feuerbach, Ludwig, 619, 624
filoloji, 745, 747
filozoflar
açıklaması, 28
kadın filozoflar, 37-39
sophos olarak kökeni, 120-124
tuhaflıkları, 120-121
filozof karşıtı, 744, 756, 881
filozof kral, *bkz.* askerler, 52
Fixx, Jim, 352
Fizik (Aristoteles), 279, 292
fizik, 52, 121, 385, 426, 460-461, 723
Flavius Arrianos, 340
form
Aristoteles'e göre, 285
Platon'a göre, 285, 242, 434
Protagoras'a göre, 166-167
Formlar Kuramı
Mağara Benzetmesi, 256
ve Aristoteles, 285-287
kavramı, 241-249
ve Ayrık Çizgi, 249
bilgiye karşı kanaat, 247
farkındalık seviyeleri, 252-253
anlamı, 242
gerekliliği, 247
görecilik ve kuramı, 304
güneş benzetmesi, 253-255
Frankl, Victor E., 300, 339, 360, 362, 414
Fransız İhtilali, 579
Fransiskenler, 388
Frege, Gottlob, 792
Friedrich, Caspar David, 743
Fromm, Erich, 644
Fuller, B. A. G., 262

G

Gadamer, Hans-Georg, 812, 814
Galileo, 768
Garrett, Constance, 212
geist (zihin), 617
Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena

(Kant), 530, 532
gelenek
ve atomcular, 141
ve doğa, 51
ve Sofistler, 150
gelenek karşıtlığı, 121
gelişime karşı değişim, 75, 579
genellenmiş fayda sorunu, 765
gerçekçiler ahlakı, *bkz.* ahlaki gerçekçiler, 169
gerçekçilik, 169
gerçeklik., *bkz.* görünüş ve gerçeklik
fenomen ve numen, 539
Platon'un görüşü, 239, 240
Gibbens, Alice, 702
Gibbon, Edward, 496
Gilligan, Carol, 105, 113, 467
gizemleştirme (Marksçı), 626, 881
Glaukon, 201, 250, 254, 257, 260
Godthaab, A. B. C. D. E. F., 660
Goleman, Daniel, 736
Gorgias (Platon), 171, 183
Gorgias, 175, 233, 333
Gökyüzü Üstüne (De Caelo) (Aristoteles), 279
görecilik
açıklaması, 41, 881
ahlak, 200-202
birey, 162
karşıt olarak Formlar, 304
Protagoras'ın, 160
ve kanaatler, 41
görünüş
Herakleitos'un görüşleri, 132
Parmenides'in görüşleri, 137
Platon'un görüşleri, 239, 241
Protagoras'ın görüşleri, 166
Sokrates'in görüşleri, 182
ve gerçeklik, 241
Graham, A.C., 61, 63, 73
guru, 32, 91
Guthrie, W.K.C., 180
güç
istenci (Nietzsche), 759
Sofistlerin inancı, 155-159, 169
ve ahlaki gerçekçilik, 761, 772, 777
güç istenci (Nietzsche), 759
Gümüşi Köpek (Cynosarges), 333
Güneş Benzetmesi, 253
güzellik hakkında, Sokrates'in görüşleri, 182-183
Gyges'in yüzüğü, 158

H

Hadot, Pierre, 120, 192
Hadrian, 340
hakikat
Descartes'ın rasyonel ölçütü, 441-442
fikirler hakikat hâline gelir, 717-719
hakikat dışı olarak nesnellik, 667-669, 677-679
ikici görüşü, 374-375
James ve kişilik, 731-734
kültürel yönden çeşitleri, 160-162
öznellik durumunda, 665-674
pragmacı kuramı, 480, 717-719
tutarlılık doğruluk kuramı, 480-482
uygunluk doğruluk kuramı, 435
ve diyalektik yöntem (Sokratesçi), 194
ve pragmatisizm, 709
Hâkim William, 660
Hamilton, Edith, 192
Harding, Susan, 467
hareket
Beş Yol'daki (Aquinas), 397
ilk hareket ettirici argümanı, 397
ve boş yer, 138
hareketsiz hareket ettirici/nedensiz neden, 391-397
hassas veya duyarlı ruh, 298
Haufniensis, Virgilius, 660
hayal gücü, 505, 561, 879
hayvan inancı, 521, 522
Bentham'ın görüşü, 584-586
Descartes'ın görüşü, 584

Kant'ın görüşü, 584-586
Malebranche'ın görüşü, 584
Spinoza'nın görüşü, 584
ve acı, 584-586
ve ahlaki değer, 584-586.
ve ruhlar hiyerarşisi, 296-297
Hayvanların Bölümleri Üstüne (Aristoteles), 279
Hayvanların Tarihi, (Aristoteles), 279
haz, *bkz.* hazcılık
daha düşük, 596
daha üstün, 595
hayatın anlamı olarak, 324-327
hazzın eşit doğası, 325-326, 592
niteliği, 329-332, 592-597
haz hesabı, 581
haz ilkesi, 580
hazcı yararcılık, 580
hazcılık, *bkz.* zevk ve yararcılık
Aristippos'un görüşleri, 325-327
Bentham'ın görüşleri, 581
Epikuros'un görüşleri, 329
etik açıdan, 580
felsefi, 324
Kireneci, 325-327
psikolojik, 327, 580
sosyal, 575, 580
Stoacılıkla tezat olarak, 324, 347, 348
tanımı, 324
tartışması, 325-332
ve yarar ilkesi, 581, 608, 579
ve zihin ve beden birlikteliği, 332
Heard, Gerald, 103
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, 616
Hegelci Felsefe Üzerine Bir Tez (Feuerbach), 619
Heidegger, Friedrich, 805
Heidegger, Hermann, 810
Heidegger, Jorge, 830
Heidegger, Martin,
eserleri, 814-815
hayatı, 805, 808-809
Heidegger'in Dasein'i, 820
öğretmen olarak, 812
ün, 812, 813
ve "dönüşü", 813
ve fenomenoloji, 817
ve hermenötik, 814, 821
ve Naziler, 814-815
ve Sartre, 814
Heine, Heinrich, 530
Heisenberg, Werner, 393, 814
Herakleitos,
değişim üzerine, 132
görünüş ve gerçeklik üzerine, 132
hikmet kavramı, 132
Logos, 128
Stoacılar üzerindeki etkisi, 345
ve savaş ve kavga, 129
Herakleitos ve Digenes (Davenport), 334
Herder, Johann Gottfried, 529
Hermeias, 280-281
Herpyllis, 281
Hertford Kontu, 496, 497
Herz, Marcus, 531
Hess, Moses, 618, 619-620
hınç, 773, 776, 881
Hristiyan Özgürlüğüne Dair Bir Tez (Luther), 423
Hristiyan Varlığının Reformuna İlişkin Alman Milletinin Hristiyan Soylularına Yazılmış Açık Mektup (Luther), 423
Hristiyanlık
Aquinas'ın katkıları, 389, 392
Augustine'nin bu konudaki yazıları, 380-381
her şeyin nedeni olarak Tanrı, 374-375
Hristiyan olmak üzerine, 674-675
İsa'nın ikinci kez gelişi, 376-379
Kierkegaard'ın görüşleri, 661-662, 674-680
kökenleri, 376-379
Nietzsche'nin görüşleri, 760-761, 763
putperestlikten Hristiyan felsefesine kayış.

Ayrıca bkz. Katolik Kilise, 385-389
Tanrı'nın varlığını ispat çabaları, *bkz.* Beş Yol (Aquinas), 405
ve Skolastik filozoflar, 392-394
ve Tanrı merkezli evren, 375-376
Hristiyanlık Eğitimi (Kierkegaard), 661
Hristiyan felsefesi
Hristiyan felsefesine kayış, 385
ve teoloji, 376-380
hikmet
açıklaması, 43-45
bir erdem olarak, 213-216
hedefe isabet ettirmek, 308-309
Herakleitos'un görüşü, 132
ihtiyacı, 43-45
insan, 208-210
ölçülülük, 79-82
Protagoras'ın görüşü, 165-169
Sokrates'in görüşü, 213-216, 225
sophrosyne, 309-311
Stoacılar, 349-363
türleri, 205-209
uyum olarak, 232-233
ve acı, 360-362
ve bilgelik kuralı, 256-261
ve bilgi, 43-45
ve her şeyin bedeli, 359-360
ve ilişkileri, 356-358
ve kabullenme, 351-353
ve kontrol, 353-354
Hinayana Budizmi, 109
Hippo, 381, 383
Hitler, Adolf, 779
hiyerarşi
varoluşun, 239-240
açıklamanın, 290-291
formların, 287-289
ruhların, 296-298
Hobbes, Thomas, 460, 562
Holmes, Oliver Wendell, 706, 818
Hsi Yun, 115
hsiao-jen ve Chun-tzu, 85-86, 882
Hukuk Felsefesinin İlkeleri (Hegel), 616
Hume, David
ahlaki duyarlılık ve dil üzerine, 516
akıl üzerine, 504-505
akıl ve ahlaklılık üzerine, 512
bilim ve tümevarımsal akıl yürütme, 507
bireysel ölümsüzlük üzerine, 503
deneyci anlam ölçütü üzerine, 501
egoizm üzerine, 517
eserleri, 494, 495
Heidegger'in görüşleri,
izlenimler ve düşünceler üzerine, 500
Kant'ın görüşleri, 532
kuşkucu denyeciliği, 499
nedensellik üzerine, 514
olgular ve değerler üzerine, 514
özgeçmişi, 492
teolojinin sınırları, 521
uygunluk kuramı üzerine, 505
üzerine yorum, 520
ve benlik kuramı, 502
Husserl, Edmund ve fenomenoloji, 810-811, 813
hümanizm, 806, 817-820
Augustine'nin düşünceleri, 383
Konfüçyüsçülük, 79
ve Altın Orta, 79
Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma (Berkeley), 490

I - İ

ılımlılık, *bkz.* Konfüçyüs
Aristoteles'ın ılımlılık ilkesi, 299
Altın, 81
Ilımlılık ilkesi, 309, 888
İbrahim ve İshak Peygamberler, 658, 687
içkin özgürlük hissi, 722
ideal karşısında arketip, 34
idealar (ya da düşünceler)
deneyimden kaynaklanırlar, 443
doğuştan gelirler, 443
düzenleyici, 535-541-542
hakikate dönüşür, 444

izlenimler ve, 477, 500
mükemmel, 453-454-455
idealistler, 627
idealizm
aşkın, 535
Berkeleyci maddetanımazcılık, 488
Hegelci (mutlak), 617
Kantçı, 535
ihtilaflı sorunlar, 194
ikici hakikat görüşü, 375
ikincil nitelikler, 484-485, 489, 882
ikicilik
açıklaması, 882, 461
epistemolojik, 485
Kartezyenci, 461-462, 464, 826, 828
Lockçı, 485
Manici, 380
Platoncu, 239
ve madde, 464
zihin ve beden, 462
Ilahlar Üzerine (Protagoras), 167, 169
ilk bilim adamları, 119
İlk Felsefe Üzerine Derindüşünmeler (Descartes), 435, 444-445
İlyada (Homeros), 50-51
iman
akıl karşısında, 417, 469
sıçraması, 662, 686-687, 693
inanç
bilgiden farkı, 43
haklı çıkarmak, 474-476
inanma hakkı, 734-735
inanma ihtiyacı, 715-717
James'in düşünceleri, 734-735, 722-724
salt, 43
şahsi savunma, 394-396
tanımı, 43
ve pragmacılık, 162-163, 722-724
yaşamaya değer, 713-715
İnanma İstemi ve Herkes için Felsefe Denemeleri (James), 705
indirgemecilik
belirlenimci, 731
maddeci, 460-461
mekanik, 464-468
İngiliz deneyciliği, *bkz.* deneycilik, 477
İngiltere Tarihi (Hume), 496
İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu (Engels), 622
ilişkiler
birey ve toplum, 262-263
üretim (Marksçı), 626
ve Stoacılık, 356-357
insan
gizilgücü, 296-297
olgusalığı, 832
olmanın yükü, 832-834
tek boyutluluğu, 625-626
yaratılıştan kaynaklanan türleri, 713-714
İnsan Doğası Üzerine (Lucanialı Aesara), 122
İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme (Hume), 494, 512
İnsan Üstüne Soruşturma (Descartes), 585
İnsanca, Pek İnsanca (Friedrich Nietzsche), 787
Hümanizmin Özü (Heidegger), 814
İnsanın Anlam Arayışı: Logoterapiye Giriş (Frankl), 301, 362
İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme (Locke), 478
İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma (Hume), 495, 500
İnter, inter et, 660
irade
beğenilerden uzaklaşma, 551-552
erk, 745, 759, 777
eylemleri, 551-552
inanma, 716, 731-734
özgür, 408-415
Tanrı'nın, 374-375
tarafsız rasyonel, 346-349
zayıflığı, 213-216

İrade ve Tasarım Olarak Dünya (Schopenhauer), 746
ironi
Kierkegaard'ın kullanımı, 674
Nietzsche'nin kullanımı, 743-744
Sokratesçi kullanım, 197-203
İsa Mesih, 771
İsimsiz Alkolikler (IAD), 104
istekler, 551-552
istençli bilgisizlik, 46
İsveç Kraliçesi Christina, 38, 434
işçilerin sosyalleştirilmesi, 620
işlev
ahlakın işlevsellik kuramı, 262, 263, 876
mükemmelliği, 54, 298
ve erdem, 83, 213
işlev kazanmış kişi, 301
itibar ilkesi, 559, 560
İtiraflar (Augustine), 382
iyi
ahlakın işlevsellik kuramı, 262, 263, 876
Aristoteles'in görüşü, 300
ilmi, 303
James'in görüşü, 724-725
mükemmelliği, 54, 298
Nietzsche'nin görüşü, 759-760
Platon'un görüşü, 243, 264
Sartre'ın görüşü, 806
ve erdem, 83, 213
iyimserlik
James'in konu hakkındaki görüşleri, 736
Mill'in, 806
trajik, 748
iyi niyet, Kant'ın görüşü, 549
İyinin ve Kötünün Ötesinde (Nietzsche), 752, 763
iyi yaşam
ahlaklılık ve, 724- 725
süreç olarak, 307
izlenimler, idealar ve, 477, 500

J

Jaggar, Alison, 37, 519, 823
James, William
ahlaklılık ve iyi üzerine, 724
belirlenimcilik üzerine, 720
bilim üzerine, 723
buhranının sonu, 701
din üzerine, 728-729
eserleri, 706
eğitimi, 699-700
felsefesinin temeli, 701
inanma iradesi üzerine, 716
iyi üzerine, 724
kahramanca hayat üzerine, 726
karakter üzerine, 714
kişisel hakikatler üzerine, 713
özgeçmişi, 699-700
özgürlük ve özgür irade üzerine, 722
öznellik ve nesnellik üzerine, 731
pragmacı yöntemi, 710
pragmacılığı, 709
sağlıklı ve hastalıklı zihin, 729-730
savunucu olarak, 711, 732
tarafsızlık üzerine, 726-727
üzerine yorum, 734
ve hakikat kuramı, 717-718
ve Kierkegaard, 699, 731, 734
ve Nietzsche, 732, 734
ve Peirce, 706
ve uğrunda yaşamaya değer inançlar, 715
yaratılış üzerine, 713-716
Jaspers, Karl, 188, 811, 870
jen, 54-87
Jones, W.T., 406
Jung, C.G., 31, 33, 34, 46, 876

K

K'ung Fu-tzu (Büyük Usta K'ung), *bkz.* Konfüçyüs, 57
kadınlar
"Filozoflar hep erkek mi olur?", 37-38
Aristoteles'in görüşü, 53

Epikuros'un görüşü, 328
felsefi düşüncenin ataerkilliği (ya da erilliği), 37-38, 52-53, 464-468
hakları üzerine Marks ve Engels'in görüşleri, 636-637
klasik görüş, 52-53
Mill'in görüşü, 590-591
sophos olarak, 121
Kadın Filozoflar Tarihi, (Waithe), 38, 122, 232
Kadınların Uyumu (Perictione), 232
kahramanca mücadele (James), 704
kalabalık, 670-672. *Ayrıca bkz.* sürü; "herkes"
Kallikles, 171
kanaat
Platon'un görüşleri, 245-247
ve görecilik, 37-38
Kant, İmmanuel
ahlak metafiziği, 545
aklın işlevi olarak ahlaklılık, 549
beğeniler üzerine, 531
biçimciliği, 535
bilim ve felsefe üzerine, 528-534
deneyimin nesnelliği üzerine, 543
düzenleyici idealar, 535, 541
eleştirel felsefesi, 538
eserleri, 530
fenomen ve numen üzerine, 539
hayvanlar üzerine, 551
Heidegger'in fikirleri, 829
irade eylemleri üzerine, 551
istekler üzerine, 546-551
Kant'ın Kopernik Devrimi, 535, 538
koşullu buyruk, 554
metafizik düşünceler, 545
ödev ahlakı üzerine, 552
özgeçmişi, 528
saf akıl üzerine, 539-541
teorik ve pratik akıl, 546
ve adalet, 560
ve amaçlar krallığı, 537
ve Bentham, 578
ve Descartes, 528, 533-535
ve epistemolojik dönüşüm, 528
ve Hegel, 578, 616
ve Hume, 528-532
ve iyi niyet, 549
ve Kierkegaard, 685-686
ve koşulsuz buyruk, 556
ve Nietzsche, 761
ve Rawls, 560
yorum, 565
Kant (Körner), 547
Kapitalizm, 390. *Ayrıca bkz.* yabancılaşma-yabancılık ile yaşam türsel yaşam arasındaki mücadele, 643- 646; yabancılaşma ve, 640-646; burjuva sınıfı ile proletarya, 624, 633-636
artık değer, 631
devrim üzerine Marx ve Engel, 637-640
eleştirisi, 631
haksız paylaşım, 631
işçilerin sosyalleştirilmesi, 631-632
manevi yabancılaşma, 643
Marx'ın düşünceleri, 625
proletarya ve kapitalizm, 624-632
proletaryanın üye olarak seçilmesi, 636
sınıf mücadelesi ve, 636
ve çelişki ve devrim, 631
yapısı, 631, 643-646
karakter
James'in görüşleri, 726-727
Mill'in görüşleri, 596-603
ve eğitim, 596
ve ahlaki erdemler, 311-312
ve alışkanlık, 311-312
karma, 98, 100-101
karşıt tepki oluşturma, 762, 883
katedral okulları, 388
kategoriler
anlamanın kategorileri, 256
varlığın kategorileri, 616
Katolik Kilisesi
Aquinas ve Tanrı'nın varlığı, *bkz.* Beş Yol (Aquinas)
katedral okulları, 388

Luther'in isyanı, 424
Ayrıca bkz. Hristiyanlık
Kaufmann, Walter, 37, 40, 212, 751, 774
kaygı (Heideggerci), 833
Keele, Lisa, 330
Keele, Rondo, 330
Kehre, die, 813, 814
Keller, Evelyn Fox, 467
Kemp, Johanna, 805
kendinde şeyler, 485, 489, 540, 820, 829
kendini gerçekleştiren kehanet, 735, 883, 736
kendini gerçekleştirme, *bkz.* kendini kanıtlama
kendini kanıtlama
Aristoteles, 298-300
Frankl, 301
Marks, 643-646
Kendini Sınamak İçin (Kierkegaard), 661
Kartezyen felsefe
Ayrıca bkz. Descartes, René
bir soruşturma yöntemi olarak, 271
duyu bilgisinin ret, 447
eleştirisi, 465
ikiciliği, 465, 484
köprü, 460
kötü cin, olasılığı, 448
Tanrı'nın mükemmel ideası, 453
varlıkbilgisel argüman, 457
varoluşun delili olarak Kartezyen düşünce, 449-451
ve Tanrı'nın varlığı, 451
yaratılış, 444
kesinlik,
Descartes'ın görüşleri, 435, 439, 442, 451
Hume'un görüşleri, 479
Kesinlik Üstüne (Wittgenstein), 796
Keynes, John Maynard, 518, 793
kıta Avrupası felsefesi, 790, 802, 883
Kierkegaard, Michael, 655-656-657
Kierkegaard, Peter, 662
Kierkegaard, Soren
"deprem", 657
"kalabalık" üzerine, 682-683
Aydınlamaya itiraz, 685
eşitlik üzerine, 670
eserleri, 659
şimdiki zaman analizi, 669
gelenekselcilik ve sıradanlık, 669
hakikat dışı olarak nesnellik, 667, 688
hakikatin öznelliği üzerine, 665
hayatı, 654
Hristiyan olmak üzerine, 661
Hristiyanlık üzerine, 662
İbrahim ve İshak Peygamber kıssasının analizi, 658, 687
iman atlayışı, 662
Kant üzerine, 668, 685, 686
nişanlısından ayrılması, 657
Tanrı'nın varlığını ispatlamanın anlamsızlığı üzerine, 680
varoluş üzerine, 668
ve etiğin teleolojik anlamda "askıya alınması", 687
ve James, 731, 734
ve varoluşçuluk, 661-662, 667
yaşam yolunun uğrakları, 680
yorum, 692
Kilise'nin Babilli Esareti, (Luther), 423
kinikler
açıklaması, 332
Epiktetos'un görüşü, 335
görüntüsü, 333
hayat tarzı, 335
Sokrates'e hayranlık, 332
Kireneci hazcılık, 326, 883
Kirk, G.S., 130
Kolak, Daniel, 29
Komünist Manifesto (Marks ve Engels), 633, 635, 638
Komünist Partisi'nin Manifestosu (Marks ve Engels), 621
komünistler, 621
komunizm, *bkz.* Marks, Karl, 615, 625, 635, 647

Konfüçyüs
Altın Orta, 79
Chun-tzu üzerine, 84
hsiao-jen üzerine, 85, 882
hümanizmi, 79
ve erdem ve törem, 83
Konfüçyüs'ün Altın Ortası, 79
kontrol
kontrolümüzde olan şeyler, 350
kontrolümüzde olmayan şeyler, 353
ve etki farkı, 350
Kopernik Devrimi, 424, 535
Korku ve Titreme (Kierkegaard), 660
koşullu buyruk, 554
koşullu önermeler, 554
koşulsuz buyruk, 556
kozalaksı bez, 463
kozmopolis, 347
kozmolojik argüman, 398-399, 509, 883
kozmoloji, 58, 133, 398
köle ahlakı, 772-773
Körner, S., 547
kötü
Aquinas'in görüşü, 410-411
Augustine'in görüşü, 380
bilgisizlik olarak, 165, 225
kötülük problemi, 410
meşrulaştırma, 246
ve acı, 36, 324-325, 331
kötü cin, 448
kötülük problemi, 410, 884
kötümserlik, 746, 884
Krishnamurti, Jiddu, 29
kronolojik hata (tarih hatası), 53
Ksenophanes, 153
kuralcı dil, 515
kuramsal bilgi, 44, 308, 884
kuşkucu deneycilik
açıklaması, 474
ahlaki duyarlılık ve dil analizi, 516-517
anlamın eleştirisi, 502
benliğin yığın kuramı, 503, 877
bilim ve tümevarımsal akıl yürütme, 507
nedensellik analizi, 543
ve ahlaklılıktaki akıl, 514
ve akıl ve doğa, 504
ve bireyin ölümsüzlüğü, 503
ve egoizmi ret, 517
ve izlenimler ve düşünceler, 500
ve olgular ve değerler, 514-515
ve Tanrı'nın varlığı, 509
kuşku, yöntemi, 439
kuşkucular, 36
kuşkuculuk
açıklaması, 474
arketipik kuşkucu, 36
Ayrıca bkz. kuşkucu deneycilik
dereceleri, 444
kelimenin kökeni, 474
Platon'un aksini ispatı, 238-239
sınırları hakkında (Hume), 520-522
Sofistlerin, 238
kültürel eleştiri
feminist, 465
Heideggerci, 824
Nietzscheci, 760-765, 777-779
Wittgensteinci, 802
Kültür ve Değer (Wittgenstein), 803
kültürel görecilik, 161

L

Laerteli Diogenes
Aristoteles üzerine, 279
Platon üzerine, 234
Sokrates üzerine, 186
Lao-tzu
felsefesi, 64-75
hareketsizlik ilkesi, 73
Lao-tzu'dan konuşma seviyeleri, 65
özgeçmişi, 63-64
La Fleche, 432, 493
Langer, Susanne K., 37
Laotse'nin Hikmeti (Lin Yutang), 97, 352, 466
Lee, H.D.P., 262, 268
Lenz, John W., 491, 497

Leontium, 329
li, 83
Lin Yutang, 36, 86, 97, 352, 466, 598, 601, 702
Linker, Damon, 816, 819
Locke, John
  birincil ve ikincil nitelikler üzerine, 484
  deneyim üzerine, 479
  Descartes'ın rasyonalizmi üzerine, 484
  doğuştan gelen idealar, 480
  epistemolojik ikicilik, 485
  Hume'un görüşleri, 492
  özgeçmişi, 477
  tabula rasa, 482
  ve benmerkezci çıkmaz, 485
  ve madde, 483
  ve temsil kuramı, 485-486
  ve uygunluk doğruluk kuramı, 480
Logos
  Marcus Aurelius'un görüşleri, 340
  tarafsız rasyonel irade ve, 346
  ve kontrol, 342
Logos ilkesi, 128
Lovejoy, Arthur O., 402
Lucanialı Aesara, 122
Lucius Verus, 340
Lucretius, 142
Luther, Martin, 20, 423, 426
Lykeion, (Aristoteles), 281-282

M

MacIntyre, Alasdair, 788
madde
  Aristoteles'e göre, 285, 287, 288
  Lock'a göre, 483, 484
madde (Aristotelesçi), 287, 288
maddecilik
  açıklaması, 460, 884
  atomcu, 141
  diyalektik (Marks), 624
  ekonomik ve bilimsel, 628
maddetanımazcılar, 488, 882
Mağara Benzetmesi (Platon), 256
Mahayana Budizmi, 109
Malebranche, Nicolas, 585
Malthus, Thomas, 576, 577
manevi egoizm, 582
Manicilik, 380, 382
mantık
  Sofistlerin mantığı, 155
  tanımı, 128
  yararcıların sosyal mantığı, 600
Mantık Bilimi (Hegel), 616
Marcus Aurelius
  Augustine'nin görüşleri, 385
  evrensel birlik, 347
  özgeçmişi, 340
  ve tarafsız irade, 346
Marcuse, Herbert, 628-629
Martin, Raymond, 29
Marks, Karl
  ekonomi ve bilimsel maddecilik üzerine, 627
  etkisi, 618
  gizemleştime üzerine, 626-627
  kapitalizm üzerine, 626, 631
  komünizm üzerine, 621
  manevi ve maddi gerçeklik, 619
  özgeçmişi, 615
  tarih çağları üzerine, 617
  ve diyalektik maddecilik, 624
  ve ekonomik belirlenimcilik, 626
  ve Engels ile arkadaşlığı, 621
  ve Hegel, 616
  yabancılaşma üzerine, 640
  yorum, 646
Matematiğin İlkeleri (Russell), 792
Mavi Kitap Kahverengi Kitap (Wittgenstein), 796
Mektuplar (Marcus Aurelius), 338, 385
Mektuplar (Seneca), 338
Memorabilia (Ksenophones'in), 185, 186
Menon (Platon), 215, 233
Merton, Thomas, 315-316, 456

metafizik
açıklaması, 31, 32
ahlakın, *bkz.* ahlakın metafiziği
bilimden farkı, 539
Kant ve Hume ve, 499
Metafizik (Aristoteles), 279
Miletli Leukippos, 141
Miletliler, 153
Mill, Harriet Taylor, 590
Mill, James, 587-588, 606
Mill, John Stuart,
deneyciliği, 595
eğitim üzerine, 583-584
eserleri, 591
görüşü, 607
hazzın niteliği üzerine, 595
iyimserlik, 605-606
kadın hakları üzerine, 591
karakter üzerine, 596
mutluluk ve salt memnuniyet, 603
özgecilik üzerine, 598
özgeçmişi, 586-587
üzerine yorum, 606
yararcılığı, 600, 592
Miller, Stanley, 406
mizaç
ılımlı, 714, 737
katı, 714
modernlik
hastalıkları (Nietzsche), 742, 761
Monica, 380-381
Moore, G.E., 546, 793, 764
More, Thomas, 267, 890
Muhammed Peygamber, 109
Murdoch, Iris, 788
Musa Peygamber, 109
Musonius Rufus, 339
mutlak idealizm, 617, 885
mutluluk
Aristoteles'in doğal mutluluğu, 298, 299
bir hayat kalitesi olarak, 329
daha yüce iyi ve, *bkz.* yararcılık
eudaimonia, 304
güç istenci olarak, 156
ile salt memnuniyet, 603
klasik görüş, 54, 301
özgecilik ve, 598
Sokrates'in görüşleri, 183
Stoacı görüş, 324, 347
ve bir süreç olarak iyi yaşam, 307
ve iyi hayat ilmi, 304
ve iyilik, 304
ve teleolojik düşünce, 302
Yunan düşüncesi, 203, 298
mükemmeliyet, 121, 455
mükemmellik, *bkz.* arete
münazara, Orta Çağ üniversitelerinde, 158
müzakere, 193, 812
Mynster, J. P., 662
Mysis, 329

N

Napolyon Savaşları, 579
natüralizm
Aristoteles'in, 284
Marks'ın, 628
ve kendini kanıtlama (kendini gerçekleştirme), 283
Nazizm
Heidegger ve, 816
ne'lik, *bkz.* form (Aristotelesçi)
nedensiz neden, 396, 399, 402
Nehamas, Alexander, 755, 758
Nero, 339, 340
nesnellik
deneyimin, 543
feminist eleştirinin nesnelliği, 466
hakikat dışı olarak, 667, 718
Nietzscheci eleştiri, 756
postmodern problemler, 734
Nesnelliğe Kaçış: Kartezyencilik ve Kültür Üzerine Makaleler (Bordo), 465

Newton, İsaac, 481
Nietzsche, Friedrich
"Tanrı öldü", 743
amor fati, 780
eğitim üzerine, 764
eserleri, 749
estetik ahlakı, 754
filozof karşıtı olarak, 744
genellenmiş yararlar üzerine, 763
güç istenci, 759
hınç üzerine, 773
köle ahlakı üzerine, 772
nesnellik üzerine, 754, 756
nihilizmi, 769
özgeçmişi, 744
perspektivizm, 754-755
Schopenhauer üzerindeki etkisi, 743, 757
trajik iyimserlik, 748
üstesinden gelme üzerine, 750
üzerine yorum, 781
ve altinsan, 772-773, 776
ve efendilik ahlakı, 777
ve felsefenin yapısökücülüğü, 786
ve James, 732-733
ve Kant, 761, 763
ve modernlik, 742-743, 760-761
ve üstinsan, 748, 770
Zweig'in görüşleri, 751, 774-775
nihai gerçeklik, 31, 67, 155, 486
nihilizm, 769, 780, 885
Nikomakhos, 82
Nikomakhos'a Etik (Aristoteles), 279, 281, 298, 303, 304, 316
nirvana, 94-95
nitelikler
birincil, 484
ikincil, 484
nomos, 52
Notabene, Nicolaus, 660
Defterler (Wittgenstein), 796
Nous (zihin), 140
Novack, Philip, 759
numen gerçeklik, 539, 885
numen, 539-540
Nussbaum, Martha C., 20, 37
nüfus artışı, 576

O – Ö

Odise (Homeros), 50
Okin, Susan Moller, 22, 37
aile adaleti üzerine, 563, 564
bilgisizlik örtüsü, 564-565
cinsiyet üzerine, 563, 564
Rawls'ın eleştirisi, 563, 564
okul servisi ve sosyal mantık, 602
olan/olması gereken meselesi, 548
olgular ve değerler, 514
olgusallık, 832, 835, 885
oligarşi, 267
Olsen, Regina, 657-658, 677
Oradour, 806
Organon (Aristoteles), 279
Orta Çağ üniversiteleri, 388
Orta Öğreti (Konfüçyüs), 59, 80-81
Orta Yol, 92, 109, 114
ortakgörü, 138, 257, 440, 487
Otobiyografi (Mill), 587-588, 591, 609
otokontrol
Perictione'nin görüşleri, 265
Sokrates'in görüşleri, 185
otorite sorunu, 430
Otuz Yıl Savaşları, 432
Otuzlar (Atinalı), 235, 236
ousia (öz), 287
ödev ahlakı,
ve beğeniler, 551, 552
ve hayvanlar, 584, 585
ödev, *bkz.* ödev ahlakı
ölçü olma, 309
ölçülülük
Aristoteles'ın görüşleri, 299
Epikuros'un görüşleri, 330
Konfüçyüs'ün görüşleri, 80-81
Sokrates'in görüşleri, 185
ve erdemler ve zaaflar, 313

Ölümcül Hastalık Umutsuzluk (Kierkegaard), 661
tōz, *bkz.* Aristoteles, formlar ve tōz üzerine
özgecilik, *bkz.* egoizmle tezat hâlindeki egoist döngü,
Modernlik sorunu olarak (Nietzsche), 760
ve James'in yararcılığı, 725
ve Mill, 598-599
özgür irade
James'in görüşü, 701
Renouvier'in görüşü, 701
Tanrı'nın inayeti, 411-412
ve kötülük problemi, 410
özgürlük, aşırı, 269
özgürlük, Sartre'ın görüşü, 806
öznellik, 160

P

Pali Metni Derneği, 98
para, felsefe öğretimi için, 157-158
paradigmatik birey, 188-189-190-191
Paris Üniversitesi, 388-389
Patricius, 380
Pellegrin, Pierre, 291, 299
Peloponez Savaşı, 217, 234
Perickles, 217, 234
Perictione, 232
Peripatosçu filozoflar, 282, 348
Perot, Ross, 368
perspektivizm (Nietzscheci), 755, 885
Petri, Thea Elfride, 810
Phaidon (Platon), 180, 233
Phaidros, 265
Philip, Makedonya Kralı, 281, 282
Peirce, Charles Sanders,
özgeçmişi, 706-707
pragmacılığı, 707-708-709
pietizm, 528
Platon
İyi üzerine, 243, 260
aşırı özgürlük tehlikesi üzerine, 269
aşırılık tiranlığı, 271
Akademia, 237
Atinalılar üzerine, 150
aydınlanma üzerine, 253-256
Ayrık Çizgi, 249
bilgelik kuralı üzerine,
demokratik devlet üzerine, 268
epistemolojisi, 240, 245
erdem üzerine, 241-249
eserleri, 233
formlar kuramı, 241
gerçekliğin ikici doğası üzerine, 239-240
gerçeklik üzerine, 239-240
Güneş Benzetmesi, 253
hayatı ve eserleri, 233
ideal yönetim şekli, 267
kadınlar üzerine, 37
Mağara Benzetmesi, 256
mutluluk üzerine, 262
Perictione ile ilişkisi, 232
Protagoras üzerine, 247
ruh sınıfları üzerine, 264-265
Sofistler üzerine, 128, 157, 162, 238-239
Sokrates üzerine, 121, 128, 133
toplumlar ve bireyler üzerine, 259-260
üzerine yorum, 273
varlık üzerine, 239
ve Parmenides, 133, 138, 239
Platon'da adaletsizlik, 264
Platon'un Form'larındaki farkındalık, aşamalar, 251-252
Platon'un Hayatı (Laerte'li Diogenes), 234
plenum, 139
Poetika (Aristoteles), 279
Polemarchus, 199, 260
politik felsefe, 887
Politika (Aristoteles), 279
Poseidon, 50, 234, 842
postmodernizm, *bkz.* modernliğin hastalığı
pragmacı açmaz, 736, 887

pragmacı anlam kuramı, 706, 737
pragmacı doğruluk kuramı, 435, 480
pragmacılık
  açıklaması, 707
  üzerine yorum, 704, 709
James'in pragmacılığı, *bkz.* James, William
  açmazı, 736
  anlam kuramı, 708
  doğruluk kuramı, 435, 480
  ve din, 728
  ve felsefe, 710
  ve Peirce, 710
  ve Protagoras, 162
  yöntem olarak, 710
  zayıf yönleri, 735
pragmacılık (James), 709
pragmatisizm, 707, 708
pratik akıl, 546, 887
pratik bilgi, 44, 887
pratik buyruk, 559, 887
Procul, 660
proje, Kierkegaard'ın, 665
proletarya, 625, 633, 638, 639, 887
Proslogion (Anselm), 457
Protagoras (Platon), 247
Protagoras'ın Bahsi, 166
psikoloji, 296, 312, 410
Psikolojinin Felsefesi Üzerine Değiniler (Wittgenstein), 796
psyche (ruh),
  açıklaması, 204-205
  Aristoteles'in görüşleri, 296-297-298
  Platon'un görüşü, 261, 262
  Sokrat öncesi görüş, 127
  Sokrates'in görüşü, 204-205, 211
Putların Alacakaranlığı (Nietzsche), 775
Pythagoras, 155
Pythagorasçılar,
  Herakleitos'la zıtlıkları, 129
  Platon üzerindeki tesiri, 237
  ve kadın filozoflar, 122-123
Pythias, 280-281

R

Ramsey, Frank, 793
Rand, Ayn, 37, 761
rasyonalizm,
  eleştirisi, 467-469, 563-564
  kökeni, 422-427
rasyonel ruh, 307, 316
rasyonel söylem, 124-125, 887
Raven, J.E., 130
Rawls, John, 560, 561
Reale, Giovanni, 134-135, 137, 204
reductio ad absurdum, *bkz.* Zenon'un açmazları, 134
Reeve, Christopher, 346
Reform (Protestan), 422-423
Reform Çağı, 579
Renouvier, Charles, 701
Reps, Pul, 107
res cogitans, 467
Resenblad, A. B. C. D. E. F., 660
Retorik (Aristoteles), 279
Rheinische Zeitung (Hess), 618
Rhinelander, Philip, 364, 365
Riencourt, Amaury de, 145, 465
Ritschl, Friedrich, 745
Rodman, Dennis, 168
Roma İmparatorluğu'nun Gerilemesi ve Çöküşü (Gibbon), 496
Roma'nın çöküşü, 382
Roosevelt, Teddy, 706
Rorty, Richard, 814, 816
Rousseau ve Devrim, c. (Durant ve Durant), 529
Rousseau, Jean-Jacques, 562
Rufus, Musonius, *bkz.* Musonius Rufus, 339
ruh(lar)
  Aristoteles'ın görüşü, 296-298
  Descartes'ın görüşü, 461
  hiyerarşisi, 296-297
  psyche olarak (Sokrates), 127
  sınıfları (Platon), 261-262

Sokrates'in görüşü, 204-205, 211
ve entelekheia, 295-297
ruh ve erdem, 210-213
Ruhbilimin İlkeleri (James), 703
rumuzlar, 659
Russell, Bertrand
felsefenin değeri üzerine, 39
uygunluk doğruluk kuramı, 480
Wittgenstein ile ilişkisi, 791-794
Russell, Ottoline, 793
Rüya(lar)
Descartes'ın, 433, 437
"Bunların hepsi bir rüya olabilir mi?" (Descartes), 446
Ryle, Gilbert, 462

S

sabahları üç tane, 97
sadomazoşist açmaz, 566
Saf Aklın Eleştirisi (Kant), 530
safsata
ad hominem, 53
adam karalama safsatası, 53
Safsatalar Üzerine (Aquinas), 387
sahici olmama, 828, 834
sahicilik ve ölüm bilgisi, 839-840
Saint-Simon, Henri Comte de, 620
Salamisli Leon, 235
Salome, Lou, 749
Salt Aklın Sınırları İçinde Din (Kant), 530
Samoslu Aristarchus, 425
Sanayi Devrimi, 575, 579
Santayana, George, 521, 706
Sartre, Jean-Paul,
ıssızlık üzerine, 808
özgeçmişi, 806
sahici benlik, 807
ve Camus, 806
ve de Beauvoir, 806
ve Heidegger, 806
ve Kierkegaard, 807
ve saçma, 806
Saussaiesli Rue, 806
Savaşan Devletler Dönemi, 60-61
Savunma (Platon), 233
saygınlığı, ahlaki ilkenin, 535
Scheler, Max, 811
Schiller, Friedrich, 532
Schnitzer, İsaac, 347
Schopenhauer, Arthur, 578, 745
seçim (ya da tercih)
Kierkegaard'ın görüşleri, 652, 665
seçkinci, Platon'un, 259
Seçmeler (Konfüçyüs), 63
Sein und Zeit, *bkz.* Varlık ve Zaman
Seneca
acı ve cesaret üzerine, 360-362
Tanrı üzerine, 345
yazgı üzerine, 342
sentez, 542, 617
sevgi
Empedokles'in görüşleri, 139
ve yabancılaşma, 643-644
"Sevgi ve Bilgi: Feminist Epistemolojide Duygular" (Jaggar), 519
Sevme Sanatı, (Fromm), 644
sextus empiricus, 475, 500, 503
sınıf mücadelesi, 636-637
sıradanlık, Kierkegaard'ın görüşleri, 669
Siddhartha Gautama
acı üzerine, 90-91
arketipik birey olarak, 88-89, 109
aydınlanması, 94
Bodhisattva olarak, 93-95
Budizm okulları, 108
bütüncülüğü, 98-99
çileci hayatını reddediş, 92-93
Dört Yüce Hakikat, 101
mirası, 108
ölümü, 96-98
özgeçmişi, 88-91
tatminsizlik üzerine, 98
ve nirvana, 94
Yüce Sekiz Katlı Yol, 102
Silentio, Johannes de, 660

Sinoplu (Laerte'li) Diyojen, 326
Siyasal İktisadın İlkeleri (Mill), 591
Skolastik felsefe
Ayrıca bkz. Aziz Thomas Aquinas
Locke'ın kaygıları, 481
ve Descartes, 445
Smith, Adam, 496-497
Sofistler
ahlakdışı dünya görüşü, 174-175
ahlaki gerçekçilikleri, 169-170
Ayrıca bkz. Protagoras; Thrasymachus
bilime katkıları, 174
etkileri, 169-170
farklı hakikatler üzerine, 160-162
nihai değer olarak güç, 155-159
özellikleri, 155-159
Platon'un görüşü, 171
rekabetçilikleri, 169-173
Sokrates ve, 159
sophos'tan farkı, 146, 155-159
üstün birey üzerine, 170-171
üzerine yorum, 174-175
ve eğitim, 155-159
ve görecilik, 44, 160-162, 197-203
Sofistler (Platon), 823-824
Sofistlerin Yanlış Çıkarımları Üstüne (Aristoteles), 279
Sokrates,
açmazları, 225
arketipik birey olarak, 188-192
bilgisizlik, 205-207
bir erdem olarak ölçülülük, 308
diyalektik yöntemi, 194-195, 199-202
entelektüellği, 213
felsefe öğretmek üzerine, 156-157
güzellik, iyilik ve mutluluk üzerine, 182-184
hikmet türleri üzerine, 205-210
hoca/bilge olarak, 192-194
ironi, 197-198
karakteri, 180-192
Kierkegaard'ın görüşleri, 655
Kinikler, 332-333
kötülük üzerine, 211-212
mahkemesi, 217-220
otokontrol üzerine, 185-186
öğretileri, 192-213
ölümü, 220-221
paradigmatik birey olarak, 188-192
Platon'un *Devlet*'inde, 199-203
problemi, 180
Protagoras üzerine, 162-163
psyche olarak benlik üzerine, 211
ruh görüşü, 204-205, 213-214
ruh hekimi olarak, 210-211
sade hayatı, 186
Stoacıların görüşü, 332-334
üzerine yorum, 224
ve Aristippus, 325-326
ve görecilik, 44
ve karşıt görüşler, 180-181
ve Sofistler, 156, 208, 213, 217-219
ve Thrasymachus, 199-202
sorgulanmamış hayat üzerine, 204-205
hikmet olarak erdem üzerine, 213-215
hikmet üzerine, 204-216
Sokrat Öncesi Filozoflar (Kirk ve Raven), 131
Sokrat öncesi sophos, *bkz.* bireysel filozoflar
ilk bilim adamları olarak, 123
genel ilkeyi arayış, 50-51, 123
ortaya çıkışları, 123-124
ve değişim problemi, 127
Sokratesçi bilgisizlik, 205-207
Sokratesçi diyalektiği, 194-195, 199-202
Sokratesçi ironi, 197-198
Sokratesçi problemi, 180
Sokratesçi yöntem, 194-195
Solon, 234
Sommers, Christina Hoff, 37
sophos
açıklaması, 123-124
eğitmenden farkı, 393
sophos olarak kadınlar, 122
sophrosyne, 309, 888

sorgulanmamış hayat, 204
soru-cevap yöntemi (Sokrates), 184, 195, 207
sorumluluk ve seçme özgürlüğü, 527
sosyal felsefe, 169, 598
sosyal hazcılık, 582-583
sosyal reform
  felsefe ve, 578
  Malthus'un refaha karşı argümanı, 575-576-577
  Mill'in toplum hakkındaki iyimserliği, 604
söyleşi
  önemi, 842
  ve Dasein, 820-821
Söylevler (Epiktetos), 340
Sparta, 217, 235
Spinoza, Baruch de, 585
Stace, W.T., 483, 722
Stebbing, L. Susan, 37
Stein, Gertrude, 706
Steiner, George, 812, 816, 820, 829
stereotip (klişe) ve arketip, 34
Stoacılık,
  acı ve cesaret üzerine, 360-361
  Augustine'in görüşü, 383-385
  Ayrıca bkz. Epiktetos; Seneca; Marcus Aurelius
  değerleri, 363-366
  Epiktetos'un, 337-340
  her şeyin bedeli, 359-360
  kabullenme üzerine, 353-356
  kontrol ve etki, 350-356
  Logosu, 345-349
  Marcus Aurelius'un, 340-342
  özgeçmişi, 332-333
  Stockdale'ın görüşü, 363-366
  tanımı, 322
  üzerine yorum, 366, 369
  ve belirlenmiş hayat, 342-343
  ve duyguların reddi, 348
  ve hazcılık, 324-327, 347
  ve ilişkileri, 356-358
  ve Kinikler, 332-334
  ve logoterapi (Frankl), 301, 362
  ve Romalılar, 337-342
  ve Sokrates, 334
  ve tarafsız rasyonel irade, 346-348, 356-357
  Yahudi-Hristiyan değerleriyle karşılaştırma, 349, 376
stoa poikile, 337
Stockdale, James Bond, 26, 364
Stumpf, Samuel Enoch, 531, 653
Summa Contra Gentiles (Aquinas), 391, 413
Summa Theologica (Aquinas), 391, 393
Sutta Pitaka, 98
sürü, *bkz.* kalabalık ve köle ahlakı

Ş

"Şairler Ne İçindir?" (Heidegger), 814
şaman, 33
Şen Bilim (Nietzsche), 749
Şimdiki Zaman (Kierkegaard), 669-670
şimdiki zaman analizi, 514
Şölen (Ksenophones), 183
Şölen (Platon), 121, 185, 192

T

tabula rasa, 482, 888
Taciturnus, Frater, 660
Tagaste, 380-381
takas süreçleri, 127
Tan Kızıllığı (Nietzsche), 749
tanımlayıcı dil, 515
tanımlayıcı dil, *bkz.* kuralcı dil
Tanrı
  algılaması asla kesilmeyen varlık olarak, 490-491
  Buddha'nın görüşleri, 112-114
  doğal tanrıbilim, 408-415
  doğuştan gelen Tanrı düşüncesi, 451-456
  dünya süreci olarak, 140-141

düzenleyici idealar (Kant), 540-543
her şeye gücü yeten olarak, 408-415
her şeyin nedeni olarak, 374
iradesi, 374-375
James'in görüşleri, 728-730
Kierkegaard'ın görüşleri, 658, 680-681
logos ilkesi ve, 128-129
mükemmel ideası, 453-456
Nietzsche'nin görüşleri, 742, 766-770
ölümü, 742, 766-770
özellikleri, 376-381
sevgisi üzerine Fromm'un görüşleri, 644-645
sevgiye dayalı yaratılış, 409-415
varlığı hakkında varlıkbilgisel argüman, 457-458
varlığı üzerine Aquinas'ın görüşleri, *bkz.* Beş Yol (Aquinas)
varlığıyla ilgili deliller, 396-405, 451-456, 509-511, 680-681
varoluşu üzerine Hume'un görüşleri, 507-509, 533
varoluşu, 451-453
ve kötülük problemi, 410-414
ve Sartrecı ıssızlık, 808
ve teleolojik argüman, 404-405, 509-511
teoloji
açıklaması, 376
sınırları, 395
Tanrı Devleti Üzerine (Augustine), 382, 452
Tanrı'nın inayeti, özgür irade ve, 411-412
tanrıtanımazcılık, 34, 410, 881
Tao
anlamı, 56, 63-64
hakkında konuşmak, 63-68
ve göreli zıtlıkların birleşimi, 71-73
ve hareket, 73-76
ve Konfüçyüs, 76-83
ve Lao-tzu, 63-68
Yol olarak, 64-65
Taoizm
çağdaş yorumları, 68-70
ve hareketsizlik öğretisi, 73-76
ve tersine çevirme yöntemi, 68-69
Tao Te Ching (Lao-tzu), 63-68, 466
Taylor, A.E., 263
Taylor, Charles, 814
Taylor, Harriet, 590
Taylor, Shelley,.736
te, 83
techne, 213-214, 889
Tefekkürün Yeni Nüveleri (Merton), 315
Tek Boyutlu İnsan (Marcuse), 628
tek boyutlu insan, 629
teknoloji, 62, 214, 244
teleolojik
argüman, 404
düşünce, 302
teleolojik etiğin askıya alınması (Kierkegaard), 687, 689
telos, 303, 404, 688, 689
temel erdemler,
temsil kuramı, *bkz.* Uygunluk doğruluk kuramı
Temsili Yönetim Üzerine Düşünceler (Mill), 591
Tenzin Gyatso, 180
teorik akıl, 546, 889
Thales, 124-127
Theaitetos (Platon), 233, 587
Theravada Budizmi, 109
Thesleff, Holger, 122, 232
Thrasymachus, 198-201
Tillich, Paul, 811-814
Timaios (Platon), 233-247
Tin Üstüne (De Anima) (Aristoteles), 279
Tinin Fenomenolojisi (Hegel), 616
tiranlık, 271-272, 889
Tocqueville, Alexis de, 608
toplum
altyapısı, 630
birey ve toplum arasındaki ilişki (Platon), 266-268

birey ve, 669-672
ideal, 263-264
üstyapısı, 630-631
toplumun altyapısı, 630
toplumun ekonomik belirlenimciliği, 626
Toplumun Gelecek Gelişmesine Etkileri Yönünden Nüfus İlkeleri Üzerine Araştırma (Malthus), 576
toplumun üstyapısı, 630-631
Tractatus Logico-Philosophicus (Wittgen-stein), 794, 798
trajik iyimserlik, 748
tutarlılık doğruluk kuramı, 435, 480, 889
tümevarımsal akıl yürütme, 253, 507, 889
türsel yaşam, 643
Twain, Mark, 408, 718

U – Ü

Uluslararası İşçi Birliği, 622
uygunluk doğruluk kuramı,
açıklaması, 480
Hume'un değişikliği, 479-480
itirazlar, 480
tutarlılık doğruluk kuramına karşı, 435
Übermensch, *bkz.* üstinsan
untermensch (altinsan), 772
üretim
araçları, 630
güçleri, 630
ilişkileri, 630-631
üretim araçları (Markçı), 625, 630, 890
üretim güçleri, 630
üstün insan, *bkz.* Chun-tzu
Konfüçyüs'un fikirleri, 81-82
Nietzsche'nin görüşleri, 773-774
öğretisi, 171
ve güç doğrudur, 198
üstinsan, 772
ütopya, 266-267, 646
üye olarak seçilmiş işçiler, 637

V

"Varlık Nedir?" (Heidegger), 841
varlık
anlamı (Heidegger), 823-825
Heidegger'in ontolojisi, 820-822
hiyerarşisi, 239-240
ile varolmama karşıtlığı, 130-131
ontik düzlemde, 824
ontolojik düzlemde, 824
Parmenides'in görüşü, 239
Platon'un görüşü, 239-240
Sartre'ın görüşü, 808-809
tavır sahibi, 825-827
üzerine, Demokritos, 141-143
ve Aquinas'in Beş Yol'u, 402-403
ve Dasein, 820
ve değişim, 137-138
ve fenomenoloji, 820
ve varoluş, 825-828
Yunan düşüncesinde, 137
ontoloji,
Dasein'ın, 820-821
Valerius, 381
varlığın ontik düzeyi, 822-823
varlığın ontolojik düzeyi, 822-823
Varlık ve Zaman (Heidegger), 813-814
varlık zinciri,
ontolojik argüman, 457
varolmama, 136
varoluş,
Kierkegaard'ın görüşü, 674-679
saçma olarak, 806-807
ve algı, 490-491
ve benlik, 667-669
ve birey, 653-654, 663-664, 806
ve kaygı, 833-834
ve Varlık, 825-828
varoluşçuluk
tarifi, 653-654
ve Kierkegaard, 653, 665-673
ve Sartre, *bkz.* Sartre, Jean-Paul
yaşayan seçimler çıkmazı, 665-667

Varoluşçuluğun Yapısı: Felsefi ve Edebi Kaynaklar (ed. Gill v Sherman), 806-809
Varoluşçuluk Bir Hümanizmdir (Sartre), 806-809
Vinaya Pitaka, 98
Voltaire, 496, 618

W – X

Waithe, Mary Ellen, 38, 122, 232
Watson, Richard, 493, 498
Watt, W. Montgomery, 436
Weil, Simone, 37, 354
Welles, Orson, 353
Westphálen, Jenny von, 620
Wilde, Oscar, 153, 164, 375, 390, 754
Wilson, James Q., 42
Wing-Tsit Chan, 64, 78, 81, 344, 350
Wittgenstein, Karl, 791
Wittgenstein, Leopoldine, 791
Wittgenstein, Ludwig, 785, 790
  anlam ölçütü, 798-801
  eserleri, 792
  felsefedeki rolü, 800-802
  hayatı, 790-796
  Russell ile ilişkisi, 791-794
  sonraki dönem felsefesi, 802-804
Wittgenstein, Paul, 791
Wolfe, Tom, 368
wu wei, 64, 73

Y

Ya/Ya da, Yaşamdan Bir Kesit (Kierkegaard), 658, 660
yabancılaşma
  kapitalizmin neden olduğu, 640-642
  Marks'ın kavramı, 640-642
  ruhani, 641-646
  türsel yaşama karşı, 643
  ve emek, 640-646
  ve Hegel, 640
  ve Kierkegaard, 669-700
  ve sevgi, 644-645
  ve tek boyutlu insan, 629
yabancılaşmış hayat, 643, 890
Yahudi soykırımı, 42, 511
Yahudi-Hristiyan inançları, *bkz.* Hristiyanlık
yakınımızda olan, 828
yang, 59, 70, 890
yapısalcılık, 818, 890
yapısökücülük, felsefi, 786-787
yarar, *bkz.* yarar ilkesi
yararcı, 600
yararcılık
  basit, 580-581
  Bentham'ın, 578-586
  haz hesabı, 581-582
  hazzın nesnel unsuru üzerine, 593
  kökeni, 575-577
  Mill'in, 581, 591-593
  mutluluk ve memnuniyet üzerine, 603-604
  Nietzsche'nin görüşü, 764-766
  üzerine eleştiriler, 606-609
  ve okul servisi, 602
  ve özgecilik ve mutluluk, 592-597, 725-726
  ve sosyal hazcılık, 600
  ve sosyal reform, 604-606
  ve yarar ilkesi (Mill), 592-593
yararcılık (Mill), 592-593
yararlılık ilkesi, 581
yaratılış (oluş),
yardımseverlik, 109-518
Yargı Gücünün Eleştirisi (Kant), 530
Yasalar (Platon), 266
yaşam yolunun uğrakları,
  estetik, 682
  etik, 684
  dini, 686
Yaşam Yolunun Uğrakları (Kierkegaard), 680
Yaşamın Önemi (Lin Yutang), 598

yazgı
amor fati, 780
Stoacıların görüşü, 342-346, 351-353
ve varoluşçuluk, 665
ve önbilgi, 409
yazgıcılık,
Yeni Ahit, 36, 377, 692
Yeni Organon (Bacon), 422
Yeraltından Notlar (Dostoevsky), 212
yeryüzü
Anaksimandrosr'un birciliğinde, 124-125
Tao olarak, 57-58
ve Cennetin ahengi, 57-60
ve Cennet Yolu, 58
yeter neden ilkesi, 126, 401, 891
yin, 58-59, 70-72
Yineleme (Kierkegaard), 658
Yogi, 33, 521
yoğunlaşma, 127
yoğunluğun seyrelmesi, 127
Yol, *bkz.* Tao
yönetim, 231, 246, 267
Yöntem Üzerine Konuşma (Descartes), 422, 434
yöntemsel kuşkuculuk, 441
Yunan filozofları, *bkz.* Eski Çağ Yunan filozofları
Yunan mitolojisi, 50
Gerald Heard'ın versiyonu, 103
yükümlülük
Hume'un görüşleri, 548-549
Kant'ın görüşleri, 554-560

Z

zaaf, *bkz.* Aristoteles
zanaatkâr (Platon), 264-265
Zeitgeist, 617, 619
Zen Eti, Zen Kemiği: Bir Zen Koleksiyonu ve Zen Öncesi Yazıları (Reps), 107
Zen Üstatları Olmadan Zen (Benares), 107
Zerdüşt, *bkz.* Nietzsche
Zeus, 50, 336, 342, 842
zihin
bilinçsizlik kavramı, 488-490
işleyişi, 598-600
modern zihnin kökeni, 422-427
nous olarak, 140
Orta Çağda, 422-423
Zihin Kavramı (Ryle), 462
zihin-beden problemi,
Zihnin Yönetimi İçin Kurallar (Descartes), 435, 441
zorunluluk, Aquinas'ın Beş Yol'undaki, 405-408
Zweig, Stefan, 751, 754

APA Publication Manual Amerikan Psikoloji Derneği YAYIM KILAVUZU

APA Publication Manual

10.000.000'dan fazla satış yapmış olan Amerikan Psikoloji Derneğinin Yayım Kılavuzu, sözcük ve verilerle etkili bir iletişim kurmanın esas olduğu psikoloji, davranış bilimleri, sosyoloji, işletme, ekonomi, hemşirelik, sosyal hizmetler, kriminoloji, adalet yönetimi ve diğer alanlarındaki yazarlar, editörler, öğrenciler, öğretmenler ve profesyoneller için hazırlanmış, yazı stili konusunda seçkin bir rehberdir.

Sayfa 448
Ebat 15.5 x 22 cm

ÇOCUK GELİŞİM PSİKOLOJİSİ

Helen Bee & Denise Boyd

Elinizdeki eser, dünya genelinde en çok okunan Çocuk Gelişim Psikolojisi kitabıdır. Ülkemizdeki birçok eğitim kurumunda da kitabın orijinalinden faydalanılarak geliştirilen "Helen Bee sistemi", çocuk eğitiminde birfiil uygulanmaktadır. Eseri, geliştirilmiş en yeni baskısı olan 11. baskısından tercüme ederek Türkçeye kazandırmaktan büyük bir memnuniyet duyuyoruz.

Sayfa 944
Ebat 15.5 x 22 cm

KİŞİLİK

Psikoloji Biliminin Insan Doğasına Dair Söyledikleri

Jerry M. Burger

Kusursuz bir Türkçeyle çevrilmiş bu eser, klasik kuramların araştırmayı tetiklediğini, araştırma bulgularının da genelde kuramların gelişimini ve benimsenmesini biçimlendirdiğini gösterecek şekilde tasarlanmıştır. Kitaptaki yedi araştırma bölümünde, yirmi altı araştırma programına yer verilmiştir. Kuramsal bölümlerin her biri, bir uygulama, bir de değerlendirme kısmı içeriyor.

Sayfa 800
Ebat 15.5 x 22 cm

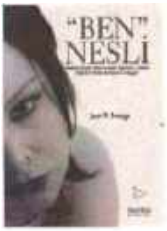
KİŞİLİK VAKA İNCELEMELERİ

Donna Ashcraft

Yayınevimizin çok satan eseri *Kişilik: Psikoloji Biliminin Insan Doğasına Dair Söyledikleri*'ni tamamlayıcı bir kitap. Her biri gerçek hayattan alınmış, 32 vaka incelemesinde sağlıklı insanların portreleri çiziliyor. Bu hikâyelerde kendinizden ve çevrenizdeki insanlardan bir şeyler bulacaksınız. Insan portreleri; Freud, Skinner, Rogers vb. kişilik kuramcılarının teorileri ışığında analiz ediliyor.

Sayfa 192
Ebat 13.5 x 21 cm

Sayfa 304
Ebat 13.8 x 21 cm

"BEN" NESLİ
Bugünün Gençleri Niçin Bu Kadar Öz güvenli ve İddialı Fakat Bir O Kadar da Depresif ve Kaygılı
Jean M. Twenge

ABD'den başlayarak, bütün dünyaya yayılan, tarihte eşi benzeri görülmemiş, kitlesel bir yozlaşma süreci ile karşı karşıyayız. Geleceğin teminatı olan genç nesil, şaşırtıcı bir hızla dengesini kaybediyor, ciddi manâda ruh sağlığını yitiriyor. Bugün 18 ilâ 35 yaşında olan "yeni nesli" mercek altına yatıran bu çalışma, sosyolog-araştırmacı Jean M. Twenge'nin 14 yıl süren araştırmalarına dayanıyor.

Sayfa 464
Ebat 13.8 x 21 cm

DOKUZ YÜZ KATLI İNSAN
Tasavvuf ve Benötesi (Transpersanal) Psikoloji
Dr. Mustafa Merter

Batı'da eğitim görmüş ve tasavvufi bilgi birikimi ile deneyimini klinik çalışmalarıyla bağdaştırmış bir psikiyatr Dr. Mustafa Merter. Eserinde Batı psikoloji biliminin belkemiğini oluşturan akımları tasavvufi bir bakış açısıyla yorumluyor. Psikolojik terapilerde maneviyatın gerekliliğine dikkat çekiyor. Kendi hayatından örnekler de verdiği çalışması, psikolojik terapilere bambaşka bir gözle bakmamızı sağlıyor.

Sayfa 384
Ebat 13.8 x 21 cm

Erkek Homeseksüeller İçin ONARIM TERAPİSİ
Dr. Joseph Nicolosi

Günümüzde homoseksüellik modern hayatın bir parçası olarak görülmeye başlandı. Peki bu durum karşısında siz ne hissediyorsunuz? Belki öfkeleniyorsunuz belki de korkuyorsunuz. Yakınlarınızın homoseksüel olmasından, belki de kendinizde homoseksüel eğilimler olmasından korkuyorsunuz. Homofobi diye de adlandırdığımız bu korku, kimimizde agresif bir şekilde dışa vururken kimimizde bastırılmış olarak mevcut olabiliyor. İşte bu kitapta sizleri homofobinizle yüzleşmeye davet ediyoruz.

Sayfa 304
Ebat 13.8 x 21 cm

VAHŞİ DİL
Amerikan Toplumunu İçeriden Eleştiren Aykırı Bir Ses
Thomas Szasz

Thomas Szazs bu eserde Amerikan toplumunun yaygın bir şekilde kabul görmüş "dokunulmaz müessese ve değerlerine" saldırıyor. Romen kökenli psikiyatr, yazar ve dava adamı Szasz, 20. yüzyıldan beri Amerika'daki en etkili muhalif seslerden biridir. Sivri dili ve aforizma tarzındaki üslubuyla siyaset, hukuk, din, ahlak, psikoloji ve psikiyatri gibi kurumların güttükleri iki yüzlülüğü ve aldatmacayı gözler önüne seriyor.

AYDINLANMA ÜZERİNE BİR DERKENAR

Fehmi Baykan

Kitapta filozof ve felsefecilerin yanlış yapabileceğini örneklerle ortaya koyan yazar, Mesele kısmında bu kitaptaki iddiasını ve amacını tanımlar. İki bölümden oluşan eserin ilk bölümü, aydınlanmanın bir efsane olduğunun delillerle kanıtlanmasına ayrılmıştır. İkinci bölümde ise 18. asrın önde gelen filozoflarının temel fikirleri incelenip tutarsızlıklar ve geçersiz argümanlar gösterilmiştir. Sonuç bölümünde "çağdaşlık ve uygarlık" namına empoze edilen efsanelerin zihinleri karıştırmaktan öteye gitmediği düşüncesi tartışılmıştır.

Sayfa 286
Ebat 13,5 x 21 cm

NIETZSCHE'NİN FELSEFESİ

Fehmi Baykan

Son zamanlarda ülkemizde yabancılaşma sorununa ilgi duyan düşünürler artmakta. Batı'da yabancılaşmayı en etraflıca inceleyen filozoflardan birisi Nietzsche'dir. İnsan felsefesi alanında en önemli simalardan olan Nietzsche, kültür ve insan problemleri konusunda günümüz için bile ışık tutucu fikirler ortaya koymuştur. O, her ne kadar 19. yüzyıl Avrupa kültürünü ve insanını tahlil etmişse de düşünceleri insanın evrensel bazı özelliklerini tesbit ettiği için günümüz Türk insanını anlamada da faydalı olabilir.

Sayfa 160
Ebat 13,5 x 21 cm

MODERN ULUSLARARASI SİSTEM

Köken, Genişleme, Nedensellik

Gökhan Bacık

Uluslararası ilişkiler neredeyse gündelik hayatın içinde sıradan bir konu hâline geldi. Türlü mesleklerden insanlar artık dünyanın neresinde olursa olsun gelişmekte olan olayları tartışıyor ve izliyorlar.

Uluslararası ilişkiler hakkında bilgi vermek için kaleme alınan kitap, konuyla ilgilenenleri gündelik bilgi düzeyinden kurtarmak ve karmaşık bir yapının içine bakmaya teşvik etmeyi hedefliyor.

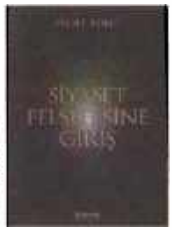
Sayfa 416
Ebat 13,5 x 21 cm

SİYASET FELSEFESİNE GİRİŞ

Neşe Toran

Bu çalışmada; Platon, Aristoteles, Farabî, İbn Haldun, İmam Maverdî, Karl Marks gibi düşünürlerin siyaset felsefeleri ele alınıyor ve sağlıklı siyasetin hangi zeminlerde kurulabileceği tartışılıyor.

Elinizdeki kitap, düşünebilen her insan için birinci derecede önemli olan; "İyi hayat nedir?", "İyi hayat nasıl elde edilir?", "İyi bir hayat için, iyi toplum ve iyi bir devlet ne şekilde kurulabilir?" biçimindeki sorulara cevap aramaya çalışıyor.

Sayfa 368
Ebat 13,5 x 21 cm

Sayfa: 224
Ebat: 13.5 x 21 cm

SİVİL TOPLUM: FARKLI BAKIŞLAR

Sivil toplumun Batı'da ortaya çıkmış ve onun tarihsel deneyimiyle şekillenmiş bir düşünce olması elbette tesadüf değildir. Çatışmaya dayalı gruplar arası ilişkiler ağı, Batı toplumlarının tüm düşünüş biçimini derinden etkilemiştir.
Sivil Topluma Farklı Bakışlar, sivil topluma ilişkin alternatif/ eleştirel yaklaşımları, farklı zeminlerde irdeleyerek sivil toplum kavramının yan anlamlarını da gündemimize sokuyor.

Sayfa: 208
Ebat: 13.5 x 21 cm

SİVİL BİR KAMUSAL ALAN

Bu kitap, kamusal alan tartışmalarına katkıda bulunmak ve bu yolla meselenin özgün bir bağlamda tartışılmasını sağlamak amacıyla hazırlandı. Bu kitapta değişik üniversitelerden ve değişik alanlardan akademisyenler toplumu oluşturan unsurların birbirini anlamaları için gereken ortak dili bulmak üzere teorik bir zemin inşa etmeye çalışıyor.
Kitabın temel yönelimi kamusal alan kavramsallaştırmasına farklı bir bakış ortaya koymak ve bireylerle iktidar arasındaki ilişkiyi tekrardan gözden geçirmektir.

Sayfa: 272
Ebat: 13.5 x 21 cm

SİVİL TOPLUM KAVRAMLARI TARTIŞMASI

Türkiye'de sivil toplum kavramına ilişkin yaşanan belirsizliğin, konunun tüm taraflarının tartışma platformlarında bir araya getirilerek giderilmesi gerekliliğinden hareketle Sivil Toplum Dergisi tarafından 2005, 2006 ve 2007 yıllarında İstanbul'da düzenlenen altı panelde sunulan tebliğlerin değişirelerinden oluşan "Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları" adlı kitabı Murat Şentürk ve Aynur Erdoğan yayına hazırladı.

Sayfa: 176
Ebat: 13.5 x 21 cm

KÜRESEL AHLÂK YA DA KÜRESEL HEGEMONYA?

Prof. Dr. Chandra Muzaffar

Küresel Hegemonya Yanı Başımızda, Peki, Küresel Ahlak?
Kitabın büyük bir bölümü Chandra'nın son iki yılda yazdığı makalelerden, çeşitli konferans ve toplantılardaki sunumlardan oluşuyor. Malezyalı düşünür, *Uluslararası Adil Bir Dünya Hareketi*'nin başkanı Prof. Dr. Chandra Muzaffar'in bu eseri, onun hayat felsefesinin bir yansıması. Zira Chandra bir taraftan akademik alanda çalışmalar üretirken diğer taraftan da küresel hegemonyaya karşı bilinçleri ve vicdanları uyanık tutacak ve harekete geçirecek her türlü eylemi organize etmektedir.

METAFİZİK NEDİR

Martin Heidegger

Mazhar Şevket İpşiroğlu ve Suut Kemal Yetkin'in yayına hazırladığı bu eserin Giriş Bölümü'nde Alman filozof Martin Heidegger'in felsefesi hakkında bilgi verildikten sonra 24 Haziran 1929'da Freiburg Üniversitesi'nde verdiği bir açılış dersi Türkçe çevirisiyle aktarılmıştır. Ders "Hiçlik nedir?" sorusunun ortaya atılması, işlenmesi ve cevaplanmasından oluşuyor.

Sayfa : 96
Ebat : 13.8 x 21 cm

ANTİK FELSEFENİN İSLAM DÜNYASINA GİRİŞİ

M. Şemsettin Günaltay

M. Şemseddin Günaltay tarafından kaleme alınan, İrfan Bayın'ın Osmanlıcadan sadeleştirip içeriğini genişlettiği bu eser, İslam Felsefe Tarihi'yle ilgilenen okurlar için önemli bir başlangıç noktasıdır. Kelamcılar ile Filazoflar arasındaki ihtilafların ele alındığı Giriş Bölümü'nün ardından Antik Felsefe Tarihine Genel Bir Bakış geliyor. Son iki bölümde ise İslam'dan Önceki Felsefi Hareketlilik ve Antik Felsefenin İslam Dünyası'na ne şekilde ve hangi yollardan girdiği anlatılıyor.

Sayfa : 96
Ebat : 13.8 x 21 cm

ANADOLU'NUN GİZLİ İNANCI NUSAYRİLİK

Hüseyin Türk

Kültürel antropolojik bir yaklaşımla yürütülen bu araştırmada, Arap Aleviliği olarak da bilinen Nusayrilik; etnik kökeni, kolları, tarihi, Ali inancı, din adamları, tabu ve kutsal yiyecekleri, ibadetleri, aile ve akrabalık ilişkileri, amcalık geleneği, bayramları, türbe inancı ve Hızır kültü, ölüm ve reenkarnasyon inançları çerçevesinde inceleniyor. Istatistikler, efsaneler ve anekdotlarla zenginleştirilmiş bu çalışma okuyucuya, Hatay ve çevresinde yaşayan Nusayrilerin günlük yaşamlarını ve hayata bakış açılarını gözlemleme fırsatı sunuyor.

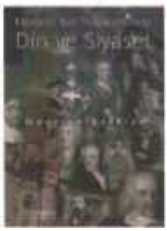

Sayfa : 320
Ebat : 13.8 x 21 cm

MODERN BATI DÜŞÜNCESİNDE DİN VE SİYASET

Maurice Barbier

Kitap, bir yandan Batı tarihini ve Hristiyanlığı göz önünde bulundurarak, diğer yandan da bu tecrübenin kendi tarihimiz ve geleneğimizle olan koşutluk ve örtüşmelerini hesaba katarak din ve siyaset ilişkileri üzerine kafa yormak isteyenler için önemli bilgi ve değerlendirmeler içeriyor. Kitap, Batı'ya doğrultulacak çok yönlü bakışların, kendi tecrübelerimizi daha kuşatıcı ve derinlikli bir perspektif içerisinde anlama ve anlamlandırma çabamızda bize sunacağı faydalar gözetilerek okunmalıdır.

Sayfa : 360
Ebat : 13.8 x 21 cm

Sayfa: 256
Ebat: 13,8 x 21 cm

Noli Me Tangere: BEDEN YAZISI II

Zeynep Sayın

Yazunbilimci Zeynep Sayın'ın daha önce yayımlanan çalışmalarının devamı niteliğindeki eser, ne yalnızca sanat tarihine ne de yalnızca İslam ya da Batı düşüncesine ilişkin bir metin: Batı, kendi anlamlandırma dizgesini dönüştürürken, İslami Doğu'nun içindeki kırılma noktasının ona eklemlenebileceği alan. Ya da Doğu ile Batı diye sınırlandırılan bilgilerin her ikisinin de kendilerini kırdığı anın kesişmesi. Eser 14 bölüm, görsel malzeme ve dizinden oluşuyor.

Sayfa: 312
Ebat: 13,8 x 21 cm

AZİZ NESEFÎ'YE GÖRE: ALLAH, KAİNAT, İNSAN

İbrahim Düzen

XIII. yüzyılda yetişmiş, İslam âleminin en mühim müellif ve düşünürlerden olan Nesefî'nin bu eseri, Allah, kâinat ve insan ana başlıkları altında; varlık problemi, ilâhi isimler tasavvuru, insanın yapısı, seyrü sülûk, insanlığın tekamülü, bilgi bakımından veli-nebi-filozof, vahiy ve ilham, keramet ve mucize, kaza ve kader, farklı biçimleriyle üç âlem tasavvuru ve kâinatın Allah'la irtibatı gibi alt konuları ele almaktadır.

Sayfa: 160
Ebat: 13,8 x 21 cm

A'MÂK-I HAYAL
Hayalin Derinliklerine Yolculuk

Filibeli Ahmet Hilmi

Raci iyi bir eğitim görmüş, kendini yetiştirmiş, ancak fikri sorunlarını aşamadığı için bunalıma düşmüş, sorunlarını içki ve eğlenceyle unutmaya çalışan bir gençtir. Mezarlıkta tanıştığı Aynalı Baba aracılığıyla çeşitli ruhsal deneyimler yaşar. Edebiyat tarihimizde fantastik romanın en iyi örneği kabul edilebilecek bir başyapıt olan eser, birbirine bağlı 23 bölümden oluşuyor.

Sayfa: 432
Ebat: 13,8 x 21 cm

MANTIKU'T-TAYR / Kuşların Diliyle

Feridü'd-dîn Attâr

Feridü'd-dîn Attâr, bir şair ve mutasavvıf olarak gerek Fars edebiyatında gerekse klâsik Türk edebiyatında birçok şair üzerinde derin izler bırakmış, önemli bir şahsiyettir. *Mantıku't-Tayr*, İslâm düşünce ve edebiyat birikiminin özünü teşkil eden "hikmet" odağı etrafında genişleyen halkalar şeklinde tasavvuf, ahlâk, adalet, insana saygı, "hakikat"in bilgisini elde etme temaları ile örülmüş, Yaratıcı'ya ulaşma macerasının kuşlar sembolizasyonu ile özlü bir biçimde anlatımıdır.

ZADİG / Bir Şark Masalı

Voltaire

Binbir Gece Masalları'ndan ve Şeyh Sadi Şirazi'nin üslubundan etkilenerek kaleme alınmış ve mekân olarak eski Babil'in seçilmiş olduğu bir masal. Ahlak ve kader konularının işlendiği öyküler hem yapı hem de konu açısından birbirine geçişli; doğudaki "kıssa" üslubunun batının "ironi" anlayışıyla harmanlandığı bir dille yazılmışlar. Kaderin, Tanrı'nın bilgisiyle kuşattığı büyük bir tasarım olduğu vurgulanan eserde insanın, şu an kötü olan bir şeyin yarın düzelebileceğine inanması öğütleniyor.

Sayfa : 120
Ebat : 13.8 x 21 cm

İTİRAFLARIM

Tolstoy

Tolstoy'un bütün öykü kahramanları kendisidir. Yaşadıklarını anlatırken, yaşamadıklarını sorgular. Bulduklarını paylaşırken, bulamadıklarının nedenlerini araştırır. Ancak Tolstoy'un iç dünyasını en açık şekilde paylaştığı eseri kuşkusuz *Itiraflarım* adlı düşünsel biyografisidir. Tolstoy, biyografisinde hayata nasıl başladığını, dünyayı algılamayı öğrenme biçimini, kaygılarını, şüphelerini, hakikate dair vizyonlarını anlatır.

Sayfa : 96
Ebat : 13.8 x 21 cm

İTİRAFLAR

Saint Augustinus

İlkçağ Hristiyanlığının en büyük düşünürü sayılan Saint-Augustinus (354-430), Yunan felsefesinin Platoncu geleneği ile Hristiyanlık öğretisini kaynaştırmaya çalışmıştır. Spekülatif ve mistik eğilimlerin ağır bastığı eserlerinde işlediği en temel sorun, Tanrı ve mutluluk sorunudur. Bu eser, bir filozofun ruh ve düşünce dünyasının bir anatomisini sunmaktadır bizlere. Felsefi ve teolojik düşünüş biçiminin yer aldığı, otobiyografik nitelikli bu kitapta okuyucu, Augustinus'un dehasını görecek ve yüreğinin atışlarını içinde hissedecektir.

Sayfa : 384
Ebat : 13.8 x 21 cm

İTİRAFLAR I-II

Jean-Jacques Rousseau

İki cilt olarak yayınlanan bu eserde, Cenevreli filozof ve yazar Jean-Jacques Rousseau, yaşamını belli evrelere böler ve geçirdiği değişimi gözler önüne serer. Eserin ilk cildi Rousseau'nun düşünme biçimini etkileyen olayların kronolojik bir anlatımıdır; yaşamının yalnız ve korumasız geçen ilk yılları, gençlik evresi, yükselme ve para kazanma hırsı... İkinci ciltte düşünme biçimi ve bunun neden olduğu tartışmalara yer verilir. Rousseau, şahsına yöneltilen her türlü ithamı yanıtlamaya çalışıyor bu kitapta.

Sayfa : 1.cilt 312 - 2.cilt 416
Ebat : 13.8 x 21 cm

Sayfa : 256
Ebat : 13.8 x 21 cm

Gandhi'ye Göre BHAGAVAD GİTA

Mohandas K. Gandhi

Bhagavad Gita'nın içinde barındırdığı hikmet, Gandhi'nin bu hikmeti sıradan hayata başarıyla uyarlayışı ve Vecihi Karadoğan'ın özenli çevirisinde birçok kavramı Türk Tasavvuf geleneğine bağlayışı, okuyuculara çok kültürlü, tek merkezli bir gönül şöleni yaşatıyor.
Bhagavad Gita, ülkesinin İngiliz boyunduruğundan kurtularak bağımsızlığını kazanması mücadelesinde liderlik yapan ve şiddete başvurmadan politik reformlar yapma yaklaşımını ortaya atan Gandhi'nin temsil ettiği düşünceyi tam olarak kavrayabilmek için iyi bir referans.

Sayfa : 88
Ebat : 13.8 x 21 cm

ÖĞRETİLER

Lao Tzu

Gökyüzü sürüp gidiyor...
M.Ö VI. Yüzyıl civarında Çin'de doğan Lao-Tzu , Taocu doktrinin kurucusu olarak bilinir. Siyasi ve toplumsal buhranların yaşandığı bir dönemde görevinden istifa ederek Batı'ya doğru yolculuğa çıkmıştır. Eserden bir alıntı şöyledir: "Ben, ulu ve gizemli Tao ile birleşmenin Tam Yol'unu öğretiyorum. Öğretilerim basittir; onlardan bir din ya da bilim oluşturmak istersen, seni yüzüstü bırakır. Derin ama apaçık, onlardadır evrenin gerçeği."

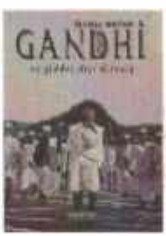

Sayfa : 112
Ebat : 13.8 x 21 cm

BİLİNMEYEN ÖĞRETİLER

Lao Tzu

Bu kitap sıradan insanlar için kutsal diyarlara gitmekte kullanılacak sözlü bir yol haritasıdır. Kitap, Çin'deki politik kargaşa döneminde yasaklanmış ve tüm nüshalarının yakılması emredilmiştir. Kutsal metinlerin öğretmenden öğrenciye sözlü olarak aktarımı geleneği olmasaydı, bu öğretiler belki de tamamen kaybolacaktı. Tao'cu üstad Ni Hua King, 1976'da Çin'den göç ettikten sonra, bu öğretilerin elindeki nüshasını Batı dünyasıyla paylaşmıştır.
Bu kitap, bilgelik yolunda ilerlemek isteyenlere çok şey vadediyor.

Sayfa : 128
Ebat : 13.8 x 21 cm

GANDHİ VE ŞİDDET DIŞI DİRENİŞ

Thomas Merton

Mohandas "Mahatma" Gandhi, bağımsız bir Hint Devleti kurma yolunda şiddet dışılık, barış ve birlik adına mücadele vermiş bir dava adamıdır. Dünyanın dört bir köşesinden birçok insan, Gandhi'nin 20. yüzyılın en önemli şahsiyeti olduğu konusunda görüş birliğindedir. "Gandhi ve Şiddet Dışı Direniş"te, 20. yüzyılın militan keşişi olarak bilinen Merton, Gandhi'nin felsefesine temel olan şiddet dışılık (ahimsa) ve şiddet dışı direniş (satyagraha) kavramları üzerine söylediği açıklayıcı ifadeleri derlemiştir.

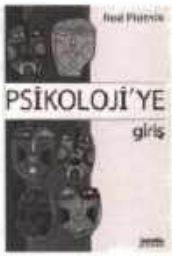

Sayfa : 928
Ebat : 15.5 x 22 cm

KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ

William A. Haviland

ABD'nin çeşitli üniversitelerinde 1965'ten beri antropoloji dersleri veren araştırmacı yazar William A. Haviland'ın bu alanda standart kabul edilen Kültürel Antropoloji adlı eseri, antropoloji alanında bilgisini derinleştirmek isteyen Türk okuru için önemli bir boşluğu dolduracaktır. Kitap 1980'lerde ABD'de ilk yayınlandığında kültürel dar görüşlülüğe ve ırk merkezciliğe bir tepki olarak ön plana çıktı.

Sayfa : 736
Ebat : 22 x 27.5 cm

PSİKOLOJİYE GİRİŞ

Bu Psikoloji Kitabını Okumak
Heyecanlı Bir Öykü Okumaya Benziyor

Rod Plotnik

Kitabın kapağını açar açmaz, daha önce gördüğünüz Psikoloji'ye Giriş kitaplarına hiç benzemediğini fark edeceksiniz. Dikkat çekici ve eğlendirici görsel malzemeler eşliğinde, psikolojinin temel kavramları ve en güncel araştırma sonuçları, çok sayıda örnek vererek açıklanıyor. Bilgilerin sindirilebilir bölümler hâlinde ele alınması, konuyu anlamayı ve öğrenmeyi kolaylaştırıyor.

Sayfa : 562
Ebat : 19.5 x 22 cm

MODERN PSİKOLOJİ TARİHİ

Duane P. Schultz-Sydney Ellen Schultz

Dünyanın çeşitli üniversitelerinde psikoloji tarihi yüksek eğitiminde en çok tercih edilen ders kitabı olarak kullanılmaktadır. Kitabın ayırıcı özelliklerinden biri de psikoloji tarihinde önde gelen teorisyen, araştırmacı ve hocalar hakkında anektotlar aktararak yaşamlarının, düşünce ve yöntemlerini nasıl etkilediğini göstermek, böylece psikoloji tarihini okuyucunun gözleri önünde canlandırmaktır.

Sayfa : 364
Ebat : 13.8 x 21 cm

DOĞAL YAŞAM ve BAŞKALDIRI

Amerika'nın Aykırı Kahramanı
Henry David Thoreau'nun Bireyci Yaşam Deneyiminin Öyküsü

H. David Thoreau

Thoreau, iki yıl boyunca doğanın tam kalbinde bilek gücüyle yaşamını sürdürme öyküsünü anlatıyor. Bu sayede toplumsal hayatın dayatmalarından kurtularak yaşamın ne kadar basit ve güzel olduğunu görür. "Sivil Itaatsizlik" isimli makalesi Gandhi, Tolstoy, Dr. Martin Luther King, Jr, ve Vietnam savaşı karşıtı göstericilerin direnişlerinde çıkış noktası olarak kullanılmıştır.

DOUGLAS J. SOCCIO

FELSEFEYE GİRİŞ

Hikmetin Yapıtaşları

Yazar Douglas J. Soccio ile beraber, 3000 yıllık Batı felsefesi boyunca ortaya atılmış başlıca fikirlerin peşine takılıyoruz. Felsefi fikirlerin, içinde yaşadığımız zaman ve mekânda, hatta günlük hayatımızda bize neler söylediğini anlamaya çalışıyoruz. Hikmetin özünü bulmak için çıktığımız bu yolda bize, orijinal felsefe metinlerinden alınan metinlerle birlikte yazarın sohbet edermişçesine rehberliği eşlik ediyor.

- Entelektüel tarihte paradigma oluşturmuş felsefe akımları ve filozofların tek tek ele alındığı 17 bölüm
- Fikirleri çağlar ötesinden günümüze kadar ulaşan Eflatun, Sokrat, Aristo ve Lao-Tzu gibi bilge filozofların yanı sıra Kierkegaard'a ayrılmış bir bölüm ile 20 yüzyılın iki arketipik filozofu Wittgenstein ve Heidegger'in tartışıldığı bölümler
- Renkli çizim ve fotoğraflar, derkenar sözlükler, konu özetleri, tartışma soruları gibi eğitsel araçlar
- Felsefe öğrencilerine yönelik pratik tavsiyeler ve kolaylaştırıcı yöntemler
- Eleştirel gözle metin okuma ve yazı yazma stratejileri çerçevesinde, seçilen belli bir konuda alıntılama yapma prensipleri

Bu kitabı "kulağa felsefi gelen şeyler" ile "gerçekte felsefi olanlar" arasındaki farkı anlamak için bir başlangıç yapma fırsatı olarak değerlendirmenizi tavsiye ederim.

Douglas J. Soccio

Üniversitede Profesör Soccio'nun öğrencisi olmuştum. Tıpkı dersi anlatırken zekâ ve espri anlayışını buluşturduğu gibi, kitabında da aynı üslubu yakalamış diyebilirim.

Okuyucu yorumu

Felsefeye Giriş dersi için bu kitabı tercih edeceksiniz hem eğlenecek hem de gelmiş geçmiş başlıca filozofların düşüncelerini içeren nitelikli bir metin okuyacaksınız. Belli bir filozof işlenirken düşünceleri, günümüzde geçerli olan meselelerle ilişkilendiriliyor. Filozofun hayatı ve eserlerinden kesitler verilerek felsefesinin nasıl şekillendiği gösteriliyor.

Jorge Guerro Sanches

ISBN 978-975-256-237-0

www.kaknus.com.tr